MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XIV. KÖTET.

BUDAPEST

1885

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.

1885. JANUÁR 15.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XIV. KÖTET. I. FÜZET.

BUDAPEST, 1885.
HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

ÜZENETEINK.

D o l g o z ó t á r s a i n k a t békés türelemre kérjük. A fölgyült kéziratok legjobb akaratunk mellett sem engedik meg a gyors közlést. Némely értekezésnek a hosszúság hátráltatja megjelenését, másokat a napi érdekű fejtegetések szorítanak ki egyelőre helyükből; de a maguk helyén és idején, a melyek beválnak, mind sorra kerülnek.

G y ü j t ő i n k n e k. A folyóiratunk boritéklapjain olvasható utasitások világosan kijelölik, melyek a ránk nézve értékesebb tartalmú népnyelvi közlemények, megjelölik egyszersmind a kevésbbé fontosokat: helynevek, családnevek, gúnynevek (kivált ha magyarázat nélkül állanak), népdalok s különösen a literátus kézre valló mindennemű köszöntők, a melyek nagyobbára kevés beccsel birnak; s mindamel-

Megjelenik minden hónap 15-én három ívnyi tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő s kiadó hivatal Budapest VI. ker. Bakony-utcza 6. sz.

XIV. kötet. 1885. JANUÁR 15. I. füzet.

A ,CZÁPA' CSALÁDJA ÉS SZÁRMAZÁSA.

Fialowski Lajos, a régi magyar botanikai *csaba-íre* mű, szó alaki s tartalmi mivoltának kutatásában annál az eredménynél állapodott meg, hogy a szónak első tagja, mely régi íróinknál elég szétágazó ortografiával van írva: *czaba*, *czába*, *czyaba*, *chyaba*, *chaba*, bizonyára imígyen olvasandó: *csába*. Ez elszámlált alakok változatának, másának tartja még Beythe *czapa:* melopepo s Lippai *csapa*-dinnye s Diószegi *czápa:* cucurbita pepo műszavát is; igaz jelentését pedig Beythe m e l o p e p o-jában látja, s kimondja, hogy c s a b a-íre voltaképen annyit tesz, mint: d i n n y e-szagú fű (Nyr. XIII. 119., 401.).

A nagy gonddal írt s alapos kutatásra valló értekezésnek van egy pontja, az, melyben a d i n n y e jelentésű alakokat: *czapa*, *czápa*, *csapa* az előbbi *csaba*féle csoporttal szövetkezteti, a mely, nézetem szerint a kiegyenlítés minden akadályát nem bírta teljesen legyőzni; a megokolás erősségén van egy rés, a melyet az értekező ismert ugyan s megkisérlett, de nem tudott egészen betölteni. Ez a *p* : *b* hangkülönbségnek kiegyenlítése. Az igazoló *p*asa : *b*asa analogia ugyanis nem állja ki a tűzpróbát. Nem számítva azt, hogy ez egyen kívül más adattal nem tudja támogatni e hangváltozást s nem számítva, hogy példájának erejét nem kevéssé csökkenti az a mozzanat, hogy a bizonyítékban szókezdő, a bizonyítandóban pedig szóközépi hangváltozás jelenségével van dolgunk, hozzájárul az a fontos körülmény, hogy a *p*asa ,főember, vezér' jelentésben (pasa = padišąh, padšah: császár, király) puszta fictio; nincsen alapja sem a régi irodalomban, sem a szerb nyelvben, a melynek révén hozzánk került; sem magában a törökben, a melynek eredeti birtoka; ezekben mindenütt *b*asá-nak hangzik a szó.

A kérdés: ha nem valószínű, hogy *csába*, vajjon mi lehet tehát régi botanikusaink *czapá*ja, *czápá*ja vagy akár *csápá*ja, erősen fölköltötte kiváncsiságomat, s neki indultam keresni, ha tán megtalálhatnám valahol rokonait és hazáját. Minthogy pedig őseink nem azon a verőfényen sütkéreztek, a mely a dinnyét megérleli, s kettejük hazája közt bizonyára szertelen hosszú lehetett, ha ugyan volt, a kocsiút, bizonyosra vettem, hogy valamint a dinnye, úgy a *czapa* sem azon az ajakon termett, a melyen a fű, nyír és a tölgy; utbaigazításért tehát az idegen nyelvek ajtaján kopogtattam be, s ide-oda vándorlás és sokszoros kérdezősködés után végre, úgy hiszem, ráakadtam, a honnan hozzánk került, előbbi hazájára és rokonságára.

Kissé messziről kezdem, azzal a nyelvvel, a mely, habár nem egy szava szaporítja szókincsünk tárházát, egyenest kevés hatással volt nyelvünkre, kezdem a francziával. Van a francziának egy különös szava, a *chagrin*, a mely, a mint általánosan ismeretes, annyi mint: gond, bú, gyötrelem; de van e szónak még egy más jelentése is, t. i. bőr. Ez a bőr jelentésű *chagrin* pedig, a mi szintén nem titok, ugyan az a szó, a mi a törökben *sagrí*: rücken des pferdes; korduanleder; kurd *sagri*: la croupe du cheval (Mikl.: Türkische Elemente) s a kún *sagri*: pannus damascenus és *savri*: pellis (Kuun: CodCum.). E szó a franczián kívül átkerült még az olaszba: *sagrı*, *sagrino*: eine art narbiges leder von der haut der esel, seehunde (Val.), vel. *sagrin*, *zigrino*: némely tengeri halaknak a bőre (Boer.); a szerbbe: *sagrija*, *sargija*: (bőr) hüvely, or. *savry* (Mikl.: TürkElem.).

Ezeknek előrebocsátásával belekezdhetünk a voltaképi kérdés vizsgálatába: a) Honnan került a *czápa* szó nyelvünkbe? b) Egybetartozik-e vele a kezdetben említett dinnye jelentésű *czapa*, *csapa* vagy *czápa*? c) Vannak-e még egyéb rokonai is?

Az adatok, a melyek e kérdésre világot deríthetnek, a helyek, a melyekben a *czápá*val azonosnak vehető nevezetek előfordulnak, jelentésük szerint négy csoportba osztva a következők.

Az első csoportbeli adatok, a melyeket Herman Ottó volt szíves közölni velem, eme halnevezetekből állanak:

száp- vagy *szápa*keszeg; idevaló még a Tájszótárban a ‚keszeg' alatt fölemlített *szápó*keszeg.

A második csoportbeli adatok hosszabb sorát Pápai Páriz *tzapa* szavával nyitjuk meg, melyet ő így magyaráz: „corium punctis asperatum, leder, das auf fischotter art zugerichtet wird". Ide vágó példáknak vehetjük, habár egyelőre föntartással is, a következőket: „Zöld fodor czapával nyergét boritották (Gyöngyösi). Héjába póltzolja két melyje tzapáját, öszve főzte vénség dere már pofáját (Gvad: Fal. Nót. 115.). Fekete czapával buritott szablya, aranyba foglalt (Radv.: MagyCsal. II. 229.). Vagyon egy szép fekete czapára varrott skófiumos tegzem; vagyon más skófiumos tegzem, kék czapára varrott készen (uo. 287.). Egyben járó merőn aranyas czapa apró poharak fedelestül (uo. 274.). Feleségemnek hagyok hat apró czapa pohárt (Nyr. V. 159.). Nem arany serlegből, vagy czapa-pohárból köszönöm ezt rátok; hanem Szent Jakab szoros száju kobakjából (Csúzi: ZSipszó 741.). Volt eszében Eusebiusnak, hogy le tsapná szájárúl a tzapa-poharat, bátor két foga hullásával lenne-is meg" (Fal: NU. 104.).

A harmadik, formailag a *czápá*val szintén egybevethető szó a *czáp*, melynek jelentését Pápai-Páriz eme latin s német szókkal adja vissza: „hircus, ein geiss-bock". Pápai magyarázatát négy más régi irat, sőt a Tájszótár is megerősíti: „A ketske baknak, tzápnak az álla alatt ket tsutsotskájának kell lenni (ACsere: Enc. 274.). A herélt hím ketskét Tzápnak szoktuk nevezni (Misk.: VadK. 215.). Erdélyben készitetett czap bőrből tsinált kordovány csizma (MagyTörE. XVIII. 223.). Marhák száma: öreg kecske 31, öreg czáp 3, nöstény olló 4, czáp olló 4 (TörtTár. 1885. 207.). *Tzáp:* kecskebak; székely szó" (Tájsz.).

Végre a negyedik csoportot a már idézett magyar botanikusok ‚dinnye' jelentésü nevezetei alkotják.

Az alaki különbségek kiegyenlítése nincs semmi nehézséggel összekötve. a) A *czápa* és *szápa* egybetartozhatósága mellett szólanak: *cz*imbora: *sz*imbora, *cz*ikra: *sz*ikra, *cz*ulák: *sz*ulák. b) A kezdőszótagbeli rövid magánhangzó megnyulását igazolják: k*a*csa: k*á*csa, n*a*szád: n*á*szád, úszl. b*a*ba: magy. b*á*ba. c) A végszótagzáró magánhangzó elkopásának

is számos példájára akadunk nyelvünkben: *szápa:* száp (l. föntebb), gyak*a:* gyak, gomb*a:* gomb.

Jóval nagyobb nehézséget okoz a jelentésbeli különbségek kiegyeztetése; s noha egészen kétségtelen adatok sokkal csodálatosabb jelentésváltozásokról tesznek is tanubizonyságot, a haifisch, geissbock, leder és melone, kürbis egybetartozása erősen kihívja a bizalmatlanságot. Lássuk mégis, mit tesznek a rendelkezésünkre álló adatok mind ebből elfogadhatóvá, s mi marad netán továbbra is kétségesnek.

Itt vissza kell térnünk ama nyelvre, a melyet először említettünk, a francziára s ennek *chagrin* szavára, a melynek egyik jelentése ‚gond, bú', a másika pedig Littré meghatározása szerint ‚cuir grenu fait d'ordinaire d'une peau de mulet ou d'âne', azaz: szemcsés bőr, rendszerint öszvér vagy szamárbőrből készítve. Ha ezzel egybevetjük Schmeller szótárának imez adatát: ‚*zapp:* a) unwille, verdruss, franz. chagrin; b) chagrin, als benennung einer art gestippten leders, türkisch sagri; *zappe*leder: corium camelinum', két igen valószínű következtetésre jutunk. Ezeknek elseje, hogy a német szó a francziának jelentésbeli másolata. Hasonló utánzatoknak, vagy jobban mondva szolgai fordításoknak nem egy példájával találkozhatni a nyelvekben, a melyek valamely előrehaladottabb nép forrásaiból merítettek. Ilyen a görög-latin *centaureum*, mely a hagyomány szerint nevét fölfödözőjétől Chiron centaurustól vette, s melyet, a szókezdő tagot *centum*nak vélvén, a szintén e magyarázaton alapuló ném. tausendguldenkraut hatása alatt valamely magyar népbotanikusunk ‚*száz*forintos' fűnek nevezett. Ilyen a magyar chemikusok *bátrany* szava is, mely a ném. wismuth, bismuth második tagjának értelmetlen fordítása; vagy a német ‚in die faust lachen' példaképére készült s néha-néha olvasható új-magyar szólás: ‚öklébe nevet', holott öklébe még a ki úgy mondja, maga a német sem nevet, hanem faust-ot azért használ, mert nincs neki marka. A második, szintén valószínű következtetés, hogy a most említett német *zapp*, *zappe* szóban megtaláltuk az elsorolt magyar nevezetek eredetijét.

Az egyazonosság két kelléke, az alaki s jelentésbeli egyezés közül jelen esetünkben nagyobb fontosságú az utóbbi, vele kezdjük meg tehát a kiegyenlítés munkáját.

A tartalmi tekintetben egységes ném. *zapp, zappe* — ‚eine art gestippten leders‘ s francz. *chagrin* = ‚cuir grenu‘ jelentésével teljesen egybevág Pápai-Páriz ‚corium punctis asperatum‘-a, vagyis: (kikészített) ‚szemölcsös bőr‘, még pedig minden tekintet nélkül az állatra, a melynek bőrét földolgozták. Ezt magyarázza a latinhoz csatolt német értelmezés: ‚leder, das auf fischotter art zugerichtet wird‘.

Világosan e jelentése van a *czapa* szónak a hallott példák közül ezekben: „Fekete c z a p á val burított szablya. Vagyon egy fekete c z a p á ra varrott skófiumos tegzem“. Ide való kétségtelenül a c z a p a-pohár is, mint ez Pápai-Páriz magyarázatából kitűnik, a ki e német szavakkal adja vissza a c z a p a - p o h á r jelentését: ‚ein trink-becher, welcher mit solchen leder überzogen, welches anf fischotter art verfertiget worden‘. Szirmai szerint (Hung. in. parab. 98.) pedig: „C z a p a p o h a r, erat poculum aureum vel argenteum deauratum tegumento corii *Czapa* dicti inclusum. Corii hac specie etiam vaginae framearum tegebantur“.

Metonimikus változásnak tartom (anyag a belőle készült tárgy helyett) a valószínűen t a k a r ó jelentésben álló *czapa* szót Gyöngyösinél: „zöld fodor c z a p á val nyergét borították“; továbbá eme régi inventariumbelieket: „Egy paraszt pallos, egy hitvány szablyácska, egy c z a p a, egy kopott fekete rókabőr süveg. Egy viselt veres selyem mente gomb nélkül, egy c z a p a“ (Radv. II. 124., 303.).

A kölcsönvett szót gyakorta, különösen kezdetben, mikor még kevésbbé ismeretes, valamely hazai, vele teljesen egyértékű szóval találjuk megmagyarázva. Ilyenek a régi iróknál olvasható emez összetételek: s e l l y e-szék, s z e c z e l-szék, s ó l y a-czipellő, p á n t o f é l y-papucs, m a j o r-gazda sat., noha *sella* és *sessel* ugyanaz, a mi s z é k, *solea* meg = c z i p ő, *pantoffel* = p a p u c s, *meier* = g a z d a. Így járult az érezhetőleg idegen *czapa* szóhoz magyarázatkép a b ő r ez összetételben: *czapa*-bőr, melyet Szabó Dávid szótárában találunk följegyezve, épen mint e népies használatban: s z a t t y á n-bőr és f i s l é d e r-bőr.

Az ily összetett szókkal megtörténik néha, hogy idő jártával az első tag elveszti eredeti tárgynévi jelentését s tulajdonságnévvé változik át, mint erre több eseten kívül egyik találó példa a *zomok-kígyó*, melyből a c o l u b e r

(v a s k o s vagy kurta kigyó) jelentésű *zomok* hosszabb együttlét után kivált, melléknévvé lett s a mai z ö m ö k jelentést vette föl. Így lett idővel a *czapa* főnévből melléknév, a b ő r értelemmel rendszerint együtt járó szemölcsös, érdes jelentést véve föl, a mint ezt Szabó Dávid következő magyarázata igazolja: „*Tzapa:* hal-héjas forma, rögös, darabos. T z a p a-pohár". Ez adat szerint tehát, a mint archaeologusaink különben is jól tudják, *czapa*-pohár nem csak b ő r r e l b e v o n t, hanem általában tekintet nélkül az anyagra, s z e m ö l c s ö s, p ö t t y ö s, v a r a c s k o s, b a r k á s poharat jelentett.

Ezt a melléknévi ‚ripacsos, kérges' jelentést látom én régi botanikusaink c z a p a-dinnyéjében. Hogy a *czapa* e kapcsolatban jelzőként áll s a *dinnyé*nek kérges haját jelenti, világossá válik Lippai következő helyéből: „A dínnyéknek h é j o k r ú l kűlőmb kűlőmb-féle nevek vagyon, ki sárga-sima, ki cser-hajú, ki czapa-dinnye, ki bőr-hajú" (Posoni Kert II. 177.). E hely szavai szerint a dinnyék két osztályt alkotnak: sima héjúak és kérges héjúak; az utóbbiakat majd cserhajú, majd czapa-, majd bőr-dínnyének nevezik; vagyis a c s e r, c z a p a, b ő r (t. i. héjú) e helyen szinonimák. Kétségtelenné válik ez a *bör-dinnyé*hez folytatólag odacsatolt magyarázatból: „ennek kemény fejér a bőre, a béli zöld", ha vele Beythé-nek már idézett adatát teljességében egybevetjük: „Melopepo duriore alba cute: b ő r h e y u d i n n y e. Melopepo dura et fusca cute: c h é r heyu dinnye. Melopepo qui suprema parte veluti corona insignitus est: é r v a r i d i n n y e. Melopepo bibernus carne viridi albaque cute: c z a p a" (5b).

E pont alá tartozónak itélem a haljelentésű *czápa* (squalus maximus) szót is. Boerio szótára szerint ugyanis a *sagrin, zigrino* = fr. chagrin, némely tengeri halnak, különösen a *squalus catulus* és *sqalus canicula* kikészített kérges bőre. E szerint a *czápa-bőr* = haifisch-leder mediumán át előállt idővel a *czápa*-hal összetétel, a melyet meg is találunk Sándor Istvánnál *czap-hal* alakban: squallus. Ez összetételből idő multán ismét kivált az első tag, s a jelző *czápa* (kérges bőrű) az egész összetétel kifejezőjévé lett. Tehát olyan nyelvi jelenség, minők ü v e g (edény), k o c s i (szekér), p e n d e l y (ing) sat.

Hogy bele tartozik-e a most tárgyalt szók családjába a kecske jelentésű *czáp* is, arra az adatok s hozzá még egynemű adatok csekély száma miatt nem merek határozott véleményt mondani; de azt hiszem, igen, ide tartozik. A német zappe-leder valamint a franczia *chagrin* különböző állatok cserzett bőrét jelentette; ezek közé tartozott a kecske is, melynek bőre ‚kordován' név alatt is ismeretes. A zapp-leder = czáp-bőr (kecske-bőr) összetétel első tagjában a csalódott nyelvérzék ‚kecskét' sejtvén, lassanként e jelentéssel ruházhatta fel a szót.

Ez a kecske jelentésű *czáp* különben megvan még a cseh, tót, rutén s oláh nyelvekben is. Annál a jelenségnél fogva azonban, hogy az oroszban s a déli szlávságban hiányzik s különben se találtam sem e nyelvekben, sem az oláhban alkalmas etimonját, nem ok nélkül ezekben is kölcsönzött szónak kell tartanunk. A csehbe valószinűen a németből s onnan a tótba és ruténba került; az oláhba meg vagy a magyarból vagy a ruténból mehetett át. Megemlítendő még, hogy az olaszban is van egy ‚kecske' jelentésű, de csak költőktől használt, hasonló hangzású szó: *zeba*, a mely bizonyára szintén valamely idegen nyelvből jutott az olaszba.

A magyar nevezetek közül hátra van még a *száp-*, *szápa-* v. *szápó-*keszeg megfejtése. Ennek egyeztetése azon kivül, hogy hangtani nehézségbe ütközik, mert *cz : sz* hangváltozást föltételez, a föntebbiekhez tartozása már azért lehetetlen, mert ez a *száp*, *szápa* nem egyéb, mint a latin *salpa* szónak a mása, vagyis szápakeszeg = sturio salpa.

A megkövetelt másik kellék, a szoros alaki egyezés a látszatos különbségek ellenére is hiánytalanul megvan. A ném. *zapp* alaknak teljesen megfelel a magy. *czap* ezekben: *czap*-hal SI. és *czap*-bőr Mt; a magy. *czapa* pedig a ném. *zappe* alaknak magyaros hasonmása. A mássalhangzó rövidülésnek példái: lat. pu*ppa*, ném. pu*ppe*, magy. pu*pa* MA.; lat. gu*tt*a: magy. gu*t*a. A kezdő szótagbeli hangzónyujtást már fentebb igazoltuk.

Még három pontra nézve akarom észrevételeimet elmondani.

Történetbuváraink könnyen érthető s méltatható okból a régi iratokat többnyire a mai irásmódhoz alkalmazva adják ki; de mig ezzel egy részről megkönnyítik a nagy közönségnek az olvasást, addig más részről mostoha módon járnak el a nyelvbuvárok ellenében, a kik épen a fontosabb hangtani jelenségek megállapítására nézve nem lelhetik meg az így átirt szövegben a minden kétséget kizáró szükséges adatokat. Nem akarjuk állítani, hogy a történeti emlékek kiadványaiban nincsenek egészen híven átirva azok a helyek, a melyekben a *czápa* szó előfordul, de így, míg saját szemünkkel meg nem győződünk róla, nem lehet kimondanunk, hogy a *barkás* pohárnak a régi nyelvben cz*á*papohár volt a neve, annálinkább nem, mert azok az irók, a kik az *a* és *á* hangokat világosan s állandóan megkülönböztetik egymástól, minők Pápai Páriz, Faludi s Baróti Szabó, tehát a jóval későbbiek, még mindig nem cz*á*pa-, hanem cz*a*pa-pohárnak nevezik. Óhajtandó volna tehát, ha régi emlékeink kiadványaiban a fontosabb, s különösen a kétes olvasatú szók az eredeti irásmód szerint volnának vissza adva s akár dőlt, akár szórt betükkel ilyenekül föltüntetve.

Második észrevételünk a Fialowskitól a *Csaba* = dinnye támogatására Lippaiból idézett ‚*cs*apa' alakra vonatkozik. Noha ez alaknak megvolta épen nem rontaná le a ‚csapa-dinnye' és ‚czapa-pohár' egybetartozását, hisz szókezdő *cz*-nek *cs*-re változtára nem ez volna az egyedüli s első példa, mindamellett tartozunk az igazságnak ama kijelentéssel, hogy e szóra nézve tévedéssel van dolgunk. A tévedés nem a csaba-ire szerzőjének, hanem a sajtónak rovására esik; mert Lippai második kiadásában az egy századdal korábban megjelent első kiadással ellentétben, a hol *cz*-vel van irva a szó, csakugyan ‚*cs*apa-dinnyét' találunk. Lippai első kiadása egyéb helyeinek egybevetéséből, valamint Beythe ortografiájából is azonban világosan megállapítható, hogy a kérdéses szónak nem *cs*apa, hanem *cz*apa hangzása volt.

A harmadik, a mit még meg akarunk jegyezni, hogy a tárgyalt összes nevezetek közül jelentés tekintetében legifjabb sarjadék a halnevezet. Csak a jelen század kezdetén látjuk föllépni, és Sándor Istvánnál még ‚czap-hal' a neve s jelentése is határozatlan, ingadozó: squallus, seewolf. Sőt még a harmincz as évek felé is szükséges

volt egy napi újdonságban latin egyértékesét hozzácsatolni, hogy az olvasó meg ne tévedjen a szó jelentésére nézve. A tudósítás, mely 1828-ban a Hasznos Mulatságok-ban jelent meg, szóról szóra így hangzik: „Az Adriai tengeri nagy hal. Berlinben mutogattatik egy nagy C z á p á nak (Squalus maximus) a kitömött bőre, melly az Adriai tengerben fogattatott". I: 125.

SZARVAS GÁBOR.

A ,NEK'-RAGÚ NÉV ÉS A BIRTOKSZÓ.

I.

E czikksorozat folytatólag taglalja a múltévi 10. füzetben „A dativusnak nincs birtoka" czímen tárgyalt kérdést (XIII. 439—445.).

Ama czikkemben, azt mondottam, hogy ha az olyan szólásokban mint: vég*e* szakadt a vit*áknak* stb. birtokviszonyt állítok fel a kérdéses szók között, megsértem e fővelvet: A dativusnak nincs birtoka. Be kell e szerint bizonyítanom, hogy a *nek*-es név ilyenkor nem is birtokos, hanem dativus.

A *nek* rag dativusi eredetének tulajdonítható az, hogy a birtokszó régebben a többesszámú birtokoshoz is sűrűen alkalmazkodott: „a vén*eknek* szerzés*eket*" (Tatr. más.) — „a pogány*oknak* isten*ök* (d i i) mind ördögök (Tih. cod.). Nem is mondhatjuk nagyon réginek ezt a ragozást Lenyúlt az, haszinte gyérebben is, egész az újabb időszakig, mégpedig a *nek*-telen birtokossal szemben is: „Vidd a nagy ur*ak* fül*eik*be" (Faludi). — „mint az argonaut*ák* unok*áik*é" (Kölcsey). Dívik ez ma is némely tájszólásban: Bodó*ék* ökr*ük*. Bodor*ék* kutyáj*uk* (Nyelvőr. II. 112.).

Mikor a birtokszó, — a nyelvnek mindenesetre csak javára, — lerázogatta magáról az *-uk -ük, -aik -eik*-féle többest, nem kérdezte, hol a határvonal, hanem csak folytatta ebbeli működését, és véges-végül rést ütött a dativus uralmát védő (gyengén védte!) bástyafalba is. A grammatikus ilyenkor, hahogy e nyelvténnyel ellenkezőt talált mondani az ő elmélete és szabálya, figyelembe veszi a tényt, és hozzáilleszkedik. Ezt tettem én is régi czikksorozatomban; cselekszem most is. — Az eleve jelzett taglalásba csak úgy

bocsátkozhatom, ha visszatérek előbb amaz értekezésem némely pontjára.

A legelső kérdés mindig ez: A *nek*-es szó birtokos-e vagy dativus? Ez a vonzatok körébe esik. A másik kérdés ez: A birtokszó mikor egyezik a *nek* ragú névvel személyben, számban vagy mind a kettőben, és mikor nem egyezik? Ez az egyeztetések rovatába tartozik.

Az első kérdésben való eligazodásnak két próbája van. Az egyik a kérdéses szónak *nek*-kel vagy e nélkül állását, illetőleg állhatását tünteti föl. A mely név ellehet e rag nélkül, az birtokos; a mely nem állhat nélküle, dativus; pl. Megveszem a *Pál telkét;* v. Pál*nak* a *telkét* megvenném mindjárt. Birtokos tehát a *Pálnak* szó. Ellenben: Pál*nak* a *feje* fáj. E helyett nem mondhatjuk: A *Pál feje* fáj. Dativus e szerint a *Pálnak* név.

A másik a helyettesítés próbája, jelesül: a birtokosra nézve a névelős személynévmás: *az én, a te* stb. (*házam, házad* stb.); — a dativusra nézve a személyragos *nek: nekem, neked* stb. (*szokásom, szokásod* stb.). Amaz a birtokost, emez a dativusban álló nevet pótolja; pl. Jön a szomszéd*nak* a leánya; más szerkezetben: Jön *az ő leánya.* — A *szomszédnak* e szerint birtokos. Ellenben: A szomszéd*nak* fogja *pártját;* (nem *nekem*) más szerkezetben: *Neki* fogja *pártyát.* — Nem mondjuk: *Az ő pártját* fogja. — Dativus tehát a *nak*-os *szomszéd.* A második kérdésben (egyeztetés) egy-két szabály adja meg az eligazodás kulcsát.

Az 1) szabály szerint: Bizonyos állitmányok bármely szerkezetben is mindig dativust vonzanak. Ez tehát eredeti dativus, a mely soha se válhatik birtokossá. A rá vonatkozó birtokszó egyezik vele személyben és, — a miről most különösen van a szó, — rendszerint számban is. Ez úgy értendő: hogy bármelyik számban áll is a birtokszó maga, a dativusnak egyes vagy többes számára mutató ragot vesz föl; pl. Ap*ámnak* is voltak jószága*i*. Fia*imnak* nincs meg ez a tulajdonság*uk*. Pál*éknak* majd akadnak követői*k*. Kötelesség*ükké* teszem a tiszt*eknek*. A tiszt*eknek* kötelesség*ükké* teszem. A tiszt*eknek* teszem kötelesség*ükké*.

Látnivaló, hogy akárhogy forgatjuk a szerkezetet, nem maradhat *nek* nélkül az illető név (így: a tiszt*ek* kötelesség*évé* tettem), azaz: nem változhatik át birtokossá; — ellenben:

A 2) szabály szerint: Dativussá válhatik a birtokos a szerkezetnek, vagy akárcsak a nyomatosságnak is változtával; pl.

Birtokossal.	Dativussal.
Emez*ek* családnev*e* Asztalos.	Emez*eknek* A. a családnev*ük*.
Lakatot teszünk a csevegő*k* száj*á*ra.	A csevegő*knek* l. t. a száj*u*kra.
Helyeslem Ács*ék* észrevétele*i*t.	Ács*éknak* h. észrevétel*eik*et.
Ama*zok* mestersége a pörlekedés.	Amaz*oknak* mesterség*ük* a p.
A sürgetés nem áll a szomszéd*ok* érdekében (az ő érdek*ük*ben).	A szomszéd*oknak* érdek*ük*ben áll a sürgetés (*nekik* érdek*ük*ben áll).

Az illető névszónak *nek* nélkül állása legott kétségtelenné teszi birtokos mivoltát. Ezért használtam itt ilyen alakot. Csak e rag fölvételével támad a megoldandó kérdés, a melynek is ez a pont tárgyazza legkényesebb oldalát; mert gyakran alig látni a határvonalt.

A 3) szabály szerint (mely a birtokviszonyról szól): A birtokszó a birtokosnak többesével szemben sem vesz föl birtokostöbbségre mutató ragot. A különbség feltüntetésére bevezetésül dativusos és genitivusos példákat állítok szembe egymással.

Dativussal.	Birtokossal.
Csak van a hatóság*oknak* annyi tekintély*ük*, hogy stb.	Van-e a hatóság*oknak* az a tekintély*e*, a mellyel ne daczolna?
A level*eknek* nincs kelt*ük*. (nekem *van; habeo; nincs, non habeo*)	Nincs olyan kelt*e* a level*eknek*, a melyet eszemben tartanék. (*van: est, existit; nincs: non est, non existit*).

A birtokviszonyt eszközlő állítmányoknak egy része a birtokszót a birtokos többesében foglalt személyekre vagy

dolgokra közösen, egyetemesen vonatkozónak tünteti fel. Ezt azért emelem ki különösen, mert később a dativusnál is (épen a most szóban forgónál) találkozunk e jelenséggel; pl. E baj*oknak* ő az ok*a* — v. ti vagytok az ok*a* (nem: ok*uk*, sem ok*ai*). A zavargás*oknak* ide is eljutott a hír*e*. A hatalmas*oknak* megvetem a haragj*át*. — Gyűjtőnévvel és ehhez hasonlóval: A bizottság tagj*ainak* most írom le névsor*át*. Ő egyik*e* az*oknak*. a kik stb. A tag*oknak* kétharmadrész*e* van jelen. A szavazó*knak* bizton számolok kétharmad*á*ra.

Már itt nem szűnik meg a birtokviszony azzal, hogy a birtokszó el van a birtokostól választva. A birtokos (más szerkezetben) *nek* nélkül állhat: Ő a baj*ok* ok*a*. Ide is eljutott a zavargás*ok* hír*e*. Most írom a tag*ok* névsor*át* stb. (Csak a nem-főnévnek kellhet egyszer-másszor ez a rag; pl. en*nek* v. an*nak* a nézete; ilyen*nek* v. olyan*nak* a szava; a hosszabb*nak* a vége. Ezek helyett nem mondjuk: *e*'nézete, *a*'háza; ily*en*' szavára; a hossz*abb*' vége; — többesben igen: ez*ek* nézete, az*ok* háza; ilyen*ek* szavára; a hosszab*bak* vége stb.).

A már részletekkel foglalkozó 4) és 5) szabályt mellőzhetem ezúttal.

Következnek a kivételek, jelesül a dativusra vonatkozó birtokszót illetőleg. — Megjegyzem mindenekelőtt, hogy a kivétel itt, igen sokszor legalább, csak versenyt fut a szabályszerű ragozással; kiszorítani ki nem szorította a használatból; pl. A per*eknek* majdcsak vég*ük* szakad; és szintúgy: Vég*e* szakadt a per*eknek*. A könyv*eknek*, — csak ne tagadd, — feléj*ük* sem néztél; és szintúgy: Feléj*e* se néz már a könyv*einek* — Szükség-e bizonyítanom, hogy az ilyenek: A baj*oknak* elej*é*t kell vennünk; vég*é*re jártam bonyodalmas ügy*einek;* felén*a* szaladt a tolvaj*oknak* stb. a közhasználatban általánosan elterjedt szólások? Legjobb magyarságú művekben is, nem elvétve, hanem elég gyakran találni hasonló mondatokat. Ezek tehát nem soloecismusok, hanem a nyelv természetével egybehangzóan fejlődött gyakorlat szüleményei.

De hátha itt nem dativus, hanem birtokos a *nek*-ragú név? Ekkor, természetesen, elesik a kivétel. Ámde kétségtelen dativussal van dolgunk az ilyen szólásokban. Bizonyítja ezt először is az, — a mit följebb jeleztem, — hogy

az eltérés jobbadán csak párhuzamosan halad a szabállyal; kétségtelenné teszi továbbá az a legbiztosabb próba, mely szerint: a tulajdonítórag (a *nek*) soha és sehogy se válik el a dativustól; holott a birtokos, tudvalévőleg, akárhányszor is ellehet e rag nélkül. *) Mondjuk például (birtokossal): Tudom a baj*ok* kezdet*é*t; de nem mondhatjuk (szintén birtokossal): A baj*ok* elej*é*t kell vennem; — csak így van helyesen: A bajok*nak* el. k. v. — A másik próba a birtokszót illeti. Ennek itt, ha birtokviszonyban állna a *nek*-es szóval, határozottnak kellene lennie; pedig nem az. Például ebben: E vígjáték*nak az* elej*é*t nem szeretem, —. a birtokost szabályosan pótolja a névelő: *az* elejét szeretném tudni; — ebben: János*nak* a természe*te* — pótolja a névelős *ő* is: *az ő* természete; — de nem pótolhatná a következőben így: (a bajnak) *az* elejét v. *az ö* elejét vettem (csak így helyes: *elejét* vettem); kifogástalan helyettese csak a (dativust kifejező személyragos) *neki:* Elejét vettem *neki.*

A következő példában: Vég*é*t vetem szenvedés*eimnek* — hogy úgy mondjam — tetten érjük a dativust; mert birtokszó nélkül is mondjuk: vég*e*t vetek v. szakasztok kín*jaimnak.* — Az ilyen szólásokhoz közel állnak azok, a melylyekben a birtokszó tárgyesete az igének tárgyatlan ragozását eszközli. Ide is iktatok egypár példát Lehr Albert cikksorozatából („A tárgyas tárgyatlan ragozáshoz“. Ny. III): „Menj el az ötvöshöz; talán készít párj*á*t“ (a fülbevalóm*nak*; tehát: készít *párt neki*). „Csináltass már nyel*é*t ennek a fejsz*ének*“. „Mikor ragasztasz egyszer negyedik láb*á*t?“ (a szék*nek;* tehát: *neki*). „De minek kerítek ilyen nagy fenek*é*t?“ (beszédem*nek.* Arany „Daliás idők“). — Az e mondatokban határozatlanul szereplő birtokszó a nyilván kitett, vagy oda gondolt *nek*-es névnek dativusára vall. Nem-népies beszédben itt is birtokrag nélkül marad a tárgyeset: beszéd*ének* nagy fenek*e*t kerít; épen úgy, mint e mellett: végét vetette kín*jainak*, használatos ez is: vég*e*t vetett

*) A közhasználat is erre mutat. Arany János fölemlítette egyszer évtizedekkel ezelőtt, hogy még a következő, valóban szokatlan szólást is hallotta egy bihari ember szájából: *egy torony a számára* (tehát birtokviszonyban, e helyett: egy torony*nak* a számára). Ez a népies beszéd tehát legtovább megy a *nek* elhagyogatásában. De hogy ez a dativusban is előfordulhasson, lehetetlennek tartom.

kínj*ainak*. Az e szólások közti analogia szembetűnő, mindamellett is, hogy egyik esetben tárgyasan ragozzuk az igét (vég*ét* vetett*e*).

A fejtegetéseim tárgyát tevő mondatokban a birtokszónak többi alakja is dativusi voltára mutat a *nek*-ragú névnek. Mondjuk nemde (birtokviszonyban): A pör*öm* vég*é*re kiváncsi vagyok, v. kiváncsi vagyok pörö*mnek a* vég*é*re. De nem mondjuk (*nek* nélkül): A pör*öm* vég*é*re járok; se (névelővel): Pöröm*nek a* vég*é*re járok. Csak így van helyesen: Pöröm*nek* vég*é*re járok; pör*eimnek* vég*ü*kre járok; v. vég*é*re járok én a pör*eimnek*.

A személyragos névutóval találkozó *nek*-es szó is kétségtelen dativus. A név csak nem-személyragos névutó előtt állhat *nek* nélkül: *ez* v. *ezek előtt; dolog* v. *dolgok után; zavar* v. *zavarok közepett* stb. — Ha itt egyáltalában lehetne birtokos, így is kellene állhatnia: *ez* v. *ezek előtte* (ad normam: *ezek iránya); a dolog* v. *dolgok utána* (mint: *a dolog* v. *dolgok állása); a zavar* v. *zavarok közepette* (mint: *a tó* v. *tavak közepe);* nem állhat pedig így, hanem *nek* ragot vesz föl mindannyiszor: en*nek* előtt*e*; a dolg*oknak* után*a* néztem; a zavar*oknak* közepett*e* mit tehettem? — és így tovább: Pál*nak* mögött*e* ültem. A könyv*eknek* feléj*e* sem néztél. Korábbi állítás*ainak* ellen*e* mond (így is: ellen*t*-mond). Hogy itt a *neki* lappang a *nek*-es szókban, nem kell bizonyítanom.

A személyragos névutó e szerint nem birtoka a *nek*-es szónak; nem is birtokszó; mert határzói minőségében nem lehet birtoknevező. Ilyessé csak a név, vagy névül használt szó lehet. Lássunk mindjárt névutós példákat: a tegnapi nap*nak* a dél*előtt-je;* a teendő*k* egymás*utánj-a;* a javaslat*nak ellenei*. Ezek birtokszók; ellenben: a fiú*nak* előtt*e* álltam; a távozó*nak* után*a* néztem; a javaslat*nak* ellen*e* nyilatkoztál. Ezek személyragos névhatározók, és már magukban rejtik a dativust kifejező *neki* szót: előtt*e* álltam; után*a* néztem, ellen*e* nyilatkoztál *(neki)*.

Kijelentem ezúttal, hogy a mely nyelvtan birtokviszonyt állapít meg a személyragos névutó és a *nek*-es név között, hibás alapra állítja a birtokviszonyt.

Tehát, — hogy visszatérjek a számban nemegyezés tényéhez —, vannak dativusok is, a melyek többeséhez nem

mindig simul a birtokszó, illetőleg a személyragos névutó. Nincs mit csodálni rajta. Szintily makranczos a személyragot fölvevő névragoknak is egyike-másika az ő állítmány-egészítő szereplésében; például: *rá* fortyant a pajtás*aira*; a törvény*ekben* benn*e* van; rajt*a*kapták (*rajt'*kapták) a turpisság*okon*; az inditvány*okhoz* hozz*á*juraltam; (sőt, a mi több): nek*i* ment a malom kerek*einek* stb. Tehát maga a *nek*-i sem törődik a *nek*-es többessel. A szóban forgó birtokszók (illetőleg névutók), és e személyragos névragok működése közt csak az a különbség, hogy emezek eredeti alakja mindanynyiszor ismétlődik a velök viszonyló nevekben (*rá*-akadt a level*ekre*); amazoknak pedig az illető nevek dativusa felel meg (vég*é*re jártam bonyodalmas ügy*einek*; fölött*e* áll a párt*oknak*).

Az itt elősorolt viszonyragok nem-egyezése sem föltételetlen; pl. A szegény gyermek*ekre*, a szónak teljes értelmében, ráj*uk* förmedt. Hozzáj*uk* szokik ő majd az új pajtá*sokhoz*. — Tehát ebben is van hasonlóság a szólásoknak e két neme között. Beh számosak még más irányban is a nem-egyezés esetei! De nem folytatom. Tárgyunkat az itt felhordottak is eléggé megvilágítják.

JOANNOVICS GYÖRGY.

A MAGYAR-UGOR SZÓTÁR.

A hang-megfelelés esetei a szóközépben és szóvégen.

Magánhangzók: hangrend.

Az ugor alapnyelvi magánhangzót legnagyobb biztossággal hangrendi minősége szerint lehet meghatározni, vagyis azon szempontból, hogy a mély (hátsó = *á, a, o, u, ï*), vagy magashangú (mellső = *ä, e, i, ö, ü*) sorba tartozik-e. Teljes következetességgel ugyan e tekintetben sem őrizték meg az egyes nyelvek az eredeti hangállapotot, mert — mint alkalmunk lesz tapasztalni — akárhány eset is van rá, hogy egy eredetileg magashangú tő mélyhangúvá vált és viszont; mindazáltal az e téren történt változások bizonyos szabályossággal folytak le s korántsem homályosították el az eredeti hangminőséget annyira, hogy ez miattuk felismerhetetlenné vált volna. E föltűnő magánhangzói con-

servativismust főleg a hangrendi harmonia egykori általános uralmának köszönhetjük, mely természetszerűleg megakadályozta, hogy a szónak valamely magánhangzóján — különösen pedig a tőszótagot alkotó, hangsúlyos, első szótagbeli magánhangzón — olyan módosulás álljon be, mely a szónak megállapodott hangrendi jelleméhez nem illett. Kitűnik e kölcsönös összefüggés — t. i. a hangrendi harmonia s az eredeti hangrend épen tartása közt — már abból is, hogy mennél hívebben van meg valamely nyelvben a hangrendi harmonia, vagy mondjuk bár ennek legpraegnansabb nyilatkozata a végzetilleszkedés: annál kevesebb benne azon esetek száma, melyekben a tő magánhangzója hangrendileg változott. Eredeti tökéletességében, úgy mint a törökség egyes részeiben, pl. a jakutban tapasztalható — ma már nincs meg a hangrendi harmonia egyetlen ugor nyelvben sem (az *e* és *i* t. i. minden nyelvben előfordúlhat mélyhangú szóban is) s így igen érthető, hogy az eredeti hangrend megváltozására is minden nyelvben akadnak példák. De mégis aránylag legkevesebb ilyen eset van a magyar és finn, utánok a mordvin és cseremisz nyelvekben, melyekben tudvalevőleg kissebb-nagyobb mértékben a végzetilleszkedés is megtalálható; ellenben sok példájára akadunk a lapp, vogul-osztják és zürjén-votják nyelvekben, melyekben a nevezett törvény egykori léte csak gyér nyomokban mutatható ki. Magukban e hangrendi változásokban főképen egy irány érvényesül, még pedig a hangmélyedésé, mi analogikus viszonyban van avval, hogy a hangrendi harmonia megromlása is rendszerint avval kezdődik, hogy a kettős végzetek közűl a mélyhangú kiszorítja a használatból magashangú társát. Jeles példát szolgáltatnak erre a finn dialektusok, melyek közül pl. az észtben egyes és pedig mélyhangú végzetet találunk a nyugati finn kettős végzetei ellenében, így: az igei plur. 3. szem. *-vad (käivad* kelnek, *savad* kapnak) a finn *-vat, -vät (käyvät, saavat)* ellenében; az inf. észt képzője *-ma (käima, sama)*, a finné *-ma, -mä (käymä, saama)*; az abessivus észt ragja *-ta (maata* föld nélkül, *töta* munka nélkül), ugyanez a finnben *-tta, -ttä (maatta, työttä)*. Magában a nyugati finnben is megindult már ezen hangtani hajlandóság, hol némely esetben magashangú tövekhez mélyhangú képzők járulhatnak a megfelelő magashangú mellőzésével,

pl. *teko* tevés, *isku* ütés (innen: *teke-*, *iske-*; v. ö. *näkö*, *näky* látás), *küitokse* köszönet (innen: *küittä-*; v. ö. *näytökse* megmutatás). Ugyanígy viszonylanak egymáshoz a mordvinban az inessivus moksa *-sa* és erza *-so*, *-se*, valamint az elativus moksa *-sta* és erza *-sto*, *-ste* ragjai.

A hangemelkedésre sem mondható ugyan, hogy példátlan, de mindenesetre csak kevés, szórványos esetre szorítkozik, megjegyezvén, hogy nem számítjuk hozzájuk azokat, melyekben a hangemelkedés különös okkal, nevezetesen *j* mássalhangzó befolyásával keletkezett. Az eredeti hangrend megállapításához elsőben is azon feltételek, illetőleg szabályok ismerete szükséges, melyek közt az említett eltérések jelentkeznek, ezeket fogjuk tehát mindenelőtt az egyes nyelvek szerint vizsgálat alá fogni.

α) A **hangmélyedés** esetei:

A magyarra nézve az eddigi összehasonlítás még nem derített ki adatot, melyben mélyhangú alak eredetibb magashangúra volna visszavezethető; más szóval itt még nem zavarta meg az eredeti hangrendi állapotot az ugor nyelvekben lábra kapott hangmélyedés. Bizvást állíthatjuk fel ennélfogva törvényül, hogy a magyar mélyhangú alak mindenkor eredeti ugor mélyhangú alak képviselője.

Majdnem ugyane jelenséggel találkozunk a finnségben, hol a mélyhangú alakok eredetét általában szintén mélyhangúnak bizonyítja a rokon nyelvek tanúsága. A magyarra nézve felállított törvény azonban teljes kizárólagossággal mégsem illik a finnre, mert itt találunk — az igaz, hogy csak néhány — adatot, melyben a finn alak mélyhangúságát más, e kérdésben számbajöhető ugor nyelv nem igazolja, illetőleg annak eredetisége ellen nyilatkozik. Ilyenek: f. *talve* tél (v. ö. mordE. *tele*, cser. *tele*, magy. *tél*, vog. *teli*, *tel*, osztIrt. *tede*, *tet*, zürj. *töl*) | f. *sappe* epe (v. ö. lív *säp*, mord. *säpä*, zürj. *söp*, *sep*, magy. *epe*) | észt *saske* verwühltes stroh (v. ö. magy. *szösz*, zürjt. *söz*) | f. *vanha* vén (v. ö. magy. *vén*) | f. *ahtera* gelt, güst (v. ö. magy. *ester*) | f. *ammene* schöpfeimer (v. ö. magy. *mer-* haurire, osztIrt. *emerd-* schöpfen). E példák*) arra vallanak, hogy a mélyhangú-

*) Kihagytuk itt azon eseteket, hol a finn mélyhangú alak mellé mordvin, vagy cseremisz, esetleg mindkét nyelvbeli mélyhangú alakok sorakoznak

ság felé való hajlás, mely a finnben az első szótagon túl amúgy is uralkodik (v. ö. a fentebbi jegyzetet és f. *kelpaa-* taugen: m. *kell-*, f. *kitsaha* szűk: m. *keskeny*, f. *kísko-* lacerare: m. *küzd-*, f. *tempaa-* arripere: m. *tép-*, f. *tippa* gutta: m. *csepp* stb.), el kezd már harapózni az első szótagra is, még pedig — mint a felhozott adatokból (melyekben a hangrendileg változott magánhangzó egyformán *a*) következtetni lehet — könnyebben akkor, ha az első szótag magánhangzója *ä*, *e*.

A mordvin hangmélyedés adatai: *kučt-*, *kučo-* küldeni (v. ö. magy. *küld*, f. *kylvä-* serere, cser. *kešk-* jacere) | mordE. *uďeme*, *udime*, mordM. *uj* velő (v. ö. f. *ytime*, m. *velő*, cser. *vem*, *vïm)* | *nuje-* ernten (v. ö. cser. *nüž-* vakarni, magy. *nycs-*, f. *nüttä-* falce secare) || *śoks* herbst (v. ö. f. *syksy*, magy. *ősz*, cser. *šeže)* | *mon*, *ton*, *son* ‚én, te, ő' és *moń-*, *toń-*, *soń-* (pl. abl. *tońdet* stb.; v. ö. f. *minä*, *sinä*, *häne*; m. *én*, *te*, *ő)* | *sod* korom (v. ö. f. *syte* szén) | *noška* tompa (v. ö. cser. *nüškö*, *niške* id.). Igen világosan magyarázzák meg ez esetek a mordvin hangmélyedés természetét. Majd mindegyiknél t. i. azt tapasztaljuk, hogy a legközelebb álló rokon nyelv (finn, vagy cseremisz) megfelelő magánhangzója *ö* vagy *ü*; tekintve már mostan, hogy a mai mordvinnak már sem *ö*, sem *ü* magánhangzója nincs, mi természetesebb, mint hogy a fentebbi alakok *u* és *o* magánhangzóiban régebben létezett *ü* és *ö* nyomait lássuk (l. MUgSz. 195. l.). Az *ä* és *e* magánhangzóknak hasonló mélyedésére a mordvin dialektusok nyújtanak példát, v. ö. mordE. *tele* tél: mordM. *ťala* | mordM. *ťä* ez, abl. *ťada*, plur. nom. *ńat* | *sä* az: mordM. abl. *śada*, plur. nom. *śat*. Látjuk ezekben, hogy a magashangúság elveszte mintegy a jésítés által pótolva van; evvel magyarázhatók a személyes névmások *moń-*, *toń-*, *soń-* mellékalakjai s a *śoks*, *uďeme* szók jésült mássalhangzói is, továbbá ezek: mordM. *ameľa-*, mordE. *amuľa-* schöpfen a magy. *mer-* és osztIrt. *emerd-* haurire ellenében, szintígy *čangode-* helfen (régibb *čangode*, *śangode* helyett, v. ö. mord. *oču*, *oču* magnus és *ocä* patruus) a magy.

(pl. f. *katkera*, cser. *kočo*: magy. *keserű*, vog. *kväžertaχt-* keseredni). Ezekben nézetünk szerint a mélyhang nem specialis finn hangmélyedésből származott, hanem ugorkori maradvány (l. róla bővebben lejjebb). M. B.

segít- alakkal szemben. Ugyanilyen alapon eredetileg magashangúnak *(jez-, jes-* gyökérből származónak) veszi a Szótár a mord. *azi-* sagen szót is, melynek megfelelnek magy. *üzen-, izen* és osztB. *jazîñ* wort, rede, *jasta* sagen. Azonban itt semmi nyoma a mord. *azi-* eredetibb magashangúságának (pl. jésülésben: *ázi-)* s a szókezdő eltűnt *j*-nek is elvárnók legalább annyi jelét, hogy az amúgy is megvolt magashangúságot megőrizte legyen (v. ö. itt ezen analogiákat: f. *jäsene* íz: mord. *äznä* id.; f. *järve* tó: mord. *jäŕhkä, äŕhkä,* mordE. *erke, äŕke* id.). Inkább azt hisszük, hogy a magyar *üzen-, izen*-ben szókezdő *j* eltűnésével előidézett hangemelkedés van (v. ö. *tüz, üz, tür, szün* stb. szókat, melyek az eltűnt *j* hatása alatt mélyhangúságukat elvesztették). — Mindezeknek alapján következő eredményhez jutunk: a m o r d v i n h a n g m é l y e d é s l e g i n k á b b a z á r t a b b *(ö, ü)* m a g á n h a n g z ó k r a s z o r í t k o z i k s az eredeti magashangúságnak nyomát sokszor mássalhangzói jésítésben tartja fönn.

C s e r e m i s z hangmélyedésre — nem számítva a pusztán egy dialektusra szorítkozó eseteket, mint: cserM. *šär* nervus és cserS. *šar* pilus equinus (v. ö. magy. *szőr)* | cserM. *näl-, ńal-* sumere, emere és cserS. *nal-* (v. ö. magy. *nyer-)* | cserM. *väl, vil* superficies, cserS. *väl, val* (v. ö. f. *yle* superus, vog. *äl* id.) — a Szótár összesen két adatot nyújt, u. m.: cserS. *mo,* cserM. *ma* quid (v. ö. magy. *mi,* f. *mi-kä,* mord. *mezä, mez* id.) és cser. *jut, jud* nox (v. ö. f. *ehtoo,* magy. *est).* Azonban szorosan vizsgálva kitűnik, hogy hangmélyedés voltaképen ezen alakokban sincs. A *ma, mo* névmásra vonatkozólag már maga a Szótár is megjegyzi (624. l.), hogy „nem lehet egyszerűen magashangú *me* helyett valónak tartani, minthogy a cser. nyelv az eredeti mély- és magashangúságot jól megőrizte. Szintígy különös az osztjákban *met, mada* [mi; a ki, a mely] ellenében az osztS. *mugu (mugusir* wie beschaffen), osztB. *muj (muj-sir* qualis). Ezek jóformán egy mélyhangú *ma* tőnek nyomai, mely a magashangú *(mi, me)* mellett úgy áll, mint a *ki, ke* kérdő névmástő mellett *ko, ku* (= magy. *ho: hol, hová)*". A mi a *jut* alakot illeti, ennek eredeti mélyhangúsága mellett bizonyíthat a lp. *jukt* heri, melynek magánhangzójából, illetőleg szókezdetéből igen könnyen meglehet magyarázni a lp. *ikto,*

lpF. *jifta*, lpE. *jehti* alakok keletkezését. Hasonlóképen alkalmasan származtathatni a f. *ehtoo*, észt *ɵhtu*, *ɵhta* vesper alakokat is eredetibb *jakta*-ból, mert hogy szókezdő *j* eltűntével a kezdő szótag magashangúvá lett, akárhány analogiával bizonyítható. Csupán a magy. *est* szólhatna a cser. *jut* mélyhangúságának eredetisége ellen; azonban az nem is tartozik evvel egy etymologiai csoportba. Már CzF. is úgy vélekedett, hogy az *est* ÷ nap-*eset;* ez ellen a Szótárnak legfőbb érve, hogy a régiség nem mutat fel *eset* (pl. *napeset)* alakot, Simonyi adataival (Tanulmányok 3. füzet) megsemmisült, úgy hogy bizony — más hangtani okok számbavételével is — mégis csak CzF.-nak kell igazat adnunk, vagyis a cser. *jut* = magy. *est*-féle szóegyeztetést el kell ejtenünk. Ilyenformán a hangmélyedés tekintetében a cseremiszről ép úgy lehet nyilatkoznunk, mint a magyarról, vagyis hogy a cseremisz mélyhangú alak mindenkor a megfelelő ugor tőalak eredeti mélyhangúságát bizonyítja.

Egészen más feleletet nyerünk kérdésünkre a lapp nyelv vizsgálatánál. Itt már általános a hangmélyedés, mely úgy látszik bizonyos mértékben csak a magánhangzó hangszínétől korlátozódik. Azt tapasztaljuk jelesen, hogy legsűrűbben a tőszótag *a* magánhangzója az, mely eredete szerint magas *(ä, e)* hangra vezethető vissza. Ide vágó adatok, melyekben a mellékelt magyar megfelelő alakok még többnyire az eredetibb *e* (illetőleg ebből elváltozott *ö)* hangot tüntetik fel: *kale-:* kel*) | *kabmak* calceus: kengyel | *kar:* kéreg | *karve-:* kerül- | *kadńel:* könny | *katke-:* köt- | *kaska:* köz | lpF. *garga: dolla-g* flamme, feuerspitze: v. ö. f. *kärke* cuspis (? magy. *hegy* cuspis) | *kalma* frigidus: gémbered- | *jalg:* egyenes | *jake:* év | *taste* (= f. *tähte)* stella: tet-, tetsz- | *takte* csont: tetem | *takke-:* tev- (teszek) | *tabde* lien: tüdő (e. h. **tevedö*, ugor *tɛgɛndɛ* + képző) | *sagge* clavus ligneus: szeg | *sagge-* trahere: segít- | *salla:* öl sinus | *sarge-* dissecare: sér-, sért- | *čale-:* szel- | *čalme:* szem | *čabče-* festinanter eniti: seb- *(sebtében)* | *čakse* tuber: csög |

---

*) Rövidség kedvéért csak egy lapp dialektus alakját (rendesen a svéd lappét) említjük s a jelentést sem irjuk ki külön, ha a megfelelő magyar alakéval egyezik. Ugyanígy járunk el lejjebb is, hol nagyobb számban sorolunk fel adatokat más nyelvekből. M. B.

čappet niger: sötét | *čavadak* frost: hideg | *čakča:* ősz autumnus | *namma:* név | *nadda:* nyél | *ńalme* száj: nyelv | *ńamme-:* em- | *ńaske-* glubere: nyes- | *ńasalak:* nyű | *paije* supernus: fej | *pagge:* fék | *palle-:* fél- (timere) | *palva:* felhő | *passa-* lavare: fest- | *varra:* vér | *vaije-:* vés- | *manje:* meny (nurus) | *mange* posticus: mög, meg | *rappe-* aperire: reped- | *rapok* alacer: repül- | *lapče* evolare: lebeg- | *lake-* percutere: löv- (*lő*) *addem:* velő | *akte:* egy | *auta:* elő | *almaste-* schöpfen: emel- | *alme* coelum: émen, émett | *arva-* gedeihen (v. ö. lpF. *ervok* munter): örül | lpF. *avve:* öv. Kevesebb azon adatok száma, melyekben a hangrendileg megváltozott magánhangzó *o* (eredetileg, úgy látszik, *ö* vagy *ü*); ezek a következők: *mon, ton, son:* én, te, ő | lpF. *čokka-* sitzen: csökken | *čokle* (és *čakse*) tuber: csög | *čolge-* spuere = f. *sylke-* | *coke* vadum: sekély | *šolba* blaesus: selyp | lpF. *lofte-* (= lpS. *lapče*) evolare: lebeg. Hasonló minőségű *u* hangzóra összesen két példát lehetne felhozni, u. m. lp. *uce* parvus: össze és *juskete* ad aliquid offendere: üt. Azonban ezek közül az első nem természetes hangmélyedés, hanem szókezdő *v* eltünése folytán keletkezett (v. ö. vogK. *viš* és vogh. *uš* klein, továbbá osztB. *vaś* eng, f. *vähä* klein, mord. *viškine* id.) s valószínűleg *ü*-t helyettesít, mely magánhangzó a lappban hiányzik. A lp. *juskete-* mellett felhozott rokonnyelvi alakok közül a zürj.-votj. *ičkt-* mähen akár eredetileg is mélyhangúnak vehető, a finn *iske-* ‚viferire' magashangúságát pedig a szókezdő *j* eltűnése folytán keletkezett hangemelkedésből magyarázhatni. A mi végül a magy. *üt-* tanuságát illeti, ez e helyütt nem igen vehető számba a mennyiben az etymologiai összetartozás nem elég bizonyos; az *üt- t*-jét ugyanis a jelentés momentánszerű voltánál igen alkalmasan azonosíthatjuk a *jut-*, *fut-*, *lát-*, *félt-*, *tilt-* stb. igék momentán képzőjével, az *ü* előrészt pedig amaz ugor *vεgε-* ‚caedere, secare' gyökkel, mely a *vé-s-* igében s mélyhangulag a *vág-* és *váj*-ban mutatkozik (l. MUgSz. 574., 554. l.; a hangváltozásra nézve v. ö. *üz-* ugor *vaga-* ‚fluere, currere' + *-sk* frequ. képző | *úl* = ug. *vaga-* ‚currere' + *-l* mom. | *osz-: oszl, oszt-* — ug. *vanga* ‚caedere' + *-sk* frequ. képző stb.). A lappban tehát a természetes — azaz nem mássalhangzótól (*v*) befolyásolt — hangmélyedés eddigelé pusztán a

tőszótagbeli *a* és *o* hangzókra nézve mutatható ki.

A vogulban szintén gyakori a hangmélyedés, de úgy látszik csaknem kizárólag a nyilt *a* (illetőleg eredetibb *ä*, *ɛ)* hangzóra szoritkozik. Ide vonatkozó adatok, (melyek, hol külön kitéve nincs a dialektus, az éjszaki vogulból valók): *kual-*: kel- | vogK. *kal-*: *kalɛn*: kell- | *kas* öröm: kész | *kat*: kéz | *kąngä*: ki quis | *kal'*: *kal'tal* néma: f. *kiɛle* nyelv | *jañ*: jég | *tarvit*: teher | *tajl*: teli | *tareml-*: terjed- | *taur-*: tör- | *tar* wurzel: ér vena | *taret-* lassen: ered- | *sajr-* hauen: sér-, sért- | *sajr*: szőr | *sät*: hét | vogK. *saχ*: sonnenschein, sonne: sül-, süt- | *ńalej-*: nyel- | *ńar*: nyers | *palimt-* sagen: felel- | *valem*: velő | *magint-*: nevet- | *maltip*: meleg | *majl*: mell | *maert* fordern: mer- (audere) | *rač-* zögern: rest | *rau* kleines stückchen: rövid | *lam*: lé | *laškat-*: les- | *amp*: eb | *alm-*: emel- | *aum* krankheit: émelyeg-. Ugyan ilyen hangrendi változás az egyes dialektusok között is előfordul, mint: *keu*: vogK. *kav*, m. kő | *pel'*: vogK. *pal'*, m. fül | *äm*, *näñ*, *täu*: vogK. *am*, *nag*, *tav* (pluralis mindkét dialektusban: *man*, *nan*, *tan)*, m. én, te, ő | *atiñ* édes és *ätiñ* szagos | *äkvä*: vogK. *aku*, m. egy | *äri*: vogK. *ari* viel, m. erdő | *apši*: vogL. *vuäps* jungerer schwager, m. öcs. Arra, hogy *o* vagy *u* magánhangzó keletkezett volna a tőszótagban hangmélyedés által, csak pár biztos példa hozható fel, u. m. *pos-* mos: fest- | vogl. *kvoš-*: köszönt- | vog. *kvotl*, vogl. *kvätl*: közép | vogP. *vur*. *ūr*: vér | vogK. *es*: ész mellett vogB. *os* (= ug. *vesɛ)*; ezek közűl is a két utóbbi *v* hatása alatt keletkezettnek vehető *(vür* így is: *ver*, *vir*, *vīr*, *vujr*, *vür)*.

A vogullal egyezőleg az osztyákban is főképen a tőszótagbeli *a* hangzóra mutatható ki az eredeti magashangúság. Adatok (ha a dialektus külön megnevezve nincs, az éjszaki osztjákból): *kar*: kéreg | *kaš* öröm: kész | osztS. *kabak* könnyű: kevés | *ka*: *kaman* hány: ki | osztIrt. *jank*: ék cuneus | osztIrt. *tagert* schwer: teher | *takîl* locke: teker- | *tag-* werfen: tev- *(tesz)* | *tarîm* hart: dermed- | osztIrt. *täbet*: hét | *sami* rost: szenny | *śavîj-* bewahren; v. ö. magy. sötét | *sabîl* hals: csipő | *dalîm*: nyelv | osztIrt. *pañ* finger: fej |

pamîjî- raten: fenyít- | *vaś-* aushauen: vés- | *varas:* veszsző | *maîrt-* streben: mer- (audere) | ma: (plur. osztIrt. *meñ):* én | *ravît-* zerstossen: rövid | *laîl-* schmieden: lő- | *amb:* eb | *āt:* éj | *arat* menge: erdő | *apsi:* öcs | *vaś* eng: össze. V. ö. ezekhez a következőket is, melyekben még egyik másik dialektus az eredeti magas hangúságot megőrízte: *kevi:* osztS. *kauχ,* kő | *katl-* fogni: osztIrt. *ket,* kéz | *tal:* osztIrt. *tede,* tél | *taj* spitze: osztIrt. *tej* id., tetsz- | *sägîr* és *śagîr* rindvieh: osztIrt. *sagar* kuh, sőre | *nal* nyél: osztS. *nül* messerstiel, nyél | *palîñ* osztS. *peleñ,* felhő | *pal:* osztIrt. *pet,* fül | *mal:* osztIrt. *met,* mély | *lank-:* osztS. *link-* decken, liget | *lal:* osztIrt. *tet,* öl klafter | *alîm-:* osztS. *ilm-,* emel. A mélyedett hangzónak *o* hangszínére főkép a szurguti dialektus nyújt példákat, így: osztS. *köt:* kéz (Irt. *kēt)* osztS. *kouχ, kauχ:* kő (osztB. *kevi)* | osztS. *koss-* ziehen: küzd- (osztIrt. *kes-)* | osztS. *toj, tuj* spitze: osztIrt *tej,* magy. tetsz-; az osztB. *ož* ‚verstand' hangzóját a magy. ész ellenében az ugor *vese* alapalak *v* szókezdője magyarázza meg. Ugyanily keletkezésű *u* hangzóra (= eredetibb *ö, ü)* szintén találkozik pár példa, ilyenek: osztS. *sugus,* osztB. sus: ősz, f. *syksy* | *purîñ:* *p. voj* pók: féreg | *kut:* köz; v.ö. itt még ezeket is: osztB. *vur* és *vîr:* osztIrt. *ver,* vér | osztIrt. *ńura* kahl és *ńara* nackt: nyers | osztB. *lunk* keil: osztIrt. *jank* nagel, ék | osztIrt. *kuñnaj:* könyök, v.ö. osztS. *kunχni.* osztB. *kavan, kevîn* id. (ez utóbbi adatban az *u v* beolvadásából keletkezett, t. i. a *kuñnaj, kunχni* alakok *kun-* előrésze = osztB. *kavan,* az utórész pedig nyilván = magy. *hón,* vog. *χoχni* kar-, vagy térd hajlás, osztj. *χon* bauch, magen szókkal, ezeknek ‚hajlás'-féle alapértelmében).

Legnagyobb arányban és változatosságban uralkodik a hangmélyedés a zürjén-votják nyelvben. A votják nem mutatja uzon hangszínbeli korlátokat sem, melyeket az előbb tárgyalt nyelvekben tapasztaltunk; az *u, o, î* magánhangzók egyaránt jó számban találhatók benne, mint magas hangzók megfelelői. Példa kedvéért csak pár esetet fogunk idézni belőlük: *kur-:* kér- | *pul-:* fél- | *lul:* lélek | *ul-:* él- | *lu-:* lev- (leszek) || *tol:* tél | *kos-* befehlen: köszön- | *lobal* fliegen: lebeg- | *odîg:* egy || *kîk:* két | *mîl-kîd:* kedv, f. *mielc* mens | *mîn-:* men- (megyek) |

nïl-: nyel-. Kevesebb példával igazolható votj. *a* eredeti magashangúsága: *kapci* könnyű: kevés | *gaẑal-* szeret: kész | *das:* tíz | *ta:* ez | *śaĉ-* speien: f. *sylke-* id. | *valt-:* vezet- | *var* knecht: őr | *ma:* mi quid. A zürjén leginkább az *o* felé való mélyedést kedveli, mely általában votj. *u*-nak felel meg (v. ö. a fentebbi példák zürjén másait: *kor-*, *pol-*, *lol*, *ol-*, *lo-)* míg a mélyedett votj. *o*-val szemben rendesen az eredetibb magas *(ö*, *e)* hangot őrzi meg, így az idézett votj. példák zürjén alakjai: *töl*, *kösji-* (wünschen), *lebal-*, *ötik*. E mellett kissebb számban a többi hangszínnek is meg vannak a maguk képviselői, ilyenek: zürj. *gum* unterarm: könyök | *mun-* :men- (megyek) | *uś-*: es- || *va:* víz | *ma:* méz | *gaĉ* freude: kész | *das;* tíz | *ta:* ez || *kïk:* két | *kïn* kalt: gémbered- | *sïl* klafter: öl | *mïl-kïd* verstand: f *miele* mens, m. kedv | *ïl* ferne: elő.

MUNKÁCSI BERNÁT.

BUDENZ UGOR ALAKTANA.*)

Csak nem rég ünnepeltük örömmel és lelkesedéssel Budenz József negyedszázados tudományos működését, s íme: fáradatlan és fáradhatatlan szelleme ismét egy uj munkával ajándékoz meg bennünket, olyannal, mely szintúgy mint a Magyar-Ugor Szótár. az ugor összehasonlító nyelvészetnek alapmunkái közt foglal helyet. Az Ugor-Alaktan közzétételében nagyon is szem előtt tartotta a tudós szerző a „nonum prematur in annum“ elvét. Munkája kőnyomatban — „Jegyzetek“ szerény czíme alatt — már tiz évvel ezelőtt sokunk kezén forgott, és tíz év óta alig jelent meg a magyar alaktan körébe való dolgozat. melyen e munkának termékenyítő hatása meg ne látszott volna. És ha a szerző e javított kiadásban gyakran a mi kisérleteinkre is hivatkozik, fölhasználva eredményeiket: olyan benyomást tesz ránk, mint a nagylelkü hitelező, a ki adósainak még érdemül rója föl, ha az örök élvezetre átengedett tőke után időről időre némi csekély kamatot fizetgetnek.

Reménylem, fog találkozni nem sokára (vagy legalább az egész munka befejezése után) valaki, a ki az Ugor Alaktannak fontosságát s az előmunkálatokhoz való viszonyát ép oly alaposan, ép oly tanulságosan kimutatja, mint Mun-

*) Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. Első füzet: Igeképzés. — Irta Budenz József. — Különnyomat a Nyelvtudományi Közlemények XVIII kötetéből. — Budapest. Kiadja a M. T. Akadémia. 1884.

kácsi Bernát tette a Magyar-Ugor Szótárra nézve. Az illető aztán ki fogja emelni s kellően méltatni azt a nagy különbséget is, mely a két munka megbecsülése közben fölmerül: míg ugyanis a Szótár nagy részben már másoktól is fölállított szóegyezésekből indult ki s az ezek rostálásában kiderített hangtörvények vezették a további egyeztetésekre, addig az Alaktan majdnem mindenütt töretlen úton járt, mert nagyon kevés az az előmunkálat, mely valósággal az összehasonlító nyelvtan módszerével és czéljaival dolgozott. — Én azonban jelenleg csak azt tartom föladatomnak, hogy közönségünket figyelmeztessem e fontos munkára s röviden jelezzem a benne foglalt tárgyakat és eredményeket.

Az Ugor Alaktan rövid bevezetés után a szóképzésre tér át. Az ehhez való „bevezető megjegyzések“ főleg a tőknek esetleg kifejlődött többféleségével, a „teljesebb és kevésbbé teljes (vagyis csonka, gyengébb hangtestű) szótőalakkal“ foglalkoznak, s a szerző egyenesen kimondja, hogy „az ugor nyelvekben az eddigi hasonlító szófejtés szerint a kifejthető legrövidebb alaptők (nehány névmástőn s talán a tagadó igén kívül) általában kéttaguaknak, még pedig vocalis-végüeknek mutatkoznak“. Ezt a tételt olyan kétségtelennek tartja a szerző, hogy csak röviden utal az ugor nyelveknek ide vágó jelenségeire, természetesen a nélkül, hogy ügyet vetne a Thewrewk Árpád fajta nyelvészek okoskodására. Most, hogy ezeken kívül Hunfalvy Pál is szembeszállt a teljes tők elméletével, szükséges lesz részletesen fejtegetni ezt a kérdést.

A füzetnek többi része egészen az igeképzéssel foglalkozik: először a deverbalis, aztán a denominalis, végre függelékül a nem világos értékü igeképzéssel, melyet — mintaszerü óvatosságával — egyelőre elválaszt amazoktól.

A deverbalis igék közül először a gyakorítókat tárgyalja és lépésről lépésre, minden egyes nyelvet külön-külön vallatva, kimutatja, hogy a ma élő ugor nyelvek összes gyakorító képzői a következő egyszerü elemekből fejlődtek: *l*, *nd*, *sk*, *j (g)*, *ng*. Tehát már az ugor alapnyelvben öt frequentativ képző szerepelt. — A mozzanatos igeképzés, ámbár mai nyelveinkben kevésbbé változatos az előbbinél, az ugor alapnyelvre nézve ép oly gazdagnak mutatkozik, a mennyiben hat ilyen értékü képző válik ki a mai alakokból: *m*, *t*, *p*, *k*. *ks*, *l*. — Ismeretes dolog, hogy az igeképzés említett két csoportjának gazdagsága élesen elválasztja a magyar nyelvet és ugor rokonait a törökségtől. Ép oly általános az összes ugor nyelvek egyezése a mívelltető *t* képző használatában, de ez már a török nyelvekben is megvan. — Egyező visszaható és szenvedő képző az ugor nyelvekben kettő

van, de ma többnyire különféle gyak. és mozz képzők társaságában: *v*, *sk*. Az utóbbi a mi nyelvünkben bizton nem mutatható ki; az előbbi tisztán csak *aluv(ó)*, *nyugv(ás)*-féle alakokban van meg, más képzőkben, minők *-ód*, *-kóz*, *-út* csak lappang.

A denominalis igeképzők az ugor alapnyelvben: *d* (m. *l*), *j* v. *g* (a magyar *őríz í* hangjában s a *helyhez*-félék *h*-jában, különben csak lappangva), *m* v. *n*, *t* (az utóbbi kettőnek a magyarban csak gyér nyomai maradtak). — Azonfölül járulnak különféle deverbalis képzők is az igeszerü, azaz gyakran állítmányul is ige gyanánt szereplő névszókhoz, tehát főleg melléknevekhez: p. *gazdagodik*, *szépül*.

Ezek azok az egyszerü elemek, melyekből Budenz az ő mintaszerű, körültekintő módszerével a mai ugor nyelvek igeképzőit magyarázza s fejlődésük módját kimutatja. Munkája azok közé tartozik, melyek nélkül ezentúl el nem lehet az összehasonlító nyelvész, de a magyar nyelvész sem. — Ha pedig most e sorok írója, az ismertetés tisztén túlmenve, még egyes pótlásokat és igazításokat állít össze: nem azért teszi ezt, mintha ezen igazítások valami lényeges változtatásokat tennének a könyvnek eredményein, hanem csak hálatartozása némi részét kivánja leróni azzal, hogy a munkának néhány részletét teljesebbé vagy pontosabbá szeretné tenni.

A 18. lapon a *nyugalom* szó a feltételezett **nyugol* igéből van magyarázva. Pedig kell valami okának lenni, hogy a HB.-ben a szabályos *hotolm* mellett nem *-olm* véggettel olvassuk a köv. kettőt: *kegilm*, *nugulm*. Ha az előbbit összevetjük a HB. *kegiggen* igéjével, arra a gondolatra jöhetünk, hogy e két szónak és a *kegyes* melléknévnek alapszava *kegy* mégis főnév volt (nem ige, mint Bud. magyarázta szótárában); az *i* hangban t. i. ugyanaz a denom. képző lappanghat, mint az *őríz*, *fáíz* igékben. (l. Alaktan 142. 145.). A *nugulm* eltérő képzése módját az is igazolja, hogy még későbbi codexeinkben is rendesen nem *nyugalm*-at hanem *nyugolm*-at találunk. valamint *alkolm*(*atos*)-t a későbbi *alkalm*- helyén. Ennek szerintem az az oka, hogy mind a kettő a reflexiv *nyugov*- és *alkov*- tőkből vannak képezve. Később a hangtanilag szabályos *kégyélm*, *nyugolm*, *alkolm*-alakok átmentek az *-alm elm* képzésü főnevek analogiájába. (Az elsőre nézve csak az támaszt némi kétséget, hogy a Münch. c.-ben *nyugolm* és *alkolm* mellett már *kegèlm*- van nyilt *e*-vel). — Az *alkolm* szón kívül e reflexivumból van képezve a míveltető *alkot* ige is, melyet Budenz 104. szintén közvetetlen az *alk*- alapszótól származtat. Itt az *o* hang helyett, mely már magában is föltünő a rendes *-at* mellett, a régiségben még *u*-t is találunk (pl. Zvonaricsnál *alkuttat*

a. m. alkottat). *Alkuv-, alkuszik* a régi nyelvben a. m. megegyez, összeillik, *alkot* pedig ‚egyeztet, illeszt'. — Az utóbbihoz hasonló véleményem szerint a *tilut* ige is, *u*-jánál fogva.*) Ez tehát szintén miveltető, nem momentán képzés. mint Budenz véli 64. A *tilódik* ige, melyet B. u. o. említ, úgy látszik csak az imperativusban fordul elő: *tilogyék* v. *tilodjék*, s ez ép úgy viszonylik a *tiluv*-hoz, mint *nyugodjék: nyugov-, igyék: iv-* stb. A HB. *tiluvt*-jában sem lehetne ok nélkül az *uv*. A *tilut: tilt* ép úgy rövidült, mint a régi *alut, alot* ma *olt*. — Szintén refl. igékből képzett miveltetők pl. *nyugov-: nyugotni, haraguv-: haragutni, haragotni*. (Kulcsár c.).

A *d* képző eredetibb *nd* alakjára B., Kreszn. után idézi ezt: *játszond-* a Margit-leg. Prayféle kiadásából (*játszondjunk*). De most úgy látom, ez sajtóhiba lesz Praynal; mert Volf kiadásában nincs ilyen alak; v.ö. *jachogyonk* Marg. l. 209. *jachodny* 208.

A 33. l. egyszerüen megállapítja B., hogy a freq. *sz*-hez tartozik a mi *sz*-es praesensképzésünk: *tesz, visz* stb. Erre Hunfalvy épen most (Egy. Ph. Közl. IX. 3.) azt jegyzi meg, hogy „ezen felfogással ellenkezik a nyelvtudat . . . *eszem, iszom* nem frequ., de *eszegetek, iszogatok* stb. az“. Csakhogy a nyelvtudat negativ irányban semmit sem bizonyít. A franczia nyelvtudat szerint *oreille* ép úgy jelölheti a legkisebb fület, mint a legnagyobbat, azért mégis bizonyos, hogy ez a latin *auricula*, tehát az *auris* kicsinyítője. Mindennapi jelenség, hogy az efféle képzők jelentése könnyen elhomályosul. Aztán meg véletlenség-e, hogy az osztják praesens-képző *l* szintén egy frequ. képzővel azonos hangzású, és hogy a votjákban szintúgy fejlődött egy praesens azzal a frequ. *sk*-val, melyből a m. *sz* lett? (L. Alaktan 28. 29. az utóbbit úgy látszik Hunf. észre sem vette). Azt pedig Hunf. maga is megengedi, hogy „a praesens magában is tartósságot jelent s ez rokon a frequentativséggel“. Viszont az sem lehet véletlen, hogy a perfectum képzője a magyarban is, a vogulban is azonos egyegy momentán képzővel: *t, s*. — Különben a B. említette *sz*-es praesenstőkön kívül ide tartoztak még a régibb nyelvben: *vonszon, metsz* v. *metszen, ósz* (= *óv*, imper. *ógyon*). *tetszik* (a **tetüv-* tőalak, melyet B. a 105. lapon csak föltételez, valóban megvan a régiségben, pl. Komj. *tetewuec*) stb. mint nem sokára bővebben ki fogom fejteni.

U. o. az *szt*-beli *sz* külön képző voltát csak a *nyugosz-: nyugoszt, vigasz: vigaszt* igepárokkal bizonyítja B. Pedig ép

*) Lehet, Hunfalvy (ki ennek az *u*-nak nem csak hangszínével nem törődik, hanem semminek tartja az egész *u*-t Egy. Ph. Közl. IX. 9.) azt fogja erre mondani, hogy megint a fű növését hallgatom. Se baj! ha már van mikrophonunk, éljünk is vele.

oly jelentős bizonyítékok a *választ* (ma röv. *válasz*) féle főnevek. melyekben ugyanazon alapigéhez nyilván a főnévképző *t* járult.

A 27. s 40. lapokon B. a *vagyon megyen* igék praesenstövét, melynek teljesebb alakja **valgyo-, méngyé-*, a *j* frequ. képzővel magyarázza s azt mondja, hogy az alakra nézve ez még alkalmasabb, mint az ő régi magyarázata, mely szerint e *gy* a *d* képző változata. Szerintem épen alaki, hangtani nehézség forog fönn az új magyarázat ellen (a jelentés szempontjából egyre megy, akármelyik föltevést fogadjuk el, v. ö. fönn az *sz*-es praesenstőket). Budenz ezekre a példákra hivatkozik: finn *jälge-* m. *jegy*, f. *neljä* m. *négy* (ilyenek még *kegy, hegy, figyel, fagy*). Ezekben az esetekben föltehető, hogy **jej, *néj* alakok előzték meg a mai *jegy*-et *négy*-et. Azt azonban nem tehetjük föl, hogy az *lj nj* hangcsoportok a magyarban *lgy, ngy*-re változtak volna (már pedig **valgyon* bizton föltehető régibb alak, minthogy a *mengyen* maiglan fönnmaradt), mert *lj nj* mi nálunk mindig *ly ny* hangot eredményez. Azonfölül B.-nek régibb föltevése, vagyis a frequ. *d* mellett szólnak még a köv. okok: 1. a régi nyelv *vadnak mednek* alakjai; 2. a B.-től is említett mordvin *ulende-* ‚vagyok'.

39. l. Az *-ál él* végüekhez járul most a *lesz* igének ez a régi származéka: *lévél, lejél, leél, lél* (l, Ny. XII.), „*leelni*: esse solere" MA.

57. l. Hogy a mom. *-am em -ám ém*-ből rövidült, azt ilyen olvasatok is bizonyítják: *yzaam-, teteemeny* Sánd. c.

58. l. Az *-an en* végüekhez érdekes régi példa: *ijenő, ijenetes* terribilis (Ném. glossz., Keszth. és Kulcsár c); *ijenet-: ijed = daganat: dagad.*

U o. a *mozzan csörren*-féle igéket így magyarázza: „*-an* az alapigebeli végconsonans megnyujtásával, a mi assimilált consonansra utal, p. *h* vagy *v*; még pedig alkalmasan fölvehető, hogy a *j* (ered. *g*) frequ. képzőnek változatául *h* volt itt a mom. képző előtt."

(Elégtételemül szolgál, hogy B. elfogadja [nem csak itt. hanem p. a 104. lapon is] a „consonans-nyujtás" kifejezést, míg Hunf. valóságos üstökösöknek nevezi az én hosszu mássalhangzóimat, és Szinnyei Egy. Ph. Közl. VIII: 891. azzal oktat engem, a mit épen az én czikkemben olvasott [„Rövid és hosszú mássalh." Ny. VII: 530. Megmondtam ott magam is, hogy az explosiváknál nem a hangzás, hanem a szünet tart tovább. De azért nem lehet ezeket is hosszúknak nevezni? Vagy talán leszámítottuk a szüneteket, ha azt mondjuk, hogy a symphonia előadása fél óráig tartott?].

Kőrösi S. a Budenz-Albumban 121. a hangsúly s a trochaikus ritmus hatásából magyarázza a hosszú mássalhangzót; ennek a lehetőségét szintén megengedhetjük.)

Ennek bizonyítására a NyK. XVI. k.-ben az ill. jegyzetben idéztem néhány igét, melyben ez a *h* csakugyan megvan. Legfontosabb, mert legbiztosabb köztük ez: *verhödik, verhüdik* luctatur, confligitur, dissilit, remis velisque conatur PP. SzD. Hozzá tehetek most még egy biztos példát; *tömhöl, dömhöl* (szék. Kriza) a. m. gyúr vagyis tömköd, dömzsöl stb.; *tömhüdt* (Balaton vid.) a. m. tömött, kemény összeálló, sűrü szövetü; ezzel van kapcsolatban s talán szintén a népnyelvből van merítve a *tömheszt* ige, mellyel a mai fizikai és műszaki irodalomban nem ritkán találkozunk (p. Révésznél a Mérn. Közl.-ben; „a szódavizünkben levő tömhesztett szénsav." A Hon XIX. 347. sz.; szótárainkban még nincs meg).

59. l. A *dív-* ige mellé idézett *dímatlan* „nem csinos" melléknévhez megjegyzendő, hogy *dimos* is van körülbelül „csinos" jelentéssel Tsz.; továbbá, hogy az előbbi csakugyan megvan *dívatlan* alakban is Tsz. és Ny. VII. 41.

A 70. l. B. még nem fogadta el azt a tételemet, hogy a *vonakodik*-féle ikes igék a *csapkod*-féle iktelenektől különböző, reflexiv képzések, melyekben a képző eredetileg *-kód*, mint *hánykódik* stb. mutatják; s azt mondja, hogy itt az *ó* pótló nyujtás eredménye lehet, mert a *d* ered. *nd*. De már a *zárkózik: zárkozik* félékre e magyarázatot alig lehetne alkalmazni, és B. a 103. lapon csakugyan — igazi tudóshoz méltó tárgyilagossággal — csatlakozik nézetemhez, megvallva, hogy nem ellenezheti többé. Ezt csak azért említem föl, hogy szolgáljon mintául! — (Egyébiránt a *-kód-ik* és *-kóz-ik* végüekhez járulnak még: *hánykódik, iszkódik*, sőt *iszkudik* Ny. II. 372. *gyürközik; nevetközik*, mely szótárainkban nincs meg, Kaz. Diog. 187. és Bp. Szemle VI. 154. *szeretközik*, Szollohub beszélyei 131. *törülködzik* Ny. V. 275.)

A 85. lapon a *fejt* ige mellett nem említi a *fejlik* igét, és joggal, mert emez csak újabbkori analogiás képzés, s a régiség csak a *fesel* igét ismeri. De u. o. a *fúl* ige mellett fölemlít a *fojlik* alakot, pedig ezt még kevésbbé lehet szófejtő célokra használni (mint B. már szótárában tette), mert ezt B. csak Bálint G. szóbeli közléséből ismerte, s így még az is lehet, hogy csak amolyan hapax-legomenon, mint p. a *dönt* megfelelőjeül a gyermeknyelvi *dömlik*. Szintoly kevéssé kellett volna fölhasználni és *olvik, aluvik*-ból magyarázni az *ólik* igét („elólik a gyertya"), mely a Ny.-ben csak egy helyt van említve, s az *ólt*-ból való analogiás képzés lehet. Ezt majdnem kétségtelenné teszi a somogyi *ojlik* („elojlik a gyertya"), mely nem is lehet más, mint az *ojt* mellé képezett intransitivum. (L. a cikkirótól: Az analogia hatásairól 1881. 24. l.)

86. és 39. l. a mív. *ít* képzőt így elemzi: frequ *j* + caus. *t*. Ezzel szemben véleményem szerint azoknak van íga-

zuk, a kik a régibb *-ojt* végzetet a refl. *-ól úl* képzőből magyarázzák e h. *-ólt*. Erre a fölfogásra a köv. okok vezetnek: 1. Az *-ít*, *jt* végü míveltetők közül *állít*, *szakít szakajt*, *veszít veszejt*, *hullajt* stb. csak a legujabb korban, a mult század óta keletkeztek. A régi nyelv a *szállít* és *állapít* igéken kívül (az utóbbi elvétve fordul elő) csak olyanokat ismer, melyek mellett *-úl ül*, ill. *-ól öl* végü reflexiv igék állanak: *gyúl gyujt*, *tanól tanojt*, *fordól fordojt* stb. — 2. Az *-ojt* helyett *-ujt -út* végzetet is találunk, főleg olyan codexekben, melyekben már a refl. *-ól* is *úl*-nak hangzik (p. Jord. Érdy cc. stb.), s az utóbbinak *ú* hangja magyarázza meg legjobban az előbbiét is; *tanujt*, *fordujt*, *tanút*, *fordút*. — 3. Az *-ít -ojt* helyett valóban megvan még elégszer az eredetibb *-olt -ult* hangzás is. Előfordulnak p. *dölteni*, *gyülteni*, *hóldoltani (hódítani)*, s hasonlókép *áméltani alétani* az *ámél alél* igékből. Szintúgy magyarázódik *hívöntözik* az Érdy c.-ben, egyebbütt *hívöjtözik*, a mai *hütözik*. (L. ezeket bővebben „Tanulmányok az egyetemi nyelvtani társaság köréből" 3. füz. 282.) — 4. Igy érthetők meg legegyszerűbben a XV., XVI. sz.-ban oly gyakori *indolt-atik fordult-atik (= indojt-atik fordujt-atik)* féle szenvedő igealakok. — Csak az az egy ejthetne gondolkodóba, hogy némely codexek így írják ezen igéket: *indoht fordoht zabadoht* stb. s a HB. *zoboducha*. Ezt a nehézséget úgy háríthatnók el, ha fölvennők, hogy a magyar *j* hang akkor még erősebb mássalhangzó volt s könnyen átváltozott χ' χ hanggá (v. ö. *mezejtelen*, h. még 1278. *mezechtelen*, *rajtunk* h. a Kön. töredékben még *rohtonc*, l. „A régi nyelveml. olv." 22. továbbá *fejér: fehér*, és fönt a frequ. *j*-nek *h* változatát). — A sok *-ojt ít* végü igében később ez az egész végzet egységes képzőnek látszott és míveltető igéket képezett olyan igékből is, melyek nem végződtek *-úl ül*-re: *szállejt*, *állapét*, *háromlít* stb. A fejlődés tökéletesen olyan volt, mint a mai *-aszt eszt* míveltető képzőé; l. „Az anal. hat." 20.

U. o. a mív. *tat tet* képzőt úgy magyarázza az egyszerű *t*-ből, hogy ehhez még egy nyomatékosító momentán (intensiv) *t* képző járult. S azért látja épen az első elemben a tulajdonképi caus. elemet, mert „némely esetben csak aránylag ujabb időben lépett a *tat*-os alak a régibben használt egyszerű alak helyébe, p. *gyóntat* e h. *gyónt(ó)*, *áztat* e h. *ázt(ó)*, *nyugtat* e h. *nyugot*, *itat* e h. *it-*, *étet* e h. *ét*. Hihetőleg még némely alapigének erősebb összevontsága is (pl. *ivo-* h. *i-*, *éve-* h. *é-*, *vive-* h. *vi-*) kedvezett a hosszabb *tat* képző fölkerülésének." Véleményem szerint az utóbbi körülmény a legfontosabb, sőt talán az egész *tat*-ot megmagyarázza, ha föltesszük, hogy az egytagu *ét*, *it*, *ázt* stb. a *feket* (később *fektet*) *nyugot alut*-félék kedveért, tehát csupán azért vették föl az *at- et* végzetet, hogy szintén kéttaguak

legyenek. Hiszen ép így keletkeztek az *ötet aztat eztet* accusativusok, a göcseji *szebbebb* stb. Azután, minthogy az *étet itat tétet vitet* stb nagyon gyakran használt igék voltak, tőlük tovább terjedt az egész *tat tet* mint egységes mív. képzők, s keletkeztek még *fektet nyugtat altat* (régebben csak *alut*, aztán *alutat*) stb. — A mom. képző ellen az szól, hogy mindössze nagyon kevés *-at et* végü momentán ige van (*sirat* stb.), s ez a képzés nem lehetett a XVI. sz.-ban olyan eleven, hogy annyi új igét alkottak volna vele. De az meglehet, hogy a mív. képző járult némely *t*-végü mom. igéhez (v. ö. *ültö* helyében, sőt *ét-el tét-el tétemény* stb.), úgy, hogy ezek is hozzájárultak a *-tat tet* végü míveltetők szaporításához: *ültet* stb.

88. l. Az *-al -lal* végű míveltetőket (*aszal, növel, érlel, bízlal* stb.) úgy elemzi, hogy a *t* valaha megvolt bennük, csak lappangásba jutott, tehát régebben így végződtek volna: *-atl -latl.* Ez a föltevés nézetem szerint hangtani tekintetben tarthatatlan. Nincs rá eset, hogy nem csak *t* az *l*-hez, hanem egyáltalán tenuis következő liquidához hasonúlna a magyarban. Ez a tény megdönti azt az egyetlen adatot is, melyet B. idéz föltevése támogatására, hogy t. i. az *ecselleni* ige ebből keletkezett volna: **ecsetleni.* Nem is említve, hogy a népnyelvben *öcsél* is van („öcséd meg a fejemet“ Göcs.), a tiszavidéki *ecs* fn. = *ecselö*, az *ecselö*-nek az a jelentése, mely szerint a. m. „hosszukás, görbe vaseszköz, mellyel a nyúzott bőr belsejét simára vakarják“, a népies *ös-mos* ige, a *fésü*-nek **fej-ösö*-ből való hihető származása egyrészt fölöslegessé teszik az *ecsell* igének *ecset*-ből származtatását, másrészt megczáfolják ennek a szl. *ščet*-tel való egyeztetését (v. ö. Ny. IV: 164., IX: 517., 556.). Hivatkozik ugyan B. a *dl : ll* hangváltozásra is, p. *beszédl : beszéll, ebédl : ebéll;* de ez egészen más, mert a media elveszése szintúgy előfordul p. a *dn*, *gn* hangcsoportokban, míg *tn kn* soha sem vesztik el a tenuist. (L. NyK. XIV. 76., 77. U. o. egy népny. közlemény *segíllek* alakját *segítlek* h. valónak véltem ugyan, de ez sem lehet más, mint *segéllek*, tehát **segédl*).

101. l. „*-ód öd*, melyben határozottan a refl. *v* képzőnek frequ. *d*-vel való kapcsolata ismerszik föl (v. ö. finn *-undu*)“. Erre nézve tanulságos, mert megerősíti B. elemzését a régi *nyomvad* ige (p. Kat. leg. *megnyomvad* a. m. elnyomatik, legyőzetik); ez jóformán mindenestül azonos a *nyomód-ik* refl. igével. (V. ö. még *nyomaszt*, e. h. **nyomvaszt, nyommaszt).*

128. l. „Csak refl. továbbképzéssel: **bajol : bajlód-*“. *Bajol* megvan Ny. III. 164. — U. o. *vaklál* caecutire; megvan a tiszta denom. is: *vaklok* caecutio MA. v. ö. *vaklandos, vaklyás* caecutiens, caeculus MA.

140. l. A denominalis *h* igeképző példáit így egészíthetjük ki: a) A *-hod-ik -hud-ik -hosz-ik* félék közül B. ezeket említi: *sebhüdik, hírhedik, bűzhödik, bűnhödik, vénhüdik, árvahodik, hamuhodik* (Csok. Vitk.) *hamvahodik.* Hozzájuk járulhatnak: *kárhoszik* (*kárhot*), *estveheszik* (Münch. c.), *ügyehödik* (perf. *ügyehött* Münch. c.), *mérgehedik* (*elmérgüvék*). *vérhedik* (Czeglédi. Medgyesi), meg*anyahodott* (apáczák Pós. igazs. 564. = régi, t. i. definitio! Zvon. N 269. = anyányi madár Keressz. préd. 231.). „a régi meg*atyahodott* sz. jámborok" (Sz. hist. 3.). *szélhüdik* = megüti a szél, el*szelhedem* (dissipor SK. v. ö. szél-e, széles, *széled* mint *hamvahodik:hamvad*), *újhodik,* meg*úrhadik* (úrrá lesz, Baranya Ny. VIII. 426.), *dalmahodik* (megtelik, teljes férfivá nő, Bihar Ny.: I: 245. v. ö. *dalma:* töltelék, *dalmás* káposzta u. o. 135.). Nem egészen világosak, de szintén ide tartozhatnak: *fertehet* (kenyér: pollutum, Bécsi c., úgy látszik: *fertéhett, ferté = fertő*), *sashodik sassudik* (régi), *téveheszik?* („eltévehették Izr. házát" Bécsi c., így Apor c.), *tarhudik, ivahodik* (tájszók; az utóbbival v. ö. *ived, ivik* a gyümölcs). — b) Az előbbiekből képezett míveltetők így végződnek: *-hot hét höt.* Budenz ezeket említi: *sebhöt, hírhet, helyhet, büzhöt, bűnhet; véghet-?* Hozzá adhatjuk a következőket: *vérhöt-* (Wink. c 203.), *kárhot* (Érdy c. többször = megkárosít), *ügyehet* (Münch. c. v. ö. fönt *ügyehödik; ügyehít* GKat.). — c) A *helyhéz* párja még *vérhez* (Nádor c. 256. v. ö. *vírhedzik,* a mit B. idéz a népnyelvből, és fönt *vérhedik*). Jó volna földeríteni mennyi alapja van azon *j*-hangu denom. képzésnek, mellyel itt-ott találkozunk az irodalomban: *árjadoz* (Madách emb. trag. 1. és 4. szín), *árjong* (Szász K. Álmos 7.), *hírjesztel* (Vitk. munk. II: 180. 187., III: 85. 123.). Ez volna a legjobb kapocs egyrészt a *helyhez helyez*-féle, másrészt az *őríz fáíz fáész halász*-féle alakok közt. — Ugyanazt a képzőt láthatjuk a köv. szók *é*-jében: *avél* (régi, a. m. avúl, innen *avétt*); „*sáré:* sárgul" Ny. III: 230. „*sárétt:* sárga" Tud. Gy. 1826. II. k. (mind a kettő ormánsági közlés); *csunyétt* (veszett kutya u. o.). Ide való még a köv. szócsalád: *sárít* (Ny. XII: 430.), *sárhat* (e kettőnek összezavarása *sárhít*), *sárhodik, sárhozik* (más denom. képzéssel *sárlik*). SIMONYI ZSIGMOND.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Növénynevek.

Diószegi Sámuel 1813-ban kiadott „Orvosi Füvészkönyve, mint a Magyar Füvészkönyv Praktika Része" végén három columnában: ‚Régi nevek. Megállított nevek. Deák nevezetek' mintegy 1600 növénynevet állított össze. Követ-

kezzék itt belőlük, a mi egy vagy más tekintetből érdekesebbnek tetszik. Minden esetre figyelemre méltó a második columna; itt vannak az állítólag új keletű nevek. Ezekről Diószegi azt írja: „Sokan megütköztek a sok új nevekben, és úgy nézték azokat, mint a füvészkedés tanulásában igen nagy akadályt. Ezeknek megnyugtatásukra való az, hogy minden meghagyható neveket meghagytunk, új neveket pedig csak akkor formáltunk, mikor arra a kénytelenség szorított".

Ha végig szaladunk a második columnán, az lesz az igazság, hogy Diószegi uram épen nem faragott a csirbur és virbur mintájú erőszakos neveket, hanem néha a tisztességtelen kifejezést cserélte el tisztességesebbel, többször a latin szóból alakított, sőt fordított is, vagy, ha magyar nevet is, de a növény fajára és osztályára nézve minden esetre magyarázatosabbat alkalmazott. Pl.

Régi nevek.	*Megállított nevek.*	*Deák nevezetek.*
Ábrahám fája	Szivós szűzfa	Vitex Agn. cast.
Aggó fű	Aggó üszögőr	Senecio vulgaris.
Alakor	Alakor buza	Triticum monoc.
Farkasalma	Gégevirág	Aristolochia.
Angyalrúgta fű	Pénzlevelű lizinka	Lysimachia num.
Anyafű	Sárkánykontyvirág	Arum draconis.
Árnyékfű	Hegyi kappanőr	Arnica montana.
Bábaire	Tömjén	Pimpinella saxif.
Balla	Ballagó savar	Salsola tragus.
Báránynyelv	Kerti borágó	Borago officin.
Báránycsecs	Borsos szaka	Sedum acre.
Barátfejű fű	Pongyola pitypang	Leontod farax.
Bájfű	Nyelves péra	Ruscus hypoglos.
Bikatök	Terjedő pimpó	Potentilla reptans.
Boldogasszony ága	Nehézszagu boróka	Janiperus Sabina.
B. a. haja	Fünyüg	Cuscuta.
B. a. köldöke	Kösöny, konya	Cotyledon Umbil.
B. a. tenyere	Karéjos bokál	Alchemilla vulg.
B. a. rózsája	Rózsás fülfű	Sempervivum tect.
B. a. teje.	Tarka bogács	Carduus marina.
B. a. csipkéje	Szederj	Rubus idaeus.
B. a. czipőkje	Tarka czipóczím	Cypripedium calc.
Burongó fű	Peremér	Calendula.
Butykóró	Somkóró, lóhere	Trifolium officin.
Ebfejű fű	Aranyevő pintyő	Antirrhinum maj.
Ebkérdi	Pujkaorru czikkszár	Polygonum orient.
Élekhalok	Pásztor tarsóka	Thlaspi bursa past.

Élet füve, engem szagolj	Tarorja	Tenerium marum.
Engem ne bánts	Üvegszáru fájvirág	Impatiens nolitang.
Istenátkozta tövis	Kék iringo	Eryngium plasum.
Isten kegyelme	Réti csikorka	Gratiola offic.
I. korbácsa	Fogas reseda	Reseda luteola.
I. kenyere	Libatopp	Chenopod.
I. korsócskája	Mérges bolonyik	Sium latifolium.
I. lovafarka	Spárga, nyulárnyék	Asparagus officin.
I. nyilafű, kulcsa	Nagy szádor	Orobanche major.
I. paréja	Veres maglapél	Atriplex rubra.
I. pohárkája	Orvosi falfű	Parictaria offic.
I. szakálla	Háromszínü viola	Viola tricolor.
dtto	Tömjén	Pimpinella.
dtto	Mocskos kontyvirág	Arum maculatum.
I. táskája	Pásztortáska	
I. tenyere	Repedő himboj	Ricinus communis.
Kankós virág	Fehér narczis	Narcissus poetic.
Királyné káposztája	Somkóró	Trifolium offic.
Királydárda	Ágas magzating	Asphodelus ramos.
K. dinnye	Sulyom szurdancs	Tribulus terrestr.
K. gyertya	Ökörfarkkóró	Verbascum.
K. virág	Ajaja sarkvirág	Delphinium Ajacis.
Koldustetü	Szurós csimpaj,	Xanthium Strum.
Kurvavirág	Aranyvirág	Chrysanthum.
Mihályka monya	Baraboj	Chaerophyl bulb.
Nőszőfű	Agár kosbor	Orchis morio.
Papmonya	Piros páponya	Physalis.
Szamár vagy tót sáfrán	Gordon	Carthamus lanat.
Százszorszép	Százszorszép rukercz	Bellis parcunis.
Torok öröme	Torok villahim	Prunella vulgaris.
Szent Antal, Iván füve	Téjoltó galaj	Galium verum.
Sz. Benedek füve	Szegfűszagu cziklász	Geum urbanum.
Sz. Borbála füve	Tormáncs	Erysimum Barbar.
Sz. György virág	Tavaszi kankalin	Primula veris.
dtto	Májusi gyöngyvirág	Convallaria majal.
Sz. György füve	Kigyónyelvű fű	Ophioglos. vulgat.
Sz. Gy. lovafarka	Spárga nyulárnyék	Asparagus officin.
Sz. háromság viola	Háromszinü viola	Viola tricolor.

Szt. Ilona füve	Füzén lizinka	Lysimachia vulg.
dtto	Sárga tarnics	Gentiana lutea.
dtto	Közönséges páp-rád	Polytrichum com.
dtto	Csipkés bordalap	Asplenium trich.
dtto	Keresztes czirnics	Gentiana cruciata.
dtto	Erdei sálya	Salvia silvestris.
Sz. Kunigunda füve	Kender pakócza	Eupatorium cann.
Sz. László füve	Keresztes tarnics	Gentiana cruciata.
Sz. Magdolna füve	Méregölő czinka	Cynanchum.
dtto	Macska gyökönke	Valeriana officin.
Sz. Péter kulcsa	Római gyökönke	Valeriana celtica.
Sz. Róbert füve	Tavaszi kankalin	Primula veris.
Sz. Simeon füve	Bakbűzű gerely	Geranium Robert.
Sz. Jakab füve	Csillagszőrösmálva	Malva alcea.
Sz. Jakab virága	Berzedt üszögőr	Senecio Jacobaea.
Sz. János virága	Vetési aranyvirág	Chrysanthem. seget.
Sz. János füve	Erdei rukercz	Bellis silvestris.
dtto	Erdei sálya	Silvia silvestr.
dtto	Magas linka	Hypericum Ascyi.
Sz. János kenyere	Fekete üröm	Artemisia vulgaris.
dtto	Kolonczos bajmocza	Spiraea Filipend.
Sz. János gyökér	Édes likricz	Glycyrrhisa glabr.
dtto	Édes gyökerü páfrán	Polypodium vulg.
Sz. János szőllője	Veres ribizke	Ribes rubrum.

E sok szent füvét íme mind máskép keresztelte a kálvinista Diószegi.

Babics Kálmán.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Melleszt, mellyezni. (Nyr. XIII. 561.). A XVII-dik századbeli irott szakácskönyvek — jelesen a Nemz Múzeum könyvtárában őrzött Fáy-féle gyűjteményből való kézirat — tanusága szerint a halat is „mellyezték", azaz: oly módon hasították ketté, hogy a két felet csak a mellhártya kötötte össze. Ismerve a magyar ember nagy szeretetét minden iránt, a mi analógia, előttem a disznóláb „megmellyezése" mulatságos ugyan, de nem csoda. Van ugyanis a tulajdonképeni lábrésznek oly készítésmódja, pl.: a forrázás, a midőn a lábrészt hosszában kettéhasítják, de úgy, hogy a két felet, — a láb feje felől (ha a kebelben lábra kaphat a fejetlenség, miért ne lehetne a lábnak feje?)

a bőr összetartja s így a megmellyezett hal és disznóláb közötti hasonlatosság szembeszökő. HERMAN OTTÓ.

Fügét mutatni. A Nyelvőr XIII. 456. lapján, a hol a *fige*, *füge* olasz eredetéről van szó, a *fica* értelmére nézve ezt olvassuk: „Tommaseo bizonyítja, hogy csak a XVI. századtól kezdve vette fel a nőnemü „fica“ ez ujabb [t. i. a cunnus] jelentést, s a velenczei dialektusban csakugyan van egy szólásmód, melyben megőrződött a fügegyümölcsnek régibb *fica* több. *fiche* vel. *figa* több. *fighe* alakja: far le fighe, vagy le castagne „midőn valaki hüvelykújját a mutató és középújja közé teszi gúnyolás szándékából“ = figét mutat. A fügemutatás értelmében a közolaszban is megmaradt a nőnemű alak (Tomm.)“.

Nem tehetem e nézetet magamévá. Jól emlékszem, hogy gyerekkoromban. mikor egyikünk másikának fügét mutatott, az öreg urak azt szemérmetlen csunya dolognak mondták. Meg voltam lepve. Hogyan illik erre az ártatlan gyerekességre az a kemény megrovás? Okát csak akkor tudtam meg, mikor megtanultam olaszul. Ujra eszembe jutott a „fügemutatás“ mikor a népetymologiával, a helytelen fordítással, az euphemistikus módosítással s több efféle nyelvbeli tüneményekkel foglalkodtam; utoljára pedig annál a verbalis injuria-lajstromnál, melyet Ihering számára készítettem, hol alkalmam volt egy pár gestusbeli injuriát is magyarázni.

„Far le fighe“ semmi egyéb mint cunnus-t csinálni; s ezzel megleltük a szólás magyarázatát; tudjuk, miért *fica* és nem *fico;* miért rótták meg mint szemérmetlen csunya dolgot; miért veszik gúnyolásnak. A „fügé“-re való magyarázás nem egyéb mint euphemismus. De a szó hangzása még mindig veszedelmes; azért hogy az obscoenitást teljesen elpalástolják, *le fighe* helyett *le castagne*-t is mondanak. A német *feige* s a magyar *füge* az euphemistikusan értelmezett *fica*-nak a fordítása. PONORI THEWREWK EMIL.

Fordul elő. Még csak egy pár szónak kérek ez ügyben helyett és meghallgatást. Kérésemet támogatja az a körülmény, hogy Csapodi is, Lakatos is elismeri szórendi megfigyeléseim új és érdekes voltát, ebből pedig önként következik, hogy engem e vitában nem annyira személyes, mint inkább tárgyilagos érdek vezet. — Négyen foglaltak állást a vita tárgyát képező mondat ellen („az *é* mélyhangú szavakban is fordul elő, az *e* nem“). Hárman csak azért hibáztatják e szórendet, mert szerintük csak határozatlan kifejezések után van helye. Ezt én is megengedem, s megengedtem már „Fordul elő“ czímű czikkemben is; csakhogy e kérdést tisztázottnak még nem tekinthetem, s

minthogy magam sem tudnám még tisztázni, csak az említett cikkezők ellenmondásait kivánom kiemelni. Csapodi szerint az alany vagy a tárgy határozatlan volta szükséges, hogy használható legyen a nyomósító „fordul elő“ a higgadtabb „előfordul“ helyett. — Joannovics szól ugyan erről is (394. l.), de e mellett, úgy látszik, az *is*-sel kapcsolt kifejezés határozatlan voltát is megkivánja, és hogy az én mondatom még hibásabb legyen, azt állítja, hogy „mélyhangú szavakban“ nem határozatlan névszó, hanem „adverbialis alak“. Az igaz, hogy mihelyt egy névszónak *-ben* a ragja, adverbialis alak lett belőle, de hogy azért ne lehetne határozatlan (vagy az *a* névelővel határozott), azt nehéz átlátni. — Király Pál ellenben azt kérdi, hogyan idézhetem Aranynak ezt a kifogástalan szerkezetű mondatát: Hyperbol fazekasból lett demagóg. már fordult elő“, mikor az én alanyom határozott, „az Aranyé ellenben határozatlan“! Király P. szerint Aranynak talán minden félreértés elkerülése czéljából így kellett volna nyomatni a mondatot: „Hyperbol fazekasból lett demagóg, > ez már fordult elő! Egyébiránt újra ide teszem még s mind a három cikkezőnek újra figyelmébe ajánlom Gyarmathynak ezt a mondatát: „mégis *azok is fordulnak* . . . a hasonlító grádicsban *elő*“. Már ez a két példa is elég annak a bebizonyítására, hogy *fordul elő* határozott alany után is megállhat (ez a Hyperbol, azok a melléknevek). — Végre Lakatos S. főleg azért nem helyesli a nyomós szórendet, mert „magyarul író és tanító ember előtt nem szükséges nyomósított állítással fejezni ki az *é* hangnak mélyhangú szókban előfordulását, mert azt a nélkül is tudni fogja“. Ellenkezőleg, nem fogja tudni. Ugyanis: az én nyelvtanom az első, mely azt tanítja (a mit különben a ragozás is bizonyít), hogy p. a *leány*, *fazék* szók m é l y h a n g u a k. Míg előzőim valamennyien azt tanítják, hogy ezek nem mélyhangú, hanem v e g y e s-h a n g ú szók (l. p. Szvorényi 24. §. Ihász 11. §.). Hisz még 1884-ben is jobban tetszik Hunfalvy Pálnak a régi hármas fölosztás, mely szerint vannak v a s t a g, v é k o n y és é l e s hangok (Nyelvtud. és nytan. 33. s u. o. a jegyzetben még azt állítja, nem csak alítja, hogy „ez az elnevezés jobban fejezi ki p h y s i o l o g i a i természetöket“! pedig annyi csak világos, hogy ezek az elnevezések csupán a fölszines a k u s z t i k a i benyomásokat fejezik ki). Tehát nem csak az írók és tanítók, hanem még a nyelvészek sem győződtek meg mi nálunk arról, hogy az *e ė é i* hangok egy hangrendbe tartoznak (physiologiai tekintetben pláne, l. p. Sweet v. Sievers hangtanát, hátsó és mellső hangok Budenz-Album 103. Ny. XIII. 344.). — Ebből kitünik, hogy volt okom nyomatékosan szólni arról, hogy az *é* mélyhangú szavakban is fordul elő! SIMONYI ZSIGMOND.

APRÓLÉKOK.

A Nyelvtörténeti Szótár ügye. A múlt év folyamán részben befejeztettek, nagy részben pedig egészen földolgoztattak a **d, h, k, p, r** és **t,** s még e hónap folytán befejezést nyernek a **g** és **gy** betük, úgy, hogy az összes szótári anyagból csak az **f, m, s, sz** betük vannak hátra, a melyek a jelen év végéig remélhetőleg szintén elkészülnek.

A ki komolyan figyelembe veszi az akadályokat, a melyekkel egy ily alapvető szótár szerkesztésének munkája egybe van kapcsolva, minők a még mindig folytonos anyaggyűjtés, sokszoros rendezés, a szó világos értelmét föl nem tüntető idézetek miatt a jelentésosztályozás nehézsége, a hézagos adatok utánnézése s kiegészítése sat. sat., bizonyára nem fogja hosszúnak mondani a 14—15 évnyi időközt, a mely alatt e szótár remélhetőleg el fog készülni, különösen ha egybehasonlítja vele a majdnem 30 évre terjedő időszakot, melyet a jóval kevesebb akadályokkal küzdő Nagy Szótár szerkesztése s kiadása emésztett föl.

Uj germanizmus. Schlauch Lőrincz ékesszólásának talán sikerül egy új germanizmussal gazdagítani az efélékben úgy is bővelkedő hirlapi nyelvünket. 1884. nov. 27-én a Sz. László társulat közgyülésén megnyitó beszédében a többi közt ezzel a kifejezéssel élt: „. . . sánczba dobván különleges érdekeit, kibontakozni az állami hatalomnak karjaiból“ = in die schanzen schlagend. Érdekes, hogy ebben a német szólásban, mely a. m. „koczkára tenni“, nem is sánczról van szó; mert még a középnémetben élt egy másik *schanze* szó ilyen jelentéssel: koczka esése, szerencsés koczkavetés. Ez pedig nem más, mint a franczia *chance*, melyet régente szintén főleg a koczkajátékról mondtak. (V. ö. a mi *koczkáztatni* és — elavult — *szerencséltetni* szavainkat). A mai német nyelvben a sáncz jelentésű *schanze* (mely eredetileg rőzsekötést jelentett) természetesen sokkal közönségesebb, úgy hogy — mint már Tobler megjegyezte, Die fremden wörter in d. d. spr. 17. — ha a mai német pl. azt mondja „das leben in die schanze schlagen“, könnyen csatlakozik e kifejezéshez a sáncz-ostromlás veszedelmeinek képzete. Ezt bizonyítja ime Schlauch L. esete, melynek követésétől tartózkodásra intjük iróinkat.

Délibábos nyelvészek. Fölötte szivós faj, nem enged s tartja magát mind halálig; ha világot tartasz eléje, kifújja, hogy ne lásson; mindvégig gyermekek maradnak, s vén korukban is szeretnek humóst játszani.

Rapsz (Rapos?) igazgató, így olvastuk az elmúlt napok valamelyikén a napi ujdonságok közt, vagy száz

példával kimutatta a *-da, -de* képző jogosultságát. A szép számmal egybegyült társaság megéljenezte a fölolvasást.

Az ellen nem akarunk s nem is teszünk kifogást, ha valaki egy zártkörű társaságban elmés ötleteivel mulattatja hallgatóságát, s a *garáz-da, baráz-da*-féle elviselt s rég elnyűtt bizonyítékokkal föl-föl riadó csatakiáltásokról nem is vettünk volna tudomást, ha a fölolvasó neve mellett az ‚igazgató' szót nem olvastuk volna. Igazgató, a ki nyelvészkedik, valószinű, hogy valamely tanulóintézetnek az igazgatója; a kit pedig annyira sarkal a közlékenység, hogy fölfődözéseivel a nyilvánosság elé is kilép, bizonyosra vehető, hogy otthon a családi körben tanítványai előtt se rejti véka alá tudományának vígan lobogó szövétnekét. Szükségkép ezt a két következtetést kellett levonnunk belőle.

Az a kérdésünk tehát: részesülnek a tanítványok is az ilyen fölsőbb nyelvészeti előadásokban, s megtanítják őket is arra a nyilvánvaló igazságra, hogy közel száz *garáz-da* példa bizonyítja a *-da, -de* jogosultságát?

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Mint a természet-tudománnyal foglalkozónak igen sok rossz, hibás magyar szóval, s helytelen szófűzéssel van bajom. Én a természetrajzi magyarnyelv ügyében vagyok bátor a t. szerkesztő úrhoz folyamodni tanácsért, támogatásért; mert nem akarok (még önkénytelen se) a természetrajzi tudományok terén oly annyira elharapódzott rossz magyarnyelv s kifejezések terjesztője lenni.

a) A *növény* szó lépten-nyomon előjön, ezt használják mindenütt és mindig. Földi János „Természeti historia"-jában *növevényt* ir, úgy szintén Diószegi „Magyar fűvész könyvében". Így vagyunk b) a *futoncz* (carabus) szóval is. Földi fent említett munkájában *futrinkát* ír.

Alázatos kérelmem a t. szerkesztő úrhoz: méltóztassék felvilágosítást adni ezek felől. B. S.

Felelet. a) A *növény* a *növevény* mellett jól megállhat; egyik olyan helyes mint a másik s mind a két alaknak megvan a maga analogiája, emennek a *jövevény*-ben, amannak a *sövény*-ben (szövény) *szövevény* helyett, a mely különben használatos is, csak hogy némileg eltérő jelentésben.

b) A *futoncz* nem helyeselhető szó. Hogy a *futrinka* népies használat-e, arra nézve fölvilágosítással nem szolgál-

hatok; kellő utbaigazítást azoktól kell várnunk, a kik a néppel sürűbb érintkezésben állanak.

2. Kérdés. A régi szótárak vizsgálásánál minap oly két adatra bukkantam, melyeknek elsejére fölvilágosítást történettudóstól vártam; ily ismerőseim azonban útba nem igazíthattak, ezért kérésemmel a t. szerkesztő úrhoz fordulok.

a) A Calepinus-féle szótár 1605. évi kiadásának „Onomasticon Propriorum Nominum" czimű függelékének 66. oldalán „Buda" szó alatt ezt olvasom: „Ung(arice) *Hay regyio*". Van-e ennek az állításnak történeti alapja, honnan eredhetett és mit jelent? Budáról ezt semmiféle régi szótárban sem találtam.

b) A másik szó szintén az említett szótár függelékének 164. oldalán olvasható „Jugula", signum est coeleste, quod et Orion dicitur. Ung. *Kasza hugy*. A szótárakban e néven találjuk egész Márton-ig; ő már csak azt mondja róla, hogy „egy tsillagzat az Orion"; magyar-latin részében azonban még ő is azt mondja róla, hogy „*Kaszahúgy*".

A számos helyből kétségtelen, hogy e név átalános volt. Mért nevezték így? K. S.

Felelet. a) Nem szenved kétséget, hogy Calepinus idézett adatát ekként kell olvasni: *Hajh régi, jó!* Régi lantosaink műveiből eléggé ismeretes, hogy a *jó* fölötte tág értelmű jelző volt; használták nem csak hősök, hanem városok, várak, s ezek közt kiválóan Buda jelzőjeként: „Bolyog és búdosik, mégyen jó Budára (Ilosv.: Tholdi 67. v.). No mikor feljuta Tholdi jó Budára" (uo. 117. v.). Ilyen állandó jelzőűl szolgált még a *kincses* szó is, mely több városunknak s köztük Budának is mellékneve volt. A *régi* valószinűen egy értelemben veendő a mai *ős* szóval, azaz ‚régi Buda = ős Buda'. A fölkiáltó *Hajh!* meg bizonyára a török járom alatt nyögő városra vonatkozik vagyis ezt akarja mondani: ‚Hajh, régi, jó Buda!'

b) A *hugy* elavult szó, jelentése annyi mint: stella, csillag; csak nehány codexben fordul elő: „Yollehet tudna hugyoknak folyasit: quamvis sciret stellarum cursus (EhrC. 29.). Ewuewltenek hugyokra: clamabant ad sidera (u. o. 152.). Holdath ees hwgyokath, kyketh the fondaalaal: lunam et stellas quae tu fundasti (FestC. 6.). Hwgyaknak kegyes teremteye: conditor alme siderum" (KesztC. 72.). *Kaszahugy* annyi mint kaszacsillag, a nép ajkán egyszerűen *kaszás* a neve.

3. Kérdés. „A társulat czélja: a magyar érdekek előmozdítása kiváltképen (v. különösen, v. főkép v. leginkább) két irányban nyilvánul" sat. Egy úr e mondatban a ki-

váltképen helyett különlegesen szót tétetett a „specialiter“ kifejezésére. Én ezt helytelennek gondolom, az illető nem. Molnárnál *specialiter kiváltképen*. Én azt hiszem, az én szavam teljesen pótolja a ‚specialiter‘ fogalmát: s a *különleges* torzszülött v. legalább fölös szót csak a ‚specialis dohány, szivar‘ bejövetele óta kapták fel a trafikos mondása után.

b) *Vállal* és *vállalkozik* szót két *l*-lel irom, más egygyel. Kinek van igaza? Göcsejben: *vádol*ni vállalni. A *vállal* lehet talán a *váll* főnévtől metaforikus értelemben verbum denominativum. Kérem etymonját. V. Gy.

Felelet. a) A *különleges* szóra épen semmi szükségünk nincs, s nincs különösen az idézett példában, a hol a ‚kiváltkép, kiválóan, főkép, különösen‘ nem csak hogy pótolják, hanem ezek a valóban helyesek.

b) A *vállal* igét a tájszólásbeli *vádol* alak nem engedi meg, hogy a *váll* főnév származékának tartsuk. (L. Budenz MUgorSz. 564). A szónak két *l*-lel irása hagyományon alapszik.

4 Kérdés. Sokszor olvasom a lapokban a *nyárspolgár* szót. Gondolom ugyan, de nem értem mégis, hogy mit akar jelenteni. Olyan formán hangzik nekem, mintha csak olyan új magyar-féle szerzet volna. Kérem a Szerkesztő urat, írja meg a „feleletek“ rovatában, hogy csakugyan magyar honpolgár-e vagy sem? Mi a jelentése? és ha csak rossz, attilában és sarkantyús csizmában le föstett alakja valamely idegennek: mi a megfelelő becsületes magyar kifejezés? S. P.

Felelet. A *nyárspolgár* ama kölcsönszók osztályába tartozik, a melyek nem a hangtestre, hanem jelentésükre valamely idegen nyelv sajátjai, milyenek: *thatkraft: tetterö, grössenwahn: nagyzáshóbort, veilchenfresser: ibolyafaló, anspruch: igény* sat., mind nem hazai földön termett fogalmak. A *spiessbürger* jelentését Sanders szótára e szavakkal magyarázza: „ein spiessbewaffneter bürger als fusssoldat; dann zunächst im munde der ritter, u. jetzt allgemein verächtliche bezeichnung wie philister“. Nálunk, legalább a mult időkben, ép oly ismeretlen, mint a németnek a *csikós, betyár, szegénylegény, csárda, tanya* sat. Körülbelül az előbbi időkben meg felelt neki az inszurgens. A magyarban, tekintve kicsinylő, lenéző értelmét, egyértékese lehetne az ‚anyámasszony katonája‘.

Szarvas Gábor.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Elbeszélések.

A leginy s két jány szeretője.

Vót ëggy leginy. Hát annak a leginnek vót két jány szeretője, a zëggyig gazdag, a másik szeginy. Ëcczer elmenyen a leginy a szeginyebbikhez, s láttya, hogy rípát tisztít, de aza jány ajan vastagan tisztítatta a hajátul, hoccsak ajannak maradt a rípa, mind a zujjam. A leginy kérdi a jánytúl, hogy hát minek vág le annyi haját? A jány aszongya: „vastagan vágam, me még hoz anyám". Na a leginy elmenyen a másik szeretőjihez, a gazdagjabbikhaz, s láttya, hogy az is rípát tisztít, de az ajan víkany haját vágatt a rípának, hogy hejen-hejen mind réta maratt a haja. A leginy kérdi a jánytúl, hogy, hát te minek nem takarítad meg jobban a rípát, minek hagyad ajan hajasan? A jány aszongya rá: „Azír takarítam úgy, me még sok vessen kell.

(Domokos).

M. NÉMETH SÁNDOR.

Párbeszédek.

Ëcczër ëgy magyarföldi atyafi, ki váláhúl sëmmit së tudott, bé vetődött Molduvába váláhok közé, ojtozi vagy bozai vámon, ő tuggya. De hol-holnem, bé tálát ëgy szöllyős kerbe; ott mëglát hárágon (szöllőkaró) fityëgni szőllőgërëzdëket. Neki dőll, ëszi, harapja. De még jó se lakhatott, oda ér ëgy pëndár (őrző); rivá ordít: cse kaucz maj? (Mit keresel?).

— Së csikóm, së monyasom.

Erre mindënit elvëtte, jó el döngette, szőllyőből kikergette. Mikor futhatott, tálát ëgy másik válára. Ez is rivá bődül: ungye áj foszt? (Hol voltál?)

— Ide bé fosztának mëg.

— Dare? (Vaj?)

— Dárdám ës vót aszt ës elvëtték.

— Saracu! saracu! (Szegény! szegény!)

— Nem szárásért, hanem szöllyőlopásért.

— Futucz mámá tá. (Az anyádat!)

— Eleget futék, mégës mëgfogának.

De mett nem érthette mëg, döngetni kezdé:

— Dutye la Dráku! (Eredj az ördögbe!)

— Në dorongojj koma! eleget mëgdorongót az átyádfia.

(Klézse, Moldva).

ROKONFÖLDI.

A gazdasági nyelvből.

Kocsozni kell a dohánt. Ha letörik a leveleket, póréra fűzik; ha megszárad, besimitik vagy tekercsbe fonik; azután megvágik, úgy megpipálik. (Kocs, kocsán: hajtás, a növény szára).

A kűmivesek kecskelábra rakik a deszkákot, úgy csinálnak magoknak állást. Egy fanalra golyóbist kötnek és aval mérik, hogy egenyes legyen a fal. A bóthajtást árkusra rakik.

A gabonát tetésen vagy csapóson mérik. Tetés vagy csapós véka. A csapófával lecsapik a vékát.

A tejet, olajat stb. teli, szinig, szinültig tőtik.

A kanálisban (a Tapoly-Ondovában) szinel a víz a partval.

A méheket őszkor szokik kiverni. Az én apám uram tizköpü méhet vert ki a barkácsnak*).

A vakondok mind összeturkálta a rétet, tele van honcsikval. Nagyon nagy víz van a tóba, csak a zsombékokon lehet járni.

Gizsázva mennek a marhák a délőre: viczkándozva.

Gizsója van a marhának. (Gizsó az, mikor a pőcsik*) tojásait a bőr alá szúrja és ott kikelvén, a bőr feldudorodik).

A juhokat nem eresztik a gazdák a nyomásra, ott van nekik a hegy. A tilalmasba csak a dógos marhát eresztik, a heverő marhának ott a nyomás. (Nyomás, a hol a marhák legelnek).

A háztetőt le kell gorczolni*), azután kabónát*) tenni rá, hogy ki ne kezdgye a vihatar.

(Szürnyeg, Zemplén m.).

CSOMÁR ISTVÁN.

Népmese-töredék.

Abba a züdőbe, mikor émmég gyerék vótam, nèm vót ám még mindénhun cserésnyefa, de a zén apámnok mégis vót ècs cserésnyefájo, dejszén vigyázott is án rá, akár csak a széme világáro.

Ėcczér azomban én kilestem, mikor a zapám emėnt hazúru; áthíttam a zén kedves barátomat, fömásztam a cserésnyefáro, rásztam a körtefát, hullott a baracz, szèttük a dinnyét.

Ezalatt hazagyün az én édės kedves apám; benéz a kerbe, méglát minket és ránk kiátt: Terémtėtte kőkei, hát nektėk ütettem én a buborkát, hogy szèggyétek a répát?

Csaknėm léestem a fáru, osztán futottam én a teleknek, ott még beleestem én nagy ásotlan kutba. Osztán hazamėntem, benész-

---

*) Kérjük e szók magyarázatát. Szerk.

tem a zablakon, de nêm láttom sênkit sé otthun. Um mêgrugtam a zajtót, hogy beestem a zablakon.

Kimentem a zistállóba, fönyergiêtem a pejkót, föütem a sárgáro, osztán mêntem én heted-hét ország ellen az opêrêncziás tengêrên túl, a zöveg hêgyekên innejd, ott, hun a sárgo répát még a zabot mêghêgyézik.

Oda érve mégestelêttem. Rêggiêre âra ébrettem fö, hogy a lovat mégöllöttö a zegér, a nyerget még mégêtte a farkas.

(Pölöskefő, Zala m.).

SIMON GYÖRGY.

Orvosi kifejezések a nép ajkán.

Egészen magamon tulnan vótam. (Valkó).

Fáj a mellem porczogója = processus xiphoideus. (Kecskemét).

Erelés, ereltet: érvágás, eret vágat. (Kún-Szt-Márton).

Mingyárt érêztem, hogy mègréppent, mégrázódott bennem a vér.

Csak a fekés esik nehezemre.

A képem bubja fáj. (Zala m.).

Nagyon kell ótalmazkodnom: magára és szemére vigyázni. (Békés m.).

A csunya nyavalya is úgy kifogott [engem]. (Gömör m.).

A csusz (= orbáncz) hozzá ütközött a szémémhé; mégvilágtalanyútam; asz montam mas mingyá kidurran a szémém; ész szémhunyást sé tuttam ténnyi; éfeküttem kilencz-tíz hétig is; má gyomorgörcsbe is vótam; a hátomat, zsódéromat, víkonyomat majném össző szaggatta; mégvilágosút a szémém. (Simonyi, Vas m.).

Gyerêk korábo nêm vedlétt, asz monta az orvos, a szémirü vedlik: szemgyuladás alakjában esik át rajta. (Perkáta, Fehér m.).

Mindig tovább fogódott: a gyuladt terület tovább terjedt a szemen. (Fehér m.).

CSAPODI ISTVÁN.

Babonák.

Fogjál puppegeret (denevért), nyúzdmeg, száricsd meg a bűrit, törd meg s annak a porábaul tégy a részeges ember borába: megutájja a bort s elhaggya a zivást.

Aki aszt akarja, hogy a haja ne neöjjön a homlokába, kennye meg a homlokát puppegír vírivel.

Ha a gyermek puppegír vírivel megkeni a szakálla meg a bajussza hejjit, vagy ha a férfi megberetválkozik s a pofáját puppegír vírivel keni meg, sohase lessz szakálla.

Ha a puppegír fejit megszurják s három csepp vírt éggy pohár piross borba eresztenek, a ki aszt megissza, elhaggya a zivást.

(Zilah).

VERSÉNYI GYÖRGY.

Gyors mondókák.

Egy nagy ordas farkas marta tarka tehén kík bűribűl kötött könybűl tanult furcsa fejű deák gyerekbűl lett nagy ostoba pap.

Csetneki csikós itat a Tiszán, sárga cserép csengő cseng a csetneki csikós sárga csődör csikaja nyakán.

Két kű kut körül két kík tyuk kerül.

Jó nyár jár rájok.

(Kisujszállás).

ÁBRI MÓZES.

Lakodalmi köszöntők.

Êeső vendíghivás.

Hogy miokbú gyüttünk be e tisztéssígés házbo, engédéemet kírünk e köveccségünk rövid èebeszíllísíre, mivèe a fölsígés Isten rendölísíbű a jövendőbéli páros íletre lèköteleztík magokat ugymint Varga Pál és annak èejegyzétt mátkájo ugymint Novák Mári, a kik örömök naptyát tartani kivánnyák e foló holnap 15-ödik naptyán, ugymint a ránk gyüvő vasárnop azêr is áltolunk hivattyák jó szüvü attyafiját szüves attyafijaji közê, uramat és asszonyomat szüvessen invitájjuk, ha csekíl szógálattyukat még ném vetnék êkkis mènnyekzőji vacsoráro écs csésze levesre ész szelet pecsényére ép pohár bornak êköttísíre èv vagy két pár tánczok éjárásáro mégjelénnínék. Esz szó mondásunk elősször.

Második vendíghivás.

Másocczor is követül kűdettünk magokhoz a mi böcsületés vőlegíny urunktú, ugymint Varga Páltú és annak èejegyzétt párgyátú, ugymint Novák Máritú, kik a fölsígés Isten réndölísíbű a szent házossági íletre lèköteleztík magokat és örömök naptyát e mái napon foggyák tartani, magokat pejig a többi atyafijaknak és más érdémés vendígék közé kivánnyák számlányi, azêr is áltolunk

hivattyák èt tisztèssíges lakodómi vacsoráro, ècs csésze levesre èsz szelet pecsènyére èp pohár bor'nak èkőttísire, èv vagy kèt pár tánczNok èjárásáro; de mivêe má èegyütt az üdő, hogy a hitnek kötelivèe mègkötöztessenek vagy lánczávó mègbilincsűtessenek, mái napon díl után kèt óráro mègjelènnyi szüveskèggyenek a vőlegínyünk házáná. Èsz szó mondásunk másocczor.

(Pápa, Veszprém m.).

Németh Gyula.

Tájszók.

I.

Alacsony: szemtelen, semmiházi, gazember. „Hagy tuccz ajan alacsany lenni"? „Alacsany hazugság biza; alacsanyúl hazuccz".

Ázalék: egy s más apró húsnemű, különösen disznóhús. „Há bár ègy szikra ázalékat istálak a kápasztára".

Bolondikus: bolondozó, bolondforma. „Ne légy ajan bolondikus te!"

Bihaj: a cséplő gép locomobilja. (Nagyvárad táján, a mint értesültem, vaklú a neve). „A cséplő masinát mégcsak elhaztuk, de a bihajat ebbe a sárba tiz ȯkȯr*) se hazza fel".

Birtyóka: a gyümölcs — különösen szilva — kis, éretlen állapotában. „Ègy csamó birtyókát ett, attó rázza a hideg".

Bakkszekér: gyerek játék, melyet egy villa alakú vesszőből úgy késziteneк, hogy két elágazó szárát az elágazás pontjába vissza hajtják, s megerősítik.

Csármálni: dühösködve lármázni, kiabálni. „Ne csármájj te kutya, mer mingyár pafan váglak".

Csöröllni, csörlő: a szövőszékhez tartozó vetéllőbe illő bodzafacsőre fonalat tenni. A csörlő az ehhez való kis kézi gép.

Fejérember: kisértet, lélek. „A tennap öste a fejérember a csűreskerbe vót, Marczi bá is látta.

Ficzfa: füzfa. „A ficzfákat mind egy szálig kitȯrdelték az èccaka a czigányak".

Főre való: kalap, sapka. „Egy kicsi péndz kéne, istálam, hagy még vegyek annak a gyermeknek is ègy hitvány főre valót".

Futtig: futva. „Erígy a zsidóhaz dahányér, de mind futtig járj"!

Gandazó: curator. „Mer én vótam a gandazó, a kurátar".

Gyanakszam: vélem; olyan forma szerepe van ebben az alakban, mint hiszen (‚hiszem') tán (‚találom') szóknak lehetett egykoron. „Gyanakszam, èmúlt már délebéd". „Gyanakszam, ő keme is att van".

---

*) Kérjük a t. gyűjtőt, magyarázza meg, minő értéket tulajdonítsunk az ȯ jelnek? Szerk.

Hekkre: nagy dologgal. „Nagy hekkre ëmentünk mük is a hét elejin, asztán tôbbôt saha se vótunk".

Hunczút: duellum: „Az ángor fiát hunczútra hitták, s levágták a fejit". (A falubeli angol birtokos fia duellumban esett el). „Én nem mennék hunczútra, jába hinna akárki".

Itkányas: részeges. „Ő këme is itkányas, szereti az italt, mind a takács".

Indzsinér: ingenieur. „Itt az indzsinér, ejisze azér jütt, hogy kamesszáljan (comessáljon)".

Karucza: kis szekér, gyermekek számára. „Gyere Pista, mė Bandiéknál (családnév) új karucza van, mennyünk karuczázni".

Kozsok: bunda „Add ide Mányi a kozsokamat".

Kurázsi: mersz, bátorság. „Gyer ide ki birakazni, ha van kurázsid".

Lajtarja: létra. „Jüjjen hamar kamám, mer itt van a lajtarjás székely". „Eltôrôtt a tennap a szekerem lajtarjája".

(Szőkefalva, Kis-küküllő m.).

KISPÁL MIHÁLY.

2.

Székelységiek.

Bádirka: 1—8 kupás átalag; kis hordó.

Baklat. bislet: a kutyáról és macskáról mondják, mikor a párosodás idején sokat koslatnak.

Borittós: túrótartó edény.

Budulék: fából készült viztartó edény.

Csürök: guja, czigle, piszka, pitty. Csürközni: gujázni, pittyezni.

Dutka, dutkó: négykrajczáros.

Esztén: ökörhajtó vessző, szőmös esztén: tűvel szeggel a végén.

Farkalló: hegyével a szekér után kötött bokor, hogy a lőtőn (lejtőn) lejövő terhes szekér sebességét mérsékelje.

Gircsáva: a hátgerincz alsó vége, fark csigolya. Bétöröm a gircsávádat. (Másik jelentését l. Kriza: Vadrózsák).

Gologány: l. dutka,

Hajla: a fenyőfának hosszú, hajlékony ága.

Karincza; kötény.

Kasornya: kantár.

Koszta: gója, réti huszár.

Megfutosik: megfojatik. Futoshatnék a tehén.

Rusnya: rút, csunya.

Susták: l. dutka.

Töncsöreg: kurta-vastag (ember).

TÖMLŐ LAJOS.

Mesterműszók.

1.

A Posoni Takátsok' müszavaik.

Bél fonál: Eintrag.
Borda: Weber-Lamm.
Csinat: Zwilch, Zwilich.
Dupla szél: Doppelte Breite.
Gombolag: Knollen.
Nyüstös fonál: Zotten.
Ponyva: Blachen, Plachen.
Szövö szék: Weberstuhl.
Talpalló: Schamel.
Vászon: Leinwand.
koczkás: gewürfelte.
huszonnégyes: vierzwanziger.
huszas: zwanziger.
tizenhatos: sechszehner.
tizenkettős: zwölfer.
tizes: zehner.
Vetélő: Weberspuhl.
Zugolyfa: Weberbaum.

2.

A Posoni Szabók' müszavaik.

Béles: Unterfutter.
Czérna: } Zwirn.
Fonál: }
Dolmány: újjas: mit Ermeln.
újjatlan: ohne Ermel.
Fonyás: Zierathen.
Gallér: Kragen.
Gyüszü: Fingerhut.
Kesztyü: Handschuh.
Köpönyeg, köpenyeg, kepenyeg:
újjas: mit Ermeln.
egész kerékre: ganz Rad.
Mente: Pelz.
Melyre való, Leibli, Pruszlik: Leibel. Mantel.
Nadrág: Hosen.
Olló: Scheere.
Prém: Gebräme.
Paszovány: Borte.
Paszománytos: bortirt.
Ruha újjas hoszszú: Kaput.
Tarsoly: Säbeltasse.
Téglázó vas: Bögeleisen.
Téglázni: bögeln.
Varzás: Nähte.
Viaszkos vászon: Steifleinwand.
Vitézkötés: Heldenbund.
posoni: Pressburger Heldenbund.
két posoni: doppelter Pressburger.
harmadfél posoni: dritthalber Pressburger.
keresztes posoni: gekreutzter Pressburger.
Rákóczy: Rákóczyform.
két szives: zwei Herzform.
négy szives: vier Herzform.
12. szives: 12. Herzform.
16. szives: 16 Herzform.
Uhlánus: Uhlanerform.
csillagos: gesternter.
gömbölyü: rund.
malomkerék: Mühlradform.
sarkanytús: Spornform.
zsidós: Judenform.
borju szájú: Kalbsmundform.
ökörfej: Ochsenkopfform.
szárnyas: geflügelter.
keresztes: gekreutzter.
tököly: ganz runder.

FRECSKAY JÁNOS.

lett a gyűjtők legnagyobb része az ily tartamatlan közleményeknek tulajdonít főfontosságot; a mindenfelől nagy számmal beküldött s minden magyarázat nélkül álló helynevek sat. legalább erre a következtetésre kényszerítenek bennünket. Többszörös kérdezősködésre kijelentjük tehát, hogy az ilynemű közleményeknek egyáltalában hasznát nem vehetjük. Ezzel kapcsolatban fölkérjük t. gyűjtőinket, a mit már különben is többször vettünk alkalmat magunknak megemlíteni, sziveskedjenek a könnyebb kezelés, valamint a közlés gyorsítása szempontjából is a más-más rovatba tartozó adatokat külön papirszeletre írva beküldeni; továbbá a tájszókat a kellő magyarázattal kisérni s a hol lehet idézetekkel ellátni.

Általános értesítés. Megkaptuk a következő küldeményeket:

1. *Csapodi Istvántól:* a) A helyes magyar orvosi műnyelv. b) Orvosi kifejezések a nép ajkán. c) Tájszógyűjtemény.

2. *Katona Lajostól:* a) Nyelvtörténeti adatok. b) Tájszógyűjtemény.

3. *Feleki Sándortól:* a) A nép szóalkotásai. b) Nyelvtörténeti adatok. c) Népdalok. d) Helynevek. e) Családnevek.

4. *Dobozitól:* A Békésmegyei nyelvjárás.

5. *Szilasi Móricztól:* Hangtani apróságok.

6. *Könnye Nándortól:* A névutók használata.

7. *Glósz Gizellától:* a) Tájszók. b) Párbeszédek. c) Babonák. d) Köszöntők. e) Találós mesék.

8. *Veres Ferencztől:* a) Gyermekmondókák. b) Tánczszók.

9. *Kolumbán Samutól:* a) Szólásmódok. b) Tájszók. c) Köszöntők.

10. *Babics Kálmántól:* Önként, önkényt.

11. *Sz. D.-től:* a) Kiépíteni. b) Szivmátra. Boncs.

12. *Kardos Alberttől:* a) Göcseji nyelvjárás. VII. b) Régi nyelv, népnyelv, irodalmi nyelv.

13. *Veres Ignácztól:* A tyúkszem és az ősmagyarok.

14. *Kispál Mihálytól:* a) Román, rumuny. b) Tájszógyűjtemény. c) Szólásmódok.

15. *Kubinyi Ferencztől:* a) Hirlapjaink magyarsága. b) Az ipolyvölgyi tájszólás sajátságai. c) Tájszógyűjtemény. d) Beszélgetések. e) Közmondások. f) Találós mesék. g) Népszokások.

16. *Kúnos Ignácztól:* A helynevekben levő népetymologiáról.

17. *Kulcsár Endrétől:* Nyelvújítási adatok.

18. *Barts Józseftől:* Masszolás.

19. *Simon Györgytől:* a) Gyermekjátékok. b) Tájszók. c) Családnevek. d) Gúnynevek.
20. *Balassa Józseftől:* Hangzó illeszkedés.
21. *Deák Farkastól:* a) Nyelvtörténeti adatok. b) Népballada. c) Régi dal.
22. *Ebenspanger Jánostól:* A magyar genitivus.
23. *Szerelemhegyitől:* Bojtár.
24. *Füredi Ignácztól:* Magyar kocsintások.
25. *Frecskay Jánostól:* Nyelvtörténeti adatok.
26. *Fürst Miksától:* Nyelvtörténeti adatok.

1885. FEBRUÁR 15.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XIV. KÖTET. II. FÜZET.

BUDAPEST, 1885.
HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

Megjelenik minden hónap 15-én három ívnyi tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő s kiadó hivatal Budapest VI. ker. Bakony-utcza 6. sz.

XIV. kötet. 1885. FEBRUÁR 15. II. füzet.

SZÓLÁSMAGYARÁZATOK.

Dugába dőlt.

Dunántúl a magyar iszik klázlibul, a roszprádlit is megeszi czintálbul; Dunántúl, klázlibul, ebugatta módon van ez magyarul!

Ez a gúnyvers bizonyára valahol a Tiszamentén fogamzott meg. Már az atyafiságos szokás, hogy az egyik vidék a más vidékbeliek nyelvének különösségén, beszédének furcsaságán mulatozik s ki-kieregeti rá fulánkja hegyét. Pedig a pohárnak, meg a rostélyosnak, vagy akár a róston sültnek épen semmi oka sincs a klázlin és a roszprádlin gúnyolódni, mert ők se ittak a ‚Volga türemlő habjaiból' egy kortyot se soha. Ők is csak úgy jövevények, mint emezek.

Egyszer ifjú koromban velem is megesett, hogy csunyául kikaczagtak, midőn a fringilla spinus-t *czájzli*nak mondottam. Nem is vettem többé ezután nyelvemre a förtelmes német szót, hanem neveztem, a mint romlatlan szittyaságukban büszkélkedő társaim megtanitottak rá, a mint igaz magyarhoz illik, magyarul *csízik*nek. Most persze, mikor tudom, hogy a kettő voltaképen egy (ném. *zeisel* = magy. *czajzli*, ném. *zeisig*, cseh-tót *čižik* = magy. *csízik)*, látom, hogy az igaz magyarságnak épen úgy nem vált a *csízik* hasznára, mint nem váltak neologusaink *kerevet* (újgör. κρεββάτι, szrb. krevet), *szobor* (szrb. stobor, horv. sobor), *szelencze* (tót solňica) sat. szavai, a melyeket az idegen *kanapé*, *státua*, *pikszis* helyébe iktattak.

Ezek a példák csak azt bizonyítják, hogy ismeretlen tárgyak és fogalmak néha két, sőt három vagy több különböző úton s különböző időben jutnak el hozzánk, s a szerint,

a mint más-más néptől érkeztek, különböző vidékeken más-más nevezetek alatt szerepelnek.

Más-más néptől való, de egy fogalmat jelölő különböző nevezetek: *paraszt* (ószl. *prostŭ*) és *pór* (ném. *bauer*); *mester* (szerb *mešter*) és *májszter*, (ném. *meister*); *czimbora* (oláh *sŭmbrŭ*) és *társ* (úszl. *tovariš*); *barát* (ószl. *bratŭ*) és *fráter* (lat. *frater*). *Tulok* (tör.-tat. *turuk*) és *bika* (szrb.-horv. *bika*); *csődör* (ném. *zelter*) és *kabala* (úszl. *kobila*). *Egres* (ném. *agrass*) és *köszméte* (cseh *kosmatka*); *eper* (ném. *erdbeere*) és *szamócza* (úszl. *samonica*). *Almárjom* (lat. *armarium*), *szekrény* (ószl. *skrinija*) és *kaszni* (ném. *kasten*); *pest* (ószl. *peštĭ*), *kályha* (ném. *kachel*), *kandalló* (ol. *caldano*) és *kemencze* (**kominica* szrb-horv. *komin: herd*); *csésze* (ószl. *čaša*) és *findzsa* (tör. *findžan*); *kóter* (ném. *kotter*) és *kalitka* (ószl. *klĕtĭka*); *czövek* (ném. *zweck*) és *czolop* [tájszó], *czölöp* (úszl. *stolp*); *szövétnek* (ószl. **svĕtĭnikŭ*) és *fáklya* (ném. *fackel*); *kintorna* (lat. *quinterna*) és *hárfa* (ném. *harfe*); *préda* (lat. *praeda*), *zsákmány* (ném. *sackman*) és *bitang* (ném. *beutung*). *Nadrág* (ószl. *nadragy*), *pantalló* (ném. *pantalon*), *berhe* (lat. *bracha*) és *salavári* (szrb. *šalvare*); *papucs* (tör. *pâpudž*), *sólya* (lat. *solea*) és *pántófély* (ném. *pantoffel*); *zsineg* (cseh-tót *žinka*) és *zsinór* (ném. *schnur*) stb. stb.

Megtörténik az is elégszer, hogy ugyanaz az egy szó, természetesen más-más időben, két különböző néptől kerül át nyelvünkbe. Ilyenek például: *lámpás* (lat. *lampas*) és *lámpa* (ném. *lampe*); *papiros* (lat. *papyrus*) és *papir* (ném. *papier*); *palaczk* (ószl. *ploskva*) és *flaska* (klat. *flasca*); *lant* (ném. *laute*), és *lyiút* [régi szó] (olasz *liuto*); *lécz* (ném. *leiste*) és *lőcs* (tót *lievč*); *kártya* (ném. *karte*) és *hártya* (lat. *charta*); *tarsoly* (ném. *taschel*) és *táska* (tót *taška*); *káposzta* (cseh-tót *kapusta*) és *kompót* (ném. *kompott*); *finom* (klat. *finum*) és *fájn*, *fájntos* (ném. *fein*); *klastrom* (lat. *claustrum*) és *kolostor* (ném. *kloster*) stb.

Sőt nem ritka az az eset sem, hogy ugyanazt a szót ugyanegy nyelvből kétszer, sőt némelyikét háromszor-négyszer is átvettük; mint: *pendely* (ném. *bändel*) és *pántli-ka* (ném. *bandel*); *mente* (ném. *mäntel*), *mándli* (ném. *mantel*) és *mántil* (ném. *mantil*); *oszlop* és *czolop* (úszl. *stolp*); *sing* és *sin* (ném. *schiene*); *rőf* és *ráf* (ném. *reif*); *pánkó* és *fánk*

(ném. *pfannkoch*); *munka* (ószl. *mąka*) és *múka* (szerb *myka*); *rend* (ószl. *rędŭ*), *réd*, *rét* és *red* (úszl. *red*) stb.

Noha tudjuk, hogy olvasóinknak egy része, különösen az avatatlanabbak, kétkedő szemmel tekintenek ez egybeállítások egynémelyikére, s például a *czölöp* és *stolp*, *röf reif*, *czövek zweck*, *káposzta kompót* egységes voltát a kellő megokolás nélkül némi hitetlenséggel fogadhatják, mindamellett bővebb fejtegetésbe ez alkalommal nem ereszkedünk, mert nagy részüknek egyazonsága már meg van állapítva, a többi néhánynak megokolását pedig alkalomadtán úgy is teljesíteni fogjuk. Ugyan csak a kevésbbé avatottak tájékozására hozzá kell még tennünk, hogy a magyar mellé minden egyes esetben csak az a nyelv van téve, a melyből az illető szót átvettük, s ez nem minden, sőt ritkább esetben a szónak eredeti birtokosa; pl. a szerb-horvát *komin* (**kominica*), a mint tanultjaink előtt különben is tudva van, nem szláv, nem is, a melyből a szlávba került, német (*kamin*), sőt még nem is latin (*caminus*). hanem görög szó: κάμινος.

Eddigelé Miklosich egybeállítása alapján két külön, a szlávból vett kölcsönzésnek, tehát a harmadik szócsoportba tartozóknak kellett tartanunk a *donga* és *duga* szót is, noha a ‚dugába dőlt' szólás sehogy sem akart bele illeni a *daube* jelentésbe. A NSzótár magyarázata ugyanis: „d u g á b a d ő l n i, azaz ép állapotját elveszteni, semmivé lenni, mint mikor a hordó dongákba öszvedől; d u g á b a d ö n t e n i, azaz megsemmisíteni, elrontani, mint elromlik a hordó, midőn dugái bedőlnek", a mint látható, erőltetett, s nem adja meg a kellő megnyugvást. Hozzájárul ehhez, hogy sem azt nem mondhatjuk: ‚Ennek a hordónak már korhadtak a d u g á i. Vézna d u g á j u legény', sem pedig azt, hogy: „d o n g á b a dőlt a lakodalom'.

Máskép áll a dolog, ha, a mint véleményem szerint kell, Kőrösi Sándornak (Olasz kölcsönszók. Nyr. XIII. 453.) abbeli nézetét elfogadjuk, hogy „a *duga* alak nem a szlávból, hanem az olaszból jutott át hozzánk. Az olaszban ugyanis a szónak ‚receptaculum magyarul földhányás' jelentése is van"; ha tekintetbe vesszük, a mit Diez a franczia dialektusbeli *doga* alakról mond: „man übersetzt es gewöhnlich mit f o s s é, g r a b e n", továbbá: „es leitet sich vom

gr. δοχή: receptaculum; Hesychius erklärt εὔριπος (meerenge) mit δοχή ὑδατων, also: wasserbehälter, graben, fassung eines grabens“: egész valószinűséggel következtethetjük, hogy az olasz *doga* szónak is volt, vagy talán van is valamely dialektusban a ‚receptaculum: vizfogó‘ jelentésen kívül még árok, gödör jelentése is.

Ebből indulva ki, úgy hisszük, mindenki előtt világossá, könnyen érthetővé válik ‚dugába dőlt‘ szólásunk értelme. Annyit tesz, mint ‚gödörbe, árokba, vagy akár vízverembe dőlt‘.

Szarvas Gábor.

A ‚NEK‘-RAGÚ NÉV ÉS A BIRTOKSZÓ.

II.

A mikor a birtokszó ragozására nézve a dativus megállapítása magában véve nem ad kellő utmutatást, megadja az az általános elv, mely szerint: az egyezés folyamatja az állítmánynak az illető szóra való ilyen vagy amolyan vonatkozása szerint változhatik. Ekkor különösen a bővített állítmány legközelebbi kiegészitőjének — a dativussal szemben a birtokszónak — különböző minőségben szereplése és gyakran módosúló jelentése szolgál döntő tényezőül. Például (a dativus hatása körén kívül): A tárgy*ak* nem voltak a szokott hely*ük*ön ; és: Ez intézkedés*ek* nem voltak hely*én* v. idej*én*, v. rend*én* (itt a birtokszók szorosabban vett határozók). Bolond*oknak* tart *mink*et, hogy ilyesmit tesz föl rólunk? és: *Mink*et ne tarts te bolond*dá*. A rossza*kat* jó*kká* akarja tenni; és: A hibá*kat* jó*vá* akarja tenni. — A különbséget nem kell magyaráznom (Simonyi czikksorozata: „Szóegyeztetés az állapothatározásban“ alaposan fejtegeti a kérdést. Ny. XIII. 404 . . és 446 . .).

Ugyanez uton halad a dativusra vonatkozó állitmány is. Ismétlem azonban, hogy az eltérés itt nem kizárólagos, hanem a szabály mellett nagyobbrészt facultative használatos. Az esetek, a mennyire eddig kifürkészhettem, a következők:

Vannak szófordulatok, a melyekben az állitmány-egészítő birtokragos szó a *nek*-es név többesétől jelölt tárgyak-

nak közös sajátját, tulajdonságát, állapotát stb.-it fejezi ki; más szavakkal: a melyekben mindaz, a mit az ilyen birtokragos szó jelöl, a *nek*-ragú személyeket vagy dolgokat közösen illetőnek, egyetemesen oda tartozónak tűnik fel előttünk, épen úgy, mint a gyűjtőnév-jelölte tárgyak. Ebben látom én alapvonását az ilyen szófordúlatoknak. Ez adja meg látszatát a kérdéses szók közötti birtokviszonynak; és ez a látszat ösztönöz bennünket a birtokszónak kényelmesebb formája (egyés-száma) használatára. Ez esetek hasonlítnak a birtokviszonyt tárgyazó 3) szabály eseteinek egyik részéhez.

Különösebb ismertető jeleik szerint ez állitmányokat következőkép osztályozom:

a) Birtokragos és jobbadán határozatlan nevekkel alakúló szólások: *elejét veszi, végét szakasztja, eleje vehető, vége szakad, végére jár (vminek)*; pl. „— — elejét venni a királyválasztás miatti villongás*oknak*" (Salamon F. A magy. kir. szék betöltése 2. l.). Vég*é*t vetettem czivódás*uknak*. „Még vég*e* sem szakadt az üdvözlés*eknek*" (Pompéry. A telivér. 20.). „Bárcsak hamar vég*e* lenne Unalmas ór*áinak*" (Csokonai. Tavasz 724). „Kín*aimnak* vég*e* szakad" (Kisfaludy Sánd. A kesergő szerelem 14. dal). — Vég*e* nék*em*, nek*tek* stb. — Az ilyen mű*veknek* hol találnál forditój*á*t? Tudok én jó orvosság*á*t az ilyen baj*oknak*.

b) Olyan állitmányok (nagyrészt szófordulatok), a melyek kiegészitője, t. i. a birtokszó, a szerint símul, vagy nem símul a dativus többeséhez, a mint hol a dativus hol az ige változtával, némelykor e nélkül is — saját jelentése módosúl. Példák:

Egyező birtokszóval.	Nem egyező birtokszóval.
Testvér*eimnek* semmi hasz*nuk* se lesz benne (az egyént illető haszon).	Semmi haszn*a* se lesz küzdelm*einknek* (a dolognak a hasznossága). „Vedd haszn*á*t a bolt*oknak*, tarts szabót" (Faludi. Nemes ember. 30.), „gondolta, hogy az*oknak* haszn*á*t veheti" (Kriza. Vadrózsák. 421.).

Pál*éknak* én vallom be a kárukat.

Szül*eidnek* föl sem veszed súlyos gondj*aik*at.

Szürké*imnek* beh sajnálom elveszett párj*uk*at!

Czivakodás*aiknak* én vallom kár*át*.

A szerszám*oknak* ki viseli gondj*át*?

Az ilyen lov*aknak* hol találni párj*át*?! (hol találsz *párt nekik*?) „Itt hagynád a Bimbót s Lombárt, a hajszását, Ki*knek* hét vásáron sem találni más*át*?“ (Arany. Toldi. 40.).

A *nek*-es szók itt, a nem-egyezés rovatában, mind eredeti dativusok. Egyikök sem állhatna *nek* nélkül. Nem mondjuk: Vedd a bolt*ok* hasznát; ki viseli a szerszám*ok* gondját? Az ilyen lov*ak* párját hol találni? Nem találni ez*ek* mását. — Csak is az 1) szabály szerinti „ab ovo“ dativus világítja meg teljesen a kérdést. A másik, vagyis az, mely (a 2. szabály sz.) birtokosból dativussá válhatik, de igen gyakran nem válik azzá, már a benne rejlő dualismusnál fogva sem alkalmas eszköze a szóban forgó eltérés kimutatásának. De hogy az általánvett *nek*-es névre vonatkozó birtokszónak különböző értelme mennyire befoly az egyezés, illetőleg nem-egyezés folyamatjára, hadd mutassák a következő példák is, a melyek közől a nem-egyezés rovatában állók a 3) szabály alá foglaltak második csoportjával egyazon osztályba esnek:

Egyezés (dativus).	Nem-egyezés (birtokos).
E férfi*aknak* nem kicsinylem kivívott siker*ük*et.	Munkálódás*aiknak* nem kicsinylem siker*ét*.
Hát a szomszéd*oknak* a föld nyelte el a nyáj*uk*at (v. nyáj*aik*at)?	„Oh hogy ez a várhegy meg nem nyitja száját, S e bámész juh*oknak* el nem nyeli nyáj*át*!“ (Ar. Toldi est.).
A bérkocsis*oknak* még a szám*aik*ra is visszaemlékezem.	A bérkocsi*knak* még a szám*á*ra is visszaemlékezem: húsz kocsi volt mindössze.

A köz-szolgá*knak* a sapkán díszlik a szám*uk*. „A holt*aknak* hatvanra ment szám*a* (többre sem.)" (Szász k. A Nibelungok. 45.).

Már itt más szerkezetben *nek* nélkül is állhatna a kérdéses szók bármelyike: Nem kicsinylem munkálkodás*aik* sikerét. S el nem nyeli e bámész juh*ok* nyáját stb.

c) Személyragos névutókkal alakuló állítmányok. — Minthogy az ilyen formájú névutók, szerintem, nem birtokszók, nem-egyezésőket, szorosan véve, nem is kellene a kivételek sorába iktatnom. De márcsak maradjanak itten. Sajátszerű állásuk a szokott módtól eltérő szerepet juttat nekik. Példák: „Közepett*e* siralm*imnak*, És hegyett*e* kí*naim*nak" (Kisf. S. A kesergő szer. 45.). „Telik a hintó*knak* után*a*, el*é*be" (Ar. Toldi szerelme. 81. — *Elébe*, *elejébe*, *elibe*, és szintúgy: *ellenébe*, *ellenére* stb. birtokszókul is szerepelnek: *bolt elibe*, *víz ellenére* stb.). „Mert már is alatt*a* rohanó lészá*knak* A király vitézi falra íme hágnak" (Ar. Toldi szerelme. 310.). „igen után*a* jár a nagy urak péld*áinak* (Faludi. Nemes ember. 70.). „Pallérozák eszét is bölcs*eknek* által*a*" (Szász K. Nibelungok. 6.).

A szabályszerű ragozás, vagyis a számban egyezés, mint mondtam, még a fenforgó esetekben sincs kizárva. Leginkább akkor jut érvényre, ha a birtokszó, illetőleg személyragos névutó távol esik a dativustól; vagy olyan szó jön közbe, mely a többesre mutatást elkerülhetetlenné teszi. Nem ritkán az előző beszédben szereplő többes indít rá minket, hogy a rá mutató birtokszónak is a többesével nyissuk meg a mondatot, utánvetve a dativust; sokszor el is marad az utánvetés. Példák;

Az a)-hoz. „— — a nézeteltérés*eknek* vég*ük* fog vettetni" (Kállay B. értekezése a Keletről). Szenvedés*eimnek* akárhogy, de mentülelőbb vég*ük*et szakasztom. A zavar*oknak* nem a támadás*uk* után szokás elej*ük*et venni. (Azok az elintézetlen ügyek!) Vég*ük*re járok én az*oknak* is; v. Majdcsak vég*ük*re járunk.

A b)-hez. (Mi lesz árva gyermekeiből?) Majd gond*juk*at viselem én — szegény*eknek*. (Gyönyörüek ám a könyvei). Csak haszn*uk*at is venné — — szép könyv*einek*.

A birtokszónak különböző jelentése eszközölheti ugyan különböző ragozását; de a változó ragozás itt, mint látjuk,

már nem változtat a jelentésén (haszn*á*t és haszn*uk*at veszi). Ez nem is lehet másképen. A dativusnak utánvetése, vagy teljes elhallgatása itt ugyanazon eredményre vezet: Majd gondj*uk*at viselem. Vajha haszn*uk*at is venné.

A c)-hez. (Ilyesmiről beszélni fülük hallatára!) Hogyan? hisz' mögött*ük* ültünk a hölgy*eknek;* jól messze pedig. — A távozó*knak* szomorúan és újra meg újra *után*uk nézett. — „A kis Pista — — szür-tarisznya nélkül állott eléj*ük* gulyás*éknak*" (Vas Gereben. Parlagi képek. 7.).

E kétféle példákból kitetszik a dativussal számban-egyezés és nem-egyezés eseteinek bizonyos korlátok között egyforma jogosultsága.

A birtokviszonyról megjegyzem, hogy a mit a szabályszerű ragozásra vonatkozó szakaszban a többes-számú dativust megelőző birtokszónak számban-egyezéséről mondtam, az a birtokos többesét előző birtokszóra is alkalmazható; csakhogy a mi ott rendszerinti eset, az itt kivétel volna, haugyan az volna. Szorosan véve nem az; mert a birtokszó előrebocsátása általában használatos; és így mind a dativusi, mind a birtokviszonynyal közös mozzanat, a melynek eredményén a többes szám se ott, se itt nem változtat; pl. Hát titkár*uk*at Molnár*éknak* meg ne hívjuk? (Vannak ám kifogásaik). Törődöm is én kifogás*aikkal* — — az én kedves szomszéd*imnak!* (A bizottságnak kik a tagjai?) Irom épen névsor*uk*at — — a tag*oknak*. „(Hol anyánk? — Halljátok ezt?) Hol anyj*ok* e kicsi*knek?*" (Szász K. Herodes. 138.). — Hogy itt nem dativusok az illető nevek, nem szükség bizonyítanom, valamint azt sem kell kiemelnem, hogy a birtokszó többese „cum grano salis" használandó.

A birtokszónak a birtokos többesével egyezése (és ez is csak permissiv egyezés) ím ennyire szigorodott össze ma. Igazán csak máról lehet itt a szó; mert ez ódon forma húzamosan, sőt majdnem a legújabb időszakig pályázott az egyes-számúval; még pedig jó magyarságú írók műveiben is: „Az*oknak* jobbágy*ok*at, jószág*ok*at — — elkezdé foglalni" (Cserei). „e két gyermek*eknek* visításs*ok*at hallván" (Dugonics). „Ha hazám nagy birtokos*ainak* hatalm*uk*kal és tehetség*eik*kel birnék" (Kisfaludy S.). „s ifja*inknak* és leány*inknak* — —

mulatsága*ik*nak megbüntetés*é*ben" (jó, hogy e helyett is nem ez áll: megbüntetés*ük*ben! Csokonai). „magyar király*ainknak* sírhalm*aik*at az elpusztulástól meg nem védelmeztük" (Kölcsey).

Az újabb irodalom jó szolgálatot tett a nyelvnek azzal, hogy a birtokszónak *k*-hangzású többesét, lehetőleg gyéritette. Csak az a baj, hogy ez a gyérités a dativusék tilosában jár nem egyszer, azaz: gyakran ott sincs többesre mutatás, ahol a szabály határozottan „intransigens". Hibásak, péld. a következő mondatok: Az utas*oknak* nem lett semmi baj*a*. A rendőr*öknek* kötelességé*vé* kellene tenni. Ha ez ur*aknak* esz*é*be jutna. — A birtokszókban itt egyike sincs meg az a) és b) alatt említett sajátságoknak, a melyek igazolnák a többes számmal nem-egyezést. A számban és személyben való egyezés iránt együttesen tájékoztató próba is mellettem szól. Magyarul tudó ember e h. *Nekem* jutott esz*em*be, mondja-e: *Az én* esz*em*be jutott —? Dehogy mondja! következésképen a harmadik személyben is igy szól: Ez ur*aknak* esz*ök*be juthatna.

Másik neme a hibintásnak az, mely a dativust (akár egyes, akár többes számban) megfosztja ragjától; pl. a mitől sok magyar *ember* hát*a* borsódzik. Az elnök vetette a *botrányok* vég*é*t (ezek h. — — ember*nek* borsódzik a hát*a*; — — vetette vég*é*t a botrányok*nak*). — Vannak, igen is, kettős természetű, és ennélfogva kétféle szereplésű szólások; pl. Az öcsém*nek* is betöltöm a kedv*é*t. Gyermek*einek* semmit sem tesz kedv*ük*re; — és: „Ilon, hogy töltse atyj*a* kedv*é*t . ." (Gyulai P. költ. 346.). „Soha semmit sem tész leány*od* kedv*é*re" (Gyulai u. ott. 466.). Ez intézmény*eknek* rakjuk le (vessük meg) alapj*á*t (*alapját* közös tulajdonságot jelöl); meg így is: Vessük meg ez intézmény*ek* alapj*á*t. — Az ilyen szófordulatokban, mint látjuk, lehet dativusi, lehet birtokviszony is; de a fentebbiekben (az ember*nek* borsódzik a hát*a*; vég*é*t kell vetni a botrány*oknak*) csak dativussal van dolgunk.

Találni mind a két nemét a hibáknak, vagyis: a kivételt kizáró esetekben a dativus többesével nem egyező birtokszót, és: *nek* nélkül álló dativust azaz álbirtokost. Teremnek az effélék prózában és versben, egyszer-másszor jobbjainknál is. De már nem bocsátkozom most az ilyen

szólások idézésébe; ki is fogytam az időből és helyből. — Van még egy-két részlete a birtokszó egyeztetése kérdésének, a melyet félig-meddig kifejtetlen hagytam régi czikksorozatomban. Ennek is végére járok a legközelebbi czikkben.

JOANNOVICS GYÖRGY.

A MAGYAR-UGOR SZÓTÁR.

A hang-megfelelés esetei a szóközépben és szóvégen.

Magánhangzók: hangrend.

β) A **hangemelkedés** esetei.

Mint említeni alkalmunk volt, a természetes hangemelkedés csak szórványosan jelentkezik az ugorságban. A magyarban egyetlen egy biztos adattal sem példázható, mert ha előfordul is m. *ül-* ,sedere': vog. *unl-*, osztB. *omls-* id. alakokkal szemben, erre nézve már maga a Szótár is megengedi egy magashangú (ugor *εm-*, *εn-* ,sedere') alakból való származás lehetőségét. Körülbelől hasonló eredményre jutunk a finn nyelv vizsgálatánál is. A mordvinban ellenben már előfordulnak: *piskeze-* durchfall haben = m. fos- és *kerža, kirža* wenig = m. karcsú, melynek még az eredeti hangrendet megőriző *kïrža* alakja is van. — A cseremiszben főkép egy módja járja a hangemelkedésnek, jelesen midőn *ü* lép eredetibb *u* helyébe, pl. *tunukt-* és *tüñükt-* = m. tanít- | *šön, šün* = m. in nervus, f. *suonc* | *pürdüž* paries = m. part (l. több példát MUgSz. 729. l.). — Lapp adatok: *kvepper* unguis: f. *kopara* ungula equina, m. kapar (a *v*-ben: *kvepper* e h. *kuepper* akár még nyomát is láthatjuk az eredetibb mélyhangúságnak) | lpS. *edne* mater (*ednam* anyám), lpF. *ädna* id.: *anya* (ha ugyan nem a zürj. *eń* weib, f. *emä* mutter, osztB. *imi* frau. m. *eme*, *emse* szókkal tartozik egy csoportba). — A vogul-osztjákból is találkoznék egy példa a természetes hangemelkedésre: vog. *räget-* fallen: rogy-, f. *raukea* languidum corruere; de ennek helyességét épen magánállósága teszi gyanússá. — Csupán a zürjén-votják engedett nagyobb tért a hangrendi romlás e fajának is, hol tetemes számmal találhatók különösen *ö, e, i* tőszótagbeli magánhangzók, melyeket a rokon nyelvek, vagy sokszor már a társdialektus, eredetileg

mély hangrendűnek bizonyítanak. Példák: v. *köm:* hám | zv. *sön:* ín nervus | zv. *bör* das hintere: far | z. *öksi*, v. *öksej* herr: asszony, *ohszun* | z. *römid* (v. *ǯomit)* dämmerung: rút | z. *čöl:* halk || z. *serög*, v. *sereg* ecke: sarok | v. *esti-* (z. *özji-*, permi *vaǯal-)* brennen: izzad- | z. *rekti-* rein machen, ordnen rak- | z. *verös* mann: úr || v. *kiž* (z. *kuǯ):* húgy urina | v. *kizili* (z. *koǯul)* stella: hugy id. | v. *cini* (z. *čuń):* ujj finger.

Mind az eddigiekben, mint már többször kiemeltük, kizárólag azon hangrendi változásokról volt szó, melyek természetesen, azaz a nyelvnek kifejlődött hangtani hajlandóságából, nem pedig valami kivételes okból (pl. mássalhangzói befolyás, hangtörés) keletkeztek. Pedig az utóbbinak is nagy tere van a nyelvekben, különösen a hangemelkedésnél, melynek esetei nagyobbára ilyen módon keletkeztek. A *j* befolyása a szónak különböző részein hozta létre, hogy az *e* és *i* magánhangzók ma már mindenütt előfordulhatnak mélyhangú szóban is. De nem ritka az olyan példa sem, melyben a mélyhangúság a *j* hatása következtében teljesen is eltűnt (tehát nem úgy, mint pl. ezekben: *híd*, *ín*, *ip*, *ij*, *szíd*, *szíj*, *nyíl* stb., melyek a kettős végzetek közűl a mélyhangút választják: *hídas*, *hídon)*. Ilyen példák: *göz* (f. *kaasu* köd) | *györ-* (f. *jaksa-* posse) | *tüz* (osztS. *tüget)* | *dísz* (ug. *taga-* ‚valere', m. *divat*, *dévaj)* | *szün* (osztB. *sogon-)* | *szürke* (v. ö. *szurtos*, lp. *čuorkok)* | *szük* (f. *soukka)* | *nyír* (*-ás* és *-és*; osztIrt. *ńoχr-* schnitzen) | *beteg* (v. ö. *bitos*; f. *vika* vitium physicum) | *füst* (osztB. *puzїń*, vog. *posim)* | *vél-* (vog. *vaj-* sehen) | *mér-* messen (v. ö. méltó, vogK. *mort-* messen) | *éh* (f. *hiuka* stimulatio stomachi) | *itél-* (vog. *ojtel-* ausspannen) | *ív* (v. ö. *íj:ijas)* | *inség* servitus (v. ö. *ín*, *inas)* | *üz-* (f. *aja-* id.) || f. *sääre* (m. *szár)* | f. *järve* lacus (m. *ár-*víz) || mord. *järhkä*, *erke* see *(ár-*víz) | *sejede* dicht (f. *sakea* id.; m. *sok)* | *vidä* (f. *oikea*, m. *igaz)* || cser. *mör* (f. *marja*, m. *bogyó)* | *nör-* madescere *(nyirok)* | *ü (vaj)* | *verež*, *vürüž* subula *(ár;* ug. *vagra-* volvi) | *jü-* bibere *(iv-:*iszom) || vog. *sē-* wischen *(sík, sikárol)* | vog. *vērm-*, vogK. *perm-* *(bíro-)* | oszt. *jem (jó)* | oszt. *jil* das untere (v. ö. *gyalog)*. Egy másik ok, melynek következtében az *e* és *i* hangzók mélyhangú szókban is előfordulhatnak a hangtörés, vagy midőn valamely mély hangzó (többnyire *o* és *u)* minden észrevehető külső ráhatás

nélkül csap át *i*-be. Ennek példái különösen a finnben és magyarban fordulnak elő nagyobb számmal s valószinűleg az e nyelvekben is létezett *ı*-nek (mélyhangú *i*-nek) képezik nyomait; ilyenek: *iparkod-, irány (arány), irt- (ort-), ip (apa), fing-, liba, piczi, ripacs, tipod (tapod), vigyáz, vissza* | f. *lintu* madár (— *lúd*). f. *hinkalo* abgesonderter stand im stalle (= *szugoly*), *vilkku-* micare (v. ö. f. *valkea* lucidus) stb.

Áttekintve a hangemelkedésnek és mélyedésnek öszszes szabályait az egyes nyelvek szerint, látni való, hogy az ugor alapalak hangrendi meghatározásánál első sorban a magyar, utána a cseremisz, finn és mordvin nyelvek vallomása dönt, míg a többi nyelvek a kimutatott feltételek számbavételével megerősítőleg járulhatnak hozzá. Igen egyszerű az alaptörvény, mely itt szem előtt tartandó: h a a m a g y a r (i l l e t ő l e g v e l e e g y ü t t a f i n n, m o r d v i n é s c s e r e m i s z) a l a k m é l y h a n g ú, m é l y h a n g ú a z a l a p n y e l v i a l a k i s; h a a m a g y a r (i l l e t ő l e g v e l e e g y ü t t a f i n n, m o r d v i n é s c s e r e m i s z) a l a k m a g a s h a n g ú s e m a g a s h a n g ú s á g k e l e t k e z é s é b e n — a t ö b b i n y e l v e k t a n ú s á g a s z e r i n t — n e m m u t a t k o z i k *j* h a t á s a, a z a l a p n y e l v i a l a k i s m a g a s h a n g ú n a k v e h e t ő.

De hát csak egy hangrendi alakja van-e minden ugor alapnyelvi szónak? Ugyanazon hangtani jelenség, melyet nálunk a „magyar-megyer“ szók „hangrendi párhuzamának“ szoktak Lugosy után nevezni — meg van más ugor nyelvben is, és semmiesetre sem a nyelvek ujabb fejlődésének eredménye. Igazolja ezt a Szótár is, mely az egyes nyelvekben páros hangrenddel jelentkező alakok alapján gyakran kényszerül a szógyököknek k e t t ő s h a n g r e n d ű s é g é t felvenni.

Érdekes lesz e helyütt összeállítanunk ezen eseteket, részben egy későbbi részletesebb kutatás kedvéért, részben meg azért is, hogy már itt is lássuk, hogy az ily ikerítések mily beszédrészeken szoktak inkább előfordulni, továbbá, hogy eddigelé mily nagy számot lehet nekik tulajdonítanunk. Rövidség kedvéért azonban rendesen csak a czikkfők magyar adatait fogjuk (rekeszben) szembeállítani, a közös páros hangrendű alapnyelvi alakkal. a) I g é k: *k-g-* ,fluere. currere' (*kólál-, koldus, kódorog-, kuttog-, kutat-, kajtat-, kó-*

szál-, kullog-, kúsz-, konya; hajt-, hattyú, hosszú: kéj, kics, kezd-) | *k-g-r-* id., az előbbinek alapnyelvi képzése *(karika, karing-, kanyarod-, karamod-, kórász-, kurgat-: kör, kerek, kerül-, kering-, kerget-, környék; görbe, gördül, görge-)* | *j-g-* ,currere, fluere' *(jut-, jó* fluvius, *iszom-, izgat-, ivad, ív*ik a hal: *év, jö-, ille-, gyül-* | *j-g-r-* id., az előbbinek alapnyelvi továbbképzése (*jár-;* v. ö. még a *görbe* és *gyökér* czikkek adatait: *gyökér*) | *j-ng-* ,ardere, splendere' (*ég-:* vog. *jonkop* luna | *t-r-* ,tegere' (*árnyék, orom: ernyő*) | *t-g-, d-g-* ,edere' (*ev-:* eszik: *lak-* essen) | *t-g-* haften (*akad-: töjked-*) | *t-gr-* ,caedere [scindere, frangere]' (*tarol-, arat-; sarol-: tör-; sér-*) | *t-gr-* ,tergere, fricare' (cser. *turž-* dörzsöl; *súrol-: töröl-, dörzsöl-*) | *t-g-* ,valere' (*divat, diadalom, díj: tüdő*) | *t-l-* ,premere' (*tol-: teleped-*) | *t-lm-* ,premere', az előbbinek továbbképzése (*tom-; csomoszol-; nyom-: töm-*) | *s-lg* ,secare, scindere' (*szalú, szilánk, szilaj, szíjju: szel-, szél* margo, *széled-*) | *s-g-* ,ire, fluere' (csúsz; *száll-,* szalad-: *siet-; csödül-,* cseleked-) | *s-g-* és továbbképezve *s-gl-* ,lucere, splendere, calere' (*csillag, salyog-:* f. *selkeä* clarus, magy. *sül-, süt-*) | *s-m-* ,dunkel, trüb sein' (*szomorú: szenny*) | *s-r-* ,currere, moveri' (*szorog-, zargat-: serény, serken-*) | *p-ng-, b-ng-* ,tumere' (*pofa, poffad-, pola, puha; bog, boglya, boka, botkos; mag, maga, magas: pöffed; begy*) | *v-n-* ,trahere' (*von-:* f. *veny-* extendi etc.), | *p-gr-* ,secare, frangere' (*por, parányi; farag-, forgács: fűrész*) | *b-ng-* ,wickeln, winden' (*bonyolód-, bongyol-, bojt: bengyel-, peder-, benderít-*) | *p-g-* ,haladó mozgást, különösen erősebbfélét jelent' (*fut-, foly: fér-, fesel-*) | *p-g-* ,haften, haften bleiben; fassen, halten' (*fog-, fúl-: függ-, fizet-*) | *p-rg-* ,sich drehen; drehen, wenden' (*forog-: förgeteg, füröd-*) *p-g-* ,splendere, calere' (f. *paista-* glänzen etc.: *fény, fő-, fül-*) | *v-ng-* ,caedere, secare' (*vág-, váj-, ványol-; oszt-: vés-*) | *v-g-* ,sumere', továbbképezve: *v-gl-* (*vall-* bekommen, *vállal-: vev-, visz-, visel-*) | *v-ns-* ,grimmig sein' (*acsarog-:* f. *ynseä* unwillig) | *v-gr-* ,forogni' (*orsó, árr* subula: *örvény, öröl, örül-, őrül-; vergöd-, verseng-*) | *v-g-* ,fluere, currere' (*vál-, út, oml-, ok: üz, öml-, öblít-*) | *v-sk-* ,schreiten' (f. *askele-* id.: *ösvény*) | *v-g-* ,valere' (*vív, viaskod-, víg, vidám: véd-*) | *v-g-,* továbbképezve: *v-gl-* ,fényleni; látni' *vár-; villog-, világ: vél-* | *v-r-* ,splendere, lucere' (*virrad-: ver-:* verő fény | *m-tk-* ,frangere, tundere; caedere, secare,

(*muszol-: metsz-*) | *r-ng-* ‚haerescere' (*ragad-, rokon: rüh*) | *r-g-* ‚moveri, movere' (*rándúl-, ráz-; irtóz-: rendül-, remeg-, reng-, retten-*) | *r-g-* ‚secare' (*rág, ró-; irt-, rombol-, roncsol-, ramasz: rés, remek* stück) | *r-g-* ‚calere' (*rëül-, részeg: ránt,* frigere) | *l-n-* ‚ereszkedni, engedni' (*langyos, lágy, lankad-: letyhed-,* f. *lensiä* tepidus) | *l-g-* ‚splendere, lucere' (*láng, lát-: les-*) | *l-g-* ‚currere, ire' (*lázzad-, lót-, lohog-: lézeng-, lejt-; lel-, lesz-*) | *l-mb-* ‚schweben' (*lobog-, lább-; lógg-: lebeg-, lepe, leppendék*) | *l-nd-* ‚volare' (*lúd: légy*) | *l-g-* ‚caedere' (*lö-, legyint-; lék: lyuk*) | *am-, εm-* ‚sedere' (*apad-, ászok: eped-, enged-* nachlassen, *enyész-*) | *ask-, εsk-* ‚calere, fervere' (*izzad-: üszög*) || b) Névszók: *k-rm-* ‚unguis' (*karmol-: köröm*) | *t-ng-* ‚pars postica' (*távol: teg-*nap, *segg*) | *s-ng-* ‚aer' (*szag: ég*) | *s-ng-* ‚angustus' (*szigorú: szegény*) | *s-g-,* továbbképezve: *s-g-r-* (*sok: sürü*) | *n-ng-* ‚femina' uxor (*nász: nö*) | ? *n-g-r-* (*nyers:* f. *nuore* recens) | *p-ng-,* továbbképezve: *p-ng-l-* ‚fél, oldal' (*faj, fal: fél*) | *m-ng-* ‚pars postica' (*mög: maga* doch) | *t-* (*az: ez*) | *k-* (*ho-:* hol, hova: *ki*) | *m-* (*más, ma, most, majd: mi*) | *v-gl-* ‚oberende, oberraum' (*által, óta: öldök*), összesen 48 igei és 13 névszói ikergyök.

S itt meg kell jegyeznünk, hogy az ilyen kettős hangrendű szógyököknek eredetileg sokkal nagyobb számban kellett létezniök, mint ma előttünk látszik; következtethetjük ezt azon esetekből, midőn a páros hangrendűség nyoma ma már csak egy nyelvben mutatkozik (pl. magy. *mell: mál, kavar: kever*), továbbá, midőn ugyanazon gyöknek az ugor nyelvek egy része csak mélyhangú, másika csak magashangú alakját őrizte meg (pl. magy. *keserü,* vog. *kväšertaχt-* keserít: f. *katkera,* cser. *kočo, kača* keserű). Elcsenevészedett alakjai ezek ama tökéletesebb fejlődésnek, mely abban nyilvánul, hogy mindkét hangrendi ágnak ugorságszerte meg vannak a maga hajtásai; az elsőben épen maradt az egyik hangrendi ág, de a másik csaknem az utólsó hajtásig kiveszett; a másodikban mindkét ág romlásnak indult, de megtartott még mindegyik pár hajtást, még pedig az egyik olyan helyen, illetőleg nyelvben, hol a másiknak nincs. A Szótár az utóbbiakat nem mindig veszi kettős hangrendűeknek, pedig csak nem lehet véletlen műve — hogy csak a fentebbi példánál maradjunk — hogy a különben

hangrendileg conservativ finn és cseremisz egyszerre egyazon szón hajtott volna végre hangmélyedést, illetőleg a vogul és magyar hangemelkedést. A többi idesorozható adatok a következők: *köszörü:* f. *koske-* aciem reficio, mord. *kockeŕe-* kratzen | *kél*, vog. *kēt*, *kit:* f. *kahte*, mord. *kafta*, cser. *kok*, lp. *kuekte* | *far*, cser. *poč* cauda, mord. *pula* id.: f. *perä* pars postica, osztIrt. *pir* das hintere, vogK. *pär* zurück | *liszt.* f. *lese-* sieben: cser. *ložaš* farina, mord. *lokstem* sieb | *rög:* mord. *ronga* körper, f. *runko* gleba major | *vizsgál-*, lp. *oce-* quaerere: f. *etsi* id., mord. *veše-* suchen | *facsar-*, f. *puserta-* comprimere: cser. *pizir-*, zürjP. *pizirt-*, vog. *päžärt-* ausdrucken | *fáj-*, észt *pakita* schmerzen machen, lp. *pakčite-* dolere: osztIrt. *pök-*, *pög-*, vogK. *pak-* leiden | *marj:* vog. *märäk*, osztIrt. *mērek* | *arcz*, zv. *ord*, *urd* seite; rippe: cser. *örtöž* seite, mord. *irdes* rippe, lp. *ertek* id. | *es-*, vog. *is-* leszállani: mord. *oza-* sich setzen, cser. *voz-*, *vaz-* cadere | *ősz* canus, zür. *jeẓ̌ld* weiss: mord. *akša*, cser. *ošo* id. | *üszö*, vog.-oszt. *mis* kuh, lp. *mese* kalb: f. *vasa*, mord. *vaza* id. | *vesz-* perire, f. *väsy-* lassari: vog. *uos-*, oszt. *vuš-* sterben | *szirom* schneekruste, lp. *čarv* id., zürj. *čaröm* eisrinde: f. *härmä* pruina | *fog* dens: ug. *pεngε* id.

A kettős hangrendű gyökképzés nem specialis ugor sajátság, hanem meg van más altaji nyelvcsoportokban is s egyike azon characteristicus jegyeknek, melyek őket egyéb nyelvcsaládoktól közösen elkülönítik. Kétségtelen, hogy oksági viszonyban van a hangrendi harmoniával s csupán az a kérdés, vajjon ennek egyik kinövése, eredménye-e, vagy pedig megfordítva a hangrendi harmonia származott-e a kettős hangrendűségből? Valamennyire tájékoztató feleletet erre nézve csak az altaji összehasonlító nyelvtudomány tüzetesebb művelésével remélhetünk, a midőn egyúttal talán az is világossá válik, hogy mi czélja volt e nyelvalkotásnak. Mert kell, hogy czélja lett legyen; fölösleges anyagot nem tűr meg a nyelv gazdálkodó szelleme. Előttünk úgy látszik hogy a kettős hangrendűségnek eredetileg szóképzési functiója volt s azon őskorból származik, midőn még az altaji nyelvekben képzők vagy általában nem léteztek, vagy ha igen, azon fejlődési fokon voltak, melyen még összetételi szerepük, illetőleg a később képzővé vált szók önállósága érezhető volt. E nézetünkben jelesen

az vezet, hogy az ikergyökök egymásnak synonymjai, nem pedig teljesen azonos jelentésű szóalakok. Ha pl. e szópárokat összehasonlítjuk: *omol: ömöl, kavar: kever, rándúl: rendül, lobog lebeg, topog: tipeg, karom: köröm* igen élénken kiérezhetjük, hogy a közöttük levő jelentésbeli különbség olyan, melyet külömben a quantitativ (azaz frequentativ, momentán, augmentativ és diminutiv) képzőkkel szoktunk jelölni; vagyis pl. *kavar* = ‚nagyobb mértékben kever', *lobog* = ‚erősebben lebeg', *karom* = ‚nagyobb és erősebb köröm'. Természetes, hogy az alapnyelvi gyökpárok mai, egymástól eltérő alakú származékaiban nem látszik meg oly világosan a külömbség, mint a fentebbi példákban; de azért néhol itt is mutatkozik nyoma; v. ö. pl. a *p-g-* ‚currere' gyök *fut-* és *fér-* származékait, melyek közül amaz mindenesetre erősebb fokú ‚currere', mint emez. A belső magánhangzóváltozás (flexio) ismeretes szóképzési tényező az indogermán és sémi nyelvekben is (a héberben pl. az igei ‚kal' és a cselekvés intensivitását jelölő ‚piēl' formák, melyek hangzóikban is különböznek — körülbelől úgy viszonylanak egymáshoz, mint a fentebbi magyar páralakok) s így primitiv szóképzési módnak felvehető az altaji nyelvcsaládban. Ilyen elmélet alapján a hangrend keletkezését is megmagyarázhatnók valamennyire. Fel lehet t. i. vennünk, hogy a nyelvnek azon fejlődési fokán, midőn más módja nem volt a képzésnek, mint a flexio — ezen képzésmód az egész szókincset áthatotta, vagyis hogy minden szónak volt két formája: egy egyszerű és egy flectált (mély- és magashangú). Két alakja volt tehát azon szóknak is, melyek eredetileg mint összetételi elemek csatlakozván egy másik szóhoz, később képzőkké csonkultak. Ezen összetételes szók mindenesetre jelzői viszonyban állottak az alapszóhoz, mint jelzetthez s így mi természetesebb, mint hogy szóegyezés volt köztük, ép úgy mint a finnben ma is egyezik a jelző a jelzett szóval a számképzőben (hyvä*t* hevose*t* bon*i* equ*i*). Tehát pl. ha az alapszó intensiv képzésű volt s az intensiv képzésnek mélyhangú volt az alakja, akkor mélyhangú volt az alapszó is és a hozzá járult összetételi elem, illetőleg képző is. Ezekhez még azt kell számba vennünk, hogy pl. az ugorságban a gyökök kéttagúak (vagy ha háromtagúak, rendesen egy kéttagúnak tovább képzései); a két tag közül

az első hangsúlyos, a második hangsúlytalan. Ha most tehát harmadik tag gyanánt egy képző járult a gyökhöz, ez mellékhangsúlyt kapott s hangrendileg egyezvén (az előbbiek szerint) az elsővel, evvel együtt természetszerűleg assimilatióra kényszerítette a közbenső hangsúlytalan tagot (ha az különben már előbb nem volt velük egy hangrenden) és hangrendi harmonia, egyneműség jött létre a szóban.

MUNKÁCSI BERNÁT.

OLASZ KÖLCSÖNSZÓK.

V.

Paróka. — ol. *parrucca* és *perrucca* sűrű, hosszú haj és vendéghaj. Eredetét a spanyol *peluca* mutatja, mely szerint a lat. *pilus* „szőr, hajszál"-ból származik.

Paszomán. — vel. mil. *passamán*, ol. *passamano;* az olaszban is kölcsönszó a franczia *passement*-ból, mely Frisch szerint (Diez) a *passer* igéből származik. *Paszomán* mellett a magyarban *paszománt* is van, ép úgy mint *tulipán* és *bibasz* mellett *tulipánt* és *bibaszt.*

Pástétom. — Az olaszban *pasta* tészta, *pasticcio*, *pastello* pástétom, *pasticceria* süteményesbolt; világos, hogy ebből a családból való a mi pástétomunk. Igen ám! de alakilag egyiknek se felel meg egészen! A német *pastete*, mely maga is egy eredetibb olasz *pastetta*-ból származik, szintén magyarázatlanul hagyja a magy. *pástétom*-nak latinos *-om* végzetét. Másutt kell tehát kereskednünk. A milanói dialektusban *pasteccum* „pástétom" és „pofon". A szónak ez a két jelentése, mik sehogysem egyeztethetők össze egymással, már magában véve is arra vall, hogy itt két szó olvadt össze egy alakba. A *pasteccum* szó csakugyan a bérmáláskor történő arczlegyintés és a kiséretében járó p a x t e c u m-ból származik (Monti), mellyel aztán a *pástétom*nak hasonló alakú neve egybeforrt. Ebből a *pasteccum* szóból alakúlt a magy. *pástétom*, mint a hogy *elöké*-ből *elöte* Nyr. IV:44, *cselöké*-ből *cselöte* I:232, *lucskos*-ból *lusztos* VIII:515 lett a népnyelvben.

Patália lárma, perpatvar, zürzavar. — Az olasz *battere* ‚ütni' igéből származik a *battaglia* „harcz" szó, mely ezen

kivül „összetűzés, perpatvar. veszekedés“ értelemben is használatos (Cr. Ak. IV. §.). Mi tehát a *battaglia* szót mellékárnyalataival vettük át. A *p:b* hangváltozásra nézve v. ö. *pagát:* bagatt.

Piacz. — közol. *piazza* tér. mely Diez szerint platea „hely, széles út“-ból származik. A magyar *piacz* azonban vásárteret, vagy szorosabban zöldségáruló helyet jelent, melyet alkalmasint a vel. *piazza dell'erbe, piazza olitoria* „zöldségáruló piacz“ kifejezésekből vontunk el. Ugyanilyen értelemben használatos a *piazza* szó Pádovában és Veronában is. A kereskedelmi nyelvben különben „vásárhelyet, vásárt. vásári népet“ is jelent (Tomm.). Viszont a magy. *piacz* Petőfinél „tér“ értelemben is előfordul: „Vad haraggal vetett véres tekintetet a véres piaczra“.

Pika lándzsafajta fegyver. — Vel. *pica,* közol. *picca* ugyanilyen jelentésű és valószinüleg a piccare „szúr“ igéből származik.

Pipa, pipál. — ol. *pipa, pipare.* A kltban pipa „vasculum, canalis“ (Ducange). E szerint a *pipa* szó nem is a pipára, hanem a szárra vonatkozott eleinte. A magy. *pipál* a *pipa* főnévből is származhatott, ép úgy mint *pipázik* ige.

Pisál. — ol. *pisciare.* Némelyek a lat. pitissare, gör. πυτίζειν „spritzen“-ből származtatják, de Diez szerint a kplt. *pipa* „cső“-ből **pipisare, pipsare, pirsare* útján is képződhetett. Bármiképen legyen is a dolog. annyi világos, hogy mi *pisál* szavunkat az olasz *pisciare* szóból vettük, és a *pisa* főnevet is vagy ebből vontuk el a piszkál: *piszka* (fa), pipaszurkáló: *pipaszurka* analógiájára, vagy az oláh *piša*-ból vettük át, de semmiesetre sem a szerb *piš*-ből, mint a hogy Miklosich állitja.

Piczula hatos, kispénz. — Vel. *pizzolo* „kicsiny“ elavult szó *piccolo* helyett.

Pogány. — ol. *pagano, pagan,* a lat. *paganus*-ból.

Pojácza. — ol. *pagliaccio,* régente szereplő személy volt az olasz szinházakban, mint a Pulcinella és a Pantalon, mai napság azonban csak a kötéltánczosokat, vagy a legalábbvaló utczai komédiásokat hívják így (Tomm.). Piemontban *pajassa,* Milánóban *pajasc* és *pajazz,* mely utóbbinak eredetibb *pajazza* alakjából vehettük mi a *pojácza* szót. Olaszországban nagy divatja van még a farsangi utczai mu-

latságoknak; karnevál utolsó estéjén — mint nálunk is teszik sok helyütt — ünnepélyesen elégetik a szalmával, vagy csepüvel kitömött, emberalakú bábot. Ettől a bábtól kaphatta a *Pagliaccio* is a nevét: *paglia* „szalma". *pagliaccio* „strohwisch, strohsack"; a szinpadon az ügyetlenség. esetlenség személyesítője volt.

Posta. — ol. *posta* megállapodásra kijelölt hely, posta, postaépület, levél, üzenet stb. A kplatinban *posta:* statio, positio (Ducange). Diez szerint *positus*-tól származik, mivel egyes kijelölt helyeken friss lovak várták a hírvivőt.

Regruta. — vel. *recluta*, mil. *recluttá*, ol. *recluta*, a franczia *recruter*-ből barbármódon átvett szó (Tomm.). Etymologiája Diez szerint: *recru* nachwuchs, *recrue* ersatzmannschaft s ebből *recruter*. Az olasz *reclutá*nak *l*-je a magyarban az *r*-hez assimilálódott, a *k* meg *g*-vé változott, mint a *grajczár*, *gánya*, *gréta* szókban.

Remete. — régi ol. *remito*. mai ol. *eremito*, lat. *eremita*. gör. ἐρημίτης, mely ismét ἔρημος „puszta, magányosság"-ból származik.

Remonda lovak. — Az olasz *mondare* ige annyi mint hámoz, tisztit; *rimondare* megtisztít, felfrissít, felüdít. Ebből származik az ol. *rimonta*, vel. mil. *remonta* főnév, mely általában „a lovasság rossz lovainak kimustrálását és újakkal való ellátását" jelenti, de Velenczében ezen kívül a „tartalékban levő lovakról" is mondják. A magy. *remonda* tehát a milánoi *remonta*-ból származik; a *t* átváltozott *d*-re, mint a *pándlika* Nyr. IX: 427, *viszked* III: 226 szókban.

Reskontó. — ol. *resoconto* beszámolás, számadás; *rendere conto* számot adni. A magyar *reskontó*-ból kiveszett a középső *o*, mint a hogy az *ecztes*, *süttem*, *játszlam*, *talákszik* szókból kiveszett a közepső magánhangzó

Resztó; kártyajátékban használatos szó. — Az olasz *resto* annyi mint „maradok"; a *stare* állni igéből származik.

Rokka. — ol. *rocca*, az ófn. *rocco*-ból (úfn. Rocken) kölcsönvett szó (Diez).

Saláta. — vel. *salata*, ol. *insalata*. Vallauri szerint az *insalare*, *salare* „sózni" igéből származik, mert sózva eszik. Elfogadhatóvá teszi e magyarázatot az a körülmény is, hogy mind ama zöldséget, mit nyersen. sóval. olajjal és

eczettel fűszerszámozva esznek, a velenczei dialektusban *salatá*-n kívül *acetorie*-nek, tehát eczetesnek is hívják. V. ö. még a *szalámi* etymonjával is. A magyar *saláta* tehát tökéletesen megfelel a velenczei *salata*-nak, még csak a kezdő mássalhangzót sem kellett elváltoztatnia, mert az olasz *s*-t a velenczei selypítve *ś*-nek ejti: *śalata, śi śignor, śubito, śotto*.

Skatula, iskátula. — vel. mil. *scatola*, ol. u. a. Ép az imént említettük, hogy az olasz *s*-t a velenczei *ś*-nek ejti: ugyancsak az olasznak is sajátsága, hogy *sk, sp, st*-vel kezdődő szók elé *i*-t függeszt a széphangzat kedvéért: *scuola* és *iscuola, stalla* és *istalla, scatola* és *iscatola:* magyar *iskola, istálló, iskátula;* csakhogy a magyarban ez *i* többnyire elválhatatlan a szótól, pl. *István:* Stefan, *istráng:* strang stb; az olaszban ellenben bármikor megállhat a szó *i* nélkül is és inkább csak az irodalmi nyelvben használatos a hosszabb alak. Az *iskátula i*-je e szerint nem tartozik a kölcsönvett szó testéhez, hanem maga a magyar fejlesztette.

Skíz a tarokkjátékban a huszonkettes. — A lombard dialektusban *matto*-nak, bolondnak hívják, mert csakugyan farsangi bolond van a kártyára festve. A magyar *skíz* az olasz *schiso*-ból származik, mely „kificzamodott, görbe, félszeg“ jelentésével szintén jól jellemzi a skíz figuráját. Az olasz *schiso* a gör. σκαιός „balog“ szóból származik.

Stilét tőr, pl. stilétes bot. — vel. *stileto, stilet*, ol. *stiletto*. Az olasz *stile* (lat. stilus) szónak diminutivuma.

Szalámi. — ol. *salame* „sózott hús, kolbász“. A *salare* „sózni“ igéből származik; a *-me* képző gyűjtőneveket képez, pl. *legname* faneműek: legna fa; *bestiame* lábas jószág: bestia állat; *salsume* sózott hús: salsa mártás; *legame* kötelék: legare köt.

Szamár. — Miklosich szláv eredetűnek mondja, azonban a tótban, ruthénben és csehben van meg, a miből éppen olyan joggal lehet következtetni, hogy a magyar volt a kölcsönadó nyelv. A szónak etymologiáját is hiába keresnők a szláv nyelvekben; e tekintetben csakis az olasz és latin világosíthatnak fel. A gör. σάγμα, lat. *salma*, barb. lat. *sauma* és *soma*-ból származott az olasz *soma* „teher“. Már a latinban élt a *sagmarius* szó „teherhordó állat“ értelemben (Tomm), a kplatinban *summarius* már „szamarat“

jelentett (u. o.), a mely szó az olaszban *somaro*, *somar* alakot öltött. Alapjelentése tehát „teherhordó állat“. Ezenkívül még azt is figyelembe vehetjük. hogy alig van ország, hol a szamár annyira el volna terjedve, mint Olaszországban s így az említett északi szláv nyelvek alkalmasint a magyar utján jutottak a „szamár“ szóhoz.

Szekundál. — ol. *secondare* követ: kisér; kisér valakit szóval, véleménnyel; segít; szekundál. A szó származását szépen kitünteti a kplat. *secundare*: secundo loco dicere, referre, sequi (Ducange). A „követés“ értelme úgy fejlődött ki, hogy *secundare* előbb azt jelentette: második helyen jönni, a mi egyértelmű a követéssel; így lett belőle kisér s az olaszban már kisér szóval, zenével és ebből általában segít.

Szóda pl. mosószóda. szódavíz: ol. *soda* sziksó. Diez szerint a lat. *solida* „erős, szilárd“-ból származik. Olasz *sodare* annyi mint a lat. *consolidare*.

Körösi Sándor.

IRODALOM.

Nyelvtudományi Közlemények. XVIII. k. 3. füz. Szerkeszti Budenz József.

E fontos tudományos folyóiratunknak legujabb füzete a következő tartalommal jelent meg: „Szlávság a magyar keresztény terminologiában“ Dr. Ásbóth Oszkártól. — „Votják nyelvtanulmányok I. (Befejezés: orosz elemek a votják szókincsben.)“ Dr. Munkácsi Bernáttól. — „Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. I. Igeképzés. 25. §. II. — 27. §.“ Budenz Józseftől. — Kisebb közlések: „Magyar elemek a déli szláv nyelvekben“. Dr. Halász Ignácztól. — Ismertetések és birálatok: „Brugmann, Verwandtschaftsverhältnisse der Indog. Sprachen“. Balassa Józseftől. — „Ad Turcologiam“. Budenz Józseftől.

Budenz alaktani czikke az ugor alaktannak az igeképzésről szóló részét fejezi be, melyet már ismertettünk. Ezúttal tehát csak egy pár pótló megjegyzésre szorítkozom. Érdekes Budenznek a *fiadzik*-féle denom. igékről adott magyarázata (142), melyeknek vége szerinte < *azz-ik*, < *ahz-ik*-ból lett, s így az igésítő *h* képző nyomát tartotta fönn. Erre nézve fölhozza, hogy azért volna bajos ez igékben külön < *ad* és *z* képzőt fölvenni, mert ezen igéknek általában nincs teljesebb **fiadoz-* alakjuk s az *övedöznek* alak is csak egyszer fordul elő a Nádor c.-ben. Itt megjegyezhet-

jük, hogy efféle bővebb alak a codexekben több is van, p. *övedözvén* Apor c. 11, és ujabb időben is találkozunk egyesekkel, p. *hamvadoz, befüvedezik* („apró befüvedezett dombok“ Jókai vadon vir. II: 66), *darvadoz?* De emezek külön új képzések lehetnek, s az *övedöz*-alak az < *ódz-ik*-félék analogiájára bővülhetett. Emezeket ugyan szintén úgy magyarázza B., de itt tán mégis valószinűbb az a föltevés, hogy < *ódoz-ik* volt eredeti alakjuk. Ilyen végüeket ma is használunk még, p. *huzódozik, sínlődözik* („romlott egészségem és sínlődözéseim visszatartanak“ PNapló XXXII: 50. mell. tárcza) stb.; v. ö. még *kérődöz-* Bécsi c. 191: *kérődzik*. — A 149. lapon B. az ugor denom. *m, n* képző nyomát látja a *kornyad, pirnyad* igékben. Tekintve, hogy nyelvünkben az *rj* nem ritkán *rny*-re változik (*bornyu, sarnyu* stb.), meglehet, hogy ezek az igék azelőtt így hangzottak **kórjad*, **pirjad*. Az előbbi mellett szólna a régi *kórjúl* ige is („*halarra koryula*“ Hofgr. gyüjt. 182); a **pirjad* mellé pedig a *virjad, virnyad, virrad* sorakoznék, melynek alapszavát talán névszóinak is vehetnők (v. ö. Bud. M.-Ugor szót.). Ezekben akkor az igésítő képzőnek olyan alakja van, mint az *árjadoz, hírjesztel* igékben. — A 151. lapon B. a denom. *t* képzőre egy példát sejt a magyarban: *hánt*, e h. *háml*, de megjegyzi, hogy ez az intr. *háml-ik* szerint alakult csak, mint *romlik: ront* stb. Van azonban két igénk, melyben csakugyan az a denom. *t* látszik megőrízve, t. i. *magas: magasz-t, magasztal, nehéz: nehez-tel*. — Hogy az *emberkedik, panaszkodik* félék csakugyan **emberlkedik*, **panaszlkodik*-ból lettek (168), arra idézhetjük ezt a szópárt is: *vitézl-* („*vitézel*: militat“ Verseghy anal. I: 413, *vitézlő*): *vitéz(l)kedik* — Egy sajtóhibát is megemlítek, mert kétszer is előfordul (43 és 171): *durog*, helyesen *durrog;* ámbár Kassai ilyent is említ: *durgolódik*.

Munkácsi czikke a Votják nyelvtanulmányok I. részét fejezi be, mely a votják nyelvnek idegen elemeivel foglalkozik. A tanulmány nagy pontossággal és körültekintéssel van dolgozva. Minthogy a Nyelvőrben már ismertették. eredményei közül csak egyet emelek ki. A mi turkologusainknak legfőbb okadatuk mindig az, hogy a magyarban nagyon sok a török szó. Már pedig eddig is tudtuk, hogy a cseremiszben két annyi török szó van, mint a magyarban. Most meg azt látjuk, hogy a votjákok nyelvében is sokkal több törökség van, mint a magyarban. De azért senki sem vonja kétségbe e két nyelvnek ugor voltát.

Az új czikkek közül legfontosabb Ásbóthé, mely a mi szláv szavainknak egyik jelentős részével foglalkozik. A meghonosult szók kimutatásában a legtermékenyebb módszer az, mely a szókat, illetőleg fogalmakat és tárgyakat műveltségtörténeti kapcsolatukban vizsgálja. Tudjuk, hogy

az idegen szók ritkán jönnek egyenként, többnyire a rokon műveltségi tárgyaknak egy-egy egész csoportja megy át nevestül egyik néptől a másikhoz. Így kaptuk p. a háziállatok neveit mind együtt a törököktől; így később a kereszténység fogalmait és szavait a szlávságtól. Mi nálunk a Nyelvőr szerkesztője adott sokszor példát az említett módszeres eljárásra. Önként kinálkozik ez, ha épen műveltségtörténeti czélból vizsgálja valaki az idegen szókat, mint Ásbóth teszi. Ő a bevezetésben azon történeti hagyományokat ismerteti, melyek a szlávságnak a magyarok megtérítésében való szerepére vonatkoznak. Azután részletesen tárgyalja a kereszténység műszavait, melyeket a magyar nyelv az ószlovénből részben átvett, részben lefordított. Ásbóth sokkal behatóbban tárgyalja az illető szókat, mint előtte bárki más, és részletekbe ható elemzése nem egy szóra új fényt derít, s kivált az e tárgyra való módszert fejleszti tovább. E szerint korántsem érdemli meg azt a kemény itéletet, melyet Volf György mondott e dolgozatra, noha a helyesírásról szóló függelékben nincs igaza. Kiválóan érdekes a második rész, melyben a szlávságból lefordított kifejezéseket tárgyalja, s kimutatja, hogy így magyarázandók a következők: *húshagyó, húsvét, vízkereszt, feszület, világ, képmutató, hálaadás, olvasó, olvasni* (legere, eredetileg csak numerare), *levél* (epistola, eredetileg csak folium). — Én itt csak egy pár igazító és pótló megjegyzést kivánok tenni. Én az ószlovén *sluga*-ból a *szolgát* hangátvetéssel magyaráztam. Á. azt mondja (364). nincs szükségünk rá, hogy ezt az ugrást fölvegyük, mert az oklevelekben néhányszor *szuluga* fordul elő, s ebből aztán nagyon könynyü a mai *szolgá*-t magyarázni. Hát az igaz, hogy a hangátvetés ugrás, de olyan ugrás, mely — kivált ha *l r* hangokról van szó — sok nyelvben közönséges, így p. a finnben is épen olyan idegen szók átvételében, mint mi nálunk. Azonfölül Á. maga mondja, hogy már a *szuluga* alakkal egy korban előfordul a *szulga* is, még pedig sokkal gyakrabban. Bátran föltehetjük hát, hogy a szó kétféle alakban jött át; a nép egy helyt így, más helyt amúgy könnyített a kiejtésén. Szintúgy van p. egymás mellett *gereben* és *gerben;* a *kalmár* a Jord. és Erdy cc.-ben *kalomár* s a népnél néhol ma is *kalamár;* a *szerda* mellett is megvan a mai népnél is a *szereda* stb. (Az utolsó szóra nézve, igaz, pontatlanság volt, hogy nem az ószl. *srêda*-t említettem „A hangátvetésről" 21. l.; de az már nem áll, a mit Á. vet szememre 384. l., hogy „ilyen alak egyetlen egy szláv nyelvben sincs". Megvan a nálunk legismertebb szláv nyelvben a tótban. Hangtanilag pedig a *streda*-ból is válhatott volna *szerda*, a mint vált p. az ószl. *strêha*-ból *szerha* is.) — A 386. laphoz: Nagyon számbaveendő tény, hogy a *hét-fő*

mindenestül megvan a vogul nyelvben is: *sat-ponk*. Hunfalvy azt mondja ugyan a Vogul Föld és Nép 114. lapján, hogy ez „szószerinti fordítás", de nem ád róla számot, honnan volna fordítva; s a Kondai Vogul Nyelvben (16) már azt is említi, hogy a vogul evangeliomban a hold-ujság is *uj-hold-fö*-nek van nevezve. Azt bizonyítja-e az a *sat-ponk*, hogy a régi ugorok csakugyan a *hét-fö*-től kezdték számlálni a napot? vagy csak azért nevezte így a vogul is, a magyar is ezt a napot, mert a *kedd*-et (vog. *mot katel:* más nap) már a szlávok módjára nevezték második napnak? döntsék el mások. Hogy a m. *kedd* csakugyan *ketted* nap, bizonyítja a maig fönnmaradt göcseji alak: *ketödkör* ‚kedden' Ny. I:423 (v. ö. *keddetül úta* Budenz-Album 163). — A *feszület*-hez (400) megjegyezhetjük, hogy az alapul szolgáló ige is megvan codexeinkben, a passióban: *feszülj meg!* Sőt Dunán túl ma is mondja a nép (legalább Veszprémben): nem teszem, ha *megfeszülsz* is (a. m. pl. ha fölakasztod magadat). — A *világ* mundus értelemben, megengedem, lehet fordítása a szlávok szavának, mely lux-ot is mundus-t is jelent. De a következő magyarázat is elég valószinű volna. Mindennapi kifejezések: *a világra jön, a világra születik, a világra szül, a világra hoz;* ezeket úgy is érthették, hogy ‚napfényre jön', de aztán úgy is, hogy ‚zur welt kommen', s így ezekből a kifejezésekből válhatott ki lassanként (talán a szláv hatásnak hozzájárulásával) a mundus-t jelentő *világ*. — Az ószl. *pritvarjati sę*, simulare, mely a g. προςποιεῖσθαι szolgai fordítása (403) eszünkbe juttatja, hogy ugyanezt a fogalmat Dunán túl így fejezi ki a nép: *teszi magát*, s ez talán szintén a szlovén hatás eredménye. Hasonlókép a *tétteti magát* mai kiejtés; itt ugyanis a causatio képzésnek csak úgy van értelme, ha föltesszük, hogy eredetileg így hangzott *tetteti magát* ‚er lässt sich scheinen', a *tet-ik, tetszik* igétől.

Halász czikke „Magyar elemek a déli szláv nyelvekben" 50 szóval szaporítja azt a 270-et, melyet Munkácsi gyűjtött össze hasonló czím alatt a NyK. XVII. k.-ben. Az 1. szám *berek;* ehhez H. azt jegyzi meg, hogy nyelvünkben ismeretlen eredetű. Úgy látszik, nem egyéb, mint a német *berg*, régibb ném. *berc, berac*. Oklevelekben elö is fordul ‚hegy' jelentésében: subtus montem *keselew berwk*, ad montem *zewlew berek* 1256. (v. ö. *wein-berg*). Tehát eredetileg erdős hegyet jelentett, s utóbb erdőt, úgy mint p. a latin *saltus*. V. ö. *peregh-mester* (1598) RMNy. IIIb: 121, a. m. a mai hegy-bíró, t. i. a szőlőhegy bírája. — A *bot* szót (5. sz.), melyből a horvát *bota*-t eredteti, elfelejtette H. „visszahódítani". Dank. és Mikl. a mai déli szláv nyelvek *bat* szavából vettnek mondják, pedig ez soha sem válhatott volna m. *bot*-tá. Talán az olasz *botto* ütés, lökés (v. ö. *bottare* üt, lök, *battere* üt, ver)? — Legfurcsább a 44. szám: „*szem:* szlov.

osemci (többes) cilia, szempilla, szemöldök; a szl. szó lehet az *o* praefixumnak a m. *szem* szlávos deminutiv alakjával való összetétele, és tkp. azt jelenti: a szem fölötti". Mintha csak a m. *szem-öldök* (— finn *üli* stb.) fordítása volna!

Az ismertetések és bírálatok rovatában Balassa J. tesz néhány jó megjegyzést Brugmann czikkére („Zur frage nach den verwandtschaftsverhältnissen . . .") és arra az altaji családfára, melyet Munkácsi állított föl a Budenz-Albumban; csakhogy M. maga is megjegyezte, hogy a családfát csak „gondolatébresztőül" közli, miként „képzelhetnők" a többesképzés alapján az altaji nyelvek elágazását. — Végül Budenz intéz „ad turcologiam", kivált az ifjabbikhoz, egy kis megérdemlett leczkét.

SIMONYI ZSIGMOND.

Die slavischen elemente im magyarischen. Von Dr. Franz Miklosich. Zweite Auflage. Besorgt und eingeleitet von dr. L. Wagner.

„A körülmény, hogy a műnek első kiadása rég elkelt, kivánatossá tette, különösen a magyar nyelvtudósokra nézve, egy második kiadás megjelenését; hiszem tehát, hogy az illető tudományos körök jó szivvel fogadják ezt az új, második kiadást".

E szavakkal zárja be a kiadó a kiadást megnyitó Előszót. Ajándékot, még ha csekélyebb értékű is, mindenkor köszönettel illik fogadni; annál nagyobb köszönet illeti meg az oly adományt, a mely még értékes is, s különösen ránk nézve értékes. Vétenénk tehát a tisztesség és kötelesség ellen egyaránt, ha elmulasztanók kifejezni köszönetünket a kiadónak, a ki közrebocsátotta, s a tudós szerzőnek, a kinek beleegyezésével s megbizásából („im auftrage") másodszor is napvilágot látott a bennünket, magyarokat kiválóan érdeklő dolgozat.

Az új kiadást Bevezetés nyitja meg, mely főképen a nem magyar ajkú közönség számára van irva. Ebben a mű kiadója Wagner L. általános vonásokban megismerteti az olvasót amaz eredményekkel, a melyeket a magyar nyelv mivoltára nézve az eddigi tudományos kutatások megállapítottak.

Bár csupa ismert dolgok foglalatja a Bevezetés, s noha, különösen nekünk magyaroknak, semmi olyat nem mond, a mivel ismereteink gyarapodnának, vagy olyant, a mi nézeteinkre hatást gyakorolhatna, mindamellett köszönettel fogadjuk e rövid, de tömött ismertetést, mely a magyar nyelv s nyelvtudomány birodalmában vakon járó s ide oda tapogatódzó idegen olvasónak, nagy sokszorta még tudósabbjainak is kezébe adja az útmutató vezérfonalat, a

mellyel ha akar, kibontakozhatik a sötétből s eljuthat a tiszta látás országába. Dicsérettel kell még megemlítenünk a Bevezetésnek azt az érdemét, hogy ha egészen új jelenségekről kell ítéletet mondania vagy eltérő, sőt egymással ellenkező nézetek közül választania, meggyőződésének irányát a tudományos okok ujjmutatásával szabatja meg s nem törődve a szive szavára hallgató közvélemény ellenmondásával s kárhoztatásával ama tudományos nézetnek szegődik tolmácsává, melyet az értelem igazságderítő napvilága fogant s érlelt meg.

Wagner L., a mint saját nyilatkozata is tanúságot tesz róla, tanítványa volt a méltán nagy tudós hírében álló szerzőnek, Miklosichnak, s a hálás tanítvány egész ragaszkodásával csüng, a kinek ismeretei jó részét s tudományos képzettségét köszöni, egykori mesterén. Ezt dicséretére mondjuk, de mondjuk egyszersmind és főképen mentségére is. Az erős vonzalom, a rajongó szeretet, a szerelmesek és szülők nagy serege mindennapi példa rá, hályogot von a legépebb szemre is, s a tiszta látást nagy mértékben meghomályosítja. Kegyelete, ragaszkodása kiadónknak is sötétes fátyollal vonta be szeme világát s különben józannak tapasztalt itéletét annyira megzavarta, hogy a legtisztább fehéret is feketének esküdözi; s míg egy részről igazságtalanságot követ el mások ellenében, addig más részről visszásan szolgálja mesterét is, a kire oly nézeteket erőszakol rá, a melyeket az nem vallhat magáénak s a kinek a vastagon gomolygó tömjénfüst illatára alig lehet más szava, mint: est modus, sunt certi fines.

Olvasóinknak nem mondunk vele új dolgot, hogy a Nyelvőrnek többször volt alkalma Miklosichcsal, s különösen szóban levő művével foglalkoznia; nevezetesen Halász Ignácz e folyóiratnak X. s XII. kötetében ‚Visszahódított magyar szók' czímű czikksorozatában sorra vette a szláv tudósnak amaz egybevetéseit, a melyek szerinte nem állják ki a tűzpróbát s hetvenhét szóról mindenütt kellő megokolással azt igyekezett kimutatni, hogy azok nem szláv kölcsönvételek, hanem nyelvünknek eredeti birtokai. Ujabban Körösi Sándor ‚Olasz kölcsönvételek' dolgozatában (Nyr. XIII. XIV.) Miklosich ellenében egyik-másik szót szintén nem a szlávságból, hanem az olaszból való kölcsönvételnek tartja. A tanítvány előtt eme kimutatások s czáfolgatások megbocsáthatatlan vakmerőségnek látszottak, erősen fölkavarták epéjét, s nem is mulasztotta el, hogy ezen való méltatlankodásának nyomatékos kifejezést ne adjon. Bevezetése vége felé ezeket mondja: Mittlerweile war J. Budenz' voluminöses werk: ‚Magyar-ugor összehasonlító szótár' erschienen. Man trachtete nun viele lehnwörter aus dem slavischen auf basis des Budenz'schen wörterbuches

aus dem ugrischen sprachschatze zu derivieren. So machte sich J. Halász an seine arbeit, und es gelang ihm. viele wörter (mehr als 60) als aus dem ugrischen sprachschatze herstammend nachzuweisen. Wir vermögen speziell über die resultate Halász' unser erstaunen nicht zu unterdrücken; damit hat er sich als antipode Dankovszky's desavouiert. Und wie man früher in der glanzperiode des ‚Magyar nyelv szótára' der onomatopöie und allen möglichen dem magyarischen fern stehenden sprachen einen ungebührlichen einfluss auf das magyarische einräumte und darauf losetymologisierte, so steht den heutigen magyarischen wortgrüblern Budenz' grosses wörterbuch als willkommene fundgrube zur verfügung. jedes der slavischen sprache entlehntes wort als ‚ugrisch' zu erklären und ‚zurückzuerobern'. Miklosich selbst sagt über seine slavischen elemente im magyarischen: ‚Bei der schwierigkeit der untersuchung bin ich darauf gefasst, dass ich den einen zu weit, den andern hingegen nicht weit genug gegangen bin'. Dies prophetische wort des grössten slavisten hätte man doch gebührender massen berücksichtigen müssen und die ‚rückeroberer' hätten sich eines, des gegenstandes würdigen, objectiveren tones zu befleissen geruht".

E kifakadásokra, nem azért, mert részben bennünket is illetnek, a kik minden megjegyzés nélkül helyt adtunk Halász J. fejtegetéseinek s a kik magunk is Miklosich egynémely egybevetésének tarthatatlanságát kimutattuk, hanem mert tartozunk vele, a kinek szolgálatába szegődtünk, az igazságnak, kötelességünk válaszolni s válaszunkat a következőkbe foglaljuk össze. A mi multunkat nem födi titok, tárva-nyitva feküvő könyv az, a melybe mindenki beletekinthet; s a ki olvasott benne, tudhatja, hogy pályafutásunk kezdete óta szakadatlan harczot folytatunk kedvelt s rég megrögzött nem egy balitélettel, s a mi vele együtt jár, oltalmára keltünk, védelmeztünk igaz, de fölötte népszerütlen ügyeket s védelmeztük csüggedetlen kitartással épen a legnépszerütlenebbet, a szláv kölcsönvételek kimutatását. Mi csak egy igaz nemességet ismerünk, a tehetséggel párosult becsületes munkásságot. Már e szempontból is teljes tiszteletünket érdemelte meg a munkásságban megőszült szláv tudós; e tiszteletet csak öregbítette s fokozta még az a körülmény, hogy oly művel ajándékozott meg bennünket, a melyet voltaképen a mi kötelességünk lett volna elvégezni, s a melyet nélküle csak nagy késön s ekkor is bizonyára csak hiányosan teljesitettünk volna. S a kik köztünk ily véleménnyel vannak Miklosichról s a kik benne széles körű tudományán s nekünk tett szolgálatán kívül főképen a buvárlataiban mindenütt mutatkozó részrehajlatlanságot tisztelik, azok kivétel nélkül mind ama tá-

borba tartoznak, a mely épen a ,Magyar-ugor összehasonlító szótár' hiveinek számából van alakulva. Miklosich kiadójának tehát semmi oka se volt, hogy tiszteletlenség miatt feddő szavát épen a ,Magyar-ugor szótár' hiveivel hallassa, sem arra, hogy az ismételten nyomatékolt „der grösste slavist“ figyelmeztetéssel olyasmire oktatgasson bennünket, a mit nélküle is jól tudtunk és tudunk.

Tévedni emberi dolog s tévedhetünk, s egész bizonynyal tévedünk is mindnyájan; kisebb-nagyobb mértékben a ,Slavische elemente im magyarischen' szerzője épen úgy, mint az ő kiadója és megbirálói is; de épen azért veniam petimusque damusque vicissim. Mi megengedjük, sőt tudjuk s tudtuk már akkor, mikor az illető közleményeknek helyt adtunk folyóiratunkban, hogy a ,Visszahódított magyar szók' s az ,Olasz kölcsönvételek' szerzői egy és más pontra nézve véleményükkel ingatag alapon állanak; meg fogja engedni tehát Wagner L. is, hogy tévedhetett, s egyben-másban bizonyára tévedett Miklosich is, valamint téved ő maga is. midőn azt hiszi, hogy mestere, a mit az magáról maga se hisz, fölötte áll minden kritikának. A tudomány igazságot keres s nem csak nem tartozik, de sőt szoros kötelessége meg nem hajolni személyek, hanem csak is okok tekintélye előtt. Midőn tehát W. L. a más nézeten levőktől megtagadja a birálat jogát, mesterét csalhatatlannak akarja föltüntetni; hogy ez melyikre nézve nagyobb sértés, az igazságra-e, vagy arra nézve, a kit nem csak ő, de mások is az igazság első rangú kutatójának tartanak, annak meghatározását ő reá magára bizzuk.

Különben ha van ok elégedetlenségre s kifogásokra, akkor nem neki lehet ellenünk, hanem nekünk lehet s vannak is ő ellene méltó kifogásaink. És ezek a következők.

Halász a maga fejtegetéseinek ,Visszahódított' magyar szók czímet adott. Nálunk mindenki elértette, ha a ,Visszahódított' szó nem ett volna is macskakörmök közé ékelve, hogy ez a NSzótárnak nálunk nevezetessé vált ,visszahódításaira' való czélzással volt mondva. Nem akarjuk állítani, hogy W. L. is megértette, csak megemlítjük, hogy egy korábbi iratában (Festschrift zum Jubiläum des Dr. Franz Miklosich) a ,visszahódított' kifejezésre támaszkodva Halász fejtegetéseit úgy tüntette föl, mint nemzetieskedő félszegséget. A Nyelvőr (XIII. 268.) fölvilágosította őt e tévedéséről s megmagyarázta a ,visszahódított' szó igaz értelmét; W. L. noha e fölvilágosítást tudomásul vette — bizonyítják ezt saját szavai: „Kunos nimmt an dem worte ,visszahóditani, zurückerobern' besonders anstoss“ — mindamellett fönntartja előbbi állítását, hogy a MUgor szótár hívei Miklosich érdemeinek csökkentésére („Blosse nergeleien können seine verdienste um dieses thema nicht

beeinträchtigen".) nem csak mentül több, hanem minden egyes szláv szót vissza erőlködnek hódítani: „jedes der slavischen sprache entlehntes wort als ugrisch zu erklären und zurückzuerobern".

Szavainknak s törekvéseinknek eme szándékos félreértése, tudatos elmagyarázása ellen a legkomolyabban tiltakozunk, s tiltakozunk különösen ez oly sértő czélzatok ellen, a minőt a meggondolatlanul kiejtett ‚nergeleien' foglal magában.

Miklosichnak szóban levő művével a magyar nyelvtudomány sokszorosan foglalkozott; ismertette, birálta, egy némely tételére nézve kétségeit fejezte ki; másokat, a melyek világos tévedések voltak, megigazított, s az egybeállított sorozatot új adatokkal bővítette. A ‚Slav. Elemente' magyar fordítása (Nyr. XI.) minden egyes szónál meg is jelölte pontosan a helyet vagy helyeket, a hol valamely, az illető szóra vonatkozó észrevétel vagy megigazítás történt. A második kiadás, ellentétben az elsővel, mely a maga nézetének nyilvánítása alkalmával a mások (Budenz) véleményére való hivatkozást is minden egyes esetben szoros kötelességének tartotta, legcsekélyebb tudomást se vett mind eme megokolva közzétett helyreigazításokról. Kezdetben azt hittük, hogy a szerzőnek, a ki az új kiadás elintézését is másra volt kénytelen bizni, bokros elfoglaltsága nem engedte meg, a kiadó pedig nem tartotta magát illetékesnek arra, hogy a tett észrevételekre a maga nézeteit elmondja; a Bevezetés átolvasása után azonban átláttuk, hogy e hitünk csalódás volt. Ott a kiadó, midőn a magyar-ugor nyelvészkék gyerekes ingerkedéseinek (nergeleien) foganatlanságát kimondja, eme záradékot csatolja hozzá: „Miklosich' Slavische Elemente im Magyarischen sind auch heutzutage noch in voller Giltigkeit".

A kölcsönvételek története bizonyítja, hogyha nyelvünk valamely cselekvésszót vesz át, azt *-l* (ritkábban *-z*) képzővel toldja meg s ezzel avatja föl őt a hazai szók tagjává; pl. *circa*-re: czirká-*l*, *praedica* re: prédiká-*l; reisz*-en: rajsz-o*l* (rajzol), *kratz*-en: karcz-o*l*, *kost*-en: kóst-o*l* sat. Már ebből az okból se tekinthetők kölcsönvételeknek az *apad*, *mozdít* sat. cselekvésszók; a horv. *opad*iti ugyanis apadá-*l*, a cseh *hmožd*iti pedig mozsd-o*l* alakot öltött volna; de a mi a kölcsönvétel lehetőségét kizárja, az a tény, hogy mind az *apad*, mind a *mozdít* képzett szók s amannak gyökere *ap-*, emezé *moz-*, a melyekből egy részről *ap-ad*, *ap-aszt*, *ap-ály*, más részről *moz-og*, *moz-dít*, *moz-dul* hajtottak ki.

Bodza, *bozza*, *borza* hangtani okokból nem vezethetők vissza sem az úszl. *bez*, *bezeg*, sem a szerb *baz*, sem a fölvett ószl. *bŭzŭ* alakokra. Török szó, a kel.-tör. *borsuk* hasonmása. Hasonlóképen a törökségből való a *turó* is =

tör.-tat. *turak*. A cseh *tvaroh*-ból különben se vált volna *turó*, hanem, a mint valóban lett is: *taróh*, *tarhó*.

Kocsi több történeti adat szerint mint magyar szó már a 16. század kezdetén ismeretes volt több európai népnél; egyéb okokat nem tekintve, már ezért se kerülhetett az úszl.-ból hozzánk.

A *pir-* (pirít, pirul sat.) szlávságának határozottan ellene mond ismeretes régi *por-* (porejt) alakja.

Még csak egy esetet említünk meg. Miklosich szerint a magyar *zászló* ugyanaz, a mi a tót *záslon*: v o r t u c h, a *poroszló* pedig a szerb *prusati*: t o l u t i m i n c e d e r e igének a származéka. Ezt az egybevetést, nem számítva a jelentésbeli nehézséget, lerontja a két szónak régibb *zásztó* és *posztó* alakja; e tényből kétségtelenné válik, hogy a zászló eredetije ugyan csak a *fahne*, jelentésű *zasztava*, a *poroszlóé* pedig a ,servus villicus' jelentésű szerb *pristav*.

A ki, mint a kiadó, ismeri mind ez adatokat, a kinek, mint neki, tudomása van az itt elszámlált s a többi, említetlenül hagyott kétségtelen kimutatásokról, az nem veheti tőlünk rossz néven, ha azt következtetjük, hogy vagy ítéletgyöngeségben szenved, vagy hogy értelmét megvesztegette a részrehajlás; s nem veheti rossz néven, ha szavának, mint olyanénak, a kinek tudományos meggyőződése nincs, nem tulajdonítunk többé semmi fontosságot.

SZARVAS GÁBOR.

IRTÁS.

Az igaz, hogy vetés is lesz benne; mert közbe-közbe, egy-egy jó magot is lelünk a polyva közt, a mit érdemes felmutatni és vetőnek használni.

Böngésszünk egy kevéssé a lejárt „évfolyamokban", meg egy-két ujabb számban.

Könnyü azt a nagy római számot ott a lap fején eggyel megtoldani a ,beálló' esztendőben: de vajjon haladtunk-e a hirlapok nyelvének várva-várt magyarosodásában, arra már bajosabban felelhetnének az ujságirók.

Annyit azonban eleve is kijelenthetünk pártatlanul, hogy a nyelvtisztító törekvések és a jó tanácsok nem hullottak sziklakőre. Fogott egy keveset a szó és legalább a jóakaratot e részben nem vitathatjuk el hirlapiróinktól.

Emeljünk legelsőbb is szót a jóformán legnépszerűbb kis lapról, a „B u d a p e s t i H i r l a p"-ról.

Sok érdekes magyaros szólásformára akadunk tárczaczikkeiben, sőt ezek néha érdekes népnyelvi adatokat is tartalmaznak, főkép a Székelységből. A sok közül: *Kolon-*

tos: bolondos. *Hiju:* padlás. *Öveg-csutora:* gucker. *Felserül. Zimóré:* zaj. *Pic:* percz. *Megiramodik. Zerget* stb. (260. sz.), *babusgat; lesipuskás* (27). Egy betüje sem *rokonságoskodott* a politikával (okt. 15.). A sok *sirámtól* kidülledt szemöldöke (325). Korlátolt *szemhatár* (a helytelen láthatár helyett 277. sz.). *Hengergőzik:* hengeredik (266). Kétharmad ing *únossan* elég (266) stb.

Kár azonban, hogy e fajta helytelenség is találódik benne egy garmadával, mint: ,és azután férjét Mohácson *hagyván*, ő pedig Szliácsra ment' (dr. Herczegh M. 320. sz.). ,A miniszter lakosztályához egy, esetleg két szoba *csatoltatni terveztetik*' (312). Nem volna-e így sokkal természetesebb, jobb: Tervezik, hogy a miniszter lakosztályához még két szobát csatolnak? Minek keressük azt a kacskaringós passivumos szerkezetet?

Ezt valami nagy szépségnek tartják úgylátszik, mert még nincs hirlap-hasáb, a hol nem kisértene a szenvedő forma e képtelen használata. Hiszen még Jókai is így ir: ,Hevenyészett asztal *lett terítve;* a főherczegnének *átadatott* a magyarul irt menázsi' (Nemzet. Okt. 19.). A szenvedő igealak és az a legnyomorultabb germanismus: „lett terítve" stb. német kaptára vert participiális szerkezet nagyon a tollukra száradt már az iróknak. Sietős munkájuk közben is nem érnének rá, hogy megszabadítsák a tollukat tőle? A botrányosan rongált kerepesi-uti fogházhelyiség még mindig *nem lett eltávolítva* (Pesti N. 13). Még Jókai is! Máskülönben a Nemzete sokban javult a magyarság dolgában.

Pesti Hirlapi díszmagyarságok: A hol *ki lett állítva* (e h. a hol kiállították), mindenütt feltünést keltett 348. sz. Ezért az árfölemelésért mi az *ellenszolgálmány* (ellenszolgálat talán nem jó, vagy nem jobb-e ,viszontszolgálat'?) 321. A prostituczió-ügyosztály *közérdekben* azonnal szerveztessék (319). A virtuozitás nála nem *önczél* többé (13) = a virt. nem czélja többé, vagy nem saját személyes, egyéni czélja.

Az „önczél"-ról jut eszembe egy német nyelvgyakorlókönyv, mely „*öntanulásra*" van szánva a czíme szerint, valódiban pedig magántanulás a czélja.

Szeretnők látni mily *arczot csinálna* Bismarck ily előterjesztéshez (15). — Arczot csinál a képfaragó, festő stb. vagyis készít, de a magyar ember csak mindenféle arczot vág (mutat) hozzá, a szerint, a mint tetszik neki a kép, esetleg más valami, — vagy nem. — A budai kültelek külön elbánás alá (a vizvezeték ügyében) ne essék (17). Elbánás valakivel, valamivel bizonyos más dolgot jelent, (elverés) mint az „eljárás". Mindenesetre az „eljárás" volna itt is helyesebb. — Az érdekes tárgy fölötti vita (20); —

a német *übernek* ilyenkor *-ról* ragos határozó felel meg: az érdekes tárgyról való vita.

A magyar szórend ellen hibintanak az ilyenek: Mindenkép az idegeneknek nagy népvándorlása Budapestre szükséges. Pesti Napló 319, — e helyett: Mindenkép szükséges az idegeneknek . . . stb. — A testületnek nem szabad volna egy többség kifolyásának (!) lenni. Függetl. Nov. 4. (Helyesen: A t. nem volna szabad . . .).

A „Függetlenség“ különben a milyen tűrhetőbb magyarságú általában, annyira elveti magát hellyel-hellyel: Hires *festész* (festő), kivált állatok*ra*, genre képek*re* és arczképek*re* (321) — arczképekben stb. helyett. — *Be*ismerjük (helyesen: elismerjük) e feladat nehézségét 13, a *szállitási* határidő sem lett *be*tartva 13, — e helyett: a szállítás határidejét sem tartották meg. Nyelvezet tekintetében meg az ilyen tulipántos tarka mondásokról, mint imez: „A jeruzsálemi poloskák gyeplüjével kormányozott keresztény zsidóbérenczek harczra kelnek“ (321) — szólani sem lehet. Erre nézve már felsőbb folyamodású biróságnak kell magunkat tekintenünk s mivel a józan ész illetékes alsó törvényszékén a „poloskák gyeplüjét“, mint magában tárgytalan és képtelen keresetet elutasitották, — mi is mellőzzük megjavítását, mint a „Magyar Állam“ „az istentelen sajtó iszonyu üvöltéseit“ (Lonkai. Okt. 26.).

A „Pesti Napló“ mióta vasárnapi mellékletet is ad, még sűrűbben termeszti a magyartalan magyarságot. „A félbeszakadt államélet 18 évi *tetszhalálszerü* pihenés után föltámadt“ (323). Tetszhalálszerü helyett a régiek álhalált vagy holt-elevent mondtak.

„Mikor? 60—70 éves korában? Mikor már képzelme csodás alkotásainak özönével *elboritandotta* a világot?“ 323. „Fontos *mozam* (nem momentum, vagy mozzanat?) ez főkép annak megitélésével, hogy . . . U. o. És ez mind Vajda János tollából, a ki tud magyarabban is írni! — Az *elöadási* és *frazirozási árnyékolásnak* plasztikaibb feltüntetését alig lehet képzelni. — Magyarul: az előadás árnyékolásának, vagy szinezésének p. feltüntetését stb. P. N. 13. *Lőseb* e h. lőtt seb, (20) vagy lövés sebe.

Van azonban egy sport-lapunk is. Kár, hogy irói maguk csak a legzöldebb idegenességek hajszolásában töltik ki nemes sport-szenvedélyüket. — A „Vadász- és Versenylap“, „az összes megyei lótenyészbizottmányok (mért nem volna jobb: lótenyésztő-bizottság?) hivatalos közlönyének (lapjának) „tanulságos értekezleteiben“ (ez máskép „értekezést“ jelent) valódi kannibálismust üznek a magyar nyelvvel.

„Az első Yearling bookot a Henry Stebbing, a hasonnevü *idomár* (lóidomító annak a neve) testvéröccse alapitotta. — Akkoriban az *idomárok* nem voltak oly tisztességes emberek, mint most. Egy szarvastehén *lett kijelölve*, mely azonban rosz *vadászatot nyujtott*. A vezetéssel Honorance (ló) *ugrott el*, de *lesántulván*, a vezetést (elsőség) Fleetness vette át. Azt állitá, hogy a hires Archiduc (ló) ismét a régi *eséllyel* fog futni (e h. a régi szerencséjével). Bravienka (ló) a verseny után *letört* (tán csak megtörődött, elfáradt?). Egy kevés piritott kenyér is *kitartja az éhséget*. Már II. Károly idejében a versenyek (ló-vers.) annyira üzletszerü jelleget nyertek, hogy a törvényhozásnak bizonyos tekintetben *be kellett folynia* (beavatkozik). *Sörtevadkopófalka*. Mindez az említett lapnak két válogatatlan számából, a 47. sz. és az okt. 2-kiból került ki.

Végül mint örvendetes esetet említem meg, hogy a nyelvészkedés erősen tért hódít nemcsak a t. akadémiában, egyetemen, hanem a fővárosi tanácsban is. Íme a decz. 10-ki közgyűlésen megvitatták és elhatározták, hogy a holttest nem helyes szó, hanem a *hulla*, a mely pedig semmit ez alakban nem jelent s ha jelentene, ugyanazt jelentené, a mit a dög, holttest, tetem . . . no de lássuk:

A „bérkocsi szabályrendelet“ 24 §.: „Hulla vagy holttest bérkocsin nem szállitható:

Rácz Károly közbeszól: Mi a különbség a hulla és a holttest közt?

Az elnök az orvosokat kérdené meg.

Poór Imre (orvos) azt mondja: Semmi.

Scheich Károly különböző fogalmakat lát e két szóban s *hullának* „a vizből kihúzott vagy földből kiásott tetemet nevezi“.

Fenyvessy Adolf szerint a *hulla* az állat teteme, holttest az emberé.

Egy hang: dög!

Az elnök a derült vitát azzal zárta be, hogy a szövegből a *holttest* kitörültetik s a §-ban csak a „hulla“ marad meg. A szabályrendelet többi része változatlanul hagyatott (l. Egyetértés 340).

Az „Üstökös“ azonban folytatta a következő számában a „derült vitát“. „Kozarek: hulla, a kit én viszek a másvilágra; holttest, a kit a halál kaszál le“.

És mi mit mondjunk a város atyáinak e nyelvtudományi bölcsességéről? Találóbbat aligha mondhatnánk, mint a mit Quintilianus mondott a római tanácsról: Patres conscripti videntur circumscripti.

KASZTNER GÉZA.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Béldi Kelemen inventariumából (1627).

Rücsön a mezőségen*)

Az méneseknek számok: Fehér-kék öreg kancza vemhes 5 darab. Almás-kék kancza meddő 2. Pej kancza öreg 10. Negyedfű kancza vemhes fekete 2. (Negyedfü három éves mult). Öreg szeg kancza vemhes 1. Negyedfü fekete kancza, az két utollia száár 1 darab. Egér szőrü, fakó szabásu negyedfű kancza, meddő 1. Öreg fekete vemhes kancza 1. Szürke-kék kancza meddő 2. Harmadfü, szürke-kék. gyermekló 2. Szürke-kék kancza vemhes 1. Tavalyi ló csitkó 2 (egyik pej másik szeg-szerü). Ez idei ló csitkó 8. Kancza csitkó ez idei 5. Fekete, tavalyi kancza csitkó 1.

Tehén marháknak számok: Eöreg fejeös tehén 58 darab. Az 52tei alatt borju vagyon, négye borjazó, kettei tinós, ezeknek öte harmad-füek. borju vagyon alattuk, öt barna szerű vagyon köztük, az többi mind szőkék; az egyik barna tehént bor áráért fizették be. Ez idei ökörborju 33 darab. Ez idei üsző borjù 19. Meddő tehén 9. Hete szőke, egyik barna az másik kesely szőrü, ezeknek egyikét bor árába fizették tinostól. Tuleök (= tulok) negyedfü 7 drb. hata szőke egyik sárga szőke. Öreg bika 3. Harmadfü bika 1. Tavali kis bikácska 1. Harmadfüre kelő tuleök 15. Ezek között vagyon egy barna szerü, két szőke, kesely az többi szőkék. Harmadfüre kelő üsző tehén vagyon 13. Egyik borjuzó leszen. egy holdas szerü vagyon közte, az többi szőkék. Tavalyi ökörbornyu vagyon 18. Egy alacs (így írva: alacz), egy rőt vagyon köztük az többi szőkék. Tavali üszö borju 14. Mind szőkék, csak egy szőkebabos. Az öreg meddő tehenek közt vagyon egy felkért, válaszuti jobbágynak az tehene az borju megholt. Az háznál béres ökör 16 darab. Egyik barna az többi szép szőkék. Eladni való ökör vagyon 107.

Az juhoknak számok: Fejös öreg juh 91. Hete kecske. Ez idei nöstény bárány vagyon 40. Kos bárány ez idei 31. Ez inventálás elött tiz bárányt Fehérvárra vittek. Öreg vert berbécs pénzen vött 14. Dizke vert berbécs 12. Öreg kos 3. Dizke kos 2. Oreg czáp pénzen vött 3 Diszke czáp pénzen vött 9. Diszke kecske 8. Diszke juh 22. Meddő öreg juh 2.

Disznók száma: Oreg disznó 38 darab. Annak tizenöte ártány. Apró malacz ez idei 40.

*) Magyarázó szó a *mezőségen*, vagy az inventariumban is megvan? s hogy van írva az eredetiben a *Rücsön* szó? Szerk.

A kozmássi jószágban levő labas marhák. Öreg vonó ökör 20 darab. Borjus tehén 15. Meddő tehén 9. Bika 1. Harmadfű tulok 4. Harmadfű üsző tehenek 7. Tavalyi ökör-tinó (?) 8. Tavalyi üsző-tinó 4. Ez idei borjuk 14. Ezekben kilencz ökörborju vagyon.

Disznók: Öreg disznó 20. Malacz 24. Hízó disznó 3.

Juhok: Öregfejös juh 217 drb. Meddő diszkékkel együtt 86. Kos 22. Czáp 2. Kosbárány 100; nyöstény bárány 86.

DEÁK FARKAS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

,A számára'. Érdemes nyelvtudósunk Joannovics György (Nyr. XIV. 13. l.) annak bizonyítására, mily gyakori a birtokos *-nek* elmaradozása szólásainkban, egy „szokatlan" példát is hoz elő, — igaz, csak mellesleg, noha Arany János után, ki valamely bihari embertől hallotta azt. A példa ez: ,egy torony a számára' melyet a t. közlő nyomban így magyaráz: „birtokviszonyban, e helyett: egy torony*nak* a számára . . .".

Hát *számára* magában világos birtokszó, tagadni nem lehet. És ha fentebbi viszonyát nézzük is, számba szükség vennünk, hogy népünk tájonkint szóban és szólásszerkezetben, sok oly különös szabadságot enged magának, melyekben tudományunknak lehet több kevesebb bökkenője, érzékünk azonban megnyugszik s akárhányszor még gyönyörködik bennük. A kérdéses példát mégis sehogy sem vehetem ide; mert hogy ebben a szólásban: „egy torony *a* számára" a *torony* birtokosa legyen a *számára* birtoknak, ezt, nekem legalább, sem értelmem, sem érzékem nem tudja bevenni. T. i. annyira elidegeníti itt az a rámutató *a* a birtokot állítólagos birtokosától (torony *a* számára), hogy inkább akármi más birtokost kényszerít keresnem, mint a *nek*-telen *torony* szót annak gondolnom. Maga a t. közlő is meg látszik e viszonyt sokallani, midőn magyarázatának utána veti: „Ez a népies beszéd tehát legtovább megy a *nek* elhagyogatásában".

És ez volna, ha csupán magában kellene is eme soloecismust tekintenem, csak ez lehetne róla a nézetem. De szükség, hogy nyelvérzékem szavazatát szava-bevehetőbb adattal is igazoljam.

Hogyan értette a bihari ember a „szokatlan" szólást, nem találgathatom; s ha vajjon magyarságunk egyik legnagyobb ismerője s mindenesetre legnagyobb művésze, Arany, szólott-e hozzá valamit, és mit? — ezt sem tudom, hanem hogy a borsodi palóczságban mit tenne az, ezt

már, mivel e szólásfélével nőttem fel, egész tisztán értem s bizton állíthatom. Semmi egyéb az *a számára* itt, mint tájéki határozó, mely az *úgyszólván, körülbelül, majd, majdnem* hozzávető, hasonlító határozóknak felel meg. Pl. „A beteg csak úgy van *a számára* most is, mint tegnapelőtt volt (azaz úgy van körülbelül...). Mindegy *a számára* akár van, akár nincs (mindegy körülbelül). Ez a lakás egész kastély *a számára!* (úgyszólván egy kastély...). Ezt a szót Borsodban *a számára* minden ember mondja (majdnem minden ember"). Vagy mint (Benőfi följegyzése szerint) a vásárról hazatért palócz beszéli szomszédjának: Mikor gyött kend meg bátyura?

— Az éczaka, *a számára* regvel.

— Eladta-e a csêklyést? *)

— Elvesztegettem . . .

— Ugyan hogy kőt el?

— Bijon sehogy, meg *a számára* úgy se . . .

Részemről hát az: ‚egy torony a számára' szólásban csak egy nyomatékos hasonlítást látok, melyet akármely magasabb épületről, dongamáglyáról, boglyáról, vagy akár egy magas emberről is el lehetett mondani. Bármint legyen, azt tartom benne legjobbnak, hogy megvan. Hasznos az ilyeket följegyezni; aztán pedig jó-mindnyájunk dolga azon lenni, hogy hamisított értékkel ne menjenek forgalomba.

SZVORÉNYI JÓZSEF.

Fige. Thewrewk Emil (Nyr. XIV: 36. l.) helyreigazítja a ‚fügemutatásra' vonatkozó észrevételemet.

Nyilatkozata kapcsán ujra megvizsgáltam a kérdést és meggyőződtem róla, hogy ‚fügét mutatni' csakugyan annyi mint „cunnust mutatni". Mindazonáltal továbbra is meg kell maradnom ama véleményem mellett, hogy a fügegyümölcsnek régi olasz neve *fica*, a velenczei dialektusban *figa* és ennek többeséből a *fighe* alakból vettük a magyar *fige* szót. Állításom bebizonyítására újra csak Tommaseora hivatkozom: „*Fica: Il frutto del fico.* — Bibl. Re. I. 25: *Dugento masse di fiche secche*". Tehát *fica* a mai olaszságban is előfordúl még fügegyümölcs jelentéssel. A bibliából, a királyok könyvéből idézett mondat pedig „Kétszáz rakás száraz fügéről" szólva, kétségtelenné teszi, hogy a *fica* szót 1471-ben, mikor a kérdéses biblia készült, botránkozás keltése nélkül lehetett ‚füge' értelemben használni.

*) Rendszerint ökör neve. Különben *csêklye* a palóczban: az eb, sertés, ló stb. nyakáról zsinegen lecsüngetett, az előlábak előtt vizszintesen lógó fadarab, azon czélra, hogy az állat térdeit verdesve, azt a járásban akadályozza, hogy kárba ne menjen. Innét *csêklyes lábú*nak mondják azt az embert is, ki botorkázva jár. Sz. J.

Állításomat bizonyítja a *fico* szó is, mely mai napság f ü g é t és f ü g e f á t jelent. A dolog csakis úgy történhetett, hogy *fico* eleinte f ü g e f á t, *fica* pedig f ü g e g y ü m ö l c s ö t jelentett. Később talán valamely elveszett „cunnus" jelentésű szó találkozott alakilag a *fica*-val, vagy talán egyszerű metaphora útján ruházták rá az ujabb jelentést, mint nálunk a „szőrös baraczk"-ra, a vel. dialektusban a *fritola*-ra, „kis pástétomra"; elég az hozzá, a *fica* trágár szóvá lett, és helyette a *fico* „fügefa" szót kezdték használni. Most már a félreértés kikerülése végett a fügefa elnevezésére kellett új szót találni, elkezdték tehát a *fica* szónak collectivumát: *ficaja* (fügés) használni. Figyelemreméltó, hogy a fügefának ez ujabb neve nőnemű; tehát alapszava csakis *fica* lehetett, nem pedig *fico*, mert hímnemű szóból hímnemű szó származott volna. *Fico* gyűjtőneve *ficajo*, mely fügefával beültetett helyet jelent; tehát *fico* eleinte csakis a fára vonatkozott, a fügének meg az egész olaszságban *fica* volt a neve.

KÖRÖSI SÁNDOR.

Tűrhetetlen. Használatos, járatos. A Nyelvőr XIII. k. 326. lapján a *türhetetlen* jelentéséről van szó. Nem bírom tisztán kivenni, vajjon egészen elveti-e a Nyelvőr az Egyetértés amaz állítását, hogy a „*türhetetlen* jelent személyt, a ki tűrni nem tud vagy nem akar". Én több izben hallottam a *türhetetlen*-t ‚impatiens' értelemben. Állító alakjában pedig lásd a Reform. Énekes k. egyik legrégibb énekében, 162 : 6. v. „N a g y - t ű r h e t ő S z e n t I s t e n".

A Nyelvőr használatossá tett egy tűrhetetlen szót sőt kettőt, — ha többet nem: a *használatos*-t és a *járatos*-t.

„Használni", „felhasználni". Igaz, hogy *utor* értelemben oly általánossá vált, hogy alig tudnánk ellenni nélküle, és h a s z n á l j u k is derűre borúra. Lehetetlenség és kár volna kiküszöbölni; de rokonságát terjeszteni és törvényesíteni kár. Nincs módom, időm a codexeket tanulmányozni, s az előző századok irodalmát felkutatni: de azoknak, a kik ezzel foglalkoznak, érdemes volna utána nézni, vajjon a codexekben, Pázmánynál, Mikesnél stb. stb. fordul-e elő csak egyszer is a *használni* ‚utor' értelemben? Ha, mint én sejtem, nem fordul elő, ha ők a *használ* igét csupán ‚prodest' értelemben h a s z n á l j á k, akkor nem kellene propagálni a másik értelmű *használ* származékait. *Használatos* nem az, a mit h a s z n á l n a k, hanem az, a mi h a s z n á l. Használatos az orvosság a betegnek, az intés a gyereknek; sőt a *szó* is lehet használatos a babona ráolvasójának, de általában a szó sohasem helyesen *használtatik* e helyett: „mondják".

Ugyanezen okból a *járatos*-sal is meg vagyunk járva. A *járatos*-sal én legalább mindig bizonyos öntudatosságot

kapcsolok össze. Járatos lehetek valamely házhoz (szoktam oda járni). Járatos lehetek valamely nyelvben; sőt a seregély is lehet járatos valamely cseresznyefára. — De már a *pénz*, ha nem jár, nem mondjuk róla, hogy *nem járatos;* bizony a szórul sem ám.

Egyébként pedig nem veszik-e észre e két szó forgatmányozói, hogy ők maguk is ösztönszerüleg érezték e két szó tökéletlenségét. Hiszen ők a két szót teljesen egy értelemben veszik! S ha már a *használatos*-t járatossá tették: mi szükség volt a *járatost* használatossá tenni? Felelet: mert ösztönszerüleg érezték, hogy van a dologban valami hiba, s egyik sem kielégítő. BAKSAY SÁNDOR.

Csentész. Kispál Mihály szerint (Nyr. XIII. 518) ez a szó Marosvásárhelyt és vidékén, egész Marostorda megyében közkeletű; értelme: félkrajczár. Kissé változott alakban ugyan. de ismeretes s néha-néha hallható ez a szó Tolna megyében is. Magam a következő kifejezésben hallottam: „Nem adott égy árva csöntést sé". L. A.

APRÓLÉKOK.

A magyar szótövek. E czím alatt a régi szóvégi magánhangzóról tartott fölolvasást a legközelebbi akadémiai ülésen Simonyi Zsigmond. Fejtegetéseit négy részre osztotta: 1. A rokon nyelvekből legerősebb bizonyítékul azt idézte, hogy az ugor nyelvek közül sokszor az egyikben meg vannak a szóvégi hangok, míg a hozzá legközelebb állóban, sőt csak a másik nyelvjárásban már nincsenek meg. Ez csakis úgy magyarázható, hogy eredetileg meg volt mindenütt az a magánhangzó s csak aránylag új korban vesztették el az illető nyelvek. köztük a magyar. Az értekező a vogul osztjákból idézett legtöbb példát a véghangzó fönnmaradására, mert az ellenvélemény azt állította, hogy e két nyelvben semmi nyoma sincs. — 2. A régi oklevelekben fönnmaradt magyar véghangzókra nézve bebizonyította, hogy az ellennézetnek ide vonatkozó magyarázatai tarthatatlanok. Azonfölül idézte az Ehr. c. teljes alakjait, s idéz teljes tőket a Bécsi c.-ből is: *réjo* = *rí*, *viu* = *ví;* még Heltaiból, Sylvesterből s későbbi irókból is idéz ilyen alakokat: *viyu*, *hiu* stb. — 3. Ugyanazt bizonyítják szerinte a magyarban rég meghonosult idegen szók; mert ezekről sok esetben ki lehet mutatni, hogy valaha magánhangzón végződtek s ezt csak a mi nyelvünkben vesztették el; pl. ó-perzsa *zaranja:* m. *arany;* török *bieri*, *vere:* m. *bér; jinžü: gyöngy;* német *erdbeere:* m. *eper;* ó-szlovén *krisztu: kereszt*, *brátu: barát*

stb. — 4. Végre birálat alá vette az ellennézetüeknek segédhangzós elméletét, és kimutatta, hogy számos ok szól ellene. Így főleg az, hogy sok esetben semmi szükség sem volna ejtéskönnyítő segédhangra, mert az illető szót minden nehézség nélkül ejthetnők amúgy is. Pl. *szár-a-t*, *nyál-a-t*, *ötven-e-t*, *ír-o-gat*, *fon-o-gat* a magánhangzó nélkül csak oly könnyü ejtésüek volnának, mint *pár-t*, *vált*, *zökkent*, *irgalom*, *kongat* stb. Sőt sok esetben az úgynevezett segédhang a helyett, hogy könnyítené, egyenesen megnehezíti a kiejtést, t. i. valahányszor hiatus keletkezik általa: *régi-e-bb*, *házi-a-k*, *mai-a-k*, *budai-a-k*, *menny-e-i*, *menny-e-i-e-k*. — A fölolvasó a végeredményt úgy állapítja meg, hogy e magánhangzóknak eredetileg a tőhöz tartozását kétségtelennek kell tekintenünk; hogy segédhangzóknak semmi esetre sem tarthatók; és hogy az iskolában is legfölebb a „kötőhangzók" közönyös nevével illethetők, melyekről aztán a tanításnak fölsőbb fokán egész biztossággal megmondhatjuk, hogy valaha hozzátartoztak a szótőhöz.

Ki a Zápolya? Sokszor törtem a fejemet eredménytelen azon a kérdésen, vajjon kit akart karrikálni a Mukányi szerzője, midőn Zápolya Ignáczot p á r b a j helyett p á r o s v i a s k o d á s-ról beszélteti? Mert tudtomra a Nyelvőr emberei soha sem tettek kifogást a *párbaj* szó ellen. Hiszen *baj* ‚harcz, küzdelem, viadal' értelmében is régi szó, és *párbaj* mint összetétel csak olyan helyes, mint akár a *fa-haj* vagy *kocsi-zaj*: fának a haja, kocsinak a zaja, egy párnak a baja vagyis viadala. A mi annyi fejtörést okozott, azt végre megfejtette egy szerencsés véletlen. Kezembe került ugyanis Ebers Györgynek „Egy polgármesterné a XVI. századból" czímü regénye. Olvasom, olvasgatom, egyszer csak ott találom (a II. kötet 26. lapján) a mint íme következik: „Becsületszavát köti le, hogy emberei nyugodtan nézik végig a p á r o s v i a s k o d á s t, végződjék az így vagy úgy". És a 141. lapon ugyancsak megduplázza: „Kardokkal gyakorolták magokat a p á r o s v i a s k o d á s b a n". Ennélfogva azt kell tartanunk, hogy a Zápolya kifejezése nem karrikatúra, hanem idézet, s az a vaskalapos orthologus, a kire e szóval a Mukányi szerzője czéloz, nem egyéb mint Ebers fordítója — S z á s z K á r o l y!

Óhajtottuk volna azonban, hogy derék fordítónk, a mint ebben orthologusnak bizonyította magát, más már meghonosodott idegenszerüségek kerülésével is jó példát adott volna hanyag fordítóinknak. Az ő példaadásának bizonyára megvolna sikeres hatása. Akadtunk ugyanis itt-ott egy pár germanizmusra, a melyeket ide kijegyzünk: „A te sorsod *feletti* aggódás" II. 51. „a saját sorsa *feletti* csüggetegség nyomasztólag nehezedett reá" II. 32. A magyaros

szerkezet: aggódunk valakinek sorsán „A ki nem akar áruló lenni saját *honán*“ II. 110. A német mondja: ‚verräther an dem vaterlande‘, de a magyarban ez a szerkezet szokatlan; nem ‚saját édes *apján* lett áruló‘, hanem ‚saját édes apjának lett árulója‘. „Az *ólomlábakon* jár az idő“ II. 118. (Kisfaludy K. szerint „ólomlábon jár az ellen“): A II. 191. lapon ezt olvassuk: „Mára nagy gyűlés *lett* férje *által* összehíva“. Én így mondtam volna: ‚Férje mára nagy gyűlést hítt össze‘; vagy akár szenvedővel: ‚férjétől mára nagy gyűlés volt összehíva‘. „A hadügyi biztos *azon* volt, ha a herczeg felettébb bosszus fog lenni“ II. 47, e h.: ‚abban a véleményben volt‘.

Jobb idők jele. Vándorlásainkban gyakorta igen furcsa nyilatkozatoknak voltunk tanúi. „Nem képzelik uraim, hogy tele van hibákkal ennek a népnek a beszédje! aztán olyan buták, iszonyú buták; nem fog rajtok a jó szó. Hiába prédikálok nekik, hiába tanítom őket a helyes beszédre, akár a falra borsót. Még csak az olyanokról sem tudom leszoktatni őket, hogy ‚aszongya, od van a szobábo, fökötte magát‘ sat. helyett így beszéljenek: ‚*azt* mon*d-ja*, ott van a szobá*ban*, *fel*kö*tö*tte magát‘.“ E nekikeseredett panaszt egy néptanítótól hallottuk.

Egy más alkalommal, midőn egy suhancznak következő mondását följegyeztük: „De naok a csécseidek Maris!“ a plebános úr ily észrevételt tett rá: „Hát az urak ilyen szamárságokat gyűjtenek?“

Ez alig tizenhárom év előtt történt, s ma örömmel tapasztalhatni, hogy a népnyelvi sajátságok megitélésében kedvezőbb fordulat állott be. Nem csak a Nyelvőr közleményei szaporodtak napról napra, hanem a napi sajtóban is többszörte találkozunk becses népnyelvi adatok följegyzéseivel. Jelen füzetünk is ad egy ilyen közleményt, melyet a Budapesti Hirlap egy tárczájából böngésztünk ki s a Népetimologiák rovatában közlünk. Ugyan csak a B. H. 29. számában egy közleményt olvasunk a palóczságról, melyből a következőket jegyezzük ide: „A falusi palócz is ismeri a kávét s különösen az asszonynép azzal él. A szegény zsellér panaszképpen mondá munkátadó urának, hogy ő csak szalonnát kábézik . . . Ha ur elé kerülnek, finoman törekednek beszélni: ‚Igenis kérem alássan, majd elhozom a férjemet is‘ mondá egyszer a palócz s a meg nem értett *férj* szóval a feleségét gondolta“.

Az ilynemű közleményeket azonban szivesebben vennők, ha a Nyelvőr hasábjain látnának napvilágot; mert a napi lapokban közölve, ha csak véletlenül meg nem akad egyik-másikon a szemünk s ki nem jegyezzük, eltemetve maradnak és semmi hasznukat nem veheti a tudomány.

Fővárosi tudósítás. A napokban értekezlet volt az új városháza középítési termében. Az elnök az értekezlet figyelmét arra hivta föl, hogy az új tisztogatási rendszer elfogadásakor figyelmen kívül *maradt* a sugárút. Nagyon óhajtandó, hogy a sugárutat is *belevonjuk* az új rendszerbe. Az elnök megkérdi Kempelen parancsnokot, hogy tehetségében állna-e a sugárutat is *géppel tisztíttatni*. Kempelen azt felelte, ha két géppel többet szereznek be s a *munkaerőt kellően megszaporítják, a tisztítás hálózatába* a sugárút is *bele lesz vonható*. Az értekezlet elhatározta, hogy a tanácshoz erre vonatkozó *kérvényt intéz*. Az értekezlet abban állapodott meg, hogy jó átjárók *készüljenek;* s ezt a városligeti bizottság *figyelmébe ajánlja*. Sat.

E tudósítást az értekezlet jegyzője ilyetén magyarsággal adta elő: „A napokban értekezlet volt az új városháza középítési termében. Az elnök az értekezlet figyelmét arra hívta föl, hogy az új tisztogatási rendszer elfogadásakor figyelmen kívül *hagyatott* a sugárút. Óhajtandó, hogy a sugárút még inkább *bele vonassék* az új rendszerbe. Kérdi elnök a jelen volt Kempelen tűzoltó parancsnokot, hogy képes volna-e a sugárutat is *gépies tisztítással látni el?* Kempelen azt felelte, hogy ha 2 géppel több *szereztetik be* és megfelelő munkaerő *szaporítás adatik,* a tisztítási hálózatba a sugárút is *bele vonható lesz.* Az értekezlet elhatározta, hogy ez irányban a tanácshoz *kérvény intéztessék.* Az értekezlet *megállapodott* abban, hogy a jó átjárók létesittessenek, *a mire nézve* a városligeti bizottság *figyelme hivatik fel*".

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

1.

(Erdővidékiek).

Ne légy ojan fű: Ne légy olyan kész.
Egy valláson vagyunk: Egy a természetünk.
Becsülletét lenyomni: Sarkára hágni.
Ha mênsz hát sorkad erre.
Nincs annak semmi hime: Nincs semmi mesterség benne.
Levelezik egymást.
Dolgozz, met hanem zsákba a fejed, tarisnyába a lelked.
Kicsi baja van az eszivel.
Kormos az orra: Tolvaj, nem becsületes.
A dolog komám: Tehát nem bántom, nem dolgozom.

(Olasztelek).

KOLUMBÁN SAMU.

2.

Szatmármegyeiek.

Medvét fogott: terve nem sikerült.

Ha ilyen drágán aggya, nem férünk össze; ne fáskodjon!: így nem alkuszunk meg; ne bicsakolja meg magát (engedjen valamit az árából).

Nem ugy áll a bál, este beáll, reggelig áll.

Jó az öreg a háznál, ha kár nincs is kárt csinál.

Hammába hótt: ügyetlen, rest.

Nem haggya bordába vásznát: serény, ügyes.

Az a lu is jó felagatódczott: sovány.

Fejjük meg az ágast: nincs tejünk.

(Kömörő).

KAZAY GYULA.

Népetimologiák.

(Budapesti Hirlap 17. sz).

Nem utolsó, a mit a palócz atyafiak a fogfájás ellen használt kajeput olaj-jal elkövetnek. Először is lesz belőle kajaput olaj, azután kalaputy olaj; ebből kalaputya, kajlaputya, kajla kutyaolaj; kalapolaj; kalapzsir. A kálapzsirból végre valamelyik javasoló azt süti ki fogfájásban szenvedő paczienseinek, hogy keritsenek valahol egy zsiros kalapot, annak a darabját boritsák rá az ábrázatjokra a fájós oldalon; — bizonyosan használ.

Gyermekbajokban gyakran szenna-levél forrázatot szokás használni, mit egyes vidéken, igen helyesen szennás viznek neveznek. Ezt félfüllel meghallotta valamelyik anyámasszony s mindjárt tovább adta, hogy ‚a lelköm öszömatta kicsikéjének csak szenes vizet aggyanak innya'; attól mindjárt jobban lesz.

A magyaros accentussal hozenfett-nek ejtett hasenfett-ből csináltak nadrágzsirt. A chinin por nekik hénya só; a kopaiva balzsam: bársony kupak, a benzin: penzió, a karmin pedig kármentő.

Orvosi kifejezések a nép ajkán.

Tikhálog van rajta: hemeralopia, farkas sötétje; a ki este nem lát, mint a tyuk. (Zala m.).

Homálzott a szémém. (Vas m.).

Ollan rosszul voltál, hogy el is haltál: ájul. (Veszprém m.).

Folyt belülle a sönnyedék: genyedség. (Veszprém m.).

A tököm széktya. (Veszprém m.).

Szèmérmès testém. (Veszprém m.).

Hónapis vakság: némely lónak mulékony meg visszatérő vaksága. (Veszprém m).

Rögény szökjön mög: disznók járványa, mely a torok megdagadásában nyilvánul. (Somogy).

Pillantyú: szemhéj. (Komárom. m.).

Szèmverésbe jöttem: valakinek a szeme nézése ártott meg neki. (Pest m.).

Kikodult a gyomrom: mikor üres a gyomra. (Gömör m.).

Vatokas: a legalja malacz, mely eszik, de nem fog rajta; nagyon hitvány beteges gyerek; „vatokas vót de félpéndűt a jó koszton". (Gömör m.).

Lélekváltoztatás: lélekzet vétel. (Visk).

Nem látom a gyertyát, csak egy kicsint sárgít. (Tordacs, Fehér m.).

Nem látom a gyertyát csak úgy rémlik. (Laczháza).

Csapodi István.

Népmesék.

A zídes meg a mostoha jány.

Èccer vaut, hun nem vaut, vaut a világon éggy asszony. Annak vaut èggy ídes meg èggy mostoha jánya. A mostoha mitig daugozott, de azír mitig csak szitták, még enni sem igen kapott. A másik semmit sem csinált, csak ide-oda lötyögött. Mégis ű mondogatta, hogy minek tartyák aszt a zingyenéleöt?

Èccer osztánd aszongya a zasszony: Na te lusta (— kurva), ne edd ingyen a zisten kinyerit, menny el szaugálni.

Sütöttek neki hamupogácsát, s elindult. Amin menyen-mendegíl, tanálkozik éggy csikauval. Teli vaut bogánccsal. Aszongya: Takariccs meg, ídes jányom, etteöl a bogáncstaul! Jautét hejjibe jaut várj!

Ű bizon szípen megtakaritotta s tovább indult. Menyen-mendegíl, tanál éggy kútat. Az is piszkos vaut, teli gizzel-gazzal.

— Gyere, ídes jányom, takariccs meg! Jautét hejjibe jaut várj!

Kitakaritotta s âval tovább ment. Menyen-menyen, tanál éggy motyaukörtifát. Teli vaut szalmával, tüvissel.

— Gyere, ídes jányom, takariccs meg. Jautét hejjibe jaut várj!

Eszt is megtakaritotta. Menyen-mendegíl, tanál éggy süteökemenceét. Kideöt-bedeöt a zódala.

— Gyere, ídes jányom, igaziccs meg, takariccs meg! Jautét hejjibe jaut várj! Aszt is megtakaritotta. Amin tovább menyen, tanálkozik éggy öreg asszonnyal.

— Hát te, jányom, hová míssz? Kérdi a zöreg asszon.

— Eén bizon, neéném, szaugálni.

— Jer hát hozzám; van nekem heét szobám. Hatot kisöprögeccz, takaritol mindennap, de a hetedikbe nem szabad bemenni. Ha becsületesen vígzed a daugod, jaul megfizetlek.

A jány mingyár beis állott ėggy esztendeőre. Met tudni kell. hogy akkor ėggy esztendeö három napbaul állott. Miko hűsígesen vígig szaugált, beviszi a zöreg asszony a hetedik szobába. Vaut ott sok kissebb-nagyobb tulipántos láda; ėggyik szebb mind a másik.

— Nó, jányom, te jau vautál, válassz ezek közzül a ládák közzül.

A kis jány odamenyen leghátul a szegletbe, ott vaut ėggy kis festetlen piszkos láda; aszt választotta ki. A zöreg asszon csak aszt mongya: Hogy választod ki aszt a pocseék kis ládát, mikor itt annyi szípet találsz?

— Nem írdėmlek eén ijen kis szaugálatra többet, aszongya.

A zöreg asszon mindenkíppen leakarta beszílni. De ű nem tágitott. Vette a kis ládát s megindult hazafelé. Amin menyen, megírkezik a süteökemenczéhez. Hát teli van fájin kaláccsal meg lepínnyel.

— Na, jányom, aszongya, gyere, lakjál jaul s vigyeél a zútra is.

A jány jaul lakik, elis teszen ėggy darab kalácsot meg lepínyt. De a zöreg asszon csak nem nyukhatott. A kezibe vett ėggy mozsarat. Megindult vele a jány után s mitig ütötte és monta: Likit-lakat kis mozsaram, majd elérem, majd!

Oda érkezik a süteökemenczéhez s kérdi: Nem látott itt ėggy jányt ėggy kis ládával?

— Nem eén soha! aszongya.

Ezalatt a jány a motyaukörtifához írt. Teli vaut fájin körtivel.

— Gyere, jányom, aszongya, lakjál jaul s vigyeél magaddal is.

A jány jaul lakik s a köteőjjibe is teszen ėggy csomaut. Osztán tovább menyen. Megírkezik a zöreg asszony is.

— Nem látott itt ėggy jányt ėggy kis ládával? Kérdi.

— Nem eén soha! aszongya.

A jány meg odaír a kúthoz. Szíp tiszta a vize, a gárgyán meg ėggy szíp aranypohár van.

— Gyere, jányom aszongya, igyál ebbeől a vizbeől s viddel a zaranypoharat is.

Jaut ivutt s a zaranypoharat is a köteőjjibe tette. Aval tovább menyen. Jön a zöreg asszony.

— Nem látott itt ėggy jányt ėggy kis ládával? Kérdi.

— Nem eén soha! aszongya.

De a zöreg asszony íszre vette a daugot. Még ereősebben verte a mozsarat: Likit-lakat kis mozsaram, majd elírem, majd!

Mán csaknem utaulírte, miko a jány a csikouhoz érkezett.

— Gyere, jányom, aszongya, üjj fel csak a hátamra, mingyár haza viszlek eén!

Felült rá a jány s égy pillanat alatt otthon termett vele. Mikor a kokas meglátta, felrepült a kapura s aszt kiátotta: Kukurikau gazdasszonyom, jön a mostoha jánya aranyba fagyva!

Megharagszik a zasszony s elkergeti onnan. Hát ihol. jön a mostoha jánya. Elmongya, hogy eszta ládát szaugálta. Elkesztek kaczagni, hogy csak ijent tudott szaugálni. Hanem mégis csak felbontották a ládát. Hát uramisten, teli van arannyal-ezüsttel. Na, gondojja a zasszony, elkűdi most a zű ídes jányát, majd szaugál az külömbet. Szípen feleötőszteti, süt neki jau vajas pogácsát s útra ereszti. Amin menyen-mendegíl, tanálkozik a bogáncsos csikauval.

— Takariccs meg, ídes jányom, etteöl a bogáncstaul, mongya, jautét hejjibe jaut várj!

— Maj bizon, te mosleék-csikaja, vélled tőtöm itt a zideömet! aszongya s ott hatta.

Menyen tovább, tanálkozik a kúttal.

— Gyere, ídes jányom, takariccs ki, jautét hejjibe jaut várj!

— Nem ismerem Csavarit! aszongya s ott hatta.

Menyen-menyen, eléri a körtifát.

— Gyere, ídes jányom, tisztogassál meg, jautét hejjibe jaut várj!

— Ha még tésis fa vagy, te pocseék? aszongya s tovább menyen.

Elírkezik a süteökemenczéhez.

— Gyere, ídes jányom, igaziccs meg!

— Maj megigazit tégedet is a zistennyila, aszongya s ott hatta.

Tanálkozik a zöreg asszonnyal.

— Hová, hová, ídes jányom?

— Eén bizon szaugálatot keresni menyek, néneém.

— Ippen jau, nekem éggy szaugálau kell. Ha beállsz hozzám, megfogadlak. Heét szobám van. Hatot kikell söprögetni, tisztogatni mindennap, de a hetedikbe nem szabad bemenni. Ha becsületesen megszaugálsz, jaul megfizetlek.

Beis állott a szaugálatba. A keét elseő nap elvégeszte rendesen a daugát. De a harmadik nap, a miko gazdasszonya a templomba vaut, kinyittya a hetedik szobát, felemel éggy nagy tulipántos ládát s megindul vele hazafelé. A pap sokat beszílt, sokáig tartott a templomozás. Miko a zöreg asszony haza ment, a jány mán hegyen-veögyön tulvaut. Hamar kapja a mozsarat: Likit-lakat kis mozsaram, majd elírem, majd!

Fut utánna. Odaír a süteökemenczéhez.

— Nem látott itt éggy jányt éggy nagy tulipántos ládával? Dehogy nem, aszongya, csak siessen meég utauléri.

Menyen-menyen, odaír a körtifához.

— Nem látott êre éggy jányt éggy tulipántos ládával?

— Dehogynem, aszongya, csak siessen meég utaulíri.

Menyen-menyen, elíri a kútot.
— Nem látott itt ėggy jányt ėggy tulipántos ládával?
— Láttam eén, siessen csak, meég utaùlíri.
Menyen-menyen, odaír a csikauhoz.
— Nem látott itt ėggy jányt ėggy tulipántos ládával?
— Üjjön csak, néni, a hátamra, aszongya, mingyár elérjük.

Felis ült rá a zöreg asszony s elírték a jányt. A zöreg asszony össze-visszaverte, vírbe köpülte, fílhautan hatta a zútszílen. Mikor a jány magához tírt, nagytámojogva megindult hazafeleé. Mikor a kokas megláttya, felugrik a kapura s aszt kiáttya: Kukurikau gazdasszonyom, jön a zídes jánya összeverve, vírbe fagyva!

Megharakszik a zasszony s elhessekteti onnan. Há jön a zídes jánya vírbe köpülve. De nem baj, legalább ott a nagy czifra láda. Felis nyittyák. Há csupa kigyau-bíka ugrik ki beleölle.

Ottis maratt a zídes jánya vín jánynak örökre. A mostoháját meg elvette a legjobb gazda a faluba, s máig is ílnek, ha megnem hautak.

(Zilah). VERSÉNYI GYÖRGY.

Átkozódások, káromkodások.

Hogy a szėmėd follon kü!
Hogy a vakulás érjėn ė!
Hogy a dühüs nyavala törjön fő!
Hogy a kórság vessėn fő!
Hogy a rosseb ėgye kü a pofádot!
Hogy a nyüvek kezgyenek kü!
Hogy a kukaczok essenek beléd!
Hogy a tüzes ménkű csapjon hozzád!
Hogy a csattogó ménkű vággyon beléd!
Hogy a férėg fenye ėgyén mėg!
Hogy a veszekėdėtt fenye szėggyén szét apróra!
Hogy a zördögök talicskállanak ė!
Hogy a kutyák ėgyenek mėg!
Hogy a kutyák szalaggyanak ė veled!
Hogy a Kesszeldorfer (volt z.-egerszegi hóhér) légyėn a kėrésztapád!
Hogy a sünyedík (senyv) fészkellen beléd!
Hogy a kosz leptyén mėg!
Hogy a csuz fujjon fő!
Hogy a görcs rángosson össze!
Hogy a sörét vetėgessėn széllė!

(Nagy-Lengyel. Göcsej).

GAÁL FERENCZ.

Tájszók.

I.

Alfödiek.

Kaccsaz: kaccsat letördel pl. dohánytőkéről. „Menjetek ki kaccsazni“.

kaczabáj vagy kaczabajka: leányok könnyü felöltője. „De szép kaczabajkád van hékás! — Van annak, aki meg nem issza“.

kajaba, kalaba: lármás veszekedés. „Micsoda kajaba az szomszédasszony?

kajabál: kiált, kiabál. „Ugyan ne kajabáljatok“.

kalakótyos: szeles, szeleburdi. „Szinte tudtam, hogy így járok evvel a kalakótyossal“.

kalamol: valami lében kotorász. „Mondja csak bátya: miért kurta némelyik birkának a farka? Azért, mert elvágtuk. De hát miért vágták el? Azért, mert azok bárányok és mikor fejjük, ne kalamoljon farkával a tejes edényben“.

kalancsagos, kalancsos: tévelygős hely. „Vigyázz azon a kalancsagos úton, félre ne bódorogj“.

kallantyúz: kóczot fon kallantyúval. Ezen fonálból ponyvának és zsáknak való durva vásznat szőnek. A kallantyúzást egyedül férfi cselédek végzik télen.

kangödör: olyan gödör, honnét vályogot vertek vagy tapasztani való földet hordtak.

kandarít: kilódít. „Menj odább mert olyant kandarítok rajtad, hogy az eget is bőgőnek nézed“.

kaparék: hulladék, mit gyűjtés után a tarlón gereblyével összekaparnak. „A kaparékot rakjátok külön; mert az gazos“.

kapat, megkapat: fuvarosok valamely álló helyen, csárdánál rövid időre megállanak és keveset etetnek. „Majd a koplalónál egy kicsit kapatunk, azután tovább ballagunk“.

karczos: rámpás, új bor. „Kóstoljuk meg komám a karczost, mit mond. Ejnye komám, ettől ugyan kinyílik a bicska az ember zsebében“.

karistól: nagyjából megfésül. „Karistold meg a fejedet, azután lódulj iskolába“.

karizsmál: gyengén vakar. „Éds anyám, karizsmálja meg egy kicsit a fejemet“.

káromszó: káromkodás. „No megállj, majd bepaprikázza éds anyám a szádat a káromszóért“.

kárpál: zsörtölődik, durúzsol. „Ugyan ne kárpáld mindig azt a gyereket“.

kászolódik: készülődik, szedelőzködik. „Kászolódjunk gyerekek, azután induljunk“.

kászú-túró: fenyőhéjba tömött turó. „Hogy ez a kászútúró bátya?“

Samu József.

2.

Szatmármegyeiek.

Csutak: szalmából, szénából vagy málé héjjából összegöngyölített csomócska, melylyel valamit bedugni akarnak, vagy szobát surolnak; szalma-széna-csutak.

Csutka: a málénak takarmányul is szolgáló leveles kórója; nevezik azon részét is a málénak, melyről a szemet lefejtették; ezt kocsánynak is mondják.

Czinkó: a hagymanemű növények még fel nem repedt magtokja s a vörös hagymának koratavasszal kihajtott első csiraszára.

Czipehedik: nehezen, lomhán felkél, feláll; „czipehedjetek már no!“

Csillent: tréfás neve a lopásnak; ügyesen elcsillentette.

Csinja: a hordónemű edényeknek azon befűrészelt része, melybe a mester a feneket illeszti.

Czurhó: fajtalan-életű nőkre szokták alkalmazni; másként: kurva.

Csobán: Szatmár vidékén azon kétfenekű, igen rövid-dongájú lapos edény neve, melyben a mezei munkások vizet tartani szoktak.

Csermál: valamit ravaszul elcserél.

Czigánkodik: valamit igen erősen kér, követel.

Csápol: kézzel vagy egyébbel ide-oda hadonáz, üt, vág.

Czaflat, czeflet: sietve ide-oda jön, megy, fut, szalad.

Csaviczka: vizzel tulságosan vegyített rossz, zavaros bor, pálinka, sör.

(Nagybánya).

KATONA LAJOS.

Néprománczok *).

Nagyszereda gyászba van,
Egy szép kis lány halva van.

Édes anyja siratja,
„Kedves lányom jer haza“.

„Nem mehetek én haza,
Piros vérben fürdöm ma“.

Még szeredán délután
Vigan sétált az utczán;

Már csütörtökön este
Vitték a temetőbe.

„Engem hat lány vigyen ki,
S az rózsám kisérjen ki.

Mind az hat lány fehérbe
S az rozsám feketébe“.

(Maros-Szék.)

(E kis versnek nótája is van, melyben minden sor ismételve van).

DEÁK FARKAS.

*) L. Nyr. XIII. 384.

ismertesse meg a növendékeket, azért az *Iskolai Magyar Nyelvtan* csak a *legfőbb, legfontosabb dolgokat foglalja magában;* a szerzőnek gondja volt rá, hogy a gyermekek elméjét olyasmivel ne terhelje, a mit még nem képesek megérteni. A nyelvtudománynak eddig elért eredményeiből bevett nyelvtanába annyit, a mennyit az iskolában tanítani lehet, de *mellőzött minden új és eddig még kellőleg meg nem állapított elméletet.* Nyelvtana módszeres könyv, melyet a nyelvtanitás kezdő-fokán alkalmas vezérfonalul lehet használni, kivált minthogy *a szerzőnek előadása oly világos, oly könnyen érthető, hogy a leggyengébb tehetségű gyermek is fölfoghatja.*

A február havában megjelenendő **Rendszeres Magyar Nyelvtan,** mely a középiskolák harmadik osztályának van szánva, a tantervnek és az Utasításoknak megfelelőleg, a nyelvtannak rendszeres áttekintését nyújtja, és három főrészre oszlik: hangtan-, szótan- és mondattanra. Magában foglalja mindazt, a mi az *Iskolai Magyar Nyelvtan* első és második részében el van mondva, csakhogy nem a mondattani, hanem az alaktani kategoriák sorjában, és teljesebben, részletesebben tárgyalja a magyar nyelv tényeit, sajátságait, mint az előbbi részek. A szerző, a mennyire lehet, mindenütt határozott szabályokat és útbaigazításokat ád, s a szabályokat a legmagyarosabb iróinkból vett példákkal illusztrálja. Ezen kivül figyelmezteti a növendéket a magyar nyelvben elterjedt idegenszerűségekre, hibás szavakra és magyartalan szólásmódokra, s mindenik mellé odateszi a helyette használandó helyeset, mert ő nem csak azt tűzte czélul maga elé, hogy a nyelv rendszerével ismertesse meg a tanulókat, hanem azt is, hogy megtanítsa őket: mikép kell magyarán beszéllni és írni. A szaktanár urak bizonyára helyeselni fogják, hogy a szerző ezen praktikus czélt sem tévesztette szem elől.

Főtörekvése ebben a munkában is az volt, hogy a nyelvtanítást, illetőleg tanulást lehetőleg megkönnyítse, azért a lehető legegyszerűbb nyelven, a legvilágosabb szavakkal adja elő a tárgyat.

A könyvnek nyomdai kiállítása is olyan, hogy az áttekintést nagyon megkönnyíti. A fontosabb dolgok nagyobb betűkkel, a mellékesebbek apróbbakkal vannak nyomtatva, a példák dűlt betűkkel, a legfontosabb dolgok pedig kövér betűkkel vannak kitüntetve; a ragok, név- és igeragozási minták táblázatosan vannak összeállitva.

Végül megjegyezzük még, hogy a szerző, tekintettel azon tanár urakra, kik a magyar nyelvtannak mondattani alapon való tárgyalását nem tartják czélravezetőnek, úgy írta *Rendszeres Magyar Nyelvtanát,* hogy nem csak a harmadik osztályban, — melynek tulajdonképen szánva van —, hanem némi kihagyásokkal már az első és második osztályban is lehet használni.

Az alulirott könyvkereskedés kéri a t. szaktanár urakat: méltassák Szinnyei úr nyelvtanát szíves figyelmükre. Tiszteletpéldánynyal szívesen szolgálunk a szaktanár uraknak, kik ebbeli kívánságukat közlik velünk.

A nyelvtan vázát egészen fölépíti, de hagy még a további évekre is elég tenni valót....

A czélt illetőleg, azt hiszem *egészen jó úton jár.* Gondosan összeválogatta mindazt, a mi lényeges és szükséges; ügyelt a berendezésnél az akadálytalan áttekinthetőségre, tanításait, szabályait pedig általában *oly egyszerű és könnyen érthető nyelven fogalmazta*, hogy a gyermeket sehol semmi szükségtelen fáradságra, erőködésre nem kényszeríti....

Ez iskolai magyar nyelvtan sok szerencsével készült; valóságos (vagy nekem úgy vélt) hibái aránylag csekély számuak és könnyen megigazíthatók; olvasmányai mind eléggé naivak és érdekesek, előadása mindvégig könnyed, vonzó és jó magyar, szabályai positiv természetüek és többnyire jól sikerültek. *Szóval e kis könyv megérdemli, hogy a maga nemében nyereségnek nyilvánitsuk s a közép és polgáriskolák figyelmébe minden legkisebb aggodalom nélkül ajánljuk.*

II. Országos Középiskolai Tanáregyesület Közlönye. 1883/4. 10. füzet.

DR. SZINNYEI JÓZSEF jeles finnistánk, szintén a BUDENZ tanítványa, azon czélt tűzte maga elé, hogy az iskolákban használhatóbb módon adja elő az új irány tanítását. A czímben megjelölt munkája mind a tananyag, mind a beosztás tekintetében nem sokat tér ugyan el SIMONYI kisebb nyelvtanának legujabb kiadásától, de lényeges eltérései vannak a módszer szempontjából. Ez eltérések a következőkben foglalhatók össze.

1. A szabályokat nem egyes, össze nem függő mondatokból vezeti le, hanem apróbb összefüggő olvasmányokból. Összesen 20 ilyen olvasmányt vett föl az elméleti fejtegetések elé nyelvtanába, melyek mind prózai elbeszélések: állatmesék, népmesék, néhány a magyar ősmondákból s egy pár görög történeti monda.

2. *Előadásmódja általában vére világos*, a gyermekek fejlődő tehetségéhez mért. SZINNYEI elég jól le tud ereszkedni a gyermeki lélek álláspontjára s eléggé sikerül neki az elvont dolgokat is megértetni a 10—11 éves tanulóval. A tanítás alakja nála nem az úgynevezett közlő vagy dogmaticai, hanem inkább a kérdező, vagy heuristicai. Igaz, hogy ezzel némileg a tanár dolgába vágott s a vezérkönyvek terére lépett át; de igaz az is, hogy a gyermek a könyvét is jobban megérti úgy, ha az nemcsak a szemlélet eredményét, hanem az egész szemlélődési processust is föltünteti előtte.

3. SZINNYEI *szerencsésen csoportosít sok oly összetartozó dolgot*, melyeket SIMONYI a mondattani alap miatt szétszórva tárgyal.

....Azt hiszem ennyiből is kitűnik, hogy *a szerző helyes czélt tűzött maga elé s ezt eléggé meg is közelítette;* mely körülmény teljesen igazolja e könyv megjelenését s helyet mutat ki számára iskolai könyvirodalmunkban. Nagy nyereségnek tartanám, ha e könyv azokat is megnyerné a magyar nyelvtanítás újabb, helyesebb irányának, a kiket a SIMONYI nyelvtanai nem tudtak megnyerni. Ezért *sziresen ajánlom e nyelvtant*, melynek mint tudom, második része is nemsokára kikerül a sajtó alól, *tanártársaim becses figyelmébe.*

III. Nyelvtudomány és nyelvtanítás.

(HUNFALVY PÁLTÓL.)

„Előttem van az első rész, a középiskolák első osztálya számára, melyet érdemesnek tartok egy rövid ismertetésre . . . . Ha SZINNYEI a középiskolák második osztályának egy hasonló nyelvkönyvet ír (a melyben azonban a névszóragozást is teljesebben előadja), egy olyan mondatos nyelvtant nyújtana, mely előbbvaló volna a phrasisos nyelvtanoknál, s mely egyúttal az olvasókönyvet is pótohatná a gymnasium első két osztályában.“

IV. Protestáns Egyházi és Iskolai Lap. 1884. febr. 23. 8. sz.

„SZINNYEI *nyelvtana sokban különbözik az eddigi nyelvtanoktól.* Tudtunkkal ez az első nyelvtan irodalmunkban, a mely *nem úntatja a gyermeket holmi innen-onnan összeböngészett, szaggatott példamondatokkal, hanem érdekes és ügyesen összeválogatott kis olvasmányokban mutatja be a nyelvalakokat, s ezzel érdekessé és vonzóvá teszi a nyelvtanítást.* Minden fejezet élén egy olvasmányt találunk, összesen húszat, nevezetesen állatmeséket, népmeséket, történeti mondákat a hunn, magyar és görög nép történetéből — a hogy a tantervben meg van állapítva — s ezekből szedi SZINNYEI példáit. *Örömmel üdvözöljük ezen újítást, melyet kétségkivül minden paedagogus helyeselni fog.* A fejezetek élén álló olvasmányok mindig magukban foglalják mindazon nyelvtényeket, a melyeket a szerző az illető fejezetben tárgyal, és még sem lehet rajtuk észre venni, hogy grammatikai czélra vannak szerkesztve, a mi a szerzőnek nem csekély érdeműl róható fel és ügyes stilisztára vall. *Az eddigi nyelvtanoktól eltérőleg tárgyalja szerzőnk különösen az igeidők és határozók tanát,* a magyar grammatikának két legnehezebb és legbonyolúltabb részét; korántsem eredetiség-hajhászásból, hanem csak azon czélból, hogy ezt a két homályos pontot kellő világításba helyezze. Végre meg kell még említenünk, hogy a szerző *előadása oly világos, oly könnyen érthető,* hogy a leggyöngébb tehetségű tanuló is minden szavát megértheti és megjegyezheti. *Szinnyei nyelvtana a magyar nyelvtudomány mai színvonalán áll,* de a nyelvtudomány eredményeiből csak annyit vitt be az iskolába, a mennyit ott tanítani kell és lehet, és *kerülte minden tudákosságot és fölösleges szőrszálhasogatást.* — Óhajtjuk hogy a kitűnő szerző mennél előbb közrebocsássa a második és harmadik részt (a rendszeres magyar nyelvtant) is, s addig is *melegen ajánljuk az előttünk fekvő első részt az illető szaktanárok figyelmébe.*“

V. Nemzeti Nőnevelés. 1884. márczius. III. füzet.

A napokban egy új magyar nyelvtan (illetőleg a teljes nyelvtannak csak első része, melyet azonban a második gyorsan fog követni) hagyta el a sajtót, SZINNYEI JÓZSEF fiatal tudósunk tollából; mely munkájával a szerző, úgy látszik, *eléggé jól rátalált a szeg fejére.* SZINNYEI, mint finnista, nagyon

természetes, hogy teljesen azon tudományos alapon áll e munkájában, mint a melyen SIMONYI; de *munkája mégis haladást jelez iskolai magyar nyelrtanaink irodalmában.* E haladás abban áll, hogy a szerzőnek sikerült közelebb hozni a tudományos anyagot az iskola, s különösen az alsóbb osztályok tanulói lelki fejlettségének szinvonalához. Ezt a sikert elérte a szerző az által, hogy 1. kellőleg megválogatta a tananyagot, kihagyván sok oly részletet, melyet nem talált alkalmasnak az alsóbb osztálybeli tanulók felfogásához; 2. az így megrostált és egyszerűsített tanítási anyagot igyekezett lehetőleg világosan s s könnyű stilussal előadni; 3. a szabályok lehozásához nem példány-mondatokat, hanem apróbb elbeszéléseket használ: állatmeséket, népmeséket, néhányat a magyar ősmondákból s egy pár görög történeti mondát. E szerint SZINNYEI nyelvtana terjedelem tekintetében kisebb mint a SIMONYIÉ, mert ha lapjaik száma majdnem egyenlő is, a SZINNYEI-ében az egésznek mintegy harmadát az olvasmánydarabok képezik. Épen alkalmas rövidítés és egyszerűsítés az örökös túlterhelési lárma korában!

VI. Felső Nép- és Polgáriskolai Közlöny. 1884. április 1. 6. szám.

. . . . Oly *életre való törekvés van benne eddig nem tapasztalt mértékben kifejezve, a melynek czélrajutását mindnyájunknak óhajtania kell.* Ugyanis oly *könnyedség* nyilatkozik irályában, fejtegetéseiben, a lényegesek kiválasztásában, hasztalan nyelvészkedések mellőzésében, hogy e tekintetben elérte előszavában említett czélját, azt t. i., hogy az eddigieknél legalább egyben-másban különb nyelvtant írjon.

VII. Budapesti Hirlap. 1884. február 27.

„A mondattani alapon a középiskolák első osztálya számára írt első rész világosan mutatja, *mennyit haladt magyar nyelvtanításunk* ahhoz képest, mikor még nem is olyan nagyon régen, a SZVORÉNYI-féle grammatica legyőzhetetlen nehézségeiben megfenekelve anyanyelvünk tanulását tartottuk a világ legnehezebb feladatának. SZINNYEI nyelvtana olvasmányok olvasása közben kelti fel a tanuló figyelmét a nyelv elemeire, szabályaira, sajátságaira, *s úgy szólván a tanulóval találtatja ki a nyelv törvényeit.* A tanuló így érdeklődni fog a tárgy iránt, s egész könnyedséggel ismeri meg anyanyelve minden csínját-bínját. E rendszer nem avval csüggeszti el a magyar tanulót, hogy neki még csak most kell magyarúl tanulnia, hanem föltételezve, hogy a tanuló úgy is tud magyarúl, kedvet szerez neki, hogy amely nyelven gondolatait kifejezi, azt öntudosan használja. SZINNYEI *ezt a rendszert igen világosan, érthetően alkalmazza.* Az ebben ez irányban első SIMONYI-*féle magyar nyelvtannal szemben határozott haladásnak tekinthetjük*, hogy egyes mondatok helyett egész olvasmányokat szőtt könyvébe a szerző, továbbá, hogy a szótövek megállapítását megkönnyítette, hogy az állapot-határozók ismeretét a „képes helyhatározók“ révén érthetőbbé tette.“

VIII. Nemzet. 1884. febr. 24. 532. (54.) sz.

„Az eddigi nyelvtanoktól leginkább abban tér el SZINNYEI nyelvtana, hogy a nyelvalakokat nem egyes szakgatott példamondatokban, hanem összefüggő olvasmányokban mutatja be, a mivel kétségkívül sokkal élvezetesebbé teszi a nyelvtanítást az eddiginél. Eltér továbbá az eddigi nyelvtanoktól az igeidők és a határozók tárgyalásánál és sok egyébben is. Előadása oly világos, oly könnyen érthető, hogy a leggyengébb tehetségű gyermek is minden nehézség nélkül felfoghatja. A szerző kerülte mind azt, a mit az első osztálybeli gyermekek (kiknek e könyv szánva van) még nem foghatnak fel. Csakis a legfőbb dolgokra szorítkozott, mert a nyelvtanításnak ezen a fokon még nem az a feladata, hogy a nyelvnek teljes rendszerével ismertesse meg a tanulót. Ezt az első részt (melynek ára 60 kr.) nemsokára követni fogja a második és harmadik rész is. *A jeles fiatal tudós munkájának első kötete a szakkörökben élénk érdeklődést, sőt feltünést keltett.*"

IX. Pesti Napló. 1884. febr. 24. 54. sz.

„Ismert nyelvészünk három kötetre tervezett nyelvtani művének az első része a középiskolai tanterv értelmében az egyszerű mondatról és a szóképzésről szóló tant fejtegeti, *világos, könnyen érthető előadásban*, SZINNYEI JÓZSEF *a nyelvészet terén sokkal ismertebb, sem hogy nagy gonddal s a feladat szabatos számbavételével készült műve további ajánlatra szorúlna.* Nyelvtana módszeres könyv s alkalmas vezérfonalúl szolgál a nyelvtanítás terén. A nyelv különféle alakjait nem egyes szaggatott példamondatokban, hanem szakértelemmel kiszemelt apróbb olvasmányokban mutatja be *s a munkát tanár és tanitvány egyformán sikerrel használhatja.*"

X. Pester Lloyd. 1884. Febr. 27. Nr. 57.

„Die ziemlich allgemeine Ansicht, dass die vorhandenen ungarischen Schulgrammatiken nicht so beschaffen seien, wie sie die Schulkinder nach dem Mittelschul-Lehrplane und den demselben beigegebenen, den Gang des ungarischen Sprachunterrichtes genau bestimmenden Instruktionen bedürfen, hat die Abfassung dieser vollständig entsprechenden Schulgrammatik veranlasst, deren uns vorliegender erster Theil nach einer kurzen lautlehrlichen Einleitung den einfachen Satz und die Wortbildung behandelt. Diese Grammatik unterscheidet sich von den bisherigen zumeist dadurch, dass sie die Sprachformen nicht in einzelnen abgerissenen Beispielsätzen, sordern in zusammenhängenden Lesestücken vorführt, wodurch der Sprachunterricht unstreitig geniessbarer gemacht wird als bisher; ferner auch in der Behandlung der Verbalzeiten und Bestimmungswörter und manchem Anderen. *Die Darstellung ist so klar und leichtfasslich, dass sie selbst vom schwächstbegabten Kinde ohne Schwierigkeit begriffen werden kann.* Es ist Alles vermieden, was Kinder der I. Klasse, für welche dieser I. Theil bestimmt ist, noch nicht fassen können. Da der Sprachunterricht auf dieser Stufe den Schülern noch nicht mit dem ganzen System der Sprache bekannt zu machen hat, beschränkt sich derselbe zweckentsprechend auf die Hauptsachen."

Azon városok, a melyekben

a Szinnyei J.-féle

„Iskolai Magyar Nyelvtan“

már használatban van:

Budapest, *(öt középiskolában.)*

Alsó-Kubin	***Kecskemét***	***Pozsony***
Arad	***Kolozsvár***	***Rimaszombat***
B.-Gyarmat	***Lugos***	***Rozsnyó***
B.-Csaba	***M.-Vásárhely***	***Sopron***
Brassó	***Nagy-Kőrös***	***Szatmár***
Debreczen	***Nagyvárad***	***Temesvár.***

Budapest. 1885. Hornyánszky V. sajtója.

LEGUJABB AKADÉMIAI KIADVÁNYOK.

Ugor vagy török-tatár eredetü-e a magyar nemzet? Hunfalvy Pál r. tagtól . . . . 20 kr.

Ujgörög irodalmi termékek. Dr. Télfy Iván l. tagtól. . . . . . 40 kr

Középkori görög verses regények. Dr. Télfy Iván l. tagtól. . . . 30 kr.

Idegen szók a görögben és latinban. Dr. Pozder Károlytól. . . . 50 kr.

A csuvasokról. Vámbéry Ármin r. tagtól. . . . . 30 kr.

A számlálás módjai és az év hónapjai. Hunfalvy Pál r. tagtól. . 20 kr.

Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. Majláth Béla l. tagtól. . . . . 10 kr.

Káldi György nyelve. Dr. Kiss Ignácztól. . . . . 50 kr.

A Muhammedán jogtudomány eredetéről. Goldziher Ignácz l. tagtól. 10 kr.

Vámbéry Ármin „A magyarok eredete" czimü müve néhány főbb állításának birálata. Barna Ferdinánd l. tagtól.. . . . . Ára 60 kr.

A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr. Ballagi Mór r. tagtól. Ára 20 kr.

A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet I. Válaszom Hunfalvy Pál birálata megjegyzéseire. Vámbéry Ármin r. tagtól. . . . . Ára 30 kr.

Finn-magyar szótár Dr. Szinnyei Józseftől. . . . Ára 3 frt — kr.

A magyar kötőszók. III. rész. Az alárendelő kötőszók II. fele. Irta Simonyi Zsigmond. . . . . Ára 1 frt 50 kr.

Debreczeni Codex — Gömöri Codex. Közzéteszi Volf Gy. l. tag. Ára 2 frt — kr.

Magyar helyesirás elvei és szabályai. III. kiadás . . . . Ára 10 kr.

Nyelvtudományi Közlemények. Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Budenz József. XVIII. kötet. 1 füzet ára 1 frt — kr.

Tartalma. Felelet. Nyelvészeti észrevételek Vámbéry Á. „A magyarok eredete" cz. munkájára. II. közl. Irta Budenz J. — Votják nyelvtanulmányok. I. Idegen elemek a votják nyelvben. Irta Munkácsi Bernát. — Kisebb közlések.

Komjáthy B. Az zenth Paal leueley magyar nyelven. Epistolae Pauli lingva hungarica donatae. Jegyzetekkel ellátva közzéteszi Szilády Áron. Díszkiadás hollandi papiron képekkel és initiálékkal . . . . . . Ára 3 frt — kr.

Saját kiadásunkban megjelent:

Nyelvtudomány és nyelvtanitás. Tanitók és tanárok figyelmébe ajánlja Hunfalvy Pál. . . . . Ára 1 frt 20 kr.

Budenz-Album. Budenz J. XXV éves nyelvészeti működése emlékére. Kiadják tanitványai. Budenz J. arczképével. Nagy 8° 321 sürün nyomatott lap Ára 3 frt 80 kr.

Iskolai magyar nyelvtan mondattani alapon. Irta Dr. Szinnyei József I. és II. rész. A középiskolák I. és II. osztálya számára. Ára 1 frt. A nagymélt. közoktatási min. ur által a középiskolákra nézve engedélyezett tankönyv.

Rendszeres magyar nyelvtan. A középiskola felsőbb osztályai részére irta Dr. Szinnyei József. (Sajtó a.)

AKADÉMIAI KÖNYVKERESKEDÉS
(Knoll K. és Társa)
Budapesten, az Akadémia épületében.

1885. MÁRCZIUS 15.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XIV. KÖTET. III. FÜZET.

BUDAPEST, 1885.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

Megjelenik minden hónap 15-én három ívnyi tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő s kiadó hivatal Budapest VI. ker. Bakony-utcza 6. sz.

XIV. kötet. 1885. MÁRCZIUS 15. **III. füzet.**

A HELYNEVEKBEN LEVŐ NÉPETYMOLOGIÁRÓL.

IV.

A népetymologiai átértelmesítéseket legtisztábban még az idegen alakok tüntetik szem elé. Eddigi adataink is jobbára másféle nép gondolkozása köréből valók, idegen organum illesztette hangcsoportokkal, idegen észjárás szülte fogalom alakulatokkal. Láttuk, hogy a szokatlan hangtömegekből mint elevenültek elé a magyarosdi alakok és hogyan értelmesedett új fogalommá a holtan hangzó betühalmaz. Az idegen hangtömegnek magyar hangtömeggé, másodfokon pedig magyar szóvá kellett átalakulnia.

Mielőtt azonban tovább kisérnők e népi megértelmesítések grammatikális fokozatait, egy kérdés tisztába hozatalával kell még megpróbálkoznunk. Azzal a kérdéssel, hogy mit érez a nép nyelvtudata idegen és ennek folytán értelmetlen hangtömegnek? Már az első fokú átalakulásoknál az alaki népetymologiánál is volt rá eset, hogy a népi nyelvtudat még magyar szókat is idegen számba vesz, ha értelmüket vagy magyaros hangzásukat valami úton módon elvesztik (Ny. XIII:492). A tartalmi népetymologiánál meg épen nem is az alakon, hanem az alak tartalmatlanságán akad meg nyelvérzékünk; nem is az idegen hangsoron, hanem a hangsor érthetetlenségén. Hogy ez a jelentéstelen hangtömeg honnan került nyelvünkbe, vagy ha már benne is volt, hogyan vált azzá, nem a népetymologia dolga.

Magyar szókon is állhat hát elő a megértelmesedés művelete, ha eredeti értelmük kiveszett idő folytán a nép nyelvtudatából. Ily szóelhalásoknak különbözőnél különbözőbbek, tarkánál tarkábbak lehetnek az okai; szokatlan alak vagy idegenes hangzás nagy ritkán. Csak az első fokon, a

megmagyarosítás fokán, bajlódik az alakkal. De nem is jöhet számba a népetymologiai jelenségeknél, hogy idegen vagy magyar nyelv ivadéka-e az a szó, melyet a nép tudatosító ösztöne érthetővé gördített. vagy hogy az értelmesítés processusán kívül még más psychikai momentum is működhetett közre. Idegennek veszi a nyelv szelleme mindazt, a mi előtte érthetetlen, noha az ő nyelvtestének a véréből való is; magyar szónak ismer el mindent, a mit csak megért, bármilyen nyilván való az indigenatusa.

Ezeket a rokon idegen szókat vesszük ezuttal szemügyre, mintegy függelékül ama merőben jövevény alakok mellé, melyek a népetymologiai átalakulások második foka köré csoportosultak. Számuk, nagyon természetesen, emezekét meg sem közelíti. Idegenné csak nagy kivételesen válhatik magyar szó, vagy ha fogalmastul elavult, vagy pedig ha tulajdonnév félévé válik és tulajdonnevekkel kerül kapcsolatba. Néha még akkor is, ha tulon tul való a kelendősége. A régibb *-falva, -fala* végű helynevek jó része ma már többnyire *-fa*vá zsugorodott össze, a nélkül, hogy eredeti értelme csak valamennyire is megmaradt volna a nép tudatában.

Idegen számba mennek mindenek előtt az elavult és így értelmük vesztett szóalakok. Az élő nyelvtudat nem érti többé néhai szavát és azon mód appercipiálja őket egy alakilag hozzája közel eső kifejezéssel, mint akár a tiszta idegent. Az értelem összefüggése még csak szóba se kerülhet, pusztán elavultat kell megujítania. De szólaltassuk az adatokat.

Havas *elvé*nek azaz „Havason tuli"-nak nevezte hajdanta a magyar tul a Havasokat, de csak addig, a míg az *elve* szót megérthette. Mikor jelentése halványulóba kezdett menni, az alak is változásnak indult. Részben az elülső szó assimiláló hatása, részben pedig az utána járult rész szokásosb kapcsolata, a mai Havas*al*földet teremtette helyébe. Ugyan ez az *elve* szó lappang még az *Erdély* (Erdő-elve), sőt némelyek szerint a *Székely* (Szék-elve) szóban is, csakhogy a jelentése vesztett fogalom, nyilván az *-ély, -ely* végü nevek analogiájára, ezuttal emilyen alakot öltött. Még ennél is kihaltabb szava a magyarnak az *egy*, *igy*. Valamikor „szent"-et jelentett és e jelentésének világos nyoma is

maradt még az oklevelekbeli *Egy*kő (németül *Heiligen*stein) nevű helységben. A később nemzedék azonban, hogy a feledésbe ment szó jelentését valahogyan meg is magyarázza, *Hegy*kőt alakított belőle. Nyoma maradt még e szónak az *egy*házban is, de már szintén nem „szent"-et, hanem „egy"-et értünk rajta, sőt ma napság már *szent-egy*-házról beszélünk, *egy*edűl idvezítő, *egy*séges vallásra magyarázzuk (Müller M. felolvasásai, ford. Simonyi). — Szintén elavult, csak tájbeszédben ha itt-ott még hallható a *séd* szó, melyet már Kresznerics is tájszónak jegyzett fel „rivulus, fluentum, bächlein" jelentéssel. Egy helyneves kapcsolatát a *Hidegséd*et, ennek is megőrizték az oklevelek, horvát lakosai pedig még mai nap is annak ejtik. De már a magyarok nem tudták elég érthető magyarázatát adni a szó utójának és a horvát eredeti kiejtéstől eltérőleg, a hol így is meg amúgy is mindegy, *Hidegség*gé fagyasztották. Ny. Közl. VII: 119. — Hasonló módon homályosult el az *aszó* is, melyen a régi magyarok „völgy"-et értettek. Még inkább elhomályosodhatott, sőt összezavarást is támaszthatott tulajdonneves kapcsolatokban, hol még a társszó is befolyhatott ujonti megértelmesedésére. Igy vált lehetővé, hogy ma már széltiben Szarvas*szót* (németül még Hirsch*thal)*, meg Hosszu*szót* (Kor.) hallatnak velünk, a hol régebben Szarvas-*aszó*, meg Hosszu-*aszó* rejtőzött. — A tornamegyei *Jósva*fő ősrégies alakjából sehogysem tudott a nép valami értelemfélét kiokoskodni, fogta és *Jósa*főt kerekített ki belőle.

Földrajzi elnevezésekből, melyeket szintén ide lehetne foglalnunk, több elavultat eleveníthetnénk még fel. Lugossy jegyezte fel a következőket. „Csillag"-ot jelentett valamikor a *húgy* szó, sőt a nép még ma napság is „Darvak *húgy*át", „Eke *húgy*át" szemlél a csillagos égen. A szót természetesen többé meg nem érti, más kapcsolatban más szóval, jóval ismertebbel téveszti össze, úgy hogy a többek közt „Szép asszony *kútjá*"-hoz is eljár értelmet meríteni. Ipolyi: Myth. 582. RMK. I: 355. — A „via lactea"-t még Sándor István szótára is „fejér *köz*"-nek fordítja, de már a néphagyomány úgy regéli eleinkről, hogy fejér *gözün* jövének. UjMMuz. V. évf. I: 61. Ezuttal a szó jelentése inkább homályos mint elavult. Hasonlóan a *vecsernye* szóhoz, melyről *vacsora* csillagára ismer a székely nép. Benedek: Székely tünd. 89.

Kihalt szó értéküek még azok a magyaros hangzású elnevezések, melyek részint idegen tulajdonnév eredetet sejtetnek velünk, részint még ismeretlen származásúak. Ép úgy érthetetlenek a nyelvtudatnak, mint akár az előbbiek és ép oly módon alakulnak át érthetőkké is. Csakhogy amazoknál megállapíthatóbb az eredeti alak és kimutathatóbb a népetymologikus átváltozás. Bizonytalanságban vagyunk, hogy vajjon a *Büd* helységből előszalajtott, vagy pedig a *bőjti* boszorkány rémísztgette-e először népünk lelkületét. — Más alkalommal meg szintén Ungot *Berket* járatna velünk a csalóka közkiejtés, ha ép az Ung tőszomszédsága *Bereg*megye nem juttatna czélhoz. Közmondássá merevültében *berek*nek domborodott ki formája és így csapzott el közel eredetétől oly kétes messzire. — Ép oly megvilágítása az értelme felejtett névnek, mint a XVII-ik századi költőé, a ki *Föllegvár* tartományába röpíté képzeletét az elmohosodott *Fülek* vára alól. RMK. III: 459.

Még szokottabb módja a jelentés elváltozásoknak, ha élő és ismeretes szók alakulnak át szintén élőkké és ismeretesekké. Az effajta elváltozásoknak, illetve felcserélések nek többnyire alaki hasonlatosság a szülője. A hosszú mássalhangzók némelyikét a népkiejtés sok helyt *r*-es részre bontja pl. *talló* és *tarló*, *sacczol* és *sarczol*. Ép így változott át *Csalló*köz is *Sarló* alakura. RMK. II: 381. Közel járó hasonlatosság változtatta *Fehér*egyházát *Fen*házára és egyéb földrajzi elnevezésekből véve példát, *siket* ér vezeti félre a *sikér* eret Ny. IX: 125, és *szőke* víz hódítja magának a nagyváradvidékiek *Székely* vizét.

De nem mindig áll módunkban a kettős alakok elsőbbjére és eredetibb formájára rámutathatni. Néha az egyik a járatosabb néha a másik, sokszor csak az irásból mutathatjuk elé párját, máskor maga a közkiejtés is ingadozik. Az effajta átalakulásoknak van a legbonyolultabb története. Beregmegyében pl *Fedcles*falvának is *Földes*falvának is emlegetnek egy helységet, egyformán magyarosan és egyaránt érthetően. Eredetük mellett egyik sem vall különösebben, akár a *Fön*lak, melyet Kor. *Fén*lakkal igyekszik ragyogóbbá tenni, vagy akár *kerellö*, melynek *kerülö* párja adott értelmesebb hangzatot. A legtöbb esetben egyik sem látszik eredetibbnek, hanem mindketteje egy közös idegen forrás-

ból ihatta az élet vizét. E mellett szólnak a még nem eléggé érthető *koczkó-* s a már értelmesebb *koczka*szállás, a kevésbbé ismerős *kopor* és a hangzatosabb alakú *kapor*, a biharmegyei *Szókány* és a neki jelentésedett *Szőke*falva. Ilyennek tetszik még a beregmegyei *Macsola* és az illeszkedettebb *Mocsolya*, az egyaránt elterjedt *Gyülevész* és *Gyüleviz*, melyeket még Kor. *Gyülevicz*nek hangoztat. Ugyanolyan elváltozás, a milyen a régiek özön*vize* és özön*vésze*. Hogy. hogynem egy *Kurtakér* nevű helység is egyet fordított érthetetlen voltán, s lett belőle *kurva*kér; hasonlóan *Kurva*háthoz, egy nagy kunsági szántóföld nevéhez, melyet még a tisztesség tudóbbak *karahát* néven neveznek Ny. I: 230.

Máskor meg csak az ortográfia áll utjában a kettős alak megszüntetésének. Vagy a kiejtés lehetett hatással a szó jelölése módjára, vagy pedig a hagyományos irásmód dermesztett a szó alakján. Egyaránt hallunk *Hód-* és *Hold*-mezővásárhelyet, a nélkül hogy akár a kiejtés, akár a megszokás szentesítette volna vagy az egyikét vagy a másikát. Van úgy is, hogy már a régiségben kezdődik az összezavarás, az ide-oda ingadozó írásmód, mint a mai *Száz*halom példája mutatja, mely már a régi nyelvben is *Zaz*alom, *Zaz*holm alakúnak mutatkozik. A történet tanúsága szerint a *szász*oknak kellene e névben nyomát látnunk, de az ortográfia, mely a régi irásmódot egyúttal a kiejtésbe is átvitte, csak is *Száz*halomról akar hallani Ny. V: 391. Hasonló tévedés adott a *Szí*halomnak is alakot. E név előrészét már a névtelen jegyző zavarta össze azzal a magyarázatával, hogy a honfoglaló magyarok a *Szí*halmon táborozva lombsátorokat készítének és innen nyerte Szíhalom nevezetét. A névtelen világosan a *szín* (schoppen, schirmdach) szóra gondolt a *szén* (carbo) helyett Ny. V: 391.

A tudatosabban működő nyelvösztön néha még magyarázatát is keresi ez átalakulásoknak. És e magyarázatos jelenségekkel egyúttal ama határához közeledünk a nép szellemi működésének, mely az eddigi, úgy nevezhető öntudatlan népetymologiát a tudatostól, a megokoló népetymologiától elválasztja. Átmeneti alakjaink még emide is amoda is elnyulnak. Ortografikus eredetű pl. a *Had*ház, *Hat*ház név, melyet majd emigy irunk majd amugy ejtünk,

mindegyikét öntudatlanul. A tudatosító nyelvösztön azonban mindegyikére keresett igazoló történeteket és hol az ősi *had*akozások egyik emlékét látja benne, hol meg csak gúnyolódásként említi, hogy „*hat* ház nem falu". — Somogynak egy helysége *Szőlőmál* nevet kapott. de az utórész elavulta folytán *Szolimán*ra is keresztelte még a kegyeletes emlék. Azzal okolta meg a késő nemzedék a hite hagyott nevet, hogy Szigetvár ostromakor itt lett volna Szolimán sátora felütve. — Határjelző adataink legérdekesebbje *Nevetlen* falvának a története. *Deák*ot a népkiejtés sok helyt *gyák*nak hangoztatja, lett hát *Diák*falvából *Gyák*falva. De hogy mi módon keletkezett a *gyák* szónak gyakkal való összezavarásából a falunak *Nevetlen* neve, a következőkép jegyezte fel a Krónika. Szatmár körül van egy *Nevetlen* nevű falucska. melynek eredetét egy arra utazó kocsisa így magyarázta meg: A falut eredetileg *Diák*falvának hítták, ebből aztán *Gyák*falva, *Gyak*falva lett. Mivel pedig *gyakni* azon a vidéken csunya jelentésű szó, a nép e nevet mellőzte és így kezdett szóllani: *Nevetlen*re megyek. Íme a nép aesthetikus érzete Ny. II: 187.

KÚNOS IGNÁCZ.

A ,NEK'-RAGÚ NÉV ÉS A BIRTOKSZÓ.

III.

A birtokszó egyezésének régi czikksorozatomban meg nem oldott egy-két kérdése a visszatérő névmásra, a személyragos számnévre, számnévmásra, kérdő és visszamutató névmásokra vonatkozik. — Mindez alakok, *nek* nélkül állva, kétségtelen birtokosok; és így a birtokszó is, — első és második személyükhöz, s a többes-számi jelentésüek számához nem alkalmazkodva, — mindig csak egyes számra mutató, harmadszemélyi ragot vesz föl; pl. A maga*m* pénz*é*t költöm. Járj a maga*d* láb*á*n. Mag*a* ur*a* ő. Kitelik ez a magu*nk* (maga*tok*, mag*uk)* vagyon*á*ból. — Csak egy-*ünk* (kett*önk*, hárm*atok*, nyolcz*uk)* titk*a*. Mindkettő*tök* seb*e* veszélyes. — Mindnyáj*unk* kivánság*á*t teljesíti. Több*etek* (néhány*atok)* feladat*a* ez. — Melyik*ünk* tanács*á*t kövesse? Hány*atok* szav*a* dönt itt? — A melyik*ünk* terv*e* a legjobb

lesz, az fog stb. Annyi itt a nézet, a hány*atok* szav*át* hallom.

De *nek*-kel állva már különböző szerepet visznek e szók. Két osztályba soroztam őket.

Az első osztályba ezek tartoznak: *egy* (e g y - *ünk*, e g y - *etek*, e g y - *ük*); és az *ik*- végüek: *egyike*, *másikunk*, *melyitek*? *hányadikunk*? *hatodiktok*, *némelyikünk*, *akármelyikük* stb. Ide értendő az *ik*-essel egyjelentésű forma is: *melyőnk*? *melyőtök*? *egyőnk*, *egyőtök* stb.*) — Az *egy* magától érthetőleg, a többi pedig a tárgyakat külön-külön kiemelő, egyedítő *ik*-nél fogva mindig csak egyes-számú harmadik személyt jelöl. A birtokszó ennélfogva *nek*-es formájukkal szemben is csak egyes számra mutató harmadszeméyi ragot vesz föl; pl. B i r t o k o s s a l: Egy*ünknek* (egyik*ünknek*, egy*őnknek*), mindegyi*teknek* (mindegy*őtöknek*) az érdek*e* forog szóban. Valamelyi*teknek* a szék*ét* foglaltam el (tehát: *egynek* a t. k.). D a t i v u s s a l: Melyik*ünknek* (mely*őnknek*) van igaz*a*? Csak minden harmadik*unknak* akad párj*a* a tánczban. Egyi*teknek* (egy*őtöknek*) fájt a fog*a*. Némelyik*üknek* (némelyik*ének*) nem esik terh*é*re.

A második osztályba esik mind a többi, u. m *magam*, *magad* stb.; *mindnyája*, *mindnyájunk*, *mindnyájatok* stb, és így tovább: *mindannyitok*, *valamennyiük*; *mindkettőnk*, *mind a hármatok*, *mind a tizük* (*százuk*, *ezrük* stb.); — továbbá a tőszámok *kettő*-től végig; és egypár határozatlan számnév: *hánya*? *hányunk*? stb. *sokunk*, *kevesünk*, *többetek*, *néhányatok*, *néhányuk*, *valahányuk*; — tagadólag: *semelyikünk*, *semennyitek*, *sehányuk* stb. — A f ü g g ő b e n h a g y o t t k é r d é s e k e z t a z o s z t á l y t i l l e t i k.

Az egyik kérdés ez volt: Az ilyen (másodosztálybeli) névszó csak *nek* nélkül állva birtokos-e, vagy: *nek*-kel is alkalmas e szerepre? pl. magad*nak* a 100 frtj*a*; hármunk*nak* a készpénz*e*; mindnyájótok*nak* (v. mindannyitok*nak*) a becsület*é*ről van szó.

A másik kérdés ez volt: Minthogy e szók, — a tőlük e részben eltérő *magam* névmást ide nem számítva, — az e g y b i r t o k ú személyrag fölvételével, többes-számi je-

---

*) „hisz mely*őnk* nem ismeri?" (Arany. Arist. ford. A lovagok. 87. l.) „még hozzá se vetne egy*ötök* is". (Ar. u. az. A darázsok 207—208).

lentésők mellett is megtartják az egyes szám, és egyúttal (a főnévvel szorosan egybekapcsolt) harmadik személy formáját, — a melyhez is az ige mindannyiszor hozzásímúl (hány*unk*? hárm*unk*. mind a négy*etek*, mindnyáj*uk* stb. indul): nem következik-e ebből a d a t i v u s u k r a vonatkozó birtoknévnek kétféle ragozhatása: Tiz*ünknek* sem lesz itt több dolg*unk*; de így is: Tiz*ünknek* sem lesz itt több dolg*a*. Elment az esz*etek*, mint látom, néhány*atoknak*; de így is: Néhány*atoknak* (több*eteknek*, mindannyi*toknak*) elment az esz*e*. —? Még akkor, csekély számú adataim alapján azt állítottam, hogy az ilyen névmás, ha birtokos, nem vesz föl *nek* ragot; ha pedig dativus, mindig c s a k névmásul (nem főnévül is) működik; és így a rá vonatkozó birtoknév nemcsak számban, hanem személyben is egyezik vele mindannyiszor. A szabadabb mozgás lehetőségét egyébiránt már akkor sem zártam ki, és a végeldöntést további kutatástól tettem függővé. Lássuk tehát:

I. A *nek* fölvétele kérdésében (a b i r t o k o s r a nézve) megszüntetem szabályom merevségét. Igaz ugyan, hogy sokan valódi hézag-töltőnek használják ezt a ragot; oda is ragasztják, a hova nem kellene; pedig jó azt kerülnünk, a hol csak lehet. De a hol nem lehet? A *nek*-es szóra ez esetben mindannyiszor dativust fogjunk rá? Hogy e névmásokat ez a rag meg nem fosztja birtokos mivoltuktól, hadd mutassák a következő példák:

„(Forma, mód, ajak — — —) Mintegy maga*mnak* része benne“ (Kisf. Sánd. Az emberszívnek örvényei. Ujabb nemz. könyvt. 859.). „(Minden*nek* a' mit látsz — —), Vára*mnak* és maga*mnak* asszony*a* (Vörösmarty. Vérnász. U. ott. 960). (Ellensége*dnek* v é d ő j*e*) s tenmaga*dnak* v á d o l ó j*a* akarsz lenni?“ — „(édes nemzetem) — — — és maga*dnak* oltalm*á*ra kössünk kardot a pogány ellen“ (Zrinyi Mikl. A török áfium ellen való orvosság. U. ott. 203). „Magunk mag*unknak* veszedelm*é*t ne keressük“ (Régies. Révai nyt. 363). — „(Más esetekben bizonyos külső relatióinkat kivánjuk megváltoztatni — — —), ott mint barátjai vagy ellenei a rénynek és valónak, itt m. barátj*ai* v. elle*nei* ennmag*unknak*“ (Kölcsey F. mind. munk. V. köt. Engel' aesthetikai töredékei. 20). „— — — de inkább mag*uknak* m u t a t á s *á* t (keresik)“ (Régies. Révay nyvt. 363). „a

melyre akkor kiszalad mind a kettő*nknek* lelk*e*“ (Csokonai Állatok beszélgetése. 575). „(Fellegként borítja) Mind kettő*nknek* búj*á*t“ (Csok. Esdeklés. 781). „Ecce! hol jár mind kettő*nknek* esz*e*“ (Vas. Ger. Parlagi képek. I. 33). Néhány*unknak* a haszn*a*, ezr*ünknek* a kár*a*. Többe*teknek* — nem tagadom — ellenzés*é*vel találkozott. Beiktattuk tiltakozás*á*t mindnyáju*knak* v. valamennyi*üknek* v. mind a harmincz*uknak*. „(És a hont fentartó atyák epedése) Mindnyá*junknak* lelk*é*t bizony nem emészti“ (Pompéry. A telivér. 5).

Látni ezekből (kevés kivétellel), hogy vagy a birtokszó nyomosítása, vagy valamely szó, néha egész mondat közbeszúrása, majd a birtokszó előretétele, és nem egyszer a kötött forma eszközli az ilyenféle birtokosra nézve is a *nek* fölvételét. Magától érthető, hogy e ragot ott, a hol használatára szükség nincsen, márcsak a jóhangzás szempontjából is kerülnünk kell; és hogy e részben a versmérték és rythmus követelményének is megvan a maga határa. Hogy mikor kell és mikor nem kell a birtokosnak a *nek*, megmondja régi értekezésem IV. czikke (299—302).

II. Az e névmások dativusával találkozó birtokszó — a *magam* névmásával talalkozót ide nem értve — szintúgy tágabb körben mozog, mint a minőt akkori dolgozatomban kijelöltem részére. Kétségtelen ugyan, hogy a mely dativusban benrejlik a *nekem*, *neked* stb., azzal okvetetlen egyezik a birtokszó személyben és számban; pl. Sors*unk* függ tőle *(nekünk)* mindnyáj*unknak*. — Gyakran ki is van téve a személyragos *nek*; pl. *Tinektek*, jól tudom, mindnyáj*átoknak* van annyi befolyás*tok*. — De ebből épen az következik, hogy az olyan dativus, a melyben nem lappang, vagy nem okvetetlen lappang a *nekem*, *neked* stb., tisztán csak főnévül szerepel (a mely mindig csak harmadik-személyű): és akkor csakis ez lehet a kérdés: Az ilyen dativusnak egyes, vagy többes számára mutató (harmad-személyi) ragot vesz-e föl a birtokszó? — Már hónapokon át egyre kergetem e különféle dativusokat, és csak itt-ott találkozom egyikével-másikával. Pedig tisztába kell hoznunk minden előfordulható alakjuk ügyét. Hisz a csak néha-napján használatos szerszámnak is mindig jó karban kell lennie. Rákadtam egypár útbaigazító adatra, a melynek nyomán, — számbavéve egyúttal a kérdéses névmások illetőleg szám-

nevek tudvalévő sajátságait is, — a következő eredményre jutottam:

1. A *magam (magad maga* stb.) visszatérő névmás abban különbözik szóban forgó társaitól, hogy a többest csak egyféle, t. i. szorosan vett névszói alakja jeleli: mag*unk* dolgoz*unk*, maga*tok* dolgoz*tok* stb. (ellenben: hárm*an*, sok*an* dolgoz*unk* stb.) —; továbbá: dativusától mind a három személyben elválaszthatatlan a *nekem* stb. —; mindannyiszor is egyezik vele a birtokszó személyben és számban; pl. (A fiaim vagyona illetetlen maradt); de maga*mnak* mindene*m* oda veszett „... maga*mnak* ugyan nagyobb része*m* (Hordoztatik széllel az magas egeken“ (Zrinyi. Szigeti veszedelem. Újabb nemz. könyvt. 192.) „— — maga*mnak* is Oly édes ömlik el pillái*m*on“ (Arany. Arist. ford. A darázsok. 203). Most maga*dnak* vásik a foga*d* rá. (Most tudom a közös czégteket); de maga*dnak* ezelőtt máskép hangzott a firmá*d*. Sok munká*tok*ba került az maga*toknak* is. (A gyermekük föl sem veszi); de mag*uknak* ugyancsak nehez*ük*re esik. — Tehát nem: Maga*mnak* terh*é*re vagyok, hanem: Terhe*m*re vagyok enmaga*mnak;* nem: Maga*toknak* rendben a szénáj*a*, h: — — széná*tok* (pedig *magam* más szerkezetben eredeti birtokos; pl. A maga*tok* szénáj*a* rendben van); nem: Mag*uknak* nem jutott esz*é*be, h: — — esz*ük*be.

2. A birtoknévnek személyben és számban egyezését szintúgy megkivánja a) a személyragos számnevek közől a részlető (partitiv) jelentésüek dativusa. Ezek: *Mind a kettönk (mindkettönk), mindkettötök* stb., *mind a hármunk (tizünk, százunk)* stb. —; továbbá: *mi-kettönk(nek), ti-hatotok(nak)* stb.) —; b) a személyragos számnévmások közől az e g é s z mennyiséget (egyetemesen) jelelők dativusa. Ezek: *Mindnyájunk, (mindnyájatok, mindnyájuk, mindnyája), mindannyink* stb., *valamennyink* stb. — Példák:

„(Igy a farsang jó napjaiban) Mind a kettő*nknek* részü*nk* van“ (Kaz. Fer. level. Berzsenyivel. Kiadta Kaz. Gáb. 1860-ban. 219. l.)*) *Mi*-kettő*nknek* más a feladatu*nk*. Hát *ti*-hárma-*toknak* nem fér a feje*tek*be? Mind a hárm*uknak*

*) A Bajza J. és Schedel F.-től 1842-ben „Kaz. F. ered. munkái“ cz. szerkesztett kiadásban (K. F. lev. Kis Jánoshoz. II. k. 196) ez áll: „Mind a' kettő*nknek* rész*e* van“; — nézetem szerint nem helyesen.

meggyült a baj*uk* vele. „Az álomból mind kettej*öknek* esz*ik*be jutott minden“ (Kriza. Vadr. Szép Palkó. 402.). Mindkettej*ének* kez*e* ügyébe esik. -- Mindnyáju*nknak* nem teheti kötelességü*nk*ké. Jusson esze*tek*be mindannyi*toknak*. Valamennyi*üknek* az lesz a jutalm*uk*. Mindnyáj*ának* nagyon fájt a fog*a* rá.

Ez alakokat azért tettem külön rovatba, mert a visszatérő névmástól a többi közt abban is különböznek, hogy alanyesetük többesét is egybirtokú személyrag jeleli: Mind a hármu*nk*, — — *tok* stb., mindnyáj*unk*, — — *tok* stb. érz*i*; ellenben: magu*nk* érezz*ük*, maga*tok* érzi*tek*, mag*uk* érzi*k*. Továbbá még azért is tárgyalom külön e névszókat, mert jó magyarságú dolgozatokban egypár olyan mondatot találtam, a melyben az efféle dativus többesének harmadik személyére vonatkozó birtoknév egyes számra mutató raggal áll: Mindannyi*uknak* nehez*é*re esik. „Mindkettőj*öknek* elég ok*a* volt később stb.“ (Horváth Mih. kisebb tört. munk. Frater György élete. IV. 10).

Emezeknél talán nincs is teljesen kizárva az a kérdés, havajjon: mindegyikök dativusa többesétől minden körülmény között, és így a harmadik személyben is elválaszthatatlan-e a személyragos *nek* többesének a fogalma, így: (neki*k*) mindkettőj*üknek* elég ok*uk* volt stb. —, vagy (permissive) elválasztható: mindkettej*üknek* elég ok*a* volt stb. — ? De az elméletet vajmi gyakran megczáfolja a gyakorlat; a logikát az élet. A számban nem-egyezést feltüntető egypár adat, a számban egyezés eseteinek végtelen sorával szemben, korántsem elegendő arra, hogy kétségtelen nyelvtényül állítsam ide; mint szemembe ötlő mozzanatot azonban czélszerűnek tartottam fölemlíteni. Az e 2. alatti szabályt, magától érthetőleg, fentartom teljes épségében.

3. Ugyanezen számnevek az illető személyeket különösen kiemelő szóktól (*mind* v. *mind a* (kettőnk), *mi* (hármunknak) *ti* (nyolczatoknak) stb.) meg nem határozva, hanem pusztán állva így: *kettőnk, kettőtök* stb. *tizünk, százatok* stb.; továbbá a határozatlan számnevek: *sokunk, számostok* stb., *többünk* stb., *kevesünk* stb., *néhányunk, ennyink, annyink* (*annyitok* stb.) kétféle jelentésüek; és így a dativusuk sem hat egyformán a birtokszó egyezése folyamatára, jelesül: ha tisztán csak mennyiséget jelöltetünk velök, rá nem mu-

tatván az illető személyekre, akkor csak főnevek gyanánt állnak a mondatban, és a birtokszó nem egyezik velök se személyben, se számban; ellenben: ha a számmal együtt az illető személyeket is ki akarjuk tüntetni, akkor az ilyen névszó, ugyanazon alakjában partitiv jelentésüvé válván, kizárólag névmásképen szerepel, és a birtokszó személyben és számban egyezik a dativussal.

A kérdés itt mindig csak ez: Az első, második, harmadik személyben megemlítettek egytől-egyig bele vannak-e értve, vagy sem? Ez: *tizünk* lehet a. m. *mi tizen*, de jelentheti azt is hogy: *tizen közülünk; néhányatok* a m. *ti néhányan*, és annyi is m. *néhányan a ti körötökből*. „(Csatasorban erős férfiak állnak) Őrt ellenem a kijáratokon: S *kettejök* épen, mint stb.“ (Ar. Arist. ford. A darázsok. 224.) Itt *kettejök* = *ketten közülök;* a következőben pedig: (Ez a Pál meg drágalátos öcscse)! Sok bajom van *kettejökkel!* a számnév am. *velök kettejökkel*, v. *ezzel a kettővel*.

Sőt még itt sem éri végét az értelem különbözősége. Ime a következők: *az én* egy*em*, *a te* kettő*d*, *az ő* hat*ja; a mi* hárm*unk* stb. —; *ez az* egy*em* (egy*önk*, egy*ötök); ilyen* v. *olyan* kettő*nk*, (tize*tek*, harmincz*uk* stb.) csak abban térnek el a pusztán állóktól, hogy birtoknévi természetöknél fogva minden körülmény között főnévül állván, csupán csak számot jelölnek; pl. (Egy jószágtok jelzálognak nem elegendő); de *a* kettő*tök* együttvéve kifutja majd. — Az effajta dativusnak is épen így változhatik a jelentése, és e szerint változik a rá vonatkozó birtoknévnek is a ragozása. Példák:

Csak számra értve.	Személyekre is értve.
(Nem szükség ezt mindnyájunkkal közleni); elég, ha egy*önknek*, vagy kettő*nknek* adod tudt*ára*.	Kett*önknek* mégis tudt*unk*ra adta.
Tiz*ünknek* vagy akár hu*szunknak* is elég dolg*a* lenne itt.	Öt*ünknek* most annyi itt a dolg*unk*, a mennyi ezelőtt tiznek volt.
(Engem meg téged ez nem tántorít); de sok*unknak* borsódzik a hát*a* tőle.	Borsódzott ám a hát*unk* több*ünknek*.

Hát *a mi* bölcs öt*ünknek* (*öt*-ös bizottság) mi a véleménye? — Hárm*unknak* ez volt a különvélemény*ünk*.

(Nem nektek). — más kettő*töknek* jutott esz*é*be. — K e t t *őnknek* jutott az esz*ünk*be; (gondoltok is t i vele!).

(Mindannyitokra úgysem számoltam); csak is néhánya*toknak* volt annyi belátás*a*, hogy stb. — V o l t annyi esze*tek* néhánya*toknak*, hogy stb.

Ennek a hárma*toknak* már nem fáj a fej*e* (meghaltak). — Most egyszerre megfájdult a feje*tek* hárma*toknak*.

Mikor ez annyi*uknak* nem fér a fej*é*be! — Ennyi*üknek* együttvéve sincs hitel*ük* ottan!

(A hányan itt lesznek épen); akár tiz*üknek* is kiteszem a szűr*ét*! — (Most csak ővele meg az öccs*é*vel volt dolgom); hanem ugyancsak a körm*ük*re kopintottam kettej*üknek*.

A birtokszónak a h a r m a d i k személy többesére mutató ragja márcsak halványan tünteti ki az illető személyeket; de csak kitünteti ez esetben is.

4. Ezek: *hányunk? hányatok?* stb.; *a hányunk, a menynyink* stb. —; *sehányunk, semennyink* stb dativusban állva is csak egyes számra mutató birtoknevet kivánnak: Hány*unknak* nem volt az terh*é*re? Hánya*toknak* akad majd pártfogój*a*? A hány*uknak* csak volt valami kis vagyon*a*, (mind koldus most). Sehány*uknak* se lesz haszn*a* belőle. — Ide iktatom a szintén többes-jelentésű *egymás* szót, mint a melynek dativusával szemben azonmódon szerepel a birtokszó: Szem*é*re hányja v. hányják egymás*nak*. Mindig tudt*á*ra adjuk (adjátok) egymás*nak*.

5. A személyragos infinitivusról sem kell vala megfelejtkeznem. Hisz olyan dativussal szokott az együttjárni. a melyhez még pillanatnyi kétség sem fér. Hogy mikor kell a határozatlan módnak a személyrag, arról itt már nem szólhatok. Annyi bizonyos, hogy a m i k o r személyragos, mindannyiszor nyomról-nyomra jár a birtokszó ösvényén; pl. Ezt mindnyáj*unknak* tudn*unk* kellene; nem pedig: — — tudni*a* kellene; a mit egy különben jó magyarságú könyvben olvastam.

A 3) alatti dativusok példái sorában egy idézetem sincs. Legkésőbb fogtam ehhez a részlethez. Nem csoda tehát, hogy egy ilyen alakra sem akadtam olvasás közben. De az elsorolt példák elég szokottan hangzanak; nem is hiszem, hogy a később majd fel-feltűnő nyelvtények valamelyike meghazudtolja az e példáimban szereplő birtoknevet; mert az itt a kérdéses számnevek és számnévmások kétségtelen sajátosságaihoz van szabva. — Ezek azok, a mikkel a régi értekezésemben meg nem oldott kérdéseket most tisztába igyekeztem hozni.

JOANNOVICS GYÖRGY.

A MAGYAR-UGOR SZÓTÁR.

A hang-megfelelés esetei a szóközépen és szóvégen.

Magánhangzók: hangszín.

Minden tudomány körében találhatók „perpetuum mobile“-féle problemák, azaz nehéz kérdések, melyek végül is csak abban az igazságban lelhetik megoldásukat, hogy megoldásuk lehetetlen. Ilyen természetűnek tűnik az ugor összehasonlító hangtanban a hangszín kérdése is, vagyis hogy minő kritériumok határozhatnák meg az ugor alapnyelvi alak magánhangzóját a nyíltság (vagy zártság) foka szerint. Ha a magánhangzót legváltozékonyabb elemnek mondhattuk a szó hangtestében, úgy viszont a hangszínt a magánhangzó jegyei közt tarthatjuk legkevésbbé állandónak. Ismeretes körülmény, hogy e tekintetben mily széles fokban szoktak már dialektusok is eltérni (zürj. *va* víz, *ma* méz: votj. *vu, mu)*, hogy pár századnyi idő elégséges a hangszín-fokozat teljes áthaladására (magy. *maga*, v.ö. HB-beli *mugának)*, sőt hogy a nyelvnek egyazon fejlődési fokán is előfordulhatnak egymás mellett igen távol eső hangszínű változatok (magy. *hallad-: kullog-)*. Ilyen hangsajátságtól alig lehet elvárni, hogy eredeti állapotát a nyelvtörténet teljes folyamán keresztül (az alapnyelvtől az önállóan kifejlett nyelvek mai fokáig), nem hogy épségben, de akár csak fölismerhetőleg is megőrízze. Nem lehet tehát megütköznünk rajta, hogy a Szótár is — noha az ugor alapnyelvi alakoknak lehetőleg teljes reconstruálását egyik fel-

adatául tűzi ki — a hangszín kérdését egyáltalában kirekeszti vizsgálata köréből, megelégedvén azzal, hogy a magánhangzót hangrendileg meghatározta (*α* = *a, o, u, ï*; *ε* = *ä, e, i. ö, ü*). De hát vajjon a „lehetetlenség" tételét mondjuk-e ki kérdésünkre? Pusztán a hangszín általános természetéből s az ugor nyelvek adatainak általános értékéből indulva ki, bizony eléggé megokolt volna ilyen vélemény is; mielőtt azonban igazsággá erősödhetnék, gondosan latba kell vetnünk minden egyes adat tanúságát s minden körülményt, mely esetleg ellene szólhat. S itt figyelemre méltó. hogy a nyelvtudomány más ágaiban, pl. az indogermánságban is, a hangszín — minden változékonysága ellenére is — kissebb-nagyobb biztossággal meghatározható, noha a nyelvek rokonsági foka nem sokkal közelebbi, mint az ugor nyelveké. Lehetséges továbbá, hogy midőn az adatok tanúságai rendesen a legnagyobb mértékben elütnek egymástól, egyes esetekben mégis különös körülmények (pl. jelentés, időmérték, hangkapcsolat) folytán egybehangzó vallomás jön létre, vagyis hogy néha mégis megmaradt az eredeti állapot a hangszín tekintetében is. Végül ott, hol a teljesen szabatos meghatározás nem eszközölhető, még nincs kizárva a megközelítő, kevésbbé szoros meghatározás lehetősége, sőt ennek hiányában még az alapos hypothesis is tudományos értékű. Mindezek a következő feladatot szabják jelen fejezet tárgyául: vizsgálandó, menynyiben lehet az ugor alapnyelv, vagy esetleg a belőle származott kissebb nyelvegységek alakjaiban — általában, vagy egyes esetekben — a magánhangzó hangszínét meghatározni. Evvel együtt meg lesz világítva egy másik kérdés is, hogy t. i. minő hangszín-változatokat lehet az ugor nyelvekben ős eredetűeknek tekintenünk.

Az összehasonlító nyelvkutatásnak egyik sarkalatos axiomája, hogy rokon nyelveknek azonos tüneményei azonos eredetűek, illetőleg egy közös alapnyelvi sajátságnak képviselői. Ennek alapján bátran állíthatjuk a hangszínre is, hogy azon esetben, ha reá nézve minden ugor nyelv, vagy legalább az ugorság nagyobb része egybehangzólag tanuskodik, — alapnyelvi eredetű; vagyis ha pl. ezen egyező alakokban: magy. *atya*, oszt. *aťa, aśi*, vog. *aśe*, f. *ati* (schwiegervater), mord. *aťa* (senex), čser. *aťa, aťi*, lp.

ačče | magy. *szú*, mord. *suks*. cser. *šukš*, lp. *suoks*, vog. *suor*, *sou*, f. *sukse* (hókorcsolya) ugorságszerte csak *a*, illetőleg *u* hangszínt találunk, az nem puszta esetlegesség műve, hanem legalább is annyit bizonyít, hogy az *atyá*-nak megfelelő alapnyelvi alak nyiltabb hangzójú (azaz *a*, esetleg *o*; de nem *u)*, míg a *szú*-é zártabb (azaz *u*, esetleg *o*; de nem *a)* volt. Nyomatékkal emeljük ki a kevésbbé szoros „nyíltabb" és „zártabb" jelzőket; ezekkel t. i. arra akarunk utalni, hogy tekintve a hangszín változékonyságát, azt az alapnyelvi magánhangzóban csak úgy határozhatjuk meg valamennyire biztosan, ha a meghatározás keretébe legalább is két hangszín-fok eshetőségét veszünk fel (jelesül az alakokban közösen mutatkozó, uralkodó hangszínfok mellett még a hozzá legközelebb állót is). Noha tehát pl. az *atya* szónál, az ugor nyelvek egyező vallomása szerint, kellő valószínűséggel állíthatnók, hogy a megfelelő alapnyelvi alaknak *a* volt a hangszíne: mégis biztosabb lesz a meghatározás, ha az *o* hangszín eshetőségét is felvesszük és kevésbbé szorosan csak annyit mondunk az illető hangzóra, hogy „nyiltabb" hangszínű volt. Látni való, hogy az ugor alapnyelvi alak hangszínének ilyen módon csak két meghatározása lehetséges u. m. nyiltabb (= *a*, *o*; vagy *ä*, *é*, *ö)* és zártabb (= *u*, *o*, vagy *i*, *ü*, *ö)* s ez is csak akkor, ha az ugor nyelvek tanúsága egyik vagy másik irányban egybehangzó. Ez utóbbi pont, t. i. az egybehangzóság a hangszín változékonyságából kifolyólag, természetesen akkor is felvehető, ha esetleg az ugorságban általánosan uralkodó hangszín mellett egy két nyelv még a szomszédos hangszín-fokot is feltünteti; mondhatjuk pl. a magy. *húgy* urina, f. *kuse*, cser. *kuž*, vog. *kuš*, zürjP. *kuǯ*, lpF. *guǯ* id. alakok alapján, hogy az alapnyelvi alak magánhangzója *u*, esetleg *o* volt, noha a lappnak egy másik dialektusában *koǯǯa* és az osztjákban is *χos* adatokat találunk. Az említett feltételeknek megfelelő adatok:

a) melyekben az uralkodó hangszín *a* s így az alapnyelvi alak magánhangzója *a*-nak, vagy *o*-nak vehető:

atya: oszt. *ata*, *azi*, vog. *aže*, f. *ati*, mord. *ata*, cser. *ata*, *ači*, lp. *ačče*.

anya: oszt. *aña*, *anki*. vog. *angu*, mordE. *niz-aña* (schwiegermutter).

ár (pretium): f. *arvo*, lp. *arvo*, vog. *ārtel-* (schätzen), oszt. *artala-* (kosten), zürj. *artal-* (denken), mord. *arse-* id.

varjú: f. *varekse*, mord. *varsi*, *varaka*, osztIrt. *varńaj*, zürj. *varîš* (habicht) | osztS. *urńi*, lp. *vuorča*, vogL. *vuąrp*.

lap (fläche): f. *lappea*, mord. *lapa*, cser. *lapa*, zürj. *lapa* | osztB. *lopsaχ*: *l. an* teller.

vall- (fateri): mord. *val* (wort), f. *vala*, lp. *vale* (eid).

kast: f. *kasta-* rigare, lp. *kastas* humidus, mord. *gaste-* (bemocskolni).

csap-: f. *tappa-*, mord. *tapa-*, votj. *ćapkî-* (schlagen), zürj. *čapkî-* (werfen) | lp. *ćuoppe-* (hauen).

b) melyekben az uralkodó hangszín *u*, minélfogva az alapnyelvi alak magánhangzója *u*-nak, vagy *o*-nak vehető:

szú: mord. *suks*, cser. *šukš*, lp. *suoks*, vog. *suor*, *sou* (vermis), f. *sukse* (hókorcsolya).

úsz-: f. *ui-*, mord. *uje-*, vog. *uj-*, osztj. *us-*, *ūd-*, zürj.-votj. *uj-*, lp. *vuoje-* | cser. *ej-*, *ij-*, *aj-*.

nyúgod-: f. *nukku-*, mord. *nuva-*, *nuvse-* (schlummern), zürj.-votj. *dugdî-* (aufhören), vogL. *ńuntlaχt-* ruhen | lp. *nokke-* (schlummern).

fúj-: mordE. *puva-*, cser. *pu-*, vogL. *puo-*, vogB. *pūl-*, osztIrt. *pū-*, *pūm-* (blasen), f. *puhku-*, *puhu-* (spirare) | osztB. *polt-*, osztS. *pōg-*, zür. *pöľal-* id.

húgy (urina): f. *kuse*, cser. *kuž*, vog. *kuš*, zürjP. *kuǯ*, lpF. *guǯ* | oszt. *χos*, lp. *koǯǯa*.

torok: HB. *turχukat*, oszt. *tur*, vog. *turr*, f. *kurkku* (kehle, gurgel), mord. *kurga* (mund), votj. *kvara* (e h. *kuara)* stimme | zürj. *gorš* (kehle), lp. *karas*, *kirs* id.

kutya: mord. *kuťka*, *kuťu* (kutyakölyök), vog. *kuša*, votj. *kuća* (kutya), zürj. *kîčî* (catulus).

Hogy az alakok olyan egybehangzóságánál, minőt az elősorolt adatokban észlelhetünk, kellő nyelvészeti biztossággal határozható meg az alapnyelvi hangszín — világosan bizonyítja azon tény, hogy ugyancsak ezen adatok egy része túl az ugorság körén még más altaji nyelvcsaládban is megtalálható, s a mi igen föltűnő, ugyanazon hangszínnel. Ismeretes, hogy a törökségben is vannak *ata* pater, *ana* mater, *čap-* *(čab-)* caedere alakok, melyek a magyar

atya, *anya* és *csap-* szók alapnyelvi másainak felelnek meg; a *kutya* szóval is bátran egybevethetők alapnyelvileg az alt. *kučuk*, csag. *küčük*, kaz. *küčük* ‚der junge hund'; hasonlóképen a *szú*-val (föltévén, hogy alapnyelvi alakja *sanga*, mint *nyü* = *ńεngε*, s mint az egyes nyelvek hosszú magánhangzóiból is sejthető (a magy. *szúnyog* alapján felvehető, elavúlt **suńak* (v. ö. csag. *sunak* bremse, *sińek* fliege). A *lap*, *varju*, *nyúgod-* szóknak ismét a szamojéd nyelvágban vannak hangszínbelileg egyező másai. Mind az idézett adatokban az uralkodó hangszín egységes s alapnyelvileg annál biztosabban meg volt határozható, minthogy e meghatározás a szomszéd hangszín-fok eshetőségét is felvette. Ezeken kívül még egész sereg másnemű adat van, melyben szintén van uralkodó hangszín, csakhogy nem egységes, hanem a hangszín-fokozat két szomszédos tagjára kiterjedő, pl. magy. v a j, vog *vąj*, *voj* (fett, salbe), mord. *vaj* (butter), *oj* (oel), f. *voi*, lp. *vuoj*, votj. *vøj* (butter), oszt. *voj* (fett), melyben az uralkodó hangszín nyiltabb (csak *a* és *o*; de nem *u*) és magy. t u d-, f. *tunte-* (sentire), cser. *tušt-* (erraten), mord. *soda-*, votj. *tod-*, zür. *töd-* (e h. *tod-*), lp. *tobde* (sentire, cognoscere), melyben az uralkodó hangszín zártabb (csak *u* és *o*; de nem *a*). Ezekben az alapnyelvi hangszín pusztán valószínűségi fokon határozható meg, illetőleg nem azon biztossággal, mint olyan adatokban, hol az uralkodó hangszín egységes; emitt a tévedés csak úgy lehetséges, ha fölvesszük, hogy az egész ugorság puszta véletlenből két fokon át haladt volna alá vagy fel (*u* vagy *a* felé) biztos nyomok látszata nélkül, míg amott elég a tévedésre, ha a mondottakat csakis egy fokra vesszük fel. Mindenesetre könnyebben megtörténhetett, hogy pl. az ugor *tanda-* ‚sentire, scire' szónak esetleges *tand*-féle hangszíne véletlenül minden ugor nyelvben legalább egy fokkal zártabbá (*o* vagy *u*-vá) lett, mint az pl. hogy az *úsz-* szónak esetleges alapnyelvi *aj-* gyökéből mindenütt véletlenül két fokkal zártabb *uj-* hangszínű alak fejlett. Az alapnyelvi hangszín tekintetéből hypothetikusan meghatározható adatok (pusztán a magyar alak elősorolásával) a következők:

a) melyekben az uralkodó hangszín zártabb, azaz *o* és *u*: *odu*, *olvas*, *ólom*, *orr*, *oz* (az); *új*, *ujj* (digitus); *kosz*; *hol-* (hal-), *hom*-lok, *homuv* (hamu), *húgy* (stella) és *hó*, *húny-*,

húr, húsz; jó (bonus), *jó* (fluvius); *tó, toll, tosz-, tud-, tűz, domb, dorgál-, dug-; szokoszt-* (szakad-, szakaszt-), *szok-, szomorú, szúr-, sor, csomó; nyúl-, nyuszt; pofa, por; fog-, fon-, vol-* (val-, vagyok); *mo:* most, monnó (ma, majd), *mony, mos-, múl-, muszol-, mutat-; ló, lom* (pruina), hom-*lok, lúd* ‖ *aluv- (olt-), halad-* (v. ö. *kullog-), hall-, három, hat, ház (honn); tavasz, száj, szárad- (sorvad-), nyal-; fa, mar-*. Az utóbbi esetekben a magyar (a *nyal-* és *ház* adatoknál még a vogul-osztják) alakok kivételével az egész ugorságban csak *o*-t és *u*-t találunk; ámde számba kell vennünk, hogy a magyar *a* részben csak ujabb időben változott el *o*-ból (mely hangfejlődésnek még sok nyoma látszik a HB-ben), továbbá hogy *o* hangszínnel még változatok is találhatók. Különben egy nyelv eltérése az uralkodó hangszíntől, mint a föntebbi adatokban, úgy itt sem lényeges.

b) melyekben az uralkodó hangszín nyiltabb, azaz *a* és *o: ad- (od-), agyar, akad-, szál, száll-* (v. ö. cser. *šo-* és *šupervenire*), *gyalog, vissza, váll, bandsa, rajt-, napa, vaj, láp* | *kap-, hályog-, bal, apa* (kevés nyelvben *a* hangszínnel).

c) A magashangú tövek hangszíne szintén csak ezen valószinűségi fok szerint határozható meg, minthogy nem találunk egyetlen egy adatot sem, melyben az uralkodó hangszín akár csupán *i*, akár csupán *ä* lenne. Az *i* hangszín kizárásával (vagy legfeljebb igen csekély körű szerepével) pusztán *ä, e (ö)* hangzókat mutatnak fel a következők: *kêz* (kéz), f. *käte*, lp. *käta, kieta*, cser. *ket*, mord. *käď, keď*, vog. *kat, kat* (hangmélyedéssel e h. *kät*), oszt. *kēt, kat: katl-* fogni; zür.-votj. *ki (— kej, kel, ked)*, cserM. *kid* | *têl* (tél), cser. *tele*, vog. *tel, teli, tal*, osztIrt. *tede, tet*, zürj.-votj. *töl, tol*, mordE. *tele*, mordM. *tala*, osztB. *tal*, f. *talve*, lp. *talve* (hangmélyedéssel e h. *täle*) | továbbá a magy. *kengyel, kéreg, kés, jég, tev-, szeg-, néz, nyél, fej, fél* (oldal), *fest-, vő, menyül-, lé, elő, ev-* (enni) | *tele, szel-, fél-, vezet-, mell, meny* (nurus), *lebeg-, él-, egér, íz* (membrum) szóknak rokon nyelvi másai.

Kimondhatjuk tehát vizsgálatunk eredményeképen, hogy az ugorságban is van módja az alapnyelvi hangszín meghatározásának. Igaz ugyan, hogy e meghatározás általában csak megközelítőleg lehetséges s így is aránylag nem sok esetben, s nem egyenlő fokán a bizonyosságnak: mindamel-

lett, azt hisszük, van annyi értéke, hogy ezentúli vizsgálatainkban számba vehetjük, illetőleg a határozatlan (*α* és *ε*) magánhangzók mellett külön jellel kifejezzük (pl. ilyen formán: ug. *vαj*, *vυj* = *vaj*, vagy *voj* ‚fett, butter' | ug. *tαnda*, *tɒnda* = *tonda-*, vagy *tunda-* ‚sentire, scire' | ug. *kεdε*, *kϋdε* = *kädε*, vagy *kedε* ‚manus'). Meg kell még ezekhez jegyeznünk, hogy azon esetekben is, midőn az alapnyelvi magánhangzó hangszíne az adatok különbözősége miatt meg nem határozható, a kissebb nyelvegységekben sokszor már lehetséges a meghatározás; ez adatokban pl. f. *kala*, mord. *kal*, cser. *kol* (magy. h a l) | f. *maksa*, mord. *maksa*, cser. *mokš* (magy. m á j) | f. *happame*, mord. *šapama*, *čapamo*, cser. *šapa*, *šopo* (magy. s a v a n y ú) | f. *sala* (clandestinus), mord. *sala-* (stehlen), cser. *šola* (fur) = magy. t o l - v a j bátran mondható, hogy a déli ugor nyelvág alapalakja nyiltabb *(a, o)* hangszínű volt.

Feleletet adhatunk ezek után ama kérdésre is, hogy melyek voltak az ugor alapnyelvnek hangszín-különbözetei? Kétségtelenül meg voltak a közös alakokban kimutatható *a*, *o*, *u* és *ä*, *e*, *i* hangszínnemek. Ezeken kívül az ugorságban még a következő magánhangzók fordulnak elő: *ą* a magyarban és vogulban = zártabb hangszínű *a* | *e* = mélyhangu *e* az észtben és votjákban | *ı* = mélyhangu *i* a mordvinban, zürjén-votjákban, osztjákban és dialectice (hegyi cser.) a cseremiszben | az *ö* és *ü* sincsen meg minden nyelvben; hiányzik a mordvinban, lappban s csak igen ritkán található dialectice a vogul-osztjákban; a zürjén-votjákban az *ö* gyakori, de az *ü* csak kevés példából ismeretes. Arra nézve, hogy mit tartsunk ez utóbbi magánhangzók eredetéről, utbaigazítást nyújthatnak a többi altaji nyelvcsoportok, melyekben az *ı*, *ö*, *ü* magánhangzók szerte használatosak. Ujabb keletűéknek kell tehát az ugorságban is az *ą*, *e* vocalisokat tartanunk (az utóbbi közép hang az *a* és *o* között s a magyarban általában belőlük keletkezett), míg az *ı*, *ö*, *ü* hiányzását egyes nyelvekben a közugor hangkészlet fogyatkozása magyarázhatja meg. Hogy az *ı* a finnben, magyarban és lappban is meg volt valaha, bizonyíthatja az ezen nyelvekben gyakori hangtörés, vagyis midőn mélyhangú tőszótagban minden észrevehető mássalhangzói befolyás nélkül *i* *(e)* mutatkozik (l. példákat reá múlt cikkünk-

ben). Az *ö* és *ü* egykori szerepének nyoma a mordvin, lapp stb. nyelvekben az *o* és *u*-féle hangmélyedés adataiban mutatkozik (l. u. o.), sőt talán még közös keletkezésűnek. is vehető néhány példában, mint: ősz autumnus, f. *syksy*, mord. *šoks* (e h. *söks*), oszt. *sūs*, *sus* (e h. *süs*) | öl sinus, f. *syle*, cser. *šülö* (orgyia) | tő (*töve*-t), f. *tyve*, cser. *tüng* s a személyes névmásokban, melyek több ugor nyelvben *o* hangszínnel (mord. *mon*, *ton*, *son* stb.) mélyhangúak. Az ugor alapnyelvi hangszínfokozat e szerint a következő: *a*, *o*. *u*, *ɪ* | *ä*, *e*, *ö*, *ü*, *i*.

... A magánhangzók fejezetével befejezzük immár ezen czikksorozatot is. Korántsem mintha a benne kitűzött feladatot megoldottnak tekintenők — hiszen egészben véve még az első résznek a hangtani tárgyalásnak is csak kissebb felével foglalkoztunk s még legalább is két tekintélyes fejezet (a szóközépi egyszerű mássalhangzóké s mássalhangzó-csoportoké) volna hátra kiegészítéséhez — hanem mivel e folyóirathoz képest már is igen aránytalan czikkünk terjedelme s más részről feladatunk természete, tárgyunk viszonyai, különösen a vele kapcsolatos kérdések sokasága sehogy sem tűrik meg a szük mederbe való szorítást. Ismertük ugyan feladatunk nehézségét még mielőtt megoldásához fogtunk volna; de valójában az mégis csak később nyilatkozott, később tűnt ki, hogy a Magyar-Ugor Összehasonlító Szótár kritikai ismertetésének valamivel többet kell, hogy magában foglaljon, mint más hasonló dolgozatnak. Rendesen a kritikai méltatásnak alapjában csak annyi a teendője, hogy a tudomány, vagy művészet ismert törvényeit viszonyítsa az egyes művekhez; de hol vannak az ugor összehasonlító nyelvészetnek ismert törvényei, hol az előtanulmányok, melyekre utalni lehetne? Minden egyes pontnál, melyet vizsgálat alá fogtunk legelőbb is azon szükség merült fel, hogy a reá vonatkozó alapigazságot, vagy mondjuk bár törvényt megállapítsuk; mert csak ezután lehetett a kritika feladata szerint ezen törvényt a Szótárban talált minden egyes adatra vonatkoztatnunk. Így történt, hogy munkánknak okvetetlenül ki kellett bontakoznia az eredeti feladat szűkebb korlátaiból s a Szótár kritikai ismertetése czéljából a Szótáron alapúló összehasonlító nyelvészeti tanulmánnyá fejlődni. — Máskülönben azt

hisszük, hogy munkánk ilyen töredék alakjában sem épen eredménytelen, legalább nem egyik főczélját tekintve, hogy t. i. az érdeklődők figyelmét összehasonlító nyelvészetünk több kérdéses pontjára ráirányítsa. Jöjjenek immár az avatottabbak a méltó munkához!

MUNKÁCSI BERNÁT.

OLASZ KÖLCSÖNSZÓK.

VI.

Talián. — ol. *italiano:* olasz.

Tata. — Bergamóban és Romában (Trastevere) *tata:* apa. A közolaszságban, de meg Velenczében is megváltozott a szónak értelme: *tata:* nőtestvér, *tato:* fitestvér. — A *tata* szó tudvalevőleg latin hagyománykép maradt meg az olaszban (Vall.); János pápát, ki árvaházat építtetett Rómában, *Tata Giovanni*nak hivták az árvák. Hogy mégis csak olasz, nem pedig latin kölcsönszónak tartjuk, annak az az oka, mert sokkal valószínübb, hogy a családi élet érzelmi világának körébe tartozó szó nem holt, hanem élő nyelvből származott át.

Tempósan lépdegél; **tempózik**: tréfálkozik, bolondozva késleltet valamit. — Az első szólásmódban *tempo* „tactus“-t jelent, mely értelme — úgy látszik — az olasz *a tempo* „kellő időben“ kifejezésből vált ki; a milánói dialektusban *temp* „időn“ kivül „rhythmust“ is jelent. Tempósan lépdegél tehát annyi mint *a tempo*, dobszóra, taktusra, a kellő időben lépdegél, azaz kényesen jár, mórikálja magát. A második szó, tempózik, egy velenczei frazissal függ össze: *aver bon tempo:* bohóskodni, tréfálkozni. A denom. -z képző magyar polgárrá avatta a latin tempus ivadékát.

Tenta, ténta, tinta. — vel. *tenta*, ol. *tinta* tinctura, festék és suviksz; mil. *tinta* litográfiához való tinta. Molnár Albert csak *téntá*-t, *tenta*-edényt ismer, de *tintá*-ról semmit sem tud. Ha összevetjük e jelenséget egyéb szavainkkal melyeket különböző vidékeken hol *e*-vel, hol *i*-vel ejtenek: azt találjuk, hogy MA. lelkiismeretesen feljegyzi a különböző alakokat: *esmet, ismét; esmer, ismer, ösmer; esmegint,*

ismegint; estráng, istráng; ellenben *istálló* csakis *i*-vel fordúl elő s nincs *estálló.* Ha tehát a *tenta* mellett használatos lett volna a *tinta* alak is, MA. bizonyosan feljegyezte volna; a miből ismét az következik, hogy a magyarban a *tenta* alak az eredetibb s így nem származhatott a német *tinte*-ből, hanem a vel. *tentá*-ból. A szónak eredeti „tinctura“ jelentése megmaradt a magyarban is, *kalaposténta* szóban. Hogy a vel. *tenta*, ol. *tinta* a *tingere* „mártani“ igéből származik, melyet aztán a barbár latinság is átvett *tincta* alakban (Duc.), azt talán fölösleges is megemlíteni.

Tombola. — ol. *tombola*, római *tommola.* Az olaszok szenvedélyes játékosok. Nem is múlik el nagyobb népünnep nyilvános tombolajáték nélkül. Ilyenkor a főtéren, szabad ég alatt folyik a tombolázás. Magas emelvényen áll a biróság; egy kerékkel hajtható, rostélyokkal ellátott hengerben vannak a számok s az egész népség — minden egyes szám kihúzása előtt — izgatottan nézi, mint fordúl a kerék, hogy görögnek, hogy hányják a bukfenczet a számok. A számoknak eme gördülésétől, bukfenczhányásától kapta nevét a játék: *tombola* a *tombolare* igétől származik, melynek jelentése: bukfenczet hány, fejjel lefelé esik (Tomm.).

Torta. — ol. *torta.* Diez szerint a latin *torta*-ból származik, mely a *torqueo* „fordítok, behajtogatok“ igének participiuma lévén, a torta eredetileg olyas süteményt jelentett, „a mit összehajtogatnak“. A régi olaszok tortája tehát palacsintamódra készülhetett. Már a Vulgata is ösmeri a *torta* szót, de mindig *panis*-szal köti össze (Diez).

Torzsa. — vel. *torso* káposztatorzsa, almacsutak, kukoriczacsutka; ol. *torso* ugyanazon jelentésű, de ezenkívül még „emberi test törzsöke (a nyaktól a lábakig)“ és „csonka szobor“ jelentése is közhasználatú. *Torso* Diez szerint gör. θύρσος „schöszling“-ből származik. — A magyar *torzsá*-ban az olasz szó végső *o*-ja *a*-ra változott, mint a *pálya: palio* kölcsönszóban; az *o* előtt álló sziszegőnek nem kellett megváltoznia, mert a velenczei a sziszegőket selypítve ejti: a közolasz *sz* hangot *ś*-nek, *z* hangot *ź*-nek ejti s így a magyar a *torźo* szót *torzso*-nak hallotta.

Trafikál: titkolódzik valakivel, többnyire csalás czéljából. — Az olaszban *traffico:* kereskedés; ebből szár-

mazik — német kölcsönvétel útján — a magy. *trafik* szó. A *trafikál* igét azonban csakis az olasz *trafficare* „kereskedni“ igéből vehettük. Az olasz infinitivus-képző helyébe az idegen szókat magyarosító *-ál* képző lépett, mint kántál: *cantare*, prédikál: *praedicare*, lamentál: *lamentare*. — A trafikál szónak a fõntebb említett jelentésen kivül egyéb értelemárnyalatai is vannak, melyek jobban megközelítik a kölcsönadó olasz szót; pl. mindig együtt trafikálnak: „rendesen előre megbeszélik a teendőket, hogy egyöntetüen járjanak el“, mint két kereskedő, kik hosszasabb megbeszélés után közös megállapodásra jutnak; összetrafikálták a dolgot: „előre megállapították az eljárás módját, a többinek tudtán kivül“.

Trombita. — A lat. *tuba*-ból hangfestő módon keletkezett a *tromba* „cső, tölcsér, nagy trombita“ (Diez). Ennek kicsinyítője, a *trombetta*, már olasz képzés. Az *i:e* hangváltozásra nézve v. ö. igenyes: egyenes, szilíd: szelid, sitit: setét. Ilyenformán a közolasz *trombetta* a magyarban trombittá-vá vált volna, de éppen ez bizonyítja, hogy nem a közolasz alakból, hanem a velenczei *trombeta* szóból vettük a mi *trombitán*-kat.

Tulipán, tulipánt. — vel. *tulipan*, ol. *tulipano*. A perzsa *dulbend*, *turban*-ból származik s csak Európában vált tulipánná (Diez). A nasalison végződő szót könnyen megtoldja a magyar egy járulékmássalhangzóval, pl. *furfang:* furfan(te), *rozmaring:* rosmarin, *paszománt:* paszomán, *tulipánt:* tulipán.

Uzsora. — ol. *usura* haszon, pénzbeli haszon, azaz kamat, de leginkább „uzsora“ értelemben járatos. Eredetére nézve latin szó: *usura:* haszon, az *utor* igétől.

Vanília. — vel. *vaniglia*. Diez szerint a lat. *vagina*-ból keletkezik a spanyol *vaina* „hüvely“ szó s ennek diminitivuma, *vainilla*, szolgáltatta az ismeretes vanília növénynek a nevet, mert magvai kis hüvelyekben vannak. A spanyol *vainilla* az olaszban *vainigliá*-vá, s ez meg a velenczei dialektusban *vanigliá*-vá lett. Innen vettük mi a *vanília* szót.

KŐRÖSI SÁNDOR.

IRODALOM.

Orvos-gyógyszerészeti Műszótár.

Irta Barts József dr.

Más helyütt (Budapesti Hirlap 1884. 291. sz.) kellően méltattam az új orvosi szótár megjelenésének fontosságát. Egy olyan műként ismertettem, mely szakítani igyekszik a siralmas bugátista múlttal s orvosi műnyelvünket helyesebb útra akarja téríteni. Méltattam az úttal a Balogh Kálmán orvosi szótára jelentőségét is, mely ha nem is tekinthető az új helyes irány úttörőjének, legalább egyenlő jogot engedett a helyes nyelvhasználatnak a régi megrögzött barbarismusokkal.

Tartozom azonban — mint a jó magyar orvosi nyelv egyik harczosa — a jó ügynek még azzal, hogy a Magyar Nyelvőrben, mint a magyar nyelv jogaiért vívott harczok küzdő helyén, bővebben is elősoroljam a Barts szótárának kiváló jó tulajdonságait, de egyúttal bőven kiterjeszkedjem azokra a hibákra és fogyatkozásokra is, melyeknek megjavítása a művet valóban a jó magyar orvosi nyelv alapvetőjévé tenné.

Bőven szeretnék a szótárral foglalkozni, mert habár sok tekintetben ismert dolgokat kell elmondanom, de hát nyelvészetünk mostoha gyermekéről, a magyar orvosi műnyelvről, van szó, és bizonyos igazságoknak összefoglalása s mentül bővebb példatárral megvilágítása s bizonyos principiumok megállapítása épen e téren nagyon megteremné gyümölcseit. Különben is orvosi nyelvünk bővebb fejtegetésére ez lenne az első alkalom.

A neologia legkedveltebb fogása volt az igenévi jelzők és egyéb igei származékok csonkítása. S minden meggondolás nélkül, egyszerüen német kaptára vert *látideg*, *hallideg*, *tapérzék*, *szórkör*, *köthártya*, *hallcső*, stb. használói jobb ügyre méltó buzgalommal ragaszkodtak e csonkításokhoz. Nem volt semmi kifogásuk e semmit sem jelentő „műszavak“ ellen, míg a pótlásukra ajánlott *látóideg*, *hallóideg*, *tapintóérzék*, *szóródásos kör* vagy *szórt kör*, *kötőhártya*, *hallgató cső* stb. kifejezésekkel szemben mindenféle scrupulussal állottak elő. Nekik rossz volt pl. a *látóideg*, *hallgató cső*, mert az ideg nem lát, a cső nem hallgat, pedig ott van az *ivó pohár*, *evő kalán* legvilágosabb analogiája. Mikor pedig a *kötőhártyá*-val és *kötőszövet*-tel állunk elő, hogy de ezek már csak kötnek, ezeket meg csonkának tartják, mert hát tulajdonképpen „összekötőhártya“ és „összekötőszövet“ lenne helyes; ellenben a szerintük csonka *kötőhártya* mellett a *köthártya* kifogástalan — a gárda meg-

hal. de magát meg nem adja. Barts szótárában természetesen mindezek ki vannak javítva, még pedig a hol lehetett nem egyszerű kitoldással, hanem néha igen helyes, magyaros fordulattal. Pl. *szülfájdalmak* helyett *vajudó fájdalmak*, *dülszem* h. *szemdülledés* v. *szemkidülledés*, *duglik* h. *borított lik* (foramen obturatum), *látszerek* h. *látóműszerek*, *látszerész* h. *szemüveges* v. *szemüvegmíves*, *szúrcsapolás* h. *megszúrás* v. *megcsapolás*, *sápkór* h. *sápadtság* [vagy talán: *kóros sápadtság*] *függér* (aorta) h. *törzsökverőér* v. *törzsökös verőér*, *ütér* h. *verőér* [helyesen fejtegeti, hogy a magyar ember szive s ere nem üt, tehát nem *ütőér*, hanem „ver", tehát *verőér*]; *látlelet* h. *orvosi lelet* v. *orvosi vélemény*; *hallcső* h. igen szerencsésen a *hangfogó*-t ajánlja [bár nem hiszem, hogy ez a szintén helyes „hallgató cső" mellett lábra kaphat]; külső *halljárat* h. külső *hangfogás* v. külső *hallásjárat*, v. *hangvezeték*, belső *halljárat* h. belső *hallásjárat* [helyesebbnek tartanám a „*hallóideg-járat*"-ot a „belső" elhagyásával s amott is elmaradhatna a „külső" jelző a *füljárat* v. *fültölcsér* mellől]; *tetszhalál*, *tetszhalott* h. félhalál, álhalál, félholt, álholt mellett torontáli tájszóként ajánlja a „*vélt halál*", „*vélt holt*" kifejezéseket [valljon csakugyan népiesek?]; *gázizom* (musculus solaeus) h. *lábikraizom*.

Szó fér a „vena" fogalma magyar kifejezéséhez. Szerzőnk Pápai-Páriz szerint az egyszerű *ér* szót ajánlja, mert hiszen a „vena" és „phlebs" szók sem magyarázzák, hogy a sziv felé terelik a vért, mégis megértjük velük a dolgot; ajánlhatja különben a népies *kékér* kifejezést is. Én azonban jobban szeretném, ha az *ér* szóval általában a „vas" v. „angion" fogalmát fejeznők ki, mert épen nem vall magyaros észjárásra, ha a német „gefäss" követésében „edény" szóval élünk. A magyar ismer „viz-eret" (folyócska, ér, Érmellék), ismeri a kőségeken áthuzódó fémek „erét" „erek" vannak a falevélben, „eres" a gyalult deszka stb.; azért az orvos is magyaros észjárással *ér*-nek nevezheti mind a „véredényt" (akár arteria, akár vena), mind a „nyirkedényt". Szerzőnk szerint a *vivőér* (vena) szót sem érdemel; pedig származzék bár a „*viszér*" *visszaér*-ből vagy a „vinni" igetős összetételéből, a *verőér* párjául igen ajánlatos volna a már használatban is lévő *vivőér*, mert míg amarra jellemző, hogy ver, emez egyszerüen viszi a vért, a nélkül hogy szükségképpen ki kellene fejeznünk, hogy *el*viszi v. *vissza*viszi. Meg kell itt még jegyeznem, hogy „vas lymphaticum" szerintem *nyirkedény* helyett *nyirokér*, volna. Szerzőnk ugyan védi a *nyirk*-et, csakhogy helytelenül hivatkozik a népies *nyirkos* szóra, mellyel hangrend tekintetében sem vethető egybe. (Különben Paszlavszky is használja a *nyirok* szót „lympha" értelmében Thomé Állattana fordításában).

Vannak azonban csonka igei származásu alkotások, melyeket szerzőnk részben figyelmen kivül hagyás részben hibás értelmezés alapján meghagyott, sőt védelmébe vesz. Ezek közül mint legvilágosabb tévedéssel az *ev* szóval kezdhetjük. Népünk csak *eves* és *evesség* szókat ismer, melyek világosan a „maró" értelmü *evös* és *evősség* szóknak módosulásai. Az *ev* látszólagos tő elvonására nyilván ugyanaz a tévedés szolgált, mely az *üdvösség* (= üdvöz-ség), *üdvös* szóból az *üdv* alkotását létesítette. A *sérv* szót szintén nem lehet a népies *sérvés* szó helyességéből kimagyarázni. A *sérvés* deverbális főnév, melynek *v*-je a *sérüdik, sérül* igék *ü*-jével egyezik, ennélfogva *sérv* főnévi tő nincs. Hogy a nép a *sérvés* szót inkább a máj és lép dagadására mondja, ne tartson vissza attól, hogy a *sérvés* szóval ne a „herniá"-t nevezzük el *sérv* helyett. Hiszen a „lépdagadás", „lépnagyobbodás" elég a „tumor lienis" kifejezésére. Természetesen szó sem lehet *léptúltengés*-ről, *lépdag*-ról, vagy akár *lépdaganat*-ról (daganat = neoplasma). — A *genyed genyedség* szókból elvont *geny*, a *senyved*-ből elvont *senyv*, a *vegyít vegyül* szókból elvont *vegy*, a *gerjed*-ből elvont *gerj*, a *táplál*-ból készített *táp*, a *lázad*-ból eredő *láz*, a *görnyed*-ből csinált *oldal-görnye* (görnyedés) — mind védhetetlen csonkítások, ámbátor a *láz* és *geny* valószinüen már is véglegesen meggyökeresedtek nyelvünkben. — Figyelmet érdemel a *lob* (gyuladás) szó; de a védelmére előrántott *lobbot vet*, úgy látszik, azt teszi szükségessé, hogy *lobb* alakban tartsa meg az orvosi nyelv, melynek szüksége van a *lobbos*. *lobbosodik* kifejezésekre; ezek aztán jól megférnének a *lobban lobbant* családjában — A *gyógy* igető főnévi összetételeit sehogy sem lehet Al-Gyógy, Fel-Gyógy községek nevével megvédelmezni, mert imezekben *Diód* helynév rejlik (v. ö. Diód, Diósd, Gyód stb). — Itt említem meg, hogy a bizonytalan származásu *szerv* (organon) és származékai mellett kár volt figyelmen kivül hagyni a régibb *életmű*, *életművi*, *életműség* stb. kifejezéseket, bár megvallom, magam sem bizom a *szerv* mellőzhetésében. — Nem tartom szerencsés kitoldásnak a *szülfogó*-ból lett *szülőfogó*-t, mellyel nem a szülőt, hanem a gyermek fejét fogják, tehát *fejfogó* lenne szerintem. — A *dülmirigy*-nek *dülömirigy*-gyé -foltozásával is kár vesződni, így sem lesz értelme; talán jobb lenne *monytövi mirigy*-nek nevezni, ad normam *fültövi mirigy* (kevésbbé helyesen *fültőmirigy*).

Egyéb megjavított igei csonkítások a könyvben: *viziszony* h. *ebdüh* v. *veszettség*, *iszam* (prolapsus) h. *kiiszamlás*, *kórisme* (diagnosis) h. *kórmeghatározás* (elég volna *kórhatározás*). Figyelmen kivül hagyott hibás kifejezések: *hereborék* (scrotum), időszakos *kórroham* (időszakos kitörés v. támadat), *bonczian* (bonczolástan), *szakcsont* (nyelvtövi csont)

bennék (ál deverbális képzés *tartalom* helyett), *varrány* (varrat, rhaphe), *zsong* (tonus), *nyombél* (duodenum). *búbor* (pemphigus), *lebeny* (karély), *gyomorcsuk* és *gyomornyit* [valaminek lehet ugyan „nyitja", de inkább az átvitt értelmü *nyit* szót se használjuk, hogysem fölbátorítson a *csuk* használatára; miért ne lehetne *gyomornyitó* és *csukó*, a mint Paszlavszky használja is?]. — Nincs szava szerzőnknek a *hüdés* szó ellen, pedig már a Nagy Szótár is kárhoztatta a *szélhüdés szélhüdik* (v. ö. vénhüdik) képzőjének önálló használását. Orvosi nyelvünk rá vetemedett ugyan a *meghüditette* (bénít) csinálmányra, de népünk csak *megütötte a szél* kifejezést ismer a *szélhüdés érte* mellett. És a *bénít bénul bénulás* mellett van-e szükség *hüdés*-re?

Védelmembe kell fogadnom szerzőnk ellen a *kér, agykér* szót, melyet ő a *kéreg* csonkításának tart. Ennek azonban ellene mond, hogy Pápai-Páriz Ferencz Pax Corporis czimű orvosi művében is használja „agyvelő bétakaró hártya" értelmében, és hogy ő nála a *kér* alhangu („kér-nak"). Evvel azonban nem akarom a *mez* alkalmazhatását kétségbe vonni. — Viszont a *hevenyében* s *hevenyészett* szólások nem jogosíthatnak föl senkit a *heveny* szó elvonására. A *hevenyében* szólás a *heven* (fervide) igehatározónak épen olyan, még pedig birtokragos, tovább képzése, mint a hogy a valaminek *hián* (hiával) igehatározóból a *hiányos* melléknév lett; tehát a *heveny* is olyan hibás elvonás mint a *hiány* vagy a *versfutás*-sal egyértékü igehatározós *versenfutás* és *versentárs* kifejezésekből a *verseny* tőnek elvonása. A *hevenyében* alak inkább arra nézve lehet utmutatónk, hogy az *acut* fogalomra *hevenyés* szót alkothatunk, a mint ezt én a „Szemészet" czímü orvosi lap több számában neologusaink megbotránkozására használtam is. — Van még egy otromba elvonás, melyhez e helyütt hozzá akarok szólani, t. i. a *rokonszenvi szemgyuladás*. Tegyenek a szépirodalmosok a „rokonérzést" jelentő *rokonszenv*-vel akármit, az orvosi nyelvben e szónak használata abszurdum. Az iritis sympathica kifejezésére én a „Szemészet"-ben a „*közletö* gyuladás" kifejezéssel élek. Ugyanis Zalában az uton levő gödröket, hogy a szekérben hiba ne essék, a két kerékkel *közletik*, közrefogják. Az egyik elpusztult szemtől a másik szemben előidézhető gyuladás is nem közvetetlen átterjedés utján keletkezik, hanem beidegezés utján, a közbe eső részek átugrásával, közletésével. — Végül a *porhanyó, vizenyös, vörhenyes, vörhenyeges* igenévi alakokról kell még megemlékeznünk, mert ezek is szolgáltattak okot hibás elvonásra; t. i. „oedemá"-ra alkalmazták a *vizeny*, majd *vizenyö* szókat, *vizenyösség* helyett, a „scarlatina"-ra pedig a *vörheny*-t *vörhenyeg* helyett (v. ö. sömöreg, tarjag, viszketeg); ezeket tehát a szótárban is meg kell rónunk.

Teljesen helyeselhetem bizonyos népies és régi kifejezéseknek az orvosi műnyelvben való alkalmazását. Ilyenek: *össztövér; tetem* „hulla“ helyett és származékai pl. *tetemház, tetemtünemények, tetemlátás* v. *tetemvizsgálás* „hullakémlés“ v. „hullaszemle“ helyett, *tetemlátó* igen szép és jó kifejezés az ominozus „halottkém“ helyett; *tarjag, vérömlés, vérfakadás, patincs* a „vérömleny“ fogalomkörére (ellenben a szerzőnktől szintén használt *vérbeboruiás*-t inkább a „belövelés“ fogalmára szorítanám); *tarjagos* v. *vérfoltos* a. m. „sanguinolentus“; *vérmesség* „vérbőség“ h.; *szád* (orificium) „szájda“ h.; *mesgye* (demarcatio) „lobgát“ h.; *emésztet* „bélsár“ h.; *gyujtvány* (gyujtovány v. gyujtó) *hideg* (febris larvata); a gyermek *feje-lágya* „kutacs“ h.; a *nagy lágy* (helyesebben *lágya*) v. homlok lágya, nyakszirt lágya; *mása* (secundinae, placenta) a hallatlan „szülep“ helyett (állatokról *poklá*-t mond a nép): *pokolkelet* v. *pokolvar* (anthrax); *vadhus* (hypersarcosis); *erelés* (érvágás); *szembogár* (pupilla).

Magyaros gondolkozásra vall a következő kifejezések ajánlása: *vérszin rák festenyrák* h.; *sugárfogó* v. *fényfogó* (condensor v. photophor); *hangfogó* (stethoscop); *szemrekesz* (iris, szemszivárvány, szivárványhártya); a szemrekesz *szinvesztése* [vagy *szinehagyása*] az eddig használt *elszinesedés* [germanizmus] és *elszintelenedés* h. (pedig csak a szin megváltozásáról van szó); *azonalakuság* (isomorphia); *álazonosság* (metameria); *jó természetü* (nem veszélyes): *jóindulatú* helyett; *turószerü* sejtelfajulás (necrobiosis) a németes „*sajtos* elfajulás“ h. (kár, hogy alább a „nephritis caseosa“-t *sajtos* nak nevezi szerzőnk *turós* h.); *eresség* (varicositas), népies mondás pl. „eres a lábam“; a fény *visszavetése:* „visszaverése“ v. „visszaverődése“ h.; *rémlátás* (deuteroscopia); a varratok *szétfeslése* v. *fejlése; könnypergés* (illacrimatio) [de minek irja: *köny könny* helyett?]; *verejték-szakadás* (hyperidrosis); *szemhibázás* (amblyopia) „láttompulat“ h., népiesen „hibázik a szemem“; *szivszorítás* v. *szivszorulás* (angina pectoris) [Pápai-Páriz-nál *szüfogás*]; *testigazítás* v. *testidomítás* (orthopaedia) a hallatlan „testegyenészet“ h.; erek *megkötése, érkötés, érmegkötés,* a németes „alákötés“ h.; *borítás* (fascia): „bőnye“ h.; *szőrvesztő* szer (massa depilatoria); *orvosi elbánás* „gyógykezelés“ h.; *alkotás, müalkotás* (plastica) „képlés“ h.; *vértelenség* v. *vérfogyatkozás* v. *kevésvérüség* (anaemia) „vérszegénység“ helyett *[vérefogyott]; érzésvesztés* (torpor); *börszemzés, szaruhártya -oltás, fograkás* „átültetés“ (transplantatio) h.; *összenéző* és *szétnéző* kancsalság (strabismus convergens et divergens): „összetérő“ és „széttérő“ h.; *örültek háza* „tébolyda“ h.; *ellenfeles* (antagonista) pl. izom; *mandulatej:* „mandulafejet“ (emulsio) h.; szagló *csík* (tractus olfactorius) „huzam“ h.; *környékes* bénulás (illetőleg *környéki*): „környi“ (peripterícus) h.; *méhtámasz* v. *méhtartó* (pessarium): „méh-

tartasz" h.; *eredeti* bántalom (idiopathia): „önszenvi" h.; lapoczka *gerincze* (spina scapulae): „tövise" h.; *szerkalmár* (droguista); *bélfodor* (mesenterium); *csomós* v. *izes* test (corpus geniculatum); *fenegyik*, *fenés torokgyik* (diphtheritis), *fenés gégegyik* (laryngitis diphtheritica); *vérmétely* (distoma haematobium).

Az elősoroltak azt bizonyítják, hogy a szerzőt általában helyes nyelvérzék vezette a műszók megválasztásában. Vannak azonban elég számmal hiányosan alkotott vagy alkalmazott műszói is, sőt az eddigi nyakatekert orvosi nyelvből is bevett szótárába számos olyan műszót, melyet semmiképen menteni nem lehet.

Nem szabatos kifejezések pl. a következők. A „monstrum" fogalmára „torzszülött" helyett a *szörnyeteg* szót ajánlja, pedig ez már úgy is le van foglalva a valami szörnyü, ijesztő nagyságú lény fogalma kifejezésére; ezek a tulajdonságok pedig aligha illenek a kis *csodaszülöttek*-re. A „rudimentum" fogalmára ajánlott *csenevész* helyesen csak „rudimentarius"-t jelenthet; ha jól emlékszem, Fialowski ajánlotta volt reá a Nyelvőrben a *csonkulat* szót, ha pedig ebből nagyon kiérzene a fogalomnak „megcsonkulás" értelme, használhatnók a „valaminek *csonkája*" kifejezést. A *szemkifutás* kifejezésnek is nem a helyességét vonom kétségbe, csupán „ophthalmatrophia" értelmét, helyesen csak „ophthalmorrhexis"-t jelenthet. Szó fér a *vérszem* példájára alkotott *szörszem*, *genyszem*, *érszem*, *légmell*, *genymell*, *vérizület* kifejezésekhez is. Ezek alkotására nem lehet analogia. a csak átvitt értelemben használatos *vérszemet kapott* kifejezés. Az említettek csak olyan kevéssé magyarosak, a hogy a bort tartalmazó kancsó nem *borkancsó*, a hogy nem mondhatjuk: *vizpohár*, *lisztbolt*, *üveghintó* stb. Ugyan e kategoriába tartoznak a botanikában járatos műszóalkotások, melyekre Barts szótárából a *ragyabura* és *nöszirom* (sásliliom) szókat idézhetjük; továbbá a „gödrösfejü galandférget" *széles gödörfej*-nek nevezi. *Fertöztelenítö* nem helyes képzés. mert a fertőzésnek ellentéte csak *fertötlenítés* vagy a *fertözöttség*nek csak *fertözetlenség* lehet. A „strictura"-nak *szoros* szóval jelölése sehogy sem fejezné ki azt, a mit a *szorulat* v. *szükület* cselekvést jelentő főnevek, t. i. a kóros keletkezés vonását; a *tengerszoros* nem lehet analogiája annak, hogy valamely cső szükülete helyett annak *szoros*-áról szóljunk. Az „urticaria" kifejezésére a *csalánkiütés*-nél magyarosabbnak tartom a népies *csalánhimlö* szót. Általában a hevenyés kiütéseket közösen *himlö* szóval jelölhetnők, tehát *hólyagos himlö*, *bárány himlö*, *vörös himlö* (morbilli), *csalán himlö*. — *Szálag* helyett miért ne nevezzük a „ligamentum"-okat *szalag*-nak? Az egyik ilyen „szalag" rovatában szerzőnk kifogásolja a régi *hollóorr-nyulvány*-t, mert úgy-

mond a hollónak csőre van nem orra; már pediglen magyarán bizony orra van a madárnak, a csőr csak neologismus. — A „cornea"-t szerzőnk *porczhártyá*-nak meg *porczogóhártyá*-nak is nevezi; pedig minek hagyjuk el a természetes látszat szerint választott *szaruhártya* kifejezést az egy időre fölkapott s ismét elhagyott, tudákosságra valló „chondrea" utánzásából keletkezett *porczhártyá*-ért. — *Genybeborulás* helytelen kifejezés a „genyedés", „meggyülemlő genyedség" vagy akár „genygyülemlés" kifejezésére, mert az analogiáúl szolgáló *vérbeborulás* is csak belöveltséget jelenthet. — „Szemölcsös *emelvény*" (a fülben) helyesen *kiemelkedés* (eminentia). — Az „oxyuris" nem „*végbeles* czérna-féreg", hanem *végbéli*. — A „cerebrum" helyes magyarsággal nem *agy*, hanem *agyvelő*, az agynak (koponyának) veleje, hasonlóképen mint *gerinczvelő*. — A nagyítás (hyper) fogalmát igen helyesen kifejezi itt-ott szerzőnk pl. *szertelen* csecsnövés, egyes részek *szertelen* fejlődése, *bujálkodó* daganat, vadhús, verejték*szakadás* stb. s ezek helyes útmutatásúl szolgálhatnának a *szívtúllengés*, *túltáplálkozás*, *túlteltség*, *erőtúlság*, *túlérzékeny*, a fehérnye *túlgyarapodása*-félék kerülésére. — *Szemkáprázás* egészen mást mond, mint a franczia *mouches volantes*. A „pseudacoë", „pseudaesthesis", „pseudaphe" nevü *csalódások*-at épen nem lehet *hallás-vesztés*, *érzés-vesztés*, *tapintás-vesztés* megnevezésekkel illetni, mert az illető érzék megszünését fejeznék ki; tehát a *szemfényvesztés* e tekintetben nem lehet analogia. — *Mellbeteg* helyesen csak *mellbajos* vagy *mellefájós* lehet, valamint *szivbeteg*, *szembeteg*, *fülbeteg* is helytelenek; magyarán csak pl. *beteg szemü*, *szemére beteg*, *szembajos*, *szemefájós* lehetségesek. Hasonló hibában szenved a *szinvakság*, melyet Imre József doktor igen szerencsésen *szintévesztés*-nek nevezett el. Hogy a magyar ember mit ért *szinvak* szóval, arra nézve igen érdekes, hogy egyik hirlapunk egy izben „teljes vakság", „merő vakság" értelemben szólt szinvakságról. — Az „electricitas" magyar megnevezésére kár a *villamosság*-hoz ragaszkodni *villámosság* helyett, ha ugyan az *elektromosság*-ot nem tartanók meg. — Nagy tévedés rejlik a *csöre* szó használásában, t. i. „enema" értelmében nominativusként szerepel (pl. csőrét, csőrébe), holott csupán *cső-re* (ad clysma) lehet valamit rendelni. — Az „alcuron"-t elnevezték *siker*-nek, szerzőnk tévedésből *sikér*-nek írja, pedig emennek Somogyban „sekély", „nem mély" értelme van. — A *légcső*-t helyesen *lélegzöcső*-nek mondjuk; az is helytelen, ha *légzés*, *légzési* kifejezésekkel élünk, a mint a szótárban *lélegzés*-sel vegyest előfordul; *légvérüség* nemcsak a *lég* miatt, hanem a *vérszem*-ről mondottak szerint is helytelen, de meg szükség sincs e fogalom magyar műszavára, mert a fogalmat világosan csak így fejezzük ki: „levegő hatolt a vérbe"; a *légsérv* helyett *levegőkiömlés*-t vagy *levegösdaganato*-t aján-

lanék. — A *rövidlátás* nem magyar észjárás alkotása, helyesen *közellátóság;* a *túllátás* szintén germanizmus, sőt korcs is, magyarán *messzelátóság* (hypermetropia), a „presbyopia"-t pedig inkább nevezzük *aggszemüség*-nek; *gyúpont* v. akár *gyujtópont* helyett jobb a *gyüjtőpont.*

Ennek kapcsán megemlítem, hogy az egyetemi szemkórházban a „retiná"-t *ideghártyá*-nak, a „scleroticá"-t *inhártyá*-nak nevezzük az eddigi *reczeg* és *tülkhártya* helyett; *mütenni* helyett pedig *operálni, operálás* kifejezésekkel élünk.

Föltétlenül rosszalnom kell, hogy szerzőnk bevette szótárába a szerencsétlen magyar kémiai műszókat, pl. *élleny, élegül, élecs, köneny, halvany, halvacs, büzeny, mészeny, timany, kénecssav, hamanyhalvag, villanysavas szikeny, zsiréd, vajgyök, növényalag, szunyal, szoral, hódony, mákony, égény, higany* stb., továbbá a *galandócz, fonalócz, karócza, orsónya, burkony* stb., a *pozsga, porcz, méhszenv, függöly, sipoly, ruganyos kutasz, göreb, ivar, gyurma, terimbél, rostonya. fehérnye, ébrény. agygyomrocs, agyacs, csontár, adag, kórhajlam, pörk, nyák, delej, górcsö, lágyag, habarcz, újképlet, büzaszat, festeny, láta, takár, hányszékelés, tudorság, tömkeleg*-féléket. — A *fehérnye* szóról megjegyzem, hogy a „Természettudományi Közlöny" igen szerencsés választással a *fehérje* műszót használja, tehát *tojás-fehérje, vér-fehérje.* — A *mellsö* szót hibás fölfogás alkotta a „hátsó" analogiájára (hát és mell ellentétességénél fogva), mert *hátsó* csak *hátulsó*-nak a kopása, *-sö* főnévhez járuló képző nincs, a *belsö, alsó, fölsö*-félék mind igehatározókból származnak *szélsö* és *hátsó* is csak *szélülsö* és *hátulsó* kopásából lettek. Ugyan ilyen kopás az *elsö,* melynek teljesebb alakja *elülsö* (a néptől hallottam *belülsö*-t). Minthogy pedig a terminologiában a „primus" és az „anterior" megkülönböztetése szükséges, én az utóbbi fogalomra a teljesebb *elülsö* használását ajánlanám s használom is.

Végül nem hagyhatom említés nélkül a „hevenyen *fellépö* felfekvés" kifejezés borzasztó germanizmusát, annyival kevésbbé, mert a *fellép* igének ez a használata orvosi nyelvünkben annyira megrögzött, hogy a ‚keletkezés' ‚támadás' ‚eredés' ‚fejlődés' stb. fogalmaknak majdnem kizárólagos helyettesítőjévé tolakodott.

Az utóbbiakban föltétlenül rosszalt neologizmusok nem ingathatták meg azt a meggyőződésemet, hogy szerzőnknek egészséges nyelvérzéke van. Azért azt hiszem, csak mulasztással lehet e tekintetben a szerzőt vádolni. hogy t. i. a használatos neologizmusokat gyakorlati czélból vette be szótárába, de elmulasztotta az ilyeneket ‚—' nyomatékosító jellel kitüntetni. Szótára új kiadásában ezt okvetetlen pótolnia kell s bevezetésében ezt ki is tüntetnie. Különben e kifejezések jó nagy részét bátran kitörülheti; orvosi nyel-

vünk épen nem vallja kárát. Csakis a legmegszokottabbakat lehetne az említett megjelöléssel a szótárban meghagyni.

Kivánatos volna, hogy orvosaink nyelvérzékének megjavítására, az ujabb orvosi nemzedékének pedig megóvására inkább azon lenne a szerző, hogy szótára újabb kiadásában szinonimákul mentül többet fölhasználjon abból a nyelvanyagból, mely a Magyar Nyelvőr hasábjain Pápai Páriz és Vajnócz János orvosi nyelve és népünk orvosi kifejezései ismertetésére vonatkozik.

Különben még azt is tanácsoljuk a szerzőnek, hogy vesse ki szótárából azokat a nagyon is polemiás természetű orvosi dolgokat, melyek a művétől keltett jó hatást nagyon is alkalmasak volnának megzavarni.

Így aztán művére még szívesebben mondhatnánk fogadj istent. Csapodi István.

ADATOK A NYELVÚJÍTÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

A ‚tény' szó eredete.

A Magyar Salon márczius havi füzetében azt állítja Helfy Ignácz, hogy Kossuth egyetlen egy szóval gazdagította a nyelvünket. E szó, H. szerint, a *tény:* factum. „A Pesti Hírlapban használta, mondja H., legelőször, azután a szószéken s rövid néhány hónap alatt az új szó köztulajdonná vált".

Bocsánatot kérek, de a dologban egy kis tévedés van. A Pesti Hírlap 1841-ben indult meg, holott a *tény* szó megvan már a M. Tud. Társaságtól 1834-ben közrebocsátott Philosophiai Műszótárban (az *actus* szó alatt), sőt megvolt már, e mű tanúsága szerint, az Imre János r. tagtól 1831-ben kéziratban benyujtott Philosophiai Kis Szótárban is. Nem tudom gazdáját adni. de én előttem úgy rémlik, hogy olvastam valahol, hogy a *tény* szót Toldy csinálta, és pedig a Szemere Pálféle *lény* (Phil. Műsz. *Wesen* czikke alatt) mintájára, a mi viszont a Baróti Szabó Dávid *löny*-ének (Kisd. Sz.) a módosítása.

Ha igaz az, a mit H. mond, hogy Kossuth csak egy szóval gazdagította nyelvünket, akkor nem a *tény*, hanem a *tekintély* szó az. Ezt csakugyan Kossuth használta legelőször a Pesti Hírlapban és rövid idő alatt köztulajdonná is vált. Hogy e szót valóban Kossuth csinálta, egykorú tanúk is bizonyítják, a Törvénytudományi Szótár szerkesztői, kik azt egyenest neki tulajdonítják (az *auctoritas* czikk alatt).

Abban igaza van Helfynek, hogy Kossuth, a stílus nagymestere sohasem találta a magyar nyelvet szűknek vagy szegénynek; a meglevő szókincs elég volt neki, sohasem szorult szófaragásra. Nagy-Szigethi Kálmán.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Salavári. E szó, a melyet a Nyr. előbbi füzetében (50. l.) a lat. femoralia magyar nevezetei közt olvastam, keleti emlékeket idézett föl emlékezetembe. Arab ajkú országokban ugyanis százszor meg százszor van minden utazónak alkalma, a vulgáris *širvâl* (az irodalmi nyelven *szirvâl)* szót hallani, mely legközönségesebb neve az araboknál a nadrágnak. Minthogy e szó, mint most látni való, a magunk nyelve szempontjából is érdekkel bir, helyén lesz itt, hogy teljes genealogiáját bemutassuk.

Előre kell bocsátanom mindenekelőtt azt az egybeállítást, a melyet Miklosichnál (Türk. Elem.) találunk: „tör. *šelvar*, *šalvar:* pumphosen, pluderhosen: bolg. *šelvari*, *šalvare;* szrb. *šalvare;* or. és rut. *šarovary*, *šaravary;* lengy. *szarawary*, *sarawary;* cseh *šaravara;* rum. *šalvari*, *šavlari*, *šolovar;* alb. *šarvar*, *šandervar;* gör. σαλβάρι; magy. *salavári;* úfném. (tájny.) *scharivari;* kun *salvar*. kurd. *šelvar*. kaz.-tat. *čalbar*. Vö. ar. *saravil* (a *sirval* többese): hose“.

Ez eléggé részletes adatokhoz még a következőket csatolhatjuk.

Az arabok az ő *szirvâl (širvâl)* szavukat, mint sok egyéb ruházatnevet, a perzsából kölcsönözték: újperzsa *šalvar* (az arabban szokott metatezissel širvâl), a mely a zend *szâravâra*-ra megyen vissza. A fönt említetteken kivül megtalálható ez a perzsa eredetű szó még más nyelvekben is. Első sorban említem a bibliai aramaeismust. Dániel könyvében ott van *szarbâlin* (singul. *szarbâl);* a talmud régibb alkotó részében (mišnâ) ott van *šarvâl*.

A közép-görög σαράβαρα, melyet Suidas (vö. Gesenius) ἐσθής περσική-vel magyaráz, egyenest a zend alakra vezetendő vissza.

A görögön kivül a közép-latinságba is átment s nagyon elterjedt használatú volt a szóbeli ruhanevezet, mint a következő változatok mutatják: „*sarabara:* braccae; *serabara; salabarra:* vestis grossa; *sarabola*. *serabula*, *sarabella*, eadem notione qua *sarabara; saraballa*. Ugutio: *saraballum* lingua chaldaeorum vocantur crura et tibiae; unde brachiales, quibus haec teguntur, dicuntur *saraballa*“. (Duc. Gloss.).

Ismeri a franczia is. Littré szótárában olvassuk: „*charivari:* pantalon garni de cuirs et de boutons, pour monter à cheval“. Sőt még tovább haladt s eljutott északra is az angol néphez, a hol *sharavaries* annyi mint reithosen.

Most, hogy ismerem e szó történetét s látom, hogy két világrész népeinél el van terjedve, s a mi nyelvünkben is, habár most kevésbbé, de a török világban bizonyára elég

használatos volt, szinte bánom, hogy ezelőtt vagy négy évvel furcsának találtam (Egy. Phil. Közlöny IV. k. 120. l.) Michaelis göttingeni tanárnak következő közleményét: „Hiezu kam noch, dass gebohrene ungarn, die damals (a mult század végén) den Daniel bei mir hörten, die wörter sarbâlin, haddâvrîn in der ungarischen sprache fanden" (Orientalische u. exegetische Bibliothek XVII. 72. l.) Nincsen kétség benne, hogy Michaelis magyar hallgatóinak közel egy évszázaddal ezelőtt a fennt közölt perzsa ruházatnév alkalmával, melyet a Dániel könyvének szerzője is használ, a magyar *salavári* jutott eszükbe; s mint látható, nincsen mit mosolyogni ötletükön.

Hogy a magy. *salavári*-nak alapjául a tör. *šalvar* alakot kell tartanunk, azt kétségtelennek vehetjük; hogy azonban egyenest a törökből-e, vagy pedig a bolgár-szerb útján jutott-e nyelvünkbe, annak eldöntését másokra bízom.

GOLDZIHER IGNÁCZ.

A számára. E szólásnak valódi értelmét egész hitelesen földerítette Szvorényi József (Nyr. XIV. 83.). Jelentésére, használatára nézve hát tisztában volnánk vele, csak azt nem tudjuk még, hogy hogy jelentheti azt. a mit jelent: „úgyszólván, körülbelül" stb. vagyis inkább, mikép hajlott el az eredeti jelentés (= szám) a maira. Szerintem ez a szólás tulajdonkép ennyit tesz: „ha számba vesszük, ha számítjuk, ha jól felvesszük"; s valóban, a Szvorényi-közölte valamennyi példa ezekkel szépen föl is engedi cserélni.

De nem találgatni akarok én. a kinek nincs is meg a nyelvérzékemben az ‚a számára' (az én vidékem nem ösmeri), hanem a Joannovics közlését szándékom itt egyben-másban megigazítani. Arany János sehol sem mondja azt, hogy egy bihari ember szájából hallotta volna ezt a szokatlan szólást: egy torony a számára. Ő, a ki szintén bihari volt, bajosan is hallhatott volna bihari embertől oly szólást, a mely előtte teljességgel új. A tényállás ez. A „Szépirodalmi Figyelő" I. évf. 37. számában „Visszatekintés" cz. czikkében ezt mondja Arany: „Tompa egy versében ezt olvasom: „Csak egy torony a számára"; ez, vidékemen, annyira ismeretlen szólam, hogy fejet csóválnék magyarságára, ha nem tudnám azóta, hogy egész nagy környék népe ajkán használatos".

Tompának szóban levő verse: „Arszlán pasa" (VI. k. 126. l.), melynek első strófája így van: „Nógrádban állt Busu vára; csak egy torony a számára, s két hétnek már egy nap hijja, hogy a török folyvást vijja".

Világos. hogy ez az értelme: ‚jóformán csak egy torony (a vár), csak egy toronyból áll'. A vers további

folyamán is ily kicsinylőleg van a vár említve: „Hatszáz karvaly s egy kis fészek".

Érdekes volna még tudni, hogy mondják-e ily jelentésben ezt is: ‚a számomra, a számodra' vagy kirekesztőleg a harmadik személyben. Mint ezt ‚hé-lelke', de soha: ‚hé-lelkem'. Végül még azt a kivánságomat fejezem ki, hogy Szvorényi vagy az illető vidékbeliek minél számosabb és különfélébb példákban mutogatnák be ezt a provinczialismust, mely hogy a felső megyékben nagyon közönséges, azzal is bizonyíthatom, hogy, (tiz esztendeje lehet már ‚a számára'), egy rozsnyói művelt nőtől is hallottam.

LEHR ALBERT.

Férj. „Igenis kérem alássan, majd elhozom a férjemet is" mondá egyszer a palócz, s a meg nem értett *férj* szóval a feleségét gondolta, teszi hozzá a Budapesti Hirlap tárczaírója. (Nyr. XIV. 88.).

A dolog pedig voltaképen úgy van, hogy nem a palócz értette félre a *férj*-et, hanem a tárczaíró nem értette meg a palóczot. Nem csak a palócz, hanem a drávamelléki paraszt is *férj*-nek nevezi a feleségét s nem csak akkor, „ha úr elé kerülnek s finoman törekednek beszélni", hanem maguk között is, mikor igazán a szájok íze szerint beszélgetnek.

Hogy pedig a *férj* szót régente, még alig 100 évvel ezelőtt, nemcsak a drávamelléki parasztok, hanem a somogyi urak is feleségre is értették, kitünik a családi irományaim között eredetiben meglevő móring-levélből, melyet szép apám 1750. augusztus 1-én Csombárdon (Somogy megyében) állított ki, s mely szó szerint így hangzik:

„Charta bianca Super florenis Rhenensibus két ezer idest f. 2000, mellyeket én alább irtt az midőn Nemes és nemzetes Csák Justina Leány Aszszont Isten eő Szent Felsége mindenható rendeléséből és teczéséből magamnak örökös Társnak eljedgyzettem, mind azon okból, hogy előbbenyi *Férjemtül* maradott neveletlen Gyermekeimnek Galibás daikálkodása, nevelése és terhes gondviselése fiatalságában reá hárámland, mind pedig hogy több érdemes Szerencsény között öszvegyi Sorsomban meg nem vetett említett és megnevezett Jegyessemnek Szabad dispositiojára moringoltam és in forma liquidi Debiti kötöttem, sőt ennek erejével kötök és moringolok, akar mely Ingatlan Javaimbulis megvehetőket. Azon fellül pedig ha én előbb meg találnék halni mind azon Ingó és ingatlan Javaimban mellyeket Isten kegyelméből Szerzettem, annyival inkabb azokban mellyeket ennek utánna Szerezhetek, Törvénytül engedett Szabad rendelésembül pro Coaquisitrice declaralom. Melynek nagyobb és bizonyosb elhitelére ezen

Levelemet Saját Subscriptiommal és pecsétemmel erősíttem Csombárdon die 1-a Augusty 1750. Szily Ádám m. p. Coram me Ladislaus Bakó m. p. (P. h.). Coram me Alexander Somogyi m. p. (P. h.).

Mind ezekből én azt sejtem, hogy *férj* régente ‚házastársat' jelentett; erre mutat, ha nem csalódom, a *férjfi* szó is, mely a férj két jelentése között különbséget állapít meg. Érdekes volna tudnunk, hogy a Nyelvtörténeti Szótár öszszegyüjtött adatai között nincs-e valami olyas, a mi e kérdésben felvilágosíthatna bennünket. SZILY KÁLMÁN.

Boncsok. Patrubány Lukács a Phil. Közl. IX. 183. lapján a *boncsok* eredetét magyarázván, a monile-féle jelentésű szót megkülönbözteti a Mikes használta *bontsok*-tól; ez utóbbit jelentésénél (lófark, törökzászló) meg annál fogva is, hogy a Törökországban élő Mikes használta, idegen szónak mondja; mert Mikes még más török szót is használt leveleiben.

Helyreigazításom csak annyi, hogy a lófark jelentésű *bontsok* nem csak Mikesnél, hanem még más erdélyi embernél is elő jön, Zsarnóczay uramnál is, ki az Apafi Mihály hírvivője volt Buda ostrománál, s kinek a fejedelemhez beadott naplójában, mit a Századok XVIII. 882. lapján közölt Deák Farkas, többször van használva e szavunk. A 882. l. olvasható: „Még a szerdárságra adott császári levél confirmatiója, tiszta vont arany nyuszttal béllelt subája is, három szép *boncsokja* oda maradott". Továbbá a 883. lapon: „És az zászlót és *boncsokokat* egy török rab által kifüggesztvén a sánczokra, háromszor ellőtték a várfokáról a *boncsokokat*". A „memoriale" 1684-ben költ, s valószínű, hogy Mikes is, Zsarnóczay is egy erdélyi közkeletü szót használtak, nem pedig, mint Patrubány mondja, valami idegen szót.

KISPÁL MIHÁLY.

(Az itt közlött adatokhoz, melyek a lófark, szőrékesség jelentésű *boncsok*-nak megvoltát nyelvünkben igazolják, mi is járulhatunk nehánnyal. Bajony János végrendeletében (1566.) a többi közt eme tárgyak is föl vannak említve: „Hagyok az én hugomnak . . . két lóra való ezüst nyakban vetőt aranyast; szőr bontsokot feketést, ezüst kertvélyével" (Károlyi-család Oklevéltára, III. 361.). „Tarczay Péternek hagyok egy kicsin szőr boncsokot ezüst almájával" (u. o. 362.). Bajony István inventáriumában (1566.): „Egy darab nesd béllés; nyolcz farkas bőr, egy párducz bőr boncsok" (u. o. 365.).

Ez utolsónak idézett *boncsok* jelentését határozottan meg nem tudjuk mondani, de annyi kétségtelen, hogy inkább a lófark mint a kagyló jelentéshez kell csatolnunk. Szerk.).

A lófuttatás néhány műszava. A M. Nyelvőr február 15-iki számában Kasztner Géza a lóversenysport műkifejezéseit birálja. Birálatának van több pontja, a melyekre nézve a czikkiró tévedett s a melyeket helyre kell igazítanunk.

Az egyik tétel így hangzik: „Bravienka (ló) a verseny után letört". E műszó birálója nem foghatván föl e szó értelmét, zárjel közt ezt mondja: „tán csak megtörődött, elfáradt?" Jó volt a „tán" szót oda írni, mentségeül, hogy e szóról: „letört" nincs tiszta fogalma. Pedig csak a Bérczy Károly által 1860-ban kiadott „Versenyműszótárt" kellett volna Kasztner urnak fölnyitni s megtalálhatta volna emez, a sportvilágban általában használt szó értelmét. Említett műszótár pedig ezt mondja: „*Letört* az a ló, a melynek futás vagy idomítás közben ina szakad. Egyébiránt a kifejezés minden lóra alkalmazható, mely sántítás miatt versenyképtelen".

Ily értelemben használja a „letörés" szót az angol, franczia, német, olasz sat., s e szerint a letört ló nem csupán megtörődött vagy elfáradt, mint Kasztner ur gondolja.

Fönakadt értekező a *vezetés* szón is, mondván, hogy az elsőséget jelent! Isten mentsen! Hiszen sok oly ló, mely az indulásnál vezet, a czélhoz érkezéskor az utolsó helyen fut be. Vezet vagy kalauzol sportkifejezés szerint az a ló, mely az indulóponttól, a csapat élén járva, az utat mutatja s ha időközben egy másik ló elhagyja, akkor ez „átveszi a vezető vagy kalauz szerepét". Továbbá elugrik valamely ló az induló ponttól, midőn az adott jelre rögtön kivál a versenyzők tömegéből, hogy e tömegnek az utat mutassa.

A mi az *idomár* és *idomító* szavakat illeti, ez a sportnyelvben két külön fogalom. *Idomár* (lásd Versenyműszótár 94. l.): (trainer) a ki a lovat versenyzésre készíti elő; *idomító* pedig az a hely, a hol a lovakat említett czélra előkészítik. EGY SPORTKEDVELŐ.

(E helyreigazításokra a következő észrevételeink vannak. A ‚*letörik* a ló' kifejezés, a mennyire mi tudjuk, nyelvünkben egészen szokatlan; használatát nem igazolja se Bérczy neve, se az a körülmény, hogy az angol, franczia, német és olasz is így mondják; mondanak azok s mondhatnak helyesen sok olyat, a mit mi nem mondhatunk, mert a mi fölfogásunkkal ellenkezik. A mennyire mi ismerjük a lovaglás és kocsizás műkifejezéseit, ez esetben a *kidől* a szokott kifejezés.

A *vezetés* szónak alkalmazására sem adhatjuk meg helyeslésünket. A *vezet, kalauzol* fogalma ugyanis mindenkor barátságos viszony föltételéhez van csatolva. A versenyző lovak közt pedig, a melyeknek mindegyike a másikában

ellenest lát, ily viszony alig képzelhető. Ha tehát az *elsőség* szó már más fogalom számára van lefoglalva, talán alkalmazható lehetne helyette a *sornyítás, sornyító* (ló) vagy más alkalmas kifejezés.

Az *idomár* szó helyességét sem igazolhatni azzal a kifogással, hogy az *idomító* nem alkalmazható helyette, mert az azt a helyet jelenti, a hol ‚a lovakat előkészítik a versenyre'. Hogy minő szót lehetne helyette használni, azt oly született magyaroktól kell megkérdezni vagy ajkukról ellesni, a kiknek sokszor volt alkalmuk s talán hivatásuk is a lovakkal foglalkozás.

Különben, a mint a ‚Vadász- és Versenylap' idézett mutatványából meggyőződtünk. nagyon ideje volna már, hogy az illető körökben is a mult idők fonákságainak kiküszöböléséhez hozzá látnának s helyesebb magyar kifejezéseket hoznának forgalomba. Szerk.).

Eméng. A magyar Calepinusban sok nevezetesség van, de van sok különösség és furcsaság is. Egy alkalommal, midőn e nevezetességekre, furcsaságokra került a beszéd, Simonyi Zsigmond többek közt fölemlítette az egész régi irodalomban egyedül álló *eméng* szót, melyet Calepinus a latin *dictator* magyar egyértékesének állít oda s kérdésül adta föl, vajjon minő származású lehet ez a különös szó. A fejtörés vége az volt, hogy senki se tudott alkalmas feleletet adni rá.

Azóta sokszor megfordult fejemben ez a furcsa szó, ha netán rá juthatnék eredetére. Kettő világos volt előttem. Az egyik, hogy itt, mint sok más esetben, nincs sajtóhibával dolgunk; a származékszók ugyanis: dictatorius: *eménghöz való, eméngi;* dictatura: *eméngség*, kizárják a hibás szedés föltevését. A másik, hogy a szó kétségtelenül idegenből került a magyar szótárkészítő szókészletébe; de vajjon melyik nyelvhez forduljunk fölvilágosításért származására nézve? Az *-éng* végzet első rendben német (*-ing, -ung*) eredetet gyaníttatott velem; de könnyen vissza lett volna vihető a hozzánk legközelebb álló román (olasz) nyelv *-ino* (lat. *-inus*) végzetére is. Azonban sem ott, sem itt eredetijének nem akadhattam nyomára. Végre is abba kellett hagynom s egy szerencsés véletlenre biznom megfejtését.

S a véletlen, mint ez sok esetben meg szokott történni, segített is a nehézségen. Miklosich legujabb művének: ‚Die türkischen elemente in den südost- und osteuropäischen sprachen' átvizsgálása közben a következő cikkecske megadta az addiglan hiába keresett magyarázatot: „ar. *émin:* aufseher; [tör.] *eminlik;* szrb. *jemin:* verwalter der dörfer, die den zehent dem kaiser zahlen; *eminluk*". A szó tehát eredetére nézve arab, s legközönsége-

sebb jelentése, Goldziher Ignácz értesítése szerint, annyi mint: ‚megbizható, hű, bizalmas ember', s aztán általában: ‚a kit valamivel megbiznak, a kire valamit rábiznak'; az arabból átkerült e szó a perzsába és törökbe, s ebből a fönt említett nyelvekbe, s nevezetesen a velünk szomszédos szerbbe is. Karadžić szótárában így találjuk magyarázva a kérdésbeli szót és származékait: *jemin:* der emin, magistratus turcici genus; *jeminluk:* das eminthum, dignitas et munus τοῦ jemin: *jeminovac:* einer von des emins leuten, homo τοῦ jemin.

A magyar *eméng* szóban a *g* járulékhang, teljesen olyan a minő ezekben: rozmarin-*g*, sin-*g*, kontin-*g*, fájin-*g*; hasonlók még: csalán-*g*, bojtorján-*g*, espén-*g*, osztén-*g*, megintelen-*g* sat.

Hogy az *eméng* egyenest a törökből, vagy pedig szerb réven jutott-e hozzánk, azt egész határozottsággal nem lehet megállapítani; a valószinüség a török kölcsönvétel mellett szól, a mennyiben Calepinus megjelenése korában (1590) a török gazdálkodás már jó félszázadig tartott hazánkban, a mely idő alatt elég alkalmuk volt a haza polgárainak a nem kedvelt eminekkel, az adóbehajtó török hivatalbeliekkel megismerkedni.

Szarvas Gábor.

APRÓLÉKOK.

Két új szótár. A M. T. Akademia nyelvtudományi bizottsága már rég foglalkozik azzal a tervvel, hogy az eddigelé szerteszórva megjelent népnyelvi adatokat sajátságaik szerint egybeállítva külön-külön egymás után közzé tegye.

A mi eddig csak terv volt, az immár testté is kezd válni; a megvalósítás munkája megindult. A bizottság tudniillik két új mű kiadását határozta el; az egyik a Mesterszótár, a másik a Tájszótár; amannak szerkesztésével Frecskai Jánost, emezével ifj. Szinnyei Józsefet bizta meg.

A két szerkesztőnek ismert buzgósága s szakavatottsága biztos kezesség arra nézve, hogy a rájuk bizott föladatot nem csak a lehető legrövidebb idő alatt, hanem hogy sikeresen is meg fogják oldani.

A nagy közönséget is érdeklő eme két mű tervéről, az előmunkálatok eddigi folyamáról s jelen állásáról a legközelebbi füzetekben részletes tudósítást adunk olvasóinknak.

Utczakeresztelés. A magyar főváros intéző urai nem minden esetben, sőt ha kissé szabadelvüsködünk, mondhatjuk, sok esetben nem tudják eltalálni a helyes választást.

A hivatalos föliratok s köztük az utczanevezetek egynémelyikét akarva se lehetett volna szerencsétlenebbül megalkotni: *‚Ferencz-József-rakpart! Koronaherczeg-utcza!“* sat. Megjegyezzük, hogy kifogásunkat nem a helyes magyarság szempontjából tesszük, nem a *rakpart*, nem a *koronaherczeg* szépséges voltán akadt meg a szemünk, hanem a czélszerűség, használhatóság nevében szólalunk föl. Az ily rőfnyi hosszú, nehézkes döczögős nevezeteket a közönség kényelemszerető nyelve soha se fogja megszokni.

Egy, csak a napokban kelt határozat ezt a díszsorozatot még egy újabbal szaporította: ‚a tanácstagok többsége által ki lett mondva, miszerint a *Sugárút* jövőre *Andrássy-sugár*-útnak neveztessék‘.

S mit ér el a t. tanács e határozatával? Zavart. Azt, hogy az egyik rész ‚Sugárútnak‘, a másik meg ‚Andrássyútnak‘ fogja nevezni s vagy az egyik, vagy a másik jut érvényre. Ha marad, a mi volt, ‚Sugárút‘, akkor hiábavaló az ‚Andrássy‘ név; ha meg az ‚Andrássy-út‘ lesz divattá, akkor haszontalan a ‚sugár‘ szó.

Különben, ha a jó isten jó egészségben megtartja a t. tanács urakat, még megérhetjük, hogy ilyen föliratokat olvasunk az utczasarkon: *Tiszavárczi*-körút, *Szapárydohány*-utcza, *Trefortkerepesi*-út, *Keménybodzafa*-utcza. *Pauler-István* tér, *Aranyakadémia*-utcza sat.

Tattatás, tettetés. Napról-napra mindinkább erősebb gyökeret ver bennünk az a meggyőződés, hogy a művelt osztálybeliek egy jó részénél minálunk az a nézet uralkodik, hogy a tanulás az egyetemi vizsgálatokkal egyszerre mindenkorra be van fejezve; mert azt csak nem képzelhetjük, hogy ha akarnának tanulni, oly egyszerű dolgot meg ne tanulhatnának, hogy van különbség a ‚viz iv*ás*a‘ és ‚i*tatás*a‘ közt s hogy ‚ivattatásról‘ még akkor se beszélhetni, ha erőszakkal töltik be az irtózó torokba a vizet.

Kérjük a t. szerkesztőket, legyen gondjuk rá, hogy egyes rovatvezetőik ne bánjanak oly gonoszul ezzel a nyelvvel, a mely nem csak az övék, hanem a mienk is.

A B. Hírlap márcz. 11. számában — ezzel sem azt nem mondjuk, hogy többi számaiban nincs, sem azt, hogy egyéb lapokban nem található — különböző *tatások* és *tetések* sorában ezt is olvastuk: „az indigenák minden fennakadás nélkül követelhetik *meghivattatás*ukat a főrendiházba“.

Minthogy egyrészről a parasztos ‚a vizet isszák‘ s úrias ‚a viz iszatik‘, más részről a parasztos ‚az indigenákat meghivják‘ s az úrias ‚az indigenák meghivattatnak‘ közt semmi különbség sincs, következik, hogy ha ez a helyes beszéd: ‚a viz ivása‘, a másik is helyesen csak így van mondva:

‚az indigenák meghivása‘; ha meg kifogástalan az idézett hírlapi constructio: ‚az indigenák meghivattatása‘, ennek is kifogástalannak kell lennie; ‚a viz itattatása‘.

Mi legalább úgy gondoljuk. S a ‚Kompromisszum a főrendek és Tisza közt‘ czikknek az irója, mit gondol ő?

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Hasonlatok.

Kerüli, mint az ördög a kápolnát.
Hire sincs, mint Hiripen a hiszekegyistennek.
Tartja magát, mint az üres zsák.
Telhetetlen, mint a pap zsákja.
Olyan okos, mint a darnai kos.
Ne hullasd el, mint a tót a miatyánkot.
Úgy vagyunk egymással, mint a kutya a macskával.
Ne ágájj, mint a kutya a talluseprüvel.
Képzeli, mint a macska az esőt.
Szereti, mint a kutya a botot, kecske a kést.
Hátul hordtad az eszed, mint a kondás a botját.
Olyan szája van, megesne benne a csengeri baromvásár.

(Kömörő).

KAZAY GYULA.

Párbeszédek.

Én: Valjon itthon van-e a tiszteletes úr?

Székely asszony: Ugy hiszem otthonjában lesz. (Felső-Sófalva. Udvarhelyszék).

Én (látva, hogy egy terhes asszony a csörgő patakhoz megy, lehajlik s kezével meritve, kétszer háromszor iszik): Ugyancsak jól esik a viz!

Székely asszony: Jól, met ugy megkévántam vala.

Én: Hát hová megy?

Sz. asszony: Az aratóba.

Én: Hát ilyen állapotban tud-e aratni?

Sz. asszony: Meg kell lenni, a dolgosok már elmentek s nem lehet őket magukra hagyni; a gazdáknak pedig háromfelé is rendjük van, ide nekem kell menni.

Én: Ugy látom, magok valami nagy gazdák.

Sz. asszony: Hálá Istennek még nem tudjuk, hol a más borozdája, még mindig a magunkét miveltük. (Szováta).

Sz. asszony: (88 éves apósáról): Ilyen hosszu élet nem soknak jut, ő keme már a harmadik ember nyomdokát járja. (Szováta).

DEÁK FARKAS.

Népmesék.

Elmegy az istenhez a török, oszt aszongya hogy:
— Uram add nekem a hegyet és a vőgyet.
— Hát legyen a tiéd — aszt feleli az úr.
Azután oda megy a német, oszt aszongya:
— Uram add nekem a hegyet és a vőgyet.
— De az már a törőké, aszt feleli az úr.
— Szép dolog! aszongya a német.
— Legyen a tiéd (t. i. a szép dolog), azt feleli az úr.
Azután oda megy a magyar, oszt aszongya:
— Uram add nekem a hegyet és a vőgyet.
— De az már a törőké, aszt feleli az úr.
— Szép dolog! aszongya a magyar.
— Az meg már a németé, feleli az úr.
— Nagy dolog! aszongya a magyar.
— Legyen a tiéd, aszt feleli az úr.
Azután oda megy a zsidó, oszt aszongya:
— Uram add nekem a hegyet és a vőgyet.
— De ez már a törőké, feleli az úr.
— Szép dolog! asszongya a zsidó.
— Az meg már a németé, aszt feleli az úr.
— Nagy dolog! aszongya a zsidó.
— Az még már a magyaré, aszt feleli az úr.
— Csupa csalás! aszongya a zsidó.
— Legyen a tiéd, aszt feleli az úr.
Azután oda megy a czigány, oszt aszongya:
— Uram add nekem a hegyet és a vőgyet.
— De az már a törőké, aszt feleli az úr.
— Szép dolog! aszongya a czigány.
— Az meg már a németé, aszt feleli az úr.
— Nagy dolog! aszongya a czigány.
— Az meg már a magyaré, aszt feleli az úr.
— Csupa csalás! aszongya a czigány.
— De az meg már a zsidóé, aszt feleli az úr.
— Csupa czigányság az egész világ, asszongya a czigány.
— Legyen a tiéd, aszt feleli az úr.
Így az egész világ a czigányé lett.

(Makó).

VARGA IMRE.

Átkozódások, káromkodások.

Mind a dühüs kutya úgy veszekédgyem még, ha . . .
Dühüggyem még, vakullak még, ha . . .
Hogy erű a hèrű soha e né méhessek!
Addég még né hâhass, még három szekér szóma e nem rohad alattad!

Dana (ördög) vigye! rozsda, féreg, kukacz, nyüvek, büdös! (ezek gyermek-káromkodások).

Té netrebulás! = bolond. Té lófej! Tė hat ökör!

Tė büdös! Tė rohatt! Tė lucziper! Tė dühös álot! Té dühüs ėb! Tė rosseb! („rosseb": rák-vagy üszkösödött seb, és „büdös" nagyon el vannak terjedve, kicsinyje-nagyja használja, nemcsak káromkodó és átkozódó szavakul, hanem csodálkozó és fölkiáltó kifejezésképen is. „Oh a büdös! oh! a rosseb!").

Nagy-Lengyel. (Göcsej).

GAÁL FERENCZ.

Szőlőművelés.

Rug a szőlő, elrugta, ha virágzás után kevés szem marad a fürtön s ritka szemű lesz.

Lefol: a szem a fürtről, virágzás után mind lehull, hogy csak a nyele marad.

Disze van a szőlőnek, ez a szőlő szépen diszlik: szereti a helyet, sokat terem.

Mennyi szőlő vóna ezen, ha megvallotta vóna magát.

Egy vágó: darab szőlőföld, melyet egy folytában vágnak, kapálnak, szednek.

Kenyérkő: szivacsossá vált bazalt darabok.

Mėgmuszikol: össze zuzza a kádban a belehányt szőlőt.

Ragya: szölő betegség, a leveleken kerek aszu foltok támadnak; az úgynevezett ragya-esőnek vagyis napsütéskor hulló esőnek tulajdonítják.

Töppett szőlő: fonnyadt, de annál édesebb, asszú.

(Somlyó vidék).

CSAPODI ISTVÁN.

Balázsjárás.

Vitéz.

Én vagyok ėgy előjáró
Előszóló vitéz,
Önöknek*) szobája
Csakhamar légyėn kész.
Uri méltóságuk
Mielött bejönnek,
Szálláskészítenyi
Engėmet rėndültek.
Aki nėkėm szómat nėm fogaggya,
Rokkákat, orsókat mingyár el nėm duggya,

---

*) Megvallom, hogy a versekben előforduló „Önök"-féle kifejezésre gyanum van, hogy nem valami avatatlan kéz működött-e közre, hogy a sokkal szokottabb „maguk" helyett az említett kifejezést használják a balázsjárók. Megtörténik ugyanis nem egyszer, hogy az ilyen traditionalis verseket csak a tanítók őrzik meg, s hogy ők azokon semmi változtatást nem tesznek, ki kezeskedhetik róla? Félek, hogy itt is ezen eset fordult elő. M. E.

Azt az én népem nem jó szivvel foggya.
Bizonnyára mondom önöknek,
Kárát tapasztalja.

Káplár.

Én káplár tisztemmel
Mély hivén eljártam,
Tėnnap ėgy pajtásomra
Háromszázat váktam.
Úgy felhólagosztak
Az én tenyereim,
Maj könybe lábottak
Én gyönge szėmeim.
De mėg köllött tėnnyi
Püspökünk szavára.
Mellek hogy bejönnek
Önöknek házába.

Közlegény.

Bujdosásim közben
Voltam ėgy városba,
Láttam ėnnagy csudát,
Hogy ökör az ólba
Be nem tudott mėnnyi,
Bujt az egérlikba.
Majdnėm segre estem
Csudálkozásomba.

Püspök.

Szen Balázs Istennek
Egyik apostola,
Ki a bünösöknek
Szószóllója vala.
Kérjük őt minnyájan,
Légyėn pártfogója
Szegény torokfájóknak,
Megvigasztalója.

Mind (énekelve).

Emlékezzél házigazda,
Ma van Balázs naptya,
Dobd el bundád az ágy alá,
Mongyad heje, huja!
Lám minékünk vagyon kedvünk,
Sėmmivel mi nėm törődünk,
Mesterünk rėgulájától,
Ma ippen nėm félünk.

Püspök.

Konkolos szėmėkkel
Férhözmėnő lányok
Néznek szėmėm közé,
Hogyha róluk versėt mondanátok.
Tuttok-e fiaim?

Mind.

Igėnis tudunk.

Püspök.

No hát mongyatok!

Mind (énekelve).

No hát lányok vigyázzatok
Ennyihán versünkre,
Vájjik néktėk éneklésünk
Böcsületėtėkre.
Sarkon ugró Katicza
Szeretne anyácza,
De anyácza nėm lėhet
Maj lėsz jó apácza.
Illėgeti a fejibe
Fejkötőt a Panni,
Ha elvėnné a Gyuri,
Szeretné fölkötnyi.
De elkukorította
A molnár kokassa
Az ő szėrėncséjüket
E hosszi farsangba.

Püspök.

Mondjunk énekėt a házigazdának
És az ő szeretėtt szerelmes hitvéspárjának.
Tuttok-e fiaim?

Mind.

Igėnis tudunk.

Püspök.

No hát mongyatok!

Mind (énekelve).

Vig versėkkel, énekėkkel
Telnek sziveink,
Vidám kedvel és örömmel,

Zöngnek ajakink!
Úgy szémléli vig sorsát
Min tündöklő csillaggyát;
A szen Balázs pátronánknak
Mégírtük naptyát.
Hát íljenek jó gazdáink
Mindig örömmel,
Véle éggyütt hütvösükkel
Jó egíssíggel.
Hogy illen jó fiakat
Neveljén jó lányokat
A szen Balázs pátronánknak
Mégírtük naptyát.
Dicsírtessék a Jézus Krisztus!

(Sikátor, Veszprém m.).

MÓKOCZ EMILIÁN.

Tahó furcsaságok.

(*Tahó* Baranya megye északnyugati részében, Somogy szélén. annyit jelent mint pásztorféle ember s aztán buta, tudatlan).

Hajčsunk ki a luhat bácsám! Azaz: Hajtsuk ki a lovat bátyám!
Ném kė[4] nyanyám a kuriglyám? Nem kell anyám a szénvonó?
Csönge, toás, récze-tikmony, Labda, tojás, réczetojás,
Illyé morzsoli lud-tikmony. Ilyenné morzsolja, lúdtojás.

Zsazsak, monyoru, boroczka, Pemete, mogyoró, baraczk,
Tė[4]ddé réfes kapiszta? Tiéd ez a nagy káposzta?
Há tėgyelek szíva, óma? Hová tegyelek szilva, alma?
Láti, halli, vaok szóma. Látja, hallja, vagyok szalma.

Dönnye, dia, tössze, vössze; Dinnye. dió, teszi veszi;
Keszte, üeg, vági össze; Kesztyű, üveg, vágja össze;
Vėrágosan készitgettye, Virágosan készítgeti,
Kalázlibul épitgettye. Pohárból építgeti.

Látod-ė, kė[4] üsző küér? Látod-e, kell üsző kövér?
Lá, mostat hin Rusi kűér. Lám, mostan hí Rózsi kőért.
Hógass, ésit biber Joskó; Hallgass, ásít paprika Jóska.
Nėm tom, há rin a falaskó? Nem tudom hová rí a flaskó?

Déráj Tindér! nenem mörges. Gyí te Tündér! néném mérges,
Fiellőn a fóka főrges. Legelőn a falka férges.
Fójjad Bandér, ha fóhatod! Faljad András, ha falhatod!
Csunyijjon még a poczakod! Vesszen meg a poczakod!

Reg fusson el rebedeggel, A nyavalya fusson el,
A gutta szele issén el! A guta szele üssön el!
Barannya. iskálya, szapu, Borona, lajtorja, kosár,
Taâ küetkéznek hátu. Távol következnek hátul.

(Baranya m.).

ZÁGONYI GYÖRGY.

Tájszók.

Szatmármegyeiek.

Csüröl: iszik, sokat iszik; innen: „jól becsürölt“: tele szítta magát, ittas.

Csufondáros: mást kigúnyolni szerető.

Csimpajkózik: bele akaszkodik; „úgy belém csimpajkózott, hogy el nem tudtam tűle szabadulni“.

Cseperedik: gyermekek gyors növéséről szokták mondani; „szépen felcseperedett az ebazinge kölyke“.

Csámpa, -ás: nehézkes, ügyetlen, lassú járású s lábú emberekre alkalmazzák; „te, te csámpa-fészek! ügyetlen, rest“.

Czihelődik: holmijét összeszedve feláll, felkél; „czihelődjünk no! s induljunk“.

Csángurdi: Szatmár vidékén a kissé buta, ügyetlen emberekre alkalmazzák.

Csitit: hallgatásra int, kényszerit; „csittatok! gyermekek! hallgassatok“.

Czingár: sovány, vékony arczú ember.

Czula: mindenféle hitvány ruhanemű.

Czábér, czábár: helytelen, szabadjára bocsátott gyermekekről szokták mondani.

Csipeszkedik: hozzá szegődik, bele aggatózik, ruhájába kapaszkodik.

Czuláp: kerités, vagy más faépületnél azon oszlop, melynek vésett hornyába a deszkát szokták beleilleszteni. Szatmárvidéki szó.

Csatak: locs-pocsos, hig sár az uton, mely a hosszú, különösen női ruhára, óhatatlanul (óvhatatlanul) felverődik s azt becsatakolja, be piszkítja.

Csuma: rút, ijesztő valami; „eriggy, te csuma! pokolba“.

Csuhé-puhé!: hangutánzása azon ütés-veréseknek, mikkel valakit jól elvernek, elpáholnak.

Dohog: magában boszusan, érthetetlenül beszél, motyog.

Döfötöl: többszörösen döf valamihez, ezzel rokonértelmű a

Drifinyál: csakhogy kissé gyöngébb döfölgetést jelent.

Dongszeg: nagy, vastag, csaknem fél lábnyi hosszu vasszeg; van fél és egész dongszeg.

Duczol: kis gyermeket ölben lóbál, s közben csókolgat, beczéz; jelenti azt is, mikor egyik gyermek a másikat öklöllel jól hátba ütögeti, megduczolja.

Duskál: válogat, különösen az ételnemüekben; egyszersmind e szó felteszi azt is: hogy a duskálónak módja van a válogatásban.

Dundrál: magában dudol, dünnyög, érthetetlenül beszél, mortyog valamit; néha sebes, gyors beszédre is alkalmazzák. „Fogd be a szádat! s ne dundrálj annyit“.

Dajnál: danol. „Nem valami szépen dalol, hanem csak dajnál“.

Dühen: lezuhan, leesik s estével földhöz, fához ütődve, bizonyos tompa hangot ad. „Nem láttam semmit, csak a nagy dühenést hallottam“.

Duff, duffantó: hátbaverés; innen: „jól megduffálta“: jól hátba verte.

Dögönyöz: kézzel-lábbal dőf, rug, ver; néha a játékból, tréfából való ütőgetésre is szokták alkalmazni.

Derekas: Szabolcs megyében a mellényt hallottam így nevezni.

Durczál: durczáskodik, duzzog. „Gyer ide te durczaborcza“.

Drimba: otromba, nagyon ügyetlen, faragatlan, nehéz járású ember.

Dérendócziával: hosszan, körülményesen, szavak válogatásával igyekszik valamit elbeszélni.

(Nagybánya, Szatmár m.).

KATONA LAJOS.

Gúnynevek.

Csente falu gúnyneve: Cséda Csentibe, lánynak lánya lett.

A dedesieket így gúnyolják: „Ne bocsidd Dedösnek, terêd Gosztolának“. (Egykor a dedesiek hegyre menvén kocsival, megitatták a lovat víz hiányában borral. A ló ledűlvén lábairól, mély álomba merült. Ők azt hitték, hogy megdöglött, és a nyúzáshoz fogtak. Java munkájában a ló felugrik s elkezd szaladni. Ekkor kiabálta az egyik a fenti mondatot, hogy szégyenükre ne az ő falujokba, hanem a szomszéd faluba Gosztolába nyargaljon). Röviden lónyúzó Dedesnek is csúfolják.

(Alsó-Lendva vidéke).

SPITZER ARNOLD.

Hegyfordulatok.

Bömhéczi, mélvölgyi, szénégetői, bükkhegyi, hidegkuti, ujtamási, fodorrendi, kulcsárrendi, diósvölgyi, zoknyaki, majorkai, szentháromsági, csibodai, bakóaljai, bükkaljai, máléhegy, magyardiáki, szűcseleje, gyepühegy, kecskési.

(Alsó-Lendva vidéke.) SPITZER ARNOLD.

Dülőnevek.

Csukadombalja, tüskeirtás, gólyafa, kapitánydülő, muramellék, gyégerszeg, pálszilvás, ósik, tófenék, nagyirtás, pusztai dülő, ollóris, martonyek, palinai dülő, széczi dülő, kopinyai, dolics, keritési, széláb, tóközi, nagyréti, erdevicza, libenicza, imretelek, temetői, kelenczkert, kiserdei, muriczai, füzesi, pedverbio, podszenszko, podmlin, gyulai.

(Alsó-Lendva vidéke). SPITZER ARNOLD.

IRODALMI ÉRTESITŐ

KIADJA AZ

AKADÉMIAI KÖNYVKERESKEDÉS

(KNOLL K. ÉS TÁRSA)

BUDAPESTEN

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA ÉPÜLETÉBEN.

Ezen „IRODALMI ÉRTESITŐ"-nek czélja tájékoztatni a nagy közönséget első sorban a M. T. Akadémia ujabb kiadványairól; másod sorban a magyar irodalom egyéb nevezetesebb termékeiről. Ezenkivül felvesszük a hazánkra vonatkozó külföldi munkákat s végre a világirodalom fontosabb ujdonságait. *Az itt közlött munkák könyvkereskedésünk útján megszerezhetők.* Az „IRODALMI ÉRTESITŐ"-t mindenkinek, ki azt nálunk megrendeli, közvetlenül postán, bérmentve, ingyen megküldjük.

A M. T. Akadémia kiadványai 1884-ben:

Magy. Tud. Akadémiai **Almanach** csillagászati és közönséges naptárral 1885-re. Kis 8⁰ 364 l. — 1 frt.

A M. T. Akadémia 44-ik közülésének tárgyai. (A M. T. Akad. **Évkönyvei** XVII. kötetének 2. darabja.) 4⁰ 76 l. — 80 kr.

TARTALOM: I. *Gr. Lónyay Menyhért:* Elnöki megnyitó beszéd. — II. *Fraknói Vilmos főtitkár:* Jelentés a M. T. Akadémia 1883—84. évi munkálkodásáról. — III. *Szász Károly:* Emlékbeszéd Arany János felett. — IV. Magyarország a világforgalomban. *Keleti Károly*-tól. — V—XVIII. Jelentések a pályázatok eredményéről és az ujonnan kitűzött pályakérdések kihirdetése, stb.

Emlékbeszédek:

Mihályi Károly felett, Domanovszky Endrétől, 8⁰ 22 l. — 10 kr.

Érkövy Adolf felett, Galgóczy K.-tól. 8⁰ 17 l. — 10 kr.

Árkosi Benkő Dániel felett, Galgóczy K.-tól. 8⁰ 12 l. — 10. kr.

Charles Robert Darwin felett, Margó T.-tól: Egy arczképpel és jegyzetekkel. 8⁰ 60 l. — 40 kr.

Wöhler Frigyes felett, Nendtvich K.-tól. 8⁰ 39 l. — 20 kr.

Mailáth György emlékezete, gróf Szécsen A-tól. 8⁰ 19 l. — 10 kr.

Molnár Aladár felett, Tanárky G-tól. 8⁰ 32 l. — 20 kr.

Az I. osztály és bizottságainak kiadványai:

Magyar **Amateur-könyvtár.** Régi magyar könyvek utánnyomása.

Az Akad. irodalomtörténeti bizottsága, mintegy a régi magyar költők tárának kiegészítéseül, a legrégibb magyar prózai nyomtatványok ujra nyomatását is megkezdette, e kiadásaival egyúttal a ritkaságuk és kiváló értékük folytán csak keveseknek birtokába jutható vagy egyetlen példányban őrzött régi nyomtatási remekműveket hű hasonmásaikban támasztja fel, s a finom hollandi papirra, ódon betűk és nagybecsű metszetekkel kiállított kötetekkel méltó magyar versenytársakat állít a külföldön már régóta kedvelt Amateur-kiadások mellé. Minden egyes kötet szakavatott jegyzetekkel van kisérve. Eddig megjelent:

I. köt. **Komjáthy B.** Sz. Pál Levelei Krakkó 1533. Epistolae Pavli Lingva Hvngarica Donatae. Az Zenth Paal leueley magyar nyeluen. *Sziládý A.* jegyzeteivel. Ára 3 frt.

Komjáthy művének eredeti kiadása, a ma ismert, tisztán magyar szövegű nyomtatványok közt a legrégibb. A XVI-dik század első felének magyar irodalmi nyelvé-

vel ismertet meg bennünket s egyúttal mívelődéstörténeti viszonyokra vonatkozó adatokat tesz hozzájárulhatókká. Kit nemzeti kulturánk fejlődésének története érdekel, az örömmel üdvözölheti a régi magyar könyvtár köteteinek emez új kiadását.

II. köt. **Telegdy Miklós** Katechismusa. Az 1562. évi bécsi kiadás lenyomata. (Az keresztyensegnec fondamentomirol valo rŏuid keonywechke....) *Szilády Áron* jegyzeteivel. Kis 8⁰ 143 l. — 1 frt.

Telegdinek ezen Canisius alapján írt s ekkorig csak egy példányban ismert ifjúkori munkácskája — nem csak mint a későbbi nagy egyházi szónok — és a magyar kath. irodalom Pázmányig legjelesb képviselőjének már írói pályája kezdetén oly következetes orthographiával, az alaktan régi formáinak alkalmazása és tiszta világos értelmű mondatfüzéseivel kittünő nyelvművé, hanem egyszersmind *első magyar kath. katechismus* minőségében is kiváló figyelmet érdemel.

Ballagi Mór: A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr. 8⁰ 32 l. — 20 kr.

Barna Ferdinánd: Vámbéry Ármin „*A magyarok eredete*“ czímű műve néhány főbb állításának birálata. 8⁰ 98 l. — 60 kr.

Budenz József: Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana. I. füzet. Igeképzés. 8⁰ 175 l. — 1 frt.

Ezen munka mintegy kiegészítője a Magyar-Ugor összehasonlító szótárnak. Emez a magyar nyelv eredeti szókincsét hasonlítja össze a rokon nyelvekével, az összehasonlító alaktan pedig a nyelv szerkezetét fejtegeti a rokon nyelvekre való tekintettel. A megjelent első füzet az igeképzőket tárgyalja, a továbbiakban a névszóképzés és a névragozás lesz fejtegetve.

Goldziher Ignácz: A muhammedán jogtudomány eredetéről. 8⁰ 23 l. — 10 kr.

Dr. Kis Ignácz: *Káldy György* nyelve. 8⁰ 73 l. — 50 kr.

Dr. Kont Ignácz: Seneca tragédiái. 8⁰ 112 l. — 60 kr.

Közlemények, (Nyelvtudományi) XVIII. köt. 3 füzetben. 8⁰ 478 l. à 1 frt.

TARTALOM: **Értekezések és közlések**: *Dr. Munkácsi Bernát*: Idegen elemek a votják nyelvben. — *Budenz József*: Az ugor nyelvek összehasonlító alaktana: I. Igeképzés. — *Dr. Asbóth Oszkár*: Szlávság a magyar keresztény terminologiában. — **Ismertetések és birálatok**: *Budenz J.*: Nyelvészeti észrevételek Vámbéry A. „A magyarok eredete“ czímű munkájára. — *Budenz J.*: Genetz Arvid: Rövid kazánitatár nyelvtan. — *Budenz J.*: Ad Turcologiam. — **Kisebb közlések**: *Dr. Patrubány Lukács*: Magy. könyörög, könyörül. — *Budenz J.*: A magy. -stúl, -stűl comitativus rag. — *Dr. Halász Ignácz*: Magyar elemek a déli szláv nyelvekben.

Dr. Nagy Sándor: Szombatos codexek. 8⁰ 41 l. — 30 kr.

Nyelvemléktár XI. kötet: Debreczeni Codex. Gömöry Codex. Közzéteszi *Volf Gy.* 8⁰ 383 l. — 2 frt.

Simonyi Zsigmond: A magyar kötőszók, egyúttal az összetett mondat elmélete. III. köt. Az alárendelő kötőszók második fele. 8⁰ 256 l. 1 frt 50. (1881-ben jelent meg az I. kötet, mely a mellérendelő kötőszókat, 1883-ban pedig a II., mely az alárendelők első felét tárgyalja. Mindegyik kötet ára 1 frt 20.)

A M. T. Akad. biráló bizottságának jelentése szerint e munka mind az összegyűjtött anyag, mind a tudományos módszer, mind a logikai és grammatikai felfogás dolgában alapvető műnek bizonyúl s egyhangúlag jutalomra-érdemesnek nyilváníttatott.

Szász Béla: A reflexiv és valláserkölcsi elem a költészetben és Longfellow. 8⁰ 44 l. — 30 kr.

Dr. Szinnyei József: Finn-magyar szótár. — 3 frt.

Ezen munka hézagot pótol nyelvtudományi irodalmunkban. A finn-nyelv tanulmányozása szükséges mindazoknak, a kik az ugor összehasonlító nyelvészettel foglalkoznak. A finn nyelv tanulmányozóinak eddigelé nem csekély akadályukra volt az a körülmény, hogy a nyelvszövegeknek megértéséhez csak kerülő utakon,

vagyis idegen (svéd v. latin) nyelvű szótárak közvetítésével juthattak. Szinnyei *Finn-magyar szótár*-ával ezen a bajon segítve van. A szerző magukból az irodalmi termékekből gyűjtötte össze az anyagot, és a szótárakat csak segédkönyvekül használta; sőt Szinnyei szótárában sok olyan szó is található, melyek eddig semmiféle finn szótárban nem voltak megmagyarázva.

Vámbéry Ármin: A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet. I. Válaszom *Hunfalvy Pál* birálati megjegyzéseire. 8⁰ 52 l. — 30 kr.

A II. osztály és bizottságainak kiadványai:

Archaeologiai Értesítő. Szerkeszti *Pulszky Károly.* Uj folyam. III. k. 5 frt.

E kötet foglalja magában Kecskeméti W. Péter ötvösmester által a XVII. század derekán a drágakövekről s azoknak bűvös-bájos hatásáról, valamint az ötvös-műipar technikájáról irt könyvet. E munka a maga korában párját ritkító élénk történelmi érzékkel van írva. Ballagi Aladár a munkát szép bevezetéssel és glossariummal látta el.

Erdélyi országgyűlési Emlékek. Szerk. *Szilágyi Sándor.* X. k. (1637—1648.) 8⁰ 534 l. — 3 frt.

Dr. Földes Béla: Nemzetgazdasági és statisztikai évkönyv. II. évfolyam 1884. 315 l. — 2 frt.

Jelen évkönyv, majdnem száz fejezetében az előző év állami, társadalmi és gazdasági életének, a sokágú közügyek és érdekek, az anyagi és szellemi munkásság minden egyes jelensége és eredményének oly világos, egyúttal pedig minden lényegesre kiterjedő részletessége mellett, oly tömör áttekintését nyújtja, a minőből mindaz, ki a nyilvánosság bármely terén mozogván, Magyarország politikai, közgazdasági és közművelődési mérlege iránt a természetes mellett hivatalos érdeklődéssel is viseltetik, teljes s egyszersmind nélkülözhetetlen tájékozódást meríthet a gazdag foglalatban híven tükröződő hazai viszonyok felől; mig a párhuzamosan közölt nemzetközi statisztikai adatok útján, az összehasonlításban legjobb mértékét találja a honi életjelenségek helyes megitélésének.

Jakab Elek: Erdély katonai védereje átalakulása a XVIII. században. 8⁰ 102 l. — 60 kr.

A magyar törvényhatóságok **jogszabályainak** gyüjteménye. I. kötet: Az erdélyi törvényhatóságok jogszabályai. Szerkesztették *dr. Kolozsvári Sándor* és *dr. Óvári Kelemen.* 8⁰ 639 l. — 4 frt.

Ezen I. k. magában foglalja az összes erdélyi törvényhatóságok Statutumait és nemzeti constitutioit, a legrégibb időktől kezdve a XVIII. század végéig; három csoportban u. m. 1. a *székely*, 2. a *magyar*, 3. a *szász* földieket, folyton kísérve felvilágositó, utaló és egyéb kútfőkkel, összehasonlító jegyzetekkel, melyeknek czélja ezen eddig legnagyobb részben ismeretlen becses kútfők megismerésének és tudományos felhasználásának megkönnyítése. Kiterjed a nemzet szellemi életének minden irányú nyilvánulásaira, politikai, köz és magánjogi, vallási, gazdasági s összes társadalmi viszonyaira s igy nem csak kiválóan jogtörténeti, hanem általános művelődés történelmi jelentőséggel is bír.

Dr. Károlyi Árpád: A magyar alkotmány fölfüggesztése 1673-ban. 8⁰ 68 l. — 40 kr.

Kerpely Antal: A magyar vasipar jövője. 8⁰ 30 l. 20 kr.

Láng Lajos: Hazánk értelmi és anyagi fejlődése 1870-től 1880-ig. 8⁰ 49. l. — 30 kr.

Levelek és Okiratok I. Rákóczy György keleti összeköttetései történetéhez. Szerkésztette *Szilágyi Sándor.* 8⁰ 924 l. — 4 frt.

E vaskos kötet I. Rákóczy Györgynek a portára, tatár és kozákországba küldött követeinek jelentéseit s a fejedelemnek azokhoz irt leveleit foglalja magában: mondhatni olyan teljességben mint egyetlen hasonló gyüjteményben sem találni. Úgyszólva uj világot derít azon korra, mely 1631—1648 közt folyt le. Nemcsak

kipótolja, hanem helyre igazítja az egykorú memoireokat, sok jelentés valóságos naplóvá növi ki magát. Nemcsak Törökország történetéhez, hanem a portának a 30 éves háborúval szemben tanusított magatartásához is nyújt adatokat, s nemcsak a magyar, hanem a külföldi diplomacziának főbb szereplőivel is megismerkedünk. Kiválóan fontosak művelődés történeti adatai is, s a nyelvész is bő anyagot talál bennök. Meg van bennük az mit évkönyvekből, történeti munkákból nem lehet megtanúlni — a mindennapi élet részletes leirása. Kitünő indexszel van ellátva.

Dr. Lipp Vilmos: A keszthely-dobogói sirmező. 8⁰ 24 l. — 10 kr.

Marczali Henrik: Gróf Pálffy Miklós főkanczellár emlékiratai Magyarország kormányzásáról. 8⁰ 59 l. — 40 kr.

Marczali Henrik: Magyarország története II. József korában. II. kötet. 8⁰ 533 l. — 3 frt. (Az I. kötet szintén 3 frton kapható.)

Az első kötetben szerző a török kiüzésétől, a szatmári békétől indulva ki, szembe állítja egymással a küzdelem két nagy tényezőjét: a régi nemesi, rendi alapon kifejlődött Magyarországot és a trónörököst, kinek czélja, mint őseié, a dynastia hatalma, de ki azok hagyományos politikájától eltérőleg a XVIII. század reformeszméinek felhasználásával igyekszik elérni e czélt. Magyarország akkori állapotában a gazdasági, társadalmi, egyházi s nemzetségi viszonyok rajzolvák s eredmény gyanánt a független birtokú, törvénytudó köznemesség: a megye tünik fel mint a régi állapot főtámasza. Ez elem erősülését rendkivül elősegíti az a nagy történeti processus, melynek folytán a török által elpusztult Alföld legnagyobb részben ujra magyarrá lett. Az imént megjelent második kötet, melynek megirásánál a szerző a császári kabinetlevéltár aktáinak felhasználása által mintegy beláthatott II. József eszméinek műhelyébe, a császár egyházi alkotmányos reformjait adja elő. Tárgyalja a katholikus egyház szervezetére vonatkozó intézkedéseket, a tolerantiát, az iskolai reformokat és a régi tényezőknek ellenállását az átalakítás ellen. Alkotmányos téren látjuk, mint ragadtatik a császár elvei és a magyar uralkodó osztályok oppositiója által mind mélyebbre ható ujitásokra, a közigazgatás reformjára, a koronának Bécsbe vitelére, a conscriptióra és a német nyelvnek államivá tételére, míg végre a személyes kormány bevitele a megyébe alapjában támadja meg a régi állapotot. Egyúttal fel van tüntetve a szerves öszszeköttetés a császár külső politikája és belső intézkedései közt.

Dr. Ortvay Tivadar: Egy állítólagos római mediterrán-út Pannoniában. Egy térképpel. 8⁰ 77 l. — 50 kr.

Péch Antal: Alsó-Magyarország bányaművelésének története. I. kötet. Egy térképpel. 8⁰ 502 l. — 3 frt 50 kr.

A szerző, — ki bányászati szakmunkával már akadémiai nagy jutalmat is nyert,— jelen politikai, jog és művelődéstörténeti, de egyúttal földleirási és technologiai érdekű művében a Garam mentén elterülő s viszonylagosan *alsó* bányavidéket érti, mikor *Alsó*-Magyarország bányaművelése czímen, a jelzett terület bányászatának fejlődését, az egyes bányák történetét, mindig az országos események keretében tartva, egész a XVI. századig vezeti s gazdag okmánytárra épített világos és beható történelmi perspectivát nyújt közgazdasági életünk e fontos és nevezetes multtal biró ágának ismeretéhez.

Pulszky Ferencz: A rézkor Magyarországban. Kiadja a M. T. Akadémia archaeologiai bizottsága. 21 ábrával. N. 4⁰ 79 l. — 1 frt 20.

Szerző munkája a magyar régészeti irodalomnak egyik kimagasló terméke, mely a régészeti tudomány európai szinvonalán áll. Azon vörös-réz tárgyak, melyek hazánkban az ősrégészeti leletek egyik sajátságát képezik s más európai országokban ekkorig csak szórványosan fordúltak elő, évtizedek óta képezik szerző tanúlmányainak tárgyát. Ezeknek eredményét a fönt jelzett munka összegezi. Ebben szerző előadja a rézkorral foglalkozó szaktudósoknak nézeteit, ismerteti a római és szegedi réz-, továbbá a domahidi és lucskai vegyes leleteket, végűl osztályozza az ekkorig felkutatott réztárgyakat. Tanulmányában azon eredményre jut: hogy a rézkor Magyarországon közvetlenűl a kőkor után következett, ebből fejlődött, ettől kölcsönözte első formáit, melyeket később különböző irányban kifejlesztett: továbbá hogy megelőzi a bronzkort, mely az emlékek tanusága szerint is egészen uj idegen, sem a kőkorral sem a magyarországi rézkorral semmi rokonságban nem álló formákat hozott be, tehát egy új bevándorló hódító nemzettel jött be Európába.

Szilágyi Sándor: Bethlen Gábor fehérvári síremléke és alapítványai. 8° 21 l. — 10 kr.

Thaly Kálmán: Az 1683-iki táborozás történetéhez. A kétszázados évfordulat alkalmából hg. Esterházy Pál nádor kiadatlan kéziratai s levelezései nyomán. 8° 45 l. — 30 kr.

Vécsey Tamás: Aemilius Papinianus pályája és művei. 8° 143 l. — 90 kr.

Aemilius Papinianusban a szerző egy nevezetes római jogtudóst mutat be, behatóan ismertetve jogtudományi munkáit, melyekben a görög alapműveltség nyomait látja; és nem feledkezve meg a nagy jogászban a nemes szellemű, — romlott korában csak annál jobban kimagasló ember méltatásáról, a ki, mint a magasabb erkölcsi érdekek védője, elveit az életbe is át vitte.

Wenzel Gusztáv: Kritikai tanulmányok a Frangepán család történetéhez. 8° 65 l. — 40 kr.

Wenzel Gusztáv: A vasúti ügy s a pósta és távirdai ügy közti összeköttetés Magyarországban a közlekedési- és névszerint a vasúti jog szempontjából. 8° 36 l. — 20 kr.

A III. osztály és bizottságainak kiadványai:

Dr. Daday Jenő: Adatok a Cilioflagelláták ismeretéhez. 1 rajz lappal. 8° 16 l. — 20 kr.

Értesitő, (Mathematikai és természettudományi) II. kötet. (9 füzet) 8° 392 l. — 3 frt.

Dr. Erőss Gyula: A külső hőmérsék befolyása a csecsemők szervezetére. 8° 96 l. — 60 kr.

Dr. Fodor József: A lakásviszonyok befolyása a cholera és typhus elterjedésére. 8° 23 l. — 20 kr.

Gothard Jenő: Megfigyelések a herényi astrophysikai observatoriumon 1883. évben. Két táblával. 8° 34 l. — 20 kr.

Gothard Jenő: A Pons-Brooks üstökös spektroskopikus megfigyelése a herényi astrophysikai observatoriumon. Két táblával. 8° 38 l. — 40 kr.

Gothard Jenő: Egy uj spektroskop. Egy tábla rajzzal. 8° 9 l. — 20 kr.

Gothard Jenő: Astrophysikai megfigyelések a herényi observatoriumon 1882. évben. Egy táblával. 8° 27 l. — 30 kr.

Gothard Sándor: Adatok Jupiter és Mars bolygók physikájához. Három táblával. 8° 16 l. — 40 kr.

Dr. Hankó Vilmos: Hunyadmegye ásványvizei. 8° 16 l. — 10 kr.

Horváth Géza: A rovarok dimorphismusáról. Egy tábla rajzzal. 8° 49 l. 40 kr.

Kalchbrenner Károly: Uj vagy kevésbbé ismert hasgombák. 5 táblával. 8° 10 l. — 50 kr.

Konkoly Miklós: Astrophysikai megfigyelések, melyek az ó-gyallai csillagdán 1883. évben tétettek. I. rész 1 tábla rajzzal. 8° 34 l. 30 kr. II. rész 3 táblával. 8° 18 l. — 30 kr.

Konkoly Miklós: A nap felületének megfigyelése 1883-ban az ó-gyallai csillagdán. 8° 58 l. — 40 kr.

Konkoly Miklós: Hullócsillagok megfigyelése a magyar korona területén 1883-ban és azok 47 kisugárzó pontjainak levezetése. 8° 16 l. — 10 kr.

Konkoly Miklós: 615 állócsillag spectruma. A déli öv átkutatásának első része. 0°—15°-ig. 8° 27 l. — 20 kr.

Konkoly Miklós: Csillagászati megfigyelések az ó-gyallai csillagdán 1883-ban. 8° 50 l. — 40 kr.

Konkoly Miklós: Előleges vizsgálatok néhány szénhydrogen-gáz spectrumán spectroscoppal és spectralphotometerrel. 3 táblával és 2 fametszettel a szövegben. 8° 22 l. — 50 kr.

Közlemények, (Mathematikai és természettud.) XVIII. köt. 8° 367 l. — 3 frt 50.

TARTALOM: I. *Dr. Staub Mór:* Magyarország phaenologiai térképe. 28 l. II. *Dr. Staub Mór:* Az állandó melegösszegek és alkalmazásuk a Magyarország északi felföldjén tett phytophaenologiai megfigyelésekre. 15 l. III. *Téglás Gábor:* Egy új csontbarlang Toroczkó vidékén, a bedellői határban. 12 l. IV. *Chyzer Kornél:* Zemplénmegye ásványvizei. 31 l. V. *Parádi Kálmán:* Jelentés az erdélyi vizek örvényférgeire tett kutatások eredményéről. 20 l. VI. *Dr. Tömösváry Ödön:* Adatok hazánk thysanura-faunájához. 14 l. VII. *Dr. Tömösváry Ödön:* A magyar fauna álskorpiói. 126 l. VIII. *Dr. Schaarschmidt Gyula:* Tanulmányok a magyarhoni desmidiaceákról. 24 l. IX. *Dr. Roth Samu:* Jelentés az eperjes-tokaji hegylánez északi részében tett utazásról. 15 l. X. *Lovassy Sándor:* Adatok Gömörmegye madárfaunájához. 33 l. XI. *Dr. Primics György:* A Kis-Szamos forrásvidéki hegység kristályos palakőzetei. 20 l. XII. *Dr. Tömösváry Ödön:* A hazánkban előforduló heterognáthák. 19 l.

Közlemények, (Mathematikai és természettud.) XIX. köt. 398 l. — 2 frt.

TARTALOM: I. *Téglás Gábor:* A Buhuj nevű csontbarlang Stájerlak-Anina határában. 14 l. II. *Dr. Daday Jenő:* Uj adatok a kerekes-férgek ismeretéhez. Egy tábla rajzzal. 30 l. III. *Dr. Tömösváry Ödön:* Ujabb adatok hazánk thysanura-faunájához. 14 l. IV. *Hazslinszky Frigyes:* Előmunkálatok Magyarország gombavirányához. 56 l. V. *Dr. Daday Jenő:* A Magyarországban eddig talált szabadon élő evezőslábú rákok magánrajza. 4 rajzlappal. 198 l. VI. *Hazay Gyula:* Az északi Kárpátok és vidékének mollusca-faunája. 70 l. VII. *Mocsáry Sándor:* Jellemző adatok Erdély hártyaröpfű rovarainak faunájához. 15 l.

Liebermann Leó: A petroleum lobbanási pontja meghatározásának egy új módszere. 8° 8 l. — 10 kr.

Dr. Ónody A. D. A csigolyaközötti dúczok és ideggyökerek fejlődéséről. 2 táblával. 8° 45 l. — 40 kr.

Dr. Primics György: A keleti Kárpátok geologiai viszonyai. 2 szelvénynyel. 8° 27 l. — 30 kr.

Dr. Tömösváry Ödön: Egy tömegesen tenyésző légyfaj az Alsó-Duna mellékéről. 3 tábla rajzzal. 8° 19 l. — 30 kr.

Az akadémiai könyvkiadó vállalat.

Thierry Amadé: Elbeszélések a római történetből. Ford. *Dr. Öreg János.* Kis 8° 520 l. Fűzve 2 frt 40, kötve 3 frt.

Taine Hippolyt Adolf: Az angol irodalom története. Ford. *Csiky Gergely,* IV. kötet. A classikus kor és az új-kor. Kis 8° 336 l. Fűzve 2 frt 40. kötve 3 frt.

Concha Győző: Ujkori alkotmányok. I. köt. (Belgium és az északamerikai Egyesült-államok alkotmánya.) Kis 8° 314 l. Fűzve 2 frt 40, kötve 3 frt.

Lavergne Leonce: Az angol mezőgazdaság. Ford. *Beksics Gusztáv.* 463 l. Fűzve 2 frt 40, kötve 3 frt.

Saját kiadványaink.

MAGYAR KÖNYVSZEMLE

KÖZREBOCSÁTJA

A MAGYAR NEMZETI MÚZEUM KÖNYVTÁRA.

SZERKESZTI

CSONTOSI JÁNOS.

IX. Évfolyam, ára 3 frt.

A Magyar Nemzeti Múzeum könyvtára ezen czím alatt 1876-ban folyóiratot indított meg, mely a magyarországi könyvészet és a hazai könyvtárak közlönye óhajtott lenni.

Közölni fog a régibb magyarországi bibliographia körébe tartozó értekezéseket és az újabb felfedezésekről szóló értesítéseket, ismertetni fogja a hazai könyvtáraknak történetét, szervezetét, nevezetesebb tudományos kincseit és szerzeményeit. Figyelemmel fogja kisérni a külföldi könyvtárakban létező hungaricakat, s tudomást vesz a külföldi bibliographia hazánkat érdeklő nevezetesebb mozzanatairól. Továbbá összeállítja a magyarországi sajtó irodalmi érdekű termékeinek és a hazánkat érdeklő külföldi munkáknak lehetőleg teljes jegyzékét.

Készséggel megnyitja hasábjait a könyvtárnokok és könyvgyűjtők felszólalásainak, javaslatainak és kérdéseinek; számít mindazoknak szives közreműködésére, kiket hivatalos állásuk és irodalmi foglalkozásuk ezen térre vezet.

A „Magyar Könyvszemle“ nyolcz évi folyamaiban sok oly közlemény foglaltatik, melyek a hazai culturtörténethez egészen ismeretlen adalékokat szolgáltatnak. Itt látott napvilágot azon 280 régi magyar könyv ismertetése, melyeket az újabb nyomozások Szabó K. „Régi magyar könyvtárához“ mint ismeretlen adalékokat napfényre hoztak. Itt jelentek meg a *Corvina* maradványaira vonatkozó közlemények, a Vitéz könyvtár ismertetése és sok más a hazai könyvtári, irodalmi és tudományos viszonyokra világot vető ismeretlen adalék, melyek ismereteinket e téren jelentékenyen gyarapítják. A mit az utolsó évtizedben könyvbúváraink hazai és külföldi könyvtárakban napfényre hoztak, a legnagyobb részt e folyóiratban látott napvilágot, úgy hogy történészeink és irodalomtörténészeink a „Könyv-Szemlé“-t alig nélkülözhetik. Miért is tartalmasságánál és olcsóságánál fogva ajánljuk azt az irodalompártoló közönség figyelmébe.

A „Könyv-Szemle“ megjelenik évenkint 30 ívnyi terjedelemben, időhöz nem kötött füzetekben, több műmelléklettel, díszes kiállításban.

Előfizetési ára egész évre bérmentes szétküldéssel együtt 3 frt.

Az első évfolyam elfogyott; a II., III., IV., V., VI., VII. és VIII.-dik folyam külön a rendes évi áron, együtt véve pedig 12 frton kapható.

Saját kiadványaink.

A

VILLAMOS TÁVIRÁS

KÉZIKÖNYVE.

Távirda-kezelők kiképzésére és távirdai mellékállomás-vezetők kézi használatára

KOLLER LAJOS

minist. tanácsos és országos távirdai főigazgató úr megbizásából

IRTA

Ifj. KISS JÓZSEF

27 ív 165 ábrával. — Ára 3 forint.

Szakmunkákban irodalmunk egyáltalán nem bővelkedik s azért örömmel kell fogadnunk minden oly könyv megjelenését, a mely a szakismeretek megszerzését magyar nyelven teszi lehetővé, ha az a könyv mindjárt nem is ölelné föl a tárgyat egész teljességében; kétszeresen kell azonban üdvözölnünk az oly szakművet, mely kimeritően ismerteti a telegrafozást s annak minden csinja-binjában megadja a föltett kérdésre a fölvilágosítást keresőnek a választ. Az egész munka három részre oszlik. Az első részben a villamosság elméletét adja elő a szerző, a második részben a telegrafozás technologiáját fejti ki, a harmadik rész első felében a Morse-féle hirezés jegyeit ismerteti megtanulás czéljából, s második felében a telegraf s telegrammok kezelésére vonatkozó szabályokat közli. Ez utóbbi, mely a munkának majdnem egy harmadát teszi ki, a nagy közönségnek is szól, mert belőle megtanulhatja a telegrammok szerkesztéséről s föladásáról, díjazásukról stb. fennálló szabályokat. E rövid ismertetés kapcsán még meg kell emlitenünk, hogy a mindenesetre hézagpótló munka KOLLER LAJOS ministeri tanácsos s országos távirdai főigazgató megbizásából készült, kinek magas intentióinak és ügyszeretetének a távirdaügy már számtalan üdvös intézményét köszönheti, s ki a jelen esetben is költséget sem kimélve, a fenti kézikönyv megjelenhetését is lehetővé tette.

Saját kiadványaink.

AZ

ÉLETBIZTOSÍTÁS KÉZIKÖNYVE.

AZ ÉLETBIZTOSÍTÁS TÖRTÉNETE,
TÖRVÉNYHOZÁSA, KOCZKÁZATI STATISTIKÁJA, DIJELMÉLETE,
A TŐKE- ÉS ÉVJÁRADÉK-BIZTOSÍTÁS MÓDOZATAI,
S A BIZTOSÍTÁSI SZERZŐDÉS NÉPSZERŰ ISMERTETÉSE.

IRTA

KŐVÁRY LÁSZLÓ.

A M. T. Akadémia l. tagja.

Ára 2 frt 50 kr.

Az előszóból.

Alig van az ujabbkor pénzügyi intézményei közt, a mely nemesebb érzeten alapulna, következményeiben üdvösebb hatású lenne, mint az életbiztosítás. E szavakkal kezdte husz év előtt gr. Lónyay Menyhért a Budapesti Szemlében értekezését, az első tanulmányt, mely az életbiztosításról irodalmunkban megjelent.

Kivánatos, hogy irodalmunk jeligéje maradjon.

Azon időben indult volt első nemzeti életbiztosítónk, az Első Magyar Általános. Azóta életbiztosításunk nagy arányokat vett. Társaságok keletkeztek, a nemzet mint részvényes, igazgatósági s felügyelő bizottsági tag, s mint biztosító közönség, mind nagyobb számban kezd érdekelve lenni. Irodalmunk ellenben, ha a politikai számtanok közleményeit leszámítjuk, a növekedő igények kielégítésével nem sietett.

Külföldön az életbiztosítási irodalom egész kis könyvtár. Közgazdasági, jogi, technikai szempontból alapos monographiák jelentek meg. Minden nemzet siet kátékban, vezér- és kézikönyvekben közönségével megismertetni. Ez indította e sorok íróját, hogy szerény igényekkel fellépő tanulmányát — mely sajátlag Népszerű Biztosítási Encyclopaediája harmadik kötetének első fele — előzetesen is közzé tegye.

Mit a jelzett káték, vezér- és kézikönyvek hoznak, az itt a harmadik szakaszt képezi. Rendesen a tőke- és évjáradék-biztositás módozatait ismertetik. Gondolatom szerint a hozzászólást nekünk előbb kell kezdenünk; mielőtt a közönséget az életbiztosítás igénybe vételének módozataira figyelmeztetnők, az intézmény iránti bizalmat kell szilárdítanunk, s azt csak az által érhetjük el, ha feltüntetjük, hogy a tudomány és törvényhozás ujabb civilizatiónk ezen egyik legnagyobbszerű intézményét már is erős talpkövekre fektette.

Midőn azonban erre vállalkoztam, igen kellett éreznem, hogy az életbiztosításnak egy rendszeres kézikönyve, mely utmutatóul szolgált volna, a külföldi irodalmakban is hiányzik. Karup, ki hivatott lett volna, tizenhat fejezetet szánt volt kézikönyvének; de kora halála csak hat fejezet közrebocsátását engedte meg, s bár kiadója folytatására felhítta az illetők figyelmét, befejezetlen marad.

S még ha be is lenne fejezve, a munka azok részére iratott, kik társaság-alkotásra és vezetésre vannak hivatva. Míg a társasági képviselők, a társaságok és a biztosító közönség közt álló ezen közvetítők szüksége se nyert volna kielégítést.

Pedig — The modern Underwirting is a science.

Ez volt jelmondatom a franczia akadémia azon pályázatánál, mely a biztositást tüzte volt ki pályakérdésül, s melyre többek közt a jelen munka nehány fejezete szintén be volt terjesztve, s — 1883 nov. 10-én — dicséretteli felemlítésre — mention honorable — lett méltatva. S óhajtandó volna, hogy a nézet, mikép a biztositás tudomány, nálunk is elismerésre találjon s azon méltatásban részesüljön, melyet a nagy jövőjű intézmény méltán megérdemel.

Saját kiadványaink.

A

MUNKÁSSEGÉLYEZÉS ÜGYE

MAGYARORSZÁGON

TEKINTETTEL A MUNKÁSBIZTOSÍTÁS KÉRDÉSÉRE.

IRTA

ECSERI LAJOS.

8°. 172 lap, függelékkel s számos statistikai táblázattal.

A Magy. Tud. Akadémia által jutalmazott pályamunka.

Ára 1 frt 40 kr.

TARTALMA: Bevezetés. — Iparos munkások segély-egyletei. — A bányászok társpénztárai. — A vasuti munkások segélyintézetei. — Következtetések.

Azon kiváló érdek, mely korunk nagy problemájához, a soczialis kérdéshez fűződik, s azon körülmény, hogy a munkások sorsának biztositása hazánkban is mindinkább az égető napi kérdések sorában foglal helyet, kivánatossá teszik azon intézmények ismeretét, melyek segélyével a magyar munkások eddig is jólétüket előmozditani, magukat s családjukat a nyomortól megóvni iparkodtak. Mert csakis ez intézmények továbbfejlesztése által érhető el, hogy a munkás osztály a helyett, hogy napról napra élősködő, a társadalmi békét s az államrendet fenyegető proletár tömeggé legyen, a haza erős oszlopává váljék.

Jelen munka nemcsak a magyar munkások betegsegélyző, temetkezési s nyugdij-pénztárainak működését tárgyalja, hanem a munkások betegedési, halandósági s rokkantsági viszonyainak valamint az ezekre befolyással biró tényezőknek, különösen az életkornak, a nemnek s a foglalkozásnak ismertetését is feladatául tűzte.

A talált eredmények annál nagyobb fontossággal birnak, mivel a magyar népnek különösen a munkás osztálynak ebbeli viszonyai még majdnem teljesen ismeretlenek.

A munka továbbá behatóan foglalkozik a munkássegélyezés czéljaira szükséges költségekkel s kimutatja, mennyiben feleltek meg az eddig működő munkássegélyező pénztárak a biztositó intézetek feladatának s mily reformokra volna szükség, hogy az általános munkásbiztositás megvalósitható legyen.

Hivatkozás történik még a magyar tötvényhozásnak a munkásbiztositással szemben elfoglalt álláspontjára, amint az különböző törvényekben, főleg pedig az új bányatörvény s ipartörvény javaslatában nyilvánul, továbbá azon felvetett kérdések tárgyaltatnak, vajjon a biztositás az összes munkásokra nézve kötelezővé tétessék-e s szükséges-e, hogy a felmerülendő terhek egy részét a munkaadók s az állam viseljék?

A

MAGYAR NYELVŐR

ára:

egész évre 5 frt.

☞ Fél évre nem fogadunk el előfizetést. ☜

A pénzutalványok a kiadó-hivatalhoz (Budapest, VI. kerület, Bakony-utcza 6. sz.) küldendők.

☞ A második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik hetedik, nyolczadik, kilenczedik, tizedik, tizenegyedik s tizenkettedik évfolyam egyenként 5—5 frton, az egyszerre megrendelt II—XIII. kötet pedig 45 frton kapható.

A II—XIII. kötet megrendelőit azonkívül ama kedvezményben részesítjük, hogy a *45 frtnyi összegnek egy év alatt négy részletben való fizetését is elfogadjuk.*

☞ Reklamácziókat csak egy hónap lefolytáig teljesítünk. ☜

„MAGYAR NYELVŐR“
szerkesztősége s kiadó hivatala.

Tudnivaló.

A „MAGYAR NYELVŐR“ a M. T. Akadémia megbizásából s az ő segélyével jelenik ugyan meg, de a benne foglalt czikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr“
szerkesztősége.

LEGUJABB AKADÉMIAI KIADVÁNYOK.

Ugor vagy török-tatár eredetü-e a magyar nemzet? Hunfalvy Pál r. tagtól . . . . 20 kr.

Ujgörög irodalmi termékek. Dr. Télfy Iván l. tagtól. . . . . . 40 kr.

Középkori görög verses regények. Dr. Télfy Iván l. tagtól. . . . 30 kr.

Idegen szók a görögben és latinban. Dr. Pozder Károlytól . . . 50 kr.

A csuvasokról. Vámbéry Ármin r. tagtól. . . . . 30 kr.

A számlálás módjai és az év hónapjai. Hunfalvy Pál r. tagtól. . 20 kr.

Telegdi Miklós mester magyar katechismusa 1562-ik évből. Majláth Béla l. tagtól. . . . . 10 kr.

Káldi György nyelve. Dr. Kiss Ignácztól. . . . . 50 kr.

A Muhammedán jogtudomány eredetéről. Goldziher Ignácz l. tagtól 10 kr.

Vámbéry Ármin „A magyarok eredete" czimü müve néhány főbb állításának birálata. Barna Ferdinánd l. tagtól.. . . . . Ára 60 kr.

A nyelvfejlődés történelmi folytonossága és a Nyelvőr. Ballagi Mór r. tagtól. . . . . Ára 20 kr.

A magyarok eredete és a finn-ugor nyelvészet I. Válaszom Hunfalvy Pál birálata megjegyzéseire. Vámbéry Ármin r. tagtól. . . . . Ára 30 kr.

Finn-magyar szótár Dr. Szinnyei Józseftől. . . . Ára 3 frt — kr.

A magyar kötőszók. III. rész. Az alárendelő kötőszók II. fele. Irta Simonyi Zsigmond. . . . . Ára 1 frt 50 kr.

Debreczeni Codex — Gömöri Codex. Közzéteszi Volf Gy. l. tag. Ára 2 frt — kr.

Magyar helyesirás elvei és szabályai. III. kiadás . . . . . . Ára 10 kr.

Nyelvtudományi Közlemények. Kiadja a M. T. Akadémia Nyelvtudományi Bizottsága. Szerkeszti Budenz József. XVIII. kötet. 1 füzet ára 1 frt — kr.

Tartalma. Felelet. Nyelvészeti észrevételek Vámbéry Á. „A magyarok eredete" cz. munkájára. II. közl. Irta Budenz J. — Votják nyelvtanulmányok. 1. Idegen elemek a votják nyelvben. Irta Munkácsi Bernát. — Kisebb közlések.

Komjáthy B. Az zenth Paal leueley magyar nyelven. Epistolae Pauli lingva hungarica donatae. Jegyzetekkel ellátva közzéteszi Szilády Áron. Diszkiadás hollandi papiron képekkel és initiálékkal . . . . . . Ára 3 frt — kr.

Saját kiadásunkban megjelent:

Nyelvtudomány és nyelvtanitás. Tanitók és tanárok figyelmébe ajánlja Hunfalvy Pál.. . . . . Ára 1 frt 20 kr.

Budenz-Album. Budenz J. XXV éves nyelvészeti működése emlékére. Kiadják tanitványai. Budenz J. arczképével. Nagy 8° 321 sürün nyomatott lap Ára 3 frt 80 kr.

Iskolai magyar nyelvtan mondattani alapon. Irta dr. Szinnyei József I. és II. rész. A középiskolák I. és II. osztálya számára. Ára 1 frt. A nagymélt. közoktatási min. ur által a középiskolákra nézve engedélyezett tankönyv.

Rendszeres magyar nyelvtan. A középiskola felsőbb osztályai részére irta dr. Szinnyei József. (Sajtó a.)

AKADÉMIAI KÖNYVKERESKEDÉS
(Knoll K. és Társa)
Budapesten, az Akadémia épületében.

1885. ÁPRILIS 15.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XIV. KÖTET. IV. FÜZET.

BUDAPEST, 1885.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

Megjelenik minden hónap 15-én három ívnyi tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő s kiadó hivatal Budapest VI. ker. Bakony-utcza 6. sz.

XIV. kötet. 1885. ÁPRILIS 15. IV. füzet.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Pipere.

Sokszor hallott igazság, a mely nem hogy fogyna, gyengülne, hanem egyre gyarapodik, erősödik, s a melynek minden új jelenség új erőt kölcsönöz, hogy a nyelv a bölcsen takarékoskodó gazdának igaz példaképe. E bölcs gazdálkodásnak egyik fényes tanújele, hogy a már meglevő eszközöket más és más müveletek végrehajtására, új meg új czélok elérésére tudja alkalmazni. Csak ha az embert tekintjük, az maga egy kimeríthetetlen kincsesbánya a nyelv háztartásában. ‚Tud emberséget (becsületet); ez embertelenség (szívtelenség) volt tőle; emberül (vitézül) viseltétek magatokat; megemberelte (rábirta, rászánta) magát; három év alatt, hogy nekiemberkedett (megerősödött) ez a fa! Aggnő beszéd (mese). Gyermekes (éretlen) tréfa. Testes (szertelen) hazugság. Lelket (bátorságot) vesznek; lelketlen (kegyetlen) egy ember. Káposztafej, puskaagy, a könyv homloka, az ajtó szemöldöke. lánczszem. a korsó füle. a csizma orra, a hordó szája, kerékfog, a síp nyelve, a szöllő bajusza, a kulcs szakálla, a kabak nyaka, a szék karja, a harang szíve, a kanta hasa, hajófar, asztalláb. czipősark‘ sat. sat.

S ezek mind csak általánosságok; s ha tovább ereszkedünk, beljebb és beljebb, le egész a részletek mélyére, csak akkor látjuk igazán, hogy a ‚nyelv bölcs takarékossága‘ korántsem üres mondás, hanem a szó igaz értelmében vett valóság.

A mint a föntebbi példákból láttuk, a gyarapodás, gazdagodás e módja nem új eszközök előállításán, hanem a meglevő erők okos fölhasználásán alapszik. S a nyelv gazdagodásának ez a módja az, a melyet kiválóan ápolnunk,

müvelnünk kellene, mert ez az, a mi igazán széppé teszi a nyelvet, a mi erőt, elevenséget, lelket önt beléje; de ez az, a melyet az új kor nyelvmüvelői kelletén túl elhanyagoltak s a melyet még manap is alig hogy figyelembe vesznek.

A metaforikus szók nagy osztályának egyik érdekesebb tagját akarom ez alkalommal bemutatni olvasóimnak.

Ha az érzékek birodalmát átvizsgáljuk, azt találjuk, hogy nem egy ajándékkal járult a nyelv háztartásának gazdagítására; nevezetesen a kellemes és tetsző, meg a kelletlen és visszatetsző szinonimáinak egy része az izlés terminologiájából van véve. Majdnem mindennapos kifejezések például a következők: ‚Édes barátom! Czukros kis jószágom te! Beszéde nem csak tartalmas, hanem zamatos is. Az éjjel jóizűt aluttam. Keserű emlékek füződnek e helyhez. Fanyar ember biz ő kelme nagyon. Savanyú kedvvel kezdett a kelletlen munkához. Micsoda izetlen tréfa ez megint?‘

Az étkek közül a csemege s az izadó vagy ínycsiklandó járulékok más-más tulajdonságaik szerint a különböző nyelvekben a ‚kedvesség. dísz, finomság, csipősség, gúny, elmésség‘ sat. kifejezőjévé váltak. Így a gör. τραγήματα (csemege) átvitelesen annyi mint ‚kedvesség, elevenség‘; a lat. *condimentum* (csemege): üdítő szer, vigasztalás; a fr. *sauce* (lé) egyszersmind annyit is tesz mint: dorgálás, az angolban pedig: szemtelenség; a ném. *brühe* (leves) átvitelesen: hinár, baj. A fűszer, nevezetesen pedig két faja: a bors és só az ismertebb nyelveknek majdnem mindegyikében a fönt elszámlált vagy belőlük folyó fogalmak kifejezőiként szerepelnek. A *só* már a görögöknél és rómaiaknál az ‚elmésség, finomság‘ egyértékese volt; a *bors* pedig a nyelvek legtöbbjében a ‚csipősség‘ s vele rokon fogalmak szinonimájaként használatos.

Messzire vezetne, ha az ismertebb nyelvekből csak egyet-kettőt idézném is az idevágó példákból; azért elég leszen, ha csak a mi nyelvünkből, nevezetesen Baróti Szabó gyüjteményes müvéből (MagyVir.) egy pár mutatványt adok olvasóimnak. „Nem sok savát nyalta a Dialectica-nak. Sem vize malmának, sem sava szavának. Meg-hinti beszédit sóval, borssal.“ (365. l.)

Ezek után áttérhetünk a *pipere* szóra, a mely. a mint egynémely olvasóm bizonyára már sejtette is, ugyan annyit tesz mint bors, s nem egyéb mint a borsnak latin egyértékese, a *piper*.

Hogy e tétel valószínűsége, mely az imént kimutatott jelentésátmenetek alapján minden töprenkedés nélkül amúgy bizonyítatlan is elfogadható, teljes meggyőződéssé váljék, az egyben-másban mutatkozó különbségeket kell kiegyenlítenünk.

Ezeknek elseje és fontosabbika a lat. *piper* = pfeffer és magy. *pipere* = putz közt mutatkozó, föltűnő jelentésbeli eltérés.

A *bors* egykori ritkaságánál fogva s mint legkiválóbb fűszer magában egyesítette a ‚drága (fructus [piperis] pondere emptus ut aurum et argentum Plin. 12. vö. szép de borsos is volt az ára; szerb *papren:* theuer, carus [tulajdonkép: borsos] Kar.), ízes, kedves, kellemes, tetsző‘ fogalmát. Hogy az érzések különféle kifejezői többszörte szerepet váltanak, azt már föntebb tapasztaltuk, s hogy nevezetesen, a mi a most tárgyalt kérdésre vonatkozik, az ízlés egyik-másik tulajdonságneve a látás tulajdonságnevévé válhatik és válik is, bizonyítják, hogy egyebet ne említsünk, e német és magyar kitételek: ‚Sie kleidet sich immer geschmackvoll. Izléssel (díszesen, tetszősen) tud öltözködni‘. Vagyis, nézetem szerint, a tetsző volt a hid, mely az ízest (inynek tetsző) a díszessel (szemnek tetsző) összekapcsolta.

Az alaki eltérést (lat. piper, magy. pipere) akként magyarázom, hogy kezdetben valószínűen a melléknévi forma: *piperes* volt kiválóan használatos, a mely végtagja nyulásával idő multán *piperés*-sé változott; e nyujtott alakból vált ki aztán az eredeti jelentésevesztett s külsőleg is magyarrá lett *pipere;* tehát olyanforma jelenség, mint: *red, red-és, red-ös; redös,* s ebből Ádáminál: *redö.*

Hátra van, hogy e magyarázat igazolására a hiteles szavú adatokat beszéltessük.

A rövid ‚piperes‘ alak egykori megvoltáról három oly irónk tanuskodik, a kik az *e* és *é* hangot világosan megkülönböztették. Ezek Heltai: „Pipperes tál étec“ (Mes. 203.). Alvinczy: „Piperes dicsőkődes“ (ItinCath. 93.) és MolnA[3]: *Piperes; pipereskedik* (SummBon. 217.).

A rövid alak mellett azonban már MA[3]-nál megtaláljuk a nyujtott alakot is: *piperéskedik;* továbbá Matkónál *piperés* (HRoml. 46. és BCsák. 123. 293.) és KCsipkésnél: *piperés* (Woll. el. 5.).

A *pipere* szónak eredeti bors jelentése ismeretlen nyelvünkben; hanem, a mint a Heltainál található első példa: „pipperes tál étec“ mutatja, már általánosított fűszer, íz, csemege értelemben fordul elő. A szónak e jelentését megerősíti MA[3] szótára is, a melyben ezt olvassuk: „*Pipere:* condimentum, tragema“.

A szónak használatba jöttével nem sokára beállott a jelentésátvitel is s a *piperes*, *piperés* a fűszeresen kívül annyit is tett mint: ékes, díszes, czifra, sőt ez utóbbi az előbbinek rovására mindinkább erősbödött s végre ki is szorította amazt a forgalomból, úgy hogy a XVII. század vége felé már csak a mai ‚piperés‘ jelentés az uralkodó. Példák: „A jóságtól üres Pharsaeus inkáb szokott dicsekedni egyebeknél piperés cselekedetivel (Matkó: HRoml. 46.). Piperés és szemen szedett szókból ôszve rakogattatott orátio (KCsipk. Woll. el. 5.). Gazdagságnac bôvségével piperéskedgyűnc“ (MA: Tan. 737.).

Az itt kimutatott jelentésfejlődés menetének igazoló tanúi a MA[3] szótárának magyar-latin részében található emez adatok: „*pipere:* condimentum, tragema; exornatio — *piperes* · elegantulus, ornatulus, floridulus — *piperéskedni:* superbire, crispiorem elegantiam, ostentare, delitiari.

A rendelkezésünkre álló adatokból *pipere* szavunk története ekkép állítható össze. Átvétele a XVI. század második felében történt. Meghonosítói erdélyi vagy Erdélyben tartózkodó, még pedig protestáns írók valának: Heltai, Alvinczy, Molnár Albert; valamint használói és terjesztői is kiválóan e vallásfelekezet irói közül valók: Kézdivásárhelyi Matkó, Komáromi Csipkés, Tótfalusi Kis (Panasz 3.), úgy hogy a piperét per eminentiam protestáns szónak nevezhetjük.

Hogy a *pipere* a XVII. század kezdetén még jobbadán ismeretlen volt s csak egyes írók szórványosan használhatták, bizonyítja az a tény, hogy se Calepinusnál, se MolnA. első (1604) s második (1611) kiadásában nem fordul elő s

csak a harmadiknak (1621) magyar-latin részében találjuk először följegyezve.

Munkácsi Bernát *pipere* szavunkat a szlávságból, még pedig a szerb-horvát nyelvből való kölcsönvételnek tartja (Nyr. XIII. 314.). E föltevésnek minden jelenség ellene mond. Csak kettőt, a legfontosabbakat emeljük ki ez alkalommal. Az egyik, hogy a „*piperiti:* sich schmücken, *piperevka:* kokette" alakok, a melyekre a kölcsönvételt építi, egészen új keltűek; legalább se Karadsiż, se Jambressich szótára még nem ismeri őket; valószinű, hogy az ‚Adalékok a magyar szókincs szláv elemeihez' irója e szókat Filipović (1875) vagy Veselić (1853) szótárából vette. Ehhez járúl, hogy a szerb-horvátban a *piper* alak, a melyen a *piperiti* és *piperevka* alapúlnának, nem is használatos, hanem a horvátban a bors: *papar*, a szerbben pedig: *biber;* továbbá hogy ‚dísz, ékesség, cziczoma' sat. jelentése e latin eredetű szónak a szlávságban egyáltalában ismeretlen. A másik ellenmondó jelenség, hogy nyelvünkben a szó jelentésének majdnem egész története szemünk előtt tárva áll, s a ‚fűszer, ékesség, dicsőség, dicsekvés, büszkélkedés' jelentésárnyalatokat már a XVII. században lassanként lábra kapni s egyszersmind megerősödni látjuk.

A most tárgyalt szónak van még egy másik, szintén a latinból vett, mind alakilag, mind jelentésileg közel rokona; ez a *piperátos*, mely a klat. *piperatum* (= condimentum, a pipere dictum Duc.) szónak magyarosított alakja, s melyet íz, lekvár jelentésben Balásfi Tamás ‚Epinicia' czímű müvében olvasunk: „Nem veszik eszekben, hogy bűdős bocskor bőrt rághnak, Tők littarium gyanant, kit littusnak mondhatnak, de bizony nem piperatos" (2.).

Végül mellékesen megemlítjük, hogy származásra nézve egy eredetű vele *paprika* szavunk: szb.-horv. *paprika*, rum. *piparca*.

Szarvas Gábor.

A NÉMETÚJVÁRI GLOSSZÁK.

A „Magyar Kőnyvszemle" legutóbbi kötete (VIII. 114—134. l.) a magyar nyelvtörténetet egy új forrással gyarapítja. Az eddig ismeretlen nyelvhagyományok egy 1470-ből

való latin szentbeszédgyűjteményben maradtak fenn, melyet egyéb fontos kéziratokkal és incunabulumokkal együtt Dr. Fejérpataky László történettudósunk fedezett föl a németújvári ferenczrendi kolostor könyvtárában. E szentbeszédek magyar papok számára készültek, azért írójuk (egy névtelen magyarországi szerzetes, Csontosi sejtése szerint talán Temesvári Pelbárt, vagy Szombathelyi Tamás, u. o. 135) czélszerűnek látta a szöveg némely szavai és kifejezései után egyfolytában a megfelelő magyar kitételeket is odavetni, hogy a prédikátor munkáját a magyar szónoklatra való előkészülésben könnyebbé tegye. Később a codex valamelyik használója, de írásából és a nyelvből itélve, mint a fölfedező mondja, egy még XV. századi kéz, a szók fölé s a lapszélekre jegyezgetett ilyes kisegítő értelmezéseket, s ezek az első kéztől, a codex írójától eredőket mennyiségre nézve jóval fölülmúlják.

Nyelvemlékünk tehát nem összefüggő szöveg; de hogy ily glosszákban is maradhat fönn sok becses anyag, azt már régiségükből is eleve elvárhatjuk. A Németújvári Glosszáknak fő fontosságot a bennük megőrzött értékes anyagon kívül kétségtelenül épen koruk régisége és az a körülmény ad, hogy a kézirat készülése idejét (1470) pontosan följegyezve találjuk. Nagyobb összefüggő emléket e nyelvtörténetileg fontos századból eddig csupán az Ehrenfeld-, Bécsi, Apor- (az első kéz, l. „Nemzet“ III. 309. tcza), Müncheni és Festetich-codexekben birtunk. Ezeken kívül összes említésre méltó maradványunk, mely kétségtelenül e századra tehető, egy pár énekből, ú. m.: Szabács viadala (1476. körül, RMK. I. 23), Pannonia megvétele (a század végéről, u. o. I. 1), Siralomének Both Jánós veszedelmén (1490. előtt, u. o. I. 28), Emlékdal Mátyás király halálára (1490, u. o. I. 29), s egy pár rövid okiratból és magánlevélből áll, ú. m.: Orvosi rendelvény mellbaj ellen (1416. RMNy. IIb. 4), Belkeny Péter záloglevele (1452, u. o. IIb. 359), Vér András menedéklevele (1473, Tud. Gyüjt. 1835: V. 99) és Albert apát levélkéje Tihanyból (1486, RMNy. IIb. 359), melyekhez még csupán az a kis, mintegy 70 szóból álló Nyirkállai-féle szógyűjtemény járul, melyet egy versbe foglalt jogi szabállyal együtt (l. RMK. I. 28) a pécsi püspöki könyvtárnak egy 1484-iki codexéből a múlt század

végén Kovachich Márton György tett közzé „Formulae solennes styli“ czímü munkájában.

Ennyi az összes ismert anyag, mely e századból eddigelé közkézen forog (a Festetich-codex sajtó alatt), mit most egy új és mennyiségre nézve nem csekély adalékkal gyarapít Fejérpataky szerencsés fölfedezése.

Minthogy magyar nyelvészetünk monumentális alkotása, a Magyar Nyelvtörténeti Szótár, épen befejezéséhez közeledik, szükségesnek tartom ezekkel kapcsolatban azon XV. századi nyelvemlékeinkre is fölhívni a figyelmet, melyek máig nemcsak, hogy kiadatlanul hevernek, de fölhasználva s figyelembe véve sem voltak s így merőben ismeretlen, holt tőkéi a legfontosabb kor nyelvtörténeti anyagának. E kiadatlan s eddigelé nem ismertetett XV. századi nyelvemlékek a következők:

1. Cisiók az Akadémiának egy 1462-iki latin codexében (Említi Toldy, Magy. nemz. irodalom. tört.[3] 1862. II. 101).

2. Magyar naptár Batthyány Boldizsár miséskönyvében 1489-ből, a N. Múzeumban. E missaléban az elején levő egészen magyarúl írt naptáron kívül sok lapszéli magyar jegyzet is található. (L. Könyvkiáll. Kalaúz, 24. és Toldy, II. 101.)

3. Mátészalkai Zalka László iskolai kézikönyve, 1489—90-ből, az esztergomi főegyházmegyei könyvtár birtokában. E kézirat a pataki iskola akkori tanításanyagának nagy részét magában foglalja, s mint Toldy említi (II. 101), Theodulos Eklogáihoz írt sorok közti magyar jegyzeteket is tartalmaz, sőt az eredetinek egyes kifejezéseit itt-ott választékos magyarsággal kisérti meg visszaadni; tehát nemcsak szótári hanem phraseologiai emléket is birunk, illetőleg birnánk benne (Vö. Könyvkiáll. Kalaúz, 19).

4. „Sermones dominicales et super evangelia“, latin szentbeszédgyűjtemény a XV. századból magyar jegyzetekkel, az Egyetemi Könyvtár birtokában (Cod. Lat. Saec. XV. N° 98). E codexre a Németújvári nyelvemlék leírásánál Fejérpataky figyelmeztet (Könyvszemle, VIII. 111); tőle tudjuk, hogy a magyarázat eljárása benne teljesen ugyanaz, melyet Glosszáinkban is találunk, mint föntebb ismertettük.

Ez az a négy XV. századi codex, melynek magyar anyaga eddigelé teljesen ismeretlen. Nem említettem itt mint egyelőre kevésbbé fontosakat, bár közzétételük szintén kivánatos volna, azon későbbi. XVI. századi codexeket, melyek emezek sorsában osztakoznak; valamint elégnek tartom egyszerüen utalni azon csupán említésből ismert XV. századi emlékekre is, melyeket Toldy egybeállít (II. 99, 100), de fölfedezésük napját még eddig nem érték el. Az említett négy codex magyar anyagának mielőbbi közzététele mind a szótármunkálat teljessége szempontjából, mind általában a nyelvtörténeti vizsgálódás czéljaira elodázhatatlan szükség, hisz minden kis terület nyelvünk százados történetének e szakaszából szolgáltathat valami kiegészítő vagy megerősítő tanuságot s fényt deríthet megoldatlan kérdéseinkre. Ép ezért illetheti e részről is elismerés és köszönet a Glosszák fölfedezőjét, ki eredményes kutatásainak e ránk nézve legfontosabb részét szakértő másolatában azonnal hozzáférhetővé tenni is igyekezett.

De térjünk át magára az új nyelvemlékre.

Codexünk, mint említettük, latin szentbeszédeket tartalmaz közbeszőtt, sorközi meg lapszéli, magyarázatokkal (glosszák). E magyarázatok sok eredetiséget is mutatnak. Minthogy az interpretálónak nem volt czélja a beszédek teljes lefordítása, nem is volt megkötve a szolgai utánzásnak azon általános nyügétől, melyben összes codexeink, mint megannyian latinból való fordítások, leledzenek. Hogy mennyire szabadon és önállóan fejezik ki a glosszák írói magyarázataikat, legvilágosabban oly helyek mutatják, hol az eredetinek pár szóból álló kitételéhez bő körülirással, egészen elütő fordulattal, sőt világosság kedvéért gyakran kétféle változattal is kifejezett magyarázatot jegyeznek. Pl. E kifejezés után „experientia singularis" azt írja az első kéz: *w maga byzonsagoth weth feletenk* 286. „Exivit haec fama" fölé a másik kéz ezt a magyarázatot teszi; *mind ah videk zerent kyterwle azaz ky hirhevek* 380. Paraclitus suggeret vobis omnia: *vigaztalo zentlelek megsugia azaz elmetekbe hozza* 218. Apprehensum: *fogvan tapaztvan auag illetven* 340. Intus est vacuus: *nincen isten malastya nala* 337. Quid esset?: *my nemw allath?* 332. Homo esse desinit:

nem ember 376. Ad infernum demergit: *elneleti pokolal* 336. Verbi gratia: *veg peldat* [olv. végy példát] 276. stb. Teljes közvetlenséget érzünk a következő magyaros jegyzeteken is: *chak ennalam vagyon, ninchen egebnel senkynel* 307, *ky gondolna vele hog felemelney zegent* 343, noha a megfelelő eredeti contextust itt kiadásunk hiányos közlése miatt pontosan nem tudhatjuk. Ugyan azért, hogy nem fordítani, hanem csak magyarázni akartak, az eredetinek mondatbeli, viszonyított alakjait is rendesen teljes önálló mondattal fejezik ki, pl. hausto veneno: *kizya a mergeth* 137, movens mentem: *megindetya embernek elmeyth* 337, stb.

Van a fölfedező szerint codexünkben sok szó és kifejezés, melyeknek megfelelőt a latin szövegben nem találni, de a beszéd fonalán egyes átmeneteknél bizonyára hasznos segítségül voltak. Több helyen meg a közbeszőtt és sorközi magyarázatokon kívül lapszéli jegyzetek is olvashatók, s ezek nyelvükből itélve még függetlenebbek lehetnek az eredetitől. Ilyeneket a 64. 126. 142. 209. és 336. lapokon találunk. Minthogy azonban a latin szöveg nem áll előttünk, a beszéd tartalmához való viszonyukat nem tudhatjuk. Egyikük jó ideig teljesen érthetetlen is volt előttem: *oh ennekem merth en ydegen feld miue essem meg hozula* 142, a mint hogy a közölt olvasásból alig is lehetett volna a valódi értelmet kisejteni, ha a föntebb említett pécsi Nyirkállai-féle codex adatainak vizsgálata közben véletlenül a következő mondatra nem bukkanok: *mert én ydegen földen nevelésem meg hozwla* (a codex 238. lapján; az orthographiának félig modern szinezete Kovachich pontatlan közlésének tulajdonítandó), azaz: „mert én idegen földen nevelésem meghosszúla“, mit egészen világossá tesz a latin mondat, mely fölé jegyezve van: *quia incolatus meus prolongatus est.* A Glosszák u. a. lapjának egyik sorközi jegyzete most már a marginális mondat odaillőségét is megmagyarázza; az illető lapon u. i. idegen helyre menésről, idegen földön tartózkodásról szólhat a szentbeszéd, mert ezt olvassuk: ad loca aliena vadunt *ydegen herre mennek*“. (A két codexnek ez a szószerint egyező adata nem lehet puszta véletlenség.) — A jegyzetek legnagyobb részét természetesen az eredetinek teljesen megfelelő sorközi vagy közbeszőtt magyarázatok

teszik, de ezek közt is sok a tanulságos adat szavaink és szólásaink jelentéstörténetéhez.

A mi nyelvemlékünk általános jellemét és fontosságát illeti, főkép hangálladékának érdekes régiségeit kell kiemelnünk, a mennyiben a magyar hangfejlődésnek oly fokát tünteti föl számos adattal, minőt csak legrégibb emlékeinkben (HB., oklevelek, EhrC.) találunk, a nálánál szintén idősebb Bécsi és Müncheni cc.-nél pedig nem egy pontban eredetibb állapotot őrizett meg. Ugyanezt tapasztaljuk alaktanán, mely szintén ritkább nyelvtörténeti észleletekhez szolgáltat megerősítő tanuságokat. Mondattani tekintetben természetüknél fogva kevesebb anyagot nyújthatnak az összefüggéstelen glosszák, de szókincsük viszont annál több elavult és ritka helyről ismert, vagy jelentésileg is érdekes szóval gyarapítja nyelvünk történetét, melyek némelyike eddigi kétes adatainkra világot vet, vagy első forrásul szolgál ily messze még ki nem mutatott fogalmakra. Mind e jellemző és fontos sajátságok a rendszeres grammatikai földolgozásban lesznek részleteikben és együtt szemlélhetők, mellyel egy jövendőbeli Történeti Magyar Nyelvtanhoz kivánunk könynyen áttekinthető adalékot szolgáltatni. Csak sajnálnunk lehet, hogy az érdekes anyagnak egy részét egyelőre a kétesek és meg nem fejthetők rovatába kellett sorolnunk, mert olvasásuk helyessége bizonytalan, a megfelelő latin helyek teljes contextusa nélkül pedig értelmüket határozottan nem reconstruálhattuk; érezhető e hiány a szók jelentésének megállapításánál is, mi szintén kárára van nyelvemlékünk hasznavehetőségének. Mindeme hiányokon csak újból való megtekintés segíthetne s e czélból mindenesetre kivánatos volna a codexet, könyvtáraink útján, ideiglenes használatra megszerezni.

Kijavítom itt azon olvasatokat, melyek a nyelvtörténet segítségével, s részben már codexünk parallel helyeiből is biztosan megigazíthatók: *megmenctes* ludibrium 348: olv. *megmeuetes (mevet* ismeretes régibb alakja a *nevet* igének) | *kisebbcytinoth* 126: olv. *kissebcytiuoth;* vö. *bezelnek vot:* conferebant 105, *kinebety vot:* alleviabat 126, és *zugodnak volth:* resonabantur 217, 293, stb. (l. a mondattani sajátságok között); „*megzedwat* vindemiabat“ is valószínűleg *meg-*

zedwot-nak olvasandó 250, noha akár *megzedwal* [= megszed val(a)] is állhat az eredetiben (vö. *sortilega vetuta* van közölve *s. vetula* h. 337, magyarul *warasusj* | *tetemeuel* cum effectu 34: olv. *tetemenel* [azaz: *téteménnyel*]; vö. *harum tetemen:* triplex effectus 344 | *megkenethnedh* reconciliari 277: olv. *megkeuethnedh* (megkövetem: reconcilio, placo MA.); vö. *keuethek:* secuti sunt 271, *kevetkezik:* sequitur 194 | *wrn zerenth* occasionaliter 236: olv. *wru z.*, azaz „örv szerént" (l. a szójegyzékben) | *yeue zo* verbum terribilissimum 156: olv. *yene zo; yreneseg* formido 292: olv. *yieneseg; neueseg* formido 282: olv. *iieneseg* (vö. helyesen olvasva *yeneseg* horror 355, oly*yene* stupidum 293); azaz *ijené*, *ijenéség* (l. az alaktani sajátságok között) | *wg zel* auster 222: olv. *ivg zel* (azaz *jug-szél*, l. a szójegyzékben) | *birodalmal* confidenter 363: olv. *bizodalmal*, vö. *bizodalmasth* fiducialiter 207 (viszont *zacha* helyett *racha* olvasandó 277; vö. qui dixerit fratri suo *Racha*, reus erit concilio, Máté 5:22) | *ragado ferteze borsagy* in contagione et macula 299: olv. *r. f. korsagy* (azaz: ragadó fertézé kórság; vö. *ragado korsag* morbus contagiosus 209, 212; *borság* nem létezik) | *beytha* stolidus 144: olv. *heytha* (l. a szójegyzékben); a két utóbbi olvasatot is a nagy hasonlóság magyarázza meg, mely a hanyagul irt vagy elhomályosult *k h* betűk és a *b* közt tapasztalható. A következők valószínüleg a codex iráshibái vagy sajtóhibák: *linor:* olv. *liuor* 80, *trinium: triuium* 333, *naustat: nauseat* 295, *fastino, fastinavit: fascino, fascinavit* 282, *coangulatus: coagulatus* 78, stb.

Még nyelvemlékünk orthographiájáról kell szólanunk. Ebben a Glosszák igen tarkák és következetlenek s így nem nyújthatnak annyi tanulságot, mint a pontos orthographiájú Bécsi, Müncheni, Jordánszky és Érdy codexek. Kevés tanulságot meríthetünk pl. a magánhangzók hosszúságára nézve, minthogy ezt egy-két eset kivételével (l. a magánhangzók időmértéki sajátságainál) egyáltalán nem jelöli nyelvemlékünk; a mássalhangzók hosszuságát azonban már sokkal gyakrabban találjuk benne kifejezve. 1) Magánhangzói orthographiájából megemlítem, hogy az *i* (illetőleg *j*) hangnak hol *i*, hol *y* (vö. a Bécsi és Münch. cc. *i*-vel, a Jord. és Érdy cc. kizárólag *y*-nal élnek), az *u* hangnak *u*, *v*. ritkábban *w* (pl. *thwnyasag* ignavia 32, *bwiasag* libido 300, stb.) a jegye. Az *ö* hang jegye többnyire *w*

(pl. *wthzaz* quingenti 197, *themerdwkb* grossior 119, *eweszw* clavus 292, stb.), ritkábban *ew (ewywaryw* [olv. *öji varjú*] noctua 283, *megewrele* gavisus est 6, *nezew:* néző 240); *o* [talán valami diakritikus jellel?] e két helyen: *leson* [olv. *leszön*] 305, *illo innep* [olv. *illö* (= üllő) *i.*] feria celebris 194;? *v*, *u: vrdeg* [ördég v. ürdég?] 287, *bekutum* [bekötöm?] 344, *lvnek* fuerunt 357, *buchuletesseg* solennitas 34. Az *ü* hang jelölői: *u*, *v* (pl. *zucseg:* szükség 138, *mendenvt* ubique 193, stb.) és *w* (pl. *kwld:* küld 380, *ege wzegh:* faces 333, *kwrtes* tibicen 380, stb.). 2) Mássalhangzói orthographiáját világítsák meg a következők. A *cz* hang jegye az I. kéz írásában *ch: kemenche* 300, *morchanasag* 301, *erch* aes 291; a II. kéznél *c: lacik tecik* videtur 346, *tecyk* videtur 374 (vö. az I. kéznél etymologikusan: *tethzik* 64), *temlec:* tömlöcz 25, *katronca* [tehát mély hang előtt is] sudarium 372 (az I. kéznél csak a latin eredetű *spacial* deambulare szóban 307), és *cz* e szóban: *ercz* metallum 197. A *cs* hangot az I. kéz egy hely kivételével (*io elkulczwt:* modestiam 339) mindig *ch*-val jelöli (? *chy: ronchyca* olv. *roncsika* vagy *roncska?* 75); a II. kéz azonban e jegyen kívül szintoly gyakran használja az egyszerű *c*-t is, pl. *coda* 193, 194, *bocat* 207, 352, *menc meg* 251, stb. A *c* betűt különben mind a két kéz rendesen a *k* hang jeléül alkalmazza, mint a latin orthographia (magashangok előtt csupán e két helyen: *leselcedik* 140 [vö. *leselkedik* 139] és *cintorna:* lyra 253, mindkettő a II. kéznél). Az *sz* hang jele rendesen *z*, ritkábban de szintén igen gyakran *s* (pl. *somorusag* 379, *serzeth* 371, *serent* 16, 370, *sunadas* sopitus 292, stb.), egy helyen a II. kéznél *sc* (*termescet:* természet 145) s ugyanannál *sz* e két helyen: *tisztaság* 127 és *leszen* 135. A *z* hang jegye mindig *z*, az *s*-é *s* (egyszer *sch: tapsolasch* plausus 339), a *zs*-é *s*. Az úgynevezett jés hangok jelölésére codexünk csekély kivétellel az *y* mellékbetűt használja, jegyei tehát egészen a maiak: *gy ly ny ty;* — *i* csak e pár helyen található: *nagiob* 329, *ogiatok* [olv. *óggyatok*, azaz *óvjatok*] attendite 290, *tunian* 378, *zemem fenie* 126, *felwl niulla voth* [a. m. felül nyúlja vót]: extendebat 151 (*halogatia* 370, *altaliaba* 363 csak etymologikus írásmód, vö. *forgathia* 365, *meghozandia* 379, stb.) és *j* ebben: *hogj* ut 51. Igen sokszor azonban teljesen jelöletlenül hagyja nyelvemlékünk a jésülést [a kiadás legalább nem említi.

hogy diakritikus jeggyel élnének e helyeken a jegyzetek írói], tehát *g* = gy, *l* = ly, *n* = ny; de puszta *t* ,ty' jelentéssel nem fordul elő, hanem e helyett két külön jelölésmóddal találjuk e hangot, ú. m. *th*-val, a II. kéz írásában: *fathw* inlegitimus 264 és *athank:* atyánk 5 (különben mindig *atya* 134, 193, stb.) s *ch*-val egyszer az I. kéznél: *haborgacha* impugnat 31. Az előbbihez hasonló a *gy* hang jelölése két helyen: *fegh* [olv. *feggy*] corripe 190 és *megfagh:* megfagy 336.

Mielőtt a grammatikai tárgyalásra térnénk, meg kell még jegyeznünk, hogy a két kéz jegyzeteinek nyelve közt lényegesebb általános eltérés valóban nem található, s nem főképen olyan, mi miatt a második kézét jóval későbbinek, már XVI. századinak kellene tartanunk. (E vélekedésnek különben az írás jellege is ellene szólana). A részletekben vehetünk ugyan észre eltéréseket, s ezekre, a hol szükségét látjuk, figyelmeztetni is fogunk, a nélkül azonban, hagy belőlük a korkülönbségre nézve positiv következtetést vonni akarnánk, mit a nyelvfejlődésnek ingadozó, időhöz nem szabott természeténél fogva ferdeség is volna] koczkáztatni.

TÖMLŐ GYULA.

A NYELVJÁRÁSOK TANULMÁNYOZÁSÁRÓL.

— Lundell I. A.-tól [1]. —

Ha kevés szóval jellemezni akarjuk a mai kor nyelvtudományát, szembeállítva azon koréval, a midőn Bopp, Grimm s az ő tanítványaik állították fel a megoldandó kérdéseket s a módszert, azt kell mondanunk, hogy ez a tudomány ma egyrészt kritikaibb lett. mivel bizonyos elszántsággal vet félre minden metaphysikai kérdést, melynek megoldása ma még lehetetlennek látszik; másrészt, hogy

---

[1]) Lundell 1881-ben olvasta fel ezt a dolgozatot Christianiaban a skandináv philologusok gyülésén; nyomtatásban nem rég jelent meg Techmer folyóiratában (Internationale Zeitschrift für allgemeine Sprachwissenschaft; I. Band 2. Heft). E dolgozat oly helyes szempontból birálja a nyelvjárások tanulmányozásának minden egyes részletét, hogy leforditását nagyon hasznosnak találtam. Néhol egy-egy a mi viszonyainkra utaló megjegyzést szúrtam közbe, [ ] közé téve azt. Másutt meg, ha egyedül a külföldöt érdeklő dolgokról szól, elhagytam szavait; de ezt csak nagy ritkán tettem. B. J.

inkább az élő nyelvvel foglalkozik, s míg azelőtt a jeleknél megállott, ma azokon keresztül igyekszik a valódi nyelvhez eljutni; tehát sokkal fontosabbnak tartja a mai beszélt nyelvet. A nyelvi jelenségeket egész új módon magyarázzák ma meg a fonétikai és psychikai törvények helyes alkalmazásával.

Az általános érdeklődés, melyet a tudósok a nyelvjárások tanulmányozása iránt mindenütt tanusítanak, kétségtelenül összefügg a nyelvtudomány ezen új irányával. Az igaz, hogy ez az érdeklődés nem egészen új, sem nálunk, sem másutt: a külföldön a XVII. század óta figyelemmel kísérhetjük ez érdeklődést [nálunk is már a múlt század végén kezdtek velük foglalkozni]. De a dialektusok tanulmányozása ekkor még nem függött össze szorosan a nyelvtudománnyal, hisz bennük csak a nyelv régibb alakjait kutatták, s ezeket annál érdekesebbeknek találták, minél régiebbek voltak. Oly szavakat kerestek a nyelvjárásokban, a melyek a mai irodalmi nyelvből kihaltak, de megvannak még a régi nyelvemlékekben. Leginkább arra törekedtek. hogy összeállítsák a nyelvjárás szótárát, és a szó létezése volt a legfontosabb előttük; tehát ha egy szót már akár az irott nyelvből, akár valamely más nyelvjárásból ismertek, többé nem érdeklődtek iránta. Ma egész másképp történik a nyelvjárások vizsgálata, mert a nyelvtudománynak lényeges részét képezi. Természetes, hogy ezen új módszer mellett némelyek még mindig a régi módon dolgoznak.

Olyan időben, midőn a nyelvjárások iránti érdeklődés Skandinávia különböző vidékein számos társaságot hozott létre, melyeknek az a czéljuk, hogy a mindinkább veszni induló népies formákat a nemzeti kultura és a tudomány számára irásba foglalva megőrizzék, midőn több és több tisztán az újabb elvek szerint készült tanulmány jelenik meg, e tudomány tárgyának és módszerének kérdése bizonyosan érdekelni fog minden nyelvészt. Nem szándékom itt arról a módszerről beszélni, hogy miként kell egy bizonyos nyelvjárást vagy nyelvet tanulmányozni. A nyelvjárástanulmányoknak a tudományban mindenütt egy és ugyanazon szerepük van és így e tanulmány tárgyának és módszerének kérdése az általános nyelvtudomány körébe tartozik.

Hogy mit értek a nyelvjárás vagy dialektus szón, azt megmagyarázni úgy hiszem fölösleges. Nem beszélünk itt ama régi dialektusokról, melyeket ma már csak irott emlékekből ismerünk. Nekünk a nyelvjárást úgy kell tekintenünk, hogy az ellentétben áll az irodalmi nyelvvel; ez utóbbi ugyanis, habár a különböző vidékeken az illető nyelvjárás szerint változik, mégis nagyban különbözik magától a nyelvjárástól. A nyelv régibb életét feltüntető írott emlékek, mind a nyelv anyagára, mind pedig a formákra nézve, mindig nagyon töredékesek, az élő nyelv ellenben bővében tárja fel kincseit a kutató előtt.

Az irodalmi nyelv más törvényeknek hódol, mint a melyek a nép nyelvét fejlesztik és így azok az éltető erők, melyek a nyelvbe hatnak, nem működhetnek egész természetesen és szabályszerüen a kimüvelt nyelvben. Ha az írásban fenmaradt, de ma már sehol sem beszélt nyelvet az organikus élet őskori maradványaihoz hasonlítjuk, akkor mondhatjuk, hogy az irodalmi nyelv megfelel a kertészet mesterséges tenyésztéseinek. Már ebből is látható, mily fontos a nyelvjárások tanulmányozása a nyelv psychikai törvényeinek megismerésére. Mindazáltal nagyon is elismerem, hogy a nyelv régibb állapotainak tanulmányozása is nagyon fontos. A nyelvnek az a története, a melyet mi végig tekinthetünk, sokkal kissebb, semhogy meg tudnók érteni, ha csupán ennek vizsgálatával foglalkozunk, mindazon apró változásokat, melyeket akár naponkint észlelhetünk. Tehát figyelembe kell vennünk a nyelv régibb korait is, a melyeket az irott emlékekből ismerhetünk meg. De, hogy ezt a traditiot kellőleg megérthessük, a mai nyelv aprólékos és pontos vizsgálata által meg kell szereznünk az általános szabályozó elvek ismeretét; hisz a nyelv physicai és psychicai föltételei majdnem mindig ugyanazok. Végre is, több egyidejű dialektus, vagy több ugyanazon családhoz tartozó nyelv tanulmányozása bizonyos körülmények közt helyettesítheti különböző korok tanulmányát, mert hisz ekkor rokon organismusnak különböző fokú fejlődését látjuk magunk előtt, tehát a mi különben egymás után következik, azt egy bizonyos körben egymás mellett szemlélhetjük, és így könnyebben is lehet hozzá férni. A nyelvjárások vizsgálata gyakran megvilágítja a nyelvfejlődés leghomályosabb kérdé-

seit is; egy nyelv dialektusainak vizsgálata is oly gazdag tenyészetet tár fel előttünk, s oly különböző anyagot nyújt a nyelv törvényeinek vizsgálata számára, hogy az összes indogerman nyelvek történeti emlékei sem nyújthatnak többet. [Az ugor nyelvek vizsgálatánál még fontosabb szerepük van a dialektusoknak, mert hisz a magyaron kívül a többi rokon nyelvnek nincs is története, s a magyar nyelvet is alig kisérhetjük visszafelé 600 éven túl].

Tehát azt hiszem, hogy a nyelvjárások vizsgálata ugyanazt a szolgálatot fogja tenni a jövő nyelvészének, a mit a laboratoriumi gyakorlatok tesznek a zoologusnak vagy botanikusnak. Legalább annyi bizonyos, hogy senki sem lehet jó fonétikus, a ki nem vizsgálta pontosan ugyanazon nyelv különböző dialektusait, és aztán különböző nyelveket is, a mi még nehezebb.

Ha egy nyelv szókincsét, vagy még inkább, ha a szótöveket akarjuk vizsgálni több rokon nyelvben mind alakjukra, mind jelentésükre nézve, természetes, hogy a nyelvjárások szavait is fontolóra kell vennünk Nem csak az tartozik valamely nyelv szókincséhez, a mit papirra vagy pergamenre írtak, a mit fára, kőre vagy érczre metszettek, hanem minden egyes kimondott szó. Ha szántszándékkal elhanyagolja valaki a szókincs egy részét, természetesen hamis eredményre jut, mert hogy az eredmény igaz legyen. teljes anyaggal kell rendelkeznünk.

A philologusnak is, a ki régi szövegek értelmezésével, elmúlt korok társadalmi és kulturai kérdéseivel foglalkozik, nagyon becses útmutatásokkal szolgálhatnak a nyelvjárások. Természetes dolog, hogy a dialektusok fonétikai és alaktani szempontból sokkal gyorsabban fejlődnek, mint az irott nyelv, a melyben a változásokat késlelteti az irodalom konzervativ hatása; de szókincsében sok dialektus elmúlt idők becses emlékeit őrizte meg, és ily emlékek gyakran nagyban elősegítik a régi iratokban fenmaradt egyes szavak értelmezését.

A nyelvjárások tanulmányozásának czéljáról szólva vizsgálnunk kell a kérdésnek azt az oldalát is, a mely némelyek szerint épen a legfontosabb Ez, épúgy mint a helyesirás, praktikus kérdés. Hanem a nyelvésznek, a ki illetékes biró ez ügyben, kötelessége határozott színt vallani: a

nyelv tisztaságának kérdéséről akarok itt szólani. különösen arról, hogy hasznos-e az idegen szavak helyett a nyelvjárások szavaival élni. A nyelvjárás tanulmányozója maga nem vet erre ügyet, hanem az iró elvárhatja, hogy szükség esetén tőle nyerjen útba igazítást. Ha a nyelv czélja az, hogy vele az ember gondolatait másokkal közölhesse, mindig oly szavakat kell választanunk, a melyeknek segítségével legkönnyebben értheti meg a hallgató a hozzá szólónak gondolatait. Arról pedig meg vagyok győződve, hogy a nép általában könnyebben tanulja meg az olyan szót, a melyik ismert tőből van képezve, mintsem egy idegen szavat. Ez nagyjában igaz, hanem azért egyes esetekben az ellenkező is állhat, pl. ha az idegen szót már mindenki ismeri. Minden egyes esetben nagyon sok függ az illető iró izlésétől és tapintatától. S mivel minden iró arra törekszik. hogy művét minél több ember olvassa és megértse. már magától is a helyes úton fog megindulni. Csak azt kell megkövetelni, hogy a nyelvjárásokból átvett szavak az irodalmi nyelv törvényeihez simuljanak; ha ez nem lehetséges. akkor teljesen egy sorba helyezendők az idegen szavakkal.

Midőn a nyelvjárások tanulmányozásának szükségességéről szólok, utalni akarok arra is, hogy mily kivánatos volna, ha azok, a kiket valamely ország műveltsége képviselőinek tekintenek s ők maguk is annak tartják magukat, a kik rendszerint egyszersmind a közügyek élén is állanak, megismernék a népet, melynek függetlenségét, erkölcsi és szellemi művelődését elősegíteni kötelességük. De a míg az egyik párt gőgössége, a másiknak bizalmatlansága, félreértések és előítéletek mindkét részről elválasztják a társadalom különböző rétegeit, a hasznos együttműködés lehetetlen. Az igazi műveltség, a jellem műveltsége. épúgy megtalálható a parasztnál. mint a felsőbb körökben, az igaz, hogy más-más formában. Bár sokan tanulmányoznák a nép életét és a módot, a mint ő a dolgokat tekinti; legalább ehhez alkalmazkodnának követelményeikkel, bármily jogosak is azok különben. Ha megismerik a nép nyelvét. meséit, hagyományait, közmondásait és rejtvényeit, mindennapi foglalkozását, ha dolgozik vagy ha pihen, ez által közelebb lépnek hozzá, s megtanulják szeretni őt; az ember megismeri az embert.

Miután az eddigiekben elmondtuk, mi a czélja a nyelvjárások tanulmányozásának, vizsgálnunk kell, már most, hogy a tudomány mai állása mellett, mikép lehet e tanulmányt lehető legjobban értékesíteni.

Az ilyen tanulmányok módszerét megjelöli már a kitűzött czél: nem elég ha valaki elvégzi a dolgot, szükséges, hogy jól is végezze el. Ezt a megjegyzést nagyon könnyen teheti az ember, hisz sok, nagy fáradsággal és kitartó szorgalommal véghez vitt munka nagyon kevés hasznot hajtott; az igaz, hogy gyakran nagyon hanyagúl is dolgoztak; az oka ennek rendesen az, hogy az előismeretek nem voltak eléggé biztosak, s nagyon rossz nyomokon jártak. A műkedvelő czímet nem hallja szivesen sem a tudós, sem a művész, és méltán; ha e névvel azokat jelöljük, a kik oly dolgokra vállalkoznak, a mit nem tudnak elvégezni. Másrészt gyakran olyan emberek, a kik nem állottak a tudomány magaslatán, vagy nem dolgozhattak a kellő eszközökkel, igen értékes sőt megbecsülhetetlen munkát is végeztek. A legaprólékosabb pontosságot mindenkitől meg kell követelnünk, különösen ha magunk nem nézhetünk utána a legapróbb részletekig. A hanyagság olyan hiba, hogy méltán bizalmatlanságot kelt, de a nevelés gyakran segíthet rajta, vagyis ilyen esetekben a kritika. Csakis a szélhámosokat kell kiméletlenül üldözni.

Végre is, azt hiszem, a ki kedvvel fog az ily munkához, elvárhatja, hogy jó tanáccsal és útbaigazítással szolgáljon néki az, a ki ért a dologhoz, és a ki használni is fogja az ő munkáját. A nyelvjárások bő anyagának összegyűjtésére és rendezésére a kitartó munkások nagy száma szükséges, és ha egyöntetűen dolgoznak, a tudománynak igen hasznos szolgálatokat tehetnek. E meggyőződésen alapulnak a nyelvjárások tanulmányozása czéljából alakult társaságok, milyeneket Skandináviában, Angliában, Schweitzban és másutt is találunk. [Mily lendületet venne nálunk is a népnyelv tanulmányozásának ügye, ha egy szakférfiakból álló társaság venné kezébe ez ügyet, s az ő felügyeletük mellett és utasitásaik szerint dolgoznának az ország különböző vidékein lakó gyűjtők].

BALASSA JÓZSEF.

A GÖCSEJI NYELVJÁRÁS.

VII.

A mássalhangzók megőrzése.

Utolsó czikkem (Nyr. XIII. 493—499.) pótlására egy nehány szót akarok elsorolni: *szederj*, *eperj*. Simonyi bizonyítása szerint a *j*-s alak az eredeti. *Hangyál* a *hangya* mellett olyan mint *körtvély* a *körtve* mellett. *Kajált* és *kojtorog*, *innejd*, és *onnajd* mind eredetiebbek, mint közönséges alakjaik. Határozottan járulékmássalhangzókra. anorganikus hangokra kell ismernünk a következőkben: *csolk*, *szölke; cselérd*, *lércz*, *piarcz;* szóvégén: *kappant* és *szappant* (alanyeset); *ugyant-is;* különösen gyakori a *g* mint: *annyirag*, *ennyirag*, *mennyirag* (mennyire); *osztáng*. *éppég* és *szintig;* továbbá: *rozmaring* (v ö. rozmarint), *könnyig* (könnyü).

Alaktan.

A göcseji nyelvjárás alaktani jelenségeit a Budenz Albumban (157—172.) igyekeztem összeállítani és megmagyarázni. Mégsem tartom hely- és idővesztegetésnek a már közlöttekből nehány érdekesebb adatot itt ismét lenyomatni, mivel a jelen dolgozat az alaktan híjjával sokat veszítene összefüggéséből, sőt talán értelméből is.

Mindenek előtt a szótövekről akarok szólani. Teljesebb tő van a *hangyál*-ban; de e ragos alakokat: *Lendválon* (Alsó-Lendván), *héloba*, sőt *hélloba* (héba, hiúba, padlásra), *messzelebb* (messzebb), *sokálig* (sokáig; ennek *sokárig* változata is van), hamis analogia szülötteinél egyébnek nem tarthatjuk. E jelenségnek visszája is van, midőn a ragtalan vagy képzőtlen alak őrzött meg teljesebb tövet, mint: *közébb* és *fiatább* viszonyítva *közel*hez és *fiatal*hoz. Ellenben a *csepe* (fiatal tölgy) szónak nemcsak teljesebb, de eredetibb tőve mutatkozik a *csepeles* (tölgyes) továbbképzésben.

A több mássalhangzón végződő szó minden mássalhangzós rag előtt teljesebb tövével lép föl. mint: *part: partonak*, *sáncz: sánczoba*, *Sárd: Sárdora*, *könv: könvöbü*, *több: többebe*, sőt *kedd: keddetül uta*. Hasonló tüneményt látunk a határozói igeneveknél: *hajtova*, *mondova*, *mosdova*, *választova*. *osztova*, *bontova*, *fölldzzisztova*, *felejtëve*, *föstöve;* továbbá: *sa-*

vanyíttova, számíttova, varrova, mégérrève. Azt azonban nem merjük eldönteni, vajjon a teljesebb tő egyuttal eredetibb-e is vagy pedig a rövid magánhangzó csak a kiejtés kedviért szúródott-e közbe?

De bizonyára eredetibb a teljesebb tő az ú. n. hangugrató szavaknál, mint: *döglövö* és *hajlova.*

A magánhangzós tövek közül érdekesek az ilyenek: *disznu: disznaja, disznát; alá: alaja; tenni valaja. adó: adaja: temetü: temetei; szeretü: szereteje; kérü: kéreje* (de *vő: vője*) *mellé: melleje, essü: essés.*

I. Szóképzés.

a) Igeképzés.

1) Deverbalis igék. A gyakorító képzők közül az egyszerű *d, g, l*-nek képző voltát rendesen a gyökér szónak csak más származékaiból állapíthatjuk meg. Erre több érdekes példát mutat a göcseji nyelvjárás. Ilyenek: *koczog* mellett *koczul, föcsög* és *föcsül, föccsent* és *fécskend; kehül, keheg* és *köhög; pillog* a *pillant* mellett; *izzad* és *szakad*nak göcseji mása *izzul* és *szakul,* tulajdonkép *izzol* és *szakol.* Élő alapszótól: *mosul*, tkp. *mosol* (mos), transitiv értelemmel (v. ö. csángó *fogul,* fog).

A göcseji nyelv szereti az ilyen frequentativ alakokat: *kapdoz, fogdoz, futkoz, harapdoz* sat. A kombinált frequentativ képzőkre érdekes példák: *üddögel, hajgál, futonkol. fordulász, csóringál.* Leghasználtabb képző itt is a *-gat -get.* Ilyenek is hallhatók: *öjöget* (eveget), *löjöget, vöjöget.* Átalában a frequentativ igealakokkal sokkal gyakrabban élnek, mint mi; rendesen ott, hol a használat nemcsak természetes, hanem szükséges is. mint: *kódigat, köppeget* (köppesztget); itt szoktam *fekügetnyi,* a hideg *füözögeti;* ott *ülöget* a felesége.

A momentán képzés említésre méltó példái: *várit, álltit* (állít), *zaborit* (zavar). *takarit* (takar), *kapálit* (kapál), *gágint* (gágog).

Nevezetesebb causativ alakok: *férit* (fértet). *elalit* (aléltá tesz), *köppeszt* (tengerit köppeszt; morzsol). mely mellett nincs sem *köpped,* sem *köppeszik; fogyat* (fogyaszt). *Göndörget* bizonyára *göndörítget*-ből állt elő, mint *hengerget hengeritget*ből.

A reflexiv képzések közül hadd álljanak itt a különösebbek: *esenkédik:* erősen vágyik (a tehén esenkedik a répáért); *csömpöródik:* összeaszik, összezsugorodik, pl. hőség miatt a gabona; *biraszkodik:* támaszkodik (nė biraszkoggyál az ôdalho, mer elcsusszan); *üzekėdik: turkodzik:* gyürkőzik; *tanákszik:* találkozik; *mėgfogamodik:* megfogamzik; *fókodik, fuakodik:* fuvakodik, t. i. a szelen, tehát: megszárad; *zabarodik; sérödik:* sérül; *forgódik:* forgolódik; *küojtózik:* kisarjazik; *váritkozik:* várakozik.

-úl -ül képző járja sok oly reflexiv igében, melyeket az irodalom inkább *-odik -edik* képzővel használ. Ilyenek: *gyarapul, mámorul:* mámorosodik; *mestėrkül* mesterkėdik; *kerekül:* kerekėdik; *ėtörekül:* összetörődik; *ėgyénül, csirásul, mėgėggyesül:* megegyez; *mėgéhül. Fésül:* fésülködik; ez talán hamis analogia szülötte. Ezek ellenében van: *meghödik*: meghűl és *butálódik:* butul.

Egyszerü *-ik* teszi reflexiv igékké ezeket: *elveszik, kinlik:* kinlódik.

Említenem kell a *gözid* igét, mely a *győz*, Göcsejben *gőz* reflexivuma lehet; jelentėse: megtelni, telve lenni.

2) Denominalis igék. A nyelvjárás szereti a *z* képzőt ott, a hol az irodalom *-l*-et használ, mint: *ebédez, vacsorász, fölöstökömöz, vasaz, ékez, baglász, bogaraz, tagoz, vizsgáz* (a földet vizsgázni), *neszėz:* lármáz és *neszėzödik:* lármától megijed. Érdekes még *öröz:* őriz. Az *-l* képzős alakok közül említésre méltó: *porhál:* kapál, pl. tengerit, szóval porhanyóvá teszi a földet; *világol:* világit; *árnyékol, hüsöl:* árnyékon hever; *gógál:* hintázik, *góga* nevű hintától; *korállás nehezlel:* korának és nehéznek tart.

Denominalis igék továbbképezve: *csepelėg:* csepeg, *csöplet:* csépeltet; *fajzik:* származik.

Eredeti frequ. képző, mint denomin. képző ezekben: *gombász, vorgányász* (vorgánya gombafaj), *rákász, csikász, tikász;* továbbá: *csáligat, hákogat, csáli*-t és *hák*-ot mond az ökörnek.

b) Névszóképzés.

1) Deverbalis névszók. Először is ez igei mellékneveket említjük meg: *tippanu* meleg: rekkenő hőség; talán rokon a *tikkad* és *tikkuszt* igével; *szalu* kés: szijjó

kés; *fürgetü:* szekérrész, *förgető* helyett, valószinüleg a *forgató* magashangu mása; *böködős* pl. a bika, *foghatós*, a ki jól meg bir fogni valamit; különös még: *iszos:* iszákos. Érdekesek az *i* végü igenevek, mint: *langali:* langaló, lángos; *sari:* sarju. Az *a*, *e* végü igenevek közül: *csapa* és *hulla*. *Csapa* ösvényt, csapást jelent; v.ö. ‚vadcsapás, egy csapáson halad'; Göcsejben rendesen szekér*csapá*-ról. szólanak. A *hullá*nak értelme szekérről lehullott széna vagy szalma. (Ime tehát megvan az a szó, melynek élte jogát sokan kétségbe vonták. De a göcseji *hullá*nak élete nem szolgál az irodalmi *hulla* létrejöttének mentségére, s a neologus alkotások védője ne is igyekezzék e szóból védő fegyvert kovácsolni, a mint tették ezt a *zuhatar* szóval, melyet egy XVI. századbeli kodexben megtalálva, azonnal Jókai képtelen alkotásának, a történetesen e szóval egyező *zuhatar*nak paizsáúl állítottak elé; mert nem a *hulla* alkotóján, hanem csak a véletlenen múlt, hogy a német *Leiche* a magyar keresztségben *hulla*, helyett nem *hullany*, *hullag*, *hullma* vagy *hullnya* nevet nyert.)

A cselekvés jelentő igei főneveken gyakori az *-at -et* képző, pl. *fütet*, *kepehordat*, *takarat*, *kaszálat*, *porhálat*, *vetet*, melyek nem annyira magát a cselekvést, mint a cselekvés idejét jelentik, épen úgy, mint: *szüret* és a Balaton-vidéki szőlő-*metet*. *Vetet* öltő ruhát is jelent; *folyat* pedig folyót, élő vizet.

Érdekes e nehány fosztó melléknév: *maradatlan:* a ki nem tud veszteg maradni; *szeretetlen:* a kit nem szeretnek; *kölletlen:* a kit nem kedvelnek.

Egyéb igei névszók: *akadék:* akadály; *gyujtalék:* gyujtó, forgács; *vagyom:* vagyon (vö. öröm).

2) Denominalis névszóképzés. Ismeretes, hogy Göcsejben *szép*-nek, *jó*-nak így van a középfoka: *szèbbebb*, *jobbabb*. A középfok képzőjét rendesen *j* előzi meg, hacsak az alapszó sziszegő hangon nem végződik, tehát: *melegjebb*, *sètitjebb*, *bodorodottjabb*, *kárjabb* (nagyobb kár); de: *magossabb*, *sebèssebb* (vö. *hamarjabb* Faludinál).

Melléknévből képzett határozók: *daraboslag:* egyrészt; *külömöslег:* különösen; *magánoslag:* magánosan; *egészleg:* egészen; *félèsleg:* feles számmal; *vügyöst:* vegyest, vegyesen.

Valamihez tartozást jelentő melléknevek: *hávalusi, ide-odavalusi; paraszti, haláli* (halotti).

Valamivel ellátást jelentő melléknevek: mi *árus* ez a ruha; *boriszákos:* részeges; *törlinetes* könyv: históriás könyv; *vides:* vizes. *Üdötlen:* fiatal (vö. *idős). Fajtu:* fajú, fajta, pl. jó fajtu tehen.

A *rákászni, csikászni, gombászni, vorganyászni* igéknek névszói alakjuk is él, mint: *rákász, csikász* sat. Ide tartozik e családnév is: *Bugyász*, mely nyilván a *bugya* (bogyó) származéka.

KARDOS ALBERT.

A MESTER-SZÓTÁR.

A magyar tudományos akadémia mindjárt működése első napjaiban megtette „rendeléseit", hogy a magyar nyelv szóanyaga minél teljesebben egybegyűjtessék. Figyelmét ebben kiterjeszté a „magyar mesteremberek között divatozó műszavakra" is, melyek természetesen egyértékűek a nép egyéb rétegeitől használt szavakkal s ép úgy életforrásai a nyelvnek, mint a többiek. Szerintem azonban az akadémiának ebben, hogy nyelvadatok gyűjtésében a mesterszókat külön tartotta szükségesnek kiemelni, más czélzata is volt. Gyakorlati czél lebegett előtte, az, hogy a mellett, hogy a technologia nyelvének veti meg alapját, egyszersmind a mesterembereknek (akkor még az volt az iparosok neve) rendelkezésére adja a nekik szükséges szavakat, hogy a műhely nyelve a társadalom nyelvével magyarrá legyen. Fölhivásának, melyet ez ügyben egyesekhez s törvényhatóságokhoz intézett, volt némi, de csak is némi sikere, mit bizonyít az a nagynak épen nem mondható iratnyaláb, mely a „Tájszótár" második kötetének képezte volna anyagát, de egy félszázadon át megmaradt kéziratnak. Ennyi idő eltelte után, ez előtt két évvel az akadémia nyelvtudományi bizottsága ismét tett inditványomra gyűjtő-kisérletet. Ezer kétszáz fölhivást bocsátott ki jobbadán csak ipartestületekhez. Eredménye ugyan csak vagy száz válasz volt, de a melyeknek tartalma bizonyítja, mennyi ismeretlen szókincs rejlik még országszerte és hogy a kutatást ez irányban még nem tarthatjuk befejezettnek.

A válaszok beérkeztével a nyelvtudományi bizottság fölhivott engem, tegyek egy mesterszótár tervezete iránt előterjesztést, s a kivánt előterjesztés alapján megbizott annak megirásával a következő utasítással: 1. a mesterségek mindegyike irassék le elbeszélő hangon úgy, hogy abban

a mesterségek körében használt eszközök, szerszámok, mesterfogások szavai lehető teljességben előforduljanak; 2. az e foglalatba be nem illeszthető nevek külön magyarázó czikknek tartassanak fenn.

E szerint a mesterszótár két részre fog oszlani. Egyikben lesz az eddig fölvett 85 mesterség összefüggő leirása, mely alakot az teszi ajánlatossá, hogy a fogalom magyarázata sokkal rövidebben eshetik meg, másrészt meg teljesebb s világosabb lehet. A második rész pedig föl fogja ölelni azokat a kissebb-nagyobb szómagyarázatokat, mélyek az elbeszélő leirásba nem foglalhatók be. Ehhez fog még csatlakozni egy szómutató, hogy a keresett szóra könnyen rá lehessen nyitni.

A mi már magát a szótár anyagát illeti, ezeket kell megemlítenem. A rendelkezésemre álló szógyűjtemény gazdag ugyan meglevő szótárainkban föl nem található szókban, de nem elég arra hogy minden egyes mesterség műszavait kiadja. Egyes egyedül a csizmadiaság vagy vargaság az, mely hat-nyolcz vidékről került gyűjtésből leirható minden részemről eszközlendő hozzájárulás nélkül. És ez a hozzájárulásom, jobban mondva, kiegészitésem fölvállalt föladatomnak legnehezebb s nagy felelősséggel járó része. Ez elvezet engem és elvezetne bárki mást, ki e munkát fölvállalná, a „szófaragás" síkos terére, melyen, mint nyelvünk újhodásának története mutatja, könnyen el lehet bukni s a melyen sokan el is buktak. Azért, hogy e veszélynek ki ne tegyem magamat, a hol csak lehet, óvakodni fogok új szók készítésétől s leginkább arra fogok törekedni, hogy a meglevő szótári anyagból valamely magyar elnevezés hijával levő fogalomra azt alkalmazzam, a mely tulajdonságainál fogva a fogalmat legjobban megilleti. Természetes, hogy e jelentés fölruházásnak nem szabad erőszakoltnak lennie. Hogy mikép járok el, annak megmutatására szolgáljon a kádárságból vett példa:

Élő szók szótárainkból: borválú (töltike, töltiklő), czifrázó gyalú (párkánygyalú), csin, feszítő-abroncs, csipér, kákázni, eresztőgyalú, kihányni a fürész fogait, lábitó, porzógyalú, faragószék, sulyok, szalú stb.

Élő szók gyűjteményeimből: botóka (sulyok), bukdosik (hedereg) a fürész, csinromlás, csutak (paczka), czönk, döngölő, szinlő-bálvány (faragó-oszlop), fejfa a faragószéken, fejező (kalapács), fölkaliczkázni, himzőgyalú, hordófal (donga), hozzáaprózni, ikergyalú (szarvasgyalú, négykézgyalú), kaffancs (rákláb, csipér), megdugni (kákázni), megosztani (kihányni) a fürész fogait, kisérő, mestergyalú, papucsfa (nyomdikó, lábitó), sujókés (szivó-, vonókés), sujószék (faragószék), szádalló (szájzó, szájadzó), végellni (bütüzni) stb.

Nyelvadatok új alkalmazásban: ágas (bütüszék): endstuhl; alakszer: modell; aránytvetni: riss reissen; bütüfürész: endsäge; bütügyalú: stirn- vagy hirnhobel; bütükés: endmesser; csigázni: zusammenschrauben; csinászok: kimmbaum; csinrovás: gargelreissen; dongaalakzó: daubenleere; dongamás: lenkruthe; elüljáróvas: vorschneideisen; éltbutítani: kanten brechen; irdalni: reissen; irdalló: reisser; körzőt tátogatni: zirkel in die weite stellen; körzőtátás: zirkelweite; megtökélleni: ausrüsten; megtakarítani: abrichten; sorjázni: aufsetzen (a dongákat); sorjázó: setzreifen; szakatkozni: absätze machen; szakatkozva gyalulni: mit absätze hobeln; sziatolni (szijokálni): lenken (a szivókéssel); vájkó: kröze; vigyor: fuge stb.

Mint e példából látni való, van úgy, hogy egy és ugyanazon tárgy jelölésére több szó is áll rendelkezésemre, melyek mindegyikével más-más vidék él, s van eset, mit az alkalmazott nevek mutatnak, hogy ezekre egyáltalán nincs a mesterembereknek magyar szavuk, még csak magyar alakot öltött idegen szó sem. hanem pusztán az idegen szó él ajkukon ferdített alakban. Ez utóbbiaknak. minthogy szótáromnak első sorban a mesterségek nyelvének irodalmivá tétele a czélja, nem adtam helyet, bár művelődéstörténeti szempontból szintén meg van a maguk értéke s gyűjtésük azért nem értéktelen munka.

Az idegen szót magyarral helyettesítő működésemben karöltve jár egy második munka, a nyelv törvényeivel ellenkező eddigi képzéseknek, melyekkel a közönség se tud megbarátkozni, lehető kiküszöbölése. Ilyenek, hogy ismét példát beszéltessek, ily kifejezések: *légüres; vizhatlan, vizjáratlan, vizellenes; léghatlan, légmentes.*

Már az is, hogy e fogalmak jelölésére két-három nevet alkalmaztak. mutatja, hogy az elégedetlenség tétette az egyik rosszat a másik rossz helyébe. Mindenki érti rajtuk. hogy az összetételek tulajdonképen így volnának jók: ,légtől üres, víztől áthatatlan' s így tovább. Így azonban megszünnek műszavak lenni s lesznek egyszerű körülirások. Szótáromban a *légüres* helyébe állítom a léghijast a népi foghijas példájára; a *vizhatlan* helyébe pedig két nevet is kettős jelentéséhez képest. Az egyik vizálló, midőn szövetről, kalapról, vakolatról sat. van szó, melyek a vizet állják, a másik vizállató, midőn a ,wasserdicht' azt fejezi ki, hogy valamely edény a vizet nem bocsátja ki magából, megrekkenti, megállatja. A ,luftdicht' helyébe pedig állítom a közkeletű, szótárainkban föl nem jegyzett, a ,fojtott sör, fojtott must'-ból elvont *fojtott*at. Mert mit jelent a *fojtott* a sör sat. előtt? Azt, a mit a német ,luftdicht abgeschlossen'-nak mond. E szerint e népnyelvi adat alapján bátran és helyesen fordítjuk az ilyeneket: ,luftdichter

Verschluss, luftdichte Thür, Fenster' sat. ekként: ,fojtott záródásnak, fojtott ajtó, ablak' sat.

Bár az egyes mesterségen belül is nem csekély az ily alkalmazások száma, könnyelmüség benne nem vezet. Mindennek eljárok hegyéről végére s végül is a Nyelvőr körül csoportosult jeles szakférfiak egyikéhez másikához fordulok s élek szives tanácsukkal. Nagyon kivánatos azonban, hogy eme, habár helyes és más előhaladottabb irodalmakban is követett módja a szóalkotásnak minél szükebb határok közé szoruljon. Ezt lehetővé tehetik azok, kik eddig is a népnyelvi adatok gyüjtésével foglalkoztak s ebbeli buzgalmukat ezentúl egyszersmind a műhelyekre is kiterjesztik vagy a nép körében különösen azokra a szókra fordítanak gondot s jegyzik föl, a melyek valamely házi ipart illető munkatételt jelölnek. Van, tudom, egy nehézsége a műhelyben való gyüjtésnek. Ismernie kell a gyüjtőnek a mesterséget legalább főbb vonásaiban, mert csak ez képesíti arra, hogy a műhelyben egyet-mást szóba hozzon és a művestől azt, a mit kiván megtudjon. Ez ismeretek elsajátítására azt hiszem elég jó a „Képek az iparos világból" czímű könyv, és én a „Nyelvőr" eddigi elismert buzgalmú gyüjtőinek szivesen szolgálok egy-egy példánnyal. Erre vonatkozólag a Nyelvőr szerkesztőjéhez intézett óhajukra, s azon nyilvánított igéretükre, hogy mesterszókat készek gyüjteni s azokat a szerkesztőség útján rendelkezésemre adják, a kivánt tiszteletpéldányt azonnal útnak indítom.

Vállvetett közremunkálással ekkép a mesterszótár mintegy két év mulva meg fog jelenhetni, melynek azt hiszem nem kis érdeme lesz abban, ha elmondhatja, hogy a hazai ipar nemzetivé tételében őt is megilleti egy kis rész.

FRECSKAY JÁNOS.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Tanuvallatások, a Révay család levéltárából.

I. Ajtó előtt járkáló fütőhöz szól a szoba leány: „Ne sergelődjél itt, mert az asszony beteges".

A szoba leány a kezemben levő gyertyát el ótta és kérde, mi járód van most itt.

Mind egyfelől mind más felől kakucsálván.

Imhon szembenjön Suska (székelyesen: imhol, ahajt).

Az ablaktáblát belől závárlották.

Fársáng ruha (= álarcz, egész álarczos ruha).

Kétszer ízben volt vele Rácz István. (1606.)

II. Hiti után semmit egyebet vall, hanem hogy stb. (Nálunk székelyeknél ,semmit egyebet nem vall, ha-

nem hogy' stb. És ez a forma ezen tanuvallatásokban többször előfordulván, nem lehet a nem-nek tollhibából való kifeledése).

Felszóval = fennhangon.

Egy emberről, ki feleségét verte, mondja egy tanu: „az asztalra hányatta, dögtette“ (talán: döngette?).

Péter uram feddett igen Ferencz uramra (= Péter uram nagyon szidta Ferencz uramat).

Hohár = hóhér.

Éjjel . . . a leány elfutamék, a legény ott a gradits végén leloppada.

Azótafogva = attólfogva.

Saskó, így nevezi férjét a haragvó asszony.

Vastagon tánczoltanak, egy víg társaságról van mondva.

Beslia mente (?).

Ugyancsak az előbbi társaságról mondja egy legény: „még nékünk is haragos tánczot kellett tanulnunk tőlük“. Ismételten előfordul: haragostáncz, hindutáncz.

Feddett erősen reánk = szidott minket nagyon.

És hogy nem láta gyertya világot alitván hogy lefeküdtünk stb.

Alitom vala hogy a pap megyen a szent-egyházba, de ismég vélem, hogy stb.

Tyukmonysütetnyire (azaz: nem messze).

De arányzottam a járásarol, hogy Kutsera (= nem láttam jól, de gyanítottam, arányzottam a járásáról).

Azon közben, hogy a czipót behánytam (Székelyföldön: bevetni).

Vin be = vive be.

Selyedett = sülyedett.

„Csuda lenne ha te az dologról nem tudnál, mert immár kiterjedett szabásó volt az dolog“, mondja egy zsidó leány.

A trombitásnak bokáljával tánczot fuvatott.

Az úr ugyan elhala (e hir hallására) = nagyon megijede.

Néző aszszony = jövendő mondó asszony; parancsolta, hogy oda menjek és nézellem meg mikor fog meghalni az úr. (1607.)

(Nyitra vármegye).

DEÁK FARKAS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Ev. Az „Orvos-gyógyszerészeti Műszótár" bírálatában (Ny. XIV. 123) Csapodi István az *ev* szót is a „csonka igei származásu alkotások" közé sorolja s mint „legvilágosabb tévedést" a Műszótárból törülni óhajtaná. Azonban e hibáztatás és kitagadás ellen a nyelv határozott tényei tiltakoznak. Szükségesnek tartjuk tehát helyreigazításképen, s részben a Nyelvtörténeti Szótár adatainak kiegészítéseül is, elmondani a mit e szóra vonatkozólag megtudhattunk.

Az *ev* főnév megvan már Calepinusban (1590.) *pus* és *sanies* alatt, s innen kezdve valamennyi régi és újabb szótárunkban, Molnár Albertben, Pápai Párizban, Kresznericsnél s egész ugor rokonságával a Magyar-Ugor Összehasonlító Szótárban; tehát mint „látszólagos tő elvonása" is immár háromszáz éves múltra hivatkozhatnék. De hogy az *ev* nem elvonás, mit csupán szótáríróinknak kellene tulajdonítanunk, azt a Történeti Szótár adatai kétségtelenné teszik. A készen levő E betű kéziratában ugyanis *ev* alatt ez a két világos idézet van följegyezve: „vynak vere es *eue:* sanguis et s a n i e s digitorum" EhrC. 103 (ez az adat közölve is volt Vozári Gy. „Nyelvemlékbeli szók" czímű gyűjteményében Ny. V. 213), és: „ha a lónac *Eu* iár ki az lábából . . . nisd meg egy keuesse az lábát" Cisio (XVI. száz.), O3.

E már magukban is eleget mondó adatokhoz részünkről még a következőkkel járulhatunk. Calepinus az *exanio* (= ex-sanio) igét magyarra így fordítja, „*euét* ki nyomom", s e kifejezést megtaláljuk MA. összes kiadásainak latin-magyar részében, de már mindenütt ezzel a világosabb synonymummal együtt: „*gönyetségét kitisztítom*". Hasonlókép jár el PP.: „exsanio: *evét, genyetségét* kinyomom". S így, Calepinus egy helye („pus: *eu*") kivételével, magát az *ev*-et is mindig a megfelelő synonymumokkal találjuk a latin-magyar szótárakban. Sőt PP.-nak Bod-féle kiadásában (1767.) az idézett latin ige alatt már azt olvassuk „*vérét* vagy genyetségét kinyomom". Mind ez arra vall, hogy az *ev* szó nem tartozhatott a legáltalánosabb mindennapi szavak közé. s ezért az említett szótárak magyar-latin részében már hasztalan keresnők az *evét kinyomom* kifejezést, helyette u. i. mindegyiküknél azt találjuk „*evességét kinyomom: exsanio*". Mindamellet í r ó b ó l is idézhetünk még egy helyet, hol szavunk szintén r a g o s a l a k b a n fordul elő, tehát nem tartható puszta szótárírói fictiónak. E hely Comenius magyar fordításának következő mondata: „az hussal egyben tekeredet (gyűlt) és ószve nőt *évből* apro mirigy lészen" Janua linguae lat. 60. — Mind emez adatok kétségtelenné teszik

egyfelől, hogy szavunk nem a nyelvújítás alkotása, hisz már legrégibb codexünkben, a XV. századi EhrC.-ben, is előfordul, másfelől hogy semminemű hibás elvonásnak nem bélyegezhető.

Hogy az *ev* a népnyelvben is ismeretes volna, arra csak a Tájszótárt (1838.) idézhetjük: „*Ev*, méreg a sebben v. daganatban; innen *eves*, genyedséges, *evedség*, genyedség. Székely szó. Pápa vidéki szó". De meg kell vallanunk, a czikk fogalmazása nem oszlathatja el abbeli gyanunkat, hogy az *ev* itt csupán a szótárszerkesztőnek tulajdonítandó, ki valószínüleg csak MA. vagy Kreszn. után írta föl czímszónak, mint a tényleg ma is létező két származék alapszavát. Kriza legalább e szót nem jegyzi föl, s mint látni fogjuk, egy más körülmény is növeli kétségünket. Mindenesetre újabb megerősítő értesülésekre volna szükségünk az illető vidékek gyüjtőitől.

Tovább menve megállapíthatjuk szavunknak voltaképeni helyes hangzását is. Calepinusnál és MA.-ben ugyan egyszerüen *ev* a szó nominativusa, de ez az ő tökéletlen orthographiájukban *év*-nek is olvasható. A nominativusi alak pontos megállapítása végett tehát oly forrásokhoz kell fordulnunk, melyek e tekintetben tökéletesebbek s megbízhatóbbak. S ilyennek szótáraink közül először Pápai Párizt ismerjük. PP.-nál, nem különben ennek Bod-féle kiadásában is, mind a magyar-latin, mind a latin-magyar részben (*pus* és *sanies* alatt) világosan *év* olvasható; csupán *tabum* alatt van sajtóhibából *ev*, a mit aztán természetesen Bodnál is úgy találunk. Sőt már MA. harmadik s utána negyedik kiadása is megadja egy helyt ezt a felvilágosítást: „pus: *eev* [olv. *év*], gônyetség" (az I. és II. kiadásban e helyen is *ev*). *Év*-nek írja még a nominativust Simai Kristóf „Vég tagokra szedetett szó-tára" (1809.) I. 210, és Kassai József „származtató 's gyökerésző magyar diák szókönyve" (1833.); ez utóbbi lényegében helyesen jegyzi meg: „sicut *lév* in accusativo perdit accentum, et fit *levet:* sic ex *lév* fit adjectivum *leves* et ex ‚év' *eves seb*". Ezek mellé megerősítésül ismét „Comenius" adatát idézhetjük: „az *évből* apró mirigy lészen", hol szavunk egy ú. n. másodlagos raggal *(-ből)*, v. i. oly raggal van ellátva, mely előtt a tő a ragtalan nominativussal egyező alakot szokott mutatni (vö. *nyár: nyár-ból, nyár-nak;* de *nyara-t*). Kresznerics tehát, valamint CzF., Ballagi, a MUgSz. s a Történeti Szótár, kik mindnyájan *ev*-nek írják szavunk nominativusát, egyszerüen MA. írásmódját vették át, minthogy a mai nyelvérzék, mely a szót már nem ismeri, útmutatójuk s ellenőrzőjük nem lehetett. (Kreszn. ugyan *év* alatt is fölveszi, *ev*-hez utalással s ‚CM'.-et [Calepinus magyarázója] jegyezve forrásul; de mi a kezünknél levő I. kiadásban csak *eu* alakot találtunk.)

Az ekként megállapított *év* szó e szerint a változó töveknek ugyanazon csoportjába való, hová a *hév* (hevében, heves), *lév* (levet, leves), *név* (nevet, nevez) és *rév* putredo (reves fa) névszóink is tartoznak. S így végeredményül mégis oda kell jutnunk, hogy a Műszótárba is fölvett *ev* nem szabályszerű; de nem mintha csonka igetői elvonás volna, hanem mert — akár MA. hibás olvasása, akár egy nyelvérzékre nem támaszkodható újabb elvonás következtében — oly hangalakot öltött mai szótárainkban, mely a történeti ténnyel s a nyelv analog töveinek természetével ellenkezik. Ezért kell kétkednünk a Tájszótár adatának pozitiv voltában is (ha ugyan nem puszta sajtóhiba *év* helyett), noha Kriza a „Magyar Tájszótárban megjelent több székely szókra“ tett „észrevételeiben“ (NyK. X. 325) erre nem reflectál.

A fölsorolt tövek közül még a *rév* (putredo) részesült hasonló eljárásban. MA. írása után ugyanis PP., Kresznerics és a NSzótár ezt is *rev* alakkal veszik föl. A Tájszótár pedig, két felé magyarázhatóan, itt is azt írja: „*Rev:* a' fa belső rohadása; *reves* fa. Székely szó“; csakhogy ez esetben már valószínűbb a sajtóhiba, minthogy *redv* (a *rév* mellékalakja) alatt azt találjuk: „redv, *rév;* fa-redv, fa-*rév*“. S ezt megerősíti a „bodrog-kiss-faludi születésű“ Kassai József szókönyve is, mely délibábos szófejtései daczára a benne található nem csekély tájnyelvi anyag miatt sokszor haszonnal forgatható. Kassai *ré, csont-ré, fa-ré,* („caries, putredo ossium et lignorum aut arborum“) szókat közöl Hegyaljáról s azt írja: „*ré* accentum amittit in accusativo et multis derivatis“; sőt meg is rójja Kresznericset, a mért nem *ré, rév* alatt hozza föl a szócsaládot.

Nyelvünk eme vallomásai alapján tehát az orvosi műnyelvnek is vagy más, testesebb és használatosabb szóhoz kell fordulnia, vagy *év* alakban kell elfogadnia a nominativust, melyet a megfelelő tövek szerint szabályosan így ragozhat: „az újnak *eve*“ „az *evet* kinyomni“ „az *évből* mirigy lesz“ stb.

Ezek után talán fölösleges is lesz a szó etymologiájára nézve a MUgSzótárban fölsorolt rokon nyelvi alakokra utalnunk, melyek elég feleletet adnak arra, hogy az *eves* szót nem kell szükségképen a „maró értelmű *evős evősség* szók módosulatainak“ tartani.

TÖMLŐ GYULA.

Tömkeleg. Nagy fába vágom a fejszémet: egy bitangnak nyilvánított s az irodalom nyelvéből ebrúdon kihajintott szónak akarnám az elvesztett becsületet visszaszerezni. Meglehet, hogy a kegyes szándék nem fog sikerülni; de annyit talán elérhetek, hogy birák uraimék még egyszer előveszik

a tíz év óta porosodó iratcsomókat, s az új védelem meghallgatása után az eddigieknél nyomósabb okokkal fogják támogatni a már kimondott itéletet.

E szó: a *tömkeleg*.

Nincs meg a szerencsétlen se Cal., se MA., se PP. szótárában. Az igaz, hogy SzD.-ében (még pedig * nélkül) és SI.-ében már megvan, de ez egymaga még nem hitelesítheti a törvényes származást, mert ezek a szótárak Barczafalvi korában, a rendszeres szógyártás megindulta után jelentek meg s bizonyos is, hogy több olyan akkori készítésű szót is befogadtak pl. *gyepleg, laplag, pamlag, párallag* sat., a melyeket a kényesebb izlésű Kresznerics irgalom nélkül visszautasított. Az is igaz, hogy Kr. — noha a Bévezetésben kijelenti (XLIX. l.), hogy SzD. és SI. szótáraiból csak azokat a szókat írta ki, melyekről meggyőződött, hogy nem koholt, hanem a régiség maradványaiból szedett szók — a *tömkeleg*et épenséggel nem utasította vissza. Azonban Kr. is tévedhetett, a mint hogy több esetben csakugyan tévedett is; tehát ez sem elegendő bizonyíték. És a gyanút nagyban súlyosbítja még az is, hogy az eddig közzétett adatok szerint, a *tömkeleg* Barczafalvinál az *emlep, közbönök, szörmény, üszkeleg, vimály*-féle érthetetlen betü-habarcsokkal vegyest fordul elő legelőször. Nem ilyen betü-habarcs-e maga a *tömkeleg* is? miért jelentsen épen labirintust? mi benne a gyökér és mi a képző? mint a hogy Helmeczy kérdezte a patvaristát, mikor ez a *krumpli* szót ki merte előtte ejteni. CzF. szótára megmagyarázta ezt is már t. i., hogy nem a *krumpli*t, hanem a *tömkeleg*et, persze az ő szokott módja szerint. Először is értelmét adja a *labirintus*nak: „sűrűen benőtt, tekervényes járású, úttévesztő kert"; azután áttérvén a szó képzésére, úgy hiszi, hogy alkotója a sűrűségre vonatkozó *töm* igét vette fel alapfogalmul s a *gombolyag, gömbölyeg, huppolag* sat. szók hasonlatára alakította, melyek törzsei: *gomboly, gömböly, huppol.* E szerint a *tömkeleg* közelebbi törzse volna, mondja CzF., *tömegel* vagy *tömgel*, némi hangváltozattal: *tömkel.*

Ilyen etimologia után, természetes, hogy a Nyelvőrnek ki kellett mondani a *tömkeleg*re a meggyalázó itéletet. Ki is mondta egész határozottsággal: „a *tömkeleg* egyike a nyelvújítás legfonákabb alkotásainak s használata a legkiáltóbb bizonyság, mennyire meg van romolva némely írónknál a nyelvérzék" (IV. 146). A Faludi *útvesztő*jét ajánlotta helyébe s az irodalom ez esetben szót is fogadott. A *tömkeleg* úgy eltűnt egyszerre a színtérről, mintha ott se is lett volna soha.

Már pedig én azt állítom, hogy a *tömkeleg* nem is csinált szó, hanem a régi népnyelvből került az irodalomba. Tüstént hozzá is látok állításom bizonyításához.

A mesterséges szócsinálás irodalmunkban, mint tudva van, Barczafalvi írói följéptével 1786-ban, vagy ha egy magában álló, egészen különleges szárnyaverdezést is számba akarunk venni, Dugonics Tudákosságával 1784-ben indult meg. Ezen nem azt kell értenünk, hogy addigi iróink nem alkottak volna új szókat s nem hoztak volna forgalomba előbb ismeretlen s a kartársak fülében eleinte szokatlanul csengő szavakat, hanem azt, hogy 1784 előtt, a nyugvó gyökök és képzők elmélete még nem levén kitalálva, érthetetlen betühabarcsok, ha csak sajtóhibából nem, egyáltalában nem juthattak irodalmunkba. A mely szó már ezen évszám előtt is előfordul egyik vagy másik íróink művében, arról nem szabad azt mondani, hogy a nyelvújítás alkotása. Már pedig a *tömkeleg* szó 10 vagy 12-szer is előfordul *Molnár János*nak 1760-ban (Barczafalvi születése előtt) megjelent, „Régi jeles épületek“ czímü nevezetes munkájában: „kivül a Torony derekán a szellőző kamarák, a világos paloták, a függő tornátzok s bólthajtásos tzifra pitvarok egymást érék; belől az épületet a kerekes udvarok, tömkeleg módjára készített tárházok ékesíték (148 l.). Tsodát támasztanak pedig a többi között Egyiptomban a nagy tornyok és oszlopok, a sugaras kövek, a mesterséges tömkeleg. Meris tója sat. (255. l.). De ez a Tömkelegre nézve merő aprólék épület. A Tömkelegnek szemlélésén annyira elhült, elbámult Herodotus, mint ha az egész világnak tsudájit mind egygyütt és egy tsomóban látná“ (383. l.).

Ha az irodalom történetéből nem ismernők is a tudós jezsuitának, Molnár Jánosnak kiváló írói szereplését, már ebből az egy-két idézetből is sejthetjük, hogy itt nem valami „romlott nyelvérzékű“, hanem egy ritka zamatos magyarságú íróval van dolgunk. Molnár János irodalmi működését épen az jellemzi legkiválóbban, hogy még az elvontabb tudományokban is a törzsökös népnyelvet akarta meghonosítani. Az olyan író, a ki még a Fizikában (1777.) is a rugalmas testeket pöczkölődőknek, a parányokat piczinkeségeknek nevezi, bizonyosan nem gyártotta a *tömkeleg*et s nem is fogadta volna el mástól sem, ha népies voltáról meg nem lett volna győződve.

De én nemcsak ebből az egy okból vitatom a *tömkeleg* szó népies eredetét. Van még egy más okom is és azt hiszem, ez még erősebb az elsőnél.

Szirmai Antal, Zemplén- és Szatmármegye kitünő monografiáinak irója, 1806-ban egy kis törvénytudományi szótárt bocsátott közre Glossarium vocum sat. czím alatt. Álláspontja a legszigorúbb ortologia; nem akar semmiféle szokatlannak tetsző szót elfogadni, még az ügyész ellen is erősen tiltakozik. Az előbeszédben világosan kije-

lenti, hogy „a mostani újjabb s helybenhagyható kifejezéseket“ a régiektől akként fogja megkülönböztetni, hogy utánok fogja írni: „új szók“! Ezt a megkülönböztetést a szótárban végig is viszi; *iromány*, *engedmény*, *vallományos*, *ügyelet* sat. ilyenekül vannak megjelölve. És ez a rendkivül rigorozus, lelkiismeretes Szirmai a labyrinthus latin szó mellé minden megjegyzés nélkül írja oda: *tsal-kert*, *tömpeleg*.

Mind a két szó igen nevezetes! Az első azért, mert a *csel* mélyhangú párjának, a *csal*nak főnévi voltát bizonyítja, a másik pedig azért, mert a *tömkeleg*nek egy a nép nyelvében gyakran előforduló mássalhangzói váltakozásáról tesz tanúságot. Ilyen váltakozás tisztán irodalmi szókon, melyek papirosról ismét csak papirosra vándorolnak, példátlan, sőt lehetetlen is; ellenben az olyan szókon, melyek ajakról ajakra szállnak, igen gyakori, sőt igen természetes is. Íme néhány példa: ,csün*g*eszkedik-csim*p*eszkedik, csem*p*e-cson*k*a, tom*p*a-ton*k*a, hem*p*ereg-hen*g*ereg, czölöm*p*-czölön*k*, töm*p*ölytön*k*ő (Somogyban: *döng* Ny. III. 141), töm*p*e-tön*k*esz, tén*f*ereg-tön*g*örög‘.

Ezek után bátran merem kérdezni: nem történt-e nagy méltatlanság a *tömkeleg*gel, mikor tíz évvel ezelőtt becsületétől oly irgalmatlanul megfosztottuk? Igazságos volt-e csak azért elitélni, mivel CzF. szótára, ez a szerencsétlen prókátor, oly ügyetlenül védelmezte?

NAGY-SZIGETHI KÁLMÁN.

Pástétom. K ő r ö s i Sándor ,Olasz kölcsönszók‘ czímű czikkében e szót is az olasz kölcsönvételek sorába iktatja, s ezt mondja róla: „Az olaszban *pasta* tészta, *pasticcio*, *pastello* pástétom. Világos, hogy ebből a családból való a mi pástétomunk. Igen ám! de alakilag egyiknek se felel meg egészen! A német *pastete*, mely maga is egy eredetibb olasz *pastetta*-ból származik, szintén magyarázatlanul hagyja a magy. *pástétom*-nak latinos *-om* végzetét. Másutt kell tehát kereskednünk. A milanói dialektusban *pasteccum* „pástétom“ és „pofon“. A szónak ez a két jelentése, mik sehogysem egyeztethetők össze egymással, már magában véve is arra vall, hogy itt két szó olvadt össze egy alakba. A *pasteccum* szó csakugyan a bérmáláskor történő arczlegyintés és a kiséretében járó p a x t e c u m-ból származik (Monti), mellyel aztán a *pástétom*nak hasonló alakú neve egybeforrt“ (Nyr. XIV. 65).

Megvallom, e magyarázattal nem tudok megbarátkozni; nem elégítene ki még akkor sem, ha más módja nem állna előttem megfejtésének: mert az ,elő*k*e: elő*t*e‘ analogiára való hivatkozás, a mi különben is ritka jelenség, épen nem oszlatja el a kétséget a *pasteccum* és *pástétom* egységes voltára nézve. Az igaz, hogy megfelelő párját ott, a hol talál-

nunk kellene, a közép latinságban, hiába keresünk; mindamellett én e szót a latinból s nem olaszból való kölcsönvételnek tartom. E nézetemet egy teljesen hasonló analogiával támogathatom.

Mindegyikünk ismeri, sőt a nép nyelvében is szerte használatos a németből került *frustuk* (frustukolni) v. *früstök. fristök* szó. De ezek mellett egészen közönséges, sőt még gyakoribb használatú a *fölöstököm* (fölöstökömözni, fölöstökömölni) teljesebb alak is. Ennek se találjuk meg eredetijét egy nyelvben sem, legalább a szótárakban nem; s mégis valahonnan át kellett jutni nyelvünkbe; mert *-om*, *-öm* járulékelemnek példája nem mutatható ki a magyarban. Ez az alak csak is az ugynevezett konyha- vagyis barátlatinságból magyarázható, s egy, akár accusativusi, akár nominativusi *früstükum* formán alapszik. Vagyis a mai *reggeli*nek a napjainkat megelőző időkben, mint ma is a népnél, *früstök* volt a neve; a mit a magyar barátok aztán az ő latin nyelvükön *früstökum* v. *früstükum*-nak mondottak. Hasonlókép magyarázom a némely vidéken hallható *garádicsony* népies szót is. A latin *gradus*-ból lett idővel *garádics*, ebből a konyhalatinságban *grádicsum*, s ebből végre a népnél: *garádicsom*, *garádicsony*.

Nézetem szerint a *pástétom*-ot is így kell magyaráznunk. A szó hozzánk valószínűen először a németből került, s minthogy akkorta a müvelt osztályok nyelve latin volt, csakhamar meglatinosodott s a német *pastete pastetum*-má, ez pedig a magyarban *pástétom*-má lett.

Már az olaszból való s a Kőrösi említette *pastello*-ra vezetendő vissza, a melyet azonban a kölcsönszók rovatában nem találunk, a régi magyar nyelv *pástély* szava. Előfordul többször a Radvánszky ‚Magyar családélet és háztartás' czímű müvében foglalt XVI. századbeli magyar szakácskönyvben: „Fekete pástéllial tikfi (III. 38). Sárga pástellial tikfi (39). Zöld pástélial tikfi (u. o.). Öz pástély" (45).

SZARVAS GÁBOR.

Kié az elsőség? A „Magyar Nyelvőr" folyó évi I. füzetében Simonyi Zsigmond „F o r d u l e l ő" czímű czikkében többek között ezeket is mondja: „Az én nyelvtanom (t. i. Simonyié) az e l s ő, mely azt tanítja (a mit különben a ragozás is bizonyít) hogy pl. a *léány*. *fazék* szók m é l y h a n g ú a k. Míg előzőim v a l a m e n n y i e n azt tanítják, hogy ezek nem mélyhangú hanem v e g y e s h a n g ú szók (l. pl. Szvorényi 24. §. Ihász 11. §.). Hisz még 1884-ben is jobban tetszik Hunfalvy Pálnak a régi hármas felosztás, mely szerint vannak v a s t a g, v é k o n y és é l e s h a n g o k sat".

Legyen szabad a mondottakban rejlő kis valótlanságra s hasonló zavarra néhány észrevételt tennem.

Valótlanságot mond Simonyi (pedig elég nagy határozottsággal) midőn azt állítja, hogy elözői valamenynyien vegyeshangúaknak nevezik az ilyen szókat, mint: *lėány, fazék* sat. Ha érdemesnek tartaná nyelvtanom akármelyik kiadásába egy kissé belepillantani, azonnal észrevehetné, hogy ott vegyeshangú szókról soha és sehol említés sem tétetik, — még a legelső kiadásban sem, mely pedig 1869-ben jelent meg, tehát jóval előbb, mint Simonyi nyelvtana. Sőt a magánhangzók is így osztályoztatnak fel minőség (magasság) szerint:

a) mélyhangúak: *a, á, o, ó, u, ú,* } *ė, é, i, í.*
b) magashangúak: *e,* —, *ö, ő, ü, ű,* }

Később említem csak, hogy az *ė, é, i, í* hangok közlőknek, vagy középhangoknak is neveztetnek, mert mély- és magashangú szókban egyaránt előfordulnak.

A mi a zavart az idézett sorokban illeti, az abban áll, hogy Simonyi a szóknak és a magánhangzóknak magasság szerinti elosztása közt nem tesz semmi különbséget; mintha a hang magassága tekintetében nem lehetne háromféle magánhangzókról és mégis csak kétféle szókról beszélni. Mért különböztetnénk meg háromféle hangú szókat, midőn a ragoknak és képzőknek csak kétféle alakjuk van, s az egész megkülönböztetés csakis ezért történik? A német, latin, görög sat. nyelveknél egyáltalán nem szokás különbséget tenni magas és mélyhangú szók között (mert nem követik a hangharmoniát), de azért az *a, o,* és *u* azokban a nyelvekben is csak mély hang, az *e, ö, ü* pedig magas. Hogy épen nem fölösleges az *ė, é, i, í* hangokat a többiektől megkülönböztetni, azt bizonyítja az a körülmény, hogy épen csak ezek fordulhatnak elő valamely szóban mély- és magashang mellett egyaránt, s nem tudom hogy adhatja okát Simonyi annak, hogy vannak olyan mélyhangú szók is, melyekben más mint *é* vagy *í* nem is fordul elő *(czél-ok, híd-ak),* ha az *é* és *í* csak olyan magashang mint az *e, ö, ü?*

E zavar Simonyi nyelvtanában is feltalálható, s erre nézve valószinűleg (de határozottan nem merem állítani, mert valamennyi magyar nyelvtant nem ismerem) övé az elsőség. TORKOS LÁSZLÓ.

Ön. Hunfalvi Pál a Philol. Közl. f. é. 5. lapján a *lėsz tėsz*-féle igék praeteritumát fejtegetvén, magyarázza a *lön hün*-féle alakokat, melyek többesei: *lönek, hünek* sat.; s egyebek közt ezt jegyzi meg: „Ezen osztálynak ikesei, mint *eszik evék, iszik ivék, fekszik fekvék, alszik v. aluvék* sat. természetesen nem mutathatják az *n* személyi ragot az egyes számban, hanem csak a többesben: *evének ivának, fekvének, alvának* sat.

Mindezek az igék előfordulnak nyelvemlékeinkben az egyszerü *n* raggal is Így *fekszen* és *aloszon* a Bécsi s Münch.-ben, *észen* a Bécsi C.-ben, Káldinál, Lépesnél, *iszon* Komjáthinál sat. sat. (L. idézeteket Révai gramm. 862. Nyr. III: 348.) Az *eszik* igének még praeterituma is előfordul *n*-nel: „*meg eewn* engemet“: comedit me 68. zsolt. 10. Keszth., KulcsC. Minden füvet *meg ón:* comedit omne foenum Döbr. C. 173. 116. Az te házadnak buzgó szereteti *ön* meg engemet: comedit me, Pesti G. Ján. ev. 2:17.

Különben hasonló összevont alakok, csakhogy más személyekben, kimutathatók mind a fönt említett igékből. Példák: *meg öm* = megevém Tel. C. 302, *Ewnek* = evének, „comederunt“ Ehr. C. 99; *Yum* = ivám u. o. 153, *Yunac:* biberunt Münch. C. 100, *Eenek ynak:* comederunt et biberunt Jord. C. 61, 173; *Fekewk* = (én) feküvék, „jacui“ Ehr. C. 74; *El alwk:* dormivi Keszth. C. 164. Nemde *ńvgom*-e? (olv. *nyugóm-e:* nonne quievi? Döbr. C. 519; *Meg eskwnek:* juraverunt Jord. C. 306. *Meg eskúm* = megesküvém Sylv. uj test. II: 101. *En le-fekúm és el-alum* Székely I. zsolt. 157. sat. sat. Sőt a háromszéki nyelvjárásban napjainkig fönnmaradt az *eszik* igének ez a ragozása: *ém, él, én, énk, étek, ének,* csak úgy mint *lék, lél, lén* sat., l. M. Nyelvészet VI: 216.

Simonyi Zsigmond.

Sérv. Mellső. Rudimentum. A jó magyar orvosi nyelv előharczosának, Csapodi Istvánnak márczius havi derék czikkére (IV. 121) egy pár kisebbszerű megjegyzésem van.

Csapodi, valamint annak idejében az Antibarbarus is tette, rosszalja a *sérv* szót. Pedig azon nincs mit rosszalni (Nyr. X. 540.). Kecskemét vidékén a nép széltében így nevezi a ‚herniát‘; Kresznerics is ismeri és egy származékát is közli. (Vö. Mid s é r [fáj]? S é r (fáj) a kezem. Sz. D.)

„A *mellső* hibás alkotás, mert *-ső* főnévhez járuló képző nincs“. Hát a *végső* (M. A.), *középső* (M. A.), *szélső* (S. I.) mit vétett? (Vö. Simonyi Bud. Album 58. l.). És a népnél is megvan még ma is. Épen most lesz az ősszel 20 esztendeje, hogy egy Keszthely melletti faluban, mikor a béresek szüret után teli hordókat eregettek le szokás szerint két kötelen a pinczébe, az öreg Vendel folyton-folyvást így kommandérozgatott: „ereszd a *nyugotsót! a keletsöt!*“ (t. i. kötelet). Az urak a tornáczon mind csodálkoztak a furcsa kifejezésen. Hanem azért az *elülső* nekem is jobban tetszik, mint a *mellső*.

A *rudimentum*ra sem a *csenevészt*, sem a *csonkulatot* nem lehet használni, amazt alaki, emezt értelmi bajánál fogva. A Természettudományi Közlöny, a *csökik* ige alap-

ján s minthogy a székelyek a növésében megakadt fát, gabonát *csököttnek* nevezik (Tájszótár), a ‚rudimentumra' *csökevényt* s a rudimentariusra *csökevényes*-t vagy *csökevész*-t használ. (Vö. Darwin. Az ember származása II. köt. 410. l. a glossariumban).

EGY DOKTOR.

FATTYUHAJTÁSOK.

Menevéd. Thaly Kálmánnak egy tárczájában az idei Egyetértés-ben (ápr. 3.) a következő exotikus virág illatozik: „Meghagyatik Lanzensfeldnek, hogy a nevezett kereskedő hajóit továbbra ne tartóztassa föl, sőt számukra *menevéd-leveleket* és katonai fedezetet is adjon". És még egyszer: „Ferner boros hajóinak sem használt a császári *menevéd* és födözet".

Nem tudom, ki gyártotta ezt a szép szót, de sértés volna olvasóinknak már csak nyelvérzékével szemben is, ha apróra bizonyítgatnám, hányszoros fattyuhajtással van itt dolgunk. Ballagi szótára így fordítja a *geleitsbrief*-et: „*szabadlevél, védutlevél, védlevél; hitlevél*", s a *schutzbrief*-et így: „*védlevél, menedéklevél, ótalom-irat*". Mindezek közül, a *hitlevél*-en kivül, azt tartom, csak a *menedéklevél* számíthat általános elfogadásra, noha pár századdal ezelőtt mást jelöltek vele (a mai n y u g t a t v á n y -t).

Mesény. „A dráma *mesényétől* (fabula) vagyis tartalmától meg kell különböztetnünk az *előmesényt* (vorfabel)" Thewrewk Árpád Ném. tan- és olv.-k. I. (2. kiad.) 176. stb. — Ballaginál is megvolt a magyar-német szótárban: „? *mesény:* anekdote", de már teljes szótárában elhagyta. A színműnek fabuláját általánosan m e s é n e k nevezik.

Röpde. Így nevezi Csernátony állhatatosan, a mit az egyszerűbb emberek csak n a g y k a l i t k á nak mondanak. „*Röpdém előtt*" — ilyen czimmel czikkez megint a Nemzetnek husvéti mellékletében.

Persze a francziának is, a németnek is két szava van a kalitkára: *cage, volière; käfig, bauer;* mért ne volna nekünk is kettő, mikor olyan könnyen meglehet. Csak tessék aztán következetesen folytatni. A német teszem a bőrben is kétfélét különböztet meg (s ez már fontosabb is, mint a *cage* és *volière* különbsége): *haut, leder;* nem volna jó *bőr* mellé a *börme?* hiszen *szőrme* is van némely ember szótárában. Jó volna aztán más nemzeteknek is ajánlani ezt a nyelvgazdagító módszert. A német p. bátyját is öccsét is *bruder*nek nevezi, holott az egyik *bruderer*, a másik *brüderling* lehetne. Az olasz meg éppen a kicsinyítő *fratello*-val jelöli még a legöregebb bátyját is. Csernátonynak nagy ismeret-

sége van az olaszok közt: ajánlhatná nekik, hogy ezentúl csak az öccsüket kényeztessék a *fratello*-val; a bátyjukat czélszerü lesz így nevezni: *fradrone*. Mért ne legyen külön szavuk rá, ha nekünk is van?! Hogy aztán a *testvér* kifejezésére minő szót faragjon a német, az olasz, a franczia sat., arra már nem merek ajánlatot tenni. Ezt a kifejezést ők, úgy látszik, mindig irigyelni fogják tőlünk, ellenben nekünk semmi okunk nincs az irigységre, mert minket elláttak a szócsinálók *fivér*-rel is, *nővér*-rel is, a kiknek azelőtt annyira éreztük hiányát. Nem is beszélnek a mi müvelt társalgóink soha *bátyjukról vagy öccsükről*, hanem mindig csak *fivérükről* s esetleg „*idősebb*“ vagy „*ifjabb fivérükről*“. Habeant sibi.

SIMONYI ZSIGMOND.

APRÓLÉKOK.

A magyar igeidők. Hunfalvy Pál Simonyi Zsigmond legutóbbi akadémiai felolvasására, melyet kivonatban mi is ismertettünk (Nyr. XIV. 86.), a Nemzet márcz. 22. és 29. számában válaszképen megtette a maga észrevételeit. A válasz többek közt egy fontos kérdést is érint, a mely egykoron nagy vitát keltett, de az utóbbi időben egészen leszorult a napirendről. Ez az igeidők kérdése.

Simonyi e kérdésben a multtal szemben a jelennek ad igazat s az igeidők használatában a népnyelvet akarja irányadónak tekinteni. Hunfalvy e nézet ellenében a multnak védelmére kel s az ott mutatkozó törvényesség visszaállítását sürgeti. „Sokan szeretnék, úgy mond, a magyar irodalmi nyelvet a népnyelv szük, bár legtisztább jelen voltába belészorítani. Azért ellenzik, hogy felvegye a multat is, a meddig az még holttá nem válik, s avval is meggazdagodjék . . . A magyar nyelv történetei, a melyek az ige idő-alakokban szembetünnek, nem holt, de maig élő jelenségek, a melyeket csak vissza kell iktatni a törvényes működésbe. Ezt a visszaiktatást az iskola teheti meg, kivált az egyetem magyar nyelvtudománya; s ha nem teszi meg, avval csak azt bizonyítja, hogy az igazi nyelvtörténetek iránt nincs érzéke“.

Mi is e nézeten vagyunk. E kérdésben a népnyelvre való hivatkozás, mely nem csak nálunk, hanem egyebütt is a lehető legszükebb körben mozog, nyilt hadüzenet a lánczolatos, kerekded, szabatos beszéd legszükségesebb kellékeinek. Ha mondattanunkat ezen az alapon akarnók fölépíteni, nem igen volna mit dicsekednünk vele; ez az épület inkább kunyhó, mint palota volna, szegényes, nyomott, szük, a melyben alig mozoghatnánk. Ha a népnyelv rövidre sza-

bott határait nem szabad átlépnünk, akkor, hogy egyebet ne említsünk, Simonyi részéről kárbaveszett fáradság volt, hogy három kötetet irt a magyar kötőszókról össze, s müvének semmi gyakorlati értéke nincs.

Hasonlóképen Hunfalvy véleményéhez kell csatlakoznunk az *irand* alak mivoltára nézve is. A hiteles nyelvhasználat, a mint az legrégibb nyelvemlékeinkben három századon keresztül elég érthetően nyilatkozik, ez alakot határozottan végzett jövőnek tünteti föl. Ennek ellenében Simonyi így nyilatkozik: „Hunfalvy a régi nyelvre nézve nagy tévedésben van, midőn az *iránd* alakot futurum exactumnak tartja, mint azt nem sokára részletesen meg fogom bizonyítani".

Megvallom, hogy valamely állítás bebizonyításának alig néztem kiváncsiabb szemmel elébe, mint Simonyi e most hallott nyilatkozatának. Várom a bizonyítást, s hiszem, mások is várják. Akkor majd nem csak erről a pontról, hanem, a mit eddig szándékosan halogattunk, mert idejét még nem láttuk elérkezettnek, általában az igeidők kérdéséről, nevezetesen az egyes igeidők alkalmazásáról is részletesen, behatóan fogunk szólani.

A mit óhajtanánk. Hogy fordulna velünk egyet a világ s elközeledné az idő, mikor a magyar embert a politikán kivül egyéb dolog is érdekelné s érdekelné különösen az, a mit a nemzet legdrágább kincsének mond: nyelvünk ügye; érdekelné annyira, hogy müvelt embereink nagyobb része legalább mükedvelésből foglalkoznék vele. Ez volna óhajtásunk.

Nincs vége a kérdések hosszú sorának, a melyekre az ország különböző részeiből feleletet várunk. Intéztünk is ilynemű kérdéseket már több ízben olvasóinkhoz, de legtöbbjére a feleletek vagy csak nagy gyéren szállingóztak, vagy teljesen elmaradtak. Ma is teszünk néhány kérdést olvasóinkhoz, s akkor jutottak eszünkbe a föntebbi gondolatok, midőn tollat fogtunk s belekezdtünk leirásukba. Vajjon teljesedésbe megy-e óhajtásunk, kapunk-e feleleteket ez újabb kérdéseinkre? Hisszük. Ha a mult nem is, de a jelen legalább némi biztatót nyujt. Kedvező jelnek tekintjük, hogy a napi sajtó egy része is nagyobb figyelemmel kezdi kisérni a nyelvi mozgalmakat s hellyel-közzel tudomást vesz egy és más jelenségről s ezzel olvasóinak figyelmét is s érdekeltségét föl iparkodik ébreszteni.

A Budapesti Hirlap egyik számában megemlítette a márcziusi füzetben (132. l.) foglalt ama közleményünket, mely a *férj* szónak némely vidékeken ‚feleség' jelentésben való használatát igazolja. E megemlítésnek megvolt az a haszna, hogy Alsó-Lendváról e közleménye alapján az em-

lített lapot arról tudósította valaki, hogy Lendva vidékén nemcsak a nép alsó osztálya, hanem a müveltebbek is a *férj* szón közönségesen feleséget is értenek.

Hozzánk is küldtek be, bár névtelenül, de a melynek hitelességében nincs okunk kételkedni, egy az említett használatra vonatkozó adatot, a melyet egész teljességében itt közlünk:

„Kivonat Szombathely város 1795. évi május 9-én tartott közgyülése jegyzőkönyvéből. Anno 1795. die 9. May. Mentek ki penes commissionem dni. ord. judicis nzetes. Tóth Imre notárius és Banits Ferencz külső tanácsos uraimék Rába Ferencz csapó mester ember requisitiojára az első felesége néhai Horváth Zsuzsánnától származott Susi nevezetü 3 esztendős leány gyermekének részére szolgáló mobiliáknak conscriptiójára, melynél is rendszerint igy következik: sat. sat.

Ezen positiók többnyire az Istenben boldogult első férje Horváth Susanna allaturájából, mely fent irt Rába Ferencznek szája vallása szerint mintegy 120 forintokbul állott, szereztettek. Actum Sabariae ut supra. Tóth Imre m. p. ord. notarius".

Az eddigi adatok szerint tehát a *férj* ‚feleség' jelentésben is a következő megyékben használatos: Nógrádban, Somogyban, Zalában, Baranyában és Vasban.

Vegyészi különlegességek. Az olyan közönséges fajta tanulatlan magyar ember, a ki lábát még soha sem tette be ‚vegyészi dolgozdába', a *göreb*nek még hírét se hallotta, *mireny*, *könkéneg* s más efféle ördöngös dolgokról nem tud egy árva kukkot se, mondom, az ilyen mindennapi magyar ember fával tüzel, olajjal világít, hájjal keni kocsija kerekét, vizzel vegyíti borát, sat., de a chemikus, uraim, a magyar chemikus, az borszesz által tüzel, légszesz által világít, olaj által keni gépeit, szikviz által vegyíti borát, a mint azt tudomásunkra juttatja az országos közoktatási tanács, a ki a reáliskolai tantervhez adott utasításaiban chemikusai által így szól hozzánk: „a kénsav *által* savanyított víznek helyesen eszközölt elektrolysise".

A jó példa ragadós. Ha van keblünkben egy szikra fogékonyság a szépre s tudjuk követni a bölcs ujjmutatást, lehet kilátásunk rá, hogy mikorra tizedszer kihajt a bodzafa, rendőreink a tolvajoknak bot *által* üthetik a nyomát, korcsmárosaink bor *által* keverik a vizet, pecsenyénkhez eczet *által* savanyított uborkát eszünk, dob *által* fogunk verebet, száj *által* mentjük meg a hazát, apró pénz *által* fizetjük ki érdemes hitelezőinket.

El az, lassanként már elközelget az idő, a melyre prófétánk mondása czélzott: Nyelvünk valamint a phoenix madár megifjodva kél ki hamvaiból!

KÉRDÉSEK
a Nyelvőr olvasóihoz.

Hol és minő alakban s értelemben dívnak a következő szók?

1. Jókai M. Rab Rábyjából (a pozs. kiad. lapszámaival):

csula: „takarodj haza, csula!“ (lánynak szól) III: 61.

„*czincsés* pióczatenyésztő“ [föld; ellentéte: primae classis föld] I: 154; különben csak a *csincsás, dsindsás, gyingyás* alakokat emlegetik szótáraink (‚bozótos, nádas, csátés‘).

petek, úgy látszik a. m. kudarcz: „nagy petek lett abból“ I: 186.

petten: „meggondolta, hogy ez a petten ember még be találja törni az orrát“ I: 251.

ragyabunkó: .... kontrázik neki egy köpczös termetü ragyabunkó I: 301. (Egy kurtanemesről van szó; egyszerüen a. m. ragyás? Szótárainkban előfordul ilyen értelemben: *ragyabari*).

2. „*eresztös* ez az élet vagy gabona“ Gyarmathy, Nyelvmester II: 181.

mármaros e h. *mámoros?* „olyan mármaros arczot vág, mind mikor az ég zörög“; „ne vágjon olyan mármaros [savanyú] képet“; győrmegyei lánytól hallottuk.

héba: „menj föl a *hébára*“ mondják állítólag Zala-Lövőn.

vón: hol rövidíti így a nép a *volna* alakot?

3. Miként nevezik egyes vidékeken a vágó állatoknak (disznó, marha stb.) különböző részeit, pl. *orja, tarja* stb., pontos leírással? Előkerül-e e részek közt a *lolja* vagy *lolva* nevezet?

4. Használják-e s hol és mily jelentésben a következő szókat: *top, topa, tomb, topos?* Ez utóbbi a Tájszótárban ugyan megvan, de jelentés nélkül áll.

5. Ismerik-e valahol a *mera, merász* vagy *méra, mérász* szókat, és minő jelentéssel?

6. Hol ejtik a müvelt szokástól eltérően és mi módon a *fagy,* meg*fagy,* el*fagy,* le*fagy* igét?

7. Előkerül-e a *jár* ige ‚használni‘ ‚érvényben lenni‘ jelentéssel; mondják-e pl. Ez a bankó már nem jár. Nálunk ez a káromkodás nem járja? stb.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Örökös czáfolkodásban éltek: folyton viszálkodtak. Léczáfol: lehord.

Nagy háborúság van köztük: veszekednek.

Az idei követünk nagyon szavas embër: szépen beszél, jól beszél.

Igën is, kérëm ássan, maj jelënleg lészëk: meg fogok jelenni.

Hasmánt (hason) feküttt.

No ez ugyan sokat szórakozik, csak úgy zúg bele a fülem, még a szája is habzik, mikó beszél.

Két ludat temettem (tömtem), szépen mëhhiztak.

Ménny a székbe! A székbű hozom: mészárszék.

A nagyháznál elírták a fődemet: rosszul, hibásan jegyezték be.

Nagyon rátörte a kórét: utána, rajta volt.

Eszëmbe vágódott: eszembe ötlött.

Úgy neszőtem: úgy vettem észre.

E csak ollyan rugd' fő, hadd ott munka.

A trágyám jó elillett, fődbű és levelekbű van: (megporhanyult? Szerk.).

Ha êvégezté, gyere a kútra!

Asszonnak jó asszony a, de felesígbe mégis csak másfurmát szeretnék.

Píz dógába furán állok.

Ënni, azt në mongya sënki, de a mi dógozni, vót: dolog volt elég, de enni nem adtak.

Nekëm is van szëmëm, hogy ez nem a tied.

Fusson ki a szëmëm, ha csak ëggy hangot is láttam a búzájábú!

Bizony ők is vékonyan állanak az isten színe előtt.

Nekëm êhiheti kê, mer én nem szoktam a számbú seggët csinányi.

Iszonyú bé vót csudákozva: nagyon részeg.

Akar a féketőmet kőggyem: ügyetlenül járt el.

Akar nyakon, akar pofon: egyre megy.

(Kis-Kún-Félegyháza).

SZERELEMHEGYI.

Orvosi kifejezések a nép ajkán.

V e t k ë z i k a bőröm: hámlik. (Marosszék).

G y u j t o v á n y - h i d e g: forró hideglelés. (Veszprém m.).

A h i d e g l ö v ö g e t ë t t. (Tordacs, Fehér m.).

Itt voltam a g y ó g y í t ó b a n: a Rókusban. (Tordacs, Fehér m.).

Szémgyógyító ház: szemészeti klinika.
(Muzsla, Esztergom m.).

Belevágott a szémémbe a kukoricza csuta; monta az uram, hogy maj' csak elmulasztya (a szem a fájást), de bizon ném mulasztotta el, mindig jobban mégörökődött.
(Tolna m.).

Az órom porczogója. (Tolna m.).

Kiszünt belüle a fájás. (Tolna m.).

Senvedség, hidegség jött bele. (Tolna m.).

Mégütötték a szémémet, bevérzétt, aztán jött utánna a hályog. (Újvidék).

Tiszta vérbe létt a széme, azután tüzête ki a szémét.
(Tolna m.).

A nappalt az éjjeltű megtudja választani: annyit még lát. (Berettyó-Ujfalu).

Versénként fáj: időnként. (Marosszék).

Nagy csúsz vót rajtam, arra vetéttünk, hogy azt kapta el a szémém. (Ugocsa).

Kiegésségésèttem, a fájás kiszünt. (Ugocsa).

Vörös vót, mintha tarjagos létt vóna.
(Alsó-Németi, Pest m.).

Hirtelen ömêtem, osztán a vizhólyagom a testbe esett.
(Komárom m.).

Döbög a szivem. (Komárom m.).

Porokat réndélt az orvos, hogy azokat éljem.
(Rákos-Palota).

Szenvedhető vót. (Fehér m.).

Penzellel kellett a port bele szórni. (Vadkert).

Pokolkő-oszlat: pokolkő-oldat. (Erdély).

Csapodi István.

Babonák.

1. Mikor a gabonát vetik, a főd szélire pozdorját szórnak, hogy a vetíst megne igizzék sa zegér megne egye.

2. Ha a zállatba fíreg esik, keresnek éggymás mellett nőtt két fődi bodzát. Fejül összefogják saszt mongyák a zéggyiknek: Hallod-é, te bodza? nekem van éggy fejér szőrü disznóm, a mejéknek a fülibe fíreg esett. Ha harmadnapok alatt onnan kinem húll, akko nem úgy jársz, mind aza másik, hanem ide jövök. Akkor én tégedet kilencz kapával kiváglak, kilencz baltafokkal összetörlek, megszárasztalak sa porodat a szélnek eresztem. Megértetted jól? Akko, a mejéknek nem mondott semmit, tűből kivágja, a fejin keresztül hánnya selmenyen, hogy vissza ne nízzen.

3. Hogy a veréb ne egye a búzát, így csinálnak: Valaki levetkezik csóréra, napfelkelte előtt kimenyen a főggyire, háromszor megkerüli s aszt mongya folyvást: „éggy nem éggy, kettő

nem kettő, három nem három, négy nem négy, öt nem öt, hat nem hat, hét nem hét, nyócz nem nyócz, kilencz nem kilencz", akko kilencz szálat összeköt sújból kezdi, addig a még háromszor megkerüli a födet.

4. Miko tavasszal először hajtyák ki a marhákat, a gazda vagy bíres bételszi a zucczaajtót, kinyittya kétfelől a kaput, a szekérlánczot átalköti a födön saszmongya: „Égísz nyáron úgy összetarcsatok, mind ennek a láncznak a szemei. Értitek?" ; âval a bottal mindéggyiket megüti.

5. Ha aszt akarják, hogy a míhek gonoszok legyenek, tavasszal először farkasgígén bocsáttyák ki, vagy veress posztón, vagy kokasvírrel kenik bé a kijárást.

6. Ha a hagyma nagyon csipős, azír van, me aki ültette vót, fingott a még ültette.

7. Ha elveszett állatot vissza akarsz kapni, vagy azt akarod, hogy valaki hozzád mennyen, píntek vagy keddnap kiácsd a kíminybe: ez s ez addig se ne egyék, se ne igyék, se ne szarjék, se ne aluggyék, a még ide nem jön.

(Szucsák, Kolozs m).

VERSÉNYI GYÖRGY.

Népmesék.

A kutya meg a macska.

Kezdetbe, mikor isten a világot megteremtette, a macska ötte a szilvát, a kutya is a gombát. Égy darabüdő mulva mind a ketten megunták s cserélni akartak.

— Jó, aszongya a kutya, én cserélek, de ha hozzá mersz nyulni a szilvához, azon egybe megöllek.

— De én meg kikaparom a szemedet, ha az enyémhez nyulsz, mongya a macska.

Igy cseréltek ők, s egyiköjük se mer attúl az időtűl fogva a másikéhoz nyulni. A macska megeszi a gombát még nyersen is, de a szilvához nem merészel közeledni. A kutya hasonlóképpen.

Újra a kutya meg a macska.

Valamikor régen kerűlt a kutyának egy kontraktussa. Félt szegény, hogy elveszti, azért elment minden állathoz, hogy őrizzék meg a kontraktussát. De biz azok nem vállalták fel. Utójára, mit tehetett egyebet, mit nem, elment a macskához. Még akkoriba ők jó barácságba vótak egymással és a macska sok kérésre mégis felvállalta.

Sok ideig csak őrizte a macska, de utójára megunta. Gondolta magába, hogy felteszi a gerendára, ott nem lesz semmi baja. S csakugyan fel is vitte.

Az egér pedig a mint meglátta a kontraktust, hozzá megyen, osztán elrágja.

Nem sok idő mulva kéri a kutya a kontraktust. A macska felmegy a mestergerendára s lehozza.

A kutya csak bontogattya, bontogattya, hát láttya, hogy csupa üres. Kérdi a macskát, hogy mit csinált vele. Az elmongya az egész históriát s az egért okozza. De a kutya nem hatta anynyiba, megharagudott nagyon a macskára s megesküdött, hógy ahun csak egy macskát lát, azt nem kiméli. De a macska megharagudott az egérre s azóta a kutya a macskát, a macska pedig az egeret űldözi.

(Patóháza, Szatmár m.).

BARTÓK JENŐ.

Találós mesék.

1. Még él, mindég fut,
Hótta után mindég lop? — Lopótök.
2. Még fiatal, konnyattan ál,
Ha megvénül, meretten ál? — Mákvirág.
3. Erdőn terem,
Réten hízik,
Asszonyoknál dombérozik? — Szita.
4. Az anya most nevekedik,
A jányának hasznát veszik? — Petrezselyem.
5. Két hét, hân hét? — Hetvenhét.
6. Hová teszi a kümives a téglát először, mikor házat akar építeni? — Maga elébe.
7. Mikor a szolgáló szapul, mikor mos? — Az üst (kormos).
8. Mi lenne nagyobb egy akkora sarkantyunál, mint a világ? — A műhely, a hol készítették.
9. Meddig lehet a döglött lovon menni? — Fülétől a farkáig.

(Patóháza. Szatmár m.).

BARTÓK JENŐ.

Tréfás kérdések.

1. Mi az: Porlepiczét? — Por lep iczét.
2. Mit tesz az magyarul: Ad fel comam abundat? — Add fel komám a bundát.
3. Mi az: Ónontolling? — Ónon toll ing (inog).
4. Hát ez: Kantebéri? — Kant eb éri.

(Szatmár m.).

BARTÓK JENŐ.

Szójátékok.

Eljöttek Derecskérűl az ícczaka: dér volt az éjjel. (Debreczen).

Nem vótam Bátorba: nincs bátorságom hozzá. (Szatmár).

Tarcsán lakik: sokra tartja az eladó jószágot. (Szatmár).

Nem lakik Adombа: nincs hajlandósága adakozni. (Szatmár).

Kain megölte Ábelt, Kmeti temeti (Kain és Kmeti orvosok voltak). (Debreczen).

VOZÁRI GYULA.

Átkozódások, fenyegetések.

Verjen ki a hideg! Egyen meg a farkas! Kuttya egye meg a béledet! Hollók vájják ki a szemét! Döglessze meg az isten! Essen belé a féreg! Egyen meg a fene! Frász törjön ki! Üssön ki rajtad! Nyavaja verjen ki! Hogy a frász fogjon meg!

Megály te éhen kórász! Ird fel az órodra! Vigyázz az irhádra! Ne locsog mindég, mer bedugom a szádot! Fogd be a szádot! Ne járjon mindég a szád, mint a fosos tehen seggi. Edd meg a szurkot!

(Szürnyeg, Zemplén m.).

CSOMÁR ISTVÁN.

Tájszók.

I.

Alföldiek.

kerekólál: körben forog, kalimpózik, kerinbogáz. „Ki bántotta azt a függő lámpást, hogy kerekólál?"

keremít: kanyarít, karén vág pl. kenyeret. „Ne keremícsd le azt a kenyeret te, vágj a sorján".

kezefogó: sürgős vevők, midőn minden árú kézben van. „Volt-e jó vásár, szomszéd? Volt bizony, alig rakodtam ki, már mindegyiknek volt kezefogója".

képebeli: személyese. „Emberek, látják kendtek ezt az urat, ez az uraságnak képebelije".

későre-hára: valahára, nagy későn. „No, csak hogy későrehára itt vagy".

kiebrudal: eb módjára kikerget. „No öcsém, téged ugyan kiebrudaltak".

kieszel: kifundál, elmésen elkészít. „Ezt ugyan jól kieszelte az a német".

kilincs-kalancs: tekervényes út. „Hol voltál oly sokáig? Hisz az a kilincs-kalancs annyira elvezetett, alig tudtam kivergődni".

kocsos: keményhéjú dió. „Éds anyám, nem birom ennek a diónak kivenni a bélit. Nem ám, mert kocsos".

kohant: fél ugató hangot ad pl. a kutya. „A kutya csak kohantott, mindjárt odébb áltak".

kollint: orozva bottal fejbe üt. „Úgy fejbe kollintá, hogy menten elesett".

kondorka: pöndörke, pöndör, kaccs. „Ne bántsátok a szőlő kondorkáját".

kopol: mákfejeket szed. „Kopold meg a mákot".

kordul: a has zavaros hangot ad pl. hasmenés előtt. ‚Korog' szót akkor használják, ha az éhesség miatt zúgolódik a has.

kotú: nádtarló. „Ugy vágjátok a nádat, hogy ne maradjon nagy kotú".

kotyvalék: különféléből összekevert eledel. „Zsuzsi! micsoda kotyvalékot adtál te azoknak a gyerekeknek?".

köcsögtet: kényeztet, gügyölget, kecsegtet. „Ugyan ne köcsögtesd azt a gyereket".

köhint: gyenge köhentéssel jelt ád valamire. „Vigyázz, ha köhintek".

köttes: élesztővel kelesztett tészta, melyet czipó alakokba vagdalva, zsírban megforgatva, tepsziben szoktak sütni.

kuka: horog alakú fa, melyre a dohány-zsineget kötik és ezzel a zsinórra fűzött dohányt szárítóra akasztják.

kutakodik: kutat, keresgél valami harapni valót. „Éds anyám, Pörzsi kutakodik".

Samu József.

2.

Hetésiek.

bürükköl: 1) turbékol, 2) a vizben buborikol.

fajtalan: magtalan, gyermektelen.

fékta! (szidalomszó.). „Ejnye kutya fékta kölke!".

hitfán: sovány.

pöröntyös, pėrántyás: harmatban elvizesült, lucskos.

reminkénnyi: könyörögni.

bésöpört: megcsalt.

szalándok: hontalan, járókelő, csavargó.

szökeminy: szökevény.

(Dobronak).

Fatér József.

Ikerszók.

Ágas-bogas. „Olyan ágas-bogas aza fa, ho' séhogyan sé tom ėhasítanyi".

Agyba-főbe üt-ver. „Ugy ütötte agyba-főbe, csak ucscsittėgétt-csattogott".

Ákom-bákom. „De ákom-bákom írás e, ojan mint a tikvakarás“.

Ámul-bámul. „Nė ámuj-bámuj, hanėm erigy dógodra! Szónyi sė tudott, csak ámúl-bámúl“.

Apró-csöprő. „Mennyi apró-csöprő gyerėke“!

Áta-bóta. „De áta-bóta embėr e, csak u-lig-lóg rajt a ruha! Csak áta-botában végeszte el a dógot“.

Ázik-fázik. „Mikor a zembėr egész nap ázik-fázik, jó a meleg szoba“.

Bű-bá. „Assė monta bű-jė vaj bá, csak mėgát mind ėt daraffa“.

Büvöl-bájol. A za lány ugye büvőte-bájóta ez ta gyerėkėt. csak ubbolondul utána“.

Czifėg-czafog a rongyos, szakadozott ruha az emberen.

Czifít-czafat az emberen a ruha, midőn nedves, esős időben, vagy, ha harmatban nagy fű, gabna között jár.

Czók-mók; czokostúl-mokostúl: mindenestül, egész családjával elmegy az ember valahová; vagy például a róka czokostul-mokostul mėgėszi a ludat.

Csádé-bádé: mindenféle fű a szőlőben, gabna között; de csak akkor „csádé-bádé“, ha már nagyra megnőtt, különben giz-gaz. „Kukoricza, csádé-bádé, Öreg legény vagyok már én“.

Csere-berél. „Ė csereberéné eza zöreg ördögöt is, ha mėgfoghatná“.

(Csékut, Veszprém m.).

Tolner József.

Népdal.

Harmatos a kukoricza levėle,
Körű fodros az én rúzsám kötője,
Két ujnyivâ hosszabb a szoknyájáná.
Ez a divat a bėrényi lányokná.

Piros az én ustornyelém, nem sárgo,
Avvâ hajtok az rúzsám udvaráro.
Kíső estig a csárdába mulatok,
Ha mėgkísėk, az rúzsámná maradok.

Főszántottam a bėrényi nagy ucczát,
Vetėk belé rúzsát, szėkfűt, ibolját.
Az a legíny, a ki azt lėaratja,
A rúzsáját az igazán karúja.

(Lovasberény, Fehér m.).

Feleki Sándor.

ÜZENETEINK.

Általános értesítés. Megkaptuk a következő küldeményeket:

1. *Karácson Imrétől:* a) Kilincs. Ablak. b) Böngészetek régi írókból. c) Gyermekversikék. d) Tájszók.
2. *Kulcsár Endrétől:* A nek névrag.
3. *Gremsperger Mihálytól:* Szófejtések.
4. *Balogh Andortól:* A megy szinonimái.
5. *Komjáthy Jenőtől:* Nő-e vagy asszony?
6. *Wekerle Lászlótól:* Egyszerűbb interpunkczió.
7. *Barbarics Róberttől:* Határozók.
8. *Mórocz Emiliántól:* Balázsjárás.
9. *Kispál Mihálytól:* Gyaksa.
10. *Ifj. Szinnyei Józseftől:* Az új tájszótár.
11. *Bartók Jenőtől:* a) Népmesék. b) Babonák. c) Találós mesék. d) Hasonlatok. e) Párbeszédek.
12. *Kertész Józseftől:* Néprománcz.
13. *Berkesi S.-től:* Baranyai nyelvsajátságok.
14. *Vitéz Józseftől:* a) Szólásmódok. b) Tájszók. c) Közmondások. d) Hasonlatok. e) Bordal.
15. *Könnye Nándortól:* a) Szólásmódok. b) Tájszók.
16. *Nagy Gábortól:* Tájszók.
17. *Kazai Gyulától:* a) Tájszók. b) Határnevek. c) Szólásmódok. d) Családnevek. e) Gyermekjátékok.
18. *Harcsár Gézától:* Babonák.
19. *Vozári Gyulától:* a) Tájszók. b) Szójátékok. c) Személynevek.
20. *Gadl Ferencztől:* Babonák.
21. *Korda Imrétől:* a) Kiskúnhalasi nyelvjárás. b) Szólásmódok. c) Közmondások. d) Tájszók.

A

MAGYAR NYELVŐR

ára:

egész évre 5 frt.

Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

A pénzutalványok a kiadó-hivatalhoz (Budapest, VI. kerület, Bakony-utcza 6. sz.) küldendők.

A második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik, nyolczadik, kilenczedik, tizedik, tizenegyedik s tizenkettedik évfolyam egyenként 5—5 frton, az egyszerre megrendelt II—XIII. kötet pedig 45 frton kapható.

A II—XIII. kötet megrendelőit azonkívül ama kedvezményben részesítjük, hogy a *45 frtnyi összegnek egy év alatt négy részletben való fizetését is elfogadjuk.*

Reklamácziókat csak egy hónap lefolytáig teljesítünk.

„MAGYAR NYELVŐR"
szerkesztősége s kiadó hivatala.

Tudnivaló.

A „MAGYAR NYELVŐR" a M. T. Akadémia megbizásából s az ő segélyével jelenik ugyan meg, de a benne foglalt czikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr"
szerkesztősége.

1885. MÁJUS 15.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XIV. KÖTET. V. FÜZET.

BUDAPEST, 1885.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

Figyelmeztetjük t. olvasóinkat, hogy a **Bakony-utcza** a **Bulyovszky-utcza** nevezetet vette föl.

TARTALOM.

Megjelenik minden hónap 15-én három ívnyi tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő s kiadó hivatal Budapest VI. Bulyovszky-utcza 6. sz.

XIV. kötet. | 1885. MÁJUS 15. | V. füzet.

A NÉMET KÖLCSÖNSZÓK.

Már többször találkoztunk, még pedig olyan oldalon, a hol az újabb tudományos kutatások eredményéről méltóképen tájékozva szoktak lenni, egy itéletmondással, a mely puszta, s az is alaptalan sejtelemnek a foganása, s a melyet, hogy közmeggyőződéssé ne váljék, meg kell igazítanunk s való értékére szállítanunk.

Hogy ismétlésekbe ne bocsátkozzunk, meg rövidség okáért is csak e legutóbbit beszéltetjük, azt a szózatot, mely a Phil. Közlöny áprilisi füzetében hangzott el.

Balassa J. a magyar nyelv kölcsönvételeiről szóltában egyebek közt ezt mondja: „Hogy melyik volt a két (a szláv és német) nép közül nagyobb hatással a magyar nép fejlődésére, azt az idegen szavak tanúságából ismerhetjük meg. Ezek megmondják nekünk, hogy a német tudósok azon állításának, hogy a magyarok kulturájukat a németektől nyerték, semmi alapja sincs. A magyar nyelvbeli német elemeket harmadrészére sem becsülhetjük annak, a mennyit a szlávból vettünk át; elenyésző csekély az oly német szavak száma, melyek a magyar nyelv egész területén el vannak terjedve". (288—289. l.)

Kutatásainkban még nem jutottunk egész addig a pontig, a hol számokat állíthatnánk számok ellenébe, de eddigi tapasztalatunk alapján már most is egész határozottan merjük állítani, hogy a németből került s meghonosodott idegen szók száma, ha nem is haladja meg, de bizonyára megüti azoknak a számát, a melyeket a szlávságból vettünk kölcsön.

A ‚harmad résznyi' meg az ‚elenyészőleg csekély számról' beszélő nézetnek megerősödését többféle mozzanat számbavétlenségének kell tulajdonítanunk.

Ezeknek egyike, hogy ide vágó szavaink egy jó részének magyaros hangzása idegen (német) eredetre még gondolni sem enged. Nem akarjuk az e pontra vonatkozó fejtegetések iránt az érdekeltséget csökkenteni, azért nem nyúlunk a jövőbe, s csak egypár a multból vett ide tartozó adatot említünk meg. Melyikünk gondolt volna még csak egy évtized előtt is arra, hogy német eredetű szók például ezek: *csődör, fogoly, foglár, csákó, mente, kalap, czinkos, rét, bükköny, zsákmány, csür, bitang, zománcz, zamat* sat?

A második számbavétlen mozzanat az, hogy egy nagy sereg idegennek fölismert szót nem igaz forrásukra, a németre, hanem valamely más idegen nyelvre vezetnek vissza. Ezek közé tartoznak: *gavallér, generális, kapitány, káplán, parola, parádé, bomba, kaszárnya, pallér, pantalló, márjás* sat.

A harmadik, hogy a németből, vagy német réven nyelvünkbe került idegen szók nagy részét, noha minden magyar ember mindennap használja, noha teljesen meghonosodtak, s noha egy részére eredeti szavunk nincs is, vagy ha van is, sokkal járatosabb, közönségesebb az idegen, nem tudni mi okból, szótáriróink kihagyták a meghonosodott magyar szavak sorából. Ilyenek, hogy csak nehányat említsünk: *májszter, suszter, kellner, svindler; spájz, szalvéta, kifli, virsli, kók, àszetli, omlett, àszpik, szósz; másli, slepp, muff, verkli; kégli, ferbli; czúg, kúrliszta; malter* sat. sat. (Az itt elsorolt s még egy más nagy sereg szerte használt szók közül egy se található meg Ballagi ‚Teljes magyar szótárában'.)

Van még ezeken kívül egy nagy osztálya a teljesen meghonosodott német kölcsönszóknak, a melyeknek kellő számba nem vétele szintén hozzájárult a kezdetben említett általános, de megállatlan vélemény megszilárdításához. Ezek a különböző szakbeli műszók. Akármelyik ágára vessük szemünket a foglalkozásnak, mindenütt találunk egy sereg megmagyarosodott német szót, a melyek az illető szakban annyira közönségesek, hogy a legtöbbjére magyar nevezetünk nincs is. Csak egyikéből, az asztalos mesterségből idézünk néhányat, a mint azokat a Nyelvőr XI. k. 44. lapján följegyezve találjuk: *sliccz*szék, *sváf*szék, *falcz, szimsz, pájlóg, kindrusz, czolstokk, rikkcsájt, srengájzni, strájmódli, czitling, grunt*gyalú sat. sat.

Igaz, hogy ezeknek legnagyobb része nem a köznyelv szavai, azonban elterjedésüknek nem idegen voltuk érzete állt utjában, hanem mert a magyarságnak jó nagy része annyira nem áll közelebbi ismeretségben velük, hogy a legtöbbje még nem is látott teljes életében asztalos műhelyt. De azért az egyes mesterségekben általánosan elterjedt vagy az eredetinél inkább használt idegen műszókat kihagyni a nyelv szavainak sorából azon oknál fogva, mert az illető szakembereken kívül csak kevesen ismerik, ép úgy nem lehet, mint nem lehetne például a *kandallót* nem magyar szónak tekinteni azért, mert a magyar népnek legjava része nem tud róla semmit, vagy a *nyujtót*, *kisafát*, *marokvasat*, *bókonyt* sat. nem köznyelvi szóknak tartani azért, mert jobbadán csak a szakemberek élnek vele.

Ha mind e mozzanatokat számba vesszük s különösen a majdan egybeállítandó meghonosodott német szóknak hosszú lajstromát szemünk előtt látjuk, bizonyára tetemes változás fog beállani ama nézetünkben, hogy a német kölcsönvételek száma a szlávsághoz képest elenyészőleg csekélyre rúg.

Az idegen szókincsnek a nemzetitől különválasztása szintén a nyelvtudomány feladatának körébe tartozik. Nyelvünk tudvalevőleg már Európába költözése előtt, különösen pedig új hazájában a vele szomszédos népektől (török, szláv, olasz, német, rumuny) s a latinból nagy számú idegen szót sajátított el; ezek közül a török, szláv, olasz, német és rumuny kölcsönszók egybeállítása már megtörtént; hogy minő sikerrel, elég azt az egy körülményt emelnünk ki, hogy közülük még a leghivatottabb kéz (Miklosich) munkája: ‚A magyar nyelvbeli szláv elemek' se nevezhető teljesen bevégzett műnek, mert igen sok még benne a pótolni való; más részt czikkeinek számában van több, a melyek, ide nem értve az eddigi minden kétségen fölül álló kimutatásokat, még megigazításra szorulnak.

Ha még Miklosich müve számára se állíthatjuk ki a bevégzettség bizonyítványát, mintegy magától érthető, hogy a többieket annál kevésbbé érheti eme kitüntetés. Nem csupán töredékszerű volta, hanem kivált módszertelensége miatt kétségtelenül legtökéletlenebb ezek közt s messze mögötte marad a többieknek a német kölcsönszók lajstroma

(‚Germán elemek a magyar nyelvben‘ irta Vizoly Zakariás); azt az igazságot azonban ki kell szolgáltatnunk neki. hogy egy pár érdekesebb adatra s több figyelemre méltó újjmutatásra akadunk benne.

Minthogy lassanként már elközelget az idő, a melyben a nemzet egyéb tartozásaink közt annak lerovására is fölszólít bennünket, hogy a mivel kötelesek vagyunk neki, adjunk kezébe egy tudományos alapon nyugvó etimologikus szótárt, meg kell osztani erőnket s az egész nagy térségen komolyan hozzálátnunk a munkához. Két nagy darab térség, a német és latin, mondhatni majdnem egészen parlagon hever s hogy meghozhassa a várt gyümölcsöt, szorgalmas kezeknek várja termékenyítő munkáját.

A sokféle hátás közül. a melyeknek nyelvünk viszontagságos életének hosszú idején ki volt téve, kétségtelenül legerősebb, legmélyrehatóbb az a hatás, a melyet nyelvünkre a német gyakorolt. Hogy e hatás már kereszténységünkkel kezdődik, bizonyítják a német eredetű, vagy latin származású, de csakis németből magyarázható keresztneveink egy része: Imre, Gizela, István, József, Péter, Pál sat. s bizonyítják a legrégibb nyelvemlékeinkben nagy számmal található s már egészen meghonosodott ilyenféle szók: *herczeg, polgár, sáfár, gyilok, kehely. ércz, köböl, font, fáklya, czímer, példa, perém, tarsoly, czéh, frigy, farsang. kastély, major, gádor* sat. sat. A reformáczió korszakában e hatás nagyot nyert erőben, s attól fogva le egész napjainkig mindegyre növekszik, öregbül, gyarapodik.

A német kölcsönszók nagy seregében, a melyeknek egybeállításával megpróbálkozunk, kétség kívül a legérdekesebbek ránk nézve azok, a melyeknek átvétele a régibb századokra esik, következőleg a melyek erősebb változásokon menve keresztül, oly magyaros hangzást öltöttek magukra, hogy idegen, s kivált német származást gyanítani bennük kétségtelen bizonyítékok nélkül valóban merészség volna.

Addig is, míg a német kölcsönszók hosszú sorának közlését megkezdhetjük, elő-elővesszünk egyet vagy többet e tősgyökeresnek látszó megmagyarosodott szók közül, hogy bemutassuk őket, ha nem is mind. de legalább egynémelyikét, a nevezetesebbeket, olvasóinknak.

Nyissa meg a sort, mely költőink szerint már a ‚döntő magyarok‘ kalpagjának, kardjának, ménjének sat. egészen közönséges ékessége volt, a *boglár*.

Ideirom a családfáját.

Első őse a lat. *bucca*, mely tudvalevőleg annyi mint: pofa; ennek legközelebbi származéka *buccula*, melyből a középlatinság egy melléknevet, a *buccularius*-t származtatta le. A középlatinságnak e szava átkerült a francziába s *bouclier* alakban honosult meg (Littré); tőle ezt aztán átvette a német. s a *buckler* a régi irodalomban, valamint a bajor dialektusban ma is járatos szava a németségnek. (Sanders. Schmeller.). Innen tovább egy lépés, s következik a mi *boglár* szavunk.

Egybevetésünk igazolását ezekben adjuk.

Az alakegységben három föltünőbb csorba mutatkozik: ném. *u*, magy. *o;* ném. *ck*, magy. *g;* ném. *er*, magy. *ár*. a) A kezdő szótagbeli zártabb *u*-nak nyiltabb *o*-ra változása különösen a kölcsönvett szókban egészen közönséges jelenség nyelvünkben: k*u*hnja: k*o*nyha, d*u*chan: d*o*hány, p*u*nkt: p*o*nt, pf*u*nd: f*o*nt, l*u*mp: l*o*mp(os) sat. b) A *ck:g* eltérés csak látszatos, mert a *boglár* nem az irodalmi *buckler*, hanem a dialektikus *buggler* (Schmell.) alakra vezetendő vissza. c) A végtagbeli mélyhang a magyarban a ném. magas hang ellenében rendes hangilleszkedés, olyan mint ga*če* (gatje): gaty*a*, kfném. tûb*e*: tub*a*, lamp*e*: lámp*a*, kach*e*l: kályh*a*, fack*e*l: fákly*a* sat; a hosszúság azonban eredeti, azaz meg volt már magában a németben: kfném. buckelaer (Schmell.). Hasonló jelenségek: kfném. schaff*ae*re: sáf*á*r, burg*ä*r: polg*á*r, fogel*ae*r: fogl*á*r sat.

A *boglár* jelentését a NSzótár így határozza meg: általán valamely *ékesség*, mely bog alakúra van hímezve, kötve, verve, szőve vagy öntve.

Arról kell tehát beszámolnunk, mily csiszolás-faragással formálódott ki a ‚pofa‘ ‚ékességgé‘.

Ducange a *buccula* átvitt jelentését e szavakkal magyarázza: nihil aliud est, quam umbo clypei, seu scuti pars eminentior et media, azaz: *buccula* = a paizs köldöke; ebből *buccularius* (t. i. clypeus): köldökös paizs, s aztán egyszerűen: *paizs*. S a francziában a *bouclier*-nek csakugyan ez az

uralkodó jelentése; valamint a régi németben is annyi mint ‚schild‘.

A magyarban ugyane jelentését a *boglár* szónak igazolva találjuk Bod-Pápai P. következő adatával: „*boglár* a féken: das schild an einem gebiss“. Sőt a *buccularius*-nak eredetibb ‚köldök‘ jelentését is megleljük már Molnár szótárában: „*boglár:* umbilicus, *bogláros:* umbilicatus“. melyek közül az elsőt a negyedik kiadás így adja vissza: „der nabel, das mittelste eines jeden dinges“ s a másodikat: „wie ein nabel gestaltet“. A *boglár* további jelentései részint a pajzs, részint a pajzsköldök formájára vannak építve. Innen *boglár* általában annyi mint: *ékesség, ékszer,* 1) a mely kerekded, gömbölyded mint a pajzs: „lunula“ (Molnár); nevezetesen a) a rendesen kerekded könyv csatja: „*boglár*ja a könyvnek: umbilicus libri, die spange am buch, clausur“ (Bod-Pápai P.), b) a gyűrű kerete, mélyedésével együtt: „funda“ (Molnár) = „die vertiefung des ringes, in der der stein sitzt, der kasten“ (Freund: Lat.-Wört.) — Molnár negyedik kiadása helytelenül fordítja a *boglár*-nak e helyen álló latin egyértékesét (funda) *schleuder* (parittya) szóval. — 2) Vert, kirakott vagy himzett, varrott csillag, rózsa, korsó, madár sat.

Példák: „A te két farod olyan, mint két ékes boglár (Gyulai: Sirah 97b). Eg byblya az boglarok ezwst es meg aranyazot rayta (Radv: MCsal. II. 5). Gyémántos nyakra való, negyven nyolcz boglárból és lebbentyüből álló (uo. 376). Egy gyémántos arany láncz, melyben vagyon ötven boglárban más félszáz gyémánt (uo. 348). Egy arany bogláros és gyöngyes füzér, kiben van boglár negyven (uo. 332). Fekre ualo rezlancz es cziatok boglaral egiwt (uo. 103). Lóra való szerszám, az fék agyán három öreg ezüst aranyozott boglár vagyon köves (uo. 179). Egy czaprag, hold és csillag formára csinált ezüst boglárok vannak rajta (uo. 182). Egy kis suba, bogláros, hatvan boglár vagyon rajta. mindenikben négy-négy szem gyöngy (uo. 107). Egy spanyol köntös. nyolczvan arany boglár rajta, negyvene gyöngyös, három gyöngy mindenikben, gyöngy nélkül való zománczos negyven (uo. 106). Két gyémántos boglár [Rosen] mindenik harminczhat kőből álló (uo. 380). Boglár,

rózsa formán való (uo. 211). Boglár, virágmódra csinált (uo. 213). Vagyon boglár korsó módjára csinált tizenöt" (uo. 159).

Kassai így fejti meg e szavunkat: „*Boglár*nak a gyökere *bog*, ebből származik ezen ige: *bogol;* végre *bogol* igéből *ár* végezettel *boglár* kerekedék". A NSzótár Kassainak e magyarázatát elfogadva ily értelmezést csatol hozzája: bog alakú ékesség. Ugyanezt mondja Ballagi Teljes magyar szótára is. Vámbéry egyrészt a török-magyar rokonság, másrészt amaz „igazság" bizonyítékául, hogy „a magyarok az akkori ázsiai müvelt világ némely mozzanatát magokkal hozták, sőt hogy szomszédjaikat új hazájokban némely dologban oktatták. . . . E mellett bizonyít a többi közt az, hogy eredeti szókat találunk ékszerek jelölésére, melyeket a magyarok már mostani hazájokban való letelepülésök előtt ismertek", a hiteles tanúk sorában az eredeti magyar boglár-t is föllépteti s melléje állítja kétségtelen török vérrokonait, a *bag:* szalag, *bag'la:* kötni szókat is.

Látnivaló, hogy ez az egybevetés találkozik s barátságosan megegyezik Kassainak s utána a NSzótárnak és Ballaginak *bog-ol-ár* magyarázatával; s ha két bökkenője nem volna a dolognak — egyik az, hogy Molnár Albert idejében még nem volt divatban az a szokás, hogy azokat az eszközöket, a melyeknek szerinte latinul „funda, umbilicus, lunula" a nevük, kötőtűvel készítették volna; a másik meg az, hogy a magy. *boglá*(r) és a tör. *bag'la* olyan formán egyeznek, mint ugyanez a tör. *bag'la,* meg a lat. *buccula,* vagy mint a gör. βοῦς és magy. *bús,* lat. *carus* és magy. *káros,* ném. *schaar* és magy. *sár* — mondom, e nélkül a két bökkenő nélkül megállhatna az egybevetés s mi is készek volnánk „igazságnak" elfogadni, hogy már Álmos vezér testamentomában a többi közt ez a pont is előfordult, természetesen szittya ortografiával: „Hagyok neki [Árpád fiamnak] egy más koronkát is, kiben vagyon apró rubintos boglár huszonnégy".

Szarvas Gábor.

A NÉMETÚJVÁRI GLOSSZÁK.

Hangtani sajátságok.

I. Magánhangzók. — Nyelvünk régi vocalismusa a maihoz viszonyítva a következő fő pontokban mutat eredetibb állapotot: 1) eredeti magánhangzók megőrzésében, melyek nyelvünk mai alakjaiban már nincsenek meg; és viszont oly magánhangzók hiányában, melyek a megfelelő mai alakokban csak újabb fejlemények; 2) az időmértékben, v. i. a magánhangzók kiejtésének hosszabb v. rövidebb tartamában; 3) a hangrendben és 4) a hangszinben, v. i. az articulatiónak ugyanazon hangrendi soron belül mutatkozó változataiban.

De ezzel az általános eredetibb jellemmel szemben olyan fejlődésekkel is találkozunk a nyelvtörténet régibb korszakaiban, melyek nyelvünk mai állapotánál is újabbszerűek; ezeket azonban csak múlékony, ideiglenes jelenségeknek kell tekintenünk, melyek egyes korokban vagy vidékeken föl-föltünedeztek, sőt itt-ott szélesebb elterjedésnek is indulhattak ugyan, de általános érvényre vergődni képesek nem lévén, a régibb alakok elől ismét kiszorultak. A nyelvnek történeti leirásában e fejlődésekre is figyelmet kell fordítanunk.

A fölsorolt szempontok szerint Glosszáink említésre méltó sajátságait a következőkbe foglalhatjuk.

Magánhangzók megörzése és hiánya.

Eredeti *i*-t őrzött meg a *ronchyca* [olv. *roncsika*; *roncska* olvasás kevésbbé valószínű a szokatlan mássalhangzócsoport miatt] alak, a. m. ,vas' (edény) 75; a szónak ily teljes alakját, mely az ószlov. *rąčika*-nak ízről-ízre megfelel, másunnan nem ismerjük (*rocska* már a MünchC.-ben s ma is egyes vidékeken, pl. Ny. IV. 182, V. 229, VI. 373). — Eredeti teljes alaknak tartható a *kalamar* institor 354; a ném. *kramer*-ből u. i. a magyar alak fejlődését így képzelhetjük: **karamár, kalamár* (LevTár, I. 317; meg Beythénél, Hallernél), *kalomár* (Jord. és Érdy c.): *kalmár;* úgy mint a szerb *brekyňa:* magy. *berekenye és berkenye,* ószlov. *grebenĭ:* magy. *gereben* és *gerben* (vö. Ásbóth fejtegetését a *szolga* szóról, NyK.

XVIII. 364). — Egész szótaggal teljesebb az *ayaitathos* [valószínüleg csak *ájojtatos*, mint az EhrC.-ben is] 112, melyből a mai háromtagú *ájtatos* lett, épúgy mint *mezejtelen* (*mezételen, mezitelen* alakokon át) rövidült *meztelen*-né. — Teljesebb alak a *menekeze, menekezes* ruha [olv. *mënyekézé, mënyekézés* r.] 358, a mint a codexek korában, sőt a XVII. században is közönséges volt: ma *menyegző, menyegzős*. — Eredeti tővégi magángzót (ú. n. kötőhangzót) a *d* végű igék befejezett igenevében (*szakadott, ragadott* stb.) illetőleg a befejezett jelen egyes 3. szem. alakjában és a *vígaság* szóban őrzött meg nyelvemlékünk (l. az alaktanban, a töveknél); képzőink közül az *-ít* igeképzőnek tartotta fönn teljesebb alakját s a *-talan -telen* fosztóképzőét oly esetekben is, hol ma *-tlan -tlen*-né rövidült (l. u. o. a szóképzésnél); a ragozásban a föltétes mód tárgyas alakjai és a *-ből* rag (s egyes lativusi eredetű igekötők?) mutatnak eredetibb teljességet (l. a ragozásnál).

Ellenben a mainál egy hangzóval rövidebb alakokat találunk a következő esetekben, hol e hang mint ejtéskönnyítő járulék csak újabban fejlődött ki, ú. m.: egyes *-l* képzős igékben, mint *undukl ja* undokolja, *megkáromllak* megkáromollak stb.; az *-alom -elëm* képzős főnevek csonka tőalakjában (a nominativusban és a másodlagos ragok előtt), pl. *értelm* értelëm stb. és a középfok képzője előtt, pl. *tëmérdëkb* tömérdëkebb stb. (l. mindezeket az alaktanban, a töveknél). — Összevont alakkal találjuk a *lész, vész, hisz* igék elbeszélő alakjait: *lén* lőn (*yo kedwem len:* bene placui 101), *lőnek* levének (*hivatalosuk nem lvnek:* invitati non fuerunt 357), *vének'* vevének (*ragadanak, venek:* rapuerunt 6), *hín* hisz vala, hitt (*hin a kis keral ah bezednek:* credidit sermoni 362); ezek közül a *lőn* ma is megvan (sőt *lén* Háromszékben), a *lőnek, vőnek (vének)* helyett a teljesebb alakokat fejtette ki ismét az irodalmi nyelv, a *hín* pedig már nem járatos. — A mai ejtésben nem divatos elisiót jelenthet codexünknek egy adata: *mostohanya* [olv. *mostoh'anya?*] noverca 89; így írja Pesti Gábor is *mustohanya* (Nomencl.[1] 10. fej.; de *mustohafyw, mustohaleyan* u. o.); ilyenek még: zent *vrsúlazzonnac* [= Orsoly(*a*) *a*sszony] aňňa, NádorC. 459, *Kathazzon* [= Kat(*a*) *a*sszony] Radvánszky: Magy. családél. II. 40, 41, 42, 43; — ha mindezek nem puszta orthographikus rövidí-

tések (mint pl. codexünkben is *kizyn*, e h. *kiizya* ki-issza 137. *lend* 317: e h. *leend* 218), a *gazďasszony*, *odďadta* kihagyásoknak volnának teljes analogonjai.

Eredeti hosszú magánhangzók.

Glosszáink orthographiája, mint említettük, csak kivételesen jelöli a magánhangzók hosszúságát, azért az összes tanulság, mit e tekintetben belőlük meríthetünk, a következő pár adatra szorítkozik: *megyfaagy* [olv. *mègfágy*] a. m. megfagy, az 1. kéznél (a 2. kéz u. o. *megfagh*-ot ír) 336; e magánhangzó hosszúságának nyomát a szó eredeténél fogva (l. MUgSz. 484) amúgy is elvárhattuk (vö. *fázik*; s ez a *fágy* úgy viszonylik a *fagy*-hoz, mint *hágy* a *hagy*-hoz), eddig azonban sem emlékeinkből, sem a népnyelvből nem volt kimutatható; — *ecsmeg* (zomorvsagtok lezen eesmeg: tristitiam habebitis i t e r u m) ismét 134, másutt a hosszúság jelölése nélkül *esmeg* 151, vö. Simonyi: Kötőszók, I. 5, 19; — *nemdee* numquid 166 (*nemde* 290), l. u. o. I. 174; — *ee* te napodba: in h a c die tua 301; e nyilván hosszú hangzót jelentő adatot megmagyarázzák az ÉrsC. *eez* (pl. 447, 448. l.) *aaz* (452, 453.) alakjai; nem lehet azonban határozottan a magánhangzó hosszúságát érteni a 2. kéznek ez írásain (noha a *h*-nak ily szerepe is van a régiségben, vö. *beh* [*bé*, *be* igekötő] WeszpC. 100, ÉrsC. 283 = *bee* KulcsC. 7, 48, ÉrsC. 453; *leh* [*le* igekötő] WeszpC. 101 = *lee* ÉrsC. 190b. 453. stb.): *eh yele* e jele 132, *ah nep* a nép 380, *ah bezed* a beszéd 362, *ah videk* a vidék 380, *ah vendegek* a vendégek 358, *ah nag yene zo* a nagy ijené szó 156, *ah lesbel* a lesbél, de insidiis 103, *ah mith hallok* a mit hallok 295, minthogy ezekben a *h* a kiesett *z* miatti pótló mássalhangzónyújtást is jelentheti (vö. *accapu felel* olv. ak kapu [a' kapu] felél 293, l. ezt a mássalhangzóknál); — *tolvay likaa* spelunca latronum 302; *berekeztih* [olv. *bérekeszti?*] constringit 336 (l. a ragozásnál).

Hangrendi sajátságok.

E r e d e t i b b h á t s ó h a n g ú s á g o t (l. Balassa J. hangrendszerét, Budenz-Album és Ny. XIII.) találunk a *zanabana* dissensio szó előrészében, 107. l.; *zanabana* van Telegdinél is, *zanabona* Eszterházi Tamásnál, Lépesnél stb., csak

később (a XVII. században) lesz kizárólagossá a *zenebona* alak, követve ikerszavaink nagy részének hangrendi jellemvonását (vö. *sete-suta, czefet-czafat, gyim-gyom* stb., l. Tanulmányok, I. 252); így lett a régi *zur-zavar*-ból *zür-zavar, haba-hurgyá*-ból *hebe-hurgya, monda-mondá*-ból (Pázmány) *mende-monda.*

Nem ment még végbe a hangrendi illeszkedés codexünk *angyel* (ma: *angyal*) alakjában: *fe angelok* archangeli 216, *coda tewe angelok* virtutes, *hatal[m] tewe angelok* potestates, *feyedelm erze angelok* principatus, *vralkodo angelok* dominationes (de már: *zekes angyalok* throni) 217; a régiségnek e közönséges eredetibb hangrendű alakja még egészen megfelel forrásának, az ószlov. *andjelŭ*-nak, l. Ásbóth: Szlávság a magy. kereszt. terminologiában, NyK. XVIII. 361. (? Illeszkedés nélkül áll egyszer, ha nem hibából, a *-ra* rag, l. a ragozásnál.)

Hátsóhangú *o*-t mutat a *katronca* alak (*catroncaban* in sudario 372, így több XVI. századi codexben is) a MünchC.-beli és mai *katrincza* alakkal szemben; — továbbá a *-dék* képző mellett az illeszkedett *-dok* alak is előfordul egy pár hátsóhangú szóban (l. a szóképzésnél).

Hangszínbeli sajátságok.

1) A nyelv függőleges mozgásában való eredetibb helyzet:

a) Eredeti zártabb (v. i. magasabb nyelvállással ejtett) hangzók:

u*:*o (régi *u*: mai *o*). Tőszótagokban: *numtath* [a. m. ny*o*mottat] coagitatam 263, de: *benyomoth* 325; *nyum* különben csak az EhrC.-ben fordul elő | *rumtas* r*o*ntás desolatio 201, de *romol* 333, *romlas* 3 | *chudalathus* 64 (1. kéz.; a 2.-nál mindig *coda* 193, 194, 217); a *csuda* ejtés ma is fönn van még || *vsura* uzs*o*ra 331, | *lilium* lili*o*m 136 | *harum* hár*o*m, egy hely (*harom* 333) kivételével mindig így az 1. kéznél: 195, 231, 344, 381; a 2.-nál *harom* 313; *u*-val találjuk még az Ehr., Guary stb. cc.-ben | *zorws* szor*o*s 351; de *zoros* 25, 86, 138, 304. Kötőhangzókban: *megcuphulla* megcsúf*o*lja 154, de *chufolas* 348 | ? *hivatalosuk* hivatalos*o*k 357, valószinűleg hiba *hivatalusok* h., vö. *zorgalmazatusok* solliciti 293 | *atallum vala* átall*o*m vala, verebar

190, vö. „kezenetem *zolgalatum* ayanlassanak wtanna ezt *irhatum*.“ 1548-iki levél, LevTár, I. 49 | és az *-s* képző kötőhangzójában, pl. *hasonlatus* hasonlatos stb. (l. az alaktanban). Képzőkben: *nayascuddick* [olv. *nyájaskudjék*] nyájaskodjék 142, de *nyajascoduan* familiariter 306, s más igékben is mindig *-kodik* van különben | *vnduklya* [a. m. undokolja, undoknak tartja] nauseat 295, de *vndekoyt* undokít 247 (vö. szóképzés) | *tuladunsag* tulajdonság 111, de *tulaydonsag* 376, vö. „annak attauona auag *tulaidunitotta* uona“ TihC. 212.

o : a. Tőszótagokban: *morha* marha 280, 292, 379. | *morchona* marczona, pusillanismus 303. *morchanasag* 301; egyéb emlékeinkben csak *marczona* | *souanossag*, [olv. *sovanyósdg*] acedo 143, *somanyo* olv. *sowanyo* 88. Kötőhangzókban: *gyorsosag* gyorsaság 276, | *gorsob* gyorsabb 19 | *alkolmasson* alkalmasan 247, *ocoson* okosan 234; de *hewsagusan* curiose 227, (nem *-s* képzős mellékneveknél csak *a*, pl *vigan* 250, stb.) Képzőkben: *megfogonik* megfogan 198, *bozzonkodvan* bosszankodván 256, *megyapontyak* meggyappantják (vö. Ny. X. 471) 259 | *alkolmas* 23, 120, 138, 247; de: alkalmas 181, 378 (magyarázatát l. Ny. XIV, 26) | (? *octot* oktat 188, vö. *iochtot* HB. | *allot* 193, *herwadothossag* 80, valószínüleg írás- v. sajtóhibák, vö. allat 332, 365, 361, hervadatussag 83, herwadattossag 129; hasonló hibáknak kell tartanunk a következőket: *kerol* 362: e h. *keral* u. o. és 363, 367; mind w *hoza* [olv. itt is: *haza*], mind w *haza* nepe: domus eius tota 363; — és viszont *a* olv. *o* h.: meg ne *alvaganak:* ne liquefiant 382, vö. megyoluadok wala: liquefiebam 81; *tulaydansag*, vö. tulaydonsag 376; *nagyobaha* augeat: olv. *nagyoboha* 345, stb.)

i : e. Csak e szóban *kyner* [olv. *kinyér*] kenyér 55, de *kenyer* 182.

(***ü : ö***? Csak egy biztosabb adatban: *elkulcz* erkölcs 339, vö. még Decsinél és Szárászinál is *erkűlcs*. Ellenben *buchuletesseg* [vö. alább *e : ö*] becsületesség 34. és *vrdeg* [vö. *erdeg*, alább *e : ö*] ördög 287. *ö* hanggal is olvashatók.)

b) Eredeti nyiltabb (v. i. alacsonyabb nyelvállással ejtett) hangzók:

a : o. Csak a frequ. *-g* és a melléknévképző *-s* kötőhangzójában ezekben: *chachago* csacsogó 147 és *coltaguan* pulsans 165 (de *kolthog* 63, *coltogo* pulsans, *coltogyatok* pul-

sate 165); *varas* város 311, 362. — *Zalag* zálog 382 és *zapareth* szaporít 147. szókban a szabályszerüen kifejlődött nyiltabb hang, mely egyideig általános volt a régiségben, az eredeti zártabb színezetnek adott ismét helyet.

o:u. Az alanyi igeragozás több. 1. szem. ragjának s a vele teljesen egyező 1. szem. birtokos személyragnak *(-nk)* kötőhangzójában: *hathonk* hatunk 378, *maragyonk* maradjunk 208, *tunyolyonk* tunyuljunk 360; *vronk* urunk 118, *my mywoltonk zerenth* mi mivoltunk szerint 180; — nem különben a tárgyas igeragozás több. 1. személyragjában: *valyok* valljuk 102. (Mellsőhangú szókban kettős fejlődés történt *é:ö:ü*, l. alább.) — Nem világos a hangszin viszonya a *joh* ovis 290 (codexeinkben rendesen így) és a mai *juh* között; továbbá *vayozyk* 180 és a közönségesebb *vajuszik* között (de *alluzik* dormit 380, míg némely emlékekben szintén *aloszik* van).

ó:ú. Képzői eredetü véghangzókban: *bozo* boszú 1, másutt mindig *bozu* 146, 147, 184 stb. | *haboro* háború 166 | *somanyo* [olv. *sowanyo*] savanyú 88, *souanossag* savanyúság 143 | *tanosag* tanúság 62, 207 | és az *l* igeképzővel továbbképzett *arol* árú-l (venalem habet) szóban 88, de *elarultatyk* 51. Képzőkben az *úl* és *-ú*, ragokban az ablat. (illetőleg essiv.) *-úl* és a *-bǫl*, *-ról*, *-tól* ragok őrízték még az eredeti nyiltabb *(ó)* hangszínt; a *-ből*, *-ról*, *-től* ragokat annyiban említhetjük itt, minthogy a mai köznyelvi kiejtésben már általánosan zártabb hangzóval járatosak; csak azt kell kiemelnünk, hogy míg a *-böl* és *-ról* codexünkben is mint egyéb nyelvemlékeinkben következetesen *ó* hangzóval járul hátsóhangú szókhoz, addig a *-töl* rag már itt állandóan a mai köznyelvi zártabb szinezettel lép föl, pl. *attul* attól 307, stb. (L. mindezeket az alaktanban.)

é:i. Eredetibbnek látszik az *é* hang a *mènd* mind, *vèrág* virág, *kèrály* király, *vèlág* világ, *èsmér* ismer szókban; — *mend*-et ír mindig az 1. kéz 72, 186, 339, míg a második, egy hely kivételével (*mendenvt* ubique 193) már állandóan *mind* alakot használ, pl. 336, 368 stb. (a nyiltabb hang megvan még a Csángóknál, l. Tanulmányok I. 81, és a köznyelvi *mentöl*-ben = **mendtöl*, *mindtöl*) | *veragos* virágos. 1. kéz 71, a 2.-nál *viragos* 101 (*verág* ma is a Csángóknál, l. Tanulmányok, u. o.) | ellenben

keral a 2. kéznél 362, 363, 367, de *kyral* a 1.-nél 314 | *esmer* 5, *esmeret* 150, *megesmeryen* 219 | *velag* 193, de *vilag* 190.

é : í. Tőszótagokban: *enyemhez* [olv. *ény: íny*] ragadt: adhaesit faucibus meis 97 (*ény* még Károlyi Gáspárnál is) | *ezetlen* [ma: *ízetlen*] insipidus 236 (*éz* még Pósaházinál is); az *íz* artus-nak ellenben nincs ily alakja a nyelvtörténetben, vö. itt: *harom yzy* habet tres effectus 313 | *gera* talentum 368, későbbi emlékekben *gíra* | *hewsagus* curiosus (később: *hívság*) 227, *heyth* stolidus (később *hit*, vö. *hitvány*) 144, *heyaba* hiába 82. 192 | *hertelen* [olv. *hértelen*] hírtelen 284, 300, *hertelenseg* 300, 373, *hertelenkede* [olv. *hértelenkèdé*] hírtelenkedő 300, *heresegy* híresség 124; csupán (2. kéz): *hirdethni* 155, *hirdesselek* 193 (*hér* ma is a Csángóknál, l. Tanulm. u. o.) | *ketelen* [olv. *kételen*] necesse 251, *ketelenseg* 155, *ketelenyth* 310 (de *kytelenyth* 126); *kezeret* [olv. *készèrét*] kényszerít 236, *kezereit* 286; ellenben a mai *készt, késztet* itt már következetesen *í*-vel: *kiztessem* movear 181, *kizteteth* corruptus 310, *elkıztet* disuadet 148, *elkyztet* dehortatur 171, 293, *elkizte[t]hvén* suadendo 288 | *kesert* [olv. *késért*] kísért temptat 346, *kesertet* kísértet 203, 336 || *zeled* [olv. *szeléd*] szelíd 143 | *mene* [olv. *mennyé:* mennyí]: *w mene votahoz* (ad staturam suam) azaz: ő mennyi voltához 329; a mai alakban ez az *í*, mint a *szeléd-szelid*-ben, és egyéb hasonló esetekben is, megrövidült. Képzők közül az *-ít* őrzött meg ily eredetibb hangszínt, a teljesebb *-ejt* és a mai *-ít* alakokkal vegyest (l. a szóképzésnél). — Újabbszerű hangszínnel találjuk ellenben már a *kíván* igét: *kywannya* kívánja 300, noha egykorú sőt későbbi emlékekben is még *kéván* olvasható (s ezt a Csángóság maig is megőrizte, Tanulm. u. o.); ilyenek még *bizonsaginth* bizonságént (vö. *szerént: szerint*) 363, és: *enim* enyém 218. — Sőt a mai köznyelvi hangszínnél is továbbmenő dialektikus hangalakot tüntetnek föl codexünk következő adatai: *nyzw* [olv. *níző*] phitonissa 294, vö. *nezew* u. a. 240, *nezes* nézés 379 | kye *tyzed* magadat [olv.: kié (kivé) *tíszed* (teszed) m.] . . . te ipsum facis 5 | *abraztassyg* [olv. *ábráztassík:* ábráztassék] ty bennetek: formetur in vobis 338, *pekethik* [olv. *pèkèdtík:* pöködtèk] conspuerunt 1; — e dialektikus (felsőtiszai és esztergomi) hangszíni sajátságnak különben első határozott képviselője a legközelebb

(Nyelvemléktár, XII.) megjelent DöbrC., „bereg varmegei halabori falvbol nemzett" Bertalan paptól (1508).

ő:ű. A főntebb *o: u* alatt említett grammatikai alakokban s azon kívül a 3. szem. több birtokos személyragban míg egyéb egykorú sőt régibb (pl. B. és M. cc.) emlékeink is csak nyiltabb (de már szintén ajakhangú) *ö*-t mutatnak a mellsőhangú szókon, addig a Glosszákban csekély kivétellel, csupán az ennél is eredetibb, ajakszínezet nélküli *ė* hanggal találkozunk (l. mindezeket alább, *ė:ö:ü* alatt).

ő:ű. Tőszótagokban: *zewl* [olv. *szöl*] a. m. *sül*-disznó 125; vö. *szöldizno* Meliusnál | zakala ki *nywen* [valószínűleg *nyövén*-nek olvasandó]: depilatus 64; ma közönségesen *elnyüni* (a ruhát). Véghangzókban: *cepw* csep*ű* 221, *generwseg* gyönyör*ű*ség 112, *gepwkben* gyep*ű*kben, in sepibus 256, *hegedw* heged*ű* 253, *zernyw* (vö. *zerne:* olv. *szėrnyé* 155) szörny*ű* 80, 123; mindezek valószinüleg *ő*-vel olvasandók, ekként: *csėpő, gyėnyėrő, gyėpő, hegedő, szėrnyő*, a mint egyéb emlékeinkben is közönségesek. (Ajánlja ezt főkép az a körülmény, hogy hátsóhangú szókban is nyiltabb *ó*-val találkoztunk, l. fönt *ó:ú.*) Képzők és ragok közül az *ó:ú* alatt említettek mellsőhangú' alakjaiban kellene e hangszín megőrzését keresnünk, ha a codex orthographiája, mely *w*-vel, tehát az *ö* és *ü* hangok közös jegyével, írja őket, biztos feleletet adhatna e tekintetben. (L. az alaktanban.)

TÖMLÖ GYULA.

A NYELVJÁRÁSOK TANULMÁNYOZÁSÁRÓL.

— Lundell I. A.-tól. —

II.

A nyelvjárásokat tanulmányozva kétféle munkát kell végeznünk: előbb az anyag összegyűjtéséről kell szólanunk, azután arról, hogy hogyan kell azt feljegyezni és felhasználni. Nem szabad figyelmen kívül hagyni a hangok jelölésének kérdését sem. A néptől elmondottak feljegyzése, a mit beszélt irodalomnak (littérature orale) nevezünk, szintén fontos része a nyelvjárások tanulmányozásának.

A nyelvjárás leirása szótárból, szövegekből és ehhez csatolandó pontos fonétikai bevezetésből áll. Ezen adatok alapján a nyelvtan különböző részeit, kissebb vagy nagyobb tudományos alapon később is össze lehet állítani; s az már mindegy, hogy ezt ugyanaz az ember végzi-e, vagy más valaki. Ezt a különbséget erősen ki kell emelnünk. Egyrészt a „tudományosság" nagyon rosszul sikerülne. ha hozzá nem értő végzi a munkát, a ki azt hiszi, hogy a nélkül fáradsága haszontalan volna. Másrészt sok dolgozótárs akadna. ha meggyőződnének az emberek arról, hogy a régi dialektusok és idegen nyelvek ismerete nélkül is igen hasznos feljegyzéseket lehet tenni; sőt, hogy az ilyen ismeretek nélkül elkerüli az ember azt a veszélyt, hogy értéktelen etymologiai vizsgálódásokba merül és elhanyagolja az élő nyelv pontos vizsgálatát; pedig ez sokkal fontosabb. Egy vagy két holt nyelv ismerete, egy kelta vagy szanszkrit szótár még nem tesz senkit etymologussá. Azt hiszem, hogy azoknak, a kik értenek a dologhoz, minden befolyásukat fel kellene használni arra, hogy utba igazítsák azokat, a kiknek kedvük van az ilyen vizsgálódáshoz, de hiányzik a kellő nyelvészeti ismeretük. Legjobb volna nyomtatott utasítást adni kezükbe; ez sok baklövéstől mentené meg őket. Az ilyen utasításnak nagyon részletesnek kell lenni, hogy mindenki használhassa, a kinek csak szüksége van rá; ha jól szerkesztik, rendkívül nagy hasznot hajthat.

Legjobb, ha fiatal emberek, kik a nép között nevekedtek föl, s gyermekkoruk óta egy bizonyos nyelvjárást beszélnek, maguk szerzik meg a szükséges ismereteket, hogy tanulmányozhassák saját nyelvjárásukat. Senki sem tanulmányozhat egész kimerítően egy oly nyelvjárást, a melyen nem beszél. Sőt azt hiszem, hogy a nélkül a hangok, különösen a vocalisok kiejtését sem lehet pontosan meghatározni. Leginkább czélhoz juttat, ha a tanult ifjak, a kik érdeklődnek az ilyes tanulmányok iránt, s a kik beszélnek valamely dialektuson, alávetik magukat egy tudományos módszerrel dolgozó szakférfiú vizsgálódásának. Ezen az eszmén alapszanak a svéd egyetemeken a tanulók között a nyelvjárások tanulmányozása czéljából alakult társaságok. Természetes, hogy minden egyes ilyen társaságnak nem lehet nagyon kitünő vezetője, tagjai sem ismerhetik mind-

nyáján eléggé jól nyelvjárásukat, ilyenkor nagyon sok függ a vezető ítélő képességétől. Ezek elkerülhetetlen nehézségek. Általában egy idegen alkalmi megfigyeléseiben sohasem szabad teljesen bíznunk.

Gyakran egy-egy felvilágosodottabb ember a nép közül, ha hosszabb időn át jegyezgeti nyelvjárása sajátságait, igen hasznos munkát végezhet, különösen ha időről időre jó tanáccsal szolgálnak neki, hogy mi módon kell munkáját végeznie. Például Svédországban két bérlő és egy kovács igen hasznos szolgálatokat tettek ennek a tudománynak. Kezdetben azt hiszi az ember, hogy a néptanítók legalkalmasabbak az e féle munkára, ha elvégezve tanulmányaikat szülőföldjükön kapnak alkalmazást. De azt tapasztaljuk, hogy a müveltségnek az a foka, a melyre a néptanítók eljutnak, alkalmatlanokká teszi őket arra, hogy a nyelvjárásokról helyes fogalmuk legyen. Rendesen ép úgy ítélnek felőle, mint a legtöbb félmüvelt ember; azt hiszik, hogy a nyelvjárások csakis az irodalmi nyelv elváltozásai, tehát mivel romlott nyelv, minden erejükkel azon igyekeznek, hogy kiirtsák a gyermekből. Egyes felvilágosodott elmék mégis megtalálják, merre van a helyes út. Époly kedvező helyzetben, mint a tanítók, vannak a papok is, mert folyton érintkezve a néppel, könnyen tanulmányozhatják müvelődése nyilatkozásait; s ők még sokkal alkalmasabbak is erre, mert szélesebb körű tanulmányaik szemkörüket is tágítják. [A mi legkitünőbb gyüjtőnk Kriza János is lelkész volt.]

Leggyakrabban idegenek fognak a nyelvjárás tanulmányozásához. Még akkor is idegen az ember, ha már egy bizonyos ideig azon a vidéken lakott, de nem beszél az illető nyelvjáráson; habár már ez is nagyon kedvező körülmény. Senkinek sincs ahhoz ideje, hogy éveket töltsön el egy nyelvjárás tanulmányozásával. Rendesen egy-két hónap alatt el kell végezni a munkát. S így az összegyüjtött anyag nem is lehet teljes. Sok függ attól, hogy mikép fog az illető a nyelvjárás tanulmányozásához, milyen az ő általános nyelvészeti ismerete, mily finom a hallása, hogyan szokott e féle vizsgálatokat végezni, ismer-e más nyelvjárásokat is, különösen a vizsgálandóhoz közel állókat, végre van-e helyes módszere, melyet állandóan és pontosan követ. Ha az illető nyelvjárás szótára még nincs összeállítva, vagy pedig

ha nem teljes, lehet valamely szomszéd nyelvjárás vagy az irodalmi nyelv szótárát használni; természetes, hogy sok szó közös lesz a két nyelvjárásban. Ha csak a főbb hangtani és alaktani sajátságokról akarunk tudomást szerezni, akkor határozott programmot kell készítenünk, hogy azon végig menve gyorsan és pontosan megismerhessük a hangtan és alaktan főbb törvényeit. Egy ilyen kellő gonddal készült programmot lehet több rokon nyelvjárás vizsgálatánál is használni.

Ha az ember kérdéseket akar tenni, nagyon meg kell válogatni, hogy kihez intézze azokat. Meg kell győződni első sorban arról, hogy az illető azon a vidéken született és nevelkedett, nem pedig máshonnan költözött oda. Az sem elégséges, ha az illető ismeri a nyelvjárást; oly egyéneket kell keresni, a kik elég értelmesek ahhoz, hogy az embert megértsék és a tett kérdésre minden röstelkedés nélkül egész határozottan tudjanak felelni. Nem szabad a vizsgálatot úgy végezni, hogy kifárassza az illető türelmét vagy eszét. A paraszt könnyen kezd gyanakodni; azt hiszi, hogy kiváncsiságunknak valami titkos czélja van, hogy ki akarjuk gúnyolni, vagy más e félét; s ekkor arra törekszik, hogy az igazságot minél inkább elrejtse előlünk. A kérdéseket nagyon ügyesen kell formulázni, s a felelet mégis gyakran épen arról nem világosít fel, a mit tudni szeretnénk. Ha rosszul választottuk az egyént, s rosszul kérdezünk, gyakran akármelyik kérdésre is igenlő választ kapunk. Természetesen úgy nem szabad kérdezni, hogy a felelet egyszerüen „igen" vagy „nem" legyen. Egyes szavakról kérdezősködni sem ajánlatos. A kinek összes nyelvészeti ismerete abból áll, hogy tud olvasni és nevét le tudja karmolni, az olyat az e féle kérdések könnyen zavarba hozzák, s akkor hamis feleletet fog adni. A szó magában véve nem él a nyelvben; kiszakítva természetes környezetéből, a mondatból, könnyen idegenszerűvé válik. Tehát ragaszkodni kell mindig a mondathoz, s ezt úgy kell megválasztanunk, hogy megtudhassuk azt, a mit akarunk. Mondani is fölösleges, hogy még bajosabb egyes hangok felől kérdezősködni. Jó, ha az ember több szót, melyekben ugyanaz a hang előfordul, ismételtet különböző környezetben; hanem azért különböző módon kell még ezt a vizsgálatot is ellen-

őrizni. Minél többet tanult az, a kit kérdezünk, s minél nagyobb az elvonó képessége, annál kevésbbé kell ily kerülő utakon járnunk; hanem akkor az eredmény sem lesz oly biztos.

Ha az embernek elég ideje és alkalma van, hogy egy nyelvjárással foglalkozzék, legajánlatosabb a monographicus eljárás. Például elhatározza az ember, hogy a névmásokat vagy az igéket fogja vizsgálni, hogy feljegyzi a madarak, a növények vagy a földmüvelés eszközeinek neveit, hogy összeirja a ház belső részeire, a különböző foglalkozásokra vonatkozó kifejezéseket, természetes rendbe sorozva a műkifejezéseket s a rájuk vonatkozó szólásmódokat. Ez nagyon hasznos eljárás, mert így olyan szavakat is megismer az ember, melyhez máskép csak nagy nehezen jutott volna. Ha segítségül veszünk más szótárakat, ez nem csak arra szolgál, hogy eldönthessük, vajjon az egyes szavak megvannak-e az illető nyelvjárásban vagy nem; hanem eszünkbe juttatnak gyakran más szavakat, melyekre eszmetársulás folytán valamikép vonatkoznak.

A nyelvjárások mondattanával nagyon keveset foglalkoztak; ennek két oka van. Egyrészt a mondattan iránti érdeklődés a tudományban is egészen ujabb keletű, nem igen vizsgálódtak még ezen a téren, s ha igen, akkor is csak a részletekben. Másrészt a mondattan a nyelvtudománynak minden tekintetben legnehezebb része. S kérdezősködéssel itt már nem lehet semmit sem elérni. Máskép nem lehet boldogulni, mint ha az ember hosszú ott időzése alatt folyton jegyezget; csakhogy ehhez nem igen van ideje az embernek. Ha a gyorsirást többen ismernék és használnák — a mi pedig nagyon kivánatos volna — könnyen gyűjthetne az ember anyagot mondattani vizsgálódás számára is. Ha más czélra is használni akarja az ember, akkor külön meg kell jegyezni az egyes hangok pontos kiejtését. Hiszem, hogy a gyorsirás még nagy hasznára fog válni a nyelvjárások tanulmányozásának. A phonographtól is sokat várhatunk, ha szerkezete a mostaninál tökéletesebb lesz.

Mind a nyelvjárás feljegyzésére, mind pedig tanulmányozására nézve nagyon fontos a területet meghatározni, a melyen az kiterjed. Ha valaki egy vidék nyelvjárását tanulmányozni akarja, nem elégséges, ha majd itt, majd ott végzi

megfigyeléseit, mert nagyon ritkán esik egybe a dialektus határa a politikai határral. Egymással tökéletesen megegyező nyelvjárást ritkán hallunk nagyobb területen, mint egy-két járásban, néha a járásnak csak egy részében; ritkán terjeszkedik ki a dialektus csak egy-két helységre, de még ritkábban egy egész megyére. Nagyon hasznos volna, ha a gyűjtők úgy jelölnék ki vizsgálódó helyük határát, hogy az egybe essék a dialektus határával; s akkor ismerniök kell az azt környező nyelvjárásokat is, s azután, hogy mikép történik az átmenet az egyes dialektusokba a határokon. A nyelvjárást mint egy egész külön álló nyelvet kell vizsgálnunk és egész határozott jellemzését kell adnunk. S ez nagyon fontos, egyrészt, hogy ethnologiai szempontból megismerjük a nyelvjárások keletkezését és természetét, másrészt, hogy az illetőnek helyét pontosan megjelölhessük az ismert nyelvjárások sorában. A szó jelentése kissebb területeken nem igen változik, s a szókincs több egymáshoz közel álló nyelvjárásban teljesen egyező. Ez esetben is pontosan meg kell állapítani a természetes határokat, s nem szabad a politikai felosztáshoz ragaszkodni. Természetes, hogy ezeket a nagyobb területeket is lehet a nyelvtan szempontjából vizsgálni, de csak akkor, ha elég anyag áll rendelkezésünkre, vagy ha van elég időnk az egész területen, mindenütt gyűjteni.

Az összegyűjtött anyagot feldolgozhatja maga a gyűjtő is, vagy akár más ember, és pedig különböző módon. Nem akarok arról szólni, midőn valaki egy valamely jelenséget vizsgál különböző nyelvjárásokban; erről csak annyit kell megjegyezni, hogy az eljárás nagyon pontos és gondos legyen. A mi egyes nyelvjárások szótári vagy nyelvtani feldolgozását illeti, nagyon jó lesz az eljárás módjára nézve egy pár megjegyzést tenni. Már is észre lehet venni, mily nagy különbség van a régi módon készült dolgozatok és az újabbak közt.

BALASSA JÓZSEF.

A GÖCSEJI NYELVJÁRÁS.

VIII.

II. Szóragozás.

a) Igeragozás.

Szenvedő igét a göcseji nyelvjárás nem ösmer, kivéve a *dicsértessék*-et; annál sürübben használja a német nyelv hatása alatt támadt, *lenni* lét igével szerkesztett szenvedő alakot, kivált határozatlan alanyú mondatban. A határozatlan alany kifejezésére a magyar számos fordulatot használ; így *az ember, a világ* szót, mint alanyt, az infinitivust, a *-ható -hető* igenevet, az egyes második, a többes első és kivált harmadik személyű igét; csak a latinban és németben divatos szenvedővel nem él a köznyelv. A göcseji ember keveselte e fordulatokat, a körülirt szenvedővel szaporította számukat, mely hova-tovább nagyobb tért hódít; főkép az ige többes harmadik személyét pusztítja, sőt oly mondatokban is felüti a fejét, hol határozott alannyal való szerkesztés is lehető vagy épen várható volna. A míg az Alföld és Erdély magyarja így beszél: *a buzát megörlik, a lisztet megszitálják, tésztát gyurnak belöle, osztán megsütik*, addig a göcseji ember ajakáról e mondatokat így halljuk: *a buza mëg lësz örvö, a liszt mëg lësz szitávo, a lisztëbü tiëszta lësz gyurva, oszt mëg lësz sütfö.* A földmívelő a maga mesterségéről így szól: *a föd mëg lësz szántova, fogasúva, be lësz vetfe* stb.

Az igeragozásban a következő sajátságokat figyeltem meg. A jelentő mód folyó cselekvésében a harmadik személy jele hallható még a *tëszën, lëszën*-féle igékben; ámbár ezek *tësz, lësz* alakban is előfordulnak; érdekes még: *fun* fú, *sén-rén* sí-rí. Föltünő, hogy *nincs* és *sincs* többes száma: *nincsek* és *sincsek* tehát a harmadik személy jele nélkül, holott az egyes számban még járja a *nincsen* és *sincsen* alak, tehát a harmadik személy jelével. Azt hisszük, hogy *nincsek* és *sincsek* nem az *irtanak — irtak* analógiájára, hanem azért állott elő, mert a más személyben ismeretlen *nincs* és *sincs* névszóvá kezd válni és mint ilyen a maga többesét a rendes *-k* képzővel alkotja.

A többes első személy jele előtt a magashangú igéknél nyiltabb hangot találunk, mint: *vesztettënk, kiërënk, ve-*

szénk, vetênk, de van *kiêrünk, vêszünk, vetünk* is; hasonló jelenség fordul elő a főneveknél is. A mélyhangú igék e személye nem tér el az irodalmi nyelvtől.

A tárgyas ragozásban már a mélyhangúak is nyiltabb hangot mutatnak, pl. *tuggyok, láttyok, ájjok* (ássuk), *szokjok;* a magashangúak itt is váltogatják a nyiltabb és zártabb hangokat, mint: *kêrjük,* de *keressêk, kinyöjjök* a lent, de: *mêgfözzük* a borsut; a befejezett cselekvésben a magashangúak kivétel nélkül a nyiltabb *é*-t vagy *ö*-t tüntetik föl, pl. *keresték* kerestük, *vetették* vetettük, *kinyöttök* kinyöttük; ellenben: *írtuk, láttuk.* V. ö. régebben *kertjek,* ma *kertjök* és *kertjük,* régebben csak *házok,* ma *házuk* is.

A tárgyas ragozásban meglepő, hogy némely magashangú igének egyes harmadik személyét teljes jelével halljuk. Két esetre biztosan emlékszem: né tégye aszt, miér *mêgverje* az uristen; jábo (hiába) *kiêrje* az ember; fölszólító módról itt nem lehet szó, tehát e két alak nem egyéb, mint: *megveri* és *kéri.*

A *t* tövű igék a befejezett cselekvésben gyakran összevonást szenvednek, pl. *gyógyitta* gyógyította, *köttek* kötöttek.

Különös, hogy versben (danaj) halljuk a létige teljes alakjait *vagyok, vagyon,* közbeszédben pedig az összevontak szokásosak: *vaok, vaon,* sőt *vâk, van* is.

A föltétes mód tárgyi ragozása nevezetes, mert egyes és többes harmadik személyében teljes ragokat őrzött meg, mint: az ifiur *mêgênneje* az ebidét, csak *hozndjik* immán; a serpenyüt a czigán *mêgfódozndja;* iên halálig rénik, ha tüllem a liányomat *êvênnejik,* stb.

Ikes ige göcsejben *elveszik; kell* is a föltétes módban, *kőník* kellenék.

Az igei főnévnek rendesen teljesebb alakja fordul elő a mélyhangúaknál, pl. *irnya, sirnya, rênya, tanítnya, dógoznya.*

b) Névragozás.

A szóragozásban akarunk szólani a birtokviszony és a többes szám jelöléséről is.

Rövidebb birtokszóhoz a személy jele kétszer is hozzájárul, pl. *borjaja, májája, zuzája, pihéje.*

E személy jelét némely határozó is megőrizte, mint: *belcje, alaja, feleje, melleje, róraja;* nyoma megvan az *clejbc* határozóban is; egészen elveszett a *rajt* és *benn* határozókban, pl. *rajt ülök* és *benn vagyok.*

A többes első személy jelénél igen figyelemre méltó, hogy a mássalhangzós tövek rövid magánhangzója nemcsak zárt *u* és *ü*, hanem fölötte gyakran nyilt *a* és *e*, pl. *házank, kutank,* de *lábunk, utunk; velenk* és *kertenk,* de *köztünk* és *tehenünk.* E váltakozásra szabállyal nem szolgálhatunk, akkora még az ingadozás.

A többes harmadik személy jele rendesen *-ik,* pl. *hátik, ruhájik, magik, nevik, köztik, nálik, rajtik;* a magashangúaknál halljuk néha a régi *-ék*-et, pl. *tehenék* tehenök, *velék* velök.

Ismeretes, hogy a göcseji nép a személyjeles szavak többesét nemcsak a rendes *i* többes mutatóval alkotja, hanem a közönséges *-k* többes képzővel is, mert az *-i*-nek többesítő hatását már nem érzi. A személyjeles szavak többese lesz tehát: *házaimak, ludaidak, bátyáimak, tezsvíreinkek;* de nincsen: *házaikok* vagy *házokok,* vagy *házaitokok.* Ellenben hallani a többes alakokat *-i* nélkül is. ilyenformán: *luankok* lovaink, *tehenünkék, ruhánkok.*

A *-k* többes képzőt Göcsejben fölveszi a *másik* névmás, *másikok;* értelme ,többiek'.

A birtokjelölő *-é* képzős főnevek gyüjtőfogalmat jelentő többesét nem igen hallottam, hanem ilyen czélra maga a többes képző *-k* szolgál; tehát: *Bugyászok Rózájik* Bugyászék Rózája, de van ritkán: *Vargáék Elonájik* is. *Apáméi*-féle nem igen járatos; megelégszenek az egyes számmal: *apámé.*

A ragokra áttérve, meg kell említenem, hogy a tárgyrag több, kivált rövid szóhoz, kétszer is hozzájárul, mint: *asztat, esztet, ütet, pártot, arasztot.* A köznyelvtől eltérők: *levelt, tehent, ötfent, hatfant* stb.

A többi ragok közül, tudjuk, a *-vel, -nál* és *-hoz* sohasem illeszkedik; eredeti magas hangját néha a *-be* és *-nek* is megőrzi, mint: *szájábe, Pákábe, arranek.*

A ragos névmások közül érdekes: *ezho, azho,* néha *eznek, aznak;* továbbá *ezén* is él *errc* jelentésben.

A *-ban -ben* ragot mindig csak *-ba -be*-nek hallottam.

Az *-ért* okadó ragból egyszer *-ér -ir* (fűjér. ajir). máskor *-étt -itt* (szekerétt. buzájitt) válik.

A *-vá -vé* némely határozóban egészen összevonódik, mint: *há* hová, *sohá* sehova, *máshá, valahá;* szintígy: *èggyü* eggyüvé, össze. Pl. *èbcsont èggyü forr.* A mint az *èggyü* kiszorítja az *összé*-t, úgy tolja háttérbe a köznyelvi *együtt*-et a göcseji *összütt,* pl. *mink összütt kapátunk.*

Gyanánt Göcsejben *gyanábo.*

Figyelemre méltó több latin értelmű helyhatározónak ujra ragozása *-nek*-kel és *-ig*-gel, pl. *fönek, lènek, odának, visszának, arranak, errenek, benek, kinek, hozzádnak, tüllednek, átinek* (által); *fölig, lèig, beig.* Időhatározásnál is akad hasonló jelenség; erre a kérdésre ,mióta' Göcsejben így felelnek: *règgeltül uta, keddètül uta;* Debreczenben pedig így: *régótátúl fogva.*

A *kor* időragról csak azért emlékszem meg, mivel érdekes látnunk, mint válik valamely önálló szó képzővé, illetve raggá. A *kor,* tudjuk, régen csak az összetétel egyik részét alkotta és rag nélkül időhatározásra sohasem szolgált; a göcseji nyelvben a *kor* végű szók ma is összetételek, melyek határozókká csak ragok vagy névutók által válnak, pl. *vagyon-e már uzsonnakor?* (uzsonna ideje), *ebédkorban, aratáskorban, szüretkoron; pünköstkor tájban* született. De *mikor* és *akkor* e nyelvjárásban is rag nélkül használatosak.

A többi ragokról mi mondani valónk sincsen az alaktan szempontjából; ezzel tehát befejeztük a göcseji nyelvjárás alaktanát.

KARDOS ALBERT.

AZ ÚJ TÁJSZÓTÁR.

A régi ,Magyar Tájszótár' megjelenése (1838) óta a népnyelvi közlések — kivált az utóbbi másfél évtized alatt — annyira fölszaporodtak, hogy egy új tájszótár kiadásának szükségessége egyre érezhetőbb lett. A Magyar Tudományos Akadémiának nyelvtudományi bizottságában az utóbbi években többször volt róla szó, de a dolog csak a múlt év végén lépett át a tervezés stádiumából a végrehajtás stádiumába; a nyelvtudományi bizottság ugyanis deczember 15-diki

ülésében végre elhatározta, hogy új tájszótárt ad ki, és készítésével e sorok íróját bízta meg. Én a megtisztelő megbízást szivesen fogadtam, és a bizottságnak tervezetet nyújtottam be, mely szerint a tájszótár készítendő volna. A bizottság az én tervezetemet egész teljességében elfogadta, csak még néhány ponttal toldotta meg.

Talán e folyóirat olvasóira nézve nem lesz érdektelen, ha röviden bemutatom azt a tervezetet, mely szerint az új tájszótár szerkesztődik.

Az első és főkérdés az lévén, hogy mit kell mint tájszót a szótárba fölvenni, a nyelvtudományi bizottság erre nézve a következőket állapította meg:

Ha a tájszót az irodalmi, illetőleg köznyelvhez mérjük, három nemét különböztetjük meg neki:

a) tulajdonképi tájszó, mely a köznyelvben teljesen ismeretlen, csak egyes vidékeken a népnyelv használatában él; pl. *bincsó:* hitvány, apró gyümölcs; *foncsika:* ringy-rongy; *punga:* bugyelláris (Szolnok-Doboka m.);

b) jelentésbeli tájszó, a mennyiben valamely köznyelvi szónak egyes tájon valamennyire eltérő jelentése vagy külön átviteles használata van; pl. *fáradt:* sovány (Heves m.); *bátor* idő: szép idő; *ostoba* · rest (Alsó-Lendva).

c) alakszerinti tájszó, a köznyelvi szónak olyan hangalaki változata (variansa), mely az illető tájnyelvnek rendes és szabályba foglalható hangalaki eltérésén és sajátságain kívül áll, úgy, hogy az egyes előforduló esetek följegyzése szükségessé válik; pl. *papirka* e h.: *paprika; döm* e h.: *töm; csihán* e h.: *csalán.*

Mind e háromféle tájszó tehát fölveendő a szótárba. Az a) és b) alattiak nemcsak kellő értelmezéssel közlendők, hanem a hol szükségesnek látszik, értelmük megvilágosítására szolgáló példamondatok, szólások is csatolandók hozzá. A c) alattiak mellé az illető szónak köznyelvi alakja kerül magyarázatul.

Fölvesszük természetesen az idegen eredetű tájszavakat is, s ha biztosan konstatálható, hogy az illető szó mely nyelvből való, rámutatunk eredetére is.

A tájszavakat a tényleges kiejtés szerint közöljük, de azért nem mellőzzük azokat sem, melyek az eddigi gyűjteményekben köznyelvi (irodalmi) kiejtés szerint vannak közölve; lehetséges ugyanis, hogy szerkesztés közben lesz módunk az igazi kiejtést restituálni, ha pedig nem lesz, a kiadásban ezeket a szavakat valamiképen meg fogjuk majd különböztetni a többiektől.

Minden egyes szónál megjelöljük a vidéket, a hol divatozik, továbbá a forrásmunkát, a melyből át van véve; azon szavaknál, a melyeket nem nyomtatott forrásból, hanem kézirati gyűjteményből vagy pedig valamely

írás- vagy szóbeli magánközlésből veszünk át, az illető közlőnek nevét tesszük ki.

Az anyagnak lehetőleg teljes összegyűjtése végett földolgozandók az eddig megjelent összes tájnyelvi közlések (Tájszótár, M. Nyelvészet, Nyelvtud. Közlemények, M. Nyelvőr, Vadrózsák, az Arany-Gyulai, Erdélyi és Kálmány-féle népköltési gyűjtemények), továbbá Krizának hagyatéka; sőt egyes írók müveiből is kiszemelendők azok a tájszók, a melyeket mint ilyeneket készakarva használtak.

Mikor majd az egész anyag össze lesz gyűjtve, betűrendbe szedve és kellőleg megrostálva, meg lehet kezdeni a nyomtatást. Ez az első nyomtatás azonban még csak kézirat-számba megy; ezt ívenként vagy füzetenként megküldjük a Nyelvőr megbízhatóbb és szorgalmasabb gyűjtőinek, és másoknak is, a kikről föltehető, hogy az ügy iránt érdeklődnek, — azzal a kérelemmel, hogy netaláni megjegyzéseiket, javításaikat vagy pótlásaikat szivesskedjenek a szerkesztővel közölni. A végleges szerkesztés és kinyomtatás csak e beküldendő jegyzetek fölhasználása után fog történni. Így azután lehetőleg teljes és hibátlan lesz a Tájszótár.

Azonban már az anyag gyűjtése közben is sokszor rá fogunk szorulni a Nyelvőr buzgó gyűjtőinek és az ügy más barátainak szives támogatására; az eddig megjelent népnyelvi közleményekben ugyanis sokszor akadni olyan adatokra, a melyek ki nem elégítenek; ezekre vonatkozólag részint a Nyelvőrben, részint levél útján fogunk majd fölvilágosítást kérni. Reméljük, hogy a kikhez fordulunk, az ügy fontosságát ismerve, nem fogják megtagadni támogatásukat.

SZINNYEI JÓZSEF.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szólásmódok Nagybánya város régi jegyzőkönyveiből s egyéb okirataiból, 1583-ik évtől kezdődőleg.

A garádics alatt lévő gerendákat felnyilaltattuk: felfeszíttettük, s más új gerendához erősíttettük.

A dézmások czirkálják meg a hegyi sajtókat: vizsgálják, járják meg, nem maradt-e itt-ott dézmabor?

Az már, jó uraim! egy huson két bőrvonás volna: egy rókáról két bőr.

Ezen dolgot nem lehet hivalkodva vennem: könnyedén, meggondolás nélkül.

Ámbár minden száj ellenkezőt szólott, a dolog mégis jó karban állattatott: minden ellenkezés daczára a dolog becsületesen intéztetett el.

Derekas buját fogja még ennek látni a város: erősen meg fogja bánni.

Hirtelen eltudta a háztól: ravaszsággal eltávolította, megszökni segítette.

Mikor a bor immár kezdett erősen megcsüggedni: meglágyulni, megnyulósodni.

Az agyagnak megnyomására polyvát is vöttünk: megtaposására, tapasztáshoz való elkészítésére.

Mert annyi itt az Ádám fia, mint a fűszál: igen sokan vagyunk itten.

Marháinkat a nyomásföldről elellenzette: az ugaros legelőről eltiltotta.

Érette magam is szivesen felrugaszkodom: felrándulok, felmegyek.

Vigyázó füleket kell itten tartani: ügyes őröket, kémeket.

Kegyelmetek dolgait forgattuk mindenekben: intéztük, igazítgattuk.

Bizony, sort vett a dologban: gyanusnak tűnt fel a dolog előtte.

Talpa munkáját kérte tőlünk: fáradozásai bérét, jutalmát.

Csak hitrészszel hagyván, el akar tudni a jószágból: kivetni, kiperelni a jószágból.

Dijon-maradást is felelt hozzá: tett költségeit is követeli rajta.

Erősen utánunk ereszkedtek a hegyi tolvajok: nyomunkban voltak, üldöztek.

Ezen idő alatt alkalmas földig mentek a szekerek: jó messze elhaladtak.

Elszakadásom a tolvajoktól nem lehetett: nem menekülhettem tőlük.

Törös Péter egy oszláson volt a bátyjával: együtt osztoztak meg a mi vagyon maradt.

Az ötvös kezéhez, ló-öltözethez adtam egy tallért és egy ortot: megezüstözendő lószerszámhoz.

Magam indulati után ereszkedvén: indulatom által elengedvén magamat ragadtatni

Kegyelmetek néhai jó atyai intését megvetettem: olykori kegyességét.

A' felső esztendőkben a nagy tűz mia' mazurrá löttünk: a mult években esett tűz miatt igen elszegényedtünk.

Becsapta magát a kegyelmetek városába: befutott, engedelem nélkül beszökött.

Halásban lévő betegségem idején, a novum judicium a divisiót elölte: mig én halálos betegségemben sinlődtem, egy új itélet az előbbi osztozást semmivé tette.

Istenünknek karját ellenünk felhuzva tapasztaljuk: csapásra, leütésre készen.

Cselekedeteidet a törvény szerint jóformán majd megrázogatják: megvizsgálják, megitélik.

Vigyázzatok! mert ma-holnap leestek a talygáról: kimaradtok a jószágból; — leestek az ugorkafáról. — Fordul elő így is: „igen fennyen vagytok! pedig maholnap leestek az császár lováról"; — itt talán hivatalt is érthettek a régiek annak előtte; e helyütt azonban nem hivatalból való kimaradás, hanem egyszerű birtokviszony fordul elő.

Nagyon is mellette fogta a dolgot: védelmezte, segített rajta.

Nagy zelussal kezde nekem szállani: igyekezett erősen megtámadni.

Meg akarod-e az adósságot tartani tőlem? nem akarsz-e megfizetni?

Ha ezen idő alatt pedig halomásunk történnék: ha elhalnánk.

Feles kárvallásaim igen megnyomtak: elszegényítettek.

Az actor felette sok kerengő beszédekkel él: csűri-csavarja a dolgot, egyenesen hozzá szólani nem mer, nem akar.

Becsületes levelünket corámozták s ugy küldötték ki: előttemezték, coramizálták.

KATONA LAJOS.

Babonák, egy a mult század végéről származó kéziratból *).

Nyelv és száj fájásról. A macskának farkát kell a szájába megforgatni, és el mulik meg gyógyul.

Fog fájás ellen. Egy pohár eczetben kell tenni a lónak meg tüzesült fogát s bé kell fedni a poharat, lágy melegen ved a' szájadba.

Hideg lelés ellen. A fris ló ganét ki kell facsarni, és annak levét kell meg innya. Probatum.

Tej elapadásról sat. A midőn a gyermeke meghal a Szoptatós Aszonnak, es eltemetik, akkor a Sirjából kell egy marok földet hozni és az Annya nyakába kötni. Item: egy ocska sürü fogu apro fogu fésüt és kénesőt (?) nyakába kell kötni.

Szömölcs elvesztésről. A vakondakot elevenen kettő kell vágni, és annak meleg vérivel meg kell dörgölni . . . . . .

*) Az aradi főgymn. tulajdonát tevő Vásárhelyi-féle könyvtárban. A kézirat más tárgyú müvek közt egy nagy fejezetet foglal magában „Némelly házi orvosságok" czím alatt. E fejezetből valók a közölt utasítások.

Szeplő ellen. A die 1ª may ad ultimam may minden reggel meg kell mosdani harmatba, minden bizonyal el vész.

Miképpen kell meg tudni ha Férjfiát vagy Leánt fog-é szülni az Aszony.

1. Ha job felől mozog Férjfi lesz.

2. Üllyön az Asszony a földre, és midőn fel akar kelni, ha a jobb kezére támaszkodik, midőn fel akar kelni, tehát Férjfi ha a balra Leány.

3. Egy kis Lócskát kell a fejére hinteni, de maga az Aszony észre ne vegye, ha az fejéhez vagy ábrázatjához kap akkor férjfi lesz, ha az farához kap, leány lesz.

A mely embernek szokása terhes korába a feleségét az Ágyon által lépni, s úgy le szállani az ágyról, tehát ha nehezen szül, vajlodásakor lépje által háromszor, és mindenkor kerülje meg, a job lábát tegye elől.

Fürdőkészités a ki akarja hidgye.

A Szeder indát (mellyet két egy másra véggel menő Dűlő föld között a borona érdeklett) az hol termett fel szakasztván mindjárt négy rét kell törni s haza vivén, házadban bé ne vid addig, hanem a küszöbre tévén vagdald kétfelé, s a melly része belöl esik, ted a Fürdőbe, a ki kivül esik vesd a szemétbe.

Item: Háromszor 9 szál borostyán korét (?) azaz 27 szedvén és ennek tövére Sot és kenyeret vetvén. Erős hasznos a több Praemissákkal együtt.

Ha fejős teheneket rosz személyek megvásárolják, ugy hogy mikor fejni akarnád, akkor ganéjlik, vizellik és hánykodik. Vegyed a Gazda Aszonynak viseltes főkötőjét tarcsd a Tehén alá ollyankor, hadd Ganéljon es Vizellyen azon főkötőbe, az után kösd öszve, akaszd fel a kéménybe és csinálly jó Füstöt alá. Akkor nap az, aki meg varásolta házadhoz vagy udvarodba megjelenik kérőért, de se magad se cseleded, azon háztul semit ki ne adgyatok, akár mint rimánkodgyon. Ha valamit ki adol néki Házadból, nem használ, ő neki ugymint a Varáslónak ganéjja, vizellése el ál.

Ha a Tehened a Varáslás által rug és igen vaddá rontatik, holott az előtt szelid volt. Vegyen a Gazda vagy Gazda Aszony egy kapát, es a' midőn azon tehenet fejni akarják, azon kapát, a faránál hátul vágd a földbe, es hadd ott mig meg fejik, el hadgya mind a rugást, mind a Vadságot.

JÁNOSI BÉLA.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Mellső. E képzésnek védelmére azon kívül, a mit a Budenz-Albumban idéztem s a mi a f. é. Nyr. 180. lapján van elmondva, fölhozhatók még a következők. A *nyugotsó*, *keletsö* szókat már Csokonai megemlíti, még pedig a másik két világtájjal együtt: „*napkeletsö*, *napnyugotsó*, *északsó*, *délsö*. Igy ejtik ezt néhol magyar hazánkban“. A M. Nyelvészetben is V:161. megvan a *diésüö* mint dunántúli szó. A pozsonymegyei Tárnokon a tótul *Kraiši*-nak nevezett szélső utczát (szóbeli közlés szerint) a magyar ajak így alakította át: *karéjsó sor*. Továbbá: *ódalsó* M. Nyelvészet VI:343; *balsó* Jókai Vadon vir. II:197; „a *jobbsó* emelvény“ Pesti Hirlap 1884. IV/4. vcz.; *legközelebbsö*, mint új szót említi Lovász „A nyelvuj. hib.“ 33; *hátsó*, az irodalmi nyelv él vele a *hátulsó* mellett. SIMONYI ZSIGMOND.

A *mellsö* semmi szín alatt sem hibás alkotás, sőt a legszigorúbb analogia szerint való. A Nyelvőr XIV. 180. olvasható adatokat még a következőkkel szaporítom.

Csokonai azt írja Dorottyája IV. énekében (Mind. Munk. 222. l.): „A mint a harmatos rózsákba öltözött Hajnal már feltetszett a csillagok között; S erőt vévén a már szendergő éjtszakán, Bésütött a szála keletső ablakán“.

S ezt a tanulságos jegyzetet csatolja hozzá: „*Keletsö*, vagy *napkeletsö:* keleti vagy napkeleti. Így ejtik ezt néhol magyar hazánkban, és itéletem szerint nagyon helyesen. Valamint ezekből *túl*, *innen*, *vég*, *hátúl*, *elö* vagy *elöl*, *utól*, *közép* stb. ezen szók jönnek: *tulsó*, *középsö* stb.; úgy. nem tudom, mi okon lehetne kicsúfolni azon helységeket, melyeknél szokásban vagyon az *éjszaksó*, *napkeletsö*, *délsö*, *napnyugotsó* terminatio? kivált hogy a *só* és *sö* suffixumok mindig helyet jelentő szókhoz ragasztódnak“.

Magam ezt a két érdekes példát hallottam: *onnatsó* (komáromi cselédtől) és *falsó:* a fal felül való (szabadkai asszonytól). PONORI THEWREWK EMIL.

Ev, év. Tömlő Gyula a Tájszótár szerkesztője ellenében azt a gyanúját fejezi ki (Nyr. XIV. 173.), hogy az az *ev* szót valószinűleg csak MA. vagy Kreszn. után írta föl czímszónak. Ezt a gyanút eloszlatja a Tájszótár gyűjtőinek részben fönnmaradt kézirata, melyet Kecskeméthy Csapó Dániel „írt ki“ (értsd: czédulázott), s a ki az akadémia akkori „titoknokához“ intézett levelének tanúsága szerint a Tájszótárt szerkesztette is. E fönnmaradt kéziratokban megtaláltam egyaránt az *ev* és *év* szót; de K. Csapó D. elégnek tartotta, hogy csak az *ev*-et vegye föl a szótárba Kállay

székely szógyűjtéséből, a hol a szómagyarázat így van följegyezve: „*Év:* méreg a sebben v. daganatban; *eves, evettség* (tehát nem eve*d*ség): genetséges, genetség“.

Év alakjában előfordul Horváth Zsigmond gyűjtésében, de ezt a szerkesztő mellőzte, talán azért, mert nem találta sem MA. sem Kreszn.-ben A gyűjtő ekkép közli: „*Év:* genyesség vagy enyekesség. Az eves seb úgy leghamarább meggyógyul, ha a v ö l g y e kinyomatik. Balatonmelléki szó“.

Megjegyzem itt, hogy jó lesz az új Tájszótár szerkesztőjének ezeket a kéziratokat újra átnézni; mert úgy látom, hogy a kiírás nem történt mindenben elég pontosan; s arról is meggyőződtem, hogy a rendelkezésre álló anyagból nem minden került be a szótárba. Az utóbbi különösen áll F e r e n c z i J á n o s székelyföldi gyűjtéséről, a melyből több érdekes szó kimaradt, melyeket a legközelebbi alkalommal a maguk helyén közleni fogok. FRECSKAY JÁNOS.

Gyaksa. A Nyelvőr XIII. 558. l. S z a r v a s Gábor a *gyaksa* eredetét onnan magyarázza, hogy Baróti Szabó Dávid és [vele együtt, vagy tán utána] Kresznerics a Bod-Pápai szótárában a kissé elmosódott *f* betüt hosszú *ſ*-nek nézték, s így a *gyakfa* helyett aztán *gyakſá*-t nyomtattak.

Föl kell említenem, hogy egy alsófejérmegyei technikus, G a r d a Dezső, tudósítása szerént ott a megyében a szekérlajtorja két végéhez függőlegesen megerősített karókat, melyek a szekéroldalt tartják, a nép *gyaksá*-nak nevezi; s így akárhogy s mint is került e szó a szótárakba, hogy valósággal megvan a nép nyelvében, az az egy bizonyos. A *gyakfa, gyaka* pedig ott nem ismeretes.

KISPÁL MIHÁLY.

A t. közlőnek igaza van; a *gyaksa* nem ferdített, hibás olvasáson alapuló, hanem valóban élő szó. Megvoltát kétségtelenné teszi nem csak a tőle idézett tanú, hanem magában a Nyelvőrben (IX. 32.) foglalt következő hely a ‚Háromszéki szólásmódok‘ rovatában: „Hozd ide a mereklyét, jó lesz *gyaksának*. (A *gyaksa* karó alakú hegyes fa, melyet terehordozáskor a szekér oldalára szoktak felszúrni a teher megtartására.)“

E helyre V o l f György tett bennünket figyelmetessé.

E szerint *gyakfa* és *gyaksa*, habár jelentésileg teljesen egyazon szók, alakilag mégis külön választandók.

SZARVAS GÁBOR.

Nagy kalitka. Simonyi Zsigmond a Nyelvőr XIV. 181. lapján kritika alá fogja a *menevéd, mesény* s *röpde* szókat, de míg az első két korcsalkotás helyébe mindjárt helyeset, jót ajánl, a röpdére nézve beéri azzal, hogy egyszerűen körülírást használ, a mely a legritkább esetben tehet mű-

szói szolgálatot. Ha egy lábnyi magas kalitka tegyük ‚kis kalitka', akkor ehhez viszonyítva a kétszerte oly nagy már nagy kalitka, de azért még mindig nem ‚röpde', azaz nem olyan kalitka, a melyben a madár szárnyainak hasznát vehetné. Már pedig Csernátonyn kívül számos magános s azonkívül az állatkert is bir oly nagy kalitkával, a melyben a madarak, még olyan nagy is mint a sas, kiterjesztett szárnyakkal változtathatják helyzetüket. Ha az ilyen nagy kalitkának jelölésére az állatkert és mások is a ‚röpde' szót használják, ezt bizonyára azért teszik, mert nem tudnak jobbat helyette s a nagy kalitkát nem tartják alkalmasnak a fogalom jelölésére.

Codexeink közül több fentartotta nekünk a *repeső* szót ‚madár' értelemben; de ma már nem élünk vele. Vajjon nyelvünk ezernyivel idevágó analogiáján elindulva, nem lehetne-e jó szivvel a *röpde* helyébe a repesőt vagy a repkedőt, repdesőt állítani? Azt hiszem, igen. Sőt a szárnyaló is helyt állhatna. FRECSKAY JÁNOS.

Finom. Simonyi a Budapesti Szemle f. é. májusi füzetében (297. l.) többi közt ezt mondja: „Némely szót nem az irodalmi latinból, hanem más nyelvekből vettünk, csakhogy a konyhalatinság közvetésével. Ilyen úton vált a mi *fínom* szavunk az olasz *fino* vagy akár a közép-fölnémet *fin* melléknévből".

Ez a nézet annyiban helyes, hogy az európai nyelvek egynémelyikébe csakugyan az olaszból került e szó; azonban a mellé állított *fölöstököm* nem találó analogia, mert a *finum* irodalmi, csakhogy középlatin irodalmi szó, míg a *früstücum* legalább kimutathatólag sohase volt szava az irodalmi nyelvnek. Ducangenál a következőt olvassuk: „*Finus:* excellenter bonus . . . Quod excellentem vel optimum gradum bonitatis obtinet, *finum* vel *finissimum* vulgariter appellatur". A középlatinságnak e *finus, finum* mellékneve az olaszból való kölcsönvétel.

Az olasz *fino* Diez szerint (Etym. Wörtb.) a *finito*-nak rövidülése; így lett a lat. *mansuetus*-ból az olaszban *manso*. A jelentésre nézve (beendigt = volkommen), mondja tovább Diez, vö. lat. *perfectus* (bevégzett), gör. τέλειος (u. a.). Hasonló jelenség a magyarban *tökéletes* (*megtökél:* a régi nyelvben a. m. elvégez). SZARVAS GÁBOR.

A „megvédelmeztetett" Arany János. A tavali Philol. Közlönyben Arany János műveiből egész lajstromnyit idéztek hibás szót és mondat-szerkezetet. Az utóbbiakat az idei Ph. K. 358—362. lapjain védelmébe veszi ugyan Brassai, de néhány kivételt enged (362): „Az ilyeneket mint: *volnánk kénytelen, váltak kapóssá, törvényeket megszorítónak (tar-*

tom), valának kénytelen, nem védelmezem, de bizony méltányos lenne egy meggyengült szemü ember irásbeli oly vétségének tulajdonítani, a milyeket egy párisi vagy londoni nyomda házi javítója tétovázás nélkül kiigazítana."

Tout comprendre c'est tout pardonner! Hadd ne maradjon hézag Arany védelmében, hogy újra bebizonyuljon ama közmondás igaz volta: Arany tüzben tisztul, a polyva megég. Az idézett négy kifejezés közül a középső kettőt nem védem újra, csak bátor vagyok Brassait figyelmeztetni a tavali Nyelvőrben közölt ily czímű czikkeimre: „Szóegyeztetés az állapothatározásban"; ott, úgy hiszem, eléggé megbizonyítottam ezen szerkezetnek kifogástalan voltát. U. o. a 450. lapon, (azonfölül Nyr. IX:227.) találhatók olyan szerkezetek is, minő a *„volnánk kénytelen, valának kénytelen"*. De hadd idézzek az utóbbiak védelmére ezúttal még találóbb analogiákat: *„számtalan lőnek"* multipliclati sunt super numerum KeszthC. 121; „egy egész héten *eltemetetlen lettenek volna*" ÉrdyC. 551b; „azért semmit ne bánkódjék, hogy borai *eladatlan maradának*" LevTár. I:60; „bár gyászos én életem, *kegyetlen az egek*, csendesen azt szenvedem és holtig epedek" Amade versei 91; „virági sinylenek, korlátja rozzant, fái *tisztátalan*" Shaks. XIV: 182. (Szász K. ford.)

Ennyi példa egyelőre elég lesz arra nézve, hogy itt nem egyéni botlással van dolgunk. Megfejtése pedig az, hogy itt a *számtalan* stb. szók nem nominativuskép, hanem adverbiumkép vannak használva, mint pl. *szüntelen folynak, hirtelen jöttek* sat. Kecskeméten ezt is hallottam: *„a lába meztelen van."* (Nem emlékezetből mondom, hanem akkor jegyeztem föl, mikor hallottam. Az illető leány egy szót sem tud más nyelven, mint magyarul.) Különben ugyanott ezt is mondják: „nézzük meg, *kész van-e* már a vacsora" (ilyent többször hallottam); vö. „A mesternek is van egy kis bosszusága, mert itt van karácsony s *nincs kész a nadrágja*" Népk. gy. III: 281. A *kész* itt is határozó, a m. készen; mint Dunán túl hallani: *készebb* akármit megteszek, e h. készebben, inkább; *Jobb* szeretem, e h. *jobban*.

SIMONYI ZSIGMOND.

APRÓLÉKOK.

Egy zavaró hang. A magyar tudományosság jó híreneve az utóbbi időben kifelé is mind nagyobb és nagyobb hódításokat tesz; már oly helyeken is meg kezdette lábát vetni, a hol eddig csak gúnymosollyal szoktak felelni tudományosságunk emlegetésére. A mennyire örvendetes ez a kedvező fordulat, annyira ovakodnunk kell tőle, hogy a

mit komoly igyekezet, kitartó szorgalom s fáradságos munka szerzett meg számunkra, azt meggondolatlan könnyelműséggel vagy vigyázatlansággal koczkára ne tegyük.

A Phil. Közlöny ez évi áprilisi füzetében egy kritikaféle jelent meg, mely a sokszor emlegetett „Die slavischen elemente im magyarischen“ mű egyes czikkeit igyekszik birálgatni. Ez a birálatféle nagy fitymáló hangon szól arról a tudósról, a kiről mindenütt, a hol a tudományos munkálkodást igaz értéke szerint tudják becsülni, csak a legnagyobb elismeréssel, tisztelettel szólanak — gúnyosan „az éles látású unbefangenheit nagy mesterének“ nevezgeti őt; más helyen azt mondja: „nevetséges állítás [Miklosichtól], hogy a szlávok ismertették volna meg a magyarral a *sátort*. Ja, dies ist sorgfältiges abwägen und unbefangenheit!“ majd így itél róla: „Egyik fő hibája, hogy a török eredetű magyar szókat a szláv dicsőség emelésére használta durch sorgfältiges abwägen und unbefangenheit. A másik lényegesebb hiba az volt, hogy a kölcsön vett elemek forrásának megitélésében nem alkalmazott helyes kriteriumot;“ szemére lobbantja, hogy nem bizonyít, s okát is megmondja, miért: „Miklosich szerint a *tolmács* szláv szó és mi a szlávoktól vettük. Ennyiből áll az egész bizonyitás. De melyik az a tő, melyből sarjadzott, ezt Miklosich nem mondta meg; mert nem tudta megmondani;“ oktatgatja egy Thúry József azt a Miklosichot, kit meg se tudott érteni; s a mi legerősebb, ráfogja, hogy a szóbeli mű „már a szerző által is bevallott hibás elvekből kiinduló munka“; s ismét: „A szláv elemek kimutatásában elkövetett hibáit maga Miklosich is bevallja“ — szóval oly kicsinylő elitéléssel szól e tudósról, hogy pirulnunk kell rajta, hogy e tiszteletlen szavak magyar nyelven jelentek meg nyomtatásban.

Azt természetesnek találjuk, hogy ‚a búzakalász büszkén emelődik az égnek, míg üres‘; ily szembeszökő tájékozatlanságtól, mint a minőről egypár hasonló birálat már eléggé meggyőzött bennünket, éretlen itéletnél nem is vártunk egyebet; de hogy a Phil. Közlöny helyt adott e közleménynek, mely a magyar tudományosság gyarapodó jó hirnevére sötét árnyékot vet s elleneseinknek kész ürügyet szolgáltat támadásaik megújítására, azon valóban csodálkozunk; s midőn sajnálkozásunkat fejezzük ki rajta, hogy ama méltatlan támadás megjelent, kötelességünknek tartjuk egyszersmind kijelenteni, hogy e támadást rosszaljuk s minden, vele való közösséget határozottan elutasítunk magunktól.

Nyelvérzék és tudákoskodás. A B. Hirlap ugyanazon egy számában (máj. 7.) a Hirek rovatában olvassuk a kö-

vetkező tudósítást: „A Pisk*i*-telep részére következő adományokat vettük“ s alább: „Tolnay Lajos a Hunyadmegye eloláhosodott székelyeinek visszamagyarosításán fáradozó pisk*ii* népiskolának ügyét magáévá tette“. A megelőző számokban is váltakozva hol ‚pisk*i*-telep‘, hol meg a ‚piskii-telep‘ ügyének mibenlétéről kapott egy-egy rövidke értesítést az olvasó.

Látnivaló, hogy itt a nyelvérzék s a mesterkéltség hajba-hajba kapnak egymással, s hol az egyik, hol meg a másik kerekedik fölül; legutóbb azonban úgy látszik, hogy a ‚pisk*i*‘ le kezdi szorítani a harcztérről a ‚pisk*ii*t‘. Nem úgy a nemzeti szinháznál. Ott hajdanában a „Portic*i* néma“ ült a trónuson, de mióta a „szinészi tanoda“ virágzik, a hol nem csak azt tudják, hogy *Portici* olasz város, hanem azt is, hogy a magyarban városnevekből -*i* képzővel alkotnak melléknevet, a ‚Portic*ii*‘ számüzte az előbbit s maga foglalta el az üresen maradt trónust, s azóta egy-egy operai napon a szinlapok fönnen hirdetik a ‚Portic*ii* néma‘ dicső uralkodását.

Arra a kérdésre, hogy az -*i* végü helységnevek, ha melléknevekként használjuk őket, fölveszik-e az -*i* képzőt vagy nem, megfelel Arany János „Szondi két apródjá“-ban. „Feljöve Márton, az orosz*i* pap“.

Tudjuk, hogy ama helynek O r o s z i a neve. Arany szerint tehát, de meg a népnyelvi használat szerint is, az -*i* végü helységnevek, ha melléknévként szerepelnek is, nem vesznek föl -*i* képzőt; nem mondjuk például: ‚rez*ii* bor, simony*ii* határ, ezek már olasz*ii* földek, kilit*ii* malom“ sat. noha vannak R e z i, S i m o n y i, O l a s z i, K i l i t i helységeink. Sőt a hiatus elkerülésére még a -*falva*, -*háza*, -*hida* végü helységneveket is rendesen imígyen használjuk: apáthfalvi (Apáthfalva), balásfalvi (Balásfalva), illyefalvi (Illyefalva); nyiregyházi (Nyiregyháza), laczházi (Laczháza); bánhidi (Bánhida), várhidi (Várhida) sat.

E. szerint: ‚A pisk*i* csata. A portic*i* néma‘.

Különösségek. Nem is hittük, hogy már halászaink is kezdenek megmüvelt magyarosodni; legalább az országos kiállítás mezőgazdasági tudósításából azt kell következtetnünk, hogy az ‚ujhodás‘ malasztja már a balatonvidéki, dunai, tiszai sat. halász népet is megszállotta. Az értesítés ugyanis azt adja tudtunkra, hogy „az élő hal kiállítás több napig fogja a látogatók figyelmét lekötni. A csinosan csoportosított *tartányokban* élénken uszkál a galócza . . . e halak egyévesek, s fejlettségük *beigazolja*, hogy tenyésztésük *előnyösebb* a pisztrángénál . . . a költőedényekben a viz hőmérséke rövid idő alatt kiköltötte a *halébrenyeket*,

melyek duzzadt szikhólyagjukkal pihennek a *tartály* fenekén".

A mi különben örvendetes a dologban az, hogy a komolyabb irodalmi termékek is mind jobban kezdenek terjedni még a nép alsó rétegeiben is; példa rá a megujhodt nyelv föntidézett két csemetéje, az *ébreny* és *tartály*, melyeket magyar halászaink valószinűen a német-magyar szótárakból tanultak meg, a hol meg van mondva, hogy *ébrény:* embryo és *tartály:* behältniss.

Nem tudjuk, Herman Ottó fölvette-e ezeket is a halászati műszavak sorába; ha Szegeden nem is, de Kőrös-Tarcsán bizonyára már nagyon elterjedtnek kell lennie az ébrenyféle fölsőbb ihletség szülte szavaknak.

VÁLASZOK

a Nyelvőr XIV. 185. lapján tett kérdésekre.

csula. Ez az alak a Jókaiból idézett hely jelentésében a beküldött adatok szerint nem használatos; ellenben a *czulá*-t következő helyeken ismerik: a) „*Csula* ugyan nem, de *czula* járatos Kis-Küküllő megyében; értelme gyalázó, s lányoknak, különösen serdülő lányoknak hallottam, hogy mondják" (Kispál Mihály.) — b) „Hallottam Kún-Félegyházán csitításul egy ittasságában henczegőhöz e mondásban: *czo ki czula!* Nagyon használatos különben ez ikerszóban: *czele-czula:* szana-széjjel, rendetlenül heverő holmik, czók-mók; pl. Szédd össze a czele-czuládat, oszt ménny! Ez is êhoszta mindén czele-czuláját" (Szerelemhegyi.) — c) „A *csula* szót gyermekkoromban nagyon sokszor hallottam otthon (Csallóközben, Duna-Szerdahelyen) saját boldogult anyámtól is, meg másoktól is. Különösen 3—7 éves leánykákra szokták az anyák alkalmazni, ha azok valami illetlen dolgot tesznek; pl.: Nem szégyenled magad te vén *czulla* (de nem *csula*)!" (Molnár József.)

A *czula* megvan Csokonainál is, a mint ezt Baráth Ferencz és Babics Kálmán tudatják velünk. Baráth ezt írja: „Sokszor hallottam, nőre (leányra) mondják megrovó értelemben. Csokonai Dorottyájában is előfordul, az öreg Gergő beszédében (IV. könyv) kétszer: Ténsúr, egy tzúlától én ezt fel nem veszem. Didergett a czúla, majd hogy meg nem fagyott". — Babics az első hely idézése után így magyarázza a szót: „*Czula, czurha, czurhó, czódli* = lotyó-féle, kevés becsületű, könnyelmű fiatal vászoncseléd, ha félig tréfásan titulázzák. Az egész Dunántúlon így van".

A *csula (csuli, csajla)* szót más jelentéssel négy helyről küldték be hozzánk: a) „*Csula:* Bia tájékán tehénről mondják, mikor riska tehén, apró szarvú, vézna, sovány“ (Kartal Károly.) — b) „*Csuli:* Kún-Félegyházán annyi mint kajla, hosszú fülű, esetlen testalkotású“ (Szerelemhegyi.) — c) „A *csula, csuli* szókat csúfneveknek ismerem; gyermek koromban így csúfoltuk egymást“ (Deézs Sándor. M.-Vásárhely vidéke.) — d) „*Csajla:* Nagy-Kőrösön ökrökre mondják, ha lehajlik a szarvuk“ (Tömösközi Sándor.)

petek. a) „Sarkadon, Bihar megyében, használják a *petek*-et. Ha pl. egy duhaj legény korcsmába megyen s az ott mulatókat kiveri, midőn hősködését elbeszéli, azt mondja: Csaptam egy peteket. Ha többen valami fölött összekapnak s e miatt verekedés támad köztük, azt mondják rá: Nagy petek lett abból osztán“ (Márki Albert.) — b) „A *petek* közönséges szó Nagy-Kőrösön; használják ilyféle mondásokban: Nagy petek volt náluk. Állott a petek egész nap. Bezzeg tettek ám nagy peteket! Különösen a házi czivakodás perpatvar kifejezésére használják“ (Tömösközi Sándor.) — c) „*Petek* = veszekedés, lárma: Nagy petek vót ott, csak láttátok vóna!“ (Fábián Károly. Dorozsma.) — d) „*Petek* = dulakodás nagy lármával“ (Névtelen. Kecskemét.) — e) „Mikor a betyárt üldözik s ő tüskön-bokron keresztül megmenekülve végre föllélekzik, azt mondja: No, soha életémbe illyen petekém nem vót“ (Kartal Károly. Bia, Baja vidéke.) — f) „*Petek* igen közönséges és széltiben-hosszában használt szó Kún-Félegyházán: sok hűhó semmiért, lárma, csődülés jelentésekkel, melyekben azonban mindig benne látszik lenni a ‚kudarcz‘ fogalma is; pl. Nem készítéttem oda néki estére azt a baszom pipát, oszt olyan petekét csinát érte, hogy még a gyerék sé áta még nevetés nekű. Nem akart a czédulájé fizetnyi (a helypénzszedőnek), de micsoda petek létt abbú! vót ott hat baktér is écczérre. A következő két mondást vándorkomédiások mutatványainak látása közben tették: Nézd a pojáczát, hogy méttészi a petekét! Úttészi a petekét, mintha avva ja rúdda gyütt vóna a világra“ (Szerelemhegyi.) — g) „Gyermek korómban sokszor hallottam Kún-Sz.-Miklóson, de nem ‚kudarcz‘, hanem ‚czivakodás, veszekedés‘ jelentésben: No, csinált aztán peteket! A volt a petek! még a harmadik faluba is élment a híre. No, te megtetted a peteket! A szó jelentése rokon a *patáliá*-éval: Akkora patáliát csinált azér az egy tyúkér!“ (Baráth Ferencz.)

petten. a) „Szülőföldemen Csékuton (Veszprém m.) az alacsony, de erős, vaskos termetű embert mondják *pöttön*-nek: Ném is hinné a zembér, ebbe ja pöttön emberbe

mennyi erő van!" (Tolnai József.) — b) „Sopron megyében igen ismeretes szó a *pöttön;* jelent alacsony termetű, kicsiny embert; némiképen megvető gúny van hozzákötve: Mit akar ez a pöttön embér, mingyárt a zsebémbe rakom! (Horváth Antal.) — c) „*Pöttön, pöttönke* megvan Győr megyében: Ojan pöttönke kis leányom születétt, hogy alig lácczik ki a bőcsőbű. Ėkkis pöttön kis pörsenís támott a kezin, osztán ugy emirgesédétt, hogy doktor köllött neki" (Kárpáti Endre.) — d) „A *petten* szót Sz.-Fehérvárott hallottam ily alakban: *pöttön*; értelme ‚kicsi, vastag'; pl. *pöttön embėr, pöttön ujj*" (Balassa József.)

ragyabunkó. a) „A *ragyabunkó* csúfolódó szó ismeretes Gömör megyében; a gyermekek és suhanczok szokták ezzel csúfolni ragyás társukat" (Nagy Pál.) — b) „*Ragyabunkó*-t használják Máramarosban Visken, és értenek rajta himlőhelyes, ragyás fiatal, élénk embert" (Viski K. Bálint.)

eresztős. I. a) „*Eresztős*-nek mondják Hajdu-Szoboszlón azt a buzát, mely a nyomtatáskor jól ereszt, vagyis sok magot ad" (Bihari Kálmán.) — b) „*Eresztős* gabona = jól fizető, sokat kiadó" (Viski K. Bálint. Visk.) — c) „Ha például egy kereszt buzából 2 vékát várunk, de az harmadfelet vagy hármat is ád, akkor *eresztős*-nek mondjuk az *életet* (gabonát); ellenkező esetben pedig azt mondjuk *vékonyan ereszt*" (Márki Albert. Sarkad, Bihar m.) — d) „*Eresztős*-t használják Szatmár és Győr megyében (itt ritkábban), de csupán a szalonnára alkalmazva: Eresztős a szalonna = bőven sül belőle zsír. Nem eresztős a szalonna = kevés zsírt ad, sok a tepertője (Győrött: sok a *csörgéje*)" (Kárpáti Endre.) — II. „*eresztős* liszt = nedves liszt; *eresztős* tészta = nedves lisztből gyurt tészta, a mely nem sül meg jól, nedves, nehezékes marad". (Kartal Károly. Baja.)

mármaros. „*Mámaros* helyet *mármaros* elnevezést hallottam, de az nem tájszólásszokás, hanem csak egyes egyénektől használt kifejezés, kik a szót ügyetlenségből elcsavarják, egy betű hozzáadásával vagy elvételével" (Deézs Sándor.)

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Nincs ott égy sivalló lélök sė (Csivalló lélek, Gömör Nyr. IX. 230.); nincs ott a kozokán sė: egy lélek sincs ott.

Kihúzza a nyargalót: megverődik, kikapja a magáét. (*Nyargaló, jargaló, jargalás* régenten: stipendium, zsold. Nagykőrösi

regestrom 1634-ből: „Az szúbasáknak adtunk itt létekben nyargalló pénzt 2 tallért“. L. RMKT. II. 456.)

Dúvertibe vagyunk: össze-vissza, felfordult állapotban.

Fé kedvvê van. (Tinódynál: az ki szerzé, vagyon oly mint fél kedvében, Szeg. vesz. 322. Mostan is penig az nép fél kedvvel vagyon az itt való maradásra, hogy kevesen vannak és hogy fizetetlen Levelestár I. 279.)

Nagy döbbefakadva: nagy bosszúsággal. Pl. Itt vót a zsidó, hogy fizessék kê neki, alig birtam kianni rajta. De hát êmönt má? Êmönt osztán nagy döbbefakadva, de aszonta, hónap mögin ègyün. (A kifejezés értelme világos Tinódy e sorából: Az terekek vagynak dobjok fakadva, Egerv. 1274. Dobjok fakadva: re infecta Veresm. Intő Lev. 218. L. RMKT. III. 440.)

Köllős közepe. (Nyr. II. 87.)

Szegődi nem tőti: olyan cseléd, a ki mindig változtatja a gazdát.

Êmöheccz oda, a hun a part szakad.

Farkas kaszára jut: pl. valamely vagyon, a melyet eltékozolnak, vagy valami tárgy, a melyet elrontanak.(„Farkas kaszára veti“ Pázmán Préd. A „farkas kasza“: a farkas fogó vas.)

Az eszöd kosara, v. velejè: bosszankodó kétségbe vonása valamely állításnak. Pl. Hán hét még husvét? Kilencz. Az ám, az eszöd kosara, legtöbb ha hat hét.

Attyafia, térdig. (Ha valamely legény vele rokonságban álló lányhoz v. menyecskéhez jár, s mentségeül azt hozzák fel, hogy hisz atyjafia. Erre szokták azt mondani, hogy attyafia ám — térdig.)

Sort fog. (A malomban az örlősök jelentkezésök sorrendjében örlethetnek; azért a gondos gazda jókorán elmegy „sort fogni“: jelentkezni, hogy mentől előbb ő legyen a „soros.“)

Vas körmöt hány: a ki sikos sárban jár, lába újjait begörbíti, hogy el ne csúszszék. (Átv. ért. aggatolódzik, kötözködik.)

Maga szopta az annyát: eredetileg állatról, pl. malaczról mondják s akkor: szép; ugyanis a mely malacz maga (t. i. egy maga) szopja az anyját, az rendkivül szépen fejlődik. (Legtöbbször azonban gúnyosan használják feltünő rút férfiról v. nőről.)

A mire ért! (Igy szokták kinálni azt, a ki evés idején érkezik valahova. A megkinált ekkép szabadkozik: Csak tessék isten áldásává.)

A miúta kétágú gatyát visel. Pl. még ilyet nem láttam, a miúta stb. (Aranynál: „A légynek se vétett, mióta kétágú“. Ezt Simonyi Nyr. II. 199. úgy magyarázza, hogy „a mióta felesége van“. Sem a kifejezés természete, sem az illető hely értelme — Jókáról van szó — nem engedi meg e magyarázatot. „Mióta kétágú“ : mióta két lába van, mióta a világon van.)

Még a pap sé szart. (Annak mondják, a ki nagyon korán reggel eszik.)

Mindön órás: a terhes asszony állapotának vége felé.
Szédi baba: (Kis gyerekhez, midőn körben forgatják.) (Nyr. III. 231.)

(Kis-Kún-Halas.)

KORDA IMRE.

Babonák.

1. Hogy sok tik mégkottollon, pemet-vizet kő a zivó-vállujukba öntenyi (azt a vizet t. i., a melybe a pemetet kenyérsütés alkalmával megáztatják).

2. Hogy a tikok korán mégkotollanak, gêrêncsér-szómát kő alájuk tênnyi a féczékbe. (A fazekasok edénnyel terhelt szekerekkel eljárnak falukra árulni; s gabonáért adnak edényt. Az edényt sok szalma közé elcsomagolják s az ilyen sok falu határában meghordozott szalmát kell a tyukok alá tenni.)

3. Ha fő-szének (éjszak felé) űtetik a tikot, akkor mind kokasok kênek; ha pedig âszének, akkor mind gérczék lészhek.

4. Ha a házos embérék fő-szének feküsznek a zágyba, akkor figyerékük lész; ha pejig åszének, akkor leán-gyerêk szűletik.

5. Ha télên a hó többször esik nappâ, mind éjjê, akkor abb' a zesztendőbe több gyerêk születik; ha pejig éjjê többször esik, akkor leán lêsz több.

(Nagy-Lengyel, Göcsej.)

GAÁL FERENCZ.

Népetimologiák.

— Tudod, komé, hogy miér mongyák a dohányt dohánynak?

— Nem én, mom meg, ha tudod.

— Hát tudod, mikor a magyarok jöttek Sczithiábul, osztán a Kárpátok köszt kóborásztak, egyik vezérök Doh lelt egy dudvát, osztán aszt megrágta. De elkezdett tűlle okádni; a többiek meglátták, osztán elkeszték mondani: „ni ni Doh hány!" Ebbűl lett a dohány neve.

(Patóháza. Szatmár m.)

BARTÓK JENŐ.

Gyors mondókák.

Turon tul, egy tón tul egy tiszta tarka kurta farku kan tur, annak a háta közepin van egy tiszta tarka kurta farku kan kakuk, csak aszt kiábájja: jobb nyak tyuknyak ludnyaknál.

Sajt! ha én téged meg tudnálak karimásittalaníthatni, ugy megkarimásittalanitnálak, hogy ugy még sose vótál megkarimásittalanitva.

Pipa kupak, pap kalap.

(Déva-Ványa. Jász-Nagy-Kun-Szolnok m.)

CSATÁRY LAJOS.

Találós mesék.

Micsoda jóság van a szekírbe? — Meg lehet vele fordulni.

Mi nékül nem lehet szántani? — Fordulás nélkül.

Miért áll meg a szántóvető ember a főd végén? — Me nem fél, hogy felbillen.

A szent léleknek mikor vót farka? — Mikor galamb képiben szállott a fődre.

Micsoda királynak nincsen országa? — Kártyakirálynak.

Mi legjobb a balhába? — Hogy nincs megpatkolva.

Éjjel nappal fürdik, mégis fekete? — Malomkerék.

Mikor hallotta az egész világ a szamár ordítását? — A vizözönkor Noé bárkájában.

Milyen szőre van legtöbb a disznónak? — Töves.

Milyen fa van legtöbb az erdőn? — Görbe.

Melyik a legerősebb állat? — A csiga.

Ki nem jár az orra után? — A rák.

Mit csinál a nyul, mikor a hegy tetején áll? — Völgybe megy.

Milyen disznó van legtöbb? — Görbe farku.

Miér tapogat a vak? — Mer az ujjain nincs szeme.

(Patóháza. Szatmár m.)

BARTÓK JENÖ.

Gyermekjátékok.

Dólé (paja, czigére).

A dólét tavasszal játszák; evvel a játékkal kezdődik meg a szabadban a játszás. A dólé egy 10 cmt. hosszúságú, henger alakú, mindkét végén kúpalakba megfaragott fa. Az 50 cmt. hosszúságú kissé lapos ütővel legelőször is egy 1 méter átmérőjű kört írnak le, várat húznak a földre.

Rendesen kèttèsbe játszanak, ritkán hármasba. Előre megegyeznek, hogy mennyibe játszanak: ‚Jácczunk ötszázba, ezérbe, kétezérbe!'

Hogy ki kezdje meg a játékot, azon könnyen megegyeznek; rendesen a jobb játékos veszi fel az ütőt s megy be a várba ütni; a másik játékos pedig a váron kivül áll s igyekszik az elütött dólét megkapni, vagy a hova az leesett, onnét a várba be-

hajtani. Ha ez nem sikerült, következik a briccz, biccz (bicczentés). A hova a dólé leesett, onnan történik a briccz. Ugyanis a bentlevő az ütővel a dólé végére üt, hogy az fölugorjon s ugrásközben minél messzebbre elüthesse. Akár érte az ütő a dólét ugrásközben, akár nem, a dólét arról a helyről, a hova leesett, hajíthatja be a kint levő. Ha ismét nem sikerült a behajítás, akkor a bentlevő tőt (‚Tőtök' mondja nagy hangon). Ekkor a dólét háromszor egymásután bicczenti s üti minél távolabbra.

Nagyon vigyáznak arra, hogy a dólét ugrás közben érje az ütő, ne a földről üsse el (kotorja); mert az kotra vót, s a kint levő behajíthatja a dólét.

A briccznél, ha a dólé ugrásközben a várba esett, a ki hamarább mondja, hogy csűrvár, az megy be ütni. A tőtésnél okvetlen kell egyszer érinteni az ütőnek a dólét ugrása közben, különben megint behajíthatja a dólét a kintlevő. Rendesen minden bricczet mindketten számítják nagy hangon: Ecczé nem vót, kécczé sė vót, háromszó sė vót', már a hogy elbirta a dólét ütni, a vagy nem.

A hova a dólé a harmadszori briccz után leesett, onnan számlálják, hogy hány lépés van a várig: minden lépést tizbe számitnak az összeget pedig oda irják a vár mellé a porba, s a játékot a bentlevő tovább folytatja a fent leirt módon addig, mig a kitett összeget valamelyik le nem játsza. Ha a kintlevőnek sikerült a behajítás, ‚lė van' kiáltással siet be a várba ütni.

A behajitásnál, ha a dólé a vár szélére esett, akkor fékéz, vagy is a bentlevő mind a dólét, mind az ütőt egy kézbe fogva a dólét magának főadja és elüti. Utána az egyszeres biccz következik s az után a háromszoros briccz. A ki lejátszotta az összeget, az még egyszer elüti a dólét s az ellenfélnek sàntikàva kell onnan bevinni a várba; valahányszor a felemelt lábát a földre teszi, annyiszor üt a nyertes a korbáccsá font kendővel a hátára.

A kezdő játékosok a dólét rugásba is játszák, rendesen három rugásba. A kiütött dólét a kintlevő a lábfejére teszi s rugja be a vár felé; számítják egyúttal, hogy ‚ėgy a rugás, kettő a rugás, három a rugás' s ezután hajítja be kézzel a dólét. Néha kiütéssel is játszák, a midőn a befelé hajított dólét hajítás közben kiütheti vissza, a mi az ügyes fiúknál tiz-tizenötször előfordul.

(Dorosma.) FÁBIÁN KÁROLY.

Tájszók.

I.

Szatmármegyeiek.

Dugacs: valami csekély kis lyuk betömésére használni szokott eszköz; kicsinylésre is alkalmazzák; erigy te! seggdugacs!

Duhad: bedugul, nyilása elzáródik.

Duruzsol: dalol magában, halkan, a nélkül, hogy a dalnak a szavát mondaná.

Éhezetes: aki folyton éhes, soha sem bir eleget enni.

Elhergel: elpusztít; vagyonát elhergelte, elpusztította, elettevitta.

Eszeget: csendesen, lassan eszik; gyermekről, lábadozó betegről szokták leginkább mondani.

Előrünnen: elölről; ērünnen: erről.

Együtt: valamit bizonyító, fenyegetve erősítő szó: vigyázz! mert együtt kikapsz, bizony kikapsz. Szabolcs megyében az együtt helyett „igyók"-ot mondanak : fuss, szilajon, mert igyók elverlek; Gömör-, Torna-, Hont megyékben már csak „jót"- vagy „jód"-ot hallottam, de ugyan csak az elmondott értelemben. A nagybányai régi jegyzőkönyvekben „együld" alakban jön elő.

Édes-kedvü: csak borra szokták alkalmazni; könnyü-italu, kellemes savanykás ízü bor.

Emberbor: kemény, erős óbor, melyhez ember kell, hogy megbírja.

Erősködik: valamit erősen állít, bizonyít; mellőle nem tágít.

Ecselő: apró-, vékony- s sürüfogú gereben, melyen a finomabb szálú len- vagy kenderszőszt szokták még tisztábbszálúvá tenni.

Eszelőkös: bolondos, tréfás.

Eddegél: lassan, kényelmesen, hosszasan eszik.

Fáskodik: alkudozásoknál szokták használni, mikor az elárusító fél az értékéből valaminek nem enged, megköti magát.

Foncza: bányászmécs, melynek világa mellett a bányász lent a bányában dolgozik.

Fejtő: vastag, sodrott gyapotfonal; van fehér, kék, vörös stb. fejtő.

Fikarcz: valami megnevezhetetlen csekélység fogalma; nem engedett egy fikarczot sem: legkevesebbet sem engedett.

Fedelencz: orgonafa vagy virága, syringa vulgaris.

Felűrünnen: onnan felülről.

Firdel: lefarag, apránként lemetszeget apró darabkákat; csak kenyérre szokták alkalmazni; „melyikötök firdelte így le ezt a kenyeret?"

Ficzimántos: cziczomás, mind a mellett is csinosan öltözködő, kényes természetű, másokétól eltérő szokású, hajlamú.

Farkalódik: folyton utána jár, nyomában van, például: gyermek az anyjának.

Fitit: mutat valamit, ami nála van; fitisd azt a kártyát! lássuk mid van?

Felherrgel: felingerel, isztikél, valaki ellen bujtogat, felhecczel.

Felképel: pofon ver, pofon üt.

Firtat: vallat, valamit megtudni akarván, erősen kérdezget; „hagyd annyiba, ne firtasd tovább!"

Fartat: félre nyom, barmot hátuljánál fogva félre szorít; „fartasd idébb azt a tehenet! .. farta barna!"

Futrinka: ide-oda futkosó, ügyes, serény kis — különösen leány — gyermek.

Félsalavári: gyengeeszű, ügyetlen.
Feltápászkodik: lassan, restül feláll; vagy betegség, verés után ágyból, földről felkél.
Frecskel: vizet vagy más hig anyagot szétfecskendez.
Félkótya: , eszelős, gyenge-
Félkegyelmü: felfogású, gyáva, ügyetlen.
Fityinkó: e szóval a férfiaknak természettől örökölt tehetetlenségét szokták kifejezni.
Göngyő: hengeralakra összecsomózott tárgy; pl. kender, len, szösz, gyapju; innen: göngyöl, göngyölít: csomóba csavar.
Göröncsös: érdes, durva felületű tárgy, anyag.
Gezemicze: apró, vékony ágbog, kóró, mellyel tüzet éleszteni, rakni szoktak.
Gürüzdöl: bizonyos, köhögéssel, nehéz huruttal együtt járó torokfájáskor szokott az abban sinlődő torka gürüzdölni, fájdalommal, nehezen nyelni, vagy a nyálkát torkán felköhögni.
Gángá: ügyetlen, észtelen; ezzel rokon jelentésű a
Gadonga szó, valamivel szelidebb, tréfásabb a
Golyhó.
Guzsol: ruhát, kelmét kíméletlenül összevissza csavar.
Gajdol: éktelenül dalol, mint rendesen a részeg ember szokott.
Gacsibás: görbe, bogos karó, fa, pálcza, a minek egyenesnek kellene lenni.
Göcsös: bogos, csomós fa, bot.
Gamó: az igen nagy lábról szokták mondani.

(Nagybánya. Szatmár m.)

KATONA LAJOS.

2.

Kiskunságiak.

Abézol: elpocsékol, elveszteget.
ácsánkodik vmire: számot tart vmire, követel vmit.
aggság: aggodalom, baj. (Nyr. VII. 231.)
ágyás: 1) virágágy, veteményágy; 2) szérün leterített gabona.
alfa: a járom alsó vizszintes fája.
álladzó: 1) szíjj vagy szalag, mellyel a kalapot az állhoz erősítik; 2) kis gyereknek álla alá kötött ruha.
árguvállódik: kunyorál, hosszasan és ismételve zaklat vkit vmi kéréssel. (Nyr. VII. 39.)
árgyélus: 1) káromkodásban: „az árgyélussát!" 2) Débéák nevű közeli homokpusztán így neveznek egy körülárkolt területet, mely állítólag valaha kert volt; 3) így hitték régen a Kiskunkerület székházát Félegyházán. „Félegyházán van egy ház, Árgyélus a neve. A mit abba főznek, Keserü a leve". (Régi népdal. Vö. e palócz dallal: Amott van egy kis ház Árdélyus az neve. Nyr. XI. 384.)
árkány: félig lószőrből, félig kenderből font kötél, végén hurokkal, mellyel a szilaj lovat a ménesből kifogják. Ritkán használt s félig elfeledett szó, mivel az általa jelentett tárgy már nincs használatban.

Arany helyette a pányvát használja: „Pányvával ezekből ha mikor kell fognak, Hajítva kötését repülő huroknak“ [Buda hal.] „Van erős pányvája lószőr kötelekből“ [u. o.] A pányva és az árkány közt az a különbség, hogy a pányvára legelni kötik ki az állatot valamely fához vagy czövekhez, míg az árkányt a szabadon legelő ló megfogására használták.

ásitozik vmire: óhajt, kiván vmit, főleg a mi nem dukál neki.

átabotába: összevissza rendetlenül. (Nyr. X. 189. Baranyában: felületesen, átalán véve (?) Nyr. III. 565.)

babajkó v. bajkó: eszelős.

bagjas: borzas fejü. (Nyr. IV. 560, III. 34. Pázmánnál: Baglyason ne hagyja fejem.)

bajuszmók: nagybajuszú ember.

bakádzik: vmi lökés következtében bukdácsol; pl. Úgy megrúglak, hogy hatot is bakádzó.

bakhát: hosszú homokdomb.

ballangó: gömbalakú tüsökbokor, „ördögszekér.“

bamba: gyönge elméjű.

bandsal: kancsal. (Nyr. III. 34.)

bandsúr: dolmányforma posztó felöltő.

bánomkert: olyan kert, melyet a víz gyakran megszokott nyomni. Bánomárok: melyet ilyen kerten át ásnak.

barom: gyüjtőnévül pl. két barom, három ménös járja a főggyit: gulya, csorda.

bazsal: néz (tréfás ért); pl. má kibazsâtad melyik a legszöbb lán! (Nagykunságon bazsalyog: mosolyog Nyr. II. 135.)

(Kis-Kún-Halas.)

KORDA IMRE.

Mesterszók.

Bányászműszók.

Éjfél után két órakor kolompoznak elsőt, háromkor másodikat, négykor kolompoznak rendelísre. Már ekkor összevannak gyűlve a munkások a karámban; itt előbb imádkoznak, azután kezdődik a rendelés; a hukmány (felügyelő) felolvassa, hogy ki-ki hol fog dolgozni azon a napon; a szakmányosokat a hónap elején rendelik el és akkor adnak nekik szakmánt (megszabják a munkabért); ezután mindenki meggyújtja fonczáját s bemenvén a bányába, munkához fog.

A foncza (bányamécs) különféle alakú; többnyire egyik végén keskeny, másik végén sokkal szélesebb; keskeny részéből kiáll a foncza óra, a hol a kanót meggyújtható; része a fonczának a nyelv, mely előre és hátra tolható. Ha a foncza pislákol (pislog), a spádéval távolítják el a kanótról a hamvas részeket. (A mikor még faggyut használtak világító szerül, az eszközt, a melyben azt elégették, világ-nak hivták).

A ki tizenkét óráig dolgozik, egy-, a ki d. u. négyig, az másfél s i t en volt. A mint kijön a munkás a bányából, megy n ó t á l t a t n i (feljegyezteti a sitjét). Hetenként szombaton van a k ő c s c s í g - a d á s; ilyenkor osztanak o l a j a t, p o r t, d i n o m e n t e t, s p á r g á t, k á p s z l i t, egy hétre valót. Mindennap egy sitre- vagy másfélre való olajat tölt a bányász a c s u b u j ó-ba, s azt magával viszi a t á s k á j á-ban. A (puska)port p o r o s - z a c s k ó b a n tartja.

A hukmány mindennap f á r o l (bejárja a bányát), az aknába f á r t-okon (létrákon) kell lemenni, a melyek h e p c z-czel (görbe szeg) vannak lefoglalva. A s i t m á i s z t e r (bányatiszt, hivják még p e r m e s t e r n e k, b á n y a m e s t e r n e k, b á n y a n a g y n a k is) a hónap végén megy b é m í r í s r e, ekkor a szakmányosoktól számbaveszi az egész hónap alatt végzett munkát. A f i c z k ó (inas) viszi elől a bányamécset és a mérőlánczot. A k o n c s p á s z t o r időközönként megnézi, vajjon nem h á g-e a s a t t-ban (aknában) a viz, hogy a szerint kezelhesse a k o n c s-ot (régi szerkezetű vizhuzó gép). A kissebb v e r k e s (magán, nem kincstári) bányáknál a g a z d a vezeti a munkálatokat, a d i r e k t o r vagy p r i n c z i p á l i s a hivatalos iratokat vezeti és a munkásokat fizeti.

A 13—17 éves fiúkat különféle munkák végzésére használják: a z ó b ó r l ó k tekenyővel hordják kissebb távolságokra a köveket, a mit a v á j á r o k*) lefejtettek; a g y e n g v e r ő k olyan apróra törik a v o n t o s o k a t (nagyobb köveket), hogy az a s t o m p (ércz-zuzó) alá kerülhessen; a c s e r p á l ó k a helyenként összegyűlt vizet c s e r p á k-kal merítgetik. Ezek minnyájan s i t e s-ek.

A h o n t f u t ó k 17—22 éves ifjak, a kik a köveket h o n t-ban hordják nagyobb távolságokra, többnyire futva. A hontnak négy kis kereke van, a melyeket v a l c z-oknak neveznek; a tengelyek közel állanak egymáshoz, ezen van a láda; a hontot maga előtt tolja a d ó n-on, lerakott száldeszkákon; ha találkoznak, akkor az, a ki a terhelt hontot taszítja, kiált előre: t e d d k i!

A hontfutókra a s z á m l ó ügyel fel, ez jegyzi fel, hogy ki hány utat tett meg.

A f a m ű v e s e k az ácsmunkát végzik.

A v á j á r*)-nak, a ki a szikla repesztéssel foglalkozik, szerszámai: f ú r ó (véső), ezt a f á j s z l i-val üti, a mely 3—5 kg. nehéz kétfejű kalapács; p r u s z t o l ó, rövid fúró, a mivel a lyukat megkezdi; g a r a c z, a mivel a fúróport kiszedi; c z i n k u s, hegyes vaseszköz, a mit feszítésekre használnak; c s á k á n y; l é s t r a n g, hosszu vasrúd; p u c z k a, a mivel a már lefejtett nagyobb köveket aprózzák.

A gazdagabb fémtartalmú köveket é r c z-nek nevezik; az érczet ki szokták r á m o l n i, azaz r á m l ó v a l (kissebb kalapács) letörik a haszontalan kövekről; e haszontalan, tartalmatlan követ

*) Ezt a kifejezést a nép nem használja, ő csak azt mondja, hogy ő a s t r o c c z o n dolgozik.

p u s z t á-nak hivják; pusztát és földet vegyesen p í r e g-nek neveznek; a silányabb fémtartalmú kőnek g y e n g a neve; s a r á m-nak nevezik a fémtartalmú követ, ha azt a föld szinén, vagy kissebb mélységben a föld közül szedik. Ha csak dió nagyságú a kő, vagy annál kissebb, g r i b-nek nevezik. A szép alakokban jegőczödött ásványoknak s t u f a, b á n y a v i r á g a neve.

(Nagybánya vidéke.)

MALENSZKY KÁROLY.

Mesterműszók.

Szűcs mesterség.

(Az eredeti följegyzés szerint közölve).

B ő r ö k: berbéts-, juh-, bárány-, farkas-, róka-, nyest-, görény-, vidra-, nyulbőr;
irha; vékonyon készített bőrök.

Az é r l e l é s hez kell:

egy nagy k á d,
s ó, t i m s ó, k o r p a, h i d e g v i z; ezekből leszsz a t s á v a.

A k i k é s z i t t é s h e z e s z k ö z ö k:

egy k a s z a p a d, abba egy nagy szélyes horgás éles vas;
egy t z o r h o l o vagy i g a z i t t o vas, dient zum ausdehnen des felles.
egy s z i n l ő (lapos nagy) k é s, fa nyéllel, igen éles.

A s z a b á s h o z kell:

egy kés, egy ollo.

A m e g v a r r á s h o z kell:

g y ű s z ű; t ő; fejér, kék, veres t z é r n a; a t z é l; kalapáts.

A b ő r ö k b ő l készülnek:

ujjos b u n d a;
kis b u n d a;
ujjos k o s o k, fekete szőrű, kivül a szőrivel;
hoszszu s ü v e g (kutsma);
német s ü v e g, a tetejét hideg üdőben ki duvaszszák (ki nyomják) s úgy a fejre egészszen le húzzák;
bársony tetejü s ü v e g;
fekete és fejér kerek sapka.
A süveg, kutsma és sapka kikészittéshez kévántatnak f a b u t u k o k (tőkék).

A bundán a v a r r á s o k a t nevezik:

i r h á z á s, külső béllés, igen apron varva:
v o r c z a l varrás, szeges forma, (würsteln, paspal);
lapos s g o m b o j a g s z e g é s;
simpla és duppla l á n t z o z á s, külömbfile tzérna és sellyemmel;
f a r k a s f o g varrás (a nyak hozzá varrásánál és egyebütt is a részek öszve tételénel);
a g y o n v a r r á s (azaz két bőrt szembevarrani gombolyagon);
f e n y ő á g v a r r á s (tzifrázás).

A czéhben vannak h i v a t a l o k:

f ő c z é h m e s t e r, k i s c z é h m e s t e r;

atya mester, különösen tartozik szorgalmatoskodni, ha valaki czéhbeli meg hal;
fő láto mester, kis láto mestèr, ezek mindenre tartoznak különösen vigyázni;
fő decán, kis decán, a kik gyülés és más öszvejövetel alkalmával az egész czéhnek szolgálni (udvarolni) tartoznak. A czéhnek öszve jövetele neveztetik czéh gyűlésnek vagy lakásnak, s mindég a fő czéh mester házánál történik.

(Kézdi-Vásárhely.)

FRECSKAY JÁNOS.

Népdalok.

1.

Nyóczórakkor mégütik a rézdobot,
Édöss babám tőlled elmasérozok.
Méssze vagyon Dalmáczija határa.
Aggy égy csókot utójára arczámra!

Rozsmarintszál lèhajtotta a fejit,
Édöss anyám èsszetètte a kezit.
Hull a könyve két szèmiből lèfelé
Úgy jött velem az ezredös úr elé.

Bérukkoltam, azt jelöntöm aláson,
Itt vagyok, hogy mindèn lèjány mèglásson.
Hadd lássa mèg kutya némöt káplárja,
Hogy mènyèn a székèj legén csatába!

(Bardócz. Udvarhely m.)

VERES FERENCZ.

2.

Esik eső a mezőre, csak úgy dűl,
Bárcsak könnyű hullna babám szemiből;
Eső után szépen vidúl a mező,
Könnyezve zeng a lángszivű szerető.

Viszi a szél a fèllegét lèfelé,
Borult után ragyogó nap jön elé;
Bárcsak vinné búmat is el magával,
Csak engèmet hagyna itt a babámmal.

Virágos kert volt nékèm a kalapom,
Tè voltál a kertésze szép galambom!
Tè tűztél föl rózsabokrétát rája
Mindèn áldott nap hajnalhasadtára.

(Baja.)

GAJÁRI LAJOS.

A

MAGYAR NYELVŐR

ára:

egész évre 5 frt.

Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

A pénzutalványok a kiadó-hivatalhoz (Budapest, VI. kerület, Bulyovszky-utcza 6. sz.) küldendők.

A második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik, nyolczadik, kilenczedik, tizedik, tizenegyedik s tizenkettedik évfolyam egyenként 5—5 frton, az egyszerre megrendelt II—XIII. kötet pedig 45 frton kapható.

A II—XIII. kötet megrendelőit azonkívül ama kedvezményben részesítjük, hogy a *45 frtnyi összegnek egy év alatt négy részletben való fizetését is elfogadjuk.*

Reklamácziókat csak egy hónap lefolytáig teljesítünk.

„MAGYAR NYELVŐR"
szerkesztősége s kiadó hivatala.

Tudnivaló.

A „MAGYAR NYELVŐR" a M. T. Akadémia megbizásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt czikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr"
szerkesztősége.

1885. JUNIUS 15.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XIV. KÖTET. VI. FÜZET.

BUDAPEST, 1885.
HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

 Figyelmeztetjük t. olvasóinkat, hogy a **Bakony-utcza** a **Bulyovszky-utcza** nevezetet vette föl.

TARTALOM.

Megjelenik minden hónap 15-én három ívnyi tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő kiadó hivatal Budapest VI. Bulyovszky-utcza 6. sz.

XIV. kötet. 1885. JUNIUS 15. **VI. füzet.**

SZÓMAGYARÁZATOK.

Vendég.

A *vendég* szónak mi az etimologiája?

E szó nem foglal helyet Budenz ugor szavai között; Vámbéry török-tatár szóegyeztetései során nem találjuk sem mint ősrokonságbeli, sem pedig mint kölcsönvett szót; még Miklosich szláv eredetű magyar vendégszavai között sem leljük helyét. Csak a NSzótár nem hagy cserben ez esetben sem, adván a kérdéses szónak a következő magyarázatját: „E szónak (vendég) gyöke *ven* a *jön* ige módosulatának látszik: mintha volna *jöndék* v. *jöendék* azaz *jövendék* mint *növendék*, nevendék. Szerkezete olyan mint a szinte igékből származott *un-d-ok*, *szán-d-ok* v. *szán-d-ék*, *ár-d-ok*, *nyom-d-ok* sat. szóké. Gyökre nézve egyezik vele a latin *venio*, melyből az ad-*vena* származott". Tehát tiszta őseredeti magyar szó latin rokonsággal.

E helyt nem állható magyarázatot csak azért iktattuk ide, mert a *vendég* szónak a tót mythologiából való megfejtésén kívül, mely e folyóirat VI. kötetében volt mindnyájunk mulattatására bemutatva, aztán meg *Dankowszky* illető czikkén kívül, (mely szerint, *vendég* ugyanaz a mi az oláh: *venét*, és olasz: *venticcio*), eddig — tudtunkkal — az egyedüli behatóbb kisérlet a szó származásának kimutatására nézve. Ha túladunk rajta, illik, hogy valószinűbbet tegyünk helyébe. E folyóirat olvasói elé adom e szóra vonatkozó véleményemet, már csak azért is, hogy reá irányozzam a szakemberek figyelmét. Bővebb utánjárás nézetemet vagy megdönti, vagy új adatokkal erősítheti meg. Annyi bizonyos, hogy a *vendég* a mi nyelvünkben másünnen kölcsönzött szó. Honnan kölcsönöztük? Ez a kérdés.

A görögöknél a ‚szálló-, vendégfogadó‘-nak, a melyet régebben ξενοδοχεῖον-nak is neveztek, rendesen πανδοχεῖον. πανδοκεῖον, πανδοκίον a neve.

Ennek a szónak valóságos világot hódító története van. Legelőször a talmud korabeli zsidókhoz hatolt be. A bibliának aramaeus paraphrásisaiban ez az idegen szó *pundôkâ*, *pundekâ* alakkal teljesen honossá vált; sőt a *pundekîthâ* képzős alak a vendégfogadót tartó nő jelentése mellett még új jelentést is vállalt, tudniillik feslett erkölcsü nőt is jelent (kinek házában idegen férfiak járnak-kelnek). Érdekes tudni, hogy a Józsue könyve II. részében szereplő Ráhábból (Ῥαάβ ἡ πόρνη Jak. lev. II, 25.) ez aramaeus szó kétféle jelentésének révén lett például Károli Gáspárnál is ‚*vendégfogadó asszonyi állat*‘.

A talmud nyelvén *pundok* mindennapos szó a vendégfogadó megjelölésére, gyakoribb használatú, mint a mellette előforduló *akhszanjâ* = ξενία. A szyr nyelvbe is átkölcsönöztetett e görög szó; ott az *n* eliziójával és ennek következtében a megelőző magánhangzó meghosszabbodásával *pûtekâ* (= punteká) lett belőle.

A byzanczi görögség révén ez a πανδοκεῖον aztán a keleti nyelvek más ágaiba is behatott, közvetlenül az arabba, innen pedig, mint sok egyéb ily szó, a perzsába és törökbe. Az arab nyelvnek tudvalevőleg nincsen *p* hangja; kénytelen volt tehát a kérdésben forgó görög szó kezdő mássalhangzóját *f*-fel ejteni. Így keletkezett a *fonduk*, *funduk* arab szó, mely azt jelenti, hogy ‚*vendégfogadó*‘; ugyanezt jelenti a törökben, ugyanezt a perzsában. Ma már persze nem igen hallani, mert kiszorította az olasz ‚*locanda*‘, mely keleten általán használatos, különösen olyan szállók jelölésére, melyek európai módra vannak berendezve s európai utazók vagy egyátalán nem-muhammedán emberek befogadására vannak rendelve.

Másként volt ez a középkorban. Ekkor az arab-török *fonduk*, *funduk*-ot sajátította el a román ajku nyugat. A középkori latinságon kezdjük.

A keresztes hadjáratok eredményei az európai kereskedelemnek új utakat nyitottak, új czélokat tűztek ki. Szyriának legnagyobb része és a Középtenger némely szigete keresztyén kormány alá kerülvén, alkalom nyilt az európai

kereskedelmet ottan megtelepíteni. A nagyobb városokban európai kereskedelmi kolóniák keletkeztek, nemzetiségek szerint külön elválasztva. E kolóniáknak fő- és középpontja volt egy-egy nagy épület, melyben az Európából hozott áruczikkek voltak felhalmozva. Az Európából ide utazó kereskedő az áruházakban őriztette magával hozott kincseit; arról is volt gondoskodva, hogy ő maga is oda szállhasson. Az ily házakat az egykorú okiratok és történelmi följegyzések a következő neveken nevezik: *fundicum*, *fundicium*, *fontacum*, magnum palatium *fontici* (Heyd W. *Geschichte des Levantehandels im Mittelalter*, Stuttgart 1879, I p. 168). Még több változatai is vannak a középkori latinságban az arab *fonduk*-nak. Ha fölnyitjuk a középlatinság szótárát, ott a *funda* alatt, a melyből származtatja Du Cange a kérdésbeli alakot, azonban, mint már Diez megjegyezte, hibásan, először is a *fundicus* szót találjuk, a melyhez a következő idézet van csatolva: „Les *Fondics* sont magazins, ou se serrent les marchandises, qui sont apportées des Indes et de Perse par la voie d'Alep. . . . Les marchands y logent aussi" (De Breves. ‚Itinerarium Turcicum'.); aztán következik *funticus* ímez idézettel: „Est autem Fonticus domus grandis, in qua negotiatores et merces eorum conservantur, ubi et forum rerum venalium habent" (Breydenbach. ‚Itinerarium'.); s ezek után: *fonticus*, *fondicus*, *fondechus*, *fundicum*. E szókból képeztetnek aztán: *fundicarius*, *fundigarius*, *fondegarius*.

Kétséget nem szenvedhet, hogy az épen felhozott latin szók az arab *fonduk*-nak, mely még mai napig is annyit jelent, mint a középk. latin *fundicum*, átkölcsönzött formái. Hogy nem egyenesen a görög πανδοχεῖον-ból származnak, azt először a szókezdő *f*, második sorban pedig az első szótag *u* vocalisa mutatja; a második szótagban az *i* magánhangzó alkalmasint a szyriai arabság azon kiejtési sajátságára vezethető vissza, hogy az *ú*-t *ü* felé hajlóan ejtik ki (ÿ). A *fundicumból* a köznyelvben aztán az olasz *fondaco* vált (többes: fondachi) ugyanazon jelentéssel, mint a latinos fundicum, fontacum. A ki a fondaco-k sürü előfordultáról s nagy szerepéről akar meggyőződni, azt arra utaljuk, nézze meg Heyd épen idézett könyvének mindazon helyeit, melyek a fondaco-kkal foglalkoznak, és melyek e könyv tárgymutatójában el vannak sorolva. Azt fogja találni, hogy

Déleurópa majd minden kereskedelmi városának volt a keleti nagy városokban fondaco-ja, azaz háza, melyekben az európai kereskedők áruczikkeiket tartották, melyekben lakásaik is voltak, és melyekben egyéb szükségleteikről, még a vallásiakról is volt gondoskodás. A *fondaco* egyike azon kereskedelmi műszóknak, melyeket az európai kereskedelem keletről kölcsönzött, mely kereskedelmének kedvelt piacza volt (vö. például még a *mŭgazint*, *douáne*-t, mely utóbbi = dîwân, törvényszék sat.) E hatás alatt később Európában is használták a *fondaco* elnevezést; a középkori *fondaco*-k emlékét Velenczében még mai napig is fenntartja az ismert *Fondaco dei Tedeschi*, meg Nápolyban a *Fondaco*-nak nevezett városrész.

Az épen említett úton kívül még más alkalma is volt a görög πανδοχεῖον-ból származó *fonduk* arab szónak, Európába visszakerülni. Az arabok Spanyolországba hozták a *fonduk*-ot, és mint sok egyebet a portugál és spanyol nyelv elkölcsönözte tőlük, még pedig, mint rendesen szokták, *articulusostul*. Így támadt a spanyolban *alfondeca*, *alhondiga*, a portugálban *alhandega*, hol mind a kettőt jelenti; úgy mint ‚vendégfogadót' és ‚áruk tárházát': „hôtellerie" és „magazin destiné aux marchands qui venaient dans la ville pour y vendre leur blé" (Dozy-Engelmann, *Glossaire des mots espagnols et portugais derivés de l'arabe* p. 139.). Ez alakokban az eredeti szó második szótagjának rövid *u* magánhangzójából hosszu *ê*, illetőleg *î* vált. Ezen jelenséget onnan magyarázom ki, hogy a spanyol arabok valószinűleg nem *al-fonduk*-nak, hanem *al-fondâk*-nak mondták a πανδοχεῖον-t. Tényleg, a mint legujabban Lenz Oszkár *Timbuktu* czímű utazási munkájának (Lipcse 1884) olvasása alkalmával e czélból is figyelemmel kisértem, Marokkóban (pedig az arab nyelvnek marokkói ejtése megegyezik a hajdani spanyolországi arabságéval) még mai nap is fondâk-ot mondanak. A hosszú â-t meg a spanyol arabok, még mint mai nap az éjszakafrikaiak népies nyelvjárása, ê felé hajlították, különösen a hangsúlyos szótagban. (A kiejtés e sajátságát az arab grammatika *imâlé*-nek, azaz „hajlítás"-nak nevezi, és e kiejtési sajátságról *Grünert M. Th.* a bécsi cs. akadémia 1875-iki értesítője deczemberi füzetében egy terjedelmes külön értekezést tett közzé.)

E családba tartozik, véleményem szerint, a magyar *vendég* szó is, mely a *fonduk*, *fondaco*-nak, egyik változata. Jelentése kezdetben a dolog természete szerint nyelvünkben is ‚deversorium, hotel' kellett, hogy legyen. A jelentésfejlődés menete, a mire nyelvünkben is találunk példákat, ez lehetett. Az átkölcsönzött idegen szó magyarázatául, mint ez elég sokszor megtörténik, egy hasonló értékű eredeti szó járulhatott hozzá, teszem azt vendég-fogadó v. -szállás t. i. hely. Minthogy azonban maga a vendég (fondaco) már annyi mint ‚jövevény-fogadó, idegenlátó', idővel a jelzőnév (jövevény) jelentésével ruházta fel a nyelvszokás az idegen szót. Minden valószinűség szerint így vált ki az eredetileg ‚kép' (aztán ‚mutató-kép = musterbild') értelmű idegen *példa* szóból, a magyarázatúl hozzácsatolt eredeti *kép* közvetésével, nyelvünkben a mai általánosan ismert ‚minta' (= mutató v. követni való kép) jelentés. Még világosabb analogia a mai *zömök* szó, mely eredetileg kígyót különösen pedig vaskos v. kurta kígyót jelentett s a vele járó *kígyó* (zomok-kígyó: coluber MA.) közvetésével eredeti ‚kígyó' jelentését elvesztvén, a ‚vastag, vaskos' kifejezőjévé vált (zomok: densus, crassus, solidus MA.)

A *vendég*-nek ez elsőbben kifejlett ‚jövevény' jelentését a MünchC. (Máté XXV. 35) még fenntartotta: „vendeg valec (a JordC.-ben: „zarandok valeek") es befogadatoc engemet". Nevezetes, hogy a MünchC. Lukácsnak e helyét ἤγαγεν αὐτὸν εἰς πανδοχεῖον így fordítja: „monda a stallo tartonac" [X. 34]. Világos, hogy a fordítás szerzője a Vulgata *duxit in stabulum* szavait félreértette, úgy hogy *duxit*-ot *dixit*-tel zavarta össze; aztán a *stabulum*-ból természetesen *stallo tarto*-nak kellett lennie.

Fennmarad azonban még egy fontos kérdés: mily uton kaptuk mi ez idegen szót? Nyelvtörténeti adataink e tekintetben nagyon hiányosak lévén, e kérdésre pontos feleletet alig adhatunk. Annyi tény, hogy sem délszláv, sem pedig éjszaki szláv forrásból nem kölcsönöztük; a szláv nyelvekbe nem szivárgott be az itt tárgyalt szócsoport. Négy eset lehetséges. Tekintetbe véve, hogy a gör. πανδοχεῖον az egész keleten már réges-régen egészen meghonosodott szó volt s a törökségbe is bizonyára már a legrégibb idők-

ben átkerült, lehetséges, hogy azok közé a szók közé tartozik, a melyeket őseink még új hazájukba költözésük előtt a szomszéd török népektől vettek kölcsön; vagy a keresztes hadjáratok idejében vehettük át a keletről haza térő harczosoktól és zarándokoktól, kik keleten hozzászoktak volt a házat, melybe szálltak, *fondaco*-nak nevezni; vagy harmadszor föltehető az az eset is, hogy az olasz érintkezés alkalmával az olaszból jutott át hozzánk; vagy végre negyedszer, hogy a török hódoltság idejében az itt lakó törököktől tanultuk meg a szót. E négy lehetőség közül legtöbb valószinűséggel a két első eset bir. A harmadik eset föltevését hangtani nehézségek ellenzik; a negyedik pedig már azért is valószinűtlen, mert a *vendég*-nek a XV. században, tehát a török hódoltság ideje előtt, rég járatos szónak kellett lennie nyelvünkben, legrégibb emlékeink ugyanis már másodfokú (jövevény, idegen) jelentésében használják.

A legnagyobb nehézséget mindenesetre a szó alaki magyarázata alkotja; de ha tekintetbe vesszük, hogy az arab *funduk* ‚vendégfogadón' kívül még ‚mogyorót' is jelent s e másik jelentésű *funduk* is átment az ozmanli törökségbe (*funduk, fęndęk*) s innen több más nyelvbe, a melyekben több-kevesebb változást szenvedett, nevezetesen az újgörögben lett belőle φουντούκι, a kúnban *fenduc* (CodCum. 125), a bolgárban s m.-rumunban *fęntek, fęndek*, a kurdban *bęndik* (Mikl: TürkElem.): nem lehetetlen az a föltevés, hogy a ‚vendégfogadó' jelentésű *funduk* valamely török dialektusban oly alakot ölthetett, a mely a magyar *vendég* szónak alapjául elfogadható. Hogy hol kell ezt keresnünk s meg lesz-e található, azt a további, különösen a törökségben teendő kutatások fogják eldönteni.

GOLDZIHER IGNÁCZ.

A MAGYAR NÉVRAGOZÁS.

(Mutatvány „A magyar határozók" czímű jutalmazott pályaműből).

Vázolni kivánom a magyar névragozás fejlődését nyelvünknek a többi ugor nyelvtől való elválása óta napjainkig. Biztos tények természetesen e korszaknak csak második feléből, csak régi nyelvemlékeinktől kezdve állnak rendel-

kezésünkre. Azért czélszerünek tartom, ha mindenek előtt ezen ismert nyelvtörténet segítségével törekszem tisztázni egyes névragjaink viszontagságait s csak aztán — ezen biztos alapról — következtetek visszafelé a ragoknak eredetére. Végre befejezésül fogom tárgyalni a régibb, egyszerűbb ragoknak azon kis csoportját, mellyel a nyelvemlékeinket közvetetlen megelőző korban élhetett nyelvünk, s azon közös vonásokat, melyek a névragozás tekintetében nyelvünket összekapcsolják rokonaival.

1) A -ben, -ből, -be ragok.

Alakjaik és eredetük.

1. A *-ben* alakjára nézve a HB. *paradisumben*, *iovben*, *milostben*, *gimilsben*, *kebelcben* alakjai nem mutatnak a maihoz képest más eltérést, mint hogy e ragnak magánhangzója még nem illeszkedik hangrendi tekintetben. A Nyelvőr IX. 148. lapján a HB. *-ben* ragjait így olvastam: *bèn*, pedig valószinüleg így olvasandó: *-bên*. A hosszuságnak nyomai megvannak még későbbi codexeinkben is: *dycherethbeen* Fest. c. 1. *iamborsagbaan* Érs. c. 470. Ezeket csak alkalmilag jegyeztem ki, de gondosabban utána járva ezen immár nyomtatásban megjelenendő nyelvemlékekben bizonyára több ilyen alakot is fogunk még találni. Másrészt néha két *n*-nel is írták e ragot (pl. *wrasagbannes* Érs. c. 447, jó remény *fejébenn* Orczy L. költ. szül. 187.), de nem bizonyos, vajjon volt-e ennek még alapja a kiejtésben. Mert ellenkezőleg, épen az *n* hangnak elveszése nagyon régi jelenség, úgy hogy ez a rag az előbeszédben mindinkább egybeesett a *-be* raggal, sőt voltak újabb időben, kik annyira mentek, hogy a külön *-ben* ragnak már léte jogát is tagadták. Erre azonban nincs okunk, mert ámbár a népnyelv ma csak a rövidebb formával él, az irodalmi nyelv még erősen ragaszkodik a különbségtevéshez, s ebben azért nem találhatunk semmi mesterkéltet, mert az önálló *benn (vagyok)* és *be (megyek)* országszerte ugyanazon jelentésbeli különbséggel járnak. De a régibb irodalomban és mai verses művekben is akárhányszor vegyest olvassuk a két alakot; pl. „*ebbe* azért az *misében* az testamentomról emlékezik“ Vásárh. Canis. 141. Mint víz ha erősen fakad a *bányába*, úgy tapos

a vérben a vitézek lába, Arany: Toldi Szer. 10:100. És arra is számos a példa már codexeinktől kezdve, hogy a két ragnak egybeesése folytán néha épen megfordítva a *-ben* ragot használják a hová kérdésre; pl. „mikoron *bel*-ment volna az *házban*, *eleiben* kele az idvezejtő“ Érdy c. 552 b. Bezprimől hozzattaték az klastromban Marg. leg. 4. Zrínyi pl. majdnem állandóan ezt a *-ben*-t használja. De nagyjából a régi irodalom is megkülönbeztette a kettőt, csak úgy mint pl. a *sem* és *se* szócskákat, melyeknek sorsa annyira hasonlít ama két ragéhoz. A HB. korában még oly igen különbözött egymástól a két ragnak hangalakja (*-ben* és *-belé*), hogy összezavarásukról szó sem lehetett. Mikor azonban a *-belé*-ből is egytagú *-be* lett, a két rag a kiejtésben mindinkább közeledett egymáshoz. Hogy két ragos alak idővel egybeesik, az nagyon közönséges jelenség; csak gondoljunk az indg. nyelveknek úgynev. synkretistikus casusaira, vagy a finn accusativusra és genitivusra. A mi *-ben* és *-be* ragjaink összefolyásához egészen hasonló eset, hogy a cseremiszben is egybeesik az inessivus és illativus, épen úgy mint a mi népnyelvünkben (l. NyK. III. 453); a mordvinban pedig és az északi lappban az inessivus és elativus alakja vált azonossá (l. Budenz mordv. nyt. 16. §. végén). Az újgörögben is kiszorította εἰς az ἐν praepositiót, csakhogy ennek az oka nem pusztán hangtani volt, mint a föntebbieké. V. ö. Pott präpos. 320.

Az önálló *benn* határozó szónak ma közönséges pleonasztikus alakja *bent*, mint *künn: künt*, *fönn: fönt*, *lenn: lent*. A *-bent* alak mint rag előfordul az Ehr. c.-ben, de csak egyszer: *masod estendewbent* sequenti anno 65. (még egyszer a 14. lapon, de itt a *t* ki van törölve). De ugyanezen *bent*-nek személyragokkal előfordul a teljesebb alakja az Ehr., Nád. és Érs. codexekben, azonfölül Komjáthynál: *ewnewnbennete*, azaz *önnön-bennette* Ehr. c. 71. (*ewnenbenneten*, *ewnbennetten* 10. 92.) *ewnewnbenetek* ex se ipsis 94. (l. Ny. I. 412.) „önbennette id est intra se monda“ Nád. c. 417. Jézus fohászkodék *w bennette:* fremens in semet ipso Érs. c.; bízik ő bennette: credit in illum Komj. Róm. 10:11. én bennettem: in me u. o. 7:20. és 68. l.

2. A *-ből* rag a HB.-ben így van alkalmazva: *timnucebelevl*, azaz *timnüczébelől*, ma *tömlöczéből*. Magánhangzói akkor bizonyára nem illeszkedtek még, v. ö. u. o. *paradisumben*, *milostben*, *nugulmabeli*, *uruzagbele*. A teljes kéttagu alak megvan még a codexek régibbjeiben is, csakhogy illeszkedve a két hangrend szerint; így az Ehr. c.-ben *heylbelewl* de loco, *tarsimbalol* de sociis meis stb. (l. Ny. I. 412.), a Guary c.-ben *tömlöczbelől* 19, *bizonsagabalol* 31 stb., a Debr. c.-ben *meńbelől* 565. *almatocbalol* felserkennetök 358 stb. (l. RMNy. I. LXVI. 1), a Nádor c.-ben *nemzetbelől kenbalol* (sz. Adorján mártir.); így még *ebbelől* Nagysz. c. 213. *ezőkbelől* Wink. c. 124. *nemzetybelől* Peer c. 265. Czech c. 9. stb. — Ellenben már a Bécsi, Müncheni, Apor, Jordánszky, Érdy codexek s a legrégibb nyomtatványok csak az összevont *-ból -ből* alakot ismerik (az összevonás csak olyan mint *elölsö: első*, *elegedendö*: *elegendö* stb.). A Jord. c.-ben előfordul ugyan „az várasnak *kapuja belöl*" intra portas 236., de ez a szerkezet, — melyben a *belöl* nem rag, hanem névutó, — még Tinódinál is megvan s váltakozik ezzel: *kapujának belöle;* mind a kettő a. m. a mai *kapuján belül*.

A *belöl-* és *-ből*-nek végső eleme az *-ól -öl -ul -ül* rag (l. ezt) s ez magyarázza meg az *-öl* hangcsoportnak változatait. Igy pl. a *belőllem*, *belőlled*, *belőlletek* kiejtést (Bécsi, Münch. c.), ma is itt-ott *belüllem*, *belülled*. Továbbá a *-búl -bűl*, *-bul -bül*, *-bú -bű*, *-bu -bü* alakokat, melyek ma majdnem kiszorítják az *ó ö* hanguakat. (Kivételes alak: *abbun iszik* l. Ny. VI. 446.) — Ezeken kivül azonban codexeink tanúsága szerint a *-ból*-lal szemben *belél* és *-bél* alakok is álltak valamikor, s erre hadd álljanak itt a következő példák: *belelee* ab eo Jord. c. 408. belele Keszth. c. 220. menybelel: de caelo 96. 154. (de menybewl u. o. 467.) aar vyzbeel: de torrente 330. anyámnak mehebel: de ventre 60. (aprosagabool 158. markabool 223. veerbelel Kulcs. c. 24. menyebelel: de caelo 183. 29. feldbelel: de terra 147. (saarbool 163.) bezedőkbel RMNy. IIb. 43. bűnbel, Melius sz. Ján 501.

3. A *-be* rag szintén előfordul a HB.-ben, még pedig teljes alakjában és illeszkedés nélkül: *vilagbele*, *uruzagbele*, *nugulmabeli*, tehát már kétféle véghanggal: *belé belí*. Az

utóbbihoz hasonlók: nem sok nép fért *beli* XVI. sz. RMK. I. 384. sok tudomán *beli* férne Ny. II. 178. (Másrészt, bár meg ritkábban, ez is előfordul: *beleje* MA. Scult. 816. e h. beléje; és *belő*, azaz *belö* e h. belé, Melotai zsolt. 93.)

Göcsejben az illeszkedés még jelenleg sincs teljesen végrehajtva; pl. *férfibe* e h. férfiba Tud. gyüjt. 1838. VI. 29. mégse lehettem az *elü-tánczbe* Ny. I. 372. *szájábe*, *Pákábe* XIV. 215. A codexekben már általános az illeszkedés.

De valamint a *-ben* ragnál, láttuk, úgy ennek a ragnak is találunk hosszu-hangzós alakját: ég*bee* Ehr. c. 41. 64. *egyhazadbaa* Kulcs. c. 60. Ez a hosszuság pedig nem pótló nyújtás (**bel: bê*), hanem megvolt már a ragnak teljes alakjában is, mert a *be-*, *bel-* igekötőnek egy-két codexünkben még elég gyakran előfordul ez az alakja: *beel* = *bêl.* Sőt az Érdy c. 19. lapján még ezt találjuk: „az harmadik éltető állat imez ég, kit *beely* vonszunk:" itt *bêlí* vonszunk csak a m. *be*-vonjuk, beszíjuk magunkba. E szerint a HB. korában bizvást föltételezhetni a ragoknak ezt a kiejtését: *-bêlé*, *-bêlöl* = mai *-be*, *-ből.*

Mai nyelvünkben különös alak ez: *olybá* veszem, tartom, nézem, képzelem. Sokkal ritkábban hallható vagy inkább csak olvasható az *olyba* alak. Lehr (Toldi 222.) az *olybá*-ra való számos példán kivül ilyeneket is idéz a népnyelvből: „azóta lett *annyibá; annyivá* van, hogy már beszélni sem tud" stb., tehát: annyira; és hozzá teszi: „E példák felelet arra a kérdésre, vajjon *-ba* vagy *-vá* raggal van-e itt dolgunk. Mert mind a kettővel". Ezt úgy kell értenünk, hogy ebben a határozó szóban a *-ba* és *-vá* ragok összekeveredtek. Bizonyítja ezt az *olybé* alak is Ny. III. 423. mely a *kárré*, *lóvé*-félék analogiáját követte (l. a *-vá vé* ragot); és némileg az *olyvást* alak is, melyet szóbeli értesülésem szerint Baranyában használnak. Igaz, hogy az utóbbira nézve, melyet inkább így ejtenek: *olybást* („mint apátokat, olybást fogadjátok" Sárosi, tromb. 73. Lehr is idézi a nép nyelvéből), úgy is a *folyvást*-féle alakok analogiájára kell hivatkoznunk (v. ö. *oldalvást*, *hátvást* ült a lovon Ny. V. 273. és szintén két alakban: *sorvást* II. 276. és *sorbást* Baján, Balassa J. ért. e h. *sorba.* Ezek közül legrégibb az *oldalvást* s ez adott alkalmat a többi képzésére; maga azonban csak látszólag származik az *oldal* főnévből, valóban az *oldall*

igére viendő vissza.) — Végkép azonban természetesen csak a nyelvtörténet segítségével dönthetjük el a kérdést. Ez pedig azt vallja, hogy azelőtt csakugyan a *-vá* raggal mondották; pl. „*ollyá* tartja, mintha már béiktatott és beállattatott volna a mennyországban" Debr. Kalocsa J. isteni ajánl. 1693. 19. l. — V. ö. még *izré-porrá*, melyben az első tag szabályszerűen vagy *ízre* vagy *ízzé* volna.

Térjünk most át a három ragnak származtatására. Ma természetesen nem folyamodunk többé a héber *be-* praefixumhoz, mint azelőtt tették. [Révai is még gramm. kézirati III. részében. Sőt tovább menve a *-ben* ragot, mely szerinte *be-en*, a héber *bain*, *bên* inter, intra, in praepositióval egyezteti. (Beregszászi is azt mondja: „*-benn* ist eine aus *b* und *nn* zusammengesetzte postposition", Zeitschr. für Ung. IV. 89.) — Legmeglepőbb, hogy a *-ből* ragot Révai *be-ül*-ből magyarázza, holott ismerte a HB. *-belöl* alakját.] Erre pedig annál kevésbbé van szükség, mert a magyar nyelv maga jóformán világossá teszi eredetüket. Valamint más ragok (pl. *hozzá-m*: *-hoz*, *érèttem*: *ért*), úgy ezek is maiglan megvannak teljesebben a személyes alakokban: *bennem*, *belőlem*, *belém*. Ezek pedig már a HB.-beli adatok segítsége nélkül is kétségtelenné teszik, hogy a három rag azonos ezzel a három határozó szóval: *benn*, *belül*, *be* (ered. *belé*, *bel*). Ezek egészen olyan sort képeznek, mint pl. *fönn*, *fölül*, *föl*, s valamint ezekben nyilván *föl* a közös alapszó, szintúgy kiválik amazokból ez a tőelem: *bel*. Ugyanez a névszó a *-beli* melléknévvégzet alapja, és azonos a *bél* ‚viscera, pars interior' szóval. V. ö. „*a földnek belibe*, mely limbusnak neveztetik" Monoszlai invoc. 309 = *a földben* azon a helyen, mely l. n. „A mérhetetlen *oczeánnak beljén*, lakatlan szigeten" Vajda J. találk. 51. = *az oczeánban*. „Kiiparkodtak *a barlangnak beljéből*" Dug. szerecs. 151. = *a barlangból*. „*A kert belje felé*" Abonyi, A mi nótáink II. 56. = *a kertbe felé* (szatmáriasan). Egyéb analogiákból itélve azt hihetjük, hogy valóban a testrész neve szolgált alapul mind ezen határozóknak. Érdekes találkozás, a mit Pott idéz etym. forsch. I. präpos. 67. l. a vei nyelvből: „Um auszudrücken: es ist im hause, it is within the house, sagt man: *a' be kene-būro*, eigentlich in des hauses bauche, aus *bu* bauch, eingeweide,

mit einem lokalsuffixe". [Hasonló a mande-néger nyelvben: *Bethlehem kono*, *kuluno kono* Bethlehemben, hajóból. szó sz. „B. has, hajó has" (B. bél, hajó bél) Steinthal, mande-negerspr. 103. Továbbá a csuvasban pl. *vurman varibe* ‚erdő közepén, erdőben', szó sz. „erdő gyomrában", mert *var* gyomor. Más efféle példák Kúnos és Munkácsi értekezésében („A belviszonyragok haszn.") 13, 14. — V. ö. még szanszk. *antra* ‚bél' és *antar* ‚között' stb., melyeknél azonban a jelentés fejlődése valószinüleg ellenkező irányban történt. Lehet egyébiránt, hogy az előbb említett kifejezések sem jelentettek eleinte szorosan véve hasat v. gyomrot, hanem általában belső részt, belsejét vminek.] — Tehát a magy. *ház-ban* eredetileg ‚a ház bélin, béliben'; v. ö. MA. 109. zsoltárában: „az átok mint a víz *ö belé* úgy folyjon, kivel teljék *béle*". — Magának a *bél* szónak eredetéről l. Budenz szótárát. Érdekes, hogy a votják és zürjén nyelvek a magyar *bél*-nek megfelelő szót épen csak *ben*-féle viszonyszókban őrizték meg, úgy hogy pl. a votják *pølî* egyenesen a. m. a magyar *belé*, *-be*.

A mi a *bel* alaprészhez járult elemeket illeti, *belőt* nyilván ép olyan ablativus, mint *felől*, *közöl*, — *belé* pedig olyan lativus, mint *felé közé*. *Benn* a végén a locativ *n* ragot mutatja, tehát **bēl-n*, mint **fēln*, *fèln: fènn*, **kül-n: künn*. (Így *ón*. melynek régi tárgyesete *ónnat*, ered. **óln*, l. Budenz.)

Simonyi Zsigmond.

A NÉMETÚJVÁRI GLOSSZÁK.

Hangtani sajátságok.

2) Az ajak állásában való eredetibb helyzet (a mellső hangzóknál). — Általános vonása a magyar mellső hangzók fejlődésének az ajakállással módosított, v. i. úgynevezett ajakhangzók felé való törekvés; így a régi labiálizálatlan *i*-nek ma *ü*, az *e*-nek *ö*, az *é*-nek *ő* hangot látunk megfelelni. Hogy kivételesen mely szók vagy grammatikai alakok nem estek e fejlődés alá, s mi okból, még nincs megállapítva. — Codexünk e tekintetben sok eredetibb fokon álló alakot őrizett meg, s hogy hangszíne e pontban a B. M. sőt az Ehr. codexénél is eredetibb, az csak onnan magya-

rázható, hogy a Glosszák íróinak dialektusában a mellső hangzók e fejlődése még nem ment végbe, midőn az említett codexek nyelvjárása azt már végrehajtotta volt.

a) Eredetibb ajakműködés nélkül ejtett mellsőhangzók:

i : ü és *í : ű*. Csak tőszótagokban: *ydvesseg* üdvösség 233, *ydvesseges* 136, 194, *idvezyt* üdvözít 363; de: *wd[v]ezyt* 382 | mind az *ygeket* [olv. *igyeket:* ügyeket]: omnes causas 370 | *illo* [olv. *illő*] innep: feria celebris 194, más emlékekben *üdleni*, *ülleni*. ma „ünnepet *ül*"; ellenben az *ül* sedere ige már *ü*-vel: *wl auag men* [olv. *ülj avagy menj*]: ascende; *egben wlek eleth:* egyben ülők előtt 341 | *innep* ünnep 194, 341 | *yzes* üzés 300; de *éz*, l. *é : ö : ü* alatt | *bín* bűn 8, 187, 196, 276 stb., csak: *bun* 167 | *dyhesseg* dühösség 300 | *fignek* függnek 346, *figézt* függeszt 156, *figeztel* függesztel, infigit 369 | *hívesseg* hűvösség 111 | *kild* küld 218, 357, 374; csak: *kwld* 380 | *kilembkepen* külömbképen 123, *kylemb keppen* 303; *nekil* [olv. *nékil*] nélkül 379, de: *nekwl* 84, 111 | *kirtes* kürtös, tibicen 383, de: *kwrtes* 380 | *sythe* [olv. *sité*: sütő] *kemenche:* clibanus 300 | *zikseg* szükség 138, 195; de: *zucseg* [olv. *szükség*] 138 | *ziletes* születés 305 | *ziz* szűz 98 | *tiz* tűz 277, *thyzes* tüzes 87. — Ellenben csak *gywl* gyül 380, *gwlekezes* gyülekezés 207. Említésre méltó, hogy az idézett *ü*-s alakok (*nekwl* 84 kivételével): *wl* sedet, *bun*, *gywl*, *kwld*, *kwrtes*, *zucseg*, mind a 2. kéztől valók.

ė : ö. Tőszótagokban: *erul* örül 6, de: *megewrele* megörüle u. o. | *estwer* [olv. *ėsztövér*] össztövér 4 | *becwletlenseg* 158, de: *buchuletesseg* [olv. *böcsületėsség*?] 34 | *belceseges* bölcseséges 287, de: *bwlcen* [olv. *bölcsen*] 315, *bwcheseg* [olv. *bőcseség*] 363 | *fedez* födöz 78 | *feld* föld 142 (de pl. *fewld* az EhrC.-ben) | *gethry* gyötri 88, *gettrethni* gyötörtetni 376 | *ken hordozo* könyvhordozó 302, *kenben* könyvben 339, de *kwnbe* 314 | *kerneкwzes* [olv. *kėrnyėközés*] környékezés 86, de: *myndkvrnyul* [olv. *mindkörnyül*] undique 344 | *megketez* megkötöz 358, de: *bekutum* [olv. *békötöm*?] 344, *kwteles* köteles 156, *kwthelezet* kötelezett 315 (vö. *ketnie* HB. *ketez* ThewrC.; *ketény* kötény Csallóköz Ny. I. 279; *fiketö* főkötő Debreczen, VII. 189) | *keuethek* követék, secuti sunt 271, *kevetkezven* következvén 194, *megkeuethnedh* megkövetned 277; de *kwuessuk* [olv. *kövessük*] 380 (vö. *keuetnénk*

a. m. követnünk, Ozorai: De Christo 371; és *kevetic ötet* sequuntur eum, Molnár Alb.: Postilla Scultetica, 1031) | *azon kezbe* a közben, interim 146, *masod kezbe* második közbe 313, *nepek keze* népek közé 64, *kezzvl* közül 324, *kezepi* közep, 354, *kezeleyt* közelít 257, 319; de: *kwzeth* között 298, *kwzenseges* közönséges 324 | *leth* lett (a *lész* befejezett igenevei 279, de: *lwth* [olv. *lött*] 280 (vö. *tètt* és *vètt*, alább) | *pekethtik* pöködték 1 | *per* pör 141, *perelny* pörölni 139 | *setet* sötét 378 | *zerne* [olv. *szernyé*] 155, *zernyw* 80, 123: szörnyű | *teb* több 197 | *tekeletes* tökéletes 167, 264, 355 | *temerdek* 201, *themerdwk* 119: tömérdek | *teredelmes* töredelmes 157, de *twretel* töretel, allideris 304 | *tertenet* történet 320 | *terven* törvény 16, 340, 346 | *theth* tett (*tèsz* befej. igeneve) 236, de: *twt* [olv. *tött*] 296 | *weth* vett 286 | *zeld* zöld 136. (De: *kwd* köd, nebula 361, vö. *ked* KeszthC. 219.) — Első és második szótagban: *semeldek* szemöldök 376 | *erdeg* ördög 100, 193, 336, de *vrdeg* [olv. *ördèg*?] 287 | *erek* örök 118, *erekseg* örökség 378, 379, 381 | *generwseg* gyönyörűség 112 | *kelchen* kölcsön 348 | *kenykleth* [olv. *kèny(è)klètt*] könyöklött, könyökölt 199 | *kenerwletes* könyörületes 131 | *temlec* tömlöcz 25. — Képzőkben a *-kèd-ik -kèz-ik* tüntetik föl a mai köz kiejtésben is fönnmaradt eredetibb hangszínt: *remenkedyel* confide 352, 389, *chelekedes* cselekedés 226, stb.; *igekezik* igyekezik 143, *emlekezik* emlékezik 194, stb., csak egyszer *kernekwzes* [olv. *kèrnyéközés*] környékezés 86; — és a *tömèrdèk* szónak képzői eredetű végszótagja: *temerdek* 201, de *themerdwk* 119. — Kötőhangzókban is rendszerint a labiálizálatlan hanggal találkozunk: *yeles* jelès 308, *fenes* fényès 137, *ygekezeles* igyekèzetès 202, stb. | *vezen* vèszèn 149, *lezen* lèszèn 21, 146, 304 stb., csak egyszer *leson* [olv. *lèszön*] 305. Mind a tőszótagban mind a kötőhangzóban eredetibb hangszínnel: *i* + *è* (ma *ü* + *ö*): *binem* bünöm 8, *bines* bünös 258, *dyhesseg* dühösség 300, *hivesseg* hüvösség 111, *ydvesseg* üdvösség 233, 136, 194, *idvezyt* üdvözít 363, *kilemb* külömb 123, 303, *kirtes* kürtös 383 | *è* + *è* (ma *ö* + *ö*): *degeseyt* dögösít 140, 283, *degessegeth* [olv. *dègèssèket*] morbidas 132, *megdegesel* [olv. *mègdègèsél*] megdögösül 141, *fedez* födöz 78, *felden* (l. a bevezetést, Ny. XIV. 153) földön 142, *kènyèklètt* könyöklött 199, *megketez* megkötöz 358, *kezeth* között 311, *kezenseges* közönséges 202, *keztenk* köztönk (pl. XVI. száz.), ma köztünk 336, *pekethtik*

pököddték 1. — Érdekes átmeneti példák codexünk következő alakjai, melyeknek első szótagja már ajakhangú, míg a második, illeszkedés (labialis attractio) nélkül, az eredetibb hangszint mutatja föl: *ü* + *é* (ma *ü* + *ö*): *wzegh* üszög 333, *kwrtes* kürtös 380 (vö. kirtés 383) | *ö* + *é* (ma *ö* + *ö*): *vrdeg* [olv. *ördég*] ördög 287, *kwzeth* között 298 (vö. kézétt 311), *kwzenseges* közönséges 324 (vö. kézénségés 202). — Mind a tőszótag, mind a kötőhangzó labialis hangszínnel csak ez egy adatban: *bekutum* bekötöm? 344.

é:ő. Tőszótagokban: *erze* [olv. *érzé*] őrző 217 | ? (*eteth* [olv. *étet*] *megkeweznek*: ötet megköveznék 6; vö. *wteth* ötet 293, 379, *w* ő 118, 165, 335, stb.) | *fe* [olv. *fé*] *angelok*: fő angyalok 216 | *gegw* gögü (gőg?) 133 | *gyez* győz 116, 188, *gezedelmet* győzedelmet 125, *gezhetetlen* győzhetetlen 203, 322 | *len* lőn 101, de: *lvnek* [olv. *lönek*] 357 | *venek* vőnek (vevének) 6 || *ele* [olv. *elé*] *foga a garadisnak*: előfoka a garádicsnak 194, *eleth* előtt 341, *mieleth* mielőtt 218 | *eres* erős 383, *ereseyt* erősít 194, *eretelen* erőtlen 305, 363, *eretelenyt* erőtlenít 126, *mind te ereydel* ex omnibus viribus tuis 318 | *ferteze* fertőző 299, *fertezetes* fertőzetes 134, 259 | *zepletelen* szeplőtelen 197, 221, de: *zeplw* 72 || *kikety* [olv. *kikéti*: kikélti, kikölti] 140. és *vegyek* [olv. *vé(l)gyek* v. *végyek*: vélgyek, völgyek] 136. alakokban az *l* kiesése miatt keletkezett az *é*, ép úgy mint ma a *költ*, *völgy*-ből *köt*, *vögy* lesz egyes vidékek ajakán. (Ellenben: *wz* őz, cerva 136, *kw* kő 201, 333, *meddw* meddő 333, melyeket nem is ismerünk *é*-s alakkal a nyelvtörténetből; *kevago* 146. és *megkewez* 6. is így olvasandók: *kövágó*, *megkövez*, tehát a codexkori orthographia szokott rövidítésével ezek helyett állanak: *kevvago*, *megkew-vez*. Nem lehet eldönteni, hogyan ejtették codexíróink a következőket: *bew* [olv. *bév* v. *bő*] 370, *bewseg* [*bévség* v. *bőség*] 373, *beuen* [*béven* v. *böven*] 246, *bewen* 154, *beuelkedes* [*bévélkédés* v. *bövélkédés*] 202; vö. *bév*, *bévséges* Madarásznál.) — Csak dialektikus fejlődésnek kell azonban tartanunk az *ewy* alakot: *ewywaryv* olv. *öji varjú*: éji varjú 283, mely hangszínnel e szó különben csak az EhrC.-ből (*evnek*, olv. *önek*, noctis 74) és Ozoraiból (*özak* észak) ismeretes. Képzők közül az igenévképző *-ó -ő* és a melléknévképző *-só -ső* mellsőhángú alakjai őrizték meg az eredetibb *é* hangszínt, l. a szóképzésnél. (Ezeken kívül eredetibb *é*-t

őrzött meg codexünk sok oly esetben is, hol a mai alakig két fokon ment át a hangszín fejlődése, l. a következő pontban *é:ö:ü* alatt; az *enyé* alaknak pedig, melyet későbbi emlékeink *enyö*-nek írnak, ma már *enyü*, *enyv* felel meg, l. a töveknél.)

b) Ajakműködés nélkül s egyszersmind eredetibb nyelvállással ejtett mellső hangzók (tehát a mai hangszínig két fokú fejlődés történt, még pedig kétféle sorrendben: vagy α) a nyelv függőleges helyzete változott meg előbb, mit az ajakállás módosulása követett [*i:ė:ö*]; vagy β) az ajakállás szenvedett előbb módosulást s ezt követte aztán a nyelv függőleges helyzetének változása [*ė:ö:ü* és *é:ö:ü*]):

i:ė:ö. Ily menetű hangszínfejlődésnek eredeti kiinduló fokán codexünk csak egy adatot őrizett meg: *kinebety vot* [olv. *kinnyebbéti vót*] könnyebbíti volt, allevabat 126. A szó e hangszínnel igen közönséges a régiségben (pl. *kinnyen* RMNy. IIb. 43, *kinnyebb* DebrC. 319, *kinnyebben* LevTár I. 384, stb.); ez az *i* nyiltabb *ė*-vé lett előbb, mellyel valóban találkozunk is (pl. *kennyen* Heltainál, *kennyü* Com. Bal. Menyh. árult. 34, stb.), s aztán az ajakhangú színezetet *(ė:ö)* vette föl, minek a mai *könnyü* az eredménye. Ugyanily fejlődésnek utolsó foka a dialektikus *köröszt* (kéreszt), mely az átvétel idejében **kiriszt*-nek hangozhatott, vö. *kyrezt* EhrC. 76, ószlov. *kristŭ*. (A magyar hangszínfejlődés menetével ellenkezik Ásbóth fölfogása NyK. XVIII. 345, ki szerint a **kiriszt* *i*-je „mint rendesen *ö*-n keresztül zárt *ė*, végre nyilt *e*-be ment át“.) Így lett pl. a XIII. századi *kiz*-ből (*Kethyou-kyzi* 1246, *Kyzep Korompa* 1256) a későbbi *kėz* s a mai *köz*, *zild*-ből (1419) *zėld* s aztán *zöld*, stb.

ė:ö:ü. Ily fejlődésen a fönt *o:u* és *ö:ü* alatt említett ragok kötőhangzói mentek át mellsőhangú szókban, miket codexünk a történetileg kimutatható legeredetibb hangszínnel őrizett meg: *leythenk* lejtünk 88, *legenk* legyünk 293 | *feletenk* fölöttünk 286, *keztenk* köztünk 336, *lelkenk* lelkünk 293, *mindenenk* mindenünk 335 | *egelchek* egyelítsük, elegyítsük, misceamus 125, *innen vezyek* [olv. *i. vészjėk*: innen vesszük?] inde apparet 360 | *wbennek* ő bennük 352, *kedvekre vannak*: kedvükre v., gaudent 190. Csak e két adat-

ban *ö (ü?)*: *kwucssuk* kövessük, reconciliemus 280. *meneswk* menésük, eorum progressus 105.

é:ő:ü. Tőszótagban az *éz üz* és *szén-ik* szűnik tüntetik még föl a mainál két fokkal eredetibb *é* hangzót: *elezi egmastol* [olv. *elézi egymástól*] dispergit 130 (a közvető *őz* alak megvan pl. a Weszp., Döbr., Tel. cc.-ben); de már *é:í* változással *yzes* [olv. *ízés*] 300, mely szintén alapja lehetett a mai *üzés*-nek (vö. *í:ü*) | *megzenenek* [olv. *mégszénjenek*] megszűnjenek, requiescant 112; *zenethlen* [olv. *szénetlen*] szünetlen (ma meg is rövidült *ü*-vel) 162, 202, így az EhrC.-ben is; a közvető *szőnik* megvan pl. a NádorC.-ben. Végszótagban a *szérnyé* (*zerne* 155; de *zernyw*, l. *ő:ü* alatt) szőrnyű és *enyé* enyü, enyv mutatják e hangzínt (az utóbbit l. a töveknél). Képzőink közül az *-úl -ül* és *-ú -ü*, ragok közül pedig az *-úl -ül* és a *-böl*, *-ról*, *-töl* (az utóbbi 3 mai köznyelvi kiejtésük alapján sorolható ide, vö. *ó:ú*) mellsőhangú alakjai állanak codexünkben a fejlődésnek emez eredeti fokán. (L. az alaktanban.)

II. Mássalhangzók. — Az ide vonatkozó jelenségeket a következő szempontok szerint vizsgálhatjuk, ú. m. a) mássalhangzók megőrzése és hiánya, b) eredetibb állapot az időmértékben, c) eredetibb állapot az articulatióban.

Mássalhangzók megőrzése és hiánya.

Az eredeti orrhangot megőrizte codexünk az *ördög* és *rocska* szókban: *erdenged vagyon* daemonium habes 5, de *erdeg* 100, 193, *vrdeg* 287, a teljesebb alakot a HB. *urdung*-jén s a mai továbbképzett *ördöngös*-ön kívül másunnan nem ismertük; *roncsika* a magánhangzóknál (Ny. XIV. 200) már említve volt. — Eredeti *j* van megőrizve a *hozjám* (tegy tanosagot hozyam 62), *hozjájok* (hozyayok leythenk 88) alakokban, ma a *z* pótlónyújtásával: *hozzám hozzájuk*, a mint már codexünkben is előfordul: *hozam* 368, *hozaya* 208; ezen kívül az *-ít* képző teljesebb alakjaiban és a tárgyas igeragozásban tartotta fönn e hangot nyelvemlékünk (l. az alaktanban). — Teljesebb alak a *wadnak* vannak 361, de legtöbbször már hasonulva: *vannak* 165, 231, 357; így mindig a *mennek* is 105, 142, 270 (vö. *mednek* vadunt EhrC.); ily újabbszerű alak a *vattok* vagytok 329; ellenben az egyes

számban csak a teljesebb *vagyon* (363) fordul elő. — A névelő és a közelre mutató névmás *z*-jét az 1. kéz mással-hangzón kezdődő szók előtt is mindig megőrizte: *az barzon* a bársony 69, *az haz* a ház 383, *az nepek* a népek 64, *ez ket nap vtan* e két nap után 51, *ez chereth* e cserét 74; míg a 2. kéznél a teljes alak mellett (*az varas* 311, *az zam* 367, *az feyedelmnek* 380; *ez vilagban* 190, *ez hir* 380, *ez felel valo iras* 374) már a *z* nélküli pótlónyújtásos alakkal is találkozunk, mely nyújtás gyakran jelölve is van (egyszer: *accapu* [így ír pl. a NádorC., l. NyK. XVII. 211] a kapu 293; rendszerint azonban csak a *h* utal erre, pl. *ah vidék* olv. av vidék, stb. l. fönt Ny. XIV. 202), de a jelölés nélküli helyeken is (pl. *a keral* 362, *a lelek* 336, stb.) mindenesetre úgy olvasandó; megjegyzésre méltó, hogy a közelre mutató névmás egy helyt alanyul is a kopottabb alakkal áll, mint a mai népnyelvben: *e nagob* hoc est maximum 346 (de: *valamit ez mind meg feketheyti* 332), vö. *es a' monda*: et ille dixit MünchC. 46. — A *be* igekötő eredeti *belé* alakjának *l*-jét tartotta fönn egy adat: *belalkonottsak* [így javítható a kiadásbeli *belalkononsak*] olv. *belalkonyodtság* bealkonyodottság 104; a *bel* alak különösen a Jord. és Érdy cc. sajátsága.

Ellenben csak a lat. *haereticus* utólagos hatásának kell a *h*-t tartanunk a *heretnek* alakban 322 (de: *erethnech* 232), a mint az ÉrdyC. és Heltai is írják, l. Ásbóth czikkében, NyK. XVIII. 357; a *helhalastas* elhalasztás (67), *heltauozthat* eltávoztat (313) igekötőjében és a *herekseg* örökség (379) alakban pedig csak orthographikus fölösségnek látszik a *h*, egyebütt *el*, *erek* codexünkben is. — Hasonlókép nem láthatunk eredetibb hangot a következő alakokban, melyeknek *j*-je újabbszerű járulék elem a hiatus elkerülésére: *mulatas kedveyerth* mulatás kedvéjért, causa recreationis 228, *w nemes . . . voltayerth* ő nemes voltájért 126; így olvasható ez is: *w vntatasahert* ő untatásájért 165, vö. a *h*-nak ily értékére nézve Ny. XIV. 30.

Az elősorolt eredeti, teljesebb alakokkal szemben már sok újabbszerű kopással is találkozunk a Glosszákban. Nevezetesen igen sok példában lép már föl az *l* hang elveszése mássalhangzók előtt (mi különösen a TihC. sajátsága); még pedig: a) két mássalhangzó között: *eltékoztaték* e h.

eltékozltaték, *megkáromlak* e h. megkárom(o)*l*-lak, (? *érmény* e h. ér*l*mény őrölmény); de *unduklja*; az *l* képző kiesése hasonló mássalhangzótorlódások esetén nem ritka a régiségben (l. a töveknél); b) hosszú magánhangzó után: *atal* á*l*tal 335, 352, de: *altaliaba* 363, *altalsagh* (indecorum, absonum MA., ma: *átall* vmit) 359 | *nekil* 379, *nekwl* 84, 111: né*l*kül | *vtoso* [olv. *utósó* v. *utóssó*] uto*l*só 341 | *eleseb* [olv. *elésébb* v. *eléssébb*] elé*l*sébb, elsőbb 95 (l. a képzőknél) | *tunyakodyal* [olv. *tunyákodjál*] tunyá*l*kodjál 339, de: *thvnyalkodyal* 201; c) rövid magánhangzó után, mely az *l* kiestével pótlónyújtást szenved: *bodogsagh* bo*l*dogság 371 | *bwcheseg* bö*l*cseség 363, de: *belceseg* 287, *bwlcen* 315 | *conak* cso*l*nak 351 | *megfodoz* megfo*l*doz 332 | *meghodolt* (vö. *megholdol* még MA.-nél is) meghódolt 375 | *honap honap* „ho*l*nap ho*l*nap", procrastinare 154 | *kikéti* kikö*l*ti, l. fönt *é:ö* | *megyodatlan* mego*l*datlan 95 | *felrestut* [olv. *fél részt tött?*] félig te*l*t, semiplene 372 | *végy* vö*l*gy, l. *é:ö* | *vót, vóna, vóta* különösen igen gyakoriak *volt volna volta* h.: *vót* (írva: *vot, voth, wot*) 63, 105, 118, 126, 151, 335, 370, de: *volt* 83, 194, 217, 293; *vóna* 126, 296, de: *volna* 295, 380; *mindenható vóta* 382, *ö mennyé vóta* (l. *é:í*) 329, de: *mivolta* 246; — ellenben megvan még az *l* az *elkülcs* (339), *zéld* (136) szókban, melyek egyéb emlékeinkben szintén járatosak már *l* nélkül, és a *koltog*-ban (l. szójegyzék). — A *j* beolvadt már az *-ít* képző egyes adataiban (l. szóképzés). — A *v* hang kiesett két mássalhangzó között: *kenben* [olv. *kényben*] köny*v*ben 339, *kwnbe* u. a. 314, *ken hordozo* köny*v* hordozó 302; hasonlókép a *t*: *zanzandoccal* [olv. *szánszándokkal*] 211, de: *zantzandokal* 178, *zantzandokual* 206; *zenlelek* [olv. *szenlélek*, ha nem pusztán hanyag orthographia] szen*t*lélek 202, 347, de *zentlelek* 207, 218 (vö. *szengyörgy szemmihály szemmárton* a népnyelvben); *v* veszett el a már (Ny. XIV. 201) említett *lén vén hín* alakokban is. — Hiányzik az *r* a *családság* csalá*r*dság alakban: *erdeg chaladsaga* operatio satanae 100 (avagy *csalatság* olvasandó, mely közönséges alak a régi nyelvben?). — A *serkeget* (excitat 132) alak már két hanggal rövidebb az eredeti *serkentget*-nél; vö. *serkenget* és *serkeget* MA. — Pótlónyújtásos alakok lépnek föl már a következőkben: *illö* (e h. *idlö*) 194, l. *i:ü*; *vattok* va*gy*tok 329; *vannak* a *vadnak* mellett (l. föntebb); *herre* (*ydegen herre*

142, *meleb* [mélyebb] *herre* 270) he*l*yre; továbbá a névelő és *ez* névmás *z*-jének kihagyásánál (l. föntebb), és a *-vel* rag assimilatiójakor (l. alaktan).

Eredeti hosszú mássalhangzók.

A mássalhangzók hosszúságát ugyan gyakrabban jelöli nyelvemlékünk, mindazáltal tanulságosabb adatokat csak a következők szolgáltatnak. Hosszú *l*-et őriztek meg: *hallogat* ha*l*ogat, protrahit 281 (*halagassuk* differamus 97, *halast* halaszt 164 szintén így ejtendők), e hosszú hang még a XVII. században is általános volt (vö. MUgSz.); *iellennen* je*l*ennen, specialiter 280, vö. *jellen* je*l*en GyöngyC., Heltai; (? *alluzik* a*l*uszik 380, vö. akar *allogiam* akar vigyazak VirgC. 115). Hosszú *r*-rel: *megfarraztia* megfá*r*asztja, fatigat 336; így írja számos codexünk és Sylvester, Decsi, Zvonarics stb. Jelölve van még az eredeti hosszú mássalhangzó a *bozzusag* (376), *bozzonkodvan* (256), *kezzvl* (közül 324) szókban (egyéb helyeken csak *-z-*), továbbá az *-s* képző egyes ragos alakjaiban és az *ellenne* (elle*n*e), *utánna* alakokban (l. alaktan).

Eredetibb jelenségek az articulatióban

E r e d e t i b b z ö n g é s h a n g o t őrzött meg a *jugszél* ju*h*-szél 222 (l. a szójegyzékben). Viszont e r e d e t i b b z ö n g e n é l k ü l i h a n g van a *kazdag* (általános alak a XV. és XVI. században) *g*azdag szóban 295, és annak látszik a *hezakwl* hézagul, evacuabitur alakban is 137 (de: *meg hezagita magath* 151), vö. *hívzak* GKatonánál, *hízak* u. o. és Biró M.-nál (l. Lukács Lőrincz valószínű magyarázatát Ny. IX. 419).

E r e d e t i b b á l l a p o t a s z á j ü r e g b e l i l e v e g ő m e g a k a s z t á s h e l y é r e n é z v e: *m : n* (ajakhangból lágyínyhang): *mevet* *n*evet 348 (de: *nevet* 380); *rumtas* ro*n*tás 201 (vö. régi *himt*, *imt:* mai *hint*, *int*) | *sz : s* (fogínyhangból keményínyhang): *zewl* [olv. *szöl*] a. m. *s*ül-disznó 125 (? *barzon* [olv. *bárszony*?] bár*s*ony 69) | *sz : s : zs*, ilyen úton fejlődött a *zsolozsma* szónak kezdő mássalhangzója, mely a codexek korában még *sz* volt, így Glosszáinkban is: *zolosma* officia divina 7; közvető *s*-es alaknak tekinthető a *solosma* Illyés Andrásnál és a Glosszák egy másik helyén: *vete[r]nei solosmaba* 307 (vö. Ásbóth, NyK. XVIII. 364) | *g : t* (lágy-

ínyhangból foghang): *esmeg* [olv. *èsmég*] ismé*t* 151; analogiáit l. Ny. IX. 254 | *g*:*gy* (lágyínyhangból keményínyhang): *jógúl* gyó*gy*ul (l. a követk. pontban).

A szájüregbeli levegőmegakasztás módjára nézve következő eredetibb alakokat őrzött meg nyelvemlékünk. Eredeti nyilt (spirans) hang van a *jógúl* (*meg yogulnak* bene habebunt 193, *meg yogulok* salva ero, *megyogula* salva facta est 380) alakban, mely nemcsak a codexekben, hanem Komjáthinál és Székely Istvánnál is előkerül még szókezdő *j*-vel, frappans igazolásául a MUgSzótár fölvételének, mely a *gyógyúl gyógyít* alapszavát „bizvást a *jog*, *jóg* változatának" tekinti; a szóközépi *g*-t is (mely ma szintén zárt, explosiv, *gy*-re változott) kétségtelenné teszik a codexek adatain kívül: *gyogét* (gyó*gy*ít) Decsinél, *giogit* Félegyházínál, Vásárhelyinél, *gyógul* (gyó*gy*ul) Heltainál, Magyarinál. Eredeti nyilt hang maradt fönn még a *garadis* [olv. *garádis*] alakban 194; a mai *garádics* zárt *cs* hangja épúgy keletkezett, mint pl. az őrségi *mukucs*, *golubics*-é (Ny. VII, 322) az eredeti *mókus golyóbis*-ból. — Eredeti *l* van az *elkülcs* e*r*kölcs szóban 339, melyet a codexek korában még átalában dissimilatio nélkül ejtettek.

A hangátvetés még nem történt meg az *ehnyét* (*ehnetetnek* compescuntur 147) e*nyh*ít szóban, mely ez alakkal igen közönséges a codexekben; hogy a két hang *(h-ny)* e sorrendje eredetibb, azt a *konyha* és *dunyha* szók teszik kétségtelenné, melyeknek szláv eredetijében ugyanilyen hangcsoport van (l. Ny. VII. 344). — Ellenben a *pèkèdtík*-ben (l. *è*:*ö*) csak dialektikus hangátvetéses változatát kell látnunk a közönségesebb *köp*- alaknak. Említendő még *egyelít* 125, az *elegyít* alakkal szemben.

Szintén csak dialektikus hangváltozásnak kell tartanunk a *gyerjed* (*meg gyeryedeth* meggerjedett, aestuans 57, de: *geryedeteb* ferventior 323) szókezdő *gy*-jét, mellyel még Komjáthinál *(győryed)* és Bornemiszánál *(gyeried)* is találkozunk. Nem különben a *vadnak* alakot (361), az eredetibb *vagynak*kal szemben. Hasonlókép nem vált általánossá az *óv* ige fölszólító módjának *ógy (óggy?)* alakja (e h. *óvj*), mely a codexekben sőt a XVI. század nyomtatványaiban is közönséges: *ogiatok* ó*vj*atok, attendite 290 (a hangváltozásra nézve vö. **tevjen: tegyen*, **hivjen: higgyen* stb.). TÖMLŐ GYULA.

A NYELVJÁRÁSOK TANULMÁNYOZÁSÁRÓL.

— Lundell I. A.-tól. —

III.

Ha valaki egy nyelvjárás szótárát akarja megírni, össze kell gyűjtenie lehetőleg minden szót, a kiejtés hű megjelölésével; pontosan meg kell jelölnie, hogyan járulnak hozzá a ragok, a műkifejezéseket tökéletesen meg kell határoznia s a nép ajkáról ellesett példákkal megvilágosítania; mert ily példák nélkül sohasem ismerheti meg az ember elég jól a szavak jelentését. Az igaz, hogy ezzel sokat követelünk; s ritka eset is, hogy e követeléseket mind teljesíthetné a gyűjtő. Hogy egy vidék nyelvjárásának szótárát összeállíthassa valaki, majdnem egy egész élet munkásságát kell ráfordítania; s ezt ritka ember teszi meg.

Ha teljes szójegyzéket akarunk összeállítani, nem szabad csak azokra a szavakra szorítkoznunk, a melyek csak az illető dialektusban fordulnak elő, másutt sehol. Ha mindenki elhagyja azokat a szavakat, melyek más nyelvjárásban is előfordulnak, honnan ismerhetnők meg ezeket? S ha valamely szó az irodalmi nyelvben is előfordul, az még mindig nem ok arra, hogy a nyelvjárás szótárába föl ne vegyük. Minden dialektus magában véve önálló nyelv, s mint ilyet kell vizsgálnunk. Egy ilyen szótár czélja nem az, hogy a kiváncsiságot kielégítse, vagy hogy a nyelvtudomány egyes kérdéseit megvilágítsa. Rajzolnia kell egy egész népet, annak egész életét, emlékeit és lelki állapotát. Czélja tehát általában a civilisatio történetét megvilágosítani. Mindent el kell követni, hogy a kép mennél teljesebb és pontosabb legyen. Jó volna, ha együtt volnának a tulajdonnevek, a személyek, a házi állatok s az egyes helyek nevei is. Hogy valamely szót egy ilyen szótárba fölvegyünk-e vagy ne, az nem függ a szó jelentésétől. Különös figyelemmel kell lennünk a műkifejezésekre. A trágár szavakat épúgy fel kell venni, mint bármely másikat; hisz egy szótár úgy sem szolgál mulattató olvasmányul a családban. A kiejtést lehető pontosan meg kell jelölni. Rendesen nem sokat törődnek a szó jelentésével. Sem értelmét, sem használatát nem tudhatjuk meg pontosan, ha csak szá-

mos példa meg nem világosítja azt. Olyan példák, melyeket a gyűjtő maga csinál, nem érnek semmit. Ilyet adni csalás. A legtöbb hibát ugyanis lustaságból követik el; mert, hogy mindezen követelményeknek megfeleljen valaki, sok időt kiván.

Ha tudományos alapon készült a szótár, ez rendesen abban áll, hogy az egyes szavakat más nyelvjárások vagy nyelvek szavaival hasonlítják össze. Ezt a munkát rendesen így végzik: megszerez magának az illető minél több szótárt, végig lapozza őket, s kijegyzi mindazokat a szavakat, melyek egy kissé hasonlítanak a tárgyalt szóhoz. Avval nem sokat törődnek, hogy valóban az-e az a szó; hisz az azonosságot gyakran nagyon nehéz volna megállapítani, s ha megállapítanák, akkor sok egybevetést el kellene hagyni. Lehet, hogy a szavak tövei rokonok, és ezt érdemes is megállapítani. Egyáltalán nem akarom azt állítani, hogy különböző nyelvek szótárainak egybevetése nem nagyon hasznos. De ennek elvégzése nem tartozik a dialektusok vizsgálatához. Ha minden egyes tanulmány összehordaná a szavakat mind a rokon nyelvből, mennyi téntát és papirost pazarolnának el. Más nyelvjárás vagy nyelv szavait csak akkor kell felemlíteni, ha a tanult ember sem jöhetne rá magától, s ekkor rá kell mutatni arra is, hogy milyen törvény szerint képződött a szó.

Nem közönbös dolog a szótár külső berendezése sem, hisz ettől függ gyakorlati használhatósága. A szavak természetes rendje az ábécze sor, s ebbe a nyelvjárásban meglevő alak szerint kell besorozni őket. De ha valaki egy szóról azt akarná tudni, hogy meg van-e az illető nyelvjárásban, milyen az alakja és mi az értelme, akkor nem találhatja meg, a míg nem tudja, hogy hangzik az az illető nyelvjárásban. Ezt a kényelmetlenséget két módon lehet elkerülni; vagy más módon rendezzük a szavakat, vagy pedig egy indexet csatolunk a szótárhoz. A Blomberg vezetése alatt készült norlandi dialektikus szótárban az irodalmi nyelv illető szava van a czímben; s ha valamely szó nincs meg a nyelvjárásban, megalkották azt a hangtörvények szerint. Ez az eljárás nehéz, hanem az elv elég jó. Ha az ember inkább a nyelvjárásban előforduló alak szerint rendezi a szótárt, hogy az illető vidék fia könnyebben

észrevegye és kijavíthassa az esetleg becsúszott hibát, akkor lehet egy, az előbb említett elv szerint rendezett indexet csatolni hozzá. Más szerzők a czímbe a szó legrégibb ismert alakját tették; ez nem helyes, mert az csak a véletlentől függ, hogy egyik szót régibb, a másikat meg újabb feljegyzésben találjuk először. Ha egy szótár több nyelvjárást ölel fel, akkor máskép módosulhat az eljárás. Ekkor minden szónak több alakja van, tehát vagy az egyik nyelvjárásból kell kiindulni, vagy pedig egy közös alakot kell megalkotni, mely mindnyájának etymologiai alapul szolgál. Ez az eljárás összefügg a historiai helyesirással, melyet a tájszótárakban legnagyobb részt még ma is használnak, s ez közel áll az irodalmi nyelv helyesirásához. Rendesen elhagyják a beszédben használt alakot, s az előre bocsátott kiejtési szabályok nélkül ki sem tudnók azokat találni. [Techmer megjegyzi itt, hogy legjobb volna tövek szerint rendezni a szavakat, s azután egy vagy több ábécze rendű indexbe lehet sorozni a dialectusban előforduló alakokat.]

A dialektusok nyelvtanából leginkább csak a hangtant és alaktant szokták vizsgálni. A mondattanról nem kell szólanom, mert avval eddig nem foglalkoztak, tehát nincs is mit birálni. Ép így vagyunk a nyelvtan némely más részével is. Viszont szükségesnek tartom, hogy egy pár megjegyzést tegyek a hangtan etymologiai részére s az alaktanra; és pedig arra az eljárásra, hogy össze szokták hasonlítani a nyelvjárás hangjait vagy alakjait más nyelvjárásokéval. Nagyon jó, ha előre figyelmezteti az ember a gyüjtőt, hogy ne bocsássa világgá etymologiai kisérleteit; ha kedve telik az ilyesmiben, otthon szabadon üzheti. A nyelvészek mindenütt arról panaszkodnak, hogy a tájszótárak etymologiai része soha sem ér semmit. Az alaktanra nézve is elég, ha pontosan leírja az illető, határozott terv szerint, hogy milyenek az egyes alakok ma az illető dialektusban, s nem törődik az alakok eredetének fejtegetésével. Az etymologiai hangtannak meg kell világítani a nyelv egész szókincsét; tehát előbb egy teljes szótárral kell birnunk, aztán meg annak, a ki ezt a munkát el akarja végezni, nagy tudományos készültséggel kell birnia: jó fonétikusnak kell lennie; kitünően kell ismernie a nyelv történetét; ügyesen kell használnia a tudományos forrásokat;

éles ésszel, hogy ne mondjam lángésszel kell birnia. Tehát folyton azt kell hangoztatnunk: procul hinc, procul este profani.

A h a n g t a n i r é s z berendezését két módon lehet végezni. Vagy egy régibb kor hangjait veszi alapul az ember, s ezeknek sorsát vizsgálja különböző körülmények között vagy pedig a nyelvjárás hangjaiból indulunk ki, s s ezeknek történetét vizsgáljuk. Ezt az eljárást szokták inkább követni; érdekesebb azonban a másik mód, mert a nyelvjárást nem szokták magáért vizsgálni, hanem mint valamely nyelv egy részét. Mi nem ismerjük eléggé a nyelv régibb állapotát s ez néha nehézséget okoz, s a hiányokat a régibb alakok reconstruálásával kellene pótolni. S ekkor külön kellene előbb választani a nyelvjárás saját szavait a más nyelvekből átvettektől, mert ezek más törvényeknek hódolnak. Ez magában véve is hasznos munka volna; s így a nyelvjárást is a maga egészében tudnók méltatni. Most csak külső rend szokott uralkodni; egyes szónak ép úgy meg van a maga külön helye, mint akár száz szónak. Természetes, hogy más törvények szerint változik maga a nyelvjárás, mint a melyek szerint az idegen szavak asszimilálódnak. A compositió szempontjából nagy hiba, ha minden rend nélkül hányjuk össze a szavakat. Hisz ez akkor részletes index, nem pedig tanulmány.

Észrevételeim másodsorban a nyelvjárások hangváltozásainak statisztikájára is vonatkoznak, ezt a szót eredeti értelmében véve. A tanulmányokban olvashatjuk, hogy a nyelvjárás egy hangja megfelel az irodalmi nyelv egy vagy több hangjának, elsorolnak azután néhány példát, a mely húsznál soha sem több; rendesen csak kettő vagy három. Mit ér ez? S a régi nyelvre való utalás csak néha ér vavalamit. Nekem tudnom kell, hogy hány esetben és pontosan, hogy mely esetekben felel meg a nyelvjárás hangja az irodalmi vagy a régi nyelv valamely hangjának. Mert csak így lehet vizsgálni, hogy milyen ezeknek a megfeleléseknek a természete, milyen törvényeknek hódol s hogyan kell őket magyarázni. Rendesen nagyon felszinesek az egybevetések, s csak a véletlen eredménye, ha az egy pontba sorozott esetek közt lényeges egyezés van, s az sem bizonyos, hogy a tövükre és jelentésükre nézve egyező

szavak teljesen ugyanazok vagyis hogy egy közös alakból fejlődtek-e; lehet, hogy különböző képzőkkel alakultak, vagy valamely más úton kerültek a nyelvjárásba. Mégis egymás mellé rakják őket s ez elég kényelmes eljárás. Ha az illető nem tud vagy nem akar tudományos hangtant írni, akkor csak a legközönségesebb megfeleléseket kell említenie, a melyek a nyelvjárást legjobban jellemzik.

Ép ellenkezőleg túlságig mennek a tanulmányozók a hangok topographiáját vagy változásait tekintve. Azt irják, hogy az irodalmi nyelv valamelyik hangja megfelel egy vagy több különböző dialektus valamelyik hangjának, legalább is néhány egymással semmi összefüggésben nem álló dialektus egy két külön szavában; feltéve, hogy a példák helyesek. Ezen kívül idéznek még valamelyik rokon nyelvet tárgyaló munkából. De semmi sem biztosít bennünket arról, hogy helyesen felfogott megfelelések ezek, hisz minden kritika nélkül idézik olyan szerzőktől, a kik a megfeleléseket a már említett rossz elvek szerint állítják egybe. Ha minden új nyelvjárástanulmány felhasználja a régibb tanulmányokat mind egy ily statisztika készítésére, magának a nyelvjárásnak leirása, a mi pedig fő dolog, nemsokára majd csak a féle függelék lesz egy ilyen statisztika mellett. A rokon nyelvjárások egyező jelenségeiből levonható eredmény nagyon fontos, és meg is kell azt világosan és pontosan állapítani.

Ugyanezeket a kifogásokat kell tennünk az alaktani egybevetések szempontjából. Csak az a különbség, hogy mivel az alakok sokkal szorosabban függenek össze. az összevetés gyakrabban talál. Másrészt meg, ha valahányszor valamely dolog előfordul, azt mindannyiszor az összes ismert nyelvjárásokban végig nézzük, vaskos köteteket lehetne összeírni; csakhogy ez többet árt, mint használ, mert a fő tárgytól elfordítja a figyelmet.

Nézzük más oldalról tárgyunkat.

A népnyelvhagyományok gyűjtése, mint már említettem, nagyon sok oldalról köti le a figyelmet. Ha költészeti, mythologiai, ethnologiai szempontból indulunk is ki, mégis szorosan összefügg a nyelvjárás tanulmányozásával, a menynyiben ezen irodalom némely faját csakis az illető vidék nyelvén szabad feljegyezni. Ehhez az irodalomhoz számítom:

1. a népdalokat (dallamukkal együtt);
2. a népmeséket. mondákat, legendákat;
3. helyhez kötött mythologiai vagy történeti mondákat;
4. a nép vallásos felfogását, babonáit (ide kell számítani orvosszereiket is):
5. a rejtvényeket;
6. közmondásokat, példabeszédeket és szólásmódokat;
7. játékokat, tánczokat, s az azt kisérő dallamokat;
8. a nép szokásos cselekedeteit az év bizonyos részeiben, s általában életmódját és erkölcsi felfogását.

Lehet, hogy ez az osztályozás nem hibátlan, hanem az nem sokat változtat a dolgon. — A daloknak, rejtvényeknek, közmondásoknak megállapodott alakjuk van; ezeket, minden változtatás nélkül, csak le kell írni. A zenére nézve csak azt jegyzem meg, hogy a tudomány csak akkor veheti hasznát. ha a dallamot egész híven adjuk, úgy, a mint a nép énekli; nem szabad se javítani, se czifrázni. Ha leírjuk a tánczot és az éneket, feljegyezhetjük az illető dallamot is. Úgy tudom, hogy a tánczleirásnak (chorègraphie) nincs megállapodott terminologiája, s ez baj. Természetes, hogy a leírást a közönséges nyelven kell végezni; ép úgy, ha a szokásokról. a nép életmódjáról, hiedelmeiről és babonáiról van szó. Mindig eredeti alakjában kell megtartani a szólásmódokat, közmondásokat. A nép szája után leirt hosszabb elbeszélés nagyon jó mintául szolgál, s jól megérteti a tárgyat. De nehéz ezt elég híven végezni; alig is lehet gyorsirás nélkül megtenni.

A népmeséknek nincs határozott alakjuk. Két ember soha sem mond el valamely mesét egészen ugyanazon a módon, sőt egy és ugyanaz az ember sem mondja el kétszer ugyanazokkal a szavakkal. A dal is más vidéken más változatban fordulhat elő, azért mégis szóról szóra úgy kell leírni. a mint éneklik. Nem úgy a meséket. Nem írhatunk oly gyorsan. a hogy a mesélő beszél; s ha félbe szakítjuk. megrontjuk a mese egyöntetűségét. Csak ritka ember tudja emlékezetből leírni a mese minden egyes részletét. minden egyes szavát. Csak a gyorsirás segítségével lehet pontos feljegyzéseket végezni. Ma még nem terjedt el annyira a gyorsirás, hogy nagy szolgálatokat várhatnánk tőle. Meg kell elégednünk avval, ha többször hallhatjuk ugyanazt a

mesét, tehát lejegyezhetjük és lassanként ki is javíthatjuk. Egy kis gyakorlattal elérheti az ember, hogy legalább a főbb részeket tekintve elég híven fog másolni. Kénytelenek vagyunk ezt a módot követni. Természetes, hogy ügyes elbeszélőre van szükségünk, a ki emlékezete kincseit összefüggőleg és természetes rendben adja elénk. Gyakran megesik, hogy ha egy legendáról fölvilágosítást akarunk szerezni, csak hosszú kérdezősködés útján halljuk meg egytől vagy akár többektől az egyes részleteket, s azután kell nekünk magunknak ezeket összeállítani. Ez a mód nagyon tökéletlen. Az eljárás egy másik módja az, hogy, ha az ember valamely mesét többektől különböző módon hallott elmondani, igyekszik a különböző szerkezeteket egybe olvasztani, kiválogatva az eredetinek és legjobbnak látszó részeket, és igy analysis és synthesis által megalkotja a mesének szerinte legeredetibb alakját. Ez az eljárás lehet többé vagy kevésbbé tudományos és az illető izlésétől és ügyességétől függ. Az így készült népi irodalom valójában soha sem népi irodalom; a psychologia, mythologia és a nép civilisatiójának szempontjából soha sem teheti azt a szolgálatot, mint az olyan mű, melyet a nép maga készített Ebben mindig van valami művészet, s ezért lehet is nagy irodalmi becse. Ha annak, a ki evvel foglalkozik, elég tehetsége és izlése van, nagyon híven utánozhatja a nép egész gondolkozása módját. Hanem az nagyon ritka dolog, hogy tanult ember megőrizze vagy megszerezhesse magának a nép naivságát, pedig ez szükséges ahhoz, hogy úgy tudjon mesélni, mint a nép maga. Azt is megjegyezhetem, hogy a nép mással nem segíthet nekünk, csak azzal, hogy elmondja a mesét. Ha van köztük ügyes mesélő, ez meg nem szokott a tollforgatáshoz, hogy le is tudná írni a mesét, természetesen, minden affectatio nélkül, úgy, a hogy elmondaná.

A nép elbeszéléseit a következő négy módon lehet feljegyezni: 1. a nyelvjárást a lehető legpontosabban, a fonétika követelményeinek teljesen megfelelő hangjelöléssel, írjuk le; 2. a hangok jelölését nagyjában végezzük, a menynyire az irodalmi nyelvtől való eltérés a kiejtésben megköveteli; 3. az elbeszélésben a hangtant és alaktant az irodalmi nyelvhez alkalmazzuk, de nem változtatunk a szavakon és a mondatszerkezeteken; vagy 4. egészen lefordítjuk az

irodalmi nyelvre, csak a népies stiluson nem változtatunk semmit.

Az utolsó mód legkevésbbé ajánlatos. Az irodalmi nyelv a kulturát tekintve annyira távol áll a néptől, hogy nem is tudja az ő élete körülményeit híven kifejezni. Az irodalmi nyelv nagyon abstract, s a nép concret gondolkozása módját csakis az illető dialektus fejezheti ki. A philologus nem elégszik meg az eredeti szöveg helyett fordítással, ép oly kevéssé elégíti ki a nép ismerőjét, ha az ő élete viszonyairól idegen nyelven olvas. Ha a nyelvjárás mondattana és szókincse megmarad, ez megfelel legalább a legszükségesebb követelménynek, hanem azért hiányzik mégis a pontos hangjelölés. Ez a mód nagyon hasznos arra nézve, hogy a nyelvjárás szókincsét ismertté tegye, s hogy így általuk az irodalmi nyelv is gazdagodhassék és szépüljön. A népies irodalomnak a fonétika törvényeinek teljesen megfelelő szabályok szerint való jelölése nagyon nehéz és fáradságos. S az olvasó, ha maga is nem ex professo fonétikus, nem is tudja használni a dolgozatot. Ha nagyjában jelöljük a nyelvjárást, meg van ennek az a haszna, hogy a ki ismeri a nyelvjárást, tudja pontosan olvasni; a ki pedig nem ismeri, az nem fogja érezni az anyag és az alak közti ellentét kellemetlen benyomását. Rendesen ezt az eljárást követik mindenütt a nyelvjárások irodalmának feljegyzésében. Hanem azért nem szabad egészen a történeti irásmódhoz ragaszkodni. Ellenben a szótárban és a nyelvtanban a lehető legpontosabb hangjelölés okvetetlenül szükséges.

BALASSA JÓZSEF.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Ev, sérv, mellső, csonkulat. A Nyr. III. füzetében közölt birálatom egyes pontjai tanulságos méltatásban részesültek a IV. és V. füzetben Simonyi Zs., Ponori Thewrewk E., Frecskay J., Tömlő Gy. és Egy doktor részéről. Megjegyzéseikre a következő pontokban válaszolok.

Ev, tudtam, hogy benne van a Tájszótárban, de megbízhatóságában kételkedtem, mert a mai nyelvérzékből kiveszett s csakis *eves, evesség* alakjában él; ezekből bátorkodtam arra következtetni, hogy az *ev* hibás tőelvonás. Tömlő Gy.-nak a *hév lév név rév* csoportjába tartozó *év* tő-

szóra vonatkozó bizonyításai teljesen meggyőzők; de, a mint az *ev* ellenében ő is elismeri, „nyelvünk vallomásai alapján az orvosi műnyelvnek is vagy más, testesebb és használatosabb szóhoz kell fordulnia, vagy *év* alakban kell elfogadnia a nominativust“. A kik az *ev* szót megalkották, azoknak nem igen lehetett tudomásuk a régi *év* létezéséről, a minthogy sokkal köztudomásúbb igazságokat is ignorálták. Ők biz a közkeletű *eves* szóból vontak „gyököt“. Az *ev* tehát csonka az *evesség* vagy *év* szókhoz képest.

Sérv védelmére Egy doktor a *sér* igét említi (vö. Mid sér [fáj]? Sér [fáj] a kezem. SzD.); de evvel csak az én fölfogásomat támogatja, mert utal a *sérés, sérvés* deverbális képzés igetövére, ellenben semmiképen sem bizonyítja egy *sérv* főnév lehetőségét. Különben is a nép nem *sérv*-et mond, hanem *sérvés*-t.

Mellső. A *-só -sö* képző az *utólsó hátulsó alsó fölsö belsö* stb. analogiája szerint eredetileg igehatározókhoz járult. Ugyancsak csoportjába illenek a gyakori igehatározói használat jogán a *végsö* (végül, végre), *oldalsó* (oldalt, oldalvást). *középsö* (közepütt), *szélsö* (szélül). Az igehatározói származást bizonyítja a Riedl Szende fölfogása is, a ki e képzőt az *esö* igenévből származtatja (*közbülsö* a. m. *közbül esö*). Hogy a csonkult alakok a *-só -sö* képzőnek ragtalan főnevekhez is járulhatását elősegítették, a minthogy Somogyban én is följegyeztem a *keletsö* és *nyugotsó* alakokat, az a szabályt meg nem dönti, illetőleg nem bizonyítja, hogy minden tetszés szerinti főnévhez járulhat. Már pedig ilyen tetszés szerinti főnévnek kell tekintenem a *hát*-tal ellentétes *mell* szót, melyből neologus természettudósaink az ‚anterior‘ jelentésű *mellsö*-t alkották. Ez utóbbi szó tövéből az új jelentés hatása alatt kezdenek orvosaink új igehatározót formálni t. i. *mellül* (elül), *mellebb* (előbb). Pedig a *mellett mellé mellöl* értelme oldalti viszonyt jelent, tehát még ha meg is engedjük a *mellsö* helyes alkotását, ez semmiképen sem lehet az ‚anterior‘ kifejezője. Emlékezzünk csak vissza, a mint én jól emlékszem, arra az időre, mikor az iskolában az állattanban először olvastuk a *mellsö* szót, nem utasította-e vissza ép nyelvérzékünk. Ugyan ilyen ép nyelvérzéket nyilvánított a „Harmonia“ 1884. szept. 28. számában az operaház épületének ismertetője, a ki azt fejtegette, hogy az operaháznak a milyen díszes a főhomloka, olyan rideg a hátulsó és a két mellső (értsd: oldalsó) homloka, melyekre nézve jó, hogy szűk utczára esnek.

Csonkulat, csonkája sem alaki, sem értelmi tekintetben nem kifogásolhatók, mert csonka lehet nemcsak a mit megcsonkítottak, hanem az is, a mi fejlődésre nézve csonka maradt. Ha azonban a két fogalmat külön meg akarjuk különböztetni, pl. a phthisis bulbi (szemkissebbedés) „szem-

durványát" a látszólagos anophthalmus (fejletlen szem) „szemdurványá"-tól, habár mindkét esetben a szemteke csonkáját találjuk, nem ellenezhetem ez utóbbi *durvány* helyettesítésére a *csökevény* alkalmazását. Emezt az Erdélyből jött Török Aurél professzortól hallottam („a tépő fogak csökevénye"), de a *csökik* igét nem ismervén, származékára gyanakodtam s azért ajánlására nem gondolhattam. CSAPODI ISTVÁN.

Drida. Szarvas Gábor és Volf György már közöltek egy-két példát annak a lelkiismeretességnek megmutatására, a mellyel az eddigi magyar szótárak szerkesztődtek. Én is szolgálhatok egy igen jellemző adattal.

A Páriz Pápai szótárának Bod-féle nagyszebeni (1767.) kiadásában. a magyar-latin részben *dsida* és *dsidázni* helyett sajtóhibából *drida* és *dridézni* van nyomtatva, de a könyv végén az ,Errata' között a hiba hűségesen ki van igazítva. A későbbi szótárírók rá sem hederítenek a helyreigazított sajtóhibára, s az egy Sándor I.. kivételével valamennyien beigtatják a *dridá*-t a valóságos szók sorába; megvan PP.-nál (1801). SzD.-nál, Kr.-nél, CzF.-nál, Ballaginál; sőt az utóbbiak még azt is hozzá teszik, hogy „régi irodalmunkban található, de a mai használatból kiesett szó". N. K.

Fül-ajtó. Calepinusnál és MA. valamennyi kiadásában a ,postica, posticum' szók magyarázatában, a *belső ajtó* mellett, előfordul a *fül ajtó* is, de azután PP.-tól kezdve egész maig egy szótárban sem található többé. Vajjon itt is sajtóhibával van-e dolgunk? Vagy pedig a palóczoknál is divatos *fülke* szó gyökere bukkan elő benne? A Nyelvtörténeti Szótár szerkesztői talán adhatnának fölvilágosítást róla. N. K.

Lukna. Idézi Deák Farkas (Nyr. V. 205) Apponyi Péterné 1648. okt. 11. kelt leveléből: „Hat lukna árpa. 3 lukna buza". Szarvas u. o. 210. l. semmi magyarázatát nem birja adni s azért kérdőjelet tesz hozzá. Ugyanaz a szó, melyet a Tájszótár, úgy látszik helyesen, *lukmá*-nak ír. Előfordul Pállfy Kata 1611. márcz. 13. kelt levelében is: „Kdnek adjon harminczöt lukna búzát, ismégenten huszonöt lukna árpát, és huszonöt lukna zabot; és mihelyen megküldi kd az én levelemet neki, azonnal megadja az tisztartó, és huszonöt lukna rozst is hagytam, hogy adjon". (Magy. hölgy. lev. 162.) Szláv eredete kétségtelen. (L. Nyelvőr XI. 318.)

Hogy *lukmá*-nak is ejtik. bizonyítja a Tájszótáron kívül Jókai is: „A népség is nagyon szerette Athanáz pópát, uton utfélen mindenki kezet csókolt neki, megfizette a dézmát, a párbért. a *lukmát*, s a termése zsengéit mindenki megosztá vele" (Targallyak. 5). PONORI THEWREWK EMIL.

APRÓLÉKOK.

Hogy kérdezzünk? Régibb olvasóink bizonyára jól emlékeznek még a küzdelemre, a melyet az *évad-ivad* támasztott. Ellene rohantak minden oldalról; az egyik jelentése ellen kelt ki, a másik formáját találta nevetségesnek, a harmadik megtagadta, hogy soha nem is létezett, hiteles személyek kutatták, nyomozták, de se hire se hamva. „Elmentünk hárman, vallatóra fogtuk, megkérdeztük Tar Sámuel atyánkfia ő kegyelmét, a kire Senki Miska hivatkozott, hogy tőle hallotta az *évad*-ot, s ő a leghatározottabban megtagadta. Mit is saját nevünk aláirásával ellátva s pecsétünkkel megerősítve ezennel hitelesen bizonyítunk". Elhisszük; elhisszük, hogy nála voltak, hogy megkérdezték, s elhisszük, hogy megtagadta. Szinte látjuk magunk előtt az egész jelenetet. Egyszerre csak beállít Tar Sámuel ő kegyelméhez a község három hivatalos tekintélye, a pap, a biró, meg az esküitt: Igaz-e, hogy kend azt mondta egy szalajtott embernek, hogy: Évad!? A jó ember elsápad, rettegés szállja meg, hogy mi rémséges bűnt követhetett el, s megtagadja, meg is esküszik rá, hogy ne mozduljon ki soha helyéből, ott álló helyében nyelje el a föld stb., nem hogy kimondta, hanem ha csak hallotta is, teljes életében hirét is annak a veszett, kriminális szörnyetegnek. S elhisszük azt is, hogy Tar Sámuel uram teljes jó hiszemben, igaz meggyőződésből tette e nyilatkozatot, hogy nem bocsátotta ki soha ajakán s nem is tudta, mi az: *évad!*

Nem egyszerű földes gazda, hanem egy jogvégzett földbirtokos, nem is vallatóra fogva, hanem bizalmas társalgás közben, s nem hivatalos személyiségek előtt, hanem jó ismerősök közt tagadta el saját szája vallását: „Mert mink hárman, mondá egyebek közt egy történetet beszélve el, Ákos, Katalin és én. egy onok vagyunk". Elbeszélése végével kérdezem tőle: Mondják itt ezen a vidéken, hogy: onok? Kérdőleg tekint rám, mint a ki nem értett meg. Ismétlem s egész világosan, érthetően formulázom a kérdést. Nem, itt nem mondják, feleli röviden. határozottan. Soha se hallottam. — De hisz urambátyám maga mondta! — Én? Engedelmet kérek, de én nem mondtam! — Már bocsáss meg barátom, fordult egyike a jelenvoltaknak hozzá, de nekem is feltünt, b zony modtad: Ákos, Katalin és én egy onok vagyunk. — No igen, hogy unokák vagyunk!

A következő is megtörtént dolog. Ha kell, a személyeket is megnevezhetem.

Mikor először Miskolczra kerültem, beszélte valaki, mindjárt az első napokban föltünt egy különös kifejezés, a melyet ott mindenki használt. Odafordulok egy ügyvéd

ismerősömhöz s kérdem tőle: Ugyan bátyámuram, mondja meg nekem, mi az: asszámára. Itt majdnem mindenki váltig azt mondogatja: ‚asszámára, asszámára!' És sehogy se tudok rájönni, hogy mit akarnak vele mondani. Az én emberem föltekint a szoba mennyezetére, mintha ott tartaná emlékezetének kincses házát, mereven néz egy darabig, aztán mondja: No már, édes öcsém, én asszámára húsz esztendeje hogy itt lakom, de én még ezt a szót soha se hallottam!

A belőle vonható tanulság világos. Egyes szók, legkivált olyanok, a melyek csak is valamely ragozott alakban (‚éjomra, vaktában, alattomban'), vagy valamely rokon szóval párosulva használatosak (‚sebbel-lobbal, ia-fia, dinomdánom'), ha összefüggésükből kiragadjuk, vagy ragjuktól, párjuktól megfosztjuk, elvesztik elevenségüket s a nyelvérzékre nézve megmerevedett holt tetemmé válnak.

‚Nekiment, amúgy hűbelebalázs módjára, vaktában. Szinültig tölté a poharat. Jó kuszipajtások voltak. Egyszerre csak lobbot vetett ruhája. Már annyira vannak, hogy tegezik egymást'. Ezek mind jól ismert, szerte használt kifejezések, érti jól mindenki, művelt és műveletlen egyaránt, a ki birja jól a magyar nyelvet; de ha tudakozódásunkkal nem a nép fiához, hanem a tanult osztálybeliek valamelyikéhez fordulunk is s ily kérdést intézünk hozzá: Ismeri-e ön uram, hallotta-e valaha e szókat: *vakta, szinület, kuszi, lobb, tegezek,* ha őszintén akarna felelni, aligha mindegyikére tagadó választ nem adna.

Ha tehát ki nem akarjuk tenni magunkat a csalatkozás veszélyének, hogy hamis informáczióra ne legyünk kénytelenek alapítani kijelentésünket, az ilynemű jelenségek kipuhatolásában óvatossággal, körültekintéssel, s hogy úgy mondjam, bizonyos furfanggal kell eljárnunk.

Legtanácsosabb, ha a kipuhatolandó szót magunk szőjük bele beszédünkbe, de megcsontosodott alakjában s abban a kapcsolatban, a melyben értesülésünk szerint rendesen használni szokták, s ha hozzá olyasmit állítunk, a mit a hallgató kénytelen legyen megigazítani. Válaszából a legtöbb esetben kivehető, megértett-e bennünket vagy nem; sőt többszörte az is megeshetik, hogy feleletében maga is használja a keresett kifejezést. Ha például azok, a kik az *évad-ivad* megvoltát a megnevezett helyeken nyomozták, kutatták, a a vidékek különbözősége szerint ilyforma kérdéseket intéztek volna ahhoz, a kit vallatóra fogtak: „Úgy beszélik, hogy kelmedet sokszor látták csavarogni écczakának évagygyán (Szeged, Czegléd, Szolnok) — éjnek évodába v. évodán“ (Toroczkó). „Úgy-e öcsém, hunczut annak még az ivodája is“? (Déva-Ványa).

Félreértett kérdések. A megelőző pontban említettük, hogy kérdéseink föltevésében nagy óvatosságra van szükségünk. Vannak esetek, midőn, a kiktől választ várunk, ha kérdésünkre igaz, a valót föltüntető feleletet akarunk kapni, nem szabad sejteniök, mi a tulajdonképi czélja kérdésünknek; tapasztalati tény ugyanis, hogy némelyek egy vagy más gyöngeségből az egyenesen tett kérdésre néha csak puszta sejtelem alapján is szeretnek igenlő választ adni.

A többi közt ez évi áprilisi füzetünkben is található néhány ilynemü kérdés: ezek: *héba*, *fagy*.

Az elsőre vonatkozó kérdésünkkel, a mint az oda állított példa mutatja, voltaképen ezt czéloztuk: „Egy közlés szerint Zalában modják azt is: ‚Menj föl a *hébára*'. Látnivaló, hogy itt egy *-be* (*-ba*) ragos név: *hé-ba* (*héj*-ba: pallásba) még egy fölös *(-ra)* elemmel van szaporítva; kérdés tehát a) hallható-e valóban Zala-Lövőn, vagy talán másutt is e pleonasztikus forma: *hé-bá*-ra; s ha igen, b) megtoldják-e más raggal is, pl. ‚hébá-*ba*, hébá-*ból*' sat., s végül c) használják-e netán ez alkalmazásból levonva nominativusként magát a *héba* alakot is, pl. Elég nagy a h é b a, találhatsz ott neki helyet'?"

A választevők közül csak egy felelt a kérdés értelmében, de tagadólag; a többi, a mi különben szintén méltó a följegyzésre, csak is a *hé (héj, híj, hí)* alakjának s jelentésének fejtegetésével foglalkozik.

A második kérdés ez volt: „Hol e j t i k a művelt szokástól eltérően és mi módon a *fagy*, meg*fagy*, el*fagy* le*fagy* igét?" E kérdésünkkel azt akartuk megtudni, mondják-e („ejtik-e") valamely vidéken e szót hosszan is, pl. *fágy* vagy *fágy*. E kérdésünkre, egynek kivételével (l. a Válaszok közt), ily feleleteket kaptunk: a) „A megfagyott sárról mondják, hogy m e g m e r e v e d e t t. b) A gyönge fagyást d í b e r e d é s-nek nevezik környékünkön. c) Ide ne ütessen, koma, szőllőt, mer mingyá m e g v e s z i a h i d e g. Ojan hideg vót, hogy maj m e g v e t t az Isten hideggye. d) Olyan vékonyan van őtözve, hogy maj léfagy az istenatta. Maj léfattam, mikó ezt méghallottam. A száraz fagyokba mindén kifagyott.

Nem mulaszthatjuk el, hogy ez alkalommal sajnálkozásunkat ne fejezzük ki a magyar tanító-kar egy részének nyelvünk irányában másszor is, de különösen a jelen esetben tanusított hideg részvétlensége miatt. Utóbbi kérdéseink közt például volt két fölötte ritka, de több tekintetben igen fontos szó, a melyeknek megvoltára pontos és biztos fölvilágosítást akartunk szerezni. Mind a két szó, a mint egy-két adott válaszból kitünt, bár elszigetelten s csak szük körben és már kihalóban, de még él oly helyeken, a hol elég nagy számmal vannak tanítók, s köztük a m a g y a r n y e l v tanítói is, és egy se vette magának közülük azt a csekély fáradságot, hogy nehány sorral tudósított volna bennünket ama szavak

megvoltáról, életben létéről. Annál nagyobb köszönettel tartozunk ama lelkésznek, tiszviselőnek s egyetemi hallgatónak, a kik pontos leirás kiséretében beküldték hozzánk s ekként megmentették az enyészettől őket.

Mit tanít a Nyelvőr? Hiába, örökké igaz marad az, hogy a jó mag kikél és megtermi gyümölcsét!

Vizsgálaton vagyunk.

Vizsgáló: Menjen a táblához és vegye kezébe a krétát!

Tanácstag (egyszersmind akadémikus): Ezt Szarvas Gábor és a Nyelvőr bizonyára így mondta volna: Vegye kezébe az *irmészt.*

Hogy megérthesd a dolgot, jó olvasóm, ha nem tudtad, hát tudd meg, hogy a Nyelvőr tizennégy éves fönnállása óta kezdettől fogva folyton azt hirdeti, hallhatóan követeli, beszédben és irásban maga is sűrűn alkalmazza, hogy minden idegen szót, még azokat is, a melyek már rég meghonosodtak s a melyek az egész művelt világ nyelvébe átmentek, irgalmatlanul ki kell pusztítani s helyükbe olyan takaros magyar szókat ültetni, a minők: kréta helyett *irmész*, epigramma h. *bökvers*, *villanyka*. szatira h. *gúnyor*, ballada h. *regély*, románcz h. *regéncz* (l. Ballagi szótárában), idyll h. *mezőny.*

Ilyen tenyerekből pöndörödnek ki azok a tapsok, a melyek, mint ékes lakodalmi rigmusok végeztére a tus, mindanyiszor rázendülnek, valahányszor egy nekikeseredett ajak merész, lelkes riadót harsogtat a Nyelvőr romboló ujításai ellen!

Gyors mondókák. Mesterségesen készült, tréfás czélra szerkesztett mondatok, a melyeket egy lélekzettel, pörgő nyelven s minden fönnakadás nélkül kell elmondani; s ép azért úgy vannak egybeszőve, hogy a szomszédos szókban ellenkező természetű hangok váltakozzanak egymással, vagy oly hosszúra vannak nyújtva, hogy kifogy az emberből a legutolsó szusz is, mire a végire jut. Eddigelé kizárólag csak a nép művelte, újabb időben azonban az irodalomban is nem egy kedvelőjük akadt nekik.

Ez alkalommal két mutatványt adunk belőlük:

I. „A magyar nyelvet s ezzel együtt a hazafias érzés- s gondolkodásmódot terjesztő, a magyarosodás nagyjelentőségü ügyét szolgáló, a nemzeti önérzetet s öntudatot felkölteni igyekvő, a kulturát hazafias irányban ápolni, fejleszteni, fajunk szellemi s erkölcsi nemesbülését előmozdítani és végeredménykép a magyar állameszme megszilárditását tehetsége szerint eszközleni, hivatott egyesületünk buzdittatva a szentirás ezen szavaitól: zörgesetek s megnyittatik nektek: — reménynyel s bizalommal fordul állami létünk hatalmas

oszlopaihoz, Magyarország főpapjaihoz, hogy nemzetünk szebb jövőjéért, nemzetségünkért érdeklődő, lelkesedő magyar sziv egész vonzalmával s a hazafias nemes kebel áldozatkész hozzájárulásával erkölcsileg s anyagilag fölkarolják, különösen a nem magyar ajku vidékeken égetően szükségessé vált, egyesületünket. Komoróczy Sándor s. k. a ‚Magyar iskolaegyesület' titkára. Gerlóczy Károly s. k. a ‚Magyar iskola egyesület' elnöke".

II. Az országos kiállításon az első magy. cs. és k. szabadalmazott gőzhajótársaság épületében, az ajtótól jobbra a 2-ik szekrényben, egy tárgy fölé ez van irva: „Kazántáplá ásnál észlelt zavarok elhárítása végett eszközölt javítások alkalmával feltalált, az iszapos tápviz következtében bedugult, kazánba nyuló tápcsőrészek".

A ki ezt kétszer olvasás után elmondja, bizonyosan ingyen utazhatik Pozsonytól Dájáig a gőzhajón!

VÁLASZOK

a Nyelvőr XIV. 185. lapján tett kérdésekre.

héba. A 2. kérdésnek harmadik pontja így hangzott: „*héba:* ‚menj föl a h é b á r a' mondják állítólag Zala-Lövőn". (E kérdésre s a rá érkezett válaszokra nézve lásd még az A p r ó l é k o k rovatát.) A válaszokból kitűnik, hogy a *héba* sem mint nominativus, sem tovább ragozva (*hébá-ra* stb.) nem használatos. Egy közlőnk, D e é z s Sándor, ezeket irja róla: „*heja* vagy *hiu* vagy *héba* a székelyeknél és csángóknál közönséges neve a p a l l á s n a k, a mely nevezetet csak újabban kezdenek használni". Egy másik, K a r t a l Károly, ezt mondja: „*Héba* = p a l l á s, egész Somogyban, Zalában". E sorokból tisztán ki nem vehető, vajjon a *héba* ragozott alak-e vagy nominativus. Valószínű, hogy az előbbi. A ‚pallás' jelentésű *héj* különben eme változatokban s a következő helyeken dívik: *héj, hé*: a) „Zala megyében, nevezetesen Göcsejben a padlást általában *héj*-nak, *hé*-nak nevezik: ‚Fél mégy a *héba*, vagy a *hiéba*'. *Hélik*-nak mondják a padlásablakot vagy ajtót". (K a p r i n a y István.) b) „Kecskeméten és vidékén a házpadlást *házhéj*-nak, vagy röviden csak *héj*-nak nevezik; azért ily kifejezés ‚eredj föl a *házhéjára, házhéjra* vagy *héjba*' szokásos". (S ü t ő János.) c) „Veszprémben és Zalában a padlást *hé*-nak, *hí*-nak mondják: Fölmennek a *héba*, fölvisznek valamit a *héba*". (T o l n a i József.) — *hij, hí*: a) „Rábaközben a köznép a padlást általánosan *hij*-nak nevezi; pl. Mennyünk a *hijba* v. *híba*". (M e r s i c h Jenő.) b) l. S ü t ő közlését. c) „Veszprém megye nyugati részén mondják: Eredj fel a *héba* vagy *híba*! (ez utóbbi szokottabb). Híba tyu-tyu, híba, híba! (e szavakkal csalogatják estén-

ként a tyúkokat a padlásra)". (Hidy Ernő.) d) „Sopron és Vasmegyében a nép pallás helyet mindig a *hí* szót használja". (Kárpáti Manó.) e) „A pallást Hajdu-Szoboszlón *házhíá*-nak mondják, néha *házhéjá*-nak". (Bihari Kálmán). — *híju*: „A padlás neve a Tisza mentén *híju*: Menny fel a *híjuba*, hozz le kukoriczát". (Kárpáti Endre.)

vón. A *volna* szónak ily rövidült alakját a következő helyekről közlik: a) „A *volná*-nak *vón*-ra való megrövidítése Szatmár keleti vidékein nagy használatnak örvend". (Bartók Jenő.) b) „*Vón*-t mondanak Szatmár megyében *volna* helyett. Pl. Elmentem *vón* a bálba, de amint délután az öcsémnek kávét töltöttem, kívül ment (kiömlött), és a báli ruhámat pocsékká tette". (Kárpáti Endre.) — c) „A *volna* szónak *vón* rövidülése Szabolcsban közönséges". (Jámbor József.) — d) „*Volna* helyett *vón*-t mondanak Békésmegyében. Pl. Úgy *vón* az jó". (Kaprinay István.) — e) „*Volna* helyett *vón* alakot hallottam közönségesen használni Sopron megyében a Rába közben Kapuvár és Csorna környékén". (Sütő János.)

A teljesebb *vóna* alak használata felől a következő vidékekről értesítenek: a) „Mármarosban, Visken, azt mondják *vóna*. Pl. *Vóna* csak pénzem, sok *vóna* akkor az emberségem". (Viski K. Bálint.) — b) „Gömörben csak a *vóna* alak járatos". (Nagy Pál.) — e) „*Volna* helyett Hajdu-Szoboszlón mindig azt mondják *vóna*. Az *a*-t csak ilyenkor hagyjuk el, mint pl.: Bizony jó vón' a', ha lehetne". (Bihari Kálmán.)

A vágó állatok részei. 1) A marha testrészei. a) „A mint a marha a fejin kétfelé hasítódik, látunk ojan szurókás húst, eszt nevezzük *csókoló*-nak; a csókoló mellett van az *állcsont*; a füle felől való ríszit *borsos fü*-nek, *füle tövi*-nek mongyák; a mint a nyaka alatt meghasíttyák a marhát, a nyakon fejül van a *tarja*, se nem csont, se nem hus, hanem vegyes kövérü levesnek való. A marhának eleje a két első lába köszt a *szügye*, *szegye*; ez porczogós hús, levesnek főzni vagy vastag ítelbe. A szegynek aszt a ríszit, a hol a marhát megszúrják, az első vágást *szegyvíressí*-nek hijják; a szegynek a víresse után való vágását *szegyfü*-nek, ez is porczogós hús; a szegynek a tarja és ódal felől eső ríszinek a szílit *szegyszárnyá*-nak, a szegynek a szegy szárnya után való ríszit *szegydereká*-nak, a szegynek a has felől való ríszit pedig *pupdagadó*-nak vagy *ködökremek*-nek, a lapoczka (két első lábon a sódor, mint a disznónál) a mint ketté vágódik, a húsos ríszit *lapoczkavastagá*-nak, a lapoczka belső ríszin lévő pecsenyét *tajtíkvíknyának*, a lapoczka bejjebb lévő husát a tajtíkvíknya után *tajtíkvastagá*-nak, a lapoczka a mint kétféle vágódik, eszt a ríszit híjják *lábszárfordítás*-nak (hosszúcsont és rajta hús). A *járomtöris* a lapoczkának a felső vígin van, hús porczogóval;

víkonyódal (a hasa a marhának) kettő van. mer kétfele hasíttyák: két tarja, két lapoczka (két víkonyódal = két tarja). A víkonyódal mellett van *vastag* és *lapos ódal* vagy *hátszín* (hús, főzni való); a lapos ódalon hosszában benne fekszik a *bélszinvíknya;* a vastag ódal vastag vígit *víres-ódal*-nak vagy *ódalvíres*-nek híjjuk; a vastagódal víkon ríszin lévőt meg *csipőremek*-nek (csontos hús ez is). *Horpasz:* a marhának a lába között lévő ríszin pőtyöngős, lágy hús. A *tüdő*-bül jön a *gége,* a mi a *nyelv*-re szógál. A *vesé*-k mellett a marha jobb ódalán a *máj,* a májon alól a *tüdő* a *szív*-vel; a marhának a lapos ódalán vagyis a hátán van a *vesefaggyu;* a vesefaggyuba a lapos ódalon fekszik a két *vese;* a vesék mellett a bal ódalon fekszik a *líp*. A marha hátujjának a belső része, a mi pecsenyének való: *felsár;* a külső rísze, a segge felől: *fartü;* a lábszár felől lévő hust *karmazsin*-nak mongyák; a karmazsinnak és fartünek az ina felől való ríszin lévő húst *fejírpecsenyé*-nek hijjuk; *gúnárnyak* a hátulsó lábának az a rísze, a mejikkel a levágott marhát szegre,ösztörűre felakasztyák; a lábszáron túl az körme felől levő ríszit híjjuk *inashus*-nak; az inashuson túl következik a *lábszár* és *köröm*. *Agyvelő* van a fűbe, *csontvelő* a lábszárba, *gerinczvelő* a hátujjába. *Vakmecczís*nek hijják aszt, ha a bűr meg van darabolva, ha be van vágva". (Vozári Gyula. Szatmár-Németi.) b) Debreczeni nőtől hallottam a következő elnevezéseket: *gámas ódal, gámatlan ódal, járomtöris, közíp szegy, víres szegy, szegy szárnya, ködökremek, tarja* (nagy és kis tarja): elől az első lába köszt kétfelé menő csont és hús, *bőszínvíkonya* (bélszínvékonya?), *bagdán, felsár kissz szíli, felsár nagy szíli, koncz húsa, szegyírtás, kati könyöke*." (Vozári Gyula.) c) „Kecskeméten és környékén a marha egyes részeinek következő elnevezéseit hallottam: *tarja:* a nyak felső része a fejtől a vállig; *szegy-feje:* a nyak alsó része a fejtől az első lábak közéig; *szegye:* az első lábak között levő hús; *hátszin:* a vállcsonttól a farcsontig a gerincz hosszában terjedő vastag hús; *dagadó:* a lágyék vékony húsa; *fartő:* a gerincz azon részétől, hol a farcsontok találkoznak, a farkig; *far:* a farcsont vastag húsos része". (Sütő János.) — 2) A disznó részei. a) „A disznó egyes részeiről a következő elnevezéseket hallottam Kecskeméten és környékén: *sonka*: a lábnak a térdcsuklótól a far vagy vállcsuklóig terjedő húsos része: *orja:* a hátgerincz a koponyától kezdve a farkáig, és rendesen a farkával együtt szokták kivenni; *oldalas:* az oldalbordák, felül a hátgerincz mellett elvágva, az oldalborda csontok külső szélei mellett körül elválasztva, a csontok között levő vékony hússal együtt; *sódar* vagy *keresztcsont:* a farcsont húsos része a farcsuklótól a gerinczig; *lapoczka:* a vállcsont, a vállcsuklótól a gerinczig terjedő húsos rész: *topja,* vagy *top,* vagy *topos hús* (l. alább); *hosszú-* vagy *fehér-pecsenye:* az oldal felső része

és a gerincz között a válltól a farig terjedő hosszú vastag hús; *nyúlja* az oldalak alsó részén két ágra elnyúló és a két első láb között együvé futó hosszú vékonyhus; *torkos-pecsenye:* a torkán az álltól a két első lábig terjedő széles lapos hús". (Sütő János.) b) „A vágó marhának (disznó, birka, marha) a hátgerincz alatt futó hosszú, legnagyobb részt zsíros környezetben fekvő, szalagszerű pecsenyéjét, a melyet közönségesen a német ‚kaiserfleisch' után *császár-hús*-nak, másutt *fehérpecsenyé*-nek, vagy *pántlikáshús*-nak, vagy *királynéhúsá*-nak, ismét másutt *kivánathús*-nak szokás nevezni, Csallóközben általánosan *orja-hús*-nak nevezik. *Orja* egyszerűen a hátgerincz neve, melyet a rajta levő húsrészekkel megfőzvén *orjaleves*-t nyernek. A disznónál *orjá*-nak, a birkánál *orjáshús*-nak, a marhánál *vesepecsenyé*-nek, nevezik az említett helyen fekvő szalagos húst. *Lollás* hús (l. alább)." (E. P.) c) „A leölt disznónak van: *orja, sódarja, hemszije* (ha a lábát levágják a czombról, akkor a megmaradt rész *hemszi*)". (Viski K. Bálint. Mármaros.) d) „*Orja:* a disznó hátgerincze a nyaktól a farig, leginkább a kimagasló része. *Tarja:* ugyanaz a tehénnél. Mondják *hátszin*-nek is, sőt *háczi*-nak Baján". (Kartal Károly. Bia.)

lolja, lolva. a) „Egy rimaszombati származású, néptanítótól és vele lakó lánytestvérétől hallottam a *lolva* szót sónka, sódor jelentésben". (Vozári Gyula.) b) „Tápió-Szelén, Pest megyében, *lolja* ugyanaz, a mit Kecskeméten *torkospecsenyé*-nek neveznek, vagyis: a disznó torkán az álltól a két első lábig terjedő széles lapos hús". (Sütő János.) c) „A sódart (sertésczombot) Rima-Szombatban és környékén főleg az idősebbek ma is *lolu*-nak vagy *lolvá*-nak nevezik; de e szó már enyészőben van s helyét a *sódar* foglalta el". (Nagy Pál.) d) „A *lolva, lolja* Csallóközben már kiveszett; de még hallottam nagy ritkán, a mint a disznólapoczkán lévő húsrészeket *lollás-hús*-nak mondták". (E. P.)

top, topa, tomb, topos. 1. a) „Kecskeméten *topja*, vagy *top*, vagy *topos-hús* a neve a keresztcsont mellett a far csúcsán levő kerekded vastag húsnak". (Sütő János.) b) „*Top*-nak nevezik Kecskeméten a sertés czomb vastag húsát". (Névtelen.) — 2. a) „*Top* Csallóközben mint főnév jelenti a lábfejnek alsó részét, és átvitten a lábat; jelenti még a lábnyomot. *Top (topni)*, szokottabban *tap (tapni)* annyi mint lép. Pl. Lábod nyomába toptam: a. m. léptem. Topva megy: lépve megy. Van azonkívül még egy jelentése; *tapva* jár ugyanis az olyan ló, a mely hátulsó lábával az első lába nyomába lép. Igy mikor a gyermek homokban vagy hóban lábnyomokat talál és úgy jár, hogy iparkodik lábával mindig a kész nyomba *(topba)* lépni *(topni)*, akkor topva jár, mint a ló. *Topláb* csúfnév". (E. P.) b) „Sziget-közben mondják: ‚egy *toppot* se menj innen' e helyett: egy

tapodtat se". (Kaprinay István.) c) „*Topos* vagy *talpos*-nak Maros-Vásárhelyt a teletalpú embert nevezik." (Deézs Sándor.) d) „A *topa* szó Kecskeméten használatban van s azt fejezi ki, hogy bicczegő vagy sántító. Én magam is ösmertem Kecskeméten egy leányt, kit sánta voltánál fogva „topa Eszter"-nek neveztek, és egy sánta üveges tótot, kit mindenki csak a „topa ablakos" név alatt ismert". (Ungár Sándor.) e) „*Topá*-nak vagy *topa lábú*-nak nevezik Kecskeméten a meredt, rövid és általában hibáslábú embert, ha sántít vagy lábát húzza". Sütő János.) f) „*Topá*-nak hívják Debreczenben a befele görbült lábfejű embert. Pl. topa zsidó". (B. H.) g) „Sarkadon, Bihar megyében, *topá*-nak nevezik a lúdtalpú vagy esetlen járású, aztán általában az ügyetlen embert. Az ilyenre mondják. pl. ha valamivel dicsekszik: No nézd az ebadta topáját! Ugyan hallgass már topa! S ha az ily ember oly dolgot végez el, melyet nem hittek volna felőle, mondják: Pedig csak egy topa ember". (Márki Albert.) h) „A *topa* szót Dorozsmán a fejletlen lábfejű emberre alkalmazzák". (Fábián Károly.) i) „Hajdu-Szoboszlón a köznép a *topa* szót ‚sánta' értelemben használja". (Bihari Kálmán.) j) „A *topa* szót Ó-Kécskén a nehéz járás kifejezésére használják, mikor valaki úgy lerakja lábait, hogy még a föld is reng alatta". (Tömösközi Sándor.) k) „Győr és Veszprém megyében a fejletlen hülye embereket *topá*-nak nevezik". (Mersich Jenő.) l) „Bián a befelé álló lábú vagy csámpás járású embert nevezik *topá*-nak". (Kartal Károly.) m) „A nehéz járású, lúdtalpú emberről Kún-Félegyházán azt mondják, hogy *topa;* s igen gyakori mint ragadványnév. A topa „fére *topítja* csizmáját". Ikerítve az ismeretes találós mesében: Ére mén a *tipe-topa* stb." (Szerelemhegyi.) n) „Veszprém megyében Csékuton a *topá*-t csak mint ikerszót használják; gyakran hallottam e találós-mesében: Úton mégyen *tipe-topa*, Hátán viszi genye-gunya stb". (Tolnai József.) — 3) Kárpáti Endre, Viski K. Bálint és E. P. közlése szerint Győr megyében, Mármarosban és Csallóközben használják a *top* szót ebben: *toprongyos*.

mera, merász, méra, mérász. a) „*Mérász* Kecskeméten mint családnév fordul elő". (Névtelen.) b) *Méra* egy falu neve Kolozsvártól nem messze". (Deézs Sándor.) c) „A *mera merász* szókat nem ismerem; azonban Győrött iskolás koromban pajtásaimtól sokszor halottam, különösen veszekedések alkalmával a *mernyász* szót: No hirés! van-é mérnyászod (bátorságod) ide jönni?" (Mersich Jenő.)

jár. a) A *jár* ige Esztergom vidékén ‚érvényben van' jelentéssel használtatik; pl. Ez a pénz, öreg bankó már nem jár (nincs forgalomban). Azon szerint: Ez a nóta vagy kalap, ruha (divatczikk) még jár. (Ez gyérebben használtatik.)" (M. I.) b) „Kis-Kunságban szokásos a *jár* használata a föl-

tett kérdésbeli jelentéssel: Ez a bankó már nem jár. Ez a hatos már nem jár". (Baráth Ferencz.) c) „Arad megyében széltire mondják: Nálunk ez a szó-beszéd nagyban járja (széltére divatozik, nagyon el van terjedve)". (Steuer J.) d) „A *jár* ige ‚használni, érvényben lenni' jelentéssel nálunk Csallóközben is jár. Pl. Ez a módi nem jár. S a közmondásban: Rossz pénz nem jár". (E. P.) e) „KisKüküllő megyében gyakran hallottam: Ez a pénz nem jár". (Kispál Mihály.) f) „Vasban és Zalában közönségesen hallhatni az ilyeneket: Ez a hatos nem jár, a mire tréfásan így felelnek: Nem ám, mer nincs lábo! — Mast minálunk ez a nóta járgyo. Rígén nėm jár már a Kossuth pínz". (Kárpáti Manó.) g) „Dorozsmán sokszor hallhatni: Ez a pénz már nem jár. — Nem hát, hanėm viszik, mondják rá néha tréfásan". (Fábián Károly.) h) „Szatmár megyében és a Tisza vidékén ‚A te bankód nem jár' annyit jelent mint: A te állításod nem való". (Kárpáti Endre.) i) „A *jár* igét a Nyr. XIV. 185. lapján fövetett értelemben hallottam egy kis hontmegyei, szokolai születésű 3 éves fiútól, kivel egy János nevű ungmegyei legény évődött s ez tanította rá, hogy, minden Jánosra ezt mondja: Jankó! jár-e még a Kosut-bankó? (Csapodi István.)

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok és közmondások.

(A Nyelvőr XIV. 185. lapján tett 6. és 7. kérdésre való vonatkozással e szólásokat közölhetem, melyeket a *jár* és *fagy* ige alkotnak.)

1. *Jár.*

Ez vagy az nem járja: nem szokás, nem illik, nem helyes.
Megjárja: tűrhető (das geht an).
Időjártával: idővel, annak idején, később.
Híre jár ennek vagy amannak.
Ez a hír járta, futotta be a várost: ez a hír terjedt el.
Járófélben van: megindult, útnak eredt.
Jártában-keltében: mikor ide-oda vándorolt.
Lejárta magát: erkölcsileg vagy anyagilag tönkre ment.

Nem jár vagy nem áll a maga lábán: nem független ember. Gyenge lábon jár vagy áll: hanyatlóban van.

Nem jár egyenes úton: azaz nem szilárd jellemű, nem correct ember, tétovázó, ingatag.
Megjárta: rosszul járt.
A Dunán gőzös jár: közlekedik, úszik.
Nagy lábon jár: nagyot játszik, sokat tart magáról.

Ki-bejár: valamely házban igen otthonos.

Idestova jár: határozatlan, szédelgő.

Állás, kenyér után jár: kereset után néz, hivatalt, alkalmazást keres.

A lélek csak hálni jár bele: nyomorék, elcsenevészett.

Ez vagy az, például fizetés jár neki (competit).

Kijár neki: illetősége, hátraléka.

Utána jár: valakit megnyerni óhajt.

Hiába jár utána: haszontalanul fáradozik.

Jó úton jár: eljárása, számítása helyes.

A ló négy lábon jár, még is megbotlik: a gyarló ember botlásaiban menthető.

Addig jár a korsó a kútra, mígel nem törik: ki a veszedelmet keresi, annak vesznie kell.

Ki sokat jár vásárra, annak mindenét megveszik, azaz: ki sokat csavarog, az gazdaságát elhanyagolván, jólétét koczkára teszi.

Óra szerént jár: pontos, igen rendes.

2. *Fagy.*

Megfagy például az ember, állat, sár, kocsonya.

Lefagy a vizes edény, vagy más eszköz, tégla.

Elfagy a vetés, a gyümölcs.

Jól fagy, ha erős; jól megfagyott tél elején az első fagyáskor.

Roszul fagy például a fagylalt, ha híg.

Gyengén fagy, ha változó.

Majd ha fagy: azaz későn, vagy soha napján.

El-el fagy: ismételve elfagy.

Kifagy például a baromfi, mire sültje puhább lesz.

Befagy például palaczkban a víz, vagy a Duna ha jéghátа lesz, s akkor azt is mondják, hogy „a Duna beállt".

Keményre fagy: erősen, a mikor a jég „aczélos" elnevezést nyer.

Erősen fagy, mikor a hideg nagy.

Állandóan fagy, mikor a hideg tartós.

Faggyal jár a hó.

Kővé fagyott, megmerevedett, sóbálvánnyá változott ijedtében, például a gonosz tetten ért tolvaj, sikkasztó.

Szinte vére is megfagyott: ijedtében még vérforgása is elakadt.

(Esztergom vidéke.)

MÁJER ISTVÁN.

Orvosi kifejezések a nép ajkán.

Hibás ölü ember vagyok, sérvésem van, a belem jár le. (Kecskemét.)

Levedzik: — „Foly-e még a vére? — Nem, csak levedzik (szivárog)“.

Neki jött a nagy viszketeg, a viszketegtől vót (a baj). (Virág-Pereg, Pest m.)

Nagyon eped a szám: kiszáradt, rossz ízü. (Nagy-Kőrös.)

Gyuladt vót a szemem, a hideg borzasztóan rázott rulla: a szemfájás okozta a hidegrázást. (Békés m.)

A mint elpihentem, azonnal fölröbbentem. (Balaton-Füred.)

V. ö. Alighogy elszunytam.

Mėgribbantanyi. (Jánosháza, Vas m.)

Mėgfakatt a fájdalom vígėtt; aszontam (azt mondtam: gondoltam) fírėg iógki a szėmėmbü, pedig a szėmėm bogara vót (a fekete föstékes szivárványhártyát értette). (Jánosháza.)

Rossz ez a hanyatt fekés; a kit az asszonyok ugy hínak hogy mátra, az fölgyün és osztán az öldös (fuladozik, ha hanyatt fekszik). (Tápió-Györgye.)

Mėgfájdút a tompor-csontom, a tomporom. (Balaton-Füred.)

Avval csöppőtük (a szemet): azt csöpögtettünk bele. (Madocsa, Tolna m.)

Vendėgszem: a kivett szem helyébe tett úgynevezett „műszem“ kifejezésére. (Szalonta.)

A csunya nyavalya is ugy kifogott (engem): kitört rajta. (Gömör m.)

CSAPODI ISTVÁN.

Tréfás mondókák.

Ténnap álló délbe sétáltam ėgy kertbe,
Egy nagy fejér bolha akatt a kezembe;
Mėgfogám a lábát, kivetém a hóra,
Hát ugy jő hét szarka, mind a jú a sóra.
Nosza pétikula forgógygyál a tánczba,
Met nem ülhecz többet az ingöm ránczába.

(Erdővidék, Olasztelek).

KOLUMBÁN SAMU.

Találós mesék.

1. Elül villa, hátul seprű, közepen meg széna tartó? — Ökör szarva, farka, háta.

2. Szélessége nagyobb a világnál, ha bele lépek, nem ér csak bokáig? — Harmat.

3. Nekem olyan kis lovam van, a mék minden házba benyerít? — Dob.

4. Melyik neked a legpuhább párna? — Karod.

5. Egy szántya, négy lábával toszittya, kettő nézi, egy hajtya? — Disznó.

6. Mikor jó a kicsi óma? — Mikor nincs nagy.

(Szatmár.)

BARTÓK JENŐ.

Babonák.

1. Mikor a macska mosdik, osztán mosdás után gyerekre néz, az a gyerek megverődik.

2. Ha valaki a disznó orrát megeszi, mingyá eltöri a korsót.

3. Ha az üres edént befedik, a csirke a tojásba ful.

4. Ha valaki új házba kőtözik, őjjön meg egy kokast, osztán lökje ki az ablakon, ha aszt akarja, hogy senki se hajjon meg az új házba.

5. Új év napján a tyukokat egy abroncsból kell étetni, hogy egyövé járjanak tojni.

6. Mikor a tehén meg ellik, meg kell figyelni, hogy a kis bornyu mejik ódalára fekszik; és mielőtt megszoptatnák, aszt a fülét, a melyik ódalán fekütt, meg kell egy kicsit késsel hasítani, hogy egy pár csepp vér jöjjön ki; és aszt a vért az ember tegye az ujjával a kis bornyu szájába, hogy először aszt nyejje le: akkor nem lesz vértályogos.

7. Ha az asszony varrótűt lel, jánya, ha gombostűt lel, fija lesz.

(Patóháza, Szatmár m.)

BARTÓK JENŐ.

Tájszók.

I.

Kiskunságiak.

bekcsiás: robotos, szolga.

bélebüszödt: beteges, nyavalyás. (Felső-Csallóközön a. m. kelletlen, unalmas [?] Nyr. VIII. 93.)

benyalós: bejárós pl. vmely

úri házhoz. (Vö. Fehér m. Nyr. X. 186.)
b ė l g a, b ė l g a n y ê v ű: akadozva beszélő, hebegő. (Vö. Tinnye, Nyr. VII. 39.)
b é v ő d e s t é j e: Szilveszter estéje. (Kecskeméten: bőved, Nyr. IV. 284.)
b i c z e: sánta; a sántát így csúfolják: „Sánta bicze-bócza".
b i c z ö g: sántikál.
b i c c z e n t: sántít.
b i r i z g á l l: újjával piszkálgat. (Jászón: brizgál, Nyr. IX. 424.)
b i z s ö r é l l v. b i b ö r é l l: újja közt morzsolgat.
b i z s ö r ö g: pezseg. (Vö. Kecskemét, Nyr. X. 380.)
b ó c z é r o s v. b ó c z é r t o s: borzas.
b o d a g: zsirtalan lapos búzaliszt sütemény. (Vö. Kecskemét, Nyr. X. 380.)
b o d o r: göndör.
b ó k o l: bólintgat, szundikál.
b o n t a: disznó (tréfás ért.).
b o r k ú t: iszákos ember.
b o t o s: nagy meleg posztó csizma v. czipő; az ilyen csizmát máskép s ü v e g c s i z m á n a k is hivják. („Botos" Alsó Baranyában a. m. fekete harisnya, Nyr. XI. 238.)
b o t l ó: a kapunyílás közepén levő vastag czövek, melyre becsukáskor a kapuszárnyak sarkát fölteszik; botló, mert a lovak sokszor megbotlanak benne.
b o j s z á l l, b o j s z i n t: hederít; pl. „oda sė bojszáll."
b o j s z o s: szőrös, bolyhos.
b ö g e: vizállás. (Csik megyében: g ü b e: mély viz, Nyr. VII. 139. A temesmegyei B é g a folyót, az itteni nép szintén B ö g e néven említi.)
b ő g ö j f e j ü: nagy fejű. (Kecskeméten: b ő g ő s z ö m ü: dülledt szemű, Nyr. X. 380.)
b ö n d s ő: kis szőllőfürt. (N.-Igmándon: b ö n g: fürt, Nyr. VIII. 94.)
b ö n g e: a böngészés eredménye; „bönge dió", „bönge szőllő".
b ő r h ö l: akaratlanul, vigyázatlanságból elsöpör vmi könnyen mozdítható tárgyat; pl. „má lėbőrhőtétök errű az asztârú a papirosokat". (Vö. „Ádám és Éva fügefalevélből berhét csinálának". Pázmány. — MA.-nál is: berhe: succinctorium. Göcsejben b ö r h é s: törekes, Nyr. II. 473; Debreczenben b e r h e l: csen, lop, Nyr. VII. 91; Szabolcsban b e r h e l: alkalmatlankodik, Nyr. XII. 47).
b ö h ö n y e: nagy kövér, hájfejű ember.
b ö l l é r: disznóölő, de nem professzionátus hentes, hanem csak alkalmilag, ha vhová elhivják. (Vö. Somogy, Nyr. II. 375; Kecskemét, Nyr. IV. 284.)
b ö l l ö n k ö d i k: ingerel, kötözködik vmivel; pl. „nė böllönköggy avval a kutyávâ, mer möghar ap". (Somogyban a. m. perlekedik, Nyr. III. 140.)
b ö l ö m b i k a: erős búgó hangot adó gémféle vizi madár.
b ö t ö n i k: előbukkan vmi apró tárgy, pl. alig hogy kibötönt a főдbű ez a palánta, mingyá möglepte a bóha.
b u b o r c s é k: apró kinövés valamely sima felszinen, pl. arczon. (Vö. Őrség, Nyr. XII. 381.)
b u g a: 1) növénymag tokja; pl. „Kendört, napraforgót kibugázni": magját kiverni; 2) apró szarvú marha; 3) korlátolt elméjű ember. — Össze-

tételben: csilige-buga: csiga-biga.

büge: gyönge elméjű ember. (Vö. Kecskemét, Nyr. X. 380.)

búczorog: kóborol.

budár: szőllőpásztor. (Szeged vid. a. m. új fiatal szőllő, Nyr. I.)

búggattyú: madzagra kötött zsindely vagy lénia, mely gyorsan körül csóválva búgó hangot ad; játékszer.

bugyli: fa nyelű, igen olcsó bicska. (Vö. K.-Baranya, Nyr. IV. 236; Somogy, Nyr. III. 140; Kecskemét, Nyr. X. 380.)

bukti: bukás, veszteség; pl. „vöttem él lovat nyóczvan frté, elattam hatvané, húsz frt a bukti.

butú v. butí: buta. (Vö. butú, Rimaszomb. Nyr. X. 87.)

butykáll: vájkál, áskál vmiben; pl. „hán döntést csinyát kêd a télön? Kétezröt, de sokat is butykátam ebbe a kutya vadasba (= szőllőbe, tréfásan)"

butykó: 1) kissebb kinövés pl. lábon, fagy miatt; 2) csomó (így is: bütyök).

(Kis-Kun-Halas.)

KORDA IMRE.

2.

Zilahiak.

Akácziózus: szőrszálhasogató, kötekedő

alacsony: jellemtelen, aljas.

álltány: erkély.

ángyélika: szinezett, festett papiros.

ápperte: nyiltan, egyenesen, tartózkodás nélkül. „Megmonta ápperte": megmondta nyiltan, kitálalt neki.

átalvető: középen nyitott s ott vállra függesztett tarisznya, melynek egyik ága elül, másik hátul csüng.

baggat: nagy ötésekkel varr.

bandali: élhetetlen, ügyetlen, bámészkodó.

bébillér: hivatlanul megjelenő, beavatkozó, hivatlan prókátor.

becsudálkozott } : megrészegedett
bekaparászott }

belbelni: kis gyermeket szólítják így a lefekvésre.

berbécs: kos.

bestelen: idomtalan, esetlen, otromba.

bicsok: zsebkés.

bihaj: bivaly.

bitolyog: inog, helyéből kimozdul, lóg. Pl. „Bitolyog a szék lába. Bitolyog az odvas foga".

boldogtalan: hülye, együgyű, gyenge elméjű.

borona: deszkakerítés.

borza: bodza.

bugyori: ügyetlen, együgyű, nem élelmes, felfogással nem bíró.

bugyuta: u. a.

bűr: bőr.

czábir: kétes jellemű, gyanus, aljas, ember számot nem tevő.

czibabó: pele.

czigány lakodalom: veszekedés.

czinterem: a templom udvara, előtornácza.

czők: kovász.

csanak: agyagból készült konyhai edény.

csatak: harmattól, esőtől nedves fű, locs-pocs.

csatakos: lucskos, vizes.
csatlós: kancsó, orros. (Békésben: orrondi.)
csáklya: korcsolya, korcsolyát pótló eszköz fából. (Losonczon slutyifá-nak nevezték. 1858.)
csáklyázni: korcsolyázni.
csendevész: csenevész.
csicsonkázni: csuszkálni.
csimpolya: duda.
csorgó: forrás, melyből a viz kissebb magasságból esik.
csusznya: tengeri szára, csutkája.
csutkó: tuskó.
csutorás: azon iparos, ki a pipaszárakra szaruból csutorákat készít.
dancs: ronda.
darabonţ: mindenes férficseléd.
dèczka: deszka.
dégál: henyél.
döblecz: sütőtök.
elcsábul: elszédül, elkábul.
eleinteken: eleinte.
elinal: megszökik, elfut.
elsurgyál: elcsen.
erőssen nagy: igen nagy. „Erőssen mehetünk": nehezen mehetünk.
és: esik (az eső).
esmég: ismét.
észtováta: szövőszék.
fanyaló: fanyar.
fazakas: fazekas.

JUHOS BÉLA.

3.

Garamvölgyiek.

bakra virágzik a fa, ha sok virágot lehullat.
czvánczigolnak a zsidók, mikor többen együtt állanak és németül beszélgetnek.
disznósajt: presswurst.
èlég: alig. Olyan nagy sár volt, hogy èlég birtunk beménni a városba.
erős: nehéz. Azoktól erős megkapni a pénzt.
elesètt a kedve: elment a kedve.
mégfogta a fa, megfoganodik a fa, midőn gyökeret ereszt.
folyik a pénz: folyamatban van. Ez a pénz már nem folyik.
félfolyó virág: felfutó.
fuharos: fuvaros.
galand: szalag.
gyugni: dugni.
elhal: eléjul. Égy asszony, mikor küpölyözték egészen elhalt.
hálálni: hálni.
hankalékos kut: gémes kút. ‚Hankalék' a kútágasra fektetett gém; másutt ‚kankalék'-nak mondják és a kútgémen lógó ostort értik rajta.
háromszèr, sokszèr: háromszor, sokszor.
hauznek: hausknecht.
helyesíteni magát: jól viselni magát.
hiâba: ingyen. A szilvát hiâba adták.
hordály: hordár, träger.
hövelykujj: hüvelykujj.
iszos: iszákos.
kereskedni: pörlekedni, pört viselni.
kevesesen: kevesen.
kinyér: kenyér.
koczur: kandur.
kohás fegyver: kovás f.
kürül: körül.
átlyukajtani: átlyukasztani.
malina: málna.

manikulás őrmester: mánipuláns őrmester.
maradhatós szoba: barátságos, kedves.
muszkahal: hering.
néhánkor: néha.
nyesteni: nyesni (a fákat).
palaczka: poloska.
palántálni: palántákat ültetni.
part: halom.
elpártolni: átvenni, elvállalni. Valami portékát bizonyos áron elpártolni. Malaczot elpártolni felnővelés végett.
pirkallani: pirkadni, hajnalodni.
porongy: porond.
rizsás katona: olyan katona, a ki már egyszer kitöltötte szolgálati idejét.
leromlik a kutya: lesoványodik.
rompolni: rombolni.
rosszalkodni: czivakodni.
rőzsgye: rőzse.
szobor: oszlop, czölöp a kerítésben.
teregrafus: telegráf.
truppa: gruppe, csoport (kertben).
tüszely: szobában a fal mellett néhány lábnyi magasságra emelt fal, padka, melyre egyetmást ráraknak, vagy a melyen alusznak is.
uvit: vonít, kutyáról.
vetek vmire: okozok vmit. Én is arra (a meghülésre) vetek, hogy köhögök.
zsécskó: zacskó.

(Zeliz vidéke).

Hollósi Rupert.

Gazdasági műszók.

Kézi szerszámok: fésze, kicsi fésze, balta, faragó fésze, bárd, szalu.

Furuk: bokázó furu, csapfuru, hosszu száru furu, bordicza furu, léczszégeresztő furu, kalán furu.

Vésők: kupás véső, vágó véső, kicsi véső; ráspor, vasreszelő.

Fürész: harcsafürész, ostorfürész.

Kézvonó, kézvonóló pad, kerékfalozópad, hornyoló.

Gyaluk: simmittó-, porozó- és párkányozó gyalu.

Villák: vasvilla, takaró (fa) villa, kévehányó villa, ganyéhányó villa.

Gérébje, vasfogu gérébje.

Lapát, vaslapát; ásó; laposkapa, orotó kapa.

Kasza, kaszanyél, kaszamankó, kasza szoritó, kaszakarika, kaszaüllő, kalapács, fénkő, fénkőtok.

Csép: csépnyél, cséphadaró, csépfej, csépköz; félező, vágó gérébje, szórólapát.

Takarmánynevek: széna, sarju, rázott, pojva, törek, félézet, áztatott, izink, murha.

(Erdővidék, Olasztelek.)

Kolumbán Samu.

ÜZENETEINK.

Cs. I. Budapest. A második válaszküldemény véletlenül más kéziratcsoportba került, s csak később, akkor akadtunk rá, midőn a füzet már teljesen elkészült. A jövő számra marad.

Egy olvasónak. Hogy a *férj* szó ‚feleség' jelentésben már közölve volt a Nyelvőrben, azt mi is tudtuk, hogy azonban nem említettük föl, annak az az egyszerű oka, mert az illető helyen (V. 180.) csak annyi van róla mondva, hogy Dunántúli szó; midőn tehát a megyéket soroltuk elő (Nógrád, Somogy, Zala, Baranya és Vas), a melyekben e jelentésben él, mint határozatlan adatot nem illeszthettük be a határozottak közé.

St. J Budapest. Olyan üres handabandákra legjobb felelet a hallgatás.

V Gy. Szatmár. Kivánságát teljesítjük. A küldeményeket várjuk.

J B. Zilah. A kért füzetet megküldtük. Azt irja: Kihagytam azokat, melyeket csak kivételesen használnak, pl. *münket* (minket); ezt Zsibón néha így is ejtik *mikünket*". Épen az ily kivételes használatok többnyire a legfontosabbak s különösen ezekre fordítandó fő figyelem; azért kérjük t. gyűjtőinket, hogy az ily különösnek látszó jelenségeket épen ne mulasszák el följegyezni. A további küldeményre számítunk.

B. R. Baja. A ‚Miattam' jönni fog, a ‚Létére' némi átdolgozást követel. Szeremle hallgat?

F. K. Dorosma. Értesülésünk szerint Dorozsma egy szigetecskét alkot a szeged-kőrősi tájbeszédben; az onnan jövő közlemények tehát annál becsesebbek, mennél hívebb képét tükrözik vissza az ottani kiejtésnek. Igen szivesen vennők, ha a múltkorihoz hasonló leirásokat közlene (Lakodalmi s egyéb szertartások, torok [disznótor, halotti tor], különféle mulatságok, aratás, szüret, népviselet [férfi és női öltözékrészek] sat sat)

K E Beszterczebánya. A küldeményt visszaindítjuk azzal a kijelentéssel, hogy használhatók; de hogy értékük teljes legyen, a mire előleg is szíves volt igérkezni, kivánatos, hogy ama vidék kiejtése szerint legyenek közölve, a hol megszülettek. Azért kérjük hű lemásolásukat.

N. S Budapest. A kérdésbeli szót mi sem ismerjük s így fölvilágosítással sem szolgálhatunk. Majd fölvesszük legközelebbi kérdéseink sorába.

Ungvárra. Az *és, s* használatára nézve még nem tudunk határozott utasítással szolgálni; hogy melyiket hol alkalmazzuk, arra nézve a nyelvérzék ad legbiztosabb utmutatást.

Sándor Kálmán, Kolozsvár. A mint az első küldemény megérkezik, a kikötött föltételek teljesülnek

Sárospatakra. Az *ural* épen a kárhoztatott jelentésben helyes, s *beherrschen* értelme esik erős kifogás alá

Sz. B Hajdu-Szoboszló Legközelebb magánlevélben válaszolunk. A közérdekű kérdéseket a Nyelvőrben tesszük közzé.

B. S. Baja. A kérdésre még most határozottan nem válaszolhatunk; a szó eredetének akadtunk ugyan némi nyomaira, de a megállapításhoz szükséges adatok kellő számmal nem állnak még rendelkezésünkre Annyi bizonyosnak mondható, hogy a kérdésbeli szó nyelvünknek nem eredeti birtoka.

G. F. Nagy-Lengyel. A jelzett küldemények közül csak az egyik érkezett meg.

B. K. H-Szoboszló K. I Buda, E. P. Budapest, M. G. Nagy-Szőllős, F. J. Dobronak, Cs. L. Kopács és **Vitéz József**nek: Az igéretet köszönettel tudomásul vettük s teljesítését várjuk.

1885. JULIUS 15.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XIV. KÖTET. VII. FÜZET.

BUDAPEST, 1885.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

Megjelenik minden hónap 15-én három ívnyi tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő s kiadó hivatal Budapest VI. Bulyovszky-utcza 6. sz.

XIV. kötet. 1885. JULIUS 15. VII. füzet.

A MAGYAR NÉVRAGOZÁS.

2) Az -n, -ról, -ra ragok.

Az *-n* rag alakjai és eredete.

Mindenekelőtt meg kell különböztetnünk nyelvünknek kétféle *-n* ragját. Az egyik, a melyik helyhatározókban is előfordul, csak *o é ö* hangzót tür maga előtt: *házon, kézén, tüzön*. A másik, mely csak mód- és állapothatározókban használatos, majdnem mindig *a e* hangzót kiván: *készen, százan*, s amazokkal aránylag ritkán ejtetik: *nagyon, szépén*. Azonban e két rag, noha most alakjában is, használatában is egészen külön áll egymástól, eredetileg azonos volt. Ennek jelentésbeli bizonyítékaira itt csak röviden utalhatunk. Találunk analogiákat nem csak a rokon nyelvekben (l. Weske untersuch. 92), hanem más nyelvekben is, kivált a velünk érintkező szlávságban (*na* locativussal· ószl. *na mnozê* nagyon, szlov. *na rêci* ritkán stb. Mikl. 666). Nem csekély bizonyító erejük van továbbá az ilyen megfeleléseknek: *magasan, magasról, magasra; visszán* = visszásan Ny. II. 278, *visszáról* v. *visszájáról, visszára* (Ar. ToldiSz. gloss.); a kötőféket *röviden* v. *rövidre* fogja; *pirosan* van festve, a mit *pirosra* festettek stb. — Az alaktani bizonyítékokat mindjárt bővebben fogjuk látni.

I. A helyhatározó *-n* rag alaktana röviden már KCsipkés nyelvtanában megvan (Corp. gram. 358. 359.): hogy t. i. a locativus, mint ő nevezi, a magánhangzó-végü névszókból puszta *n*-nel készül: *buzán, kepén, sarun, tetön* stb., ellenben közbetett magánhangzóval, ha a név mássalhangzón végződik, még pedig mindig *o é* („cum *e* obscuro") *ö* hanggal: *nyulon, vizen, bőrön* etc. Ma is határozottan állnak még e szabályok a köznyelvre nézve, és a zárt

magánhangzónak szabályos nyelvtörténeti fejlődését látjuk, ha a mai alakot összehasonlítjuk a HB.-ével: *nopun* ma *napon*, mint *pur* ma *por* stb. *(cuzicun: közükön)*. De már nyelvjárásainkban találunk egyes eltéréseket.

Először is fölötlő alakok, pedig különféle vidékeken kifejlődtek, ezek: *kiėn miėn* v. *kiön miön* e h. *ki-n mi-n*, a *ki mi* névmásokból; pl. Nyisd mög leveles kapudat, kiōn bevezetik beteg leányodat (Halas, Népk. I. 209). Karácsony napját, a kiön is megszületék vala a te sz. fiad (szék., u. o. III. 275). Belebujt egy ómáriumba, a mién csak egy kis ablak volt (Veszprém, Ny. VIII. 329). Sőt hiátuspótló mássalhangzóval: Lovat kéne venni, de nincs *mivön* (Kunság, Ny. VII. 562); a *kijen* (Gyergyó, X. 43). — Azt mutatják ez alakok, hogy a mai nyelvérzék az egész *-on -ėn -ön* szótagot ragnak veszi, még pedig valószinüleg az állandó zárt magánhangzónál fogva (l. Ny. X. 373).

Másfelől viszont fejlődött egyes keleti nyelvjárásainkban olyan alak, mely a zárt hangot nyilttal helyettesíti. A mi e nemből már nyelvemlékeinkben előfordul, az oly kevés, hogy hitelessége több mint kétes. Így: vadak*a*n: super bestias Bécsi c. 104. földedet adtad fejér low*a*n, Ének Pann. megv. 109. v.; siralm*a*nné vagy vigasztalás*o*n kezdjem, Medgy. 3 jaj I. 5. Ugyanazon emlékeink különben mindig a zárt hanggal élnek. De a Pannóniáról szóló énekhez csatolt jegyzeteiben (RMK. I.) megjegyzi Szilády Áron, hogy „a Királyhágón túl ma is sok vidéken (Torda, Küküllő stb.) *lovan*-t mondanak *lovon* helyett". Ezt megerősíti az is, hogy az erdélyi Gyarmathi épen ezeket az alakokat mondja szabályosaknak: „*Lovan, havan, füven, köven;* minthogy az ilyenek a vádlóból [accusativusból, azaz ennek a kötőhangzójával] formáltatnak" (Nyelvm. II. 112.; v. ö. „ő is *sokan* ment már keresztűl" u. o. 230). Ugyanilyen alakokkal találkozunk nem ritkán Orczi L.-nél a Révai kiadta Költ. Holmiban (pl. a havan 208. mulandó jókan kapni 235. stb.) és Kazinczy munkáiban (a harmatos ágan II. 274. által az árnyan VI. 32. stb.).

Kettős *-nn*-et is írtak gyakran a múlt században s még a jelen század elején; de már előbb is néha; pl. *labanncs:* lábán is, *szülöttenn* (NádC. 51); *az istenen̄* (Sylv. ujtest. II. 122); *siralmann-é* (Medgy., l. fönt); „magam *káránn* tanúl-

tam“ (Felvinczi erd. canc. dics. 12); „a' *kinn* pánczél vagyon, . . *azonn* . .“ (u. o. 50). A mai népnyelvi közleményekben is találkozunk vele itt-ott; pl. „E *fánn* igen sok legyet látott“ (Csík m., Ny. VIII. 182); *fenekinn* (Gyergyó, X. 45); *égenn* a csillag, *föďöhn* a fűszál; *azonn* ül (Somogy, III: 90); *mezènn, utonn* (u. o. 318.).

II. A mód- és állapothatározó *-n (-an -en)* rag rendszerint csak melléknevekhez és számnevekhez járul, s a helyhatározó *-n*-től csak annyiban különbözik, hogy mássalhangzók után nyilt *a e* a hangzója. Ennek azonban nincs etymologiai jelentősége, hanem csak olyan különbségtevés, mint hogy a melléknevek és számnevek ugyanazt a nyilt kötőhangzót kivánják a tárgyesetben s a többes számban is (innen az a különbség, melyet a főnévi *adósok, hösök* stb. s a melléknévi *adósak, hösek* közt teszünk, l. Szvorényi nyt. 129. §). A kivételek ritkák s mind a két esetre nézve azonosak: *nagyot nagyok—nagyon, vakot vakok—vakon, szabadot szabadok—szabadon, zápot—zápon, szépèt szépèk - szépèn; ötöt—ötön* (Comen. jan. 49, Illyés pr. II. 436, Népk. III. 37), de az utóbbi, hogy a számnevek közt egyetlen kivételnek ne maradjon, mai köznyelvünkben szintén *öten* alakban állapodott meg. Ha pedig főneveket használunk a *bátran, hálásan*-féle határozók módjára, csakugyan ingadoznak a zárt és nyilt kötőhangzó közt, s némelyeket amúgy, másokat emígy mondunk: *szarándokon* Pécsi imáds. 15. „ezen eszközökre *ákombákon* s irgalmatlanul van besütve a billyog“ Kuthy rejt. 32. *parlagon* hever; — viszont: „a dús földek között *ugaran* áll egy-egy hasáb“ Tompa, Kenyérkő; *gyöngyen* megy a paripa.

A két *-n* ragnak eredeti azonosságát bizonyítja azon kívül az a körülmény, hogy némely nyelvjárásban a helyhatározó *-n* ragnak is fejlődött ilyen nyilthangú alakja: *-an -en* (l. fönt). Bizonyítja ezt végre az az észlelet, hogy az imént idézett köznyelvi kivételeken kívül, más esetekben is előfordul a zárt *o è ö* hang, a régi irodalomban is, a mai nyelvjárásokban is. Példák:

hivôn, bevôn, NádC. (hívön szolgál Tinódi 158. 160. bévön 170. bôvôn, Matkó bány. 184.) gyorson, Pesti ev. 8. Valk. gen. 5. készön Tinódi 46. készön valának, készön

várja 153. röstön mennek Zvon. post. II. 177. gyakron MA. summ. bon. 53. (gyakoron Vitk. munk. I. 124. Vajda J. Béla k. 73.) fáradton Erd. tört. ad. II. 299. — szűkön (Tolna) Ny. VI. 131. szűkön, szűzön, búson, hűvösön fú a szél, okoson (Debreczen) IX. 162. szárazon (u. o.) I. 149. — szorgalmatosson Zvon. post. I. 551. szorgalmatoson MA. bibl. I. 97. hatalmason u. o. előb. 2. hasznoson Pázm. Kemp. 7. préd. 34. világosson. alázatosson, Illyés pr. 284. micsoda gyönyörüség a maga gyümölcsfáit gyümölcsösön látni, alázatoson Mik. 74. lev. köntösösön és csizmáson 78. lev. ki micsodáson (Kisujszállás) Ny. IX. 520. bajoson, bögyösön, dühösön, fagyoson stb. stb. (Udvarhely) I. 152.

haton DomC. 29. ketten avagy harmon Komj. 179. ezörön Tinódi 167. egyön-ketten 246. haton (Háromszék) MNyszet. VI. 240 ötön-haton ott valának Népk. III. 37.

Az *-n* rag eredetére nézve már Révai helyes nyomon járt, midőn grammatikája (kéziratban maradt) III. részében a lapp locativussal egyezteti. Példái: „*wieszu-on* in domo, *mådi-en* in grege avium". Ezek, mint most tudjuk, inessivusok, melyekben az *n* előtt egy *s* elem lappang, s melyek teljesebb *sne*, *sn*, *nne* alakjaikban is ép oly szokottak. (L. Weske munkáját, melyben az ugor *n*-es casus tüzetesen van tárgyalva: Untersuchungen zur vergl. gramm. des finn. sprachstammes 70. l. és vö. Halász svéd-lapp nyt. 14. 15.) De maga az *n* csakugyan a közös ugor locativus képviselője [az ugor nyelveken kívül más altaji nyelvekben is megtaláljuk, legalább a törökségben; vö. csuvas *hilin* télen, *śuven* nyáron stb.], s erre nézve elég lesz néhány ősrégi ugor locativus alakot idéznünk: lapp *kaska-ne(-te)* = finn *keske-nä(-tte)* = magy. *közö-(tökö-)n*, HB. *cuz-(icu-)n*; finn *koto-na*, lív *konnö*, *konn* = magy. *honn*, otthonn (osztják *joda-n*, lapp *heime-n*); zürj. *kön*: magy. *hun*, hol; vót *tüve-nä* „bei, eigtl. an dem stamme, ende" = magy. *tövö-n*, pl. fül-*tövön* „bei, neben dem ohre"; finn *talve-na* = mordv. *telne* = zürj. *tölin* = magy. *télen*; vö. még vog. *kvan*, magy. *künn*, cser. *tü-nä* (l. példákat minden egyes nyelv tárgyalásában Weskenél).

Budenz föltevése szerint a magyar *n*-ben még egy névutói alapszó lappang, ugyanaz mely *l* alakjában jelenik meg a finn *-lla (*l-na)*, *-lta*, *-lle (*l-ne)* ragokban. Ezt a föltevést

főleg két körülmény támogatja: 1) hogy a mi ragunknak *-nn* mellékalakja is van; vö. *fönn* = **fö-l-n*, *hun* = **hu-l-n*; 2) hogy ez az *n* nem veszett el, mint p. a genitivusi *-n* vagy a 3. személy *-n* ragja.

Az eredeti locativus inessivussá van specializálva a dorpati észtben (pl. *jalan* lábban) és a zürjénben (pl. *kin* kézben, *pasköмin* ruhában). S épen ilyen eljárással jutott a mi nyelvünk oda, hogy az *-n* ragnak mai fő jelentése a superessivus. De valamint ama rokon nyelvekben, úgy a magyarban is, maradtak nyomai az eredeti általánosabb, határozatlanabb jelentésnek.

A *-ról -ra* ragok alakjai és eredete.

Ha az *-n* rag jelölte helyviszony mozgással van egybekötve, akkor a *-ról -ra* ragokat használjuk. Ezek semmi etymologikus kapcsolatban nincsenek amazzal, ellenben egy eredetűek azzal a *rajt* határozóval, mely magának az *-n* ragnak egyértékese s akkor lép föl helyette, ha ezt a helyviszonyt pusztán 1., 2. v. 3. személyre vonatkoztatjuk: *rajtam*, *rajtad*, *rajta* v. *rajt* stb.

Rajt ilyen alakban már régi nyelvemlékeinkben előfordul, de pl. az ÉrdyC.-ben rendesen két *t*-vel: *raytta* 14. 505. 611. ll. stb. A Königsbergi töredékben *rohtonc*.

De szintén régi már az *a*-nak a *j* miatt *ė*-re változása: „fák, és almák vadnak *reyta*" TelC. 274. *reytha* Lev. I. 84. *reyta* Werb. trip. 199. — Így ma a háromszéki nyelvjárásban: „nem ember, isten az, ki *rejta* segíthet v. csak isten segíthet *rejta*, nem ember" NyK. III. 9. s a csíkiban és gyergyaiban Ny. VII. 331, VIII. 480.

Ezen *rėjta* alak továbbfejlődései: *reta* (Udvarhely) Ny. VIII. 144. *réta* (Szolnok-Doboka m.) XII. 429. (Gyergyó) VIII. 230. *rétta* (u. o.) X. 41. — *ritta*, *rittok* (csángó) III. 53.

Fontosabb mindezeknél az a teljes alak, melynek csak egyes nyomait találjuk, melynek hitelességéhez azonban nem fér kétség: *reyatam:* super me KulcsC. 29. 162. *reata* Lev. I. 91. azaz *rėjatta*. Ez a *rėjt-*, *rajt-* alakhoz csak úgy viszonylik, mint *között* a *közt*-höz, *érėtt-* az *ért*-hez, *helyėtt* a *helyt*-hez. A teljesebb alakot úgyis föltételeztük már, mikor még tényleg megvoltáról nem volt tudomásunk (**ra-ott* CzF. **rajott* Bud. szót. 645).

A *-ról* rag mint határozó szó: *rólam rólad* stb., de a népnyelvben többnyire *rúlam rúlad* stb. Így már a régiségben: *rulad* de te DõbrC. 6. *rûla* Melius, Jób 9. stb. — Kettős *ll* is van a népnyelvben és a régieknél: *rólla* Cser. perzs. fej. 98. *rulla* Pós. igazs. I. 112. stb. (l. az *-ul -ül* ragot). — *Rúra* Göcsej Ny. XIII. 354.

Az őrségi nyelvjárásban dívik ez a mellékalak: *réla* v. *léra.* A föltünő *é* hang vagy a *raj* alapszó *j* hangjából (Budenz szót.) vagy az *-ól -öl* ragnak mély hangú tő után is föltételezhető *-él* alakjából magyarázódik (Simonyi tanulm. 284). Vö. *dolgomryl?* Lev. I. 227. — A csángó *rióll-ik* (Bud. szót.) v. *rivól-a* (Munk. csáng. 77.) kétségtelen ebből lett: **rajól-*, mint fönt *rilt-* ebből: *rajt,* ámbár a teljesebb alakot nyelvemlékeinkben eddigelé nem födözhettük föl. *Riólik* Kriza vadr. 557.

Maga a rag rendes irodalmi alakjában *-ról -ről;* így már a régieknél: *zorool* szóról KesztC. 400, *kararowl* RMNy. IIb. 10. *eezrewl* erről u. o.; *hitrwl* VirgC. 98, *ezrevl* DomC. — De irodalmi nyelvünkben is találkozunk, főleg rímekben, a *-rul -rül* alakkal, mely a népnyelvben elterjedtebb amannál (így is: *-rú -rü* Göcsej Budenz-Alb. 171. Kecskemét stb.). Régibb íróinknál *-rúl -rül,* pl. Pázm. pr. 49. stb. (Komjáthinál pl. többnyire *-rul,* de gyakran *-rol.*)

A *-röl*-nek régibb alakja *-rél* (l. az *-ul -ül* ragot) s ez gyakran előfordúl nyelvemlékeinkben; a hosszuságot ugyan ritkán jelölik, mint *wedkezesyreel,* azaz *vétkezésirél* KesztC. 434., de kétségtelen, hogy így kell olvasni azt a *rel*-t is, mely a Pann. megv. szóló énekben, a KulcsC.-ben s egyebütt oly gyakran található. Vö. még *ezril* Lev. I. 142 = erről.

A *-ra* rag mint határozó ma többnyire *rá:* ráül a lóra, rákezdi a nótát. Az irodalmi nyelv személyragozva inkább így használja még: *reám reád* stb., de a népnyelv így is inkább a *rám rád* alakokkal él. Ez az összevonás olyan, mint pl. *leány: lány, miért: mért* stb., és már a régi irodalomban is közönséges, pl. *te raad* in te KesztC. 59. *felötte raia* DöbrC. 465. de *rea* u. o. 3. — Révai a rövidebb alakot hiányjellel is írta, pl. *r'ánk, r'ád* Költ. holmi 6. 18. stb.

A legteljesebb alak, melyet emlékeink megőriztek, *réjá: reia* BécsiC. MünchC., *reiaia* DebrC. 15, *reyam* KesztC. 32,

reyayok 159. *reyank* 266. (de már *raad* is u. o. 59.), *reyaya* Beythe ep. 21, *rejám* MA. bibl. I. 4. stb. — Ebből vált az ÉrdyC. *réá* alakja: *reea* 509b. 514. *reeaok* 542b. stb. Továbbá a *riá* alak: *rya* EhrC. 21. 61. stb. Komjáthinál *rea-* és *rya-*, de így is: *ryia* 146. A székely népnyelvben is előfordul *riám*, Kriza vadr. 557. Végre *riá*-ból lett a csángó *rivá-* Munk. csáng. 77. *(Rivik* e h. **rivájok* Ny. X. 479. Ugyanilyen összevonás a többi székelységben: *rejik* Ny. VIII. 375. *reik* [de soha nem *reáik* v. *ráik*] Székely egyl. évk. IV. 40. Vö. *nekik* e h. *nekijök*, *hèzzik* e h. *hèzzájok.)* — Világos, hogy mind ezen alakok eredetijét így kell fölvennünk: **rajá*, mint már rég fölismerte P. Thewrewk E. l. NyK. II. 317.

A rag úgy látszik a *rá* alakból fejlődött, úgy hogy régebben így hangzott: *-rá -ré* (vö. *bé: -ba -be)*, s a hosszú hanggal még találkozunk itt-ott; pl. *aneraa* annyira VirgC. 32. reya jövínek az *rywrhee* Lev. I. 310. nagyub *ryzree* Komj. 26. ha *akkorrá* vissza nem jőnének Rák. art. 22. *mikorrá* érkezhetik be Mon. hist. XXI. 331. (ezek tán az *akkorára*, *mikorára* hatása alatt lettek?); *ērê* (Halas) Ny. VIII. 87.

Állandó a hosszú hang némely székely nyelvjárásban, főleg Csíkban s Gyergyóban, a *hely* szóval képezett kifejezésekben: „a *hely* végzetü szavakat *ra re* h. *ré*-vel ragozzuk [Csíkban]: *Udvarhejré*, *Vásárhejré* jártam; *aharré* (oda) egy czüveket üttem, *eherré* (ide) tevém le a pipámot“ Szék. egyl. évk. IV. 41.*) menjünk bé *eherré* Ny. V. 467. *eherré Marosvásárherré* u. o. 519. *egy herré* VIII. 230. 231. a kabalák *aharré* elbogárzanak (Udvarh.) III. 553. (*Aharré* olyan illeszkedés, mint a székely *ahajt* e h. *a-helyt;* vö. *aharra* MNyszet. V. 353.) — Az *ízré-porrá* kifejezésben (Udvarh. Népk. III. 184. Alföld u. o II. 41.) talán a második tag hosszú magánhangzója miatt maradt meg vagy lépett föl ujra az elsőé (vö. *vérbe fagyba* e h. *vérbe fagyva; olybá* = *ollyá* + *olyba*).

Föltünő alakok: *Nyitráre*, *vásáre* (vásárra), melyek a nyitrai palóczoknál dívnak MNyszet V. 75. Ezek arra mu-

*) *Eherré* e h. *e helyré:* ugyanez a hangváltozás más kifejezésekben is előfordul, kivált a székelységben: *reggerre, távurról* stb.; de már a codexekben sem ritka; pl. *más herre* Lev. I. 18. *halárrol* Érdy c. 523. *szent Myharrol* 555. *pokorra* 568. stb. (L. NyK. XIV. 85.)

tatnak. hogy ott a *réá* v. *réá* alakból rövidült a rag. Ellenben ismét a *rá* alakra mutat az az ellenkező irányú nemilleszkedés, melyet a nehányszor előforduló *mennyira* szóban látunk, e h. mennyire: *mennira* Lev. I. 148. *menyra* u. o. 158. Ezeket sopronyi és zalai levelekben olvassuk s így hitelességüket megerősíti az a legújabban vett értesülés, hogy ugyanazon a vidéken, Göcsejben máig sem illeszkedik a *ra* „e két határozóban: *mennyirag, ennyirag*“ Ny. XIII. 307.

A népnyelvben ragunknak imént említett toldott alakja, az enklitikus *-g*-vel*), más példákban is előfordul: *annyirag* (Göcsej) Ny. VI. 228. leülünk *aharég* elő (Udvarh.) Ny. VII. 378. *orrag esik* (Csík) X. 90. „*orrag esett, térreg állították* [térdre]; ez csak akkor fordul elő, ha magánhangzón kezdődő szó következik“ Szék. egyl. évk. IV. 41.

Az elsorolt alakokból kitünt, hogy a *-ról* és *-ra* ragok a *rajt*, **rajatt* szó testvérei és a következő adverbialis alakok rövidülései: **rajól*, **rajá*. Ez a három határozó nyilván úgy viszonylik egymáshoz, mint pl. *alatt, alól, alá*, v. *között, közt, közől, közé*. Tehát a *-tt, -ól, -á* végzetek a locativus, ablativus és lativus eredeti ragjai, úgy hogy mind a háromnak ez az alapszava válik ki: *raj-*. Minthogy *rajt* a *fölött* synonymuma, a *raj-* maga olyasmit jelent, mint a *föl-* alapszó, vagyis valaminek felső részét, fölületét, fölszinét. Azért bizvást elfogadhatjuk Budenz magyarázatát, ki ezt a *raj*-t olyan ugor szókkal egyezteti, melyeknek eredeti alakja *langa*, s melyek mind tetőt, födelet jelentenek. (A Königsbergi töredék *rohtonc*-ja még egy fokkal régibb alakot őrzött meg. De az a *rag* szó, melyet Budenz szintén ide állít, nem tartozik ide, hanem a szlovén *rog* ‚szarv, szarufa‘ átvétele; l. Ny. IX. 555. A „rag“ ugyanis a háztetőt támogató, szarvalakú alkotvány; vö. még a szaru-fának *olló* synonymumát.)

*) A *g* nem puszta „járulék mássalhangzó“, mint Ny. XIII. 307 magyarázták; még kevésbbé áll az, hogy *annyirag* ebből vált volna: **annyilag*, mint P. Thewrewk E. magyarázta VII 538.

SIMONYI ZSIGMOND.

A NÉMETÚJVÁRI GLOSSZÁK.

Alaktani sajátságok.

I. Szóképzés.

1) Igeképzés. Említésre méltó frequentativ képzések: *csacsag, koltag:* csacsog, koltog (l. *a:o*, Ny. XIV. 204); *nyomod: nomodya* conculcat 133 (vö. *bököd, döföd*, l. NyK. XVI. 241); *figgeszt* függeszt (156) mellett van *figgesztel: figeztelneye* infigeret 369 (vö. *magaszt* és *magasztal, maraszt* és *marasztal*, l. NyK. XVI. 254); *serkeget:* e h. *serkentget* (l. hangtan, Ny. XIV. 259).

A momentán képzések közül érdekes az *ijen-* e származékában: *ijené* ijenő 156, 293, *ijenésség* ijenősség 282, 292, 355 (l. a helyreigazított olvasatok közt, Ny. XIV. 155); eddig csak a Keszth. és Kulcs. cc.-beli *ijenö* és *ijenctes* alakokban volt kimutatható, s a mindezekben fönmaradt *ijen-* úgy viszonylik az *ijed*-hez, mint a *dagan-* (ebben: *daganat*) a *dagad*-hoz; — *megrezzent: megrezze[n]twen* obiurgando 101 (*rezzent: rezzen* = *pattant: pattan; durrant: durran*, l. NyK. XVII. 58); — *rumt* ront (l. hangt., Ny. XIV. 260); — *fogonik, bosszonkodik, gyappont* (l. *o:a*, Ny. XIV. 204).

Reflexiv képzések: *alluszik vajoszik* (l. *u:o*, Ny. XIV. 205), *elnugosik* occidit (sol) 151; az *-sz* képző előtt lappangó refl. *-v* elő is tűnik az elbeszélő alakban: *hirhévék* (mind ah videk zerent kyterwle azaz ky hirhevek: exivit haec fama, 380), folyó csel. *hirhészik;* e refl. *-v* magyarázza meg az *alkolmas* (l. *o:a*, Ny. XIV. 204) alak *o*-ját is, l. Ny. XIV. 28; — *zajgódik: ne zaygodyatok* ne murmuraveritis 295, *zaygodas* rumor 23; — áldeverbális refl. képzések: *nyájaskodik* (l. *u:o*, Ny. XIV. 204), *agarkodik* agyarkodik fremet 248, *terwenkedes* térvénykédés, iuris actio 10, *patuarkodok* patvarkodók calumniatores 280.

Az *-úl -ül* képzőt a követk. alakokkal találjuk nyelvemlékünkben: hátsóhangú szókban már a mai zártabb hangszín az általános (*lefordúl* 116, *megnémúl* 338, *meglágyúl* 197, stb.), az eredeti nyiltabb *ó* csak két adatban van megőrizve: *tunyolyonk* tunyúljunk 360 (de: *twnywl* 313), *mozdolhattatlansag* mozdúlhatatlanság 355; mellsőhangú alakja azonban még a két fokkal eredetibb *é* hangszínt is megőrizte ezekben:

megewrele [olv. *mėgörėle*] megörüle 6 (de: *erulne* örülne u. o.), *meg ne degeselyenek* [olv. *dėgėsėljenek*] meg ne dögösüljenek, ne inficiantur 141 (vö. *örél* örül EhrC. 101, *megkeménỳél* megkeményül MargL. 21), a többi adatokban mindig *-wl* van (egyszer: *erul* örül 6), melyet *ő*-vel is *ü*-vel is ejthettek a codexírók (vö. *-ól* és *-úl* a hátsóhangú szókban), pl. *felserdwl* fölserdül 186, *elzeleswle* elszélesüle dilatatus est 146, stb.

Az *-ít* képző fejlődésének is csaknem minden fokát föltüntetik codexünkben előforduló *-ojt (-ójt?)*, *-út*, *-ėjt (-éjt?)*, *-ét*, *-ít* alakjai; a teljesebb *j*-s alak van meg (*feszét* és *nagyít* kivételével, l. alább) az 1. kéz mellsőhangú igéiben: *remeyth* [olv. *rėmėjt* v. *rémėjt?*] rémít 100, *kezereit* készėrėjt kényszerít 286; *elegeyth* elégít 359, *ekeseyt* ékesít 261, *epeyt* épít 201, *ketheleneyt* kételenėjt kénytelenít 69; s ezt a 2. kéz is megőrizte még több adatban, ú. m.: *segeyt* segít 194, *tereytek* teríték straverunt 30; *degeseyt* dögösít 140, 283, *elegeyt* elégít 140, *ereseyt* erésėjt erősít 194, *epeyt* épít 374, *feketheyt* feketít 332, *kezeleyt* közelít 257, 319, *kisebeyt* kissebbít 47, 126, *nehezeyt* nehezít 247; azonban ennél már a *j* nélküli alakok is gyakoriak: *indet* [olv. *indét*] indít 337, *kezeret* készėrét kényszerít 236; *feyeret* fejérít 337, *kinebet* kinnyebbét könnyebbít 126, *pustet* pusztít 144, *zapareth* szaporít 147, *zerteleneth* szertelenít inordinat 144 (az 1. kéznél csak: *fezet* feszít 51); ugyancsak a 2. kéznél lép föl már a mai *-ít* alak is ezekben: *epyt* épít 188, *meg hezagit* meghézagít 151, *idvezyt* (363) *wd[v]ezyth* üdvözít 382, *ketelenyth* kénytelenít 310 (az 1. kéznél csak: *nagythya* nagyítja magnificat 317); — hátsóhangú szókban rendesen a *j*-s alakkal találkozunk: *vndekoyt* [olv. *undėkojt* v. *undėkójt?*] undokít 247, *zabadoyt* szabadít 378, *batoreyt* (a *j* miatt *ė*-vé változva) bátorít 155; egyszer *j* nélkül zártabb hangszínnel *-út* (mint a Jord. és Érdy cc.-ben, l. Ny. XIV. 30): *meg zorwtnak* [olv. *mėgszorútnak*] megszorítnak angustabunt 301.

A c a u s a t i v képző még egyszerű *(-t)* alakjával van ezekben: *gyėtre-t-ni*, ma *gyötör-tet-ni* 376, *káramla-t-ik*, ma *káromol-tat-ik* 110 (vö. ezekről alább a töveknél), *nyomorga-t-nak* (s nem *nyomorga-t-tat-nak*) primuntur 221, *nomorgatho*, ma is *nyomorga-t-ó*, oppressor 146; — ellenben: *eltauoz-tath-ya* eltávoztatja devitabit 337, *ok-tot* oktat 188, s főkép a szenvedő alakokban: *hyzlal-tat-nak* saginantur 174, *eltékoz-tat-ék*,

s nem *tékozla-t-ék* (l. a töveknél); sőt: *halastattatnak* halasztattatnak 164, *hoza-t-tat-ek* hozattaték oblatus est 367. (Vö. az *-at* és *-tat* végű causativumok keletkezéséről Budenz: Ugor alaktan 87, és Simonyi: Ny. XIV. 30.)

A denominalis igeképzések közül említendők: *fertehetes* [olv. *fertéhetés?*, egy **fertéhét* igéből; vö. *fertéhètt* egy *fertéhèszik* v. *fertéhèdik* igéből BécsiC., l. Ny. XIV. 32; — a kiadásban *mala pax* van a lat. szövegből melléje téve] 123; — *thvnyalkodyal* tunyá*l*kodjál 201, *tunyakodyal* 339; *munkalkodnak* laborant 330; — *hatalmazyk* praevalebit 120; *belegezthe* [olv. *béllyègèzte*] 246, *belegezzy* [olv. *béllyègèzzi* bélyegezi?] 231, mind a kettő a szövegnek *cauterium* (= *billegző vas* MA.; a kiadásban „ca*n*terium") szava fölé van jegyezve*); — ily *-z* képzős igének nézte már a régiek nyelvérzéke az *ábráz* ‚facies' főnevet (vö. itt: *abraz* forma 294, *ábrázó* arczú ábráz*at*ú 339), s azért olvasható már a Glosszákban is: *zerelmel meg abraztatoth* caritate informata 112; — a denom. *-úl -ül* képzőt l. fönt a deverb. *-úl*-lal együtt.

2) Névszóképzés. A deverbalis névszóképzések közül a következők érdemelnek említést. Az *-alom -elèm* képző csak eredetibb *-alm -elm* alakjával fordul elő, még pedig nemcsak a ragtalan alakban: *ertelm* értel*é*m 354, 358, *feyedelm* fejedel*é*m 132, 217, *hyedelm* hiedel*é*m 249, *hatal[m] tewe* hatal*o*m tevő 217; hanem a másodlagos ragok előtt is: *bizodalmal* bizodal*o*mmal confidenter 363, *feyedelmnek* fejedel*é*mnek 380, *zerelmel* szerel*é*mmel 112.

A *-dék* képző eredeti nem illeszkedett alakjával van meg az *undékojt* (l. az *-ít* képzőnél) und*o*kít szóban, egy más helyen pedig az illeszkedett alak zártabb hangszínnel: *vnduklya* (l. *u:o*, Ny. XIV. 204); eddig egyikük sem volt a nyelvtörténetből kimutatható (*undék : unduk : undok = szurdék : szurduk* (XIII. száz.): *szurdok;* vö. még *szándék: szándok* stb. Ny. V. 149); a többi adatokban már csak *-dok: zurdok* szurdok an-

*) Ide való helyesebben a fönt (Ny. XIV. 254) *-kés* képző alatt említett *kérnyékösés* is a *kérnyék* környék főnévtől; noha a NádorC.-ben ily alakot olvasunk: „nagy mondhatatlan fényösséggel ez szent embör *megkörnülköztetec*" 678. l., s ugyane codexben *megkörnyüköz* alak is van (105 190.), mely Tinódinál is előkerül: „az derék seregöt ám *megkörnyüközék*" RMK. III. 100; vö. *környület* MA. (l. Ny. IX. 12.)

gulus 361 (vö. „circa fossatum *Zurduk*zad uocatum", 1288.), *szántszándokkal, szánszándokkal* (l. hangt., Ny. XIV. 259); mellsőhangú szókban *-dėk* és *-dök: tėmérdėk, tėmérdök* (l. *ė:ö*, Ny. XIV. 254).

Érdekes adat: *daganagog* [olv. *daganagok*] flacturae (olv. *flaturae?;* vö. „dagad: *inflat[ur]*" 355, „*inflatio:* felfuvás, megdagadás" PP.) 236, mely a WeszpC. hapax legomenonját (*dagonag*, l. Ny. IX. 57) megerősíti.

Az *-ó -ő* igenévképzőt mellsőhangú szókban itt következetesen *é*-vel találjuk: *euezek* evezők remiges, *euezey* evezői remi 354, *ege* égő 333, *ekeseyte* ékesítő 261, *ele* élő vitalis 95, *erze* érzé őrző 217, *ferteze* fertézé fertőző 299, *gywle* gyűlő 380, *hertelenkede* hértelenkédé hirtelenkedő 300, *idvezyte* üdvözítő 363, *ijené* ijenő *ijenésség* ijenősség (l. fönt a mom. igéknél), *kerese* kereső 365, *kereskede* kereskedő 275, *kezeleytek* közelítők appropinquantes 257, *mėnyekėzé* menyegző, *mėnyekėzés* menyegzős (l. hangt., Ny. XIV. 201), *vakmerek* vakmerők 153, *rezele* reszelő lima 334, *sythe* sütő 300, *zenvedhete* szenvedhető tolerabilis 147, *tėvé* (coda tewe 217, hatal[m] tewe 217, hiedelm theue 249) tevő, *wlek* ülők accumbentes 341, *perwisele* perviselő 23; az ajakhangú *ő* csak a következőkben lép föl: *ewezw* és *ewezew* evező 292 (vö. *evezé* 354), *nezew* néző 240, *nyzw* níző néző 294, *werew* verő (sudor) 65; hátsóhangú alakja állandóan *-ó*, pl. *zabalo* zabáló vorax 181, stb.

A határozó igenévképzőnek rendesen csak teljesebb *-ván -vén* alakjával találkozunk: *megfoztvan haga* megfosztva hagyá, depraedatam reliquit 120, *maga mutogathvan* magát mutogatva 202, *nyaiascoduan* familiariter nyájaskodva 306, stb.; így olvasandó (mert valószínüleg csak orthographikus rövidítés) az efféle is: *en aytom beleve vagon* betévén vagyon 165.

A denominalis képzők közül az *-s, -só -sö, -talan* és *-ú -ü* tüntetnek föl érdekesebb alakokat. Az *-s* képző a) eredetibb hosszú mássalhangzós alakját őrizte meg a követk. ragos alakokban: *alkolmasson* alkalmasan 247, *sebessen* sebesen 284 (így ejtendők ezek is: *ekesen* ékesen 328, *ocoson* okosan 234); *degessegeth* [olv. *dėgėssėket*] dögösöket morbidas 132 (vö. *meltosagossok* méltóságosak SándC. 2); egyszer a nominativusban is: *prophetak kwzeth ieless* prophetarum eximius 298; b) eredeti zártabb hangszínű

kötőhangzót *(u)* mutat hátsóhangú szókban, még pedig nemcsak az *-at* képzős főneveken (mely esetben az *u*-t az *-at* képző mögül kiveszett *-v* hatásának szokás tartani, vö. *kinzotv-* stb. HB.): *chudalathus* csodálatos 64, *chodalatus* 124, *hasonlatus* hasonlatos 346, *heruadatussag* hervadatosság 83 (de: *herwadattossag* 129, *herwadothossagh* 80), *zorgalmazatus* szorgalmazatos 293 (de: *zorgalmatos* 136), *vtalatus* utálatos 119, 212, 324 (de: *vtalatos* 73), *vanalatus* l. szójegyz.; ellenben: *halalatossá thesi* hálálatossá teszi, habet gratificare 383; előfordul ezeken kívül e hangszínnel *-ség* képzős és egyéb főneveken is: *garlosagus* gyarlóságos 80, *nayassagus* nyájasságos 380, *hewsagus* hívságos 227; *warasus* varázsos 337, *zauarus* zavaros 343; de: *dagalos* dagályos 133, *homalyos* 361, *viragos* 101, *veragos* 71; c) nyiltabb hangszínű kötőhangzót őrzött meg a *váras* szóban (l. *a:o*, Ny. XIV. 204), mely úgylátszik csak újabban lett *város*-sá.

A *-só -sö* képző mellsőhangú alakja codexünkben *-sé* (vö. *é:ö*, Ny. XIV. 255): *belse vigasagot* interiorem consolationem 152; *eleseb* prima (95) is így olvasandó *elésébb* (v. *eléssébb;* vö. *elessö* Gyöngyösön, l. Budenz-Album 58, 73) s e h. áll: *elél-sé-bb* azaz *elsőbb* (vö. *elsé* JordC. 358, ÉrsC. 166; *elölsö* Bécsi, Münch. cc.); az *l* kiesett az *vtoso* alakban is (l. hangt., Ny. XIV. 259).

A *-talan* képző teljesebb alakjával van meg a hosszú magánhangzón végződő szókon is, hol ma már rendszerint *-tlan*-ná rövidült: *elmetelen* [olv. *elmételen*] elmétlen 127, 144, *elmetelenseg* elmétlenség 175; *eretelen* erételen erőtlen 305, 363, *eretelenyt* erőtlenít 126; *zepletelen* szeplételen szeplőtelen (ma is inkább így) 197, 221.

Az *-ú -ü* képző hátsóhangú alakja csak e két adatban kerül elő: (*ó*-val) *abrazo* ábráz(at)*ú* 339, (*ú*-val) *tudomanw* tudományú 287; mellsőhangú alakja egyszer még *é*-vel: *fel hithe* [olv. *fél hité*] fél hitű 1. (vö. *é:ö:ü*, Ny. XIV. 257); a többiekben *w*-vel lévén írva, nem tudni *ö* vagy *ü* hanggal ejtették-e: *erdemw* érdemű 268, *nemw* nemű 332, *new* nevű 311, 362.

Áldenominális képzések: *altalsagh* átalság (az *átall* igéből) pudor 359, *? remélség:* bynre valo remelsekerth 166.

II. Szóragozás.

E fejezetben előbb azon sajátságokkal akarunk foglalkozni, melyeket a szótőkben, teljesebb, rövidebb vagy más tekintetben eredetibb alakjuknál fogva, megemlítésre méltóknak találhatunk, s melyek, minthogy a ragozásnak alapjául a szótő szolgál, legalkalmasabban itt tárgyalhatók.

A teljesebb tő, tehát a tővégi magánhangzó (kötőhangzó) a követk. esetekben van megőrizve. A *d* végű igék befejezett cselekvésű igenevében, illetőleg a befejezett jelen egy. 3. szem. alakjában: *hythtwl zacadoth* hittűl szakad*o*tt, schismaticus 12, *elancadot zyw* ellankadott szív, cor tabescens 293, *eneben* [olv. *enyében*] *ragadoth* inviscatus, enyvbe ragadt 163, *teryedeth* protensus 246, *elteryedeth* dilatatus 188, *meghasadoth* 291, *geryedeteb* gerjed*é*ttebb ferventior 323; *megfonyadot imar lelkenk* anima nostra arida est 293; de már van *ragadt* is (l. a követk. pontban). A több. 2. szem. ragja előtt e két mássalhangzón végződő igében: *megfogatcozandothok* megfogyatkozand*o*tok defeceritis 296. Ebben: *megepeyteny* megépít*e*ni 374; a *-lak -lek* tárgyas igerag előtt azonban kötőhangzó nélkül állanak az *-ít* képzős igék, l. alább. (? A *hallgat* igében: *el hallogatod* dissimulas elhallgatod 134, csakhogy ez az ‚auscultare, tacere' jelentésű *hallgat* nyelvtörténetünk kezdetétől fogva mindig kötőhangzó nélkül ismeretes; megkülönböztetendő tőle az ugyanazon elemekből álló, de később képzett ‚frequenter audire' jelentésű *hallogat*, mely szintén kimutatható a régiségből.) — Eredeti teljesebb alak *vígaság* vígság 152. Teljesebb tőalakok még a változó tövek közül: *telekeket* (ma: *telkeket*) praedia 163, *telekebe* (ma: *lelkébe*) secundum animam 373 (vö. „Ngod puszta *telekire* bocsáthassuk ki" MonOkm. XIX. 294; „*telekes*-botskor: carbatinae, crepidae" PP.).

Rövidebb, kötőhangzó nélküli alakokkal a következőkben találkozunk. E ragos alakú befejezett igenevekben: *nyumtat* nyom*o*ttat, *púpoztat* púpoz*o*ttat: „*yo merteketh thelyesth numtat ky chorgothath ky pupoztath* mensuram bonam confectam coagitatam effluentem 263; és e befejezett jelen idejű alakban *enyemhez ragath* ényemhez ragadt, adhaesit faucibus meis 97 (vö. *ragadoth* 163). Az igeragozás több. 3. szem. ragja előtt, két v. hosszú mássalhangzón végződő igékben

is; *mondnak* mond*a*nak 146, 374, *ereztnek* auag *kildnek* ereszt*e*nek küld*e*nek 374, *fignek* függ*e*nek függnek 346, *megzalnak* megszállnak (ma is inkább így) 301; és ebben: *megszorútnak* megszorítnak (l. az *-ít* képzőnél). A tárgyas igeragozás *-lak -lek* ragja előtt: *megdegeseytlek* te interficio 140, *megelegeythlech* reficiam vos 359, 140. — A 2. szem. több birtokos személyrag előtt ezekben: *ellensegtek* ellenség*e*tek 116, *élettėk* (*erek eletek legen* vitam aeternam habeatis) élet*e*tek 118. A középfok képzője előtt ezekben: *vtalatusb* utálatos*a*bb 212, *naualyasbak* nyavalyás*a*bbak 325, *okosban* (*okos-b-an)* okos*a*bban cautius 208; *merazbak* vil*ior*es, alapfoka: *meraz* pusillanimus (l. szójegyz.); *themerdwkb* tömérdek*e*bb grossior 119; *nyilvábban* is (*nyluaban wagyon* plenius exprimuntur 359) valószínüleg **nyilván-b-an* (azaz *nyilván-abb-an*) alakra vezetendő vissza; ellenben kötőhangzóval: *gorsob* gyorsabb 19, *rutab* rútabb 356. A tárgyrag előtt ezekben: *teljest* (*yo merteketh thelyesth* mensuram bonam perfectam) teljes*e*t 263, *mérgest* (*valamit mergest* si mortificum quid biberit) mérges*e*t 193, *alkolmasth* congruentem 23, *kementh* kemény*e*t densum 37. A locat. *-tt* rag előtt ebben: *kėztėnk* köz*ö*ttünk, vö. *kėzėtt* köz*ö*tt (l. *ė:ö*, Ny. XIV. 254).

Az ú. n. h a n g u g r a t ó t ö v e k e n a következőket tapasztaljuk. 1) Megvan a tővégi magánhangzó, tehát a két consonans közti segédhang kifejlődésének szüksége még nem állt be a követk. ragos és tovább képzett alakokban: *caromlottak* káromlo-tták (ma: *károm-o-l-ták*) illuserunt 1., *reaya kenykleth* réája kényékl*é*-tt (ma: *könyök-ö-l-t*) 199, *eltekozlota volna* eltékozl*o*-tta v. (ma: *eltékoz-o-l-ta*) dissipasset 295, *panazlani* panaszl*a*-ni (ma: *panasz-o-l-ni*) 333, *karamlatik* káraml*a*-t-ik (ma: *károm-o-l-tat-ik*) 110; *gettrethni* gyėtr*e*-t-ni (ma: *gyöt-ö-r-tet-ni*) affligi 376; *kesergetek* kesergė-tėk (ma: *keser-ė-g-tėk*) plorabitis 118; vö. régen *ingerle-ni kesergė-ni*: ma *inger-ė-l-ni keser-ė-g-ni* stb. — 2) Hiányzik a tővégi magánhangzó, a segédhang azonban még nincs kifejlődve az *-alom -elėm* képzős főnevek ragos alakjaiban: *fejedel-m-nek* stb. (l. a képzőknél): továbbá ebben az *-l* képzős igében: *vnduklya* unduk-l-ja undok-*o*-l-ja (vö. *undoklo-m, undokla-ni* stb.) nauseat 295, vö. „az kégyó az ő fészkét *megh ostromlia*“ (megostrom-*o*-l-ja) TihC. 16; sőt a segédhangzó hiján el nem került mássalhangzótorlódás elől magának ez *-l* képzőnek kellett

lappangásba jutni ezekben: *eltekoztathek* eltékoz(-*o*-*l*-)taték dissipata est 292, *elthekostatya* eltékoz(-*o*-*l*-)tatja 371, (vö. fönt *eltékozlo-tta*), *megkaromlak* megkárom(-*o*-*l*-)lak subsannabo vos 97, *karomkodik*: *károm-*l*-kodik káromkodik 352 (vö. fönt *káromlo-tták*), *remenkedyel*: *remény-*l*-kedjél reménykedjél 352, 380, (? *ermen kw* olv. érmény kő, lapis molendinarius: ér-*l*-mény-kő, őr-*ö*-*l*-mény-kő 201); vö. *vezérkettetni* e h. vezér-*l*-tet-tet-ni: vezér-*é*-l-tet-ni EhrC. 107, *ostromlat* e h. ostrom-*l*-tat: ostrom-*o*-l-tat, Tinódinál stb. stb. — 3) Tővégi hangzó nincs, a mássalhangzók közt pedig segédhangzóval találkozunk: a) ragtalan alakokban: *panazol* panasz-*o*-l (vö. fönt *panasz-la-ni*) 305, *romol* rom-*o*-l consumitur (ma: *roml-ik*; vö. *romlas* ruina 3) 333, *tekereg* teker-*é*-g (vö. *tegerge-k* stb.) 63; b) ragos és képzett alakokban: *megcuphulla atyat* mégcsuf-*u*-l-ja meg-csúf*o*lja atyját (vö. fönt *unduk-l-ja*) 154; *chufolas* csúf-*o*-l-ás (vö. föntebb *rom-l-ás*) 348, *perelny* pér-é-l-ni (vö. fönt *panasz-la-ni*) 139, *panazolvan* panasz-*o*-l-ván 1., *parancolat* paran-cs-*o*-l-at 346, *zemeremtelenseg* szemér-*é*-m-telenség (noha ma is: *szemérme-tlen*) impudicitia 322.

A tővégi magánhangzók (kötőhangzók) hangszínbeli sajátságait a hangtani tárgyalásra utalva itt csak röviden egybe foglaljuk: zártabb hangszínt mutatnak: *csuful* csúf*o*l, *átallum* átall*o*m, *hasonlatus* hasonlat*o*s (stb., l. az *-s* képzőt); *gyorsoság* gyors*a*ság, *gyorsobb* gyors*a*bb, *alkolmasson* alkalmas*a*n, *okoson* okos*a*n; nyiltabb hangszínt őriztek meg: *csacsag* csacs*o*g, *koltag* kolt*o*g, *váras* vár*o*s, továbbá az *o* : *u* és *ö* : *ü* alatt említett ragok kötőhangzói, az *e* : *ö* : *ü* alattiak pedig egyszersmind az ajakállásra nézve is eredetibb hangszínnel maradtak meg; eredeti nem labialis hangszínt még az *ė* : *ö* alatt fölsorolt kötőhangzós alakok tartottak fönn. — Külön csak az *enyé* (enyv) tőalakról akarunk még megemlékezni, mellyel egy adatban találkozunk: „*eneben ragadoth* [olv. *enyében ragadott*] inviscata", azaz: eny*v*be ragadt 163; ily alakkal eddig nem került elő e szó, de a már kimutatható *enyö* s a mai *enyü* és *enyv*-vel ép oly viszonyban áll, mint a KeszthC.-beli *keseré* a régi *keserö* és mai *keserü* és *keserv-es*-sel, vagy mint a BécsiC.-beli *fenyé* a *fenyö*, *fenyü*, *fenyv-et* alakokkal..

1) Igeragozás. Eredeti teljesebb alakokat találunk a föltétes mód tárgyas ragozásában: *mondanaya* [olv.

mondanája] monda*ná* 290, *figeztelneye* figgesztel*néje* függesztel*né* infigeret 369, *megnerneye* megnyer*né* obtineret 372; *behinayak* béhí*ndják* behív*nák* invitarent 103, *tartanayak* tarta*nák* 208, *tudnayak meg* tud*nák* meg, utinam saperent 313; érdekes átmeneti alakok a következők: *emelnéj* (ky gondolna vele, hog *felemelney* zegenth) e h. emel*néje* emel*né* 343, *megremeytheney* mégrémëjte*néj* megrémíte*né* provocaret 100 (vö. „kenyergwnk the ke.-nek, hogj *wiselney* gondukat" LevTár. I. 272). A tárgyas ragozás *j*-je meg van őrizve még a követk. sziszegő végű igékben: *kihuzya* kihúz*j*a kihúzza extrahet 341, *kizya* (*a mergeth*: hausto veneno) kiisz*j*a kii*ss*za 137, ? *vëszjëk* vesz*j*ük ve*ssz*ük (l. *ë:ö:ü*, Ny. XIV. 256); de: *elmetekbe hozza* (nem: *hozja*) suggeret vobis 218 (a fölszól. mód *j*-je már csak hasonulva fordul elő: *emlekezzel* emlékezzél 336, *keresse* quaerat 280, stb.); a *berekeztih* bérekeszt*í* (constringit 336) alak azonban alig őrzött meg eredetibb hosszú *í*-t, a *h* benne valószínüleg csak orthographikus fölösség. Teljesebb alakú még a bef. jelen több. 3. szem.: *voltanak* voltak 202. — A *vének*, *lén*, *lőnek*, *hín* összevont elbeszélő alakokat l. föntebb Ny. XIV. 201. Az -*ít* képzős igék fölszólító módját Glosszáinkban is az általános codexkori alakkal találjuk: *epehenk* építsünk 98, *nagyoboha* nagyobbítsa 345. — Ezeken kívül az igeragozásban még csak az *ábrdztassík* és *pëkëdtík* alakokra kell utalnunk (l. *é:í*, Ny. XIV. 206).

2) Névragozás. A 3. szem. birtokos alak eredeti hosszú hangzója van megőrizve ebben: *tolvay likaa* spelunca latronum 302, ez eredetibb alak egyébként főleg a Jord. és Érdy cc. sajátsága. Ugyane személyragnak -*ja* alakja meg van még ezekben: *reaya* réá*ja* reá 155, 199, *hozaya* hozzá*ja* hozzá 208; de: *ereksegnek rea zallasaerth* propter haereditatis successionem 381. (Ellenben a *kedvéjért*, *voltájért* alakok *j*-je valószínüleg csak hiatus pótló elem, l. fönt Ny. XIV. 258.) Említendők még e 3. szem. alakok: *kezdeti* kezdet*e* principium 347, *(haionak) kezepi*: közep*e*, (naviculae) carina 354, *teremtet alatoknak esmeretire*: ismeret*é*re, ad notitiam creaturarum 150. Első szem. több birtokú alakok: *en germekym* én gyermek*ei*m, pueri mei 165, de: *en madaraym* én madar*ai*m 357. Így a 3. személyüek is: *w seregi auag hadi* ő sereg*ei* had*ai* 357, *belegin* béllyeg*ei*n, per signa sua 132, *azoknak gondolatit* gondolat*ai*t, cogitationes illorum 352, *vitez tarsinak*

társ*ai*nak 142; de: *w kezei labai* kez*ei* láb*ai* 358, *fenesseg fyay* fényesség fi*ai* 296.

A módhatározó *-l* rag van meg ez adatban: *bizodalmast* fiducialiter 207, mellyel legtöbbször az EhrC.-ben találkozunk (l. Ny. I. 368). A helyhatározó *-n* ragot megőrizte a *mikoron* alak, ma: *mikor* 51; ugyane ragnak eretibb alakját kell látnunk az *utánna* hosszú *n*-jében: *vtanna maradok* posteri 188, *olalkodik vtanna* 137, a mennyiben a közönséges *utánnam utánnunk* stb. személyragos alakokon kívül magát a puszta névutót is gyakran találjuk ekként írva a régiségben, pl. „per intervalla: egymás*utánn*“ Bod-PP. lat. stb. Az *ellenne* (363) elle*n*e személyragos alakban előtünő *nn* is valószínűleg ugyanezt az elemet rejti (l. MUgSz.), s egyéb codexeinkben is gyakran találkozunk vele. Eredeti lativus ragot őrzött meg a *hanyatha* hanyatt*á*, ma: *hanyatt* 70. Nem bizonyos azonban. hogy e lativus rag megőrzését láthatjuk-e a *még* igekötőnek többször olvasható *megy* alakjában is, annál kevésbbé ez egyszer előkerülő adatban: *ely amulas* *el*ámulás stupor 51 (egyebütt csak *el-*, pl. *elamulas* stupor 271). Az előbbi a követk. helyeken található: *megyodatlan* megoldatlan 95, *megyoluadok* megolvadok 81, *megyfaagy* megfagy 336, *megyheruad* meghervad 121, *maragyatok megymaragyatok* state state 292, *megy twnywl* megtunyul 313, (ez adatok, valamint a fönebbi *ely* alak is, mind az 1. kéztől valók; a 2. kéz pl. így írja az idézett szókat: *megfagh* 336, *meghervad* 338, stb. de: ? „*megyteri* inflatur“ 163); mindezek valószínűleg egyszerűen *meg*, *el*-nek olvasandók, s nem *megí elí*-nek, még kevésbbé *megy*-nek, mint Könnye véli (Ny. VI. 108); az *y* csak orthographikus dolog bennük, a minthogy az ingadozó codexkori írásmódban egyéb mássalhangzók után is gyakran találkozunk vele; vö. ugyancsak az 1. kéznél *korsagy* 299 = *korsag* 209, 212. — A mai *-vá -vé* rag *v* nélküli alakja van ebben: *kye tyzed magadat:* . . . te ipsum facis, ki*vé* teszed m. 5; vö. *semmie* semmi*vé* SándC. 37. NádC. 506, stb.

Érdekesebb adatokat az *-úl -ül*, *-böl*, *-töl* és *-ról* ragok alakjai nyújtanak. Ezek közül a mainál teljesebb alakot már csak a *-böl* mutat egy adatban: *erchbelel* (aere) *letettek* ércz*belél* ércz*ből* lettetek 291 (különben mindig *-ból -bél*). Azonban hangszínre nézve mellsőhangú szókban valamennyiük magánhangzója a történetileg kimutatható legeredetibb fokot

tünteti föl (vö. *é:ö:ü*, Ny. XIV. 257), ú. m.: *-él* (ma: *-ül*): *ez felel* [olv. *fèlél*: fölül] *valo iras* suprascriptio 374, *atya istennek iogia felel* [olv. *felél*: felől] 193, *accapu felel* a kapu felől 293, *te feleledh* te felőled, de te 295, *kernel* [olv. *kèrnyél* környül] *meteltetet* circumcisus 37 (vö. *myndkvrnyul* undique 344), *hat megel* [olv. *mègél*] hát mögül 380; ide való még az idézett *-belél* teljesebb alak = *bel* + *-él*, és *elésséb* e h. *el-él-sébb* elsőbb (l. a *-só -ső* képzőnél); — *-bél* (ma: *-ből*, illet. *-búl*): *negbel* [olv. *négybél*] négyből, ex quatuor 154, *ah lesbel* a lesből, de insidiis 103, *sam ky vetesnek se[te]thsegebel* [olv. *sètétségébél*] a tenebris exilii 379; — *-tél* (ma: *-től*, *-tül*): *eretelentel* [olv. *erételentél*] erőtlentől, infirmo (fortior) 363 (vö. *tölem nagyobb*, l. mondattan); — *-rél* (ma: *-ről*, *-rül*): *zynrel zynre* színről színre 363, *binesrel* bűnösről, super uno peccatore 258. Ezek mellett azonban az *-ül* és *-től* ragok már legtöbbször az ajakhangú színezettel járatosak; még pedig az utóbbit a hátsóhangú *-tul* alakok analogiája után itélve valószínüleg már állandóan a zártabb *ü*-vel ejtették codexünk írói (*hythtwl* hittől 12, *istentwl* istentől 4, *zepletelentwl* szeplőtelentől 221; *berestul* béréstől, de mercenario 132, *zizthul* szűztől 98); az előbbinek a kiejtésére nézve nem birunk döntő criteriumot, de valószínű, hogy ingadozás volt a régibb *ő* és az új *ü* között (*belwl* belül 290, *felwl* fölül 151, *kezzvl* közül 324, *kiwl* kivül 207, *kvrnyul* környül 344; de: *monno fekwl* ,undique' bizonyára *ő*-vel hangzott, ma is: *felől*, 301). Érdekes ellenben, hogy a másik két rag, a *-böl* és *-ról*, egyáltalán csak az idézett *é* hangszínnel kerül elő Glosszáinkban; s ez teljesen egybevág avval a körülménnyel, hogy ugyane ragok hátsóhangú szókban is egyedül az *ó* hangszínt ismerik (*iozagbol* jószágból 95, *bwyasagrol* bujaságról 293, stb. stb.), míg a *-töl* rag hátsóhangú alakja itt már következetesen a mai zártabb *ú*-t mutatja: *attul* 307, *atyatul* 207, *athanktwl* 5, *fyaytul* 296, *galazastul* 115, *haborotul* 166; csak egyszer: *egmastol* 130, vö. *egmastul* 209. (Az *-úl* rag hátsóhangú alakja véletlenül csak az *utól* szóban 380. kerül elő, mely azonban ma is így hangzik.)

A *-ben* rag már kopottabb alakjával is gyakori, pl. *en nevembe (erdegeth kivetnek)* én nevemben 193, *tervenbe doctor* legis peritus 346, stb.; s viszont *-be* helyett *-ben* ragot találunk (az alakilag egybeesett két rag összezavarása folytán,

l. Ny. XIV. 248) ezekben: *egben mennek vot* egy*be* mennek volt 105, . . . *mith eleyben tennem* quod ponam ante illum 165, *menyetek zeles velagban* in mundum universum 193. A *-vel* rag már rendesen hasonul a mássalhangzós névszókon; hasonulás nélkül csak e két adatban: *zantzandokual* szántszándo*k*-*k*al 296, és *seregvel* sereg*g*el 3. Illeszkedés nélkül áll a *-ra* rag ez egy adatban: *tiztessegra valo yzes* ardor ambitionis 300, de valószínűleg hibából (vö. *tistessegre walo* 355), minthogy így illeszkedés nélkül csupán a *mennyira* (LevTár. I. 148, 158, 271), *ennyira* (u. o. 271) és a göcseji *mennyirag, ennyirag* (Ny. XIII. 307) alakokban ismeretes. A már nem élő *-ént* rag van ebben: *byzonsaginth* [*bizonságént* h., *é:í* változással] *tenne* veritati praeiudicaret 363 (vö. *szerént* 172, 378, stb.: ma *szerint*).

Mondattani sajátságok.

E tekintetben, a glosszák természeténél fogva, kevés említésre méltó anyagot találunk s az is nagyobbára összes codexeink nyelvének közös tulajdonsága. Ilyenek pl. a következő határozó igeneves szerkezetek: *vth teven* út tévén (a. m. út té*ve*, uta*t* té*vén*) iter faciens 319, *hala advan* hálá advân, gratias agentes 378, *maga mutogatvan* magá*t* mutogatva 202, *w alnoksagok megesmerven* 374, *w kezei labai megketezven* ligatis manibus eius et pedibus 358, *haiok vonuan* subductis navibus 271, *zakala ky nywen* [szakálla kinyővén] depilatus 64, *w seregi auag hadi kildven elvezte* missis exercitibus perdidit 357; továbbá, hogy az összehasonlítás állapothatározója *-töl* raggal áll: *twlem* (ma: *nálam*) *nagob* maior me est 218, *eretelentel* [erételentél] infirmo (fortior) 363; a *kívül* névutó ragtalan névszóhoz járul: *gwlekezesek kiwl* gyülekezése*ken* kívül 207, stb. — Külön figyelemre méltó adalékot csupán az i g e i d ő k a l a k j a i h o z nyújt nyelvemlékünk, a mennyiben a folyó múlt kifejezésére az *ír vala* (pl. *atkoz vala* maledicebat 129, stb.) mellett leggyakrabban *ír volt* alakot használ, teljesen azonos functióval: *nem zugodnak volth* non resonabantur 217, *zugodnak volth Moyses ellen*, *madar hust kiuanak volth* desiderabant carnes avium 293, *bezelnek vot* conferebant 105, *egben mennek vot* („congressus") 105, *tekereg woth* 63; *halogatia voth* distulit 370, *kinebety vot* allevabat, *kissebeytiuoth* kissebíti volt 126, *felemely wolth* fölemeli volt

83, *nem velik voth* non sperabant 118; s ez az *ír volt* s a közönségesebb *ír vala* ép úgy viszonylanak egymáshoz, mint a szintén egy értékű *írt volt* és *írt vala*. Föltünő időalak: *erulne vala* örülne vala, exultaverit 6.

Érdekesebb és ritkább szavak.

Glosszáink szókincse, mint említettük, sok érdekes adalékkal gyarapítja az eddigi történeti anyagot, s számos tanulságot nyújt szavaink jelentésfejlődéséhez; nem egy szavunkra pedig itt találjuk az első adatot, mely a Történeti Szótár gyűjteményének kiegészítésére fog szolgálni. Ezeket azonban, mint nagyobbára puszta szótári érdekű anyagot, mellőzve, befejezésül csak a követk. ritkább vagy más tekintetből is említésre méltó néhány szót akarjuk itt külön említeni: **gerla**: *zaz gerla buzaual* centum coros tritici 296; eddig mindössze három helyen került elő, ú. m. MünchC. 148 *(girla)*, DöbrC. 362 *(ǵerla)*, u. a. bibliai mondat fordításában, és BécsiC. 184 (*eǵ ǵerla arpa* corus hordei); szótáraink nem ismerik. **héjt** (vö. Ny. XIV. 155): stolidus 144; *hit* mellékalakjával együtt közönséges szava a codexeknek, a. m. stultus, insipiens. **jug-szél** (vö. Ny. XIV. 155): auster 222; *juh-szél* (Sylvesternél, az Alföldön Ny. III. 316, 364, és Aranynál) és *gyuk-szél* (Sopron m. Ny. III. 507) alakkal ismertük; mindkettőnek pedig egy eredetibb *jug-szél* alakból kellett kiindulniuk, melynek létezését Budenz (Ny. III. 365) a szl. *jug* alapján föl is tette, s most tényleg előbukkan. **koltag, koltog** (idézve Ny. XIV. 204): megvan a BécsiC.-ben (*koltag* 136.) és MA.-ben *(kótog)* is, de ritkább szó; a népnyelvből azonban ma is föl-fölbukkan: *kótog* (Debreczen) Ny. VII. 476, „a madárijesztő szélrepülők *kótogása*“ (Kazár Emil) Nemzet III. 85. sz. esti l. **lewsag**: opprobrium 212; ez érdekes adat bizonyára egybevaló az EhrC. *leuzat*, *lewzat* (scandalum) szavával, mely maga is még homályos (vö. Simonyi: „Nyelvtört. közlések“, Nemzet III. 309. tcza). **meráz**: *meraz auag morchona* pusillanimus 303, *merazbak* viliores 325; fontos új adatok, a mennyiben egy eddig magára álló homályos helyet világítanak meg, melyet MNyilas „Agenda“-jában olvasunk: „oly *mera* dologért kapa belem ez s ez ember, hogy csak mondani-is utalsagh“ (közölve Ny. VI. 362); a *meraz* és *mêra* bizonyára egy szó (vö. *zuzmaráz*

és *zuzmara*) jelentése mint látszik: ,vilis, hitvány'. ***néző***: *nezew* fitonissa 240, *nyzw* phitonissa 294, azaz: „*pytho, pythonissa:* ein zauberer, zauberin, weissagerin: *néző*" MA.; közli Deák Farkas is: *néző asszony* jövendő-mondó asszony (1607.) Ny. XIV. 171, s a nép nyelvében ma is megvan: *níző asszony* (H.-M.-Vásárh.) Ny. II. 420, *nezőke* (Klézse) VI. 374. ***örv*** (vö. Ny. XIV. 155); *wru zerenth* occasionaliter 236; vö. *vminek örvével* sub praetextu aliquo, obtentu alicujus, sub specie PP. ***vanalat***: Glosszáinknak egyik legfontosabb szava, mely a követk. helyekből egészen biztossá válik: *nem lezen vanalatya* non dirigetur 21, *vanalatot leson* (azaz: *-od lészön*) haedificaberis (így!) 305, *vanalatia* 150, *-s* képzős származékkal: *vanalatus legen* proficias 131; jelentése úgy látszik ,siker', és abból az igéből való, melyet eddig nyelvünk összes maradványaiban csak egy helyről ismertünk: bètègecrè vètic kèzekèt es *meg vanalnac*" super aegros manus imponent et b e n e h a b e b u n t, MünchC. 106. (Vö. Nemzet, 309. tcza.)

TÖMLŐ GYULA.

A NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK FÖLJEGYZÉSE.

Lundell dolgozata, melyet a Nyelvőr legutóbbi három füzetében közöltem, kifejti azokat az elveket, a melyeket bármely nyelvjárás tanulmányozásában követnünk kell. Hogy a mi gyűjtőink ez utasításokat eredménnyel használhassák, szükséges lesz elmondani azt is, hogy mire kell különösen ügyelni a magyar nyelvjárások tanulmányozása alkalmával.

A legfontosabb kérdés az, hogy hogyan jegyezzük föl a hallott népnyelvi anyagot.

Az irodalmi orthographiát az ily közleményeknél természetesen nem alkalmazhatjuk, mert akkor nem igen használhatná az ember, hisz az így leirt közleményt mindenki a maga nyelvjárása szerint olvassa, s a palócz ember a debreczeni mesét is palóczul olvasná. Tehát a nép nyelvének leirására az irodalmi helyesirástól független s a beszélt nyelv hangjaihoz alkalmazkodó irásmódot kell használnunk. De ha valaki nem tudja a nép kiejtését híven leirni, inkább közölje a hallottakat irodalmi helyesirással, semhogy tökéletlenül jelölje a kiejtést, mert ez többet árt, mint használ. S nem is mindenféle közleményt kell okvetetlenül a kiejtés hű föltüntetésével

közölni. Az igaz, hogy legjobb, ha mindent, a mit a nép ajkáról hallunk, úgy irunk le, a mint hallottuk. Tehát a tájszavakat, szólásmódokat, egyes mondatokat mindig a kiejtés pontos megjelölésével kell közölni. A meséket azonban nem igen lehet rögtön, mihelyt halljuk, híven följegyezni, s azért nem is kivánhatjuk a közlőtől, hogy ezekben is pontosan föltüntesse a nyelvjárás kiejtése módját. Sőt emlékezetből reconstruálni a kiejtést nem is szabad, mert ez gyakran tévedésre vezet, hacsak a közlő nem az anyatejjel szítta magába az illető dialektust. Mindenesetre nagyon tanulságos egy hosszú, összefüggő szöveg közlése, a mely mind az egyes hangokra, mind a nyelvtani alakokra nézve híven tükrözteti vissza az illető nyelvjárást; de a meséknél igen gyakran meg kell elégednünk egyedül az alak és mondattani sajátságok föltüntetésével.

Mindenki, ki a magyar nyelvészet iránt érdeklődik, örömmel vett arról tudomást, hogy az Akadémia egy új magyar Tájszótárt akar kiadni. S a mint a szerkesztő tervezetéből láthatjuk, mindent elkövet arra nézve, hogy ez új kiadás a tudománynak minden tekintetben hasznára váljon. Már maga az is hasznos lesz, ha az eddig ismert tájszavakat teljesen összegyűjti, de a szerkesztő kevés fáradsággal még tökéletesebbé tehetné az új kiadást, ha minden egyes szónál a kiejtést is pontosan föltüntetné. Tervezetében igéri is ezt, s hogy valósítsa is arra nézve szükséges, hogy a szerkesztő a szótár számára elfogadjon egy fonétikus irásmódot, s azután minden egyes szóhoz oda kell tennie, hogy hogyan ejtik minden egyes vidéken, a hol csak előfordul.

A szerkesztő a kéziratszámba menő első nyomtatást úgyis szét akarja küldeni a gyűjtőknek; fölkérhetné őket ekkor arra is, hogy jegyezzék föl a náluk használt szavak mellé mindig a pontos kiejtést is. Ez által sokkal tökéletesebb és így értékesebb is lenne az új Tájszótár.

Külföldön nagyon sokan tettek már kisérletet egy, a nyelvjárások és műveletlen nyelvek följegyzésére szolgáló fonétikus írás megteremtésére. Azt mindenki belátta, hogy a latin ábéczé, úgy a mint van nem alkalmas a hangok pontos jelölésére. Hogy ezen segítsenek, kétféle módot követtek. Némelyek a latin betűktől teljesen független új jeleket találtak fel a fonétikus irás számára. Ilyen Brücke

irásmódja (Ueber eine neue Methode der phonetischen Transcription); továbbá az Angliában már eléggé elterjedt „Visible speech“, melynek fölfedezője Bell A. M. Mindketten arra törekedtek, hogy jeleik a beszélő szervezet működését is mutassák együttal. De egy ilyen czélt elérni akaró hangjelölést csak akkor lehet megteremteni, ha minden egyes hang képzése módját egész biztosan, s egész pontosan ismerjük. Ma még nem jutott ennyire a fonétika, s azért egy ily „látható beszéd“ megteremtése még korai.

Mások (Sweet, Sievers, Techmer stb.) a latin irásmódot vették alapúl, s ennek tökéletlenségein úgy segítenek, hogy vagy egyes jeleket, pontokat, vesszőket tesznek a betű mellé, fölé vagy alá, vagy pedig magukat a betűket változtatják. „Hangtani alapelvek“ cz. czikksorozatomban én is megkisérlettem egy fonétikus abéczé szerkesztését a latin betűket véve alapúl, s a hol ezek nem voltak elégségesek, a görög betűkkel pótoltam.

Egy ily általános, minden nyelv kiejtése módját pontosan visszatükröztető hangjelölés megállapítása és általános elfogadása mindenesetre nagyon fontos a nyelvtudományra nézve. De ha csak egy nyelv dialektusait vizsgáljuk, nem szükséges ily pontos jelölésre törekedni. Hisz, hogy valaki ily jelölést sikerrel használhasson, ahhoz alaposan képzett fonétikusnak kell lennie, már pedig ezt minden egyes gyűjtőtől meg nem követelhetjük. Egy nyelvet vizsgálva, egyszerűbb eszközökkel is kielégítő eredményt érhetünk el. Ha a magyar nyelvjárásokat akarjuk följegyezni, használhatjuk a szokott irásmódot, csak egy-két változtatást kell rajta tennünk.

A magyarban, mint azt már több helyen említettem, a rövid és hosszú hangzók nemcsak időtartamra nézve különböznek egymástól, hanem a képzés módjára nézve is. A rövid hangok mindig széles, a hosszúak pedig szűk ejtésűek; tehát ezen különbség számára külön jelölésről nem kell gondoskodnunk, hanem a szokott módon, a hosszú hangzót a betű fölé tett egy vagy két vonással jelölhetjük *(á, ú, ó, ű, ő, é, í)*; a rövid hangnál vagy semmi sincs a betű fölött *(a, u, o)*, vagy pedig egy *(i)* vagy két pont *(ü, ö)*. Az úgynevezett közép *e*-t mindig pontosan meg kell jelölni a gyűjtőnek; eddig egy fölé tett ponttal jelöltük, de tanácsosabb

két pontot használni *(ë)*, hogy így a különbség közte és az *e* között szembe tűnőbb legyen. Ép így az *á*-nak rövidjét is jó lesz két ponttal jelölni *(ä*, pl. palócz *äz*, *ärrä*, székely *äpám)*. Egyes dialektusok ejtenek a rövid hangoknak teljesen megfelelő hosszú hangokat is, melyeknél a nyelv alakja semmit sem változik, tehát szintén széles ejtésűek. Ezt a hosszúságot ^ jeggyel jelöljük; ilyen a hosszú *ê* potló nyújtás esetén *(êmënt, êre, mêre)*; a hosszú *â* ugyanazon esetekben (*âra*, *âkszik* Dtúl); az *ë*-t is ejtik hosszan a székelyek, de úgy, hogy nem lesz belőle *é*, ezt jelöljük *ë̂*-vel, pl. *ë̂n*, *ë̂let* (l. Ny. VII. 377, VIII. 480).

Ezeken kívül még két különös vocalis fordul elő egy-két magyar nyelvjárásban. Az egyiket Munkácsi említi a csángók nyelvéből s **e*-vel jelöli (Ny. IX. 447): *nem, beszéd, valehol;* előfordul ugyanez a háromszéki nyelvjárásban is (III. 374): *nem, templom*. A mint a közlők leirásából következtetem, nem lehet ez más, mint vegyes hangzó, melynek képzési helye a hátsó (mély) és mellső (magas) hangúaké között fekszik és pedig a nyelv alsó állásával ejtve; jelölésére használjuk a nyelvtudományban már úgyis szokott alul karikás *e* betűt: *ḙ*. Még egy különös hangzót említ Regner Tivadar (Akad. Értesítő IX. 538); azt állítja ugyanis, hogy a szegedi *ö*, mely más vidékek *ë*-je helyén áll, nem a rendes köznyelvi *ö*, hanem az *a*-nak megfelelő mellső (magas) hang, s az *e*-nek megfelelő ajakhangzó; jelöljük ezt így *æ*. Mindezen hangzók pontos megfigyelésére nagyon kérjük a gyűjtőket, hogy az itt adott meghatározásokat vagy megerősítsék, vagy megdöntsék és helyesebbel pótolják. Különösen kérjük az *öző* vidékeken lakó gyűjtőket, figyeljék meg, vajjon igazán van-e valami különbség azon *ö* között, mely más vidékek *ë*-jének fel meg, s a között, mely mindenütt *ö*; vagy egyáltalán van-e különbség az *ö*-ző és nem *öző* vidékek *ö*-je közt, s hogy miben áll ez a különbség.

Egyes vidékekről tudjuk, hogy orrhangú vocalisokat is ejtenek (Ny. V. 63, VIII. 460, IX. 542), ezeket is mindig pontosan kell jelölni az illető hangzó mellé tett kis *m* vagy *n* betűvel, a szerint, a mint az illető orrhang inkább foghangú, vagy inkább ajakhangú színezetű, pl. *lá*^{n}, *mé*^{n}*kű*, *iste*^{n}, *toro*^{m}*ba*.

A magáhangzókat illetőleg még a következő jelenségek megfigyelésére kérjük a gyűjtőket:

1 Mely szavakat ejtenek az egyes nem *öző* vidékek is *ë* helyett *ö*-vel vagy állandóan, vagy pedig váltakozva? Ezeket minden egyes vidéken külön összegyűjteni nagyon tanulságos volna.

2. Melyek azok a szavak, a melyekben az *öző* vidékek is *ë*-t ejtenek?

3. Hogyan ejtik az egyes vidékek azokat a hangokat, melyek az irodalmi nyelvben, majd hosszan, majd röviden hangzanak: *ir*, *kör*, *ül* stb.? Mindig hosszan ejtik-e őket, vagy pedig fölváltva? Továbbá, mely szavakban ejt az illető dialektus hosszú hangot a köznyelvi rövid helyett vagy megfordítva?

A consonansok jelölésében a rendes irásmódon semmit sem kell változtatnunk. Néha a consonansokra nézve sem elég pontos ugyan a mi irásmódunk, pl. nem jelöljük a gutturalis nasalist, vagy az *m*-t se jelöljük külön, mikor *f*, *v* előtt áll, pedig ekkor nem bilabialisan, hanem dentilabialisan képezzük. Ezeket a népnyelvi közleményekben sem kell külön jelölnünk, mert csak bizonyos pontosan meghatározott esetekben fordulnak elő. A consonansoknál arra kell legjobban ügyelni, hogy a följegyzőt félre ne vezesse a szokott irodalmi orthographia. Ne is gondoljon a gyűjtő arra, hogy hogyan kell valamely szót rendesen leirni, hanem csak a hangokra figyeljen, a melyeket hall, s azokat jegyezze föl.

Legnagyobb nehézséget a diphthongusok irása okoz; mert nehéz pontosan megkülönböztetni az elemeket, a melyekből állanak, s nehéz ezt úgy följegyezni, hogy az olvasó is világosan lássa az illető diphthongus minőségét. A mint gyűjtőink eddig a diphthongusokat jelölték, abból azok természetére nézve eligazodni teljesen lehetetlen. Nekünk tudnunk kell, hogy milyen elemekből áll a diphthongus, s hogy hogyan fűzi össze a nyelv ezeket az elemeket. Szem előtt tartva a diphthongusoknak azt a meghatározását, melyet a Nyelvőrben (XIII. 532) adtam, hogy t. i. minden diphthongus áll egy teljes hangzóból, melyet vagy megelőz vagy követ egy kapcsoló hang, a jelölést úgy eszközölhetjük, hogy a teljes hang mellé teszünk egy kis betűt, a melyik a kapcsoló hangot jelöli. A gyűjtőknek ügyelni kell tehát arra, hogy a kapcsoló hang megelőzi vagy követi-e a teljes hangzót, azután hogy milyen vocalis a teljes s milyen a kap-

csoló hang. Például álljanak itt a göcseji nyelvjárás diphthongusai: *sz^{i}ép*, *^{i}én*; *j^{u}ó*, *l^{u}ó*; *szü^{ö}ke*, és egy-két palócz diphthongus: *b^{a}á* (bácsi), *mingy^{a}á*; *m^{e}ég*; *z^{e}öd*, *k^{e}ö*. Látjuk néha egyes közleményekben (pl. Ny. VIII. 177), hogy egy diphthongust úgy jelöl a gyűjtő, hogy ugyanazt a hangzót kétszer irja. Ezekre nézve szükséges volna fölvilágosítást nyerni, hogy miféle hangok azok, a melyeket így jelölnek. Egyáltalán oly kevéssé ismerjük nyelvjárásaink diphthongusait, hogy pontos megfigyelésükre minden egyes gyűjtőnek kiváló gondot kellene fordítania.

Ha a főljegyzés egész pontos akar lenni, akkor a hangsúlyt is meg kell mindig jelölni. A magyar hangsúlyozás azonban oly szoros szabályokhoz van kötve, hogy attól az egyes nyelvjárások alig térnek el, úgy hogy jelölése is szükségtelen. Csak egyes vidékekről tudjuk, hogy ezen rendes hangsúlyozás mellett egy másikat is használnak. A debreczeniek kiemelik gyakran a mondat utolsó előtti szótagját; a székelyeknek is van egy különös hanghordozásuk. A gyűjtők kötelessége volna megfigyelni, hogy miben áll ez a különös hanghordozás, s milyen esetekben használja az illető vidék.

A hangsúllyal összefügg a szavak elválasztásának kérdése is. Beszéd közben ugyanis, nem választjuk el egymástól mindig az egyes szavakat, hanem gyakran kettőt, néha hármat is egybe ejtünk. S mivel erre nézve az egyes vidékek ejtése módja eltér egymástól, szükséges volna, hogy a közleményekben az egybe ejtett szavakat egybe is irjuk. Mielőtt azonban a szavak szétválasztását is fölvesszük az utasítások pontjainak sorába, magam is kivánatosnak tartom, hogy erre vonatkozó nézetem tüzetes megvitatáson menjen keresztül, s csak akkor tegyük közzé a megállapított részletes utasításokat, ha az a tűzpróbát már kiállotta.

Az itt ajánlott irásmódra szolgáljon például a következő mese (ez Bajmokról beküldve már egyszer megjelent a Nyelvőrben, VIII. 520), a felsőbácskai (különösen a bajai) nyelvjárás hű föltüntetésével, mely a bajmokitól csak a kiejtés módjában tér el egy kevéssé.

„Vót a világon ëk kakas, annak vót ël lába, mëg ëgy szárnya. Azon sántikát, osz kikapart ën nétykrajczárost. Akkó elindút azon a nétykrajczároson mulatni. Amim mén,

rátalál ëf farkasra. A farkas kérdëszte tüle: hová mész të kakas?

— Êmék ezën a nétykrajczáron mulatni.

— Én is êmék veled.

— Hágy gyere, ha jê nem fáraccz.

Akkor osz tovább mëntek, osz rátalátak ëk kutyára. Kérdëzi a kutya: hová mész të kakas?

— Hát êmék ezën a nétykrajczáron mulatni.

Akkor osz ëggyütt továb mëntek, osz rátalátak ër rókára. Evvê jis tovább mëndëgétek, osz rátalátak ëgy árokra. Akkor osz aszonta ja kakas, hogy aki jeszt átugorja, az êmén vele mulatni. A kakas körösztű jugrotta, a többijek mëg bele jestek.

Mikó mëgéhësztek, akkor êkezdi ja róka: róka néni szép név, farkas bácsi szép név, kutya jan nem szép. Azt ëgyük mëg. Mëg is ëtték, de ja róka êtëtte ja kutya csontját másnapra. Másnap mikó ropogtatta ja csontokat, kérdëzi a farkas: mit ësző të róka néni?

— Hát kicsavartam a bélëmet, osz aszt ëszëm.

— Csavard ki jaz ënyimet is, maj én is ëszëm.

A róka mëktëtte, kicsavarta ja bélit, oszt a farkas mëgdöglött. Akkó magányosan maratt a róka. Még a farkasba tartott, addig csak jó vót, de jasztán éhës lëtt.

Âra szádogát ëm madár, vótak néki jaz árok partyán kis madaraji, de jën nagy róka má harmacczó mëgétte üket. Sírt-rítt a madár, osz a róka kérdëszte tüle, mé sír? Akkor êmeséte néki ja madár, hogy ën nagy róka má harmacczó mëgëtte az ű kis madarajit. Ez a róka aszonta neki, hogyha ütet kivëszi a zárokbú, akkó mëgőrzi a kis madarakat. Akkó kivëtte ja zárokbú ja madár. A róka mëg asz tanácsóta neki, hogy a fa alá temesse el ütet a falevelek alá, hocs csak az ëgyik füle lácczon ki. A madár ugy is tëtte. Később az a nagy róka, aki jazelőtt is mëgette ja kis madarakat, oda mënt, hogy mëgint mëgëgye üket, osz a másik róka fülejit a kis madaraknak níszte, osz bekapta. Akkor a róka fölugrott, mëkkapta aszt a másikat, osz mëgëtte. A madár gyerëkeji mëg megmarattak.

Itt a vége, vezsd a vízbe, eriggy vele Bátaszékre".

BALASSA JÓZSEF.

IRODALOM.

Germán elemek a magyarban. Írta Vizoly Zakariás. E művecskéről volt már egyszer alkalmunk említést tenni (Nyr. XIV. 196.). Akkori, csupán sebtiben való áttekintésen alapuló itéletünk a szóban levő dolgozatról nem volt egészen kedvező; most azonban, hogy tüzetesen, pontosan átvizsgáltuk e kisérletet, bármennyire tiszteljük is a jó akaratot, azt a csekélyebb fokú elismerést is, a mellyel első izben adóztunk neki, bár kelletlenül, de meg kell vonnunk tőle. A ,Germán elemek a magyarban' ugyanis, még ha itéletünk enyhítésére latba vetjük azt a mozzanatot is, hogy egészen töretlen úton járt, még úgy se mondható egyébnek teljesen elhibázott, fölötte gyarló kisérletnél.

Más alapos tudásnak azon az egyen kivül, hogy szerzőnk magyarul és németül jól tudhat beszélni, bárhogy keressük is, egybevetéseinek elég hosszú sorában alig akadhatunk látható nyomára. Szeme nem elég gyakorlott, látása nem elég éles; azért csak a legmindennapibb, a mintegy maguktól föltolakodó, a fölszínen uszkáló jelenségeket veszi észre; sőt ezek közt is van egy tetemes szám, a mely teljesen kikerülte figyelmét. Az előbbiekből mutatványkép ide iktatunk a sorozat első és utolsó czikkeiből négyet-négyet: *anslóg, bak, bakter, bál; vinczellér, zeller, zsámoly, zsindely;* kimaradt pedig egész hosszú sora az oly legközönségesebb szóknak, a minők például: *zsandár, silbak, lámpa, lajbi, fájinl(os), czúg(os* czipő), *maséroz, rezonéroz, muszáj, kolompér, tubák* sat. sat.

Ha például csak a játékokat s a játékok közül csupán a kártyát vesszük: *tronf, adutt, figura; viszt: kör, káró, pikk, treff, pàrtner, impász, bètli, trikk, slemm, àssz, dáma, gábli; tarokk: skiz, pagát, honér, toletró, volát, ultimó; makaó: brennèl, sláger, apré; ferbli: forpassz, mitrezerv, czupassz, besszèröl* sat., a mely nevezetek bármily eredetűek legyenek is, de német réven kerültek hozzánk, s a melyek közül egyetlen egyet se találunk a germán elemek sorában: látatlanban is megitélheti az olvasó, hogy a 316 czikkecskéből álló sorozat, a melybe több keresztnév is föl van véve, mennyi és mily nagy hézagokat tüntethet föl.

Ez magában véve azonban még egyáltalán nem volna ok, hogy kedvezőtlenül nyilatkozzunk róla, ha a hiányokhoz a kifogások, tévedések, hibák hosszú lánczolata nem fűződnék. Ezek a következők.

1) Forrásokra, alig egy-két eset kivételével, sehol se hivatkozik; az egybevetett jelenségek legnagyobb részt ugyan ismeretesek s nem fér kétség hozzájuk, de vannak köztük olyanok is, a melyekről nem tudni honnan kerültek, élnek-e

valóban, vagy csak a szerzőnek saját kikövetkeztetései. Ilyenek a magyar szók közül, melyek semmiféle szótárban nem találhatók: *czitling, köfe, rápánt*; a németek közül: *borch, drautz, maullasz. ziehling*. Idevaló, hogy több czikket egyszerűen átvett a NSzótárból, a nélkül hogy forrását megnevezte volna.

2) A nyelvtudományi s különösen a tárgyára vonatkozó irodalomban nincs meg a kellő tájékozottsága, az eddig teljesített munkálatokat nem ismeri, a legegyszerűbb, egészen kezdetszerű, s azért nagyon is elégtelen segédeszközökkel fog föladatának megoldásához; innen van, hogy több oly szót hiába keresünk a sorozatban, a melyeknek német eredete egész világosan ki van mutatva, míg másokat német származásra vezet vissza, holott már korábbi kétségtelen megállapítások szerint egészen más forrásból jutottak be nyelvünkbe. Amazok közül valók: *bókony* (Nyr. VII. 246.), *foglár* (244.), *fustély* (245.), *gyilok* (I. 221. VII. 504.), *hop*mester (VI. 505.), *kalap* (IV. 400.), *kastély* (VII. 245.), *kókonya* (247.), *köppöly* (243.), *kudarcz* (VI. 509.), *márvány* (441.), *messzely* (VII. 243.), *mord* (VI. 505.), *mordály* (uo.), *pöröly* (VII. 243.), *ráspoly* (244.), *vöndöly* (uo.), *zsákmány* (III. 274.). Az utóbbiakhoz tartoznak: *Bodnár*, nem egyenest a németből, hanem szláv réven jutott a magyarba (Mikl: SlavElem.). *Csöbör*, szerzőnk szerint ugyanaz, a mi az úfném. *zuber;* a szlávságból való: ószl. *čibrĭ* (Mikl.). *Garaboly*, nem, mint a szerző állítja, a ném. k ö r b e l-ből, hanem az úszl. *krabulja*-ból való (Mikl.). *Mester*, melyet a ném. *meister*-ből származtat, holott ez, a mint mindegyikünk tudja, a magyarban is *májszter;* a *mester* a szerb-szlovén *mešter*-nek a képmása. *Saroglya*, a német *schragen*-t tartja eredetijének, holott a szerb *šaraglje*-re vezetendő vissza (Mikl.). *Viasz*, helyesebben *viaszk*, szintén a szlávságból került át; a magyar szónak *i* hangja a ném. *wachs*-ból ki nem magyarázható.

3) Híjával van a kérdés alapos tárgyalásához megkivántató képzettségnek, mely a legelső, legközönségesebb elveket sem ismeri s egyes czikkei kezdettől végig a módszertelenség szemmellátható bélyegét viselik homlokukon. Nincs tudomása nevezetesen amaz alapelvről, a mely megköveteli, hogy mind a kölcsönadó, mind a kölcsönvevő nyelvnek szava alakra is, jelentésre is teljesen egyezzék.

E kellék szempontjából egybevetéseinek legnagyobb részét tarthatatlanoknak kell kijelentenünk. Ide tartoznak:

a) A melyek valamely régibb, többnyire középfölnémet alak képmásai s a melyeknek eredetije gyanánt a szerző az újfölnémet alakot állítja oda. Ilyenek: „*kasznár*: úfném. *kästner*“, helyesen: kfném. **kastnaer*. „*Kémény*: úfném. *kamin*“; *kamîn*-ból a magyarban nem lehetett volna *kémény*. „*Könting*: úfném. *quentchen*“; helyesen: a kfném. *quëntîn*.

„*Trágár*: úfném. *träger*-ből származik“; a kfném. *tragaere*-nak a módosulása. *Sörét* szavunkat szintén helytelenül a *schrott* alakra viszi vissza; holott világos, hogy a többes *schrötl* formának a képmása. Ilyen a *spéhely* is, mely szerinte a *spache*-n alapszik, pedig világos, hogy csakis a dem. **spächel*-nek másolata lehet.

b) Sok az olyan szó, a melyet újabb irodalmi alakra viszen vissza, pedig csak is egyik vagy másik tájnyelvi ejtésből magyarázható meg. Azt mondja például, hogy a magy. *tézsla* a ném. *deichsel* szónak a képmása. Mindenki látja, hogy az irodalmi *dájkszel*-ből lehetetlen a *tézsla* alakot kimagyarázni; ha e szó csakugyan németből került hozzánk, a mit különben mi is valószinűnek tartunk, akkor csakis egy **tàjšlă* vagy **tešlă* formán alapszik. Ide tartoznak a következő szók. Irodalmi *einschlag*, dialektikus *ànschla°g*: magy. *ánslóg*; ir. *erdbeere*, dial. *erper*: magy. *eper*; ir. *fuhr*, dial. *fu^a r*, *fu°r*: magy. *fuar (fuhar, fuvar)*; ir. *geländer*, dial. *glànter*: magy. *galantér*; ir. *kohlrübe*, dial. *kôlrábi*: magy. *kalarábé*; ir. *mörtel*, dial. *mortêl*: magy. *mortály*; ir. *beitze*, dial. *pàtz*: magy. *pácz*; ir. *band*, dial. *pànt*: magy. *pánt*; ir. *pfütze*, dial. *pütze*: magy. *pöcze*; ir. *butte*, *bütte*, *büttel*, dial. *puttn*: magy. *putton*; ir. *schinken*, dial. *šunkē*: magy. *sunka (sonka)*; ir. *schraube*, dial. *schrauf*: magy. *sróf*; ir. *schemmel*, dial. *šámel*; magy. **sámol (zsámoly)*.

c) A legnagyobb számot azonban amaz egybevetések teszik, a melyekben a magyar szó egészen más (igen sokszor nem német) példaképen alapszik, mint a melyet a szerző eredetijük gyanánt állít oda. Ezek közül valók: *bodnár:* nem ném. *binder*, hanem cseh *bednár; bölöke* = *blöcke*, nem *blöckchen; czédula* = olasz *cedola*, nem ném. *zettel; edzeni*, a ném *ätzen*-ből a magyarban bizonyára *ecczelni* vált volna; *erszény*, nem kfn. *eser*, hanem, mint már Thewrewk Emil kimutatta (Helyes magy. elv. 13), a demin. *äserin* képmása; *espély* = *speil*, nem *speiler; fáncz:* „az akad. szótár az úfn. *faden*-ből származtatja, mi helyes is“ — nem helyes; *farsáng*, a szerző szerint „az úfn. *fastnacht* átalakulása“ = dial. *fàššàng*, *fàršung* (Schmell.); *fillér* = *vierer* („ehmalige wälsche und tyrolische münze“ Schmell.), nem pedig *heller; finom* = klat. *finum*, nem ném. *fein; fodor:* „úfn. *krausz;* az akad. szótár szerint talán a *feder*-ből“ — nem értjük mi akar lenni; *fürmender*, *vormund*-ból, a mint a szerző magyarázza, lehetetlen; *iskatulya*, *skatulya* = ol. *scatola* (Nyr. XIV. 68), nem *schachtel; kámzsa*, a szerző szerint „úfn. *hemde*, ófn. *hamidi*“, = lat. *camisia; kapiczán* = *kappzaum* („ein kappenförmig über der nase befestigter zaum für zu dressierende pferde“ Sand.), nem *kopfzaum; kóter* = *kotter* („käfig“ Schmell.), nem *gitter*, *gatter; kofa*, nem magyarázhatni, mint a szerző állítja, az ófném. *choufari* alakból, először mert alig van szó, melyet

ófnémetből vettünk volna át; másodszor mert a kfném. *koufari*-ból *kúfár* lett, a melyet a szerző szintén helytelenül az úfném. *käufer*-re visz vissza; *kurta* = ol. *corta* (Nyr. XIII. 546), nem ném. *kurz; ledér*, nem lehet a *lüderlich*-nek képmása; *operenczia*, egy latinosított **oberencia* formán alapszik, az *oberenns* ből bizonyára *operencz* lett volna; *pék* = dial. *peck*, nem *bäcker*; *persely* = dial. *peršl*, nem *borch; pillér* = ol. *piliere*, nem ném. *pfeiler; polcz* = dial. *polz*, (ir. *bolz*), nem *pult; sáfár* = kfném. *schaffâri*, nem *schaffner; táska* = ol. *tasca*, nem ném. *tasche; tégla* = lat. *tegula*, nem ném. *ziegel; vándor*, helytelenül származtatja a ném. *wanderer*-ből, mert egyszerűen a *vándorol* (= *wandern*) igéből van elvonva; *zacskó*, a szerző szerint = ném. *säckel*, de számot nem ad róla, miként mehetett végbe ez az eredetitől feltünő nagy eltérés.

d) Még amaz egybevetéseivel sem lehetünk teljesen megelégedve, a melyeket különben helyeseknek kell elfogadnunk, mert sehol nem ad számot ama mozzanatokról, a melyek a magyar alak módosulását végrehajtották. A magy. *fánk* pl. helyesen van származtatva a *pfannkoch*-ból, de hogy miként lehetett s lett is valóban *pfannkoch*-ból *fánk*, azt meg se kisérli kellőkép megokolni. Szintúgy magyarázatlanul hagyja a különben helyes példaképen alapuló következő magyar alakokat: *font:* ném. *pfund*, forsp*ont*: ném. *vorspann*, f*ölö*stök*öm*: ném. *frühstück*, k*al*már: kfném. k*râ*mare, ke*hely*: kfném. ke*lich*, *kötör* (helyesen *kötör* TSz.): ném. k*elter*, k*ö*fe: ném. k*u*fe, p*ell*engér: ném. p*ra*nger, p*olgár*: kfném. b*ur*g*ae*re, s*ógo*r: ném. sch*wage*r, t*orony*: ném. t*urm*.

e) Részben ellenmondást foglalnak magukban, részben határozatlanok a következő egybevetések.

„*Aratni:* úfn. ärnten. Az akdszt. nemkülönben Dankofszky és Leschka is az ärnten-ből származtatják. Származtatásuk azonban ingatag, a mennyiben nyelvünkben is feltaláljuk az ‚irt' ‚ort' gyököt pl. irtó, ortovány, melyek mindannyian ugyanazt jelölik, mit az ‚ärnten' t. i. pusztitást, kopárrá tételt". Először is a ném. *ärnte* nem jelent ‚pusztitást, kopárrá tételt'; másodszor méltán kérdhetni, ha *arat* eredeti magyar szó, miért van mégis fölvéve a német kölcsönvételek sorába. Hasonló ehhez a következő; „*Cserep*; a debr. grammat. 341 l. szerint az úfn. scherben-ből származnék. De ha a szót hangtanilag elemezzük, úgy csakhamar azon meggyőződésre jutunk, hogy közelebb áll a szl. *č*repa-hoz [helyesen ószl. *črêpŭ*], mint a ném. scherben-hez".

Tájékozatlanul hagyja olvasóját a *goromba* szóra nézve, a melyről ezt mondja: „Imre S. a németből, Miklosich ellenben a szlávból származtatja. Igy tehát e szónál is két különböző véleménynyel találkozunk, a nélkül azonban, hogy apodictikus bizonyitékra találnánk". Hogy a *grob* milyen hangzású

lett volna a magyarban, elég világosan mutatja a latinból átvett *próbá*l, *poróbá*l.

„*Ház:* úfn. haus, gót, ó és kfn. hûs. Az etymologusok és magyarázók egy része, Imre S. Miklosich Dankfsz stb. határozottan a németből, míg mások akdszt. Budenz J. Hunfalvi P. stb. magyar eredetűnek tartják; amennyiben a finn ‚hó'- és ‚az'-ban, mely fedelet jelent, úgy a rokonhangzás, mint az értelem egyformán megvan. Ebből kifolyólag igazuk is van utóbbiaknak, csak az a nehézség forog fönn, hogy az ősmagyarok, — Pannonia elfoglalása alkalmával a ház építését, és ennek szükségességét aligha ismerték illetőleg érezték lesz, és így azt szükségképen a szomszédságukban élő népek valamelyikétől kellett tanulniok, kiknél (németeknél) ez már meg volt". Azaz, eredeti magyar szó, de a németből került.

„*Rokka:* úfn. rocken [helyesen: kfném. *rocke*]; azonban a finnben is megvan a ‚rukki', és így e szót magyarnak is vallhatjuk". A magy. *akna* is megvan a finnben: *akkuna*, sőt megvan a lappban, észtben, votjákban is (Ahlquist, ‚Kulturwörter'), de azért még se vallhatjuk az *akna* szót magyarnak.

„*Várda:* úfn. warte. Összefügg vele a ‚warten'. De megvan a ‚vuorde' a finnben is (Budenz J.), így tehát magyar eredetünek is állíthatjuk".

f) A hangtani fejtegetések közül megemlítjük a következő különösségeket. „Ha valamely szónak tőjében alhangu hangzó fordul elő, (a magyarban) következetesen a ragban is csak alhangu hangzó állhat; így lesz pl. pall*a*schból pall*ó*s, pf*u*ndból f*o*nt. A német *au* a magyarban rendesen *u*-vá változik. pl. m*au*llasz: m*am*lasz. Német *ei* a magyarban *i*-re változik, pl. m*ei*ster: m*e*ster".

Megjegyezzük még, hogy összes hangtani fejtegetései a következő pontokra szorítkoznak: A) A szókezdő két mássalhangzó módosulása, B) a hangzóvonzat; az előbbi öt, az utóbbi három rövid pontban van tárgyalva, a melyeknek végeztével ezt jegyzi meg: „Ennyit a hangtani változásokról".

E záradéknál önkéntelenül eszünkbe ötlik amaz ismeretes, iskolai vizsgálaton esett történet: — Was thut die rose? — Sie riecht. — Was thut das veilchen? — Es duftet. — Genug aus der botanik!

SZARVAS GÁBOR.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Egy árva szó Ha áll Budenz szófejtése, mely szerint *árva* = ‚elfeledett‘, akkor igazán árva a mi *dédelget* szavunk; mert úgy látszik összes szótáraink megfeledkeztek róla, pedig ma a müvelt beszédnek egyik legközönségesebb szava. Jelentése legközelebb jár a német *hätscheln* igééhez. Származására nézve a rokon jelentésű *gedél* ige változata; emez már szótárainkban is megvan. SIMONYI ZSIGMOND.

A módosító igék szórendjéhez. Egy pályamunkában a *megedzve vagyok, elbocsátva van*-féle megrovandó szólások közt volt említve Kazinczynak következő mondata is: „A kit elcsábítottam, *elcsábítva akart lenni*“ (die ich verführte, wollte *verführt* sein, Miss Sara S. 11). A pályamunkának egy bírálója határozottan hibáztatta e megrovást, mert szerinte ezt a mondatot máskép nem is mondhatni magyarul. Azóta figyelemmel kísértem a dolgot, s megfigyelésemnek az az eredménye, hogy a pályamunka írójának volt igaza, nem pedig a bírálónak. Ez a szerkezet (módosító ige, igekötős *-va -ve* igenév s *lenni* segédige) nagyon ritka, úgy hogy én három év alatt mindössze csak tizenhárom esetben találkoztam vele (tízszer nyomtatásban, háromszor élőbeszédben), de ezen eseteknek igen nagy többsége, kilencz a tíz közül, az említett biráló ellen vall. Ezek itt következnek: „Oly jövőbeli cselekvések, melyeknek a fő-jövő beálltakor *be kell végezve lenniök* (Szarvas G. Igeidők 269; — egészen így Ihász G. nytana 125. §., 1883-i kiad. 82). A zsinagógából nyíló ajtó rendesen *be szokott zárva lenni* („Egyetértés“ 1883. júl. 18). A mely gyakran díszesen *ki szokott festve lenni* (NyK. XVIII: 449). Az utóbbiaknak a tetőszerkezettől *el kell választva* és tűz ellen biztosítva *lenni* (Wanderley „Épületszerkesztés“ 123. velős magyarsággal fordított műszaki kézikönyv). Ennek a födélszéktől teljesen *el kell különítve lenni* (u. o. 125). A munkálatok, melyeknek e hó 14.-ig *be kell fejezve lenniök* („Pesti Hirlap“ 1884. ápr. 6., 5. l.). 8—12 napig *el kell* neki *lenni zárva* (itt a határozó igenév van hátra vetve; Dunán túl). Már *be* is *lehet csukva hagyni* (a többitől abban különbözik, hogy az inf. nem a létige infinitivusa; Kecskemét). A jó helyek [az előadás napján] már rendesen *el szoktak adva lenni*“ (Halas). Végre kétszer találtam így magánál Kazinczynál: „*El tudnak foglalva lenni* szerelmekkel, a nélkül hogy . . . (Rochefouc, max. 190). Nagyon *el kell rekesztve lenned* a világtól, hogy ezt sem tudod: du musst sehr abgeschieden leben (Regék, 33)“.

Ezekkel szemben egyetlen egyszer olvastam olyan szórendet, a minővel Kazinczy írta az elül idézett mondatot,

t. i. Horváth Mihálynak egy régi czikkében „Athenaeum“ 1843. II. 38: „Az írónak . . . *elhatározva kell lennie*, nyugodtan meghallgatni mások észrevételeit“.

Simonyi Zsigmond.

Létére. A Ny. IX. 218. lapján azt a kérdést intézik a szerkesztőséghez, vajjon „állhat-e a *létére* szó határozó igenév helyett, pl. ilyen mondatokban: beteg létére nem mehetett el a mulatságba (e h. beteg lévén)“; a kérdéstevő szerint ugyanis „a *létére* leginkább a *trotz* árnyéklatával bír“. Akkor a szerkesztőség nevében így feleltem: „Azt hisszük (bár idézetekkel ezúttal nem erősíthetjük), hogy nem lehet hibáztatni a *létére* szónak efféle tágabb használatát, s hogy a nép is mond ilyeneket: ha nem vigyázol most az egészségedre, majd megbánod vén létedre. — Bizonyító vagy czáfoló adatokat szivesen vennénk“.

Eddigelé hiába vártunk mind a bizonyító, mind a czáfoló adatokra, sőt azóta is emlegették e kétséget a megoldásra váró mondattani kérdések közt. Hadd soroljam tehát föl a következő adatokat, melyek az említett határozó használata kérdését véleményem szerint eldöntik.

Már Révai azt írja (egy kézirati füzetében, a Nemz. Múzeumban Misc. V. Exercitia lingvae Hung.): „Magyar l é t e m r e jól kell magyarúl tudnom: cum sim Hungarus, debeo bene scire Hungarice. Ő jó szomszéd l é t é r e, eszik az ő kedvellte barátjával: illej cum sit bonus vicinus, comedit cum amato sibi amico“. „Nemesi felkeléstek módját s ajánlástokat merészlém, barátod l é t e m r e, K. ujságaiba beiratni“ (Vitk. munk. III. 89). „Te kereskedő l é t e d r e illesz a khánhoz“ (Hunf. Vogul föld 178). „A nyelvérzék becsülni való segítsége, útbaigazítója a nyelvésznek, de ösztönféle l é t é r e csalóka“ (írja Lehr, Ny. IV. 542). „A szászok . . erős és termékeny l é t ö k r e roppantúl megszaporodtak hat század óta“ (Csiky: Taine angol irod. I. 97). „Ezt tapasztalt asszony l é t é r e világosan bizonyítja be“ (u. o. 211). „Vásott gyerek l é t e m r e rámentem a part mellett megtorlódott jégre“ (Borostyáni „M. Salon“ I. 280).

Mindezekben o k h a t á r o z á s r a van használva a *létére*, és hogy pl. a székely népnyelv is használja ily módon, azt következtethetjük ebből a megjegyzésből: „A *létére* kifejezést a *-be*, *-től* v. *-nek* is pótolja néha, pl. *ifiuba* v. *ifiutól* v. *ifiunak* elég az, a mit így megteszen“ MNyelvészet VI. 230.

I d ő h a t á r o z ó u l szolgál a következő mondatban: „Egy kányának öreg l é t é r e [öreg korára, vénségére] eszébe jutott, hogy sok lopásai után az isteneknek is kellene áldozatot vinnie“. (Vitk. munka II. 140; v. ö. sokan álmélkodnak pap-l é t e d e n, de nem én, u. o. III. 3.)

Igaz, hogy sokkal többször fordul elő megengedőleg, a német *trotz* értelmében, pl. „De hogy lehetnék hurkás létemre oly nagy ember én?“ (Arany Arist. I. 19). „Én erdélyországi létemre sem szót, sem szólamot nem hallottam tőle [a bihari embertől], melynek értelmét kellett volna kérdeznem tőle“. (Brassai, Erd. Múz. kiadv. II. 47). „Gyermek *létére* szivart szivul“ (Ny. VII. 324).

Az irodalmi nyelvben a *daczára* hasonló hangzása is közreműködik abban, hogy a *létére* inkább a megengedő viszonyra szorítkozik. SIMONYI ZSIGMOND.

Mellső. Hogy a *-só -ső* főnevekhez is járul, bizonyítják e népnyelvi adatok is: *karéjsó:* szélső, *deréksö:* középső értelemben. A *mellső* helyett azonban jobbnak tartom ezt: *elöded,* mely Matkó Istvánban ezt teszi: elő; *elödedin* levő: elején levő (Nyr. II. kötet), Mélotai Nyilasban pedig: *elöded:* eleje valaminek (Nyr. VI. kötet). Technologiai iratokban e szót a *mellső* helyett már évek óta használom. FRECSKAY JÁNOS.

Csökevény. A Nyelvőr XIV. 271. lapján Csapodi István említi, „hogy a *csökevény* szót Török Aurél professzor Erdélyből hozta magával“.

Egyszerűen az igazságnak tartozom vele, mikor kinyilatkoztatom, hogy eme sikerült s magyar tudományos műnyelvünkben valóban hézagot pótló szót a Természettudományi Társulat lelkes elnöke, Szily Kálmán, hozta legelőször javaslatba a *rudimentum* fogalmának magyar nyelven való kifejezésére, és így e tőről metszett magyar tudományos műnevet irodalmunk egyenesen ő neki köszönheti. TÖRÖK AURÉL.

Csákó. Sándor István Sokféléje IV. darabjának 128. lapján ez áll: „*Tsákó* vagy *Tsákó-süveg* nints igazán magyarúl mondva, mert *Tsákos*nak vagy *Tsákos-süveg*nek kell mondani. A magyar Süveg és Ruha készitők (süvegesek és szabók) igen jól tudják, mi neveztetik *Tsák*nak, mert az elsőknél a' Süvegből hegyesen ki metszett Darab, melly olykor hátul le botsáttatik, annak neveztetik, a' Szabóknál pedig a' Dolmánynak elölről való hegyes vége“.

Sándor Istvánnak ez adata kétségtelenné teszi, hogy a *csák* főnév, a melynek *csák-os (csákós)* származékából utóbb a *csákó* főnevet elvonták, a magyar mesteremberek közül a süvegeseknél és szabóknál még az ő idejében járatos szó volt. (l. Nyr. XII. 483.) N. K.

APRÓLÉKOK.

A néptanítók és a népnyelv. Lundell svéd nyelvtudós a népnyelvhagyományok ügyét tárgyaló értekezésében, melyet a Nyelvőr utóbbi három füzetében mi is közöltünk, a gyűjtőkről szóltában a többi közt ezeket mondja: „Azt hiszi az ember, hogy a néptanítók legalkalmasabbak az e féle munkára [a népnyelvi adatok gyűjtésére], ha elvégezve tanulmányaikat szülőföldjükön kapnak alkalmazást. De azt tapasztaljuk, hogy a műveltségnek az a foka, a melyre a néptanítók eljutnak, alkalmatlanokká teszi őket arra, hogy a nyeljárásokról helyes fogalmuk legyen. Rendesen ép úgy itélnek felőle, mint a legtöbb félművelt ember; azt hiszik, hogy a nyelvjárások csakis az irodalmi nyelv elváltozásai, tehát mivel romlott nyelv, minden erejükkel azon igyekeznek, hogy kiirtsák a gyermekből".

E kedvezőtlen nyilatkozat többeket kellemetlenül érintett s ebbeli visszatetszésüknek nyilt kifejezést is adtak. „Ez hát jutalma a szegény néptanító önfeláldozásának! mondja egyebek közt az egyik panaszlevél. Napszámosi fizetés mellett azért fáradjon a népnevelés mezején, száraz kenyeren, hogy még azon szerény elismerés is, melyet nehéz pályájokon önfeláldozásuk által kiérdemeltek, igaztalanul megtagadtassék tőlök, ezáltal is már aláásott tekintélyök még inkább csorbíttatván!" S különösen az érinti fájdalmasan a néptanítókat, kivált a lelkesebbeket, hogy az itélet általános, s noha nem tesz semmi kivételt, a Nyelvőr szerkesztősége mégis minden észrevétel nélkül közölte a rosszaló nyilatkozatot.

A mi az utolsó pontot illeti, mi kezdettől fogva elvül tűztük ki magunknak, hogy a mit egészében közlésre érdemesnek tartunk, habár egyes pontjaira nézve nem értünk is vele teljesen egyet, hogy az olvasó szabadon minden nyomás nélkül alkothassa meg a maga itéletét, minden észrevétel nélkül közöljük. Csillagos jegyzetek, rekeszes észrevételek s más az előadás zavartalan folyamát megakasztó megjegyzések közbeszurását mi a magunk részéről nem tartjuk igazságos eljárásnak. Ha a szerkesztőségnek itt-ott vannak ellenészrevételei, tegye meg azokat a legközelebbi vagy más erre kinálkozó alkalommal; de a mit a maga számára megkövetel s foganatba is vesz, hogy nem engedi, hogy közbevágásokkal csökkentsék állításainak s bizonyítékainak erejét, igazságos, hogy azt mások ellenében is gyakorolja s ne törekedjék zavaró közbeszólásokkal az olvasó itéletét magának előre lefoglalni. Ez az oka, hogy a föntebbi helyet minden megjegyzés nélkül közöltük. Most megtesszük rá s meg különösen a panaszhangra a magunk észrevételeit.

Kijelentjük tehát, hogy mi a svéd tudós föntebbi nyilatkozatát minden betüjében aláirjuk, aláirhatjuk annálinkább, mert itélete nem kizáró, ő is megenged kivételeket, midőn hozzáteszi: „Egyes felvilágosodott elmék mégis megtalálják, merre van a helyes út". Mi is ismerünk a magunk részéről több magyar néptanítót, a kiknek kellő képzettségéről elég alkalmunk volt biztos meggyőződést szerezni; de a mi a nagy részt illeti, Lundell kijelentése tapasztalati tényen alapszik, a melyet mi is megerősíthetünk; mert néptanítóink közül a legtöbben csakugyan ama balhitben élnek, hogy a nép rontja a nyelvet, s minden jelenség, mely az irodalmi használattól eltér, merő helytelenség, s azért egyik legfőbb föladatuknak tekintik s rajta is vannak teljes erővel, hogy e ‚világos fonákságokat' a nyelvből kiirtsák s a népet róluk leszoktassák.

De grammatikai képzettség dolgában is igen sok a kivánnivaló tanítóink jó részénél; szolgálhatnánk velük, mert bőviben vagyunk az adatoknak, hogy nem falusi, hanem városi tanítók, sőt könyvszerzők is akadnak többen, a kiknél egészen kezdetszerű grammatikai ismeretek hiányának jeleivel találkozunk, de nem tartjuk helyénlevőnek először azért, mert a hiba a legtöbb esetben nem bennük, hanem viszonyainkban keresendő, az iskolák rovására esik, a melyekből kikerültek; nem tesszük másodszor, mert nem volt czélunk a vádakozás, hanem a vád ellen való védekezés.

Kötelességünk egyébiránt kijelenteni, hogy újabban mind a két tekintetben örvendetes változás jeleit kezdjük tapasztalni.

A megfejtett titok. Mikor a Közmunkák Tanácsának elnöke, a ki egyszersmind két szinháznak igazgatója is, valami bölcs intézkedésre határozza el magát s ennek nyilt kifejezést ád, bátran meg lehet esküdni rá, hogy azt ily szókkal teszi: ‚*El vagyok tökélve, hogy* ezt határozattá *emelem* s e határozatomról az egész szinházi személyzetet *értesítem*'. Meg vagyunk győződve, hogy hasonló körülmények közt az állatkert igazgatója is környezetéhez ilyformán beszél: ‚Aztán *kérlek benneteket, hogy* ezekhez a tárgyakhoz egyitek *se nyuljon*'. S hogy még egy példát idézzünk, a Budapesti Hirlap fordítója is a maga helyén és idejében bizonyára ekként fejezi ki magát: ‚*Elhatároztam* magamban, *hogy* ilyen haszontalanságot többé *nem fordítok le*'.

Mikor aztán arra kerül a sor, hogy az itt megnevezett, de meg más személyiségek is, hivatalosan intézik valakihez beszédüket, akkor már nem mernek a föntebbi mondatszerkezettel élni, hanem szólnak ünnepi hangon, hivatalos ékességgel, a mint itt következik: „*Miről a főváros átirat által értesíttetni határoztatik*". (A Közmunkák Tanácsának jegyző-

könyvéből.) „*A közönség kéretik* a zsiraffokhoz *nem nyulni*“. (Az állatkerti föliratok sorából.) „Salisbury el van határozva a kormányt *nem elvállalni*“. (A Budapesti Hirlap jun. 20. számából.)

Most már az új magyar nyelv tökéletességének teljességéhez csak az az egy hiányzik, hogy költőink is e helyett: „Arra kérem komiszáros uramat, ne lőjje ki alólam pej lovamat!“ jövőre így szerkesszék dalaikat: *Kéretik a komiszáros általam, nem kilőni* alólam a pejlovam!

Mindeddig titok volt előttünk, miben rejlik oka e két, egymástól különböző (házias és nyilvános) beszédmódnak; a napokban azonban illetékes helyről fölvilágosítottak bennünket róla. Egy fogalmazó bizonyos határozat záradékául ezt jegyezte oda: „Kiadjuk elintézés végett a számosztálynak“; föllebbvalója azonban tudatta vele, hogy a *kiadjuk* semmiféle, bármi magas állású hivatal szájába nem való: „*kiadjuk* csak a király mondhatja; helyesen: *kiadatik* a számosztálynak“.

Nyelvészeti elmésségek. Egyvalaki jó kedvében, vagy a mi hihetőbb, azonvaló elkedvetlenedésében, hogy hazafiatlan kertészek mind több és több levelet tépdesnek le az eredeti magyarság lombozatos fájáról, elővett gúnyának tárházából egypár nyilat, kiköszörülte jó élesre és nekiröpítette a gonosz fosztogató szive tájára.

„A ‚czápa és családja‘ értekezésnél“, így szól a gúnyirat fogalmazója, „eszembe jutott a franczia ‚*le cep* = szőllőtő. — A kis kézi cserép kancsót többször hallottam *czepe* néven említtetni Baranyában. — A Nyr. XIII. 322. l. a *kudarcz* magyarázatánál eszembe jutott a *coup d' arrest*“.

Igaza van epigrammatistánknak. Valóban mulatságos dolog nézni, a mint ezek az újkori álomfejtők egymásután kihüvelyezik, hogy a hangzatos magyar *zamat* voltaképen ugyanaz, a mi a német (ge)*schmack*, a *csödör* = ném. *zelter* sat. sat.! Hogyne ötlenék az ilyenek hallatára okos embernek azonnal eszébe, hogy eszerint hát a magyar *kéz* se más, mint a német *käs*, a magy. *falka* pedig világos, hogy ugyanaz, a mi a lat. *falco*, a magy. *okos* = gör. ὠκύς, a magy. *szőr* pedig = franczia *soeur* sat.? A *czápát* idegen fajzatnak csak oly eretnek magyarok mondhatják, a kiknek sem erős hitük, sem igaz tudományuk nincsen. Tudnivaló (l. a Büdös egyik rejtekzugában legujabban fölfedezett s csak az avatottaktól olvasható s érthető régi székely betükkel írt Krónikát), hogy a rengeteg geologiai átalakulások előtt Szittyaország egy óriás sziget volt, melynek partjait egykoron köröskörül az Adria hullámai mosták, s a czápa annyi volt benne, hogy a szárazra is ellátogatott s a bátrabb szittya suhanczok néha meg is nyergelték őket s úgy nyargalóztak végig Hunnivár

ragyogó márványpalotái közt. Különben magyar származása is egészen kétségtelen; *czápa* ugyanis voltaképen nem egyéb, mint *sápa*, azaz a *sáp* gyökből (vö. *sáp*-kór) a kezdő *s*-nek előbb *sz*-re, s aztán *cz*-re változásával.

Kudarcz is tősgyökeres régi magyar szó. Ugyanazon Székely Krónika szerint ugyanis az ős szittyáknál szokás volt, hogy az elfogott ispiónt büntetésül kútba vetették. Midőn az ily halálra itélteket, hogy végrehajtsák rajtuk a kiszabott büntetést, kötözve a kút elé hurczolták, a halálos ijedség eltorzította arczukat; az ilyenekről mondták aztán, hogy kút-arczot vágtak, s ebből lett később a maig is járatos ‚kudarczot vallani' kifejezés. Hogy Heltai e helyett ‚*kudarcz*ot vallani' használt, az könnyen érthető s természetes is, mert ő is olyan szalajtottféle ember volt, a ki a legvilágosabb magyar szókat is elcsavarta, csak hogy idegeneknek (németnek) tűnjenek föl. A vér nála se tagadhatta meg magát — mint másoknál se.

VÁLASZOK.

Pótlékul a Nyr. XIV. 185. lapján tett kérdésekre.

czula. a) „A *czula* szót nálunk is széltiben használják, s csupán csak leányra vagy asszonyra szokták mondani. Eredetileg egyébiránt jelent: ócska, szennyes ringy-rongy ruhanémüt, *czele-czulát;* személyre átvitt értelemben: kétes erkölcsü, szennyes életü leányt, asszonyt, s e jelentésében közel áll a *czurhó, szajha, kurva* jelentéséhez. Pl.: Béfogod a szádat te *czula!* mer megmondom a nevedet!" (Katona Lajos. Nagybánya, Szatmár m.) — b) „Múltkori közlésem (Nyr. XIV. 228) kiegészítéseül a *czula* szóra nézve még a következőket közölhetem. Baksay értesítése szerint népies használatú szó s jelentése annyi mint bagazsia *(bagage)*, haszontalan tereh, rongy, lim-lom, s szerinte erkölcsi megrovás nincs benne. Nekem is úgy látszik, hogy inkább a ‚haszontalan, hitvány, rongy, semmitérő' volt első jelentése. Erre mutat a *czele-czula* = ringy-rongy". (Baráth Ferencz.)

petek. „E szót Szatmáron egy vén huszártól, ki bennünket gyermekeket a *hatvágás*-ra tanított, hallottam; s pedig így: *jobbra petek! balra petek!* már t. i. mikor jobb vagy bal felől kellett magunkat védenünk, fedeznünk az általa felénk intézett vágás ellen. Nálunk különben a *petek* szót nem használják, hanem e helyett *patáliá*-t mondanak, mely szó alkalmasint egy jelentésü a *petek*-kel. Én úgy vélem, hogy e szó a ném. *bedecken* igéből jöhetett át hozzánk, s így a *nagy petek* nagy veszekedést, czivakodást, összecsapást jelenthet,

a vívásnak említett német műszavától". (Katona Lajos. Nagybánya.)

petten. „A *pöttön* szót kis emberre alkalmazva Sopron megyében közönségesen használt szóként ismerem". (Csapodi István.)

ragyabunkó. „Szatmár alsó vidékén hallottam e szót; jelentése: erősen ragyás, ragyavert, kinek arczát a ragya igen eléktelenítette. Pl. ‚Jaj te *ragyabunkó!* de csak rut vagy!' Mondják *ragyabimbó*-nak is". (Katona Lajos.)

eresztős. I. a) „Az *eresztős* szó itten általános használatú. Eresztős nálunk a gabona, ha bőv magot ad; eresztős a szőlő borra, a szalonna zsirra, a szilva, törköly, borseprü pálinkára nézve. Tehát jelentése: gazdag, dus, bőv. Pl. ‚Hogy *ereszt* a szőlő? Bizony nem igen bőven, mer nagyon husos', azaz nem igen leves". (Katona Lajos. Nagybánya, Szatmár m.) — b) „*Eresztős az élet v. gabona*, e kifejezést Szatmár megye keleti részeiben egészen Nagybányáig s az ú. n. Avasig széltiben használják. Minél több buzaszem kerül ki valamely keresztből, annál eresztősebb: *eresztős a kereszt.* Egy értelmű vele: *jól fizet az élet*". (Bartók Jenő.) — c) „Csallóközben mondják: *egy száput ereszt az élet*". (Kaprinay István.) — II. „*Eresztős ez az élet v. búza*, oly gabonára mondják, mely még nincs jól kiszáradva s nyirkosan vitetik a malomba, s mely a malomkő alatt nem porlik, hanem nyálkás nemű anyaggá válik". (Sütő János. Kecskemét.)

mármoros. „A Nyr. XIV. 185. l. tett kérdésre vonatkozólag közölhetem, hogy egy czeglédi származású budapesti asszony fülem hallatára többször is mondta férjének: „te is *mármoros* voltál". E szóalakon férje nem akadt fönn, az asszony pedig kérdésemre, hogy *mármoros?* ismételte: „bizony *mármoros*". Azt hinném ez afféle választékos kifejezés; megfordítottja annak, mikor *márma* és *mármost* helyett *máma* és *mámost* szót ejtünk". (Csapodi István.)

vón. a) A *vón* alakot *volna* helyett a vidékünkbeli nép épúgy használja, mint a *kellene* helyett a *kén* alakot. Pl. Nem *kén* nekem egyéb gazdaság, csak az a pár ökör *vón* az enyém". (ifj. Hegyi Mihály. Deézs.) — b) „*Vón* a *volna* helyett nálunk általános használatú. Pl. Nem *vón* semmi bajom, csak pízem *vóna*". (Katona Lajos. Nagybánya, Szatmár megye.)

A vágó állatok részei. a) „A marha részeiről itt a következő elnevezéseket hallottam: *tarja, tajtékpecsenye, lapaczka* (lapoczka), *felsár, fartő, gömböjü-pecsenye, csikló, bélpecsenye, szegy, ködökremek, vastagódal, karmanádli.* A disznón is ilyen formán nevezik az egyes részeket. A *lolja* vagy *lolva* szó azonban nálunk ismeretlen". (ifj. Hegyi Mihály. Deézs.) — b) „A *lolja* vagy *lolva* szót vidékünk egyáltalán nem ismeri; de van egy általános szavunk, mely alkalmasint

a *loljá*-nak változata. Van pl. a sertésnek egy testrésze, mely a mellkastól kezdődőleg lefelé két ágban a bordák egyes kinyuló csontjait foglalja össze: ezt nálunk *nyuljá*-nak nevezik; a kezdő bunkós részét *nyulfü*-nek, a *nyulja fejé*-nek. Innen szokták tréfásan mondani: „jó a *nyulfü* káposztával", természetesen nem a valódi nyul fejét, hanem a disznó *nyuljá*-ét értik". (Katona Lajos. Nagybánya, Szatmár m.)

topa. a) „A *topa* szót Torontál megyében Tordán béna értelemben használják; főképen arról mondják, kinek keze vagy lába ujjai, keze vagy lába feje hiányzik". (A „Budapesti Hirlap" egy olvasója.) — b) „Nálunk a *topa* szót oly emberekre mondják, kik menés közben mindég a földhöz ütik lábukat; vagy gyermekek közt olyanokra, kik futkározás közben nem emelik fel eléggé, hanem mintegy a földön huzzák a lábukat". (Csatáry Lajos. Déva-Ványa, Jász-N.-Kun-Szolnok m.)

fagy. (Múlt füzetünkből véletlenül kimaradt. Szerk.) „A *fagy* igét annyiban ejtik Baján a művelt szokástól eltérően, hogy ott ikes ige, a mint ezen a vidéken az *ik*-es alak egyáltalán nagyon kezd elharapódzni, s más különben iktelen igét is mondanak ikesen: *fagyik* (*az éjjê. befagyik a Duna; lefagyik az órod* stb.)". (Balassa József.)

jár. a) „*Az ócska bankó mán nem jár*, egészen közönséges kifejezés, s nem hiszem, hogy ezt a dolgot másként fejeznék ki akárhol". (Baráth Ferencz. Kis-Kunság.) — b) „Torontál megyében Tordán a rossz pénzre azt mondják: *ez a péz nem jár*". (A „Budapesti Hirlap" egy olvasója.) — c) Vidékünkön mondják az ilyenféléket: Nagyon *járja* az efféle betegség. Ez a szokás több helyen *járja* stb." (Verseghy N. Róbert. Esztergom.) — d) „Deézsen egészen szokásos: Ennek az embernek a szava nem *jár*. A régi forintos nem *jár*." (ifj. Hegyi Mihály.) — e) „Vidékünkön általános keletű mondás: *Jár*-e még ez a bankó? Honne, ha viszik! A csalás köztünk nem *jár*." (Katona Lajos. Nagybánya, Szatmár m.)

KÉRDÉSEK
a Nyelvőr olvasóihoz.

1. A mint a Nyelvőr ez évi VI. füzetének 271. lapján olvasható, Calepinusnál és MA.-nél a lat. *posticum* ‚belső ajtó'-n kívül *fül-ajtó*-val is van fordítva. Kriza Vadrózsáiban (502. l.) a székely szók sorában előfordul a *hülajtó* s a következő magyarázat van hozzácsatolva: „a pitvarajtón egy külső ajtó léczből csinálva". Kresznericsnél az *ajtó* alatt az összetételek közt ezt is ott találjuk: „*hél-ajtó:* porta tecti".

Mily vidékeken élnek e szók? Kérjük pontos és tüzetes magyarázatukat, nevezetesen a ház melyik részén levő ajtót nevezik *fül-*, *hül-* v. *hél-ajtó*-nak, minő anyagból szokott készülni s milyen a szerkezete.

2. Használják-e másutt is s minő jelentésben a következő szókat: *mirhó* (Hajdu-Szoboszlón annyi mint: „erős, viharos szél“), *minor* (u. o. annyi mint: „hermaphrodita“), *czompó* (u. o. annyi mint: „segédbába“)?

3. Dívik-e a nép nyelvében a *kelengye* szó?

4. Hol és milyen értelemben használja a népnyelv a *lomb* főnevet?

5. Él-e valahol a *kígyó* szónak ez a kiejtése: *kija*?

6. Hallható-e valahol *fürdik* helyett *füröszik*?

7. Mondják-e valahol *más* helyett ezt: *másabb*? (Vö. . . . „Tempi passati! *Másabb* vendégekkel foglalkozik már a közvélemény, *másabb* dolgokat érlel magában és bocsát világgá a rotácziós gépnek kopogó szelleme“ — írja Latkóczy M. a Pesti Hirlapban 1884. júl. 30. tcza.)

8. A *tüsszent*, *trüsszent*, *prüsszent* alakokon kívül ejtik-e ezt is: *ptrüsszent*?

9. Él-e még valamely vidéken s mily értelemmel a Sándor István említette (l. a helyreigazítások közt) *csák* főnév s a *csákos* vagy *csákós* (-süveg) melléknév?

10. „Szép lovai vannak ennek a hunczut sovábnak. — Szép, de szebbek a mi *bírónké*“. Mondják-e valahol a második mondatbeli birtokost *(bírónké)* így is: Szebbek a mi *bírónkéi*?

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Sujkon üget: a mi még bizonytalan.

Körösztű van benne a kutya: gonosz emberről mondják, mintegy kifejezve, hogy tehát nem is jöhet ki belőle.

Hallotta hírit, mint katona a kávénak.

Fahőgyőn a nap: este v. reggel, midőn a nap fa magasságban van az ég aljától.

Lógnak a násznagy-kendők: a gerendáról lelógó pókhálóra mondják, kivált ott, a hol eladó lány van a háznál.

Ėggy a kuczó a kemönczévê: akár a gazdával beszélj, akár a gazdasszonnyal, az mindegy. (MA.-nél: Egy a szoba a kemenczével. Debreczenben ugyanígy, Ny. VII. 424.)

Tőszik a törvént: midőn értetlen emberek rájok nem tartozó dolgokról vitatkoznak. Pl. „Tőszik ám a törvént a malom alatt; aszondik, hogy má nem soká kiüt a negyvennyócz“.

Sė hótt, sė eleven: „Úgy mőgijettem, hogy nem vótam én sė hótt, sė eleven".

Veri az annya tolla: serdülő leányról mondják. (Eredetileg libáról, midőn a fehér toll kezdi kiverni.)

Fogó hêre! Fogó hely malomban az, a hol a lovakat befogják.

Lé tartja a szógát, átok szitok a gazdát: ha a gazda rossz élésen tartja a cselédet, elég alkalma van káromkodni annak rossz munkája miatt.

Mozgatja a fülit: jelentkezik vmi őtet illető járandóságért.

Nyirfa-nyerőg: sovány száraz vén asszony.

(Kis-Kún-Halas.)

KORDA IMRE.

Babonák.

1. Hogy a kutya harapós lėgyén, tüskére kő tėnnyi, mikor elősször a házbo beviszik.

2. Hogy a tehén mėgüzőggyék, keresetlen szurokkâ kő a csipejit még a farát köröszbe mėkkennyi. (A kerék agyáról a surlódás következtében le-leesik egy-egy megkeménykedett kenőcs darab; ezt kell véletlenül megtalálni.)

3. Hogy a ló sállék (sárljék), ugyan illen keresetlen szurkot kő kėnyérbe neki beannyi.

4. Istenátboszta tüske gubájábo van ėk kukacz, aszt kő kėnyérbe beannyi a tehénnek, akkor mėgüződik.

5. Hogy a palántot a bóha mėg nė ėgye, karót kő ütnyi közibe, osztán a karó hėgyire disznószart tėnnyi.

6. A csikó nyakábo csöngő helétt disznószart kő kötnyi nyócz napig, hogy a zannyátú ê nė maradozzon.

7. Disznó-óbú kő a tikot mėgütetnyi, hogy a csibék mėg nė tetveséggyenek.

8. Ha a gyerėk éjjê sokat réjn akkor ültetett fűzfánok a hajtását kő mėkfőznyi, avvâ meggőzőnyi.

9. Ha szengyörnap előtt kigyut fog a zembér, s annak a fejit a tikok válujába teszi, akkor a kányo nem viszi el a pizsėllėket.

10. Ha a bükkönt ujhold pėntėken vetik, akkor a majorság nem veszekėdik mėg tüle.

11. Hogy a gyerėk könnyen êvájjék a csöcstű, disznuválura kő ünyi a zannyánok, és onnan mėkszoptatnyi.

12. Sárgoság ellen lutszart kő borba innyi.

(Nagy-Lengyel, Göcsej.)

GAÁL FERENCZ

Gúnynevek.

Nyomcsék Gyurkó. Természetesen, emberünk kicsi levén, testalkatában „a züdü enyomta, hát bizé ném nyőtt még; naon formátlan embör, hát tuggyok, a seggé nincs messzi a fődtü; hozzá még gérnyáncsos (= görhes, sovány) is“.

Pikles Piku. Ez egy szegény embernek a neve, ki „gyerök korába pókákat legetetétt a páskácziun; a pókák között fijaji és vótak, osztán eök aok után, mit mégőjöttek, mindig aszonták pik, pik“. A szomszédos gyermekek hallván, hogy a pulykapásztor utánozza a kis pulykák „pik, pik“ hangját, megszületett vele a Pikles név; Pikura pedig a pap keresztelte, mikor azt mondotta hozzá „Miklós! én tégedet keresztellek“.

Lettyés Janku. Lusta, lomha magaviseletéről = lettyedétt. „Imme-ámma möjöget a żuton, roggyog a zina, mintha vén embör vóna“.

Rétes Petk. „Mikor u kedve vót, naon éhön vót, dógoznya, kaszánya, fát, vaj gezdörnyit (= aprófa, rőzse) vágnya vót, mégehüt; ha elejbé téttik vóna, hát három tepszi rétest és mögöjött vóna. Naon szeretté a rétest“.

Pihe Náczi. Habár öregségénél fogva már az Ignácz nevet is megérdemelné „a Pihe Náczi csak am marad, a mi gyerök korába vót; ollan könnyig vót, mind a pihe (= pehely)“.

Ünökös Dávid. Már a neve is elárulja, hogy „a Dávid bátyám, aki kjennek tesférsógora, mikor bócsukra egyár Bisztiriczire még Márja Czellbé, szeret ünökügetni. Ev vezeti a porosecziut, akár ijott, akár öjött, még ehös gyomorre és ott dáviriku (= kiabál) a poroseczíu elütt“.

Rofa Jóska. Rekedtségénél fogva mintha röfögősen ejtené ki a hangokat, azért már gyermek korában társai Rofának keresztelték el.

Fölöntü Pál. A garatra szokott felöntözgetni „mikor bérug, hát izej mikor részög“.

(Dobronak.)

FATÉR JÓZSEF.

Tájszók.

Zilahiak.

fersing: szoknya.
félkótya: eszelős, féleszű, hülye.
füddző: fűző.
füdzfa, füczfa: fűzfa.
füttő: kályha.
fímlik: fénylik.
findsia: csésze.
gelebibe: kebelébe.
gurdé: gyom.
gyere nálunk: jőj hozzánk.
gyökönt: bólyogat, bólintgat.
gyömőcs: gyümölcs.
hajkal: csendesen, lassan.

helybenhagyni: **keményen** elverni.
hink-hank: kevés értékű, semmit érő, selejtes.
honnat, honnėt: honnan.
hoplás: gézenguz, munkakerülő, naplopó.
hirnyó: hernyó.
ippeg: épen.
istenitélet: vihar.
ivutt: ivott.
jóizű: csinos, formás.
kaláka: evés- és ivásért végzett munka; mulatsággal öszszekötött munka.
kalamistrál: munka közt alkalmatlankodik, utba van, munkájával semmit sem segít elő.
kápás: képes (fähig). „Nėm kápás reá": nem tudja azt megtenni, elvégezni, nincs reá képessége.
kárpál: sokat beszél, perel valakire, zsörtölődik. „Ne kárpálj : ne járjon a szád, hadd el már a perelést, szidást.
kártyus: fa kanna.
kastos: sáros, lucskos, harmatos vagy megázott fűtől nedves, piszkos.
kasul-bakul: össze-vissza.
kasornya: gyékény- vagy csepüfonadék, melyben konyhaedényt hordanak a mezőre; fazékfogó.
kecskebukázni: bukfenczet vetni.
kofa: gyümölcsárus férfi.
kofáné: gyümölcsárus nő.
kokas: kakas; pattogatott tengeri.
kománé: komasszony.
kopacz: kopasz.
kóriczál: csavarog, bolyong.
kócs, kaucs: kulcs.
kótyagos: jó kedvű a bortól, ittas.
köntös: női ruhaderék és vele egy kelméből készült szoknya.
kukra ugrik: visszapattan, felszökik, fölfelé ugrik.
kukraugrós: rugalmas.
kukra emelni: függélyes irányban emelni.
kukkazni: sárgolyót feldobni vessző végéről.
kukuró: perecz kenyértésztából.
küllő: harkály.
lator: parázna.
ládabeli: fehérnemű, kelengye.
lefetel: nyelvel.
légely: lapos dobhoz hasonló fa edény, melyben vizet vagy bort visznek a mezőre. (Békésmegyében csobolyó néven ismeretes.)
liphendi, liphecz: léha gondolkozású.
liu: lévó.
lusta: ocsmány, ledér.

JUHOS BÉLA.

Székelységiek.

(A Tájszótár kéziratából. Vö. Nyr. XIV. 223.)

bakk fütty: gyermekek játéka; az egyik lebuvik négykézláb, a más keresztül szökik rajta s az is lebuvik s a többiek is rendre keresztül szökdösnek, és így tovább.
balogos: béfelé álló, p. o. balogos körmü ló, befelé hajlott körmü.
élesz: sernek avagy pálinkának valónak felforrása; innen kis élesz; midőn a ser vagy pálinkának valót előre élesztővel megkeletik egy kissebb

cseberben s úgy töltik a nagyobb kádba.

felvájni: a ledőlt gabonát a földről; innen vájos gabona: ledőlt vagy nehezen aratható.

fodrittó: a bőr szinit fodorittó fa eszköze a timárnak.

keverés: a pálinkának béforrozott moslék forma higság.

frisko: ingre fölvett s azt kiméllő derék közepéig érő kurta kendervászon másod ing.

frekturás: különös fogásu ember.

haskéreg: Mártonnál haskér.

meglábbalni: a betegségen keresztülesni szerencsésen.

megnyállani: a húsnak megnyulósodni.

megnyergelni: felülkerekedni a feleségnek a férjén.

megömleni: az ón öntésben az ijesztő tárgy képinek kiömleni.

megragadni: megfogja a malota az üstöt; valakinél sokáig ülni.

megránkodni: megrászkodni.

megreppenni: a veréb egy kisség felszáll s ujra leszáll.

megszemelni: a buzát szemenként megszedni.

megtérülni: valakinél valami dologba boldogodni.

méh-szin: méh tartó hely, apiarium.

méltatni: általadni, p. o. én általméltatom, pro: adom.

mihejszeg: a mihejpadba járó vasszeg, a melybe akasszák a deszkát.

orozba maró: kutya, a ki nem ugat s megmar, lopva megmaró.

öszveereszteni: két deszkát gyaluval.

öszveérni: a szilvának a kádba öszverothadni.

öszvehadarni: a cséphadaróval öszveverni.

öszvekuczorittani: a tüznek a szalonnabőrt öszvegombojgatni; a lábat öszvesugoritani.

öszvesodrani: a tojás székit sodrófával öszvekeverni.

ötves-olló: réznyirő olló a lakatosoknál.

pappal hálni: midőn a fonalat a vetőre egészen föl nem tudja vetni a szövő s a házban éjczakára bennmarad a vető.

sarok-iró: sarkot czifrázó lapos fánczos csont.

szinlő-fa vagy husló-fa: két lapittoju fa, a melynek van mintegy kilencz fertályos két lába; a szőcsök műszere, a mivel a bőrnek a szinét tisztítják meg a csávától.

szinlő-kasza: a mivel a szinét adják meg a timárok; nem éles, mert ha a volna, vakarna.

szökő-juk: egérnek, ráknak titkos juka, a melyen keresés elől kiszökhetik.

szőrtojó: egy sing hosszuságu vas, nem éles, a mellyel a timár letojja a szőrit a bőrnek.

cselekedő-üst: mindennap kézbe forgó kicsid üst. (Olyan kifejezés mint a nyelvemlékbeli: künnjáró edény: hétköznap használt edény. Fr. J.)

FRECSKAY JÁNOS.

Népománczok.

Jó estét, jó estét Sági biróné asszon!
Itthun van-ė lyányo, a kedves galambom?
Itthun van, aluszik az êső szobábo,
Az êső szobábo, piros paplanyos ágybo.

Mėnnyėn be, mėnnyėn be, híjja ê a bálbo,
Sárgo [1]) bronell czüpőt huzza a lábáro,
Szép selėm szoknyáját kősse dėrėkáro
. . . .

Hangászok, hangászok [2]), rėggelig huzzátok!
. . . .
Mast mulatok kedvemre Sági biró lyányávuó,
Sági biró lyányávuó, az én kedves rózsámmuó.

Iczikém-piczikém, haggy ėkkicsint pihennyi,
Sárgo bronell czüpőmbü a vért kiőntenyi!
Nėm lėhet pihennyi, nėm lėhet nyugonnyi,
Sárgo bronell czüpődbü a vért kiőntenyi.

Tė tėtté fogadást én előttem, nėm más,
Hogy én rajtam kivül sohasė szereccz mást.
De tė hamis vuótá, már engėm mėgcsuótaá,
Ėppár hamis csolkér máshuó folamottaá.

Vergyė még az isten aszt az idės anyát,
Estétü rėggêig ki nėm láttyo lyányát.
Vergyė még az isten azt az idės apát,
Estétü rėggêig ki nėm láttyo fiját.

Éfél után öt óra, harangoznak hajnóra,
Szép szomoru versėket Sági biró lyányáro.
Még a más vendegnek [3]) huzzák a vigadót,
Sági Mariskáro huzzák a haldoklót.

Jó estét, jó estét, Sági biróné asszon!
Aszt hallottam, hogy mėghuót az én galambom.
Mėghuót maá, mėghuót maá ê is van temetvė,
Tė hitván rongy embėr szenveccz a börtönbe.
(Bókaháza. Zala partján.)

KERTÉSZ JÓZSEF.

---

[1]) „Sárgo bronell czüpőt" ugyan már nem viselnek, de a fekete még mindig a legnagyobb fényüzési czikk e vidék leányainál.

[2]) Hangászok: zenészek (czigányok). A nép dalaiban szereti az urias kifejezéseket használni. K. J.

[3]) Nem tollhiba a ‚vend*eg*'? Szerk.

A

MAGYAR NYELVŐR

ára:

egész évre 5 frt.

☞ Fél évre nem fogadunk el előfizetést. ☜

A pénzutalványok a kiadó-hivatalhoz (Budapest, VI. kerület, Bulyovszky-utcza 6. sz.) küldendők.

☞ A második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik, nyolczadik, kilenczedik, tizedik, tizenegyedik s tizenkettedik évfolyam egyenként 5—5 frton, az egyszerre megrendelt II—XIII. kötet pedig 45 frton kapható.

A II—XIII. kötet megrendelőit azonkívül ama kedvezményben részesítjük, hogy a *45 frtnyi összegnek egy év alatt négy részletben való fizetését is elfogadjuk.*

☞ Reklamácziókat csak egy hónap lefolytáig teljesítünk. ☜

„MAGYAR NYELVŐR“
szerkesztősége s kiadó hivatala.

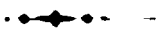
Tudnivaló.

A „MAGYAR NYELVŐR“ a M. T. Akadémia megbizásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt czikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr“
szerkesztősége.

1885. AUGUSZTUS 15.

MAGYAR NYELVŐR.

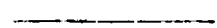
A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XIV. KÖTET. VIII. FÜZET.

BUDAPEST, 1885.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

Megjelenik minden hónap 15-én három ívnyi tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő s kiadó hivatal Budapest VI. Bulyovszky-utcza 6. sz.

XIV. kötet. 1885. AUGUSZTUS 15. VIII. füzet.

A MAGYAR NÉVRAGOZÁS.

3) A -nál, -től, -hoz ragok.

A *-nál* rag alakjai és eredete.

A *-nál* rag illeszkedés nélkül nyelvemlékeinkben nagy ritkán fordul elő; pl. *Ferennczna1* Lev. I. 2. (a HB.-ben egyáltalán nem fordul elő.) A *nél-kül* első eleme némely codexünkben még nem a következő *kül*-höz, hanem a megelőző névszóhoz illeszkedik *(-nál kül* és *-nél kül).* Annyival föltünőbb, hogy némely vidék ejtésében még maig sem hajtódik végre mindig az illeszkedés. Különösen a göcseji nyelvjárásban állandó a *-nál* alak: *ennál, erdünál, embernál, kendernál.* (Budenz-Album 170.) Hasonló alakok dívnak még az Őrségben *kiná* e h. *kinél* Ny. IV. 38. és Halason: *Péteréknál, Szekéréknál* VII. 562. *anná a ménösná* VIII. 85. (Vö. még Somogyból: *ménná* tovább, anná jobb III. 318.) — Palócz kiejtéssel: *-nuá(l), nuállunk.*

Az *l* hang elveszésére régi példa „Szabo *Istuanna* voltam“ Lev. I. 76. Ma pedig a *-ná -né* az élőbeszédben egészen közönséges.

Viszont már a régiségben és szintúgy a mai nyelvjárásokban gyakran találkozunk kettős *ll* hanggal a személyragos alakokban. Így pl. a székelységből: *nállam, nállad, nálla* Gyarm. nym. II. 114. *nálla* (Háromszék) Ny. V. 466. Szatmár megyéből VII. 275, IX. 131.

A középfok mellett eredetileg úgy látszik általános volt a *-től* rag használata, ez pedig személyraggal ilyenformán hangzott: *töllemtől* stb. Aztán lassanként a *nál* rag lépett helyébe s pl. a Bécsi és MünchC. nyelve a kettő között ingadozik. Ez az ingadozás abban is mutatkozik, hogy egy-két codexben ilyen abajdocz személyragos alakot

találunk: *tölletecnél* MünchC. 203. *tölenel* TihC. 142. Később a régi *töllemtöl* helyébe a tiszta *nálamnál* alakot vették használatba*), s a középfok mellett ez maradt a rendes személyragos határozó maiglan; pl. erősb vagyok náladnál Helt. mes. 210. A múlt század óta azonban előfordul, s nem ritkán, az egyszerű *nálam*, *nálad* alak is középfok mellett e h. *nálamnál*, *náladnál* stb., még pedig versben prózában egyaránt; pl. „sokkal többen vannak ők minálunk" Jók. Erd. ar. 105. Sőt már Gyarmathi nyelvm. II. 114. egyenesen ajánlja a második *-nál* elhagyását, de nem világos, vajjon az ő ötlete-e ez vagy pedig valóban a székely népnyelvre támaszkodott-e mint számos más szabályában**). Érdekes a következő vegyes példa: „boldogabb ily polgár *nálam* és *náladnál*, noha fényes kapa várja gunyhójánál" Orczy L. költ. holmi 72.

Nálamnál azonfölül előfordul némely régi irónál a *kül* szócskával kapcsolatban. Midőn ugyanis a mai *nélkül* még ilyen alakban szerepelt: *láncsánál kül* és *törnél kül*, mégis már nem tetszett a magyar nyelvérzéknek e két elemnek ilyetén szétválasztása: *nálam kül*, *nálad kül*, s azért inkább ismételték a *nál*-t közvetetlen a *kül* előtt. (Igaz, hogy ez nem magyarázza meg a középfok melletti *nálamnál*-t, s hogy másrészt a két jelenségnek valami közös oka lehet, mert a *kül* v. *nélkül* elválasztó természetére nézve megegyez a középfokkal.) Példa: „*mynalunknalkwl* országot nyertetek": sine nobis regnastis Komj. I. Kor. 4:8. Ebből a szerkezetből fejlődött aztán a mai *nálam nél-kül*, *nálad nél-kül* stb.; az imént idézett mondat már Károlyinál így hangzik: *nálunk nélkül* országot vettetek.

Végre a mai népnyelvben hamis analogia útján helyhatározókba is belopódzik az a pleonasztikus *nálamnál* alak. Ezt mutatja legalább a következő adat: „*nálunknál*: hozzánk; *nálunknál jöttek*" (Szabolcs m.) Ny. IX. 136.

---

*) *Nálamnak* VirgC. 3. (mire Sziládi hivatkozik RMK I. 343) csak toll- vagy sajtóhiba lehet.

**) Különben is kissé furcsán hangzik ez a szabálya: „A [*nál*-ból képezett] birtokos névmásokba szépen elmarad végűl a *-nál*, p. o. *okosabb nállam*, *nállad*, *nálla*, mégis meg lehet különböztetni ettől ama másik hasonlító birtokos toldalékot: *nállam*, apud me. De a többese megmarad: *szebb nállunknál*, *nállatoknál*".

A *nál* ragot Révai gramm. III. részében az észt *neal, nääle* ‚seite' szóval vetette egybe. Ez nem elégíthet ki bennünket, mert magashangú (az első alakban az *ea* diphthongus csak a hosszú *ää* hang dialektikus változata, így *pää* h. *pea* stb.), míg a magyar szó mélyhangú. — Gyarmathi már azelőtt összeállította volt a lapp *nala* névutóval (affin. 42.). Ez az egyeztetés alaki tekintetben elég találó volna, de itt meg az a baj, hogy más forrásaink szerint a lapp *nala* nem a. m. *-nál*, hanem *-ra, nalne* rajt, *nalde* -ról (l. pl. NyK. XII. 201. Halász lapp nyt. 20. l.) Ehhez a lapp névutóhoz tartozhatik az a két elavult észt alak: *jøge-nal* an oder in dem flusse, *vezi-nalle* auf dem wasser, melyeket Weske idéz (unters. 45. 91.), melyekkel tehát nem elég alapon állítja össze a mi *nál*-ragos alakunkat. — Kielégítőbb magyarázatot adott Budenz NyK. II. 313.: „nagyon valószinű, hogy a *nál* mint névszótő egyezik a mordvin *mal* tővel, melyből casusragokkal e postpositiók támadnak: *mala* v. *malasa* = nál, közel hozzá, mellett; *malasta* közeléből, mellől; *malas, malan* közel hozzá, mellé; . . . a [magyar] *mál* igen alkalmas szó arra, hogy a nyelv postpositionalis alapszónak alkalmazhatta". *Mál* pedig édes testvére a *mell* szónak, melyből a *nál* raggal rokonértelmű *mellett* névutó van képezve. A *nál* Budenz szerint valamikor **nál-n* volt; a szókezdő hang elváltozása ugyanaz, mint a *mevet: nevet*-féle példákban. Csak az a föltünő, hogy míg a **bel-n*, **kül-n* ezzé váltak: *benn, künn*, addig **nálnam, nálnad* ezzé lett: *nállam, nállad.* De itt tekintetbe vehetjük a dissimilatióra való hajlamot, mely a kezdő *n* után a következő hangcsoportból inkább az *l*-et tartotta meg, mint az *n*-et. Vö. *Anton: Antal, gyanánt: gyalánt, gyaránt*, és viszont a két *l* kikerülése végett: **sajlál: sajnál* (Budenz), *talál: tanál, szelel: szenel.*

A *-től* rag alakjai és eredete.

Az *ó ő* és *ú ű* hangú alakok váltakoznak, mint ablativusi viszonyszóinknál általában (l. az *-ul -ül* ragot). Példák: *tewlem* ÉrdyC. 522b. *kytewl* 519. *istentewl* 520b. stb. De pl. Bornemiszánál kétfélekép: *mitől vagyon* — *altul vagyon*, Préd. 74. *fenektűl fogua* 25. stb. A HB. szintén a zártabb hangot mutatja: *gimilcictul, gimilcetvl, gimilstvvl* (két-

szer), *istentvl*, *ildetuitvl*, *kinzotviatvvl* (vö. uo. *charmul*, de másrészt: *belevl*, *felevl*). Ugyanezek az alakok később is minden korban előfordulnak amazok mellett, pl. *fogsagtul* CzechC. 33. *en thywlem* RMNy. IIb. 140. *te tůled* Kár. bibl. 453. *-tůl* Pázm. préd. 49. stb. *Istentůl*, *ördögtůl*, Matkó bány. 74. A mai élőbeszéd többnyire ezt a kiejtést fogadta el, míg az irodalmi nyelv a *-tól -től*-höz ragaszkodik.

Azonkivül a *-tól*-nak néhol nem *-től*, hanem *-tél* felel meg; pl. *ideytel* EhrC. 1. *emberektel* 21. (de uo. *keppetewl* 2. *ystentewl* 3. és *angaltol* 1. stb.) *télem* RMK. I. 160. *teyled* a te KulcsC. 92. de: *een tulem* a me uo. 3.

Az *ú ű* magánhangzó Dunán túl ma rendesen rövid: *én tülem*, *attul is*, *ettül is*. Vö. a következő rímet: Ott a mezőn szól a *fülemüle*, fáj a szivem igen hamar *tűle*, Göcs. népd. 67.

Más vidékeken viszont nem csak a magánhangzó hosszú, hanem a személyragos alakokban az *l* hang is: *én tüllem* stb. Ilyen alakokat régi irodalmunkban is gyakran találunk: *ő tőllő* ab ea, ab eo BécsiC. 6. 36. stb. *tůllőc* Tel. ev. 558. *tůllünc* Matkó bány. 59. — Viszont a ragban az élő beszéd az *l*-et többször elhagyja mint nem, kivált mássalhangzó előtt és mondat végén; pl. székely közleményekben: az alma a *fájátó* nem messze höngörödik Ny. VI. 465. ótalmazzon *bútó betegségtő* V. 521. (de: lesz *kejedből* biró 519.); az Alföldön: *attú*, *ettű*; Dunán túl: *attu*, *ettü*.

Az *ettől* alak sajátságos módon bővült az enklitikus *n*-nel a következő példákban: *enttwlenfoghwa* [olv. *ettwlen*-] nem észem hűbenne: ex hoc non manducabo ex illo JordC. 606. *ettűlen fogua* ex eo Félegyh. bibl. 119. *ettülen fogva*, Szeged népe II. 140. Érdekes volna tudni, előfordul-e ez máshol is, és nemcsak a *fogva* szó előtt.

Középfok mellett a mai *nálamnál* helyett előfordul *tőlemtől*, *tőledtől* stb. az Érdy, Bécsi, Münch. cc.-ben; pl. ÉrdyC. 211b., *töllettől* [olv. *töllétől*] Münch. 97. Továbbá ezek az abajdocz formák: *tőlénél*, *tölleteknél*; l. az előbbi ragot. — A *nálamnál kül* rokona ez a kifejezés: *tevlettevl megválván* HorvC. 270. GömC. 131.

A *-től* ragot sokféleképp származtatták. Már régi a *tő*-ből való magyarázat (kié?), melyet Imre S. NyK. II. 330.

elvet, mert szerinte „*töl* oly ösztönhangra mutat, mely egy odább v. távolabb eső helyre mozdulást jelel; valószinüvé teszi a *tá*vol, *ta*szít, *té*tova és sok egyéb ilyféle szó". Hogy ilyen késő-keltű ragnál nem mehetünk vissza „ösztönhangokra", az nem szorul ma bizonyításra. — Hunfalvy a *-tól -től* előrészében a finn ablativus *ta* ragját látta NyK. II. 31. Ez ellen először is ugyanaz a kifogásunk, melyet az imént tettünk; mert ha a *től*-ben olyan ősrégi rag maradt volna fönn, akkor nem élnénk mai napig az önálló *tőlem*-féle határozókkal. Másodszor tudjuk, hogy *-böl -ról alól közöl* stb. mind ablativusok; tehát semmi sem bizonyítja, hogy a *töl*-ben már az első elemnek is ablat. értéke van. Végre a finn *-ta* eredetileg *-da*, ennek pedig a magyarban szabályosan nem *t*, hanem *l* hang felelne meg. — Ezen ellenokok közül a másodikat nyomban kifejtette Budenz NyK. II. 296. Ő e ragot ugyanott egy **teh-*, **tej-* alapszóra vitte vissza, melynek megfelelői volnának a zürjén-votják *din-*, mongol *tegen* névutói alapszók, továbbá a török *jakîn* és társai, ‚közel'. Már akkor megjegyezte, hogy „ugyancsak ezen alapszó megfelelője rejlik a mordvin *ti* dativusragban, mely tkp. lativusi postpositio". Végre még uo. 305. az osztják *taga* ‚hely' szót egyezteti az említett alapszóval.

Magyar-ugor szótárában visszatér Budenz a régi magyarázatra, mely ezentúl valószinüleg mindig meg fog állni: t. i. a *tő* főnévből *-től* e h. **töv-öl*, mint *-böl* e h. *bel-öl*, *-ról* e h. **raj-ól*. Az eredeti **tövöl* etymologice a. m. tövéből, tövétől el, de praegnans értelme ez: közeléből el. Az utóbbi átvitelre idézi Budenz a *tő*-szomszédot, vagyis közel szomszédot (a minthogy *a hegy tövében* is a. m. egészen közel a hegyhez, a hegy mellett), továbbá a finn *tykö-paikka*-t, mely a. m. közvetetlen környezet, tő-szomszédság. Ez a finn *tykö*, továbbá változata *tyve-*, és a már fönt említett zürjén *din* — mind a. m. „tő, fatő", s nemcsak hogy mássai a mi *tő* szavunknak, hanem ép olyan értékű viszonyszók alapszavául szolgálnak, minő a *-től*. Pl. finn *tykö-nä*, dial. *tüve-n*, zürj. *dinin* a. m. bei, apud (vö. fül-*tövön* = fülnél, fül mellett); f. *tyköä*, dial. *tüveä*, *tüvöl*, zürj. *dinís* a. m. von, -től stb. (Találó analogia még a Budenz idézte észt *jüres* bei, *jüre* zu, *jürest* von, -től a *jüre-* ‚radix, gyökér' alapszóból.) Végre joggal ide állítja Budenz most is a mordvin allativus-dativus

jelét: a *tej*, *te*, *ti* postpositiót (vö. finn dial. *tüve*, *tivi* ,zu, -hoz'). Kevésbbé bizonyos, hogy ide tartozik-e az a magyar *-té (*tövé?)*, mely néhány lativusi határozó szóban tűnik elé: *végtére*, *széltében* stb. L. Ny. VII. 97. A magy. kötőszók I. 92.

A *-hoz* rag alakjai és eredete.

A *-hoz -héz -höz* ragot már irott nyelvemlékeinkben is ilyen alakban találjuk, csakhogy még a HB.-ben s kivételesen néhányszor az EhrC.-ben is egy fokkal zártabb a magánhangzója: *ozchuz* HB. *labayhuz*, *varashuz* EhrC. 10. 155.

Azonban a személyragos alakok a régibb codexekben (Ehr., Bécsi, Münch., Apor, Jord., Érdy, Keszth., Kulcsár cc.) még rendesen így vannak írva: *hoziam hoziad hoziaia* vagy *hozyam hozyad hozyaya* v. *hozyaa* stb., azaz *hozjám*, *hozjád*, *hozjája*. De némely codexekben már a mai *hozzám hozzád* olvasható (Virg., Czech c., Marg. leg.). Ezek az alakok csak úgy fejlődtek amazokból, mint pl. az imperativusban a mai *űzze*, *végezze* ugyanazon codexek *űzje*, *végezje* alakjaiból; így olvasunk a mai *hosszú*, *asszú* helyén a codexekben *hoszjú*-t, *aszjú*-t stb.

Nevezetes, hogy az a *hozjám* alak, mely már első nyomtatványainkban majdnem nyomtalan eltünik, egy kis vidéken Erdélyben, Gyergyó és Kőhalom székek egy részében, maiglan fönnmaradt. Példák: *hojza* Ny. VIII. 232. X. 46. *hajzám* [így?] X. 42. (Gyergyó); *hojzánk* IX. 426. (Halmágy). Csakhogy ezekben hangátvetés történt, ugyanaz a hangátvetés, melyet azon vidékek nyelvjárása az imperativusokban is végrehajtott: *válajszanak*, *szakajsza* stb. e h. *válaszjanak*, *szakaszja*, mint az említett codexekben olvassuk. (Erre nézve vö. Ny. VI. 449.)

A *hojzám* alakból indulnak ki különféle székely alakok, még pedig úgy hogy az *o* hang a *j* miatt elváltozik, épen úgy mint a *tanojt: tanejt: tanét: tanít* vagy a *rajtam: rejtam: rélam*-féle esetekben. Így található már gyergyai közleményekben *hejza* is Ny. VIII. 233. X. 42. Azután további hangváltozásokkal ezek keletkeztek: *tü hézzátok* (Udvarhely) IV. 372. *híza* V. 330.

De az egész székelységben legelterjedtebb kiejtés ez: *hèzzám*, *hèzzád*, *hèzza* (rövid véghanggal, mint uo. *rèa* e h.

réá), *hèzzánk*, *hèzzátok*, *hèzzok* (a nyugati székelységben, szintúgy rövidítve uo. *rèjok* e h. *rèájok* Kriza 552.) és *hèzzik* (keleti szék. l. MNyszet. VI. 224., mint uo. *rèik* Kriza 552.). — Ha némely közleményben *o* hangot is találunk, ez nyilván csak az irodalmi nyelv s a művelt kiejtés hatása; pl. *hozza* V. 519. *hozzánk* VIII. 183. (Csík); *hozzuk* Népk. gy. III. 370.

Az illeszkedés megvolta vagy megnemvolta a HB.-ből nem tünik ki, de a későbbi nyelvemlékekben már mindenütt megvan, úgy mint a mai köznyelvben; még pedig három alakja van e ragnak: *-hoz -hèz -höz* (csak néhány codexben s a déli alföldi és dunántúli kiejtésben apad le kettőre e szám: *-hoz -höz*). — Annyival meglepőbb, hogy a göcseji nyelvjárás még ma is csak az egy *ho(z)* alakban ismeri e ragot: *ezho*, *azho*, *firho*, *kertho*, *löcsho*, l. Budenz-Album 170. Így a Nyelvőr közleményeiben: *lègényho* III. 179. *feleségého* 180. *egyikho*, *eho* 425. *pékhó* VI. 419. *istenhó* VIII. 82. stb.

A göcseji alakban részint nyom nélkül elveszett a szóvégi *z*, részint pedig pótló nyújtás hátrahagyásával. (Föltünő jelenség azért, mert a magyar mássalhangzók közül különben csak *l r* szoktak pótló nyujtással elveszni, pl. *vóna*, *mikó* és: *öttözik*, *bossó*.) Mind a kettő megtörtént más nyelvjárásokban is. A *-ho -he -hö* kiejtés divik a bihari, debreczeni, hegyaljai, hevesi nyelvjárásokban; pl. *mindenhe*, *karóho* (Pocsaj, Bihar m.) Ny. VI. 421. 463. *fejihe* (Debreczen, l. IX. 204. 165.); *kévekötéshe* (Tállya) VI. 82. *kovácsho*, *senkihö* (Sirok) VIII. 44. A dunántúli nyelvjárások pedig a hármas *-hoz -hèz -höz* helyett rendesen a kettős *-hó -hő*-vel élnek, pl. *ahhó ehhö* stb.

Dunántúl azonban sokfelé és Dunán innen is hallható ez a kiejtés is: *ágyhol*, *paphol* (Szent-Gál, Veszpr. m.) Ny. II. 185. III. 278. *urakhol* (Fehér m.) V. 273. *férhöl*, *embòrhöl*, *kiráįhol* (Nagy-Kőrös) Népk. gy. I. ötödik mese, stb.*) Ez nyilván hamis analogia útján lett az előbbi *-hó -hő*-ből, mint *csolkol*, *pélpa* e h. *csókol*, *pípa* stb. (l. Az analogia hat. 7.)

*) Arany is használja egy helyt rímben: *hódol* — *góthol* BHal. XI. én. és ezt így mentegeti egy jegyzetben: „Nagy vidék így ejti a *hoz hez* ragot. Az pereljen az én perlőimmel“. NB. Arany több évig tartózkodott Nagy-Kőrösön, hol szintén így ejtik.

Valószínüleg szintén így keletkezett a *-hon -hön* kiejtés, mely az Alföld déli részein dívik (Szegeden, Szentesen, Hódmezővásárhelyt, Makón stb.); pl. *fogáhon, férhön mégy, lábáhon* (Szeged) Ny. III. 30. 278. 320. *folyóhon* (Szentes) VI. 86. *ahhon való* (Hódm.) V. 417. *födhön váglak, vágd a falhon* (Makó) IX. 378. Ezekre nézve legkevésbbé sem elégíthet ki bennünket Szilasi magyarázata Ny. X. 492., mely szerint a *-hon* alak „úgy juthatott szélesebb használatba, hogy közvetve a *hun* kérdésre is megfelelhetett, pl. *hun* voltál? felelet: elmentem barátom*hoz*" és így az *úton, helyen*-féle helyhatározók *n*-je is hathatott rá. Azonban Szilasi is abból indul ki 491., hogy a *-hoz* előbb *-hó*-vá lett s csak ebből fejlődött a *-hon*.

A *-hoz* rag eredetéről is sokféle vélemény volt már. Révai szerint (gramm. III. rész) „non potest aliud esse, quam *châze* hebr. *Pál-hoz* ergo proprie est Pauli-pectus". A jelentést tekintve nagyon megfelelő magyarázat volna ez; hiszen a rokon jelentésű *mell-é* és *-nál* csakugyan a *mell, mál* szók származékai. — Budenz egykor azt vélte, hogy „a magy. *hoz*-nak párja a török *kat,* kojbál *kaz*" (NyK. III. 297.); vö. még pl. a csagataj *kaš*-t, pl. *kašiga* hozzája. A „Szóegyezések"-ben meg a finn *kanta,* észt *kand* ‚sark' szókkal egyezteti, úgy hogy *-hoz* eredetileg a. m. sarkába, közelébe, in calce, auf den fersen. Végre előkerült a legközelebb rokon nyelvek egyikéből egy hangjában és jelentésében teljesen megfelelő viszonyszó: az osztják *χoža,* pl. *pos χoža tajta,* a czél-hoz tartani, czélozni, *muñ χoža ašnal ul* mi hozjá-nk közel van. Erre nézve azt mondja most Budenz a MUgSzótárban: „Kétség nincs, hogy a magy. *-hoz* csak rövidültje a *hozzá*-nak (vö. *-be* és *belé-m*), ez meg e h. *hozjá.* Az is világos, hogy a vég *á*-ban hova-irányt jelelő rag foglaltatik, úgy hogy tőszóul ez tünik föl: *hozj-.* Szintígy van irányrag az oszt. *χoža a*-jában (vö. *puñl* oldal: *puñla, puñla* oldalra, félre); tője tehát *χož-.* Hogy ez ‚oldal, közelség'-félét teszen, kitetszik a nyilván vele egybetartozó *χozïñ* szóból: *χozïñ elta* von der seite, *χozïña volta χo* nachbar [közel való ember]; *χozïñna* (loc.) bei, neben". — Említsük meg itt a HB. *oz-chuz* alakját, mely kezdő hangjával még közelebb áll az osztják szóhoz; vö. oszt. *χolïm,* vogul *χurum* = HB. *charm-ul:* ma *három.* SIMONYI ZSIGMOND.

EGY MÁSODIK HANGZÓILLESZKEDÉS A MAGYARBAN.

Ismeretes dolog, hogy a magyar nyelvben mutatkozó hangrendi illeszkedés közös sajátsága az egész altáji nyelvcsaládnak. Némely török nyelvben előfordul ezen kívül a hangzóknak még egy másik illeszkedése is. Ezen második illeszkedés abban áll, hogy, ha a tőszóban ajakműködéssel ejtett hangzó van *(o, u; ö, ü)*, akkor a ragban, vagy képzőben is ily hangzónak kell lenni; ha egyéb hangú a tőszótag *(a, ĭ; e, é, i)*, a rag is ily más hangzóval van. Természetes, hogy ezen illeszkedés mellett a másik is érvényesül, úgy, hogy ha a tőszótagban magas hangú ajakvocalis van, a ragban is csak magas hangú ajakvocalis lehet, és így tovább.

Radloff (Phonetik der nördlichen Türksprachen, 59. l.) az ajakhangzók ezen illeszkedéséről szólva, mit ő *labialis attractió*-nak nevez, megemlíti, hogy ennek nyoma megvan a magyar nyelvben. is. Nézzük meg, vajjon valóban ugyanaz a jelenség-e az a magyar hangtörvény, melyet Radloff ama török sajátsággal egybe állít.

Ha végig tekintünk a magyar nyelv ragozása és képzése rendszerén, valóban akadunk egy jelenségre, a mely nagyon hasonlít az említett török sajátsághoz. Ugyanis, a hol a mély hangú szavaknál a ragban és képzőben *o* van, ott a magas hangú szavak vagy *ė*-t, vagy *ö*-t használnak, a szerint, a mint az előtte lévő szótagban *e, é, i* vagy pedig *ö, ü*, van. Például: *barátok: követėk, törökök* | *irok: kérėk, ülök* | *házhoz: kerthėz, földhöz* stb.

Tehát valóban, előfordul a magyarban is az ajakhangzók illeszkedése, de nem oly terjedelemben, mint azt némely török nyelvben tapasztaljuk. A magyarban ez csakis a magas hangú szavakban történhetik meg, s itt is csak a nyiltság második fokán álló rövid hangoknál *(ė, ö)*; de az *i*-ből soha sem lesz *ü*, ha előtte ajakhangzó áll is, s az *e*-nek nincs is a magyarban ajakhangú párja. Továbbá a magyarban ez illeszkedés csakis akkor történik, ha a kérdéses rag közvetetlen az ajakhangzós szótag után következik; de ha a két szótag közé valamely más hangzó kerül, akkor már nem történik meg az illeszkedés, pl: *ültök*, de: *ültetėk, üljetėk*. Tehát ez illeszkedés ereje csakis egy szótagra terjed ki.

Ez illeszkedés szerepét még jobban is meg kell szorítanunk, mert nem is terjed ki az egész magyar nyelvterületre. Vannak nyelvjárások, melyek nem ismerik ez illeszkedést. Ilyen Szeged és vidéke nyelve, s vele ebben megegyeznek mindazon nyelvjárások, melyeket *ö*-zőknek szoktunk nevezni. Ezek a nyelvjárások ilyen esetekben mindig *ö*-t ejtenek a magas hangú szavakban, akármilyen hang van is az előtte álló szótagban. Tehát: *ezök*, *kérök*, *keresöd*, *hiszöm*, *epröz* stb.

Kérdés már most, hogy szabad-e ezt a jelenséget úgy fognunk föl, hogy ez talán egy régibb teljes illeszkedésnek maradványa, nyoma, mint azt Radloff hiszi. Egy pillantás a régi nyelvbe rögtön meggyőz az ellenkezőről. Egész közönséges még a mult századból való könyvekben is az ilyen alak: *könyvhèz*, *földhèz*; a codexekben ilyen alakok is gyakoriak: *ewsek* ÉrdC. *ókrem* Helt., *óldekló*, *óldeklés* Helt., *ewltezlet* PG., *ótzer* MünchC; és ellenkezőleg: *emelkódeek* ÉrdC., *keresködik* DebrC., *eerkózik* ÉrdC. Tehát nem nyelvünk egy ősrégi sajátságának fönmaradt nyoma az a kevés, a mi az ajakhangzók illeszkedéséből a mai nyelvben megvan, hanem ellenkezőleg csakis újabb fejlődés, vagy talán annak is csak a kezdete.

A magyar szavak hangalakjának ilyén irányban való fejlődésével találkozunk a tőszókban is A mai magyar nyelvben ugyanis nincs oly tőszó, melyben egymás mellett állana *è* és *ö*. A régi nyelvben sok ily szavat találunk: *órdeg* JordC. ÉrdC., Helt., MargLeg.; *ervll* (örül) ÉrdC., FestC. és *ewrel* WeszpC.; *ewtues* PG.; *óduezit* Melius, *óduessegós* WeszpC.; *ezón* (özön-viz) RMKT. II. és *ózen* TihC.; *úrem* MA., Melius; *úszek* TelC., *wzeg* (üszög) Komj., Heltai; *önnen* Kat. leg. Ezekben a szavakban is ugyanaz a változás történt, mint a föntebb elősorolt ragos alakokban, hogy a nem ajakhangzó illeszkedett az előtte álló ajakhangzóhoz. Tehát egyáltalán azt tapasztaljuk, hogy a mai magyar nyelv az ajakhangzók illeszkedése felé törekszik.

Azt kell még megvizsgálnunk, hogy azon esetekben, midőn evvel az illeszkedéssel találkozunk, melyik volt a kettő közül az eredeti hang. Vajjon mindig régibb *è*-ből vált-e igazán *ö* az előtte álló ajakhangzó hatása folytán; vagy talán régibb *ö*-ből is lett *è* ott, a hol nem állott előtte *ö* vagy *ü*.

E czélból két csoportra kell osztanunk az eseteket. Az első csoportba foglaljuk azokat, a melyekben a változás alá eső hangzó a tőhöz tartozik; a második csoportba pedig azokat, a melyekben az illető hangzó magában a ragban vagy képzőben van.

Az első csoportba tartoznak mindazon esetek, midőn az *ė, ö* véghangzós szavakhoz valamely eredetibb rag vagy képző járul: *lelkėk, törökök* | *lelkėm, törököm* | *lelkėd, törököd* | *lelkėt, törököt* | *lelkės, törökös* | *(második) ötödik* || *kérėk, ütök* | *kérėm, ütöm* | *kérėd, ütöd* | *keverėg, füstölög* | *érėz, kötöz.*

Hogy milyen volt mindezen esetekben a tő végső hangzója, azt ma már (vagy ma még) biztosan eldönteni nem lehet. A régi nyelvet vizsgálva azt tapasztaljuk, hogy az ilyen esetekben gyakran előfordul *ė* is az ajakhangzós szavak után: *ewrek* (őrök) Corp. jur. | *ewsek* ÉrdC., *törökek* Helt. || *őtet* (ötöt) MA., *üszöget* Zrinyi | *erkölcset* Rájnis || *őkrem* Helt. | *ewsem* PG. || *ürmes* bor Web. | *üszőges* WinkC., VitkC. | *ösztönesen* PP. | *őrdőnges* Born., *evrdevges* CornC. | *dögesit* Progn. 23 || *ewted* (ötöd) JordC. || *meggyözed* Kat. leg. | *megtörem* uo. Tehát ebből, hogy a régi nyelvben az ajakhangzós szavakban is gyakran *ė* a tő végső hangzója, másrészt abból, hogy a nem *ö*-ző nyelvjárásokat kivéve, alig találunk viszont nem ajakhangzós szavat, melyben *ö* ez a hangzó, azt következtethetjük, hogy eredetibb az *ė* hang, s ebből lett valóban a tő ajakhangzójának asszimiláló hatása folytán az *ö*.

A második csoportba a következő esetek tartoznak: *kerthėz, földhöz* | *kétszėr, ötször* | *kertėtėk, szőlőtök* || *kértėk, ültök* | *kérjėn, üljön* | *verdės, lökdös* | *csörgedėz, lődöz* | *ereszkėdik, öltözködik* | *érintkėzik, ütközik* | *keményėdik, erősödik* | *vénhėdik, bűnhödik.*

Ezek közül a *szėr*-nél egész biztos, hogy ez az eredeti alak, mert mint külön szó is meg van ily alakban. A *-tėk* és *-kėz* ragok még a mult században is egész rendesen ily alakban járulnak ajakhangzós szavakhoz is. Egyéb esetekben is találunk a régi nyelvben példákat az *ė*-s alakra: *tisztöljen* Kat. leg., *böcsüljen* uo., *üllyen* Helt. | *öltezni* Helt., *ewlteztet* PozsC., PG., *evldezik* MargLeg., *evttez* (öntöz) DomC. | *dörgel* Kár. bibl. Tehát ezeknél is az *ė* illeszkedett az előtte álló *ö*-höz.

Az utolsó négy képzőnél azonban ép az ellenkező körülménnyel találkozunk; ezeknél ugyanis a régi nyelvben igen

gyakran a nem ajakhangzós szók is *ö*-vel vannak, míg az *ö*, *ü* hanguakat soha sem találjuk *ė*-vel: *erezködik* Beythe ep., *emelködeek* ÉrdC., *vereködgyünc* Zvon, *keresködik* ÉrdC., | *igieközik* ÉrdC., Zvon., WinkC., Helt.; *ythközik* JordC., ÉrdC.; *ytközet* ÉrdC., SándC.; *eerközik* ÉrdC., Zvon., ÉrsC. || *megkeményödött* Cal. | *bynhötnec* NagyszC.; *bizhözik* uo.; *vénhüszik* GKat.; *vénhüdöm* Cal., DöbrC. Tehát ezekben a képzőkben az *ö* hang az eredetibb, s abból lett *ė* ott, a hol nem állott előtte ajakhangzó. Etymologiájuk is erre mutat. Az első két képző egy a reflexiv *-ödik*, *-özik* képzőkkel (l. Budenz, Ugor alaktan 101. l.); tehát *ereszkėdik* ebből lett *ereszködik*, *keverėdik* ebből *keverödik*, *rejtėzik* ebből *rejtözik*, *vetkėzik* ebből *vetközik*, s Győrött ejtik igy is *vetközik*. A másik képzőnek, a denominalis *-od*, *-ėd*, *-öd*-nek a hangzója szintén *ó*, *ö* volt régebben; eredeti alakjának Budenz egy *-m-* képzőt tart (Ugor alaktan, 153. l.). Tehát *keményėdik* ebből lett *keményödik*, *fehérėdik* ebből *fehérödik*, *vénhėdik* ebből *vénhödik*.

E vizsgálódás eredményét tehát abban állapíthatjuk meg, hogy a mai magyar nyelvben van némi hajlam arra, hogy az egymás mellett álló szótagok hangzói ajakműködés szerint is illeszkedjenek: tényleg azonban ez csakis a magas hanguak második nyiltsági fokán történt meg.

BALASSA JÓZSEF.

KIKTŐL TANULTUNK ÍRNI OLVASNI?

Ásbóth Oszkár a magyar keresztény terminologia szláv elemeit kutatva, azt állítja, hogy „a cseh térítők terjesztették először a magyarok közt az írást olvasást" (Szlávság a magyar keresztény terminologiában. Nyelvt. Közlem. XVIII. köt. 406. l.). Azt a meggyőződését pedig, hogy „az írást olvasást a csehektől tanultuk" (410. l.), abból merítette, hogy szerinte „a csehek voltak térítőink", hogy „a csehek közvetítése által kaptuk a *zsoltár* kifejezést, általuk az *olvasni* legere-féle szóhasználatot", hogy „náluk is" eleinte „*s* (*š*) az *s* és *sz* a *z* mint minálunk", végre hogy „egytől egyig megtaláljuk régi helyesírásunk valamennyi sajátságát a régi cseh forrásokban" (426—427. l.).

Minthogy az értekező engem is belevont a kérdésbe, állítását és támogató okait kénytelen voltam valamivel kö-

zelebbről is szemügyre venni. Vizsgálódásom eredménye azt mutatta, hogy amaz állításnak semmi elfogadható alapja nincsen. Megelégedhettem volna ugyan csupán ennek kimutatásával is, de a kérdés annyira vonzott, hogy nem tudtam ellenállni a kisértésnek és magam kerestem a megfejtést (Kiktől tanult a magyar írni olvasni. M. t. ak. értek. a nyelv- és széptudomány köréből XII. köt. 6. sz.). Legelőször is kitűnt, hogy itt sok cseh térítő nem járhatott, mivel ezt se történetünk, se nyelvünk nem igazolja. A magyar történetnek csak egyetlen egy cseh térítőről, Radláról van biztos tudomása; a magyar nyelv pedig még annyiról se tud, mivel egyetlen egy cseh kölcsönszó se található benne. Arra meg, hogy a *zsoltár* szó és az *olvasni* igének „legere“ jelentése nyelvünkbe jusson, épen nem szükséges a csehek közbenjárása, mivel egyéb régi szláv kölcsönvételeink is mind közvetetlenül az ó-szlovénből származnak; sőt a *zsoltár* a cseheket egyenesen kizárja, különben nem *zsoltár*, hanem *zsaltárzs* vagy legfeljebb *zsoltárzs* volna, mivel a csehben e szó csak *o* helyett *a*-val és *r* helyett *ř*-vel *žaltář* alakban van meg. Az *š* hangra meg régenten nem csak a csehek alkalmazták az *s* betűt, hanem a németek, korontálok és lengyelek is, minél fogva ez írásmódot nem kellett okvetetlenül a csehektől elsajátítanunk. Végül „régi helyesírásunknak“ épen nem „egytől egyig valamennyi“, hanem csak az olyan sajátságai találhatók „a régi cseh forrásokban“, melyek semmit sem bizonyítanak, mint pl. hogy eleinte a csehhel együtt a magyar helyesírás se különböztette meg a *cz* és *cs*, *l* és *ly*, *n* és *ny*, *s* és *zs*, *sz* és *z* hangokat. Ez a csehbe is, magyarba is csak oly nyelv orthographiájából kerülhetett, a hol e hangpárok egyik tagja hiányzott vagy nem élt a köztudatban és így a megkülönböztetés szükségtelen volt. Itt nem egymástól való, hanem közös kölcsönvétel forog fönn. Döntőknek csak a positiv sajátságokat lehet elfogadni. Már pedig azok a magyarban egészen mások mint a csehben; pl. a magyarban eleinte a *gy* hangot mindig vagy diakritikus jegyű vagy pedig puszta *g*-vel, az *sz* hangot meg rendesen *sc*-vel jelölték, a miről a régi cseh orthographia részben épen nem, részben pedig alig tud, minthogy a *gy*-t kivétel nélkül *d*-vel, az *sz*-t pedig rendesen *z*-vel, ritkán *s*-sel és talán soha sem *sc*-vel jelölte.

Ásbóth csak egyetlen egy *sc*-t tudott találni, azt se cseh nyelven írott emlékben, hanem csak „csehországi latin okiratban“ (420. l.). Tehát összefoglalva mindent, nincs semmi olyan adat, mely azt bizonyítaná, hogy a magyarok csehektől tanultak volna írni olvasni. Ásbóth egész okoskodását halomra dönti az a kétségtelen tény, hogy Magyarországon sok századon keresztül egyedül csak a latin nyelv uralkodott, még pedig oly korlátlanul, hogy minden vele ellenkező, akár itt támadt, akár máshonnan ide vetődött orthographiai sajátságot vagy szokást már csirájában elfojtott volna. Azért Hunfalvy Pálnak igaza van, mikor régi helyesírásunkat közvetetlenül a latinnal kapcsolja össze (A székelyek. Budapest, 1880. 31. l.), mert az csakugyan vagy a latinból vagy sehonnan sem magyarázható meg.

A legföltünőbb jelenség, mellyel e kérdésnél számolnunk kell, az *š* hangnak *s* betűvel való írása. Itt akadt meg eddig minden kutató. Hunfalvy Pál ennek magyarázata kedvéért azt gyanította, hogy a magyarban a latin helyesírás átvételekor „az *s*-sel írt szók legnagyobb része *sz*-es is vala“ és hogy „a vékony *sz* azután kezde lassankint *s*-sé válni“ (id. h. és l.). Ásbóth meg ugyanazért a csehekhez folyamodott. Én pedig latin kölcsönszavainkra figyelve azt sejtettem, hogy az *š* hangnak *s* betűvel való jelölése is a latinból ered. A kutatás sejtelmemet teljesen igazolta. Megvizsgáltam a magyarországi latin kiejtést napjainktól a XI. század elejéig, vagyis addig a korig, midőn a kereszténységgel együtt beszármazott a latin nyelv. Tudva levő dolog, hogy a magyar ajak szókölcsönvételkor az idegen sziszegőn nem változtat. Meghagyja az éles sziszegőt *(sz, z)* élesnek és a tompát *(s, zs)* tompának szó elején, szó közepén és szó végén egyaránt. Itt csak az fontos, hogy a vékony sziszegőt nem váltja vastagra. Erre bizonyság a török származású *sz*akál, *sz*ám, *sz*án, *sz*attyán, *sz*űcs, ar*sz*lán, bo*sz*orkány, gyű*sz*ű, ü*sz*ő, bu*z*ogány, é*sz*, bor*z*, hiú*z*, kobo*z*; a szlávból vett *sz*alma, *sz*alonna, *sz*arka, *sz*erda, *sz*ilva, *sz*olga, *z*ab, *z*álog, hara*sz*t, pa*sz*ita, pe*sz*tonka, kárá*sz*, pén*z*, pórá*z*; a németből kölcsönzött *sz*accz, *sz*aft, *sz*ekli, pru*sz*lik, smi*z*li, á*sz*, plajbá*sz*. Ebből következik, hogy a latin kölcsönszavainkban előforduló tompa sziszegő nem a magyar beszédben vált azzá, hanem szükségképen már magában a latinban volt tompa.

A *s*allárium, *s*ekre*s*tye, *s*illabizál, *s*or*s*, *s*umma, *s*kandalum, *s*kutika, *s*pektákulum, *s*pongya, *s*táczió, *s*tatárium, *s*tóla, *s*váda, ambitu*s*, ju*s*, mágnás, mendikán*s*, prímá*s*, virtu*s* tehát már kölcsönvétel előtt bírták azt a vastag *s* (*š*)-üket, melylyel magyar beszédben mind e napig ejtjük.

E nyomon indulva azt találtam, hogy mai, csupán éles sziszegős latin kiejtésünk nem régibb az ötvenes éveknél, a mikor az osztrák professorok kezdték nálunk terjeszteni. Meggyökereztetni különben máig sem sikerült; mert igen sok gymnasiumunkban most is legalább az úgynevezett *s* impurumot, a mássalhangzó előtt levő *s*-t tompán *š*-nek olvassák. Emlékeztetőül elég a *s*cala, *s*chola, *s*cio, *s*milax, *s*peculum, *s*quama, *s*tatua, *s*uada szókat említenem. Kivétel csak szó belsejében *t* előtt van, a hol az *s*-t mindenütt vékonyan *sz*-nek olvassák. Így *hasta* országszerte ha*sz*ta, de *obliviscor*, *vespera* ott, hol a többi *s* impurumot is tompán ejtik, mind máig csak oblivi*š*cor és ve*š*pera. Legismertebb példa, hogy öregebb papjaink még mindig dominus vobi*š*cumot mondanak és hogy a felelet is még mindig et cum *š*piritu tuo. Ez előtt meg oly időnek kellett lenni, a mikor nálunk az *s* impurumon kívül a szóvégi *s*-t is tompán olvasták. Ezt bizonyítják az olyanok mint *s*krupulu*s*, *s*tátu*s*, *s*tilu*s*, fi*s*káli*s*. Hogy a többi *s*-t hogyan olvasták, azt mutatják a *series*, *subtilis*, *superintendens*, *supplicans*, *famosus*, *mathesis*, *phrasis*, *poësis*, *usus*, melyek magyar beszédben mindmáig *sz*érie*s*, *sz*ubtili*s*, *sz*uperintenden*s*, *sz*uplikán*s*, famó*z*u*s*, mathé*z*i*s*, frá*z*i*s*, poé*z*i*s*, ú*z*u*s*. Hogy a szóbelsei *t* előtt levő *s* impurum ez időben is kivétel volt, arról tanúskodik *Augustus* meg *semestris*, melyek a magyarba Augu*sz*tus meg *sz*eme*sz*tris alakban vándoroltak át. Ismét ez előtt meg oly időnek kellett lenni, a mikor nálunk m i n d e n latin *s*-t tompán olvastak, a keményet *š*-nek, a lágyat pedig *zs*-nek. Ezt mutatják a már idézett *s*allárium, *s*ekre*s*tye, *s*illabizál, *s*or*s*, *s*umma, valamint a mu*zs*ika, ró*zs*a, u*zs*ora szók. Ez időszak legalább hetedfél századig tartott.

Minden latin *s*-nek tompa ejtésére a legkésőbbi adatot, melyen innen már nem találtam biztos nyomot, Komáromi Csipkés Györgynek 1655-ben Leydenben megjelent „Hungaria illustrata"-ja szolgáltatja. A bevezetésben Csipkés sorban ismertetve a magyar betűk kiejtését, az *s*-ről azt mondja,

hogy vastagon hangzik, s fölvilágosításul a latin *ventus* és *sinus* szókat említi, melyekben tehát valamint minden más latin szóban is az *s*-nek tompán *š*-nek kellett hangzania. Különösen fontos a *sinus*, melyben nem csak szóvégi, hanem szóelei *s* is van. Az *sz*-ről meg azt tanítja, hogy vékonyan, sziszegve hangzik mint pl. a *széna* szóban. Ebben az a nevezetes, hogy Csipkés a magyar *sz* hangzásának illustrálására a latinból nem tudott sem általában, sem különösen szóelei példát idézni. Ez a lehető legvilágosabban bizonyítja, hogy nálunk még a XVII. század közepén is magában a latinban az *s*-t válogatás nélkül szóelején szóvégén egyaránt tompán *š*-nek olvasták és ejtették. Ugyanazt mutatja Káldi György latinból fordított és 1626-ban Bécsben megjelent Bibliájának orthographiája. Káldi ugyanis az idegen neveket és szókat a tanulatlanabbak kedvéért magyarosan írva a Vulgata *c*-jét mély hangzó előtt és szóvégén, *ch*-ját pedig kivétel nélkül *k*-ra (Se*k*undus, Só*k*ot, Sádo*k*, Sesá*k* v. Sésa*k*; Sá*k*ar, Se*k*rona, Senna*k*erib v. Senná*k*erib, Si*k*em, Sóba*k*), *ph*-ját *f*-re (Sá*f*, Sá*f*an v. Sá*f*án. Sá*f*at, Sa*f*átia, sá*f*ir), ékezetlen hangzóit gyakran ékezettekre (S*á*an*á*nim, S*é*la, S*í*l*á*s, S*ó*bab, S*ú*ni), és a mi legföltünőbb, mivel magyar olvasó különben se tévesztette volna el, *c*-jét magas hangzó előtt *cz*-re, *th*-ját *t*-re, *y*-ját pedig *i*-re fordítja (Sede*cz*iás, Seleu*cz*ia, Salá*t*iel, Samo*t*raczia, Sefamo*t*, Sef*t*án, Sémaá*t*, Sós*t*enes; Sicz*i*on, S*i*énes, S*i*kár, S*i*rakusa), egyedül csak *s*-ét nem változtatja *sz*-szé, holott a helytelen olvasás veszélye itt épen a legnagyobb, ha az az *s* nem hangzik tompán *š*-nek. Az *s*-en tehát Káldinak nem volt mit megváltoztatnia, mivel ugyan úgy ejtették a latinban is mint a magyarban. Kivétel egyes egyedül csak a *pastor* szó volt, melyet még Káldi is, noha nála még a *Krisztus* is mindig Kri*s*tus, következetesen pá*sz*tornak ír. Erről az egy szóról aztán kitűnt, hogy *s*-e egész régiségünkben mindig *sz* volt. Ennek segítségével könnyű volt kimutatni, hogy minden régi bibliafordításunk, a mit élesen akar ejtetni, azt az éles sziszegő jelével írja; következéskép azt, a mit a tompa sziszegő jelével vagyis *s*-sel ír, azt tompán *š*-nek kivánja kimondatni. Az eredmény egész a XV. század közepéig ugyanaz volt, a mi Csipkésnél és Káldinál. A latin *s*-t nálunk ez időben is tompán ejtették. Ezt sikerült aztán megállapítanom

az Ehrenfeld-codex, Halotti Beszéd és legrégibb okleveleink alapján a XV. század közepétől visszafelé a XI. század elejéig terjedő időszakra nézve is. A nálunk hetedfél századig dívott tompa latin kiejtésből e szerint igen természetesen következett, hogy a magyar *ś* hangra a latin *s* betű ragadt.

Fontos volt már most az a kérdés, honnan kaphattuk azt a sajátságos latin kiejtést, mivel csak így lehet megtudni, hogy kiktől tanultunk írni olvasni. Itt régi latin kiejtésünknek még két sajátságát kellett tekintetbe vennem, nevezetesen azt, hogy kezdettől fogva *e*, *i* előtt a *c*-t mindig *cz*-nek, a *g*-t pedig szinte napjainkig *gy*-nek ejtettük. Mutatják ezt olyan régi latin kölcsönvételeink mint *cz*édrus, *cz*eremónia, *cz*imbalom, *cz*iprus, *cz*irkalom, *cz*itera és spon*gy*a (spon*g*ia), E*gy*iptom (Ae*g*yptus). evan*gy*éliom (evan*g*elium). *gy*ehenna (*g*ehenna), valamint különösen legrégibb okleveleink. A történeti adatok Olaszországra utaltak és régi latin kiejtésünknek mind a három tulajdonságát csakugyan ott találtam meg a velenczevidéki tájbeszédben, mely a közolasztól eltérve az *s*-t általán sem *sz*-nek, sem *z*-nek, hanem a keményet *ś*-nek azaz megközelítőleg *ś*-nek, a lágyat meg *ź*-nek azaz megközelítőleg *zs*-nek, a *g*-t meg *c*-t pedig *e*, *i* előtt nem *dzs*-nek meg *cs*-nek, hanem *gy*-nek meg *cz*-nek ejti. Így e tájbeszédben pl. *santo*, *sempre*, *sonno*, *scala*, *scherzo*, *spesso*, *stupido*, *basilico*, *invasero*, *rasojo*, *rosa* nem így hangzanak: *sz*anto, *sz*empre, *sz*onno, *sz*cala, *sz*cherzo, *sz*pe*szsz*o, *sz*tupido, ba*z*ilico, inva*z*ero, ra*z*ojo, ro*z*a; hanem ekként: *ś*anto, *ś*empre, *ś*onno, *ś*cala, *ś*cherzo, *ś*pe*śś*o, *ś*tupido, ba*ź*ilico, inva*ź*ero, ra*ź*ojo, ro*ź*a. Továbbá *gente*, *giglio*, *gita*, *Egitto*, *raggi*, *giubba*, *giugnere* nem *dzs*ente, *dzs*iglio, *dzs*ita, E*dzs*itto, ra*dzsdzs*i, *dzs*ubba, *dzs*ugnere, hanem *gy*ente, *gy*iglio, *gy*ita, E*gy*itto, ra*gygy*i, *gy*ubba, *gy*ugnere. Végre *cera*, *cerchio*, *certo*, *cifra*, *cinque* nem *cs*era, *cs*erchio, *cs*erto, *cs*ifra, *cs*inque, hanem *cz*era, *cz*erchio, *cz*erto, *cz*ifra, *cz*inque. A velenczevidéki tájbeszéd tehát teljesen megfelel a mi régi latin kiejtésünknek. Ebből azt az eredményt vontam ki, hogy a kereszténységgel és latin kiejtésünkkel együtt az írás olvasás mesterségét is velenczevidéki olaszoktól kaptuk. Hogy egyházi kifejezéseink legnagyobb része világosan szlávból került, az még korántsem bizonyítja azt, hogy térítőink szlávok voltak; mert az, mint Miklosich (Die slavischen Elemente

im Magyarischen. Bécs, 1871. 5. l.) és Hunfalvy Pál (Magyarország ethnographiája. Budap., 1876. 272. l.) nem alaptalanul hiszik, onnét is lehet, hogy keresztény szlávok, Miklosich és Hunfalvy Pál szerint a dunántúli szlovének. olvadtak a magyarságba. Az ellen, hogy térítőink többsége oly szlávok lehettek, kik talán szintén velenczésen ejtették ki a latint, az a fontos ok szól, hogy nem található olyan szláv nép, melynek latin kiejtésére a velenczések oly erősen hatottak volna mint a mienkre. Így pl. a *gy* hangot a latin betűvel élő szlávok, kivéve a horvátokat, kik tőlünk vették orthographiájukat, mindnyáján elejétől fogva oly jeggyel jelölik, melynek fő alkotó része nem mint nálunk a *g*, hanem a *d*. A szlávok latin kiejtésében tehát semmi esetre sem lehetett a *g*-nek *e*, *i* előtt olyan következetesen *gy* hangzása, mint nálunk, különben ők is a *g*-t alkalmazták volna főjelül. Velenczésebb kiejtést pedig, mint a milyen nekik maguknak volt, velünk nem közölhettek. Így lehetetlen, hogy térítőink többsége akármilyen szlávokból is állott volna. Első és fő oktatóink legnagyobbrészt csak velenczés olaszok lehettek.

Volf György.

A NÉVRAGOK ÉS NÉVUTÓK HASZNÁLATA.

A -t és -tt rag.

Az egy *-t* vagy kettős *-tt* mint körülményviszonyító rag jelöl helyet és időt.

1. Hely.

a) Tulajdonnevek mellett. Pl. Colosvarat nyomtattot Helt: Zsolt. 1560; Gyula Feiervaratt Karaczion hauanac XXVIII. napián 1567. Dávid: Utmut.; Nyomtatot Velágos varat 1582. Beythe: Ker. tud.; Nyomtatot Nymöt Vÿ Várat 1584. Beythe: Evang. magy.; Székes Fejér Váratt Petthő: Krón. 225; Nyomtattatot Keresztwrat Göncz Mikl.: A gyerm. credó. 1615; Egert (Egerben) Pázm.: Kal. 247. Csatárt (Csatárban) uo.; borbélyhoz ne vigyenek Segesvárott Bethl: Önél. 212; elvégezők Fejérvártt Bethl. lev.; megesmertem Eperjestt TörtTár. 1883. évf. 1710-iki levél: Szent-Miklóstt vannak, uo.

b) Egyéb nevek mellett. Pl. akar oldalt, akár hasmánt Thaly: VÉ. II. 67; Zsibó város szép helyt vagyon

Népk. Gyüjt. I. 213; Egy helytében Ny. IV. 175; a holt (a hol) Ny. X. 312. sohult Ny. VII. 352.

2. Idő. Pl. beytewle negyuen e nappot (ieiunavit 40 diebus et 40 noctibus) EhrC. 27; Czac keueset Prágában király lakéc Helt: Canc. B2; még czac ôt esztendôt wralkodot vala, uo. 3; marcziusnak közepe táját Bethl: Onél. 340; várjál hát, egy órát Népk. Gyüjt. I. 163; vissza se gyüvők többet, uo. 417; fokta magát, ek-kicsit êsétát, uo. 330; eleinte gondolkozott egy kicsit, uo. II. 400; ő idétt (ő idejében), Ny. III. 360; elübbet még és csak jobb világ vót, uo. VII. 467.

Az -é lativus rag.

Az *-é* helyet jelöl ezen kérdésre hová? Pl. Huszon négy gyaloggal Egré érénec Helt: Canc. R4; Az iò Király hammar Egré irata, uo. S4; Keuesed magáual Váraddá iôhete, uo. 14; Váraddá szakad az ut Pázm: Préd. 120; visszá Ny. II. 30.

A -kor rag.

A *-kor* időt jelöl. Előfordúl *-koron* és *-kort* alakban is. Példák: Es micor tengeren altal mentenec uolna MünchC. 219. Az eynec kedeg neǵed vigilaia koron, uo.; mykoron lassa magat kernyl vetethnek lenni WeszprC. 46; Ez az keep, melyet zent gergely papa az devg halalkoron, hvsvetnek jnnepyben az processioban viseltetevt vala DomC. 167; anyadtwl mykorth zyletel PeerC. 86; veczernekort soc Beckel készült vala Helt: Canc. Vÿ.; Elő ember mindenkor talál munkát Decsi: Adag. 196; Embernek néha-kor való maga meg-vonyásárul Fal: UE. 78. Hanem megtaláljuk szép piros hajnalkor Népk. Gyüjt. I. 150.

A -képen rag.

A *-képen* hasonlítást jelöl. Pl. Feynek haytasaual mutattyauala menden keppen fogadny azokat EhrC. 73; Hogy ydew haznalatos keppen el vegeztessek WeszprC. 40; Mykeppen holth eleuen a feeldre magaath levethe WinklC. 114; En kedyg zerzetes kepen nem eltem VirgC. 259; Katherina Állatásképen való, tagadásképen való, Ember: Gaz. és Eb. 37; Igézésképpen diczérni Decs. Adag. 366; Isten kétképpen jó nékünk Pázm: Préd. 204; az ő neue csak eggy képen vagyon, s te sok képenn irtad lenni Bal: Ep. 5; Három napig magát ekép vesztegette Arany: Toldi. IV.; muszájképen is kell egy szolgát fogadnom Népk. Gyüjt. II. 412.

Az -ént rag.

E rag ma már alig használatos. A régi irodalomban gyakran találkozunk vele. Functióját tekintve módot, állapotot jelöl. Pl. Vérént valo rokon BécsiC. 2; szája kedvént egyek EhrC. 86. ew akarratia scerent, uo. 35; ez vilagent megtelyeseyte uo. 12; vysely vala ewtet vele tarsaent uo. 100; Ha a falu derekasint meggyul Bethl: Önél. 324. Szivént való Kat. leg.; Látá hogy mig továbbá vina, Azént nagyobb kárt vallana, uo.; Magok szája izints kedvek szerént való kivánságokban éltek Laur: Lv. 44; Zsidók ezen neki fejént megeskőnek Fekete: Sáms.; erejént Ny. III. 361. jó formásint uo. III. 87.

A -ként rag.

E rag hasonlítást jelöl. Pl. Ne eskeǵǵetec mendenkent MünchC. 201; Kic kedeg felnek tegedet naǵoc leenec mendenkent BécsiC. 27; A' Kristus mondtaként Misk: VKert 196; magamkin: magam szokott mondása szerént (Őrség).

Az -nként rag.

Ez összetett rag megosztást fejez ki.

a) Megosztás időben. Pl. Mellyekben naponként nagy sokat látnánac Helt: Canc. 14; naponként aggom Thaly: VÉ. I. 404.

b) Megosztás különféle fogalmakban. Pl. Ha ebben megyűnc el, feienként veszűnc Helt: Canc. B2. Rendenként vizes bőreket hagyánac uo. V4. A' Tanétvány nem tanúl mindeneket egy szer s'mind. De részenként, falkánként Com: Vest. 74.

A -stul, -stül rag.

Szintén összetett rag; együttességet fejez ki. Pl. latom magad megfogattad mindenestül nekink adtad Lt. Bert. imáds.; Által kele seregestül Helt: Canc. P2.; Ott volt fiastul, feleségestül (Élőbeszéd).

Könnye Nándor.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szólásmódok Nagybánya város régi jegyzőkönyveiből s egyéb okirataiból, 1583-ik évtől kezdődőleg.

Nagy hó lévén töretlenben nem utazhattam: egészen töretlen, járatlan úton.

Ha isten benünket majd jobb hirekkel értet: jobb hirek jönnek értésünkre.

A sacczoltatások nagyon megnyugodtak rajtunk: igen sokáig voltak rajtunk.

Olyan könnyen nem megyünk el a' dolog mellől: nem hagyjuk oda könnyedén a dolgot.

Bécsből más nap vette fel az utját: más nap indult utnak.

El-utoljára is azt végezte: végtére is, utóljára is.

Kérte, hogy leveleit Kővárba iktassák utána: Kővárba küldjék.

Ha rést kaphatunk, a hordókat azonban elküldjük: mihelyt időnk, alkalmunk lesz, azonnal elküldjük.

Ha ő nagyságával szépen elszerezhetnénk ezt a dolgot: elintézhetnénk, elvégezhetnénk.

Feltörlött szemtelen homlokkal, Doegh módjára, szállott ellenem: kevélyen, gőgösen állott ellenembe, miként Doegh, Dávid ellen, az ó testamentomi irások szerint.

Társaságot háborító, izvesztő, sutárló ember: egyiket a másik ellen ingerlő, kellemetlen, veszedelmes ember.

Első szinnel becsületes embernek mutatta magát: első látatra.

Minthogy a nemességnek nagy része most takarodik és arat: arató, betakarító munkával van elfoglalva.

KATONA LAJOS.

Technologia vagyis a mesterségek és némelly alkotmányok rövid leirása Gergelyffi András O. által. Pozsonyban Wéber Simon Péter költségével és betüivel. 1809.

gabonás: granarium (Előb.)

tóknak lebotsátások: lecsapolás (uo.).

hajokázo árkok: hajózható csatornák (uo.).

,Az állatok, mellyekről emlékezet esik' (uo.).

szoptató állatok: emlősök (3. l.).

neheze: súlya ,A mészárosnak érteni kell az állat neheze meghatározásához is' (3).

nehéz emésztő: nehéz emésztésű (5).

kajhák vagyis tzempék: kályhacserép (5).

mesterlúg (szappanfőzésnél): feuerlauge (6).

azonban: azon közben (6).

,A lúg mértékít tsak a gyakor tapasztalás határozhatja meg' (6).

,A gyertya belit gyapot fonalból siritik, vastagságát a gyertyához arányozván' (8).

szenelő: parázsos edény (8).

foljon: folyósan. ,A fagyu foljon maradjon' (8).

jukatos szék: lyukas szék (8).

rétenként: rétegekként.

taknyosság: nyálka. ‚A bélhurok minden taknyosságtól megtakaríttatnak' (10).

‚Az állatok bőre szijas rostok tömött szövevényéből áll' (13).

szoritó szer: összehuzó szer (13).

béhintezni: behinteni (14).

‚A varga a bőrt a tzorholó széken a görbe késsel megkoppasztja' (14).

szoros kamara: hermetikus kamara (14).

‚A bőröket sorral felaggatya, hogy össze melegedjenek' (14).

‚Deggesztés által a bőr megvastagodik és feldagad': schwöden (15).

‚A bőröket 8 vagy 12 hetekig érleli': gar machen (16).

‚A bőröket a gödrökben hagya miglen kiérnek': gar werden (16).

deggesztő fürdő: schwödungs-bad (16).

‚Hammas, mely óltatlan mészből, hammuból és vízből készül': äscher (17).

miniom: minium (17).

tzáp és kecskebőr (19).

‚A bőrt fél óráig kézzel forgatják és vatskolják' (19).

‚Mész és hammu kevertel': keverékkel (21).

‚Görbe vas kaszán (a bőrt) ide s tova huzván kidörsöli, puhátolja': puhítja (21), megpuhittatik (22), ‚puhatolás': puhítás (25).

‚A vizbe lágyult nyers bőrnek szőre éles késsel leberetváltatik, minden pácz és senyvesztés nélkül' (22).

‚Se mészel, sem egyébb senyvesztő páczokkal' (22).

pargament: pergament (23).

tajtékkő: bimsstein (23).

‚Szinhártyájoktól megfosztott bőrök' (24).

‚Szép bőröket adnak a . . . nyest, nyust, hölgy. . . . nyértz, rosomák' (25).

‚A kőmíves a szőrt a mész kevert közé elegyíti' (27).

honyai: honi (28).

‚A kalapos a szőrt lészán megtsépeli és pengő huron felpattogtattván, felpuhítya (29).

‚A szőrt a kalapos megavatja vagy-is nedvesség és meleg által egybe veri' (29).

‚A nemeszt heven mongorolja' (30).

‚A kefe tsináló a kefe fáját meggyantározza': firniszeli (30).

‚A szitának, rostának kávájját vagy-is kergét fenyő fából hasogatván, még azon nyersen kerékbe hajtsák' (31).

sáhos szövevény: köper (35).

‚Az osztováta áll 4 lábokon, két vastag ‚szimülteg öszve foglalt boronákból‘: vizszintes (36).

‚Vasmat lábak‘: vastag, zömök (36).

‚A zugolyra a vetett fonal tekertetik, az hasajó ellenben, egy hömpöjeg‘ (36).

‚Két lábnira az hasajon hátul két félölni magas rudak állanak, ezeknek elé nyúlo karjairól tsügg a borda héj és a két sikatyu egyes vagy páros tsigáival együtt, ezekben forognak a felső nyüst kötelek mert az alsók a lábitohoz költettnek, hogy ennek nyomása által a mejék rétyei változzanak‘ (36).

ványoló agyag: argilla fullonica (38).

felkortzolni: felkarczolni, bolyhossá tenni a posztót (37, 38).

‚A posztó sajtolása egy erős tsigás sajtóba esik, öszvetürvén a posztót tétovázó formára és minden hajlás közé sajtó deszkákat tévén, a tsigát erőssen reá fatsarják‘ (38).

sáhoson szőnni: geköpert weben (39).

‚Hév értz oszlopok közt a posztó által huzatván kifényesíttetik‘ (40).

FRECSKAY JÁNOS.

ADATOK A NYELVÚJÍTÁS TÖRTÉNETÉHEZ.

„**Arithmetica** vagy számvetésnek mestersége“. Maróthi György. Debreczen. 1743.

Hogy a szántszándékos nyelvújítás nálunk nem Kazinczyval kezdődik, az már régóta köztudomású dolog. Újított csaknem mindenik nagyobb írónk, de föl se tünt. minthogy szemesen bánt vele.

Csak akkor jelen meg a nyelvújítás veszedelem gyanánt, mikor a hamarkodó epigonhad a törvényt nem ismerő szabadosság sikamlós útjára lép. Ekkor vette csak észre az íróvilág, hogy van az emberek számára nyelvújító foglakozás is.

Magában az a puszta való, hogy föltünt a dolog, már egyszersmind elitélés is; mert míg jó szókat csináltak, senki sem ütközött meg bennük, sőt inkább buzdította egyik író a másikat. Szivesen fogadták pl. Geleji Katona új szavait, ámbár gyéren használták. Ő utána a legnevezetesebb nyelvújító, vagy saját kifejezése szerint ‚szócsináló‘ Maróthi György debreczeni professor.

Fönt idézett művének „előljáró beszédében“ kijelentve. hogy művét megbizás folytán irta, három régi magyar Arithmetikát említ. „Egyik a Tolvaj Menyöi Ferentzé, mely mindenek előtt esméretes és leginkább forog kézben. Másik az Ónadi Jánosé, a ki kassai oskolamesterségében a maga

Arithmetikáját ugyanott Kassán a. 1693. in 12-mo adta ki. A harmadik legrégibb, mert még a. 1591. nyomtattatott Kolozsváron".

Ezeken kívül még létezni kellett vagy kettőnek. mindeniknél régibbnek — okoskodik Maróthi, — mert a kolozsváriban említve van, hogy Frisius magyar Arithmetikája után készült; ettől meg különbözik a Debreczenben nyomatott Arithmetika. mely a kolozsvári 147. lapján említtetik.

Megbirálva a három magyar Arithmetikát Maróthi, úgy találja, hogy valóban szükség van egy újabbra; rászánta tehát magát, hogy újonnan ír egyet.

Az újabb kor követelményeinek óhajtott megfelelni. Alaposságra törekedett, nehogy úgy járjon, mint szegény Tolvaj, ki „maga sem igen értette az arithmetikát". A szent írásból se szedett példákat, mint Ónadi, mert „a szent írást nem az arithmetikában kell tanúlni".

Ránk nézve a maga elé szabott követelmények harmadik pontja fontos, melyben bevallja, hogy szükségesnek tartotta a deák nevek helyett magyar szókat tenni, hogy még az asszonynép is megérthesse. Ezért úgy remélli, egy okos ember se fogja elitélni, mert ezt nemcsak egyéb tanult nemzetek cselekedték a maguk nyelvén, mint régen a rómaiak, ma pedig legközelebb a németek, a kik még a philosophiában lévő ‚mesterséges szókat' is mind németre fordították, hanem erre a magyar nyelvben is lehet példákat mutatnunk, melyeket bár többen követnének.

A szócsinálásban arra vigyázott — úgymond, — hogy a magyar szóban a deáknak a nyoma, sőt formája (!) is megmaradjon; p. o. ‚fractio' magyarúl *tört szám*; ‚multus, multiplex, multiplicare' magyarúl *sok*, *sokszoros*, *sokszorozni*. Szerencsére ez irányú törekvéseit nem igen koronázta siker. Tanít úgyan tört számokról és sokszorozásról, a ‚diametert' is híven *általmérőnek* nevezi, de a ‚numerator' helyett jobbnak tartja a *felső*-t ‚denominator' helyett meg az *alsó*-t, hogy tévedés ne legyen a dologban a gyengébbek részéről.

Panaszkodik, hogy nincs magyar számvető könyv, melyben a rhénes forintokkal s krajczárokkal való praktika megvolna, neki magának kellett „azt egészen kimunkálódnia". Azért megeshetett, hogy valamit elhagyott, tehát kedvesen veszi, ha más emberséges emberek „elméjére adják", hogy a „második nyomtatásba" belé lehessen tenni; mert nem olyan dolog ám ez, hogy ebben a „könyvíró"-nak csak a maga elméjét kellene mutogatni, hanem a közhaszonra kell nézni.

A ki pedig könyvéből a „számvetést" meg akarja tanulni. renddel menjen rajta végig, ne ám hol utól, hol középbe, mert másként nem felelhet róla, hogy homályos nem lesz-e

néhol. A tanító meg, „mentül idejébben lehet“, fogja az arithmetikára tanítványait, de ne dérrel-durral ám, hanem játék módjára, apródonkint. Miután a gyermek egyszer belékapott az arithmetikába, ha az egyes „számvető betük“ összeadását jól tudja: vesse föl elméjében, mennyi 13 meg 15 sat.

Ilyen formán végzi jó Maróthi György az elöljáró beszédét. Munkája első részében a számok jelentéséről, kimondásáról és leirásáról való tanítást *számlálás*-nak mondja A *számvető betük* közt a czifrát, nullát vagy zérust *semmi*-nek, vagy mivel csak helyfoglalni való, *semmis*-nek nevezi; a többit *számos betü*-nek.

A számvetés közönséges nemei az *összeadás*, *kivonás*, *sokszorozás* vagy mint sokaknak tetszik, *sokasítás* és az *osztás*.

Az összeadásnál sok számok *summá*-jából jő ki a *derék summa*. Próbája a *kilenczesek kihányása*.

A kivonásban három szám fordul elő. Első a *summa*, második a *hija*, harmadik a *maradék*.

A sokszorozás egyik száma a *sokszorozni való*, másik a *sokszorozó;* a mi kijön, a *factum* vagy *facit*. Ebben egyébiránt sok *rövid utak* vannak. Ismerteti a *restek regulá*-ját is.

Az osztásban mindenkor van két szám: egyik a *summa*, másik az *osztó*, — a mi kijön, azt *részes*-nek, deákúl ‚quotus‘-nak vagy ‚quotiens‘-nek hívjuk. Megkülönböztet *egy* és *több betüs* osztást.

A *hármas regula* vagy *rendes* vagy *visszás*. A *törtek* vagy *igazak*, vagy *költöttek*, a mint a *felső* kissebb vagy nagyobb az *alsó*-nál. Itt tanít két szám legnagyobb *közosztó*-járól is. Az összeadás vagy kivonásnál pedig ki kell keresnünk a *közalsó*-t.

Műve toldalékában megemlíti a *kétszeres tört számok*-at is (fractiones fractionum). Ezek után tárgyalja a *kétszeres regulát* (regula dupli), *egyenetlen osztás*-t (divisio inaequalis), *társaság*, *elegyítés* (r. alligationis) reguláit és *mesés regulá*-t (r. falsi).

Ez utóbbinál szerinte a vaktában fölvett számot *ráfogás*-nak (positiv, hypothesis) nevezhetjük.

Az ő szavainak tartom még a következőket, melyek dőlt betűkkel vannak a szokatlanság miatt könyvében nyomva s a megérthetés kedvéért legtöbbje latin megfelelőkkel ismertetve: *pénzszedő:* exactor; *kalap:* parentheseos nota; *ónas sinór:* mérő ón; *kerék:* circulus; *kerület:* peripheria.

Igy újított jó Maróthi György.

KULCSÁR ENDRE.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Golyó. Pár évvel ezelőtt azt kérdezték a Nyelvőr szerkesztőségétől: mi az eredete a *golyó* szónak s vajjon nem ettől származik-e, vagy viszont. a *golyhó?* A felelet az volt, hogy „a *golyó* nem származik a *golyhó*-tól, sem ez amattól. A *golyó* nem más, mint a régies s a népnél még ma is általános *golyóbics* vagy *golyóbiss* szónak a megcsonkítása, ez pedig ugyanaz, mint a latin *globus*". Nyr. XI. 423.

Megvallom, akkoriban magam is tökéletesen helyesnek tartottam e feleletet. Régi szótárainkban hiába kerestem a *golyó*-t, csakis a Kisded Szótárban láttám első megjelenését, s ott is azzal a megjegyzéssel, hogy „e szó bevétele felett még talán kérdés támadhat, ámbár pártfogói is találtatnak". Az idő tájt hasította le Dugonics a *gömbölyü*-ből egész egy *ölyü*-t, miért nem álhatott volna ki, gondoltam magamban, a *golyóbics* is egy efféle műtétet.

Régi természettudományi könyveink olvasgatása azonban másra tanított. Apátzai Csere János „Magyar Encyclopaediá"-ja (Utrecht, 1653) 210. lapján ezt olvasom a hódról: „A monya *golyói* orvosságra jók, innen vagyon hogy ha veszi eszébe, hogy a vadászok utánna leselkednek, a *golyóit* kiszakasztya és az őtőt űzőknek hagygya, hogy maga életben maradhasson". — Miskolczi Gáspár „Egy jeles Vadkert"-je (Lőcse, 1702) 243. lapján ugyancsak a hódról szóltában: „Az ő heréjének *golyói* rész szerint kedves, rész szerint pedig nehéz kedvetlen illatúak szoktak lenni". Alább pedig az 504. l.: „(A tengeri halaknak) mint egyéb földi állatoknak vannak nemzésre való tagjaik, úgymint: tüdejek, *golyójok*, nemző herélyek és méhek avagy mátrájok." — Milesz József „Orvoskönyv"-e (Bécs. 1778) II. köt. 104. lapján: „melly miá abban eltürhetetlen, égő feszülés támad, és a *golyóknak* és a mellette levő részeknek-is öszve huzódása kinos fájdalmat okoz". Alább a 118. l.: „Megesik néha az-is, hogy a meggyuladott, megkeményedett *golyókra* hirtelen a fene esik".

Az imént idézett könyvek mind a szócsonkítás korát megelőző időkből valók, s ha még hozzá teszem, hogy Cserénél, Miskolczinál a *golyóbis* is számtalanszor előfordul, és pedig mindig csak ‚globus' értelemben, azt hiszem egész bizonyossággal kimondhatjuk az eredményt: 1) a *golyó* nem származik a *golyóbis*-ból; 2) a *golyó* eredetileg nem ‚globus'-t, hanem ‚testiculus'-t jelentett; 3) a *golyó* szót nem a nyelvújítás gyártotta, már készen találta és a ‚globus' jelentést csak reá ruházta.

De ezek után most már megint fölmerül a kérdés, hogy honnan származik hát a *golyó?*

E kérdésnek megfejtése nem tartozhatik ugyan én rám, szabadjon mégis egy magyarázatot fölvetnem, mely, nekem legalább, igen hihetőnek látszik.

Az olaszban, melyből Kőrösi szép fejtegetései szerint (Nyr. XIII. XIV.) a magyar sok szót vett át, találjuk a *coglione* szót, a magyar *golyó*-val mind alakjára, mind régi értelmére teljesen megegyezőt. E szót az olasz *kolyón*nak ejti; az átvételkor a szóvégző *n* könnyen eleshetett, vö. ol. *pantalone*, m. *pantalló;* fr. *patron* (töltvény) a Balaton-melléken *patró*. A szókezdő *k* pedig nyelvünkben gyakran változik *g*-re: *k*azdag, *g*azdag; *k*övecs, *g*öbecs; *k*ebel, *g*eleb Nyr. IV. 44, és kölcsönzött szókban is: ószl. *k*oliba, Calep.-nál *k*aliba, ma *g*aliba is; lat. *c*ollare, ném. *k*oller, m. *g*allér; *c*avalier, *g*avallér, Pethénél (Pall. mez. Gazd.) még *k*avallér stb.

Figyelemre méltó még az is, hogy a *coglione* az olaszban kettős értelmű: 1) testiculus, g o l y ó; 2) uomo gaglioffo, balordo (Antonini: Dizionario, Velencze, 1792) tehát ugyanaz, a mi a magyar *golyhó*. Ezt a második értelmű szót átvette az olasztól a franczia is, *coïon* alakban, s nála az ma pernahajdert, kujónt tesz. Ebből a *coïon*-ból lett a német s azután a magyar *kujón*.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Mogy. SI. óta megvan e szó minden szótárunkban s azt mondják róla, hogy elavult régi szó, mely hajdanában b o g y ó t jelentett. CzF. sok regényes szófejtést is fűz hozzá, sőt Budenz is épít rá s azt állítja, hogy a magyar *mogy (mogyo)* épen annyi mint a finn *marja*, lapp *muorje*, mordvin *mar̆*, cseremisz *mör* (MUgSz.).

Vajjon honnan vette SI. e különös szót? Gazdáját nem adja a szótárában s régi irodalmunk sem tud róla semmit. Léte egyesegyedül SI. hitelén alapszik.

Sándor István, mint tudva van, az ő történeti és nyelvészeti buvárkodása eredményeit „Sokféle“ czímű gyüjteményes munkájában tette közzé. Itt nyomára akadhatunk a *mogy*-nak is.

A Sokféle VII. darabjában (165–256. ll.) „Többféle szavainkról való vélekedésem“ czím alatt SI. egy szólajstromot közöl, melyben előadja, hogy az abban foglalt szavakat eleink hajdan miként ejtették; hozzá teszi azonban egész nyomatékkal, hogy „mindezek csupán vélekedései, és hogy noha sokakról bizonyos, de nem mindenekről“.

Van e lajstromban nehány talpraesett megjegyzés és temérdek sok délibábos szófejtés. A mióta e lajstromot és a Sokféle XI. darabjában levőt átolvastam, véleményem nagyon megcsappant SI. nyelvtudományáról.

A 217. lapon azt mondja: „*mogyoró*, hajdan *mogyorú*. azaz olyan mint a *mogy* vagyis *bogyó*“. Még furcsábban ér-

telmezi a 228. lapon Somogy vármegyét „*Somogy*, *Somogyság*, hajdan *Sommogyság*, azaz *som*fa gyümölcssel böves föld, táj vagy környék, Cornetum. *Mogy* annyit tett egykor mint *bogyó* s abból jöhetett *sommogy* azaz somfa bogyója; *Sommogyság*, azaz somos-táj“.

Mind a két helyen egész bizonyosnak mondja, hogy a *mogy* annyit tett egykor mint bogyó; de már a VIII. darab 115. lapján határozottan megvallja, hogy mindaz. a mit a *mogy*-ról mondott, csupán az ő sejtelme. Itt ugyanis így szól: „Mit tehettek hajdan ezek a magánérthető szavak: *hom*, *mogy*, *szom*, *gyap*, *szap*, *kes*, *sany*, *isz*, *zör*, bizonytalan; de hogy belőlök származtak ezek a mással érthetők: *homorú*, *mogyorú*, *szomorú*, *gyaporú*, *szaporú*, *keserü*. *sanyarú*, *iszonyú*, *zörönyü*, a bizonyos. Éppen olyanképen eredtek ezektől is: *domb*. *mony*, *fa*, *ha* (tempus), *por*, *ször*, *vér*, *víz*, *gyöngy*, *gömb*, imezek: *domború*, *monyorú*, *fanyarú*, *hamarú*, *porhanyú*, *szörnyü*, *verhenyö*, *vizenyös*, *gyöngyörü*, most *gyönyörü*, *gömbölyü*“.

Világos ebből, hogy a *mogy* puszta etimologiai koholmány; SI. gondolta ki, hogy a *mogyoró* ne legyen kéntelen gyökér nélkül élni. (A *mogyoró* eredetére nézve vö. Nyr. XIII. 262.)

E tapasztalat nagyon megingatja a SI. szótárában réginek állított (*R*-rel jelölt) szavak hitelességét. Az első marokra egész rakás koholmány hull ki belőlök, ú. m.: *alkony*, *állvány*, *állványkép*, *-csek*, *dics*, *dicstelen*, *dicsvadász*, *éd*, *égi tüz*, *égi víz*, *ék* (decor), *élem*, *emeltyü*, *elöd*, *elölni* (anteponere), *fegy*, *fegyház*, *figyelni*, *forgács* (tornator), *futam*, *honmívek*, *ind*, *izz*, *kapacs*, *kárом*. *karölyü*, *kellem*, *kellevény*, *kömü*, *köz* (insula), *láz* (tumultus), *lobtyú*, *lúg* (nemus), *mag* (altitudo), *mez*. *mogy*, *olu*, *olu vaj*, *özön* (oceanus), *rez*, *rip*, *rom*. *szállongó* (waldschnepf), *szeg* (districtus), *szollóka*, *zajgó* (corvus glandarius), *szor* (angustia), *talpodni*, *tap*, *teker* (schraube), *telep*, *terep*, *tév*, *timársó*, *töm* (multus), *tömleni*, *tömlevény*, *utálni* (postponere), *ülep* (sedimentum), *ür*, *ütü*, *vér* (weiher). *vevö legény*.

Bizony, igazat mondott Toldy Ferencz: Sándor István csakugyan czégéres nyelvújító volt! NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Házsártos. Szarvas Gábor a *czinkos* szó magyarázatában (Nyr. XI. 449) említi, ,hogy *hasard* a régi francziában annyi mint ,koczkajáték': *hásártos* Molnárnál: ,lusor'; a mai használat szerint pedig: ,izgága, czivakodó, veszekedő'.

A szónak ,véletlen szerencsével járó. sok pénzt koczkáztató' eredetibb jelentésben alkalmazását hallottam egy szabolcsmegyei származású budapesti iparostól, ki csak magyarul tud. Ugyanis egy afféle szerencsejátékra azt mondta: „Az olyan h á z s á r t o s játék“. CSAPODI ISTVÁN.

Visszaigazított sajtóhibák. Szarvas G. a *föveg* szó keletkezésének kimutatásában (Ny. XIII. 461) Calepinus sajtóhibái közt említi a következőt is: „Petaso: *Top* zelet, az diznonak az *lollya*“, mi véleménye szerint így volna helyreigazítható: „*Láb* vagy tán *Tzõb* (czomb) zelet, az diznonak az *oldallya*“ (uo. 462).

Nagyon természetes, hogy két oly alaknak valódisága iránt, minők *top* és *lollya*, melyek sehol, egyetlen szótárunkban sincsenek meg s a köznyelvben is egészen ismeretlenek, kétkedésnek kell támadni bárkiben is, főkép ha csak egyszer és oly helyen merülnek föl először, mely számtalan hibái miatt amúgy sem föltétlen hitelességű Hogy Calepinusnak ezen a helyén is valami hibának kell lenni, abban a czikknek bizonyára minden olvasója megnyugodott, noha Szarvas a „kétesek vagy épen megfejthetetlenek“ közé sorozván az adatot, nyiltan kifejezi, hogy olvasását nem kivánja föltétlenül bizonyosnak tekinteni.

Nem a kétségeskedés birt minket se rá, hogy a különös szóknak utána járjunk, hanem a puszta véletlen, mely Felvinczi Györgynek következő helyéhez juttatott: „Disznó hús bor nélkûl roszszabb a' júh husnál, Borral ô jobb étel, s' orvasságúl használ: Hurkája jobb egyéb állat hurkájánál; Kôvériben penig nincs jobb a' topjánál“. („De conservanda bona valetudine Liber Scholae Salernitanae“, ford. Fel-Vinczi Győrgy, Lôtse. 1694. 10. l.)

E világosan szóló adat, mely Calepinus *top*-ját teljesen igazolni látszott, most már természetesen arra ösztönzött, hogy a dolognak kissé jobban utána nézzünk..

Kutatásunk nem is volt eredménytelen. A *top*-ot ugyanis a ‚helyreigazított' helyen kívül még kétszer találtuk meg Calepinusban, ú. m. a *petaso* diminutivumánál: „petasunculus: *tob szelotetske*“ azaz *top-szeletecske*, és egy synonymumánál: „ila, pars lumbi seu lateris in sue. Vng. *Top*“.

Bizonyos, hogy e három egybehangzó hely tanusága Felvinczi adata nélkül is fölmentené Calepinust a sajtóhiba vagy másnemű tévedés gyanujától, míg pl. a *föveg*-nek sajtóhiba voltát — mi Szarvas czikke után minden kétségen fölül áll — már eleve is elárulja az a körülmény, hogy így Calepinusban is csak egy helyen olvasható, szemben a süveg különböző fajainak elnevezéseivel, hol ő is mindig a nemnek közönséges nevét *(süveg)* használja.

Calepinus utódainál azonban már nincs meg a *top*. Ez alakjában végkép eltünik a szótárakból s MA.[1] lat.-magy. részében *ila* már annyi mint „diszno *tomp*“, „*petasio:* diszno tompor“, „*petaso:* oldal peczenye, disznoodal“ stb. (Megjegyezzük, hogy ez a *tomp* a magy.-lat. részben csak MA.[3]-ban lép föl: „*tomp:* ila, coxa; die hûffte, die dicke des

beins über dem knie". Innen aztán átmegy PP.-ba SK.-ba, Kassaiba, a NSzótárba és Ballagi Teljes Szótárába; a Tájszótár azonban nem ismeri.) Magát a *top* alakot, keresve a Tájszótárban s tájnyelvi anyagot tartalmazó újabb szótárainkban is, többé sehol sem találtuk följegyezve. Annál jobban meglepett tehát a Nyelvőr tájszóközleményei között ez a kétségtelen tanubizonyság szavunknak m á i g i s l é t e z é s e mellett: *„top:* zsódér" (azaz: *sódér, sódar;* vö. ugyancsak Somogyban: *„zsódér:* vállcsont, melyet mint a sonkát felfüstölnek" Ny. VIII. 525). Somogyból közli Kőrész, Ny. II. 377.

Ugyancsak a Nyelvőr tájszavai közt bukkantunk a következő fontos helyre is: *„lolva:* sonka" (Rimaszombat, Bodon József közleménye) V. 272., mi azonnal a Calepinus *lollyá*-ját juttatta eszünkbe, melynek különben s e h o l e g y e b ü t t nem tudtunk nyomára találni. A jelentés egyezése s az alak egybevágó volta mellett semmi kétségünk sem lehetett a *lollya* és *lolva* azonosságában, melyek egyikét épen a már *top*-jáért is gyanús szótári hely, másikát egy rövid szavú s eddigi tudomásunk szerint egyedül álló népnyelvi följegyzés mentett meg a feledéstől.

Most már a két szó létezésének nagyobb hitelére s alakjaik egymáshoz való viszonyának megértése céljából is szükségesnek látszott a népnyelv közvetetlen ismerőinek kérni ki vallomásait. A válaszok, melyek a szerkesztőség utján tett kérdéseinkre érkeztek, egyrészt megerősítik az eddigi följegyzéseket, másrészt új oldalról és újabb alakokban is bizonyságot tesznek a két szó tényleges létezéséről (l. Ny. XIV. 279).

A *top* e szerint S o m o g y o n (Ny. II. 377) kívül megvan még K e c s k e m é t e n, *top, topja, topos*-hús alakokban, két közlő tanusága szerint; a R i m a s z o m b a t b ó l (Ny. V. 272) följegyzett *lolva* alakról most két más gyűjtő is tanuskodik, egyikük pedig ugyanonnan *lolu* mellékalakot is közöl, mely az előbbivel hangtanilag bizonyára oly viszonyban áll, mint *falu* a (Mihály)*falvá*-val, *tollu* a *tollvas*-sal (vö. Ny. VIII. 106); a Calepinusi *lolja („lollya")* személyragos alak megvan T á p i ó-S z e l é n (Pest m.); s végre nyilván ugyane személyragos alak maradt fönn továbbképezve a c s a l l ó k ö z i *lollás-hús* elnevezésben (vö. *orjás-hús*, uo.).

Szókincsünk e k é t ú j e l e m é n e k eredetét és rokonságát egyelőre még nem tudhatni: nem mondható meg egyebek közt, egybe tartozik-e, s ha igen, mily viszonyban áll a *top* a MA.-től föllépő *tomp* alakkal; mindkettőnek pedig van-e valami közük, s minő, a később helyükbe lépő *tompor, tompora* szóhoz. Minderre s egyéb fölmerülhető kérdésekre is egy szerencsés fölfedezés, minek napfényre jöttüket is köszönhetik, megadhatja majd a kellő feleletet. Elég ezuttal csupán

levonnunk a tanulságot ez újabb érdekes tapasztalatból, miként deríthetik föl a nyelvjárások lappangó kincsei régiségünknek leghomályosb s kétesebb helyeit, miket az ő napfényre kerülésük nélkül a nyelvbuvár már-már hajlandó lett volna kutatásaitól mint értéktelen hamis anyagot félredobni.

A népnyelvnek ily meglepő adataira nézve elég lesz olvasóinkat az *évad (ivad)* és *gyappanik* (l. Ny. X. 471) szókra emlékeztetnünk, melyeket összes irodalmunkban csupán egy-két codex őrizett meg s a nép nyelvében negyedfél századon át máig fönmaradtak. Ily ritka szava régiségünknek a *kisálkodik*, mely a codexeken kívül csak Komjáthinál és Sylvesternél, legelső nyomtatványainkban, olvasható, — s íme ma is dívik a következő helyeken: „*kisálkodik:* kisért, faggat, dévajkodik“ (Csallóköz) Ny. I. 279; „*kisálkodik:* kiáltoz fájdalmasan“ (Felső-Somogy, e megyéből közölték először a *top*-ot is) VIII. 525; „*kisákodni* vkivel: czivódni“ (Simontornya, Tolna m.) V. 230; „*kisákonnyi:* ingerelni“ (Tata vidéke) uo. 329; „*kisánkodik:* ingerkedik“ (Naszvad, Komárom m., e megyéből tünt föl először az *ivad*) IV. 235. Ez utóbbi a *kisálkodik* alaknak oly hangbeli változata, mint *siránkozik* az eredetibb **sirálkozik*-nak stb. (l. NyK. XVI. 253); a somogyi adat ‚fájdalmasan kiáltoz‘ jelentése, ha a közlő megfigyelése helyes, szintén nem okozhat a szó azonosságára nézve nehézséget, a mennyiben itt csak egy esetleges mellékkörülményére szállt át az elnevezés az eredeti ‚czivódás‘ ‚strepitus lascivientium‘-féle fogalomnak.

Ily meglepő találkozásokat a régi nyelv és dialektusaink ritkaságai közt valószínüleg még nem egyszer lenne alkalmunk tapasztalni, ha — a mi napról-napra égetőbb szükséggé válik — egy szélesebb alapokra fektetett társaság venné valahára kezébe népnyelvhagyományaink rendszeres gyüjtésének s fölkutatásának fontos ügyét.

ZOLNAI GYULA.

Néhány magyarázatlan szó magyarázata. Csomár István (Nyr. XIV. 43) magyarázatra szoruló szavaihoz részemről a következőkkel szolgálok.

Gorczolni a *gorcz* és *korcz*-czal egy vagy rokonértelmű; a nádból készült vejszé-nek, csőszkunyhónak, a nádtetőnek falszerű kötése füzvesszővel történik. A gorcz a kötés; gorczolni tehát fonással kötni; a gatya-*korcz* a ránczos kötés, melynél a ránczok úgy viszonylanak a madzaghoz, mint a nád a kötő vesszőhöz. *Gorcz* a Bodrog között: mocsáros helyen, apró, szilárd szigetecske. *Goroncz,* ugyan ez Porcsalma körül (Ecsedi Láp).

Azt hiszem, hogy *gorczolni* nem jelenthet mást, mint a

nádtető rohadt részeit kiszedni, fölújítani s lekötni, vagy letűzni, megerősíteni.

Pöcsik, az Oestrus-ok közé tartozó légyfaj, az ú. n. Hypoderma Bovis, mely éles tojócsővel kilyukasztja a marha bőrét s a sebbe petét csusztat; a petéből kikel az álcza s a keletkezett daganatból táplálkozva, végre a földre hull, betúrja magát, bábbá alakul, melyből ismét kikel a légy. A marha a legyeket igen jól ismeri s mihelyt rajzásukat megérzi, nyugtalankodni kezd, azaz: *gizsója* van.

HERMAN OTTÓ.

Czápa. A Pallastól fölállított s tudományosan elnevezett keszegék közt ez is van: Abramis *sapa*, nyilván a görög σαπέρδης = a sós hal bizonyos faja, s tény, hogy az Abramis = Keszeg nemhez tartozó fajok sokaságuknál fogva leginkább adják a „sóshalat“. A Linnétől fölállított Abramis ballerus, a Drávafok „Balin Keszeg“-e, németül *zope*, *schwuppe*, *schwope*. Végre *csabak* vagy *vezérhal* (Kőrös-Tarcsa, Szeged) = Aspius rapax Ag. szintén keszegszerű.

Ennek a sorozatnak az a tanulsága, hogy Szarvas Gábor magyarázata: *szápakeszeg* = *sturio salpa* nem állhat meg, mert a *szápa* csak a görög halnévre vezethető vissza s csak sóshalra, illetőleg olyanra, a melyet leginkább sóznak, alkalmazható. A Szarvas-féle alkalmazásnak ellene van a *sturio* is, mely Tok vagy Viza féle hal s a *stör*, *sterlet*, *stirl* elnevezésekkel egyazon eredetű, ezeket a halakat pedig a Keszeggel, már typikus okoknál fogva is egy kalap alá vonni nem lehet; végre a *sapa* és *salpa*-nak halra való alkalmazása két különböző dolog. A latin *salpa* a szótárak szerint: egy halfaj; a görög σάλπη: egy tengeri halfaj, tehát az édesvizek *keszeg*-je nem lehet. Az újkori természetrajzban a *salpa*, illetőleg σάλπη a Tunicata-k egy családjára van alkalmazva.

Megjegyzem, hogy ott, a hol állat vagy növény elnevezések etymologiai megfejtésén kívül arról is van szó, hogy egy állatfajra vagy növényre biztosan alkalmazzuk, ott pusztán a szótárakra támaszkodni nem lehet, mert a Linné előtt kelt szótárakban a név és tárgy, következetes módszer hiánya miatt, ingadozott s ez az ingadozás, az ismeretes „kiírás“ révén Linné után is megmaradt, a miről a *sturio salpa* tanuskodik.

Ezeket Leunis „Synopsis“-a nélkül a nyelvész nem oldhatja meg; sőt még evvel is bajosan, mert itt a tárgy ismerete is föltétel.

De még ez sem elég, mert ismernünk kell még a szabályt is, a mely a tudományos elnevezésnek — a melyhez a népies név köthető — szerkesztését szabályozza, még pedig a synonymák elkerülése érdekében.

Miért nem mondjuk Abramis *saperda*, ha σαπέρδης sós halat jelent? Azért mert a *Saperda* Fabriciustól egy *bogárnem* számára foglaltatott le, ez tehát a lex prioritatis értelmében — melynek rendeltetése az. hogy ugyanazon név ne alkalmaztassék több tárgyra — a modern tudományban halra nem alkalmazható.

HERMAN OTTÓ.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Egy asztaltársaságban heves szóvita támadt egy nyelvészeti kérdés miatt. A casus belli ez.

A. azt állította, hogy a *hullik* ige ép oly jó, mint a *hull.*

B. ennek ellent mond: a *hullik* rossz, sőt jó magyar helyen nem is hallható soha.

Mind a két fél szövetségeseket keresett bennünk; a kik mint vendégek voltunk jelen a társaságban.

Én azt mondtam: a *hullik*-ot én sem hallám, irodalmilag tudtommal még erdélyiek sem használják, pedig azok közt Kemény Zsigmondnál is a hős olykor „belépik" az ajtón, „belép" helyett. S nem látok okot arra sem, hogy a kettős formát mért használjuk, mint például van ok, szabály, törvény arra, hogy például a szerelmes térdre „omol", míg a fal „omlik", az ember a társaságban „megjelen", a lap pedig „megjelenik"; továbbá léteznek *bomol-bomlik*, *foly-folyik*, *nyíl-nyílik* sat., de grammatikailag tudjuk köztük a különbséget. a használat okát, törvényét. (El is mondám e törvényt, mit itt azért hallgatok el, mert hisz a szerkesztő úrhoz való fölebbezést határozván el, úgy helyes, hogy csupán a kérdés tárgyát hallgassa meg, ne pedig az okoskodásokat is.)

Erre tört ki a második vita.

Vendégtársam és barátom **C.** ellent mondott. állítván. hogy *omol-omlik*, *jelen-jelenik*, *bomol-bomlik* igeformák közt nincs különbség s tetszés szerint használható egyik is, másik is.

A háziasszony indítványozta, hogy mind a két vitakérdést apellálni kell a Nyelvőrhöz.

Jól van. Én vállaltam el az előterjesztést.

Kérem tehát szerkesztő urat, sziveskedjék a kettős pör dolgában „fölebbviteli" ítéletet nyilvánítani. Először a „hullik" ige-formáról. Másodszor arról, hogy mi az „omol-omlik". „jelen-jelenik", „bomol-bomlik" igék használati különbsége s törvénye, s átalában van-e fogalmi különbség s létezik-e rá határozott törvény? Vagyis e két kérdésben melyik oldalon van az igazság?

Felelet. Igéink közt van egy jókora csoport, a melyek majd ikesen, majd iktelenül használatosak. Ezek két osztályt

alkotnak. Az első osztálybeliek. aszerint a mint átható vagy visszaható jelentésűek, két részre oszolnak: az áthatók iktelenek, a visszahatók ikesek; pl. „Az inas mákot t ö r, és: a cserép könnyen t ö r i k. Nagyot h a l l, és: az ágyuszó messze h a l l i k. Füstöt é r e z, és: füst é r z i k“. Ilyenek még: *bán* és *bánik*, *bíz* és *bízik*, *tosz* és *toszik*, *gyak* és *gyakik* s a tájszólásbeli *bír* és *bírik*, *old* és *oldik*, *szeg* és *szegik*, *zúz* és *zúzik;* továbbá egy része a *-z* képzős denominális igéknek, mint *poroz* és *porzik*, *vérez* és *vérzik* sat.

A második osztálybeliek — ide csak visszaható igék tartoznak — anélkül, hogy jelentésbeli változást tüntetnének föl, ikesen is, iktelenül is járatosak; pl. a régi nyelvben *asz*, ma *aszik;* régente *lépik* (vépik), ma *lép;* a régi irodalomban csak *bomol*, *omol*, *oszol*, *csúsz*, *mász*, *vágy*, *foly*, *hull*, ma azonban, részint az irodalom. részint a nép nyelvében szokottabbak ez ikes formák: *bomlik*, *omlik*, *oszlik*, *csúszik*, *mászik*, *vágyik*, *folyik*, *hullik;* ellenben régente csak *válik*, ma néha *vál* is; a használtabb iktelen alakon kívül tájszólásilag hallhatók még: *fagyik*, *fájik*, *rogyik*, *termik*, *veszik*.

Az a különbség, a melyet némely újabb grammatikusok a második osztálybeliek ikes s iktelen alakja közt látni akarnak, se a történeti, se az élő nyelvben föl nem födözhető, s nem egyéb erőltetett mesterkéltségnél. Egy nyelvet sem ismerünk, még a fejlettség legfölsőbb fokán állók közt sem, a mely külön kifejezőt alkotott volna s mást alkalmazna az oly cselekvésre, a mely személytől ered, s mást, a mely dologra vonatkozik. Ember, állat, föld, harang, ajtó, falevél sat. sat. mind m o z o g egyformán; a nyelv egyiknek és másiknak mozgása közt nem tesz semmi különbséget; így n ő a gyerek, fa, nap, adósság, hatalom, elkeseredés sat.; a b o t l á s egyformán botlás, akár a legnagyobb bölcs kövesse el, akár valamely futó paripán essék meg ez a mindennapi gyarlóság. Nincs tehát ok, hogy ez ingadozó alakok közt jelentésbeli különbséget állapítsunk meg; de nem is tanácsos, mert ez könnyen nyelvromlásra vezethetne. Ha fölállítjuk a szabályt, hogy ‚Gusztáv Iduna előtt térdre *omol*, de: a porladozó kőfal a földre *omlik*. továbbá: Barátom *megjelen*, de az újság *megjelenik*‘, majd jönnek furfangos grammatikusok és mindenféle nem-grammatikusok is, mert hiába, mindannyian szeretünk nyelvészkedni, s a ‚személy-dolog‘ nyelvtörvényt jó tágra kibővítik s egyéb cselekvésekre is kiterjesztik: „*Hull* az ellenség, de: *hullik* a zápor. A nép *gyűl*, de: az ár mindenünnen *gyűlik*. Nem minden bokorban *terem* nagy költő, de: a felső megyékben nem *termik* szőllő. Péter *megrezzen*, de: az ablak *megrezzenik*. A haragos hamar *fölpattan*, de: az érett daganat könnyen *fölpattanik*“. Sőt ha ezek egyszer majd divattá válnak, nincs benne semmi lehetetlen, hogy jönnek más, még agyafurtabb próféták, a kiknek szava szerint

az ember *jö-megy, jár-kél, siet, fut, szalad, rohan*, de a kutya *jövik-menik, járik-kelik, sietik, futik, szaladik, rohanik* sat.

De vannak, a kik e megkülönböztetésben fölsőbb fokú szabatosságot látnak. Az én szemem, megvallom, nem olyan éles; én, s velem többen, nem csak az utóbbi, hanem még az első osztálybeliek *ik*-jében s iktelenségében se vehetünk észre valami különös finomságot. A szó ugyanis egymagában merev, holt tetem: meleg vér csak akkor száll ereibe, csak akkor elevenedik meg, ha több tagja egy testté egyesül, ha a mondat egészébe illeszkedik. Nekem az erős hitem, s gondolom mindenki osztozik benne velem, hogy nem akadt még eddig magyarul beszélő és iró, ha a leggondosabbat, legkényesebbet vesszük is, a ki például e két mondatot: ‚Fazekat törni szoktak, és: fazekak törni szoktak. Kenyeret szegett a koldusnak, és: nyaka szegett a korsónak', egy pillanatra is félreértette, összezavarta volna, s a ki a két példa hallomása közben észrevette volna, hogy az egy közös *törni* s *szegett* alak, noha más-más jelentés rejlik benne, minden kifejező nélkül áll, s a ki arra gondolt volna, hogy ily esetekben az értelemzavar kikerülése végett új exponenst kellene alkotni.

Aztán, hogy a ‚barátom *megjelen*', és: ‚az újság *megjelenik*' a szabatosságot egy lépéssel se viszi előbbre, abból világos, hogy a multban barátom is, az újság is csak *megjelent*, s a többes számban kivétel nélkül minden időn át, a nélkül, hogy a két megjelenés meg nem különböztetése legcsekélyebb kárával is járna az érthetőségnek, a szabatosságnak, barátaink is, az újságok is csak *megjelennek, megjelenének, megjelentek, megjelenendnek*, hogy *megjelenjenek*, ha *megjelennének, meg* szoktak *jelenni*.

Ezeknek előrebocsátása után a föltett kérdésre ez a válaszunk.

1) A *hullik* élő alak s több vidéken járatos, nevezetesen a Duna-Tisza közt, Bácskában a *hull* kizárásával csak is ezt használják; alkalmazása ellen tehát semmi kifogást se tehetni, s épen oly jó, mint a *hull*, csak hogy ez elterjedtebb.

2) A második osztályban elsorolt igék ikes és iktelen alakjai közt semmi jelentésbeli különbség nincs, s ilyesminek se a régi irodalomban, se az élő beszédben nem akadunk sehol nyomára. Ma szokottabbak: *aszik, bomlik, omlik, oszlik, ömlik, csúszik, mászik, válik;* ellenben: *foly, hull, lép, rogy, vesz;* de amazok iktelenül, emezek ikesen is használhatók.

2. Kérdés. T. szerkesztő úr! A Fővárosi Lapok egy szerkesztői üzenete (1885. júl. 29.) heves vitát idézett elő egy nagyobb társaság tagjai közt — de előre kell bocsátanom az illető szerkesztői üzenetet, mely egy kérdezőnek, M. L—snak ezt mondja: „Bizvást használhatja a *bibornok*.

levéltárnok és *pénztárnok* szavakat a nélkül, hogy a „nyelv géniuszát“ megsértené. Akkor írja majd *biboros*-nak, *levéltáros*-nak, ha majd a *kanonok*-ból *kánonos*, a *szónok*-ból *szónos* (vagy *szavas*), a *tárnokmester*-ből *tárosmester* lesz. Addig maradhatunk a régi módinál“.

A társaság legtöbb tagja a Fővárosi Lapokkal tartott s a *bibornok*, *pénztárnok* szók helyességét vitatta, de akadtak hárman a társaságban s azok között egy magyarnyelv tanár is, a kik azon biztatást a *bibornok*, *pénztárnok* mellett nem tarták helyesnek, állítván, hogy a *-nok* tótos képző s az olyan szók, milyen a *tábornok*, *szónok* s hasonlók nem igaz magyar eredetűek.

Miután egyik fél sem engedett és fogadás is történt, végre abban egyeztünk meg, hogy a vitát a Nyelvőr szerkesztősége elibe visszük, s bármelyik félnek ad is az igazat, az ellenfél megnyugszik ezen itéletben, magát legyőzöttnek fogja tekinteni és — fizet.

Kérjük tehát a t. szerkesztőséget, méltóztassék bennünket e kérdésre nézve akár magán levélben, akár a Nyelvőr legközelebbi számában fölvilágosítani.

Felelet. Az igazság a két fél közül annak a részén áll, a melyik azt állítja, hogy a *biboros*, *pénztáros* sat. jó, a *bibornok*, *pénztárnok* pedig helytelen.

Hátunk mögött jár már az az idő, mikor a nyelvújítás visszás alkotásait védelmük alá fogták íróink, hogy helyesnek tüntessék föl azt, a mi kétségkívül helytelen, s a nyelvtisztaság tekintetében, ezt örömmel tapasztaljuk, az utóbbi években kedvező fordulat állott be. Épen a Fővárosi Lapok egyike azoknak, a kiknél ez örvendetes változás, a tiszta magyarosságra való törekvés világos jeleivel találkoztunk, s azért épen tőle nem voltunk rá elkészülve, hogy oly nyilatkozatot olvassunk, a mely biztatást foglal magában a helyes ellenében a helytelennek használatára. Azt még tudnók érteni, ha azt mondaná: A *bibornok* sat. bevett, rég járatos közhasználatú szók; már nagyon megszoktuk, elélhetünk s élünk is továbbra velük, de hogy helyességük mellett lándzsát tör s védelmükre sánczokat épít, míg a helyes használatot le igyekszik rombolni, annak a ‚mértje‘, megvalljuk, érthetetlen előttünk.

A *pénztárnok*, *ruhatárnok*, *levéltárnok*, *könyvtárnok* feketeségét a sokszor emlegetett s védelmükre alkalmazott *tárnok* szappanával se moshatni fehérre, mert pl. a *pénztárnok* nem összetett (pénz + tárnok), hanem képzett szó: *pénztár-nok;* előbb volt meg ugyanis a *kocsi*, *hajó*, *kormány*, s csak azután lett a *kocsi-s*, *hajó-s*, *kormányo-s*.

A mi pedig a régi *nok*-os szók, s általában a *-nok* képző használhatóságát, hivatalnevezetekre alkalmas voltát

illeti, kisértse meg akárki annak, a kinek felügyeletére, gondjára van bizva a *kápolna, harang, börtön, korona, szöllö* sat. *kápolnánok, harangnok, börtönnök, koronánok, szöllönök* nevezetet adni, s ha megkisérlette, kérdezze meg a nyelvérzéket, hogy használhatjuk-e a *nok*-os szókat, a nélkül hogy vele a nyelv géniuszát megsértenők; aztán intézze hozzá azt a másik kérdést is, van-e legcsekélyebb kifogása ellene, nem volna-e helytelen, ha ezeket használnók: *kápolnás, harangos, börtönös, koronás, szöllös* sat. s a mi választ kap a két kérdésre, abban bizvást megnyughatik.

Még a fölhozott *kánonos, szónos, szavas* példákra s a „régi módira" volna egy kis észrevételünk.

Mind a kettő nem épen szerencsésen van választva. A *kanonok*-ot, így a mint előttünk áll, egészében vettük kölcsön, valamint a *komornok*-ot is, alapszavuk, a gör.-lat. *canon* s a ném. *kammer* nélkül; ezekből tehát ép úgy nem lehet *kánonos*-t, *kammeros*-t képezni, mint nem lehetségesek a *kasznár, boglár, bakter, prókátor* (procura-tor) sat. szókból *kaszn-os. bogl-os, bakt*-os, *prókά*-s vagy *prokúrá-s*. Ellenben a hol az alapszót átvettük, pl. a *bajnok, udvarnok, asztalnok* sat. mellett van *baj, udvar, asztal*, ott lehet, s mondják is, bár más jelentés számára vannak lefoglalva: *bajos, udvaros, asztalos.*

Hogy pedig mi a „régi módi" s mi az új, legvilágosabban ki fog tetszeni, ha épen a régi hivatal és foglalkozás nevezeteket vesszük vizsgálat alá. Csak néhányat számlálunk elő: *feredős:* balneator, *karabélyos:* catapultarius, *pattantyús:* tormentorum moderator, *dobos:* tympanista, *udvaros:* aulicaster, *zászlós* (úr): baro, comes, *kapus:* janitor, *sekrestyés:* sacristanus, *kamarás:* camerarius, *százados:* centurio; *zászlótartó:* signifer, *számtartó:* rationarius, *tömlöcztartó:* custos carceris, *kincstartó:* thesaurarius, *levélhordó:* tabellarius, *bányamester:* fodinae praefectus, *fő-tábormester:* archistrategus, *pinczemester:* cellarius, *udvarmester:* magister aulae, *udvarbiró:* provisor, *ajtónálló:* ostiarius, *léfőző:* offarius, *hadnagy:* tribunus militaris, *várnagy:* castellanus, *gondviselö:* curator sat. sat.

Sokféle tisztség, hivatal és sokféle foglalkozás volt őseinknél, le egész a múlt század végéig, de olyasmit, hogy *ferednök, karabélynok* sat. soha se jutott eszükbe késziteni. A *bibornok*-félék tehát épen nem a régi, hanem nagyon is új módi alkotások.

3. Kérdés. Ha egy ember több helyen fordul meg s mindenütt más és más borral kinálják, hogyan fejezi ki magát e két szó segítségével sok és bor, hogy t. i. több faj bort ivott?

Vita tárgya lévén, eldöntését becses véleményétől várjuk.

Felelet. „Sokféle bort, vagy különféle bort vagy (szokottabban) különféle borokat, vagy sok fajta bort ittam“.

„Sok bort ittam“ nem fejezi ki azt, a mit ki akarunk vele fejezni, „sok borokat ittam“ pedig nem szokásos.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Meztéláb nadrágba, úgy gyütt be a fene a határba. Így csúfolják egymást a gyerekek tavasszal, mikor a csizma már „lepállik róluk“, de a nadrág még nem.

Ha szögén vagy, légy kevéj; ha nincs mit önni, válogass benne.

Ára szakad: megállapodik az ára vmi portékának. „Hogy atta kê el a borát? Hát csak úgy vötte mög ez a zsidó, majd a hogy szüretkó ára szakad“.

Leveles vagy: a rováson van még a számodra vmi. (Vö. Debreczen, Ny. VII. 274.)

Nem ugranék lė érte a patkárú. A ki vmi ételt nem szeret, az szokta arról mondani.

Összeszürtėk a levet. 1) Egybekelés nélkül összementek lakni. 2) Titkon vkinek kijátszására egyetértettek.

Iszka dobár, kinn a pohár. Kurjantás tivornya közben; értelme: igyál poczakos, körben jár a pohár. (Vö. H.-M.-Vásárhely, Népk. Gyüjt. II. 273.)

Rúgd fő, hadd ott: végezd el hamar. (Vö. Hajdú m.: üsd össze hadd ott. Ny. VII. 179.)

Maj kiméröm a házhelet. Maj kiadom a bérbáránt. Fenyegetések, megverést jelentenek.

Viszi a ferhêt: szalad (gúnyos ért.).

Gazat tösz rá: ellop. (E kifejezés eredete a következő: Szüreteléskor az állani való szőllőt lerakják a borozda hátjára, s aztán később szedik össze külön kosarakban. A mely szedő tehát el akar lopni ebből, alattomban egy-egy nyaláb gazat tesz a rakásokra, s azok ekkép ott maradván, másnap ő viszi el az akkor már puszta és néptelen szőllőből.)

Hódvilágon epröt szönni: alkalmatlan időben végezni vmi munkát.

Hol okos, hol bolond: eszelős. (Ez egy szólamban a ‚hol‘ nem változik ‚hun‘-ra.)

Ott hatták az ébadóba: egy magát hagyták. (Vö. R.-Szombat, Nyr. X. 88.)

Időnap előtt: mielőtt az ideje eljött volna. (Vö. Debreczen, Nyr. IX. 476.)

Mindőn rossz puskának van égy fogó vége: minden hibára lehet találni vmi mentséget v. kifogást.

Tótú nevet: sír.

Nem áhat a keszőcze a nyárson: annak mondják, a ki minden titkot kifecseg, minden pletykát tovább ad.

Êvesztötte a vaskót: elkésett az ebédről.

No, nem vagyok fattyú gyerök! Ezt az mondja, a ki épen asztalnál találja azt a háznépet, a melyet meglátogatott.

Kivitte a kutya a kanalát: nem szivesen látott vendég.

Elegyős, mint a kúdússzar.

Sė ize, sė bíze, mint a rabszarnak. (Vö. MA.)

Ėbű gyűt szérdéknek, ėbű kő êveszni. (Vö. MA.)

Kuczóba a bőgő: czigány azaz fösvény a gazda.

A Banári kocsiján, mög a Kopárdi lovain: gyalog.

Né föcséd (= fecséreld), mind Zseni a hurkát.

Összemönt, mind a Döme gatyája.

Tarka, mind a Baki lova.

Faj fajra üt, mind a Bacsó hegedűje.

Jár kel, mind az Orbán lelke a pokolba.

(Kis-Kún-Halas.)

KORDA IMRE.

Népmesék.

Kirájmese. *)

Vót a hun nėm vót, vót ėgy kiráj, annak vót ėgy ojan fája, a mejiknek a tétéjét soha se látta anyaszült ėmbėr. A kiráj hétedhét országon keresztül kidôtatta, hogy a ki fėlmászik âra a fára, neki aggya csudaszép leányát s vėle fėle-kirájságát. Héj! de nem mért âra a fára senki se fėlmászni, elfáratt a szem, s még az ajjját is elig látta.

Hát ėgy kis kondás-fiju oda ment s nézte aszt a rémítő magos fát; ėlbúsult, hogy az ágatlan fára — mer a fa merő sima vót, nem vót annyi ág se rajta, mint az ujjamon né — hogy mėnnyen fėl.

---

*) A t. gyűjtő e meséhez a következő észrevételt csatolja: „E mesében némely kifejezések kétfélekép is le vannak írva; ezt azért írtam így, mert így hallottam kiejteni“. Nekünk mindamellett különösnek tetszenek különösen a zárt *é*-re vonatkozó némely följegyzések; ilyenek nevezetesen: hétedhét, vele, fejed, fele kirájság, kéttő és kettő, tetéjébe és tétejét, félfélé és elfele, âra fele; ecczer, écczer és êcczer, ment és ménnek; vedd ki, se, keresztül és kéresztül; émbér, nem mért fėlmászni, *é*lbúsult és elmént. Felötlők még: *I*hetel (*Ė*hetél); nem adott kócsot hozz*a*, hozz*a* tette a lábaszárát; továbbá, hogy az *égy* állandóan újabb szokás szerint egy *g*-vel van írva, még magánhangzó előtt is, pl. *égyet* lépek Mi a *kidôtatta;* nem íráshiba *kidobôtatta* helyett? Szerk

A fiju ėgy helyen leült s csak busult, busult. Âra mėgy ecczer ėgy vén bábo s kérdeszte tülle:

— Min búsúsz fijam?

A fiju elmonta, hogy mijér' búsul.

— Azon könnyen segítünk, mondá a bábo. Eriggy el a kovácsnál, csináátass ėgy pár vas-bocskort, mėg ėgy baltát. Osztán a bocskort húzd fėl a lábadra, a baltát meg mindėg vágd az fába, így fėljuthaccz a fa tetéjébe.

A fiju mėgköszönte szépen a vén bábo tanácsát, elmėnt a a kovácsnál s megcsináátatta a bocskort s a baltát. Mikor ez készen vót, elmėnt a kirájnál s jelentėtte magát, hogy ü fėlmászik az fára.

— Jól van fijam, mondá a kiráj; de ha visszatérsz, a fėjed leüttetėm.

— Nem térek én, mondá a fiju s azzal mászott magának fėlfėlé.

Má jó messzire halatt, mikor az ėgyik bocskort ledobta, mer elszakatt. Megént csak mászott, mászott, hát ecczer csak ledobja a másik bocskort is. Má ha ennyibe van, gondóta magának, fėlmėnyek a tetėjibe. Nagy-sokára fėl is érkėzett s ott ėgy rémületes nagy mezőre ért, a hol nem vót ėgy fa, ėgy fű, de semmi se vót. A mint így mėnt, mėndėgélt, hát ėcczer meglátott ėgy várt, mej úgy csillogott, mintha napsugárból lėtt vóna építve. Elmėnt oda, hát majnem mėgvakult a nagy világtól, mer ott minden, de minden aranyból vót. Bémėnt a vár arany kapuján s kereste a gazdát, hogy szógálatba ájjon. Hát a gazda hejjett kijütt ėgy világszép lėány. Szebb vót, mint a nap s az ég. Êhez a szép lėányhoz állott szógálatba a kondás-fiju. Vót a kisasszonnak ėgy lova, ėre ügyelt s a szobákat seperte.

Vasárnap a kisasszon galambnak vállott s lemėnt a világra, a templomba. A fiju ezalatt a lovat takarétotta. Hát ėcczer megszollal a ló, a ki tátos vót.

— Ugyi szeretnéd a kisasszont feleségnek?

— Igen biz én?

— Hát eriggy ki, hozzá ėgy kis harmatot s mossál le ėngem.

Hát megmosta a fiju szépen s ėcczêre tátosnak vállott. Akkor aszmonta:

— Nyúj nékem a bal filemben, ott van ėgy arany ruha, aszt vedd ki, öcsd magadra, üjj rám s mėnnyünk a templomba. Ên ott ėgy rossz tőkének vállok, mikor pedig kijüssz, akkor a kantárt dobd rám. Mėnny jó előre, s nézz hátra, ott meglátod a kisasszont. De jöjj ki előbb, me ha nem, mėghalsz.

A mint bémėnt abba a szép arany ruhába a kondás-fiju, a kisasszony mingyár belészeretett, szeretett vóna vėle beszélni is; de elébb kijütt a templomból mint ü, a kantárt a ló fejibe dobta, félült rá s haza repült. Otthol osztán végig nyút ėgy lóczán s fütyölt, mikor a kisasszony haza mėnt.

— Fütyölhetnél, ha ojan szép vónál, mint a mijen szépet láttam a templomba!

Hát asż mongya êre a fiju :

— Nem vót szebb, se csunyább mint én.

— Eriggy, ne beszéjj, mongya a kisasszon, még lába türülközőjének se vónál jó néki.

De a kisasszon elig várja a másik vasárnapot, hogy láthassa az legényt. Hát akkor eljütt a másik vasárnap; el kezdett őtözni félféle, ėgyiket vėtette, másikat vėtte, addig, addig, hogy elmént a templomba. A fiju is elmént az ólba s mondá a ló:

— Mennyünk mi is. Eriggy, hozz harmatot, moss még éngem. Nó, most nyujj a bal filembe, végy ki onnét ėgy ezüst ruhát s őtözz fel abba.

A ló ėgy rossz ducskónak vállott. Ü bément a templomba s a kisasszony elejibe állott. Ėcczer a mise elfele mullik, a fiju meg előre kiment, a kantárt rádobta a ducskóra, felült a tátosra s otthol vigan fütyörészni kezdett. Mikor haza ment a kisasszon, asz mongya:

— Fütyölhetnél, ha ojan szép vónál, mint a mijen szépet én láttam.

— Nem vót se szebb, se csunyább, mint én, mongya a fiju

— Ne beszéjj, még a lába türölközője se leheccz!

— Jaj! ha láthatnám, nem bánnám, ha még is halnék.

Harmadik vasárnap a léány megint galambnak vállott s legszebb ruhájába elmént a templomba. Ekkor a ló asz monta a fijunak:

— Eriggy bé a házba, az asztalfijókból végy ki ėgy peniczilus-kést, azon van a kisasszon neve, aszt tedd a zsebedbe.

Osztán mėgmosta a lovat friss harmattal, kivett belüle ėgy gyémánt ruhát, azt vėtte fél.

— Na most várd meg a lėjányt. s mikor előtte jössz, üsd a kést az ajtóba, akkor üjj mingyár rám. A lėjány gondolni fogja, hogy az a legény ütet keresi, s így osztán a tijéd lesz.

A mise a hogy mult elfele, ü kiment a templomból, a peniczіluskést az ajtóba verte s haza repült. Elig jütt ki a jány a templomból, hát megláttya a peniczіluskést az ajtóba, s láttya a nevit rajta. Nem tutta elgondolni, hogy honnét kerekedhetett az oda. Kereste a fijut, de má nem láthatta, mer a fiju gyorsan haza repült; a jány is galambnak vállott s haza ment. Otthol a legény má fütyörészett.

— Fütyölhetnél, ha oj szépet láttál vóna mint én.

— Nem vót se csunyább, se szebb mint én.

— Na, hát mutasd meg, mongya êre a kisasszon.

— Hát én nem tudom, én vótam-é, vagy nem.

— Mutasd meg, me, ha nem, meghalsz.

Addig, addig, hogy a fiju bément az ólba, félvétte első ruháját s bément a szobába. Hát a mint a kisasszon meglátta, annak

se kėllett több, hanem a legény nyakába borult, megölelte, megcsókóta s asz monta: Te az enyim, én a tijéd, hótig, a még élünk! Êre a fiju nem szollott semmit, de semmit is, hanem kiment, s fėlvėtte a második ruháját, mikor a kirájkisasszon meglátta — met a vót — hát a nyakába borult s asz monta: Te az enyim, én a tijéd, hótig, a még élünk! Ekkor fėlvėtte a harmadik ruháját is, s a jány megint asz monta: Te az enyim, én a tijéd, hótig, a még élünk! Igy együvé kerėkettek s édegéltek szépen.

Ecczer asz mongya a férjinek:

— Én, fijam, most menyek a templomba. Te maraggy itthol. Itt van tizenégy kócs, bémeheccz azokba a szobákba; de a tizenkettődikbe bé ne próbájj mėnni, mer nagy bajt hozol rám is, rád is. Êvel elmėnt a templomba.

A legény mind megnézte a szobákat; az utosóba is szeretett vóna bémėnni, de a felesége nem adott kócsot hozza. Nagy erőlködéssel kinyitotta azt is, hát ott ėgy tizenkét fejü sárkány vót mėgkötözve.

— Jaj! fijam! de rég várlak, végy le innet.

— Dehogy veszlek.

— Hát eriggy, hozz ėgy vider vizet az apád lelkijér.

A fiju gondolkozott; hanem gondolta, hogy az apja lelkijér csak hoz ėgy vider vizet. Hát mikor aszt a sárkány megitta, akkor asz monta:

— Hozz még ėgy vider vizet az anyád lelkijér.

— Ha má az apám lelkijér hosztam, hozok az anyám lelkijēr is.

A sárkány aszt is mėgitta.

— Hát hozz még ėgy vider vizet a magad lelkijér is.

Hát hozott a maga lelkijér is, s a sárkány mikor asztat is megitta, megrászkódott ott hejbe háromszor s lehullott rolla mind a láncz. Akkor asz monta a fijunak:

— Na fijam, a lány nem a te feleséged, hanem az enyim.

Levėtt êre a gerendáról ėgy arany almát s ėgy arany veszszőt. Az arany vesszővel ráütött az arany almára s a nagy vár mind belé ömlött az almába. Êcczer jő haza a kisasszon:

— Ugyi montam, hogy ne menny bé az utolsó szobába, most nem leszek a tijéd, hanem a sárkányé. Hanem úgy még lehetek a tijéd, ha karóról karóra, szėgről szégre jársz.

Êvel eltünt, mint a lehellet. A legény egyedül maratt a puszta hejjen s igen busult, hogy mitévő lėgyen. Mégis asz gondolta, hogy lemászik a fáról. Êccze' láttyák, hogy jü le, hát a kiráj, a ki má igen mėgvénült vót, hozza a lėjányát neki. Asz mongya a fiju:

— Nem kėll nėkem se a jányod, se a fėle kirájságod; nekem ojan feleségem vót, hogy a lábaszára kécczer szebb vót, mint a jányod orczája.

Hát ezér a kiráj úgy megharagudott, hogy fėl akarta akasztatni a legényt. Má készen vót az akasztófa, mikor ėgy galamb repült āra fele, s ott jánynak változott, lehuszta a czipőjit, a

strinflijit s hozza tëtte a lábaszárát a kirájkisasszon orczájához, s nem hécczer, hanem nyócczor szebb.

— Tijéd az igasság, monggya a kiráj. Mit aggyak fáraccságodér?

— Ne aggy nékem semmit, uram kiráj, csak égy lovat, égy kardot, s égy puskát.

Aval kiválasztott magának égy kardot, puskát s égy lovat, és elmént, hogy félkeresse az ü szép feleségit.

Mént, mént héted-hét országon kérësztül, má a világból is kiért, mikor méglátott két szép fórást, oda leült pihenni. Hát écczer égy galamb repül oda — a ki nem vót más, mint az ü szép felesége — az égyikbe mégfürdik, a másikból vizet merét. Nem kéllett több a legénynek se, a nyakába ugrott s asz monta:

— Most má üjj fél êre a lóra s ménnyünk.

— Hova ménnyünk, mikor csak égyet lép a sárkány s mégfog.

De azétt csak félült. A sárkány lova elkeszte az arany patkót az arany hidláshó verni.

— Mit vered aszt az arany patkót a hidláshó? Kutyának a féjed, vargának a bűrőd!

— Hát akar verjem, akar ne, viszik a kisasszont.

— Messzi faluba?

— Nem igen messzi!

— Ihatok ehétek égy nap, alhatok huszonnégy órát, mégtőrhetek égy zsák magyarót?

— Ihatol, ehétel, csak égyet lépek s megfogod.

Hát a hogy a sárkány asztat megitta mégétte s huszonnégy órát alutt, félült a lovára s megfogta üket.

— Na fijam, most az apád lelkijér szabadultál meg.

Elvétte a kisasszont s elment.

De hát ű másnap esmét elment a fórásho s monta a jánynak, hogy üjj fél.

— Hova menyünk? szen csak kéttőt lép s mégfog.

De azétt csak félült.

A ló otthol csak veri az arany patkóval az arany hidlást.

— Mit vered aszt az arany hidlást? Kutyának a féjed, vargának a bürőd!

— Akar verem, akar nem, viszik a kisasszont.

— Messzi faluba?

— Nem igen messzi.

— Ehetem, ihatom két napig? Két zsák magyarót mégtőrhetek?

— Ihetel, ihatol, kéttőt lépek s mégfogom.

S a biz úgy vót, kettőt lépett s mégfogta.

— Na, fijam ez az anyád lelkijér, s ával elvitte a kisasszont.

De a fiju harmadikszor is elmént, a sárkány csak hármat lépett s mégfogta.

— Na, fijam, most má többet még ne próbáld, met a halál fija lészel! — s ával elmént.

Busútába a fiju mént, méndegélt, az Operenczijás tengeren is tul mént vót má, s ott égy vén bábával találkozott.

— Jó napot édés öreg anyám.

— Köszönd, hogy így szollétottá máskülömben mégöltelek vóna.

— Há mi járatba vagy?

— Szógálatot keresek édés öreg anyám.

Elég a hozza, hogy béállott szógálatba s szógált égy ojan rossz lovat, mejik elig tudott a lábán mégállani. Mikor valahogy kivitte az ólból, asz mongya a kis ló gazdájának: Na most moss még éngem friss harmattal! Mégmosta, hát ojan tátos létt belüle, hogy párját a világon se lehetett tanálni.

— Na, kis gazdám, most ménnyünk aho a fórásho!

El is értek csakhamar oda, mégvárták, még lejött a kisasszon fürdeni. Akkor asz monta a fiju neki:

— Üjj fél êre a lóra! most az enyim lész!

Ménnek, méndegélnek, hát éczer a sárkány lova az arany patkóval igen rugja az arany hidlást.

— Mit vered aszt az arany patkót az arany hidlásho? Kutyának a fejed, vargának a bűröd!

— Akar verem, akar nem, viszik a kisasszont.

— Ihatom, ehetem?

— Már akár eszel akar iszol, nem lesz az a tijéd!

A sárkány mérgébe kihasatt.

Visszaméntek a várér; a fiju ráütött az arany almára s a városba égy szép vár kerekedett belüle. Osztán nagy lakadalmat csaptak, én is ott vótam inas, segétettem a szakácsnénak. Ittam égy kis bort, neki kavarottam tánczolni, hát négy zsákba bé vót kötve a Duna, Tisza, Dráva, Száva. A sarkantyum valahogy kivágta mind a négy zsákot, ojan nagy árviz létt, hogy az embéreket csak úgy halászták ki, mint a halat. Én futottam a tüzhejre fele, ott kaptam égy tökmagot, széjjel haraptam, létt nékem egy hajóm; leltem égy zabot, létt nékem égy hajtóm. Hát kihajtottam magamat égy nagy hégyre, ott égy nagy csata vót, én is belé keverettem, égy katonát fődhő csaptam, égy másik még mégfogott éngem s ide hajétott.

Ha nem hiszik, hát nézzenek rám!

(Tamásváralja. Ugocsa m.)

GECSER BÉLA.

Ráolvasások.

A nyilamlásru való.

Uram, Jézus Krisztus, a hova én az öt újjamot rátészém, mégemlíkézék a Krisztus Jézusnak keserves kinszenvedésirül, annak ha-

sításárul, elindulok a Krisztus Jézussal és a boldogságos szűz Márijával, annak sokszámú ezzér angyalaival: ha a Krisztus Jézus engenné és a boldogságos szűz Márija kikűnné ebbül a bűnös testbül (gyermeknél: ebbül az ártatlan lélékbül) a nyilamlást.

A ficzemédésrü való.

Mikor elindula Urunk Jézus Jeruzsálembe, Jeruzsálembül Érikóba, mikor ménne a kőhidon, ő lovának, szamárkájának lábacskája kificzemédétt; ugy ezén szolgádnak is lába mégficzemédétt. Haném azon Istenszájából jött szent ige szájjon réá, hogy sémmi izziben fájdalom még né marathasson, haném csont csonthó, vér vérhő, in inhó forjon össze; az atyának kégyelme, a fijúnak szerelme, a szentléléknek ereje végye ki ezt a fájdalmat belüle.

Előtte két miatyánkot, utánna hármat a Krisztus Jézus kinszenvedésié.

(Kún-Félegyháza.)

CSERÉP JÓZSEF.

Kiolvasó versek.

Egybe | begybe | keszke|nőbe,
Sárga | rigó | az er|dőbe,
Tüz | Pál | Szabó | Pál,
Tücski | rücski | innen | Pál.

Egyedelem, begyedelem, bébicske,
Hová való menyecske,
Szántó földre ugratni,
Egér jukba bujtatni.
Kong, kong,
Péter bácsi,
János bácsi,
Ezeket kongatom én ki.

Egyszer egy időbe,
Szilvási erdőbe,
Szajkót veregettünk,
Szilva papné megtutta,
Szalma kargyát kihuszta,
Hernyó bernyó leesett a fáról,
Igy mult ki a világból.

Mikor Boszniába voltam,
Egy törökkel találkosztam,
Aszt montam neki:
Hogy van, kend Peti?
Erre, arra, mégis kend a cziczа ni?

Lemámiskus, le,
Lándiburgus, de,
Május-kuli, kubáti,
Ó kuli, nándi-káti,
Tudod, ére, judicze,
Kukoricza, advencze,
Télimiben, tálentus,
Borban foly a tálentus.

(H.-Szoboszló.)

KARDOS MATILD.

Tájszók.

Szatmármegyeiek.

gantár: azon vastag gerendák, melyeken a pinczékben a boros hordók állanak; nevezik ászok-nak is; gantár-nak, vagy fazék-kötő-nek nevezik még azon vastag fonalból, vagy hársból készült s hálózott kötésű eszközt is, melybe az ételhordó edényeket helyezik s a mezőn dolgozó munkásoknak kiviszik; Szatmár vidékén kasornyá-nak mondják.

göröngyő: a lisztelő, zúzó s fürész- stb. malmoknál azon hosszú s legalább húsz hüvelyknyi átmérőjű, nyolcz oldalról kifaragott gerenda, melyre a vizi kerék van illesztve, mely az egész gépezetet mozgásban tartja.

góda vére, gódércz: cynadonia; vére hulló fű.

gabalyit: könnyedén, jól-roszszul össze állít, alkot, pl. kunyhót, házacskát.

gabalyodik: összefogózkodik, egymásba kapaszkodik, pl. játék vagy veszekedés közben.

géra: az igen sós ételre szokták mondani, hogy „olyan sós, mint a géra", vagy csak „olyan mint a géra". Tulajdonképen mit jelent e szó, nekem nem tudták megmondani.

gányol: valamit imígy-amúgy, nagy könnyedén bekerít, épen csak hogy legyen.

hópistál: nagy hanggal, kézzel lábbal beszél, ad elő valamit.

hékám, hékás: bizalmas, tréfás megszólítás; pl. „gyere csak hékám ide!"

hátúrunnan: hátulról, onnan hátulról.

hillérkedik: hizelegve, émelygősen nyájaskodva beszél, s jár valaki körül, hogy bizalmát megnyerje.

holyan? Szabolcs megye alsó tiszai vidékén hallottam; azt teszi, hogy: milyen?

hornya: a fazsindelynek vastagabb élén hosszában kivágott válu forma ürege, melybe zsindelyezéskor egy másik zsindely vékonyabb szélét beleillesztik.

huzkod: vonogat, huzogat.

hünnyög: orrából, érthetetlenül, vagy alig érthetően beszél, dünnyög.

hertyeg, hörtyög: rekedten, rikácsolva beszél, lármáz.

huz: hasonlit; „huz hozzá": hasonlít hozzá; teszi azt is, hogy ‚szereti'; — „huz halálra": közeledik a halál perczéhez.

hivákol: hivogat, gyakran hiv.

hurbol: kiméletlenül viseli ruháját, nyövi, gondatlanul szaggatja.

hoplás: akarva ügyetlen, gondatlan, majdnem könnyelmű; innen: „hopláskodik": ügyetlenkedik, mulatságos félszegséggel csinál valamit.

hötyög: akadozva beszél, garatyol, mint mikor a gyermek a leczkéjét nem tudja; de azért nem hebegő.

hájál: fekszik, alszik; gyermekeknek szokták mondani; „hájá buba!": feküdj, aludj!

heppcziás: kérkedő, üres fejű, kötölőzködő.

h u r d u k á l: bosszusan össze-vissza beszél, veszekedik, mérgelődik.
h u r u z s b á l: hurczol valamit a földön, koptatva vonczol.
h á z s m á r o l: valamit forgatgat, pl. gesztenyét, hogy penészt ne kapjon; ide-oda hány, vet.
h u r u b a: kunyhó, kaliba, viskó.
h e c s e p e c s: a vad vagy parlagrózsa vörös bogyójából főzés által készült íz.
i s z k a r c z o s: a forrásban lévő uj borról szokták mondani, mely ivás közben a torkot karczolja; az alvidéken karczosnak mondják.
i t a l o s: a jó, kellemes ízű borról szokták mondani, mely mintegy itatja magát.
i s z o n t o s: a ki az italt szereti, de nem épen részeges; olykor azért megesik rajta, hogy lecsipi magát.
i r d a s: a nem egészen kisült kenyér, a melynek ugynevezett szalonnája van; ennél fogva kissé ragacsos, irdas.
i r o t v á n y: Szatmár vidéki szó, valamely erdős, vagy cserjés birtoktestből kiszakitott rész, melyet tulajdonosa kiirtott s szelidebb használatra változtatott át.
i s z k o l: vadász műszó; a nyúlról mondják, mikor ez a vadászt, vagy vadászebet észre veszi, s fülel, sürög-forog s elillanni igyekszik.
k u s s!: a sertést e szóval szokták valahonnan kihajtani, kikergetni; Erdélyben Marosszéken pedig az ebet kergetik ki e szóval: „kuss ti te!“
k a c z k i á s: csinosan öltözött, hetyke járású, több mint bátor, kihivó magaviseletű fiatal férfira, nőre szokták alkalmazni.
k i v ű r ü n n e n: kivülről, onnan kivülről.
k á s z o l ó d i k: felkél, holmiját összeszedve menni készül, czihelődik.
k o t t y a n ó: mélyebb hely a viz fenekén, hirtelen mélyedés, melybe észrevétlenül elkottyan, elmerül a fördő, gázló.

(Nagybánya, Szatmár m.)

KATONA LAJOS.

K i s k u n s á g i a k.

c z a f a t: lelógó apró rész; pl. „paprikásnak való a szive czafatja“; c z a f a t o s: lompos, vizes, sáros pl. ruha.
c z á f o l: gyaláz, ócsárol.
c z a n g a: nőstény birka.
c z a p: vén korában kiherélt s járomba fogott bika. Átv. ért.: vén ember, ki ifjú korát kicsapongásban töltötte. (Páriz-Pápainál: c z á p = hircus, geisbock. — Miskolczy Vadk. 215: „A herélt hímkecskét T z á p n a k szoktuk nevezni“. — Magy. Tört. Eml. XVIII. 223: „c z a p bőrből csinált kordován csizma“. — T z á p székely szó: kecskebak. Tsz.)
c z a p o l: fáradozik, „strapál“. (Vö. Szeged Nyr. IV. 328. Baranyában: c z a k o l Nyr. II. 184.)
c z e p e: kancsó. (E szó c z a p a alakban a nyelvemlékekben gyakori. Czapa-pohár Radv. Magyar Csal. Él. II. 274. —

Páriz-Pápainál „czapa: ein trinkbecher, welcher mit solchen leder überzogen, welches auf fischotter art verfertiget worden". — Szirmay „Hungaria in parabolis" 98. lapján írja: „Czapa pohar erat poculum aureum v. argenteum deauratum tegumento corii Czapa dicti inclusum".)

czékláz: hiába eltölti az időt, lebzsel. (Szintén régi szó, s czékláz és czékáz alakban fordul elő a nyelvemlékekben. Kúnos I. a Nyr. XI. 519. lapján a zech német szóból eredezteti, mely szó eleintén társaságot, azután iparosok társaságát s végül compotatorest jelentett. — A czékláz igének Halason többségre, vagy társas együttlétre vonatkozó értelme nincs.)

czigánkodik: 1) kunyorál; 2) hízelegve szeret; pl. „Tudom mé czigánkoccz, má mőgen krajczár kék ugy-é"?

czíha: vánkoshéj. (Vő. Veszprém, Nyr. III. 184.)

czihelődik: készülődik, kászolódik.

czimbál: rángat, czibál.

czimbráz: mássát v. párját szerez vminek. (Vő. „Társat czimborálván magukhoz". Balásfi Tam. Tsepregi Isk.)

czinábor: nápicz. (Vő. Hajdú m. Nyr. VIII. 234.)

czinczáll: rángat, tépdes. (Vő. Komárom m. Nyr. VIII. 94.)

czinczár: kontár mészáros.

czirom: vékony szijjakból font kötél; czirom-ustor. (Vő. Szilágyságban szirony: vékony fűzvesszőből készült fa abroncs-kötő, Nyr. IX. 565. — Szabolcsban szirony: keskeny bőrszalag, mellyel a „köczét" (ködment) czifrázzák ki, Nyr. XII. 143. — B.-Hunyadon szirony: a „kozsók" (ködmen) himzéséhez való szines bőrfonál, Nyr. XII. 380.)

czók-mók: podgyász.

czucza: kis gyermek szájába adott szopni való, méz és kenyérbél rongyba kötve.

czuczáll: megszop, szopás közben döföl.

czupák: inas hús. (Vő. Kecskemét, Nyr. X. 380.)

(Kis-Kun-Halas.)

KORDA IMRE.

Néprománczok.

Szempéturi csárda
Bé van szekuraávo,
Abba mulat Dombi Pista
Kilenczed magaávo.

Bemégy a konyhábo,
Rágyujt a pipáro,
Êkerétti csebogarát,
Még sé gyullad rájo.

Hej ráül a székre,
Füő teként az égre:
Jaj Isteném, mit vétettém!
Irgyák füő levélre.

Csötörtökön dére,
Fé tizenkettőre,
Mast késérik Dombi Pistát
Az êvesztő hêre.

(Bókaháza.)

KERTÉSZ JÓZSEF

A

MAGYAR NYELVŐR

ára:

egész évre 5 frt.

☞ **Fél évre nem fogadunk el előfizetést.** ☜

A pénzutalványok a kiadó-hivatalhoz (Budapest, VI. kerület, Bulyovszky-utcza 6. sz.) küldendők.

☞ A második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik, nyolczadik, kilenczedik, tizedik, tizenegyedik s tizenkettedik évfolyam egyenként 5—5 frton, az egyszerre megrendelt II—XIII. kötet pedig 45 frton kapható.

A II—XIII. kötet megrendelőit azonkívül ama kedvezményben részesítjük, hogy a *45 frtnyi összegnek egy év alatt négy részletben való fizetését is elfogadjuk.*

☞ Reklamácziókat csak egy hónap lefolytáig teljesítünk. ☜

„MAGYAR NYELVŐR“
szerkesztősége s kiadó hivatala.

Tudnivaló.

A „MAGYAR NYELVŐR“ a M. T. Akadémia megbizásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt czikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr“
szerkesztősége.

1885. SZEPTEMBER 15.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XIV. KÖTET. IX. FÜZET.

BUDAPEST, 1885.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

Megjelenik minden hónap 15-én három ívnyi tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő s kiadó hivatal Budapest VI. Bulyovszky-utcza 6. sz.

XIV. kötet. 1885. SZEPTEMBER 15. IX. füzet.

A MAGYAR NÉVRAGOZÁS.

4) A -nek rag.

Mint rag két alakban használatos: *-nek* és *-nak.* Hogy ezek közül az első az eredeti, azt már csak a Halotti Beszéd *foianec, halalnec, puculnec* alakjaiból is tudjuk, ha az önálló *nekem* stb. nem bizonyítaná is. Anonymusnál is előfordulnak ilyenek: *Oundunec* 40. *Tosunec* 41. *Cundunec* 46. *Usubunec.* A Leveles Tár I. 134. is olvassuk egy 1554-iki levélben: *wramnek* (kétszer), *Nagssaganek.* S a göcseji nyelvjárás, mely néhány más ragot is maiglan illeszkedés nélkül használ, ezt a ragot sem mindig alkalmazza a névszó hangrendjéhez: *uománek, szuómánek, nyavalánek* MNyelvészet V. 106, 139, 144; *átinek* (általnak) 107; *arranek* Ny. XIV. 215. (Csekélyebb jelentőségű hangváltozás: *apámnok* (Horpács, Sopron m.; mint *fáro* uo.) Ny. VI. 121; szintúgy Göcsejben, l. Budenz-Album 168.)

Mint önálló határozót a *-nek* viszonyszót kétféleképen ejtjük ki: *nekem* és *nékem.* Gyergyóból Ny. X. 43. ezt az ejtést is közlik: *nêked,* nyilt és hosszú *e*-vel. Hogy ez az eredeti kiejtés, azt bebizonyította a XVI. század nyelvére nézve Budenz (MNyelvészet V. és Ny. I. 32). A hosszú magánhangzó elsőbbségét az is bizonyítja, hogy nyelvemlékeinkben itt-ott még a ragul használt *-nek* is (melyben pedig a hangsúly nyújtó hatását nem vehetnők föl) megőrizte az eredeti hosszúságot: *kyneet* (olv. *kyneek*) ÉrdyC. 25. *zizessegneec* NagyszC. 219. *istennék* WeszpC. 186. *bwnekneek* ÉrsC. 386. *kertneek* 387. *nepyneek* 470, *mynd szegenneek mynd bodognak* Kat. leg. 96. vers. Ellenben csak toll- vagy sajtóhiba lehet az a *nélki*, a mely *néki* helyett olvasható Népk. I. 374. Szintúgy *kevelsegnenk abrazaual* a Németújvári glosszákban 260.

Ha a *-nek* önállóan használt alakjait tekintjük, a *nekém*, *neked*, *nekünk*, *nektek* mellett a harmadik személyben *nekje*, *nekjük* volna várható; de emezek közül az első sehol, a második csak elvétve fordul elő („*nekjük*, *nekijük*: nekik" Veszprémben Ny. II. 185). Ezek helyett a rendes alakok *neki*, *nekik*. Hogy ezek *neki-je*, *neki-jük* rövidítései, azt bizonyítják nyelvemlékeink; pl. *nekye* LevTár. I. 12, *nékijec* MA. bibl. I. 16. stb. stb. és még ma is különféle nyelvjárások: *nekije*, *nekijük* Dunán túl; *nékie* Gyergyóban Ny. VIII. 230, *nékiek* uo. Ny. VIII. 232. (*Nekijök* h. *nekik* ép olyan összevonás, mint a régi és nyelvjárási *ènnik* infinitivus e h. *enniök*. Pl. „*engednik* kelletik *nekiek*" Landorf. bevét. 144, ma megfordítva: *engedniök* — *nekik*. Vö. *reájok*, *hozzájok* h. a nyelvjárási *rèik*, *rivik*, *hèzzik* alakokat; l. az utóbbi viszonyszóknál. Vö. még *vernö-jök* h. *vernö-k* stb.)

A *-nek* viszonyszónak tehát teljesebb és eredetibb alakja *neki*, és e mellett bizonyítanak még Budenz nézete szerint a *neki-megy*, *neki-esik* féle kifejezések is (NyK. III. 305). Maga a *neki* nyilván olyan irányragos alak, minők *messzi*, *messzé-re*, *felé*, *közé* stb; és a *nekèm*, *nekèd* alakok valószinüleg közvetlen *nekém*, *nekéd*-ből rövidült el. (LevTár. I. 2. *nekym* és *nekyedh* van írva; viszont LevTár. II. 22. kétszer *nekew* és egyszer *nekewk*, tehát *nekö* és *nekök* v. *nekéök*? e h. **neké*, **nekéjök*; vö. *mellew* *mellé*, és hasonlók a Pann. megv.-ről szóló énekben. A harmadik személynek egy különös megtoldott alakja fordul elő néhány régi levélben: „azt montha hog *nekyn* vagyon egh atthiafya" LevTár. I. 287. 1558-ból; „mongya ezth *nekyn*, ywy bhee wgymondh" 311. l. 1559-ből; „*ö nekin* minden lovát elvettík az törökök" szintén 1559-ből idézik CzF. Más régi alakok ilyen enklitikus *n*-nel: *örökké-n*, *szinté-n*, *gyakortá-n*? *viszontá-n*?) „A *nak*, *nek*-ben tehát a lativusi jelentés már csak a megvolt alakjának értéke szerint van meg; maga a *nek-é*-ből kivett *nek* postpositionalis alapszó, az a mi *bel* (*belé*-ben), a *köz* (*közé*-ben) stb. Azt is megmondhatjuk, hogy mit jelent körülbelül ezen alapszó *nek*, mint a mely lativusraggal dativust, allativust teszen; azt jelenti a mit a *töl* alapszava, mely az *ól*, *öl* raggal ablativust fejez ki; egy szóval a közelség, mellettség egyik alapszava". Igy Budenz NyK. III. 306.

Budenz ugyanott egy etymologiai magyarázatot is megkisértett, de ezt maga is elvetette, mióta a hangváltozások valószinűségét szigorúbban mérlegeljük. Budenz egyúttal természetesen ellene nyilatkozott azon nézetnek (Imre S., NyK. II. 328.), mely szerint viszonyszónk *ne*+*k* elemekre bonczolandó szét. Weske (Untersuchungen zur vergl. Gramm. des finnischen Sprachstammes 91.) szintén így bontja föl: *ne*+*k*, s az első részben az ugor *n*- allativust, a másodikban a lativusi *k*-t látja. De az ilyen ősrégi rövid ragok nem maradtak fönn maiglan önálló használatban, mint a mi *nek* (-*em* stb.) viszonyszónk. Azért nem fogadhatjuk el Ahlquist nézetét sem, ki a magy. *nek*-et a finn nyelvjárási -*nnek* végű lativussal egyezteti; ebben a *k* úgy is csak enklitikus járuléknak látszik, l. Szinnyei NyK. XVI. 311. Ugyanazt az egyeztetést ismétli Donner is; de Winkler (Das uralaltaische und seine gruppen 99—100) helyesen jegyzi meg: „Donner ... hält ganz secundäre entwickelungen für ursprünglich ... Für ebenso bedenklich halte ich die kühne zusammenstellung gewisser ähnlich lautender formen auf sonst weit auseinanderliegenden gebieten, wie des magy. *nek* und des im westfinn. vereinzelt auftretenden auch dativischen *nek*".

Szintoly kevés fontosságot tulajdoníthatunk Fogarasi J. fejtegetéseinek (M. Ak. Értesítő, nyelvt. oszt. II. 144. és CzF. szótárában), melyek szerint e viszonyszónak a genitivusban a tatár *ning*, török *nüñ* rag felelne meg (ezt az egyeztetést Vámbéry megint külön fölfödözte, l. A magy. ered. 232.), a dativusban pedig „a *ne!* vagy nyomatékosabban *neh!* indulatszó" szolgálna neki alapul. Nem lehetetlen ugyan, hogy különféle eredetű, nyelvtani alakok idővel egybe folynak, hiszen erre világos példákat szolgáltatnak az indogermán casusok, melyek közül pl. a dativus, locativus és instrumentalis mind a görögben, mind a németben egyetlen egy casusba olvadtak össze. De semmi szükségünk ilyen föltevésekre ott, hol egy alaknak kétféle szereplése olyan könnyen összeegyeztethető, mint a jelen esetben a genitivus a dativussal. Itt az említett mesterkélt magyarázat még sokkal fölöslegesebb, mint némely régi franczia grammatikusoké, kik a fr. dativus *à*-ját a latin *ad*, *ab*, *habens*, *in* és *apud* szók rövidüléséből magyarázták.

A *-nek* viszonyszónak három fő jelentését helyesen határozta meg Imre S., NyK. II. 325: „A *nek* jelentménye: irány, — ebből folyólag tulajdonítás, és . . . birtokosság, összetartozás kifejezése". Ugyanezt a hármasságot állapította meg már Révai, Grammatikájának kéziratban maradt III. részében, hol az irányjelentésre efféle példákat említ: *a tónak hajtotta lovait*, s a másik két jelentést ily szókkal magyarázza: „*A gazdának adom a pénzt,* vulgo redditur: hero dabo pecuniam, genuine hoc exprimit: heri directione dabo pecuniam. Etiam possessio ejus ope clarius indicata: *a gazdának pénze,* vulgo heri pecunia, proprie hoc valet: heri directione pecunia ejus". E három jelentésnek összeférhetését fényesen bizonyítja a vogul nyelv is, melyben a *-ne* rag alattivust, dativust és genitivust képez. Nekünk azonban a három jelentéshez még egy rovatot kell csatolnunk: azokat a kifejezéseket, melyekben a *-nek* szerepe a térbeli jelentésnek könnyű átvitelén alapszik, melyekben a térbeli irányt a cselekvésnek képzelt iránya helyettesíti. Az ide tartozó kifejezések tehát véghatározók, sőt részben egyenesen czélhatározók. Köztük legfontosabb a valamire való rendeltetés kifejezése, a factitivusi *-nek.* — Hogy mindezen jelentések közül legrégibbnek a térbeli irányulást tarthatjuk, az nem szorul bővebb bizonyításra.

Révai az id. h. egy héber szón kívül a következő lapp viszonyszót egyezteti a mienkkel: *neiga, njeik,* helyesebben *ńeiga, ńeik* „erga, recta ad". Budenz a nélkül, hogy tudott volna Révai egyeztetéséről, szintén fölállítja szótárában ezt a magától kinálkozó egybevetést. A lapp viszonyszó megmaradt az eredeti helyi jelentésben, s az illető lapp mondatokban magyarra is mindig *-nek*-kel fordítható (még azokban is, melyekben Hunfalvy NyK. V. 330. a *-be* raggal fordítja): *ńeika mannet* neki menni; *nordesti muora ńeig* neki ütközött a fának.

Budenz szótárából a *nek* eredetére nézve még a következőket idézhetjük: „Mind alakra, mind jelentésre nézve a magy. *neki*-vel elég szorosan egyező a lp. *ńeik, ńeika,* melynek teljesebb *ńeika, ńeiga* alakja a végebeli *a*-ban még némileg a lativféle casusragot is föltünteti (vö. lp. *sisa;* magy. *-be, belé; sisne:* magy. *-ben, siste:* magy. *-ből, belül-*

ről). . . . Hogy mit jelentett eredetileg a magy. *nêk*, lp. *ńeik* alapszó, azt egyelőre csak hozzávetőleg sejthetjük. Nagyrészben ugyanis a testrészek elnevezései („fej, láb, kéz, fül, orr, mell, hát, has“ stb.) használtatnak ilyen postpositionalis vagy helyadverbiumi alaptőkül, s igy a *nêk*, *ńeik*-re nézve is azt vélem, hogy talán eredetileg „orr“ jelentésű szó, legközelebb „előrész“ értelemben véve rejlik benne. Tekintve ugyanis, hogy a *nêk*, *ńeik*-beli *-k* már képző is lehet, ugy mint a magy. *szék* „medulla“-ban. vö. lpF. *siske* internus, alapszavának a több ugor nyelvben előforduló **nere* „orr“ szót sejthetjük (mord. *när*, *ner*, cser. *ner*, zürj. votj. *nîr* „orr“: votj. *nîrîs* „első“, magában a lappban *ńär* „orcza, gena“). E szerint a m. *nêk*, lp. *ńeik* e h. való volna: *nerk*, *ńärk*, s az *r*-nek elnyomásából magyarázódnék a *nêk*-nek hosszú vocalisa s a *ńeik*-beli *ei*; vö. lpS. *koik:* „-hoz“, mely nyilván a lativféle társa a locativ-féle *kuoren* „-nál“-nak, s tehát **kork* helyett való (s egyszersmind vég *k*-jával is szakasztott mása a *ńeik*, *ńeika*-nak)“.

Budenznek ama nézete mellett, hogy „nagyrészben a testrészek elnevezései használtatnak postpositionalis vagy helyadverbiumi alaptőkül“, bizonyítanak a rokon nyelveken kívül a magyarban különösen *mell: mellett*, *mellöl*, *mellé;* és *bél: benn*, *belöl*, *belé*. — Ez a körülmény támogatja leginkább Budenznek ama sejtelmét, hogy a *nek*-ben az ‚orr‘ jelentés lappang.

Minden esetre nagyon messze megy Winkler (Die uralalt. völker und sprachen), midőn azt mondja, hogy B. e magyarázatának semmi alapja sincs.

Simonyi Zsigmond.

GENITIVUS ÉS DATIVUS.

Nem szinte régóta haladunk a magyar nyelvészetben azon az uton, mely egyik-másik idegen nyelv szkémáitól bizonyos határon belül elfelé s nyelvünk sajátságainak ismeretére s méltatására vezet. Nagy nehezen vergődtünk ki oda, hogy nyelvtanaink jórészt felszabadultak a latin grammatika nyüge alól. De az agg szokás még folyvást kisért, mint bizonyság erre Joannovicsnak a *-nek* ragú névről közölt érte-

kezése. Meggyőződhettünk belőle, hogy nekünk tulajdonképen se genitivusunk se dativusunk nincsen olyan értelemmel s meghatározással, mint Joannovics véli.

Nem is látom át annak a szükségét, hogy a *-nek* ragú névszót némely nyelvtanban hol dativusnak hol genitivusnak nevezzük csak azért az egyért, mivel az idegen nyelvekben majd az előbbinek majd az utóbbinak felel meg. Nyelvészeink valamennyien érzik és hirdetik, hogy a *-nek* rag dativusi eredetű. Akár elfogadjuk rá nézve Budenz magyarázatát, akár nem, az mit se változtat a dolgon, hogy t. i. irányhatározó.

A miért a latinban, görögben, németben stb. imperativus is van a coniunctivus mellett, kell-e okvetetlen a magyarban is lennie a fölszólító módon kivül? Tudjuk, hogy egész a legújabb időkig imperativusnak tanították a fölszólító mód illető személyeit annak daczára, hogy a fölszólító módú alakok épen úgy nem különböztek a parancsoló módéitól, mint nem az úgynevezett *nek*-es genitivus a dativustól. Ha tehát mai nap már az imperativusról lemondottunk: minő következetesség van abban, hogy a két egyforma névragozási alakot külön-külön mégis fönntartjuk?

Joannovics értekezéséből teljesen meggyőződtem, hogy a szerinte kétféle *-nek* névrag közt különbség nincs. Ő legalább a kettő között határt jelölni hiába törekedett. Bajos is volna.

Ha mégis nehézség nélkül képesek vagyunk a *-nek* ragú nevet idegen nyelvre majd genitivussal majd dativussal fordítani, azt nem a Joannovics-féle szabályok segitségével tesszük, hanem tisztán annak a tudatával, hogy bizony a mai nyelvben a dativusnak van birtoka, de *-nek* ragú genitivusunk — én legalább a birtokos nevezetet erre értem — nincsen. Ha volna, valami külső jel csak mutatna különbségre közte s a dativus közt; ezt azonban nem találunk.

A következő példák: „ki egyenlő te szolgáló lányodnak egyikkel sem vagyok“ (BécsiC.); „négy úrnak mindenkor egyik ottben laknék“ (Tinódi); „két ember lakik vala egy városkában, kinek egyik nagy kazdag ember vala“ (Decsi S.); „az ő bejöveseknek 28-ik esztendőben“ (Heltai); mutatják, hogy a birtokszót nem volt szükséges ellátni sze-

mélyjellel, pedig a *lányodnak, úrnak, kinek, bejövéseknek* kétségtelen birtokosok. Tehát a személyjelekre nem lehet alapítani. mert a *-nek* ragú név birtokán nem voltak meg mindenha.

Vegyük azonban szemre a következő kifejezéseket: „embernek ő ellensége“ (BécsiC. 256); „a csufolóknak az ő székekben nem ül“ (Sélyei B. István Utitárs); „a tudósnak az ő tudománya“ (Arany J.). Azt kérdem, mire való a birtokszó elé az *az ő, ő?* Talán a nyelvnek tetszett szót szóra halmozni minden szükség nélkül csak azért, mert hát ráért?

Nem örömest állnék e fölött azokkal szóba, kik a nem könnyen magyarázható nyelvi jelenségeket a tetszés kényére bizzák. Kell hogy sokkal magasabban álljon mai nap a nyelvtudomány, hogysem benne olyas ötletekkel argumentálni lehessen. Részemről úgy értem az idézett kifejezéseket, hogy az *embernek, csufolóknak* stb. tiszta dativusok, az *az ő* ragjavesztett genitivus e helyett *az övé, az övék.* Hivatkozhatnám erre nézve más nyelvek példáira, de szükségtelennek tartom. Az ily szólás tehát: *Pálnak telke*, elliptikus. Általán ismeretes, hogy a nép — nagyon helyesen — még nem haladt annyira az összevonásban, hanem így beszél: *Pálnak a telke*, vagy *Pál telke;* s ez utóbbi esetben úgy tetszik a hangsúlyozásból, hogy a kifejezés összetett szóvá lett. Mire való azonban a dativus után a birtokos? Vagy birtokos is egyszersmind a dativus s ekkor a genitivus szükségtelen. vagy nem állhat meg a dativus magában mint birtokos, pedig az volt állítva, hogy van birtoka. Hát erre kénytelen vagyok elismerni, hogy a dativus valódi értéke szerint csakugyan nem volt birtokos, de azzá lett a nyelvfejlődés folyamán. Az úgyis ragjavesztett genitivus elhagyása után a *-nek* rag örökölte az iránynak közelebbi meghatározását s ez annál könnyebben történhetett, minthogy a genitivus *-é* ragja sem egyéb, mint irányhatározó. (Vö. lapp allativusi *-je, -i*, magyar *-é, -eje* ragokat, pl. *ki-eje = kié).* Úgy látszik, hogy ugyanez a határozó rag van meg a *felé, mögé* stb.-ben is; hogy aztán mily általánossá lett az elhagyogatása, bizonyítják az igekötők: *be, meg, el* stb.

Hogy az igazi birtokos csakugyan a *-nek* ragú név és birtokszó között foglalt helyet — már t. i. ha a dativus megelőzte a birtokot — kitűnik abból is. hogy ma se tet-

szik nyelvérzékünknek, ha névelő nélkül állítjuk a kettőt egymás mellé; nem mondhatjuk pl. *Pálnak telke*, bizonyos kétértelműség nélkül; az igazi birtokost pedig nem választhatjuk el névelővel a birtokától így: *Pál a telke*. E szerint tehát nem volt épen mindegy *Pálnak a telke* és *Pál telke*, de mai nap már csak annyi különbséget érzünk a kettő között, hogy az elsőben két hangsúlyos szótag van, míg a másodikban csak egy. Ha az első vagy második személyt tesszük birtokossá, még jobban érezzük, hogy a ragtalan névmás genitivus, pl. *az én telkem* helyett mily helytelen volna: *az énnekem telkem*, vagy: *az énnekem a telkem*, mert az értelem egészen más.

Azt is figyelembe kell vennünk, hogy a *-nek* ragú név állhat a birtokszónak akár előtte, akár utána s ez utóbbi szerep épen nem vág össze a birtokosnak mint a féle jelzőnek a természetével, míg a dativusra nézve a hely közönbös.

Visszatérve J. nézeteire, igaz, hogy a dativusnak tulajdonképen nincs birtoka, de miután a genitivus annyira elveszett a birtokszó elől, hogy csak a névelő mutat még egykori helyére: a birtokos képét viseli s a ragtalan birtokossal egyértékűnek látszik.

A személyjelekre alapított megkülönböztetéseit semmitmondóknak tartom, mert azok csak kései fejlemények a birtokszón, de ha nem azok volnának is, ebben a kérdésben jelentéktelenek. Megmondom, miért. Joannovics az ily mondatokban: „emezek családneve Asztalos," „emezeknek Asztalos a családnevük", összetéveszti a határozott személyragozást a határozatlannal. *Családneve* t. i. nincs ellátva személyjellel, csak mutató elemmel, míg *családnevük*-ben a mutató elem lappang, de a személyjel világosan fölismerhető. Ezért egyaránt helyes: ‚hatóságoknak a *tekintélyük*' és ‚h. a *tekintélye*', vagy: ‚emezek *családneve*' és ‚emezeknek a *családneve*'.

Röviden összefoglalva, a *-nek* ragú nevet ne tartsuk a ragtalan birtokossal egyrangúnak s a különbséget a birtokos és dativus közt ne úgy állapítsuk meg, hogy az elsőnél egyszerűen elmaradhat a *-nek* rag, míg a másodiknál állandó; hanem nevezzük csak a ragtalan birtokost genitivusnak, a *-nek* ragú névszót pedig általában dativusnak; így ez a nevezet megállhat a nyelvtörténettel szemben is, de a kétféle nevű *-nek* rag zavart okoz. KULCSÁR ENDRE.

A GÖCSEJI NYELVJÁRÁS.

Jelentéstan.

A jelentéstan, a mint tudjuk, legifjabb és legmostohább gyermeke a nyelvtannak. A legújabb időkig nemcsak elhanyagolták, de nem is ösmerték. E csekély figyelem nem szól egyszersmind csekély fontossága mellett. Elébb-utóbb be fogjuk látni, hogy a nyelvtudománynak a maga erejét a jelentés- es mondattanra kell fordítania. Magasabb czélok elérésére szolgál mindkettő; egyik a lélektannak juttat fölötte érdekes adatokat, másik az emberi értelem megvilágítását segíti elő.

A jelentésbeli tünemények, akár az alakban akár az anyagban mutatkozzanak, egyaránt fontosak és érdekesek. Mi ezúttal csak az anyagi jelentéstannal akarunk foglalkozni, és egyelőre csupán a nevező és igei fogalmak tartalmának részleges változásával, mint a mely a nyelvjárásokban az irodalmi nyelvvel szemben legdúsabban tenyészik. Hogy a fogalmi tartalom teljes megváltozására kevesebb a példa, könnyen magyarázható onnan, hogy a népben mindinkább gyöngül az ezen nyelvbeli működéshez szükséges élénk képzelet, a naiv fölfogás, a fogékony apperceptio. A metaforai és metonimiai jelentésváltozások virágjukat a nyelvek őskorában élik, míg a mai jelentésbeli tünemények sokkal inkább megszorításokul és átalánosításokul mutatkoznak. Sőt vannak nyelvészek, a kik átalánosítást nem is akarnak megengedni, a mint hogy alig találni reá példát; ellenben a legtöbb szó, kivált nevező szó, megszorítás útján jött létre, úgy, hogy a tartalomnak valamely jegye mind határozottabbá vált és e határozottsággal a fogalmi tartalom mind kissebb körre illett, szóval a jelentés speciálizálódott.

Megszorítás tehát a legközönségesebb jelentésbeli tünemény. A mely adatok az átalánosítást bizonyítanák, azokban tulajdonkép jelentés-vesztést kell látnunk; így, midőn a *hat* igének eredeti értelme eltünik és maga a szó képzővé sülyed.

A moldvai csángók nyelvéből Munkácsi az átalánosításra ilyen példákat említ: *jár:* a csángóknál a. m. megy

és jár; *tesz:* ültet; *büz:* jó és rossz szag; *kölyök:* emberi és állati magzat; *rend:* nemzedék. Ez esetek egyikében sem vagyunk hajlandók átalánosítást látni. A rokon nyelvekre hivatkozást, hogy a *jár*-féle igék bennük is csak czéltalan menést jelentenek, nem tartjuk helyesnek, mert ily csekély jelentésváltozásoknál nem szabad oly messzire visszamennünk. *Tesz* ültet értelmében nem átalánosítás, hanem megszorítás. A *büz*-t bizonnyal a köznyelv szorította rossz szagra, mint tette ezt a *szagos*-sal s a mint eljárt minden nyelv analog esetekben, pl.: *fortuna* (secunda et adversa), *szerencse* (jó és bal), *kedv* (jó és rossz) mind szélesebb értelemben használtattak.

Szóval a nyelvjárások nem igen átalánosítanak; ha mi jelenség ilyennek látszik, akkor tulajdonkép csak a régibb tágabb körű jelentést tartá meg a köznyelvi újabb megszorítás ellenében. Ilyen átalánosításra minden nyelvjárás és így a göcseji is számos példát szolgáltat.

Átalánosítás.

A névszók közül a következők őrizték meg eredetibb, átalánosabb jelentésüket.

Birodalom: földbirtok, fekvő jószág. Pl. „A Gólicza (egy határ neve) mieg a reszneki *birodalomhoz* tartozandó. Az uraság *birodalmábo* sok sziena termett“.

Estáp: ostor, vessző. Ez a szó a német *stab*-nak a mása és ez megmagyarázza a szó nagyobb körű értelmét. A köznyelvi *istáp* metaforával vette magára a ‚gyámol‘ jelentését.

Gomb: görcs, bog. A köznyelvben csak a ruhának van gombja, meg néhol a toronynak; de Göcsejben a kötél is „*gombra* van kötfő“.

Rogya egyaránt tesz növény-ragyát, valamint vasrozsdát. A köznyelvi két szó, a *ragya* és *rozsda*, tulajdonkép azonegy szláv tőnek a kettős hajtása; az eltérő alakhoz később különböző jelentés is füződött, a mely tüneményre a nyelvek története száz meg száz példával szolgálhat.

Part: nemcsak a víz partja, hanem bármilyen magasabb fektű föld, emelkedett, dombos vidék. Hullámos talajon a szántóföldnek van *lapja* és *partja* vagy *gerindje*. Egy találós mese így hangzik: „Mier fut a nyúl a *partonak?* Mier a *part* nem fut a nyulnak“.

A melléknevek is szolgálnak egy-két adattal. *Kedves* nemcsak a kedvelt, de a kedvében lévő embert is jelenti. „Mast nem vaok *kedves*, mier nincs dohányom“.

Szép: ‚jó‘ értelmében is használatos. Pl. „A virágnak is sziep szaga van“. Tudjuk, hogy a szépnek rokon nyelvekbeli megfelelője épen jót jelent, mint a finn *hyvä*. A külső szépnek a belső széppel, a jóval való cseréje különben majd minden nyelvből ismeretes.

Tündéres, alakban, jelentésben egyaránt föltünő szó. E melléknevet a *ló* jelzőjekép hallottam, még pedig ‚fékezetlen, kirugós‘ értelemben. Nem tudom, a tündérmesék vad paripája adott-e alkalmat e jelzős kifejezés létrejöttére, vagy a *tün, tünde* szók eredeti etimonja maradt meg a *tündéres*-ben.

Üdötlen átalában kevés idejüt, kiskorút, fiatalt tesz. Pl. „Ez az asszony *üdötlenebb* az uránál“. A köznyelvi *idétlen* köre egyrészt megszűkült, midőn olyat jelent, a ki valamely kort idő előtt ért el; másrészt metonimiai úton megtágult, midőn a kora-érettséggel együtt járó formátlanságot, esetlenséget is jelenti.

Az igék közül is tartott meg egynehány ilyen régibb, átalánosabb értelmet.

Aggani: az *aggódik* és *aggodalom* alapja; a lelkiállapotnak több faját illeti, mint származékaiból vélnők. ‚Gondol, gondja van rá‘ értelmében használatos s az *aggság* főnév is inkább gondot, mint bánatot tesz. Pl. „Mit *aggok* ien rajt?“: mi gondom reá?

Diszlik: virágzik, jól, szépen terem. Pl. „A reszneki határon nem jól *diszlik* a dohány. Az idén nincs *dissz* a gyümőcsnek“. A *diszlik, dísz* etimonja ‚valere‘, s ehhez mindenesetre közelebb áll a göcseji ‚virágzik, bőven terem‘ jelentés, mint az irodalmi ‚ék, czifraság‘ értelem, mely úgyis újabb idők szülötte.

Elpusztít: elront, elrongyol. Pl. „A füttü *êpussztitotta* a masinát. Minden esztendőben három pár csizmát *pussztitok el*“. Hasonlóan tágasabb a köre a *puszta* melléknévnek, midőn nem csak ‚kopár, terméketlen‘, de ‚rongyos‘ értelmében is használatos; pl. „puszta a ruha“. *Puszta* és *elpusztít* a köznyelvben immár a megsemmisitésnek sokkal kevesebb fajára szorul, mint a göcseji tájszólásban.

Fajzik az irodalmi nyelvben a megvetés, a gúny némi árnyékát hordja magán; *fajzott* és *fajzat* a degeneratióhoz hajlik. A göcseji ember nem ismeri e szó megalázó értelmét, magáról is elmondja, hogy kitől *fajzott*. Átalában a *nemz* reflexivuma gyanánt szerepel s gyakran felér az egyszerű *születik*-kel.

Jegyez nyelvjárásunkban épen úgy alkalmazható ‚jelez', mint ‚jelent' értelmében. Pl. „Mit *jegyez* az újság? Zúg a balfülem; ez aszt *jegyzi*, hogy mámo rossz hirt hallok". Hogy *jegyez* a régi nyelvben nemcsak ‚jeggyel megjelöl', hanem ‚jelent' értelmében is élt, arra példát idézni a kodexek vagy a XVI. század irodalmából fölösleges. Ezuttal csak arról akarunk megemlékezni, hogy íme egy példa, midőn a nyelv az azon tőből fakadt két ágat, mint *jegyez* és *jelez* jelentésdifferencziálásra használja föl. Ezt a differencziálást az irodalom vitte végbe és valóban irodalmi nyelv csak akkor alakúl, mikor ily határozott, éles különbség származik az egyeredetű, de két vagy több alakban élő szavak között. Különben *jegyez* és *jelez* hangtanilag épen úgy viszonylanak egymáshoz, mint *fülel* és *figyel*.

Kerül, *kikerül* is, úgy tetszik, átalánosabb értelemben maradtak meg a göcseji nép ajakán ilyes fordulatokban: „ebbül az itelbü nem *kerü* (jut, telik) neked; úgy husztam, a hogy csak tüllem *kükerült* (kitelt, kifért)". *Kerül* és *telik* régóta váltakozik egymással; Faludinál „sokba *telik*" valamely dolog, mig a köznyelvben inkább „sokba *kerül*".

Neheztel: nehéznek tart. Pl. „Kiet mierü buzát fölemelni, aszt miegis csak *nehesztelem*". A köznyelv itt *nehezell*-t mondana. E különös denominális képzés még elfogadható megfejtésre nem talált. De akármi lappangjon a *-tal -tel* képzőben (vö. *fiasztal* — szemz. Faludi), annyi bizonyos, hogy a szó eredetibb jelentése nem a mai irodalmi ‚irascor' (vö. *sich beschweren*), hanem kétségkívül a nyelvjárásunkban élő ‚nehéznek tart'.

Veszekedik: bolondúl, bolondozik, ostobaságot követ el. Pl. „Ne *veszekeggy*, maradhass": ne bolondozzál, légy nyugton. *Megveszekedik:* eszét veszti. Hogy e szónak göcseji használata közelebb áll az eredeti értelemhez, mint a köznyelvi ‚czivakodás' jelentés, az is bizonyítja, hogy már maga az alapszó, *vész*, főkép *megvész*, elég gyakran hallható a

külső-belső megromlás kifejezésére. Pl. *Veszett* dinnye: rothadt dinnye; *veszett* kutya: dühödt kutya; *eszeveszett*. Mind azt mutatják, hogy *veszekedik* csak a tőszó értelmét őrzötte meg és semmi különösebb jelentésváltozás nem ment rajta végbe. A *veszekedik* ilyes alkalmazása után a göcseji népnek a czivakodás-félére más szóról kellett gondoskodnia; meg is találta ezt a *víni* igében. Az irodalmi nyelvben *viv* hovatovább fegyverrel való mérközést jelent; csak *vita*, *vitáz* emlékeztet bennünket arra, hogy valaha szóval is lehetett *vívni*. A *vivás* pedig ma-holnap ha nem is a párbaj, de mindenesetre valamely testgyakorlat értelmét ölti magára. Nyelvjárásunkban *ví* sokkal nagyobb határnak az ura; elfoglalva tartja a *czivakodik*, *veszekedik* és *verekedik* hármas birodalmát. Göcsejben a kakas is *ví* (*kakasviadal* különben az irodalomban is megesik), az asszonyok is *vínak* hol nyelvvel, hol körömmel, mikor egymás becsületébe vagy arczába kapnak; a legények is *vínak* bottal vagy késsel; *bucsu* (vásár) pedig ritkán mulik *víjjás* nélkül.

Meztilláb is tágabb jelentéssel él Göcsejben, mint a köznyelvben *mezitláb*. Országszerte e szót csak emberre alkalmazzák; Göcsejben azonban a ló is *meztilláb* jár, ha patkó nincs a lábán.

A mint látjuk, az átalánosítás eddig ismertetett eseteiben tulajdonkép köznyelvi megszorítással van dolgunk. Valóságos átalánosító fejlődés talán csak az egy *tinu* szón ment végbe, mely fiatal szarvasmarhát jelent nemre való különbség nélkül, mint *borju*; holott a köznyelvben *tinó* csak fiatal ökröt tesz, a tehénborjut pedig *üsző* vagy *ünő* jelöli. Valóban a nemi különbség a rokonság jelentő szóknál leghamarább eltünik. A magyar ember fiának szólítja leányát is, atyjafiának akár női rokonát, és az asszony is megöcsézi magánál ifjabb leánytestvérét vagy ángyát. Ugyan-e körbe tartozó szavaknál a fejlődés ellenkező menetére is van példa, mint: *ember*, mely ma már inkább csak férfit jelent; a másik nem kifejezésére szükségesnek találta a nyelv a *némber* (nőember) szót megalkotni. Épen így vált a latin átalános *homo*-ból a francziában a csupán férfit jelentő *l'homme*.

Átalánosítás mutatkozik a *jóformán* kitételben, a mely ‚körülbelől, jobbára, nagyobbrészt' értelmében járja. Pl. „*Jóformán* elcsöpletünk a hiéten". A *jóformán*-hoz analog a

már említett *jobbára*, továbbá *jobbadán;* az olasz is *buona parté*-t mond.

Az eredeti jelentés majdnem elveszett a *jobban*-ból, ilyes használatában: „*jobban* bolond, *jobban* igaz": inkább bolond, inkább igaz. Az *inkább* különben hasonló értelmű szóból fejlődött s valaha nem is volt egyéb, mint egy *jó*-féle melléknév középfoka; bizonyítja ezt a még elég kései *jonkább* alak.

Az eredeti etimon így megy feledésbe a *vigabb* szóban, melyet a göcseji ember egészen az *inkább* értelmében használ. Pl. „*Vigabb* kaszálok, mint porhálok (kapálok)". A *vigabb* ragtalan alakján nincs miért megütköznünk, oda sorakozik a „*jobb* szeretek, *inkább* akarok"-félékhez; sőt Dunántúl él egy szó, mely nemcsak alakra, de jelentésfejlődésre is megegyezik vele: *készebb;* pl. „*készebb* meghalok, mint a szeretőmtől elváljak".

KARDOS ALBERT.

VERSEGHY MINT NEOLOGUS.

Nem volt ember, kit a nyelvújítók úgy gyülöltek volna, mint Verseghy Ferenczet; de nem is volt az ő Révai-féle helyesirásuknak és az ő Révai-ellenes neologiájuknak nagyobb ellensége, tudósabb ostorozója, mint épen ő. Verseghy volt, Riedl Frigyes mondása szerint, az első magyar nyelvőr. Kortársai között ő ismerte legjobban a magyar képzők természetét; ő megtudta különböztetni a szóképzőket a szóvégektől, az élő képzőket a kihaltaktól, a denominálisokat a deverbálisoktól stb., a mik közt az újítók nem akartak észrevenni semmi különbséget.

És ez a Verseghy, a ki a szóképzés törvényeit, korához mérve, oly alaposan ismerte, a ki a hibás képzések gyengéit oly finoman kiérezte, más tekintetben egyike volt a legvakmerőbb nyelvújítóknak.

Verseghy volt ugyanis a n y u g v ó g y ö k ö k, vagy a mint ő nevezte őket, a s z e n d e r g ő g y ö k e r e k elvonásának rendszeresítője, grammatikai státora. A mit Dugonics félve, aggódó kézzel kezdett meg (pl. *gömb, henger, köb, kör,* stb.), azt ő rendszerbe foglalta és a grammatikus merevségével proklamálta. Példája, fájdalom, nagyon kapóra jött a törvényt nem tisztelő nyelvújítóknak. Ha Verseghynek szabad, miért ne szabadna nekünk? Ha neki lehet a századok óta szendergőket fölébreszteni, miért ne kisérthetnők meg mi a talán csak álhalottak föltámasztását? Hiszen még Révai is

kifigurázta Verseghyt, hogy különbséget akar tenni néma és szendergő gyökerek közt. Nincs is azok között különbség! Szabad mindannyiát, csak szép és rövid legyen, föltámasztani!

Verseghyt nem törvénytelenkedés, sőt ellenkezőleg a regulákhoz való merev ragaszkodás csábította a ballépésre. Elvonásait, ha hibásak voltak is, a nép nyelvéből analog példákkal, kétségtelen nyelvtényekkel igazolhatta. Hibája nem is lett volna oly végzetes, csak abban a korban, a nyelv törvényeinek lábbal tapodása korában ne követte volna el.

Vádam, a mellyel Verseghyt illetem, oly hihetetlennek tetszhetik a Nyelvőr olvasói előtt, kik Riedl Frigyes érdekes dolgozatából (IX. 493.) más oldalról ismerték meg V. nyelvészi működését, hogy valóban ideje lesz már, hozzá fogni állításom bebizonyításához.

A szendergő gyökerekről és életrekeltésükről V. több helyütt nyilatkozik. Igy 1805-ben a T. M. (Tiszta Magyarság) 36. lapján: „A néma gyökerek közt sok szendergő fekszik, melyekkel a középüdőbeli zab cultura azért nem élt, mivel a stylus szépségét a hosszú szavakban kereste. Ilyenek *kegy* és *köny*, melyek helyett a középüdőbeliek *kegyelem*, *kegyelmesség* és *könyhullajtás* szavakkal éltek. Vigyáznunk kell azonban a szendergő gyökereknek a némáktól való megválasztásában; mert *irg*, *ak*, *tan* s több efféle néma gyökerek sohasem voltak elevenek és igy velek formativák nélkül most sem élhetünk: *irgalom*, *akad*, *tanú*, stb".

1816-ban az Analytica I. 91. és 312. ll., noha speciális esetről szóltában, még határozottabban nyilatkozik: „Occurrunt nomina, in quibus *ú* et *ü* verae formativae esse apparent. Aliqua eorum e mutis radicibus sunt creata; alia vicissim e radicibus sopitis, quas moderato conamine et cum debita circumspectione in vitam revocare, ad partes culturae pertinet. Talia esse existimo; *domború*, *gömbölyü*, *háború*, *savanyú*, *gyönyörü*, quorum proinde radices sopitas: *dombor*, *gömböly*, *hábor*, *savany*, *gyönyör* in vitam pedetentim reduci possent, idque eo magis, cum sensus eorum e compositis et derivatis, universim usitatis, facile innotescit. Consulto repeto, istud cum omni moderatione ac circumspectione fieri debere, ne forte conatus, radices sopitas in vitam revocandi, in immoderatum illum fervorem degeneret, qui ipsas radices mutas, cum dispendio claritatis, in quovis sermone summae necessariae, animare contendit ... Generatius eas puto e sopitis sine anxietate adhiberi posse, quarum sensus ex earum derivatis, primo intuito innotescit, ut *szomor*, *téboly* vel *tévely*, *hunyor*, *mosoly*, *hempely* vel *henger*, *szender*, *könyör*".

1817-ben a Magyar Grammatica 32. lapján pedig így: „Vannak nyelvünkben némely szenderedő gyökerek, melyeket életre hozni, de nagy vigyázással és megválasztással, magam

is javasoltam a végbül, hogy a rövid versekre több rövid szavaink legyenek. De e javaslást nem kell ám még a valóságos holtt és kivált egyszersmind idegen gyökerekre kiterjeszteni, mellyeknek soha sem volt, nem is lesz semminémü nyelvben szóképzők nélkül határozott értelmek".

E nyilatkozatokból világosan kitünik, hogy V. a képzőkön végződő szavakból a képző lemetszése után megmaradó szótörzsököket, ha különben még elég testesek, hogy értelmük a származékokból első pillanatra kiismerszék, nyugvó gyököknek tekinti és életre keltésüket megengedhetőnek tartja.

V. nem elégedett meg a gyökelvonás elvének hirdetésével, hanem az elmélet mikénti alkalmazásáról gyakorlati példákat is akart adni. A T. M. függelékében összeállította a Cadentiák lajstromát, melynek, miként mondá, „a filologusok és poéták egyaránt hasznát vehetik". E lajstromba fölvette V., minden megkülönböztetés, csillagozás nélkül, a tőle akkoriban szendergő gyökereknek tartott szótörzsököket is, mintha azok is valóságos élőszók volnának. E lajstrom, mely a nyelvújítóknak ad oculos demonstrálta a szóelvonás megengedhetőségét, tömérdek kárt tett irodalmi nyelvünk törvényes fejlődésének. E lajstromra és a V.-től 1806-ban megjelent Magyar Aglájára hivatkozik Kazinczy, mikor egyik levelében azt irja, hogy V. merészebb szócsináló volt, mint ő; erre Helmeczy, mikor a Berzsenyi kiadásában a nyelvújítók merész szóelvonásait igazolni akarja.

Lássuk már most a T. M. lajstromában foglalt szóelvonásokat részletesen. Az áttekinthetőség kedvéért, a cadentiás sorrendet mellőzöm, s az új szókat az elvonás mikéntje szerint csoportosítom. A Kisded Szótárban már előfordulókat SzD.-vel jelölöm: a meg nem jelöltek alkalmasint mind, vagy legalább nagyrészt, magától Verseghytől származnak.

1) Elvonás összetett szókból: *fén* (fénkő); *fól* (fólnagy); *mög* (hegymög); *nás* (násfa); *pocs* SzD. (locspocs); *porcs* (porcsfű); *tim* (timsó); *zúr* (zúrzavar, zérzur); *ded* (kisded) „Arczra esvén *ded* lábához, kértem fogja pártomat" (Agl. 185).

2) Elvonás határozókból: *alattom; egyetem; fenny* „Büszke bosszuját fennyel igéri" (Agl. 171); *heveny* SzD; *lobb* (flamma, Kreszn.) „Igy gerjednek visztüzekre rend nélkül a mennykövek, hogy lehullván a méllyekre, lobbjok közt elvesszenek" (Agl. 96); *útfél.*

3) Az utánhangok (Tiszta Magyarság. 57.) elhagyása: *csermely* SzD; *dics* „Illy dücs nékem elég" (Agl. 26) *dombor; erny* (ernyő) „Az árnyék gyökere erny" (T. M. 47) „Ernye alatt egy mulató lugasnak" (Agl. 178);

gyönyör (P. Thewrewk Emil Ny. X. 174. helytelenül tulajdonítja Szemere Pálnak); *homor; iszony* „Csak uj habzása utánn vesszük iszonnyal észre“ (Agl. 180); *kaj* (kaja-baját); *keser; kony* (konyha); *lejt* „Nézd mennyi renddel sürgeti a lejtnek (tánczнак) módgyát“ (Agl. 113); *porhany* (friabilis, nála voltaképen *porony*, minthogy szerinte a *h* epenthetika hibás); *sanyar; sarj; savany; szomj; szörny; vizeny* (humiditas); *vörheny* (rufus color, nála voltaképen *vöröny*).

4) Az -*s* melléknévképző elhagyása: *csöcsöm* (csecsemös); *czink* (czinkos); *egyen; ék* SzD. (decus); *gajd; gyilk*, SzD.; *kaland*; *kellemet* „Emberi kellemetet ébresztenének duzmadó kősziveinkben“ (Agl. 50); *keserv* SzD; *két* „Ez fonnyasztó kétemet szétosztotta“ (Agl. 99); *köpcz; kör* SzD; *körny* SzD; *lak* SzD; *magány; sáv; telly; til* (tilhajtás: impulsio, Baranya-vármegyei Tiszti Szótár, 1807); *verseny; viszony* (Toldy hibásan tulajdonítja Szemerének); *zsémb.*

5) Az -*l* igeképző elhagyása: *bérma; kína; piszka; vizsga* (ezek a népnél is); *berbite* (berbitél: blaterat, murmurat, susurrat MA.) „Úgy kezdett inogva berbitét morogni, mint a zsidók szoktak könyörgést zajogni“ (Agl. 105); *czirka* (czirkál); *dorga* (dorgál) „Halavány szájokba kegyetlen dorgákot rakogat“ (Agl. 159); *tápla* (táplál) „Felkap a fahasábokbul eggyet, hogy tápla gyanánt a tűzre hagyitsa“ (Agl. 167); *vissza; zaba.* — E módon alkotta Barczafalvi a *szemlé*-t, Fogarasi a *számlá*-t s alkalmasint Döbrentei a *sétá*-t. Verseghy jellemzésére érdekes lesz itt megemlíteni, a mit az *eszmél* igéről mond. Szerinte (T. M. 72) az „*eszméll* a szokatlan *m* epenthetika miatt rossz szó“. A Lexiconban (321. l.) pedig ezt mondja: „Az *eszmél* igében a *mél* szótag nem lehet formativa; ha pedig csak az *l* betüt vesszük formativának, az *eszme* nem tudom mit tehet magyarul. Az *l* formativa csak a vocalissal végződő nevekből szül igéket, mint *henyél, mesél, cserél* sat. Valamint tehát ezeknek gyökerei a *henye, mese, csere* sat. ugy az eszmél igének gyökere sem lehet egyéb, hanem *eszme.* Ezt pedig eggy Magyar sem érti a világonn“. Az *eszméll* eredetét l. Ny. IX. 387.

6) Az -*ol*, -*él*, -*öl*, -*al*, -*el* igeképző elhagyása („Creat formativa *ol, èl, öl, al, el* verba activa e mutis radicibus, e copiosis substantivis, e paucis adjectivis. Adversus regulas peccatur imprimis per hoc, quod ex verbis ope hujus formativae, nova verba creantur“. Analyticae. I. 314. és 318.): *abár; czáf; dörömb; epecs; figy; gúny; horony* „Most simogassa le homlokodrúl hornyait a szomorú magánynak.“ (Agl. 45); *inger* SzD; *kapcs* SzD; *kóbor; pazar; pepecs; poncz; romb* (rombol); *taps*; *tatar; tékoz*; *tomb* (tombol); *trécs; vád* SzD; *vány* „Stempely nagyon haszontalan a magyar dögöny vagy vány helyett“ (T. M. 63); *vardzs.* — Ilyen el-

vonás a *parancs* már Calepinusnál, a *rajz* Kazinczynál, *boncz* Bugátnál, *zsar* Toldynál s innen a Szemere *zsarnok*-ja. (Vö. Simonyi „Az analogia hatásairól" Nyelvtud. Értek. IX. köt.)

7) A *-g* igeképző elhagyása: *abaj; hars; hömpöly* SzD.; *henger* SzD.; *hunyor* (nictus); *könyör* „Nyögve mutatja sebét a könyörű szívnek" (Agl. 196); *szender* (hesperus); *szomor; tévely* SzD.; *téboly*.

8) Egyéb elvonások: *aj* (ajak) „Megköszönti nyers csókjával, bármint ójja szüz aját" (Agl. 186); *hár* (háramlik) „melly helyett most már per aphaeresim *ár* vagy *árvíz* mondatik" (T. M. 89); *herv* (hervad); *genny* (gennyed); *láz* (lázad, lázul T. M. 71) SzD.; *senny* (sennyedék); *senyv* (senyved) „Egy csókkal, bármelly senyvesek, elfojtja gondgyait" (Agl. 75); *toborz* (toborzok, tripudium MA.).

A mily vakmerő V. a képzők elmetszésében, ép oly félénk a hozzáragasztásukban. A következő jegyzékben alig találunk 6 vagy 7 ujonnan képzett szót, a többi csak összetétel vagy értelem-átvitel. Íme: *Állitmány:* Sl.-nál institutum, fundatum, erectum; nála: praedicatum (Lexicon 7). *Áramlik* (Lex. 387). *Arány:* Sl.-nál scopus, meta, objectum, propositum; nála: proportio (Lex.). *Élemény:* SzD.-nál élelem, eleség; nála: genuss (Lex.). *Ellen:* Kazinczy tanúsága szerint V. kezdte ellenség értelemben használni. *Előitélet* (Lex. 357). *Folyékony* (Lex. 487). *Függemény:* inhaerentia (Lex. 7). *Hiányjel:* apostrophe (M. Gramm.). *Jelkép:* symbolum (Lex). *Kapcsolat:* conjunctio, copula (M. Gramm.). *Leányzani:* leánykodni; „Azok köztt, kik most lyányzanak, legszebbnek hirdetik" (Agl. 113). *Nyomadék:* SzD.-nál plasticum; nála: momentum; ma inkább: nyomaték. *Pontosság:* punctualitas (Lex.). *Sarkigazság:* axioma (Lex.). *Szárnyékony:* „Égek a karcsunak szárnyékony tánczáért". (Agl. 131). *Szónok:* orator (T. M.); „Komornok, vulgo komornyék ex komra, fortassis et szónok orator, quod nunc nomen oppidi, Szolnok quoque dicti, est ex szó". (Analyticae 100.) „A *nok* képző az országnak fő hivatallyait jelenti, mint tálnok, poharnok, tárnok. A szónok valaha mikor az eggyik fejedelem a másikhoz szószóllókat, avvagy orátorokat küldött, az országnak nagyobb tisztviselői közé tartozhatott". (M. Gramm. 99.)

Ez a furcsa hipotézis *Szolnok* nélkül bizonyosan nem jutott volna V. eszébe, s az is bizonyos, hogy a szónoki széken szónoklatokat tartó szónokainkat Verseghy szülővárosának, Szolnoknak, köszönjük. Ha Szolnok nincs, ma talán *beszédnökök* tartanának *beszédnökleteket* a *beszédnöki* széken. Helmeczy legalább így akarta.

Király Károly.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Technologia vagyis a mesterségek és némelly alkotmányok rövid leirása Gergelyffi András O. által. Pozsonyban Wéber Simon Péter költségével és betűivel, 1809.

,A magas és alacsony mejéküek (szövőszékek) tsak annyiban külömböznek egy mástól, hogy az első tsüggőleg, az utolsó pediglen szinülteg teszi fel a mejéket': függőleg és vízszintes (40).

,A tollak és pihék könnyen egybe tsomoznak': csepzenek (41).

,A lud tollak meleg porásába vagy hév homokba dugdostattnak' (42).

oldaslag: oldalaslag (42).

,A tsontokat, szarvakat a kard készitők vagy tsiszárok maroklatnak fordittyák' (42).

hülepedni: hülni (45).

megszállapodni: a fenékre szállni (46).

félignyire: feléig (49).

,A viaszt sik márvány táblán más sima fa táblával hönyörgetik' (51, 52).

hoszuko: hosszas, hosszukás (51).

szinek felmagasztalása: az arany szinének felélénkítése (52).

megvetkezés: vedlés (55).

buga: selyembogár gubója (55).

kádakra gyüjtött szilva (61).

,A gyümölcsöt, veteményt gyengén hevitett kemenczébe rakják, mellynek simülteg (a felszinen) több jukai vannak, hogy a meleg a vetemények felett meg ne rekedgyen' (62).

éledés: erjedés (63).

kiéledés vagy forrás (63).

olvadék: oldat (68).

,A meleget olajütéskor el kell távoztattni, melly az olajat leghamarább megvesztegeti': avassá teszi (68).

megszállás: megüllepedés (69).

borláng: alkohol (69, 82, 94).

repdékeny: illékony (69).

párkányos virágú füvek: verticillatae.

kémia: chemia.

,A liszt a szita zsákba hull, mely egy rudatska által, a fergetyűtől rázattatvan, lángját kiejti, durváját pediglen a lisztelőbe hulatya' (73).

,Déli hevebb országok' (74).

islandi tarjag: lichen Islandicum.

likatas: lyukas (74).

fitzko-ser: korpából főzött ser (75). ‚A ser első főzésének malotáját még egyszer forró vizzel felöntik és kifőzik, az fitzkó sert ad' (79).

‚Pityoka és némely növevények bubokos (tuberosum) gyökerei' (76).

Száll adék: ülledék (77, 174).

‚A magyar sert is az előtt kivált a Székelyföldön nagyon főzték, de már a borra kapván, le hagytanak vele' (79).

első tsorgatás: első destillatio (81).

‚Az erdőt 30 vagy 40 nyilakra szokták felosztani és esztendőnkint egy-egy nyilat bévágni': turnus, mai nyelven: forda (84).

tsipőkök: czipők (85).

sikitás: fának pollérozása (85).

gyantározás: firniszölés (94).

fejér gyantár, sárga gyantár, olaj gyantár, szurok gyantár: firnisz.

gyapot: pamuk (101).

‚Fejer agyag pogácsákat borogatnak (a czukorsüvegre)': decken (113).

tüzálló fazék: feuerfest (124).

fejér hevülés: fehér izzás (124, 179).

poronyó: porhanyó (124).

‚Óltott mészből, kimosott fövényből és vizből készül a mészkevert': vakolat, malter (127).

kuvartz: quartzum (130).

üveg tsür: üveg huta (130).

nyulánkos olvadék: nyúlós (132).

‚Az üvegtáblákat is, hömpöj formára felfujja' (132).

‚Az üvegtáblákat ugy köszörülik ki, hogy egyik táblát az asztalba szinülteg beragaszták': vizszintesen (132).

kádakra hányni: kádakba gyüjteni (138).

letsorgatni: destillálni (147, 148).

‚Vizet annyira megmelegítenek, hogy párolyon' (150, 151).

felfogó: recipiens (151).

félégre: felényire (151).

hév edény: hevitett edény (154).

‚Hév kemenczében az érczek megpergeltettnek' (155).

rotas deszka: rovásos (156).

nyulandó: nyúló (157).

tulajdon neheze: fajsúlya (157).

‚A molybdenás arany szirtoló (?), on szinü' (158).

‚A roska arany, roska szinű, hevüléskor kénkő lángot vet' (158).

hammadag (?) arany.

rudakra öntik (az ezüstöt) (163).

fatyu arany: ál, hamis, nem valódi arany (165).
tsalfa arany: u. a. (196).
'Szines festékekkel kivilágosítya (a nyomott képet)': illuminálja (171).
'A tiszta vas legsükeresebb, ruganosabb és keményebb' (173).
'A kotzkás vas (spatosum) mágnest nem követő és kaisza kotzkákra válik' (175).
fejér on: ólom (180).
tsalfa porczellán: nem valódi (183).
.A veres on kajszán 4 szegeletü (184).
Le tsorgatott eczet: destillált eczet (186).

FRECSKAY JÁNOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Gúla. „Szónyomozás, nyelvtörténeti adatok figyelembe vétele nélkül, sötétben való tapogatózás". Íme a *gúla* szót CzF. a *gul* vagy *gúl* elvont gyökből, Munkácsi Bernát (Nyr. XIII. 365) a szláv *kulá*-ból, Kőrösi Sándor (Nyr. XIII. 500) az olasz *gugliá*-ból származtatja. Nyelvtörténeti adattal egyikök sem igazolja állítását, jóllehet már Kreszn. is nyomra vezethette volna őket.

A *gúlya* szónál, noha SzD. és Sl.-nál is megvan, Kreszn. nem ezekre, hanem Molnár János „Régi jeles Épületei"-re hivatkozik, nyilván mint első forrásra. Így nyilatkozik Sándor István is (Sokf. IX. 59): „Ezeket Pyramis, Obeliscus, Spitzsäule Molnár Apátúr hol Gúlyának nevezi az olasz *gugliá*-ból, hol sugárkőnek". Maga pedig Molnár János (Rég. jel. Épül. 296—7. l.) így szól: „Más egyéb tornyok Egyiptomban a görögöktől obeliscusoknak neveztettek; az Olasz forditás szerént pedig *guljá*knak hivattatnak. Kászálius ezt a szót Frantzia eredetünek tartja, mert ezeknél *Aiguille* tűt jelent. Mi ezt a szózatot megtarthatjuk a magyar nyelvben, míg a többi olasz szózatokon ki nem adunk; de akinek kedve tartja, Hallerrel hegyes köveknek is nevezheti".

Munkácsi B. ezt bizonyosan nem tudta; CzF. ellenben jól tudta, mert a *gugliá*-t emlegeti is, és mindamellett nem átallotta magát s másokat holmi *gul, gúl* elvont gyökökkel áltatni.

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Egy elsőbbségi kérdés. A *-só -sö* képzőnek az *cső* igenévből való származtatását Simonyi (Budenz-Album 58) és utána Csapodi (Nyr. XIV. 270) Riedl Szendének tulajdonítják.

Hihető, hogy Riedl csakugyan önállóan jött e gondolatra, de az elsőbbség mégsem őt, hanem Sándor Istvánt illeti, ki már e század elején (Sokf. XI. köt.) kifejezte abbeli vélekedését, hogy a *belső*, *felső*, *innenső*, *közelső*, *külső*, *tulsó*, *végső* szókat hajdanta *belül*, *fölül*, *innen*, *közel*, *kiilül*, *túl*, és *végén végére eső*-nek ejtették.

Ugyanerre a mintára Sl., a szláv eredetű *szomszéd* helyettesítőjéül, új szót is csinált t. i. a *mellső*-t a *mellül eső*, *mellülső* összevonásaképen. Csapodi nagyon téved tehát, mikor a *mellső* szó készítését Bugátékra akarja róni.

Különben e képző szerepéről már Verseghy is helyesen jegyezte meg (Lexic. term. techn. 17.), hogy csupán „helyjelentő szavakból szül adiectivumokat“.

Mellékesen megjegyzem, hogy az áprilisi füzetben említett főnévi eredetüek közé illenek még a következők is: *dereksö* CzF., *karajsó* (Csallóköz, CzF.), *széksö* (Pécska, Nyr. VII.).

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Torzsa. Kőrösi Sándor a Nyr. XIV. 119. lapján azt mondja, hogy a magyar *torzsá*-ban az olasz *torso* végső *o*-ja *a*-ra változott.

Ebben tévedés van, mert a *torzsá*-nak eredeti alakja, a mint könnyen kimutatható, a népnyelvben ma is élő *torzs* volt és az *a* csak mint birtokrag függedt hozzá. Calepinusnál caudex magyarul *tors*, caudeus: *torsból való*, caulis: *Fw'nek szára torsa*; MA.-nél ugyanez már *fünek szára torsája*. E szerint a *torzsája* csak olyan pleonasztikus ragozás, mint a milyen országszerte a *zúzája zúza* helyett és Zalában *mája mája* helyett.

Említésre méltó, hogy MA.-nél a caudex többek közt annyi mint *törcs*, caudicalis: *törcsi*, de már caudicosus: *sok farku*, *törzsökü*.

Vajjon a *torzs* eredetre nézve nem azonos e a *törzs*-zsel és a *törzsök* nem plurálisa e a *törcs*-nek vagy *törzs*-nek, úgy a mint Szarvas Gábor a *réteget* a *rét*, Lukács Lőrincz (Nyr. XIII. 5) az *üreg*-et, *török*-öt stb. az *ür*, *tör* plurálisának tartja?

NAGYSZIGETHI KÁLMÁN.

Használatos, járatos. B a k s a y Sándor (Nyr. XIV. 85.) nem mutatkozik hajlandónak elhinni, hogy a mai irodalom a czímbeli két szót a nekik tulajdonított jelentésben helyesen alkalmazza.

Már sokszor volt alkalmunk szólani a nyelvgazdagítás ama módjáról, mely a jelentésátvitelen alapszik; s ily esetben nem mulasztottuk el egyszer sem, hogy ne fejeztük volna ki sajnálkozásunkat neologusaink eljárásán, a kik a fejlesztésnek e módját nem csak hogy elhanyagolták, hanem rideg merevséget állítottak vele szembe, s ha itt-ott egy-

egy egyszerű kisérlet történt, nyomban s ismételten a leghatározottabb tiltakozással szállottak ki, bár ki volt is terjesztője, ellene. Nem mintha közéjük tartoznék, hanem mert e pontra nézve úgy látszik egy véleményen van neologusainkkal, őt hozzuk fel példának, a kinek az ily átviteles kitételek ellen intézett s még ma is egyre tartó küzdelmét mindegyikünk ismeri, Brassai Sámuelt. Azt mondja: a ‚kéznek' van ü g y e, no meg talán a ‚szemnek' is, de a ‚fülnek, nyelvnek' sat. nem lehet; azt mondja, hogy *alk*-ból van *alkat* (species, forma), *alkolmas* (competens), de *kép*-ből (forma) *képez* (formare) s *képes* (competens) nincs megengedve.

Hogy miért? . . . azért!

S ily nézetűek vannak még többen, s épen azok, a kik nem csak törekszenek, hanem tudnak is jól magyarul írni; de csak egyről akarok még ez alkalommal közülük megemlékezni. Első rangú író, s egyes, dédelgetett szók alkalmazásának kivételével mindnyájunk megelégedésére jól, szabatosan ‚kezeli a nyelvet'; de ha valaki ezt szemébe mondaná, menten elő állna kifogásával: „Azt értem, ha valaki a kapát, kalapácsot, kanalat, kést sat. k e z e l i, de hogy a nyelvet is lehessen *kezelni*, az nem fér az én fejembe!"

Hát igaz, nem tagadhatni! De alkalmazzuk csak más esetekre is! Azt tudjuk, hogy a kenyeret, kalácsot, pecsenyét sat. már a ki hogy érti, jól vagy rosszul, s ü t i; azt tehát értem, ha valaki s ü l t kalácsról vagy s ü l e t l e n kenyérről beszél; de s z ó t, e m b e r t, még ha paraszt is, legalább manap, széles ez országban nem szoktak sütni; azért nem is fér, akárhogy erőltetem is, a fejembe, hogy emlegethet valaki ‚s ü l t parasztot', meg ‚s ü l e t l e n beszédet'. Aztán, hogy a végetlenség sorából csak még egyetkettőt idézzünk, ki látott valaha ‚bosszut f o r r a l n i, tervet f ő z n i, szavakat s z i v b e v é s n i'; ki volt valaha tanúja annak, hogy a ‚figyelmet l e b i l i n c s e l i k, a tej a l s z i k (alutt tej), a kiváncsiság f ö l é b r e d, szorgalom és figyelem k a r ö l t v e j á r n a k'; hogy ‚szivességgel l e k e n y e r e z n e k valakit, f é k e t v e t n e k az indulatoknak, s z á r n y á t s z e g i k a szabad szónak, s z e l l ő z t e t i k a kérdést sat. sat.?

Mi Baksayban nem csak az írót, a jeles műfordítót tiszteljük, hanem tiszteljük benne egyikét legjobb magyar stilisztáinknak is; de ha e zsugori *nyelvkezelés* Procrustes-ágyába erőszakoljuk bele kifejezéseit. mondatait, periodusait, bizony édes-kevés marad meg abból, a mi őt tős-gyökeres m a g y a r íróvá teszi. Azért nem csak nagyobb, hanem a szó igaz értelmében j ó szolgálatot tenne, s tennének vele a többiek is, nyelvünknek, ha a *képez*, *nyelvkezelés*, *járatos* s

hasonlók irtogatása helyett az *igénytelen*, *kedélyes*, *tanoncz*-félék gazzának tövére vetnék sarlójukat.

Hogy *nützen* és *gebrauchen* egymásból folyó, karöltve járó fogalmak, vagyis hogy a *használ*-nak eredetibb ‚hasznot hajt' jelentéséből természetes az átmenet ama másikra, a melyet gyanuba vett Baksai: ‚él vele', kétségtelen nyelvbeli tényekkel igazolhatni. A latinban *utor* annyi mint: ‚élek vlmivel', *utilis* pedig — voltaképen, ‚a mivel élni szoktak', azaz: hasznos és *utilitas:* haszon. A németben *nutz, nütz* Sanders magyarázata szerint annyi mint: ‚1) nutzen bringend, nützlich, 2) zu etwas brauchbar oder dienlich; *nutzen, nützen:* 1) nutzen (vortheil, gewinn) bringen, zum zweck förderlich dienen, 2) aus etwas nutzen ziehen, davon gebrauch machen, es benutzen'.

Idegen nyelvek tanúsága szerint tehát az egyik jelentésből a másikba való átmenet a mi nyelvünkben is lehetséges és természetes; de hogy nem csak lehetséges, hanem való is, tanúkkal bizonyíthatom. Pápai Páriz az *utor* igét e magyar kitételekkel adja vissza: ‚élek véle, *hasznát vészem';* s a példák közt: ‚uti aliqua re: valaminek *hasznát venni*', azaz: *használok* (valamit); s a magyar-latin részben: ‚*hasznát vészem:* fruor, utor; ich genüsse, gebrauche, nehme nutzen; *hasznát-veddegelem:* usitor, ich gebrauche oder nütze etwas oft'. Kresznerics pedig a *használ* igét e klatin szóval magyarázza: *usuat*, a mely Ducange szótára szerint annyi mint: frui, s a melyből való a mi, köznyelvben is szokásos *uzoválni* (használni valamit, élni valamivel) szavunk.

Nem merem határozottan állítani hogy úgy van, de mint ha erősen emlékezném rá, s emlékezetemet e részben nyelvérzékem is hathatósan támogatja, hogy sokszor hallottam, még pedig tanulatlan emberektől az ilyféle kifejezéseket: ‚A mi zsirom volt, azt már mind fölhasználtam. Szegénynek a ruhákból csak az jutott, a mit nénjei már elhasználtak. Ez a föld egészen ki van használva, alig terem valamit. Ezt a gyereket semmire, de semmire se használhatom'.

A másik, jelentésileg gyanúba vett szó a *járatos*. Ennek tisztázása egészen egyszerű dolog. Ártatlansága, feddhetetlensége mellett az ország legkülönbözőbb vidékei vallanak: „A *jár* ige Esztergom vidékén ‚érvényben van' jelentéssel használtatik . . . Kis-Kunságban szokásos a *jár* használata ‚használni, érvényben lenni' jelentéssel . . . Arad megyében széltire mondják: Nálunk ez a szó-beszéd nagyban *járja* (széltére divatozik, nagyban el van terjedve) . . . A *jár* ige ‚használni, érvényben lenni' jelentéssel Csallóközben is *jár*" sat. (Nyr. XIV. 280. l.). Országszerte ismeretes a szólás, hogy: ‚ez nem járja'; a mi annyit tesz mint: ‚ez nem illik,

nem szokás, nem szabad', vagyis minden olyan dolog, a minek nincs járata = nem j á r a t o s.

Bizvást kimondhatjuk tehát, hogy ma már a *használatos, járatos* használatos, járatos és a mellett egészen kifogástalan szók.

SZARVAS GÁBOR.

Egy kifejezésünk magyarázatához. A Lexicon Budense (Valachico-Latino-Hungarico-Germanicum) czikkeinek sorában, melyek közt nem egy érdekes adat s még érdekesebb kijelentések olvashatók, egyebeken kivül ezt is ott találjuk: „*Bagsamă*: fors, forsitan, ut adverto, ut opinor, ni fallor, mihi videtur; talám, úgy tettszik; vielleicht, mir scheint, wo ich nicht irre".

A hozzávetés e kifejezőjének etimonjára nem nagy fejtörésbe kerül rájutnunk; maga a szótár megmondja, minő elemekből áll: „compositum ex verbo *bag* et substantivo *samă*". A *bagare* ige jelentése szótárunk szerint annyi mint: indere, inserere, immittere, imponere, injicere; a *samă* pedig: summa, numerus.

Ez utóbbi szóra nézve az Előszóban (41. l.) a következő észrevételt olvassuk: „*samă* venit a Latino *summa*, et denotat: r a t i o, c a l c u l u s, ut: d ă s a m ă: redde rationem".

A mint egy izben a magunkéról, legközelebb veszek alkalmat magamnak s szólok terjedelmesebben oláh szomszédjaink ‚hódító törekvéseiről' is; most csak annyit jegyzek meg, hogy Lexiconunk *samă*-ja (= summa) olyan eredeti oláhság, a minő eredeti magyarság például a NSzótár *dohány*-ja = *doh*-ány. A *samă* ugyanis kölcsönvett, még pedig nyelvünkből kölcsönvett szó s ugyanaz, a mi a magy. *szám*.

Ezt csak mellékesen érintjük; a mi a dologra tartozik, az maga a *bagsamă* kifejezés, mely, magyar kitétellel élve, annyi mint: ‚számot vetve, számba véve, ha számba veszszük', s mely aztán átvitelesen a hozzávetés kifejezőjévé vált: ‚talán, mintegy, körülbelül'.

Ez a kifejezés annyiban érdekes, hogy, mint egészen analog jelenség, teljes világításba helyezi s megadja magyarázatát a már többször említett (Nyr. XIV. 13. 83. 131. l.) tájszólási *a számára* (= körülbelül) kitétel keletkeztének. L e h r A l b e r t (Nyr. XIV. 131.) helyesen mondja: „Szerintem ez a szólás *(a számára)* tulajdonkép ennyit tesz: ha s z á m b a vesszük, ha s z á m í t j u k, ha jól felvesszük". Ez a magyarázat azonban csak a jelentésátmenetre nézve ad némi tájékozást, csak arra nézve igazít el, miként vált a *szám* (= numerus) ama másik *szám*-má, mely annyit teszen mint ‚circiter'; de az alakra nézve (‚*a* szám*ára*') nem kaptuk meg belőle a kellő magyarázatot. A magyarázatkép fölhozott példákból: ‚ha számba vesszük, ha számítjuk, ha jól

fölveszszük' ugyanis nem ,a számára', hanem *,számba véve, számítva, jól fölvéve'* határozói alakok következnének.

Én részemről az alaki s jelentésbeli fejlődés menetét egész végmegállapodásáig így képzelem magamnak.

Első alkalmazásában a *szám* természetesen eredeti ,numerus' jelentésben állott; tehát például: „Fegyveres embere, ha a számára nézek (= ha a számát tekintem, veszem), azt gondolom, úgy emlékszem, hogy nyolczvan volt". Ez aztán idővel fokonként így rövidült meg: „Fegyveres embere, ha a számára nézek, nyolczvan volt"; aztán: „Fegyveres embere, *a számára nézve*, nyolczvan volt"; s végre: „Fegyveres embere *a számára* nyolczvan volt".

Az *a számára* tehát csonka kifejezés s eme teljesebb helyett való: *a számára nézve*. Hasonló elliptikus határozók: „*Termetére, hangjára, járására* (t. i. nézve) szakasztott az édes apja. *Ravaszságára* igazi róka. Jobb *lábára* sántít, bal *fülére* nem hall. *Számra* (nézve) megfelelünk nektek. *Számra* (nézve) öten lehettek" sat.

SZARVAS GÁBOR.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. Kérdés. Egyik idevaló társaságban szóba jövén az igeragozás és a ható alak, én — támaszkodva az itteni köznép általános használatára — iktelenül ragoztam az ikes igék ható alakjait s ama tételt állítottam föl, hogy a ható alak az ikes igét egyátalában iktelenné teszi.

Bár utána jártam a dolognak fogadás folytán, nem találtam erre nézve a nyelvtanban utasítást. Megjegyzem azonban, hogy az itteni köznép kizárólag iktelenül használja az ikes igét a ható alakban. Így azt mondja: játszhato*k*, játszhat*sz*, játszhat' — nem pedig: játszhato*m*, játszhato*l*, játszhat*ik*; ehete*k*, ehet*sz*, ehet', nem pedig: ehete*m*, ehete*l*, ehet*ik* sat.

Ujra hangsúlyozom, hogy a kezemben forgott nyelvtanok nem adnak felvilágosítást, továbbá azt, hogy én máig egyéb vidékbeli köznéppel, mint a szabadkai, nem érintkeztem még. Azért igen lekötelezve érezném magamat, ha a Nyelvőrben a ,Kérdés és felelet' rovatban azon tiszteletteljes kérdésemre válaszolni sziveskednék, vajjon felállítható-e ez a nyelvtani szabály: „Az ikes igék a ható alakban iktelenné lesznek"?

Felelet. Az ikes és iktelen ragozás közti különbség pusztán formai; az illető alakok nem rejtenek magukban semmi jelentésbeli különbséget; így ,eszem körtét' és ,veszek körtét', noha az egyikben *-m* a rág, a másikban pedig *-k*, mind a kettő egyformán transitiv jelentésű ige; ellenben

'télen sokat alszo*m*' és 'télen sokat ülö*k*', noha a ragok itt is különbözők, a jelentés mind a kettőben intransitiv. Ehhez járul még, hogy *ettem*, *vettem*, *aluttam*, *ültem; ettünk*, *vettünk*, *olvastunk*, *ültünk; enni*, *venni*, *alunni*, *ülni; evö*, *vevö*, *alvó*, *ülö* sat. közt még alaki tekintetben sincs semmi különbség.

Világos tehát, hogy a két külön igeragozásnak a legcsekélyebb gyakorlati haszna sincs, mert annyit se teljesít, mint kardon a bojt, a mely legalább díszül szolgál, vagy a házon a szürke vagy zöld szín, a melyek közül az egyik tetszőbb mint a másik. Az élet századok hosszú folyamán lassanként szakasztott is vele; úgy hogy a jelen század kezdetén már csak egyes vidékek tartották fönn s azok se következetesen; különböző vidékek szerint ugyanis különböző ragozások divatosak; így: döglöm, dögle*sz*, döglik; szököm, szök*sz*, szökik; olvasok, olvaso*l*, olvas; teszek, tesze*l*, tesz; veszekedjem, veszekedj, veszekedjék; vegyek, vegy*él*, vegyen; legyek, legy*él*, legy*ék*; buko*k*, buk*sz*, bukik; enné*k*, ennél, enne' sat. sat.

Szóval a válaszfal a két ragozás közt erősen bomladozó félben volt s már-már össze készült roskadni, hogy helyén egy új fal emelkedjék, a melyre, azt érezte s ma is érzi a nyelv, valóban szükség van: a tárgyas és tárgytalan ragozás megkülönböztetésére, midőn jöttek a grammatikusok s a fejlődés egészséges menetének útját szegve a roskadozó falat kitoldozták-foldozták, tátongó réseit betömögették, s alkottak olyan zürzavart, hogy az akkori világ fejét vesztette bele, a nagy rész, még a legépebb érzékűek is, a tudákosok szerint hibát hibára halmoztak, s vége-hossza nem volt egy jó ideig a javítgatásoknak.

Nagy időbe s még nagyobb fejtörésbe került, míg az emberek végre megtanulták, hogy mily lényeges különbség rejlik a fekszе*m* és hevere*k*, alszo*m* és hortyogo*k*, ugro*m* és illano*k*, játszo*m* és metsze*k* sat. *-m* és *-k* hangjában; hogy mily szabatos és tetsző s mennyire emeli a széphangzást az olva*ssz*, kere*ssz*, zú*zsz*, fő*zsz*, omlo*l*, döglö*l*, fényle*l*; s menynyire gyarapodik-vastagodik az ember tekintélye, ha tudja, hogy nem 'ingadoz*ik*', hanem 'ingadoz', mert az alapige *inog* iktelen; hogy nem 'gondolkodhat*sz*', hanem 'gondolkodhato*l*', mert *gondolkodik* ikes ige. A grammatikusoknak mind eme nagy erőlködése ellenére is azonban e finom megkülönböztetés csakis az iskolázott emberek közt s ezeknek is csupán férfitagjainál tudott valamire való hódításokat tenni; a nép legnagyobb része ma is mereven ellene szegül e használatnak s beszél úgy, a mint érzéke sugallja, a grammatikusok szerint legnagyobb részt 'szabálytalanul'.

Innen magyarázható meg, hogy a kérdező a ható igéket, még ha ikesekből vannak is képezve, iktelenül hallotta ragozni, mint: ehete*k*, ihato*k*; ehet*sz*, ihat*sz*; ehet', ihat'. S

ebben nem is kell megzavarni a népet; mert ma is helyes, igaz marad az az ismert mondás, hogy: nem bánom én, akár esze*m*-iszo*m*, akár esze*k*-iszo*k*, csak ha én e h e t e k, i h a t o k.

A kérdés végpontjára, hogy „fölállítható-e az a szabály, hogy az ikes igék a ható alakban iktelenné lesznek“, azt kell felelnünk: nem, legalább m o s t m é g nem; az ikes ragozás kérdése ugyanis egyike azoknak, a melyek még mint forrongásban levők tisztázva nincsenek, olyan sub judice lis est-féle kérdés; addig tehát, mig jobbra vagy balra eldöntve nem leend, tartanunk kell magunkat és alkalmaznunk a fönnálló szabályhoz, a mely azt rendeli, hogy „az ikes igék továbbképzésükben is az ikes ragozást követik“.

2. K é r d é s. Gazdasági íróink a *kulturpflanzen*-t, *kultivirte pflanzen*-t rendszerint *míveleti növény*-nek nevezik.

Tisztelettel kérdem: helyes-e ez elnevezés nyelvi szempontból, avagy nem volna-e helyesebb „*mivelésbeli* növény“-nek, vagy egyszerűen „*kultivált* növény“-nek nevezni, — a miként némely helyütt olvasható.

F e l e l e t. Sokszor fordultak szerkesztőségünkhöz, különösen a tudomány emberei, azzal a kéréssel, hogy egyik-másik fogalomra, a melyre még magyar szónk nincs, mondjunk alkalmas eredeti nevezetet. A dolog természetével jár, hogy ennek teljesítésére kiválóan az illető szakemberek vannak hivatva; ők tudják legjobban, miben áll a fogalom lényege, melyik tehát benne az a legkiválóbb tulajdonság, a mely leginkább szembe ötlik s a mely őt az egy fajbeliektől élesen megkülönbözteti. A tanácskérőkhöz tehát, még abban az esetben is, ha fölvilágosításuk nélkül tudtunk volna is alkalmas nevezettel szolgálni, rendesen azt a kérést intéztük, értessék meg velünk, adják meghatározását a magyar nevezetre vágyó fogalomnak; s alig volt eset, hogy az adott meghatározásban benne ne lett volna az a szó, s néha nem egy, hanem kettő, három, a mely kiválóan alkalmas a fogalom elnevezésére.

Elhibázott eljárás tehát s a legtöbb esetben visszásságra vezet, ha a magyar nevezet megválasztásában az idegen szó jelentéséből indulunk ki. Százakra meg százakra megy nyelvünkben amaz újabb szók száma, a melyek idegen, legnagyobb részt német példaképre szabva az eredetiség, elevenség tetemes kárával megfészkelték magukat nyelvünkben, mi több, nem egy eredeti, törzsökös szót és kifejezést szorítottak ki az irodalmi nyelvből.

Ilyenek, hogy csak egy-két példát említsünk: ‚*hegymenet, völgymenet:* bergfahrt, thalfahrt‘ (a gőzhajó társaság hirdetésein). Nem tekintve, hogy *hegymenet* annyi mint a hegynek menete‘, nem volt még olyan magyar ember, a

ki például a fővárosban hajóra szállni készülő ismerősétől csak egyszer is azt kérdezte volna: Merre utazol, *hegynek* vagy *völgynek?* — hanem: *fölfelé* vagy *lefelé?* ‚*Véd* és *dacz-szövetség:* schutz- und trutzbündniss'. *Daczol* a magyarban annyi mint: ‚makacsul ellentáll'; tehát korántse jelenti azt, a mit a trutzbündniss; helyesen: védő és támadó szövetség. *Járlat:* pass (a hivatalos nyelv műszava). Egyike a legfonákabb fordításoknak; ugyanaz akar lenni, a mi a köznyelvi *passzus, pakszus*. Fonák először, mert *járlik* ige nincs, *járul* (járulat) pedig egészen mást jelent, mint a ném. *passieren;* fonák másodszor, mert a fr. *passe*, a mely a *lettre de passe*-ból rövidült meg, tulajdonképen annyi mint: ‚eleresztő, átbocsátó levél', a mihez a járásnak semmi köze nincsen. A *pass* = *útlevél*, a *viehpass* pedig, a mint a nép közönségesen nevezi, *marhalevél*. A hivatalos nyelv idétlen *marhajárlat*-ára tehát semmi szükség sincs.

Az ily sikerületlen fordítások közé kell számítanunk a *miveleti*, vagy akár a *miveletbeli* kitételt is, mely a latin *cultura* jelentéséhez ragaszkodva, ellenkezésbe jön a magyaros észjárással, a mely nem csak megengedi, hanem helyesli is, hogy a földet müveljük — azért helyesen is nevezhető, a mint már réges-rég óta nevezzük is, az agriculturát *földmivelés*-nek — de állat, barom, méh, fa, gyümölcs, virág *müvelés*ről nem akar tudni semmit, hanem igenis ismeri a barom*tenyésztést*, méh*tenyésztést*, fa*tenyésztést*, gyümölcs*tenyésztést* sat.

Ugyanazt a jelentést, a mely a ném. ‚kulturthiere, kulturpflanzen' kifejezés alatt rejlik, meglehetős jól visszaadja a nyelvünkben már rég szokásos ‚házi állatok, házi növények' kitétel is, azaz olyan állatok, növények, a melyeket házi szükségleteink födözésére tartunk, tenyésztünk; minthogy azonban a *házi* jelző több esetben félreértésre adhatna alkalmat, pl. Der weizen, die weinrebe sind kulturpflanzen: A buza, szőllő házi növények (érthetnők azt is, hogyháznál, ház körül termő növények): alkalmasabbnak, szabatosabbnak tartjuk a *kultur* szót ez esetben a *házi* helyett a *tenyésztő* jelzővel adni vissza, tehát: *tenyésztő* állatok, *tenyésztő* növények (vö. vágó marha, szántó föld, ivó viz, azaz: marha, a melyet vágni, viz, a melyet inni sat. szoktunk). E kifejezés elfogadásával nem tarthatunk tőle, hogy beszédünkbe kétértelműség férközik; bizvást mondhatunk ilyeneket is: ‚Az eper bár erdei, de tenyésztő növény. Az egér, bár egyszersmind házi, de tenyésztetlen állat'; a mit, ha a régi ‚házi állatok, házi növények' kitételhez ragaszkodnánk, az érthetőség kára nélkül nem lehetne mondanunk.

. . . . .

Midőn az itt közlött kérdés és válasz már megjárták a szedő kezét, ugyan csak a kérdés írójától a következő sorokat vettük.

„Többekkel megbeszélvén a dolgot, a ‚kulturnövény' kifejezésére a ‚tenyésztett növény'-t fogadtuk el, szemben a ‚vad, vadon termő növény'-nyel. Úgy látszik nekem, ez lészen a leghelyesebb és legérthetőbb".

A szó megválasztására nézve tehát mind a ketten egy eredményre jutottunk; eltérünk azonban egymástól a cselekvésszó igenévi alakjának alkalmazásában. Hogy a kettő közül melyikhez szegődjünk, arra nézve nem lehet semmi kétség, ha figyelembe vesszük, hogy a *-tt* kifejezős igenév végzettséget, befejezettséget, az *-ó, -ő* pedig állandóságot, minden időbeli állapotot jelent: ‚szántott föld, ivott viz, vetett mag' = a melyet megszántottak, megittak, elvetettek; ‚szántó föld, ivóviz, vetőmag' ellenben = a melyet szántani, inni, vetni szoktak, most és mindenkor, a jelenben úgy, mint a múltban és jövőben. ‚Tenyésztett növények' tehát csak azok, a melyek a tenyésztés müveletén átmentek, már tenyésztve vannak (kultivirte pflanzen), ‚tenyésztő növények' ellenben kivétel nélkül mindazok, a melyeket tenyészteni szoktunk (kulturpflanzen).

3. Kérdés. A jogtudománnyal foglalkozom s a Nyelvőrnek szorgalmas olvasója vagyok.

a) Jogi müvekben gyakran olvasom ezen két szót „szóbeli és irásbeli", különösen a peres eljárás magyarázásában újra meg újra előfordul. Kérdés, helyes-e? s ha nem helyes, mi volna e helyett a jó szó? Az én véleményem szerint „irásbeli" helyett jobb „irásos", pl. „irásos" eljárás; de a „szóbeli" helyett „szavas"-t mondani, aggodalmam van. Ugyancsak ezzel együtt „dologbeli" helyett nem volna-e jobb „dologi", pl. „dologi", nem pedig „dologbeli" jogok, mely kitételt Vécsey még magyarosnak is találja.

b) Egy másik kérdés, mely azonban csak a helyesírás szempontjából bir fontossággal, valjon „ez" és „az" mutató névmások, ha ragoztatnak, megkettőztetik-e a rag kezdő mássalhangzóját, mint pl. attól-ettől, abban, ebben sat. vagy nem?

c) Egy megjegyzést bátorkodom tenni a Nyr. XIII. 32. 33. lapján foglalt *-mányoz, -ményez* kezdetű cikkre. Többek között azt olvasom: „Az alapigével szemben származékigékre csak ott van szükségünk s alkalmazásuk csak oly esetekben engedhető meg, a melyekben a *-mány* képzős név jelentése kisebb-nagyobb mértékben eltér az alapige jelentésétől. Ebből a szempontból itélve meg tehát őket, helyesek: indítványoz, utalványoz, nyugtatványoz, mert sat. Ellenben *adományoz*, *hagyományoz*, *kérvényez*, minthogy jelentésük az *ad*, *hagy* és *kér* alapigékével ugyanegy, mint teljesen szükségtelenek, nem helyeselhetők".

Az én véleményem erre nézve egészen más. Nevezetesen a „hagyományoz“ szót szükségesnek tartom, mert jogi műkifejezés. Mert ha azt mondom: ‚Nehány ezer forintot hagyományoztak nekem‘, mindjárt tudom, hogy végrendeletben hagyták azt nekem, s nem pedig másképen; továbbá azért is szükségesnek tartom, mert különben nem volna szónk a „legatum“-ra, mit most magyarul „hagyomány“-nak nevezünk. „Kérvényez“ is eltérő jelentésű a „kér“ alapigétől. Mert ha azt mondom, hogy még a miniszteriumnál is „kérvényeztünk“, ezzel azt akarom, hogy írásbelileg kértünk valamit, mig a „kér“ vonatkozhatik szóbeli s irásbeli kérésre. „Tanulmányozni“ és „tanulni“ sem egy jelentésű. Míg az utóbbinál különösen az emlékező tehetséget használjuk, s a figyelem csak pusztán a tanulandó kérdésre van irányozva, addig az elsőnél nemcsak az emlékező, hanem az átalakító, egybevető, itélő sat. tehetséget használjuk, s a figyelem nem csak a tanulandó kérdésre, hanem az azzal összefüggő mellékkérdésekre is kiterjed; pl. ha valakit a polgári törvénykönyv tervezetével biznak meg, az tanulmányozni fogja a kérdést, nem pedig tanulni, mert először is egybeveti a külföldi e nemű törvénykönyveket, azután tekintetbe fogja venni a magánjogi, büntetőjogi törvénykönyvet, az állampolgárságról sat. szóló törvényt.

Felelet. a) A *-beli* képző, a mint az önállóan használt s szerte ismert *bél* (bele) szó mutatja, ‚tárgyban lételt, bennlevőséget‘ fejez ki, pl. ‚a várbeli nép = a várban levő (lakó, élő); mennybeli szentek = a mennyben levő‘ sat., aztán tovább terjesztett alkalmazással: hitbeli cselekedetek, több rendbeli vétségek = hitre vonatkozó, rendbe tartozó. Tehát ugyanazt fejezi ki, a mit az *-i* képző s vele legtöbbször föl is cserélhető, mint: ‚mennybeli v. mennyei irgalom, városbeli v. városi urak‘; egyes esetekben ugyanaz az értéke van neki, a mi az *-ú, -ü* v. *-n lévő* kifejezőnek, mint: *főrendbeliek — főrendüek, főrenden levők;* néha meg birtokviszonyt fejez ki, pl. *szivbeli* fájdalom = a *szivnek* fájdalma, *szivfájdalom.*

A *szóbeli* (szóban álló, szóba foglalt) s *irásbeli* (irásba foglalt) kitétel egész hiven visszaadja azt, a mit ki akarunk vele fejezni, hasonlóképen a ‚*dologbeli* (dologra vonatkozó, dologra tartozó) jog‘ is; s minthogy már elfogadott, járatos szók, semmi ok, hogy kiküszöböljük őket s másokat állítsunk helyükbe.

b) A helyesirásnak egyedül helyes alapja csak a kiejtés lehet; az irás akkor helyes, ha az irott alak minden egyes izében megfelel, ha hű hasonmása a hangbelinek; emez eleven, mozgó alak, élő test, amaz csak festett, lemázolt képe neki; ha a kép rossz, hamis, hiába irjuk alá, hogy kit, mit ábrázol, senki sem ismer rá. Ilyen hamis kép a történeti

alapra fektetett s még inkább az etimologián épült helyesirás; mind a kettő egy rég letűnt kort ábrázol, oly tárgyakat fest, a melyeket manap hiába keresünk, a jelenben többé nem élnek. Az etimologiai helyesirás egy élő öregnek csecsemő kori képe, a történeti pedig gyermek, ifjú v. férfi korbeli ábrázatja; egykor hű hasonmások voltak, de ma már nem felelnek meg többé a valónak. Egyik is, másik is olyan helyes irás, a milyen igaz képe a három híd egyesítette fővárosnak a Mátyás korabeli Buda vagy a római Aquincum.

Ezt röviden mostanság, a míg majd bővebben szólhatunk e kérdéshez, s alkalomszerűleg különösen annak mondjuk, a ki egy hozzánk beküldött fejtegetésben kemény támadást intéz azok ellen, a kik *aggat, faggat, lyuggat, szaggat*-ot irnak, „nem véve figyelembe, hogy a gyök nem *ag, fag, lyug, szag*, hanem mint *ak-ad, ak-aszt, fak-ad, fak-aszt, lyuk-ad, lyuk-aszt, szak-ad, szak-aszt* bizonyítják: a*k*gat, fa*k*gat, lyu*k*gat, sza*k*gat".

Azért hát hagyjuk békében szunnyadni mind a kettőt s ne bolygassuk, midőn le akarjuk irni, se származását, se történetét a szónak, mert ez olyan nehézséget teremtene, a melyet összes nyelvtudományunk se tudna leküzdeni s maga a szófejtéspártoló volna egyike az elsőknek, a kik összeáldanák azokat, a kik az ő ajánlata foganatosítására segédkezet nyújtottak, midőn fejét kellene törnie rajta, miként irja jól, így-e *soha* vagy *sonha, somha, semha, ésnemha*, avagy talán még máskép; melyik a helyes: *malaszt, moloszt* vagy *miloszt; tömlöcz, temlecz, temnecz, timnücz* v. *timnucz; kehely, kelyeh, kelyh, kelχ, kalik* v. *kaliksz* (calix) sat. sat.

Engedjük tehát, hadd irják továbbra is, a kik úgy irták: *aggat, faggat, nyaggat* sat. s nagyon ajánlatos, hogy mindnyájan irjuk így, a *lyukgat* védője is.

Hogy most a voltaképi kérdésre, a mutató névmás (*az, ez*) ragozott alakjainak helyesirására térjek, a három közül akármelyiket követjük, szófejtés, hagyomány, kiejtés, mind a három ellene van s határozottan tiltakozik, hogy így irjuk: *anak, atól* sat. *annak, attól* helyett. Ide tartoznak: *anyi, enyi, melyet, egyet* sat., a melyeket szintén helytelenül írnak így a kiejtés, etimologia s hagyomány javasolta *annyi, mellyet, eggyet* helyett.

c) Bennünket a fölhozott ellenvetések se tudnak megingatni abbeli meggyőződésünkben, hogy a *hagyományoz*-féléket szükségteleneknek ne tartsuk.

Egyik ok a *hagyományoz* mellett, hogy azért „szükséges, mert különben nem volna szónk a *legatum*-ra, mit most magyarul „hagyomány"-nak nevezünk". A *hagyomány* ép úgy megélhet a *hagyományoz* nélkül, a mint megél *olvasmányoz* nélkül, az *olvasmány*; nem a *hagyományoz* szülte a *hagyomány*-t. hanem megfordítva. A másik ok a *hagyományoz*

mellett, hogy ez műkifejezés, azt teszi: *testálni*. Erre a régiekkel válaszolunk, a kik szintén ‚testáltak', s mégse *hagyományoz*tak, hanem állandóan, kivétel nélkül *hagytak*, mint: „A mi engemet illet az Drágfy jószágból, az hason felét az én uramnak hagyom, és felét az én atyámfiainak. (Báthory Anna testamentoma 1557.) Szerencset és Radot hagyom feleségemnek Bajony Zsófia asszonnak. (Serényi Mihály test. 1591 — Károlyi csal. okl.)

De másodszor, szükségességét az se védi meg, hogy műszó; mert műszók ezek is: *hozomány, szállítmány, körözvény, ültetvény, költemény* sat., s mégse mondjuk: *hozományoz, szállítmányoz, körözvényez, ültetvényez, költeményez*, hanem elégnek tartja mindenki, nem akad föl rajtuk, jól megérti, ha olvassa, hogy: A mennyasszony hoz egy házat s két szőllőt; a vasutak sok árút szállítnak; a hatóság körözi vagy körözteti a tolvajt; a kertész palántát ültet; a szerelmes ifjú verset költ.

Csupa visszásság a dolgunk. Ha hosszú a szó, megcsonkítjuk, ha rövid, megtoldjuk, s mind a kettőt szükségtelenül.

4. Kérdés. a) Mi magyarok hogy mondjuk és irjuk az idegen neveket? Johannes Schmidt vagy Schmidt János; Theodor Mommsen vagy Mommsen Tódor; Franz Bopp vagy Bopp Ferencz? Az angolok még Mr. X. X. sem irnak, hanem — ha például német emberről van szó — Herr X. X. Hát mi hogy csináljuk?

b) Mért nem használják a tanár helyett a jó tanító szót? Vagy az elemi iskola oktatója mért szégyenli a régi jó és oly helyes mester szót? S ha a német középiskolai oktató lehet lehrer, oberlehrer, a miénk mért ne lehetne tanító, vagy — ha inkább tetszenék — főtanító? Ha valamelyik „tanár" úr adna választ e második kérdésre, nagyon szivesen venném.

Felelet. a) Miért előzi meg a magyarban a vezetéknév a keresztnevet? Azért, mert a magyar ember már születésekor viseli az apja nevét s csak aztán kapja meg a keresztnevet; Béldy Pál tehát előbb volt Béldy, s csak aztán lett Pál. Így oldja meg a kérdést Jókai.

E megoldásban azonban több az elmésség, mint a valóság. A dolog természetével jár, hogy mint minden tárgynak, kezdetben az embernek is csak egy neve volt, az egyedi név, melyet valamely föltünőbb testi vagy szellemi tulajdonságától, foglalkozásától sat. vett; pl. a görögben: Alexandros: embervédő, Philoctetes: vagyonszerző, Telamon: (kard)hordó, Nestor: hazatért, Calchas: jós, Oedipus: dagadtláb, Jason: gyógyító, Electra: ragyogó, Phaedra:

fénylő, Medea: ildomos, Calliope: bájdal sat.; a németben: Gottfried: istenvédte, Alarich: dúsgazdag, Humbert: hunnfény, Ruprecht: hírsugár, Gerold: kopjabiró, Bertram: fénylő holló, Wittekind: erdőfi, Berta: ragyogó, Gizela: túsz (kezes), Mathilde: szűzharczos sat.; s bizonyára ilyenek voltak, bár mit jelentettek is: Álmos, Árpád, Taksony, Vid sat.

Midőn aztán a pogányságon hatalmat vett a kereszténység, e nevek helyébe nagyobbrészt, legkivált nálunk, a szentek nevei (József, János, Anna, Katalin) léptek; minthogy azonban ezeknek száma amazokéhoz képest fölötte csekély volt, az egynevűek tetemesen fölszaporodtak; a zavar kikerülése végett tehát megkülönböztetésre volt szükség, a melyet vagy a sorszámok teljesítettek, mint királyainknál (I. II. III. sat. László), vagy más megfelelő, apától, szülő vagy lakóhelytől, foglalkozástól, egy vagy más tulajdonságtól sat. vett jelzők, mint: Pálnak fia (Pálfi) János, Istvánnak fia (Istvánfi) Péter, Pesti Gábor, Kovács Károly, Nagy Sándor, Kardos Béla, Kövér Kálmán sat. A jelzőnévnek későbbi hozzájárulása magyarázza meg azt a különbséget, mely a nevek irásában köztünk s az árja nyelvű népek közt uralkodik. Mig ezeknél tudniillik az értelmezvényi, birtokos, származási sat. jelző a jelzett névnek rendesen utána áll: Fabius Cunctator, Pompejus Magnus, Ajax Telamonis v. Telamonius; Napoleon le petit, Paul de la Roche (Delaroche), Eugène de la Croix (Delacroix), Jaques de l'isle (Delille); Heinrich der Vogler, Johann Ohneland, Rudolf von Habsburg, addig a mi nyelvünkben a jelzőnév a jelzettnek előtte áll: Szent István, Könyves Kálmán, Földetlen János, Habsburgi Rudolf, Kún László sat.

Ebből a föntebbi kérdésre magától következik a felelet, a mely így hangzik: a magyarban a (jelző) vezetéknév mindenkor megelőzi a (jelzett) keresztnevet; tehát nem csak: Fekete László, Szántó József, hanem: Schmidt János, Mommsen Tódor, Bopp Ferencz, Hugo Viktor, Lesseps Ferdinand, Turgenjew Iván, Obrenovics Milan sat., a mint már legrégibb magyar iróinknál találjuk, így hogy a több közül csak egyet említsünk, Heltai Krónikájában az idegenek közül ezek is meg vannak említve: „Bonfinius Antal, Asculán város-béli Polgár; Brandenburgiai Sigmond Morkoláb; Deszpot György, a felső Bolgárországnak fejedelme; a bán, Raguzai János; Matzedoniai Miklós, egy jeles vitéz ember“ sat.

b) L. a következő pontot.

5. Kérdés. Az annyit hányt-vetett „tanár“ szóhoz volna egy kis hozzászólásom. Nagyon sokan ellene vannak és mégis használják. Maga Simonyi sem helyesli, ez okból

irta neve alá Antibarbarusában az idegen ‚professor‘ szót. Ha helytelen, miért nem szakítunk vele végleg? Avagy szükségkép kell az idegen népeket utánoznunk? Akkor általánosítsuk a művelt nemzetek használta „professor“ szót, mely már úgyis cosmopolita lett. Vagy ha magyart akarunk, akkor használjuk a ‚tanító‘ szót. végelemzésben ugyis mind tanítók vagyunk, mert tanítunk, s csak a jelző tenné meg a különbséget, hogy *egyetemi* tanító, vagy *gimnáziumi* tanító vagy *elemi* tanító. A dignitasból mit sem vonna le, hisz az egyetemi és középiskolai tanárokat is e jelző választja el, míg viszont akárhány városi elemi iskolában a tanítók ‚tanárok‘-nak irják és hivatják magukat, úgy szintén a magánintézetek tanférfiai; a polgári iskolák tanítói pedig általában ‚tanárok‘ czim alatt szerepelnek, jóllehet hivatalosan a tanító név illeti őket. Ne kicsinyeljük tehát a magyar ‚tanító‘ nevet, mely oly szép pályát jelez; a tudomány vagy állás fokát a helytelen *tanár* szónál is eddig az eléje tett jelző mutatta meg; ha tehát lehet: *egyetemi*, *gimnáziumi* és *elemi* tanár (az életben akárhányszor hallhatjuk), miért ne lehetne: *egyetemi*, *gimnáziumi* és *elemi* tanító. Hogy ez a helyesebb, mutatja a német is, mert nála is csak a *lehrer* a nemzeti, tanáraira kénytelen volt a *professor*-t kölcsön venni. Ha az életben felcserélik a két szót, s egyenértékűnek veszik, akkor bátran foglalhatunk állást a kizárólag helyes tanító elnevezés mellett!

Helyesli-e a Nyelvőr a föntebbiekben kifejtett nézetemet? Elitélendőnek tartja-e a sokak által védett s dédelgetett *tanár* szót? Mit tegyünk, hogy jó szerével megmeneküljünk tőle?

Felelet. Ki érti ezeket: *áhár*, *fenyér*, *konyár*, *feszér*, *hajár*, *nyerér*, *sajdár*, *szédér*, *vásár* s még egy hosszú sorát a hasonló magyar szóknak, a melyeket elszámlálhatnánk, ha világos példáknak már a fölhozottak untig elegendők nem volnának. Bizonyára senki. Ilyen volt a *tanár* is; nem értette egy lélek se; s a ki először hallotta, ép úgy nem sejtette, hogy annak valami köze van a *tanít*-hoz, mint a hogy nem gyanítja senki, hogy *áhár*, *hajár*, *vásár* sat. *áhít*, *hajít*, *vásít*-ból vannak képezve. Helytelensége kívül áll minden kétségen, s nem is hisszük, hogy botránkozást ne keltene vele, a ki ma lépne föl ajánlásával.

De nem csak helytelen, hanem szükségtelen is. Ha a mindenkitől érthető s a régi irodalomban közhasználatú *tanító* nem volna is tanú szükségtelensége mellett, eléggé bizonyítaná az is, hogy abban a korban, mikor az újítás általános volt, a mikor mindenki, kellett nem kellett, új szók készítésével foglalkozott, még abban a korban sem akadt senki, a kinek eszébe jutott volna, hogy a *tanító* (magister, professor) helyett más, új szót hozzon javaslatba.

A *tanár* szót, ezt ő maga beszélte egy alkalommal, Fogarasi alkotta, de nem a *tanító* helyébe, a melyet maga is minden tekintetben megfelelőnek, kifogás alá nem esőnek tartott, hanem mint a latin *doctor*-nak magyar egyértékesét; hogy aztán czélzata ellenére előbb *lehrer* majd *professor* lett belőle, arról már ő nem tehetett.

Nagyon valószínű, hogy elterjedésének okát arisztokratikus hajlamainkban kell keresnünk. Ha a falusi ház viskó, vityilló, a városi pedig palota; ha a falusi elöljáró biró, a városi polgármester: világos, hogy ha a falusi iskolában tanítanak, a gimnáziumban, annálinkább az egyetemen. hogy volna az embernek kedve szintén tanítani?

Azért okokkal itt hiába állunk elő, hiába bizonyítgatjuk száz meg száz példával, hiába vetjük ellen, hogy a kuria és a kupaktanács közt bizonyára van akkora távolság. mint az egyetemi és falusi iskola közt, s amannak elnöke s emennek feje, mind a kettő egyként mégis biró nevet visel, a mi különbség van köztük, azt a jelző adja meg: kuriai biró, falusi biró; valamint tanácsos. mind a négy, noha van olyan különbség köztük, mint a gimnáziumi és elemi tanító közt, a városi, királyi, udvari és a belső titkos tanácsos; hiába mondjuk, hogy az öt ujjunk sem egyforma, s azért mégis mindegyiknek egyformán ujj a neve: az okok hangja elhal, a példák ereje megtörik, mert hiába no, apáink is azok voltak, mi is azok vagyunk: ‚nemes, nemzetes és vitézlő' nép; s vannak, a kik egész komolyan veszik a dolgot, nagy súlyt helyeznek a nevezetbeli megkülönböztetésre, és semmi áron sem akarnak közönséges tanítók lenni.

— Már bocsássanak meg az urak, fakadt ki egy alkalommal egy gimnáziumi, de nekem, a ki gimnáziumot és egyetemet végeztem, érettségi s tanári vizsgálatot tettem, csak más a müveltségem és rangom, mint a csetneki tanítónak; s mégis egy fokra akarnak helyezni vele?

— Igazad van! tüzelte egy gonoszkodó filologus kollegája, a ki hallgatója volt vitatkozásunknak. Az egyik, a tanító, mesterember, a másik, a tanár, müvész. Azért ‚venter magister artium est,' magyarul: ‚a gyomor a mesterségek tanítója'; de ‚historia est magistra vitae' szabatosan: ‚a történelem az élet tanára'.

A czímbetegség most járvány; a mint mondtuk, nem használ ellene sem ok. sem ellenvetés sem, hogy ha van a gimnázium és népiskola közt, van az egyetem és gimnázium közt is különbség; miért nem követelik, miért nem sürgetik tehát a gimnáziumiak itt is a megkülönböztetést? Szót igen könnyű volna találni rá, legalább oly szépet, minő a *tanár;* lehetne például (*oktat*-ból) *oktár*, a melyet már egy ízben javaslatba is hoztak. Nem fog az az ellenvetés sem, hogy a más-más nevezet szükségességéből korántse követ-

kezik a *tanár* szó használatának szükségessége; ha épen kell más nevezet, ott van például az *oktató*, a melyet már a gimnáziumi professzor, Dugonics András, használt: „királyi oktató“.

A kérdés utolsó pontjára ez a válaszunk: A ki nem akar, nem hajlik; minthogy tehát a rábirás nem használ, a kapaczitálásnak nincs foganatja, a cselekvéshez kell folyamodni, tenni kell s megkezdeni az ‚egyetemi, gimnáziumi, polgári s elemi tanító‘ állandó alkalmazását.

6. Kérdés. A t. szerkesztőséghez bátorkodom azon kérelemmel járulni, miszerint megírni kegyeskednék, hogy e két szó közül: „vi*ssz*leszámítolni“ és „vi*sz*leszámítolni“, melyik van helyesen írva.

Felelet. Ha a t. kérdő előbb megmondja nekünk, melyiket tartja e kettő közül helyesebbnek: ‚Őt most Pál vi*sz*-, vagy vi*ssz*kitaszította az ajtón‘ e helyett: ‚Őt most Pál taszította ki viszont az ajtón‘, akkor majd mi is egész határozott s szabatos feleletet adhatunk kérdésére.

SZARVAS GÁBOR.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Vegyesek.

Hivatásomnál fogva is sokat forgolódván az idevaló nép közt, néha igen különös, s valószinűleg a nyelvészet előtt még ismeretlen szavakat és kifejezéseket van alkalmam hallani. Ezeket elhatároztam feljegyezgetni, hogy a tudománynak hozzáférhetővé tegyem, esetleg megmentsem. Nem levén azonban nyelvész, biztosan nem is itélhetem meg, ha valjon ezen anyag bir-e nyelvészeti, vagy általában tudományos beccsel, s érdemes-e annak további gyüjtögetése? Ezért vagyok bátor a t. Szerkesztőséghez fordulni s az alább következő mutatványokat elébe terjeszteni.

A nekem nevezetesebbnek tetsző szavak és kifejezések közül a következőket jegyzem ide:

Mirhó: erős, viharos szél. Minor: hermafrodita. Czompó: segédbába. Laponyag: halom. Békatőr: egy egyenes, vékony kardhoz hasonló levelű gyékény faj. Hadigyikény: egy bronzkori kardhoz hasonló levelű gyékény faj. A falkában: minap. A falka esztendőben: 3—4 évvel ezelőtt. A mint a hajnal megperczent: a hajnalnak a legkezdetén. Meglippent: a hideg idő enyhült. Mindezen szavak és kifejezések, nem csak elvétve hallhatók, hanem széltére használatban vannak.

Különösen a két vízinövény névre, a „békatőr“- s „hadigyikény“-re vagyok bátor a t. Szerkesztőség becses figyelmét felhivni, a mennyiben ezek bizonyosan igen régi eredetűek lesznek. Vidékün-

kön a „tőr“ ma csak ‚schlinge‘ jelentésben ismeretes, hogy pedig szuró vagy vágó fegyvert is jelent, azt senki sem tudja; a békatőr név tehát még akkor keletkezhetett, midőn a magyar nyelvben a mai ‚kard‘ fogalmát, még a „tőr“ szóval fejezték ki, s egyszersmind azt is bizonyítani látszik, hogy a régi magyarok kardja csakugyan nem görbe, hanem egyenes volt. A „hadigyikény“ neve még tán régibb, a mennyiben ennek az alakja meg teljesen olyan mint a bronzkori u. n. kelta kardoké; már pedig az elnevezésnek akkor kellett keletkezni, mikor a kardoknak ez a bronzkori alakjuk volt.

A határrészek, halmok, vizek stb. nevei közül is közlők nehányat:

Halmok: Ondód halom. Czitra halom. Girót halom. Néki halom. Korpád halom. Kompár halom. Vírpéter laponyag.

Határrészek: Vajó zug. Szelenczés. Kornyó. Gargócz. Kăräcz. Sopron. Görömböly.

Folyók: Kadarcs. Kösi.

Vízállások, völgyek: Sótár vagy Zsótár. Pirgon völgye. Bács. Macs. Dóg. Pecze. Mákocsi. Teke szarva. Tárkányfok.

Hajdu-Szoboszló és környéke tiszta magyar, a honfoglaláskor a helynevek tanusága szerint (Szoboszló, Debreczen, Konyár stb.) szláv lehetett, s innen megmagyarázhatók, a legalább nekem szláv eredetűeknek tetsző szavak: Gargócz, Kárácz, Szelenczés, Görömböly stb. s régi magyar nyelvmaradvány lehet a Kadarcs, Macs, Ondód, Teke, Kösi s más e féle; — de hol veszi magát a Girót, Pirgon, Czitra, Vajó stb., melyek sem szláv sem magyar sem kun-török szavak, sőt mint látszik nem is ferdítések? Nem a talán itt is tanyázott gallokra utalnak e maradványok?

Mellesleges bátor vagyok itt azon véleményt koczkáztatni, hogy mennyi nyelvészeti kincs lehet országszerte az ilyen halom, határrész stb. nevekben rejtve, s ki tudja mily nagyszerű eredménye lenne annak, ha országos mozgalom indíttatnék meg ezeknek az összegyüjtésére, s mennyit nyerhetne ebből a nyelvészeten kívül a történelem és archaeologia is. Hiszen például csak én, tisztán az elnevezés után indulva, 3 régi földerődítményt fedeztem fel határunkban. Sietni is kellene a dologgal, már csak azért is, mert hova tovább sok név feledségbe megy, vagy legalább elváltozik s elmosódik. Így pl. itt is sok halomnév már teljesen feledségbe ment, egy halom pedig, melyet a mult század végén „Szanton“-nak hívtak, ma már „Szántott“-nak neveztetik.

(Hajdu-Szoboszló.)

SZIVOS BÉLA.

Szólásmódok.

Kiskunságiak.

Jártányi ereje sincs.

Kínnyín kedvín nyőtt.

A túrús lepén jó könyérmentség.

Könyérgunyhó: az olyan gyerek, a ki mindig zabál. (Vö. borkút: iszákos ember.)

Ėgymás bélit fágyják: verekesznek.

Öt tűn kötött embör: élhetetlen.

Ötön vösz: lop (t. i. az öt újján).

Fődtű möntű kéri: földtől mennytől, nagyon kéri.

Alig van a harangozó péz az órába: fél lába a koporsóban van.

Nem kerepőtek ennek: az olyan rossz borról mondják, mely ellen erős a gyanú, hogy nem szőllőből készült; a szőllőbe ugyanis kerepelni szoktak a seregék (seregélyek) elriasztására.

Sė köp, sė hurut!: ne tétovázz, hanem fogj hozzá.

Fogd be a lepénlesőt: hallgass.

Nem annám ėgy kút garasé. (Vö. „Nem adom egy putton pótráért". Abauj, Ny. II. 557.)

Terőm, mind a háti bőr. (A háti bőr kikészitetlen birkabőr volt, melyet a mult század végén még viseltek.)

Szögre húzó: a ki mindennek ellent mond, s nem barátkozik senkivel („szögletre húzódó").

Mögmonta neki a lelkin valót: jól oda mondogatott neki.

Jó befelêt neki: u. a.

Mi a fráncza! csodálkozó felkiáltás.

Faranczia vágja lė.

Nincs ki négy sarokra: hiányzik egy kereke.

Ódâ Pállâ beszél: eloldalog. (Van „Ódal" nevű család).

Êveti a Petikéjit. Ha vki nagyon kiván vmi ételt, akkor mondják: „Adjatok neki, hogy ė nė vesse a Petikéjit". Hihetőleg a terhes asszony kiváncsiságára való czélzás.

Sokszó mögtörűte nálam a bicskát: sokszor evett az asztalomnál.

Belű van a lakaton: bezárták, tömlöczbe vetették.

Kutyazsírrâ kenyekszik: rossz ember.

Háj! háj! tavaji háj! még az idei lábon jár: annak mondják, a ki mindig sopánkodik.

Tök is este virágzik: Az mondja, a ki későn fog vmi munkába.

Kitódta az órát: pipára gyújtott.

Hogy vág a bajusz?: hogy vagy? Erre az a felelet: kétfelé.

Hótávâ köpi ki: belehal, pl. vmi sérülésbe.

Hasára esött: bele betegszik, pl. vmi munkába v. mulatságba.

Elódzik a bocskora: elmegy a kedve vmitől.

Lesi a lengyêt: soká várakozik.

Maga szája vallása.

Szőrit tönni vminek. Így is: szőrt tönni vmire.

Kutya embőrt ötetgetsz.

Hánny az órod alá hamâ: egyél gyorsan.

Kuhiba marad. (Vö. Aranynál Vojt.)

Isten hirivê, mind a vizig szárazon.

Örül, mind vak Laczi a fé szőminek.

Ámodta, mint macska az esőt.

(Kis-Kun-Halas.)

KORDA IMRE

Babonák.

1. Mikor a bika lészáll a tehénrű, a gatyamazzag csomóját ê kő mecczenyi, s aszt kėnyérbe neki beannyi: akkor fog a tehén.

2. Keresetlen csonttâ kő a ló himpókját (hóttetem) mėkkennyi, asztán aszt a felit lėtėnnyi a fődre, a mellikkė még vót kenyve: akkor a himpók êvesz.

3. A melyik papot a rózsafüzérėsėk (a rózsafüzértársulat asszonytagjai) fejkötővê mėgvernek: annak többet nem szabad misėznyi.

4. A legêső piros pergyukát bele kő tėnnyi a tehén fülibe, akkor virágvásárkor jó mėgvėszik.

5. Ha apostolok oszlásokor főszél fuj, akkor tavaszra főmegy a buzaáro.

(Nagy-Lengyel. Göcsej.)

GAÁL FERENCZ.

Népmesék.

1. A kóré, s a kis madár.

Ecczer vót ėkkis madár, s rá szállott a kóréra, aszonta a kórénak: Kóré rengess ėngem.

A kóré aszonta: Bizén nem rengetlek, me mán rengettelek eleget.

— Kecske rágd meg a kórét, mond a kis madár, me kóré nem renget ingemet.

Mondá a kecske: Bizén nem rágom, me rágtom eleget.

— Farkas, edd meg a kecskét, me kecske nem rágja a kórét, nem renget ėngemet.

A farkas vissza mondá: Nem eszen bizén, me má öttem eleget.

— Lűdd meg falú a farkast, me farkas nem eszi a kecskét, kecske nem rágja a kórét, kóré nem renget ėngem. — Nem lövöm bizén, me má lűttem eleget.

— Tűz, ígesd el a falut, me falú nem lövi a farkast, farkas nem eszi a kecskét, kecske nem rágja a kórét, kóré nem renget ėngem.

A tűz aszondá: Bizén nem ígetem, mė ígettem eleget.

— Víz ócsd el a tüzet, me tűz nem ígeti a falut, falú nem lövi a farkast, farkas nem eszi a kecskét, kecske nem rágja a kórét, kóré nem renget ėngem.

A víz aszongya: Én biza nem ótam, me má ótattam eleget.

— Öker, idd meg a vizet, me viz nem óttya a tüzet, tűz nem gyúttya a falut, falú nem lövi a farkast, farkas nem eszi a kecskét, kecske nem rágja a kórét, kóré nem renget ėngem.

Az őker aszongya: Nem iszam bizén, me ittam eleget.

— Járom rontsd ki az öker nyakát, me az öker nem issza a vizet, víz nem óttya a tüzet, tűz nem gyúttya a falut, falú nem lövi a farkast, farkas nem eszi a kecskét, kecske nem rágja a kórét, kóré nem renget ėngem.

Aszongya a járom: Bizén nem rontam ki, me rontattam eleget.

— Szúj edd meg a jármot, me járom nem rontya az öker nyakát, az öker nem issza a vizet, víz nem óttya a tüzet, tűz nem gyúttya a falut, falú nem lövi a farkast, farkas nem eszi a kecskét, kecske nem rágja a kórét, kóré nem renget ėngem.

A szúj megötte a jármot, járom kirontatta az öker nyakát, az öker megitta a vizet, víz elótatta a tüzet, tűz meggyútatta a falut, falú meglűtte a farkast, farkas megötte a kecskét, kecske megrágta a kórét, kóré rengette a kis madarat, s máji napég is rengeti.

(Domokos. Szolnok-Doboka m.)

M. NÉMETH SÁNDOR.

Mér nincs jó asszony a világon?

Csak három jó asszon vót a világon; az ėggyiket két karácson között a bogarak (legyek) ėtték meg, a másik kánikulábo két bunda között fagyott mėg, a harmadik mėg a maga nyavalájábo pusztút ê; azóta egészen kiveszétt a jó asszonyok fajja!

(Nagy-Lengyel. Göcsej.)

GAÁL FERENCZ.

Találós mesék.

1. Mejik a legkissebb hal? — A méknek a farka legközelebb esik a fejihez.
2. Mejik napnak nincsen éczakája? — Az utolsónak.
3. Mejik a legdrágább vizcsöpp? — A méket a prókátor a téntába önt.

4. Lik, végig lik, végestelen végig lik; csomó, végig csomó, végestelen végig csomó. Mi a? — Nádszál.

5. Sír, sír, mindėg sír, asse tuggya, meėr sír, derekába vėr sincsen, vájujába víz sincsen. — Hegedű.

6. Tőve tengerbe, levele Lengyelbe. Ága-buga Jeruzsálembe. — Nap.

(Patóháza. Szatmár m.)

BARTÓK JENŐ.

Névnapi köszöntők.

Örülök, örvendėk, hogy jutottunk isten kėgyelmébű szent neve napjára. Éltesse az isten tés urat sokáig, de nė legyėn lelkében soha sėmmi kára. Fejénél lobog az üdvösség ászlója. Ez az én szivemnek tejjes kivánsága. Ezen kivánságnak az ég a bizonsága. (Szekszárd.)

(Váczi tartózkodásom alatt jegyeztem föl ezt a szólást, a melyet egy asszonytól hallottam, a ki kocsmába menő férjét intette.)

Osztán vigyázz, hogy szó nė érje a ház elejét! Azaz: ne hozz szégyent a házra.

VÁRKONYI ENDRE.

Ráolvasások.

Pokóvarru való.

Három girisz foghagymát venni, három kėrėsztėt vetni rá.

† Én tėgėd kėrėsztöllek az atyának nevibe sėmminek. † Én tėgėd kėrėsztöllek a fijúnak nevibe sėmminek. † Én tėgėd kėrėsztöllek a szentlélėknek nevibe sėmminek.

Uram, Jézusom, mėgemlikėżėk a Krisztus keserves kinszenvedésirül, kėrėsztfára való fölfeszitésirül, három vas szöggel való mėgszöggezésirül, N. N. bűnös embėrnek mėggyógyulásárul.

† Én tėgėd kėrėsztöllek az atyának nevibe sėmminek. † Én tėgėd kėrėsztöllek a fijúnak nevibe sėmminek. † Én tėgėd kėrėsztöllek a szentlélėknek nevibe sėmminek.

Terėmtetlen az atya, terėmtetlen a fijú, terėmtetlen a szentlélėk; mérhetetlen az atya, mérhetetlen a fijú, mérhetetlen a szentlélėk; oszlasson az atya, oszlasson a fijú, oszlasson a szentlélėk.

(Erre három miatyánk mondandó el úgy, hogy az elsőnél az első, a másodiknál a második, a harmadiknál pedig a harmadik gerezd foghagymával kell a pokolvart körülhúzogatni s mindegyiket e szavaknál: ‚itt a földben is' (e. h. földön is) a földbe rejteni. A földet e czélra edényben is használhatni.)

(Kún-Félegyháza.)

CSERÉP JÓZSEF.

Kiolvasó versek.

Án | toj | toko | noj,
Teke | toka | vére | voj,
Szivem | korpo ' noj,
Tücske!

Ámen-dula, mendula,
Derekára, potyola,
Sziv-áros, takaros,
Mindörökké ámenos.

Reszelt tíszta, reszelő,
Fírhe ment a meszelő,
Asz kérdeszte szivonó,
Mikor lessz a kézfogó.
Két csupor vót a vőfi,
Elmentek hivogatni,
Nem találtak vendíget,
Elhatták a fejöket.

Kökinfa, kökinfa,
Győrősi, kellemesi,
Gyöngyösi, egy hétfü,
Két szerda, kedden járó,
Nagy csütörtök, dob szerda.

Elmentem én a szőlőbe
Szőlőt szedegetni,
Utánam jött egy vín asszony
Engem veregetni.
Bé szalattam a pajtába
Sípot csinálgatni,
Az én sípom csak aszt fujja:
Hogy te vagy a czicza, czicza.

Éger, béger, tarnóczi,
Zekczi, náczi, kos, ák, pák.
Czik, czák, czicza.

(H.-Szoboszló.)

KARDOS MATILD.

Tájszók.

Szatmármegyeiek.

k a b o l a: szatmárvidéki szó; azon két darab fából, háromszög alakra (de melynek egyik oldala nyitott marad), készített egyszerű eszköz, melyre szántáskor az ekét, boronát különös módon szokták ráfektetni, s rajta csúsztatva szállítani ki a mezőre s onnan haza.

k o m m a n t: csupán egy ütésre, különösen a fejre alkalmazott ütésre szokták mondani; másként: k o l l i n t. „Agyon kommantotta, kollintotta."

k a c s: a szőlővesszőnek a levél és venyige között kinőni szokott hajtása, melyet gondosan le szoktak tisztogatni, hogy a vessző annál inkább erősödjék.

k o p c z i h é r: tekergő, rest, naplopó, hetykélkedő, mihaszna.

k u n c z o g: majdnem siránkozva, síró hangon ker, könyörög, bőnyörög.

k u n y o r á l: csaknem olyan jelentésű, mint a k u n c z o g szó, de nem siránkozva, hanem inkább kissé szemtelenül, erőszakolva.

k á m p i c s o r o d i k: sirásra fogja a dolgot, siróba kél, sirni kezd.

k a t i p i l a: asszonyos természetű, magát az asszonyok dolgába avató férfi.

k a l a b i n t: elcsen, ellop, ügyesen félretesz valamit.

k a r d a l é s z a: a ki holmijével

nem gondol, pusztulni, isten számába hagyja jószágát.

k u k u c z i : alacsony termetű, hitvány, vékony bordájú ember.

k u t u s g á l : keresgél, kutatgat, s e közben hány-vet holmit.

k o t o z : majdnem olyan jelentésű, mint a kutusgál: kutat, keres, motoz.

k u n c s o r o g : áncsorogva várakozik valamire, vagy valakire; kérőleg vár, mint a koldus az alamizsnát.

k a s m a t o l : jár, jön s megy keresgélve valamit, ide-oda sürög-forog.

k e r i n g é l : félénken kerülget valamit.

k o r n y a d o z : gyengélkedik, betegeskedik; nem épen beteg, csak kornyadoz.

k o r h a d : fáról szokták mondani; avul, porladoz, taplósodik

k u s h a d : leül, leereszkedik, meglapul.

k u r k á s z : vizsgálva, mindent szemügyre véve szorgosan keres valamit.

k e n t e f i t é l : hebehurgyán, czéltalanul keneget. „Mihint egy kiesit rosszul érzi magát, mingyárt kentefitélteti magát."

k o n t a : farkatlan, különösen tyukokra szokták alkalmazni.

k á c s i n g ó z i k : szerfelett óhajtozik valami után, hogy csaknem a nyála foly utána.

k u c z o r o g : leguggolva, magát összehuzva ül.

k u k s o l : valamely szük helyen, szögletben meghuzva magát, onnan félénken tekintget, néz ide-oda, mint a csint tevő gyermek szokta.

k u k u c s á l : szük nyiláson, lyukon nézeget át.

k ö n t ö r k ö d i k : hizelegve, könyörögve jár valaki körül, mi által valamit meg akar nyerni.

k u k o r a : rövid, vékony, nyomorék; csak tehén szarvára hallottam alkalmazni; pl. kukora-szarvú tehén.

k u c z i k : a kandalló alatt, a tüzelő hely végén vagy mellette levő zúg, szöglet, hová a gyermekek fel szoktak ülni, kuczorodni; mondják p u c z i k-nak is.

k a c z i m b á l : bottal, pálczával ide-oda üt, hadonáz, csápol.

k a j k ó s : görbe, horog alakú; másként: k a m p ó s; szokták a görbe, lőcslábra is alkalmazni: „kajkós lábu".

k a s t, k a s t o s : lucsok, lucskos, ha az ember harmatos füvön, réten megy keresztül, óhatatlan, hogy el ne kastosodjék; kastos az is, a ki esős időben ruháját sárral beszennyezi.

k o t y e c z : disznó ól, pajta.

k u l a c s v i r á g } dyclitra
K r i s z t u s s z i v e } spectabilis.

k a z u p : cseresnye, hárs vagy fenyő héjából készült hosszú, keskeny edény, melybe gyümölcsneműeket, az apróbbakba fenyőszurkot szoktak szállítani.

k o p o r c z, -o s : apró s könynyen elmálló kő; köves szőlő földje, melynek az a tulajdonsága, hogy jobb bort szokott teremni, mint az agyagos föld.

k u n k o r g ó s : többszörösen megcsavart, mint a kos szarva vagy némely bajusz.

k o c s o r b a : azon eszköz, melylyel a szenet a sütőkemenczéből kivonják; az alvidéken: s z i v a n ó, s z é n v o n ó.

k e n c s é r e l : össze-vissza ken, beken valamit, keneget.

kusz-kusz: kis gyermek fogára szokták mondani, mikor még alig nehány van.
koczog: lóról mondják, mikor aprókat lépegetve megy, nem lassan, de nem is nagy sebességgel.

(Nagybánya. Szatmár m.) KATONA LAJOS.

Kiskunságiak.

csalamádé: takarmánynak vetett sürü kukoricza.
csal: csel fn., pl. csalt vet.(Gyöngyösinél: „Mint a syrén akkor szokott csalra vetni.“ Mur. Vén. III.)
csajh: füvön, ruhán, gazon stb. levő nedvesség; pl. „Nagy a harmat, csupa csajh vagyok. Nė mönny oda, mer csajhos lössz a ruhád.“
csajkos: görbe lábú. (Sz.-Fehérvárt a. m. görbe, egyenetlen, Ny. VII. 138. Debreczenben: sáros, mocskos, pl. a ruha alja, Ny. VII. 137.)
csajbók: u. a.
csapó: az ostor végén levő szijj; erre kötik a „súdár“-t, mely selyemből vagy lószőrből van fonva.
csácsog: hiába való üres beszédet folytat. (Tinódinál: „Kiket sokszor hegedősök csácsogtak“. Zsigm. csász. 470.)
császár fasza: egy erős vastag szőg a régi faekében.
csatrangos: sáros, mocskos, pl. a ruha vkin. Ugyanattól ige: csatrangol: sárba vizbe jár.
csemcsőg: csámcsog. (Somogyban is, Ny. VIII, 432.)
csempe: csorba. (Kecskeméten: csömpe u. a. Ny. IV. 284. Komárom m.-ben csömpe: nagy cserép csésze (?), Ny. IV. 235.)
cserény: 1) a konyhaajtó előtt mintegy egy meter magas rács; 2) nád vagy vesszőfonadékból készült födeletlen pusztai hajlék pásztorok számára (Somogyban a. m. kocsi saráglya, Ny. XI. 238.)
cserepcsík: lóherélésnél alkalmazott csiptető fa. (Ormányságban: csipcsalap u. a. Ny. VII. 525. Szamosközön: cserepcsêp: két vékony rúd, mellyel a kendert áztatás alkalmával csomóba szorítják, Ny. XI. 92.)
csetrös: cserép edények gyüjtő neve. (Vő. Baranya, Ny. VII. 477.)
csiggat: csöndesít (csitt-gat).
csila: kancsal.
csilige: csiga-biga. (Pannonhalmán: csigaliga, Ny. XII. 187.)
csiligéz: gyerek módra játszogat; pl. „Mind êcsiligézi az időt“
csintova: pocsolya. (Vö. K.-Sz.-Miklós, Ny. IV. 382.)
csipödött: körömmel szétcsipkedett tészta.
csobojó: pásztorok víztartó faedénye. (Vö. Baranya, Ny. III. 565. Kecskemét, Ny. X. 380. Somogyban: csobilló, Ny. XI. 238.)
csócsál: összerág vmit s aztán benyálazva kiköpi; pl. „Nem öszik ez a malacz, csak csócsája a kukoriczát.“
csollák: félszemű.
csomó, csomóra köt: lehet vmit csomóra kötni vagy „bu-

korra kötni." A csomót eloldani nehezebb.

csomoros: csomós.

csóré: a szopós gyermektől kihányt tej. Ettől ige: csóréz.

csöcsfog: tejfog, csikófog.

csők: keresztelőre rendezett mulatság, máskép paszita. (Vö. Csongrád, Ny. VII. 526.)

csökönik: fogy, apad, alább hagy.

csöllöngéröz vagy csellög: czéltalanul, henye módra jár-kel. (Gyöngyösinél: „Noha csak csellegve és halkan mennének" Charicl. Tinódinál: cselleg, Erd. hist. 439. Egerv. viad. 1341. Régi M. költ. Tára III. 396.)

csömbőlék: aprólék, hulladék.

csömöge: 1) nyalánkságra való eledel; 2) szüretlen must, mely a törköllyel még össze van keveredve.

csöpörödik: fölserdül. (Tréfásan, vö. Somogy, Ny. III. 140.)

csörge: forgácsfánk, csőröge. (Vö. „Süti annál a csőrögefánkot". Arany.)

csörmöje: egy növény neve, mely a rozs közt terem, s magjától a kenyér kékesfekete lesz: csörmöjés könyér.

csösze: selypes.

csuhé: prémes téli női felöltő, térdig ér, bundabőrből készül s kívül szövettel van borítva; öreg asszonyok viselik.

csutora: pipaszáron lévő szaruból készült szopóka.

csűcs, csücskő, csücsök: a „csúcs" diminutivumai. „Kitű van a gyerök? Bizon nem a vánkus csűccsitű."

csüg: ló és marha lábán a köröm feletti íz, hova a lónak a békót vagy nyűgöt teszik.

(Kis-Kun-Halas.) KORDA IMRE.

Zilahiak.

mácczó: máskor.

majorság: aprómarha, baromfi.

mál: a kikészített bőr vékonyabb része, pl. has; összetett helyneveknél a. m. oldal.

matrizsál: piszkál, keresgél.

megkánforodott: elment az esze.

megkírgel: megver.

megrőkönyödött: megmakranczosodott.

megtöklik: megrevesedik.

méngyék: megyek.

méngyén: megy.

mián: miatt.

móka: tréfa, tréfás.

mókál: tréfál.

moska, maska: macska.

mórikálja magát: affektál.

motyó: batyu.

mutuj: gyáva, ügyetlen, élhetetlen.

mutyuri: együgyű, bohó.

nálunkni: nálunk.

nálunknul: tőlünk.

-ni: személynévhez kötött helyrag, megfelel ezen kérdésre: hol, hova? Pl. Ferenczni: Ferencznél, Ferenczhez.

-nul: személynévhez kötött helyrag, megfelel ezen kérdésre honnan? Pl. Ferencznul: Ferencztől.

nyurga: vékony és magas növésű.

nyurgul: magasra és vékonyra hirtelen növekedik.

onnén: onnan.

osztég: azután.

osztozás: veszekedés, perlekedés, czivakodás.
összejöttek: összevesztek.
panusa: tengericsőn a szemeket fedő héj.
példa: utálatos, kiállhatatlan.
pinczos: válogatós, finnyás, kényes.
pipe: fiatal liba.
pipogya: beteges, vézna, gyenge.
pirkad: hajnalodik.
pirkó: burgonya.
pityus, pityókás: jó kedvű, beszédes a bortól.
policzár: rendőrszolga.
pogácsás: mézeskalácsos.
pongár: pohárszék (kevésbbé használt).
postáné: postamesterné.
puczi: picziny, kicsiny.
puczik: sut.
pulya: csecsemő, gyermek, törpe.
punyi: kicsiny.
pupegér: denevér.
puzduri: hirtelen haragra lobbanó, hirtelenkedő.
ránkor: haragtartás, bosszúforralás.
ránkoros: haragtartó, bosszúforraló.
réz: ruhavasaló.
rusnya: undorító.
rusnyaság: genny.
sóbafőtt: főtt marhahús.
siligó: jellemtelen, semmirekellő; gyenge növésű, selejtes.
sopótyál: összesúg.
surgyé: szalmazsák.
sutu: borsajtó.
sutul: sajtol.
suprikál: gyöngéden megver.
simít: ruhát vasal.
sünnyöl: nagy öltésekkel, rosszul varr.
szontyola: bús, kedvetlen, lehangolt.
tángyér: tányér.
tantali: együgyű, hig eszű; vontatott járású, vánszorgó.
tavaly előtt: harmadéve. Így is használtatik: harmadidén.
tégláz: ruhát vasal.
ténfereg: részegségtől dülöng.
tésis, téisis: te is.
tikog: fullad, piheg.
tokány: pörkölt hús.
toprongyos: rosszul öltözött, piszkos, rongyos.
torongyol: gyűr, dömöcsköl, kínoz, nyaggat.
tovébb: odább.
tökéletlen: facsaros észjárású, furfangos.
törpe: alacsony.
tüicsk: tövis.
ükli: a fának azon része, hol a törzse ágakra oszlik.
vaskó: életlen, csonka vágóeszköz.
vérszípó: piócza.
zsemlekása: dara.
zsigora: köszvény.
zsigorás: köszvényes.
zsindikus: szolgálattevő.
zsoldos: napszámos asszony.

JUHOS BÉLA.

Gazdasági műszók.

Aratás és cséplés.

Kasza, gráblás kasza, gráblo v. gérábló, sarô: sarló.

Sásúnyi: mielőtt a vetés fejét hányná, szokás szerint levagdalják sarlóval a zöldjét, ez a sás, melyet étetésre használnak.

Aratnak: csąk szemes termést, egyebet csak kaszánok; réndét vág a kaszás, utánno markot szénnek a taróu; szôma kötêllel kívibe kötik; a kívíket kérészbe horgyák; kérésztékbü van a kepé.

Hordás: a betakarítás és ennek ideje (hordáskor); hordók: a kik behordják; nyomó rud: mellyel a szállítmányt leszorítják, a hozzá való erős kötél a rudazó kötêl; nyujtó: a szekér elejét a hátuljával összekötő gerincz, hosszabb nyujtóval alakítják át a közönséges szekeret hosszi szekêr-ré. Ódal: a hosszi szekér vendég oldala, ráccsa; otthon a behordott gabonát, íletét, asztagba raktyák. A gabonának van szómájo, fejė, szémė, szákájo (szálkája, bökője); szákátlon buza.

Csípűnyi, csíplő, csíp, csíphadaró (a csépnek ütője), csíplő gíp v. masina; vėlla, vazsvėlla; szürü: a megdolgozott föld, melyen csépölnek (vö. Ny. VI. 39. és 129.); tarázó; a szürü közepére vert hegyes czövek, erre huzva tarázzák (köröskörül verik cséppel) a kévét, miután már előbb a földre fektetve megverték, végtére pedig kioldva s rendekbe terítve csépölik; rozsnál a tarázást elhagyják, mert szalmáját zsubba (zsupp-ba) kötik a kötő szėg (akár vas, akár fa) segítségével; az üresz szómát nyárson (fa nyárs) horgyák kazóba; a zsuppból szėcskát vágnak a szėcska-vágón.

A csépletet a törek-rostávó (nagy szemű kézi rostával) garmadábo rostállák és lapátollák, a rostán maradt törek-et (összetört szalmát és üres fejet) pedig félre öntik. Szórás, szóró lapát; szelelő rosta: rostáló gép, melyet kézzel hajtanak; fölöző: czirokból készült, a tisztájára hulló polyvarészek letakarítására, lefölözésére való széles terpedt söprü; pėlva: polyva; ócsó (Somogyban: ucsu): az értéktelen apróbb szem, konkoly s egyéb, a mit a gabonából kirostálnak (baromfit etetnek vele); konku v. konkol; csermėle: buzaszemhez hasonló mag a gabona közt (Melampyrum); üszög; rozsda. Főmírís; köbő- v. köböl (köblö, köblit): 1 mérő, fé mírő: fél mérő, fértá: $^1/_4$ m., oktá: $^1/_8$ m.; a mérőt vagy erėgetfé (pupozva) adják vagy lėcsapfa a csapófávó; rísz: a mit az aratók és cséplők kapnak pl. a 10-ik kereszt, mérő; a fölmért gabonát vagy a pallásro öntik, vagy hombárbo. Pallás: a lakó ház kövezett vagy sározott földű tetőallya, a hová grádicson v. gêrádicson jutni föl; a hí: gazdasági épületek tetőallya, a hol szénát s takarmányt tartanak s a hová lajtėrgyán (létrán) megy föl az ember, az istáló hijjának deszkázatán nyilás, lik van vágva, mely a kerêk jászu-ba szolgál, ide vetik le az egy napi etetésre való szülessígėt; pajta: csűr; lábos pajta: kőlábakon álló tető, ha takarmánynak való, különben szin, kocsi-szin; pajtás kert: az uraság szérűs kertje. Pajta biró: egyik alsóbb rendű gazda tiszt (újabban „ellenőr"), a kiből ispán, ebből kasznár lesz, majd meg számtartó, tisztartó lehet idővel; öreg bírės vagy gazda: első béres; bírės; gyalog bírės: ostoros.

(Horpács. Soprony m.) Csapodi István.

A

MAGYAR NYELVŐR

ára:

egész évre 5 frt.

Fél évre nem fogadunk el előfizetést.

A pénzutalványok a kiadó-hivatalhoz (Budapest, VI. kerület, Bulyovszky-utcza 6. sz.) küldendők.

A második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik, nyolczadik, kilenczedik, tizedik, tizenegyedik s tizenkettedik évfolyam egyenként 5—5 frton, az egyszerre megrendelt II—XIII. kötet pedig 45 frton kapható.

A II—XIII. kötet megrendelőit azonkívül ama kedvezményben részesítjük, hogy a *45 frtnyi összegnek egy év alatt négy részletben való fizetését is elfogadjuk.*

Reklamácziókat csak egy hónap lefolytáig teljesítünk.

„MAGYAR NYELVŐR"
szerkesztősége s kiadó hivatala.

Tudnivaló.

A „MAGYAR NYELVŐR" a M. T. Akadémia megbizásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt czikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr"
szerkesztősége.

1885. OKTÓBER 15.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XIV. KÖTET. X. FÜZET.

BUDAPEST, 1885.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

Megjelenik minden hónap 15-én három ívnyi tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő s kiadó hivatal Budapest VI. Bulyovszky-utcza 6. sz.

XIV. kötet. 1885. OKTÓBER 15. X. füzet.

A MAGYAR NÉVRAGOZÁS.

5) A -vá -vé rag.

Mai irodalmi és művelt élő nyelvünk ezt a ragot magánhangzó után *v*-vel ejti, mássalhangzó után pedig a nélkül, de az illető mássalhangzónak kettőztetésével, illetőleg a kiejtésben megnyújtásával, tehát egészen úgy bánunk vele, mint a *-vel* raggal: *fává, jóvá, széppé, helyessé* sat. Azonban a mai népnyelvben s a régi irodalomban különféle eltéréseket találunk.

A népnyelv meglehetősen ritkán él evvel a raggal, s azért a népnyelvi közleményekben nem is találkozunk gyakran vele. A mit azonban találunk, az korántsem mindig az irodalmi alakot tünteti föl, noha ilyenek is kerülnek elő, pl. *à'mává,* Kriza 448. *ízzé-porrá* 443. *holttá* Nyr. III. 31. *ördöggé* VIII. 373. Az eltérő alakok ezektől legtöbbször abban különböznek, hogy vagy a *v* hang (illetőleg ennek úgynevezett hasonulása*), vagy a mély hangrendhez való illeszkedés, vagy pedig mind a kettő hiányzik. A székely közleményekben fordul elő e rag leggyakrabban; a háromszéki székelységben használatos alakokról ezt olvassuk MNyelvészet VI. 216: „A *-vá, -vé* viszonyragban sok szónál még magánhangzó után is a *v* betű kihagyatik, s ilyenkor az *á* is *é*-re változik mély hangzók után is, mint: *káré* (kárrá v. kárba), *vezéré* (vezérré), *mié* (mivé), *feketéé, sárgáé.* De némelyeket két-, sőt az áthasonulást is véve háromféleképpen is mondanak, mint *kéké* v. *kékké, nyomoréké* v. *nyomoréká* v. *nyomorékká, vasé* v. *vasá* v. *vassá, uré* v. *urá* v. *urrá, szolgájáé* v. *szolgájává, enyimé* v. *enyimmé, övéké* v. *övékké, tütöké*

*) Kérdés, a népnyelvből vette-e Vitkovics ezeket: *havasá,* munk. I. 157. *érdemesé* 160. Talán pusztán költői szabadságból irta így.

sat. Látni itt az irói nyelv szabályozó hatását. *Izzé-porrá* csak egyféleképpen". Így olvassuk más székely közleményekben: *nyomorékké*, Kriza 404. *vízé lett* NyK. III. 9. *hólé* Népk. gy. I. 173. *rózsáé váljon* III. 161. *káré tenni* Ny. V. 377, VII. 324. *kárré vallottam* Gyarm. nyelvm. I. 47. II. 265. Hasonlókép mondják a Kis-Kúnságban (Majsán, a szerző tapasztalata szerint): *lóé tenni*. Továbbá Temesközben: „*papirossé, tintájé, kalamussé válna*", Szeged n. II. 45.*) — Itt a középső szóban megint új jelenséget látunk, t. i. a hiátus kerülésére a *j* hang közbeszúrását, mint még u. o. 102: „mögén csak *kutyájé vált*"; és „*köjé vált*" Kálmány koszor. I. 241. 27. Ezt az alakulást leginkább a göcseji nyelvjárásban várhatjuk, mert ez a *-vel* raggal is így bánik (pl. *kapáje*, *kapájje* e h. *kapável*), s csakugyan ezeket olvassuk a göcseji nyelvjárás leirásában MNyelvészet V. 107: „*kurtájá szabta, lójá tette, puhájá gyúrta*". — A palóczságban, hol a *-vel* rag *v*-je is megmarad mássalhangzó után, úgy látszik ez a rag is megtartja *v*-jét, akármilyen a tő véghangja: „*szàrvâ vâtozik, gànàjvâ vât*" (Nógrád) Ny. VI. 85. *szépvé teszem* (Bars) XIII. 377. — (A *-vá* rag *-vel*-lel van összetévesztve a következő mondatban: „Sarlós Boldogasszony naptyán ne süss, mer *küvel* válik a kenyered" (Sopron m.) Ny. VI. 369. Szintúgy: „*jóval hagyás*" (e h. *jóváhagyás*) Gubernáth Inst. II: 385.)

A régi nyelvben részben ugyanazokat a különösségeket találjuk, mint a népnyelvben, csakhogy ott a mai szabályos alakok gyakrabban fordulnak elő; ilyenek pl. *vendèggé*, *aprodda*, *inneppé*, Bécsi c.; *hasonlatossa tute:* similem fecit Virg. c. 14. sat. sat. — A *-v* hiányát kivált magánhangzó után s leginkább *i* után észleljük; pl. *halazia* (halászivá) Münch. c. 72. *mie* 109; *semmie*, Bécsi c. Jud. 13:22. Bar. 6:45. Dán. 4:32; *mié* Debr. c.; *semye lezen:* ad nihilum deductus Keszt. c. 44; *semmié teué* Helt. kr. 33; *semmié ne legyünc* Born. pr. 619; *mind semmié lön* Born.

*) Illeszkedés nélkül van ez a különös alak is: *másüvé* (már MA.), sőt itt a második szótag illeszkedett a rag magas hangjához (v. ö. *legelább* e h *legalább* Ny. VII 378. *eledő* e h. *eladó* IX. 162. és *másedszer* VII. 468 e h. *másodszer*); ha csak azt nem teszszük föl, hogy az *együvé, egyebüvé, mindenüvé* stb. analogiája szülte a *másüvé* alakot *másuvá* helyett, mely egyedül volt mélyhangú e határozó szók közt

ének. 351. (de: Isten *fiaiua* lenni u. o. 4.) Más magánhangzók után: *házóá* HB. *méltóá* Debr. c.; *ingyen valoá* tegyem: sine sumptu ponam Helt. uj test. u4; *mindenüé*, Landovics segíts. I. 384. — A *-já -jé* alakot szintén megleljük nyelvemlékeinkben, még pedig leginkább *á é* hangok után: *innepeie*, Bécsi c. Eszter 9:18. *barattaia vallani* u. o. II. Makk. 7:24. *őrizőieie* u. o. Prolog. Sophon. stb.; *barlangaia* Münch. c. 52. *fiaia (fiájá)* 56. *faia* (*fájá*: fává) 78. stb.; ne tegyétek kereskődőknek *hazaya (házájá)*: nolite facere domum negotiationis Jord. c. 628. szerzé őtet ő házának *vraya*: constituit eum dominum domus suae Kulcs. c. 152; azokat *bírója* fogadjátok: illos constituite ad judicandum Komj. I. Kor. 6:4. mindeneknek ennenmagamat *zolgaya* töttem u. o. 9:19. *euveye* (övévé) tészi az Krisztus jótéteményit, Beythe epist. 239. A Katalin legendában ez a *já* két példában mássalhangzó után is előfordul: jobb *állatjá* tartja: praestantiorem habet 786. léssz *mártírjá* 1393. (l. RMKöltők I. 320.). Ezeket azonban helyesirási különösségeknek tarthatjuk, ha csak több társukra nem akadunk ezentúl. — A fönt idézett palócz *ganajvá* alakhoz hasonlókra is akadunk, de kérdés, nem grammatikai okoskodás vezette-e az illető irókat: „*jókvá* nem tészi“ GKat. titk. 8. *gyanusvá* tenni u. o. 10. *elégvé* kipótolta 230. „tudom magamat *elégve* bölcsnek lenni“, László Petr. 15. *elégve* tudom 212. — Az illeszkedés nélküli alak ritka az irodalomban, s nem csoda hogy legkönnyebben székely irónál találjuk meg, Forró Curt. 628: „udvari *szolgakke* Perzsákat, környülötte *forgolodokke* Perzsákat rendele“: Persas satellites, Persas apparitores fecit. — A régiségben vannak nyomai egy (enklitikus, nyomatékosító?) *n*-nel toldott alaknak is: „fegyverekkel *ewekken* tevék“ Pann. megv. 157 = övékké; „*restcn* teszem felkelni“ Dom. c. 52. Emezt hibának tartja Szilády RMK. I. 246. de az előbbiről azt mondja, hogy „néhány hasonló eset szükségessé teszi, hogy az *n* betűt ne tekintsük véletlenségből esett hibának“, és idézi az *öszvén*, *fogván* alakokat, de szintén hibásnak tartja u. o. a XLI. számban: „harmincz napnak *előtten*“. Megjegyezvén, hogy az utóbbi csakugyan alig lesz egyéb tollhibánál s hogy *fogván* is egészen másnemű képzés, mely nem vonható ide, elfogadhatónak csak az *öszve* régi *öszvén* mellékalakjának a tanúságát tarthatjuk (noha így sem „szük-

séges", csak megengedhető, hogy az első két alakot ne tekintsük hibának), mert jelentését tekintve ez is nyilván lativus, csakhogy *összve* megrövidítette magánhangzóját, mint pl. *együve, másuva, hova* stb. V. ö. ezwee Lev. I. 193. A lativusok közül szintén ilyeneknek látszanak: *szinte szintén viszonta viszontán? (viszontan?), gyakorta gyakortán?* De legkétségtelenebb példa éppen a *vá* rag megtoldására *örökkén*: pl. *öröckén valo:* sempiternus, Samarjai Harm. 1. örökkén jár mint az Orbán lelke, Kovács közm. 84. Kónyi „Ábel" 127. — Végre, valamint *szintén* mellett más járulékkal *szintég* is van, úgy van a *vá*-ragos kifejezések közt is néhány *g*-vel toldott alak (l. e *g*-ről az *ig* ragot): *kevesség, kisség, kicsiddég, többég,* melyek főkép a székelységben járatosak. Példák az irodalomban: mikor elaluszom is, micsoda kevesség, ah! micsoda kevesség tart félben szaggatott nyugodalmam! Báróczi munk. VIIIb. 121. figyelmezz egy kisség szavaimra, Bacs. vers.[2] 59.

A fölsoroltakhoz járulnak még ezek a kivételes alakok: *együvé, másuvá, egyebüvé, mindenüvé.* Itt a ragot megelőző *u ü* hangot nagyon bajos megmagyarázni; csak annyit mondhatunk, hogy arra a fölös *u ü*-re emlékeztet, mely az ablativusi *l*-et (— ugor *d*) előzi meg az *-úl -ül*, ill. *-ól -ől* ragban (l. ezt).

Ha már most azt keressük, mint vélekednek nyelvészeink a *-vá -vé* ragnak e r e d e t é r ő l, először is Révainál találkozunk a magyarázatnak egy kísérletével. Grammatikája III. részében (kéziratban) a helyhatározó és az átváltoztató *-vá* ragot két külön eredetű ragnak tartja (holott a hasonló fejlődésű *-nek* ragnak különféle szerepeit, mint láttuk, szépen össze tudta egyeztetni). Amazt látja ő az *al-á, hoz-zá*-féle határozókban is, és azonosnak tartja a héber *Micraimā, arca* (Egiptomba, földre) lativusok ragjával. A másik *-vá* ellenben, melynek „mutatio" a jelentése, szerinte „est semen verbi *vál-ik*, mutatur". Most tudjuk ugyan, hogy *vál-ik* eredetileg a menésnek egy nemét jelenti s így még a helyhatározó *vá*-t is megmagyarázhatná, de azért nagyon gyönge föltevésnek kell tekintenünk a *-vá* ragnak ilyetén rokonítását. Már azt is bajos volna elfogadnunk, hogy ez a *vá* teljesen azonos az *alá*-beli *á*-val. Az *alá fölé *hazá (haza) *messzé*

(messzi) sat. határozók *-á -é*-je bizonyára sokkal régibb rag. mint a mai *vá vé*, s emez valószinüleg amannak valami újabb névutói vagy képzőféle elemmel való bővítése. Így elemezte Budenz a *-vá -vé* ragot, még pedig kétszer, más-más módon. Először (NyK. III. 304. 74.) úgy magyarázta, hogy *vé* = **vel-é* s ez eredeti értéke szerint a. m. ‚oldalra, felé'; az első elemet a cseremisz *vel* ‚oldal' szóval azonosította s ugyanezt látta a *hol* szó *l*-jében, úgy hogy *hol: *ho-vul* (‚mely oldal') úgy viszonylanának egymáshoz, mint mordv. *kol-da: kovtl-da* ‚honnan'. Másik, újabb magyarázatában a népnyelvből közölt *holyá* = *hová* alakból indúlt ki, úgy hogy a *-vá* ragot eredeti *lá*-ra viszi vissza, melyet a *visszá* szóban is föltételez (l. MUg. Szótár 588. l.) Noha ez a *lá* alak szép párhuzamot adna az *l*-es finn alakokhoz *(-lla, lta, lle)*. sőt a vogulból is lehetne idézni melléje illő lativ, ill. prolativ végzetet (v. ö. északi vog. *kotälc* hová, merre = *kote; kosälc* sokáig = *kosäi, kosä*' Hunf. Vogul monda 147. stb.): a magyarra nézve e föltevés nagyon kétes erejü. Először is kétes maga a *holyá*, mert csak egyetlen egy helyen van közölve, s akár így is olvashatjuk: *hojá* e h. *hoá, hová*. Másodszor, ha használják is valahol, újabb alaknak kell lennie a *hová*-nál, mert nyelvemlékeinkben s egész irodalmunkban semmi nyoma. Harmadszor, még ha a *hová*-nál eredetibb volna is ez a *holyá*, *l*-jét megmagyarázná a *hol* szó *l*-je, holott a rendes *-vá -vé* ragnak ilyen magyarázatára különben semmi alapunk nincsen. Mind ezeknél fogva részünkről Budenznek inkább első véleményéhez csatlakozunk, mely szerint *-vé *vel-é*, azaz ‚fel-é, oldal-ra', annyival inkább, mert mi a *-vel* ragot is ugyanazon alapszóból származtatjuk, s nézetünk szerint e két magyarázat egymást támogatja (l. *-vel*). A mi a hangbeli alakulást illeti, **velé*-ből *-vé* ép oly természetesen fejlődhetett, mint *belé*-ből *bé*, sőt *be*.

6) Az -úl -ül rag.

Ezen ragnak hangbeli változásai közül legfőbb mozzanat az, hogy míg legrégibb irodalmi emlékeinkben még gyakran *-ól -öl*-nek hangzott (*segedelmől* BécsiC. *iőuendőuől, bennaol, santaol* MünchC. *áldozatól* Kár. bibl. *raból* Csúzi stb.), később mindig *-úl -ül* alakban használták, kivéve a h o n-

n a n kérdésre felelő ragokat és névutókat, melyekben kivált mai irodalmi nyelvünk az *-ól -öl* végzetet tekinti szabályosnak. Egyes esetekben azonban a h o l kérdésre felelő kifejezésekben is találkozunk még újabb időben is a régibb alakkal; pl. Orczynál költ. szül. 13: „*kivöl* a zsoldosok országokat nyertek, *belöl* a polgárok földért veszekedtek". (Nagyon gyakran olvasunk még ma is *alólirottat* és *elöljárót*, holott nyelvtanaink szerint *alulirott*, *elüljáró* a szabályos alak; v. ö. még: a Duna jege Bécsen *alól* még mindenütt áll, MSalon I. 192. Bikafalván *alól* Bögöz, Népk. III. 137. A nép ugyan azt mondja: *elül*, de megvan az oka annak is, hogy az irodalom inkább az *elöl*-t használja; itt ugyanis maga a szótő *elö*, s *elöl* ép olyan összevont alak, mint *jól* e h. *jó-ól*, *jó-ul*, mint *rossz-úl*. V. ö. még: „*semmire kellyűl* élsz vele e h. semmirekellőűl Tel. ev. II. 424. *mindkettül* e h. mindkettőűl, mindketten csángó nyj. Népk. gy. I. 280. — *Utól*, melynek töve *utó*, szintén mindig megtartja alakját, ha a h o l kérdésre felel is, noha így ritkán fordul elő). Különben a két alak közti ingadozás nagyon régi, már codexeinkben kezdődik, s végig húzódik nyelvünknek egész történetén. Hadd álljon itt erre nézve egy pár csattanós példa: *tavol* és *mezzűl* állnak vala Nagysz. c. 88. az győriek *szárnyúl mellékől* állának Tin. 100. *elől* és *oldalúl* megütni a sereget PP. s. v. assultare; egyik *hátul*, másik *elöl* támadt Jók. „Apja fia" 2. fej.; a *felül* megindult jégzajlás Bécsen *alól* jégre akadt, MSalon I. 416. *föjjül*, *alól*, Udvarh. Ny. IV. 322. — Komjáthi azt írja: *kẅzzẘl*, *felẘl*, *fejedelmẘl*, *tanacyol*, *(= közzöl*, *felöl)*, de pl. *ẅrẅkkwl ẅrẘkke (örökkül örökké)* 89. Érdekes Komjáthinál az ablativusi ragok alakja: mindig *-ból -böl*-t ír *(bol bẅl;* csak elvétve *bwl* azaz *bűl* 57), ellenben mindig *-túl -tül*-t *(tul twl;* csak kivételkép *tẘletek = töletek);* a harmadik párt is többnyire így írja: *rul rwl*, de ebben már nem olyan következetes, mert ismételve írja így is: *rol* 117. 118. 119. *rẘl* 116. 119. Ugyanezt a különbséget teszi Dévai helyesirása; ő az „Orth. Ung." cz. munkájában mindig *-ból -böl*-t ír, de már a másik két párt így írja: *-tůl -túl*, *růl rúl*, az egyszerű ragot is: *-ůl úl*, s ezek talán így olvasandók *-oul öül* sat.; de egy másik munkájában már a *-ról -röl* ragot is néha *ó ö*-vel írja; ebben tehát ép úgy ingadoz, mint Komjáthi (l. Balassa, Valami

az *ó ö* és *ú ü* hangokról; v. ö. *aiándécůl, példáiůl, ielůl.* Dévai tíz par. 9. lev.) Ugyanazt tapasztaljuk az imént újra kiadott Telegdi-féle kátéban: rendesen *-bol -ből*, de *-tul -tůl*, *-rul -růl* (az egyszerü *-úl -ül* is ingadozik nála: *gonoszul* 24. 82. *keresztyenůl* 74. *iozanul, iamborul* 88. de *meltatlanol* 71. *tanachol ad* 98. továbbá *felől* 22. *kiuőle* 58. de *kőzůl* 53.). — A mai népnyelv többnyire *-ul -ül*-lel, még pedig röviden, ejti mindezeket, csak Erdélyben tartja magát az *-ól -öl* ejtés, még pedig az eredeti hosszusággal (v. ö. Nyr. VII. 272.). A rövidhangzós *-ol -öl* nagyon ritka; Tolna megyéből vannak közölve Nyr. VI. 82. ilyen alakok: *álombol, kigyótol, gyéktol, mástol.* Az irodalmi nyelvben csak egy határozó szó állapodott meg rövid *o*-val: *távol* (azelőtt *távól, távúl, távul* is; még a jelen század második negyedében: „távól légyen" Sipos, Ó és új magyar 83).

A magashangú *-öl* helyett néhány esetben *-él, -el* alakkal találkozunk, mely nyilván még egy fokkal eredetibb, mert nem egy *ö* hangunk fejlődött régibb *é*-ből, pl. *szélö: szölö, réf: röf, lén: lön, tén: tön* sat. Így olvassuk a későbbi *többül* helyett: „*thebel* [olv. *tebbél*?] is voltunk mi ilyen helyen" Lev. 281. 280; a későbbi *együl* helyett *egyel*, azaz *eggyél* EhrC. Így a Katalin legendában: *különbel* = különbůl, *belel, környel* (CzF. VI. 139. l.). *Kivel* Kat. leg. 3721. sat. = kivől, kivűl; a székelységben ma is *küjjel* sat. Ide tartozik a fönt érintett *távol*-nak párja, *közel*, mely néhol ma is így hangzik még: *közél.* Megjegyzendő végre, hogy a magashangú *-böl -röl -töl* s a h o n n a n kérdésre felelő névutók nem egy nyelvemlékünkben *é*-vel vannak írva: *bél, rél, tél* sat. (l. ezeket) Az *él* tovább még *il*-re is változott; pl. kit *iegesil* vött Debr. c. 585. Nagysz. c. 260. Így Pesti Gábornál is. — A *tél-túl* első tagja szintén ide tartozhatik.

Fontosabb az eddigi változatoknál az, hogy néhány esetben mélyhangú szókban is magashangú *-él* alakjában jelenik meg ez a rag. Ilyen mindenekelőtt az az *arczél, orczél*, mely codexeinkben az *arczúl* gyakori változata. (Az utóbbit Budenz, azt hiszszük, elégséges ok nélkül tartja a fölvett *arczúl-* névszó kopott végü lativusának e h. **arczúlá*, mert használata az *-úl* rag egyéb használatával eléggé megegyeztethető. V. ö. jóizü venerékekkel *zynewl* teljes, ÉrdyC. 432b. *világul ment* Nyr. X. 39. *kerülj hátúl* Népk. gy. II.

300. stb. Mindezekben az ered. ablativus a locativusi jelentésen át fokozatosan lativusi értelemhez jutott.) Továbbá a *tarsel* = *társél* (pro socio) alak, mely, igaz, csak egy helyen fordul elő, Ehr. c. 61. Végre a göcseji *léra*, azaz **réla* = *róla*, szintén inkább magyarázható hangtanilag egy régibb **riéla*, **rééla* alakból (ered. **rajéla*, v. ö. csángó *rióla*), mintsem **réóla*-ból. — Gyergyóból Nyr. VIII. 230. *hátissó* = *hátulsó* (u. o. *essö* első) van közölve, s így talán még az ottani népnyelvben is élnek a föntebbiekhez hasonló *hátil* (**hátél*) féle alakok.

A mi az *-úl -ül* ragnak mássalhangzóját illeti, ismeretes az a nagyon elterjedt népies kiejtés, mely az *l*-et az ablativusi viszonyszók személyragjai előtt megnyujtja. Ennek a megnyujtásnak számos példájával találkozunk már a XVI. század óta; ilyenek: *rolla* Tel. ev. I. 65. *mellőlle*, Decsi Jug. 24b. *felőlle* 25. *tülletec* 25b. *közüllőc* 27. sat. sat. A megnyujtás csak olyan, mint egyéb *l*-eké; pl. *csollán*, *szóllani*, *szallag*, *bellü'*. — Szó végén ellenben az *l*-et a mai népies kiejtés többnyire elhanyagolja: *rosszú'*, *magyarú'*, *ebbü* v. *ebbü*, *attú* v. *attu*, *alú* sat. sat. (v. ö. Nyr. VII. 272.) — Itt említhetjük még ezt az alakot is: „*távoj*-rúl jó szeretni a jó atyafit" Nyr. X. 134. (v. ö. *tavaly*, *tavaj* e h. *taval* sat.)

Az *-úl -ül* kezdő s a szótő végző magánhangzója közé a hiatus kerülésére néha *v* v. *j* szuródik, s ezt egy régi nyelvtanirónk szabályúl is állította föl: „endigt sich das nomen mit einem vocal, wird das *vúl* dazu gesetzt: *franciávúl*, *oláhvúl*" Ádámi sprachm. V. ö. „magam is mentem néha *látóvúl*" Medgy. dial. 36. *tanúvúl*, Szeg. Aq. 18. Így ma is a balatonmelléki kiejtésben: *franciávú* sat. A göcseji népnyelvben: *adó-j-ul*, *adóju*, *fördőjü* sat. MNyszet. V. 107. 135. V. ö. már a régieknél: *fwiwl* e h. főül Komj. I. Timoth. 3:5. *aruaiul* Kaz. c. 12. *példáiül*, Dévai tiz par. 9. lev. *buzaiul* 1614. RMNy. I. 20.

A mi az *-úl -ül* ragnak e r e d e t é t illeti, mindenek előtt megemlíthetjük, hogy nyelvtanaink többnyire két külön értelmű s külön eredetű *-úl -ül*-t vesznek föl. Így már Révai (Grammaticája III. kötetének múzeumi kéziratában) két *-úl*-t vesz föl: az egyiknek jelentése „motus de loco; hujus usus est tantum in augendis particulis: *al-úl*, *köz-ül*:

de imo, de medio; *ház: hazúl*" (s ép úgy *ház-vá* h. *haza)*, s ez a rag szerinte azonos az észt *ülle* ‚oben, über' s a finn *ylö* szóval (azonfölül a héber *al* „super, de, ex" szót is összeveti vele); ellenben más az *-ül* „instar, modus, pro" az ilyenekben: *zálogúl adlam, boldogúl, szentül.* — Mások az *alúl*-féle helyhatározókat tekintetbe sem veszik, mégis kétféle *-úl -ül*-t különböztetnek meg, úgy t. i. hogy Révainak második osztályát ketté osztják s azt mondják, hogy van egy *-úl -ül*, mely névrag és főnevekhez járúl („*például, gazdául;* értelmezhető *mint* v. *ugymint* szókkal" CzF. Előb. 139. l. -úl -ûl alatt), s egy másik, mely képző és melléknevekből igehatározókat képez („*ostobául, vitézül;* az így alkotott szó megfelel e kérdésre: hogyan? s értelmezhető jobbára e szóval: módon" u. o.). Hogy az utóbbi esetekben nem kell két külön ragot s még kevésbbé képzőt fölvennünk, azt alig szükséges bizonyítgatni. De még arról sem nehéz meggyőződni, ha szemünk előtt tartjuk a helyragoknak szokott jelentésbeli átviteleit, hogy a Révai két osztálya is azonos: „*-úl -ül (királyúl)* tudvalevőleg a lativusi *-vá -vé*-hez úgy viszonyulván, mint essivus vagy locativus, csakugyan nem más mint az *-ul -ül* az *alul elül hátul*-ban". (Budenz, NyK. III. 307.) V. ö. ezt az időhatározó kifejezést: *örökül örökké* = öröktől örökig. — Végre, mint nyelvtörténeti tényekből láttuk, az *alól, közöl*-féle ablativusok ragja is azonos alakilag az *-úl -ül*-lel; hogy pedig jelentésük kiegyeztethető, azt számos analogia bizonyítja. (V. ö. *innen* és *túl* a hol kérdésre; észt *alt, pealt, põlt* alul, fölül, oldalon: ablativusi alakok; szintúgy a latin *intus, subtus* sat.)

Az eredetibb *-ól -öl* alak nem hiába tartotta meg maiglan az ablativusi jelentést: ezt a jelentést kell e rag eredeti értékeül fölvennünk, különösen ha a *-ből, -ról, alól, mellöl* sat. kifejezéseket összehasonlítjuk a h o l és h o v á kérdésre felelő társaikkal *(benn, belé; rajt, rèá; alatt, alá; mellett, mellé* sat.). Ez az *-ól -öl* tehát a régibb magyar ablativusi rag, mely különféle tőszókból képezte később a h o n n a n kérdésre felelő különféle viszonyszóinkat. Ha nézzük az ugor nyelvek ablativusi ragját, arra az eredményre jutunk, hogy a magyarban puszta *l*-et kellene várnunk. A finn *-ta tä*, ill. *-da dä* ragnak a mi nyelvünkben ép úgy felelne meg az *-l*. mint pl. a finn denominalis *-ta tä, -da dä* igeképzőnek a

magyar *-l (szól, énekel)*. A vogulban már csakugyan *-l*-et találunk (más elemmel is szövetkezve, a *-nel* ‚től' ragban; ugyanazon elemből lett a lativus raggal a dativusi *-ne* viszonyszó) l. Hunf. nyt. 32. 33. Azonban a magyar *-ól -ől, -úl -ül* egészen más elemet mutat az *-l* előtt. Erre nézve Budenz azt a véleményt állította föl, hogy az *-ól -ől* mind a két elemre nézve azonos a Castrén-féle északi osztják *-ıve-t* ablativussal (pl. *tau sagarīvet kereš:* a ló a tehéntől nagyobb); NyK. III. 306. Szintúgy Hunf. oszt. ny. 80. és Winkler ural. grupp. 95. A *v* elemet Budenz a tő továbbképzőjének tartja, ugyanannak, mely pl. az *elő, utó* szókban az alanyesetben is megvan; tehát így elemzi az ablativusokat: *elö-l, utó-l, belö-l* sat. (l. Nyr. I. 155, jegyz.) Az utóbbi elemzést elfogadhatnók, csakhogy a tő továbbképzésében nem vehetünk föl *v* elemet, mert a fönt idézett *arczél*-féle alakok hangtanilag csakis *j* hang közbejöttével magyarázhatók (mint *taraj: taré, tanojt: tanét* sat.). De a Budenz idézte osztják *v*-hangú rag amúgy sem tartozhatik ide. Ott ugyanis az *-īvet* rag nem lehet régi, mert van még az osztjákban egy azonos jelentésű *evīlt névutó*, mely nyilván amannak épebb alakját tünteti föl, l. NyK. XVII. 141. sat. (V. ö. még a hason-értelmű osztják *-eīta* ragot Hunf. osztj. 100.) — Másféle egyeztetésre szolgáltat alkalmat a vogul *tigil, tovul* (v. *toul,* Hunf. kondai-vogul nyt. 32) ‚innen, onnan', melyeket összevont alakjuk, *tīl* és *tūl*, a magyar *tél-túl (tíl-túl)* szókkal egészen azonosaknak gyaníttat. E szerint a továbbképző *j*, melynek fölvételét szükségesnek láttuk, eredeti *g*-ből fejlődött volna; de ebből az egy vogul adatból természetesen nem dönthetni el a kérdést.

Simonyi Zsigmond.

SZÓTAGOK, SZAVAK, MONDATOK.

A Nyelvőr juliusi füzetében a népnyelvhagyományok följegyzéséről szólva megemlítettem röviden a szavak elválasztásának kérdését is, máskorra hagyva a tétel tüzetes megvitatását. Ez alkalommal a szótagok, szavak és mondatok alkotásáról szándékozom szólani s mivel ez szorosan összefügg a szavak elválasztásának kérdésével is, hozzácsa-

tolom egyúttal a gyüjtők számára az erre vonatkozó utasításokat is.

Beszéd közben a hangok nem egyenkint füződnek egymáshoz, hanem a hangszervezet folytonosan működik, úgy hogy a beszéd nem egyéb, mint hangok és hangkapcsok folytonos sorozata. De az így létrejöhető hangsorok még mindig nem egyeznek az emberi nyelvvel, mert hiányzik még belőle az emberi beszéd szabályos tagoltsága. Beszéd közben majd erősebb, majd gyengébb, majd magasabb, majd alacsonyabb a hangunk; továbbá a beszéd folyton majdnem egyenletes részekre oszlik. A beszédnek ezen részekre oszlása hozza létre a szótagokat, szavakat és mondatokat. A hang magasságának és erősségének különféle módosulását pedig hangsúlynak nevezzük.

A hangok képzésére a tüdőből kibocsátott levegőt használjuk. Mikor beszélni kezdünk, egy bizonyos mennyiségű levegőt lökünk ki s ezt használjuk föl hang képzésére; mikor ez a levegő elfogyott, újabb mennyiséget lökünk ki, ezt is fölhasználjuk, s ez így megy tovább, a míg csak elég levegő van a tüdőben; ekkor újra lélekzetet veszünk s a beszédet ismét úgy folytatjuk, mint előbb. Azt a hangcsoportot, melyet egy lehelletkibocsátással képezünk, nevezzük egy szótagnak. Több szótag után valamivel nagyobb szünetet tartunk, a mikor mintegy pihen a tüdő. A legnagyobb szünet, a lélekzetvétel csak egyes nagyobb időközökben fordul elő.

A beszéd tagoltsága függ tehát a beszélő szervezet, különösen a tüdő, mechanikus működésétől s nem igen függ össze a beszéd értelem szerinti részekre oszlásával. Az értelem szerint külön kell választanunk a tőszót a ragtól, külön kell tartanunk minden egyes szót s nagyobb szünetet kell tartanunk minden egyes mondat után. Beszéd közben nem így teszünk. Akárhányszor megesik, hogy a tőszótag egy vagy két hangja a raggal tartozik egy szótagba; így pl. ezt a szót: *házat*, értelem szerint így kellene tagolni *ház-at* vagy *háza-t*, pedig így tagoljuk *há-zat*. Ezt nem fogja senki különösnek tartani, mert egyrészt nem is érezzük a ragokat a szavakban külön elemnek, hanem az egészet egységes szónak fogjuk fel, másrészt az iskolában is így tanultuk a szótagolást.

Különösebbnek tetszik már az a megfigyelés, hogy a szótagcsoportok után tartott nagyobb szünetek nem esnek minden egyes szó végére; vagyis hogy a szavak beszéd közben nem válnak úgy el egymástól, mint az irásban. Néha három, négy szavat is egybe ejtünk, mintha egy szó volna. Furcsának tetszik ez mindenki előtt, ha soha sem figyelte meg pontosan legalább a saját beszédjét. Hozzászokunk ahhoz, hogy az írásban a szavakat mind el kell egymástól választanunk, s azt hisszük, hogy a beszédben is úgy van ez. A pontos megfigyelés könnyen meggyőz mindenkit az ellenkezőről. Pl. ez a mondat ‚hol van az asszony?' négy szóból áll, pedig ejtése közben csak egy szünetet tartunk: ‚*holvana zasszony?*' S a mint látjuk, itt ez az egy szünet sem esik valamely szó végére.

Azt sem mondhatjuk, hogy a legnagyobb szünet, a lélekzetvétel, minden egyes mondat végére esik. Gyakran két három mondatot is egy lélekzetvétellel ejtünk, s csakis hosszabb időközökben veszünk újra lélekzetet. Az igaz, hogy ekkor arra kell törekednünk, hogy ez mondat végén történjék, nehogy a rossz időben történő lélekzetvétel a megértést nehezítse. Beszédközben minden mondat után legalább is a második helyen említett, tehát közép nagyságú szünet áll be.

Az emberi beszéd, mint láttuk, háromféle tagokra oszlik: 1) egy lehellet kibocsátás, vagyis egy s z ó t a g; 2) két pihenő szünet közé eső szótagcsoport, a mit s z ó nak nevezhetünk, bár ez nem ugyanaz, mint az értelem szerinti külön szó; 3) két külön lélekzetvétel közé eső rész vagyis m o n d a t, s ez sem egyezik teljesen az értelem szerint külön váló mondatokkal.

A beszéd e háromféle részének alakulását külön-külön kell vizsgálnunk. Egy szótag, mint láttuk, az egy lehellet kibocsátásával képzett hangok csoportja. Minden szótagban van egy rész, a melyik a legfontosabb benne, a melynek képzésére fordítjuk leginkább a kibocsátott levegőt. Ezt a részt nevezzük a szótag s o n a n s hangjának; a többi hangot, melyek ezt csak kísérik, Sievers a szótag c o n s o n a n s ainak nevezi. Az elnevezés helyes, csak nem szabad össze téveszteni a rendesen c o n s o n a n s oknak nevezett hangokkal. A magyarban nincs szótag vocalis nélkül, tehát

a sonans részt könnyű megismerni, s a consonansoknak nevezett hangok a szótagban is mindíg consonansok. De nem úgy van ez pl. a német vagy angol nyelvben, mert ott vannak szótagok magánhangzó nélkül is; s ekkor mindíg a szótag leghangosabb része a sonans elem.

A consonansok a vocalisok köré sorakoznak; csak azt kell még vizsgálnunk, hogy milyen rendben. Ezt a szót *királyság* így osztjuk szótagokra *ki-rály-ság;* tehát minden szótag consonanssal kezdődik, némelyik azzal is végződik. Ha a szó után még egy másik is következik *(királyság alatt)*, akkor így ejtjük *ki-rály-sá-ga-latt*, vagyis az első szó végső consonansát a következő hangzóhoz csatoljuk. A magyarban ez mindíg így történik: a consonans egy szótagba tartozik az utána álló vocalissal, ha két külön szóhoz tartoznak is. A névelő *z*-jét is mindíg a következő szóhoz ejtjük: *a zasszony, a zembër.* A német és angol nem vonja a szó végső consonansát a következő szó kezdő hangzójához. Sievers így tagolja ezeket: *hat-er, war-er, gibt-er;* az angol megkülönbözteti a kiejtésben *a name* és *an aim*, vagy *at all times* és *a tall man*. A magyarban semmi különbség sincs *a zápor* és *az álom* első két szótagja között [1].

Tehát a magyarban a szótag rendesen consonanssal kezdődik, hacsak két vocalis nem kerül egymás mellé *(fi-a-im)*. Ha két vocalis között két consonans van, akkor az első az előbbi, a második pedig az utóbbi szótaghoz tartozik: *vol-tam, ír-tunk;* a németben is így van: *fin-den, ach-ten.* Ha két egyforma consonans kerül egymás mellé akkor is az első az előbbi, a második az utóbbi szótaghoz tartozik: *at-tam* (adtam), *asz-szony, kös-sön.* A szótag vége ilyenkor az első consonans kezdő s a másodiknak végző kapcsa közötti időtartamra esik. Így van ez más nyelvekben is, a melyekben ily kettős hangok előfordulnak, mint az olaszban, svédben, finnben. A magyarban még akkor is, ha az egyik szó kettős mássalhangzóval végződik s a következő szó hangzóval kezdődik, a második consonans ehhez az utóbbi hangzóhoz tartozik: *vol-tott* (volt ott), *vezes-sel.*

---

[1]) Csakis a szavak ilyen ejtése módja magyarázza meg a *z* elveszését szók elején, mint *arat, as, ín, ő, ősz. újj* sat (v. ö. Budenz Szótárának megfelelő czikkeit); s a mai népnyelvben *álog, ásztó, áp tojás.*

A németben vagy angolban gyakori eset az is, hogy a szótag két vagy három consonanssal kezdődik. A magyar nyelv nem kedveli az ilyen szókezdetet, saját szavai nem is kezdődnek soha két mássalhangzóval, s a más nyelvekből átvett ily alakú szavakat is szereti megváltoztatni. Ha egy szóban két hangzó közé három mássalhangzó esik, akkor az első hangzóhoz kettő tartozik, a másodikhoz mindíg csak egy: *kert-ben, hold-nál.*

A magyar nyelv tehát ilyen alakot szeret adni a szótagoknak: elől egy consonans áll, ezt mindíg vocalis követi; ez a vocalis bezárhatja a szótagot, de következhetik utána egy, sőt néha két consonans is.

Már előbb meghatároztuk, hogy mit nevezünk a fonétikában szónak és mondatnak. A beszédbeli kisebb szünetek közé eső részeket szavaknak, a lélekzetvételek közé esőket mondatoknak nevezzük. Azt is tudjuk már, hogy nem minden, az értelem szerint külön váló szó vagy mondat egyszersmind szó vagy mondat a fonétikában is.

A beszédnek szavakra oszlása — most már mindíg fonétikai értelemben véve a szót — a beszélő szervek mechanikus működésétől függ: de nem csakis ettől. A tüdőnek szüksége van arra, hogy bizonyos időközökben rendesen pihenjen. De hogy hogyan oszlanak el ezek az időközök, az ismét más körülményektől függ. Ha azt mondjuk: ‚tegnap egy könyvet vettem', két részre osztjuk ‚tegnapegy könyvetvettem'. De ha azt akarjuk kiemelni, hogy v e t t e m a könyvet, akkor így mondjuk ‚tegnap vettemegy könyvet', tehát ugyanaz a mondat most három szóból áll; úgyszintén ha az e g y-et akarjuk kiemelni ‚tegnap egykönyvet vettem'.

Ebből a példából láthatjuk, hogy a beszédnek szavakra oszlása nem történik oly határozott törvények szerint, mint a szótagokra oszlás. Ez nem változhatik, mert egy adott szót csakis egyféleképp lehet szótagokra osztani; de ugyanazt a mondatot ejthetjük különféleképp, másképp és másképp osztva szavakra. Szabályul csak annyit állíthatunk föl, hogy a mondathangsúly által kiemelt szótag mindíg egy szó első tagja, mint azt ebben a példában a *lát-* és *egy-* szótagoknál láttuk. Másik szabály az, hogy minden szó elejére hangsúlyos szótagnak kell esni. A magyarban a szóhangsúly min-

díg a szó első tagjára esik, tehát minden fonétikai szó egyszersmind értelem szerinti szóval kezdődik, vagyis egy értelmi szó nem oszolhatik el két fonétikai szóra. Egy régibb példánk ez volt: ‚holvana zasszony'. Itt az első szó *z*-je a következő szóhoz van vonva; s mindíg is így ejtjük a szavakat, ha az első consonansra végződik, s a második vocalissal kezdődik. Szabályunkon ez mit sem változtat, mert a kezdő rész ekkor is ugyanaz a hangsúlyos szótag. A németben és angolban ez a szabály teljesen megbontja a szavak egybefüggését, mert ott a szóhangsúly nem esik mindíg az első tagra, tehát a fonétikai szó nem fog mindíg értelmi szóval kezdődni; pl. ezt a mondatot így kell szavakra osztanunk: ‚wo | sind die ge- | fangenen'.

Ha a szó elején mindíg a leghangsúlyosabb szótag van, akkor rythmusa eső, s a magyarban kivétel nélkül úgy is van. De a németben kezdődhetik egy mondat hangsúlytalan szótaggal is s ekkor az első szó emelkedő rythmusú. De ha figyelünk arra, hogy hogyan ejtjük az ily mondatot: ‚er gibt mir das buch', átláthatjuk, hogy itt sem lehet szó emelkedő rythmusról, hanem a hangsúlytalan *er* külön rész, s az első szó a hangsúlyos *gibt* szóval kezdődik: ‚er | gibt mir das | buch'. Az *er* úgynevezett „auftakt", s a szavak menete itt is eső rythmusú.

A mondatokra nézve annyit kell megjegyeznünk, hogy a fonétikai mondat végének mindíg egybe kell esni egy értelmi mondat végével. Csak ügyetlen beszélők nem vigyáznak erre s vesznek mondat közepén is lélekzetet. De hogy a beszéd milyen nagyságú részeit kell egy mondatba összefognunk, az tisztán mechanikus dolog; különböző az egyes embereknél, s mindíg az illető beszélő szervezetének minőségétől függ. Erős tüdejű emberek hosszabb ideig érik be egy lélekzetvétellel, gyenge tüdejüeknek gyakrabban kell a lélekzetet megújítani. Annyit megjegyezhetünk, hogy mikor a beszédben valami új dologra térünk át, akkor új lélekzetet is szoktunk venni.

A beszédnek részekre oszlása különböző módon történik különböző nyelvekben; s lehetnek eltérések e tekintetben az egyes nyelvjárások között is. Ez eltérések megállapítására szükséges, hogy a gyüjtők figyeljék meg s jelöljék is meg, miként oszlik vidékükön a beszéd egyes tagokra.

A szótagokra nézve aligha különböznek egymástól a magyar nyelvjárások, s azért megjelölésük csak akkor szükséges, ha nem egyeznek a fönt kifejtett szabályokkal. A mondatok eloszlása különböző majd minden egyes embernél, s azért ennek jelölése egészen szükségtelen. Csakis a szavakra oszlás érdemel különös figyelmet. Azt azonban nem kivánjuk a gyüjtőktől, hogy minden egyes közleménynél ezt is figyelembe vegyék; csak annyit kérünk, hogy minden egyes vidékről küldjön be egy gyüjtő egy kis szöveget, a melyik az illető vidék ejtése módját ebből a szempontból híven tükrözteti vissza.

Mintául s egyszersmind a szavakra oszlásról föntebb elmondottak megvilágításául, álljon itt a már multkor közölt mese egy része a szavak elválásának pontos jelölésével.

Vótavilágonēk kakas annakvótēl lábamēgēsz szárnya. azonsántikátosz kikapartēn nétykrajczárost. akkóelindůt azona nétykrajczároson mulatni. amimmén rátalálēf farkasra. afarkas kérdēsztetüle hovámésztē kakas? êmékezēna nétykrajczáron mulatni. énisêmék veled. hágygyereha ênemfáraccz. akkorosz továbmēntek oszrátalátakēr rokára. evvêjis továbmēndēgétekosz rátalátakēgy árokra. akkorosz aszontaja kakas hogyakijeszt átugorja azêménvele mulatni. akakas kōrösztüjugrotta, atöbbijekmēg belejestek.

Balassa József.

A GÖCSEJI NYELVJÁRÁS.

Jelentéstan.

Megszorítás.

Mindenekelőtt nézzük e tüneményt a névszók körében. A megszorítás e fogalmaknál vagy úgy ered, hogy a nem nevét adjuk a fajra, vagy hogy ama jeggyel nevezzük meg a fajt, mellyel a nemtől meg akartuk különböztetni.

A megszorítás első fejlődésére csattanós példa *gabona*, melyet rozsnak ért a göcseji nép, meg az erdélyi is, valószínűen azért, mert mindkét vidéken a gabonafélék közül leginkább a rozs terem meg. *Jószág* is hasonló változáson ment át, mely tudvalevőleg korábbi nyelvünkben egyaránt jelentett lelki jót, mint anyagi javat, vagyont. A göcseji

ember csak a vagyon, még pedig legfőbb vagyona, a gabonatermés értelmében használja. Pl.: Az idén sok jószág termett a reszneki birodalomban; a hőségtü megcsökkent a jószág (összeaszott a gabona szem). Más nyelvjárás ellenben a vagyonnak más faját nevezi meg e szóval, fekvő birtokát vagy szarvasmarháját, míg a kenyérnek valót életnek mondja (Hajdu megye).

A megszorítás második fejlődésére is akad egy pár példa. Legérdekesebb bugyogó, mely füles, csecses kis korsót alföldi butykos formát jelent olyat, melynek csecsén (lyukán) bugyborékolva szökdel ki a viz. Az alföldi butykos is így származhatott. *Hulla* és *vasmetsző* is e csoportba sorozható. A hulla széna vagy szalmahulladékot jelent, a mi rakodás közben a villáról vagy szekérről leesik; a vasmetsző pedig reszelő-, ráspoly értelmében divik.

A nevező szók birodalmától az igék országába a melléknevek, az igei melléknevek keresztül vezet az út. Itt a megszorítás jelenségére említendő példák: *Életre lett* nem egyátalán világra jöttet jelent, hanem életre való, élelmes embert; éppen oly jelentés-megszorítás ment e szóban végre. mint a köznyelvi életre valóban, élelmesben. *Egyedütt* (tulajdonképen *egyedült*) ember magában, házastárs nélkül élő özvegy ember vagy agglegény. *Ellenkező:* ellenpárti; pl.: nem vôt ellenkezü. hát bé sem is mentünk a követválasztásro. *Helyén élö* az, a kinek jól folyik sorja, jól van dolga. *Forgódó* (forgolódó) értelme ügyesre szorúlt; forgudu léány: ügyes, serény, leány. Vö. πολύτροπος. versutus, gewandt. *Időhuzó:* naplopó. Göcsejben a czigány nem csak vonó-, de időhuzó is. *Kölletlen:* nem tetszős. A mely leány későre jut főkötő alá, az kelletlen. *Rédeg:* nőtlen, házasulandó fiatal ember. *Tudós* a tudákost, a javas asszonyt vagy embert jelenti. Pl. Mikor el kezdett semmedni a lábom, sok doktor nieszte, de csak a riedicsi tudós segittett rajt. *Vonós* (vonyus): igavonó. Vonyus marha: jármos, igás ökör vagy tehén.

A melléknevekből képzett határozók közül említésre méltó: *Pörgén:* gyorsan, szaporán. *Tisztára:* egészen, éppen. Mire fő lett szántova a parrag, tisztára béakomodott.

Az igék több érdekes adattal világítják meg a megszorítás jelenségét. *Elötalál:* eltalál, kitalál. Te is előtanát-

tad szarva köszt a tőgyit. *Esik:* a k a d értelmében szerfölött használatos. A világon ollan erüs ember nincs, kinek párjo ne essik. *Följár:* felbuktat, lábáról levesz. Annyirag fenn horta a fejit, maj főjárta az embert. *Kielégíti magát:* mérgét, bosszúját kitölti, kifújja magát. A kasznár úgy megdühödött, egy nap se elégittette ki magát. *Megfogyaszt:* elgyöngít, erőt vesz rajta. Immár engem a viheder (vihar) megfogyaszt. *Megéri:* elég neki. Jelentése talán jobban kitűnik e mondatokból: Megierem eszt a zsákot estélig megfôdani. Megierjük mámo a sánczot bekapálittani. *Meggyőz:* kielégít, jóllakat. Ezeket a lányokat könnyig borrel meggyőzni. *Szólít:* meghív. Maradjon itt fársángra, megszólíttom a vendigsigembe (lakodalmamba).

Érdekes frázis: *azt teszi.* Jelentése: úgy gondolja, azt hiszi, abban a véleményben van. Takaratkor a paraszt nem megy el kicsi napszámér; mier aszt teszi, hogy illenkor szüksig van rá, hát többet kier. Nem porhát (kapált) mámo semmit; aszt teszi, hônap is lesz nap. V. ö. latin p o n e r e. *Föltesz* pedig oly értelemben dívik, mint valakivel kiköt, kikezd.

Még csak a boronálás különböző fajait jelentő igéket sorolom föl: *fogasol, forgat, hordoz, kever, brándz;* mert igét még nagyon sokat gyüjthetne a figyelmes kutató, melyek mind ilyen speciálisabb jelentéssel használatosak.

Tulajdonkép ily jelentésbeli tüneményre ezer meg ezer szó szolgálhat például bármely nyelvjárásban is. — Szigorúan véve a dolgot, nem is beszélhetünk itt a fogalomkör szorosabbra vonásáról; a szó ugyanis megmarad köznyelvi használatában, de azonkívül még speciális jelentést is fejt ki.

E szavak ilyen értelmükben, mondhatjuk, a frázisok adják meg mindenik dialektusnak a maga izét, a mi egy másiktól való megkülönböztetésre sokkal fontosabb tényező a hangtani jelenségeknél, ámbár ezt eddigelé kevésbbé vették számba, talán, mert nem tünik eléggé a szembe és nem hat eléggé a fülbe.

Ilyen apró jelentésbeli változás nemcsak a fogalmi, hanem a mutató szókon, a névmásokon is végbe megy, a mi csak növeli az egyes nyelvjárásoknak, így a göcsejinek is frázis gazdagságát, tehát érdekességét.

A személyi névmások semmi értelmi különösséget sem mutatnak. Csak a *maga* reflexivum használata érdemes fölemlítésre, t. i. hogy haza helyett Göcsejben mindig magunkhoz járja. Haza megy? kérdi az idegen. Nem menek ien haza — felel a göcseji — halom magunkhoz. V. ö. franczia chez nous.

A mutató névmások közül érdekes: *akkora*, mellyel a Göcsej sokkal gyakrabban él annyi értelemben, mint a köznyelv. Csak akkora essü se vôt, hogy a hanyak (hantok) átvidesütek vôna. E mutató névmástól módhatározó is származik: *akkorán*, mely ide s tova kiszorítja a vele egyértelmü *annyirá*-t, a mely különben itt *annyirag*-nak hangzik.

A határozatlan névmások körében találni a legtöbb és legfontosabb eltérésre. Különös sajátja e nyelvjárásnak, hogy *a többi*, *a többiek* szót mellőzi. és helyében ezt alkalmazza: *a másikok*. Mink ēgyüttünk. de a másikok âkomast êmaradnak. Ha idegen azt kérdi: a többiek hol vannak? a göcseji ember tréfásan azt adja válaszúl: Az erdün legelnek. Ez aligha nem szójáték. mely a *göbe* (kocza) és *többi* némi rokon hangzásából eredhetett. A *másik*ról jut eszembe. hogy Göcsejben *másnap* nem beálló, de a köznyelvvel ellentétben befejezett cselekvést határoz és így nem a következő napot jelenti, hanem minapot, multkort. *Egyik-másik*, *némelyek-mások* is kiveszett e vidékről, de széltében járja az *egyszeri-egyszeri*. Ecceri már el is csöpletett, ecceri mieg be se takarittott. A *némely*, átalában a *né*-vel összetett névmások alig hallhatók. A *némely*t az *egyszerin* kivül az *olyik* is nyomja, melynek időhatározói alakja. *olykor*, már a köznyelvben is becsapott a *néha* területére, Göcsejben pedig teljesen elűzte régi birtokáról. *Mindenik* és *mindnyáján* sem igen divatoznak; helyettük *mindeneggyi* és *mind a szála* használatos. Mindeneggyi meghât. Mind a szálánkat korbáccsel vert meg a biru. *Mind a szálánk* szépen mutatja, hogy egy önálló szó miként veszti el eredeti értelmét és válik raggá vagy képzővé vagy valamely átalános fogalom hordozójává. *Mindnyájunk*-ban a *nyáj* megy így veszendőbe, *mind a szálánkban* pedig, melyhez már közel áll a köznyelvi mind egy szálig kifejezés, a *szál* szót nem érezzük többé és ki tudja, vajjon nem támad-e *mind a szála* mintájára *mind egy lábig* mellett *mind*

a lába is, mely éppen úgy jelentene átalános tömeget, mint a másik két szó, mert ezek is valaha csak oly fogalmakra vonatkozhattak, melyekre illett a *nyáj* vagy *szál* szerint való határozás. A csekélység kifejezőivé így lettek idővel: *egy szikra*, *egy csöpp*, *egy falat*, *egy mákszem*, mely frázisok használatában éppen nem gondolunk arra, hogy magukban véve elmondhatók-e arról a tárgyról, melynek a csekély mértékéről szó van. *Valami* és *valaki*, tudjuk, régente a *ha* és egy-két más kötőszó után egyszerűen, csak *mi* és *ki* alakban használtattak; a göcseji nyelv maig is ösmeri *ha* után a *vala* nélküli *mit* és *kit*. Ha mit az ien apám megfog, fölemeli az aszt. Ezt távolról sem kell a latin si quis, si quid utánzatának néznünk, mivel ezt sokkal természetesebben magyarázza a határozatlan névmásoknak egyátalán az egyszerü kérdő *ki*, *mi*, s *mely*-ből való eredete.

A határozói névmások is sokféle értelmi különösséget tüntetnek föl. Az *oda*-ból elveszett a távolra mutatás árnyéklata; ezért halljuk Dunántúl: aggya oda nekem a lányát, s ezért mondják a Göcsejben *idestova* helyett *odastova*. Tisztára kipusztút a riepa, csak oda-toa maratt egy kevis belüllő. Hasonlókép nem érez semmi távolabbra mutatót a göcseji ember az *otthon* szóban. Saját házából is azt kiáltja ki a gazda: ma nem vaok *otthon*. Az sem érdektelen, hogy *odább*, mely a köznyelvben szorosan csak helyhatározó, e nyelvjárásban átvitt értelemben is alkalmazható s akkor a *tovább* szóval ér föl. Mongya, bátyám, odább a mesit. Hogy monhatnám, mikor nem tudom odább? A *tovább* (Göcsejben *tojébb*) mint helyhatározó is felcserélődik az *odább*-bal. *Menj odább* helyett a göcseji ember *ereggy tojébb*-ot mond.

A helyhatározói névmást határ vető raggal *idáig*-nak mondja a köznyelv és a hangzó illeszkedés e megromlása eddig még nincs kellőleg megfejtve. A Göcsejben nem találkozunk e különös hangjelenséggel, mert itt e szó *ideig*-nek hangzik. Ideig a sáncig az üvejik a len, azontul a mijenk. Ez annál érdekesebb, mert ha nem csalódom, e nyelvjárásban *idáfele* alak is él, melyhez jobban illenék az *idáig*, mint az *ideig*.

Különös módon cseréli össze a Göcsej ama helyhatározói névmásokat, melyek a *miután* és *mióta* kérdésre felelnek. *Azután* nem mint a köznyelvben, egyátalán későbbi

időt, hanem egy bizonyos ponttól kiinduló időt határoz, szóval, értelme: a z ó t a, a t t ó l f o g v a v a g y k e z d v e. A tielen kiet hetig beteg vôtam, *azután* nem jártam otthon. Ellenkezőleg a köznyelvi *azután*, *ezután*, *majd*, *később* szókat *azóta* és *ezóta* alakok helyettesítik. Közebb lesz e z u t a Baksáro menni, ha az igyenes utat megcsinájjok. Hasonló módon cserélődnek föl a *miután* és *mióta* kötőszók. Ez időhatározók mellett megemlítem ezt a különös helyhatározót: *körülközbe*, mely a v i d é k e n, a k ö r n y é k e n ragos főnevek helyét tölti be, és végül a következő módhatározókat: *egyként*, mely e g y r é s z t helyett és *semmihogy*, mely s e m m i k é p értelmében használatos.

Látni való, hogy e kisebb-nagyobb jelentéstani tünemények, a nevező és mutató szóknak ilyen, gyakran csak apró használatbeli eltérései adják meg a göcseji nyelvjárásnak a különös ízt és színt, s jórészt ezeknek köszönhetjük, hogy korábbi nyelvkutatóink hajlandók voltak azt hinni, hogy a Göcsej egy önálló, külön életű, ősi magyar nyelvnek őrizte meg a maradványait.

Teljes jelentésváltozás.

A jelentés teljes megváltozása hasonlat vagy együttjárás útján áll be; az első esetben metafora támad, a másodikban metonimia vagy szinekdoché, hogy a retorika ez elfogadott szavaival éljünk.

A metaforikus jelentésváltozásra alig egy-két példát jegyeztem föl. E tünemény a következő névszókon mutatkozik: *estáp:* ostor, vessző; *medencze*, kis teknő; *fejall:* a szántóföldnek egy része, rakott szekér csúcsa; *czödör* név, ragaszték-, csúf név. A két elsőben a köznyelv hajtotta végre a metaforát, midőn a támaszúl, oszlopúl szolgáló *stab*-ot a szintén támaszúl, oszlopúl rendelt gyám (istáp) értelmében használja; az élettelen támaszték nevét így viszi át a zsoltárok dalnoka az örökkön élő támaszra, midőn istent „ő tornyának, várának, erős bástyának“ szólítja. A *medencze* bemélyedő alakjánál fogva hamar vált bármilyen mélyedéssé s ma már tenger, tó és folyam medenczéjéről szólunk. Itt a metafora élettelenről élettelenre történt. *Fejall* a Göcsejben elveszté a köznyelvi v á n k o s értelmét, s

immár csak a földnek keresztbe szántott végét vagy a szekérnek párna alakú részét jelenti. Hasonló átvitellel beszélünk a szekérnek vánkosáról, melyen a nyújtó nyugszik. A czödör nevet a csődörtől lehetne származtatni, mert a csődör, mely a német *zelter*ből ered, hangzik így némely nyelvjárásban. Ennek azonban ellene szól, hogy Vass József a dunántúli nyelv leirásában *czódor*nak említi. Az igék közül *becsap:* megcsal, rászed és *teker:* megboszorkányoz, sorozható a metaforikus jelentésváltozások közé. Az elsőhöz közel áll a behúz s még közelebb a rászed, mely utóbbiban a *szed* aligha nem üt, csap értelmében veendő. Példák: Minket becsapott a kasznár evvel a főddê, nem terem rajt semmi. Bántás vôt a lábomon; három fértáj esztendüt feküttem; asz mongyák, meg vôtam tekerve, egy gonosz aszszony tekert meg.

Még egy szólásmódot kell itt fölemlítenem: *Szemre menni.* A jegybe lépők szoktak szemre menni a pap elé, hogy megjelentsék házasodó szándékukat és kérjék a kihirdetést. Pl.: Szeginy Jancsi aszt vette csak eszibe, hogy az aptya ment ê szömre helette. (Népdal).

A fogalmak együttjárásából eredő, szóval a metonimikus jelentésbeli tünemények a következő csoportokba oszthatók.

Az ok nevével jelöljük az okozatot vagy talán az előzmény szava fejezi ki a következményt, mint: *megneszeződik,* zajtól, nesztől megijed. Ne pattogtass az ostorrê, mier megneszeződik a marha. *Elborul:* elenyészik, elpusztnl. Az üstökös csillag aszt jegyzi, hogy êburul a világ. Vö. felfordul, latin: everti. *Ijjedett:* félénk. Ne nyullon hozzá, ollan ijjedett lány az. *Rökkent:* fulladt, dohos. Rökkent szag van a szobábo; (t. i. a mi el van rekkenve, rejtve, az megromlik, megdohosodik.)

Ellenkezőleg a következmény helyettesíti az előzményt a *szemérem* szó használatában, mellyel Göcsej a szégyen értelmében él. A futás szemirem, de hasznos. Szintúgy az okozatot említi a göcseji ember az ok helyett, midőn a kapálást *porhálatnak* mondja. A porhálás, a földnek porhanyóssá tétele ugyanis csak eredménye a kapálásnak; e magyarázatot a *porhó* is támogatja, mely omlós talajnak szokott a jelzője lenni.

Az anyag neve jelöli a belőle készült tárgyat, pl.: *zsombor*, melynek eredeti, itt is divó értelme sás, káka, de jelenti a belőle font kosarat; éppen, mint az Alföld gyékénynek mondja a gyékénysásból előállított külön fajta eszközöket, kivált a gyékény ponyvát.

Egy időben eső két fogalmat cserél föl a göcseji nép, midőn a vásárt is bucsúnak mondja, innen pedig a vásárfiát is bucsúfiának. Vö. vasárnap, messe. — Hasonló módon magyarázható az *ostobá*nak rest jelentése, mivel mindkét tulajdonság az emberen egyszerre szokott mutatkozni. Együttjárás utján magyarázható a csődörnek göcseji *monyas* neve.

Metonimikus változás ment végbe a *könyves* szón, mely immár nem könyvvel birót, hanem praegnanter könyvhöz értőt, irni-olvasni tudó embert jelent. Pl. A ki könyves, a ki bötüt tud, az vesz kalendáriomot. Vö. Könyves Kálmán. *Könyves* ez értelemben szép párja a latin litterariusnak, mely etimon szerint betüt jelent; közel jár ehhez a göcseji ember, midőn *bötütudó*ról beszél. Ilyen praegnans jelentéssel él a többi nyelvében az irástudó, a mely bölcs, tudós értelmet öltött magára. Ilyen praegnans értelmet vesz magára a *jó foghatós* kifejezés, midőn erőset, markosat jelent. Vö. fegyverfogható.

Jól tudom, hogy az élő göcseji beszédnek gondosabb megfigyelése és a belőle közlött anyagnak pontosabb átkutatása sokkal több adatot szolgáltathatna a jelentés, kivált a jelentés teljes megváltozásának tüneményére; de a jelentéstan szempontjából a többi dialektusok még ily mértékben sincsenek földolgozva és ez szolgáljon mentségemül, midőn a göcseji nyelvjárásnak jelentéstanát ily fogyatékosan végzem be.

KARDOS ALBERT.

A ‚ZSOLTÁR' SZÓ ÉS MÉG VALAMI.

Volf György több helyen megtámadt, mivel azt iparkodtam kimutatni, hogy nemcsak a keresztény hitet, a legfontosabb egyházi kifejezéseket kaptuk szláv néptől, hanem egy időben a szláv térítőktől írni és olvasni is tanultunk.

Ezekre a támadásokra ezúttal nem felelek, mert a kérdést ellenfelem oly térre vitte át, a melyre csak akkor léphetek, ha tanulmányaim megengedik. hogy hosszabb időre

teljesen félbe szakítsam őket. Ez alkalommal csak egy apró részletet ragadok ki, hogy rajta megmutassam, mennyire készületlenül fogott Volf a támadáshoz.

A *zsoltár* szóról azt mondtam, hogy az ószlovén forrásokban nem találunk olyan alakot, a melyből a magyar szót meg lehetne magyarázni; de hogy azért kétség ahhoz nem férhet, hogy a magyar *zsoltár* szó szláv nyelvből került hozzánk; hiszen ott van az újszlovén *žoltar*, a lengyel *żołtarz*, a cseh *žaltář* (Nyelvtud. Közl. XVIII. 411. l.). A keresztény kifejezések ugyan rendesen ószlovén alakkal kerültek nyelvünkbe; hogy mikép, arról bővebben szóltam értekezésem bevezetésében, de mivel az írott tradiciónkba ütközik, egy ószlovén *žoltari*-t föltennünk, azt a lehetőséget érintettem. hogy ezt a szót kivételesen cseh alakban kaptuk. De minthogy a cseh szó *žaltář*-nak hangzik *a*-val az első szótagban, nem *o*-val, kénytelen voltam rámutatni arra a körülményre. hogy a csehben az idegen *a*-nak *o* szokott megfelelni az átvett szókban (*oltář*: altare, *kostel*: castellum, *komora*: camera, *komín*: caminus, *komnata*: caminata, *pohan*: paganus. *ocet*: acetum, *kmotr*: compater, *opat*: abbas ófeln. abbât, *půst* [gen. *postu*]: ófeln. fasta, *pop*: pfaff); hogy tehát valószínüleg a *žaltář* szóban is *o* hangzott eleinte az első szótagban. Megemlítettem, hogy a lengyel keresztény terminologia a cseh nyelv hatása alatt öltött végleges alakot*); jogom volt tehát rámutatni, hogy a lengyel *żołtarz* szó szintén a mellett tanúskodik, hogy a cseh szóban eredetileg *o*-t hallattak az első szótagban. Hogy az *o* azután *a*-vá változott, azt a német nyelv hatalmas befolyásának tulajdonítom, mely a cseh nyelven, egyebek közt az egyházin is, annyira meglátszik, melynek a cseh nyelv a *vánoce*: weihnachten, *žehnati*: segnen, *farář*: pfarrer, *oféra*: opfer s hasonló szókat is köszönheti.

Volf ezt az okoskodásomat talán még csak elfogadná: „de hát ott az *ř* és *rz*". (Kiktől tanult a m. írni. olvasni. 29. l.). A Nyelvőrben (XIV. 349.) ezt így mondja: „sőt a *zsoltár* a cseheket egyenesen kizárja; különben nem *zsoltár* hanem *zsaltárzs* vagy legfeljebb *zsoltárzs* volna".

Hogy ezt magyarul mondta el, azon még nem csodálkozom; de annál inkább csodálkozom, hogy e szavait német nyelven is közzé tette. (Ungarische Revue 1885 April 293. l. „ja *zsoltár* schliesst die czechische Entlehnung geradezu aus, weil es sonst nicht *zsoltár*, sondern *zsaltarzs* oder allen-

*) L. Archiv für slav. Philologie I k. W Nehring Ueber den Einfluss der altcechischen Literatur auf die altpolnische czímü czikkét, főleg a 61. lapot. Miklosich is több helyen utal erre a hatásra pl. Christliche Terminologie 17. l. (cs *kostel*: lengy *kościoł*) és 32 l. (cs. *oféra*: l. *afiara*); én magam ezt a tényt más helyen is említem, pl. a 337. és 383. l. a *szombat* szó tárgyalásánál. Á O.

f a l l s *zsoltarzs* heissen würde"). A cseh szó végén hangzó *ř* t. i. semmi nehézséget nem okoz a magyarázatnál; mert a lágy (jésített) *r*-ből csak idő folytával fejlődött a mai sajátságos *ř* (körülbelül *rzs*); még a XIII. század végén rendesen csak *r* írást találunk olyan íróknál, a kik különben bámulatos pontossággal adják vissza nyelvük hangjait. (J. Gebauer a Listy filologické X. k. 108. l. és más helyeken. Németül is olvashat Volf róla egyet-mást pl. Arch. f. sl. Phil. II. 336 („Die ersten Spuren des *ř* (st. *rj*) sind 1237 Lukohorsan" stb.), de ha ehhez a kérdéshez egyáltalában hozzá akar még egyszer szólni, conditio sine qua non, hogy legalább is Gebauer dolgozatait olvassa el, a ki a cseh nyelv fejlődésére legtöbb világot derített és mostanában a cseh nyelv legalaposabb ismerője.) Ez az *ř* annyira nem akadály a cseh *žaltář* és a magyar *zsoltár* összeállításánál, hogy egészen megfeledkeztem arról, hogy az *ř* hang fejlődését egy-két szóval megmagyarázzam azoknak, a kik nem foglalkoznak a cseh nyelvvel. Ez hiba volt tőlem, elismerem; de hiba mindenesetre Volftól is, a ki hozzá akar ezekhez a kérdésekhez szólni, hogy épen csak annyit tud róluk, mint a mennyit az én értekezésemben olvashat. Neki kötelessége lett volna önálló kutatásokat tennie azon a téren, a melyen megtámad.

De van a dolognak más oldala is. Volf csodálkozik azon, hogy én annyira vak vagyok, hogy nem veszem észre, hogy ha nincs is az ószlovénben *zsoltár*-féle szó, megvan az az újszlovénben: „Mert való az, hogy a z ó s z l o v é n n e k e g y e n e s ö r ö k ö s é b e n, a z ú j s z l o v é n b e n megvan, ugyancsak Ásbóthtal szólva, ‚szakasztott mása a magyar szónak', teljes hangegyezésben *o*-val és tiszta *r*-vel. (Kiktől tanult a m. i., o. 29. l.).

Volf azzal kezdte az akadémiában, hogy a tulajdonképeni értekezésemben (az értekezés 91 lapra terjed, az írásról szóló „függelék" 15 lapra; az írásról szóló fejezet t. i. csak kis excursus) nincs semmi új, csak olyant mondtam, „a mit minden magyar nyelvész . . . . . réges régen ismer".

Lássuk csak, mit tud némely „magyar nyelvész . . . réges régen".

Volf minduntalan azt hajtogatja, hogy a szláv szók a magyarba az ószlovénből jöttek; a Nyelvőrben is azt mondja (XIV. 349): „egyéb régi szláv kölcsönvételeink is mind közvetetlenül az ószlovénből származnak". Az ember azt várná, hogy az a nyelvész, a ki beszél róla, csak tudja, mi az az ‚ószlovén'; hiszen annyiszor veszi tolla hegyére, de meg különben is annyira fontos nyelv ránk nézve, minthogy belőle kaptuk régi szláv szavainkat. Hát bizony annyit tud róla, mint a többi szláv nyelvekről. Azt hiszi, hogy ha az ószlovén forrásokban nem találunk egy kifejezést, szabad

az újszlovénhez folyamodnunk; azt hiszi, hogy az újszlovén „egyenes örököse" az ószlovénnek. Pedig hogy ez nincs úgy, az annyira ‚réges régen ismert' dolog, hogy még az én értekezésemben is olvasható (335. l.), hol Miklosich Altslovenische Formenlehre in Paradigmen czímű művének bevezetésére híttam föl a magyar nyelvészek figyelmét, a kik igenis tartoznak tudni, mit értenek ‚ószlovén' alatt.

De hadd említsek még egy ‚réges régen ismert' dolgot, olyan régi dolgot, hogy nem is mertem annak fejtegetésébe bocsátkozni; azt hittem, elég az egyszerű rámutatás.

Hunfalvy Pál azt mondta egy helyen: „a latin *s* az egész középkori Európában *sz*-nek hangzott". Én erre értekezésemben (413. l.) azt mondtam: „Ha Hunfalvy Pál latin nyelven írt iratokra és a bennük előforduló latin szókra érti ezt, nincs ezúttal semmi észrevételem állítása ellen; noha nagyon sok szó fér ahhoz is".

Mondom, nem tartottam szükségesnek kifejteni, hogy miért fér szó hozzá; hiszen azt minden müvelt ember amúgy is tudja. És íme Volf mit mond rá: „E véleményhez pedig csak akkor ‚fér nagyon sok szó', ha még ‚latin nyelven írt iratokban és a bennük előforduló latin szókban' is nagyon sokszor nem *sz*-nek, hanem *s (š)*-nek hangzott". (Kiktől t. a m. i., o. 14. l.). Volfnak igen sajátságos véleménye lehet más embernek az itélő tehetségéről. Én egyre azt bizonyítgatom, hogy a magyar helyesírás részben épen azért nem fejlődhetett a latinból, mert különben a latin *s* (magy. *sz*) nem volna az *š* (magy. *s*)-nek a jele; és Volf mégis azt fogja rám, hogy én magam is nagyon sok esetben *š* értéket tulajdonítok az *s* jelnek a latin nyelvben. Ezt csak elfogultság mondathatta vele. Azt mondom, elfogultság; mert tudatlanságról itt szó sem lehet. Az a lehetőség ugyanis, hogy Volf ne tudná azt, hogy a latin *s* latin szókban régebben és ma a világ különféle részeiben, Rómában magában is, született rómaiak ajkáról is nem csak *sz*-nek hangzott és hangzik, hanem *z*-nek is, hogy a latin nyelvből fejlődött román nyelvekben a latin *s* hol az *sz* hol a *z* hangot jelöli; hogy mi magyarok is *z*-t ejtünk ilyen szókban, mondom az a lehetőség teljesen ki van zárva; és csak azon csodálkozom, hogy ezt a tévedést hónapokon át se vette észre. (Nem akarom hosszasan bizonyítgatni azt, a mit mindenki amúgy is tud; csak emlékeztetőnek jegyzek ide több nyelvből egy-egy esetet: a latin *casus*-t *kázus*-nak ejtjük, a latin *causa* a francziában *z*-vel hangzik *(cause)*; ép úgy az olaszban a *rosa* szó; hogy a latinban magában is *z*-nek hangzott hangzók közt az *s*, olvasható W. Corssen Ueber Aussprache, Vocalismus und Betonung der lat. Spr. czímű nagy művének I² 280. és k. lapjain. Hogy a német

a latin szókban még a szó elején is *z*-t olvasott, a hol pedig a római *sz*-t hallatott, bizonyítja a *signare*-ból lett *scgnen* szó.)

Teljesen megfoghatatlan pedig ez a tévedés, ha fontolóra vesszük, hogy Volf hosszú értekezésének éppen fő-fő tárgya a latin *s* kiejtése!

Ezek után azt hiszem, Volf támadásaival szemben méltó joggal utalhatok értekezésemre. Ama jámbor reményével szemben pedig, hogy erőtelen argumentumainak hatása alatt csak lemondok arról, a mit kutatásaim eredménye gyanánt közzé tettem, kijelentem, hogy egyetlen egy fontosabb kérdésben sem változott azóta meggyőződésem.

Ásbóth Oszkár.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szólásmódok Nagybánya város régi jegyzőkönyveiből s egyéb okirataiból 1583-tól kezdődőleg.

A quártélyos némettel ellenem megszegődött: összeegyezett, összebeszélt ellenem.

Elfoglalván az malmot, tanáltunk benne egy szukmány-dürüczkölőt is: szűr- vagy guba-kallót, ványolót.

A Darabánth János lakadalmán egy köböl bort mutattattunk fel: egy veder bort ajándékoztunk a D. J. lakadalmára.

Az tolmács sokat tapotván velünk együtt: sokat dolgozván, fáradván.

Az terhes házban egy vékony ebéddel feltiszteltük: egy kis ebédet adtunk neki hirtelenében, s számára az éléstárban terítettünk asztalt. — (E terhes ház egyébiránt nem csak éléstárul, de egyszersmind a város gazdálkodásához tartozott különbféle eszközök, szerszámok elhelyezéseül is szolgált s nagy, téres szoba volt.)

Az ökrök nyaka a sok eső miatt kiveszett és elromlott: feltört, kisebesedett.

Elvégezvén a czemermányok a torony zsendelyezését: egy kevés jó akaratot kivántak: áldomást, ételt s italt kértek.

A város keritése alatt való lyukat módjával kell becsinálni: jól, erősen.

Székely György uram a maga erején ment Szatmárra: a maga szekerén s lován.

A felsőbányai kovácsok kikövették a tanácstól, hogy ők is czéhet állitsanak: engedelmet kértek, hogy czéhet alakíthassanak.

Ez által csak költségeket akarják megröviditeni: kevesbíteni, hogy dolguk kevesebb költségbe kerüljön.

Még az én politiám annyira meg nem vakult: fel birom fogni észszel, átlátom.

Bizony! félkézen maradsz, ha megtudják dolgodat: fél kezed levágásával fogsz bünhődni. — (Levélpecsét feltöréséről van szó.)

Nehogy mindnyájan fejetlen lábság legyenek: hogy közöttük bizonyos rend s szabályok legyenek.

Amit eltehetsz az feleségeden, azt tedd el: amit elkövethetsz vele vagy rajta, kövesd el.

Ha ürithette dolgát, minden nap elment hozzája: ha dolga nem volt, ha szerit ejthette. — Fordul elő így is: ha dolga tágult.

Vigyázz Istók! mert rosz füre hágsz!: roszul fogsz járni, bajod lesz e dolgod miatt.

Mivel azon szőlő már igen puszta és semmire kellő: annyira elpusztult, hogy semmi hasznot nem hajt.

Vigyázz! mert a fejedet a seggedhez teszi a magistratus: fejedet elütteti, fejedet veszi a tanács.

Alkalmasul be is adták ezen esztendei adójokat: nagy részét befizették.

Az molnárokat feddő haszonban intette az pap a reggeli predikáczniójában: azon czélból intette, hogy a feddés által azoknak használjon.

A curátor is megintette őket és szépen leültette: lecsendesítette, s czéljokról lebeszélte.

Ne bántsa kegyelmed, hadd távozdogáljon urgomba szedni: hadd menjen dolgára az istenadta.

Csupa unodalom ezen a siró réten a dolog. (Siró rét, határrész neve.)

Az idnepet sem várja ez a rudas legény: a kocsis vagy béres az ünnepet sem akarja megvárni.

Végy ki az istenfizesséből nehány denárt: az asztal vagy láda fiából.

Szent Miklós pénzében egy magyar forintot adott: felpénzül, előpénzül.

Vigyázz magadra! mert együld megverlek: mert bizony megverlek. — (Az *együld* szót ma, ugyan ez értelemben, itt, valamint Szatmár vidékén is *együtt*-nek, Szabolcsban, az alsó Tisza vidékén *igyók*-nak, felső Borsod s Gömör megyékben jód v. iód-nak hallottam kiejtetni.)

A meny ütő kü miatt égett meg a torony: villámcsapás miatt.

Akárhogy megcsepegették, nem vallott: akárhogy kinozták, — bár égő szurokkal csepegtették, — nem vallott.

Az iskola földeletét, és a fedeletét is helyesen megigazitotta: amazt megtapasztotta, emezt bezsindelyezte.

Az kocsist k ü t t é s t - k ü t t ü k (küldést-küldtük) f a r a g v á n y f á é r t az erdőre: sietve küldtük faragni való, épületi fáért.

Ujolan a b a j d ó c z o s buzát vetett kegyelmed: ismét kétszeres v. elegybuzát.

Most már h e l y e s, f e g y h e t e t l e n papot hozattunk: derék, jámbor papot.

Mit z a j g o l o d t o k annyit egymással!: mit veszekedtek, zsörtölődtök.

Sok uttali (így) s i k a t t á s a után jól elverte: visíttatása, ijesztgetése után.

A b i k á s z jelenté: hogy a bika j ó k o r e l e i n csak egyre s z a g g a t o n - s z a g g a t t a a kötelit: eleintén egyremásra szakgatta sat.

Nem érdemes reá, hogy miatta annyit s a j l ó d j a t o k: aggódjatok, gyötrődjetek.

A f u s á r l á s b ó l csak egy t y u k h a s z o n n y i h a s z n a sincsen: a pletykázásból, árulkodásból annyi haszna sincs, mint egy tyuktojás.

A kalyika g á r d á z a t a készitésénél a kezét m e g v é r h e t t e: a kaliczka (a börtön tréfás neve) rácsozata készítésénél kezét vérig megsértette.

A mester f e l ü t ö t t e m a g á t, hogy elmegyen: hirtelen s daczosan elhatározta magát, hogy sat.

Feltett s z á n d é k á t még egyszer l e t e t t e: felhagyott előbbi szándékával.

H i v a t a l j a é r k e z e t t onnan alólrul, Szatmárról: meghivatott Szatmárra.

A hadakozás épen d i v a t j á b a n volt: javában folyt.

Patvart keresett ellene: okot keresett, hogy ellene pert, veszekedést kezdhessen.

Most már tudjuk h o n n a n á r a d a v i z: hol van a hiba, honnan került a baj.

Ecclésiánk ellen f e l ü l t e t e t t bennünket: félre, tév utra vezetett, megcsalt bennünket; ma így mondjuk: fellovalt, felingerelt.

G y a k o r l a t o s s á g g a l pénzt kíregetett fel: igen sokszor volt kénytelen pénzt kérni kölcsön.

Szabó Péter uram, reversalisa ellen, ma is odafüjtőzik (fűtőzik: melegszik): maig sem került elő, oda veszett.

Vásárábul a v o r d á n y (pénzverőházi beváltó, felügyelő) k i t a r t o t t 21 frtot: kifogott, kihuzott, visszatartott.

L e v á l t o t t a m az város házárol: kiszabaditottam a fogságból.

E l r e k e s z t e t t e a k e n y é r t ü l: nemadott ennie, elzárta előle a kenyeret.

Ugy az leányoddal is f i k o l ó l d h a t t á l *volna:* közösülhettél volna.

Utat adott *az feleségének:* elkergette, elcsapta feleségét a háztól.

Egy tyukmonysültig is alig feküdtem mellette: igenkevés ideig.

Megvesztetted az nyakamat: boszorkányságodnál fogva megkelevényesítetted.

Ne kiálts rám, ha mi esik rajtad: ne okolj engemet, ha valami rosz történik veled.

Megmérgehedett az fiam keze: elvetemedett, elmérgesedett a seb a fiam kezén.

Egy-egyszer felserkenyvén álmomból: a mint egyszer felserkentem, hát . . .

Te vajda! te olvasztasz meg *engemet:* te fogsz engemet előbb-utóbb megégetni.

Igen nagy gyanuságban vagyok hozzád: erősen gyanakszom reád.

Tyukhasznát adott, akivel szerszámot csinált, s avval gyógyított: tyúktojással készitette az orvosságot, amelylyel gyógyított.

Elláttam, hogy a pártaövem oda fog veszni: ugy látom, hogy . . .

Azzal akarja elberenálni a dolgot, de igen daraboson: azzal igyekszik elsimítani a dolgot, de sikertelenül.

Az pusztaságokon igenkönyen ellophatja magát: észrevehetetlenül, figyelmet kikerülve, elhuzódhatik mellettünk.

Az kit füst alatt kaphatnak az törőkök azt ugyan megkapják: A kit vagy a mit a háznál találnak, elrabolják irgalmatlanul.

Personalis urunk ő nagyságát is megudvarlók: meglátogattuk, fölkerestük.

Többire minden kétszer-árán van: kétszeres áron kél minden.

Mivelhogy ugy nyomozzuk a dolgot: ugy sejtjük, ugy vesszük észre.

Semmi derekas fogyatkozást hozzá nem látunk: semmi nagy vétkit nem láttuk, nem tapasztaltuk.

Ebbéli nagy kivánságát kegyelmetek csak tegye le: ne kivánjon efféléket tőlünk.

Semmi szót nem adott *az fiamnak:* meg nem intette, egy szóval sem figyelmeztette.

Meg nem fogadták *sok becsületes emberek* hivataljá t: meghivását, megidézését nem teljesítették.

Semmi lött uton-módon: semmiképen.

Királyi s atyai tartozása szerint: kötelessége szerint.

Személyünk szerint mezőben akarunk szállani: nem városban, de mezőn akarunk táborba szállani.

Az borok behozatalátul csak vegyék elelméjeket: ne is gondoljanak boraik behozatalára.

Ne injuriáltassunk az olyaténos emberektől: az olyan, az afféle . . .

Szolgáltasson inkábban jó alkalmatosságot: mutasson inkább . . .

Iudicialiter feleltettem az asszonyhoz: törvényes uton tanukat hallgattattam ellene.

Kezünkhöz méltatni *ne nehezteljen!* hozzánk juttatni.

Isten tudós benne! . . . *mikor szabadulhatunk:* isten tudja . . .

Szűkös állapottal vagyunk: szükségben, szegénységben vagyunk.

Felhirdettettük annak rendi szerint: meghirdettettük.

Ezen summában szállitott le Rigó Lőrincz egy ftot; apasztott belőle, fizetett vissza.

Az fogtatott, töröktartás alatt vagyon: az elfogott — ember — törökrabságban sinlődik.

Kegyelmeteknek igen vékony válaszát elvöttük: nem igen biztató, kedvezőtlen válaszát.

Kegyelmeteknek szokott engedelmeskedése szerint: engedékenysége, jószivűsége szerint.

Unszorolva-unszoroltak minket reá: erősen rá unszoltak, rákényszerítettek.

Az contractust, az birodalom engedelmével corroborálták: a jószágnak az illető birtokába való átbocsátásával.

Tessék meg jó indulata hozzájok, fejeket fogó s ölébe hajtó fiaihoz: igenbusuló, aggódó fiaihoz.

Avagy csak az külső sátor épitésére valami kevés kecskeszőrt vihet még fel kisebbik fiam is: az egyházi külső s kisebb teendőkben, valami kevés segitséggel lehet ezen kisebbik fiam is.

Szegül-végül szolgálhatnánk ez szegény hazának: annyira-mennyire segíthetnek városunkon.

Mind az magad fején telik az: rajtad fog az még mind beteljesedni.

Vér jöve az szeme bugájábul: a szemöldökéből, homlokából.

Pogányvallásu! elrontottad az fiamat: Istentelen! Isten nélkül való! . . . nyomorékká tetted a fiamat!

Ezen dolog miatt pántolódtanak: összeszólalkoztak, veszekedtek.

Szélvetés formán keringetett egy lovas egy gyalogot: szélt fogva, elébe kerülve, utját állva igyekezett elfogni.

Kacsibalábu, ördögadta szászsza! görbelábu.

Megmondtuk neki: hogy tüllünk magának legyen: maradjon magának, bennünket ne háborgasson.

KATONA LAJOS.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Petten. A szerkesztőség kérdéseinek sorozatában (Nyr. XIV. 185.) előfordult a czímbeli szó is. A beérkezett válaszokból kitűnik, hogy igaz alakja *pëttën* v. *pöttön*, jelentése pedig, apró, kicsiny, törpe.

Eredete után tudakozódva, nézetem szerint alig lehet kétségünk benne, hogy itt latin kölcsönvétellel van dolgunk. Én ugyanis e szót a lat. *punctum* változatának tartom, mely, mondhatni, közbirtokká lett s a müvelt nyelvek legtöbbjébe átkerült.

Az alakulás menete a következő volt: a *punctum*-ból először is lett *puntum* (vö. pun*k*t punt), aztán *pontom* (vö. p*u*nkt: p*o*nt, és templ*u*m : templ*o*m — a *puntom* a nép nyelvében is megvan; Baja vidékén magam is többször hallottam e kifejezésben: „nagyon akkurátos, *puntomos* ember"), ebből *ponton* (vö. toro*m*: toro*n*[y]; e mély hangú *ponton*, mint ez az idegen szavaknál igen gyakori eset (vö. ószl. *stlŭpŭ*: magy. czo*lop* : czö*lö*p) utóbb magashanguvá vált: *pöntön;* a pöntön : pöttön-re nézve vö. ö*nt*öm, ö*nt*ő, ö*nt*etett, ö*nt*és s a Molnár Albertnél előforduló ö*tt*öm, ö*tt*ő, ö*tt*etött, ö*tt*és alakokat.

A pont fogalmából magától következik a ‚kicsiség, apróság, parányiság, semmiség' fogalma; ez a jelentése meg is volt neki már magában a latinban: „*punctum:* kleinigkeit", s megvan mind ama nyelvekben, a melyekben ez a szó meghonosodott: „*punkt:* bezeichnung des winzigen, geringen, kleinen" (Sand.) ‚Il n' a point d'argent: semmi pénze sincs (voltaképen: egy pontnyi [csekélyke] pénze sincs); az olaszban is *puncto* annyit is tesz mint: kleinigkeit.

A *pöttön* szónak nyelvünkben, mint az idézett adatok bizonyítják s a mint egyik közlőnk Horváth Antal meg is jegyezte („némiképen megvető gúny van hozzákötve"), kicsinylő, lenéző, fitymáló jelentése van. Az a magyarázat, a melyet Tolnai József csatolt hozzá, hogy „az alacsony, de erős, vaskos termetű embert mondják *pöttönnek*", épen az idézte példából helytelennek bizonyúl be. Adata így hangzik: „Nem is hinné a zembër, ebbe ja pöttön embërbe mennyi

erő van!"; vagyis: alakja, termete (kicsiny, apró) és ereje (nagy) ellentétben állnak egymással s e kicsiny külsőben senki se sejtett volna ily nagy erőt. A szónak ,kicsinyke, parányi' jelentését egészen világossá teszi Kárpáti Endrének két adata: „Ojan pöttönke kis leányom született, hogy alig lácczik ki a bőcsőbű. Ekkiss pöttön kis pörsenis támott a kezin."

SZARVAS GÁBOR.

Tenyésztő növények. — Szarvas Gábor a Nyr. XIV. 413 és 414 lapján a „Kulturpflanze"-ra magyar műszóúl a tenyésztő növényt ajánlja. Okosdása kifogástalan, példái találók. a mit mond az mind igaz, s még sem bírja bennem — s azt hiszem sokunkban — legyőzni az idegenkedést, a mit e kitétel az emberben kelt.

A „tenyésztő növény" kifejezés nem azt a fogalmat ébreszti bennünk, a mit Sz. G. vele értetni akar; már pedig ez minden kifejezésnél, de különösen műkifejezésnél, igen nagy baj. Pl. festő szoba: hiába fogom rá, hogy ad normam szántóföld, ez olyan szoba, a melyet festeni szoktak, mégis mindenki a piktor szobáját érti rajta; tanító gyerek: ezen sem értene senki, pedig az egészen az ivóvíz mintájára van, olyan gyereket, a kit tanítani szoktak, hanem a tanító gyerekét, vagy valami kocza-tanítót. A nyomtató lovat sem szokás nyomtatni, hanem vele nyomtatunk. Az itató bojtár is szeretné, ha őt itatnák s nem neki kelleni a csordát itatni. Ilyen formán vagyunk a tenyésztő növénnyel is; sehogysem birjuk kiérezni belőle azt, hogy tenyészteni szokták; akaratlanul is azt kérdezzük magunktól, vajjon selyembogár, méh vagy gulya tenyészik-e rajta?

Minden idegenkedésünk mellett is meg tudnánk talán e műszóban nyugodni, ha analogiákkal támogathatnók. Hiába keresek azonban a mai élő nyelvben csak egy példát is, a mi azt bizonyítaná, hogy az *aszt* végű miveltető igékből képezett *asztó* melléknevek olyan tárgyra is vonatkozhatnak, a melyet asztani szoktak. Gondolhatunk az enyésztő, fárasztó, ébresztő sat. melléknevek után akár milyen tárgynevet, sohasem fogja e kitétel azt jelenteni, hogy e tárgyat enyészteni, fárasztani, ébreszteni sat. szokták. A tenyésztő növényen sem érthetünk tehát olyan növényt, a melyet tenyészteni szokás.

Ha már a tenyésző és tenyésztett növény kitételek között kellene választanom, én inkább szegődném az utóbbihoz. Ha ugyanis egy lajstrom élén azt olvasom: „Magyarországban ezek a tenyésztett növények", mindjárt megértem, hogy itt ezeket szokják tenyészteni; holott ha

azt irnám, hogy „a budapesti nyomtató könyvek igen szépek“, aligha értenének meg az olvasók, hogy azokat a könyveket dicsérem, a melyeket Budapesten szoknak nyomtatni. EGY OLVASÓ.

Torzsa. Nagyszigethy Kálmán (Nyr. XIV. 406.) kimondja, hogy *torzsa* nem származhatik az olasz *torso* szóból, még pedig azért nem, mert Calepinusnál *tors* alakban van meg; s hogy az *a* csak mint birtokrag függedt hozzá.

Én részemről Calepinusnak, fõntebb idézett adata ellenére se változtathatom meg abbeli nézetemet, hogy *torzsa* szavunk az ol. *torso*-nak a képmása. A mi a látszólagos nehézségeket illeti, azt hiszem, könnyű lesz megküzdeni velük s legyőzni őket.

Hogy a Calepinusnál előforduló *tors* nem dönti meg a *torzsa*=*torso* származtatást, vagyis, hogy *torzsa* és *torzs* mint egy ág hajtásai egymás mellett megállhatnának, azt eredeti idegenből került szavainkkal is kétségtelenül be lehetne bizonyítanunk. Így használjuk egymás mellett *mája : máj, zúza : zúz*, *méhe : méh*, *tompora : tompor*, *évoda : évad*, *keczele : keczel* sat.

Ezek szerint nem következik szükségkép, hogy a *torzsa* a *torzs*-nak birtokragos alakja, a mint N. K. állítja s így nem oly ‚könnyen mutatható ki. hogy a *torzs* szóból ·származik.‘

Ha N. K. következtetését elfogadnók, kissé különös eredményre jutnánk. Minthogy Calepinusnál csak a *torzs* alak van meg, Molnár A.-nál pedig már csak a *torzsa*, ebből az következnék, hogy rövid tiz év alatt a birtokragos *torzs-a* általánossá vált a *torzs* tőszónak rovására.

Csakhogy egy kis tévedés van a dologban. Megvan Calepinusnál ugyanis a *tors* mellett a *torsa* is. Az általa idézett „*Fwnek szára torsa*“ után ott olvasható mindjárt: „*Cauliculus*, diminutivum a *Caulis*. Vng. *torsatska*“ (olv. *torzsácska*). Hogy ez nem a *torzs*-nak. hanem a *torzsa* alaknak tovább hajtása, azt nem szükség magyar ember előtt bizonyítgatnunk; azt mindenki tudja, hogy a *torzs*-nak *torzsocska* volna a kicsinyítője.

De lássuk a kérdés velejét: csakugyan az olasz *torso*-ból származik-e a magyar *torzsa*, úgy mint azt az „Olasz kölcsönszók“-ban állítottam? s mi köze van ennek a magy. *tors* szóhoz?

Lássuk először is a jelentésre vonatkozó adatokat.

Torzsa a NSz. szerint 1) káposzta, saláta torzsája, kukoricza torzs; 2) alma, körte torzsája = csutka; 3) a kontyvirág fajta növények virágzata.

Az olasz *Torso*-nak Tommaseo nagy szótára szerint következő jelentése van: 1) fünemű növények szára, ha a levelektől megfosztottuk; különösen a káposzta tövéről mondják; 2) körte, alma sat. csutkája; 3) emberi törzs

a nyaktól az övig; 4) csonka szobor, törzsök, hol a fej, kéz és lábak hiányzanak; 5) minden, mi torony módjára egyenesen fölfelé emelkedik.

Nem feltünő-e, hogy az olasz szó jelentésének sokkal nagyobb a köre, mint a magyaré, mert magában foglalja a magyar *tors törzs* és *törzsök* szók értelmét is? (a *tors*ra nézve vö. Tájsz. *tors:* a kaszálás utáni kemény, vastag fű tarlója; — Ar. Toldi. „Nincs egy árva fűszál a *tors* közt kelőben".) De *torso*-nak nevezhet az olasz mindent, a mi csupaszon és magánosan égfelé mered. Ez már arra vall, hogy az olaszban járatosabb a szó, mint minálunk.

Mindazonáltal meg kell vizsgálnunk, nem véletlen alaki és jelentésbeli hasonlatossággal van-e dolgunk? Megtalálható-e a magyar nyelvben a kérdéses szó etymonja? A felelet az lesz, hogy: nem; Budenz MUgSz.-ában nincs meg a *torzsa*, más se mutatta ki eddigelé a rokon nyelvek alapján a szó magyar etymonját, magunk is hiába keressük; a magyar nyelv rokonságának körén belül nem találjuk meg kulcsát.

Harmadik kérdés: kimutatható-e az olasz *torso* etymologiája a vele rokon nyelvekből? Diez szerint, mint az „Olasz kölcsönszók"-ban is említettem, a latin *thyrsus* „schössling"-ből származik, mely ismét a gör. θύρσος-nak köszönheti lételét. A latin *thyrsus*-szal egyeredetü az ófn. *turso, torso*, úfn. **„dorsch"**

A latin *thyrsus*, vulg. *tirsus*-nak G e o r g e s (Lat. Deutsch. Handwörterb.) szerint a fönnebb említett „fiatal hajtás"-on kívül a következő jelentése van: 1) bármely növénynek szára, der Strunk, *Dorsch*; Plin; — 2) Bacchusnak s a Bacchansnőknek borostyánnal és szőlőindával körülfont pálczája, melyet a lelkesülten felizgatott Bacchansnők kezükben hordtak.

Ez a *thyrsus*, mint említettük, a gör. θύρσος-ból származik, mely ugyancsak a Bacchanaliákon használatban volt pálczákat jelentette s a θύω igéből származik (Pape-Sengebusch. Griech.-Deutsch. Wörtrb. 1880).

A jelentés fejlődésének és elváltozásának menete oly világos, hogy fölösleges magyaráznunk.

Már most csak az alakkal kell számot vetnünk.

Az olasz kölcsönszók végső *o* hangja a magyarban rendszerint hosszú *ó*-ra változik; lehetséges-e tehát, hogy a *torzsa* az olasz *torso*-nak legyen mása? — Igenis lehetséges, sőt bizonyos is. Az olasznak kétféle *o*-ja van: egy zárt és egy nyilt. Az utóbbi csaknem *a*-ba csap át; pl. a *cosa, mostró, nove, piccolo* szók az igazi olasz szájában csaknem úgy hangzanak, mintha *câsa, mostra, nâve, piccola* volna. Nagyon természetes tehát, hogy a nyilt *o*-ra végződő *palió, pizzolo, burchiello* szók a magyarban *pálya, piczula, burcsella* (l. Nyr. XIII. XIV.) alakot nyertek. Ép így a *torso-*, velenczei *torzó*-nak (l. Nyr. XIV. 119.) a magyarban csakis *torzsa* felel meg.

Azt kérdi N. K., hogy fejtem meg a *torzsa* alakból a magyar *tors* szót? — Sehogysem!

Fõntebb láttuk, hogy a gõr. θὀρσος az úfnémetben *dorsch*-sá fejlõdött, melyet dialektice *torsch*-nak ejtenek. Mi a szûk jelentéskörû *tors* szót minden valószinûség szerint innen kaptuk s így kõnnyen megfejthetõ, mért nem említettem az „Olasz kölcsönszók" között.

N. K.-nak azon kérdésére, vajjon a *törs* és *törsök* nem függnek-e õssze a *tors* szóval, ki kell jelentenem, hogy nagyon kõnnyû volna azt mondani, hogy *törs* épen olyan magashangú változata a *tors* szónak, mint *zömök* a *zomok*-nak, *köntös* a *kantus*-nak, *göndör* a *kondor*-nak s hogy *törzsök* épen olyan diminutivuma (nem pedig többese) a *törzs*-nek, mint *török* a *tör*-nek, *szék* egy eredetibb **széj*-nek s *fék* a *fej*-nek (MUgSz.); csakhogy . . . s itt a bõkkenõ! — — —

A vatikáni múzeumban a híres *Herkules-torzót*, „csonka testtörzsököt" bámultomban jutott elõször eszembe, hogy *törzs*, *törzsök* s az olasz *torso* egy tõröl fakadhatnak. Hozzáfogtam a kutatáshoz s rájöttem, hogy a *torzsa* olasz kölcsönszó, *törzsök*-öt meg hallgatagon félretettem, mert nem találtam világosan bizonyító adatokra; nem is tudom, mikor bocsátkozhatunk bele ennek a szónak a fejtegetésébe.

KÕRÖSI SÁNDOR.

VÁLASZOK.

A. a Nyelvõr XIV. 185. s **B.** 330. lapján tett kérdésekre.

A. 1. *Csula.* a) H. Szoboszlón azt nevezik *csulának*, a ki akár ruhájában, akár erkölcsében elhagyja magát. *Kardos Albert.* — b) A *csuha* szót *Nagy-Kőrösön* sokszor hallottam, így is: l e c s u h a s átalában, az ügyetlen, gyámoltalan, magukra mit sem adó, lusta személyekre alkalmazzák. Hallottam ilyen szólás formát: ‚De nagy l e c s u h a ember! Milyen volt a menyasszony? E g y n a g y l e c s u h a! Ökrökre is használják, ha lehajlik a szarvuk így is: c s a j l a. *Tömösközi Sándor.*

A Nyr. 277. lapján (*héba* czikk alatt) ez áll: „A pallást Hajdu-Szoboszlón *házhiá*-nak mondják, néha *házhéjá*-nak *B. K.*" — Szoboszlón nincs sem *házhia* sem *házhéja*, hanem *hásszia* vagy *hásszija*. A közlõknek jó volna még 1001-ikszer is a lelkükre kötni, hogy ne etimologizáljanak. *Egy szoboszlai.*

4. *Topa.* a) A *topa* szó Kecskeméten van használatban s azt fejezi ki, hogy: bicczegõ vagy sántító. Én magam is õsmertem Kecskeméten egy leányt, kit — sánta voltánál fogva — „topa Eszternek" neveztek és egy sánta

üveges tótot, kit mindenki csak a „topa ablakos“ név alatt ismert. Megjegyzendő azonban, hogy a *topa* elnevezés csak azon sánta egyénnél alkalmaztatik, a kinek a lábafeje nem hiányzik, hanem csak elgörbült, elferdített. Ott a hol a láb egészen vagy részben hiányzik, a *topa* elnevezés nem nyer alkalmazást. *Ungár Sándor.* — b) A *topa* szót Tápén következetesen tompa értelemben használják. Igy: topa szigony, topa orrú, topa bárd. *H. O.* — c) H. Szoboszlón *topa* annyi mint: liba-talpú, ügyetlen járású ember. *Kardos Albert.*

B. 1. „A ház melyik részén levő ajtót nevezik *fül-hül* v. *hél-ajtónak?*“ Zalamegyében a padlás neve *hé* vagy *hél.* Igy, ha azt kérdezzük: ‚Hol van a gereblye?‘, azt kapjuk feleletül: ‚a hébа‘; de legtöbbször így: ‚a hélon‘. Továbbá: ‚Ma reggel a hél tetején szarkát hallottam csörögni; vendég jön‘. Ismét: ‚Bubos tikom tojott a hélon.‘ A padlásablaknak ezen a vidéken *héllik,* a padlásajtónak pedig *hélajtó* a neve. *Fatér József.*

2. *Mirhó, minor, czompó.* a) H. Szoboszlón igen közönséges a *minor* hermaphrodita s a *czompó* segédbába jelentésben; de a *mirhót* (erős, viharos szél) soha se hallottam. *Kardos Albert.* — b) *Mirhó* a Nagykunságban egy, már század óta meglevő roppant kiterjedésű gátot jelent, mely a Tisza kiöntése ellen védi a vidéket. Továbbá a hermaphrodita az egész Nagykunság vidékein népies szóval, közönségesen *minór,* nem pedig *minor.* Én legalább röviden ejtve nem hallottam. *Simonyi Elek.* — c) Gyoma községében *Mirhó* elnevezés alatt egy város rész ismeretes (a község fele); s ugyancsak annak egyik utczáját *Mirhó* utczának nevezik. Hogy eredeti értelme mi, azt nem tudom; de megjegyzem hogy a *Mirhó* város rész, valamint a *Mirhóutcza* a község legmagasabb pontja. *Kertész A.* — d) Azt nem tudom, Szoboszlón használja-e a *czompó* szót, de a debreczeni köznép használja; Még pedig kettős t. i. állás vagy alkalmazáshoz kötött és mint tréfás és gunyos nevezést. Mint alkalmazást jelentő nevezést használja a bába mellett segédkező, inkább segítő, fürösztő asszonyra. Tehát nem a segéd bábákra, mert a segédbába a vajudó nő melletti teendőket végzi csak, de a czompó, vagyis fürösztő asszony vizet melegít, tüzet rak, vizet visz a fürösztéshez, a bébi ruháit mossa; fizetése nehány krajczár és keresztelői élelmi szerek maradéka. Tréfásan, néha gunyosan használják a *czompó* szót, midőn valaki, férfi vagy nő felügyel, esetleg tőle telhetőleg segítséget nyujt a vajudó állatnak. És a ki ez utóbbi minőségben teljesít munkát, haragszik a *czompó* névért; mig gyermek születésnél megtiszteltetésnek tartja a czímet. *Nagy Sándor.*

3. *Kelengye.* a) Békésmegye Gyoma községében többször volt alkalmam a *kelengye* szót hallani. *Kertész A.* — b)

Torda-Aranyosmegye Harasztos községében *kelengye* név alatt a nép a menyasszonyi hozományt, s nem az ajándékot érti. Ez alkalommal megemlítek egy népies szokást, mely, most, nem tudom, divik-e még, de huszonöt év előtt, mikor még ott tartózkodtam, Gerenden általános divat volt. Annanapkor ugyanis a nép Gerenden a vásárra összesereglett, melyet leányvásárnak neveztek s mely valóban az is volt. Az apák t. i. kiállottak a vásártérre rakódott szekerekkel és leányaikkal. A rakódott szekéren volt azon összes butorzat, mely egy gazda ember házához szükséges. Ez a butorzat képezte a kelengyét, a mit a leány szülői adtak. Gyakran megtörtént az is, hogy a rakott szekeret leányostul és igavonó marhástul együtt szerezte meg a vőlegény. Ez volt tehát a leány tulajdonképeni férjhez adója, kelendéje. Valjon nem innen származott-e a *kelengye*, mintegy kelendő, az az kelendővé tevő? *Horváth János.*

4. *Lomb.* a) Gyomán a *lomb* szót, valamint e származékát is: *lombos*, pl., ,lombos fa', a nép ismeri és közönségesen használja is. *Kertész A.* — b) Torda-Aranyosmegyében, Harasztoson, a *lomb* szót általában használja a nép, a fák ágain kifejlett, egymáshoz sűrűn álló levelekre nézve; sőt néha gúnyból a nagyhajú férfiakra is, ily formán: ,Olyan lombos a fejed, mint egy cserfa'. Ismét: ,Beh lombos farka van annak a juhászkutyának'. *Horváth János.* — c) A *lomb* főnevet zöld fa-ág, többnyire nagy-ág értelemben használják Fazekas-Varsánd református magyarjai Arad megyében; pl. ,De nagy lombok leestek ebben a zivarban'. *Steuer János.* — d) Csanádmegye Mezőkovácsháza községében járván, hallottam a ,lombos farku kutyát' emlegetni; a kutya maga is, de a farka is hosszúszőrű volt. *R.* — e) Hontmegyében Ipolyságh környékén — hol alulirott is nevelkekedett emlékezem, hogy *lomb*-nak neveztük a fákon, illetőleg azok ágain lévő levelek összességét; vagyis például télen a fa áll: törzsből és ágakból, az ágak tavasszal kihajtvák, leveleznek, s ily állapotban *lomb*-nak neveztetnek. Erre nézve még egy fontos, talán igen sok nyelvész által alig ismert elnevezésre hivom fel a t. Szerkesztő úr b. figyelmét, mely fennti tapasztalatomat is csak megerősíti. Ugyanis Ipolyságh környékén a pór nép a topoly fát igen gyakran *limba-fának* nevezi. Ezen elnevezést sehol másutt az országban nem hallottam, mint épen gyermek koromban a pór fiuk között. Természetesnek is találom, hogy a magas topoly fák sűrű lombok által úgy egymáshoz simúlnak, hogy azok összesen ismét egy-egy lombot látszanak képezni, — talán a *lomb-limba*-fa eredete is ezzel rokon lehet. *Bussay Kálmán.*

5. *Kija.* Szt. Leány-falván, Arad mellett a *kija* szó *kijó* helyett használatos, de csak a gyermeknyelvben. *Steuer J.*

6. „Hallható-e valahol *fürdik* helyett *füröszik?*“ Hallható Aradmegyében (pl. Zimánd-Ujfalun); egy makai asszonytól is hallottam. *Steuer J.*

8. a) Harasztoson, Torda-Aranyosmegyében, közönségesen így mondják: *tprüszkölni;* sőt még ezt is: *tprücsök. Horváth János.* — b) Aradmegyében úgy emlékszem, hogy mind a hármat hallottam: *ptrüsszent, ptrüsszög, ptrüszköl. R.*

9. *Csákos.* Nagykunságban a *csák* főnévnek *csákós* melléknevét használják; pl. ha valakinek magasabb tetejű kalapja van, rendesen mondják: ‚Miféle nagy c s á k ó s ember ez?‘ *Simonyi Elek.*

10. „Mondják-e valahol: Szebbek a mi birónkéi?“ a) Igen is mondják. Az ipolysági dialektus hatása folytán nevelkedvén, s magam is szeretvén a népies kifejezést használni, úgy hogy ennek befolyása alatt én is még ma is néha használom ezen kifejezést, pl. hol egy tulajdonosnak több, vagy csak két, sőt esetleg 1 páros tárgya értetik, azok többesben fejeztetnek ki. Ime itt egy példa: ‚Be szép pár malacza van a s z o m s z é d é i n k n a k‘. Válasz: ‚De sokkal szebbek az enyim a p á m é i“. Valóságos palócz kifejezés; de igen sokszor hallható, s mondhatom, még csodálkoztam, hogy a „Nyelvőr“ munkatársai ezt nem hallották, s hogy ily megszokott (legalább előttem az) kifejezés, vagy szólás formának valódiságát kétségbe vonják. *Bussay Kálmán.* — b) A mint én tudom Nagykunságban mindenütt, pl. Kunhegyesen, Madarason, Kis-Ujszálláson, Karczagon, az ilyen mondásra: ‚Szép lovai vannak Bálint gazdának‘, csak így szoktak felelni: ‚Szép, de szebbek a Samu g a z d á é.‘ *Simonyi Elek.*

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

K i s k u n s á g i a k.

Mindég bolon lössz ű, még a z a s z t a l o s m ö g n e m v a c z k o l n e k i: míg koporsóba nem teszik.

K i k e s z t é k a z ú j s z a l o n n á t: mikor a gyereket először verik meg.

K i n y ú t k i l e n c z k u t y a h o s s z á r a: czifrán fölöltözve kevélyen jár, vagy más módon mulatva kitesz magáért.

A z t k a p o d a m i t a R é v é s z b é r ő s e.

V a r g á t r á n t: a csizma, ha a meleg kemenczére teszik.

M ö g j á r t a s z á z t ű h o s s z á t: Hiába járt.

D ö g r o v á s o n v a n. (A juhász rovást visz az eldöglött juhokról, s a melyik már nagyon rosszúl van, azt akár előre is

felróhatja. A fenti mondás tehát: egyik lába a sirban van. — Abaujban is Nyr. II. 557).

Tüvirű högyire: nagyon alaposan pl. megvizsgál vmit.

Rá hágott a ló az erszényre ha t. i. nagyon lapos.

Fülem mellett a gazba: így szokták útba igazítani, a ki vmit nyakra főre keres, s folyton kérdi, hogy hol van ez s ez.

Kidugja a szömit: vmi kevés értékű tárgygyal elégíti ki.

Kéz után keletlen, lapát után sületlen (kenyér).

Mén a béle: hasmenése van. (Veszprém Nyr. III. 184).

Befogták neki a könyér útját: torkon ragadták.

Szent életü vasfazék, csak a füle kormos: álszenteskedőről mondják.

Bekorczol: befon, rászed.

Kihögyöz, kisêmmiz: osztozás alkalmával rövidségbe ejt vkit.

Nem vőszik: nem „gilt". Játékban vmely érvénytelen müveletre, a mit újra kell megtenni, ezt mondják: Ezt nem vőszik.

Nem nagy lelke puffanására esik: nem nagyon vesz vmit a lelkére.

Lélökre! ha vkit nem igaz munkán vagy hazudozáson kapnak, ezzel szokták figyelmeztetni. Az egyszeri ember aztán így felelt erre: Lélök, lélök! De hát én hogy élök?!

Puha embör: dologkerülő, akár restségből, gyengeségből, vagy kényeztető nevelés folytán.

Ráteríti a vizes lepedőt: rávall, vkinek büneit elárulja.

Rávakar: u. a. de tréfás értelemben.

Hetet havat igér: a ki vmely kötelezettsége teljesítésére mindig más-más terminusokat tüz ki.

Űző-fútó. Bejár ahhó űző-fútó: Mindenféle népség előtt nyitva az ajtaja.

Kirántották alúlla a gyíként: meghalt.

Kétfelé vágták a könyeret: a házasfelek, midőn elválnak. (Nagykunság Nyr. II. 274).

Kétfelé hánták a sonkát: u. a.

A jég is ott szakad, a hun legvékonyabb: szegény embert leghamarabb éri a szerencsétlenség.

Az ördög is oda mén szarni, a hun lėgmagosabb a högy: a gazdag embert hamarabb éri a szerencse.

Êső nyerés czigán vesztés: kártyázás közben mondogatják. (Hm. Vásárhely Nyr. II. 334).

(Kis-Kun-Halas.) KORDA IMRE.

Népmesék.

A szegény ember sa zőrdőg*).

A szegény em ber meg vót erőssőn szarúlva, s elindúlt, hagy immá keressen cséplést. A min ment az útan, eccê csak megtalálta a zőrdőg, s aszkérdette, hagy :

— Huvá méssz te szegény ember?

A szegény embernek a csép s a gerebe a hátán vót. Asz mangya a szegény ember, hagy :

— Én biza csak ide menyek, a hunn éppeg kapak cséplést.

Aszmangya êre a zőrdőg, hagy :

— Ájj meg te szegény ember; há nem jünnél velem ?

— Vaj igen biz' én, jó szűvvel.

Evel êmentek, s éggy hejt el is kesztek csépêni. A szegény embernek csak ajan fa hadarója vót né, min nekem, s csak min verte nagy lassan, pik-pakk, pik-pakk, pik-pakk. A zőrdőgnek vót egy fájin vas hadarója. már ő sakkal tőbbőt tudatt csépêni. A mind ê végzik a cséplést, mit, asz kérdi a szegény ember, hagy :

— Na te őrdőg, itt van két rakás, há má neked mejik kell inkább, a küssebbik vaj a nagyabbik ?

— Nekem a nagyabblk.

— Na nekem jó lessz a küssebbik is.

A min neki faktak, hagy immá vigyék el, eccê csak láttya a zőrdőg, hagy a szegény emberé mijen fene nehéz, s az ővé csak ajan mind a tallú. Asz mangya a zőrdőg.

— Te szegény ember, te, a zén rakásam a nagyabbik, a téjéd még fél akkara sincs, mégis a téjed a nehezebbik, hagy lehet az ?

— A biz a csak úgy, hagy abba a nagyba csupa pajva van, s még éggy szem sincsen.

Erőssőn megharagudatt êre a zőrdőg.

— Nem úgy nem, te szegény ember, aősszuk másképpen el. Tésis (te is) csak addig verted, a még én, s nekem még se legyen még éggy szem tiszta búzám se ? Min csak a téjéd legyen az egészsz ? Asszuk csak el, újból.

— Én asse bánam, mangya a szegény ember. Prabájjuk meg, abból a más kalangyából a mejikünk több szemet ki vér : azé legyen a küssebbik rakás.

Na jal van; megőrvőndőtt êre erőssőn a zőrdőg, hagy immá a zővé lessz a tiszta búza mê neki vashadarója vót, savâ tőbbőt verhetett, minda szegény ember a zővével. A zőrdőg el is keszte vágni istenesen a búzát, a szegény ember csak ütőgőtte nagy lassan. Há amind êvégzik : üsmét a szegény embernek vót több bú-

---

*) Az ő-vel jelölt hang az *e* és *ö* között áll, s úgy keletkezik, mintha *ö* hangot akarnánk kiejteni, de a rendesnél nagyobbra, kissé lefelé, hosszukásra nyitott ajakkal ejtjük ki a hangot K. M.

zája, mer a zördög vashadarója min ketté vágta a búza fejit, s éggy szem nem sak: de még annyi sem hullatt ki belöllö.

— Na már látam, hagy újból megcsaltál, te szegény ember, de háram a Zisten igazza; prabájjuk meg mű is háram versen, hagy mejikünk tud többöt. Gyere, fussunk verset!

Neki is futamattak, de a zördög jabban gyöztö, má el is hatta a szegény embert. Látta má a szegény ember, hagy a zördög hunevút s leveri, s gandalkazatt, hagy hagysmint tudná ö mégis legyözni. A mind éppeg éggy bakar felé futattak, aszmangya a szegény ember a zördögnek, hagy:

— Te ördög, én biz a nem futak többöt vélled, hájsze te nem is igen tuce; hanem éppeg itt van nekem a kicsi öcsém, fuss te csak vélle, ha van kurázsid.

Aval megrugta a zember a bakrat, s há ki ugratt éggy nyúl, csak éggy csepp vót, de mégis csak éggyet ugratt, s mingyá úgy éhatta a zördögöt, hagy a zasztán szégyenletibe abba a szen pillanatba úgy ément, hagy saha sem jütt vissza többöt, s a tiszta búza minda szegény emberé lett. Így járt a zördög a szegény emberrel!

(Szőkefalva, Kisküküllő megye.)

KISPÁL MIHÁLY.

Kiolvasó versek.

Jákóbnak vót hat fia,
Mind a hat csizmadia;
Simi, Samu, Sámuel,
Dini, Dani, Dániel.

Eggy-elöre, két-kettöre,
Három hatra, hat kilenczre,
Üss ki tizet tizenegyre,
Kifutóra, befutóra,
Egy jó püffőt a hátára,
Óron bukk, s omol oda.

Hárman mentünk a gödörbe,
Ketten jöttünk ki belőle;
Nízz be, Pista zablakon,
Ki pipál az asztalon.
Emez ur, amaz ur,
Az a tekintetes ur.

Néném sütött pogácsát,
De nem adott belőle;
Én is sütök kalácsot,
Én se adok belőle.
Tettem a kosárba,
Vittem a vásárba;
Kérdik a vásárba,
Mi van a kosárba.
Túrós béles, dereje,
Egyél Jancsi belőle.

Ej haj vad liba
Mit ettél a lakziba?
Tekintetes káposztát,
Méltóságos rátottát.
Bebűrödzött a lencse,
Villámlik a zsendicze;
A zsidónak nincs országa,
Pokolba van koronája;
Itt verik a kípedre, kípedre.

(Hajdu-Szoboszló.)

KARDOS MATILD

Mit beszélnek az állatok?

Ha a kutyát megütik, így jajgat: Faviiig, faviiig, faviiig.

A disznók, mikor a kondás az esőben hazafele hajtja őket, így beszélnek. Az öreg: Ha én eztet tudtam vóna, köpenyeget vettem vóna. A kicsinyek: Én is, én is, én is. Este, mikor éhesen rohannak hazafelé a csürhéről, valamennyi ezt visítja: Áprillillis, áprillillis, áprillillis.

(Szatmár megye.)

Soltész Árpád.

Tájszók.

Szatmármegyeiek.

lapótya: egy bizonyos turóslepénynek, bélesnek a neve.

lóstat: fut, fárad, szalad; valami után szorgosan jár, lót-fut.

labodázik: restül, lomhán csinál valamit, dolgozik, csak az időt veszti.

lingyik: tréfás, vagy inkább gunyos csufondáros neve a női ivarszervnek.

lére hajt: koptat, nyü valamely ruhát, eszközt. Ezt ugyan hamar lére hajtottad: elnyütted.

lipistes: hanyagul, pongyolán öltözködő; mondják lipistán huszárjának is.

lepcses: durva, goromba, tisztátalan, szennyes öltözetü; innen: lepcses száju: tisztátalan, fajtalan szavakat használó, veszekedő.

lajhó: könnyelmü, bohókás, valamivel keveset gondoló, de jókedvü.

locsbol, löcsböl: vizet öntöz, locsol, vizben lobácsol, locsbátol, a vizet szükségtelenül vesztegeti.

lerácsol: elhallgattat, hallgatásra kényszerít.

lazsukál: játszva tölti, fecséreli az időt a helyett, hogy dolga után látna.

lödörög: ide-oda lóg, himbálózik; ördöngve le s fel járkél, lötyög.

lődörgő: tréfás neve a férfi ivarszervnek; innen a találós mese: dombon ülő Demeternek kinn a lődörgője: a harangnak az ütője, nyelve.

lupa: ügyetlen, otromba keze fogású, lomha.

laktor: hosszusági mérték: egy öl; a német klafter-ből.

lőgérezik: dolog nélkül jön s megy, kerüli a dolgot.

lobban: hirtelen távozik, vagy érkezik valahonnan. Úgy ellobbant innen, hogy észre se vettem.

lepetel: összevissza jár a szája, veszekedik, lármázik, kelepel.

mázgitál: mázol, mázolgat, beken valamit; ehez hasonló jelentésü a mázgál.

mohog: magában, bosszankodva érthetetlenül beszél, dohog; ennél hangosabban, de szintén alig érthetőleg beszél az, a ki

motyog: akadozva beszél.

makog: mondják a nyúl szakadozott hangjáról, valamint az alvó emberről, mikor álmában dadogva beszél.

mufli: ostoba, ügyetlen.

matahula: lassu, rest, nehéz járású, ügyetlen, otromba.
mereglye: a lekaszált s szárított fűből először mereglyét, apró boglyácskát csinálunk; ha a széna szárazabb, akkor a mereglye nagyobb lesz, utóljára boglyát, kazalt csinálunk belőle; e szerint a mereglye itt apró szénacsomó, boglya alakba rakva; az alvidéken: bukó, rudas, petrencze.
mellértes: olyan szövet, kelme, különösen selyem, a mely több színt játszik.
motoháricza: ügyetlen keze fogású, lassú.
maczakárkodik: gyermekekről mondják, mikor játék közben egymást tépik, ütik, verik.
maczurkodik: sokban szintén hasonlít a maczakárkodik szó jelentéséhez.
macskásodik: fonalról mondják, mikor ez összevissza sodródik, bomlik.
mérekezik: összemérkőzik.
muszit: kényszerít, kényszerget.
matat: keresgél, kutat.
motrosál: babrál, ide-oda nyul, nyulkál.
monyászol: restül, lomhán csinál valamit.
megbakolta magát: megátalkodott, ellent áll.
mezga: azon nedve a fának, mely a fa teste s héja, kérge között van s eszközli azt, hogy a kéreg könnyen lehámlik a fa testéről.
mula, muláta: ügyetlen, gyáva, mulya.
marczafánk: olyan tésztasütemény, melyet senki sem látott, nem ismer, csak hirét hallotta; az enni nem akaróra szokták mondani: talán bizony marczafánk kellene?

(Nagybánya. Szatmár m.)

KATONA LAJOS.

Kiskunságiak.

dadara: a ki hadarva beszél.
dagájos: dölyfös, gőgös.
daku, dakuködmen: birkabőr dolmány. A „ködmen“ csak derékig ért, de ezt már nem viselik, s újabban daku vagy ködmen mindegy.
darudöbögő: nagy, hosszú, kemény bőr daku (tréfásan).
darduláb: a Chondrilla juncea növény gyökerén levő madárláb forma gyönge csirahajtás, melyből tavasszal salátát készítenek.
darvadoz: szállingózik; nagy területen ha kevés ember járkel, ezek „darvadoznak“ ott. Ezt is mondják: Éfélig fönn darvadoztunk: virrasztottunk. (Somogyban: beteg, különösen gyomorbajban Ny. III. 141.)
dajna: rossz életü nőszemély.
dávirikol: esetlenül dalol, gajdol.
débélla: nagy idomtalan testű nő (Szabolcs. Ny. XII. 47.)
denczöl: léhever, lenyomkod; pl. lèdenczöli az ágyat a ki a felhalmozott vánkosokra rádől. v. ráfekszik. (Pannonhalm: denczöl. Ny. XII. 187.)
déli bátor: tolvaj. (Vásári műszó; délben ugyanis a mesteremberek evéssel levén elfoglalva, ilyenkor a tolvaj bátor.)
devèrnyáz: tivornyáz (Kecskeméten devernyéz Ny. X. 380.)

difinyó, difinyós: jó, jeles, fáin (gúnyos mellékért.) (Félegyháza: Nem valami difinya: n. vmi különös Ny. IV. 559. — Eredetére tán világot vethet e kifejezés: de finyi pipa: de fáin pipa. Veszprém Ny. III. 89.) Difi: tündöklő (Ny. XII. 527.)
dobár: kitömött (erszény, zacskó.) Hm. Vásárh. M. Népk. Gyüjt. II. 273.
dobogó: gyaloghíd (Somogy Ny. XI. 238.)
dóka: kabát, köntös (szövetből készült)
dorbézol: tivornyáz.
dsindsa, dsindsás: vizvette, tocsogós rét.
duczi: a nők testhez álló rövid téli felöltője. Fiatal nők viselik, posztóból és vattából készül, az öreg asszonyok csubája bőrből. (Közép-Baranya Ny. III. 282.)
duczifaros: kövér, széles farú.
duhaj, duhajos: tolvaj, orgazda, betyár egy személyben.
duruzsol: dörmög, zúgolódik, morog. (Szeged Ny. VIII. 235. — R.-Szombat Ny. X. 88.)
dúz: fődúzza az órát: duzzog.
ebihal: kutyahal, a béka első alakja (Somogy Ny. XI. 238).
eligazít: elutasít.
elöcsahos: elöljáró a munkások közt.
előhasi: első borja a tehénnek.
előz: 1. Elfogja vkitől a világosságot. 2. Előre halad. Pl. Êtagadtá 5 frtomat, pedig avvâ nem sokat előző: nem sokra mégy vele.
előte: a sárkemencze szájának szintén sárból csinált félkör alakú ajtaja. (Szeged Ny. VII. 235. — Bihar m. Ny. IV. 44. — R.-Szombat Ny. X. 88. — Mezőtúr Ny. X. 437. — Szathmárban: elitő Ny. X. 525.)
enczönbencz: vmihez való aprólék, kellékek.
eresz, ereszet: a háztetőnek a csurgás és a fal közti része, máskép isztorhaj.
êggyetmás, házi eggyetmás: házi butor.
êbámul: ellep, elborít. Annyi a kácsa, hogy egésszen êbámúja a vizet. A régi nyelvben: elbamol, bebamol. Tinódinál: Szögedi veszedm. 75. Ali basa. 285 (L. Régi Magy. Költ. Tára III. 420. l.) — Fajszról közli a Ny. VII. 281. Elbámolta a viz a folyó partját: elhordta. — Elbámul másik szokásos jelentése (elcsodálkozik) is megvan.
êbérmáll: elkeresztel, elcsúfol.
êcsigáz: kifáraszt, kimerít.
êfödel: eltékozol.
êfog: elfogad (Gyöngyösinél: Vagy ha elfogja is, azt csak abban hagyja, t. i. a levelet. Mur. Vén.)
êfúll (elfú): megesküszik vmire Pl. Azt nem hiszöm, ha csak ê nem fúllod. Az „elfúllás“-nak aztán ez a formulája: de biz isten, v. bizony úristen.
êlevel: elpletykáz, vmi megtudott hírt gyorsan odább ad.
êmihájlik: elnyilik, elfeslik (Hajdum.: megmihályodik. Ny. VII. 235.)
êpántol: megver.
êputtyan: semmivé válik pl. vmi terv, szándék v. kezdemény.
êtökit: elrongál, elveszteget, elpocsékol. (Tinódinál: Tőrrel nyillal igen tekitik vala. Zsigm. kir. krón. 205. l. U. o. 412.)
édő: az anyját így szólítja a

gyerek. (Veszprémben é d e Ny. III. 89. — Hm.-Vásárhelyt édös: anya Ny. VIII. 92.)

é f ó t: (gúnyos) mindenféle felölthető ruhadarab. Vesd lé má azt az éfótot. A kis gyermek álladzóját is hivják így.

é g ö d e l ö m: égödelöm-rossz, é.-kegyetlen, é.-jószivü stb. összetételekben: rendkivül, képzelhetetlenül rossz, kegyetlen stb. Szilády Á. Ny. I. 122. az „ég“: szent régi szótól származtatja. (Székelyföldön: égédelem: harag, bosszúság, szerelem Kriza Ny. III. 423. — Ígedelem rossz cseléddel a dolgoztatás. Mezőtúr Ny. X. 285.)

é h a: a kocsi belső részében levő keresztfa (a régi j o h változata).

é h o m r a: éh gyomorra. (R.-Szombat. Ny. X. 88).

é n y á l (éh-nyál v. éj-nyál?) reggel evés előtti nyál. A nyakmirigy daganatot pl. ényállal kell megkenni, hogy elmuljon.

é t e t, m ö g é t e t: megmérgez. (Kecskemét Ny. X. 380.)

é v ő e s z k ö z: ess-zeug.

(Kis-Kun-Halas.)

KORDA IMRE.

A l f ö l d i e k.

l a p i n t: valami tárgynak lapjával kissé megüt. „Anyákám! Pista a léniával megütött. Csak éppen meglapintottam“.

l e b e n k é l: libonkál pl. csónak a vizen. „Úgy lebenkélt velünk a csónak, hogy majd elmerültünk“.

l e c c s: lágy főzelék, elfőtt növényétel. „Panni! vigyázz az ételre, ne legyen belőle leccs“.

l e p p e n c s: éji papucs, csoszogó. „Fiam, hozd el a leppencset“.

l e p p e n c s e s: lompos, lusta öltözetű, férjszöktető nő. „Ugyan Trézsi, hogy lehetsz menyecske létedre olyan leppencses, nem félsz, hogy az urad megszökik tőled“.

l e p e n d e r í t: valamit gyorsan leír. „Ezt ugyan lependerítettem“.

l e s z í n e l: letisztáz pl. mézet. „Színeld le a mézet“.

l i p á n t o s: leppencses, nehézkes járású. „Ugyan ne lipántoskodjál, nem szégyenled magad? Nézd meg azt a lipántos csirkét, mi a baja“.

m a j: valami üregnek belső része. „Nézd meg fiam a verem maját, szedd ki onnét is a buzát. Hol van a kulcs éds anyám? Ott van az ágy majban“.

m á l l a d é k: felvált sár. „De sokáig jöttél haza Pista. Vátig siettem, de a málladék mind a kerékre ragadt“.

m á t r a: nádra, anyaméh. „Ugyan Kata néni, húzogasson meg; mert feljött a mátrám“.

m e g k e s e r ü l: megbán. „Majd megkeserülöd te még azt“.

m e g p e n d e r í t: megkondorgat pl. betűt. „Éds apám, nézze keed csak, ezt a betűt hogy megpenderítettem“.

m e g r á n t: megkárosít. „No az a rossz tinó engem ugyan jól megrántott“.

m e z g e l e n í t: vagyonából kiforgat. „Engem ugyan az atyafiak jól megmezgelenítettek“.

m i c z i n a: gancsó, kancsó, hón-

alj alatt támadt érzékeny fekélyes kelés. „Mi a baj Pista? Jaj barátom a miczinától nem birok aludni".

móva: preló. Bácskában némely helyen még meg van az a jó szokás, hogy barátságból elmennek másnak közösen szántani vagy kukoriczát fosztani. Ilyenkor a gazda háza elé egy zászlót vagy zöld gallyat tűz, vagy pedig valakit megbíz annak közhirré tételével. A munkáért nem fizet, hanem a munkásokat enni és innivalóval látja el. Néha azután a munka bevégzése után tánczra is penderülnek a munkások. E barátságból végzett munkát nevezik mócának. „Gyerünk móvába szántani vagy kukoriczát fosztani".

Samu József.

Somogymegyeiek.

abárolni: fonnyasztani, pl. húst vagy disznóöléskor a tüdőt, májat stb.

áspáló: motóla, melyre az orsóról a fonalat felmotólálják.

bábos: mézeskalácsos.

balog: suta, ki inkább a balkezét használja.

bomhécz: pohos, általában az evésben és ivásban telhetetlenkedő.

csuhi: árva káka.

csuma: suska; némely vidéken: csuhaj.

durung: dorong.

dönteni: homlítani, pl. szőlőt.

ereszt: rajzik, pl. a méh.

folat: üzekedik, pl. a tehén.

füstös: szennyes ruha.

göbe: emse, kocza disznó.

gümecs: kavics; pl. gümecsös (kavicsos) út.

gölöncsér: fazekas.

hordozni: berenálni, pl. a földbe vetett magot.

humni: hunyni; pl. behumta a szemit.

küesztött: főtt sódar vagy szalonna.

kuka: néma.

monyas: csődör, ménló.

merögle: mintegy 3 láb hosszú, ujjnyi vastag fa, melynek mindkét vége ki van hegyezve, mit az asztag kerületibe szurkálnak, hogy az asztagra hányt szalma fedélzetnek fenntartója legyen.

méggyeröközni: szülni; pl. „Sára is méggyeröközött".

melöncze: kerek tekenő.

pocsovics: lakodalomra hivogató. Nem vőfély, hanem egy már éltesb. a faluban tréfáiról némi elmésségről ismeretes ember, pl. egy ket kapituláicziót kiszolgált katona.

paszita: komalakzi.

pénzés: pálinkás pohár.

rafancz: élhetetlen, haszontalan, pl. ember.

redves: reves, pl. fa.

tüskeszőlő: köszméte; némely helyen pöszméte.

téglázóvas: vasaló.

tüszkü: kova.

tik: tyuk.

tikmony: tojás. Általában minden tojást tikmonynak neveznek; pl. ludtikmony.

zsirka: tepertő; némely helyen pörcz.

zsonka: sódar.

vonyigó: szénahuzó, szalmahuzó.

vasfazék: üst.

Cseke Bálint.

Mesterszók.

Kerékgyártó mesterség.

Kerejártó.

Eszterga. Eszterga-csap, e.-véső, e.-szolga, e.-ék, e.-állvány.

Vonószék, v.-kés.

Fürészek: kerekítő f. (schweifsäge), lyukf., kiakasztóf., kézif., erte czóg (erste säge), svábczóg, lukczóg, sliszczóg, gróczóg.

Vésők: holkerv., gömbölyű v., lapos v., csapos v., füles v., gérvíső (srégvéső), astókv., marokvas v.

Fúrúk: kerekagyf., furdancs (franczia fúró).

Gyaluk: nudgy., víső gy., fílung gy., szarvas gy., eresztő gy., karnisz gy.

Ráspolyok: lapos, félgömbölyű, finum r.; slikfájl.

Kapocska (gömbölyű fánál faragáshoz). Görbe czirkalom. Gömbölyű darabot átmérni (átmérőt keresni). Srégmónsz, vinklimónsz. Hevedervágó. Strajmódli, famódla. Lokpályi. Faragó fejsze, keresztfejsze. Szekercze (lyukas). Pank (faragó pad). Pangázli (bankeisen). Vinkli. Czverhók. Tisztító vas, körömvas. Punczág. Sinór. Vízmérték. Dongahúzó. Kerékszék. Kótis. Bunkó. Furkó, hasító furkó (hosszúnyelű). Steklikís. Stóg (belejön a steklikísbe). Rajzkís (nyeles, evőkésnagyságú fűrész). Czitling (tisztításra való: ziehlinge). Czitlingfenő. Dórni (szeget ütnek vele: dorn). Ropánt (rauchbank). Rókás kís (rövid vonó kés, róka van rajta).

Mit csinál a kerejártó? Farag, czirkalmaz, felszabja a keréktalpat, osztán ráveri, leékeli, körülbárdolja; osztán simít, csapol (a küllőnek a csapját csinálja), lapol, czíklíngel, kerékagyat fúr, vís, beküllőzi a kerékagyat a székbe, talpal, osztán bepuskázzák a kerékagyat. ha vastengelyes, kifúrják, ha fatengelyes.

A kerék részei: keréktalp, küllő. kerékagy, végiglyuk.

(N. Kun-Madaras.)

KÖRÖSI SÁNDOR.

Népdalok.

1.

Este van, nem látok,
Gyújcs babám világot;
Csókolom a szádat,
Piros két orczádat.

Arra kérem komám uram,
Gunározza meg a ludam.
Gunára ketteje,
Szabad a mezeje.

(Kengyel. Heves megye.)

WOLF VILMOS.

2.

Fejér fuszujka virág.
Ne jüjj hazzám napvilág;

Gyere inkább sütétbe,
Uczu te! hagy üjjek a zölödbe.

(Csapó. Kisküküllő megye.)

KISPÁL MIHÁLY.

ÜZENETEINK.

Általános értesítés. Megkaptuk a következő küldeményeket:

1. Joannovics Györgytől: Válasz a ,Nyelvészeti logiká'-ra.

2. Barts Józseftől: a) Orvosi Antibarbarus. b) Aprólékok.

3. Négyesy Lászlótól: a) Magyar vokalizmus. b) A szegedi nyelvjárás.

4. Kardos Alberttől: a) Helyreigazítások. b) Válaszok. c) Egy nyelvészeti értekezés birálata.

5. Kőrösy Sándortól: a) Helyreigazítások. b) Tájszók. c) Néprománcz.

6. Kertész Józseftől: Népmese.

7. Tolnai Józseftől: Tájszók.

8. Damó Istvántól: Tájszók.

9. Németh Sándortól: a) Népdalok. b) Gúnynevek. c) Találós mesék.

10. Schlesinger Zsófiától: Tájszók.

11. Haich Ottiltól: Tájszók.

12. Halász Ignácztól: A csudálatos gyürü.

13. Kardos Matildtól: Gyermekjátékok.

14. Soltész Árpádtól: a) Tájszók. b) Népetymologiák. c) Gyermekmondókák

15. Halász Jánostól: a) Rábaközi nyelvsajátságok. b) Népmesék: Kérmomiéti. A nádi kisasszonyok. c) Tájszók. d) Állathivogató szók. e) Népdalok f) Gúnydalok. g) Néprománcz.

 Figyelmeztetjük t. olvasóinkat a boríték 4. lapján foglalt Értesítésre.

ÉRTESÍTÉS.

T. előfizetőinknek és olvasóinknak tisztelettel tudomására juttatjuk, hogy a

MAGYAR NYELVŐR

első kötetének második kiadása

megjelent.

Ára füzve 6 frt.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadó hivatalához (Bulyovszky-utcza 6. sz.) intézendők.

„MAGYAR NYELVŐR“
szerkesztősége s kiadó hivatala.

1885. NOVEMBER 15.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

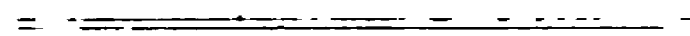
MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XIV. KÖTET. XI. FÜZET.

BUDAPEST, 1885.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

Megjelenik minden hónap 15-én három ívnyi tartalommal.

MAGYAR NYELVŐR

SZERKESZTI SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő kiadó hivatal Budapest VI. Bulyovszky-utcza 6. sz.

XIV. kötet. 1885. NOVEMBER 15. XI. füzet.

A MAGYAR NÉVRAGOZÁS.

7) Az -ig rag.

Az *-ig* rag, mint nyelvemlékeink bizonyítják, azelőtt *-ég* volt: *eddeglen* Münch. c. (de u. o. ilyenek is: *ideiglen, miglen); addeg, addeglan,* Bécsi c.; *mendaddeg* Ehr. c. 79. *napottesteg* 65. (de *menyg* u. o. 1. stb.) *adzeg* Debr. c. 12. (*adzyg* u. o. 97.) *valteg* váltig Lev. 1. 13. *valthegh* 167. stb. stb.

Ez az *-ég* a nép nyelvében itt-ott mai nap is hallható. Igy különösen Háromszékben, de ott is csak némely határozók fordúlnak elő állandóan ilyen alakban: *meddég, addég, eddég, többég* stb. (l. MNyszet. VI. 208.) De más vidékekről való közleményekben is találkozunk vele; így egy veszprémiben: „csak *e darabég* (egy darabig)“ Ny. IV. 82. egy ormánságiban: „*kicsinyeg*: kevés ideig“ II. 278. s egy szegediben: *addég,* Szeged n. II. 110.

Néhány régi irónk helyesirása azt bizonyítja, hogy a régi *-ég* és a mai *-ig* közt volt egy átmeneti alak: a hosszúhangú *-íg*. Vö. *torkîg*, Decsi adag. 153. *estueîg* Kár. bibl. I. 138. *napîg* 314. *ezüstîg, buzdîg* u. o 424. *Istenîg* 470. *esztendeîg* MA. bibl. I. 114. *eggyûl egyîg* MA. tan. 187.

Ismeretes alak az *-ig* ragnak az enklitikus *-len*-nel való bővülése. „Ehhez végül tétetik néha *lan*, mely valamicskével bathatósítja a szó értelmét, p. o. mái napiglan, egy ideiglen mind végiglen, untiglan, mind addiglan; míglen felejtesz el Uram? én hozzámiglan“. Gyarm. nyelvm. II. 129. Ez a járulék kivált az időhatározóknál használatos.

Van azonban egy másik bővült alakja is az *-ig*-nek, de ez csak a régiségben található. Ugyanis a Kulcsár codexben (s a vele azonos tartalmú Keszthelyi codexben) *-ig* v.

-iglen helyett legtöbbször *-igen;* pl. „the byzonsagod mynd *egygen* vagyon“: veritas tua usque ad nubes Kulcs. c. 84. „*estygen* syralm meg marad:“ ad vesperum demorabitur fletus“ 64. „ygen kewes *ydeygen:*“ adhuc pusillum Keszth. c. 109. stb. stb. Ez az *-en* szintén csak olyan nyomósító járuléknak látszik, mint a föntebbi *-len*; v. ö. *azért-an, hogy-an* stb.

Viszont elül van látszólag egy *d* elemmel bővülve az *-ig* rag ezekben: *addig, eddig, meddig.* Az első kettőben a *dd* valószinüleg az *az, ez, z*-jének eredetibb alakja, a harmadik pedig amazoknak analogiájára keletkezett a szabályosabb *míg* helyett. Említhetjük még ezt a csángó kifejezést: „nézz *kevesdég* e fejembe“ Nyr. III. 335; ez talán a rokonértelmü *kicsiddég* kedveért van a kicsinyítő *d*-vel képezve, ha csak azt nem tennők föl, hogy mind a kettő összevonás útján keletkezett e h. *keves ideig, kicsid ideig.* Hasonló látszaton alapszik az *-ig* ragnak az a *-nég, nyég* mellékalakja, melyet a székelyek használnak ilyen kifejezésekben: *semminég:* nullatenus, Apáczai Csere enc. Kresz.; *egy szikrányég* sem vőnném számba (Udvarh.) Ny. IV. 227. „*járásnég:* egy mérföld járásnyira“ II. 522. „A határvető *ig* rag h. *ég, nég* v. *nyég*-et használunk [Csík megyében]: *egy ölnyég* van kertünktől; *egy óránység* sem várom, egy kicsiddég v. *egy küsnég* leülök; *husznig való:* körülbelül húsz“ Székely. egylet évk. IV. 41. Ezekben a *-né, nyé nyi* melléknévképző előzi meg az *-ig* ragot. (Fogjuk látni, hogy ezek régibb nyelvünkben a *g* nélkül, tehát látszólag ragtalanul is előfordulnak. L. a ragtalan határozókról szóló czikket).

Lássuk most, mennyit mondhatunk az *-ig* ragnak eredetéről. Mindenekelőtt megjegyezzük, hogy a rokon nyelvek közt csak még a zürjén-votjákban van ilyen rövid terminativus, határvető rag, pl. *ar* ősz, *aröž* őszig. Evvel a m. *-ig*-et nem azonosíthatjuk, a többi rokon nyelv pedig olyan kapcsolattal fejezi ki a határvetést, minő pl. a latin *usque ad* vagy a német *bis zu.* Igy hát a rokon nyelvek részéről nem is várhatunk közvetlen fölvilágosítást. A finn nyelvnek lív dialektusában van egy *aig* névutó (pl. *jog-n aig* an den bach, *aiga* rand), mely mind alakra, mind jelentésre nézve közeledik a m. *-ig, -ég* raghoz. Csakhogy ez a lívben nyilván sokkal újabb kifejezésmód, hogysem a mi ragunkkal való

ősrokonságát föltehetnők; az eddigi egyeztetéseket pedig még kevésbbé fogadhatjuk el, mert nem is az ugor nyelvek alakjaiból indultak ki. Révai ugyanis az *-ig*-et az ugyanezt jelentő héber *ad*-dal tartotta egynek (az Elab. Gramm. III. részében); Vámbéry meg a csagataj *-deg* ,usque' szócskával veti egybe (ezt Budenz NyK. X. 102. azért is kifogásolja, mert „tulajdonkép adverbium, csak dativus után áll"; v. ö. lat. *usque ad*).

Hátra van még az a lehetőség, hogy magának a magyar nyelvnek segédeszközeivel kisértsük meg a megfejtést. Ha a határvető jelentéshez keresünk alkalmas etymont, leghamarabb az a magyarázat jut eszünkbe, hogy az *-ig -ég* ragban talán a *vég* főnév lappang. Összevethetnők pl. az -ig jelentésű angol *till*-t, mely nem egyéb, mint a német *ziel* ,czél, vég' főnév; továbbá egy cseremisz szerkezetet: *arńa mučko-lan* egész héten át, egy hétig (NyK. III. 424.), szó szerint: hét-vég-nek, hét-véggé (dativus; az alapszóval v. ö. *mučas* finis, cacumen). De valamint itt a véget jelentő főnév mellett még egy lativ ragot látunk, ép úgy elvárhatnók ezt a magyar *-ig* rag végén; ilyennek pedig az *-ig* rag alakjaiban nem találtuk nyomát. Azért nézetünk szerint ennél a magyarázatnál is találhatunk valószinűbbet.

Ha összevetjük ezeket az időhatározókat: *többé, kissé* ezekkel: *többég (többig) kisség*, vagy ezeket a fokhatározókat: *kevéssé, hagyításné, hanyattá*, ezekkel: *kevesség* („egy kevesség rebegő nyelvű volt" Haller hárm. III. 70), *hagyításnég, hanyatég* (szék. Népk. III. 352): akkor arra a gondolatra jutunk, hogy az *-ég* rajnak *g*-je talán csak enklitikus nyomosító elem (minők később újra járúltak e raghoz: *-en* és *-len*, l. fönn), és az *-é* nem egyéb mint az ismert *-á é* lativ rag. Hiszen a *kissé-g, kevessé-g* nem is az *-é*, hanem a *-vá vé* rag mellé vették föl ezt a *g*-t, s ugyanezzel az elemmel találkozunk egészen másnemű határozóknál is, pl. *innég, onnég* stb. Ha az itt adott magyarázat áll, akkor az *-ig* rag eredetileg csak lativus, csak irányítást fejez ki, mint a latin *ad*, német *zu* is használatos ilyen értelemben. Hogy pedig a nyomósítás helyén van, bizonyítja az újabb *-len* függelék s még inkább a szokásos *mind* és *egészen:* mind a vízig, egész az égig.

8) A -tt rag.

Magánhangzó után *-tt*, másalhangzó után *-t*, pl. *Győrött, idött*, de *oldalt, mikort;* éppen úgy mint a perfectum képzője: *állott=állt.* A *-tt* helyragot is fölveszik némely szók mind a két alakban, a szerint, a mint megtartják vagy elvesztik kötőhangzójukat; így *Kolozsvárott: Kolozsvárt, között: közt, helyėtt: helyt, ėrėtt- : ért-, körü-l-ött- : körült-, bennėtt-* (EhrC. stb.): *bent* stb.

A kötőhangzó rendszerint zárt *(o ė ö)*, de vannak nyilthangú alakok is: *alatt, mellett, hosszatt, végett, rejatt- (= rajt,* l. *-n ről ra), tájatt* (= *tájt*, időről); így az ÉrdyC.-ben s egyebütt *Fejérváratt* s más effélék.

Föltünő *u ü* hang van az ilyen alakokban: *együtt, másutt, egyébütt, mindenütt, mindütt* Nyr. IV. 232., *többütt* GKatona: Válts. II. 1221., *helyütt, összütt ėszütt* (Göcsejben) Ny. II. 234. III. 234. *végütt* Tud.-tár I. 217. jegyz. — Ezeknek régibb része valószinüleg összetétel útján keletkezett ilyenekből **más-hult* (= *más-hol*), **mindėn-hult* (= *mindėn-hol*) stb. — vö. a régieknél gyakran s némely nyelvjárásokban ma is előforduló *sehult sohult sohutt* és *néholt néhult néhutt* alakokat; — az újabbak pedig a megvoltak analogiájára képződtek. (Szintúgy magyarázódnak *más-hunnan : másunnan*, **mindėn-hunnan : mindėnünnen*, **más-huvá : másuvá* stb. s a hasonlóságukra képzettek, pl. *egy helyünnen* Nyr. VI. 367. *más helyünnen* „A Hon" XIV. 296, 2. *semmünnen, semünnen* CzF. *hazunnan* Gyulai: Költ. 132. stb. Hasonlókép *más-hová : másuvá*, **mindėn-huvá : mindėnüvé* stb. V. ö. a *-vá vé* raghoz való második jegyzetünket. — Dugonics így írja: *másott* Szerecs. I. 255. *másonnan* 16. *másova* 351.) — Az itt-ott előfordult *másütt, másüvé* alakok (amaz már Pázmánynál, emez már MA.-nál) talán úgy magyarázhatók, hogy egyedül lévén mélyhanguak, átvették a többinek a végzetét s így a népetymologia mintegy újra összetett szókká változtatta őket: *más-ütt, mas-üvé.* (V. ö. a *kisded*-ből elvont *ded* szót s az *eggyügyü*-ből elvont *gyügyü*-t, továbbá a finn *-niekka* s a német *-selig* végzet történetét. L. „Az analogia hatásairól" cz. értekezésem 14. l.)

A *-tt* ragnak eredetét Révai gramm. III. úgy képzeli, hogy az *ott* adverbium járult az illető főnevekhez, s e szócs-

kát azonosítja egy lapp *äito* ‚locus separatus‘ szóval. Azonban ha az *ott onnan oda* és *itt innen ide* alakokat összehasonlítjuk egymással, önként kínálkozik az az elemzés, mely szerint az elsők a távolra, az utóbbiak a közelre mutató névmás ragos alakjai, tehát az *ott* már maga is ezen raggal van képezve.

Czuczor-Fogarasi (*ott* czikk a.) valószínűnek tartják ezt a fejlődést: *alan : alant : alatt, hégyén : *hégyént, hégyétt ; fölön : *fölönt : fölött* stb. Egyetlen bizonyítékul azt a körülményt idézik, hogy „*kün, ben, fén, lén* csak egy alakban léteznek: *künt, bent, fént, lént,* és nem *kütt, bett, fétt, létt.*“ Pedig ez épen ellenük szól; mert ha ezek nem vesztették el az *n*-et, miért kellett volna amazoknak elveszteni?

Kassai J. (Szókönyv I. 54.) szintén az *alann*-ból származtatja az *alannt* alakot, mint *fénn : fénnt* sat., úgy hogy a *t* pusztán járulékhang volna. Ugyanezt véli Szilasi Mór Nyr. X. 489., ki ezenfölül azt a sejtelmet is koczkáztatja újra, hogy „talán *fölött* is **fölönt*, mert *alatt* mellett még megvan *alant*“. A *t* hangot pedig Szilasi úgy magyarázza, hogy *fönt, kint* eleinte csak ilyen kapcsolatokban jártak *t*-vel: fö*nt l*estem, ki*nt s*e, melyekben e toldás hangtanilag igazolható (l. u. o. 486—488).

Ezen föltevéseket halomra dönti három tény: 1) *Bent* codexeink világos tanúsága szerint eredetileg így hangzott: *bennétt-* (l. a *-ben* ragnál), tehát nyilván olyan pleonazmus, mint pl. *környülött(-em), körülött(em), kivülött(em).* 2) *Alant*-ról nem azt kell mondanunk, hogy „még megvan“, hanem hogy már megvan; mert Kassai előtt, tehát 1832 előtt egyetlen biztos adattal sem igazolhatni, s így bizonyosan csak a *lént* és *fönt* analogiájára lépett a régi *alatt* helyébe. 3) Némely nyelvjárás — legalább a háromszéki, l. MNyelvészet VI. 242 — maiglan sem ismeri a *fént künt*-féléket, hanem csakis a *fénn künn* alakokat; holott ugyanaz a nyelvjárás a *félétt alatt*-féléket csak úgy használja, mint mind a többi nyelvjárás.

Ha már most tekintetbe veszszük egyfelől azt, hogy a *-tt* nem bizonyúlt az *-n* rag fejleményének, másfelől azt, hogy a régiségben sokkal nagyobb szerepe van, mint mai nyelvünkben (nyelvemlékeinkben sokszor fordulnak elő ilyen helynevek: *Váczott, Solymost, Sopronyt* stb. s ilyen köznevek: *a vásárt* in foro MünchC., Helt: UT., *oldalfélt* Helt: Krón.

sat.): bizvást következtethetjük, hogy a *-tt* nagyon régi rag, sőt remélhetjük, hogy a rokon nyelvekben is megtaláljuk mássát. És csakugyan, nem hiába kereskedünk ezekben, mert mindjárt a legközelebb álló v o g u l b a n találunk elég gyakori használatban egy helyben-lételt jelentő *-t* ragot: *aül-t* menyben, *ma-t* földön, *pal-t* fél-t, oldal-t sat. l. Hunf. KVogul. 31. S ez a rag ott ép úgy szerepel névutókban, mint mi nálunk: *χal-t* között, *jat-t* közepett, *tarmel-t* raj-t sat. u. o. 54. Az o s z t j á k b a n néhány névutóban tünik föl e rag; pl. *og* fő: *oχt* fönn, raj-t, *il-* al: *ilt-* alatt, l. Hunf. ÉOsztj. 77. — Mind a két nyelvben megvannak a magyar *itt ott*-nak megfelelői (v. ö. NyK. III. 303.):

itt: vog. *tit*, osztj. *tet*, *tette*, *tetti*,
ott: „ *tot*, *tottä*, „ *totta*, *totti*.

A vogulban s osztjákban előfordul maga a mutató névmástő is *t*-vel továbbképezve: vg. *tit-* ez, oszt. *sit*, *tot* az (megfelelő alakok más ugor nyelvekben is, l. Budenz: MUgSzót. 763. l.), s ez magyarázza meg nemcsak a vogul *tottä*, oszt. *totta* sat. alakok kettős *t*-jét, hanem a magyar *itt ott*-ot is az *ide oda* lativusokkal együtt (amazok **id-t* **od-t;* v. ö. még fönn *addig eddig*). Hogy az *alatt fölött* sat. szintén kettős *t*-vel vannak, ezt talán az oly sürün előforduló *itt ott* hatása okozta, úgy hogy maga a locativusi rag eredetileg egyszerü *-t* lehetett.

Bizonyára fogunk még ennek a *-t*-nek más nyomait is találni. Megfontolandó lesz nevezetesen az a kérdés, nem tartozik-e ide a *vég-té-re szél-té-ben*-féle lativusok *-t* eleme (v. ö. a *-től* czikk végét), továbbá a cseremisz *kok-te* ‚ketté, két felé‘, *lu-te* ‚tíz felé, tíz részre‘ sat. lativus alakok (NyK. III. 466). Kérdés továbbá, vajjon az előbbi tőképző elemet vagy pedig a *t*-t mint névutói alapszót lássuk-e a votják *tatïn otïn* s a zürjén *tatön setön* ‚itt ott‘ szókban (votj. *tatïś, otïś* ‚innen, onnan‘ sat.). Budenz NyK. III. 305. az utóbbit hiszi s a *t* elemet az o s z t j á k *taga* ‚hely‘ szóból származtatja, mely e szerint a mi *-tt* ragunknak is utolsó forrása volna. A lehetőséget meg kell engednünk, de bizonyító eszközeink egyelőre elégtelenek. Ezen föltevés mellett talán az *itten ottan* *n*-jében láthatnók az igazi locativus-ragot (v. ö. az idézett zürjén votják alakokat), sőt a régi *ittégyén ottogyon* alakok *gy*-jében a *taga* szó *g*-jének utódját.

9) A -nott nól ni ragok.

Ezeket a nevezetes ragokat először Gyarmathi S. közölte a Nyelvmestere (1794.) 290. lapjához mellékelt táblán: „*nit* plur. in loco: a papnit van a mi lovunk; *ni* plur. ad locum: a papni kérték a kantárt; Kapusiékni, Galgóczi uraméknі vitték a nyerget; *nul* plur. de loco: a papéknul most hozták haza“. Ujabb időben Lőrincz K. szintén a székelységből, még pedig Háromszékből közölte MNyelvészet VI. 230.: „A *hoz nál től* viszonyragok . . . helyett a *ni nitt nul nül* ragokkal élnek; pl. menyek a biróni, jövök a birónul, vótam a birónitt t. i. a bíró lakásán; vagy: menyek a biróékni, vótam a biróéknitt, jövök a biróéknul t. i. a bíró felekezetének lakhelyéről“. Hasonló példák vannak közölve a székelységnek különböző vidékeiről a Nyelvőrben IV. 373. V. 566. VII. 472. VIII. 479. IX. 33. X. 90. s a Székely-Egylet IV. évkönyvében 41.

De nem csak keleti, hanem északi nyelvjárásainkban is el vannak terjedve e ragok, még pedig nyugatról keletre menve Barstól Abaujig kimutathatjuk. Így idézi őket Szvorényi J. nyelvtana 362. czikkében: „Hova mégy? pap*ni*, Nagy Pál-*ni*, azaz papékhoz, Nagy Pálékhoz . . . Hol voltál? pap*nott*, Hegedűs*nött*, azaz papéknál, Hegedűséknél. Honnan jősz? pap*nól*, Hegedűs*nöl*, azaz papéktól, Hegedűséktől“ . . . Így Bars megyében: mestér*nyi*, ispán*nott* Ny. III. 276. Abaujból (hol ritkán használják): a pap*núl* v. a komá*núl* gyüvök II. 521.

Használatukra nézve a palócz és a székely egészen megegyezik: Jánosnott v. Jánosnitt a. m. Jánoséknál, nem csupán Jánosnál; ritkábban mondják így: *Jánoséknitt.* — Rendesen tehát csak személynevekhez és személyt jelentő köznevekhez (*pap, bíró* stb.) járul. Azért nevezetes ez a mindennapi egri szólás, melyről szóbeli közlés útján van tudomásom: „*az érsekudvarnyi voltam*“. — Érdekes még ez: *naállaónnó* [nálunknól] = tőlünk, l. Ny. VIII. 88. Heves m. — A székely *-nitt* valószinüleg csak a gyakrabban használt *-ni* hatása alatt vette föl az *i* hangot *o ö* helyett. — (Hunfalvy Pál a Nytud. és Nytanítás 55. lapján ilyen alakban említi e ragokat: *nyi, nyut, nyul.* Emezeket sehol sem találtam; a *nyut nyul ny* hangját nyilván csak a *nyi*-ből

vette (melyben az *i* hang okozta), a *nyut* *u*-ját pedig a *nui*-ból vitte át hibásan.)

Legkülönösebb itt az a körülmény, hogy e ragokat régi irodalmunk nem ismeri. Ebből azonban korántsem következik, hogy újabb időben keletkeztek volna. Ezen föltevés mellett nem is lehetne őket megmagyarázni. Sőt ép ellenkezőleg: az irodalmi nyelv keletkezésekor ezek a ragok már csak az illető dialektusokban éltek, s ott is csak az érintett szükkörü jelentéssel. A köznyelvből ellenben a *-nál től hoz* ragok rég kiszorították őket, s legföllebb még az *innét onnét*-féle ablativusok régi *innél onnal* mellékalakjaiban kereshetjük nyomukat (erre még visszatérünk). — További fölvilágosítást tehát csak a rokon nyelvekben kereshetünk, s éppen a legközelebb rokon nyelvek egyikében, a vogulban, meglepően egyező alakokat találunk: ott az ablativusnak rendes ragja *-nel* = m. *-nól nöl*, s a lativusé *-ne* = m. *-ni*. Az utóbbival egyező ragok máshol is vannak: votj. *-ńä* allativus, l. Weske 87. 84., finn *-nne* l. NyK. XVI. 311. stb. Azt is mondták, (pl. Szvorényi), hogy a *-ni* rag azonos az infinitivus végzetével (mely a zürjén-votjákban is *-ni*.) Ez sem lehetetlen; de akkor nem szabad azt hinni, hogy a névszók vették át e ragot az infinitivusból, hanem az egyezés csak úgy magyarázható, ha fölveszszük, hogy a névragot tették az igéhez, vagyis hogy a puszta igetőt névszóilag használták, mire más példák is vannak.

Simonyi Zsigmond.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Dorbézol.

A nyelv honosító hajlama gyakorta a legtarkább változtatásokat viszi véghez, a melyet meg akar hódítani, az idegen birtokon. A hol az ő szeme rést lát, alkalmasan betölti; a hol meg neki fölös elembe ütközik tekintete, lassanként eltávolítja; a fülének nem tetsző hangokat fölcseréli; szóval addig ás-vés, fúr-farag, csiszolgat és simítgat rajta, míg idegen szinét elvesztvén, többé-kevésbbé nemzeti külsőt ölt magára. Igy lett a ném. *sturm*-ból előbb *o*stor*o*m, aztán *ostrom;* az olasz *scacco*-ból *o*skak, utóbb *osk*, végül

*os*tábla; az ószl. *stŭlpŭ*-ból (olv. sztlp) egy részt *o*sztl*o*p, *osz-lop*, másrészt szt*o*l*o*p, *szolop*, *czolop*, *czölöp* sat. sat.

E változások közt fontosságánál fogva első rendű helyet foglal el s kiváló figyelmet követel a hangátvetés, minthogy az idegen szót sokszor annyira kiforgatja eredeti formájából, hogy a példaképnek s a képmásnak egybetartozása alig sejthető s kivált pedig egybetartozásuk bebizonyítása tetemes nehézségekkel van egybekötve, s nem egy esetben a puszta valószínűséggel kell megelégednünk, mint: gör.-lat. *categoria:* magy. *teketória;* lat. *cymatile:* magy. *csemelyet* sat.

A NSzótár *dorbézol* szavunkat így magyarázza: „Nagy zajjal, széles kedvü kurjongással mintegy dorombolva dőzsöl, korhelykedik". A tájszótár pedig e szóhoz magyarázat helyett a következő utasítást csatolja: „l. dombérozni"; s e szót egyértékeséül a *dorbélyoz*-t iktatván utána, így értelmezi: „lármás mulatságot indítani. Göcsei."

Ehhez megjegyzem, hogy a *dombéroz* alak Bácskában is járatos; s gyermekkoromban magamnak is többször volt alkalmam hallani, midőn zajosabb játékunkat egy-egy meglettebb korú e közbekiáltással háborította meg: Gyerekek, ne dombérozzatok oly szörnyen!

E három alaknak ‚dorbézol, dorbélyoz, dombéroz' egybetartozását, egységes voltát, a határozott, egységes jelentés egész valószinűvé teszi; a melyek közül az eredetihez legközelebb állónak, nézetem szerint, a *dorbélyoz* formát kell tartanunk, legkésőbbi fejleménynek pedig a *dombéroz* alakot. Én ugyanis e három igénknek alapszavát a *bordély* szóban látom, melyből először is a *bordély*-oz denom. ige keletkezett (vö. *kocsma: kocsmáz*); ebből aztán hangátvetéssel lett egyrészről *dorbélyoz*, másrészről az egy működést végző *z* és *l* képzők fölcserelésével *dorbézol;* a *dombéroz* alakot pedig jelentést hajhászó népetimologiának tartom, mely az érthetetlen szót az ismert *tombol*, *dombol* igével hozta kapcsolatba.

E föltevésemet igazolja a dorbézolnak: fornicari jelentése, melyben először látjuk föllépni, Melius Apocalypsisében: „Torbeszoltak, tobzottac es paraznalkottac" (442.).

Az a körülmény, hogy a fölvett metathetikus alak már a 16. század közepén (1568.) járatos volt, szükségesnek tün-

teti föl ama másik föltevést, hogy ez igének *bordély* alapszava már jóval előbb meghonosult légyen. E föltevést két codexünkkel igazolhatjuk is: „Monda neky varius: az kenokath nem felőd, olyast tezők raytad hog kytől felz; az bordeelban vittetlek tegődeth“ (SándC. 28.). „Monda az wr: bordeliba uitetlek s ki vzetőm ot a zent lőlkőt belőled“ (DebrC. 29.). Hogy a *bordély*-nak már jó eleve meg kellett települnie nyelvünkben, az a körülmény is tanúskodik róla, hogy a 16. század végén s a 17. elején már sok irónknál találkozunk nem csak vele, hanem származékaival is: *bordélybeli*, *bordélyoskodó*, *bordélyság*, *bordélygazda*, *bordélyház*, *bordélykapu*, *bordélymester*, *bordélytartó* sat. jó részben Calepinusnál, Decsi Gáspárnál, Molnárnál sat. S megtaláljuk e származékok közt a tájdivatos *dorbélyoz*-nak eredetibb *bordélyoz* alakját is. Geleji Katonánál (Váltság Titka I. előb. 35.) olvassuk: „A tseréken, a bokrok kőzőtt a processio-járásban éktelenűl bordélyoznak“.

Meliusnak látszólag némi nehézséget okozó *torbeszol* alakjára nézve meg kell jegyeznünk, hogy a kezdő *t* hang egyedül csak nála fordul elő, s a többiek, a kik e szóval élnek (Matkó, Martonfalvi, Miskolczy, Pápai sat.) kivétel nélkül *d* kezdőbetüt irnak; s így Melius *t*-s formáját nem minden kétségen fölül állónak tűntetik föl.

(Itt közbevetőleg megjegyezzük, hogy ez igéknek *bordély* alapszava minden valószinűség szerint az olaszból került hozzánk; a német nem lehetett a kölcsönadó azon egyszerű okból, mert a *bordell* csakis az újnémetben s itt is jó későn lép föl. Az általánosan ismert alakon kívül előkerül még egy másik is Gvadányinál: *bordella*, valószinűen ugyancsak az ol. *bordello*-nak a képmása: A bóltja igazi kőnyvek bordellája s a legmotskosabb kőnyvek gyűjteménye“ (Peleskei nót. pokolba menetele. 21.).

A NSzótár a *dorbézol* keletkeztét egy *dor*- gyökérszóra viszi vissza: „*dor*, hangutánzó, melyből *doromb*, *dorbézol*, *dorgál*, *doroszol* származnak“. A *dombéroz* formáról pedig ezt tartja: „Úgylátszik, a *tombol* igével egy gyökről származott, ámbár így is elemezhetni: domborodásig (t. i. a has dombodásáig, felpuffadásáig) töltözködik.“

Végül ide csatoljuk, hogy Ballaginak szótárai egy *dorbéz* főnevet is ismernek; a német-magyar részben például *zecher* e magyar szókkal van fordítva: *dözs*, *dorbéz*.

Kesztyű.

Általánosan ismert dolog, hogy alig volt egyszerű vagy több hangból álló szóvég, a melyet az elmult évtizedek nyelvmüvelői új szók alkotására ne alkalmaztak volna; s ha a magukban álló *bojtorján*, *aggastyán* elegendők voltak arra, hogy képükre előálljanak a *nyak-orján* és *had-astyán*, nincs mit csodálkozni, ha olyan szóvégeket, a melyek egész szócsoportban fordulnak elő, képző erejével ruháztak föl. Ezek közül való a *szivattyú*, *sarkantyú*, *förgettyű*, *pörgettyű* sat. szókból elvont *-tyú*, *-tyű* képző is (vö. *lábtyú* v. *lábtyű*). Imre Sándor (Hibás szólások 91.) e képzésről a következőt mondja: „Ha fergettyű, kallantyú, sikkantyú, csergettyű, ezektől vannak: fergető, kallantó, sikkantó, úgy *lábtyút* aligha védi meg a *lábtó* ellenében a *sarkantyú* és *keztyű* tekintélye is“.

Hogy a *sarkantyú* és *keztyű* nem együvé valók, azt csak mellékesen érintem, s a többi *-tyú*, *-tyű*-n végződőektől messze álló *keztyű*-re térek át.

A NSzótár ekként elemzi e szót: „kez-tyű = kéz-tő azaz kéz-tevő, mibe a kezet teszik, mint előtő am. előtevő“.

Ismerve szótárunk gondolkozása módját, hajlandók volnánk e szófejtést, mint értelmezéseinek nagy részét, könnyed mosollyal fogadni s ama nagy tárház zára alá rejteni, a hol a többiek nyugszanak. A jelen eset azonban kivételt képez, s nincs is egyéb gyöngéje, mint hogy adós maradt a bizonyítékokkal. De föl kell hoznunk mentségére, hogy az akkori idők mostoha viszonyai közt, midőn nyelvünk hagyományai legnagyobbrészt összegyüjtetlenül a feledtség sötétében hevertek, kellő adatok hiányában fejtegetését alig támogathatta számbavehető erősségekkel. A kényszerű mulasztást, a kik manap már e tekintetben sokkal kedvezőbb helyzetben vagyunk, mi akarjuk ez alkalommal pótolni.

Előre kell bocsátanunk, hogy a bizonyítéknak fölhozott *elötö* alaknak megvolta, legalább a mi tudtunkkal még eddig hitelesen nincs bebizonyítva; előfordul azonban következő két változata: *elöte* („a boglyakemenczének sárból tapasztott ajtaja. Biharmegyei szó“. Nyr. IV. 44.) és *elöke* (ugyanaz mint az előbbi, Abaújban. Nyr. V. 70.), a melyek közül

eredetibbnek az előbbi formát kell tartanunk, a mely, e föltevést elfogadva, *előté*-ből rövidült meg.

Itt hármat kell bebizonyítanunk. Először, hogy a *tevő*, mert csak ez esetben fogadható el a *kéz-tevő* elemzés, valóban használatos ‚takaró, fedő' jelentésben; másodszor, hogy a *teve*, *tevé*, *tevő* alakokból egyberántással lehet *té*; harmadszor, hogy a *keztyű*nek régibb formái közt kimutatható a *keztü*, *keztö*, vagy talán a *kezté* is.

Az elsőnek bebizonyítása semmi nehézséggel nem jár, minthogy az egyszerű *tévő* is, de kivált a *kemencze-tévő* (az úgynevezett banyakemenczék szájának födele) egyes tájakon, így nevezetesen Bácskában egészen közönséges használatú.

A másodikra nézve a régi és újabb irodalomban egyként járatos és megszokott *vön* és *vén*, *lön* és *lén*, *tön* és *tén* egyberántott alakokon kívül bizonyítékul szolgál a *tevé*-ből rövidült *té* Zrinyinek következő mondásában: „Mint iszonyu menykű porrá té sisakját Vidnak" (Adr. Syr. 206.).

A föltételezett eredetibb alakokra vonatkozó bizonyítékokat a következő idézetek szolgáltatják: „Eǵ a zolgak kózzűl vas k e z t ű s kezevel arcel v̊te (DebrCod. 619.). Chirotheca: k e s z t ẘ (Cal.). — Valahol szőcs volt, mind őneki miveltek ködmenöket és k e z t ő k e t (Landorfejérvár 154.). — Bêlet sűeged és k e s z t y é d vagyon (Helt: Mes. 291;). Az ő bal kezebe k e z t e t visel vala" (DebrCod. 299.).

Bátran, minden habozás nélkül elfogadhatjuk tehát mint megállót, helyeset, azt a föltevést, hogy a *kesztyű* összetett szó s *kéz* és *tevő* részekből áll. E szerint a *lábtyű* vagy *lábtyú* helyes analogiára készült szónak bizonyulna be, ha legalább is fél évezred előtt alkották volna, úgy hogy a gyakori használat következtében elég ideje lett volna a *lábtevő*-nek (lábfedő) *lábtyű*vé vagy akár *lábtyú*vá zsugorodnia; de így, a mint a sok század óta mereven maradt *jótevő*, *gonosztevő*, *semmittevő*, *dologtevő* tanúskodnak róla, a melyekből még maig se lett *jótyú*, *gonosztyú*, *semmittyű*, *dologtyú*, a *lábtevő*ből se válhatott rövid egy pár év alatt *lábtyú*. Maradt tehát, a minek hirében eddig állott, fonákságnak, oly rossz képzésnek, mint akár a *nyakorján*.

Torzsa, törzsök.

E szóra s változataira nézve két véleménnyel állunk szemben. Kőrösi Sándor olasz kölcsönvételnek s az ol. *torso* módosulatának tartja *torzsa* szavunkat, úgy hogy az olasz szónak vég *o* hangja a magyarban *a*-ra változott (Nyr. XIV. 119.) Ennek ellenében Nagyszigethi Kálmán (Nyr. XIV. 406.), támaszkodva Calepinusnak következő adataira: „caudex magyarul *tors*, caudeus: *torsból való*, caulis: *fwnek szára torsa*“, azt állítja, hogy a *torzsa* birtokragos alak, a melynek nevezője: *torzs*, s az *a* csak mint birtokrag függedt hozzá. Kőrösi, mint a Nyr. legutóbbi füzetében (466.) olvastuk, fönntartja első állítását, hogy t. i. a magy. *torzsa* az ol. *torso*-nak képmása s nem birtokragos, hanem nominativusi alak; s hivatkozik magára Calepinusra, a kinél *tors* mellett a *torsa* is megvan a kicsinyítő *torsatska* (olv. torzsácska): cauliculus szóban. A *torzs* alakra nézve pedig az a véleménye, hogy az az újfelnémet *dorsch*-nak, mely tájejtésileg *torsch*-nak hangzott, a kölcsönvétele.

A kérdés első pontjára, a *torzsa* alakra nézve részben mi is Kőrösi véleményéhez csatlakozunk s a *torzsa* szót nem mint Nagyszigethi K., a *torzs* birtokragos alakjának, hanem egyszerű nominativusnak tartjuk. A szó származására nézve azonban nem csatlakozhatunk föltétlenül Kőrösi nézetéhez.

Ismeretes dolog ugyanis, hogy a müveltségi szók nagy része köztulajdonává lett a müveltség egyesítő hatása alatt álló népeknek. E szók hódításainak történetét, vándorlásuknak fokozatos menetét nem minden esetben lehet pontosan megállapítanunk, s többükre nézve végeredménykép csupán a lehetőséggel kell megelégednünk. Ezek közé tartozik a kérdésbeli szó is. Maga Kőrösi említi ugyanis, hogy „az ol. *torso*-val egyeredetű az ófn. *torso*, úfn. *dorsch*“; mi hozzá tesszük: s a kfn. *torse*. Kérdés tehát, melyik volt a két nyelv közül a jelen esetben a kölcsönadó, az olasz-e, vagy pedig a német. A határozó mozzanatok közül, a melyek a kérdést egyik vagy másik nyelv javára döntik el, egyet se találunk olyat, a mely elsőbbséget adna egyik nyelvnek a másik fölött; a magy. *torzsa* szónak ép úgy lehet a kfn. *torse*, mint az ol. *torso* az eredetije. Nevezetesen alaki tekintetben egyikkel is, másikkal is összeegyeztethető; a magyar

szó vég *a* hangja ugyanis keletkezhetett *o*-ból (ol. tors*o*: magy. torzs*a* = ol. pali*o*: magyar pály*a*), de keletkezhetett *e*-ből is (kfn. tors*e*: magy. torzs*a* = kfn. lad*e*: magy. lád*a*). Ép úgy egyezik jelentés tekintetében is mind a kettővel: ol. *torso:* der strunk von kohl (Valent.), kfn. *torse:* der strunk oder stengel vom kohl (Schmell.). Ehhez járul, hogy a szóban levő két nyelv egyikéről se mutathatni ki, hogy abban a korban, melyben a *torzsa* átkerülhetett nyelvünkbe (mindenesetre a tizenhetediket megelőző százados valamelyikében), a másikánál erősebb hatást gyakorolt volna nyelvünkre; valamint iróink se nyujtanak, a kiknél e szóval először találkozunk, semmi biztos alapot, a mire csak valószinű következtetést is építenünk lehetne; de meg az se dönthető el, vajjon irodalmi, vagy szájról vett kölcsönzéssel van-e dolgunk.

Ugyanígy vagyunk a másik, a *torzs* alakkal is (mert így s nem *tors*-nak olvasandó Calepinus *torſ* szava; ő ugyanis világosan megkülönbözteti az *s*-et, melyet szintén *s*-sel, s a *zs*-t, melyet *ſ*-vel ir), a mely akár az olasz, akár a német szónak lehet rövidült képmása (vö. ol. liùto: magy. lyiút (Pázmánynál), kfn. *kufe:* magy. „*kuf:* doliolum, batus". MA).

A *z:zs* hangváltozásra nézve vö. lat. mu*s*a: magy. mú*zs*a, lat. Per*s*a: magy. per*zs*a, ném. ha*s*ard: magy. há*zs*árt(os) sat.

Egészen másként áll a dolog Molnár Albert *törcz* (olv. *törcs*): caudex szavával, a melyre nézve Kőrösinek kétségtelenül igaza van, hogy német forrásból jutott nyelvünkbe; a mint ezt a szónak vég *cs* hangja bizonyítja, a mely se *z*-ből, se *zs*-ből, hanem csakis a ném. *dorsch* szónak vég *sch*-éből módosulhatott át. A szóvégi *s*-nek *cs*-re változtát, hogy csak nehányat említsünk, a következő példák eléggé igazolják: gimil*s* (HalB.) gyümöl*cs*, lat. globu*s*: magy. golyóbi*cs*, lat. virga*s*, magy. virgá*cs*, faragá*s*: forgá*cs* sat. Ez a *törcs* tehát ugyanaz lehet, a mi a dialektikus mélyhangú ném. *torsch* (dorsch). Hogy mélyhangú, különösen idegenből került szavaink szeretnek magashangúvá változni, annak már nem egyszer s nem egy példáját idéztük; semmi se gátol tehát bennünket abban, hogy a MA. *törcs* szavát a ném. *torsch* változatának ne tartsuk.

Van azonban a németben a mélyhangú *dorsch*-nak egy magashangú *dörsche* változata is („Die zarte dörsche fast ganz durchgenaget" Sand. Wörtb. *dorsch* alatt.); nincs kizárva tehát az az eset sem, hogy Molnár *törcs*-e nem a föntebb említett *dorsch*-nak magashangú változata, hanem e tájbeszédi *törsch*-nek (dörsch) a mása.

Összefoglalva tehát röviden a mondottakat, mind a *torzsa*, mind a *torzs* lehet vagy olaszból, vagy németből kölcsönözve; a *törcs* ellenben csak a németből kerülhetett s vagy a *dorsch*, vagy pedig a *dörsch* formán alapszik . . .

Nagyszigethy Kálmán a *torzsá*-ra vonatkozó észrevételeihez záradékul a következő kérdést függeszti: „Vajjon a *torzs* eredetre nézve nem azonos-e a *törzs*-zsel és a *törzsök* nem plurálisa-e a *törcs*-nek vagy *törzs*-nek".

E föltevésben épen semmi lehetetlenség sincs; sőt, a mint Nagyszigethy is hivatkozik rájuk, egyes eddigi megállapítások e sejtelmet nagyon valószinűvé is teszik. Mi legalább Kőrösi nézetének ellenére is, a ki Nagyszigethy föntebbi kérdésére tagadó választ ád s válaszát azzal rekeszti be, hogy ő is gondolt a *torzsa* és *törzsök* rokonságára, de kutatásának eredménye az volt, hogy „a *törzsök*-öt hallgatagon félretette, mert nem talált világosan bizonyító adatokra s nem is tudja, mikor bocsátkozhatunk bele ennek a szónak a fejtegetésébe", mondom, én e kijelentés ellenére is, minthogy valószinűnek, azért lehetségesnek tartottam, hogy kutatásunk valamely látható nyomra vezethet s ezzel talán e kérdés megoldásához is eljuthatunk.

A kérdés tehát az: ‚vajjon a *törzsök* nem többese-e a *(torzs) törzs* szónak?

Hogy Nagyszigethi eme föltevésének helyességét elfogadhassuk, mindenekelőtt a jelentés módosulásával kell számot vetnünk.

A német szónak, a mint láttuk, stengel („inda, szár, tőkocsán" Ball.) a jelentése; MA. a caudex magyar megfelelőjének a *törcs* mellé a *csutak* (= szár: stengel) szót is oda helyezi. A *torzs* és *törzs* jelentésének egysége tehát kétségtelen. A *torzs* (= egy szár) akkor változik mintegy *törzsök*-ké, ha több (sok) szár egyesül egy csoportba, úgy, hogy egészet alkossanak, vagyis ha az egyes *tors (törs)* többes számúvá. (*torzsok*-ká) *törzsök*-ké lesz. A jelentés

fejlődésének ilyszerű lefolyását igazolni látszik a következő két adat. Pápai-Bod magyar részében a *törzsök* szó alatt ezt a példát is találjuk: „t ö r s ö k, melyből sok veszsző nőtt-ki: thyrsus“. A Tájszótár meg a *tőke* szóhoz ezt a magyarázatot csatolja: „levágott nagy fának még nyers töve; *törzsök* pedig fiatal korban levágott ifjú fának kisarangozott töve. Székely szó“. Különösen ez utóbbi magyarázat majdnem szóról-szóra azt mondja: t ő k e egy nagy darab egész; t ö r z s ö k pedig több részből (szárakból, hajtásokból) alakult egész.

Ha ezekhez hozzá vesszük azt az adatot, a melyet N a d á n y i János ‚Kerti dolgoknak leirása. (1669)‘ czimű művében (283. l.) olvasunk: „Jól tudom, hogy M. Cato minden parajoknak elejekben tette a káposztát és Plinius a kert fejedelmének nevezte; mindazáltal mind ezek arra nem vihettek engemet, hogy ez Orvos kert historiájában, a káposztát a saláta elöt irnám le, mellyet az ő nagy t o r s o k ja, és k a r o s v e s z e i miatt *caulis*-nak is vagy t o r s á nak hivnak. . . . Minden dagadás, fokadékra megtört káposztát, melynek gyenge t o r s á ja, és vékony levele légyen, ugyan azon Cato reá köt“ — kijelenthetjük, hogy Nagyszigethy sejtelme nem volt alaptalan, mert a fölhozott adatok, nevezetesen a *torzs* és *torzsok* a *törzs (törcs)* és *törzsök* formák, továbbá a *torzsok* és *törzsök*nek „karos vesszők“ és „ifjú fának kisarangozott töve“ jelentései egészen valószinűvé teszik, hogy a *torzsok* a *torzs*-nak, a *törzsök* pedig a *törzs*-nek többesszámi alakja.

Nem lehetetlen, hogy e fejlődés előidézésére maga a kölcsönadó német nyelv is hatást gyakorolt, a melyben a kérdésbeli szó, mint több más növénynév is (die rüben, die erdäpfel(n), die kirschen sat.), rendesen többes számban volt járatos: „die dorsen, dorschen, dorsten, daerschn, do'tschn; tuschen“ (Schmell.).

SZARVAS GÁBOR.

MIATTAM, TŐLEM.

A magyar mondattannak legszövevényesebb része kétségkivül a határozók tana. A nyelv játszisága, rejtélyekben való gazdagsága itt legszembetünőbb. Fölösleges mondanom.

hogy még nincsen megfejtve minden rejtély. Úgy látom, hogy ép e rejtély, a nyelv csinje-binja az, melyet a grammatika nem egyszer óvatosan kerül, mert az rugalmas természeténél fogva a grammatika szabályainak merev keretébe nem igen illik be. Valóban mi sem biztosít engem, hogy az alábbiakban nem ily szűk keretet alkottam egy mozgékony kifejezésmód megrögzítésére. Mindazonáltal megkisérlem. Két idea egy harmadikat szül, mondja Széchenyi. Lássuk külön a három ideát, czikkem alkotó elemeit.

Simonyi Zs. szerint néha mintegy gúnyosan okhatározót használunk, pedig épen ellenkezője történik annak, a mi az okból következnék; pl. Én miattam elviheted. Én tőlem mehetsz, a hová akarsz (R. magy. nyelvt. 170. l.).

Előttem először is föltünt e példákban, a potencziális használata; s a szóban forgó esetben nézetem szerint többet nyom a mód vagy inkább a potencziális, mint a határozó. A határozó ez esetben alakcserét is megenged: ‚miattam elviheted, tőlem elviheted, mehetsz', míg a potencziális használata, mondhatni, kizárólagos Nem mondhatom: ‚Miattam (tőlem) *elvigyed, elviszed*'.

A második idea, mely a harmadiknak létrehozására befolyt, Lehr Alberté, a ki Toldihoz írt tanulságos kommentárjában (345. l.) a potencziális két különös árnyalatát emeli ki: Sirhat az az édes anya, kinek katona a fia; sirhat = van oka sírni.

Hadd idézzek ez árnyalatra Erdélyi J. gyűjteményéből (II. 86. l.) Sirhatok én, ríhatok én, módomban van nekem miér.

Beszélhetsz jó vitéz, senkisem hallgat rád (Pet.) *Bessélhetsz* = hiába beszélsz. Azt hiszem, a föntebbi esetben (miattam elviheted) az utóbbi árnyalattal van dolgunk, csakhogy ennek az okhatározó új színt is kölcsönöz. Azután ha határozónak vesszük is ez esetben a *miatt*, *től* személyragos alakjait, vegyük számba az ilyen kifejezés interjekcziós jellemét, melyet a vele járó akczentus eléggé éreztet. Simonyi gúnyra magyarázza az ily kifejezésmódot; szerény nézetem szerint benne az uralkodó momentum: nem törődöm vele, föl se veszem, a látszólagos (soi-disant) közönbösség, mely a gúnynak is lehet vonása. Ime egy-kétbizot-

nyíték: Miattam a nap szállhat s feljöhet (Arany: Testv. ünn.) = hiába száll s jő fel + nem törődöm vele.

Nem tudok én semmit a világról, én miattam leeshetik lábról (Tóth. K. „Hegedülnek"). Az érzés hevének a figurája; a költő szivét a „kis lány" tölti be, ő az ő világa, a másik, a mi világunk, közönbös valami reá nézve: leeshetik lábról.

Miattam teheted (hogy t. i. fiadnak nevezz), nem tiltom meg. (Czakó: Leona.) A rajongó Leona ismeretlen fiának gyermekét megfojtja s a szerencsétlen apában fiára ismervén, csak egyszer akarná fiának nevezni. Aquil részvétlenül mondja: miattam teheted. A fájdalom részvétlensége, közönbössége ez.

Tőlük Bencze akár fején járna = járhatna (Arany: Toldi. E. 3. É.), nem törődnének vele a megszeppent gúnyolódók.

Mikor mondhatom tehát: ‚miattam elviheted'? Akkor a midőn közönbösnek akarok föltünni; holott nem vagyok az, mert a köztünk uralkodó viszonynál, egyéni körülményeimnél fogva teljesen nem lehetek az. A gondolatnak oly indirekt kifejezése ez, mely az ú. n. fordulatokat s a gúnyt is általában jellemzi. A hol az az egyéni körülményeken sarkalló, látszólagos közönbösség nem forog fenn, a hol én e közönbösséggel a helyzet fölé nem emelkedhetem, ott ez indirekt kifejezésmód stiltalan, helytelen. Mondhatom-e pl. ‚Miattam megjelenhetik e czikkecske'? Nem. E czikkecskét én írtam, nyilván avval a czéllal, hogy megjelenjék; oly nyilt czél ez, melyet elburkolnom nem lehet. S vajjon e folyóirat t. szerkesztője mondhatná-e ugyancsak: ‚Miattam megjelenhetik e czikkecske'? Nem. E czikk rossz, czélját tévesztett lehet, s mint ilyen oly helyzetet teremt a szerkesztő számára, melynek föléje a fönnebbi fordulattal nem emelkedhetik: folyóiratának hírneve nem közönbös dolog előtte. Nem is mondhatja tehát: ‚Miattam *megjelenhetik*', hanem, ha érdemes lesz a közlésre, így: ‚Miattam jelent meg.'

Barbarits Róbert.

EGY KIS SZLAVISZTIKA.

Mi türés-tagadás benne, nem vagyok szlavista. Az általános tájékozódáson túl, melyet megszerezni minden nyelvésznek kötelessége, csak annyit iparkodtam elsajátítani a szlavisztikából. a mennyit a magyar nyelvtudomány még külön követel. Sajátságos helyzet tehát, hogy én ama téren oly valakit oktassak, a ki fönnen hirdeti szlavista voltát. Íme szembe kell állanom Ásbóth Oszkárral. Nagyon jól tudom, hogy a közönség már előre is inkább annak hajlandó hinni, a kit szakembernek tart; de azt is tudom, hogy csak ott hajol meg a puszta tekintély előtt, a hol nincs módjában a saját szemével látni és a saját eszével itélni. Ez ád nekem erőt; mert oly döntő adatokat tudok Ásbóth ellen megszólaltatni, melyeket mindenki megért s melyekből mindenki tud követtetni.

Ásbóth Oszkár a mult számban akadémiai értekezésemből (Kiktől tanult a magyar irni, olvasni? Értek. a nyelv- és széptudom. köréből XII. köt. VI. sz.), melyben tüzetes kritika alá fogtam az ő cseh theoriáját (Szlávság a magyar keresztény terminológiában. Nyelvtud. Közlem. XVIII. köt.), saját szavai szerint egyelőre „csak egy apró részletet ragadott ki, hogy rajta megmutassa, mennyire készületlenül fogtam én a támadáshoz“. Nagyon sajnálom, hogy egyelőre én se lehetek loyalisabb ő iránta, mint ő volt én irántam; de a Nyelvőr tere az év vége felé nagyon szűkre van mérve, s így ezúttal viszont én is csak egy apró részletet ragadhatok ki az ő válaszából. Megfogadom azonban, hogy mostani mulasztásomat a januáriusi füzetben pótolni fogom.

De a dologra. Ásbóth szerint a többi közt az is mutatja, „mennyire készületlenül fogtam a támadáshoz“, hogy azt a véleményt, melyet az ó- és újszlovén közti viszonyról ő formált magának és bocsátott értekezésében (335. l. jegyz.) világgá, épen nem vettem semmi figyelembe. A ki a következőket figyelmére méltatja, tanúm lesz, hogy én a legnagyobb kimélettel voltam ellenfelem iránt, mikor véleménye mellőzését nem motiváltam. Akadémiai értekezésemben (29. l.) arra figyelmeztettem Asbóthot, hogy kár volt a *zsoltár* magyarázatánál elhagynia az ószlovént és a csehekhez fordulnia, mikor jól tudja, hogy „az ószlovénnek egyenes örökösében, az újszlovénben“ megvan a *žoltar*, „a magyar szónak szakasztott mása“. Hiszen igaz, hogy a *zsoltár*unknak megfelelő ószlovén alak nem maradt fönn a régi ószlovén emlékekben, de hát a cseh alak se maradt fenn a régi cseh emlékekben. Ennélfogva egyházi terminologiánk rendes és legbővebb forrásának elhagyására nem forog fönn semmi kényszerítő szükség.

Igy mertem okoskodni, noha igen jól láttam Ásbóth értekezésében azt a szlavisztikában kétségkívül korszakalkotó megjegyzést, hogy „Miklosich és mások, ha ó-szlovén nyelvről beszélnek, határozott ellentétbe állítják a pannoniai szlovén nyelvet" vagyis az ószlovént „a karintiai szlovén nyelvvel" vagyis az újszlovénnel. Még az se riasztott vissza, hogy ez igen nevezetes állítás mellett ilyen erősítő utalást találtam: „L. Miklosich Altslovenische Formenlehre in Paradigmen. Wien, 1874. VII. és k. l." Mert, hogy Miklosich az ószlovént az újszlovénnel „határozott ellentétbe állítva", annak lehetetlenségét megtekintés nélkül is fölismertem. Hiszen akkor igen nagy absurdum volt, hogy Miklosich e két nyelvet így nevezte el, és még nagyobb absurdum, hogy a többi szlavista azt a megtévesztő elnevezést lassan-lassan mind elfogadja. Azt gondoltam, Miklosich bizonyosan csak megkülönbözteti a kettőt egymástól. De meg még egyetemi tanuló koromból is nagyon jól emlékeztem, mit olvastam Miklosichnál az ó- és újszlovénnek egymáshoz való viszonyáról.

Ez az én hallgatag kritikám ilyen leczkére ragadja ellenfelemet: „Volf minduntalan azt hajtogatja, hogy a szláv szók a magyarba az ószlovénből jöttek. Az ember azt várná, hogy az a nyelvész, a ki beszél róla, csak tudja, mi az az ‚ószlovén'; hiszen annyiszor veszi tolla hegyére, de különben is annyira fontos nyelv ránk nézve, minthogy belőle kaptuk régi szláv szavainkat. Hát bizony annyit tud róla, mint a többi szláv nyelvekről. Azt hiszi. hogy ha az ószlovén forrásokban nem találunk egy kifejezést, szabad az újszlovénhez folyamodnunk; azt hiszi, hogy az újszlovén ‚egyenes örököse' az ószlovénnek. Pedig hogy ez nincs úgy, az annyira ‚réges régen ismert dolog', hogy még az én értekezésemben is olvasható (335. l.), hol Miklosich Altslovenische Formenlehre in Paradigmen czímű művének bevezetésére híttam föl a magyar nyelvészek figyelmét, a kik igenis tartoznak tudni, mit értenek ‚ószlovén' alatt". Igaza van; a magyar nyelvészek ezt csakugyan „tartoznak tudni"; de, azt hiszem, a szlavisták is, sőt hogy ezek még inkább, kivált azok, a kik tanítóul lépnek föl.

Ő maga hítta segítségül Miklosichot: legyen az ő akarata szerint. Ki ne fogadná el a szlavisztika terén bírónak épen a legnagyobb szlavistát? Döntsön tehát Miklosich. Itt van legelőször is az a hely, melyre ő hivatkozik: „Was vom bulgarischen, gilt auch vom neuslovenischen. Auch dieses wandelt nicht erst seit gestern seine eigenen wege, ist daher vom pannonischen slovenisch zu trennen, ogbleich niemand, der die sache ohne voreingenommenheit prüft, läugnen wird, dass die sogenannten freisinger denkmäler" (a legrégibb újszlovén nyelvmaradványok) „den panno-

nischen texten näher stehen als irgend ein anderes denkmal der slavischen sprache, das nicht aus einem pannonischen texte floss" (Altslov. Formenlehre in Paradigmen. Wien 1874. VII-VIII. l). Itt van ugyanabból a munkából egy másik hely: „Kopitar scheint die sprache der pannonischen und der karantanischen Slovenen für identisch gehalten zu haben, was ich jetzt nicht billige, obgleich ich noch immer der überzeugung bin, dass trotz aller verschiedenheiten beide dialekte einander sehr nahe, ja sogar viel näher standen, als einer von ihnen irgend einem anderen" (u. o. XXXII. l.). Nos hol az Ásbóth határozott ellentéte"? Nincs-e Miklosich szerint az ó- és újszlovén közt igen közel rokonság s e rokonság nem sokkal szorosabb-e mint bármely más szláv nyelvé akármelyikükhöz? Szabad-e tehát az újszlovénből az ószlovénre következtetni? És nem kell-e a magyar nyelvészeket az újszlovénre inkább figyelmeztetni, mint óvni tőle?

De hát én az újszlovénről mint az ószlovénnek „egyenes örököséről" szóltam Lássuk megint, mit szól Miklosich. Legelőször is ezt mondja: „das bulgarische, gleich dem neuslovenischen aus dem altslovenischen entsprungen (denn jene Slaven, aus deren verschmelzung mit den fremden Bulgaren das volk der späteren Bulgaren hervorgegangen, waren, gleich den ältesten slavischen metanasten im westen, ein zweig des slovenischen stammes) das bulgarische, sage ich, hat auf seine mutter zurückgewirkt" (Vergleichende Grammatik der slavischen Sprachen. I. köt. Wien 1852. VII—VIII. l.). Nehány sorral alább meg így szól: „Das bulgarische, das, wie schon bemerkt, aus dem altslovenischen hervorgegangen, hat durch den einfluss mehrerer sprachen, insbesondere. wie es scheint, des škipetarischen, solche veränderungen erlitten, dass es heutzutage eine in mehreren puncten ganz unslavische grammatik neben einem ziemlich rein slavischen lexikon hat, die bulgarische sprache hat sich auf diese weise von ihrer mutter unendlich weiter entfernt als ihre schwester, die neuslovenische". (u. o. VIII. l.). Az újszlovén az ószlovénből származott, az újszlovén az ószlovénnek leánya; ez tünik ki Miklosich szavaiból! Egyebet mondtam-e én, mikor az újszlovént az ószlovénnek „egyenes örököseként" említettem?

E kérdésben az itélt közöttünk, a kit maga Ásbóth állított fölöttünk birónak: a jelenkor legnagyobb szlavistája, Miklosich. Én meghajlok itélete előtt.

VOLF GYÖRGY.

VÁLASZ A NYELVÉSZETI LOGIKÁRA.

I.

Tisztelt nyelvésztársam az Erdélyi muzeum-egylet bölcselet-, nyelv- és történelem-tudományi szakosztályának kiadványaiban (II. köt. I. füz. 32—39.) e czímen: „Nyelvészeti logika eleven példákban“ megbirálja, azaz hogy megtámadja a Nyelvőr f. évi folyamában „A *nek*- ragú név és a birtokszó“ czímen megjelent értekezésemet. Czikkének a fűszerei: leczkézés, gúnyolódás. Brassai stylaris hibákat is lát dolgozatomban, mint mondja, csak azokat említvén meg, a melyek a logikába vágnak. Minthogy elsőben is ezek kiigazitását veszi foganatba, mindenekelőtt ezen a műtéten kivánok átesni. Lássuk tehát, helyesek-e az igazitások.

1. A *kérdéses* szót nem helyeselheti; „mert, ugymond, hiszen még csak kezdetén vagyunk a czikknek, tehát semmi sem foroghatott még szóban vagy kérdésben. A *kijelölt* vagy *aláhúzott* szavak: úgy jobban lesz vala mondva“.

Felelet. Kezdetén vagyunk a czikknek; csakhogy a czikk így kezdődik: „E czikksorozat folytatólag taglalja a multévi 10. füzetben . . . kérdést (XIII. 439—445). Ama czikkemben azt mondottam sat.“ — A multévi czikkben tehát épen úgy, mint az 1873. évi czikksorozatban folyton-folyva kérdésben forgott a *nek*-es név és a birtokszó; mostani értekezésem czíme is ezt a két alakot jelzi; és én ne mondhassam teljes szabatossággal azt, hogy: „kérdéses szók“, hanem azt mondjam: „kijelölt“ vagy „aláhúzott szavak“? És nem is: „jelölt“, „megjelölt“, hanem „kijelölt“ (talán „kipéczézett“) szavak! Aztán: vég*e* . . vit*ák-nak*, így, kinyomva, aláhuzott szavak-e? — Úgy mint Br. javasolja, nem „jobban“, hanem absolute rosszul „lesz vala mondva“.

2. „Ilyenkor nem *is* birtokos“ Br. szerint „hibáz*ik* a szórend ellen, és így kell vala: ‚ilyenkor *sem* (is nem) birtokos‘. Látnivaló, mert hiszen azt akarja állítni [Joannovits? Dehogy akarja!] hogy az idézett elv a felhozott szólás esetében is áll“.

Felelet. Az egész szakaszban csupáncsak egyféle szólásokról van a szó. Állítom-e ott azt, hogy az idézett elv másféle szólások esetében is áll? Minő logikával mondhatnám tehát a befejezésben, hogy . . . az az elv ilyenkor is, t. i. a felhozott szólásra is alkalmazható, és hogy a nek-*es* név e szerint ilyenkor sem birtokos? Az *is*-t, a mely itt csak emphasist ad a mondatnak, kihagyhattam volna, így: „hogy . . . nem birtokos, hanem dativus“. Ha így igazítja ki, rectius: egyszerűebbé teszi, — mert *is*-sel is hibátlan, — elfogadom; de úgy, a mint javított rajta, félreteszem.

E talpraesett két javítás végbevitele, hogy ne mondjam elkövetése után, Br. a dologra tér ugyan; de zárjelben, jegyzetben még több javítást is tesz a stylusomban. Ezek közül azt bocsátom előre, a melyet magam is helyesnek tartok. Ez a kifejezésem: „eligazodás *próbája*“ hibás (I. 10). A rákövetkező szakasz végén mondom ugyan: „eligazodás *kulcsát*“, és *próba* csak lapsus calami; de ez is hiba; a javítás pedig helyén van.

A most említett szakasznak e szavai után: „... emez a dativusban álló nevet pótolja“, megjegyzi: „(akarja mondani *helyettesíti*; nem synonymák!)“

Felelet: *Helyettesíti?* Ezt nem akarom mondani; mert nem jó. De kérdem mindenekelőtt: Ebben a mondatban mik nem synonymák? A helyettesítés név, és a pótol ige? Ezt a kettőt teszi párhuzamba? Helyettesít igét, a melynek pótol csakugyan nem synonymája, nem szabad ráoctroyálni a mondatomra. Mit jelentsen tehát az, hogy: nem synonymák? Ennek: helyettesít egyedül és kizárólag, substituit ,setzt an die Stelle‘ jelentést tulajdonítok; és így a helyettesítésnek sem lehet más jelentése mint: substitutio A mit valaminek *helyettesítek* (substituálok), az *pótolja* (suppleálja azt a tárgyat. Ez a két fogalom bármely alakban is teljesen összefér egymással. *Pótol*, úgy a mint én használom, általánosan dívó és kifogástalan szó. Tág értelménél fogva a *supplet* többféle jelentésárnyéklata kifejezésére alkalmas. A szűk, mondhatnám hely-hez kötött értelmű *helyettesít* nem alkalmas rá. Br. mégis: 1. *helyette áll* értelemben akarja használtatni velem; 2. *közvetve pótol* jelentést is ad neki a következő tételben (35. legalul): „Ha a *nek*-es nev-*et* névelős személynévmással *helyettesíthetni* sat.“ Br. tehát egyfelől tőle telhetőleg elősegíti a *helyettesít* használatában uralkodó amabilis confusió-t: másfelől minden alapos ok nélkül kifogásolja a *pótol* igének szóban forgó használatát. Ezzel átestem a javító műtételeken.

Nem becsmérlem én a syllogismusokat. Ha tehát a birálatnak bevezető részében foglaltakra nem válaszolok, egyszerű az oka; lehetőleg rövidre szabván még így is hosszas védekezésemet, kénytelen vagyok a munkám ellen intézett támadásnak szorosan vett syntaktikai része czáfolására szorítkozni.

A mit a *nek* ragról most irtam, annak a Br. közt és köztem vitás része sem több, sem kevesebb, mint a Nyelvőr 1873. évi folyamában (II. négy czikk) megjelent czikksorozatom néhány pontjának legrövidebb vázlata. A *nek* ragú birtokos és a dativus közötti határvonal itt is, amott is egy és ugyanaz; és a határvonásnak most kettőnk között szóban forgó módját mindeddig, tudtomra, senki se hibáztatta. Br. is ime csak tizenkét év lefolytával támadja meg;

csak most ütközik meg ebben a tételemben: „A dativusnak nincs birtoka;“ valamint abban is, hogy elvnek nevezem ez állítást, a melyben, szerinte, nincs meg az elvitázhatatlanság; a miért is „a további bizonyitásban e tételre hivatkoznom szembeszökő petitio principii sat.“

Br. így fejezi be logikai okoskodásait és nyitja meg a kérdésnek érdemleges tárgyalását: „Bármely *nek*-es szó a mondatban lehet 1. datívus és nem birtokos; 2. birtokos és nem dativus; 3. birtokos és dativus egyszersmind. Ezek már kettőnként véve valóban kirekesztik egymást . . . q. e. d. Tehát az én alternativáim a logika törvényeivel egyeznek. És miben hibázott J. ellenök? Abban. hogy ő a harmadik combinatiót nem akarja elismerni. És miért nem? Mivel ő a birtokosnak bámulatos eredetiséggel oly fogalmat czúsztat önkényesen alája, a milyet a világ nem ismer. Ez a fogalom pedig . . . jaj! ezt maga sem birja értelmezni, hanem hosszas, részletes. mesterséges eljárással akarja a birtokos és nem birtokos (dativus) *nek*-es szavakat megkülönböztetni imígy: A legelső kérdés mindig ez: A *nek*-es szó birtokos-e vagy dativus? Ez a kérdés, mint látók, a petitum principiumon alapul. s emezzel együtt áll vagy bukik. De engedjük el most és lássuk a különböztetés módját. ,A . . . kérdésben való eligazodásnak két próbája van. [Kiigazítva: *módja* van; *próba* pedig az, ami a birtokos, illetőleg dativus megállapításának a helyességét tünteti ki.] Az egyik a kérdéses szónak *nek*-kel, vagy e nélkül állását, illetőleg állhatását tünteti fel. A mely név ellehet e rag nélkül, az birtokos; a mely nem állhat nélküle. dativus; pl. Megveszem a *Pál* telkét; v. Pál*nak* a telkét megvenném mindjárt. Birtokos tehát a *Pálnak* szó. Ellenben: Pál*nak* a feje fáj. E helyett nem mondhatjuk: A *Pál* feje fáj. Dativus e szerint a *Pálnak* név.‘ (Br. kihagyta idézetéből a dativusra vonatkozó e szavakat: „E helyett nem mondhatjuk stb.“)

Br. ezt mondja rá: „Megjegyezvén azt, hogy nem egykét példa, hanem száz is általánosságot nem bizonyít és még kevésbbé, ha az állító a maga szükségére faragja őket. azt mondom, hogy az ajánlott próba számtalanszor cserben hagy. Lám a J. saját példájában: Pál*nak* a telkét megvenném, e helyett nem mondhatni: *Pál* a telkét megveszem, tehát Pál*nak* mellől nem hagyhatom el a *nek* ragot; tehát Pálnak dativus!“

Mais c'est une mauvaise plaisanterie! Ezután, mintha engem beszéltetne. mondja: „Igen, de hagyjuk el a névelőt is“. Erre azt felelem (feleli Br.), „hogy a próba nem parancsolja.“

Én meg azt mondom rá. hogy a névelőnek érthető beszédben nem ott a helye; és ha mindamellett is ott hely-

telenkedik, ki kell küszöbölni. Ezt a vitatkozásnak a komolysága „parancsolja". Br-t nem az ajánlottam próba, hanem az elfogulatlanság hagyta cserben. a mikor ilyetén fogáshoz folyamodott. Nem is állapodik ő meg ezen a lejtőn; íme így fejezi be a szakaszt: „Aztán, miért ne mondhatnók: ,A *Pál feje* fáj?' Hiszen *fáj* ige mellé nem kell okvetetlenül dativus. A népdal így hangzik: Fáj, fáj, fáj, fáj. fáj a szivem fáj, fáj,' . . . sat. Tehát sat."

„Miért ne mondhatnók?! Hiszen mondhatja tisztelt nyelvészünk, ha Brassai létére ilyen magyarsággal akar élni! Ez a mondat épen oly hibás, a milyen lenne a latinban ez: Paul*i* caput dolet (e h. Paul*o* . .), vagy a németben ez: Paul'*s* Kopf thut weh (e h. *dem* Paul thut der k. w.). Nem úgy beszél a magyar, hanem így: ki*nek* fáj a feje? Pál*nak* f. a f. — *Neki* fáj a f. — Pál*nak* a feje fáj. *Ő neki* a f. f. — A feje f. Pál*nak* — A feje f. *neki* sat. Akárhogy rendezzük és nyomosítjuk a szókat. e mondatok mindegyikében ott kell, hogy legyen a *nek*, *nekem*, *neked* sat. pedig ott, a hol, mint az idézett népdalban, nincs kitéve, okvetetlen lappang a mondatban.

Ha az, hogy „*fáj* ige mellé nem kell okvetetlenül dativus", csakugyan okadatolás, akkor a következő mondatok is kifogástalanok: A *Jancsi* eszébe nem jutott ez; de jutott ám az *ényémbe*. *Ki* eszébe jutott a dolog? A *Pálé*ba jutott. A népdal így hangzik: „Rózsám iszik a pinczébe', Nem t'om, jutok-e eszébe?" Hol van itt a *(neki)* dativus? Ebben sincs: Szememre hányod; „mondhatjuk tehát: A *Pista* szemére nem lobbantom. *Ki* szemére lobbantottad? sat." Mondhatjuk; csakhogy így irgalmatlan rosszul van mondva. Ezek hát a mindannyiszor gúnynyal kisért probáim egyike ellen felhozott okok és példák. A két példa voltaképen csak változata az én két mondatomnak; de igen sikerült variatio!

Br. folytatja tételeim idézését: „A másik a helyettesítés próbája, jelesül (tehát több is lehet, csak hogy nem ily jeles?) a birtokosra nézve a névelős személynévmás: *az én*, *a te* sat. (*házam*, *házad* sat.); — a dativusra nézve a személyragos *neki*: *) *nekem*, *neked* stb. (*szokásom*, *szokásod* stb.). Amaz a birtokost, emez a dativusban álló nevet pótolja", (következik zárjelben a „pótolja" ellen tett kifogás; de kimaradnak a példák magyarázatostul. Hát baj az? Hisz az én példáim!) Br. itt is mindenekelőtt elmésségét gyakorolja fejtegetésemen.

Csak azután mondja: „No de ne cavilláljunk! Az idézett helyben nem logikai, hanem stylaris hiba van, mit könynyen kijavíthatni".

*) Br. a *nak*-ot is oda tette; de nincs személyragos *nak* (*nakom*. *nakod*. *naki* stb); kihagytam tehát.

Nem mondom, hogy nincs stylaris hiba benne. Hogy könnyen kijavíthatni, azt is megengedem; de hogy egyuttal jól is javítná ki Br. — — (L. mostani czikkem bevezető részét). „Hanem több az — mondja Br. — hogy a próbakő maga megbízhatatlan, mert éppen úgy mondhatni egyfelől: *nekem a házam*, mint másfelől: *az én szokásom*. „A szomszédnak a háza égett el“: ebben a ‚szomszédnak‘ nem dativus, mert nem neki égett el a ház“.

Ez már derék dolog. Így aztán ebben: ‚*Nekem* a sonká*mat*, kovács*éknak* pedig a kolbász*ukat* lopták el‘ még *nekem* sem dativus; mert nem nekem, (hanem maguknak) lopták el a sonkát. Ime ide vezet Br. logikája! Hogy az itt egybesorozott mondatok utóbbikában *kovácséknak* is dativus, kézzelfoghatóvá teszi az elsőben ugyanezen névvel szemben álló *nekem;* mert lehetetlen, hogy itt a párhuzamos társak egyike mint dativus, másika mint birtokos szerepeljen. Már ebből is kitetszik, hogy épen nem mindegy, akár az egyik, akár a másik alakkal pótoljuk a *nek*-es szót.

Folytatólag mondja nyelvészünk: „Szintúgy mondhatjuk: *az én szokásom*. „Nekem szokásom“ = ich habe die Gewohnheit. „Az én szokásom az“ sat. = Es ist meine Gewohnheit. Hangsúlyban is különböznek magyarul *Nekem szokásom;* és *az én szokásom*“. Mondhatjuk igen; csakhogy ekkor ugyanaz a harmadik személyű név, a szerint, a mint az egyik, vagy a másik alak állhat helyette: vagy birtokos, vagy dativus. Fődolog az, hogy az illető alak okszerűen legyen alkalmazva. „Ez az ügy *az ő* szivén fekszik“. Ez hibás szólás (e h. — — *neki* fekszik a szivén. Hibás ez is: „*Nekem* az új házamat mindjárt megveszi (v: az új házamat *nekem* mindj. megv. stb“.) Csak így van jól: „*Az én* új házamat (v. az új házamat) mindjárt megveszi.“ — Szabályos mondat a következő: „*Te neked* puszta időtöltés*ed*, amazoknak pedig mesterség*ük* a faragás.“ Az utóbbi mondatban a *nek*-es nevet okszerűen nem pótolhatja más, mint: *nekik* (*ő nekik* pedig stb.) Itt már a szórend meg a hangsúly sem engedné az *az ő* helyettesítését így: *az ő* mesterségük pedig . . .; vagy így: *az ő* pedig mesterségük stb.; — „*Az én* gyöngeségeimet mindig észreveszed; bátyám*nak* a hibáit ellenben soha se látod“. Itt a *bátyámnak* szót helyesen csak *az ő (hibáit)* pótolja.

Megjegyzem, hogy a Br. hangsúlya itt szűk körben mozog ugyan, de még így sem bizonyít a próbám ellen. Példák: „A Fehér*ék* szokás*á*ról beszélünk“ (*az ő* szokásukról besz.). — De van ennél gyengébb accentuálása is a bir-

tokosnak, némelykor jelzőjének. Ekkor *nek*-kel állhat a birtokos; a helyébe tehető névelős személynévmás pedig nem kap accentust;, pl. „Molnár*éknak* ez a fejesség*e* új előttem (ez *az ő* fejességők stb.).“ Molnár*éknak* ez újabb szokás*á*ról nem volt szó (erről *az ő* újabb szok. stb.). — Mindez esetekben birtokos a *nek*-es név. Ellenben: Amaz*oknak* szokás*uk* az emberszólás (*nekík* szokás*uk* stb.) Itt dativus a *nek*-es név. Hát a Br. szerinti hangsúly-próbámnak ellene szól-e?

A hangsúly a *nek*-es szóra, illetőleg a helyette álló személyragos *nek*-re is áttehető, a nélkül, hogy megszűnnék dativus mivoltuk; pl. Ez Pál*éknak* volt egykor szokás*uk* (*nekik* volt egyk. szok.) Pajt*ám* *nekem* égett le; ház*uk* pedig János*éknak*. Tehát a mikor dativus a *nek*-es szó, annak marad, akár magán van a hangsúly, akár a birtokszón. Kérdem: mivel mutatta ki Br. az én „próbakövem“ megbízhatatlanságát? Amaz egy példának (a szomszédnak a háza égett el) példátlan elemzésével? Vagy egypár szócsoportnak (*nekem a házam*, *az én szokásom; nekem szokásom*, *az én szokásom*) egyszerű odavetésével és egyoldalú hangsúlyozásával, a mely (a hangsúly) még így is az én elméletem mellett tanúskodik?

Hanem azért mégis határozottan állítja, hogy „a jeles próba“ haszontalansága eléggé ki van mutatva; hogy a próbákból — hókus-pókus — szabályok lettek és ezek többekkel szaporodtak imígy:“ — Most — és erre különös figyelmet kérek — 1) és 2) alatt nem a szabályokat mutatja be, hanem többé-kevésbbé módosított szerkezetben fölmelegíti a próbákról szóló két pontot, és csak a 3) szabályt ismerteti; ezt is példák idézése nélkül. Azután így szól: „És most már azt kérdem, lehet-e ezekből fogalmat alkotni? Aztán van magyar ember, a ki ama szabályok illetőleg „próbák“ alkalmazása nélkül 's egyszerré ne tudná, birtokos-e bizonyos név vagy sem?“

Első kérdésére azt felelem, hogy a szabályokból, úgy a mint közlötte, helyesebben: nem közlötte, csak arról a könnyelműségről lehet fogalmat alkotni, a mellyel birálta dolgozatomat. Valamely értekezésnek ilyen bemutatása egyenértékű az eltemetéssel; és szintoly talpraesett is, mint a ‚próbáim haszontalanságának a kimutatása‘.

Második kérdésére válaszom ez: Igen is, van magyar ember, a ki, ott a hol birtokszó is áll a mondatban, az én próbáim és szabályaim alkalmazása nélkül (nemhogy egyszerre tudná, hanem egyáltalában) nem tudja: birtokos-e a *nek*-ragú név vagy sem? Erről a szóban forgó birálat győzött meg engemet.

Joannovics György.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Tenyésztő növények. Egy valaki, a ki észrevételeit Egy Olvasó aláirással a Nyelvőr legutolsó füzetében (465.) tette közzé, semmikép sincs megelégedve a czímbeli műszóval. Azt mondja, „a *tenyésztő növény* kifejezés nem azt a fogalmat ébreszti bennünk, a mit Sz. G. vele értetni akar; pl. festőszoba: hiába fogom rá, hogy ad normam szántóföld, ez olyan szoba, a melyet festeni szoktak, mégis mindenki a piktor szobáját érti rajta; tanító gyerek: ezen sem értene senki, pedig az egészen az ivóviz mintájára van, olyan gyereket, a kit tanítani szoktak, hanem a tanító gyerekét, vagy valami kocza-tanítót. A nyomtató lovat sem szokás nyomtatni, hanem vele nyomtatunk. ‚Az itató bojtár is szeretné, ha őt itatnák s nem neki kellene a csordát itatni."

Ha eleink is úgy gondolkodtak volna, mint a mai kissé nagyon is aggóskodó nemzedék, akkor ma aligha volna analogiánk, a mivel a *tenyésztő növények* ajánlását támogatnunk lehetne, s ha valaki manap a *vető mag*, *kaszáló rét* sat. kifejezéseket mostani jelentésükkel használná, bizonyára ép oly idegenkedést keltene az olvasóban, mint az ajánlottuk ‚tenyésztő növények'. Nyelvünk a melléknévi igeneveket kezdettől fogva napjainkig majd szubjektiv, majd objektiv, majd vegyesen mind a két jelentésben alkalmazta s alkalmazza; pl. hajtó szer (a mely hajt), hajtó kerék (a melyet hajtanak); vesztett fél (a ki vesztett), vesztett ügy (a melyet elvesztettek); a mit megirandó voltam, és: a mi megirandó volt sat. Ha az Egy Olvasó álláspontjára helyezkedünk s az ő szempontjából akarnók eldönteni a kérdést, akkor el kellene vetnünk, mert mást értetnek velünk, mint a mit mondani akarnak, az ilyesek: „Mongyauala bodog Ferencz hogy yew meg az ewdew hogy ez frateroknak gonoz peldayaual Istennek zeretew zerzete (= a kit isten szeret) meg zydalmaztatyk (EhrC. 110.). Ennekokaerth ty es zerthw atyamfyay (= a kiket szeretek) az anyazentegyhaznak ipeytysyre kereskegyetek (Komj: SzPál. 176.) Ha el osztandom zegynyeknek itelyre mynden en byro marhaymoth (= a melyeket birok) zeretetem kedyg nynchyen, semmyth nem haznal ennekem" (Komj. SzPál. 173.).

Ezek a példák épen kezemnél voltak, nem kerestem őket; de a ki keresne, bizonyára találna is többet, elég szép számmal, mind a régi irodalomban, mind a nép nyelvében. Ezek s a hasonló példák pedig szakasztott másai a helytelennek bemutatott ‚festő szoba, tanító gyerek, itató bojtár' kitételeknek. Az ‚Egy olvasó' nem vette észre, hogy ezzel az ellenvetéssel nem csak a ‚tenyésztő növény'

ellen támadott ki, hanem megtámadta, kétségbe vonta a következő kitételek helyességét is: ‚költő pénz (a helyre igazító szerint – a költő pénze), kerítő mente (= a kerítő mentéje), merítő háló, viselő szoknya, néző játék, öltő ruha, vonó kés' sat. sat.

„Minden idegenkedésünk mellett is, folytatja a fönntebbiek után az ‚Egy olvasó', meg tudnánk talán e műszóban nyugodni, ha analogiákkal támogathatnók. Hiába keresek azonban a mai élő nyelvben csak egy példát is, a mi azt bizonyítaná, hogy az *aszt* végű miveltető igékből képezett *asztó* melléknevek olyan tárgyra is vonatkozhatnak, a melyet asztani szoktak".

A grammatikusok, régiek és újak egyként, az ätható igék közt, legyenek azok alap- vagy származott igék, nem tettek s nem tesznek semmi különbséget: „átható minden ige, a melynek cselekvése valamely tárgyra kihat." E szerint *vet: vetél, ver: verít, nyom: nyomaszt, nyomint, nyomtat, nyomogat, nyomdogál* sat. sat. közt semmi különbség sincs, egyik olyan átható ige, mint a másik; s az élet gyakorta fölváltva használja is őket; pl. nyomó vagy nyomtató műhely, nyomó vagy nyomintó rúd; ivó pohár és itató vályu. teljesen egynemű szerkezetek = pohár, a melyből isznak, vályu, a melyből itatnak.

De van még egy másik körülmény, a mely csak fokozza a ‚tenyésztő növény' elfogadásától való idegenkedését az ‚Egy Olvasó'-nak, az, hogy nem talál az élő nyelvben analogiát rá.

Ha ez igaz, a mit azonban nem mernék egész határozottan állítani, annak is megvan a maga oka. A transitiv *aszt, eszt* mellett ugyanis rendesen ott találjuk az intransitiv (reflexiv) *-d (ad, ed)* képzős igealakot is, mint *támaszt: támad; apaszt: apad, epeszt: eped, terjeszt: terjed* sat. s szubjektiv jelentésben az elsőt, objektiv értelemben pedig a dolog természete szerint az utóbbit alkalmazzuk, pl. ‚epesztő bú', és: ‚epedő szerelmes'; míg a cselekvésszók nagy részénél e különbség hiányzik; azért a legény, a ki vág, a szék, a hol vágnak, a fejsze, a mellyel vágnak, s a marha, a melyet vágnak, egyformán, minden külső kifejező nélkül: vágó legény, vágó szék, vágó fejsze, vágó marha. Különben, nem véve figyelembe a szintén objektiv viszonyban álló ‚akasztó fa, dagasztó teknő, szakasztó kosár, fürösztő kád' sat. jelző igeneveket, a mit az ‚Egy Olvasó' keresett és nem talált, arra is hozhatunk föl példát. Radvánszkynál (Magy. Családélet II. 287.) egy 1643-ban kelt inventáriumban olvassuk: „Vagyon egy ezüstös nyakban vető eresztő szijjam". Pápai-Bod magyar részében az *eresztő* szó alatt ezt is ott találjuk: „eresztő szíj: lorum vertagorum"; a Vectigal Transsylvanicum (22.) szintén föl-

jegyezte a „rab vagy e r e s z t ő szíj"-at s meg vagyok győződve róla. hogy ha az élethez fordulnánk, hogy szolgáltasson ezekhez hasonló példákat, bizonyára nem egy adattal szaporítaná az analogiák sorát; valamint arról is meg vagyok győződve, ha neologusaink nem német mintára szabták volna kitételeiket, ma ‚*mulasztási* tény, *halasztási* idő' s hasonlók helyett ‚*mulasztó* tény, *halasztó* idő' járná a törvénykezés nyelvében.

Mind ezt egyébiránt nem azért mondtuk el, mintha szakembereinkre rá akarnók erőszakolni a ‚*tenyésztő* növény' műkifejezést; ha e kitétel nem kedvük szerint való, ám keressenek más, megfelelőbbet rá; de a *tenyésztett*, mint már első ízben is említettük, erre nem alkalmas, mert a végzettség fogalmát rejtvén magában, mást mond, mint a mit ki akarunk vele fejezni; ‚m o s ó ruha' és ‚m o s o t t ruha', ‚v i s e l ő szoknya' és ‚v i s e l t szoknya' szemmel láthatólag mást-mást jelentenek; s ki-ki tudja, a ki magyarul ért, hogy ‚h i z l a l ó marha'. a melyet hizlalásra szántunk, és ‚h i z l a l t marha'. a mely keresztül ment a hizlaláson; szintígy ‚a s z a l ó szilva', a melyet aszalni szoktak, ‚a s z a l t szilva' pedig, a mely meg van aszalva.

SZARVAS GÁBOR.

Tájékoztat. Régi irodalmunk nem ismerte e szót; nem csak hogy Molnár és Pápai, hanem még Kresznerics se tud róla semmit. Újabbkori képzés, s a mint általánosan tudva van, alkotói a német ‚orientieren' jelentésével ruházták föl.

Itt magától jön elénk a kérdés: vajjon hát az előbbi századokban nem ismerte népünk az ‚orientieren, orientierung' sat. fogalmakat? Nem valószinű; s látatlanban is bizvást az ellenkezőt állíthatjuk. Meg vagyunk győződve róla, hogy senki se tekint kérdőleg ránk s nem kér bővebb magyarázatot tőlünk, ha elbeszélésünk folyamában elmondjuk neki, hogy „annyira belebonyolódtunk a zig-zugos utczák tekervényébe, hogy sehogy se tudtunk e l i g a z o d n i, hol vagyunk, merre járunk?" Ez a kifejezés azonban a mai irodalmi nyelvből majdnem teljesen kiveszett, s alig van irónk, a ki ma *eligazodás* helyett állandóan *tájékoztatást* ne használna. Látnivaló tehát, hogy a *tájékoztat* ama szók közül való, a melyeknek megalkotására voltaképen szükség nem volt.

Ezzel azonban nem azt akarjuk mondani, hogy akár az alapszó *(tájék)* megválasztását akár a képzését *(tájékoztat)* rosszaljuk; kifogásunk más két pontra vonatkozik. Az egyik. hogy az új kifejezés miatt a régit teljesen elhanyagoljuk; a másik az, hogy a *tájékoztat* egy fölös elemet foglal magában, alakilag többet mond, mint a mennyit tartalma köve-

tel; vagyis a *-tat* képző szükségtelen, henye, sőt zavaró elem benne.

Ismeretes, hogy a *-z* igeképző tárgyszókból oly cselekvésszókat alkot, a melyek általában az illető tárggyal való ellátást jelentenek. Ritkább az eset, de nem szokatlan, hogy a *-z* képzős denominális ige azzá tevést fejez ki, a mit az illető tárgy tulajdonságneve jelent; pl. *kormoz, sároz, tintáz, csipkéz, hegyez, tornyoz* sat. annyi mint ‚kormossá, sárossá, tintássá, csipkéssé, hegyessé' tesz; s teljesen egy erejű ezekkel: *kormosít, sárosít* sat.

E szerint *tájékoz* annyi mint: ‚tájékossá tesz, tájékosít; *tájékozás* pedig = ‚tájékossá tevés, tájékosítás'. Következik, hogy „az olvasó tájékoz*tat*ása végett", meg „hogy tájékoz*tas*suk a közönséget" helytelenek, mint volnának ezek: „inged összetintáz*tat*ása (*összetintázása* helyett) miatt ma nem kapsz ebédet", vagy: oktalan követelés, hogy ez a szegény gyerek azzal az életlen baltával hegyez*tes*se (*hegyezze* helyett) meg a karókat; helytelenek, mert világosan látható, hogy egészen mást fejeznek ki, mint a mit mondani akarnak.

Tehát: jemanden orientieren = valakit t á j é k o z n i, sich orientieren: t á j é k o z ó d n i, vagy magát t á j é k o z n i; das orientieren: t á j é k o z á s, és orientierung: t á j é k o z ó d á s.

SZARVAS GÁBOR.

Létére. Simonyi (Nyr. IX. 218) azt állította, hogy a *létére* szónak tágabb használata is lehet állapot-, ok- vagy időhatározó értelmében, a megengedés minden árnyéklata nélkül, s hogy az efféle használat nem hibáztatható.

Most a Nyr. XIV. 323. lapján a mit akkor elmulasztott, sorol is föl több kétségtelen és klasszikus bizonyítékot, mint: „Magyar létemre jól kell magyarul tudnom".

E bizonyító adatokból, a mire a régibb irodalom olvasójának magától is reá kellett jönnie, kitünik, hogy *lévén* helyett a *létére* szó használata magyarság szempontjából kifogás alá nem eshetik. Simonyi azonban — úgy látszik — ebből azt következteti, hogy a mai irodalom is bizvást élhet a *létére* szóval tágabb értelemben is.

Azt hiszem, e következtetés kissé messze megy. Az irodalmi nyelv nem ismerheti el mindazt helyesnek, a mit a régibb irodalom használt vagy a mi a mai nyelvjárásokban is él; szóval a mi ellen a magyarosság nem tesz kifogást, azt az irodalmi nyelv gyakran megróhatja. Mert, ha az irodalmi nyelv dolgában ily szabadelvűen, jobban mondva, szabadosan gondolkoznánk, akkor mindenféle archaismus és soloecismus jogos volna. Akkor bátran irhatná mindenki: é s z b e n v e s z észre vesz helyett, k e n y é r b e n e s z i k kenyeret eszik helyett; vagy: a s z t n e m t u d h a s s u k nem

tudhatjuk helyett. kell lesz majd kell. kelleni fog helyett. S milyen tarkaság uralkodnék akkor az irodalom minden terén. — Egyik novellairó a társalkodónőt öregasszonynak, másik frájnak nevezné. Egyik gazdasági tudósító az életről, másik a jószágról küldene a földmivelési miniszternek levelet, ha a gabona minőségéről akarná értesíteni. Erdélyre nézve a büntető törvény az alacsony szót is becsületsértőnek deklarálná, Magyarországon csak az aljast sat. sat

Szóval akár hány régi irodalmi vagy népnyelvi adattal bizonyítsuk is a *létére* szó tágabb használatát, ma az irodalomban csak megengedő értelmével állhat meg e határozó, mert újabb iróink és költőink legjobbjai ezt a szükebb értelmet ruházták reá; és tőlük nem tagadhatjuk meg, hogy iró létükre az irodalmi nyelvet ne fejlesszék, ne módosítsák.

KARDOS ALBERT.

Petten. Szarvas G. a *petten* szónak eredetét kutatván, úgy találja, hogy az a latin punctum-ból származott át hozzánk és így azon magyarázat, melyet én csatoltam hozzá, épen saját idézett példámból helytelennek bizonyul be (Nyr. XIV. 464.).

Én a szónak eredetét nem vizsgáltam, az igaz, de nem vizsgálja, úgy hiszem, a használóknak ezred része sem; így tehát mást nem tehettem, mint a szónak azon értelmét adtam, a miben használják (Veszprém m. Csékut). Magyarázatomat, hogy „az alacsony, de erős, vaskos termetü embert mondják pöttönnek“ fönntartom most is; mert ott csakugyan azt mondják annak. Az alacsony, termetére nem magas, de különben erős vaskos termetű ember: pöttön ember; az olyan embert ellenben, a ki alacsony termetű, de különben vézna, vékony, erőtelen alkatású, ha gúnyosan akarják megnevezni tökmag zacskó, néha seggdugasz embernek mondják.

TOLNAI JÓZSEF.

Szivmátra. Boncs. Csimbók. A *szivmátra*, melynek kétségbe vont helyességét s használatban létét Volf Gy. a Nyelvőr mult évi folyamában (514.) Ballagi legújabb szótára alapján kimutatta, nálunk (Zala megyében), a mennyire tudom, egészen ismeretlen; de van egy rokon szó, mely a boszorkánynyomáshoz némileg hasonlító betegséget jelent. A nép között ugyanis Tapolczán és vidékén igen el van terjedve a *nádra* kifejezés. „Nádrája van“, szokták mondani. Több ilyen nádrás beteget kikérdeztem s egybevágólag mindannyian akkép nyilatkoztak, hogy időszakonként a gyomorból valami kőkeménységű tárgy felmegy egészen a nyeldeklőig s meg akarja őket fojtani. Valószinű tehát, hogy a

gyomorgörcsöt nevezik *nádrá*nak. Régi orvosi könyvekben ez a *nádra* szinte előfordul, mig a *mátra* kifejezést sehol sem olvastam.

Ugyan csak az idézett helyen Volf Gy. említést tesz a *boncs* virágnevezetről, a mely Kresznericsnél minden forrás megnevezése nélkül található; Volf mind ennek ellenére, ismerve Kreszn. lelkiismeretességét, nem vonja kétségbe e szó lételét.

Hogy Kresznericsnek a *boncs*-ra mint virágra vonatkozólag igaza van, kitünik abból, hogy Zalában, Somogyban s talán az ország több vidékein is a nép a télizöldet *boncs*nak nevezi.

A *boncsok* és *boncsik* alakok ismeretlenek. Czuczor-Fogarasiék ez utóbbinak *csimbók* és *böncsölék* értelmét nem magyarázzák meg. Nálunk a nép a szíj ostorra bogozott csomókat nevezi *csimbók*nak (csimbókos ostor); hajdanta pedig, mikor a hosszú hajat viselő paraszt emberek (a negyvenes években már csak a pásztorok, különösen a kanászok Somogyban) elől mindkét oldalon a hajukra gombot kötöttek, ezen csomót szintén *csimbók*nak nevezték.

A *csimbók*kal rokon szó a *csömbölék* (*böncsölék* ismeretlen). *Csömbölékes*nek mondják a rántást, mikor rosszul van föleresztve s apró csomókba össze áll; *csömbölékes* a liszt is, ha nedves helyen tartják és nem keverik. Tehát mind a *csimbók*, mind a *csömbölék* voltaképen csomót jelent.

Sz. D.

Román, rumuny. A németeknél nagy divat, hogy egy s más népet a saját maga használta névvel nevezzenek. Így lettünk mi magyarok is magyaren-né, ungar lévén még a szász ember is. ha Magyarországban él. A német divatot nálunk is elkezdték utánozni, s fölkapták többek között, különösen az újságok. a román nevezetet, a mit az irodalmi oláh nyelv alkotott az oláh köznyelvi rumunyból. Ha az oláhok használják, az ő dolguk; de hogy nálunk ne használják, ezért szólnom kell.

Naponként olvashatni, hogy: román nyelv, román nép; pedig e szóknak, így összetéve, az a furcsa tulajdonságuk van, hogy csak többes számuk van; minthogy román nyelveken az összes neo-latin (franczia, olasz, spanyol, portugál, oláh, provençal, rhätoromán) nyelveket szoktuk érteni; román népeken pedig azokat, kik a nyelvek közül valamelyiken mint anyanyelvükön beszélnek. A román név tehát nem alkalmazható egy népnek a megjelölésére, mert ez gyűjtő, összefoglaló neve, nem egy népnek vagy nyelvnek, hanem egy számos tagú nyelvágnak; épen mint a hogy a germán vagy ugor sem

egy törzsöknek a neve. A román tehát nem lehet az oláh név helyettesítője.

Lássuk a rumunyt. Ők így nevezik magukat; a németek, francziák is ilyen formán: rumänisch, rumunisch, roumain s ha én mégis azt mondom, hogy ez sem az igazi, azért mondom, mert 1) a magyar egyik vagy másik idegen népet ritkán szokott azzal a névvel nevezni, a melyet az maga magának adott pl. olasz: italiano, lengyel: polak, német: deutsch sat.; s ha nevezte. ama nevezetet a magyar ajkhoz illesztette. meghonosította, mint: franczia: français, porosz: preuss sat. Ha tehát a rumuny szót vette volna át, nagyon valószinű, hogy az másképpen hagzanék. 2) Az oláhokkal népünk manapság is folytonosan érintkezik; s ha az oláh szó nem volna eléggé életre való, avagy a rumuny inkább tetszenék neki, rég átvette volna. a mint más szót eleget is kölcsönözött. 3) Mert csak a dísz-stylus, a melynek az a jelmondata, hogy „ne úgy irj, a mint beszélsz", csupán csak ez akarja ezt a legújabb idegen szót ránk ruházni. No meg az oláh rómaiaskodás, a mely gúnyt, tán sértést lát e szóban.

Mi azonban maradjunk csak meg az oláh nevezet mellett!

KISPÁL MIHÁLY.

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szólásmódok Nagybánya város régi jegyzőkönyveiből s egyéb okirataiból 1583-tól kezdődőleg.

A néző Bálintra mondotta a dolgot tulajdon: a varázsló egyenesen, világosan Bálintra fogta a dolgot.

A kegyelmeteken régóta megfeküdt inséggel: régóta rajtok lévő nyomorusággal.

Hütivel fizetett meg néki: esküvel erősítette, hogy az adósságot lefizette.

Az embereknek talpak munkájokért adtam 2 ftot: jövés-menésökért, fáradozásukért.

Lássa kegyelmetek! hogy a pénzt mód nélkül ki ne adja!: ügyeljen, vigyázzon: hogy biztosíték nélkül ki ne adja a pénzt.

Semmiben hajtotta a commissio végezéseit: fel se vette, nem tartotta meg legkevésbbé sem.

Ezen dagályos actussokért: vakmerő, törvénynyel való nem gondolásokért.

Az tanítást az városban semmi lett uttal meg ne engedje: semmiképen.

Orczájára tér, ha rosszul üt ki az dolog: megpirul érette, szégyen éri.

Külön rekeszben volt az templomtul: külön határban, nem a templom czintereméhez tartozó területen.

Ezen házakhoz mindig azon emberek eleik birtak: elődeiké voltak e házak mindenkor.

Nehéz helyeken vannak azon restántiák: olyanoknál, kik fizetni nem birnak.

Egy kis ösztövér collatiot is készíttettünk: csekély, kevésbe kerülő.

Az pinczének gerendái az régiség miatt elvesztek: elrothadtak. elkorhadtak.

Ugyanazon bakot nyujta Szatmári uram is: ugyanazon haszontalan munkán dolgozott; ugyanazt akarta kieszközölni, de sikertelenül.

Együgyü scholánk directiojára mestert hozattunk: kevesebb osztályra leszállított, szegény iskolánk . . .

A Dancs uram praetensioja semmire kellő: nem igaz, hamis.

Talán isten elbontja rosz szándékát nékie: megakadályozza szándékában. nem engedi végrehajtani.

Kik istenesen megintéznék azon puszta kőfalakat, mit érnek?: kik lelkiismeretesen vizsgálnák s becsülnék meg: mennyit érnek?

Generalis uraimék Megyesen egy hálást fognak tenni: egy éjt Megyesen fognak tölteni.

Csakhamar utána ült, nyavalyás olának: utána, nyomába indult s üldözőbe vette.

Két hamarutat kellett egymásután őnagyságához tennünk: kétszer egymásután, gyors utat kellett tennünk.

A mint most utólszor megirtam elmémet: véleményemet. szándékomat.

Bőv költséggel fordult vissza háza népéhez: sok pénzt, szép nyereséget hozott haza.

Feleségem szökését jó formában megértvén: bizonyosan megtudván.

Hitetlenül való elszökésnek utára tartott feleségem: hitetlenül megszökött tőlem.

Alig szereztethettük el a kirendelt szekereket: alig menthettük meg a teherhordás alól.

Most semmi derekas szükségben nem vagyok: valami nagy szükségem most nincsen.

Elvonták tőlem erővel az szürőket: erőszakkal elrabolták.

Egyszer-másszor sok adósságokat raktak fel: sok adósságot csináltak.

Vigyázzatok! mert bizony füstöt vet az helyetek: felégetem, felgyujtom várostokat, házaitokat.

Katona Lajos.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Kiskunságiak.

Úri pompa, kúdús konyha.

Nincs tiszta gatya (vmit megtenni): nincs bátorság. (Hm.-Vásárhely Nyr. II. 367.)

Ű van a latba: ő róla van szó (Hm.-Vásárh. Nyr. II. 368.)

Orozva kőtt: ha a tyúk rejtekben tojik s a tojásokat kikölti, az ilyen csibe orozva kőtt. Átv. ért. fattyúgyerek.

Hasára süt a nap: sokáig alszik, későn kel. (Hm.-Vásárh. Nyr. II. 368.)

Né áj ott, mer valami bolon némöt hozzád köti a lovát! (A dologtalanul ácsorgónak mondják).

Né beszéj ujan fére: haszontalanságokat.

Szőre möntibe bánni vkivel: simán, szeliden.

Ebbe a teremtésbe: legitt, rögtön.

Fődúzta az órát: duzzog, haragszik.

Csecse gajának: bolondnak a rossz is jó, csak czifra legyen.

Odáig van: oda van. Így is: szarodáig van.

Főrázta az abroszt: bűzölt.

Életmagra kap: felüdül, magához tér. A kap igével sok szólásmód van alkotva, mint a köznyelvben is. Kevésbbé ismertek: Odakap (csoportosan v. sürün kezd járni vhova.) Pl. odakaptak borinni a tolvajok, má harmacczó jártak ott. Főkap: divatba hoz. Pl. főkapták a lányok a piros szoknyát, most minnyájának a van. Ezt a kocsmát az idén nagyon főkapták. Lėkap: vele hál.

Majd eleje válik: majd elkallódik.

Nem mai, mind a Barnáné tyúkszara.

Ugy kapták, mint az epőrszömöt: a mi igen kapós volt, pl. vmi korai gyümölcs a piaczon.

Szögén mienk! (gúnyos szánakozás).

Jó hêre tötte a gatyát: jól házasodott.

Nem vöszi el a kutya a könyerit: tömlöczben van.

Felit felibű, felit harmadábú vágni el a munkának (Hm.-Vásárh. Nyr. II. 238. Erdélyinél 2743.)

Vörös hajma fokhajma, az is mindjá ėgy nóta. (Tánczszó.)

Ėgy hujjába: egy füst alatt.

Fécsipejű gazda: kevés vagyonú. (Nagykunság Nyr. II. 274.)

Kihúzta az ördög a dugót: ha valahova sok vendég, vagy ügyes-bajos ember megy egyszerre.

Csak az imádság tartja: csak alig állhat fent (pl. vmi épület a rozzantság miatt.) Erd. 3836.

Kunkötésbe van az óra: duzzog.

Fére áll az óra: u. a.

Avvâ vagyok: azt tartom, a mondó vagyok. (Avvaló vagyok Nyr. I. 231.)

Nem ér az égy kõgyelmes kurjantást.

Nehéz ott lopni, a hun a gazda is tolvaj.

Akar a lóvâ imádkozz, akar avvâ beszéj.

Hát ha a szõmöd úgy kopog, mint a fogad. (Tréfás elutasítása a kunyorálónak.)

Összehúzza magát, mint Gõmõre végin a guta. (Debreczenben: „Homoró végin". Nyr. II. 464.)

Gazzâ mivê befütöttek. Babot mit főztek: babon kivül még egyebet is, de csak olyan félét. A mi ilyenkor teljesen hangsulytalan.

Csupa atta sár vagy: csupa merő atta viz a ruhám: teljesen sáros vagy vizes.

Szarvat ád vkinek: engedi v. eszközli, hogy vki „vérszemet kapjon". Kezére beszél v. tesz vkinek.

Szõmügyet vösz: felháborodik.

Kinyillik a szõme: u. a.

(Kis-Kun-Halas.)

KORDA IMRE.

Hasonlatok.

Kapott, mit Kemin Mihály a vármegyén.
Ollan piros, mint a pipacs.
Ollán köviér, mint a tõk.
Tipródik, mint a szaró galamb.
Passogat, mint az ur Istvány birkájo.
Ollan sok bajja van, mint a kőkes macskánok.
Unníz, mint a kinek kukoricza főd nem gyutott.
Bolog, mint a zsidóba a szegezís.
Teli van hálákodássol, mint a barát állelujjávol.

(Bágyogh. Rábaköz.)

VITÉZ JÓZSEF.

Párbeszédek.

I.

— Hol voti kê Mári nene?
— Nyõni (kendert) votam a szomsziêdba.

. . . . .

— Hova valósi kê?
— Barátiba.
— Mit visz kê?

— Morványt (örömkalács, melyet a násznép a lakodalmas házhoz szokott vinni.)

— Ettéd â (Tied az?)

— Az ott! Az â! (Igen.)

. . . . .

— Be sziêp az a kert!

— Hollyan? (Milyen?)

— Sziêp.

. . . . .

— Mit hozti kêtêk? (Mit hozott kend, maga? Ezt az öregebbeknek szokták mondani.)

— Egy sirányt (göbre, kis fazék; Csalóközben: pohár) kiêrtem kőcscsön.

(Ide jegyzek még egy-két sajátságos kifejezést és használatot).

Emmink, annyi mint: a miénk.

maguknyi, papnyi sat. annyi mint: maguknál, papnál.

kissebbik uram: a nő férjének öccse = sógorom.

másik apám: nagyapám.

másik anya, mánya, mányi: nagyanya.

borzang, borzing: gyalogbodza.

bábabukor: szivárvány.

(Kemencze. Hont m.)

GYÁRFÁS I. T.

2.

— Jóo regget!

— Adjon Isten!

— No hoa mísz olyan hámisan (gyorsan)?

— Loaimékat akarom a koacshó hajtani; de előbb mégnízém, itthun van-é? Már esek még kő űket patkótatni.

— Oaz ám. Dészkáér' vótam s csek ez íjjè gyűttem még dészkavè. Az út rossz vót, a teréh még nehíz; ómát is hosztam.

— Mecczesz velé?

— Hát mast főrakom a héba; maj ha osztán léménék Zalábe, êviszém magammè; osztán becserélém gabonávè.

— In nekém meg haza kő ménni foklyát (gyantás fából hasított vékony hosszu faszeletek, melyekkel némely háznál még most is világítanak) metszeni; széginy vagyok, ném tuok gyércsát vaj olajat vénni. (A *ty* és *gy* hangzókat rendszerint *cs*-nek mondják). Kék-é (kellenék-e) óma?

— Kék ám. Accza é párt!

— No maj kűdők. Osztán dugja ê a szuppos fazékba (tejes fazék vagy köcsög), hogy a gyerékék még né talájják.

— Jó léssz, jó.

— Jó egissígêt kivánok.

— Aggyon Isten!

(Felső-Vasmegye. Őri-Sziget.)

LUKA.

Népetimologiák.

Honnan vették a csángók nevüket?

Tudvalevő, hogy a barczasági tiz magyar falu lakói csángó néven ismeretesek. Érdekes, hogy ezek a csángók honnan származtatják nevüket.

Háromszék és Udvarhely megyében él ez a kifejezés: csángál azaz: rosszul harangoz. E barczasági magyarok pedig csángálók, vagyis olyanok, a kik nem egyik vagy másik oldalhoz tartoznak, hanem egészen félre-félre csángálnak, félre járnak, vagyis: sem a magyarhoz, sem az oláhokhoz nem tartoznak egészen, hanem félig csak. Ebből a csángáló-ból lett aztán a csángó.

Így magyarázta meg nekem ezt a szót az öreg Magdó bácsi.

VERES FERENCZ.

Népmesék.

A nádi kisasszonyok.

Ëcczër vuót ëk kiránok ëggyetlen éf-fia, mindig azo könyörgött az aptyánok, hom-má mikor házosodhatik mëg. A kirá mëg azonn biztatta, mindig avvuó késztetté be az oskolábo, hommajd iêvéheti a nádi kisasszonyokat.

Ëcczër a gyerëk má sëhossë engedëtt az aptyánok, miviê má sokáig hallogatta, hát má mëgházosodik, akárhogyan lëssz. Aszonta az aptya: No hát, idës fiam, ëp-paripát adok, ha annyi üdüőnn mëktudod kerűnyi a várost, ameddig ién, akkor iêméheccz a nádi kisasszonyokiér, mëgházosodhatol.

Gondúta, hogy ussë tuggya elüőbb mëkkerűnyi mim-maga. Oda atta neki a rosszabbik paripát, maga mëg a jobbikra űt; de a fia miég éf-fiél uórávol elüőbb haza ért, mind a királ. Mas má mit vuót mit tënnyi, eleresztëtte a nádi kisasszonyokho. Adott neki kiétszáz forintot, mëg a jobbik paripát, hogy azom-mënnyén el.

Aztán mënt ëggy esztendeig a kiráfi; mikor ëggy esztendüő iêmút, ír él-lassu szelet; oda köszön neki: Juó napot sziél uram! hallotta-ë hirit a nádi kisasszonyoknak?

Aszongya lassann a sziél: Nëm hallottam; de csak mënny uóra ëgyenëst.

Evvel iêbocsátotta. Megin oda ír ész-sziélhë, a jobban fujuó sziélhë; aszongya: Sziél uram, hallotta-ë hirit a nádi kisasszonyoknak?

Em-má ek-kicsint gorombábbon szuót: Nëm hallottam; de csak mënny uóra ëgyenëst; ott van a mírges fujuó sziél; de szípe szuóll hozzájo, mer maj mírgesen beszíl.

Oda mëgy a fi (ifju, legény); juó messzi mëktaláto, szípënn oda szuót: Sziél uram nëm hallotta-ë hirit a nádi kisasszonyoknak?

Rákátt mírgessenn a sziél: Nėm hallottam; de csak mėnny uóra a forguó sziélhė.

Kiérdésztė: Hallotta-ė hirit a nádi kisasszonyoknak? Csunyául rákátott; aszongya: Hallottam; mit keress?

— Azokho akarok mėnnyi, aszongya neki szípėnn.

— Mėnny odább, ott van a házdöntüő sziél, majd az iêvezet.

Oda írtek a vizpartra; kiérte (kérdte) tűlő a házdöntüő sziél, hov-van-ė juó iélės kiėsė.

Aszongya, nincsen.

Zsebgyibe nyút, adott neki ėj-juó iélės kiést; aztán aszonta a házdöntüő sziél: Ne ez a kiės, mėnny bele a vizbe, ott van nígy szá nád, mezsd lė mind a nígy szálot hamar, gyere ki, vissza sė nízz, mer összőszabduónak.

Hamarossann lėmecczėttė, kimėgy a vizpartra; utánno még azt kátották: Köszönd az Istenėdnek, hogy elüőbb kimėntiė, mer összöszabtunk vuóna!

Erre iêbocsátotta a házdöntüő sziél utnak vissza; aszonta neki, hom-maj messė föl a nádszálokat, a hun vizet talál.

A kiráfi mėkköszöntő a szüvessígit, adott neki ėggy ötven forintot; azon föllű miég visszamėnt a szelekhė, mindėniket mėgajándíkozta annyira, hogy haza gyüvetre má nėm vuót pínzė; miég a lovát is iêköllöttő annyi.

Mikor écczér má ėggy esztendejė hom-mėnt, osztán a határgyokho írt, látott messzirül ek-kutat; igėn nehezeñ vuót a nádi kisasszonyokiér; füőmecczėtt ėn-nádot. Kiugrik a nádi kisasszon, aszongya a kiráfinak: Szüvemnek szíp szerelmė, aggy écs-csöpp vizet!

De a kut igen messzi vuót, nėm tudott neki vizet annyi, iêtünt.

— Jaj mas má az eggyik iėtünt, má csak három szá van!

Ment tovább; mėgin csak nehezeñ vuót; füőmecczėtt ėn-nádszálot, mėgin kiugrik a nádi kisasszon: Szüvemnek szép szerelmė, aggy écs-csöpp vizet!

De mėgin nėm tudott neki vizet annyi, iėtünt.

A kiráfi má igėn sajnákodott, hogy a kiét nádi kisasszon iėtünt. Sietėtt tovább, más kutat írt; egísszenn ott vuót a kutná, de a vödröt nėm huzta füő. Mėgin füőmecczėtt ėn-nádszálot, mėgin kiugrik a nádi kisasszon; aszongya neki: Szüvemnek szíp szerelmė, aggy écs-csöpp vizet!

De mire füőhuzta a vödröt, mire vizet tudott vuóna neki annyi, iêtünt.

Má igėn sajnákodott a kiráfi, hocs-csak ėn-nádszálo van; ott maratt hát, má egísszenn a város víginn vuót. Vizet merítt a kalaptyábo, aztán füőmecczi a négyedik nádszálot is. Kiugrik a nádi kisasszon; alig hogy iėszuóllа magát: Szüvemnek szíp szerelmė aggy ėk kis vizet, — adott neki écczérre; nėm is tünt el, ėgy gyönyörü nádi kisasszon ugrott ki belüllő; a kiráfinak is igen mėgtecczėtt.

Mas má azonn típelüődött, hogyann kísírgyė be így a városba; mer ruhát is küő neki hoznyi, mėg mas má kiét esztendeje fárod iértė; mėgiérdėmli, hogy hintuónn vügyő be a városba. Aztán fölűtette a kiráfi a nádi kisasszont a kut mellett éf-fáro, hogy iė nė süsső a nap mire kigyün; bemėnt addig hintuóiér. Alighobbeírt a kiráfi, kiét czigán mėnt uóra; czigán asszon mėg a ljányo. Beleníz a czigán lján a kutba, láttyo ott a nagy gyönyörű fényessígėt. füőtekintenek a fáro, hát ott űt a nádi kisasszon.

Hát tė mit keress itt? oda kátt a czigán asszon.

— Mit keresník? A kiráfi űtetėtt föl; míg a nígy lovas hintuónn kigyün, addig itt küő várnom, míg ruhát hoz a számomra.

A czigán asszon mėg füőkűttő a ljányát a fáro, hot-taszincsa a kutba, maga üllön füő helėttė.

A nádi kisasszont bėletaszintották a kutba, ott arañ hallá változott.

Kimėgy a kiráfi, oda mėgy a kutho a fa alá, füőkáttyo neki: Szüvemnek szíp szerelmė, gyere lė a fárul.

Lėgyütt a fárul, iėbámíszkodott a kiráfi, hom-mikor ott hatta (hagyta) mėllen kimondhatatlan vuót a szípsígė, mas mėg mėllen feketė. A kiráfi iėgondúkodott, aszongya neki: Mėllen szíp vuótá! Miér vagy illen feketė?

— Ó szüvem szíp szerelmė igėn soká gyüttié, iėsütött a nap; maj mėgfehiérülök a palotábo.

A kiráfi igėn szomorkodott; kiét kocsissal, négy lúval gyütt, a hintuó ablakait kinyittatta, hom-majd ugy mėgy a városba; szuótak a harangok, trombiták. Mikor a városho írt oda izent az embėrėknek, hogy a harangok, trombiták csak szünnyenek mėg; az aptya mėg naf-fínyėssígėt nyitott, hom-mas hozzák a nádi kisasszont; — de iėmėnt az aptya kedvė is tűlö, mer csunya feketė czigán lján vuót.

A kiráfi mindėn nap kimėnt a kut mellié a tuóba förönnyi. Ėcczėr este kimėnt vizet mernyi, meg is förödött; látto, hogy ott elüőttő ėggy arañ hal uszkál, mintha mėg akart vuóna szuólluónyi. A kiráfi mėg akarta fognyi, de nėm tutta.

Másnap rėggiė koránn kimėnt mėgin; az ara. halat mindaddig (utóvégre) belevėttė a kötínnyibe *), kivüttő a partra, fölüőtözött, mėg haza ment; a szobájábo tėttė ėggy üvegbe.

A kiráfi ami füőkiėt, sohasė hatta a czigán ljánnok bevetnyi az ágyát, hanėm ami füőkiėt becsukta, aztán iėmėnt, mindig szomorkodott.

Ėcczėr, mikor má az aranyhalat bevüttő a szobájábo, füőkel rėggiė kimėgy az udvarra, siétágot, szomorkodik, hogy a nádi kisasszont nėm taláto föl; utuóbb bemėgy dí (dél) felié, hát a szobájo tisztánn állott; pedig becsukta. Akkor gondúkodott, hogy ki takarította össző az ű szobáját.

*) Uszógatya helyett a falusiak kötényt kötnek magok elé a fürdésnél. H. J.

Másnap réggel ami füőkiêt a kiráfi, má sejdített valamit. Becsukta az ajtuót; de másocczor kicsukta, aztán huógatuózott. Ėcczér csak mégrázkuódik a hal a vizbe, nádi kisasszonnyá létt. A kiráfi még belesétt a kujcs likonn, hom-mi léhet a szobábo. Láttyo, hogy a nádi kisasszon takaríttya a szobát, veti az ágyot.

Erre a kiráfi be akart ugornyi, de mégrázkodott a kisasszon, arañ hallá létt. Akkor suóhajtozott a kiráfi: Itt vagy szüvem szíp szerelmé, gyere ki az üvegbül!

De az arañ hal csak uszkározott, mintha csak hiziêkédétt vuóna neki.

Másnap mégin füőkiêt a kiráfi, mégin mintha becsukta vuóna a szobáját; de nėm csukta be. Az arañ hal mégin kigyütt a vizbül. Veti a kiráfi ágyát. A kiráfi lassann kopogtat a szobábo, a kisasszon mėgin megrázkodott, hob-beleugrik a helire, de a kiráfi ekkorra mégkapta: Ién szüvem szíp szerelmé, még vagy, a kijér má rígénn fájt a szüvem! Hát hogyann léttié té arañ hallá?

Akkor panaszkodott el a kisasszon, hogy a czigán asszon beletaszintotta a kutba: am-még, a ki a te felesígéd, a czigáñ ljján, füőmént helėttem a fáro.

A kiráfi ész-szuót sé szuót, bemént a szobábo: aszonta a czigáñ ljjánnok: No té gyilkos, tisztuggy a házomtul, mer máskíbb elemésztlek!

A czigáñ ljján uttétt, mintha nėm is hallotta vuóna, mer nėm tutta, hogy az arañ hal a nádi kisasszon. Igéñ betegnek tétetté magát, hogy a kiráfi sajnákoggyík rajta. De a kiráfi megin rászuót, hot-tisztuggyík onnajd, mer mégôli. Erre iêhivatta a czigáñ ljján az annyát, csunya vín czigán asszon vuót; mintha orvosságot akart vuóna neki annyi, kiérte tűlő mi bajja? De a kiráfi kitutta, hogy ez a czigáñ ljján annya, mer a nádi kisasszon mégmonta. A kiráfi mégparancsúta a celiédéknek, hogy emísszík el űket.

Elemísztéttík a czigán asszont ljányostul, éggyiket zsákbo vorrták, az öreg czigán asszon medvíevié létt, agyon ütőttík, asztán a város vígire téttík.

A kiráfi mégparancsúta, hogy az egísz falu kocsiját kűggyík hozzá, aztán mégtartották a lakoduómat a nádi kisasszonynyal. Az egísz város teli vuót, sok urat összöhítak, nagy vendígsíg létt. A czigányokat az ucczáro dobták, éggyike medvé kípibe, ott vuótak mindaddig annyostul, mig mindéñ kocsi keresztű nėm mént rajtok; aztáñ kiszégeztík űket a faluvígre; miég mast is ott vannak, ha a kányák iê nėm horták (hordták) űket.

A nádi kisasszon még (és) a kiráfi még (ellenben) mast is ínek, ha még nėm huótak.

(Rábaköz.)

HALÁSZ JÁNOS.

Gyermekjátékok.

Körösdi.

1.

(Több gyermek össze-fogózik; egy a kör közepére áll és forog maga körül; a többiek pedig ő körülötte. Később a bennlévő a körülte forgók valamelyikéhez közeledik s annak a kötőjébe megtörülközik; ez azt jelenti, hogy ezzel akarja magát helyettesiteni, rendesen a kit legjobban szeret, annak a kötőjébe törli meg az arczát. Mielőtt azonban ezt tenné, az alább következő versben rászabott dolgokat pontosan teljesíti.)

Fejér liliom szál,
Ugorj a Dunába,
Tedd az ódaladra
Az arany virágot,
Físülkögygyél meg te,
Mozsgyálkogygyál meg te,
Türülközzél meg te.

2.

(Többen össze fogóznak körbe és együtt forogva ezt mondják.)

Felmennyünk Bécsbe,
Lengyelországba,
Lovakat is vegyünk,
Nyereg alá tegyük,
Aranyos a zabla,
Ezüst patkó rajta.
Én kincsem,
Fordulj egyet ránczba.

Ugyanaz más változatban.

Most jöttünk Bécsből,
Lengyelországból,
Lovakat is hoztunk,
Aranyos a sarka,
Sikos a talpa,
Csillagom Julcsa,
Fordul ki az utra.

(H. Szoboszló.)

KARDOS MATILD.

Gazdasági műszók.

A kender földolgozása.

A kendert először nyűvik, aután eláztatik, a kiázott kendert kivágík, majd a simítón kisimítik; a menynyit egyczere a markába fog vágás és simításkor, az lessz egy marok; két vagy három marok összetéve lessz egy fej. 32—42 fej egy csomóba kötve: kita. Ezután meg gerebenyezik; a megerebenyezett kendert koszoróba kötik; 24—32 fejből lessz koszoró. A vágáskor kihull belőle a pozdornya; a gerebenezés alkalmával kiszedett első durva szősz: csepü. a finomabb: szösz, a legutolsó: lágyszösz. Áztatáskor 4 pózna-közé rakják, ez a: csiripcsik. Ha nagyon éles a kender — hideg volt a víz,

vagy hamar kihánták — a kőjübe viszik, vagy sulyokkal törik otthon, vagy lábbal tapossák.

Panczákot is törnek a kőjüben, mely abból áll, hogy az árpát beáztatják és azután lehajazzák; olyan forma lessz, mint a gersli.

Mielőnap fonni mennek a jányok a fonóba. A font kenderből lessz a fonál; egy darab fonálban 32—42 pászma van; egy pászmában 60 ige (szál.)

Szombaton este a jányok csak motolálnak; de vasárnap se nem fonnak, se nem motolálnak, hanem csak hanczuznak a legényekkel.

(Szürnyeg. Zemplén m.)

Csomár István.

Tájszók.

Szatmármegyeiek.

nyevere: beszédes, fürge, ügyes leánygyerek.

nyácza: valami meg nem határozható rosz, baj. Erigy a nyáczába!

nagy idő, nehéz, terhes felleg közeledtekor szokták mondani. Nagy idő jön. Mondják idő multára is: Nagy ideje, hogy nem voltál nálunk (azaz régen).

noszogtat: munkára hajt, biztat, ösztönöz.

náspágol: megver, megoldalgat.

nyáskálódik: utána jár, nyomában van, kémlel.

nyálad, az állott husról mondják, mikor kissé megnedvesedik, de még meg nem rőkönyödött.

nyakal: erősen iszik, boroz.

nyakonkent, bizonyos egyszerü bélesnek a neve.

öblöget: tele szájjal, hebegve beszél, veszekedik.

orrol: haragszik, orrán akadt valami.

pitonka: némely ehető gomba neve; van őszi, tavaszi, fehér, barna, piros.

papsapka, a kecskerágó bogyóját, magtartóját négycsúcsú alakjáért nevezik így.

parol, palól; valamely növény magvát, szél elébe tartva a portól megtisztít, kiszelel.

paráhol: valamit vizzel gyengén meghint, megöntöz. Nem esett, csak egy kicsinyt paráholt az eső.

prőhől: bort, vizet ügyetlenül elöntöz, elveszteget.

paraszt: a könyvnek, lapnak azon széle egész körül, melyre nincs betü nyomtatva: margo. Ennek a könyvnek nagyon keskeny parasztja van.

pesztenez: valami aprólékos dolgot végez, lassan dolgozgat, hogy az időt épen hiába ne ölje.

poronyó: porhanyó, omlékony.

palozsna: azon tojás vagy csak az üres héjja, melyet a tojós tyuk alá szoktak tenni, hogy annál hamarabb s könynyebben tojjon meg.

pászogat: dologra, munkára hajt, ösztönöz, gyorsabb járásra kényszerít.

pászog: lassan, lomhán jár, mozog, dolgozik.

páhog: melegség vagy sebes járás miatt gyorsan lélegzik, puszog, piheg, páhog.

párol, párgol: gőznek, párának tesz ki valamit. Forró eczetgőzzel szokta a fejfájós fejét megpárolni.

perés, gyors sürgést forgást szoktak vele jelezni. Sürög-forog mint a perés, mint a sajtkukacz.

pereszlen, a gerendás borsajtónak orsóján, csavarán legalól függő azon négyszögű alkotmány, melyre a sulyokat, általában több darab s több mázsás köveket szokták rakni.

pillis: a kenyérnek azon része, melyet a megkezdéskor arról leszelnek.

piczigál: megcsipkedi, pl. a madár a szőlőt s egyéb gyümölcsöt.

(Nagybánya.)

KATONA LAJOS.

Szolnok-Doboka megyeiek.

bajol: az ürítkezésnek egy kifejezése.

hereg (hangutánzó): morog, különösen állatról (kutya), de emberről is átvitlen. ‚Ne heregj': ne zsémbelj. (Hereg rokon hörög-gel.)

kíreg: kotol (tyúkról). ‚Ne kíregj': ne duzzogj!

kivájni: elvenni, vmit megtudni. ‚Nem lehet kivájni tőle, mint a kutyától a hajat'.

korczol: ránczol; korczos: ránczos; korcz: rancz. ‚Korczold össze a béled': ne egyél annyit.

kormány: szél, széle egy pászmának; kormányt viszen: vezeti a munkát; kormányos: a munkások között a legszélső, rendszerint az a vezető is, a ki a szélén megszabja, hogy mekkora darab földet mivelnek meg egyszerre; kormányon van: kormányt viszen.

naccz: nó hiszen!

prámázni: czifrán varrni.

szemlél: hasonlít. ‚Úgy szemlélsz vele': úgy hasonlítsz hozzá.

templomba jút: ha a munkás elmarad a többiek sorából, az templomba jút, mert az elmaradt és megdolgozandó földet bekerítik neki, mint egy templomot. (A mondás különben eredetileg oláh.)

(Apanagyfalu.)

DAMÓ ISTVÁN.

Kunságiak.

acsarog: vihog, nevetgél.

ácsánkodik: irigykedik.

ágyás: lóval való nyomtatáshoz készített s búzakévékből álló rakás.

bandúkol: részeg embernek tántorgó járása, vagy ehhez hasonló lassú menésről.

csapda: csintalan, pajkos gyermekről.

csuma: féreg. Ne egyen a csuma!

csiba! menj ki! (kutyának kiáltják).
czafrinka: pajkos.
difinya: különös.
fesztelenczia: csinosabb tanyai épület.
gebulyás: nyavalyás, gubbaszkodó.
göthös: beteges.
gurnyaszt: szundikál.
gyapaj: gyáva, testileg gyengéről is mondják.
gyatra: ugyanez.
hanczúrozik: vigan játszó gyermekről mondják.
haczuka: könnyebb női felöltő.
hibban: rándul (csak pólyás gyermeknél).
hetre-füles: szeles, szélgörcs.
hincz-hancz ember, a kinek szavára nem lehet adni.
kászmálódik: lassan készül valamire.
keszmeredik: nagy nehezen rászánja magát vmre.
kaczabajka: parasztnő felső öltönye.
marul: zsibbadtsághoz hasonló állapotot jelent.
patracz: szalmafűtésnél használják, nagy darab durva vászon, melyben a szalmát hordják be.
tahó: sült paraszt.
tilajgat: a tilosba szabadult jószágot szép csendesen visszahajtja az istállóba.

Szerelemhegyi.

Győr megyeiek.

abázol: valamivel bőven bánik, valamit kelleténél nagyobb mértékben használ, pazarol. ‚Az idén nem lehet a takarmányban abázolni, kevés van'.
belga: akadozva, érthetetlenül beszélő, a ki hangokat ugyan hallat, de azokat kellően, hogy az ember jól megérthetné, nem tagolja. Pl. a boros ember, kinek nem akar fordulni a nyelve.
belgáz: akadozva, érthetetlenül beszél. Olyan emberről hallottam, a kinek nyelvét szélütés érte s ennek következtében jó beszélő tehetségét elvesztette, megbénult a nyelve.
böng: kisebb és közép nagyságu szőlő fürt, szőlő fej. Veszprémben és Zalában: biling.
böngész: szüret után a szőlőhegyet járja, hogy a tévedésből elmaradt szőlő fürtöket, fejeket összekeresse, szedje. Veszprémben és Zalában: bilingérez, kórész. Böngészni egyébiránt járatos nem csak szőlőre, hanem kukoriczára, krumplira, répára vonatkozólag is, a mennyiben az elmaradoztat összekeresik, szedik. Innét irodalmi használata is: egyet-mást innét-onnét összegyüjteni, szedni.
bögöz: gereblyél, széles, nagy gereblyével, a mely egyszerre egy ölet vagy nagyobbat is elfog, az aratók után a tarlót, hogy az elmaradt fejeket, kalászokat összehuzzák, gyüjtsék. Veszprémben: geráblál.
czobor: szobor, azon fa, mit deszka és lécz kerítésnél a földbe ásnak, hogy a deszkákat és léczeket rá szegéljék. Veszprémben és Zalában a szőlő

körül-bekerítésénél k a r f á-nak mondják.

c s a l a m á d é: sürü, vetett, takarmány kukoricza, mit nyáron és ősszel a marhákkal nyersen megetetnek.

d ő z s ö l: ellenkedik, ingerkedik, akarva azon van, hogy valakivel összevesszen. Már régóta dőzsöltek egymással; utoljára összeverekedtek.

ė g y e z*) (répát). Így nevezik azon munkát, midőn a répa veteménynél az egymás mellett lévő szálakat kiszedik, hogy egy helyen csak e g y szál maradjon. Ugyanezen munka megnevezésére használják az ė g y e l igét is. Mindkettőt hallottam sopronymegyei, horpácsi emberektől is.

e l g y u r: eltaszít, eltipor. A tinókat, mikor tanogatják, vezetni szokták, előttük szoktak nekik menni, hogy jobban elmenjenek. Azokról mondják, hogy e l g y u r j á k az embert, mikor megijednek vagy elszaladnak.

e l l i k a tehén, ló, disznó, szóval minden nagyobb házi állat; míg Veszprémben pl. a ló v e m h e z i k, a tehén b o r j a z i k, a disznó m a l a c z o z i k, a kutya k ö l y k e z i k.

f a r k a s s ö t é t: bizonyos szembetegség, melyben az ember már a nap elnyugodta után nem lát. Veszprémben a „tíkhályog“. — ‚Ném méhet este séhová sé, farkassötétje van‘.

f e j ő p i t l i, zséter: edény, a mibe fejnek.

(Bőny.)

TOLNAI JÓZSEF.

A l f ö l d i e k.

n a g g y á z: nagy czímeket ad. „Ugyan mit naggyázod azt a leszek-urat?“ E l n a g g y á z: felületes munkát végez. „Aprókat ölts Zuzsi, ne naggyázd el a varrást“.

n a p h a l a d a t k o r: este felé. „Éppen naphaladatkor értünk oda“.

n a p v e t ő: redő, zsalu. „Bátran kiveheti azt a lakást téns úr; mert az ablakokon napvetők is vannak“.

n e s z e t e l: gyenge zajt csinál. „Hallga! valami nesztel“.

n y e s t e l é k: szérü készítéskor felnyesett giz-gaz. „Pista, a nyesteléket talyicskázd a szemétdombra“.

n y i h á r o z: sikoltva pajzánkodik a legény a leánnyal. „Ugyan ne nyiházozzatok, lássatok a dologhoz“.

n y i l a z: rét vagy nádas felosztásakor nyilat vetnek, hogy melyik darab kinek esik, ezt nyilazásnak mondják; a felosztott darab pedig nyilas. „Nekem ugyan kijutott a nyilazásból, mert ugyancsak hitvány nyilas esett“.

n y i g g a t: nyikorogtat hegedűn. „Tedd le azt a hegedűt, ne nyiggasd“.

n y i r b o l é k: nyirdalék pl. szűcs és szabó munkájánál apró bőr- vagy posztó-nyira-

*) Egy *gy*-vel ejtik ezt a szót? Szerk.

dék. „Te gyerek, szedd össze a nyirbolékot“.

n y i t o r g a t : nyitorogtat pl. ajtót. „Ne nyitorgasd azt az ajtót“.

n y o s z t o l : nyuzgál, apró darab húst vagdal le. „Te János, nyosztold meg a szalonnát. azután a nyosztolékot tedd a kolbászba való hús közé“.

n y u l á n k o l ; lassan, húzódozva dolgozik. „Láss a dologhoz, ne nyulánkolj“.

n y ü s t ö l : koptat. „No gyerek, két szemed ez a ruha, el ne nyüstöld“.

n y ü s z ö g : maszog, moszog. „Mit nyüszögsz ott, nem látod a többit?“

n y ü s z t ö l : ki s bejár“. Lódulj dolgodra, ne nyüsztölj abba a konyhába“.

SAMU JÓZSEF.

Népromániczok.

Gajnok Jucza.

Gajnok Jucza kimént a kis kerbe,
Léfekütt a rózsa fa tüvibe;
Török Firel kiátotta néki:
Jöj be Jucza, mer méglát valaki.

Török Firel utra indút,
A göz kocsi masírozott;
Czédulát vátott magára,
Gajnok Jucza bánatjára.

Mégégött a török Firel háza,
Benne égött Gajnok Jucza ágya;
Benne égött piros kis czipöje,
Gumilászti kapczája kötője.

Gajnok Jucza koszorúja,
Nem zöldelik többé soha;
De má mostan kóróvá vált
Török Firel hozzá nem jár.

Gajnok Jucza koszorús szoknyája
Habot ver a bölesi utczába,
Habot ver a bölesi utczába.
Török Firel szíve fájdalmára.

Gajnok Jucza piros pántlikája
Né tégye azt többet a farára;
Tégye el a láda fiókjába,
Maj ha lész lány, tégye a farára.

Gajnok Jucza fáj-é még a szive,
Hogy elhatta kedves szeretője!
Hogy né fájna, mikor maj még-hasad
Kék jáczintus bimbó néküu marad.

Gajnok Jucza ablakába
Kinyilt a rózsa magába,
Kétfelé hajlott az ága,
Mint a Gajnok Jucza lába.

Gajnokékná ég a vélág,
Most varik a tunikáját;
Azér varik olyan este,
Hogy a törvény bekereste.

(Drávamellék.)

CSÁSZÁR LAJOS.

ÉRTESÍTÉS.

T. előfizetőinknek és olvasóinknak tisztelettel tudomására juttatjuk, hogy a

MAGYAR NYELVŐR

első kötetének második kiadása

megjelent.

Ára füzve 6 frt.

Megrendelések a Magyar Nyelvőr kiadó hivatalához (Bulyovszky-utcza 6. sz.) intézendők.

„MAGYAR NYELVŐR"
szerkesztősége s kiadó hivatala.

A

MAGYAR NYELVŐR

ára:

egész évre 5 frt.

☞ Fél évre nem fogadunk el előfizetést. ☜

A pénzutalványok a kiadó-hivatalhoz (Budapest, VI. kerület, Bulyovszky-utcza 6. sz.) küldendők.

☞ A második, harmadik, negyedik, ötödik, hatodik, hetedik, nyolczadik, kilenczedik, tizedik, tizenegyedik s tizenkettedik évfolyam egyenként 5—5 frton, az egyszerre megrendelt II—XIII. kötet pedig 45 frton kapható.

A II—XIII. kötet megrendelőit azonkívül ama kedvezményben részesítjük, hogy a *45 frtnyi összegnek egy év alatt négy részletben való fizetését is elfogadjuk.*

☞ Reklamácziókat csak egy hónap lefolytáig teljesítünk. ☜

Tudnivaló.

A „MAGYAR NYELVŐR" a M. T. Akadémia megbizásából s az ő gyámolításával jelenik ugyan meg, de a benne foglalt czikkekért egyedül a szerkesztőség felelős.

A „Magyar Nyelvőr"

szerkesztősége.

1885. DECZEMBER 15.

MAGYAR NYELVŐR.

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

NYELVTUDOMÁNYI BIZOTTSÁGÁNAK

MEGBIZÁSÁBÓL

SZERKESZTI S KIADJA

SZARVAS GÁBOR.

XIV. KÖTET. XII. FÜZET.

BUDAPEST, 1885.

HORNYÁNSZKY VIKTOR SAJTÓJA.

TARTALOM.

Oldal.

Megjelenik minden hónap 15-én három ívnyi tartalommal.

MAGYAR
NYELVŐR
SZERKESZTI
SZARVAS GÁBOR.

Szerkesztő s kiadó hivatal Budapest VI. Bulyovszky-utcza 6. sz.

XIV. kötet. 1885. DECZEMBER 15. **XII. füzet.**

A MAGYAR NÉVRAGOZÁS.

10) Az -ént rag.

Az *-ént* rag egészen elavúlt s ma csak a *szerént, szerint* névutóban s néhány határozó szóban lappang. Hogy ma újra föleleveníttsük — mint egynémely tudákos akarja — s így szóljunk: *cselekedjél tetszésedént!* vagy: *azé legyen a díj, kinek dala szivemént fog zengeni!* — az nevetséges indítvány. Nincs elég eleme a mi irodalmi nyelvünknek, mely az élő beszédtől eltávolítja? vagy érdekében van tán a nemzeti műveltségnek, hogy az irodalmi nyelv mind jobban eltávozzék a nép nyelvétől, a köz-érthetőség rovására? Költőknek sokat megbocsátunk, tehát azt is, hogy régieskedve kivételkép ezt a ragot is alkalmazzák; pl. bár rokonom vérint Ar: TSz. 5:38. mukkanni se hagytatok, ámbár nem volt a dolgotok ínyént Ar: Arist. II. 352. hogy Paris az elrablott nő édes birtokában ne élhesse a világát szája izént bátran, Csengeri J. Catull. 72. — De az már izléstelenség volt, mikor Döbrentei prózában is azt írta: *szereménť, szereént* e h. *szerintem, szerinte.*

A míg eleven volt az *-ént* rag, majdnem mindig ilyen alakban használták, noha a XVII. században már némelyek így szólnak: *szája izint;* ma azonban a fönnmaradt alakokban, mondhatjuk, általános az *-int* ejtés: *szerint, részint, alkalmasint* stb. Az átmeneti alak, úgy látszik, *-ínt* volt, hosszú *í*-vel; pl. *szerínt* Gvad. Fal. nót. VIII. IX. XVII. 11. stb. — Ezenkívül e ragnak csak egy mellékalakja van még, mely erősebben eltér, a mennyiben elejti a szóvégi *t* hangot talán azért, hogy a legközönségesebb *-n* ragos módhatározókhoz hasonlítson. Már a régieknél előfordul *jobb részin* a rendes *jobb részint* helyett; v. ö. még: „nincs oly szakács,

ki minden embernek *szája ízén* tudjon főzni" Kovács közm. 105. Ezekben ép oly kevéssé láthatjuk az egyszerű *-n* névragot, mint a következőkben, melyekkel ma dunántúli nyelvjárások élnek: *alkalmasén'*, *a' szerén'* (Göcsej) MNyszet. V. 107. „*jó módin* v. *módint:* jócskán, meglehetősen" (Sopron) Nyr. II. 560.

Az *-ént* ragnak eddigi megfejtései semmikép sem elégítenek ki. Révai ötlete szerint (gramm. III. rész kézir.) az *-ént* rag, melynek jelentése nála ‚penes, cum' stb., egy az arab *ind* ‚penes, apud, prope' szócskával s összefügg a héber *anad* ‚ligavit' igével. — CzF. szótára az *-ánt* czikkben így elemzi: **-an-t*, mint *hosszant*, *alant* (megjegyzendő, hogy ez a két fölvilágosító alak csak a múlt század óta keletkezett e h. *hosszatt*, *alatt*), de itt nincs megmagyarázva a hosszaság; a *ként* czikkben pedig három elemből rakja össze: **e* (mutató nm.) *-en-t*, „mintha mondanók *ez-ent* vagyis ezen állapotban", de itt nem értjük, mire való a mutató elem.

Azonban meg kell vallanunk, hogy ép oly kevéssé kielégitő a mi magyarázatunk, melyet egyébiránt csak lehetőségkép említünk. *Szerént* előfordúl helyhatározásban is, még pedig prolativus értékével (példák: Menden vidék szerént folyosván: per omnes provincias discurrentes, BécsiC. 66. Mind világ szerént méne: in omnem terram exivit KulcsC. 34. Országok szerént eloszlottanak az apostolok. ÉrdyC. 542. „A folyóvíz szerént, mentében, könnyű uszkálni". Com: Vest. 64.); — továbbá az egyszerű *-ént* is a. m. a latin secundum s ez a latin praepositio szintén mozgást, még pedig érintő, párhuzamos mozgást jelent: lehetséges tehát, hogy az *-ént* ragban a magyarban valamikor szintén megvolt ugor prolativusnak egy képviselője maradt fönn. Akkor az *é*-ben a lativus *-á é* végzetét láthatnók, melylyel az *-ént*-nek úgy is az a közössége van, hogy mélyhangu szókhoz is a magashangu *é*-vel járulhat; az *n* és *t* pedig homályos, talán nyomósító elemek.

11) A -ként rag.

A *-ként* rag mellékalakjai csak csekély eltéréseket mutatnak. A közönséges *é : i* hangváltozást mutatja a *-kint* alak: kelletekint le nem írhatja senki, Misk. vadk. 665.

bolygó juh kint, Rimai ének. 87.*) *máskínt* (még hosszú *í*-vel, Csík m.) Nyr. V. 519. — Más alakja *-kén*, mely a *t* elejtése által szintén az *-n* ragos módhatározókhoz csatlakozott, mint az *-ént* rövidülése: *-én*, *-in*; pl. *jutalomkén* (Göcsej) MNyszet. V. 107. *máskén* csinálta (Őrség) Nyr. II. 189. Ez a *-kén* néhányszor codexeinkben is előfordul, de kérdés, ott rövidülés történt-e már, vagy kezdettől fogva vôlt-e egy *t* nélküli mellékalak, vagy végre pusztán tollhiba-e az egész. Igy *kénkén*: sponte, Bécsi c. 25. „hogy örökké meg ne halna, de *miken* isten, oly lenne“ Kat. leg. 1920. „ez földi urakat *csodaken* dicsérik és szeretik“ Virg. c. 95.

Az irodalmi nyelvben ezt a ragot személyre vonatkozva, főnév nélkül nem használjuk, de a népnyelvben itt-ott ilyen alakokkal is találkozunk: *én kéntem*, *te kénted*, *ő kiénte*, *mi kéntünk* stb. (Göcsej) MNyszet. V. 107. *tekinted*: te szerinted (Somogy) Nyr. III. 318.

A *ként* ragot már többféleképp elemezték. Kassai J. szókönyve ebből magyarázza: *kép-ént*; Riedl szerint (M. Grammatik 162.) **képent* volna az eredeti alakja; de ilyen erős összerántás már magában nem valószinü. CzF. szótára azt véli, hogy *ként* = **ki-ént*, s azzal támogatja e nézetet, hogy *mint* = **mi-ént*; csakhogy emebben van czélja a relátivumnak, míg amabban semmi okunk a névmási elem fölvételére. Azonban u. o. az *önként* szó ragja már másképp van magyarázva: „*önként* szóban, azt véljük, hogy *kéjént* szóból húzatott össze; mert eléjön a régiségben: *ő kéjén*, *önnön kéjén*: ultro, suo sponte“ (a *ként* czikkben); „önakaratát, saját indulatait követve: spontanee“ (az *önként* czikkben). — A mi nézetünk szerint az utóbbi magyarázat kiterjesztendő a *ként* ragnak egész körére. Erről meggyőződhetünk, ha az *önként* szónak eredetét, illetőleg jelentését nyomozzuk.

Az *önként* szót ma többnyire így írják: *önkényt*. Kimutatták, hogy ez az irásmód, mely etimologizálva a *kény* főnévhez s a mai *önkény*-hez kapcsolja a szót, csak a jelen

---

*) Révai is külön, névutóként irta ezt a ragot; pl. *maga ként*, *fogadásom ként* „Figyelő“ 1882. XIII. 311. 312. (Szintúgy írja pl. a Költ. Holmiban: *napon ként*, *fejen ként*.) — Így régebben mások is. V. ö. még Vitkovicsnál Munk. 1. 78. ezt a két verssort: Drága földünkért sebesült oroszlán-Ként viaskodnak . . .

század harminczas évei óta dívik (*önkénytes* 1833. Bugát szóhalm.; *önkényt*, *önkényti*, *önkénytes* 1845. Nagy J. egyh. műszótár), holott régibb szótáraink csak *önként*-et ismernek (így pl. Révainál is: „és ezt *maga ként* cselekszi" Rév. lev. Figy. 1882. XIII. 311.). Csakhogy az a helyesirásbeli etimologizálás mégis közel jár a valósághoz, mert csakugyan föltehetjük, hogy az *önként*-ben megvan a *kény* szó. Az újabb *önként* helyén ugyanis azt mondták régente: *ön kéjén*, később pedig: *önnön kényén*, *magunk kényén*, *magok kényén* stb.*) *Kéj* és *kény* egyértékü szók, akár csak hangtani változata az utóbbi az előbbinek (mint *borju : bornyu* stb.), akár pedig valami képzővel bővült alakja (v. ö. *vad : vadon* stb. l. Budenz szót. 12. l.) S így a mai *önként* csakugyan így keletkezhetett: **ön-kéj-ént* v. **ön-kény-ént* (v. bár **ön-kénye-ént*, mint „*a maga erejént*" e h. *ereje-ént*, szintúgy *szája kedvént*, *szájok izént*; mindezek előfordulnak nyelvemlékeinkben). Lehet, hogy ezek valamelyikét még napfényre is hozhatjuk nyelvemlékeinkből, hiszen találunk nagyon közel járó alakokat: „*maga kéjént*" sua sponte, Martonfalvi tan. theol. 70. (idézi Kresznerics szót.); *kedvént* MA. *szája kedvént* Ehr. c.**) De az sem volna lehetetlen, hogy *önként* egyenesen *ön-kény-t*, a helyhatározó *-t -tt* raggal, mint *irány : iránt*; akkor állana ez az arány: *önkén-t : önkény-én* = *hely-t : hely-én* = *fölött : *fölön, fönn* — *egy-kor-t : egy-kor-on* = *elő-szer-t : elő-szer-én* (l. a *kor* és *szer* ragokat) stb. Ezen föltevés mellett azt is lehetne sejteni, hogy a codexeinkben néhányszor előforduló *-kén* ebből lett: *kényén* v. *kéjén*.

*) Példák a *kény*-es alakra: maga kínnyén Moaviának engedé az urasságot, hogy ezért vér ne ontatnék Pázm. kal. 435. maga kényén magát a halálra nem vetné Mad. evang. 299. maga kényén ment Barkótzi ezerébe. Gyöngy. Char. aj. lev. (v. ö. „ön*kény*tes katona"; „vezeklő sóhajok s önkényszerű fájdalmak töltik el" Sárosi tromb. 274.) Még Daykánál: „holott szabad voltát a szív bilincseli s a sanyarú virtust önkényén öleli" (Abafi kiad. 73.); sőt Czuczornál is mint archaismus (költ. I. 74.): „Nem bír rejtőzni valódi érzelem, *önkényen* foly az és szétolvad ajakról".

**) Budenz (szót. 10.) és Szarvas (Nyr. XIII. 472.) ténykép említik az *önnön kéjént* alakot is, de nem idéznek régi forrást. Az utóbbi azt mondja, hogy *önkényt*-et írni következetlenség, mert azt sem írjuk, hogy „*hőskényt* viselte magát". Szarvas nem vette tekintetbe sem az imént említett *önkényén*, *magu kényén*-féle régi alakokat, sem pedig a mai *önkény*, *önkényü*, *önkényes*, *önkénytelen* szók befolyását az *önként* irása módjára.

Úgyde még az a kérdés, hogyan jutunk az *önként*-től a *-ként* raghoz. Mert *önként* a. m. saját akaratából, önkénye szerint, tehát van benne helye a *kéj*, *kény* szónak; de már pl. *más-ként* nem épen a. m. ‚másnak a kénye szerint‘ v. akár ‚a maga más tetszése szerint‘. hanem általában a. m. más úton, más módon. — Szerintünk, eredetét tekintve, *önként* is a. m. ön útján, a maga útján. a maga módja szerint (auf eigenem wege, aus eigenem antrieb. seinem willen freien lauf lassend), mert a *kéj*, *kény* szónak alapjelentése ‚út, via‘. Ez legkönnyebben abból következtethető, hogy a *kégy* szó, melyet minden nehézség nélkül tarthatunk a *kéj* mellékalakjának (v. ö. *vagy : vaj*, *hagyma : hajma* stb., sőt *kéj : kégy : kény* = *borju : borgyu : bornyu*, *varju : vargyu : varnyu*, *sarju : sargyu : sarnyu*), nyelvemlékeinkben elég gyakran előfordul ‚via, stadium‘ jelentéssel. A stadium jelentésére a példákat l. NyK. V. 252.; az ‚út. pálya‘ jelentésre pedig van példánk az Érdy c.-ben 594: „kinek harczolására nagy mesterséggel *keegyet* alkottatott, kiben az bajt vínák“. Azonfölül a rokon nyelvekben is találunk bizonyító adatokat: mordvin *ki* ‚út‘, finn *keino* ‚semita, via, m o d u s‘, lapp *käja* vestigium; l. Budenz szót. 16. sz.

E szerint a **ként* rag eredetileg a. m. úton, azaz módon, származik pedig a *kéj*, *kény* főnévből, vagy a prolativ *-ént* raggal s akkor *ként* a. m. ‚út szerént‘, vagy a locativ *-t* raggal s akkor a. m. ‚úton‘; sőt a *kén-kén*-beli *-kén* a locativ *-n* ragot foglalhatja magában e h. **kéjën* v. *kényën*. — Ez a *kën-kën* (sponte, Bécsi c. 25.) a. m. kény-ként, azaz kénye szerint; v. ö. „saját házában rab gyanánt, egy szolga *kényeként* hunnyászkodik“ Czuczor költ. I. 64. Itt a viszonyszó ugyanazt a szót határozza meg, a melyből maga származik; v. ö. *bél-ben (-ben = *bélën)*, „*fél felé*“ (a régieknél a m. félre), *daczossága daczára*; finn *pään päällä* fejen, fej fölött; ném. *wegen des weges* stb.

12) Az -nként rag.

Az *-nként* ragot nem csak azért kell elválasztanunk a *-ként* ragtól, mert egységes ragul használjuk, hanem azért is, mert eredetileg semmi köze sem volt a *-ként* raghoz. Az *-nként* ugyanis számos nyelvemlékünkben *-nkéd* alakban jelenik meg, s nem áll (a mit CzF. szót. mond a *-ként* czikk-

ben), hogy itt *-kéd* a *-ként* összevonása volna. Mert akkor teljességgel érthetetlen volna, miért történt ez az összevonás éppen csak az *-nként*-ben, s miért nem húzták össze az egyszerű *-ként*-et, sőt az *-ént* ragot is *-kéd* és *-éd*-be. Már pedig emezeket sehol sem találjuk, holott az *-nkéd (-nkid, -nkét)* alak nyelvemlékeinkben egészen közönséges. (Azért némelyek, kik — tán a Müller Miksa-féle nyelvromlás elméletét vallva — mindig a régibbet tartják czélszerűbbnek, mai irodalmi nyelvünkben is ezt az *-nkéd*-et akarták divatba hozni. Föltétlenül csatlakozhatunk Brassai nézetéhez M. mondat III. 349., hogy ez „szükségtelen is, nem is sikerül".) Példák:

eztendenkeed: per singulos annos Jord. c. 111. hazanked: domatim 724. 713. yzenkeed, Érdy c. 205. 222b. stb. varasonkeed 205b. hazankeed járni 654. hazanked Virg. c. 72. (de: hazonkent u. o. 58.) feienked Tih. c. 16. eggenked Tel. c. 8. 175. — eǵgenkid Sylv. uj test. I. 139. izenkid 50. — naponkeeth Kulcs. c. 11. 108. szintúgy: naponkét Debr. c. (CzF. a *-ként* czikkben.) — naponkend, Apor c. 25.

De az újabb *-ként* is előfordul már a XVI. század elején (előbb is? v. ö. Münch. c. 215: menden kent megirattatnának: scribantur per singula. Sylv. eggyenkíd. Pesti: myndenestyl fogva; — de ez valószínüleg mindén + ként); így a Virg. c.-ben a régi alakkal váltakozva; aztán mindjárt az első nyomtatványokban, részben már *i*-vel is (mint a *-ként -kint* és *-ént -int* ragok): utonkent, Ozorai Chr. 214. naponkent Born. préd. 268.; feyenkynth, fenkynth Komj., de u. o. így is: esztendőnkenth sat.

Néhányszor csak *-két -ként* alakban találjuk ragunkat, a megelőző *n* nélkül: *esztendőkét* Debr. c. (leg., id. CzF. s. v. *-ként*); *eztendewkint* RMNy. IIIb: 72. *eztendeokint* Vásárh. Canis. 510. (bírj sok jószággal, legyenek bárányid *ezerként* Vitk. munk. I. 95. — kies őszszel, *délutánként* a sétát úgy kedvelem, Gyul. költ. 261.) — Ilyen alakok volnának az elavúlt *korosként* és *kicsinyesként* e h. koronként, mindenkor, ill. kicsinyenként; de ezek a melléknévi alapszó miatt inkább *-ként* ragos módhatározóknak látszanak (v. ö. ném. *täglich*). — Végre ide tartozik az a ritka eset, mikor többes számhoz járul e rag: „a barmot *századokként és zászlókaljaként* a népnek osztotta" Decsi Sall. Jug. 78. tudakoló leveleket

csomókként kell irnom, Kaz. lev. II. 229. „így foglalatoskodnánk kertünkben *reggelekként és estvékként*“ Vitk. munk. II. 62. majd jönni fognak fölkentjei nem tizenként, sem százanként, hanem *ezerekként*, „Ellenőr“ XIII. évf. 13. sz. 2. (Egészen kivételes kifejezésmód: „jelöljük a nyomást *a görbe hosszegységeiként* [= hosszegységenként] *p*-vel“ Wanderley, Mérnöki kézikönyv 1884. 187.) — Még ritkább az, hogy az egész *-nként* megvan a többesképző után: *grádicsokonként*, Nadányi kert. 223. ha füledben *cseppekenként* csepegteted a párhagyma vizét, u. o. 306. akár adunk ki munkát *periodusokonként*, akár nem, Kaz. lev. I. 19.

Az imént idézett alakokban észszerű ugyan a többes szám; de ezen alakoknak ritkasága, sőt kivételessége azt bizonyítja, hogy nyelvünk szelleme az *-nként* végű kifejezésekben inkább az egyedet, a fölrészelést, az elaprózást és elszigetelést érzi. „*Házanként jár*“ azt emeli ki, hogy az egyes házakba, egy-egy házba jár, s nem azt jelenti, hogy házakba általán vagy éppen valamennyi házba jár. A tánczosok *páronként* jöttek = egy-egy pár jött egyszerre, s így tovább. Tévednek tehát, a kik e rag jelentésében lényegesnek tartják a többség fogalmát, sőt a ragnak származtatásában is többes-számú alakból indulnak ki. Így CzF. szótára azt mondja: „A tőszó mindenütt többszörös értelemben vétetik. mintha volna: *századok-ként, városok-ként, korok-ként, éjek-ként, napok-ként*, azaz százak, városok, korok, éjek, napok száma szerént. Még *egyenként* is a. m. egyen-egyen“. Hogy ez egyúttal az *-nként* ragnak etymologiája legyen, ahhoz kettő kellene: először, hogy a régi *-kéd* azonos lehetne a rendes *-ként*-tel; másodszor a *kk : nk* hangváltozás. Hunfalvy Pál azt irja Nyr. III. 258: „A *ként* *n*-képzős szóhoz járul, pl. *egyen, ketten* stb. S itt azt a sajátságot látjuk, hogy ezen *n* többes számot jelent. . . . A *ként* tehát ezen alakokhoz járul, sőt lehetségessé teszi, hogy ez *n*-es alak egyes szám gyanánt is álljon, mint *egyenként*, *darabonként*, *óránként* stb“. Mellőzzük itt annak a kifejtését, hogy a *ketten* *n*-je nem többes-képző, hanem határozó rag; l. erről Lehr czikkét „Határozó-e a határozó?“ Nyr. IV. és Munkácsi, Budenz-Album 289. 291. De még ha megengedjük is, hogy *kettenként* a *ketten* alakon alapszik (mert hisz *ketten-ketten* is ugyanazt fejezi ki), kérdés, föltehető-e, hogy

e képzés a számnevektől egyszerüen átment a főnevekre. Nyelvemlékeink a *hármanként*-féléket legkésőbb mutatják. leghamarabb pedig a *naponként*-féléket. — Azt pedig már láttuk, hogy itt eredetileg nem a *ként* módrag, hanem egy egészen másnemű *kéd* elem szerepelt, mely tehát más magyarázatot is kiván. — Azért nem elégedhetnénk meg olyan magyarázattal sem, hogy teszem a helyhatározó *-n (-on)* raghoz járult volna a *ként* rag, noha van eset, melyben az egyszerü *-n* a. m. *-nként: szemen szedett* = *szemenként szedett* (így: „Én is a mit ide híven följegyzettem, korunk ponyvájára szemen szedegettem, tisztán adom néktek a valódi magot" Sár. tromb. 5. V. ö. még: „9000 arnót, bosnyák titkon az Maroson, Tiszán általjőjjön *csoporton*" Monum. Irók XXVII. 227. = csoportonként?)

Magyarázatunkban az *-nkéd* alakból kell kiindulnunk, mert annyit kétségtelennek tarthatunk, hogy e rag csak régi nyelvemlékeink korában, tehát a XV. században vette föl lassanként az *-nként* ragot. Ha pedig a régibb alak példái közt szétnézünk, a többi közt ezt találjuk egy nyelvemlékünkben: „the eretted eldeztetteenk *napon keet*": propter te mortificamur tota die (Kulcsár c. 108. l. 43 zsolt. 22. v.) Itt *napon keet* a ‚tota die' fordítása. tehát még nem a. m. minden egyes nap, hanem a. m. napon át, napestig. egész nap. Lehetséges e szerint, hogy *naponkéd* eleinte pusztán időhatározó volt a ‚mikor' kérdésre s csak később vette föl a mai jelentési árnyalatot. Ugyanez az eset ismétlődik a mai irodalmi nyelvben a *naponta* alakkal, mely voltakép csak a. m. napon. nappal, de mai irodalmunkban a. m. minden nap; a *napjában*, *háromszor egy esztendőben*, ang. *daily*. ném. *täglich*. *jährlich* stb. kifejezések sem foglalják magukban etymologice azt, hogy ‚egyes napokon' v. ‚minden egyes napon, minden egyes esztendőben' stb. Annyival biztosabb e föltevés, mert éppen régi iróinknál gyakori ez a bővebb kifejezésmód: *minden naponként*, *minden esztendőnként*, holott később ama jelző fölöslegessé vált. mikor e ragos alaknak újabb jelentése megállapodott.

Ha tehát joggal föltehetjük, hogy *naponkéd* eleinte annyit fejezett ki. mint *napon* — csakhogy valamivel nyomósabban — akkor alapot kaptunk a további magyarázatnak is. A *kéd*-ben ugyanis időt jelentő szót kereshetünk, mely

csakugyan megvan egy elavult, de régibb nyelvünkben gyakran előforduló kifejezésben: *ekkédig* = ekkorig, e korig, ez ideig. (Ugyanezen alapszóból magyarázható a *kedig pedig* kötőszó; l. M. Kötőszók I. k.) S így *napon-kéd* a. m. napnak idején, napkor, első tagja pedig a főnévnek *-n* ragos alakja, időhatározó jelentéssel (*egyik napon, egész napon át* stb.); vagy talán az ugor *n*-ragos genitivus maradványát tisztelhetjük benne (‚napnak idején', v. ö. éjszakának idején, évadján)?

Magyarázatunk szerint az *-nkéd* rag eredetileg csak időhatározókban volt helyén, s ez azért is hihető, mert irott nyelvemlékeinkben időhatározáson kivül alig fordul elő máskép․ mint e két kifejezésben: *házankéd* és *fejenkéd*. Ezekbe és egyebekbe (nevezetesen az *egyenként*-féle számnévi alakokba) csak akkor mehetett át a *kéd*, mikor idő-jelentése már elhomályosodott. Később ez a kategoria-csere még abban is érvényesült, hogy a *kéd* elem egészen a módhatározó *ként* raghoz vált hasonlóvá. (V. ö. szintén módhatározó alakokkal: *párosával, hármasával* stb. = páronként, hármanként; ném. *paarweise, stückweise* stb. = páronként, darabonként, *täglich, jährlich* = naponként, évenként; lat. *acervatim, diutim*, stb. — rakásonként, naponként, mint *raptim, furtim* s más módhatározók.) — Minthogy az *egyenként, hármanként* helyett ilyen kifejezéseink is vannak: *egyen-egyen, hárman-hárman*: azt hihetjük, hogy a számneveknél ezek a rokonértelmü alakok, melyekben már úgy is volt egy *n* elem, megkönnyítették az egész *-nként* rag alkalmazását.

Simonyi Zsigmond.

SZÓMAGYARÁZATOK.

Nosza.

Egészen jelentéktelen, s magában véve alig figyelemkeltő hangbeli mozzanatnak látszik, hogy pl. a Dráva mellékén, Eszék körül *zamat* helyett azt mondják: *zamak* (Nyr. VIII. 180.), vagy hogy *zománcz, zászló* a régi nyelvben ilyképen is előfordul: *zomalcz* (Radvánszky: MagyCsal. II. 57.), *zásztó* (JordC. 122. ÉrdyC. 28. 59. 536.); úgy hogy hajlandók volnánk e hangbeli eltéréseket hibás kiejtés vagy irásbeli tévedés rovására irni föl. Pedig az ily, csekélynek látszó

jelenségek nem ritkán fontos tünemények magyarázói lehetnek, s nem egy esetben homályos s nélkülük alig megfejthető kérdések zárának kulcsát szolgáltatják kezünkbe; máskor ismét csupán analogiákra támaszkodó combinácziókra a helyesség bélyegét nyomják rá. A ki tehát nyelvbeli kérdések megoldásával foglalkozik, minden, bárminemü jelenséget folyton figyelemmel kell kisérnie. minthogy ezeknek egyike vagy másika gyakran rávezetheti ama nyomra, a melyet addiglan hiába keresett.

A Nyelvőr XII. kötetében (477—480) Bánffy-Hunyadról egy Bethlehemes vers van közölve. a melynek egyik helye így hangzik: „Pásztorok: *Nôsza* pajtás kêjünk utra! ... *Nôsza*, *nôsza* jó gazda, ha elküdesz utunkra, istênek áldása szájjon a házadra! Mindnyájan: *Nôsza* pajtás kêjünk fel, hamar is indûjunk el“.

A bánffi-hunyadi bethlehemeseknek eme *nôsza* szava fölkeltette figyelmemet. Legott utána is néztem a nyelvtörténeti szótár anyaggyüjteményében, s a hol meglelhetőnek véltem. a népnyelvhagyományok egyes tárházaiban, vajjon nem akadhatnék-e nyomára egy vagy más adatnak, a mely az idézett szó hosszú *ô* hangjának megfejtésére némi utbaigazítással szolgálna. A kutatás eredménytelen volt. Mind a régi irodalom, mind a népnyelv, a hol rája akadtam, csupán a köznyelvi *nosza* alakról tudott vallomást tenni.

Idő multával, mikor egy izben Pereszlényi grammatikáját olvasgattam, forgatás közben az ‚Adverbia‘ rovatban Hortandi alczim alatt a következő példákon akadt meg szemem: *nó*, *nofzfza*.

E két jelenség egybevetéséből már biztosan lehetett következtetni, hogy a bethlehemes versbeli *nôsza* szónak hosszú hangja pótló nyújtás. A kérdés csak az volt, vajjon a kiveszett hang az első *(no)*, vagy a második *(sza)* tagnak volt-e alkotó eleme.

A további kutatás eredményét röviden egybefoglalva ezekben adom. Molnár A.-nak mind a négy kiadása a latin és magyar részben egyként következetesen *nofza* alakban irja a szót; Calepinusnál ellenben így találjuk följegyezve: *nofzza*. Pápai Páriz s Pápai-Bod Molnárhoz szegődnek azzal a nevezetes különbséggel. hogy a latin részben az „age-

dum: „nofza hozzá“ után ezt az észrevételt függesztik: „Antique: *noifza* hézza“.

Az első kérdés immár, a mely feleletre vár, az, miként kell olvasnunk e *noifza* szót, így-e: *noi*(noj)-*sza*, vagy pedig imigyen: *no-isza*. Tekintetbe véve, hogy már Pápai Páriz, annál inkább Pápai-Bod az *i*-t és *j*-t határozottan megkülönböztetik egymástól, pl. *fái:* ligneus, *sói:* salarius, ellenben: *kajfzín* baratzk: persicum rubrum, *rajfzolom:* delineo: az utóbbi olvasást kell igaznak tartanunk, vagy is a szót így taglalnunk: *no* + *isza*.

A második, az előbbire következő kérdés, magyarázható-e s mikép e szónak első vagy második, vagy talán mind a két tagja.

Előre is kijelentjük, hogy biztos, határozott adatok hiányában csak is puszta sejtelmet mondhatunk s magyarázatunk számára a valószinűség erejénél többet magunk se követelünk.

Vannak a nyelveknek világosan beszélő példái, a melyek minden kétségen kívül helyezik, hogy az úgynevezett indeclinabiliák, nevezetesen a kötőszók, indulatszók egy része igebeli származást tüntet föl, vagy is, hogy közülük némelyek nem egyebek, mint többé-kevésbbé megfogyott igealakok. Hogy a többiekről hallgassunk, saját nyelvünkből a következőket mutathatjuk föl.

Minthogy kevés változást szenvedtek, igékül egész könnyen fölismerhetők az *akár* és *vagy*. Az első minden valószinűség szerint egyes második személyi alak s *akard*, *akarol* v. *akarj*-ból rövidült meg. A másodikat egyes harmadik személyi alaknak tartom: *vagy*(on). Vö. Simonyi ‚Kötőszók‘. I. 227.

Teljesebb alakjukban igevoltukra szintén könnyű szerrel ráismerhetni még e kettőnek: *hiszén* és *talán;* a melyeknek mindketteje egyes első személyi alak: *hiszem*, *találom*. Ez utóbbi *talám*, *tám* fokokon keresztül *tán*-ná rövidült meg; mig az előbbi a legtarkább változatokban járatos s a csonkulásnak legvégsőbb határát érte el, vagyis a *hiszén*-ből lett egy részben *hiszé*, *hisz*, másrészt *iszén*, *iszé*, s ebből ismét *isz* és *szé*, s legvégül *sz*. Vö. az élő beszédbeli ‚*dejsz* (de-isz), *háczé* (hát-szé), *sz*montam neki, *sz*tugya kê‘ kitételeket.

Már nehezebben, de mélyebb vizsgálódás után hasonlóképen egykori igealakoknak ismerjük föl a következőket.

Monnal, ma már teljesen elavult, a codexirodalomban azonban elég gyakran használt szó; jelentése annyi mint a mai *mintegy:* quasi, tamquam. Budenz J. s vele Simonyi Zs. ezt *monnál*-nak olvassák s az ohajtó egyes második személyi alakjának tartják: *mondnál* (mondanál) = ‚mondhatnád'. E nézet helyessége ellen magában véve semmi kifogást se tehetni. Van azonban az Apor codexnek egy helye (7.), a melyben így találjuk irva e szót: *monual*, vagy is mai olvasással: *monval*. Ha ez nem irás- vagy sajtóhiba, egészen más magyarázatnak szolgáltatja kulcsát kezünkbe. Az úgynevezett igei módhatározók *(látva, hallva,)* mind a régi irodalomban, mind a népnyelvben egy teljesebb -val, -vel alakot tüntetnek föl; pl. Az ajtó be van zár*val*. Mé nincs az a fa fölvág*val*? (Népnyelv.) Menden bozzosagokot ewrew l u e l (gaudens) el mulatuala (EhrC. 21.) Lewlua ewtet fewldrewl fel emeltett u e l: invenit eum elevatum a terra (42.). Sőt ugyancsak az Ehrenfeld codexben a még teljesebb *vala* képzővel is előfordul: En nyl u a l a latlak tegedet: ego clare video te (52.). E szerint a *monnal* a *mondval* (mai *mondva*) alaknak volna változata. E magyarázat elfogadását fölötte ajánlja a *mintegy*gyel egy értékű s vele váltakozó eme kitétel: úgy s z ó l v a = úgy m o n d v a.

La, az ily mondatokban: Ott van l a, az a csikó mégin elszabadút! Itt van l a, elhosztam sat. *Lá:* „L á meg ölettel Zrini kezétül (Zrinyi. I. 56.). L á ottan ottan az ő dűtsősége ki tsillagzott (GKat:Válts. I. 122.). L á ki nagy kint vallok (Balassa: Ének. 62.). L a h menyi innep napokot Krisztusnak minden titkai nékem szolgáltatnak" (Illy: Préd. I. 131.). *Lám:* „L a m bolond uağ (SándC. 26.). L á m kiczin város az (MA: Bibl. I. 16.). L á m, néha jó Oculár mester vagy" (Czegl: MM. 134.) sat. Ez indulatszók a *lát* igének egyes alakjaiból fogytak meg; nevezetesen a *lám* az egyes első személyi *látom*, a *lá*, *la* pedig a második személyi *ládd* (látd, *látod*) alaknak csonkult előrésze.

Ám. Minden habozás nélkül hozzájárulhatunk s magunkévá tehetjük, mert már az eddig fölhozott analogiák is természetesnek tüntetik föl, Budenz J. származtatását, a ki ez *ám*-ot az *ádom* (adom) csonkulatának tartja: *ádom: ám* =

látom: lám. Az *ám* a NSzótár szerint ugyanis ‚ráhagyást, beleegyezést is jelent‘. pl. ám legyen szabad! annyi mint: Adom (megengedem), legyen szabad. Ezt az eredetileg megengedő jelentését mind maig kiválóan megtartotta (vö. *ám-bár, ám-bátor:* etsi, quamquam).

Csi. Calepinus Plautusnak *bat* szavát ekként magyarázza: „vox est qua uti solemus, quum quempiam corripimus. jubemusque eum tacere. Vngarice: *tsi*“. Baróti Szabó a *csi* szó egyértékesének ezt teszi oda: hallgass. (Kisd.-Szót.) Ez az indulatszó kétségtelenül a ma is szerte használt hasonló értékű *csitt*-nek megfogyott alakja, a mely ismét e helyett való *csitj*. E *csitt*-nek további származékai: *csitít. csitten* („vette neky czyttenetet: imposuit silentium“ EhrC. 135.), *csittegetˊ* (BSz: KisdSzót.).

Ni. s kettőztetve: *nini*. Kriza Vadrózsáiban a székely szólások közt ezeket is ott találjuk: „Né te! mind vigyorognak a csillagok! (372.) Né, né, mijen erőssen járják a sógorok a német dájcsot! (374.) Né te. mijen kevéj!“ (379.) Világos, hogy ez a *né. néné* ugyanaz, a mi a közbeszédbeli *ni. nini*. s hogy ez utóbbi amannak változata. Valamint a föntebbi *lá* a *ládd*-nak, a *csi* a *csitt*-nek, úgy e *né* (ni) is kétségtelenül a *nézd*-nek kopott alakja. Hasonló rövidülését, csakhogy a harmadik személyben, látjuk a *néz* igének eme példában: „*Neje* kend = nézze kend!“ (KálmányL: Szeged Népe II. 234.).

A most elsorolt, elég tekintélyes számú analogiákra építve, most már bizvást kimondhatjuk, hogy a *nosza* szónak mindkét tagjában szintén valamely megkopott igealakot kell gyanítanunk. Hogy melyik két ige ez, melyiket tekinthetjük a *no*, s melyiket a *sza*, vagy inkább a minden esetre eredetibb *isza* ősének, azt, mint egyéb esetben is. az alaki s jelentésbeli egyezőség szabja meg.

Az elsőre, a *no*-ra nézve fő részében elfogadhatónak tartom a NSzótár nézetét. mely így nyilatkozik róla: „E szó előhangváltozattal rokon azon elvont *mo* gyökhöz. vagyis gyökelemhez, melyből mozgást jelentő származékok erednek, mint: *mozdít, mozog* sat.“ A buzdítás, unszolás, biztatás kifejezésére ugyanis kétségtelenül legalkalmasabbnak kínálkozik valamely indulást, mozdulást jelentő cselekvésszónak

fölszólító második személye; e szerint tehát a *no* a második személyi *mozgj* v. *mozd(ul)j* rövidülésének tekinthető épúgy, mint föntebb a *lásd*, *látd* és *nézd*-ből a *lá*, *la* és *né*, *nė*, *ni* indulatszók. A pótló nyújtásból keletkezett hosszú *ó* hanggal a régi irodalomban még igen gyakran találkozunk. Hogy a példákat hasztalanul ne szaporítsuk, csak Molnár szótárára hivatkozom, a kinél így találjuk irva: *nó*. A szó kezdő *m:n* változásra nézve lásd MUSzótár 383; s vö. a régi *mevet*-tel a mai *nevet*-et.

A mit e *no*-ra nézve mondottunk, ugyanaz mondható a *nosza* második, eredetibb *isza* tagjáról is. Ebben is a buzdításra alkalmasnak ajánlkozó, valamely mozog, indul értelmű igének maradványát kell látnunk; s ezt véleményem szerint meg is találjuk a még ma is élő *iszamik* igében, melynek alapszava a MUSzótár szerint: fluere, currere, de mely a Tájsz. szerint a székelyeknél ma is egyértelmű a futamodik igével, úgy hogy az *isza* a fölszólító egyes második személyi *iszamj* csonkulásának tekinthető.

Nem szabad figyelmen kivül hagynunk még a *sza*-nak magashangú *sze*, *szi* párját sem, melyeknek mindketteje mély hangú szavakhoz is hozzáfügged: „*fogdsze* (Homoród vidéke), *addszi*, a palóczoknál". (l. NSzótár *sze* alatt.) Ugyane helyütt Czuczorék e jelenség alapján a *sza*, *sze* közül eredetibbnek ez utóbbi alakot tartják. Mi a föntebbiek alapján az eredetiséget a mélyhangú *sza* számára követeljük meg. Az *i* tudvalevőleg az a kiválóan két oldalra hajló hang nyelvünkben, mely egyként könnyen párosul mind mély, mind magashangú elemekkel; s a mint az eredetileg mélyhangú *nyír* ige (MUSzótár 419.) némely vidéken magashangúvá vált s csakis magashangú alakjában használatos: *nyírtem*, *nyirés*, *nyiretlen* sat., ép úgy változhatott magashangúvá *(sze)* a kezdetben mélyhangú *sza (isza)* s vált kizáró használatúvá a székelység egy részében.

. . . Bizonyára lesznek olvasóim közt, a kiknek e most tárgyalt *isza* eszükbe juttatja a Hal. beszédbeli sphynxrejtvényt, azt a megfejthetetlen *ifa* szót, s a kik fölteszik a kérdést, vajjon nem egy és ugyanaz-e ez a két szó. Bármennyire iparkodnánk is azonban, hogy egyazonságukat kimutassuk, minden fáradozásunk kárba vesz. Nem számítva ugyanis a jelentésbeli nehézséget (*ifa*: mert, hogy, és:

isza: rajta, előre), a két alak (*isa* és *isza*) származásra nézve teljesen különbözőnek látszik egymástól; s a HB. *i/a* szava marad ezutánra is, míg egy Oedipusa nem kerül neki, a mi eddig volt: találós mese.

SZARVAS GÁBOR.

RÉGI NYELV, NÉPNYELV, IRODALMI NYELV.

A Nyelvőr mult évi folyamában (559. l.) megróttam e mondatot: „Varga Francziska házasodni készül". Megróttam azon hitben, hogy a magyar nyelvben csak a férfi házasodik, a nő pedig férjhez vagy feleségül, nőül megy.

S íme a t. szerkesztő pártját fogja ellenem e mondatnak; megengedi, hogy a nő is házasodhassék; mert ha férj és feleség házastársak, házasfelek, akkor a nő maga is lehet házas személy, maga is léphet házasságra, maga is megházasodhatik, sőt a régi nyelv nem egyszer nevezi a feleséget házasnak, a régi atyák gyakran házasították leányaikat, vagy megengedték nekik, hogy házasuljanak.

Én azonban azt hiszem, hogy a mai magyar embernek nem szabad megengednie, hogy a nő is házasodjék.

Mindenek előtt meg kell vallanom, hogy a t. szerkesztő bizonyítását és történeti adatait hallva, sem átalános logikai vagy pszikológiai okokból, sem a magyarság szempontjából nem nyilváníthatom helytelennek e kifejezést: a nő házasodik, mert a mai nyelvben van analogiája (házastárs) és mert a régi nyelv használta is a szóban forgó kifejezést. De nem tehetem Sz. G. abbeli véleményét magamévá, hogy az irodalom is egész bátran alkalmazhatja. Az irodalom ugyanis számos kifejezést és még több szót sohasem fog elismerni, ha magyarsága mellett a régi vagy a népnyelv, vagy akár mind a kettő tanúskodik is.

Nincs senki, a ki kétségbe vonja, hogy a határozói igenév joggal ragozható: megesmervém, meghalvád, szólvája sat.; de azért nem tiltakoznék-e az irodalmi nyelv e ragozás megújítása ellen? Avagy ki fogja hibáztatni a magyar embert, ha nincs neki egy falat kenyere, a

kit megegyék, de azért nem hiszem, hogy fogja-e valaha az irodalmi nyelv a kit tárgyra vonatkoztatni.

Szóval megvan az irodalmi nyelvnek is a maga joga, melyről a régi és népnyelv kedvéért se mond le; de nem is szabad lemondania.

Az irodalmi nyelvnek e jogával szemben, nekem úgy tetszik, nem járt el a Nyelvőr eddigelé elég határozottan. Sokat hibáztatott, a mit az irodalmi nyelv elfogadott, de a mi még nagyobb baj, sok olyat javallott, a mit az irodalmi nyelvnek meg kell tagadnia.

Midőn a Nyelvőr megindúlt, heves harczi szózatot hangoztatott; de nem indulót, hanem takarodót. Takarodót, mert úgy találta, hogy századunk elején a merész nyelvújítók, a liberalis reformatorok nagyon is messzeragadták nyelvünket; tulajdonkép csak Arany szavait bizonyítgatta, ki már 1865-ben (Koszoru 619. l.) kimondotta: „Van kora az újításnak, van kora a conservatiónak; az utóbbi most szükségesebb nyelvünkben, mint az első.

Mily különös, azaz mily természetes! A mely térre először hatol be a merész reformáczió, a forradalmi szellem, ugyanott halljuk is legelőbb a conservatiót, restauratiót hangoztatni. A nyelvújítás ébreszti a nemzetet társadalmi és politikai megújhodásra, és a nyelv érzi először a megtartóztatás szükségét. Az eszmék világán is törvény uralkodik.

A Nyelvőr tehát kiméletlenül megtámadta nyelvújítóinkat. Elismerte ugyan egy Kazinczynak, az Aurorakörbeli nyelvújítóknak elévülhetetlen érdemét, rendkívüli hatását a nemzet teljes ujjászületésére, de föltárta hibáikat, ostorozta bűneiket, s ha nem is birta fölépíteni azt, a mit leromboltak, a romboló iránynak útját állotta, midőn a nyelv fejlesztésére egyedül a régiek és a mai nép romlatlan nyelvét nyilvánította jogos törvényhozónak.

De a mily szükkeblűnek, konzervativnek mutatkozott a Nyelvőr a korlátot nem ismerő újítók iránt, oly szabadelvűen, liberalisan viselkedett a pedáns grammatikusokkal, a nyelvet korlátok közé szorítani törekvő irodalmi férfiakkal szemben. Megtámadott majdnem minden grammatikai szabályt, melyeket az Akadémia évtizedeken át alkotott, néha, igaz, faragott; tiltakozott, ha nem is elméletben, de

gyakorlatban azon eljárás ellen, mely a szókat bizonyos értelemre lefoglalta, a kifejezéseknek sajátos árnyéklatot adott, szóval, több-kevesebb tudatossággal ellene működött a magyar irodalmi nyelv megalakulásának.

A Nyelvőrnek ez utóbbi eljárásán nincs mit csodálkoznom. Dolgozótársai jobbára az újabb nyelvtudomány emlőjén növekedtek; megszokták a nyelvet olybá venni, mint egy eleven természeti szervezetet, mely annál tökéletesebb, mennél szabadabban fejlődik; melynek mindenféle működése helyes és szabályos, mert a természet útján nincs eltévedés. Könnyű belátni, hogy e férfiak az ikes igék szabályát, melyről a nép nem tud, a nyelvre erőszakolt zsarnoki bilincsnek nézik; hogy kárhoztatják azt az irányt, a mely meg akarja különböztetni a *becset* az *értéktől*, a *tulajdont* a *birtoktól* (a jogban), a *borzasztót* a *rettenestől*, az *undokot* az *undorítótól* (az esztetikában), az *elegyülést* a *vegyüléstől* (a vegytanban), s a mely a *házasodás* jogát csak a férfinak adja meg s nem a nőnek is.

A Nyelvőr dolgozótársai a természetbuvár szemével nézik a nyelv növényeit, mig az irodalmi ember a kertész eszével gondolkozik. A természetbuvár sokkal becsesebbnek tartja a szabadon nőtt vadalmafát, melynek virága tökéletes, porzója mind meg van, termője satnyulást nem mutat; mit bánja ő, ha gyümölcsének az ember nem veheti hasznát! Ellenben mit tesz a kertész? Addig nyesi, oltja, szemzi a vadfát, mig alig ismerünk reá, de eléri czélját, midőn izes gyümölcsöt tehet elénk, párisi, kormos sat. almát. Ebből az következik, hogy más mértékkel kell mérni a népnyelvet, mással ismét az irodalmit, a mint hogy a kettőnek a fejlődése váltig eltér egymástól. A nép nyelve szabadon nő, dúsan hajt ágakat (dialektus), sürün lombosodik (tájszók); az irodalmi nyelvnek a kertész (iró és grammatikus) kijelöli a maga irányát, ágat csak meghatározott rendben, levelet csak meghatározott számban enged fejlődni, mellékágat (patois) és fattyúhajtást (soloecismus) meg nem tűr.

De ne beszéljünk allegóriában. Az irodalmi nyelvnek könnyenérthetőség a czélja. E végre egy dialektus uralkodónak tolja fel magát a többinek fölébe; a népben élő szók, alakok és kifejezések egy részét magába fölveszi, a többit kizárja; a szók fogalmi körét nagyon megszorítja,

midőn valamely szót csak egy vagy igen kevés jelentésre foglal le; a kifejezéseket rangba sorozza, midőn az egyiket fenségesnek, a másikat kedvesnek, a harmadikat rútnak nyilvánítja.

Természetes, hogy e fejlődés folyamán a pedantériának, a kákán görcskeresésnek kiváló példáira találunk: de e kettő nélkül nincs el, a mi csak konvenczió eredménye. A franczia akadémiának majdnem egy századig a legkicsinyesebb pedantériából áll a története, mert egységes, könnyen érthető, világos irodalmi nyelvet akart alkotni. A mi Akadémiánk is átvette e czélt Kazinczytól; sokat is fáradozott, kivált elméletben, az irodalmi nyelv megteremtésén, a nélkül, hogy a szőrszálhasogatásba fölöttébb belemerült volna.

De nem is állíthatjuk, hogy a mi irodalmi nyelvünk a szabatosságnak és világosságnak oly magas fokára jutott volna el, mint a franczia. A mi irodalmi nyelvünk még jóformán forr; a leszűrődés, a kristályosodás csak ezután várható. E processust nekünk siettetnünk kell s nem késleltetnünk. Már pedig a Nyelvőr épen a kristályosodásnak áll utjába, midőn a korlátlan fejlődés szabadságát hirdetve, feltámad a grammatikai szabályok ellen, melyek már majdnem vérünkbe átmentek; kigúnyolja azon irodalmi férfiakat, a kik, bár néha pedáns módra, a szók jelentését szabatossá tenni, kifejezésbeli árnyéklatokat teremteni, differencziálni törekedtek. A Nyelvőr nagyon jól teszi, ha irodalmi nyelvünk további fejlődésébe beleszól, ott a maga elveit érvényesíti, de a miben iró és grammatikus körülbelől megállapodott, azt ne ingassa, mert különben isten tudja mikor lesz irodalmi nyelvünk. (Hogy a félreértésnek elejét vegyem, nem hallgathatom el, hogy megjegyzéseim jobbára a prózára vonatkoznak és nem a költői nyelvre: a mint hogy a hol irodalmi nyelv fejlődik, ott a kötött és kötetlen beszéd csakhamar messze eltér egymástól.)

Szóval a Nyelvőrnek meg kell változtatnia eljárását az irodalmi nyelvvel szemben. Szó, alak, kifejezés lehet a legmagyarabb, használatos voltát a Nyelvőr a régi és a népnyelv számtalan adatával bizonyíthatja, de azért az irodalmi nyelvben számára helyet ne kérjen. Így magam is rosszul tettem, midőn Dóczi „mátkapárját“ (mátka értelmében) föltétlenül helyesnek nyilvánítottam; mert helyesnek

csak a magyarság szempontjából mondható: mint irodalmi szónak azonban nincs joga élni a jegyes, menyasszszony és ara mellett; annyival kevésbbé, mert könnyen összezavarható azon mátkapárral, mely vőlegényt és menyasszonyt együtt jelent.

Ellenben nagyon is nagy joggal róttam meg a „Nemzet“ azon hirét, hogy: „Varga Francziska házasodni készül“; mert mondták légyen bár a régiek. hogy leányaik házasodnak, sőt mondja akár ma is a nép (noha a nép szájáról sohasem hallottam, népnyelvhagyományban sohasem olvastam), hogy a leány házasodik, ez igének ily értelemben való használatát az irodalmi nyelv soha se fogja helyesnek elismerni.

Kardos Albert.

VÁLASZ A „NYELVÉSZETI LOGIKÁ“-RA.

II.

(Vége.)

T. birálóm áttér ezután a birtokviszony magyarázatára. Taglalásainak a veleje az, hogy: a mikor ezt a viszonyt máskép nem jelölhetjük, „egy rokonos alakot, a dativust veszszük segítségül, s a többi jelek hiányában ezzel tüntetjük ki a birtokost“. Ennek rövid okadatolása után ezeket mondja: „J. mindezek ellenére, a birtokos nek-es szóból egy a tulajdonképpeni dativustól különböző specialis külön ejtést akar teremteni nyelvünk számára; pedig az elkülönítést még ama három hatalmas szabály nagy készülékével sem lehet biztosan végrehajtani, és azon dativus, a melyiket azok annak mutatnának ki, egyszersmind birtokos is lehet, mihelyt birtokszó járul hozzá“.

Tehát: dativus és birtokos is egyszersmind! Megdöbbenve látom a latifundiumokat, a melyekkel Br. megajándékozza a magyar dativust. Íme saját példája: „A gyermeknek sarkantyút igértem; nemde ebben“ — mondja — „mint az igéhez való viszonyából világosan kitetszik, ‚a gyermeknek‘ dativus. De ha hozzáteszem, hogy ‚a csizmájára‘, birtokot adok neki s ez, szintoly világosan birtokossá teszi, dativusi viszonyát azonban legkevésbbé sem változtatja meg“. — Óriás tévedés! Nem járulhat birtokszó a már egyszer az állítmány vonzatánál fogva keletkezett (eredeti) dativushoz. Semmi köze hozzá, akármely módon egészíti ki a mondatot. (Ezt a mozzanatot tárgyalja 1) szabályom, a melyet Br. nem ismertetett). „A gyermek*nek* sarkantyút

igértem". Itt már bevégzett ténnyé vált a dativus, akár azt teszem hozzá hogy ‚a csizmá*já*ra', akár ezt: ‚a csizm*á*ra' vagy ‚karácsonra'. Ilyenkor ott sem válik birtokossá az eredeti dativus, a hol a birtokszó a mondatnak alkotó részét teszi; pl. (másik mondata Brassainak) Az inas*nak* a szabó elhozta a nadrág*á*t. „Ebben" — így szól Br., — „az ‚*inasnak*' kétségtelen birtokos, mert a nadrág az inasé. Hagyjuk ki a személyragot az utolsó szóból, azonnal megszűnik az ‚inasnak' birtokos volta, és tiszta dativussá válik". — Hát azért birtokos (ha ugyan birtokos) az ‚inasnak', mert a nadrág az inasé? Beh kényelmes módja ez a „birtokszerzésnek"!

„Az inas*t* hiúvá tette szép ruhá*ja*. Az inas*tól* elvettem új ruhá*já*t". A ruha itt is az inasé. Birtokos nevek-e ezért ‚inast' és ‚inastól'? Igaz, hogy itt nem *nek*-es az ‚inas'; de szintoly bizonyos az is, hogy a Br. mondatában az *inasnak* és *nadrágát* közötti kapocs mákszemnyivel sem szorosabb annál, a melyet az utóbbi példák tüntetnek föl az illető alakok között. A birtoknév itt is, amott is egyszerűen rámutat az illető alakokra: emitt a tárgyesetre és a távolító ragú névre; amott a tulajdonító esetre. Mármost ha ez a rámutatás semmit se változtat az accusativusnak és a távolító ragú szónak a mivoltán, a melyet az állítmány-adta rectio teremtett, hogyan változtathatna a szintilyen rectiónak alávetett dativus szereplésén?!

A módosított mondatban: „Az inas*nak* a szabó elhozta a nadrág*o*t", *inasnak* Br. szerint is dativus, „tiszta dativus". Itt tehát bátran mondhatom nemde: *Neki* a szabó elhozta a nadrág*o*t (*nekem* nem hozta el). No s ha, se a szórenden, se a hangsúlyon nem változtatva, ezt mondom: Az inas*nak* a szabó elhozta a nadrág*á*t, már ekkor nem *neki* hozta el, és ‚inas*nak*' már nem dativus többé, hanem legott birtokossá vált? Még mire nem alkalmas ez a csodatevő birtokviszonya Br.-nak! Megjegyzem, hogy *hoz (elhoz)* nem mindig vonz dativust; ‚inas*nak*' e szerint birtokos is lehet; de más szórendezéssel és hangsúlyozással, így például: „A szabó elhozta az inas*nak* a nadrág*á*t". Itt már nem *neki* hozta el, hanem egyszerűen: *elhozta* a nadrág*á*t (*az ő* nadrágát), akár kinek adta is át. Ez a szerkezet felel meg a 2) alternativának (birtokos és nem dativus); nem pedig a Brassaié, a melyben „inasnak" kétségtelen dativus. De ne bolygassuk ezt. Lássa nyelvésztársam, hogy boldogúl a combinatióival.

Brassainak úgy látszik, hogy én „birtokos álnév alatt genitivust akarok nyelvünkbe becsempészni sat." — E gyanusító rémlátásra legjobb nem felelnem — „a mi sehogy sem

sikerül nekem, a mint a két első szabályra nézve (a melyet be nem mutatott) megbizonyította; és most egyjárást kimutatja az én saját példámon: vég*e* szakadt a vit*áknak*". „Ebben" — mondja Br. — „azt állítja J., hogy a ‚vitáknak' nem birtokos, hanem dativus. Hagyjuk ki belőle a birtokszót: ‚vége', és legott kiviláglik, hogy ‚szakadt' és ‚vitáknak' nincsenek dativus viszonyban, tehát ‚vitáknak' nem dativus, és így J. conclusiójával ellenkezőleg birtokos". — „Daran erkenn' ich meine Pappenheimer!" „szakad a vitáknak" — és így tovább úgy-e: „reped a fiúknak; korog Pistikának; vettem a czivódásnak". E megtestesült értelmetlenségből, e majdnem artikulálatlan hangokból „világolják ki" a bővített állítmány vonzata! Az ilyen szólásokban az ige csak a birtokszóval együtt tesz ki teljes állítmányt; és nyelvészünk íme épen a birtokszót hagyja ki a „vitá*knak*" helyett. *Vége szakad; minek* szakad vége? A vitá*knak*. *Elejét vettem; minek?* A czivódás*nak* (nem: *az ő* elejét, nem: a czivód*ás* elejét, hanem: a czivódás*nak* elejét vettem — *neki* vettem elejét). — Ugyan mit „mutatott ki Br. az én saját példámon"?

„A birtoknak a birtokviszony kifejezésében uralkodó hatalma" — Brassainak a bálványa — semmi, ha szembenáll az állítmánynak a vonzatok birodalmában uralkodó hatalmával; ez pedig dativust parancsol az itt tárgyaltam szólásokban. „Merem állítani" igen is, hogy a személyrag *(ja je)* nem mindig jelöl birtokviszonyt, és hogy a személyragos névutó nem birtokszó. „Lám"! — így kiált fel Br. — „az elfogultság ..... Hiszen a birtokot nem veszi a nyelvtan a vastag, anyagi értelmében". És ezt Br. mondja, a ki azt tanítja, hogy abban a bizonyos mondatban ‚inasnak' azért birtokos, mert a nadrág az ‚inasé'! Képzelhető-e ennél ‚köpczösebb' értelme a birtoknak?

Igen kivánatosnak tartom ugyan e kérdésnek bővebb kifejtését; de itt nem bocsátkozhatom belé. Még sok a mondani valóm. Egy perczre mégis visszatekintek Brassainak e tételére: „Ha hát két külön név birtokviszonyban van egymással, akkor az egyik birtokos, a másik birtok". (36.) — Szentigaz! kérdem mármost: név-e a névutó, vagy határozó? A mi nem név, azt teheti-e birtoknévvé (birtokszóvá) a személyrag? Hiszen akkor azzá válhatnék még a személyragos infinitivus is (látn*om*, látn*od*, látn*ia* sat.), meg a személyragos névrag is (vel*em*, vel*ed* sat., és így tovább: től*e*, benn*e*, rajt*a*, belől*e*, hozzá*ja* sat.). Ezeket csak nem sorozza Br. a birtoknevek közé. *Benne* és *alatta; tőle* és *felőle* sat. úgy hasonlítnak egymáshoz, mint egyik tojás a másikhoz; alig lehet megkülönböztetni. — A tárgyra szorosan vonatkozólag elégséges annak a kimutatása, hogy a személyragos névutó, ha máskülönben lehetne is bir-

tokszó, nem birtoka a *nek*-es névnek. Hivatkozom e részben az I. czikk 14. lapján előadottakra. Tehát: a fiú*nak* előtt*e* álltam; a távozó*nak* után*a* néztem sat. Itt *előtte után*a sat. személyragos névhatározók; a *nek*-es nevek pedig dativusok: előtt*e* álltam, — után*a* néztem *(neki.)* — De Br. szerint: *előtte, utána* sat. „mind birtokszók, csak jól kell hangsúlyozni: a fiúnak előtte . . .; holott a személyragok és *nek* nélkül: a fiu előtt stb.“ — A hangsúlyozás itt is csütörtököt mond. Hasztalan accentuálja itt Br. a *nek*-es szónak állítólagos birtokát: A dativusnak nincs birtoka.

Nyelvésztársam ott, a hol a genitivus-csempészést pengeti (37. l. 1) jegyzet), mondja a t. k., hogy „a német olykor a dativusból csinál birtokost az ilyen szólamokban: „Dem König von Garba seine Braut“ (Goethe). Úgy van. „Garba király*ának* a menyasszony*a*“. ‚Király*anak*‘ és ‚*dem* könig‘ mind a kettő dativus alakú birtokos. De nem is esnek ám egy osztályba a következő dativus alakokkal: „Ich habe *dem* kinde sporen versprochen zu *seinen* stiefeln“. „*Dem* diener hat der schneider *seine* kleider gebracht“. ‚Dem kinde, dem diener‘ itt épen olyan, — a birtokviszonyt határozottan visszautasító — tiszta dativusok, mint ‚a gyermeknek, az inasnak‘ a Br. mondataiban. Szerinte azonban: ‚gyermeknek‘ birtokos és dativus; ‚inasnak‘ birtokos. Az utóbbit már a szavak elrakása is dativussá teszi. Vessünk még egy pillantást a másik mondatra: „A gyermek*nek* sarkantyút igértem a csizmá*jára*“. Br. elmélete szerint a *nek*-es szó itt azért, hogy birtokszó kacsint feléje, boldog birtokos; másfelől pedig az állítmány vonzatánál fogva szintoly boldog dativus is; tehát jobbra is, balra is szolgálatra kész teremtés; de épen ezért hasznavehetetlen.

Ugyancsak a 37. lapon (2) jegyzet) így szól Brassai: „Hogy felüdítsem az emlékezetét J.-nak idézek egy helyet nem nagy tekintélyű könyvből: „Eine erschöpfende Definition der Bedeutung des Genitiv's lässt sich nicht geben; er drückt sehr allgemein die (enge) Beziehung eines Begriffs auf einen andern aus; . . . (‚der Herr des Hauses‘) . . genit. possessivus . . (‚die Hälfte des Hauses‘) genit. partitivus . . . u. s. w. *Alle diese Eintheilungen sind in sich schwankend,* treffen höchstens *den Gebrauch einer Sprache, und erschöpfen auch diesen* nicht“ (Brockhaus Conv. Lex.)“ Mit keres itt a (nem magyar) genitivus? De legyen. Alkalmazzuk ez állításokat a magyar birtokviszonyra. Ez egypár szó: „die enge beziehung eines begriffs auf einen andern“, már ez is ellene szól Br. elméletének, a mely a *nek*-es név és a személyragos szó közti leglazább vonatkozásra is legott birtokviszonyt alapít. Az elősorolt példák is: „der herr des hauses“ sat. annyira elütnek a Br. példáitól, hogy

bátran kérdezhetem: engem czáfolnak-e meg, vagy magát az illető tételekre hivatkozó Brassait? Az az állítás, hogy „a genitivus értelmének kimerítő definitióját nem adhatni sat.“ semmit se bizonyít az ellen, a mit én a birtokos és nembirtokos név szerepléséről állítok.

Az a határ, a melyet én vontam a birtokos és a dativus között, biztos útmutatást ad arra nézve, hogy mikép kell a birtokszót ragozni. A szabályaimtól való eltérések száma csekély; és még az a kevés eltérés is legnagyobbrészt párhuzamosan halad az illető szabállyal. Br. nézete szerint az mind ‚hókus-pókus'. Megmutatja-e maga az eligazodás nyitját? Meglátjuk mindjárt: Észrevette valahogy 3) szabályomat, és be is mutatta (a 36. lapon. a két próba variatiója után) a példák kihagyásával, de a következő javított szerkezetben: „A birtokszó a birtokos(nak) többségével szemben *nem* vesz fel birtokos többségre mutató ragot *(ok, ök, aik, eik)*. A dativussal szemben felvesz“. Ennek kapcsán a 38. lapon ezt mondja:

„A mi a 3. szabályt illeti, az a kérdés áll elé, van-e a birtokos szónak alakító hatása a birtokszóra? A felelet az, hogy igenis van: meg kell egyezniök személyben és számban, akár nominativus, akár dativus alakú legyen a birtokos. A szemléltető tábla: 1. az én ökr*öm* és ökr*eim* 2. . — *öd* és . . — *eid*, 3. a gazda ökr*e* és ökr*ei*, 4 . ., 5 . ., 6. a gazdák ökr*ük* és ökr*eik*. — Hohó! kiáltja a 6. számra J.“ (nem kiáltok én semmit; álmélkodom!). — „A nyelvszokás feleslegessé tette a 6. pont alatti concordantiát és megengedte a 4. (talán a 3.) pont alatti egyes raggal élni, azzal a kikötéssel, hogy k é t s é g v a g y f é l r e é r t é s ne keletkezzék vele. Az, hogy nominativus- vagy dativus alakú-e a birtokos, nem tesz semmi különbséget, akár mit mond J. — A kiváltsággal való élésnek határvonalát mutatni ki, sem szabály útján, sem okoskodással nem lehet; az iró, vagy szóló belátásától, izlésétől, lelkiismeretességétől függ megitélni, mikor használja a *-ja*, *-je*, *-ai*, *-ei* és másfelől az *-uk*, *-ük*, *-aik*, *-eik* ragokat. A feljebbi kikötésen kivül semmi más szabályt, vagy utasítást e tárgyban nem adhatni és, ha J. nyolcz teljes lapon át vesződik haszontalan distinctiókkal, Sisyphus kövét hengergeti; (V. ö. a 4. sz. jegyzés végét)“.

Br. tehát azért támadta meg a próbáimat és szabályaimat, hogy véges-végül ilyen ‚conclusió'-ra jusson! A 6. pont szerinti beszéd (a gazd*ák* ökr*ük*) még régebben sem volt kizárólag használatos. Akkor is versenyt futott vele az ilyen: a hív*ek* üldöztetés*e* sat.; *nek* raggal: Sidó*knak* királ*ya*; . . saduceus*oknak* sok*it* (e h. sokj*uk*at v. sokj*aik*at). A birtokossal való számban-egyezés még a közhasználatban sem igen gyakori; irodalmunkban nem él már; maga Br.

sem használja (nem mondja: „a dolg*ok* rend*ük*ben, ez*ek* valamelyik*ök*. a rész*eknek* szervies kapcsolat*uk*" sat., hanem mondja: rend*e*, valamelyik*e*, kapcsolat*a* sat. sat. („A magy. mondatról". Akad. Értesítő III. 1—5. l.). Mégis szabályul állítja fel és így szól: „meg kell egyezniök (személyben és) számban. Hát nem a mai tények, a mostani nyelvszokás, hanem elavult formák nyomán alkotunk szabályokat? Ezt nevezi Br. „elfogulatlan inductiónak"!

A birálatnak ez a végső szakasza az egész kérdésre kiterjeszkedik; mégis csak a birtokos és birtok szerepét tárgyalja; holott a *nek*-es név, a 3) combinatio szerint lehet: birtokos és dativus egyszersmind. Okát abban keresem, hogy a szóban forgó elmélet szerint a *nek*-es szó, a mikor birtokszó is szerepel a mondatban, a 3) alternativa körében is csak tiszteletbeli dativus. Cselekvőleg így is mint birtokos működik; csak mint ilyennek „van alakító hatása a birtokszóra"; csak e végre készült a „kiváltsággal való élés" gépezete is, a melynek főfő rugói a „belátás, izlés, lelkiismeretesség". Egykor furcsán nézett volna Br. annak a szeme közé, a ki az ilyen tényezőkre kivánta volna bízni a nyelvészeti kérdések tisztábahozatalát. „A magy. mondatról" cz. dolgozatában (Ak. Értes. I. 336.) így szólt: „A szlávféle nyelvekről ilyenformán nyilatkoznak könnyelmű grammatikusaik: ‚. . . . und man kann die Worte jederzeit so ordnen, wie es die Gemüthsbewegung (sic) des Redenden mit sich bringt'. Prosit!" — No s ‚belátás, izlés, lelkiismeretesség' útbaigazítónak különb-e a ‚gemüthsbewegung'-nál? Ilyet én is tudok akárhányat, péld‚ ‚inspiratio, hevület, lelkesedés'. Ez a három egészen oda illik a többihez. Egyébiránt, ha vissza találja is utasítani Br. az én ajánlottaimat, így is sok szerencsét kivánok neki a kérdés megoldását ennyire megkönnyítő ‚fogáshoz'.

Lássunk most példákat a rosszából: Amaz*oknak* Halász a nev*e* (e h. nev*ük*). A csevegő*knek* lakatot teszünk a száj*á*ra (e h. száj*uk*ra). Az utas*oknak* nem lett semmi baj*a*. Ez*eknek* is akad pártfogój*a*. Csak a béres*ek* esz*é*be jutott; a gazdatiszt*é*be nem jutott. Hogy ne esnék ez a fiú*k* nehez*ök*re (v. nehez*é*re!) A szomszéd*ok* fog*uk* fáj rá, nem az *enyém*. — A birtoknevek ragozása itt igazán siralmas; és a hol nem hibás, (nehez*ük*re, fog*uk*), ott hiba a *nek* kihagyása; a mi aztán helytelen szórendet is szül. „Csak a béres*eknek* jutott esz*ük*be". A szomszéd*oknak* fáj a fog*uk* rá, (nem *nekem*). Így beszél a magyar. De kérdem: támad-e kétség vagy félreértés ama hibás mondatokból? Dehogy támad. Megérti akárki fia is; és Br. íme beéri ezzel. Hogy az ilyen szép magyarságot a ‚belátás', vagy a másik két faktor teremti-e, nem fürkészem; nem is

az én dolgom. Annyi bizonyos, hogy ilyesmire az egyik oly alkalmas, mint a másik.

Nyelvésztársam, mint látjuk, könnyebb végét fogja a dolognak: Nézi a más munkáját, és azután „haszontalan distinctiókkal vesződésnek“ és „Sisyphus köve hengergetésének“ gúnyolja. Kétségtelen, hogy ebben a kérdésben jókora követ kell hengergetni. Ez együttjár vele. Br. „a hegytető közeléig kisért engemet“ (elég óvatosan csak közeléig), és ott „elbúcsúzott tőlem“. Bátran fölkisérhetett volna egész a hegytetőig: nem gördült vissza a kő.

Ez alkalommal egypár jó szót is mond munkásságomról, azzal a hozzáadással, hogy „gondosabb elemzés, és első ötleteim olykori megtagadása nyelvészeti működésemet idvesebbé tennék“. — Még friss emlékezetemben lévén a Brassai-foganatosította elemzések, jobbnak tartom hallgatni erről. A mi a másik jó tanácsot illeti, arról csak azért nem mondhatom, hogy követni fogom, mert megelőztem. Így — hogy kevésbbé fontos esetekről ne szóljak — a *nek* ragot tárgyazó III. czikkben (Nyr. 1885. 102—116.) lényegesen módosítottam régi értekezésemnek egypár fontos mozzanatra vonatkozó szabályait. Ama mozzanatokra nézve egyébiránt a végeldöntést már akkor is további kutatástól tettem függővé. — Veterán tudósunk kitűnő nyelvmívelésérõl szerény véleményem az, hogy e téren kifejtett tevékenysége a más munkáinak higgadtabb vizsgálásával és kevesebb cavillálással többet használna nyelvünk ügyének. Hogy így is nagy szolgálatot tesz neki, nem kell bizonyolnom.

Joannovics György.

HELYREIGAZÍTÁSOK. MAGYARÁZATOK.

Egy különös ‚ö‘ hang a magyarban. A hangtan szempontjából nagyon érdekes az a mese, melyet a Nyelvőr mult számában közölt Kispál Mihály Kis-Küküllő megyéből. A közlő egy oly vocalisról szól, melyről eddig nem tudtuk, hogy megvan valamely magyar dialectusban. Ő *ő*-vel jelöli, s a mint leirásából következtethetjük, ez nem egyéb, mint az *e*-nek ajakhangú párja, épúgy mint az *é*-é az *ö*, vagyis az a hang, melynek jelölésére a népnyelvhagyományok följegyzéséről szólva (Nyr. XIV: 313) az *ȧ* jegyet ajánlottam, mint a melyik kifejezi, hogy ez a hang az *a*-nak magashangú, az *e*-nek pedig ajakhangú párja.

Hogy valóban evvel a hanggal állunk szemben, azt kétségtelenné teszi a dialectus vocalismusának egész jelleme. A köznyelvi rendes vocalisok közül nem ismeri ez a dialectus a rövid *o*, *ö*, *e* hangokat, vagyis a nyelv középső állásával

ejtetteket, s helyettük mindig a nekik megfelelő alsó nyelvállással ejtett hangokat ejtik; *o* helyett *a*-t ejtenek (*útan, kapak, tudatt, nagyabb* sat.); *é* helyett *e*-t (*èmentek, nekem, szegény* sat.); épúgy az *ö*-nek megfelel az *œ* (*erœssœn, œrdœg* sat.). A megfelelő hosszú hangok azonban ugyanazok, mint más nyelvjárásokban: *ó* (*vót, jó* sat.), *é* (*éggy, vigyék* sat.); hosszú *ö* csak egy szóban fordul elő, s ez a névmás *ő*. Jó volna, ha a közlő több ily szavat is említene, hogy annál kétségtelenebb legyen a nyelvjárás e sajátossága.

Tehát azt a különösséget tapasztaljuk, hogy míg a rövid hangok mindig alsó ejtésűek, a hosszúak középsőek: *a:ó; e:é; œ:ö*. Egy-két esetben találkozunk alsó állású hosszú hanggal is: *ê* (*eccê* = egyszer, *êmentek, êre, csépêni*), *â* (*avâ* — avval), de mindig csak pótló nyújtás esetén.

Erre nézve azonban nem elég pontos a közlemény, néha meghagyja az *l*-t, a hol épúgy el kellett volna veszni: *megcsaltál, gandalkazatt, aval*, egyszer meg a rendes hosszú hanggal jelöli a pótló nyújtás által keletkezettet is (*vót*). Nagyon jó volna, ha a közlő határozott fölvilágosítást adna arról, hogy elvész-e az *l* mindig hangzó után; hosszú lesz-e ekkor a vocalis; s ha igen, milyen az így létre jövő vocalis szinezete.

Természetesen bő példatár a legvilágosabban magyaráz.

BALASSA JÓZSEF.

Kiépíteni. Úgy látszik, hogy ez a kifejezés, abban az értelemben, a melyben most már közönségessé vált, nyelvünknek virágos kertjében a mákvirágok egyik különváló példányát képezi.

Most már nem csak a vasutakat, hanem a nagyobb épületeket is *kiépíteni* szokás, tekintet nélkül arra, hogy ezeket voltaképen hova építik ki; mert ha valamit kiépítenek az útszélre, az utczaszinre, a juhszélre, ennek tagadhatatlanul van értelme és minden kétséget kizárólag magyarosan is van mondva, hanem mikor csak ugy oda vetve azt mondják, hogy a jövő tavaszra az új országházat is *kiépítik*, azt hiszem, hogy tapintatosan járok el, ha az ilyen kifejezést az új magyarság mákvirágainak diszes társaságába helyezem. Ha szabad azt mondanom, hogy az országház *kiépítése* óta a képviselők abban mindig tömegesen jelennek meg, mért ne mondhatnám azt is, hogy a világ *kiteremtése* óta a tudomány mindig előbbre halad?

A ‚vasutat, vagy egy szárnyvonalat kiépíteni' teszem azt Keszthelytől Szentgyörgyig, vagy az ország határán megnevezett bizonyos pontig, ennek van értelme, mert arra a kérdésre, hogy meddig vezetik a vasuti vonalat, a felelet az volna, hogy kivezetik (kiépítik) egészen Szentgyörgyig, vagy az ország határáig, de ezen körülirás

mellőzésével minden esetre hibás kifejezésnek tartom minden lépten-nyomon, akár illik rá, akár nem, a vasut *kiépítését* hangoztatni.

A vasútról és a házról azt mondjuk, hogy épül. Mig a ház épülőfélben van, hallotta-e valaha valaki magyar ember ajkáról azt a félszeg kifejezést: ,majd ha a házam *kiépül*', e helyett: ,majd ha a házam elkészül vagy fölépül, megépül'.

Hanem hát a németben ,*aus*bau' van, meg ,*aus*bauen', s lehetne-e ez ,megújhodott' magyar nyelven máskép, mint: *ki*építés, *ki*építeni?

Isten őrizz! Sz. D.

Kesztyű. Szarvas Gábor a Nyr. XI. füzete 492. lapján a *kesztyű* eredetét kutatva elfogadja a *kéz-tevő*-ből való magyarázást, ha „a *keztyű*nek régibb formái közt kimutatható a *keztü*, *keztő* vagy talán a *kezté* is".

Ennek olvastán jut eszembe gyerekkoromból egy találós kérdés: „Télén kölkeszté, nèm nyáron kölkeszté, mi az?" (mintegy: Micsoda állat, a mely télen kölykezte a fiát?). Felelet: „Igenis, télen köll keszté, nyáron nèm köll keszté". Ezt a kérdést mink Soprony megyei horpácsi gyerekek mind tudtuk, habár a kesztyűt *kesztyű*-nek hittuk.

Soprony megyében élők adhatnának fölvilágosítást, hogy önállóan járja-e még a *keszté* alak.

Csapodi István.

Mellső. E szónak fölvetett ügye még mindig kisért. A Nyr. IX. füzetében Nagyszigethi Kálmán kel védelmére, hogy nem Bugáték csinálták, hanem Sándor István. Ezzel azonban nincs megczáfolva, hogy az orvosi nyelvben *anterior* értelemben használása nem bugáti önkénykedés-e.

S. I. ugyanis a *szomszéd* helyett ajánlotta a *mellső*-t, a mint ez ellen nem is lehetne kifogás, mert szépen bele illenék a *mell* egyeb származékai csoportjába (mellett, mellé, mellül, mellől). Azonban ugyancsak e csoport értelmének fölforgatása veszélyével járna a *mellső* értelmének *anterior*-rá átmódosítása, a mint a figyelmet is fölhittam rá, hogy az orvosi nyelvben már is hallani a *mellül*, *mellebb* (elül, előbbre) kifejezéseket.

Ellenben *elülső*, mint a *hátulsó*-nak természetesen kinálkozó párja, éppen nem kifogásolható.

Csapodi István.

Hordáros. Ezt a szót ajánlotta legújabban a Budapesti Hirlap (1885. decz. 5.) a *hordár* jelzésére. Erre csak azt jegyezzük meg, hogy a keresztapa, ki a *-ság -ség* képző ter-

mészetét az ajánló czikkben fejtegette, egyúttal az *-os -ös* képző természetére is kiterjeszthette volna figyelmét, s akkor rá jött volna, hogy mivel az *-os* képző csak főnévhez járul, sőt minden képző és rag csak valamely már meglevő és önmagában is értelmes szóhoz járul, a *hordáros* teljesen helyes képzés, mihelyt *hordár*-unk van.

De ez a bökkenő, a *hordár!* Ki van ugyan mindegyiknek írva a sapkájára az ő titulusa, ki közszolga, ki targonczás, ki bizományos, de mindez nem elégíti ki germanizmushoz szokott fülünket, minthogy nem érezzük ki belőlük a zengzetes és egyedül üdvözítő *trager*-t; mert hát nekünk a germán észjárás szentírás. Ha a német a *tragen*-től veszi az elnevezést, nekünk is kötelességünk onnan venni; sőt úgy látszik, az is meg van már a csillagokban írva, hogy a *tragen*-t csak *hordás*-sal szabad lefordítani. Hijába, ez már belénk rögzött; de ha bevettük, utóljára is meg kell emészteni. De a *trager*nek jó magyar fordítása csak a kifigurázott *hordó*. Jó, hát legyen *hordó*, még pedig *pakhordó;* levélhordóink talán nem veszik rossz néven, ha ily atyafiságba keverjük őket.

SZOBOSZLAI.

Helytelen magyarázatok. A Nyelvtörténeti Szótár szerkesztése közben majdnem szakadatlanul kell forgatnunk a régi irodalmi termékeket s majd egyik majd másik munkába bele-beletekintenünk. E gyakran forgatott müvek közé tartoznak Thaly Kálmán gyüjteményes kiadásai is, nevezetesen a ,Régi magyar vitézi énekek' és ,Adalékok a Thököly- és Rákóczi-kor irodalomtörténetéhez'. Thalynak köszönettel tartozunk e régi iratok kiadásáért; de e köszönetünk mellé sajnálatunkat is kell csatolnunk. Sajnâlnunk kell először, hogy a t. kiadó nem tartotta meg az eredeti irásmódot, hanem átirásban, modernizálva közölte e régi hagyományokat. Ebből az a visszásság támad, hogy kénytelenek vagyunk még oly esetekben is, a melyekben méltó okunk van a kétkedésre, adatait, minthogy az eredetihez nem férhetünk, hitelesekül iktatni be a szótárba. Sajnálnunk kell másodszor, hogy Thaly, midőn magyarázó jegyzeteit összeállította, a nyelvi részt illetőleg megelégedett a maga hiányos ismereteivel s nem fordult e tekintetben fölvilágosításért valamely szakemberhez. Ha ezt megteszi, tisztán állna gyüjteménye ama ferdeségektől, a melyeket elég számmal találhatni e két kiadásban s a melyekkel nem hogy fölvilágosítaná, hanem még inkább megtéveszti tájékozatlan olvasóját.

Ide iktatjuk a föltünőbbeket e hibás magyarázatok közül s azoknak utbaigazításául, a kik e gyüjteményeket olvassák, mindegyiket a maga helyén megigazítjuk.

‚Adalékok'. Első kötet. „Pilises fejeknek hódult magyar nemzet" (8. l.). E helyhez a következő jegyzet van csatolva: „*pilis* = papi süveg". Molnártól kezdve minden szótár le egész Ballagi-ig egyértelműen tonzurának magyarázza, és sem ezek, sem a régi irók nem ismerik a ‚papi süveg' jelentést.

„Megfordúl azonban, mozdúl az ajka is, lassú sebegéssel sugallik szava is" (125. l.). A jegyzetben így van magyarázva: „(sebegéssel) ma: *hebegéssel*". Ha nem hibás olvasás *rebegéssel* helyett, akkor *szepegés*-nek kell lennie, a mely a régi nyelvben igen gyakori szó s annyit jelent mint gemitus: sóhajtás, a mi itt helyén is van.

„Elmémet kordélyban s világi hivságban immár nem futtatom" (188. l.). A magyarázat szerint *kordélyban* annyi mint: „nyaka-szakadtában, vakmerő dolgokon". Pápai-Bod szótára a lat. nugae-szót eme magyar kitételekkel adja vissza: „hivság; hivalkodó, hazudozó beszéd, *kordé*-beszéd". Sándor Istvánnál pedig ezt olvassuk: „*kordély, kordé:* nugae, scurrilitas". E szerint: ‚kordélyban (v. kordén) futtatom elmémet' annyi mint: ‚haszontalanságokon, csélcsapságon' a mint vele járó értelmi párja: ‚világi hivságban' is elég világosan tudtunkra adja.

Második kötet. „Az nagy sarczoltató adót megúntátok, majdan sós kenyeret ti enni nem tudtok" (16. l.). A jegyzetben: „*majdan* = majdnem, alighogy. Ódon". A majd-nak teljesebb alakja, s ma is járatos; értelme egykor, majd. *Majdan* tehát semmi más mint: *majd*, épen úgy mint *régen* = *rég*.

„Nem adatott nékünk soha jó választunk — *válaszunk* helyett, régies". (17. l.). Régies annyiban, a menynyiben régiesek ezek: *fekvék, látok vala;* más szóval, a nép nyelvében ma is él nem csak a *választ,* hanem élnek még *rekeszt, tapaszt, ereszt* vagy *ereszet, araszt* sat. főnevek.

„Reád hagytuk immár minnen-magunkat — *önnönmagunk* helyett, helyesebben" (62. l.). Értsd: helyesen! A *helyesebben* itt épen úgy nincs helyén, mint nem volna ebben: „De maga aztat nem érti" — ‚de maga aztat nem *ért*' helyett, helyesebben.

„Jer ki Kata, ha kell néked, föles *habarnicza*" (98. l.). Kiadónk így magyarázza e szót: *habarék.* Népetimologiának elfogadható magyarázat, de komoly műbe nem való. *Habarnicza* a Tájszótár szerint: „téjjel föleresztett leves".

„Rákóczi tábora torpad az síkságon — *torpad*, ma: *terped* synonimjában él még" (117. l.). A *terped* a *torpad*nak nem szinonimája, valamint a *körmöl* sem azza a *karmol*nak, hanem magashangú változata.

„Rettent háznépével pinczébe rejtezik, fejszével ajtóra de sok rácz érkezik, ottan egyik, mint van? értekezik,

adjon enni, inni, mert éhezik" (171. l.). Kiadónk az *értekezik* szót így magyarázza: „*tudakozik* értelemben. régies. Hogy régiesen mi volt az igaz értelme, hadd világosítsák meg a következő adatok: „Boldog, ki vagyotlanon és szegényen értekezik: beatus qui intelligit super egenum, et pauperem (DöbrC. 94). Ugyan ez a hely a Kulcsár codexben így hangzik: Boldog, ki értekezik navalyáson es szegyénen (100). Mignem be mennyek istennek sanctuariomaba és értekezjem ő utollyokban: donec intrem in sanctuarium Dei: et intelligam in novissimis eorum (AporC. 27). Ugyanez a Keszthelyi codexben: Migen bel megyek Istennek szentségébe, és meg értekezem ő nekik végein". Tehát „mint van, értekezik" = megérti, mint van.

„Másnap az biróhoz ebédre intetünk, ő nálla sokat is köppöntünk — *köppentünk* — iszunk. Ódon" (347. l.). Annyira nem ódon, hogy bizonyára maga Thaly is él vele a közbeszédben, csak hogy némileg módosult, azaz *hörpentünk* alakjában. Különben a *köppenteni* is használatos a Balaton mellékén: „*köppenteni*, köppögetni, iddogálni. Balaton melléki szó". (Tájsz.)

Végre a hely jól föl nem fogott értelmére, s ebből folyólag hibás szerkesztésre vall a ‚Protestánsok üldöztetéséről' éneknek következő versszaka: „Az üldözőket is kár nélkül nem hagyja, Farahót tengerbe csakhamar borítja, Ellensége előtt Sault elfuttatja, — Végre az ő maga tőribe taszítja. Hámánt, Akitófelt majd felakasztatja, Jákóbot, Jezábelt az ebeknek adja, Heródest az *angyal-mentést* megcsapatja, A férgeknek gyomra lészen koporsója". *Angyalmentés* Heródesről egyik evangelistában sincs tudósítás; az illető verssor így olvasandó: Heródest az angyal mentést (= menten: azonnal, rögtön) megcsapatja.

Szarvas Gábor.

KÉRDÉSEK ÉS FELELETEK.

1. a.) Egész bizodalommal bátorkodom kérdeni: a *ként* és *kint* ragok között van-e, az újabb magyar nyelvtudomány s ennek szabályai szerint, különbség vagy se? Nem ok nélkül kérdem; mert már annyiszor találom itt-ott s végül a M. Nyelvőrben is e két ragot egymással kicserélve, hogy végtére már zavarba jövök azirànt, vajjon jó uton járok-e, midőn e két ragot egymástól megkülönböztetem s így használom is? Mert én úgy gondolom, hogy e két rag közt lényeges különbség van. A *ként*, miként valamikor én tanultam és most is használom, hasonlatosságot jelez, s a főnévhez suffixum nélkül ragad, például: napként fénylenek az ő

erényei, érdemei; *kint* elkülönítést, számlálást mutat s a főnévhez, vagy helyetteséhez *on, ön, an, en* suffixumok után járul, például: időnkint látom őket egyenkint fel s alá járni. Ha ez így van, úgy a Nyelvőr XIV. 513. lapján Román, rumuny czikkben, tévedésből-e, vagy szándékosan, de hibásan áll a második kezdő sorban: Naponként olvashatni, e helyett: naponkint olvashatni. Vagy melyik az igazi? avagy jó az egyik is, a másik is?

b.) *Az* és *ő* közt is kell szerintem különbségnek lenni. Az *ő*, azt hiszem, kizárólag személyre vonatkozik. Ugyanis az első személy *én*, a második *te*, a harmadik *ő*. Így tanultam ezt szintén valaha. Valamint tehát az *én* és *te* nem tárgy, úgy az *ő* sem lehet az. A tárgynak *az* felel meg. E szerint nem volna helyes a Nyelvőr ugyanazon füzet 488. l. az első kezdő sorban előforduló mondat: „Ezen föltevés mellett nem is lehetne *őket* (a ragokat) megmagyarázni". e helyet: *azokat*. Fordul pedig elő hasonló hibás szólásmód és irásmód széltiben a napi lapokban s a nevesebb iróknál is. Hát ezzel hányadán vagyunk?

c.) A comparativusban van-e okvetetlenül szükség a két *b*-re: szebb, jobb sat? Vagy nem lehetne-e az egyiket számüzni a magyar nyelv sérelme nélkül? Mit nyernénk ezzel? Megtakarítanánk sok betüt, papirt irásban, nyomtatásban; lágyabbá, kellemesbé tennők nyelvünket, mely még mindig elég darabos és döczögős a sok *k* és *t*-től. Nem könnyebb és szebb volna-e mondani: ,Nyujtsd ide jobodat', mint: ,Nyujtsd ide jobbodat'? Így lenne tehát ennélfogva: *szép, szeb, legszeb; jó, job, legjob* sat. És így csakis a *val vel* raggal kétszeresődnék meg majd a *b*, midőn a szépet *szebbel*, a jót *jobbal* cserélnők ki; a minek az eddigi irásmód szerint szabályszerün így kellene állnia: *szebbbel, jobbbal*, ha nem: *szebbbbel, jobbbbal*. Nem mutatja-e az *egyéb* és az *inkáb* is, mely tagadhatatlanul comparativus alak, sokak által így írva is s az *egyebet* így ki is ejtve, a két *b* fölösleges voltát a comparativusban? S vajjon az a második *b* nem lopva csuszott-e az egyik *b*-hez a comparativusba a magyar nyelvben valaha, mint a második *s* Debreczen városába, se nem oly ékessen, se nem oly helyessen?

Felelet. a.) A *ként* és *kint* eredetére s a kettejük közti különbségre nézve utasítjuk a t. kérdezőt e füzetnek ,A magyar névragozás' czímű czikkére; ott megtalálja a kért fölvilágosítást. Minthogy pedig más eredetre vall az ,atya*ként*', s másra a ,napon*ként*', az a kérdés támad, szükség-e ennélfogva külsőleg is megkülönböztetnünk őket. Ez attól függ, minő elv alapján intézzük el helyesirásunk ügyét. A kik, mint irodalmi férfiaink legnagyobb része, a származást (etimologiai elv) szeretik irányadóul tekinteni, azoknak, ha elvükhöz hívek akarnak maradni, az egyiket *ként*-tel (atya-

ként), a másikat *kéd*-del (napon*kéd*) kellene irniok. A kik ellenben helyesirásukat a kiejtés szerint óhajtják rendezni, minthogy az élő beszéd az első esetben határozottan *ként*-et (atya*ként*) használ, a másodikban pedig a *ként* és *kint* közt ingadozik. s minthogy az irodalom conzervativ irányánál fogva, ha az egyként járatos régibb s újabb használat közt kell választania, mindenkor a régibbhez csatlakozik: mind a két esetben *ként*-et használnak: atya*ként*, napon*ként*. Hogy megkülönböztetésre semmi szükség sincs, minthogy az értelemzavar esete ki van zárva, azt a t. kérdező egyik példájának alkalmazásával legfényesebben igazolhatni. Van-e magyar fül, a mely világosan meg ne értené, s összetévesztené e két mondat velejét: Napként tündöklenek erényei, és: Naponként tündöklenek erényei?

b.) A második kérdés, az *ő* és *az* alkalmazása bővebb fejtegetést kiván, minthogy itt nehány rövid sorral végezhetnénk vele; de igérjük, hogy legközelebb mindjárt a jövő év kezdetén belebocsátkozunk a mutató névmás tárgyalásába.

c.) Kérdés: „A comparativusban van-e okvetetlenül szükség a két *b*-re?“ Felelet: Nincs. — Kérdés: „Nem lehetne-e az egyiket számüzni a magyar nyelv sérelme nélkül?“ Felelet: Nem. — Kérdés: „Mit nyernénk ezzel?“ Felelet: Azt. hogy másként irnánk, mint a hogy beszélünk. — Kérdés: „Nem mutatja-e az *egyéb* és az *inkább* is, melyet így ejtenek és irnak, a két *b* fölösleges voltát a comparativusban?“ Felelet: Nem. Először az *inkább* szót. ha írják, kevesen írják és rosszul írják egy *b*-vel; az *egyéb*-nek mivolta pedig még nincs világosan kiderítve, e szerint nem is hivatkozhatni rá. Ha a gazdálkodás elvét a t. kérdező ohajtása szerint akarnók alkalmazni, akkor, hogy kényelmesebbé tegyük a kiejtést s szebbé nyelvünket, mint fölöseket, ki kellene küszöbölnünk a két mássalhangzó irását az ilyenekben: ház*z*al. lát*t*am, hos*s*zú, csep*p*et, kul*l*áncs, or*r*át sat. sat. A ‚Debreczen város*s*ának, ékes*s*en, helyes*s*en‘ szólására való hivatkozás se fogadható el döntő bizonyítéknak a *bb* ellen; mert a ‚város*s*ának, ékes*s*en, helyes*s*en‘-nek is épen úgy meg van a maga oka. mint a hogy meg van annak, hogy azt mondjuk. s ha következetesek akarunk lenni. úgy is irjuk: sas*s*a. kas*s*a, más*s*a, ellenben: ha*s*a, va*s*a, ké*s*ét.

2. Kérdés. Kasztner Géza Faludi nyelvét ismertető czikkében a Budenz album 185. lapján a tőszó jelentéssajátságairól szólva azok közt a példák között, melyek a melléknévnek főnév gyanánt való használatát tüntetik föl, említi ezt is: „Ezek a jóságok peniglen nem a mente újjában, sem az skófiummal varrott deliekben, hanem benn a szüvében laknak az emberséges Uri embernek“. Mindjárt első olvasásnál megjegyeztem, hogy ez a *deli* bizonyára nem

az a melléknév, mely a mai nyelvben s már Molnár Albertnél is ‚celebris, insignis, strenuus‘ jelentésben fordul elő; s gyanításomat úgy látszik igazolják a következő adatok: „Kewlgyethek egy fewlsew rwhara valo pozthoth .... negy kapczat, ketthey zaras legyen, kethey *dely* legyen (LevTár I. 320.) A Püspök .... a' lábain deli-sarut visellyen (Pósaházi: Görcsös bot 15.). Deli toppantós saru" (uo.)

Melléknév-e ez a *deli* vagy főnév s mi lehet a jelentése?

Felelet. Egészítsük ki legelsőbb a fönt idézett három példát azokkal, a melyek egyelőre rendelkezésünkre állanak. Molnár szótárában a *deli* után ez áll: deli legény: strenuus et egregius juvenis, insignis celebris." Székely krónikájában (224.): „Ez igen deli pápa vala, mer jobban tud vala hadakozni, honnem mint tanittani." Melius Arany Tamásában (112.): „Agya furot deli ciffra szentségházi szolgác." Haller Hármas Historiájában (I. 70.): „Deli iffjú legény vólt."

A most hallott példák szerint a *deli* 1) annyi mint: hős, vagyis a mint Molnár latinja értelmezi: strenuus juvenis.

Zrinyinél (I. 88.) van „deli öltözet," MNyilasnál (Irtovány 132.) „deli saru", MTörEmlékekben (229.) „deli sarkantyú", KecskTörténetében (II. 71.) „deli csizma", a Leveles Tárban (204.) „deli módra" és Faludinál (NE. 51.) „deli erkölcs".

Ezek szerint *deli* 2) annyi mint: díszes, ékes, s a mint Melius mondja: czifra. Ugyanezt vallja róla Molnár szótárának latin *insignis* szava.

Ez adatok, a mint látjuk, nem támogatják szavazatukkal a t. kérdezőnek ama gyanítását, hogy Faludinak idézett *deli* szava, valamint az a másik, a mely a kapcza és csizma szónak jelzője, nem ugyanegy a hős értelmű *deli*-vel. Kétségtelen ugyanis, hogy itt átvitellel van dolgunk; a mi először csak valamely személy jelzője volt, azt utóbb tárgy- és dolognévre is ráruházták.

Hogy egészen tisztán álljon előttünk a kérdés, szükségesnek tartjuk a föntebbiekhez a következőket csatolni.

Deli török származású szó s eredetileg annyi mint bolondos, hóbortos; aztán: vad, vakmerő, vitéz. E szó átkerült a bolgár, szerb és rumun nyelvbe; nevezetesen a szerbben *deli* annyi mint: bátor, büszke, *delija* pedig: harczos, a vezír testőre (Mikl: Türk. Elem.).

Ha a szerb nyelv *deli*, *delija* szavaival egybevetjük a magyar *deli*-nek következő változatait: *delia* (MA.), *dalia* (Balásfi: Csepregi Isk. 138.), *dali* (MA.), kétségtelenné válik, hogy a magyarba e szó a szerb nyelv révén jutott által, mert csakis belőle magyarázhatók meg a *delia*, *dalia* és *dali* ala-

kok; a melyeknek mindegyikét ugyanabban a jelentésben látjuk szerepelni, a mellyel a *deli*-nél találkoztunk. Nevezetesen mind a hárma 1) annyi mint: ‚vitéz, hős, harczos'; 2) ‚díszes. ékes, czifra'. Álljon itt csupán ez utóbbi jelentésre egy-két példa. *Dalia:* „Ország gyülésére nagy tollasan. d a l i á n (= büszkén) bementek. (Szalárdi: Krón. 27.) *Delia:* Minden termete d e l i á b (= délczegebb) nálánál. (Zrinyi II. 21.). Termetre d e l i á b. (Gyöngy: K. J. 102.) *Dali:* Négyszáz válogatott d a l i fegyveres. (Szal: Krón. 70.) D a l i termet. (Miskolczi: VKert. 231.) D a l i csizma. (Monumenta Hist. XI. 349.) D a l i térdhajtás. (Szentmárt: TFiú. 12.) D a l i nóta". (Thaly: VÉ. I. 319.) Vö. alább 567. l.

Hogy visszatérjünk immár Faludinak kezdetben idézett, főnévként álló *deli* szavára, az minden valószinűség szerint l á b b e l i t, a lábbelinek (czipőnek, sarunak) egy különös faját jelöli. Ha tekintetbe vesszük, hogy a LevelesTár idézett helyén a ‚d e l i kapcza' ellentétben állónak van föltüntetve a ‚s z á r a s kapczával', továbbá, hogy Pósaházi szerint „a püspök a lábain d e l i-sarut visel": azt kell következtetnünk, hogy a ‚deli csizma, deli saru, deli kapcza', s a catexochen *deli* Faludinál ‚díszesen kivarrott, ékes, czifra, s z á r a t l a n lábbelit, czipőfélét' vagyis azt jelentett, a mit t o p á n-nak, t o p á n k á-nak nevezünk.

A *deli*, mely eleinte csak jelzője volt a csizmának, sarunak, gyakori alkalmazásánál fogva később egymaga vállalta át azt a jelentést, a melyet addiglan a jelzett névvel együtt viseltek, épen úgy, mint: *kalap* (süveg), *ujjas* (mente). *bugyogó* (nadrág), *pendel* (ing), *szür* (régebben *szőr*-ruha) sat.

3. K é r d é s. Ezen helyhatározót: *le* (valamint sok más szót is) az irodalomban kétféleképen használják. majd így: *lejebb* (ez a szokottabb), majd pedig így: *leebb* (ezt a másodikat már sokkal kevesebb írónál találtam).

Melyik e kettő közül a nyelvtan szerint szabályosabb? Én azon kevesebb írókhoz járulok, a kik *leebb*-et írnak; mert világos, hogy a tő *le*, a fokrag pedig -*abb*, -*ebb*, tehát nem *le-j-ebb*, hanem *le-ebb*. Ha kimondjuk a szót, igaz ugyan, hogy *lejebb*-et ejtünk, de ez csak a hanyag és lusta kiejtésből származik, a mi a nyelvtan ellen van; mert a mi vidékünkön (Dunántúl) így is, azaz csakis így mondják: *lellebb* — természetesen elrontva, de azért szabatosan senki sem írhatná — valamint nem is írja e szót: *lellebb*.

F e l e l e t. Ha valamelyik grammatika azt tanítja, hogy a *leebb* a helyes, a többi pedig nem, s ha valamely író e szabályt követve csakugyan *leebb*-et ír, akkor a grammatika is, meg az író is nagy tévedésben élnek. Hogy melyik ezek közül az igazán helyes írásmód, az tisztán kiderül abból a magyarázatból, a melyet a *le* szónak eredetéről B u d e n z

József adott: „Könnyen sejthető, hogy a *le* lativ-féle határozó, úgy a mint most van, nem az eredeti teljes alakját őrizte meg; hiszen a hasonlóan rövid *be, ki* társai régibb *belé, kivé* és *kilé* helyett valók. Hogy ily módon csakugyan a *le* is régibb **lelé, lellé* helyett valók, mutatják is még a fokozó ragos alakok: *lejebb, lelebb* (e h. *lejébb, lelébb*), illetőleg *lejjebb, lellebb*, miszerint teljes alakú tőszava, a melyhez a lativ *-é* rag járult, *lel, lell (lelle)*“: (MUgorSzótár 687.) Aztán a rokon nyelvekkel való egybehasonlítás alapján kimutatja, hogy ez a *lelle* v. rövidülve *lell* eredetileg ezt jelentette, hogy: láb, s ebből az illativ *-é* hozzájárultával ép úgy lett *lellé* v. *lelé* [tulajdonkép: láb-hoz, láb telé], mint a *mell* főnévből *mell-é*.

Hogy pedig ez a magyarázat nem a légből van kapva. hanem tiszta valóságon alapszik, azt a régi nyelvből oly adatokkal bizonyíthatjuk, a melyeket Budenz e származtatás irásakor még nem ismerhetett.

De előre kell bocsátanunk. hogy van nyelvünkben egy *l:v* hangváltozás, vagyis, hogy egy eredetibb *l* hang nem ritkán *v*-be megy át. Ez kétségtelenné válik abból a tényből, hogy a *bél* szóból származó *belül* némely vidéken *bévül*-nek hangzik; továbbá hogy a *külső (kilső)* ellenében a határozó szó *kivül*, de, bár ritkábban, a régi nyelvben megvan az eredetibb *kilül* is.

A Budenz kikövetkeztette teljesebb *lelé* alakot ugyan nem, de ennek *v*-es változatát = *levé* s egyberántva *lé* még megtaláljuk a Jordánszky codex némely helyén. Hű átirásban itt következtetjük az illető helyeket: „Esznek az morsalékból, kik *levé* hulnak hű uroknak asztaláról (402.). Valának hü velök sok betegök és *levé* hányák hű lábainak előtte (403.). *Levé* esvén a szolga hü eléttė (előtte) kéri vala hűtet (411.). *Levé* hagyítván a templomban a pénzeket, ki jeve elélék“ (444.). A *lé*-re szolgáló példák közül is egy-kettőt ide iktatunk: „*Lé* vonván hű ruháját, palástot takarojtának hű reá (446.). *Lé* vetközteték hűtet a bársonból (510.). *Lé* hajtván hű fejét, ki bocsátá hü szent lelkét“ (696.).

Következik, hogy a *lellebb* nem romlott kiejtésen alapszik, valamint a *lejjebb. lejebb* sem, s nem hogy szabályellenes volna, hanem ez az igazán helyes. Azért ajánljuk a t. kérdezőnek s azoknak, a kik vele együtt *leebb*-et használtak és használnak, írják ezentúl helyette a jésült *lellebb* = *leljebb*-ből módosult s nagyobb részt így is hangzó. egészen kifogástalan és szabályos. *lejjebb* alakot.

4. Kérdés. T. szerkesztő úr! Látom a Nyelvőrből, hogy e folyóirat szivesen foglalkozik s tért nyit a találós meséknek is. A t. szerkesztő engedelmével én is közlök egyet.

Mondhatom, nem a legutolsók közül való; meg fogja ütni a mértéket. Itt van:

Se keze, se lába; se értelme, se veleje; se fénye, se színe; se íze, se bíze; se ép, se szép. Mi az? — *Omvéd.*

Hogy se a t. szerkesztő, se a t. olvasó ne törje hiába rajta a fejét, ide teszem megfejtésül: *ausbauen.* Igy van ez kinyomtatva betűről betűre Ballagi német-magyar szótárában: „*Ausbauen: omvédni. Ausbau: omvédés.*

Hanem most már én kérem a t. szerkesztő urat, hogy fejtse meg nekem e rejtélyt. A *védni* szót azt értem; de hogy mi Isten csodája lehet az az *om*, az már nem az én gyenge fogamnak való dió.

Felelet. Fogas kérdés! Nem tudjuk, sikerül-e megfejtenünk; mert, megvalljuk gyarlóságunkat, mi nem rendelkezünk azzal az égi adománnyal, az ihlettséggel, a mely újítóinkat lelkesítette, s mint sokszor dicsekedve emlegették, a hetedik égig ragadta. De elmondjuk, ha a t. kérdező megelégszik vele, sejtelmünket. Mi úgy gyanítjuk, hogy ez az *om* ugyanaz az ‚elvont gyök', melyből a NSzótár szerint „*omlik*, *omlad*, *omlaszt*, *omlít* és származékaik erednek;" úgy hogy *om* a neologia tanítása szerint az *omlás*-nak teljes egyértékese azzal a különbséggel, hogy amaz takarosabb, díszesebb, ékesebb. Ha e gyanításunk nem alaptalan, akkor ez az *omvéd*, *omvédni* egyike a legtökéletesebb alkotásoknak, a mely valaha a neologia műhelyéből kikerült. A tökéletességnek egyéb kellékein kívül különösen az újság varázsa az, a mely megragadja lelkünket. Eddig így beszélt a magyar ember: „Védem a hazá*t* a veszély*től*", de: „a veszély*t* elhárítom a hazá*tól*". Egészen új s ezzel homlokegyenest ellenkező ez az új-magyar *ausbauen;* ez nem elhárítani, hanem megvédeni akarja az omlást, hogy kitől, azt nem tudjuk, csak gondoljuk, hogy talán a bányászoktól. S mily érthetően, mekkora rövidséggel és szabatossággal mondja ezt: Én *omvédek*, te *omvédsz*, ő *omvéd.* Ti, ha akartok, *omvédjetek*, de mi az apátok lelkének se *omvédünk!*

Szarvas Gábor.

KÉRDÉSEK

a Nyelvőr olvasóihoz.

Használja-e a nép és milyen értelemben a következő kifejezéseket?

1. *Árvánszülött* (posthumus): az olyan gyermek, a ki apja halála után született. A németből *utószülött*-re fordították.

2. *Remese.* Az orvosi nyelv a vastag bél egyes részeit nevezi „fölhágó, haránt és lehágó remesé"-nek.

3. *Cseplesz:* az orvosi nyelvben a kötényszerüen lecsüngő reczés hashártya. Kriesch növénytanában *cseplesz* a. m. bozót, élő sövény.

4. *Csorva, csorvás láz, gyomorcsorva:* gyomorrontásból származó forróság, lázas betegség.

5. Mondják-e valahol *zsigerek*-nek a test belső részeit, u. m. májat, lépet, veséket, beleket? Arany a *johok* régi szót használja: „Bőrét lefeszíték, johait fölmetszék“ (Buda halála.) A magyarázatban *jonhó*-t is említ Arany, valamint a „szekér juhá“-t vagyis belrészét.

6. Ismeri-e a nép a *bönye* szót? Ezt az orvosi nyelv ínszerü takaróhártyák megnevezésére alkalmazza. Czeglédi származású asszony szájából hallottuk a *bőnyeg, bőnyeges hús* kifejezést.

7. Használja-e a nép a *csökevény* szót, hiányos fejlődésű, csenevész értelemben? *Csökött* szó előfordul Somogyban.

8. Népies szó-e a *fan, fanszőr, fanosodás?* (L., alább a kiskúnsági tájszók közt. Szerk.)

9. Az orvosi nyelv egy belső mirigyet, mely csak az első életkorban van meg *kedeszmirigy*-nek nevez. Ismeretes-e valami értelemben a *kedesz* szó?

10. Az orvosi nyelvben *nyombél* elnevezés járja a „duodenum, zwölffingerdarm“ kifejezésére. Hogyan nevezi a gyomorvégi belet, vagyis a vékonybél kezdő szakaszát?

NYELVTÖRTÉNETI ADATOK.

Szólásmódok Nagybánya város régi jegyzőkönyveiből s egyéb okirataiból 1583-tól kezdődőleg.

Olyat mondok, hogy meghülnek belé az szomszédok: megijednek, megrémülnek.

Az irigyek ellen igazsággal akarom jó jussomat állítani: tanukkal fogom igazságomat bebizonyítani.

Kénytelen vagyok törvényes és fáradtságos mediumokra fakadni: költséges perutra, s tanuvallomásokra bocsátani.

Elugrott mert a szolgálat nem tért a nyakára: elszökött, mert a dolgot nem szerette.

Szégyenlem-szabásu az egész dolog: szégyenleni való, gyalázatos dolog.

Nem szabad az egyik oltárt megfosztani, hogy a másikat felékesithessük: nem szabad egyik ember ügyét elnyomni, azért, hogy egy másikét megmenthessük.

Nem kevés gonoszt látok feküdni ezen dolog alatt: ezen dologból még nem csekély baj lehet.

Kivették az jármot a nyakokból: megszabadultak a tehertől, büntetéstől.

Külön akarja a maga dolgát forgatni: elintézni, végrehajtani.

Szivesen bánom, hogy ígéretemet nem tehettem meg: igen bánom, hogy nem teljesíthettem ígéretemet.

Vérhedt szándékkal volt utánunk: gyilkos szándékkal tört, rohant ránk.

Ugy megütött, hogy elmémet nem tudtam: eszméletemet elvesztettem, elszédültem.

Nyolczszáz bomlott forintaink közzül csak másfélszázat vöttek be: forgalomból kivett, értékében megcsonkitott . . . .

Az mostani bolyagó állapotokhoz képést: háborus, zavaros időhöz képest.

Minthogy most az idő nagyon tolvajos: mindenfelé igen sok a tolvaj . . . .

A hust egy óráig sem szabad tágitani: egy óráig sem szabad hus nélkül hagyni a várost. (Rendelet a mészárosokhoz.)

KATONA LAJOS.

Régi székely népdal.

Tege delben*) Kayantoban,
Biró lett az csik a tóban,
To kizarad ebhawára,
Biró kerewl kosolyára.

Ola falwan az wasarban
Belefult az lo a sarban,
Sarbol gay lesz tavazara.
Lobol zapon kolosmara.

Gewye rag az kapu zaben,
Endrew yukat ver az feyen,
Lofew zekel lez Endrewbewl.
Zalona hat az gewyebewl.

CHALUPKA REZSŐ.

NÉPNYELVHAGYOMÁNYOK.

Szólásmódok.

Üti a kutyát bot nélkűl: teszi magát, mintha nem tudna a dologról.

Szémédbe mozsikál s ha tekéntőd, hát ellenségöd.

Hét tetővel aggya tovább, a mit hall.

Tétte a czélt, hogy igy csugy tészén.

Elbeszélt ő neköm mindént töviről hégyire.

Innya sém viheccz neki: meg sem közelited.

Vízhordó pipe: legkisebb pipe. (Alkalmazzák emberre, de más élő lényekre is.)

*) olvasd: Tege (tegnap) délben.

Vészék neköd szép ruhát, dali vérésset, hoppi kéköt, látatlan színűt, hallatlan hírűt.

Bolondnak bot kéll s fapénz a markába, ha elveszti ucscsem kár.

Nem üti ki a vak ló szémit: nem szokott bőkező lenni.

Ért hézza, mind a bagoj az ábc-höz.

Bolond nem vagyok, hogy a vőgyből a hégyet tőcscsem.

Ojan vékon, hogy csak az íge tarcsa.

Mindénbe ne üzsd az orrodot!

KOLUMBÁN SAMU.

Hasonlatok.

Ugy kaptam magamba, mint a strucczmadár a követ.

Olyan görbén megy, mint az ököré.

Sorba megy, mint Golopon a kutyaugatás.

Ugy fémlik a szeme, mint a kőrös bugár.

Ugy jáczzik az eszével, mint a kutya a farkával.

Kapós vagyok, mint a heringfej.

Olyanokat sóhajtozik, mint egy cselédkenyér.

Olyan a lelkiismerete, mint Pámeré Tokajban.

Olyan fejér, mint a' kit a meszesgödörbül huznak ki. (Nincs köszönet a fehérségében.)

Ugy jár a nyelve, mint a kupai malom.

Ugy megy belé, mint Ladányba a mennykő.

Felőtözött, mint a bányai embör. (A telkibányai emberről szokták Abaujban mondani gúnyosan, hogy egy tarisnyát akaszt a nyakába, melyben egy fanyelű bicskakés van, s ezzel megy a templomba.)

Hajlik, mint a német imáccság.

Ráviratt, mint a kövesdi farkasra.

Megtisztelte, mint a kutya a verem tetejit.

Mindennek móggya van, mint a perecztánccznak.

Válogat, mint Mudri a botokba.

(Zemplén m. Deregnyő.)

PASZLAVSZKY SÁNDOR.

Orvosi kifejezések a nép ajkán.

Görvélyék, csomók támattak a nyakán. (Gömör m.)

Buborcsó: pattanás. (Tolna m.)

Kuprecz vagy sönyedék: rüh, kosz. Kupreczés zsidó: piszkos, sebes hátú. (Azt mondják, a zsidók azért kérik a deret s szent Mihálykor meghenteregnek benne, hogy ‚még né kupreczéséggyenek'. (Jánosháza, Vas m.).

Szémém hőlő (hüvélye): szemhéj. (Szombathely.)

Szémém pillántója: szemhéj. (Pécs és Veszprém.)

Belső gyüllés, kis gyüledés. (Nógrád m.)

Kihányásai vannak a testén: kiütései. (Kecskemét).

A kérészt tetemém: kereszt csontom. (Kaposvár, Sopron m.)

Nagyon csökött: hitvány, fejletlen. (Tarany, Somogy m.) (vö. csökevény: rudimentum, Szily Kálmán, Nyr. XIV. 324. l.)

Mögrögzött a birka, vérfutás érte: lépfenében hirtelen eldöglött. (Tarany.)

Kipököďöm a hurutot, slájmot: hurut itt annyi mint turha; orvosi értelemben hurut annyi mint ‚katarus'. (Jánosháza, Vas m.)

Hevül a bêsőm. (Jánosháza.)

Ném iszom bort, mer nagyon izzolok tűlő: izzúnyi, hevülni. (Zala m.)

A hideg is bőrzögetétt. (Jánosháza.)

Széréncse hogy másra el nem ragályozott: át nem ragadt a betegség. (Nógrád m.)

Létőszi magát a sok sirással: elepeszti, elgyöngíti. (Kecskemét.)

Lappad: lohad a dagadás.

Csapodi István.

Népetimologiák és ferdítések.

Egy ismerős földmüvessel találkozván, e szavakkal hítt meg szőllejébe, a hová épen indulóban volt: Nem tartâmazna az úr velém; kimégyek a szőllőbe.

Egy másik egy patakon áthaladva ezt a kérdést intézte hozzám: Hun van ennek a forrásnak az eredménye?

Ugyancsak egy földmüvestől hallottam a következőt: Émégyek a fijam vizsgázattyára, meghâgatom mit tanút.

Feleki Sándor.

A mássalhangzók, nevezetesen az *l* kihagyása miatt történő hangzó nyújtás a nép nyelvének egyik általános tulajdonsága. Azonban az iskolákban ezt hibaként tanítják. Ennek lehet aztán tulajdonítani, hogy a választékosan beszélők, kivált pedig ha írnak, olyan szótagokba is toldanak kihagyottnak képzelt mássalhangzót, a hová nem tartozik. Az uriaskodó mesteremberektől, városi cselédektől, hajduktól, sőt iskolázott parasztoktól is nem egyszer hallhatni *pipa* helyett *pélpa*, *csépel* helyett *csélpel*.

Egy somogymegyei tanító, a kinek nagy fáradságába került, mig ‚tanonczaival' meg tudta értetni, hogy Somogy megyében hibásan mondják: *szíva*, mert ennek helyesen *szilva* a neve, e grammatikai szabálybüszke tudatában így szólítá meg a korcsmárosnét: Kérem, adjon nekem három darab két krajczáros szilvart.

Synechia a szemészetben a szem irisének kóros lenövése. Magyaráztuk pedig fiatalabb kollégáknak, hogy ennek az embernek a szemén synechia is van. Közbevág a beteg: Igen is kérem, szine hia vagyok; nem tudom a színeket megkülönböztetni.

CSAPODI ISTVÁN.

Szép nyári alkonyat volt. A családtagok együtt ültek a verandán. A nyitva álló kapun egy úri vendég nyargal be, leugrik lováról, s az ott babráló bérestől kérdezi: Itthon vannak az uraságok?

— Igenis kérem. Ott ülnek a reverendán.

— Hol?

— A reverendán vagy mi fenén.

ÚJHELYI KÁLMÁN.

Népmesék.

Kėrmomiéti.

Ėcczėr vuót ėggy őreg asszonnak ėggy unokájo; aztán az őreg asszon íêkűttő mindėn rėggel az erdüőbe a liánt. Má igėn hidegėk vuótak, a lián lêűt a fa tővibe, sirt, ehės is vuót. Uóra mėnt ėggy embėr, kiértė tűlő: Miér sirsz tė kis lián?

Honnė sirník, mikor ehės vagyok; ėggy őreg anyám van, de addig nėm ád ėnnėm, mig ėt-tėrė fát nem vüszők az erdüőbül; de igėn fázom.

Aszongya az embėr. Gyere kis liányom, majd adok ién ėnnėd.

Azután iêméntek, ėv-város végihė értek. Ott vuót ėk-kis iér, a liánt mėgfőrösztöttö a vizbe; aztán mikor kigyütt a vizbül, hiétszer ollan szíp vuót, mind elüőbb. Azután bevezettė a városba; a királfi ippen akkor házosodott. Má mindėn liánt odavüttek a királfinak, de ėgysė tecczėtt neki.

Oda vezeti a Kėrmomiéti is a liánt; a királfinak ez tecczėtt mėg; aszongya hogy ez lėsz az ű felesígė; a tőbbiek iêmehetnek. Hanėm mėgmonta a Kėrmomiéti a liánnok miėg kint, hogyha a királfi felesígė lėsz, mast tizėnhat esztendüős, mikorra tizennyuócz esztendüős lėsz, ha mėg nėm tuggya mondani, hogy Kėrmomiéti a neve, akkor iêvüszi.

Elüőgyütt a tizenhetedik esztendüő, má csak ėggy vuót hátro; a királnié asszon mėg iêfelettė a Kėrmomiéti nevėt. A királ nėm tutta, miér ollan szomoru a felesígė. Kimėnt a katonáiho; aszongya: mast itt vattok mind, ha valamelliték a királniét mėgnevetteti, annak odaadom a királságom felit.

Vuót köztők ėb Bolom Miska; aszongya: ién mėgnevettetėm.

A Bolom Miska bemėgy a királnie ü fölsíge elejbė; a királnié mėg ėh-huszast adott neki, hocs-csak mėnnyėn elüllő. A Bolom Miska iêmėnt a kocsmábo, mėgitta mind a husz krajczárt, aztán kimėnt részėgėn az erdüőbe léfeküţt, elalutt.

Mikor fölíbrett, messzire lát ėk-kis tüzet, azt kerėngüli valaki, aztán mindig azt számlálto: Örülök, hogy a kiránié asszon nėm tuggya hogy Kėrmomiéti a nevem.

Ezt a Miska mėghallotta, mingyá fölirta ėkkis pappirosra, aztán haza mėnt; aszongya a királnok: Mast mėgnevettetėm a királnié ū fölsígit.

No Bolom Miska, ha mėgnevetteted, felė királságomat mėgkapod.

Bemėgy; akkor mėg kiét huszast akart neki annyi a kiránié, hocs-csak mėnnyen elüllő. De a Bolom Miska oda nyújtotta a pappirost; aszongya: addig nėm mėnėk el, mig ezt iê nėm uóvassa. A kiránié nėm akarta iêvėnnyi, de miégis csak eluóvasta; aztán iênevettė magát.

Bemėnt a királ is, igėn mėgörűt neki; Bolom Miskánok oda atta felė kiráságát.

Elüőgyün a tizennyuóczadik esztendüő; ífiétájbo mėgy a Kėrmomiéti. Koczogtat az ablakon: Kiránié asszon mi nevem?

Jêsüőbe nėm szuól sėmmit.

— Kiránié asszon mi nevem?

— Ördög!

— Kiránié asszon mi nevem?

— Kėrmomiéti, Kėrmomiéti, Kėrmomiéti, Kėrmomiéti!

Erre akkora szelet hajtott, hogy a ház tetejit mind iėvüttö.

(Rábaköz, Potyond.)

HALÁSZ JÁNOS.

Tréfás mese.

Hát ėcczėr vuót nekėm két ökröm, azt én êhajtottam a temetőbe legênyi; amég azok att legêtek, én addig csinyátom bozzábu szekeret mėg igát. Odahaza vuót kilencz zsák rozsom, azt beletéttem ėgy tökhéjba, akkor êvittem a mónárba.

Kérdėm hun van a malom; aszongyák êvan sétányi.

Nahát én addig lėfeküttem, a szekeret kieresztėttem legênyi, az igát mėg az ökröket a fejem alá raktam; oztan elaluttam.

Hát ėcczėr csak főébrettem, hát en na körtefa vuót a fejem alatt; êre fömásztom. Egy odvas lik teli vuót madártojásso; amint azt kiszėttem, ėcczėrre lėsüllettem. Hama haza szalattam a kisfejszéjér, kiástom magamat a fábu; de akkor főkaptak a madarak és vittek e naffolóig.

Ott sokan mostak és amind ėngėm mėgláttok, mind azt kiátották: Oh Isten segėccs!

Én az gondótam, hogy asszongyák: tágėccs! Azér kihusztam az üngömet a gatyámbu, akkor a madarak êröpütek; én mėg léestem.

Akkor bemėntem a faluba; ėgy házbo ippen lakodalom vuót. Én oda betoppantok, mingyár a mėnyasszon szoknyaránczába ugortam; de ott nėm kaptam ėgyebet ek kemén tojásná. Amint azt ėttem,

êvesztéttem benne a késémet, azt ott kerestem effé óráig a tojásbo, de ném talátom.

Óra gyün egy embér, kérdi, ho mit keresék. Êmondom neki; ü még aszongya: Jábo keresi azt kee, én ècczér êvesztéttem benn a kisfejszémet, álló hét hétig kerestem, még sê talátom még.

Akkor én êballagtam a mónár felé; utközben gyün éggy embér és kérdi, hun a fejem. Tapogatom a fejemet, Uram fia! csak a kalapom van. Akkor visszaménék; hát ott vuót a fejem ahun a madarok lêdoptak.

A fejemet a kalapomba téttem és êméntem. Hát mire a mónárho értem, má a malom is otthun vuôt. Mégőllöttem a rozsot és hazaméntem. A lisztét léraktam a szekérrü és a liszt má kécczér is êfogyott, de én hála isten mast is élék.

(Zala m. Bókaháza.)

KERTÉSZ JÓZSEF.

Tájszók.

Kiskunságiak.

Fabók, e szólásban: Kigyütt v. rágyütt a fabókja — veszekedő kedve. Fabók a Fábián diminutivuma; a nyelvjárásokban Habók Nyr. XIII. 525.

fágy: összeszed, összehajt pl. kötelet, vásznat. (Ormánys. fágyás: egy csomó vmi. Nyr. II. 278. Fajszon fágy: kutat, motoz Nyr. VII. 428.)

fagérézna: eredetileg szőrből készült ruhanemüt jelenthetett; most csak (átv. ért.): sovány, száraz. (Fan: szőr. „Gubás ebnek fanos eb társa". Káldy I. 101.)

farczináz: faggat, vallat.

faszarági: zsugori.

ferhel: [?]. E szólásban hallható: Viszi a ferhêt = elszalad (gúnyos ért.)

fejeték. Igy hivják a tó felső részét, hol annak forrása van; ugyanott azonban van egy vizvezető árok is. (Baranyában: fejeték-árok — hó és esővizet vezet le Nyr. II. 184.)

fékető: fejkötő.

fékéz kómár: tolvaj.

féleszű: kevés eszű.

fénadrágos: u. a.

fére fingó: szerető tartó (asszony).

ficzertős: sánta.

ficzkó: 1) vékony fenyőszál; 2) a sörétnél nagyobb, de a golyónál kisebb ólomdarab, melyet puskába töltenek.

fitít: mutat. (Somogy Nyr. IX. 283. Debreczen Nyr. VII. 189. Kecskemét Nyr. X. 380. Gyöngyösinél: „De kigyó volt belül kifitított hal a." Chariklia).

formádzik: arczra megegyez; pl. „Ráformádzott a gyerek az apjára". **Êformádzik**: különbözik tőle, nem hasonlít hozzá.

forduló: takarodáskor a szőllőbe v. tanyára kimenetel és onnét egy szekérterehnek beszállítása. (Fehér m. Nyr. X. 189).

főkel: feldagad.

főkontyol: fejbe ver.

főjhődzik: fél, tart vmitől; pl. „Ugyan főjhődztem ám, hogy rám is kerül a sor“. (Megfelhőzni hasonl. ért. nagykunsági szó Nyr. II. 326).

fukuzáll a gyermek, midőn hazulról az iskolába indul, de máshol elcsavarogja az időt. Átv. ért. henyél, hever. (Szentes. Nyr. VIII. 187).

fullér: előhirnök (Tapoleza Nyr. X. 475).

fullákol: fuldokol.

furbicz: egy csapat, egy szállítmány; pl. „Má èmőnt èggy furbicz, most küdőm a másikat“.

fűkörőm: a szarvasmarha két kisebb körme.

fümőnt: jó, jeles, finom, de gúnyos ért. (Kákonyi P. Akasverusában: „És alája egy fejementő jó lovat“. Ugyan e helynek egy másik változata így hangzik: „És alája egy fümentő jó lovat“. L. Régi Magy. Költ. T. III. 287. és 474. l.).

galacsin: sárból csinált s megszárított golyó, melyet parittyából dobálnak.

gamó: horgas végű-bot; tulajdonképen az ennek végén levő horog. Êgamóz: elcsen.

gángó, gángol: rossz, sovány ló.

ganczos, ganczol: borzas, borzal. (Bonczos u. a. Nagykunságon Nyr. III. 233. Szamosháton Nyr. X. 139).

garád: felhalmozott sárból készült kerítés.

gaja: hígeszű.

gajcsos: girbe-gurba.

gányó: kertészek csúfoló neve. (Kertésznek hivják a más tanyáján lakó szegény embert).

gebed: dőglik (tréf.); pl. Gebedj mőg.

gebeszkődik: (tréf.) nyújtódzkodik, ágaskodik.

gezemicze: gizgaz, aprólék, törmelék. (K.-Baranya Nyr. III. 282. Debreczen Nyr. VII. 189. Szathmárm. Nyr. X. 431).

gesznye-gusznya: aprólékos holmi, többnyire ruhanemű, genyę-gúnya.

(Kis-Kun-Halas.)

KORDA IMRE.

Szatmármegyeik.

Rohog: a tűz, mikor nagy lánggal s erős zugással, lobogással ég, csapkod.

reppen (a cserép- vagy faedény): kissé meghasad, megreped. Ami egyszer megreppen, tovább is hasad.

riczu: szűk, ügyetlenül, ferdén szabott s varrt ruhadarab. Riczu dolmány, rövid is, szűk is.

ribol: koptat, ront, nyű valamit, ruhát, eszközt. Elribolta: elnyűtte.

rohoda: avult, összehullásnak indult nagy épület, vagy ládaféle eszköz.

rideg: hitvány, sovány. (Csak sertésre hallottam mondani): rideg sertés: sovány, hitvány sertés.

romincs; a gyors futásnak induló jelző szava. Alló! romincs! elfutott!

révézetes; erősen megijedve, nagy lihegéssel, akadozva be-

szélő, s ki azzal mást is ijedtségbe ejt.

rönkő: a nagy, vastag fának azon része, melyből deszkát szoktak fürészelni, vagy zsindelyt hasogatni; másként tőke, testfa.

sórál: lassan, mintegy alattomosan jár-kél, s szégyenkezve távozik.

sündörög: sürög-forog valaki körül, vár, kiván, óhajt valamit tőle. Addig sündörgött körülötte, mig meg nem nyerte amit kivánt.

százmol: szétfejt, szétszed, darabokra, szálakra tép valamit.

számlik, a szántó földről szokták mondani, hogy: jól, könynyen, vagy rosszul, nehezen számlik: szántódik.

szedelősködik: összeszedi magát s holmiját, különősen ruhanemüjét.

szukmány: durva, szürdaróczból készült férfi felső ruha.

sudrimankó: kicsiny, rövid, szük felső ruha, melyből a testet ügyetlenül kiszabták; elrontott ruha, vagy egyéb ügyetlen, haszna vehetetlen eszköz.

szürböl: lassan iszik, mintegy csak a foga között szüri, amit iszik.

Suhadozott, nem tudni mit jelent; jómódú, s jókedvű emberről szokták mondani: Könnyü neki! tele van a segge suhadozott mogyoróval: jól van dolga.

siláp: levágott nagy darab kenyér.

satrafa: vén emberről, asszonyról mondják, kikkel nem lehet bármit elkövetni.

sopotyás, setyepotyál: lassú hangon suttogva beszélget valakivel.

slampál: lassan, lomhán megy valahová. Egy cseppet se siet, hanem csak slampál.

sug, sugdál: dob, hajít, hajigál.

sullog: szégyenkedve lassan elmegy, kullog, ballag, elkotródik.

sürüllöm: sürűnek, igen sürűnek tartom. pl. vetést, ami jobb volna ha nem volna olyan sürű.

sürit: szorgosan jár utána, körülötte valakinek, gyorsan jön, megy.

szálvonáz: a vászon, vagy általában a fehérnemü varrásnál a vászonból egy vagy több szálnak gondosan való kivonása, melynek nyomán megy aztán a varrás, a lyukacsos prámázás.

szöszmötöl: keresgél, kutatgat, ide-oda tesz-vesz valamit, holmi haszontalanságon, csekélységen dolgozik.

sütkölőzik: melegszik, közel a tüzhöz áll, sütteti magát.

szükől: az ebnek bizonyos ijesztő hangon való vonításáról szokták mondani.

sillom: valami csekélység, semmiség. Sillomba vette az egész dolgot.

szalmáz: hebehurgyán, hányd el-vesd el módra csinál valamit.

sasfa: keritésnél, faházaknál azon hosszában kivésett oszlop, melybe a deszkát illeszteni szokták.

sunyi, sunyáta: kissé alattomos, lomha; innen: szunyonyog: lomhán, gyanusan ideoda tekintgetve somfordál, eloldalog.

szotyka: ügyes, bátorbeszédű leánygyermek.

selyme: a málé virágának a csővekből kinövő selyem-forma szirma; a felső himvirágát zabjának szokták nevezni.

(Nagybánya.)

KATONA LAJOS.

Kis-Küküllőmegyeiek.

Állkapcza: állkapocs. „Szegény alának még a zállkapcája is mind őssző tőrött".

beszéd: mese. „Ajan beszédet senki se tud mandani az egész faluba min Pendsi nén".

barza: bodza. „Ki kéne má azakat a barzafákat is vágni".

bugyborék: búborék. „Úgy bugyborékal a viz minda fene akkara bugybarékakat hány mind degy pujka tajás".

buzdugány: buzogány. „Ajan macsukás battya van, min degy buzdugány".

czafrangas: haszontalan, rosszféle; csak lányra mondják. „Má újbó itt vót az a czafrangas. Vigyázz magadra, tè kicsi czafrangas".

czikk volt: a labdajáték műszava, akkor mondják, ha a sulyosan, fölötte sebesen dobott labdához ütve, csak alig érinti a bot a labdát. „Menynyetek csak csügni, me czikk vót".

czandra: ujjatlan köppönyeg. „Há nem veszi fel kè a czandráját?"

csemáj: haszontalan, pipogya. „Csemáj egy legény még ő is."

csujány: csihány, csalán. „Sabase ülsz veszteg, mindétig tekeregsz; mast is min csupa csujány csípés vagy".

csurdé, csóré: meztelen. „Eleget kentem a csóré testit, de biza csak annyi vót. A ző kême gyermekei mindég csurdén járnak, minha éppeg czigányak vónának".

csügni: összeütni. „Gyere Jóska csügjünk, lássuk kinek erősőbb a pirastajássa".

dőng: hátbaütés. „Vigyázz fijam Benedek, ha utánnad eredek ajan dőngőt eresztek, hagy a szemed kimered".

éggya: éggy. Csak számlálás közben járatos ez alak. „Eggya, kettő, háram, négy, kicsi kutya huvá méssz?"

elnyűni: elhasználni. „Ha vóna, istálam az úrfit, valami rassz, ènyűtt nadrágja".

facsaroskodni: huncutkodni, alattamoskodni. „Kutya facsaras lelkű, mindég facsaraskadik".

faláb: gólyaláb. „Ijen sárba csak falában mehetek".

feledes: a földet felében biró ember, a ki t. i. a fele haszonért megműveli a földet. „Híjja kè a feledeseket is".

füttő: kemencze, kályha. „Ne menny a füttőhez, mè elégeted magad, fijam".

galy: rög. „Ma ebbe a gajba négy tehén se elég."

galambbúg: galambdúcz. „A bakk macska minmegette a galambakat, mas má éggy sincs a galambúgba".

gyavúl: gyógyúl. „Séhagyse akar má meggyavúlni a kicsi újam".

hivatalos: hivatalnok. „A hivatalasak is min fêjüttek".

Kapuzábé: kapufélfa. „Hargasan áll a kapuzábé".

katipila: anyámasszony katonája. „Ne légy ajan katipila tė, ne üjj mindėtig a kanyhába".

katlanazni: jőni-menni, bolyongani. „Ne katlanazz annyit, hanem láss a dógad után, egymásután.

kecskebuka: bukfencz. „Vessünk kecskebukát, vaj menyünk a kazalra, s kecskekázzunk annét le".

kalbászrasta: trieur. „Ėkéne hagy kérjük aszt a kalbászrastát, me ha ma nem rastálunk: hónap még ėggy szem se lesz hagy mit vessünk".

kóréba tánczóni: versenyt tánczolni; a tánczosok ilyenkor szembe állnak, s egy helyben maradva tánczolnak. „Ájjatok ki, Pista, kóréba, lám ki tud jabban".

(Szőkefalva.)

KISPÁL MIHÁLY.

Hontmegyeiek.

Agacs: ákáczfa.

bandsa: kancsal.

bocsora: vacsora.

bóta: balta.

csėngér: silány bor.

csérba: csorba.

csóvány: csalán (urtica).

csulya: azon kutyákról, juhokról sat. mondják, melyeknek a füléből egy rész le van vágva.

czupka: gyümölcsnek a szára, csutkája.

didėlle: barátfüle (tésztás étel).

dutka: búbos banka.

elletés: fiatal szőllő pl. kevés bor termett az elletésben.

elpártolni: elvállalni.

elvintérėdik: megromlik pl. A bor elvintérėdik vagyis megsavanyodik.

ėsztrėngálni: arra mondják, ha valaki a juhakolból egy kisebbszerű ajtón egyenkint kihajtja a juhokat, a juhász pedig azokat megfeji.

ėsztri: eresz.

ércze: jércze.

főlház: emelet.

gėbre: bőgre.

gėszkėnye: gesztenye.

girín: görény.

gyűkőr: tükör.

hambit: folyosó.

háromszėr: háromszor.

hátyikas: négyszögletes kas, melyben füvet sat. szokott a falusi nép hátán haza hordani.

ház: szoba pl. első ház, hátulsó ház pl. „Be ne menny az ėső házba".

héhő: gereben.

hidorni, hirgálni: kotorni pl. „Le ne hidord a babot az asztârú".

hóka: olyan ló, a melynek homlokán fehér csillag van.

huborka: ugorka.

ívelődni: vesződni.

kalántál, midőn a gyermek többed magával karácsony előestéjén az ablakok alatt énekel, hogy valami jutalmat kapjon.

kėcsége: kőcsög.

kicsap: sáros vizzel kisimítja a szoba vagy konyha talaját.

kísálkodik: ellenkezik, veszekedik (luctari).

krasnyog: midőn a kis gyer-

mek apja csizmájában járkál, csoszog.
kürtő: kémény, kürtősöprő, kéménysöprő.
leromlik: lesoványodik.
lévóka: edény, melynek segélyével a bort a hordóba töltik.
méczka: párbér.
mindítyig: mindig.
nyaffatt: kedvetlen.
nyirbálkodik: nyugtalankodik; pl. de rossz gyerek ez, annyit kő vele ívelőnnyi, egész nap nyirbákogyik.
nyólya: nyavalya.
öregebbik uram; így hivja az asszony férjének a bátyját; az öcsét pedig: fiatalabbik uram.
pampuska: fánk.
pegy: pedig.
pitvar: konyha.
pitykő: kavics.
poczik: egér.
polosnyik: záp tojás.
prészmog: 1. a ki kelletlenül teszi a munkát; 2. prészmog az eső: permetez.
prézsmitál: sok haszontalanságot össze-vissza beszél.
puplik: szénahordó kas.
rőzsgye: rőzse.
tromba: kisebbféle zsupp.
trosnyok: kukoricza torzsa.
vérnyog: a ki este a kellő időn túl hosszabb vagy rövidebb ideig fönmarad.
zavadzál: lábatlankodik, mást a munkában akadályoz.
zsítár: sajtár.

(Páld.)

PILISSY GYŐZŐ.

Szilágyságiak.

bakafánczos: makacs, makranczos.
berena, sövíny: vessző kerítés.
birtyóka: éretlen, nyomorék szilva.
bujbeli, bujka: téli felső öltözete a nőknek.
bécsi tök, ludáj: sütő tök.
bicsaklik: akadozik a nyelve.
bikacsol, bicsakol: pl. „megbikacsolta (v. megbicsakolta) magát".
bumfurdi: ügyetlen.
biczeg: sántít.
dib-dáb: tekergő emberről mondják.
csonkatollas: a fiatal madárfiókot hivják így.
csermálni: ellopni.
elsinkópálni: ellopni.
eltökíteni: ellopni.
elsomforgyálni: elillanni.
eltángálni: megverni valakit.
favágító: rendesen egy göbös, bökös fatörzs, a melyre ráfektetik a széthasítandó fadarabokat.
fekíjj: seb.
ficzfa: fűzfa.

MARTONFI LAJOS.

TARTALOM.

Értekezések.

Irodalom.

Nyelvtörténeti adatok.

Adatok a nyelvújítás történetéhez.

Fattyuhajtások.

Helyreigazítások. Magyarázatok.

Aprólékok.

Kérdések és feleletek.

Kérdések.

Válaszok.

Népnyelvhagyományok.

TÁRGYMUTATÓ.

Hangtan.

Alaktan.

Jelentéstan.

Mondattan.

Antibarbarus.

SZÓMUTATÓ.

FÖLDRAJZI MUTATÓ.

A MAGYAR NYELVŐR 1885. évi dolgozótársai és gyüjtői.

Ábri Mózes
Ásbóth Oszkár
Babics Kálmán
Baksay Sándor
5 Balasssa József
Baráth Ferencz
Barbarits Róbert
Bartók Jenő
Bihari Kálmán
10 Bussay Kálmán
Chalupka Rezső
Csapodi István
Császár Lajos
Csatáry Lajos
15 Cseke Bálint
Cserép József
Csomár István
Damó István
Deák Farkas
20 Deézs Sándor
Fábián Károly
Fatér József
Feleki Sándor
Frecskay János
25 Gaál Ferencz
Gajári Lajos
Gecser Béla
Goldziher Ignácz
Gyárfás I. T.
30 Halász János
ifj. Hegyi Mihály
Herman Ottó
Hidy Ernő
Hollósi Rupert
35 Horváth Antal
Horváth János
Jámbor József
Jánosi Béla
Joannovics György
40 Juhos Béla
Kaprinay István
Kardos Albert
Kardos Matild
Kárpáti Endre
45 Kárpáti Manó
Kartal Károly
Kasztner Géza
Katona Lajos
Kazay Gyula
50 Kertész A.
Kertész József
Király Károly
Kispál Mihály
Kolumbán Samu
55 Korda Imre
Könnye Nándor
Kőrösi Sándor
Kulcsár Endre
Kúnos Ignácz
60 Lehr Albert
Luka
Májer István
Malenszky Károly
Márki Albert

65 Martonfi Lajos
Mersich Jenő
Molnár József
Mórocz Emilián
Munkácsi Bernát
70 Nagy Sándor
Nagy Pál
Nagyszigethi Kálm.
Németh Gyula
M. Németh Sándor
75 Paszlavszky Sándor
Pilissy Győző
Rokonföldi
Samu József
Simon György
80 Simonyi Elek
Simonyi Zsigmond
Soltész Árpád
Spitzer Arnold
Steuer János
85 Sütő János
Szarvas Gábor
Szerelemhegyi
Szily Kálmán
Szinnyei József
90 Szívos Béla
Szoboszlai
Szvorényi József
P. Thewrewk Emil
Tolnai József
95 Tolner József
Torkos László
Tömlő Gyula
Tömlő Lajos
Tömösközi Sándor
100 Török Aurél
Újhelyi Kálmán
Ungár Nándor
Varga Imre
Várkonyi Endre
105 Veres Ferencz
Verseghy N. Róbert
Versényi György
Viski K. Bálint
Vitéz József
110 Volf György
Vozári Gyula
Wolf Vilmos
Zágonyi György
Zolnai Gyula.

ÜZENETEINK.

Általános értesítés. 1. Ásbóth Oszkár. Ószlovén és újszlovén. 2. Brassai Sámuel. A dativus ügye. 3. Simonyi Zsigmond. a) Visszaható ige tárggyal. b) Fejében. c) A magyar névragozáshoz. 4. Albert József. Névutó és névrag. 5. Halász János. a) Rábaközi nyelvsajátságok. b) Tájszók. c) Állathivogató szók. 6 Kispál Mihály. a) Tájszók. b) Szólásmódok. 7. Veres Ferencz. a) Népballada. b) Tájszók. 8. Harcsár Géza. Babona. 9. Halász Ignácz. Népmesék. 10. Soós Pál. Pünközsdjárás. 11. Hantos János. a) Szólásmódok. b) Köszöntők. c) Tájszók.

Veres Ferencznek. Az tévedés lehet. hogy a Nyelvőr nem közöl tájszavakat; minden egyes füzete az ellenkezőről tesz tanúbizonyságot. Csak küldje be gyüjteményét, mindenesetre napvilágot látnak. A Barczaságból úgyis csak nagy ritkán kapunk közleményeket.

Veress Ignácznak. A megrótt kifejezést mi nem találjuk hibásnak; azért hogy a némettel egyezik, még nem szükségkép germanizmus. A kérdésre *igen*nel válaszolunk; csak a mikorra nézve nem szabhatunk határidőt. Sokan vannak a kik régebben várakoznak; a mint lehet azonban, sorra kerül.

Ajtai Józsefnek. Minden hiteles közlemény becses s bizton számíthat a megjelenésre. Csak arra kérjük, hogy a gyüjtött anyagot a kiejtéshez híven másolva küldje be; továbbá, hogy a különnemű közlemények külön papirra, s a tájszók ábéczérendben, s ha lehet, példák kiséretében legyenek leírva.

Kardos Albertnek. A Mondattani sajátságokat óhajtó módba foglaltuk. Az említett két birálat közül az egyik, a sürgetett. oly művel foglalkozik, a mely komoly tárgyalást épen nem érdemel.

M. Németh Sándornak. Csak folytassa kitartással; a csipkedésekért kárpótlást nyújt a méltatás, a melyben közleményei részesülnek.

Halász Jánosnak. Érdekesek. Várjuk beküldésüket.

